

Kaisa Häkkinen & Tanja Toropainen

AGRICOLAN SANAKIRJA

L-R

MIKAEL AGRICOLA -SEURA
TURUN YLIOPISTO

AGRICOLAN SANAKIRJA

Kaisa Häkkinen & Tanja Toropainen

AGRICOLAN SANAKIRJA

L-R

MIKAEL AGRICOLA -SEURA
TURUN YLIOPISTO

AGRICOLAN SANAKIRJA
I A–K, II L–R, III S–Ö

Mikael Agricola -seuran julkaisuja 2

© Tekijät ja Mikael Agricola -seura ry

Ulkoasu: Johanna Marttila

Kannen ja aloitussivujen koristeinitiaalit,
koristekehukset sekä kalligrafiset vinjetit
ovat Agricolan alkuperäisteoksista.

Julkaisija:

Mikael Agricola -seura & Turun yliopisto
2025

E-kirja (pdf). Osoitteessa:
<https://edition.fi/mikaelagricolaseura>

ISBN 978-952-65623-1-5 (KOKO TEOS)

ISBN 978-952-65623-0-8 (OSA I)

ISBN 978-952-65623-2-2 (OSA II)

ISBN 978-952-65623-3-9 (OSA III)

AGRICOLAN SANAKIRJA L-R

L.....	6
M.....	179
N.....	335
O.....	416
P.....	470
R.....	738

laakso → lakso

laari s. 'laari, hinkalo' (myös kuv.) | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-254] Ota sijs nyt / ota waari. Ettes tulisit Taijwan **laarin**.
- [A-III-726-[HGG-2:20]] Sille ette Siemenet wiele macauat **Laareis** / ia eipe wiele miteken canna

Sana selitetään yleensä lainaksi muinaisruotsin sanasta *laar*, jota nykyruotsissa vastaa *lår*. Toisaalta on kuitenkin pidetty mahdollisena, että muinaisruotsin sana olisi lainaa suomesta tai venäjältä. Sama sana on joka tapauksessa käytössä myös itäisissä lähisukukielissä, ja siellä ne ovat lainautuneet venäjän sanasta *лар*. On mahdollista, että myös suomen sana on venäläistä perua. Sitäkin on pidetty mahdollisena, että venäjän sana on lainaa muinaisruotsista. Ruotsin sanalla ei kuitenkaan ole omaa germaanista etymologiaa, joten se näyttää muualta saadulta. Agricolaalla *laari* esiintyy myös perusosana yhdyssanaksi tulkittavassa sanaliitossa (→) *ohra laari*.

► Streng 1915 89; SAOB 1941 *lår*¹; SKES 1958 *laari*; SSA 1995 *laari*; NES 2020 *laari*.

laavius → lavius

ladjuus s. 'laajuus, leveys' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-329-[AP-7:5]] ei andanut henelle ychten perimist siihen mahan / ei Jalanca **ladhiutta**.

Sana on johdos avaraa tai leveää merkitsevistä adjektiivista, jota nykysuomessa vastaa *laaja*. Adjektiivi ei tällaisenaan esiinny Agricolan kielessä, mutta saman vartalon variantteihin kuuluu Agricolan (→) *lavia*. Sanavartalolle tunnetaan vastineita eteläisistä lähisukukielistä, joista etenkin vatjan *ladda* edustaa samantyyppistä varianttia, josta Agricolan *ladjuus* voisi olla muodostettu. *Ladja-* on säilynyt myös eräissä varsinaissuomalaisissa paikannimissä, kuten Kaarinan *Ladjakoski*. Sanavartalon alkuperäiseksi muodoksi on rekonstruoitu **lakja*, josta **-k-* on myöhemmin muuttunut spirantiksi ja vokaaliutunut. Toisenlaista äänteellistä kehityskulkua edustaa adjektiivi (→) *lakia*, jossa **-k-* on säilynyt. Sanavartalo on mitä ilmeisimmin germaanista alkuperää, joskaan ei ole varmaa, mistä sanasta se on lainattu.

Lainalähteeksi on esitetty germaaninen vartalo **flakja*, jonka kanssa samaa juurta ovat esim. nykysaksan *flach* 'laakea, alava' ja ruotsin *flak* '(suuri) pinta' esim. yhdys-sanassa *isflak* 'jäälautta'. Toinen mahdollinen lähde on germaaninen **lāg(i)ja-*, joka pohjautuu ikivanhaan indoeurooppalaiseen makaamista merkitsevään verbi-juureen **lēgh-*. Tästä jälkimmäisestä germaanisesta sanasta on selitetty lainatuksi myös suomen *laakea*, joka ei esiinny Agricolan kielessä.

► Karsten 1915 242; SKES 1958 *laaja*; *laaka*; *lakea*; T. Itkonen Vir. 1982a 121 alk.; Hofstra 1985 82, 154; SSA 1995 *laaja*; LÄGLOS 1996 *laaja*; EES 2012 *lai*; NES 2020 *laaja*.

ladva s. 'kärki, huippu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-650-[HEB-11:21]] Uskon cautta siugnasi Jacob coolesans / molemat Josephin Poiat / ia cumarsi henen Walticans **Ladhua**.

Sanalla on vastine kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Vanhassa kirjakielessä se on 1700-luvulle asti esiintynyt asussa *ladva* tai *lalva*, ja itämurteille ominainen nykyasu *latva* on tullut käyttöön vasta 1700-luvun jälkipuolelta lähtien. Eräissä lounaismurteissa spirantillinen asu *laδva* on säilynyt 1900-luvulle asti. Sanavartalon alkuperä on tuntematon.

► SKES 1958 *latva*; SSA 1995 *latva*; EES 2012 *latv*; NES 2020 *latva*; VKS 2021 *latva*; SMS 2022 *latva*.

laeinen a. '(eri)lainen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-348-[AP-13:19]] Ja pereti cadhotti seitzemen **laeista** Canssa Canaan maalla / ia Arualla iakoi nijnen Maan heiden keskenens.

Agricolan *seitzemen laeista* on käännös ruotsin adjektiivista *siwhanda* (*sjuhanda*). Agricola on ilmeisesti tavoitellut soveltuvaa johdosta sanasta (→) *lai* 'laji'.

► NT 1941 378.

lah interj. 'annas, annahan' | (1548) 10 esiintymää

- [A-II-665-[JAK-5:1]] **Lach** nyt / te Rickat / idkeket ia wlgocat teiden Wiheleitzydhen päle / ioca teiden ylitzen tulema pite.
- [A-III-548-[JER-20:9]] Silloin iochtui minun mieleheni / **Lach** / Em mine sillen tadho sen päle aiatella

Verbin (→) *laskea* käskymuodosta *laske* syntynyt pikapuhemuoto, joka on kaakkoismurteissa kehittynyt interjektiksi *las*, *lah* tai *la*. Sama interjektio on käytössä myös inkeroisessa, vatjassa ja virossa.

► SKES 1958 *las*; Leskinen Vir. 1965 399–402; SSA 1996 *las*.

lahdata → **slahdata**

lahijata, lahjata, lahajata v. 'lahjoittaa (myös kuv.), varustaa (lahjoilla)'
(1544) 15 esiintymää

- [A-I-436] HERRA Jumala / ioca pyhen Annan / nijn swren armon **lahijasit** / ette hen sinun pois cunnialisen eijtin / neitzön Marian / henen codhusans machtoi canda /
- [A-III-84] Ja merkitke erinomasesta ne Sanat / ioissa JESUS CHRISTUS ombi meille henen lihans ia werens **lahijanut** / meiden syndein andexiandamisexi.
- [A-I-482] Mutta mös ette me armolisesta nijste eroijtetaijsim / ia rickan teudhelisen ymmerdhyxen Jumallises wijsaudhes / siihen totisen wscon wissituxes / Christusen tedhen / **lahijataijsime** ja teuteteisime
- [A-I-609] Ja nijn sinua alati hengese ja totudhesa rucoelisima / Ja sinun armos cunniata Christusesa meille **lahaijatuta** / nyt / ja aijna
- [A-II-612-[2PT-1:3]] henen Jumalinen wekens meille caikinaiset (iotca elemehen ia Jumaliseen menon sopiuat) ombi **lahiannut** / Henen tundemisens cautta
- [A-III-72] ia ylesualgaisepi minun sydemeni / tundemaan ne ylenpaltiset Iselisen laupiuden rickaudet / iotca hen minulle andanut ia **lahianut** ombi / sulasta armostansa paitzi caiketa minun ansiotan
- [A-I-693] me anname sinun haltuus ja hoomas / caiki ne / iotca sinun sädhystes / corckialla ja swrella Esiwallalla / taicka wirghalla **lahijatut** ouat

Johdos substantiivista (→) *lahja*.

► VKS 2021 *lahja*.

lahijoa v. 'lahjoittaa, antaa lahjaksi' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-86-[MT-2:11]] leusit lapsen / Marian / sen eijtins / cansa / Ja maanlangesit / ia cumarsit hende / ia awasit tauarans / **Lahijoijt** henelle Culda / Pyhesaw / ia Mirrham /

Johdos substantiivista (→) *lahja*.

► VKS 2021 *lahjoa*.

lahja, lahija, lahaja s. 'lahja, anti (myös kuv.), armolahja, lahjoitus, uhrilahja, lahjus; kyky, taito' | (1544) 237 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-II-200-[LK-11:13]] Jos nyt te / iotca pahat oletta / taidhatta hyui **Lahioia** anda teiden Lapsillen / Palio enemिन teiden Taiualinen Isen / andapi pyhen Hengen anouaisille.
- [A-III-254-[PS-33:0]] Daudin Psalmi. On yxi ialo Kijtoswirsi / iossa moninaiset Jumalan **Lahiat** mainitan
- [A-III-300-[PS-65:0]] Sijtte hen mainitze ne vlcoiset Jumalan **lahiat** / quin on / Rauha / Pellon casuo / Elatus ia sencaltaiset
- [A-II-537-[EF-3:7]] Jonga Palueliaxi mine tullut olen / sen Jumalan Armon **Lahian** polesta / ioca minulle annettu on / henen woimalisen waikutoxens ielkin.

- [A-II-545] Sijnä iij. cap. hen neuuopi heite Rauhahan ia hyuen wlconaisen menohon iocaitzen cochtan / Ja kijttepi heite heiden **Lahians** edeste / ionga he henelle lehettenet olit.
- [A-II-229-[LK-21:1]] IA hen catzoi quinga ne Rickat panit **Lahioians** Wffriarkuun.
- [A-I-770] Olen lehimeisten sala löönyt / Olen **lahaija** ottanut wighatoinda werta wahingoiyttaxeni.
- [A-III-245-[PS-26:10]] Jotca pahain Joontein cansa ymberinskeuuat / ia kernasti ottauat **Lahioia**.
- [A-II-483-[1KOR-12:30]] Ongo heille caikilla teruehexi tekemisen **Lahiat**? Puhuuatko he caiki moninaisilla Kielille?
- [A-III-716] SIhen mös HERRA meillen anda Rumin **Lahiat** / quin cukin canda.

Sanalla on liiviä lukuun ottamatta vastine kaikissa lähisukukielissä. Useissa kielissä se tarkoittaa erityisesti sellaisia lahjoja, joita morsian häiden yhteydessä antaa sulhaselleen ja tämän sukulaisille. Sana on selitetty vanhaksi skandinaaviseksi lainaksi, ja lainalähteeksi sopii germaaniseen, liinavaatetta merkitsevään **blahjōn*-muotoon perustuva skandinaavinen **blahja*, jonka myöhäisempi edustaja on mm. nykyruotsin *blöja* 'kapalo, vaippa'. Itämerensuomalaisissa kielissä *lahja*-sanana alkuperäisimmäksi merkitykseksi on katsottava hää- tai morsiuslahja. Tällaiset lahjat olivat yleensä paitoja tai muuta vaatetavaraa, joten lainanantaja- ja lainansaajatahon merkitykset voidaan luontevasti yhdistää. Agricolan ortografiassa *ij* on yksi mahdollinen *j:n* merkintätapa, joten on mahdotonta varmasti tietää, onko *lahija*-tyyppiset kirjoitusasut tulkittava 2- vai 3-tavuisiksi. Samanaikaisen Westhin koodeksin nuotinetussa laulutekstissä esiintyy selvästi sekä kaksitavuinen *lahja* että kolmitavuinen *la-hi-a*. Joka tapauksessa *lahaja*-tyyppinen kirjoitusasu viittaa sanansisäiseen, itämurteille ominaiseen švaavokaaliin. Agricolalla *lahja* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *armolahja*, *hengenlahja*, *jumalanlahja*, *uhri-lahja*.

► Ojansuu 1909a 101; SKES 1958 *lahja*; Posti FS Schlachter 1979 225–230; SSA 1995 *lahja*; LÄGLOS 1996 *lahja*; Tuppurainen & Hannikainen 2010 90–91; NES 2020 *lahja*; VKS 2021 *lahja*.

lahjata → **lahijata**

lahjoa → **lahijoa**

lahjoita v. 'lahjoittaa; lahjoa' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-68] Ette nyt Christus sinulle **lahioittu** ombi ynne caickein henen hyuydhense cansa / nin ombi mös sinulle henesse se oikea wanhurskaus / pyheus / autuahus / ia se ijancaikinen Eleme lahioitettu /
- [A-III-620-[HOS-8:10]] Ephraim hen **lahioipi** henen Werttamiehiens / ia Pacanoille andapi Weron.

Johdos substantiivista (→) *lahja*.

► VKS 2021 *lahjoa*.

lahjoittaa, lahjoittaa v. 'lahjoittaa, antaa lahjaksi, varustaa lahjoilla'
(1544) 26 esiintymää, myös Westh

- [A-III-207] Caikille hen Itzens **lahioittapi**.
- [A-III-68] Ette nyt Christus sinulle lahioittu ombi ynne caickein henen hyuydhense cansa / nin ombi mös sinulle henesse se oikea wanhurskaus / pyheus / autuahus / ia se ijancaikinen Eleme **lahioitettu**
- [A-III-20] Ja ninquin mies on **lahioitettu** swremmalla wijsaudhella / Ja Wahuemalla Loonnolla / quin Waimo / nin henen pite mös prucaman sencaltaisen Jumalan Lahian / henen auxens
- [A-I-598] LEhene HERRA Jumala sinun Canssas tyge / ia iongas taiualisella salaudhella **lahioijitit** / nijte mös hengelisiste wiholisiste warielle
- [A-III-204] Quin Daudid oli monilla ia swrilla Pyhen Hengen lahioilla / ia corckialla wijsaudhella / Jumalalda **lahioitettu** / nin ouat mös henen Psalmins caikinaisilla hyuille cappaleilla / ninquin haiauaisilla cuckaisilla / caunistetudh.

Johdos substantiivista (→) *lahja*.

► VKS 2021 *lahjoittaa*.

lahko s. 'uskonnollinen ryhmä, valtayhteisöstä poikkeava ryhmä'
(1548) 3 esiintymää

- [A-II-325-[AP-5:17]] Nin ylesnoui se Ylimeinen Pappi / ia caiki / iotca henen cansans olit (ioca on se Saduceusten **lahcko**) ia tuli teuten Kiuautta
- [A-II-377-[AP-23:9]] Nin nousi swri parcku / Ja ne Kirianoppeneet ninen Phariseusten **Lahgosta** ylesnosit / ia kiluoittelit
- [A-II-480-[1KOR-11:19]] teiden seasan pite mös **Lahckot** oleman / Senpäle ette ne toimiset tulisit teiden keskenen jwlkisexi.

Sanalle on esitetty vastineita useimmista lähisukukielistä, mutta näiden merkitys on aivan konkreettinen. Esim. karjalan *lahko* merkitsee lankkua tai lattiapalkkia, vepsän *lahk* palkkia tai lankkua katossa tai laipiossa ja vatjan *lahko* halkaistua pölkkyyä. Viron sanalla *lahk* on lahkon lisäksi eron tai jakauksen merkitys. Myös suomen murteissa tunnetaan *lahko* tai *laahko* irrallisen puunkappaleen ja esim. lattialankun merkityksessä. Irralleen lyötyä puunkappaletta merkitsevä *lahko* on selitetty vanhaksi germaaniseksi lainaksi, ja sen mahdolliseksi alkumuodoksi on rekonstruoitu kantagermaanin iskua merkitsevä **slagō*. Muitakin germaanisista lainälähteitä on esitetty. Valtayhteisöstä eroavaa ryhmää merkitsevä *lahko* voidaan selittää tämän konkreettisen *lahko*-sanana abstraktiin käyttöön perustuvaksi. Toi-nen mahdollisuus on, ettei se kuulu tähän yhteyteen, vaan se voi olla keskiaikainen laina muinaisruotsin seuraa tai yhteisöä merkitsevästä sanasta *lagh*.

► SKES 1958 *lahko*; SSA 1995 *lahko*; LÄGLOS 1996 *lahko*; NES 2020 *lahko*; VKS 2021 *lahko*.

lahkous s. 'lahko, erillinen ryhmä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-488-[1KOR-14:00]] Mwtamat lwleuat / ette coska heille on Tieto ia taito / ia Hengen Lahiat / ettei henen tule keten wäiste eli weltte / iosta sis **Lachkouxet** ia Eriseurauxet tuleuat

Johdos substantiivista (→) *lahko*. Johdoksesta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *lahko*.

laho a. ja s. 'laho, mätä (myös kuv.); seinän lahonnut kohta, aukko' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-684] Puudh / iotca **lahot** ennen olit / ja hedhelmettömet / oxista / haaroijsa / ja ledhiste taas torechtuiat
- [A-I-752] Ah Herra Jesu Christe sinun etehes me temen cokonans **lahon** / ia mäden puun seijsotam – se on / meiden sydhemen
- [A-I-782] Carssi caiki temen **lahon** puun hedhelmettömet oxat / ia torehuta meite
- [A-III-118-[JES-58:12]] Ja sinun pite cutzuttaman **Lahon** tuckiaxi / ia Tiedhein raiuoiaxi / ette sijnä asuuu sadaisijn.

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Vepsän *laho* tarkoittaa lahonnutta puuta ja vatjan *laho* lahoa tai liekoa eli vedessä makaavaa, lahoavaa puuta. Sana on selitetty vanhaksi germaaniseksi lainaksi, ja mahdolliseksi lainälähteeksi on rekonstruoitu kantaskandinaavin **lāgō(n)*, jonka edustaja nykyruotsissa on *låga* 'maassa makaava, lahoava tai lahonnut puu'.

► SKES 1958 *laho*; Koivulehto Vir. 1979b 273–275; SSA 1995 *laho*; LÄGLOS 1996 *laho*; NES 2020 *laho*; VKS 2021 *laho*.

lahoita v. 'lahota' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-633-[JOEL-1:12]] Winapw poisquiuaishi / ia Ficunapw on **lahoinut**

Johdos nominista (→) *laho*.

► VKS 2021 *lahota*.

***lahokanto** s.

Lahokanto ei esiinny Agricolan teksteissä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona.

► Jussila 1998 *lahokanto*.

lahti s. 'merenlahti, poukama' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-390-[AP-27:39]] he astasit ydhen **Lahden** / iossa oli yxi randa / iohonga he aijatelit Hahden piti cwlkeman / ios se olis madholinen.

Sanalla on vastine useimmissa lähisukukielissä sekä saamessa. Sen varhaiskanta-suomalainen asu on ollut **lakti*, ja tämä on selitetty balttilaiseksi lainaksi. Nykyisissä balttilaisissa kielissä samaa sanavartaloa edustaa mm. liettuan kaarta tai sankaa merkitsevä *lanktis*.

► SKES 1958 *lahti*; Posti 1977 267–268; SSA 1995 *lahti*; Junttila 2015 93; NES 2020 *lahti*; VKS 2021 *lahti*.

lahtukka s. 'salaatti' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-17] Telle kwlla ioman pite wähe (quin Auerrois sano) lähdhe vette / ioca homeltan ia Etikan cansa **Lachtucat** sömen

Laina latinan sanasta *lactūca* 'salaatti'. Kirjoitusasusta päätellen lainan välittäjänä on ruotsi, jossa sana on esiintynyt myös asussa *lachtuka*.

► Streng 1915 91; SAOB 1939 *laktuk*; Häkkinen & Lempiäinen 2011 84–86; VKS 2021 *lahtukka*.

lai s. 'laji' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-27-[MT-3:00]] Nāme kārmeet cutzutan Latinaxi Vipere / ia he tuskalla nimelte tietān Somexi / Quitengi että ne ouat nijn viha täyne / ia pahinda **lajja** / Nimitetān he tessā Kykārmexi / eli Vaskikārmexi

Laina muinaisruotsin sanasta *slagh*, jota nykyruotsissa vastaa *slag*. Suomesta sana on lainattu myös karjalaan. Nykyasu *laji* ei esiinny Agricolan teoksissa. Se on ensi kertaa mainittu Maskun Hemmingin hurskaiden laulujen kokoelmassa 1616.

► Streng 1915 91; Hellquist 1939 2. *slag*; SKES 1958 *laji*; SSA 1995 *laji*; Bentlin 2008a 133–134; NES 2020 *laji*; VKS 2021 *laji*.

laiduin, laidun, laituma s. 'laidun' (myös kuv.) | (1544) 14 esiintymää

- [A-III-634-[JOEL-1:18]] Woi quinga Cariat hocauat / ia Laumat ammuuat. Sille ettei heille ole **Laidhuinda**
- [A-I-633] Esiwallat – ette he meite iotca olema sinun kesialas / ja sinun **laijdhumes** lambahat / madhaijsit sinun tachtos ia szoosios ielken / wariella ia hallita
- [A-II-122-[MK-5:11]] Nin oli sine woortein tyken swri Sica Lauma **laitumellans**
- [A-III-301-[PS-65:14]] **Laitumat** ouat teunens Lauma / ia ne Laxot tihkiet Jyuiſt seisouat
- [A-III-550-[JER-23:1]] WE teille paimenille / iotca minun **Laitumeni** Laumat hucutat ia haaskat

Sanalla ei ole vastineita sukukielissä. Se on johdos vanhasta germaanisperäisestä sanavartalosta, jonka alkumuodoksi on rekonstruoitu kantagermaanin **laidō*. Samaa juurta on mm. nykyruotsin *led* 'tie, reitti'. Agricolan *laiduin, laidun* ja *laituma* edustavat saman johdoksen erilaisia äännehistoriallisia kehitysvaiheita.

► SKES 1958 *laidun*; Hakulinen 1979 288; SSA 1995 *laidun*; LÄGLOS 1996 *laidun*; NES 2020 *laidun*; VKS 2021 *laidun*.

laiha *a.* 'laiha, nälkiintynyt' (myös kuv.) | (1551) 4 esiintymää

- [A-III-377-[PS-109:24]] Minun polueni ouat heicot paastosta / Ja minun Lihani ombi **Laiha** / ia ei ole ensingen lihawtta
- [A-III-757] Ja coska he wiele ne annoit / nin HE sen annoit caiken Falskiudhen ia Petoxen cansa / quin olit Hoonomat Jyuet / **Laihat** / kerityt ia Rupiset Lambat.
- [A-III-590-[HES-34:20]] Senteden nein sanopi HERRA Jumala nijlle / Catzo / mine tadhon domita **Laihain** ia Lihauain Lambain waihel.
- [A-III-575-R] iotca ennen olit raitit / teruet / walket ia punaiset ihostans / Ne nyt ouat Caupungin Raateluxes werettömet / **laihat** / nelkeiset / rymet ia mustat ninquin Colarit / Sydhenpoltaiat ia vgneinpyhkiet

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Se on vanha balttilainen laina, jota nykyisissä balttilaisissa kielissä edustavat, samaa merkitsevät liettuan *liesas* ja latvian *liess*.

► Thomsen 1869 33–34; SKES 1958 *laiha*; SSA 1995 *laiha*; EES 2012 *lahja*; Junttila 2015 89; NES 2020 *laiha*; VKS 2021 *laiha*.

laiho *s.* 'kasvava vilja, viljapelto, sato' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-805] Wariele tulo / elo / ia **laijho** pellon pälle
- [A-II-53-[MT-12:1]] SIhen aican keui Jesus Sabbathina **laiho**in lepitze.
- [A-II-204-[LK-12:17]] Oli yxi Ricas mies / ionga Peldo palio **Laiho** cannoi
- [A-I-684] Oraxet nouseuat / wardhet caswauat / **Laijhot** tuleuat / Elot nijtetehtet

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on selitetty vanhaksi germaaniseksi lainaksi, jonka alkumuodoksi on rekonstruoitu **laiχwōn* tai **laigwōn*. Tämän edustaja nykyruotsissa on vuokraa merkitsevä *lega*. Sanan alkuperäisempi merkitys olisi tämän selityksen mukaan 'viljana maksettu maan vuokra'.

► SKES 1958 *laiho*; Koivulehto 1972 NphM 73 575–587; SSA 1995 *laiho*; LÄGLOS 1996 *laiho*; NES 2020 *laiho*; VKS 2021 *laiho*.

laihtua *v.* 'laihtua, tulla laihemmaksi' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-372] Matkoisa sine näännyt / Walweis / Nelghies / ia Janos sine **laichduit** /

Johdos adjektiivista (→) *laiha*.

► VKS 2021 *laihtua*.

lailinen *a.* 'laillinen, lakiin perustuva, lain mukainen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-705] Wariele sijs – ne caiki / ioijta me welcapäädh olema esiwanhenbiden sijasa cunnioijttaman / quin ouat / Esiwallat / perenisenet / Opettaijat / ja **laijliset** pämiehet

Johdos substantiivista (→) *laki*².

► VKS 2021 *laillinen*.

lailisesta *adv.* 'laillisesti' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-16] Neme Regulat ia oienuxet lyhikeiseste osottauat / quinga Auioskesku / Oikein / Toimelisesta ia **Lailisesta** alietan ia päätetan.

Adjektiivin (→) *lailinen* elatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

► VKS 2021 *laillisesti*.

laiminluoda *v.* 'laiminlyödä, jättää ottamatta huomioon' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-517] lihan ylenwisuus – – **Laijminloopi** caikinaijset manauxet / rangastuxet / oijennuxet / neuuotuxet / opetuxet / ia lawiamat cartamiset

Adverbista *laimin* ja verbistä (→) *luoda* 'heittää (irti)' muodostettu yhdysverbi. Ortografisista syistä on mahdollista, että Agricola on tarkoittanut lukutapaa *laimin-lyöpi*. Murteissa *laimin* voi esiintyä myös muiden verbien kuin *lyödä*-verbin kanssa (esim. *mennä t. jäädä laimin*). *Laimin* on instruktiivimuoto murren sanasta *laimi*, joka tarkoittaa tyyntä kohtaa vedessä. Saman vartalon johdos on adjektiivi *laimea*, joka ei esiinny Agricolan kielessä. Myöskään *laimin* ei esiinny itsenäisenä adverbina Agricolalla eikä muussakaan 1500-luvun kirjakielessä. Se on tullut kirjakieleen vasta 1700-luvulla. *Laimin*-muodon rinnalla esiintyy tällöin illatiivimuoto *laimiin*, ja periaatteessa myös Agricolan ainoa *laimin*-esiintymä on mahdollista tulkita illatiiviksi. Yhdysverbi *laiminlyödä* on tullut käyttöön 1600-luvulla. *Laimi*-sanankupera on epäselvä. Sanavartalolla on vastineita eräissä lähisukukielissä, mutta sen rinnalla esiintyy samaa merkitsevää *laiva*-tyyppinen vartalo, jota vastaa saamessa *láivi* 'laimea, mieto, heikko, vaimea'. Tätä vartaloa on arveltu kantaskandinaaviseksi lainaksi, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **slaiwa*- edustaa mm. muinaisnorjan *slær* 'tylsä'. Suomen ja karjalan *laima/laimi*-vartalo voi periaatteessa olla *laiva*-vartalon variantti, sillä samantapaista äännevaihtelua on muissakin sanoissa. Tällöin sanavartalo voitaisiin selittää lainaksi saamesta.

► Wiklund 1890 SUST 1 123; Mägiste Vir. 1958 142; SKES 1958 *laimi*; SSA 1995 *laimea*; NES 2020 *laimea*; VKS 2021 *laimin*, *laiminlyödä*; SMS 2022 *laimin*.

laiminlyödä → **laiminluoda**

laina *s.* 'laina, lainattu raha t. omaisuus' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-33-[MT-5:42]] Anna sille ioca sinulda anopi / ia **lainan** pyteue ele welttele.
- [A-III-262-[PS-37:21]] Se Jumalatoim **lainan** ottapi / ia ei maxa / Mutta se Hurskas ombi Laupias ia runsas.
- [A-III-783-[5MS-28:12]] Mutta ei sinun pidhe keldeken **lainan** ottaman.

Sanalla on vastine useissa lähisukukielissä. Sanavartalo on vanha skandinaavinen tai germaaninen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **laiχna*- edustaa mm. nykyruotsin *lån*.

► Thomsen 1869 127; SKES 1958 *laina*; SSA 1995 *laina*; LÄGLOS 1996 *laina*; EES 2012 *laen*; NES 2020 *laina*; VKS 2021 *laina*.

lainaaja s. 'rahanlainaaja, lainan antaja' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-186-[LK-7:41]] Caxi welcamiest oli yhdelle **Lainaijalla** / Yxi oli welca wisisata peningite / ia toinen wisikymmende.

Johdos verbistä (→) *lainata*.

lainantaja s. 'lainsäättäjä t. tuomari' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-664-[JAK-4:12]] Sille yxi ombi **Lainandaia** / Joca woipi wapautta ia cadhotta.

Substantiiveista (→) *laki* ja (→) *antaja* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *lain+antaja*.

lainata v. 'antaa, suoda; antaa lainaksi' | (1543) 93 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-1] Nijte muista Elemes aina / nin Jesus sinun Armons **laina**
- [A-I-348] **LAijna** meille / Caikiwaldias Jumala / ette sinun ajnocaïjses lihan cautta wsi syndymys / meite wapadhais
- [A-I-368] **Laijna** meille sinun paluelioilles / ettes coleman aijalla / annaisit meiden sielut / sinun tyghes / ioca olet se totinen paradisi / laupiallisesta tulla
- [A-I-763] En olen henelle **laijnanut** / mutta site pahamin / olen henen tauarans monilla ionilla omistanut ia wehentenut röuille / wekiwallalla corckorahalla
- [A-II-200-[LK-11:5]] Racas ysteue / **laina** minulle colmet Leipe
- [A-III-783-[5MS-28:12]] Ja sinun pite monelle Canssalle corghoxi **lainaman**.

Johdos substantiivista (→) *laina*.

► VKS 2021 *lainata*.

laine s. 'laine, aalto' (myös kuv.) | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-179-[JON-2:4]] Caiki sinun **laijnehes** ia aallos langesit minun pälitzeni.
- [A-II-189-[LK-8:23]] Ja Twlispä nosti Aallon meres / ia **lainet** heiden ylitzenlöit / ia he olit swres hädhes.
- [A-I-814] me tunsisima sinun Iselisen auwus meille autauaijsen oleuan / caikisa kiusauxen waaroijsa / ia mös keskelle tuskain **laijnehisa**

Sanalla on vastine kaikissa lähisukukielissä. Se on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **χlainiz* edustaa mm. nykyruotsin murteellinen *lena* 'kukkula, rinne'. Agricolalla *laine* esiintyy myös jälkiosana sanaliitossa (→) *vesi laine*, joka rakenteensa perusteella on luokiteltava luonnolliseksi yhdyssanaksi.

► SKES 1958 *laine*; E. Itkonen 1981 85–87; SSA 1995 *laine*; LÄGLOS 1996 *laine*; EES 2012 *laine*; NES 2020 *laine*; VKS 2021 *laine*.

lainehtia v. 'lainehtia, aaltoilla' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-667-[JON-1:11]] Mite meiden pite sinulle tekemen / Ette Meri meille tyuenis? Sille Meri keui / ia **lainecti** heiden ylitzens.
- [A-III-667-[JON-1:15]] Nin he otit Jonan / ia heitit henen Merehen / ia Meri asettuy **lainectimast**.
- [A-III-657-R] Wirta) se on / Nilus / quin iocawoos Egiptin Maan ylitze **lainehti** Suuella.

Johdos substantiivista (⇒) *laine*.

► VKS 2021 *lainehtia*.

lainen → **laeinen**

lainkirjoittaja s. 'lainlaatija' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-7] Sille hen [= Mooses] on yxi **Lainkiriottaija** ia waatia.

Substantiiveista (⇒) *laki*² ja (⇒) *kirjoittaja* muodostettu yhdyssana. Sanasta ei tunneta muita esiintymiä vanhassa kirjakielessä.

► VKS 2021 *lain+kirjoittaja*.

lainohus → **lainous**

lainopettaja s. 'lainopettaja' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-326-[AP-5:34]] Nin ylesnoui Neuuos yxi Phariseus / nimelde Gamaliel / **Lainopettaia** / iosta caiki Canssa palio piti

Substantiiveista (⇒) *laki*² ja (⇒) *opettaja* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla myös sanaliittona.

► VKS 2021 *lain+opettaja*.

***lainoppi** s.

Lainoppi ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona.

► Jussila 1998 *lainoppi*.

lainoppenut s. '(juutalainen) kirjanoppinut, lain tutkija ja selittäjä' (1548) 12 esiintymää

- [A-II-16] We teille **Lainoppenuille** / Sille te oletta ottanud Ymmerdhyxen Auamen / eike te itze siselekeunet
- [A-II-185-[LK-7:30]] Mutta Phariseuset ia **Lainoppenuet** ylencatzoit JUMALAN Neuuon itze heitens watan

- [A-III-747-R] Christus Lain / papit Esiuallan ia ne **Lainoppeneet** tyhijexi teki.

Substantiiveista (⇒) *laki*² ja (⇒) *oppenut* muodostettu yhdysana.

► VKS 2021 lain+oppinut.

laino|us, -hus s. 'ahminta, ylenjuominen, -syöminen, mässäily' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-761] Sitelehin olen tehnyt Seitzemen Colema syndije / quin ouat / haureus / Ahneus / Coreus / Laijskuus / Cateus / wiha / **laijnous** / taicka ylensömys ia ioomuus
- [A-I-618] Silmein corghotuxen / watzan **laijnohudhen** / lehimeisten pilcan / panetuxen synnit /
- [A-II-608-[1PT-4:3]] me waelinma irtaudhesa / himoisa / ioopumisesa / ylensömys / **Lainouxisa** / ia hirmulisisa Epeiumalden palueluxisa.

Johdos verbistä *lainota* 'niellä', joka esiintyy Agricolalla perusosana yhdysverbissä (⇒) *yleslainota*. Verbi tunnetaan murteista ja eräistä muista vanhan kirjakielen lähteistä. Verbillä tai sen rinnakkaismuodolla *lainata* on vastineita useissa lähisukukielissä, mutta sen etäisempi alkuperä on tuntematon.

► SKES 1958 *lainata*; SSA 1996 *lainata*; SMS 2022 *lainota*.

laintuoja s. 'lainlaatija, lainsäätävä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-630] O Emanuel meiden Kuningas ia **laintoija** / pacanaijdhen odhotus / ia heiden lunastaijans

Substantiiveista (⇒) *laki*² ja (⇒) *tuoja* muodostettu yhdysana.

laiska a. 'laiska, välinpitämätön, joutilas' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-95] Ele itze heiden cansans. **laijskan** / Pirun sappe ansaitz.
- [A-I-467] Lise minulle wscallusta / ette mine turuaten sinun lupaudhes pälle / en ikenens Jumalallises ahckerudhesa **laijskaxi** tulisi
- [A-I-766] olen ollut hidas ia **laijska** Rucoeleman Jumalalda seke hengelisi ette rumilisi tarpehit
- [A-II-567-R] elkette rippuco mudhen caulasa / quin ne **laiskat** Munckit Kerieijet Maanioxijat.
- [A-III-511-[JES-56:10]] he ouat **Laiskat** / macauat ia vnda racastauat.

Sanalla on vastine kaikissa lähisukukielissä. Se on selitetty vanhaksi balttilaiseksi lainaksi, jota nykylatviassa vastaa *laisks*. Liettuaassa vastaavaa sanaa ei kuitenkaan ole, joten lainautumissuuntaa on arveltu myös päinvastaiseksi. Jos jälkimmäinen vaihtoehto on oikea, sanavartalon alkuperä on tuntematon. Lainautumista balttilaiselta taholta itämerensuomeen pidetään kuitenkin todennäköisempänä vaihtoehtona.

► Thomsen 1890 193; SKES 1958 *laiska*; SSA 1995 *laiska*; EES 2012 *laisk*; Junttila 2015 93; NES 2020 *laiska*; VKS 2021 *laiska*.

laiskasti *adv.* 'laiskasti, välinpitämättömästi' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-16] he ouat sangen heijusti ia **laiskasti** opettanued
- [A-III-3] iocapeiue kylle cwlema ia näeme / quinga sangen heiusti / hitasta / **laiskasti** ia irtasta Temen Pyhen / callijn / corkian ia lohulisen Casten Sacramentin cansa Lastein ylitze prucatan

Adjektiivista (→) *laiska* johdettu adverbi.

► VKS 2021 *laiskasti*.

laiska vatsa *s.* 'laiskuri' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-594-[TIT-1:12]] Ne Cretalaiset ouat aina walechteliat / pahat Pedhot ia **laiska watzat**.

Adjektiivista (→) *laiska* ja substantiivista (→) *vatsa* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *laiska+vatsa*.

laiskua *v.* 'laiskistua, tulla laiskaksi' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-389] me ottain / ia kijttein pikimin **laijskumme** / quin sine andaisas

Johdos adjektiivista (→) *laiska*. Kansankielessä verbi tunnetaan lähinnä pohjalaismurteissa.

► VKS 2021 *laiskua*; SMS 2023 *laiskua*.

laiskuus → **laiskuus**

laisku|us, -s *s.* 'laiskuus, välinpitämättömyys, saamattomuus' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-377] Seitzemes colema synnise / taica heiste wloskieuuise / quin ouat / Coreus / Ahneus Haureus / Cateus Curckomesso wiha / **Laiskuus**
- [A-I-618] O minun teckien / poisleicka minusta tuijmaudhen / wären cangiudhen / messemine / **laijskudhen** / wnisudhen / mielen tylsseydhen
- [A-I-699] elkeme andako itzeme **laijskutehen** ia ijrtautehen
- [A-II-16] Nyt ettei yxiken Pappi taicka Opettaia madhaisi **laiskudans** testelehin sille peitte / ettei hen Latina eike Rotzin kielen taidha
- [A-III-211] Quingas wastat Sen HERRAN Domios / ettes aighas culutat **Laiskuus**.

Johdos adjektiivista (→) *laiska*. Ortografisista syistä on mahdotonta tietää, onko Agricolan johdoksessa toisen tavun vokaali aina pitkä. Agricolan *laiskuus* on poikkeuksellinen inessiivimuoto, joka esiintyy loppusointua tavoittelevassa runossa. Murteissa tunnetaan samantapaisia adverbimuotoja, mm. *laiskusissa*, *laiskusilla*.

► VKS 2021 *laiskuus*; SMS 2023 *laiskuus*.

laita s. 'laita, reuna; reitti, väylä' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-358-[AP-16:11]] Coska me sis puriechtime Ttroadast / nin me tulima oikeata **leita** Samotracian.
- [A-II-719] Correctura. – – clxx plati j. rati toisel polel. leita lue **laita**
- [A-II-390-[AP-27:44]] Sadhanpämies – – keski ette ne quin wuidha taisit / ensin anda heidens maan polen. Ja ne mwdh **Laitain** päle / monicadhat Hahden cappaleilla.
- [A-II-371-[AP-21:1]] puriectima me sielde / ia tulima oikeata **Laita** Coumijn / ia toisna peiuen Rodumijn

Suomen *laita*-sanalla on useita merkityksiä, toisaalta 'kunto, laatu; kulkureitti, suunta', toisaalta 'sivu, reunus'. Molemmille merkitysryhmille voidaan osoittaa vastineita lähisukukielistä. Eräät ilmeisesti samaan yhteyteen kuuluvat sanavastineet näyttävät merkitykseltään asettuvan ryhmien välille, joten koko sanaryhmä on mahdollista yhdistää etymologisesti. Sanavartalolle on esitetty sekä germaaninen että balttilainen lainaetymologia, joista edellistä pidetään todennäköisemmin oikeana. Sen mukaan kantagermaaninen alkumuoto on **laidā*, jonka myöhempi edustaja on mm. nykyruotsin *led* 'reitti, suunta, väylä; tapa'. Agricolan [AP-16:11] *leita* on painovirhe, joka on korjattu muotoon *laita* Uuden testamentin loppuun painetussa korjausluettelossa.

► Thomsen 1890 193, 196; Hellquist 1939 2. *led*; Setälä 1913a FUF 13 397–398; SKES 1958 *laita*¹, *laita*²; SSA 1995 *laita*¹, *laita*²; LÄGLOS 1996 *laita*; EES 2012 *laid*¹; Junttila 2015 111; NES 2020 *laita*; VKS 2021 *laita*.

laitetoin a. 'laittamaton, moitteeton, nuhteeton' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-556-[KOL-1:22]] henen piti Teite saattaman pyhexi / **laitetomaxi** ia saastattomaxi henen casuons edes.
- [A-III-442[5MS-32:4]] Hen on paasi / henen tööns ouat **laitettomat**

Verbin (→) *laittaa* johdoksesta *laite* 'moite' johdettu adjektiivi. *Laite* ei esiinny substantiivina Agricolan kielessä, mutta se tunnetaan murteista (esim. Orivesi, Hattula, Tornio). Ortografisista syistä on mahdollista, että Agricola on tarkoittanut lukutapaa *laitteeton*. Samasta adjektiivista ei tunneta muita esiintymiä vanhassa kirjakielessä.

► VKS 2021 *laitteeton*; SMS 2023 *laite*².

laitettamatoin a. 'moitteeton, nuhteeton' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-853-[EF-5:27]] iolla eij olis pilcuija taicka ryppye / eli iotakuta sencaltaista / mutta ette hen pyhe olis / ia **laijettamatoin**

Verbin (→) *laittaa* passiivivartalosta muodostettu kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina. Samasta adjektiivista ei tunneta muita esiintymiä vanhassa kirjakielessä.

► VKS 2021 *laitettamaton*.

laitettava *a.* 'moitittava, paheksuttava' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-740] Nyt ette minun Jumalan tachtopi sencaltaijsen **laijtettauan** / nuhdheldauan / nuran / ia iumalattoman minun caiken elemen / sille cowalla wanhurscaudhen peiuella / rangaijsta

Verbin (→) *laittaa* passiivinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *laitettava*.

laitos *s.* 'moite, nuhtelu; rangaistava t. paheellinen teko' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-229-[2SM-22:16]] Ja nijn wedhenpaijsuma näkyi / Ja Maan aluxet coorittijn / HERRAN **laijtoxesta** / ia henen sieramens puhalohesta / ia coorsamisesta.
- [A-II-406] Toisesa Lugussa / leuitte hen mös semmotoisen **Laitoxen** leuiemelle wlos ninen päle iotca wlconaisesta hurskaxi kijltheuet / ia quitengi sala tekeuet
- [A-III-779-[3MS-20:14]] Jos iocu waimon ottapi / ia siihen henen Eitens / hen on Laitoxen tehnyt / sen pite tulella poltettaman / ia ne ynne molemat / ettei ycten **Laitost** olis teiden seassan.

Johdos verbistä (→) *laittaa*.

► VKS 2021 *laitos*.

laitossaarna *s.* 'nuhdessaarna' | (1552) 2 esiintymää

- [A-III-758-[MAL-1:0]] On yxi **Laitossaarna** Juttain ia heiden Ahneutans vastan / Josta HERRA heite witzapi /

Substantiiveista (→) *laitos* ja (→) *saarna* muodostettu yhdyssana.

laittaa *v.* 'moittia, soimata' | (1544) 67 esiintymää, myös Westh

- [A-I-285-[PS-51:6]] Senpälle / ette sine oijkea olisit sinun Sanasas / Ja ettet sine **Laijtetaiysi** / cosca sinua domitahan.
- [A-II-131-[MK-7:00]] Temen wären toimituxen Christus tesse **laitta**.
- [A-II-402] Nein sine nyt ymmerdhet sen vij. lughun / cussa pyhe Pauali wiele itzehenens Synnisexi **laitta**.
- [A-II-406] hen ioutu Epeiumalan palueluxeen / ia Myckijn Syndijn / ia caikijn Wicoi / ia wiele semmengi iette sencaltaiset ilman **laittamata** muissa.
- [A-III-672] Ninquin Mekin nyt **laitan** / torum / manam *etc.* Ette caiki lehes ylencatzotan.
- [A-III-708-[SEF-3:0]] Jerusalem **laitetan** cangiudhestans.
- [A-III-719] Panettelia / quin neite **laitta** / se pangan hamballens lucun aitta.

Verbillä on vastineita itämerensuomen eteläryhmän kielissä. Homonymiselle verbille *laittaa* 'panna, asettaa', joka ei esiinny Agricolan kielessä ja jolla on erilainen itämerensuomalainen levikki, on esitetty germaaninen lainaetymologia, jonka mukaan alkumuodoksi sopii kantagermaanin **lagjan* 'asettaa'. Tämän myöhempi edustaja on mm. ruotsin *lägga*. On arveltu, että merkitys 'moittia' voitaisiin yhdistää tähän selittämällä se myöhemmän kehityksen tulokseksi; samantapainen merkityksen muutos on tapahtunut esim. verbissä *panna*. Levikkiseikkojen perusteella näyttää kuitenkin siltä, että merkitys 'moittia' olisi vanhempi kuin 'asettaa'. Onkin mahdollista, että *laittaa* 'moittia' olisi suoraan johdettavissa germaaniselta taholta. Lainälähteeksi sopisi tällöin esim. **laḡan* 'moittia', josta saattavat juontua muinaisruotsin *lak* ja englannin *lack* 'puute, virhe'. Myös muita germaanisista lainälähteistä on mahdollista esittää.

► Streng 1915 93; Hellquist 1939 1. *lack*, 2. *last*; SKES 1958 *laittaa*; T. Itkonen 1980 FS Thors 117–140; Hofstra 1985 190–192, 209 alav. 63; SSA 1995 *laittaa*; LÄGLOS 1996 *laittaa*²; EES 2012 *laitma*; NES 2020 *laittaa*; VKS 2021 *laittaa*; SMS 2022 *laittaa*¹, *laittaa*².

laittaja s. 'moittija, panettelija' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-97] **Layttaita** watan nein itze Kiria puhu.
- [A-I-843] sanain cansa / Terue Maria / ne ouat henen pahimat **laittaijat** / ja kirolijat.
- [A-II-540-[EF-4:27]] Elket andaco **Laittaijalle** sia.

Johdos verbistä (→) *laittaa*.

► VKS 2021 *laittaja*.

laittamaton a. 'moitteeton, nuhteeton' | (1544) 10 esiintymää

- [A-II-162-[LK-1:6]] Mutta he olit molemat hurskat JUMALAN edes waeltawaiset caikisa HERRAN käskyise ia Sädhyise **laittamattomat**.
- [A-II-533-[EF-1:4]] meiden piti Pyhet ia **Laittamattomat** oleman Rackaudes henen edesens.
- [A-II-566-[1TSS-3:13]] ette teiden sydhemen wahwistettu ia **laittamaton** olis
- [A-II-588-[2TIM-2:15]] Pydhe itzes Jumalalle osotta toimelisexi ia **laittamattomaxi** Tömiehexi / ioca oikein iacais Totudhen sanan.

Verbin (→) *laittaa* kielteinen partisiippi, joka on kiteytynyt adjektiiviksi.

► VKS 2021 *laittamaton*.

laittamus s. 'loukkaus, moittiminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-801] Wariele meite nijste hirmuijsista wighoijsista panetoxesta / **laijttamuxesta** / soijmauxesta / häweijsemöxesta / kielincandeista / ia walechtelemisesta muijnen Inhimisten pälle.

Johdos verbistä (→) *laittaa*.

► VKS 2021 *laittamus*.

laitteeton → laitetoin

laituma → laiduin

laiva s. 'laiva, purjealus' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-18] Nin heille olis tila ollut taicka Wenhelle eli **Laiualla** cochta Rotzin wältte turua ia apu sielde / ninquin Langoistans ia ysteuistens pytemen.
- [A-II-393-[AP-28:00]] ne Meren Köpelit / iotca toisinans **Laiuain** Kieulas öelle näkyuet / ninquin caxi syngiesti palauata Kyntilete
- [A-II-662-[JAK-3:4]] Catzos / **Laiuat** mös echke quinga swret ne ouat ia ialoilda Twlilda aetan / quitengi he ymberiketen pienelle Styryllä cuhunga hen tacto

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Sitä ovat useat tutkijat pitäneet balttilaisena lainana, ja vastineiksi on esitetty liettuan *laivas* 'vene, laiva' ja latvian *laiva* 'vene, iso lusikka; laiva'. Nykyään balttilaiskielten sanoja pidetään kuitenkin itämerensuomesta lainattuina. Itämerensuomen *laiva* puolestaan on vanha germaaninen laina, jonka alkumuodoksi on rekonstruoitu **flauja*-. Tämän myöhempiä edustajia ovat esim. nykynorjan murteellinen *floy* ja fäärin *floy* 'laiva'.

► Thomsen 1890, 193; SKES 1958 *laiva*; Koivulehto Vir. 1970 178–182; UEW 1988 682–683; SSA 1995 *laiva*; LÄGLOS 1996 *laiva*; Junttila 2015 111; NES 2020 *laiva*; VKS 2021 *laiva*.

laji → lai

lakaista, lakasta v. 'lakaista' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-201-[LK-11:25]] Ja quin he tulepi / nin he leutepi sen lwdhilla **lacastun** ia caunistetun.
- [A-II-213-[LK-15:8]] Eikö hen ylessytyte Kyntelete / ia **lakaise** Honecta / ia wisusta etzi

Verbillä on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on johdos tasaista yms. merkitsevistä sanasta *lakea* (→ *lakia*).

► SKES 1958 *lakaista*; SSA 1995 *lakaista*; NES 2020 *lakaista*; VKS 2021 *lakaista*.

lakaita → lakata

lakastua v. 'lakastua, kuihtua' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-484-[JES-40:7]] Heine poisquiapi / ia Cuckainen **lakastu** / Sille HERRA puhalsi siihen.
- [A-III-523-[JES-64:6]] Me olema caiki **lacastunuet** / ninquin Lehdet

Sanalla on vastine ainoastaan karjalassa. Verbi on rakenteeltaan selvästi johdos, mutta kantasanaksi on tarjolla useita vaihtoehtoja. Murteissa *lakastua* voi merkitä myös mm. taukoamista, lieventymistä tai viilenemistä, ja tämän perusteella se on selitetty johdokseksi verbistä (→ *lakata*). Toisaalta on arveltu, että varsinainen

kantasana olisi samaan etymologiseen yhteyteen kuuluva, pehmeätä merkitsevä adjektiivi **lakas*, jonka rinnakkaisuudoksi on selitetty myös mm. suomuurainta merkitsevä (→) *lakka*. Tällaista adjektiivia ei kuitenkaan suomessa esiinny, se on ai-noastaan rekonstruoitu lainälähteeksi sopivan germaanisesta alkumuodon ja saman vartalon muiden johdosten perusteella. Kaikki mainitut sanat on perimmältään selitetty samaan etymologiseen yhteyteen kuuluviksi germaanisiksi lainoiksi.

► SKES 1958 *lakata*; Koivulehto Vir. 1974 120–121; SSA 1995 *lakastua*; LÄGLOS 1996 *lakata*; NES 2020 *lakastua*; VKS 2021 *lakastua*.

lakata, lakaita v. 'lakata, loppua, päättää; lopettaa, luopua'
(1544) 129 esiintymää, myös Westh

- [A-I-140-[BAR-2:13]] MINun Silmeni / wootauat kynelite / öölle in peiuelle / Ja eij **lacka**
- [A-I-359] ANna Caikiwaldias Jumala / ette me / iotca meiden rioxema tedhen / **lackamat** waijwatam / machtaijsim / sinun aijnocaijses kersimisen tedhen / wapadhetta
- [A-I-380] Eijke hartat puhet **lackanet** / sihenasti quin domio annettin
- [A-III-745-[SAK-10:11]] Silloin se prami Syrias pite alettaman / ia se Waltica Egyptis **lackaman** pite.
- [A-I-36] Tämä Canon eli Taulu osotta mite cussaki Merkise on tekeminen taicka **lackaminen** ia iettäminen
- [A-I-668] ette mine temen walkeudhen peijwen / caikissa minun sanoijsan ia töijsen / tedhessen ia **lakaijtesan** / nijn nautitzisin
- [A-I-202-[PS-34:15]] **Lacka** pahasta / ja teghe Hywe
- [A-II-539-[EF-4:19]] sijttequin he sihen iouduit / ette he **lackasit** murechtimasta / nin he itzeheidens ylenannoit caicken Haureutehen

Verbille on esitetty vastineita inkeroisesta ja vatjasta, mutta nämä voivat olla lähisukukielten välisiä lainoja. Suomen *lakata* on selitetty lainaksi germaaniselta taholta, ja alkumuodoksi on rekonstruoitu germaanisesta adjektiivista **slaka-z* 'veltto, löyhä, voimaton' johdettu verbi **slakō(ja)n-*, jota edustaa mm. englannin *slake* vanhassa intransitiivisessa merkityksessään 'laantua, heiketä, veltostua'. Verbin MA-infinitiivin abessiivimuoto (→) *lakkaamatta* on osittain kiteytynyt adverbiksi, mutta koska taivutusmuotojen erottaminen adverbista ei kaikissa tapauksissa ole mahdollista, kaikki abessiivimuodot on sisällytetty pääverbin frekvenssiin. Agricolalla *lakata* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *poislakata*.

► SKES 1958 *lakata*; Koivulehto Vir. 1974; SSA 1995 *lakata*; LÄGLOS 1996 *lakata*; NES 2020 *lakata*; VKS 2021 *lakata*.

lakattaa v. 'lopettaa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-498] Taiualinen Ise / HERRA Jumala / ele meite **lacatta** hartasti rocolemast

Johdos verbistä (→) *lakata*.

► VKS 2021 *lakattaa*.

lakea → lakia

lakeus → lakius

laki¹ s. 'ylin kohta (suussa), kitalaki' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-240-[PS-22:16]] minun Kielen tartui minun **Lakeheni** / ia sine panet minun Coleman tomuhun.
- [A-III-575-[VLT-4:4]] Nisurille tartui kieli heiden **Lakeens** ianon teden

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen, ja se tarkoittaa yleisimmin rakennuksen sisäkattoa. Se on vanha germaaninen laina, jonka alkumuodoksi on rekonstruoitu kantagermaanin **flakan-*. Sana tarkoittaa alkuaan suojakatosta tai suoja-aitaa. Agricolalla *laki* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *päälaki*.

► SSA 1995 *laki*², *lakka*¹; LÄGLOS 1996 *laki*; VKS 2021 *laki*².

laki² s. 'laki, auktoriteetin säädös; oikeustaju; oikeutta jakavan raadin kokous' (1543) 613 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-O-1] **Laki** / se Sielun hirmutta / mutt Cristus sen tas lodhutta.
- [A-III-17] Nin tule meiden nite pite ia welte / Ja liatiki Rotzin **Lain** ia wanhan Christilisen tauan ielkin / Jumalan ia Sugun cunnialisen menon polesta
- [A-III-389-[PS-119:0]] Thora / Lex / **Laki** / ette se meite opetta iota emme me tiedhe / ia curitta / Ettei me Naudhan tauaiset olisi / ia pimeydhes eleisi.
- [A-II-3] NInquin se VANHA TESTAMENTI yxi Ramattu ombi / iossa Jumalan **Laki** / ia kesky on kirjoitettu / ia ne Teghot seke quin tapactunuet ouat / nijlle iotca ne samat Jumalan **Lait** pitenyet ouat ette ei pitänyet.
- [A-II-57-[MT-12:00]] ioca Chrjstusen pälle wskopi / hen on ylitze caiken **Lagin** / ia ei taidha **Laista** nuhdelta
- [A-II-401] Mutta **Laki** teuttä / ombi lustin ia rackaudhen cansa tähdä **Lain** töite / ia ele hyuesti ia cunnialisesta / ia wapana ilma **Lain** watimat / ninquin ei ychten **Laki** / taica rangaistusta olisi.
- [A-II-422-R] ette Juttat Mosesen **Lain** ricoit / nin he sen ielken Domittijn Mutta Pacanat / ioilla ei site **Laki** ollut / ne mös ilman site **laita** cadhotettijn. Quitengin oikein ette heille oli se Loonolinen **Laki**
- [A-III-17] Waicka Moses ei ole nyt meidhen **Lain** andaia / quitengi / ette itze Jumala henen cauttans puhui / ia mös se Loonnon **Laki** / ynne sen cansa pitepi / quin hen Leui. 18. kirjoittapi
- [A-II-367-[AP-19:38]] ios Demetriusel ia nijlle iotca henen cansans yxiwircaiset ouat / iotakin on iongun watan / Nin pidheten **Laki** / ia oykeus

Lainaa muinaisruotsin sanasta *lagh*, jota nykykielessä vastaa *lag*. Sama sana on lainautunut myös karjalaan. Agricolalla *laki* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *kirkkolaki*, *luonnonlaki*.

► Streng 1915 91–93; SKES 1958 *laki*¹; SSA 1995 *laki*¹; NES 2020 *laki*; VKS 2021 *laki*¹.

lakia s. ja a. 'tasanko, aukea paikka; tasainen, avara; rauhallinen; lempeä, hyväntahtoinen; lauhkea, kesy' | (1544) 15 esiintymää

- [A-I-230-[2SM-22:20]] Hen weij minun wlgos **lakialle**
- [A-III-47-[HES-37:1]] JA HERRAN käsi kijniotti minun / ia wei minun HERRAN Hengese / ia laski minun **lakialle** kedholle
- [A-III-142] Ettes Paluelioilles **lakian** Matkan / ia teruelisen menon / Pyhen Engelis saattain / annaisit.
- [A-I-218-[PS-147:6]] HERRA ylesnosta ne **lakit** / ia alenda ne Jumalattomat Maan asti.
- [A-III-335-[PS-85:0]] Tesse rucollan – – ette Pämiehet **lakit** ia coctuliset olisit
- [A-I-644] pane sinun switzes minun suhuni / ia wedhe minua sinun ielkes ninquin **lakian** eleijen.

Sanalla on vastine kaikissa lähisukukielissä. Sanavartalo on lainaa germaaniselta taholta. Mahdollisia alkumuotoja on kaksi. Näistä todennäköisempi on kantaskandinaavin **lāg(i)ja-*, joka tarkoittaa rauhallista ja perustuu makaamista merkitsevään verbiin. Toisena germaanisena vaihtoehtona on esitetty kantaskandinaavin **flakja-*, joka merkitsee suojakatosta tai -aitaa (→ *ladjuus*). Agricolalla ei satu esiintymään nykykielessä vallitseva rinnakkaismuoto *lakea* muuten kuin johdosten kantana (→ *lakis*).

► SKES 1958 *lakea*; T. Itkonen Vir. 1982a 121–139; SSA 1995 *lakea*; LÄGLOS 1996 *lakea*; NES 2020 *lakeus*; VKS 2021 *lakea*.

lakiasti adv. 'lempeästi, hyväntahtoisesti' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-799] Anna ette me ne **lakiasti** welteijsim / iotca meiden tachton wastanseijsouat ja esteuet

Johdos adjektiivista (→) *lakia*.

► VKS 2021 *lakeasti*.

lakikirja s. 'Mooseksen laki, Vanha testamentti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-7-R] Euangelium ei ole **Lakikiria**.

Substantiiveista (→) *laki*² 'säädös' ja (→) *kirja* muodostettu yhdyssana. Rinnalla esiintyy myös (→) *lakiraamattu*.

► VKS 2021 *laki+kirja*.

lakioida v. 'tehdä sävyisäksi, kesyttää' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-663-[JAK-3:7]] Sille ette caiki Loonot seke Petoain ette Linduin / ia Kermetten ia Merelisten / Lakioitetan / ia **lakioitut** ouat Inhimilisesta Loonosta.

Johdos adjektiivista (→) *lakia*. Johdosta ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä. Agricolan ainoa esiintymä voidaan tulkita (→) *lakioittaa*-verbin konsonanttivartaloiseksi passiivimuodoksi.

► VKS 2021 *lakeoida*.

lakioittaa v. 'tehdä sävyisäksi, kesyttää' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-663-[JAK-3:7]] Sille ette caiki Loonot seke Peto in ette Linduin / ia Kermetten ia Merelisten / **Lakioitetan** / ia lakioitut ouat Inhimilisesta Loonosta.
- [A-II-663-[JAK-3:8]] Mutta Kieldä ei yxiken Inhiminen taida **lakioitta** / se Leuoto in pahuus / teusi surmalisie Myrkyie.

Johdos adjektiivista (→) *lakia*. Johdoksesta ei tunneta vanhassa kirjakielessä muita esiintymiä.

► VKS 2021 *lakeoittaa*.

lakupää s. 'päälaki' | (1544) 4 esiintymää

- [A-III-457-[JES-1:6]] Hamast Candapäst nin **Lakupähän** asti / eipe miten terueytte henesse ole.
- [A-I-259-[PS-7:17]] Henen Onnetuxen pite henen päens pälle tuleman / Ja henen wärydhens pite henen **Lakupäällens** langeman

Substantiiveista (→) *laki*¹ 'ylin kohta' ja (→) *pää* muodostettu yhdyssana, josta vanhassa kirjakielessä ei tunneta muita esiintymiä. Suomen kansankielessä *lakupää* tunnetaan lähinnä Pohjois-Satakunnassa.

► VKS 2021 *laki+pää*; SMS 2022 *lakupää*.

lakiraamattu s. 'Vanha testamentti, Mooseksen laki, lakikirja' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-6] Senteden catzo ia cauata ettei sine Christusest Mosest teghe / taica **Lakiramattu** Euangeliumist
- [A-II-7] Ette me caikis paicois näem / quinga Euangelium ei ole **Lakiramattu** / ioca wathi / mutta oikeamast yxi Saarna eli iulgistos Christusen hyuist Töist meille annettut / ia omistetut

Substantiiveista (→) *laki*² 'säädös' ja (→) *raamattu* muodostettu yhdyssana. Samat osat on lisäksi kerran kirjoitettu sanaliitoksi, joka rakenteensa perusteella on tulkitava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *laki+raamattu*.

lak|ius, -eus s. 'lempeys, hyvántahtoisuus' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-647] Anna minulle / ninquin sine heille annoit / **lakeus** / siweys / kerssimys / laupius / kiöuhyys / pitkemielisys

- [A-II-511-[2KOR-10:1]] MUtta mine itze Pauali manan teitä Christusen siueydhen ia **Lakiudhen** cautta
- [A-II-584-[1TIM-6:11]] Mutta sine Jumalan Inhiminen carta sencaltaista / ia noudhata wanhurskautta / Jumalisutta / Uskoa / rackautta / Kersimiste / **Lakiutta**.

Johdos adjektiivista (→) *lakia*.

► VKS 2021 *lakeus*.

lakkaamatoin *a.* 'loputon' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-796] Wariele meite Epewscosta / ia epetoijuosta / ja mös **lackamattomast** Catehesta

Verbin (→) *lakata* kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *lakkaamaton*.

lakkaamat, -a *adv.* 'lakkaamatta' | (1544) frekvenssistä ks. **lakata**, myös Westh

- [A-I-296-[PS-88:18]] Ne minun ymberillenlaskexet ninquin wesi **lackamat** / ia ynne minua ymberipiritteuet.
- [A-II-600] Ja cauatta meite Perkelehelda / ette hen **lackamata** meite wäijupi ia tacaajapi iocapaicas.
- [A-III-149] O HERRA Jumala / taiualinen Isä / iolda me ilman **lackamat** / caiki hyuet sangen runsahasta sanehet olema.

Verbin (→) *lakata* MA-infinitiivin abessiivimuoto, joka on kiteytynyt tai kiteytymässä adverbiksi. Koska adverbien ja taivutusmuotojen erottaminen ei kaikissa yksittäistapauksissa ole mahdollista, abessiivimuodot (36 esiintymää) on sisällytetty pääverbin frekvenssiin.

► VKS 2021 *lakkaamatta*.

lakkamastua *v.* 'lakastua, kuihtua' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-297-[PS-90:5]] Sine lasket heiden menemän / ninquin Cosken / ia ouat ninquin yxi vni / Ninquin Roho / ioca sijs pijan **lackamastu**
- [A-III-112-[JES-40:7]] Se heine poisquiui / ia Cuckainen **lackamastui** / sille ette Herra Hengi puhalsi siihen.

Johdos samasta vartalosta kuin rinnakkaisverbi (→) *lakastua*.

► VKS 2021 *lakkamastua*.

lakkari *s.* 'panettelija, parjaaja' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-762] olen hende panetellut / **lakkari** ollut / ia hende wietellyt monella modholla /
- [A-II-362-R] Spernologos (Grekixi / se on Somexi / Lipilari / kielieue / Liucas / **Lakkari** / Prackari / wiettelie ia sencaltaiset Sellit

Laina muinaisruotsin samaa merkitsevistä sanasta *lackare*. Ruotsin *lackare* perustuu keskialasaksasta lainatusta substantiivista *lack* johdettuun verbin. Alasaksan *lak* tarkoittaa puutetta tai moitetta.

► Streng 1915 93; SAOB 1939 *lack*; SKES 1958 *lakkari*¹; SSA 1995 *lakkari*¹; VKS 2021 *lakkari*.

lakkarus s. 'panettelu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-517-[2KOR-12:20]] Ettei sielle Rijdhat / Cateudhet / Wihat / Torat / Panetoxet / **Lackaruxet** / Ylespaisumiset / Capinat iollacamodolla olisi /

Johdos substantiivista (→) *lakkari*. Ortografisista syistä on mahdotonta tietää, onko johtimen vokaali Agricolalla lyhyt vai pitkä.

► VKS 2021 *lakkarus*.

lakkauttaa v. 'lopettaa, häivyttää' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-145-[BAR-2:13]] Ah Herra / meiden Jumalan / **lackauta** poijs sinun hirmus meiste
- [A-I-112-[5MS-32:26]] Ja mine sanoin / Cussa he ouat? Mine **lackautan** heiden muistons jnhimisisite.

Johdos verbistä (→) *lakata*.

► VKS 2021 *lakkauttaa*.

lakki s. 'lakki, päähine' | (1552) 2 esiintymää

- [A-III-732-[SAK-3:5]] Pangat puchdas **Lacki** henen Pääns päle / ia he panit puchtan **Lakin** henen pääns päle / ia he puetit waattet henen pälens.

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Se on johdos suojakatosta, räystästä, ullakkoa, männyn leveää latvaa yms. merkitsevistä sanasta *lakka*, jolla on vastineita useimmissa itämerensuomalaisissa kielissä. *Lakka* on selitetty vanhaksi germaaniseksi lainaksi, ja sille rekonstruoitua alkumuotoa **flakan-* edustaa mm. nykyruotsin *flake* 'lautalava, risupunos'. Aiemmin *lakka*-sanaa on arveltu ikivanhaksi perintösanaksi, mutta kun sille on voitu esittää mahdollinen vastine vain unkarista, kysymyksessä lienee satunnainen samankaltaisuus. Agricolalla *lakki* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *rautalakki*.

► SKES 1958 *lakka*¹, *lakkii*; Koivulehto 1973a NphM 74 574; UEW 1988 234; SSA 1995 *lakka*¹, *lakkii*; LÄGLOS 1996 *lakkii*¹; NES 2020 *lakkii*; VKS 2021 *lakkii*.

lakso s. 'laakso, alava maastonkohta; (kuv.) kurjuus, vaivalloinen ihmiselämä' (1544) 32 esiintymää

- [A-I-207-[PS-104:8]] Wooret ylesastuuat / ja **laxot** alasastuuat / sijallens iohongas heite sääsit.

- [A-II-170-[LK-3:5]] Caiki **Laxot** pite teutettemen / ia caiki Woret ia Mäghet pite alettaman / Ja mitke wäret ouat ne pite oijettaman / ia mitke coleat ouat ne pite tasaisexi matkaxi tuleman
- [A-III-673-[MIK-1:6]] mine tadhon Samarian Kiuraunioxi tedhä Kedhon päle / iotca Winatarhan ymberinspannan. Ja tadhon heiden Kiuens **Laxohon** wieritte
- [A-I-538] palio paha tesse waijuasudhen **laxos** cochtaijauat / iotca minua wsein swrettauat
- [A-III-65] hen sinun tactopi nyt teste surkiasta **laxosta** wloscutzua / ia tygense coriapi sinun siehen ijancaickiseen ilohon ia autuuteen.
- [A-III-639-[JOEL-3:14]] HERRAN peiue ombi leszne / sijnä Domion **Laxos**.

Sanalla on lyhytvokaalisia vastineita eräissä lähisukukielissä. Vastineeksi on arveltu myös saamen sanaa *leakša*, joka merkitsee suurta rämettä, mutta tämä rinnastus on äännehistoriallisista syistä epäilyttävä. Aiemmin vastineita on esitetty myös etäisemmistä sukukielistä, mutta nämä on myöhemmin liitetty toisiin yhteyksiin. Sanavartalon alkuperä on epäselvä. Etymologian suppeudesta huolimatta sitä on toistaiseksi pidettävä vanhaan omaperäiseen sanastoon kuuluvana. Germaanista alkuperää on ehdotettu, mutta tällainen selitys on äännehistoriallisesti perusteeton. Sanalle on tarjottu myös balttilaista lainaetymologiaa, jonka mukaan se olisi lainaa saman taipumista merkinneen verbijuuren **lenk*- johdoksesta **lanktja*-, josta myös (→) *lahti*-sanan on selitetty lainautuneen. Tätä balttilaista johdosta edustaa esim. liettuan *lankà* 'vetinen niitty, suo, laakso'. Selitys on äännehistoriallisesti mutkikas, joskaan ei täysin mahdoton. Varianteista *lakso* on alkuperäisempi kuin *laakso*. Suomen murteissa *lakso* esiintyy etenkin Länsi- ja Pohjois-Satakunnassa ja Etelä-Pohjanmaalla. Agricolalla *lakso* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *erilakso*, *itkunlakso*, *kuolemanlakso*, *suolanlaakso*.

► SKES 1958 *laakso*; UEW 1988 683; SSA 1995 *laakso*; LÄGLOS 1996 *laakso*; NES 2020 *laakso*; VKS 2021 *laakso*; SMS 2022 *laakso*; Kallio 2022 56–62.

lammas s. 'lammas' (myös kuv.) | (1544) 137 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-23] Telle kwlla sopi södhe (ma Isaach läkeri) wohen ia **lammasten** reska leijuen cansa swrustamata
- [A-III-614-[HOS-5:6]] Carioinens ia **Lambainens** heiden pite sijtte HERRA etzimen / ia euet sijtteken leutemen pidhe.
- [A-I-364] HERRA ninquin **lammas** wffrille wietin / ia ninquin mycke eij henen suutans awanut.
- [A-II-605-[1PT-2:25]] Sille te olitta ninquin exyueiset **Lambat**
- [A-I-730] Sine olet se walke **Lammas** / Perkelen coijrudhen ylitzewoijttaija / anna sinun **lamballes** sinun henges woijma
- [A-II-39-[MT-7:15]] Cauattacat sijs teiden nijste wäriste Prophetaijst / iotca tuleuat teiden tygene **lammasten** watteilla
- [A-II-275-[JH-10:11]] Yxi hyue Paimen anda hengens **Lammasten** edest.

Sanalla on vastine kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruointua alkumuotoa **lambāz-* edustaa mm. nykyruotsin *lamm* 'karitsa'. Agricolaalla lammas esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *emälammas*, *pääsiäislammas*, *teuraslammas*.

► Thomsen 1869 128; SKES 1958 *lammas*; SSA 1995 *lammas*; LÄGLOS 1996 *lammas*; EES 2012 *lammas*; NES 2020 *lammas*; VKS 2021 *lammas*.

lammas huone s. 'lammassuoja, lammastarha' | (1548) 3 esiintymää, myös UpsE

- [A-II-275-[JH-10:1]] T^Otisest totisest sanon mine teille / Joca ei siselmene ouen cautta **Lammas honesen** / waan mwalda siselastu / se ombi Wargasia Röueri.

Substantiiveista (→) *lammas* ja (→) *huone* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. Rinnalla esiintyy myös (→) *lampainhuone*. Uppsalan evankeliumikirjassa *lammashuone* esiintyy yhdys-sanana.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *lammas+huone*.

***lammaslauma** s.

Lammaslauma ei esiinny Agricolan teoksissa kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona, jossa alkuosa on monikon genetiivissä (*lammasten* t. *lampaiden lauma*).

► VKS 2021 *lammas+lauma*.

***lammaspaimen** s.

Lammaspaimen ei esiinny Agricolan teoksissa kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona, jossa alkuosa on monikon genetiivissä (*lammasten paimen*).

► Jussila 1998 *lammaspaimen*; VKS 2021 *lammas+paimen*.

Lammasten huone erisn. 'Lampola' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II- 256-[JH-5:2]] Nin ombi Jerusalemis sen **Lammasten Honen** tykene yxi Lammicko / ioca cutzutan Hebreaxi Bethesda

Substantiiveista (→) *lammas* ja (→) *huone* muodostettu käännöslaina, jonka esi-kuva Lutherin Bibliassa on *Schafhaus* ja ruotsalaisessa Bibliassa *fårahuset*. Vuoden 1992 raamatunsuomennoksessa nimi on *Lammasportti*, jonka ajatellaan tarkoittavan yhtä Jerusalemin kaupungin porteista. Evankeliumin kreikankielisessä alkutekstissä ei kuitenkaan ole porttia tarkoittavaa sanaa, ei myöskään Vulgatassa, vaan ainoastaan lampaat (*Probatica* < kreikan *próbaton* 'lammas') on mainittu. Näin ollen jää avoimeksi, millä tavoin paikka liittyy lampaisiin.

► VKS 2021 *Lammas+portti*.

lammikko s. 'lammikko, pieni lampi' | (1548) 7 esiintymää

- [A-II-256-[JH-5:4]] Engeli alasastui wissille aialla siehe **Lammickoon** / ia pydherse wedhen
- [A-II-259-[JH-5:00]] Bethesta. Se on Somexi Spitali / iossa ne waiwaset coriatan ioca sen **Lammicon** tykene oli / cussa ne wffrattawaiset Caritzat caittij
- [A-II-272-[JH-9:7]] Mene ia pese sinus Silohan **Lammikos**

Johdos substantiivista *lampi*, joka ei esiinny Agricolan teksteissä. *Lampi*-sanalla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä samojedisiin asti. Se kuuluu uralilaisen kielikunnan ikivanhaan perintösanastoon. Suomen kirjakielessä *lampi* on ensi kertaan mainittu vuoden 1642 Raamatussa asussa *lammi* ja nykyasussaan niissä lisäyksissä, joita Henrik Gabriel Porthan on tehnyt Daniel Jusleniuksen sanakirjaan 1770-luvulla.

► SKES 1958 *lampi*; UEW 1988 235; SSA 1995 *lampi*; Aikio 2015a SUSA 95 58; NES 2020 *lampi*; VKS 2021 *lammikko, lampi*.

lampainhuone s. 'lammassuoja, lammastarha' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-455] Neiste Makunnist Esaiaes etc sarnapi / iotca Judean Maan ymberille macasit / ninquin Sudhen ioukot / iongun **LambainHonen** ymberille.

Substantiiveista (→) *lammas* ja (→) *huone* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *lammas+huone*.

lamppu s. 'öljylamppu; soihtu' | (1548) 13 esiintymää, myös Westh

- [A-II-40-[MT-7:00]] Mutta hyuet töödh ilman wscota / ne ouat ninen tyhmei Neitzytten **Lampudh** / ilman öliuta.
- [A-II-94-[MT-25:8]] Andacat meille teiden öliustan / sille meiden **Lampudh** sammuuat.
- [A-II-678-[ILM-4:5]] Ja Stolista wloskieuit Leimauxet / ia pitkeiset ia Änet / ia seitzemen tulista **Lampua** palauaista Stolin edhes

Laina ruotsin sanasta *lampa*. Ruotsin sana juontuu saksan ja ranskan kautta alkuaan kreikan sanasta *lampás* 'soihtu'. Sama sana on lainattu myös karjalaan.

► Streng 1915 94; SKES 1958 *lamppu*; SSA 1995 *lamppu*; NES 2020 *lamppu*; VKS 2021 *lamppu*.

lampuri s. 'lampuri, lampaiden hoitaja' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-137-[IMS-4:2]] Ja taas hen synnytti Habel henen weliense / ia Habel tuli **Lamburixi** / Mutta Cain tuli Peltomiehexi.

Johdos substantiivista (→) *lammas*.

► VKS 2021 *lampuri*.

langennut *a.* 'maahan heittäytynyt; sortunut; hairahtunut' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-590] catzo laupiasta minun / sinun mahan **langenudhen** paluelias pällen
- [A-I-383] **Langeneella** änelle / Pleikille caswolla / mardahalla carwalla / kynelisille silmille / pörttynelle aijwolla
- [A-I-665] kijten sinua sangen / ia cunnijoiitan / ettes minun epekeluottoman / sen **langenehen** syndisen tene öene ketkit / sen pahan wiholisen edheste

Verbin (→) *langeta* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Sama muoto esiintyy myös normaalin taivutusparadigman osana.

langeta *v.* 'kaatua, kompastua, pudota, sortua; kukistua, kuolla, jäädä kiinni, joutua; langeta, laskeutua, heittäytyä, osua, liittyä; (kuv.) vaipua, erehtyä, hairahtua' (1544) 297 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-811] auta tas ne yles / iotca **langenet** ouat / ia maasa makauat.
- [A-I-268-[PS-20:9]] He ouat alascukistetudh / ia **Langeneet** / Mutta me ylesnousima / ia codhastans seijsoma.
- [A-I-139-[JER-13:18]] Neuritteket teiten / ia istukat maan päle / sille Cunnian krunu ombi teidhen päästen **langenut**
- [A-I-119-[JOEL-1:17]] Ladhott ouat **langenuet** / Sille ette elo ombi turmeltu
- [A-II-706-[ILM-18:2]] **langenut** on / **langenut** on / se swri Babilon / ia ombi tullut Perkeleiten Asuumaxi
- [A-III-571-[VLT-2:21]] Minun Neitzydheni ia Nooricaiseni ouat Miecan cautta **Langenuet**
- [A-III-646-[AM-3:5]] **Langeneko** iocu Lindu Paulahan maan päle / cussa ei ycten Linduri ole?
- [A-II-579-[1TIM-3:6]] Ei eskenChristitun / Senpäle ettei hen ylespaisuttuna **langeisi** laittaijan domion ala.
- [A-III-367-[PS-105:38]] Sille heiden Pelcons oli **langenut** heiden pälens.
- [A-I-830] Tesse tule sinun aijatella / etteij sine yxinens polueles **langenut** ole
- [A-III-667-[JON-1:7]] Ja quin he aruan heitit / nin **langesi** arpa Jonan päle.
- [A-I-794] Tehen Rucouxen caiki Psalmit ia Rucouxet sopiuat ja **langeuat** / ioijssa Jumala kijteten
- [A-I-771] en quitenga **lange** epewskoon / mutta Pakenen Jumalan Anetenarkun / Armon / ia ylenpaldjsen swren laupiudhen tyge
- [A-II-583-[1TIM-6:9]] iotca Rickaxi tachtouat tulla / ne **langeuat** kiusauxeen ia Paulahan / ia moneen tyhmijn ia wahingolisijn Himohin
- [A-III-4] moni keuhe inhminen Castens iälkin / senteden nin monen swreen Syndijn ombi langenut / ia wsein **langeuat** / ette heiden Castesans nin heiusti ia laiskasti / nin hitaasti ia iumalattomast heiden edhestense rucoeltu onopi.

Verbillä on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Sanavartalon alkuperä on tuntematon. Se on alkuaan merkinnyt konkreettista kompastumista, kaatumista tai putoamista, ja se on saanut erityismerkityksen 'langeta syntiin' juuri uskonnollisessa kielessä. Etenkin itämurteissa sana esiintyy edelleen myös kaatumisen ja

putoamisen merkityksessä. Agricolan eräät partisiippitapaukset olisi mahdollista tulkita myös adjektiiveiksi. Agricolalla *langeta* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *alaslangeta*, *jällenslangeta*, *maahanlangeta*, *poislangeta*, *polvillenslangeta*, *sisälleslangeta*, *tygelangeta*, *ylitselangeta*.

► SKES 1958 *langeta*; SSA 1995 *langeta*; EES 2012 *langema*; NES 2020 *langeta*; VKS 2021 *langeta*.

langettaa v. 'päästää t. saattaa lankeamaan t. putoamaan' (kuv.) | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-678] rucolema sinua / O hyue Jumala / ettes tene ööne meidet sinun laupiudhes sipein ala corijaijsit / ia et **langetaijsit** edke sallisit sen heijun wiholisen meite pälette
- [A-III-229-[PS-64:9]] Heiden oma Kielens pite heite **langettaman** / ette iocainen quin heite näke / pite heite häueisemen.

Johdos verbistä (→) *langeta*.

► VKS 2021 *langettaa*.

langettu s. tai a. 'langennut' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-428-[PS-145:0]] Armon ijancaikinen Waldakunda. Jossa ne **Langetut** / ylesoijetan

Verbin (→) *langeta* passiivinen partisiippi, jota on käytetty nominina. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyy myös aktiivinen partisiippi (→) *langennut*.

lanka s. 'lanka' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-482-[JES-38:13]] Hen minua poiscatkaisi ninquin Hienon **langan** / Sine loputat minun peiueni ennen Echtota.
- [A-III-482-R] Canguri) Joca tapaturmast cutoisans **langan** catkaise / ennenquin hen site astaitze.

Sanalla on vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **langa(n)*- edustavat mm. islannin *langi* 'nautaeläimen paksusuoli' ja nykyruotsin murteellinen yhdyssana *blålanga*, joka tarkoittaa eräiden märehitijöiden ohuita suolia. Germaanisella taholla alkumuodoksi sopiva sana on voinut suolen lisäksi merkitä paulaa, silmukkaa tai ansalankaa, jollainen saattoi olla suolesta punottu.

► SKES 1958 *lanka*; Koivulehto Vir. 1976a 253–254, Vir. 1994a 17; SSA 1995 *lanka*; LÄGLOS 1996 *lanka*; EES 2012 *lång*; NES 2020 *lanka*; VKS 2021 *lanka*.

lankeeminen s. 'kaatuminen, kompastuminen; hairahtuminen, lankeemus, lankeaminen' (1544) 8 esiintymää

- [A-III-308-[PS-69:24]] Heiden Peutens olcon heille Paulaxi / seke Costoxi ette **Langemisexi**.

- [A-III-468-[JES-8:14]] yxi Caadhekiui / yxi Pahannoxen Callio / nijlle cadhelle Israelin Honeille / Paulaxi ia **Langemisexi** Jerusalemin Porgharille
- [A-I-462] Jocapeiue mös me sinun armos taruizima / ioca meille andexiannais meiden **langemiset**
- [A-II-443-[ROM-11:11]] Waan heiden **Langemisesta** tapachtui Pacanoille Terueys
- [A-III-140] Lain Cauhistoxes / sinun Domios pelghosa / ia omantiedhon wapistoxes / ia Eupeuskohon **langemisesa**.

Johdos verbistä (→) *langeta*.

► VKS 2021 *lankeaminen*.

lankeevainen *a.* 'kaatuva, kompastuva' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-602] minua horijuuaijsta pitelis / minua **langewaijsta** ylesnostaijs

Verbin (→) *langeta* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi.

► VKS 2021 *lankeava*.

lankeus *s.* 'sortuminen, tuho; lankeaminen (syntiin), rikkomus' | (1544) 4 esiintymää

- [A-II-183-[LK-6:49]] Honensa rakensi maan päle ilman aluxeta Jonga päle wirta syses ia cocta cukistui / ia sen Honen **langeus** oli swri.
- [A-I-737] Sine ioca Daudin synnin **langeuxesta** pelastit / armaijtze minun pälleni Herra Christe
- [A-II-445-[ROM-11:00]] Nin ombi mös watanpein Judasten **langeus** paha / ia on quitengin tilaxi tullut / Pacanoiden hyuexi.

Johdos verbistä (→) *langeta*.

► VKS 2021 *lankeus*.

lanko *s.* 'sukulainen, lähisukulainen' (myös kuv.) | (1544) 27 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-84-[LK-1:36]] Ja catzos Elizabeth sinun **langos** / ombi mös raskas ychte poica / henen wanhudhellans
- [A-II-18] heille olis tila ollut taicka Wenhelle eli Laiualla cochta Rotzin wältte turua ia apu sielde / ninquin **Langoistans** ia ysteuistens pytemen.
- [A-III-775-[3MS-18:12]] Ei sinun pidhe alastaman sinun Tätis häpiete / Sille se on Ises lehimeinen **Lango**.
- [A-II-438-[ROM-9:3]] Sille mine olen itze pyynyt minuani kirotuxi tulla Christuselda / minun Welieini teden / iotca ouat minun **Langoni** Lihan cautta

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on selitetty vanhaksi germaaniseksi lainaksi, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **ga-langa* edustaa mm. muinaisyläsaksan *gi-lang* 'lanko, sukulainen'. Sana juontuu alkuaan vääntämistä tai taivuttamista merkitsevästä indoeurooppalaisesta verbijuuresta **lenk-*, joten *lanko* on sananmukaisesti sukulainen "mutkan kautta", esim. avioliiton kautta. Koska sana

germaanisella taholla rajoittuu vain läntisiin kielimuotoihin eli muinaisyläsaksaan, muinaissaksiin ja muinaisenglantiin, on myös mahdollista, että suomen sana ei olekaan kantagermaaninen vaan hieman nuorempi germaaninen laina ja peräisin muinaissaksia seuranneesta keskialasaksasta.

► SKES 1958 *lanko*; Koivulehto Vir. 1994a 3–21; SSA 1995 *lanko*; LÄGLOS 1996 *lanko*; Bentlin 2008a 205–206; NES 2020 *lanko*; VKS 2021 *lanko*.

lankous s. ’sukukunta; sukulaisuus’ | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-473] sine ioca olet meiden HERRAN Jesusen Christusen Ise / ia iolda caiki **langous** / Taiuas ia maas maijnitaan
- [A-III-17] hen Leui. 18. kirioittapi luatuista / ia luattomista poluiluguista / Heimoudhest ia **Langoudhesta** etc.
- [A-III-18] sijte Hengeliseste **Langoudesta** / quin on / Gutzouijn ia Gummain / ia nin ieristense / ioca Auioskeskon esti

Johdos substantiivista (⇒) *lanko*.

► VKS 2021 *lankous*.

lanne s. ’lanteet, vyötärönseutu’ | (1548) 9 esiintymää

- [A-II-710-[ILM-19:16]] Ja henelle ombi wateisans ia **Lanteisans** Nimi kirjoitettu Nein / Kuningaiden Kuningas
- [A-III-274-[PS-45:4]] Wööte sinun Miecás sinun **Lantes** päle / sine Kempí / ia caunista itzes cunnialisesta.
- [A-III-556-[JER-31:19]] Sille sijtequin mine taitauaxi tulin / nin mine löön **landeitaní**.

Sanalla on vastineita itäisissä lähisukukielissä. Se on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **landin*- edustavat mm. saksan *Lende* ja ruotsin *länd*. Agricola selittää sanonnan *lyön lanteitani* merkitsevän murhetta ja kipua.

► Thomsen 1869 128; SKES 1958 *lantio*; Koivulehto 1984a 202; SSA 1995 *lantio*; LÄGLOS 1996 *lantio*; NES 2020 *lanne*; VKS 2021 *lanne*.

lapio s. ’lapio’ | (1549) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-III-42] Ensin coska Rumis todhan Haudhan tyge / nin se cocta Hautan lasketaan / Ja Pappi ottacan **lapion** / ia heitteken kolmasti multa rumijn päle

Sanalla on vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Sen alkuperä on kiistanalainen. Yhden selityksen mukaan se on johdos sanasta *lapa*. Johtosuhde olisi tässä tapauksessa kuitenkin poikkeuksellinen. Lapa ei esiinny Agricolan kielessä, mutta se on iältään ainakin kantasuomalainen, mahdollisesti jopa kantauralilainen sana. Myös *lapio*-sanalle sellaisenaan on esitetty vastineita samojedikielistä, ja näiden perusteella se on laskettu ikivanhaan perintösanastoon kuuluvaksi. *Lapio*-sanana rakenne on kuitenkin sellainen, että sana tuskin voi olla kantasuomalaista

vanhempi. Hyvin perusteltuja lainaetymologioita onkin esitetty sekä balttilaiselta että germaaniselta taholta. Vertailukohdaksi sopii esim. liettuan lapiota merkitsevä *lopeta*.

► SKES 1958 *lapa, lapio*; SSA 1995 *lapa, lapio*; LÄGLOS 1996 *lapio*; Liukkonen 1999 83; Junttila 2015 103, 180; NES 2020 *lapa, lapio*; VKS 2021 *lapio*.

lappi s. 'pakana, lappalainen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-92] Rucoelkan sijs ioca hengi. Isend / Emend / Pica / ia trengi. Bijspa / Teijni / ia hyue Pappi. Mies / ia Waijmo Pyhe / ia **Lappi**. Rikas / Kieuhe / Noori / ia wanha.

Sanalla on varma vastine ainoastaan karjalassa. Sen alkuperä ja perusmerkitys ovat epäselvät. Saamenmaahan ja saamelaisiin viittaavat *lappi* ja *lappalainen* ovat nimityksiä, joita ovat vanhastaan käyttäneet monet muut kansat paitsi saamelaiset itse. Niitä on arveltu eräänlaisiksi pilkkanimiksi. *Lappi*-sanankuulua alkuperästä on annettu eri selityksiä. Niistä uskottavimman mukaan *lappi* kuuluu etymologisesti samaan yhteyteen kuin sivua, kylkeä, syrjää tms. merkitsevä *lape, lappea*, joka ei esiinny Agricolan kielessä mutta jolla on varmoja vastineita kautta itämerensuomen. Tälöin *lappi* olisi alkuaan yleisnimi, jonka merkitys olisi ollut 'syrjäseutu' tai 'syrjäseutujen asukas'. Toinen kysymys on, kuinka vanha *lappi* on tietyn etnisen ryhmän nimityksenä. Suomen murteista *lappi*-sanaa ei tunneta yleisnimenä, mutta se esiintyy yleisesti paikannimissä, joten se on saattanut olla etniseen ryhmään viittaava nimitys jo ennen kuin sitä on alettu käyttää saamelaisasutukseen viittaavana paikannimenä tai nimen osana. Saamelaisia tiedetään asuneen aikaisemmin huomattavasti etelämpänä kuin nykyään. On myös mahdollista, että *lappalaisiksi* on nimitetty muitakin kansanryhmiä kuin saamelaisia, mikäli nämä elinkeinoiltaan ja elintavoiltaan ovat muistuttaneet saamelaisia.

► E. Itkonen Vir. 1941 78, 89–93; SKES 1958 *Lappi*; Korhonen 1981 44–45; SSA 1995 *Lappi*; EES 2012 *lape*; NES 2020 *lappi*; VKS 2021 *lappi*¹.

lapselinen a. 'lapsellinen, lapselle ominainen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-II-484-[1KOR-13:11]] Coska mine Lapsi olin / nin mine puhuin quin Lapsi / ia pidhin **Lapseliset** menot / ia aijattelin quin Lapsi. Mutta sitte quin mine Miehexi tulin / nin mine poispanin ne **Lapseliset**.

Johdos substantiivista (⇒) *lapsi*.

► VKS 2021 *lapsellinen*.

lapsellisesti → **lapsilisesta**

lapsenhätä s. 'synnytystuskat' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-527-[JES-66:7]] Hen synnyttepi ennenquin hen Kiwun saapi / hen synnytti Piltin / ennenquin hen **Lapsenhäten** tuli.

Substantiiveista (→) *lapsi* ja (→) *hätä* muodostettu yhdyssana, josta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *lapsenhätä*.

lapsenlapsi → lastenlapsi

***lapsensynnyttäminen s.**

Lapsensynnyttäminen ei esiinny Agricolan teksteissä kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona *lasten synnyttäminen*.

► VKS 2021 *lapsen+synnyttäminen*.

lapsi s. 'lapsi, ei täysi-ikäinen, jälkeläinen (myös kuv.), sikiö l. syntymätön lapsi, jonkin maan t. paikan asukas t. ryhmän jäsen' (1543) 640 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-1] Lue sijs hyue **Lapsi** teste / Alcu oppi ilman este.
- [A-II-25-[MT-2:13]] Ylesnouse / ia ota **Lapsi** ia henen eitens / ia pakene Egyptijn
- [A-II-526-[GL-4:1]] MUtta mine sanon / Nincauuan quin Perilinen on **Lapsi** / ei ole Henen ia Paluelian keskenä ychten eroitusta
- [A-II-330-[AP-7:16]] meiden Iset – – ylitzewietin Sichemin / ia pantijn sijhen Hautan ionga Abraham oli ostanut Rahalla Hemorrin **lapsilda** / ioca oli Sichemin poica.
- [A-II-164-[LK-1:41]] quin Elizabeth cwli Marian teruetyxen / hyppesi **lapsi** henen cohduans
- [A-III-770-[2MS-19:3]] Neite sinun pite sanoman Jacobin Honelle / ia Israelin **Lapsille** ilmoittaman.
- [A-III-47-[HES-37:3]] Sine Inhimisen **lapsi** / Lulecos ette neme luut iellenswircouat?
- [A-III-63] Senteden ios sine wskot / nin sine io olet Jumalan **Lapsi**
- [A-II-568-[1TSS-5:5]] Te oletta caiki Walkiudhen **Lapset** / ia Peiuen **Lapset**.
- [A-III-166-[JH-17:12]] eikengen nijste cadonut / waan se Cadhotoxen **Lapsi** / Ette Ramattu teuteteisin.

Sanalla on tarkkoja etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä. Etäsukukielisiä vastineita tunnetaan samojedikieliä myöten, mutta ne ovat johdoksia, jotka merkitsevät lapsen kehtoa tai kantokoria. Eroista huolimatta rinnastukset yleensä hyväksytään, ja *lapsi* katsotaan kuuluvaksi ikivanhaan perintösanastoon. Agricolalla *lapsi* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *aviolapsi*, *inhimisenlapsi*, *jumalanlapsi*, *kylänlapsi*, *lastenlapsi*, *opetuslapsi*, *orvoilapsi*, *poikalapsi*, *äpäralapsi*.

► SKES 1958 *lapsi*; UEW 1988 260; Kulonen Vir. 1988a 290; SSA 1995 *lapsi*; EES 2012 *laps*; Aikio 2015a SUSA 95 58; NES 2020 *lapsi*; VKS 2021 *lapsi*.

lapsilisesta *adv.* 'lapsellisesti, lapsen tavoin' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-548] sine lehenet nijnnen tyge / iotca sinua heiden hädhesens ia kiluotuxesans / wscolisesta ja **lapsilisesta** auxenshwtauat / ia ett sine heite ylenanna

Substantiivin (→) *lapsi* adjektiivijohdoksen *lapsilinen* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

► VKS 2021 *lapsellisesti*.

lapsinen s. 'lapsukainen' (kuv.) | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-620-[1JH-2:1]] MInun **Lapsiseni** / neme mine kirioitan teille / senpäle ettei te syndie tekisi.

Johdos substantiivista (→) *lapsi*. Sanasta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä. Suomen murteissa sama johdos samassa merkityksessä on kirjattu Tärännöstä.

► VKS 2021 *lapsinen*; SMS 2022 *lapsinen*.

lapsitoin a. 'lapseton' | (1548) 8 esiintymää

- [A-II-85-[MT-22:24]] Mestari / Moses sanoi / Jos ioku coole **lapsitoin** / nin pite henen weliens henen emändens naiman / ia ylesherättemen henen weliens siemenen.
- [A-III-779-[3MS-20:21]] Jos iocu henen weliens Emennen otta / se on yxi häpielinen töö / Heiden pite **Lapsitoin** oleman senteden ette hen on weliens häpien alastanut.

Johdos substantiivista (→) *lapsi*.

► VKS 2021 *lapseton*.

lapsukainen s. 'lapsukainen, pieni lapsi' (myös kuv.) | (1544) 18 esiintymää

- [A-I-393] hen muidhen Inhimisten motoinen / syndyi **lapsucaijsexi** / kieuhene / ja waijuaisa
- [A-III-571-[VLT-2:20]] Pitekö mös waimotki heiden Rumins Hedelmet sömen / nekin noorimmat **Lapsucaiset** / tuskal waaxan pituet?
- [A-II-286-[JH-13:33]] Rackat **Lapsucaiset** / Mine olen wiele yrielde teiden tykenen
- [A-II-623-[1JH-3:7]] **Lapsucaiset** / elket andaco kenengen teite wietelle.

Johdos substantiivista (→) *lapsi*.

► VKS 2021 *lapsukainen*.

lapsuus s. 'lapsuus, lapsuusaika; Jumalan lapsena oleminen' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-496] Ja minun Eijteni codhosa / **lapsudhesani**
- [A-I-688] teme meiden wlcoijnen Inhiminen – ensin **lapsudhesans** wihottapi ja torechtupi / Norudhesans hen ninquin Kese palapi
- [A-II-436-[ROM-8:23]] me itze – hocamma mös itzellemme / sen **Lapsudhen** ielken / ia odhotamma meiden Rumijn Lunastusta.
- [A-II-438-[ROM-9:4]] iotca ouat Israelitit / ioinenga ombi **Lapsuus** ia Cunnia / ia Lijttot / ia Lain sädhyt

Johdos substantiivista (→) *lapsi*.

► VKS 2021 *lapsuus*.

lask|ea, -ia v. 'laskea, päästää t. panna pois, irti, alas tms.; siirtää t. siirtyä alaspäin, laskeutua, lähteä menemään; laskea lukumäärää, määrittää, suunnitella, tehdä tiliä, pelata; perustaa, sallia, määrätä' | (1544) 216 esiintymää, myös Westh

- [A-I-11] Ele päästes **laske** werta. mutta heltes kylue monda kerta.
- [A-II-105-[MT-27:21]] Cumman neiste cahdesta te tahdotta että mine **lasken** teille irdhalle?
- [A-I-669] **laske** minun pääheni se Terweydhen Rautalacki / Ja anna se hengen Miecka minun käteheni
- [A-II-196-[LK-9:62]] Cucaikenens kätens Auran **laske** ia taghans catzo / ei ole se souelias JUMALAN weldakundan [!].
- [A-II-307-[JH-21:6]] **Laskecat** werkona oikiall polen wenecte
- [A-I-123-[4MS-14:18]] sijnä eet ketä **laske** rangaiszemat
- [A-I-263-[PS-12:4]] HERRA caiki wlcokullasudhet ylescatkoiijkohon / Ja ne Kielet iotca coriat Sanat **laskeuat**.
- [A-I-297-[PS-90:5]] Sine **lasket** heiden menemän / ninquin Cosken
- [A-III-42] Ensin coska Rumis todhan Haudhan tyge / nin se cocta Hautan **lasketaan**
- [A-I-6] Auringo nause liki viij ia **laskehen** liki iiii
- [A-II-192-[LK-9:11]] Nin peiue rupesi io **laskeman**.
- [A-II-540-[EF-4:26]] Elket andaco Auringon **laske** teiden wihan ylitze
- [A-II-143-[MK-11:23]] Temma sinuas ia **laske** sinus merehen
- [A-II-189-[LK-8:22]] hen Hacten astui ynne Opetuslastens cansa ia sanoi heiden tygens / Mengeme ylitzen toiselle rannalle. Ja he **laskit** maalda.
- [A-II-388-[AP-27:12]] Ja quin ei ollut souelias Satama yli Taluen olla / nin he enimitten langesit siihen Neuuo / ette sielde piti **laskeman** / ios he iollaki mooto olisit woineet tulla Phenician Taluimahan.
- [A-II-366-[AP-19:19]] Ja coska heiden Hindans **laskettu** oli / nin leuttijn Raha Lucu wisikymmende tuhatta peningite.
- [A-III-600-R] Ne cudennet Wijkot / Templin / Caupungin ia iuttan Waldacunnan rakennuxi **lasketan** / fangiuxen ia Pagon ielkin
- [A-I-822] nijn hen caualimat neuuo **laskepi** / nijn hen swrimalla pahudhella caiki ioonet etzepe
- [A-II-74-[MT-18:23]] Sentäden ombi Taiuaan waldakunda yhten Kuningan werdattu / ioca tachtoi lucua **laske** palueliains cansa.
- [A-I-36] Tämä Canon eli Taulu osotta mite cussaki Merkise on tekeminen – – Scaftaulu **laske**.
- [A-III-463-[JES-5:6]] Mine tadhon sen ylenannetuxi **Laskia** / ettei kengen henes pidhe leickaman eli caiuaman.
- [A-III-720] waicka Esdras sen Altarin oli ennen tehnyt / ia Templin Peruxen **laskenyt** / nin se Kuningas Artaxerxes / sen Töön preiuillens esti
- [A-III-507-[JES-54:11]] Catzo / Mine tadhon sinun Kiues panna / ninquin iongun Caunistoxen / ia tadhon sinun Perustoxes Saphirein cansa **laskea**.
- [A-III-716] Cupari / Rauta / HERRA **laske** Maasta tulla / ia Woreista

- [A-III-781-[5MS-27:18]] Kirottu olcoon / ioca **laske** iongun Sokian exymen tieen päle
- [A-II-166-[LK-2:1]] Yxi Käsky wloskeui Keisarild Augustuselda / ette caiki Mailma piti Werolisexi **laskettaman**.

Verbillä on varmoja vastineita kaikissa lähisukukielissä. Mahdollisia vastineita on esitetty useista etäsukukielistä. Sanavartalo on ilmeisesti ikivanha ja omaperäinen, vaikka rinnastukset etäsukukieliin onkin äänne- ja merkitysseikkojen takia katsottu epävarmoiksi. Verbin alkuperäinen merkitys lienee 'päästää irti'. Merkitys 'laskea lukuja' on kehittynyt vasta myöhään suomen erilliskehityksen aikana. Tällöin *laskea* on syrjäyttänyt tästä merkityksestä ikivanhan (→) *lukea*-verbin, jolla etenkin vanhentuneessa kielessä ja eräissä vakiintuneissa sanontatavoissa voi vieläkin olla laskemisen merkitys. Agricolalla *laskea* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *alalaskea*, *alaslaskea*, *maahanlaskea*, *myötenlaskea*, *neuvoolaskee*, *poislaskea*, *sisällelaskea*, *tygelaskea*, *uloslaskea*, *ympärilaskea*. Verbissä (→) *ympärillenslaskeita* on perusosana *laskea*-verbin refleksiivimuoto.

► SKES 1958 *laskea*; Hakulinen 1979 411; UEW 1988 233–234; SSA 1995 *laskea*; EES 2012 *laskma*; NES 2020 *laskea*; VKS 2021 *laskea*.

laskematoin *a.* 'juoksuttamaton, dekantoimaton' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-705-R] He istuuat irstana ia pelkemet / Quin se Wina / ioca on **laskematoin** lijckumatoin eli iskematoin

Verbin (→) *laskea* kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *laskematon*.

laskeminen *s.* 'laskeminen, lasku' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-281-[PS-50:1]] HERRA Jumala se wäkeuin puhupi ia cutzupi Mailman / hamast Auringoisen coitosta nin **Laskemisen** asti.

Johdos verbistä (→) *laskea*. Agricolalla laskeminen esiintyy myös perusosana yhdys-sanassa (→) *veronlaskeminen*.

► VKS 2021 *laskeminen*.

laskemus *s.* 'paneminen, määrääminen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-166-[LK-2:2]] Ja teme weron **Laskemus** oli ensimeinen / ia silloin tapactui coska Kyrenius oli Waldamies Ylitze Syrian maan.

Johdos verbistä (→) *laskea*.

laskettaa *v.* 'heittää' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-271-[JH-8:59]] Nin he sis poimit kiui **laskettaxens** hende. Mutta Jesus lymyi / ia wlosmeni Templist.

Johdos verbistä (→) *laskea*.

► VKS 2021 *laskettaa*.

laskeus s. 'lasku, laskeminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-39] Auringoijsen. **Laskeus**

Johdos verbistä (→) *laskea*. Johdoksesta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *laskeus*.

laskia → **laskea**

lask[o, -u] s. '(auringon) lasku; lausuminen, ilmaisutapa; ajanlasku, laskutapa' (1544) 7 esiintymää

- [A-I-210-[PS-113:3]] Auringon coijtolda / haman henen **laskons** asti / olcon HERRAN Nimi kijtetty
- [A-II-19] aina cussakin man Canssas mutomat erinomaiset puhen ia sanan **laskut** eli tauat / tosin harioitetan.
- [A-III-600-R] Päldiskein oli Sen Paghon **laskosta** nin Christusen asti. 483. woodhet.
- [A-I-34] Toijsinans teme **lasku** pettä / sen estäuet ne minutit eli aijan rahdut / Sille etteij caicki taita niyn tyyni ia wissiste Calendariumista tiettä

Johdos verbistä (→) *laskea*. Agricolalla *lasku* esiintyy myös perusosana yhdys-sanoissa (→) *neuvolasku, sananlasku*.

► VKS 2021 *lasku*.

lastenemä s. 'synnyttävä äiti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-555-[JER-31:8]] Ja tadhon heite coghota maan äriste / seke sokiat / rammat / wastoinoleuaiset ette **lastenemet** ette heidhen tenne swrella iouckolla iellenstuleman pite.

Substantiiveista (→) *lapsi* ja (→) *emä* muodostettu yhdyssana.

lastenlapsi s. 'lapsenlapsi' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-581-[1TIM-5:4]] Mutta ios iollaki Leskelle Lapsia on / eli **lastenlapsia** / ne oppicahat ensin omans Honens Jumalallisesta hallitzeman

Substantiivista (→) *lapsi* kahdentamalla muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *lapsenlapsi*.

***lastenleikki** s.

Lastenleikki ei esiinny Agricolan teksteissä kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona.

► VKS 2021 *lasten+leikki*.

***lastenopetus** s.

Lastenopetus ei esiinny Agricolan teksteissä kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona.

► Jussila 1998 *lastenopetus*.

***lastenoppi** s.

Lastenoppi ei esiinny Agricolan teksteissä kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona.

► VKS 2021 *lasten+oppi*.

latina s. 'latinan kieli' | (1544) 17 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-92] Joca tas **Latinan** wnochtta. heijust se Canssans opetta.
- [A-II-15] Mutta sijtequin Christin Usko ia Christikunda Romijn ia Wallin mahan tuli / nin sen Wden Testamentin kiriat **Latinaxi** tulkittin / iosa se kieli prucatan.
- [A-II-15] se pyhe Ramattu / Jumalan Sana ia paluelus / ia Kircon meno ombi mös iäristens tehenasti **Latinan** kielille njsse Makunnisa ia mös tesse prucatudh.
- [A-III-107] Sacramenti iaghettaisa macta Weisata Rotzin eli **latinan** kielen

Laina latinan sanasta *latina*, joka on substantivoitu feminiinimuoto adjektiivista *latinus* 'latinalainen, roomalainen'. Tämä perustuu alkuaan *Latiumin* maakunnan nimeen.

► Hahmo 1994a 304; SSA 1995 *latina*; VKS 2021 *latina*.

latini s. 'latinan kielen puhujat, roomalaiset' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-650-R] Otau(n) Jotca Grekit Pleiades / **Latini** Vergilias cutzuuat / in Signo Tauri / seitzemen tecte.

Sitaattilaina latinan sanasta *latini*, joka on monikkomuoto substantiivista *latinus* (→ *latina*).

lato s. 'lato, varastorakennus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-119-[JOEL-1:17]] Ohra laarit seijsouat tyhijen / **Ladhott** ouat langenuet / Sille ette elo ombi turmeltu /

Sanan on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on lainaa germaanisista naapuri-kielistä, mutta lainautumisaikaa on mahdotonta tietää, sillä lainalähteiksi sopivia heinä- tai viljavaraston nimityksiä on tarjolla kantagermaanista ruotsiin asti. Nyky-ruotsissa vastine on *lada*.

► Thomsen 1869 128; SKES 1958 *lato*; Hofstra 1985 318; SSA 1995 *lato*; LÄGLOS 1996 *lato*; NES 2020 *lato*; VKS 2021 *lato*.

latva → **ladva**

lauantai s. 'lauantai' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-35] Sunnuntaij Perientaij Keskiwijko Manantaij **Lauantaij** Torstaij Tistaij

Sana on lainaa germaaniselta tai skandinaaviselta taholta, äänneasusta päätellen jo muinaisruotsia ja keskialasaksa varhaisemmalta ajalta. Esimerkiksi muinaisskandinaavissa vastaava sana on ollut *laugardagr*. Tämä on yhdyssana, jossa alkuosa, perusmuodossaan *laug*, merkitsee kylpyä tai kylpyvettä, jälkiosa *dagr* tarkoittaa päivää. *Lauantai* on siis sananmukaisesti ”kylpypäivä”. Agricolalla *lauantai* esiintyy myös jälkiosana yhdyssanan veroisessa sanaliitossa (→) *palma lauantai*.

► Thomsen 1869 129; SKES 1958 *lauantai*; SSA 1995 *lauantai*; Bentlin 2008a 206–207; NES 2020 *lauantai*; VKS 2021 *lauantai*.

lauhtua v. 'musertua, tuhoutua' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-298-[PS-90:7]] Sen teke sinun wihas / ette me nijn **lauchdhume** /
Ja sinun Hirmusudhes / ette me nin eckiste cadhomme.

Verbillä on vastineita itäisissä lähisukukielissä. Se on johdos adjektiivista *lauha*, joka ei esiinny Agricolan kielessä. *Lauha* on ilmeisesti germaanista alkuperää, samaa juurta kuin gootin *laus* 'löyhä, tyhjä, mitätön', muinaisskandinaavin *lauss* 'irrallinen' ja nykyruotsin vastaava *lös*, joskaan lainaselitys ei ole äännehistorian osalta aivan moitteeton. *Lauha*-sanon kantagermaaniseksi alkumuodoksi on rekonstruoitu **lausa-z*.

► Tunkelo 1913–1918 SUSA 30:39 14–16; SKES 1958 *lauha*, *lauhea*, *lausas*; E. Itkonen Vir. 1959 307; Hofstra 1985 337; UEW 1988 685; SSA 1995 *lauha*, *lausas*; LÄGLOS 1996 *lauha*¹; NES 2020 *lauha*, *lauhtua*; VKS 2021 *lauhtua*.

laulaa v. 'laulaa, esittää ylistys- t. pilkkalauluja' | (1544) 29 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-15] Linnut **laulauat** / ia maa on toore
- [A-I-380] Nijn cocta cucko **lauloij**
- [A-I-219-[PS-147:7]] Woroin **laulacat** HERRALLEN kijtoxella / weisatcat meiden HERRALLE Candelehella.
- [A-I-175-[VLT-3:63]] Catzo mös / waicka he istuuat taicka seijsouat / nijn he minusta **laulauat**.

Verbillä on etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä. Saamen *lávľut* saattaa olla vanha laina itämerensuomesta. Sanavartalon alkuperä on toistaiseksi tuntematon. Mahdollisesti kysymyksessä on laulamista jäljittelevä, äänteelliseen motivaatioon perustuva sana. Sen vastineilla on sekä suomen murteissa että lähisukukielissä erikoismerkityksiä, esim. viron ja liivin ’vihkiä avioliittoon’. Kalevalan kielessä *laulaa* voi merkitä ’loitsia, lumota; esittää loitsuja t. virsiä (vanhoja runoja)’. Erikoismerkitykset voivat perustua siihen, että tiettyjä vanhoja rituaaleja on suoritettu laulaen.

► Thomsen 1890 264; SKES 1958 *laulaa*; Turunen 1981 *laulaa*; SSA 1995 *laulaa*; EES 2012 *laulma*; NES 2020 *laulaa*; VKS 2021 *laulaa*.

laulaja s. ’laulaja’ | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-708-[ILM-18:22]] Candelein soittaiten Äni / ia **Laulaiadhen** / ia huilunsoitaadhen / ia Basunaritten / ei pidhe enemmin Sinusa cwluman
- [A-III-305-[PS-68:26]] Ne **laulaiat** edelkeuet / Sitelehin ne Leicarit Picadhen seas / iotca Trumboin päle löuet.

Johdos verbistä (→) *laulaa*.

► VKS 2021 *laulaja*.

lauleskella v. ’lauleskella, laulaa’ | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-609-[HOS-2:15]] Sielle henen pite **lauleskeleman** / ninquin henen Norudens aicana

Johdos verbistä (→) *laulaa*.

► VKS 2021 *lauleskella*.

laul|u, -o s. ’laulu, ilo- t. ylistyslaulu’ | (1544) 7 esiintymää

- [A-II-560-[KOL-3:16]] Opetacat ia manatca teite keskenen / Psalmille ia Kitoswirsille / ia Hengelisille **Lauluilla**
- [A-III-202] ombi hen mös monet Kijtoswirdhet ia **Laulot** / Jumalan hyuein ia monein swrdhen Töidhen tedhen / weisanut ia Leikinut
- [A-I-526] ios sine pyhen remun sisellewodhatat / nijn sinun paluelias Sielu tulepi teuten **lauluua**
- [A-II-215-[LK-15:25]] Mutta henen vanhembu Poicans oli pellolla. Ja quin hen tuli / ia lehestui Honetta / cwli hen **Laulun** ia Tantzit.

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on vanha johdos verbistä (→) *laulaa*. Agricolalla *laulu* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *häidenlaulu*, *voitonlaulu*, *voittolaulu*.

► VKS 2021 *laulu*.

lauma s. 'lauma, joukko, lammass- t. muu eläinlauma' (myös kuv.) | (1544) 65 esiintymää

- [A-I-139-[JER-13:20]] Cussa nyt ombi **lauma** / ioca sinun haltus annettin / sinun cunnialinen **laumas**?
- [A-III-743-[SAK-9:16]] Ja HERRA heiden Jumalans pite sillä aialla heite auttaman / ninquin henen Canssans **Lauman**
- [A-III-113-[JES-40:11]] Hen caitzepi **Laumans** ninquin Paimen
- [A-I-120-[JOEL-1:18]] Woi quinga cariat hookauat / ia **Laumat** ammuuat / Sille etteij heille ole Laijdhuinda
- [A-II-189-[LK-8:32]] Nin sielle oli isoij **lauma** Sicoija szömes Wooren paltas.
- [A-I-104-[PS-95:7]] Sille hen on meiden Jumalam / Ja me henen Elatus Canssans / ia henen Kättens **Launa**.

Sanan ainoa tarkka vastine on karjalan Salmin murteen *laumu*, ja tämäkin saattaa olla lainaa suomesta. Sanavartalo on selitetty germaaniseksi lainaksi, ja sen alkumuodoksi on rekonstruoitu **flauma*-z, joka merkitsee virtaa tai tulvaa. Tulvasta päästään helposti joukon tai lauman merkitykseen; nykyäänkin puhutaan esim. ihmistulvasta tai ihmisvirrasta. Muinaisnorjan *flaumr* on merkinnyt myös metelöivää joukkoa. Agricolan *launa* Rukouskirjan psalmissa 95 on painovirhe, joka on korjattu Psalmtarissa. Agricolalla lauma esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *lammasslauma*, *lammastenlauma*, *lampainlauma*, *sikalauma*.

► SKES 1958 *lauma*; Schouwvlieger Vir. 1968 163–167; Hofstra 1985 305; SSA 1995 *lauma*; LÄGLOS 1996 *lauma*¹, *lauma*²; Heininen 2020 243; NES 2020 *lauma*; VKS 2021 *lauma*.

launa → **lauma**

launainen → **lounainen**

laupeus → **laupius**

laupia a. 'laupias, lempeä, suopea' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-777] O **laupia** HERRA / Jumala Taiualinen Ise / armadha sinuas tenepene meiden waijuasten swrdhen synnisten päälle

Sanalla ei ole vastineita sukukielissä. Sanavartalo on vanha germaaninen laina, joka yleensä esiintyy rinnakkaismuodossa (→) *laupias*. Murteissa tunnetaan kuitenkin sekä *laupea*- että *laupia*-variantit. *Laupia* on merkitty ainakin Lemiltä.

► VKS 2021 *laupea*; SMS 2022 *laupea*.

laupiaa|sta, -sti, laupiahasta adv. 'laupiaasti, armollisesti, hyväntahtoisesti' (1543) 25 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-O-21] MIne kijten sinua minun taiualinen Ise / Jesusen Christusen / sinun rachan Poias cautta / ettes minun tenepeiuene / **laupia**sta olet ketkenyt /

- [A-I-351] CWle **laupia**sta / O HERRA / sinun Neuren canssas rucouxet
- [A-I-445] mös nijste rangastuxista / iotca me heiden tedhens anssanet olema / **laupia**aasta meite pelasta
- [A-I-708] Sinua mine neuresti rucolen / ettes temen ialon tauaran / ionga mine kannan tesse sawisesa astijasa / sinun armostas / nijñ sine se **laupia**hasta minussa warielle ia ketke
- [A-II-7] Christus meite **laupia**sti tygense haukuttele.

Adjektiivin (→) *laupia* t. (→) *laupias* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina, tai elatiivimuotoon perustuva adverbijohdos. Ortografisista syistä mahdollisia kantaadjektiiveja on joissakin tapauksissa mahdotonta erottaa toisistaan ja samoin on mahdotonta tietää, milloin 3. tavun vokaali on tarkoitettu pitkäksi, milloin lyhyeksi. Yhdessä tapauksessa pituus on merkitty näkyviin.

► VKS 2021 *laupia*asti.

laupialinen *a.* 'laupias, armollinen, hellä' | (1544) 3 esiintymää, myös Westh

- [A-I-715] me pakenem sinusta wanhurscasta ia **laupialisen** tyge / ninquin caikein irstaijman haltarin tyge
- [A-II-606-[IPT-3:8]] Mutta päldiskein / caiki olcatta yximieliset / Ynnekersieiset Welieliset keskenen / **Laupialiset** / Ysteueliset
- [A-III-575-[VLT-4:10]] Ne **laupialisemat** Waimot teuty omia Lapsians keitte roaxens / minun Cansani Tytteren surkiudhes

Johdos germaanisperäisestä sanavartalosta *laupia*- (→ *laupia*, *laupias*).

► VKS 2021 *laupia*allinen.

laupialisesta *adv.* 'laupiaasti, suosiollisesti' | (1544) 2 esiintymää, myös Westh

- [A-I-580] caikein wscolisten eleueten ja colluten / **laupialisesta** anna caiki synnit andexi
- [A-I-597] CWle HERRA Jumala **laupialisesta** meiden rucouxemma

Adjektiivin (→) *laupialinen* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina. Uppsalan käsikirjassa esiintyy adverbijohdos *laupialisesti*.

► VKS 2021 *laupia*allisesti.

laupiahasta → **laupia**aasta

laupias *a.* 'laupias, armollinen, hyvänsuopa, lempeä; hyvä, antelias' (1544) 178 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-204-[PS-103:8]] **Laupias** / ja Armolinen ombi HERRA / Kerssiueijnen ja swresta Hywuydhest.
- [A-I-862] Varielle mejjte **laupias** Herra Jumala.
- [A-II-483-[1KOR-13:4]] Rackaus on Kerssiueinen ia **Laupias**.

- [A-III-262-[PS-37:21] Se Jumalatoim lainan ottapi / ia ei maxa / Mutta se Hurskas ombi **Laupias** ia runsas.

Sanalla ei ole vastineita sukukiellissä. Se on selitetty vanhaksi germaaniseksi lainaksi, jonka lähtömuodoksi sopii parhaiten kantagermaanin **ga-lauþiga-z*. Tätä edustaa mm. muinaisyläsaksan *giloubig* 'uskollinen, luottavainen'. Myös muita uskottavia lähtömuotoja on esitetty. *Laupias*-muodon rinnalla esiintyy myös (→) *laupia*, eikä näitä kaikissa taivutusmuodoissa ja johdoksissa ole mahdollista erottaa toisistaan.

► Thomsen 1869 129; SKES 1958 *laupias*; SSA 1995 *laupias*; LÄGLOS 2012 *laupias*; VKS 2021 *laupias*.

laupias työ s. 'kristillinen laupeudentyö' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-764] En olen pitenyt Seitzemen **Laupias Töedh** / Enge Rumilisi / enge semmengi hengselisi

Adjektiivista (→) *laupias* ja substantiivista (→) *työ* muodostettu yhdyssana, joka muodostaa käsitteellisen kokonaisuuden, tässä tapauksessa katolisen kirkon edellyttämät tietyt laupeudentyöt. Agricolan ainoa esiintymä on kirjoitettu sanaliitoksi, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51.

laupiatoin a. 'armoton, ankara, säälimätön' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-661-[JAK-2:13]] Mutta yxi **laupiatoin** Domio pite henen ylitzens kieumen ioca ei ole Laupiutta tehnyt.
- [A-III-575-[VLT-4:3]] Ne Lohikermet taritzeuat Niset heiden poillens / ia imetteuet heite / Mutta minun Canssani Tytteren teuty **Laupiatoin** olla / Ninquin iocu Strutzi Coruesa.
- [A-III-575-R] **Laupiatoin**) Ei hen malta anda Lapsens ime / iotca ne iulmat Pedhot quitengin tekeuet

Johdos adjektiivista (→) *laupias* tai (→) *laupia*.

laupiatomast, -i adv. 'armottomasti, säälimättömästi' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-570-[VLT-2:17]] hen on **laupiatomasti** hucuttanut / Hen on ilahuttanut Wiholises sinun ylitzes
- [A-III-571-[VLT-2:21]] Sine olet tappanut sinun wiha peiuenes / sine olet **laupiatomast** teurastanut.
- [A-III-573-[VLT-3:43]] Waan sine olet wihalla meite pimitteny / ia wainonut / ia **Laupiotomast** mestanut.

Adjektiivin (→) *laupiatoin* elatiivimuoto, jota on käytetty loppuheittoisena adverbina, tai elatiiviin perustuva adverbijohdos. Agricolan *Laupiotomast* on ilmeinen painovirhe.

► VKS 2021 *laupiaattomasti*.

laupiaus s. 'laupeus, armollisuus' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-106] Mutta / etteij semmotoijnen sinun **Laupiautti** / mwtoin taita käsitette / quin wscolla
- [A-I-234-[TOB-13:5]] Hen meite rangaitzi meiden syndijen tedhen / Ja meite iellens awitta henen **Laupiaudhens** cautta
- [A-I-269-[PS-25:6]] Muijsta HERRA sinun **Laupiaudes** pälle / ia sinun hywuydhes / ioca on Mailman alghusta ollut.

Adjektiivista (→) *laupias* tai (→) *laupia* johdettu substantiivi, jota ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä. Muodossa *laupiautti* 'laupeutesi' on arkaistinen yksikön 2. persoonan omistusliite.

► Nikkilä 1994c 139–141; VKS 2021 *laupiaus*.

laup|ius, -eus, -ehus s. 'laupeus, armo, armollisuus, suosio, hyvyys, anteliaisuus, hyvän-tekeväisyys' | (1543) 360 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-O-18] KItteke HErra / sille ette hen on andias / ia henen **laupiunsa** wluttupi ijancaikisen.
- [A-II-31-[MT-5:7]] Autuat ouat ne Laupiat / sille heiden pite saman **laupeuden**.
- [A-II-248-[1TIM-1:16]] Mutta minulle sentedhen tapachtuij **laupius** / Sentedhen / ette Jesus Christus ensin minun pälleni osottais caiken kersimisen
- [A-I-770] Olen ylpijest Jumalan **laupjudhen** pälle syndije tehenyt
- [A-I-89] Mine Michael Olaui Agricola / Jumalan epekeluotoijn paluelia – – toijwotan Armon / rauhan / **laupiudhen**
- [A-I-123-[4MS-14:19]] Ah / nijn ole nyt armolinen ylitze temen Canssan rioxen / sinun **laupiudhes** swrudhen tehden
- [A-I-313-[1KN-3:6]] SIne olet swren **Laupehuen** tehenyt / minun Isen Daudin sinun paluelias cansa
- [A-I-713] armadha sinuas sijtteki meiden pälle / ia rangaitze meiden pahutem **laupiudhen** cansa
- [A-I-867] Hänen **laupiuxens** on ijancaikinen.
- [A-II-446-[ROM-12:8]] Jos iocu **Laupiudhen** harioitta / Nin techken site ilon cansa.

Johdos adjektiivista (→) *laupias* tai (→) *laupia*.

► VKS 2021 *laupeus*.

laurberinpuu s. 'laakeripuu (*Laurus nobilis*)' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-263-[PS-37:35]] Mine näin ydhen Jumalattoman / sangen ialon ia waltian / ia wlosleuitti itzens ia wihotti / ninquin yxi **Laurberinpw**.

Yhdyssanan alkuosa *laurberi* on ilmeisesti lainaa muinaisruotsista, jossa vastaava sana on esiintynyt asussa *laurbär*. Sen alkuosa juontuu latinan sanasta *laurus*

’laakeripuu’, jälkiosa tarkoittaa marjaa. Agricolan sanassa ruotsalaisen lainan perään on liitetty ikivanhaan perintösanastoon kuuluva (→) *puu*.

► Streng 1915 96; SAOB 1939 *lager, lagerbär*; Häkkinen & Lempiäinen 2011 143–144; VKS 2021 *laurberinpuu*.

lausua v. ’lausua, mainita, sanoa, puhua, ylistää’ | (1544) 9 esiintymää, myös Westh

- [A-I-568] O ihmeline weraspito / iossa paluelia ombi coleuaijnien / ja HERRA colematoin / iotca tuttaualla puheilla **lausuuat** minun mielelleni / hengessee ymmertteuet sanat
- [A-III-773-[2MS-20:7]] Ei sinun pidhe turhan **lausuman** sinun HERRAS Jumalas Nime
- [A-II-365-[AP-19:9]] Mutta quin mutomat heiste paadhuit / ia eiuet wskonuet / waan pahasti **lausuit** sijte HERRan Tieste ychteitzen Canssan edes
- [A-II-466-[IKOR-4:12]] Coska meite pahasti puhutan / Nin me hyuesti **lausuma**.
- [A-II-665-[JAK-5:11]] Catzo / me **lausumma** ne Autuaxi / iotca kersinyet ouat.

Verbillä on vastineita eräissä lähisukukielissä, joista viron *lausuma* merkitsee mm. ’lausua; loitsia, manata, ennustaa’. Verbiä on arveltu sekä balttilaiseksi että germaaniseksi lainaksi, mutta parhaiten se voidaan selittää johdokseksi germaanisperäisestä *lausa(s)*-sanasta, jonka merkityksiä ovat mm. ’hauras, pehmeä; lempeä, säyseä’ (→ *lauhtua*). Germaanista alkumuotoa **lausa-z* edustaa mm. nykyruotsin *lös* ’irti; irtonainen’ ym. Tällöin *lausua* olisi alun perin merkinnyt ’päästää irti (sanoja t. sanojen voima)’. Kansanrunoissa esiintyy loitsimisen merkityksessä myös saman vartalon toinen johdos *lausia*. Uppsalan käsikirjassa ja Westhin koodeksissa esiintyy verbin kielteinen partisiippi *lausumaton*. Agricolalla *lausua* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *hyvästilausua, turhaanlausua*.

► SKES 1958 *lausas; lausua*; Rapola 1960 *lausunto*; Turunen 1981 *lause, lausia*; SSA 1995 *lausua*; LÄGLOS 1996 *lausas, lausua*; EES 2012 *lausuma*; Junttila 2015 111; NES 2020 *lausua*; VKS 2021 *lausua*.

lausumus s. ’ilmaus’ | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-390-[PS-119:0]] Sana / Puhe / **Lausumus** / Joilla Jumala iotakin Opetta

Johdos verbistä (→) *lausua*.

► VKS 2021 *lausumus*.

lauta → **astinlauta**

lavia a. ’lavea, leveä, avara, väljä, runsas’ | (1544) 8 esiintymää

- [A-II-39-[MT-7:13]] Menget sisele sijte achtast portist / Sille että **lauia** ombi se porti / ia awara tije / ioca poiswete cadhotuxen
- [A-III-363-[PS-104:25]] Teme Meri ioca nin swri ia **Laui**a ombi / henesse epelughut coikistelauat / seke isoit ette pienet Eleimet.

- [A-III-718] Jumalattomis / hen **Lauia** on / quin eleuet paitz pelcon ia Uskon.
- [A-I-517] Laijminloopi caikinaijset manauxet / rangastuxet / oijennuxet / neuuotuxet / opetuxet / ia **lawiamat** cartamiset

Sanalla ei ole tarkkoja vastineita sukukielissä. Se on murrevariantti germaanis-peräiseksi selitetystä *laaja*-sanasta, jolla on vastineita eteläisissä lähisukukielissä. Tämän sanan vanhempi muoto on lähisukukielten vastineista päätellen ollut **lakja* (→ *lakia*), johon perustuu Agricolalla esiintyvä (→) *ladjuus* 'laajuus, leveys'.

► SKES 1958 *laaja*; Rapola 1966 207; SSA 1995 *lavea*; NES 2020 *lavea*; VKS 2021 *lavea*.

lavaille *adv.* 'laajalle' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-671-R] Curbita) on Pwlaine / ioca Siemenestens pian ylescasua / warpuia möte / quin Herneet ia Humalat / **lauialle** ledhille haiottu.

Adjektiivin (→) *lavia* allatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

► VKS 2021 *lavealla*.

lavalta *adv.* 'lavealti, laajalti, laajasti' | (1551) 6 esiintymää

- [A-III-382-[PS-113:4]] HERRA ombi corkia ylitze caikein Pacanain / ia henen Cunnians keupi nin **lauialda** quin Taiuas on.
- [A-III-464-[JES-5:14]] Siteuarten ombi Helueti Sielunsa **lauialda** auanut / ia henen kitans ylesammottanut ilman mitat.
- [A-III-753-[SAK-14:4]] Ja se oliu Meki pite halkeman / Idheste haman Lendeen / sangen **lauialda** toinen toisestans.

Adjektiivin (→) *lavia* ablatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

► VKS 2021 *lavealta*.

laviamast *adv.* 'laveammin, seikkaperäisemmin' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-553] se Epistola Galaterin tyge asetta ia souitta henens ielkin sen Epistolan Romarein tyge / ia iuri sen saman lyhikeisest käsitetpi / iota se toinen **laviamast** ia auaramast wloswenytte

Adjektiivin (→) *lavia* komparatiivimuodon loppuheittainen elatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

► VKS 2021 *laveasti*.

laviam|in, -an *adv.* 'laajemmin, seikkaperäisemmin' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-413] Wahuista hen sencaltaiset Sotiat / ettei semmotoinen Liha pidhe heite domitzeman / Ja **lauiaman** wlosleuitte mike Lihan eli Hengen sisu on
- [A-II-412] Senielken hen **lauiamin** wlosleuitte Synnin ia Lain sisun

Adjektiivin (→) *lavia* komparatiivimuodon yksiköllinen tai monikollinen instruktiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

► VKS 2021 *laveasti*.

lavius s. 'ulottuvuus, laveus, leveys, laajuus' | (1548) 7 esiintymää

- [A-II-260-R] Stadium eli Wacomitta ombi yxi **Laiius** / iossa on cwsī sata kengen pitutta / Eli Sata ia wisicolmattakymede Askelta.
- [A-II-715-[ILM-21:16]] Ja se Caupungi ombi pandu nelieculmaisexi / ia henen pitudhens ombi nin swri quin mös henen **laiiuns**.
- [A-III-666-R] Mwrin Corkius oli. 100. Jalca. Ja sen **Laiius** / ette colme Rattat sait codhatta keskenes
- [A-I-473] Ette me Rackaudhesa kijnnijwrtuisima ia wahwistuisima / Ette me caikein pyhein cansa käsitteisim / mīke olis se pituus / ia **Laawius** / se syweys ia corckius /

Johdos adjektiivista (→) *lavia*. Samaan etymologiseen yhteyteen kuului adjektiivi *laaja*, joka ei esiinny Agricolan kielessä. On mahdollista, että pitkä vokaali Rukous-kirjan esimerkissä (*laavius*) on *laaja*-sanana vaikutusta, ellei se ole painovirhe.

► VKS 2021 *laveus*.

leegio s. 'suuri joukko, roomalaisena sotaväen osastona n. 4200–6000 miestä' (1548) 3 esiintymää

- [A-II-101-[MT-26:53]] Taicka lulecos etten mine nyt woisi wiele rucoella minun Isen / että hen leheteis minulle enemen quin caxitoistakymende **Legiot** Engelit?
- [A-II-101-R] **Legio**) on yxi lucu lähes Cwsi tuhatta.
- [A-II-122-[MK-5:9]] Ja hen kysyi henelde / Mike sinun Nimes on? Ja hen wastasi sanoden henelle / **Legio** minun Nimen on / sille meite ombi monda.

Erikoislaina latinan sanasta *legio*, joka perustuu valitsemista merkitsevään verbiin *legere*. Sana on tarkoittanut kirjaimellisesti valiojoukkoa. Suomessa ensi tavun vokaali on ilmeisesti ruotsalaiseen tapaan äännetty yleensä pitkänä. Agricolalla *Legio* esiintyy myös riivaavan hengen erisnimenä.

► SAOB 1939 *legio*; Hahmo 1994a 345; SSA 1995 *legioona*.

lehmä, lehemä s. 'lehmä, nauta' (myös haukkumasanana) | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-110-[5MS-32:14]] Woiĵta **lehmäste** / ia Reeska lambaiĵta / ynne caritzadhen raswan cansa.
- [A-III-613-[HOS-4:16]] Sille Israel hen kylipi ninquin härilinen **Läheme**
- [A-III-647-[AM-4:1]] CWlcat täte sana / te lihauat **Lehmet** / iotca Samarian Woren päle oletta / ia niĵlle Kieuhille wärytte teet
- [A-III-647-R] **Lemet**) Ouāt ne rickat ia wäkeuet Canssas.

Sanalla on vastine kaikissa lähisukukielissä sekä mordvassa. Tosin ersämordvan *lišme* merkitsee hevosta. Sanavartalon etäisempi alkuperä on hämärän peitossa. Saman vartalon on oletettu olevan perustana myös puun nimityksessä *lehmus*, joka ei esiinny Agricolan kielessä. Tämän sanan alkuperäiseksi merkitykseksi on arveltu 'pehmeä, helposti käsiteltävä'. Samoin *lehmä* voisi alkuaan viitata eläimen lauhkuteen. Tällaisesta vartalosta ja merkityksestä ei kuitenkaan ole suoranaisia todisteita.

► SKES 1958 *lehmä*; Kulonen Vir. 1986 336; UEW 1988 689; SSA 1995 *lehmä*; EES 2012 *lehm*; NES 2020 *lehmus*, *lehmä*; VKS 2021 *lehmä*.

lehmäinpaimen s. 'lehmipaimen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-655-[AM-7:14]] Eipe mine Propheta ole / eike iongun Prophetan poica / Waan mine olen **Lehmeinpaimen** / ia Willificunain hakia.

Substantiiveista (→) *lehmä* ja (→) *paimen* muodostettu yhdyssana, josta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *lehmäinpaimen*.

lehti s. 'puun t. muun kasvin lehti' | (1544) 20 esiintymää, myös Westh

- [A-I-17] **Lehti** / roho / ia yrtti hywe. Käsekw anda / ia palio iywe.
- [A-I-173-[JES-64:6]] Me olema caiki pudhoneet / ninquin **lehti** / ia meiden synnit wiskoiuat meite nin quin tuuli.
- [A-I-684] Puudh / iotca lahot ennen olit / ja hedhelmettömet / oxista / haaroijsta / ja **ledhiste** taas torechtuiat / ja meille hedhelmeitzeuet
- [A-III-51] Eike yxiken **Lecti** lange maan päle / iollei hene tactons olisi.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä sekä eräissä etäsukukielissä volgalais-kieliin asti. Sanavartaloa on arveltu indoeurooppalaiseksi lainaksi, ja mahdollisia lainälähteitä on useita, sillä sekä balttilaisissa että germaanisissa kielissä on samantapaisia sanoja, esim. liettuan *lakštas*, latvian *laksts*, saksan *Blatt* ja ruotsin *blad*. Nykyään kannatusta on etenkin selityksellä, jonka mukaan sana on saatu jostakin baltoslaavilaisen haaran kielimuodosta. Agricolalla *lehti* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *fiikunalehti*, *kultalehti*, *meijulehti*, *vihdanlehti*.

► SKES 1958 *lehti*; Sammallahti Vir. 1977 123–124; UEW 1988 689; Koivulehto 1992–1993 STEP 185; SSA 1995 *lehti*; Koivulehto 1999b 211; Parpola 2002 153; EES 2012 *leht*; Junttila 2015 112; NES 2020 *lehti*; VKS 2021 *lehti*.

lehtimaja s. 'lehtimaja, oksista ja lehvistä rakennettu maja' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-264-[JH-7:2]] Nin oli iuri lesse Judasten **Lehtimaian** Juhla peiue.
- [A-III-457-[JES-1:8]] Mutta mite wiele iellens onopi Zionin Tytterest / se on ninquin **Lectimaia** Winatarhas / ia ninquin iocu Hacomaia Sengipellossa

Substantiiveista (→) *lehti* ja (→) *maja* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *lehtimaja*.

*lehtimajanjuhla s.

Lehtimajanjuhla tai *lehtimajanjuhlapäivä* eivät esiinny Agricolalla kiteytyneinä yhdyssanoina vaan ainoastaan sanaliittoina.

► VKS 2021 *lehtimajan+juhla*, *lehtimajan+juhlapäivä*.

leikari s. 'soittaja' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-698-[ILM-14:2]] Ja se Äni ionga mine cwlin / oli ninquin Candelen **Leicarin** iotca heiden Candeleitas leikitzeuat
- [A-III-305-[PS-68:26]] Ne laulaiat edelkeuuet / Sitelehin ne **Leicarit** Picadhen seas / iotca Trumboin päle löuet.

Laina joko muinaisruotsin sanasta *lekare* tai muinaisnorjan vastaavasta sanasta *leikari*, jotka perustuvat soittamista merkitsevään verbiin *leka*.

► Streng 1915 96–97; SAOB 1939 *lekare*; SKES 1958 *leikari*; SSA 1995 *leikari*; VKS 2021 *leikari*.

leikata v. 'leikata, katkaista (myös kuv.), mestata katkaisemalla kaula; niittää, korjata satoa; kalvaa, kirvellä, vahingoittaa' | (1544) 24 esiintymää, myös UpsE

- [A-II-125-[MK-6:16]] Mutta ios sinun kätes / taicka sinun ialkas pahendapi sinun / nin **leicka** se pois / ia heite pois tykees.
- [A-I-755] Sentedhen me rucolema – – ettes armolisesta tadhoijsit meiden kiuisen sydhemen **leikata**
- [A-II-62-[MT-14:10]] Ja lehetti böwelit **leickaman** Johannisen caulan tornissa.
- [A-III-50] Quinga ne Wscosa Wahuistetan ia Lohutetan / iotca Mestatan / **Leicatan** eli hirteten.
- [A-I-21] Nyt elos **leicka** / ia Rihes tappa.
- [A-II-224-[LK-19:22]] Tiesikös ette mine coua Mies olen / ottaua iota em mine pannut / ia **leickaua** quin em mine kyluenyt
- [A-II-34-[MT-5:00]] Ja soola pure / caruastele ia **leicka**
- [A-III-748-[SAK-12:0]] Coormakiui / ioca Sijrteiens **leicka** ia loucka

Verbillä on vastineita kaikissa lähisukukielissä liiviä lukuun ottamatta. Aiemmin vastineita on esitetty myös etäsukukielistä, mutta nämä on äänne- ja merkitysseikkojen nojalla hylätty. Verbin rakenne viittaa lainaperäisyyteen, ja sitä onkin arveltu vanhaksi germaaniseksi lainaksi, jolle rekonstruoidun alkumuodon **blaikjan*-on oletettu merkinneen vaalean pilkan veistämistä puuhun (→ *laikku*). Selityksen edellyttämä merkityksen kehitys on kuitenkin monipolvinen, ja se perustuu vain olettamuksiin. Myös toista germaanista lainaetymologiaa on ehdotettu, mutta tässä selityksessä on sekä äänne- että merkityssuhteita koskevia ongelmia. Sanan alkuperä on siis katsottava toistaiseksi epäselväksi. Agricolalla *leikata* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→ *elooleikata*, *kaulanleikata*, *poikkileikata*, *poisleikata*, *rikkileikata*, *ylesleikata*, *ympärileikata*, *ympärinsleikata*).

► SKES 1958 *leikata*; Koivulehto Vir. 1981a 197–198; UEW 1988 244; Ritter 1993 90, 221; SSA 1995 *leikata*; LÄGLOS 1996 *leikata*; EES 2012 *löikama*; NES 2020 *leikata*; VKS 2021 *leikata*.

leikattu *a.* 'lyhyeksi t. pois leikattu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-479-[1KOR-11:6]] se ombi ryne / Ette Waimo pitä keritudh eli **Leicatudh** Hiuxet

Verbin (→) *leikata* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

leikitä *v.* 'soittaa, tanssia, telmiä' | (1544) 17 esiintymää

- [A-I-235-[JUDIT-16:2]] RUpekat Herralle **leickitzemen** Culkuisilla / Ja weisacat Herralle Calcaloilla
- [A-II-47-[MT-9:00]] Huilunsoittaiat Jotca Wainaiten ia Rwmisten tykene **leikitzit** Ninquin nyt meidhen seas kelloilla soitetaan / ia peijaita weisataan.
- [A-II-477-[1KOR-10:7]] Canssa mahanistui söömen ia iooman ia ylesnosit **leickitzemen**.
- [A-III-363-[PS-104:26]] Sielle Hadhet culieskeleuat / sijnä Walascalat ouat / iotcas tehnyt olet / ette he henesse **leikitzisit**.

Johdos ruotsalaisperäisestä lainasanasta (→) *leikki*.

► VKS 2021 *leikitä*.

leikkaaja → **elonleikkaaja**

leikkaamaton → **ympärileikkaamaton**

leikkaus *s.* 'katkaiseminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-21] Johannesen Castaijan caulan **lecaus**

Johdos verbistä (→) *leikata*. Agricolan ainoassa esiintymässä on painovirhe. Esiintymä on Rukouskirjan kalenterin muistisarakkeessa.

leikkauttaa *v.* 'leikkauttaa, määrätä leikkaamaan' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-125-[MK-6:16]] Coska nyt Herodes sen cwli / sanoi hen. Se on se Johannes ionga mine caulan **leickautin**

Johdos verbistä (→) *leikata*. Agricolalla *leikkauttaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ympärinsleikkauttaa*.

► VKS 2021 *leikkauttaa*.

leikki *s.* 'soitto, leikki, pila, pilailu, vähäpätöinen puuhastelu' | (1548) 12 esiintymää

- [A-III-250-R] Cunnia) se on / Minun Kielen ia Candeleni **leicki** / iolla mine sinua cunnioitan
- [A-III-3] ioskas aiattelisit ettei se suingan **leicki** ole / wan totinen tosi / Perkelette wistan sotia

- [A-II-465-R] Ironia Tesse hen heiste **leicki** teke ia naurapi / ia wastian päin aiattele.
- [A-III-3] eipe teme ole iocu lasten **leicki** / eike Inhimisten Sätö / wan itze totisen Jumalan ialoin Teko

Sana on lainaa skandinaaviselta taholta, mahdollisesti muinaisruotsin sanasta *leker* tai sen nuoremasta edustajasta, jota nykyruotsissa vastaa *lek*. Agricolalla *leikki* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *kielileikki*, *kieltenleikki*, *lastenleikki*, *psalmtarinleikki*.

► Streng 1915 97–98; SKES 1958 *leikki*; SSA 1995 *leikki*; NES 2020 *leikki*; VKS 2021 *leikki*.

leikki asia s. 'turhanpäiväinen asia' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-15] ninquin se olis iocu turha iaritos / eli **leicki asia** / Auioxi tulla / eli Häite tekemen.

Substantiiveista (→) *leikki* ja (→) *asia* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. Sanasta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *leikki+asia*.

leikkisisar s. 'seuraneiti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-275-[PS-45:15]] ia henen **Leickisisarens** / ne Neitzyet / iotca hende noudhattauat / toodhan sinun tyges.

Substantiiveista (→) *leikki* ja (→) *sisar* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *leikki+sisar*.

leili s. 'leili, kannettava juomansäilytysastia' (myös kuv.) | (1544) 16 esiintymää

- [A-I-199-[PS-33:7]] Hen cocopi wedhen Merese ychtehen / ninquin yhdes **leijlisse** / ja laskepi sywuyden pohiat
- [A-II-45-[MT-9:17]] Ei kengen mös pane torecta wijna wanhoiin **leilein** / mwtoiin **leilit** pacachtauat / ia wijna wlgoswota / ia **leilit** hucastuuat
- [A-III-290-[PS-56:9]] Lue minun Packoni / pane minun Kyneleni sinun **Leilihis** / Sine heite ilman epeleimet luet.

Laina muinaisruotsin sanasta *läghil*, jota nykyruotsissa vastaa *lägel*. Alkuaan sana juontuu latinan välityksellä kreikan pulloa merkitsevästä sanasta *lágynos*.

► Streng 1915 98–99; Hellquist 1939 *lägel*; SKES 1958 *leili*; SSA 1995 *leili*; NES 2020 *leili*.

leima|hus, -hdus, -htos s. 'leimahdus, välähdys' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-414] LAijna meille / Ise caikiwaldias Jumala / ette sinun kircaudhes walghistus / meidhen pällen aijna paijstais / Ja sinun walkeudhes **leijmahus** / pyhen hengen sytytoxella / heiden sydhemes wahwistais

- [A-I-668] Ja auaijsit minun kieuhen sockian London / ia pimijen Sydhemen / sinun Jumallisen menon walkeudhen ja **Leimadhuxen** cautta
- [A-I-714] temen mailman Elementit monella modholla / meiden wastian hirmuitzeuat – nyt pitkeisen **leimatoxella** ia waaioijlla / nyt wirttain ja merttein nousemisella ia pakenemisella

Johdos verbistä (→) *leimahtaa*. Rinnalla esiintyy myös etuvokaalinen (→) *läimähdys*.

► VKS 2021 *leimahdus*.

leimahtaa v. 'leimahtaa, välähtää' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-91-[MT-24:27]] Sille ninquin pitkesen tuli **leimachta** / Idheste ia näkypi hama Ländehen / Nin mös ombi Inhimisen Poigan Tulemus.
- [A-III-232-[PS-18:9]] Tomu suitzi henen Sieramistans / ia culuttapa Tuli henen Suustans / nin ette se sielde **leimachti**.

Verbillä on tarkkoja vastineita inkeroisessa ja karjalassa. Samantapaisia, mutta ilmeisesti erikseen muodostettuja verbejä on myös muissa lähisukukielissä. Sana-vartalo on alkuaan deskriptiivinen.

► SKES 1958 *leimuta*; SSA 1995 *leimuta*; NES 2020 *leimahtaa*; VKS 2021 *leimahtaa*.

leimata v. 'välkkyä, välkehtiä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-304-R] Hopia ia Culda) se on / Walkia ia Punainen / ninquin iocu Sotawäki Harniskast / aseist ia Lippoista **leimapi** ia leicky.

Johdos samasta deskriptiivisestä sanavartalosta kuin (→) *leimahtaa*.

► VKS 2021 *leimata*.

leimatos → **leimahus**

leimaus s. 'leimaus, leimahdus, välähdys' | (1544) 28 esiintymää, myös Westh (*leimahus*)

- [A-I-114-[5MS-32:41]] mine hijon ninquin pitkesen **Leijmauxen** minun Mieckan / ia minun käten rangastoxen rupepi.
- [A-I-494] Elemen polghun / temen peijueiselle **leimauxilla** / sine wijsaisit
- [A-II-198-[LK-10:18]] Mine nein Sathanam Taiuahast langeuan ninquin Pitkesen **leimauxen**.

Johdos samasta deskriptiivisestä vartalosta, joka on verbeissä (→) *leimahtaa* ja (→) *leimata*. Käytännössä *leimahdus* ja *leimaus* voivat olla (→) *leimahtaa*-verbin saman johdoksen äännehistoriallisia varianteja, mutta on myös mahdollista, että *leimaus* perustuu (→) *leimata*-verbiin. Agricolalla *leimaus* esiintyy myös perusosana yhdys-sanassa (→) *tulenleimaus*.

► VKS 2021 *leimaus*.

leipoa v. 'leipoa' | (1549) 3 esiintymää

- [A-III-126-[3MS-26:26]] Kymmenen Waimo pite ydhes Wgnisa heiden Leipens **leipoman**
- [A-III-534-[JER-7:18]] waimot sotkeuat Taikina. Ette he Taiwahan Drötingille Mariancacoia **leipoisit**
- [A-III-562-[JER-44:19]] me henelle Cackoia **leiuomme** / ia Joomawffri wffram hende paluelaxen.

Verbillä on vastineita inkeroisessa ja karjalassa. Se on johdos substantiivista (⇒) *leipä*.

► VKS 2021 *leipoa*.

leipoja s. 'leipoja, leipuri' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-617-[HOS-7:4]] Ninquin yxi Pätzi / ionga **Leipoia** lämmitte / coska hen on sotkenut / ia andapi taikinan pänenšapata / ia ylesnosta.
- [A-III-617-[HOS-7:6]] Mutta heiden **Leipoians** caiken ön macauat

Johdos verbistä (⇒) *leipoa*.

► VKS 2021 *leipoja*.

leipä s. 'leipä, ruoka, ravinto (myös kuv.); uhrileipä, ehtoollisleipä; hengen ravinto, Jumalan sana' | (1543) 226 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-II-63-[MT-14:17]] Ei ole meillä tesse enämbi quin wisi **leipe** / ia caxi cala.
- [A-II-123-[MK-7:27]] ei ole se cochtolinen otta Lasten **leipe** / ia heitte Penickadhen eteen.
- [A-O-11-[MT-6:11]] Anna miele [!] tenepeiuen / meiden iocapeiuenen **leipen**.
- [A-III-464-R] Parcki / wechka / Cordhet ia Acanat södhit Hauancoore **leiuexi** ia widanledhet Caalixi.
- [A-III-329-[PS-80:6]] Sine heite Rokit Kynelden **Leiuelle** / ia iootat heite swrella mitalla teunens kijnelite.
- [A-III-154-[LK-22:1]] NIn lehestui sis Makian **leiuen** Juhla peiue / ioca cutzutan Päsieinen
- [A-II-116-[MK-2:00]] Näkyleiuet) cutzutan Hebraican taualla Panis facierum / se ombi se **Leipe** / quin aina on silmein edes
- [A-O-16-[IKOR-11:23]] MEiden Herran Jesus Christus sine öne / iona hen petettin / otti hen **leiuen** / ia sijtte quin hen kijtti Jumalan / mursi ia annoi opetuslapsens
- [A-III-83] me nyt olema cokon tulluet / meiden HERRAn Jesusen Christusen Echtolista pitemen / ia ottamaan meiden tygen henen callijn Rwmijns ia werens / **leiuese** ia wijnasa
- [A-I-817] Rautitze sijs meite iocapeiue puhtalla Euagelium **leijuelle** / Christusen rumin **leijuelle** / ioca meite saatta henen aijnolan pällens wscaltaman.
- [A-III-73-[JH-6:51]] Mine olen se eleue **Leipe** (ma Herra) taiuahasta tullut / ioca teste **Leiueste** söpi / henen pitepi elemen ijancaickisesta.

Sanalla on vastine kaikissa lähisukukielissä. Se on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **χlaiβaz* edustavat mm. nykysaksan *Laib* ja ruotsin *lev*. Agricolalla *leipä* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *edespänemisen-leipä*, *elämänleipä*, *evankeliumleipä*, *makialeipä*, *mesileipä*, *näkyleipä*, *rieska-leipä*.

► Thomsen 1869 129; SKES 1958 *leipä*; Hofstra 1985 48; SSA 1995 *leipä*; LÄGLOS 1996 *leipä*; EES 2012 *leib*; NES 2020 *leipä*; VKS 2021 *leipä*.

leipäkori s. 'leipäkori' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-50-[MT-10:00]] Mutta tarpexi ia oikeaxi elatoxexi / piti möös Christus Rahan / Cuckaron ia **Leipekorin**.

Substantiiveista (→) *leipä* ja (→) *kori* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *leipä+kori*.

leitsata, leitsaa v. 'opastaa, ohjata' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-338-[JES-55:12]] Sille ette teiden pite iloissa wlgoskieumen / Ja Rauhasa **leidzattaman**
- [A-I-659] me / sinun palueliaijs tedhen edhestoom / ettes heiden tieens cohennaijsit / andain sinun armos / seke heite **leitza** / ia seurata
- [A-I-664] sine – – madhaijsit meiden mielene yleswalghasta / etteij me cussakan louckaijasi ychtenghä syndije / Mutta ette me sinun **leitzates** ijancaikisehen elemen tulisim

Verbi on joko suoraa lainaa ruotsin opastamista merkitsevästä verbistä *ledsaga* tai sitten johdos ruotsalaisperäisestä opasta merkitsevästä lainasubstantiivista *leitsari*, joka ei kuitenkaan esiinny Agricolan kielessä.

► Ojansuu Vir. 1908a 152–156; Streng 1915 99; SAOB 1939 *ledsaga, ledsagare*; SKES 1958 *leitsari, leitsata*; SSA 1995 *liehtari*; VKS 2021 *leitsata*.

leiviskä s. 'leiviskä painomittana t. rahayksikkönä; (kuv.) hoidettavaksi annettu tehtävä' (1548) 29 esiintymää

- [A-II-703-[ILM-16:21]] Ja swri Raghe ninquin **leiuisken** raskaus / alaslanges Taiuahasta Inhimiste päle.
- [A-III-735-R] **Leiuisk** / eli skippunda.
- [A-II-74-[MT-18:24]] Ja quin hen rupeis laskeman / tuli yxi henen eteens / ioca oli henen welca kymenen tuhatta **leiuisket**.
- [A-II-95-[MT-25:16]] Nin poiskeui se / ioca Wijsi **Leiwisket** oli ottanut / ia caupitzi ninen cautta / ia woitti toiset wijsi **Leiuiske**.
- [A-III-97-[MT-25:00]] **Leiwiske**) Teme **Leiwiske** on Jumalen Sana / Haltun annettu / ioca sen hyuesti edhestootta / henelle sijte on palio / ia opetta monen mwun Joca sen laske macaman / sille sijte wähe on.

Sana on yleensä selitetty joko suoraan tai ruotsin välityksellä lainatuksi alasaksan sanasta *livesch*, joka on esiintynyt alkuosana termissä *livesch pund* eli ”liiviläinen punta”. Tällä on tarkoitettu 20 naulan eli noin 8,5 kilon painoa. Äänneasun perusteella uskottavampi selitys on kuitenkin se, että suomen *leiviskä* on lainaa virosta, jossa sana (*leisik*, *leisikas*, *leivisk*) puolestaan on alasaksalainen laina. Uuden testamentin *leiviskä* on rahayksikkönä sama kuin talentti ja arvoltaan 6000 kertaa työntekijän päiväpalkka.

► Toivonen 1955 53; SKES 1958 *leiviskä*; SSA 1995 *leiviskä*; Bentlin 2008a 73–74; EES 2012 *leisikas*; NES 2020 *leiviskä*; VKS 2021 *leiviskä*; Häkkinen 2024 SUST 278 268.

leivänpala s. ’leipäpala’ | (1544) 1 esiintymä

- [A-III-580-[HES-13:19]] Ja minun te riuatta minun Canssani seas / Ohra pion ia ydhen **Leiuempalan** tedhen.

Substantiiveista (→) *leipä* ja (→) *pala* muodostettu yhdyssana.

► VSK 2021 *leipä+pala*.

lektio s. ’lukukappale’ | (1549) 7 esiintymää

- [A-III-110] Se **Lectio** Esa. ix. Käsikirias leuten. Se Canssa ioca Pimeydhes waeli *etc.*
- [A-III-125] Temen **Lectio** kirjoitapi Moses / Colmanes kiriasans xxvj lugussa.

Erikoislaina latinan sanasta *lectio*, joka on johdos lukemista merkitsevästä verbistä *legere*. Sanasta ei Agricolan lisäksi tunneta muita esiintymiä vanhasa kirjakielessä.

► VSK 2021 *lektio*.

lemaus s. ’leimaus’ | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-684-[ILM-8:5]] Ja nin tapactuit Pitkeiset ia änet / ia **lemauxet** / ia Maanieristoxet.

Johdos deskriptiivisistä verbivartalosta, jonka johdoksista esim. *lemahtaa* ’leimahtaa, roihahtaa’ ja *lemaus* ’leimahdus’ tunnetaan mm. Kymenlaaksossa ja kaakkois-murteissa. Verbit *lemata* tai *lemahtaa* eivät esiinny Agricolan kielessä, sen sijaan esiintyvät samantapaiset verbit (→) *leimahtaa*, (→) *leimata* ja (→) *lemmahtaa*.

► SMS 2022 *leimahdus*, *lemahtaa*.

lemmahtaa v. ’leimahtaa’ | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-228-[2SM-22:9]] Switzu lexi henen Sieramistans / Ja culuttapa Tuli henen Swstans / nijn ette se sielde **lemmachti**.

Johdos sanasta (→) *lempi*, jolla on vastineita lähisukukielissä. Sanavartalon alku-peräinen merkitys liittyy tuleen ja palamiseen. Agricolalla *lemmahtaa* esiintyy myös perusosana yhdyssverbissä (→) *ympärilemmahtaa*.

► SSA 1995 *lempi*¹; EES 2012 *lembima*; VKS 2021 *lemmahtaa*.

lemmaus s. 'leimahdus, salama' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-229-[2SM-22:15]] Hen ambuij henen Nolensa / ia haijotti heiet / Hen iski **lemmauxet** / Ja herwottomaxi löij heiet.

Johdos verbistä (⇒) *lemmahtaa*. Välitön kantasana voisi olla myös *lempi*-sanasta johdettu verbi *lemmata*, mutta tällaisen olemassaolosta ei ole todisteita. *Lempi*-sanueeseen sisältyy myös *lempo*-, *lempa*-, *lempä*-tyyppisiä vartalovariantteja.

► SSA 1995 *lempi*; VKS 2021 *lemmaus*.

lempi s. 'suojeus, suosiollisuus' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-402] ARMO se on oikein Jumalan sosio ia **lembi** / ionga hen itzesens meille pite
- [A-II-507-[2KOR-7:15]] Ja henelle ombi sangen swri sydhemelinen **lembi** teiden polehen / coska hen muista caikein teiden cwliaisudhen päle

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Agricolan kielessä siitä tunnetaan myös tuleen ja palamiseen liittyviä johdoksia (⇒ *lemmahtaa*). Samasta vartalosta on ilmeisesti johdettu myös viron murteellinen verbi *lembmä* 'palaa, korventua'. Sanavartalon alkuperä on tuntematon. Sen alkuperäiseksi merkitykseksi on aiemmin oletettu 'pehmeä', ja sille on esitetty tätä merkitseviä vastineita etäsukukielistä. Nykykäsityksen mukaan *lempi*-sanana alkuperäinen merkitys liittyy kuitenkin palamiseen ja kuumuuteen, eikä sille tässä merkityksessä löydy vastineita etäsukukielistä. Rakenteensa nojalla *lempi* voisi kuulua vanhaan perintösanastoon.

► Hakulinen 1943 KV 22 11–21; SKES 1958 *lempi*; SSA 1995 *lempi*; EES 2012 *lembima*; NES 2020 *lempi*; VKS 2021 *lempi*.

lemu s. 'polte' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-648-[AM-4:9]] Mine rangaitzin teite Poudhalla ia **Lemulla**
- [A-III-648-R] 4. Pouta ia **Lemu**.

Johdos samasta deskriptiivisestä vartalosta, joka on perustana substantiivissa (⇒) *lemaus*. *Lemu* tunnetaan loimun tai roihun merkityksessä mm. litistä. Agricolan tarkoittama vitsaus tarkoittaa viljantähkien muuttumista sen näköisiksi, kuin ne olisivat tulen korventamia (ns. nokipää). *Lemu*-sanana tavallisempi merkitys 'löyhkä, paha haju' ei esiinny Agricolan kielessä.

► VKS 2021 *lemu*; SMS 2022 *lemu*.

lennellä v. 'lennellä, leijua' (kuv.) | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-717] omastunnos syndein tundemus wircku ia waickutta / ia coleman cuua wsein silmein edhes **lendele**.

Johdos verbistä (⇒) *lentää*.

► VKS 2021 *lennellä*.

lentävä *a.* 'lentävä' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-221-[PS-148:10]] Pedhot ja caiki eläimedh / mateliat / ja **lendeuet** linnut.
- [A-II-678-[ILM-4:7]] sille colmannella Eleimelle oli ninquin Inhimisen Casuot / Ja se nelies Eleien oli **lendeuen** Cotcan moodhoinen.
- [A-III-734-[SAK-5:1]] JA mine ylesnostin minun Silmeni / ia näin / Ja catzo / siinä oli yxi **Lendeue** Kiria.

Verbin (→) *lentää* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *lentävä*.

lentäväinen *s.* tai *a.* 'lentävä' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-340-[AP-10:12]] Jossa olit caikinaiset nelijalcaiset maa Eleiemet / ia Metzeliset / ia Mateleuaiset / ia **Lendeueiset** Taiuas alla.
- [A-III-325-R] Turilat) Ouat – – Politain **Lendeueiset** / quin ouat Parmat / wapsaiset / Säsket / Hyttiset / kimalaiset / Castiset ia caikinaisz Kerueise

Verbin (→) *lentää* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi.

► VKS 2021 *lentävä*.

lentää *v.* 'lentää, kiittää, kiirehtiä' (myös kuv.) | (1544) 23 esiintymää

- [A-I-221-[PS-148:10]] Ninquin Cotka poijans wlghoswiepi / ia heiden pällens **lendeppi**.
- [A-I-545] Anna wscon ia auwudhen sijwet / ioijlla mine ylespein sinun tyges **lenneisin**
- [A-II-685-[ILM-8:13]] Ja mine näin ia cwlin ydhen Engelin keskelle Taiuasta **lendeuen**
- [A-III-346-[PS-91:5]] Ettei sine pelkeisi sijte Öen Cauhistoxest / ia nijste Noolista / iotca Peiuelle **lendeuet**.
- [A-III-516-[JES-60:8]] Cutka ouat ne / iotca **lendeuet** ninquin Piluet / ia ninquin Mettiset heiden Ackunoillens?
- [A-III-470-[JES-11:14]] Mutta heiden pite **leten** carkaman Philisterin caulan päle

Verbillä on vastine kaikissa lähisukukielissä. Sanavartalon alkuperä on tuntematon. Rakenteensa ja merkityksensä puolesta *lentää* voisi hyvin kuulua ikivanhaan omaperäiseen sanastoon, mutta etäsukukielten vastineiden puuttuessa tätä on mahdotonta todistaa. Agricolan muoto *leten* on konsonanttivartaloinen E-infinitiivin instruktiivimuoto (= *lentäen*). Viimeisenä mainitussa Rukouskirjan esimerkissä *lensi*-muodon merkitys on epäselvä. Lähtötekstin mukaan kohdassa tarkoitetaan tuntemista tai kokemista. Mahdollisesti kohdassa on painovirhe, ja tarkoitettu muoto on *leusi* 'löysi'. Agricolalla *lentää* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *poislentää*.

► Gummerus 1955 622; SKES 1958 *lentää*; SSA 1995 *lentää*; EES 2012 *lendama*; NES 2020 *lentää*; VKS 2021 *lentää*.

lepo, -u s. 'lepo, levähdys, lepohetki, levollisuus, mielenrauha, rauha, sopu; kuoleman-tila; lepopaikka, turvapaikka, asuinsija' | (1543) 58 esiintymää, myös Westh

- [A-I-176-[VLT-5:5]] echke me io wäsynyuet olema / eij quitengan meille ychten **lepo** annettu
- [A-I-409] Töse sine olet **lepo** Ja heltes wilwotus / ja idkusa lodhutut
- [A-I-253-R] nin ei ollut minulla Omastedhossani ychten **Lepo** / sihenasti ette minun teuty tunnusta itzeni Synnisexi
- [A-I-806] Anna meille sydhemellinen **lepo** ia rauha / ette me ilon cansa madhaijsim sinun domiotas odhotta
- [A-II-3] heiden hirmolinen wihamies oli tapettu / ia he pästetyt ia wapadhetut / rauhan ia **leuon** sait.
- [A-O-23] Kijtos olcon Jumalan / Rauha Inhimisten / **lepo** coleiden / ia meille ilosa ijancaikinen eleme
- [A-I-105-[PS-95:11]] Joiille mine wannoin minun wihoijsani / Eij pidhe heidhen minun **Lepohoni** siselletuleman.
- [A-I-535] Sine aijnoa **lepo** olet / wlcon sinusta ouat caiki couat ja rauhattomat
- [A-III-470-[JES-11:10]] Ja sen pite tapactuman sine peiuene / ette Isain iuri / ioca seiso cansain lippuna sen ielken pacanaiten pite etzimen / Ja henen **lepuns** pite cunnian oleman.

Sanalla on vastine vepsässä ja mahdollisesti virossa. Se on joko (→) *levätä*-verbin johdos tai germaaniselta taholta saatu erillinen laina. Mahdollisia lainälähteitä olisivat tällöin kantagermaanin **slēpa*-z, jota edustaa esim. englannin unta merkitsevä *sleep*, tai sitten kantagermaanin **χlewa*-, jota vastaavat mm. islannin *hlé* 'tuulen-suoja, lepotauko' ja englannin *lee* 'suoja, lepopaikka'.

► SKES 1958 *levätä*; Koivulehto 1981b PBB 103 202–203; SSA 1995 *levätä*; LÄGLOS 1996 *lepo*, *levätä*; EES 2012 *lebama*; NES 2020 *levätä*; VKS 2021 *lepo*.

lepoh a. 'lempeä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-II-403] Jumala ombi meille nin **lepoh** ia armolinen / ettei hen semmotoista syndie Domitze eike tottele

Johdos samasta vartalosta, josta on muodostettu (→) *leppyä* ja *leppoisa*. Sanavartalolla on vastineita useissa lähisukukielissä ja mahdollisesti etäsukukielissäkin. Vanhassa kirjakielessä, myös Agricolalla, on jonkin verran esimerkkejä *h*-loppuisista nominien nominatiiveista, mutta *lepoh* esiintyy ainoastaan Agricolan kielessä. Vastaavia muotoja löytyy myös mm. hämäläis- ja pohjalaismurteista ja karjala-aunuksesta.

► Rapola 1966 319–324; SSA 1995 *leppeä*; EES 2012 *leppima*; NES 2020 *lepyttää*.

lepo hetki s. 'lepohetki' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-539] tule / tule / Sille ilman sinuta eij ole ycte **lepo**peiue / eijke **hetke**

Substantiiveista (→) *lepo* ja (→) *hetki* muodostuva, luonnolliseksi yhdyssanaksi tulkittava sanaliitto, jossa *lepo* on kahden rinnastetun yhdyssanan yhteisenä alkusana mutta näkyvissä vain rinnastuksen ensimmäisessä jäsenessä.

► VKS 2021 *lepo+hetki*.

lepolisesta *adv.* 'tyyneesti, rauhallisesti' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-718] laijna henelle armos ia siselinen wahwuus / iolla hen temen Iselisen rangastuxen ja etzimisen **lepolisesta** ottaijsi / kerssimisen cansa pidheis

Adjektiivissa (→) *lepoh* esiintyvästä *leppo*-vartalosta johdetun adjektiivin **lepolinen* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina. Agricolan *lepolisesta* on käännös latinan adverbista *placido*. *Leppo*- on etymologisesti samaa juurta kuin (→) *leppyä*. Kyseinen **lepolinen*-adjektiivi ei esiinny Agricolan kielessä, vaan samassa merkityksessä esiintyy (→) *levolinen*. Murteista tunnetaan myös adjektiivi *lepoollinen*. Astevaihtelusuhteiden kannalta vähemmän todennäköistä on, että *lepolisesta* olisi *lepo*-sanaan perustuva johdos.

► Gummerus 1955 499; VKS 2021 *levollisesti*; SMS 2022 *lepoollinen*.

lepopäivä *s.* 'lepopäivä, pyhäpäivä, sapatti, sunnuntai' | (1543) 11 esiintymää

- [A-O-6-[2MS-20:8]] Colmas [käsky:] Pyhite **Lepopeiue**
- [A-I-539] tule / tule / Sille ilma sinuta eij ole ycte **lepopaiue** / eijke hetke
- [A-III-609-[HOS-2:11]] Ja mine lackautan caiken henen Ilons henen Juhlans / henen Udencwdhens / henen **Lepopeiuens** / ia iocaitzen henen Pyheinpeiueus
- [A-II-112-[MK-1:21]] Ja he siselleminenit Capernaum / ia cochta **Lepopeiuene** hen siselleminen Synagogan / ia opetti.
- [A-I-762] 3 Enge olen pitenyt **lepopaiue** pyhene

Substantiiveista (→) *lepo* ja (→) *päivä* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *lepo+päivä*.

lepopäiväkunta *s.* 'sapatinmatka' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-314-[AP-1:12]] Nin he palasit Jerusalemin Woorelda / ioca cutzutan Olio meki / ia taambana on Jerusalemist ydhen **Lepopeiuekunnan** matka.

Substantiiveista (→) *lepopäivä* ja *kunta* (→ *valtakunta*) muodostettu yhdyssana, jota ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä. Sapatinmatka oli enintään kuuden (→) *stadionin* eli runsaan kilometrin mittainen matka, jonka sai kulkea sapatina.

► VKS 2021 *lepopäivä+kunta*.

leposija *s.* 'asuinsija' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-332-[AP-7:50]] Minge Hoonen sis te tadhotta minun Raketa? sanopi HERRA / eli cuca ombi minun **Leposian**?

Substantiiveista (→) *lepo* ja (→) *sija* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *leposija*.

leppyä v. 'leppyä, heltyä, luopua vihasta t. suuttumuksesta' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-421] me neuret rucoilema / ette sine meiden paastowaijsten rucouxen **leppysit** / ia annaijsit meille seke nykyset / ette tulewaijset tarpet
- [A-I-448] O HERRA meiden Jumala / ioca meiden rioxesta eij yltzewoiteta / mutta parannoxesta sine **lepytt**
- [A-III-457-R] Ei Jumala Töiste **lepy** olcon echke Lain wffrit. *etc.*

Verbi on johdos sanavartalosta, jolla on varmoja vastineita ainakin lähisukukielissä. Samasta vartalosta on muodostettu verbi (→) *lepyttää* sekä ystävällistä, hyväntuulista, suopeaa, leutoa yms. merkitsevä adjektiivi *leppeä*, joka ei esiinny Agricolan kielessä mutta jolla on tarkkoja vastineita eräissä lähisukukielissä. Vartalolle on esitetty mahdollisia vastineita myös etäsukukielistä ugrilaiskieliin asti, ja näiden perusteella sanan katsotaan kuuluvan vanhaan perintösanastoon.

► SKES 1958 *leppeä*; UEW 1988 246; SSA 1995 *leppeä*; NES 2020 *lepyttää*; VKS 2021 *leppyä*.

lepu → **lepo**

lepyttää v. 'lepyttää, tyyntyyttää, rauhoittaa, piristää, sovittaa' | (1544) 23 esiintymää

- [A-I-354] O sine HERRA Jumala / ioca nuchteilla wihoijtetan / ia parannoxella **lepyteten**
- [A-I-771] JESUSEN Christusen – ioca coleman sercki / Jumalan lain teutti / ia henen wihans **lepytti**
- [A-I-535] Anna minulle caikein ylitze / sinussa leweite / ja sinussa minun sydhemen **lepytte**
- [A-I-619] Idkeueijsi **lepytte** / welgholisten andexianda / Armaitzemahan nijte / iotca minun wistan rickouat
- [A-II-370-[PS-106:30]] Nin Pinehas edesastui / ia **lepytti** sen syyn / Nin se Rangaistos lackaisi.

Johdos verbistä (→) *leppyä*. Myös johdoksella on vastineita eräissä lähisukukielissä.

► SSA 1995 *leppeä*; VKS 2021 *lepyttää*.

***leskenvaate** s.

Leskenvaate ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona.

► VKS 2021 *lesken+vaate*.

leskeys → **leskiys**

leski s. ja a. 'leski, (yl. nais)henkilö, jonka puoliso on kuollut (myös kuv.); leskeytynyt, leski-' | (1544) 63 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-19] Helena **leski**
- [A-I-658] Rucolcatta mös Aijalisen Rauhan edheste / Saijraستن / heickodhen / radholisten / kieuhein / **leskein** / oruolastein / ia kijusattudhen edheste
- [A-II-147-[MK-12:42]] Nin tuli yxi kieuhe **leski** / ia pani caxi ropoija / ne tekeuet yhden peningin.
- [A-II-581-[1TIM-5:5]] Mutta se ombi yxi oikea **Leski** / iöca yxinens on / ioca henen toiuons Jumalan päle asettapi / ia pysypi alati rucoxisa ia anomises öte ia peiue.
- [A-II-175-[LK-4:26]] ia ei kenengen heiden tygens lehetetty Elias wan yhden **Lesken** waimon tyge Sarephthan Sidonias.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Sen alkuperä on tuntematon. Raken- teensa ja merkityksensä puolesta *leski* voisi kuulua ikivanhaan perintösanastoon, mutta etäsukukielistä ei vastineita ole voitu osoittaa. Sanaliitossa *lesken vaimon* sanaa on käytetty adjektiivin tapaan.

► SKES 1958 *leski*; SSA 1995 *leski*; EES 2012 *lesk*; NES 2020 *leski*; VKS 2021 *leski*.

***leskivaimo** s.

Leskivaimo ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sana- liittona (→ *leski*).

► VKS 2021 *leski+vaimo*.

leskiys s. 'leskeys' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-506-[JES-54:4]] sinun pite sinun Neitzzydhes kehnoudhen vnoctaman / ia sinun **Leskiudhes** cainousta ei sillen muistaman.

Johdos substantiivista (→ *leski*).

► VKS 2021 *leskeys*.

letanie s. 'litania, yleinen kirkkorukous' | (1544) 2 esiintymää, myös Westh

- [A-I-861] **Letanie** taika iulkiset Rukuuxet / Somenkelen.

Sana on muodosta päätellen ruotsin välityksellä lainattu keskiajan latinan sanasta *litania*, *letania*. Tällä kreikkalaisperäisellä sanalla on tarkoitettu lukuisten peräk- käisten avunpyyntöjen ja *Varjele meitä, laupias Herra Jumala* -tyyppisten vastaus- ten sarjaa, joka on yleensä esitetty papin ja kuoron vuorolauluna.

► SAOB 1940 *litania*; Tuppurainen (toim.) 2012 54; VKS 2021 *litania*.

lettupalkki s. 'kamanapalkki tms., jonka päälle linnut lentävät istumaan'
(1551) 1 esiintymä

- [A-III-707-[SEF-2:14]] Ja Cacarit ia Hypiet pite heiden Tornisans asuman / ia pite laulaman heiden Accunaisans / ia Corpit heiden **Lettupalkisans**.

Merkitykseltään hämära yhdyssana, jonka alkuosana on verbin (→) *lentää* konsonanttivartaloineen partisiippimuoto (= *lennetty*) ja jälkiosana ruotsin *balk*-sanasta lainattu, lähinnä veistettyä hirttä tai lankkua merkitsevä *palkki*, joka ei esiinny Agricolalla itsenäisenä substantiivina.

► Streng 1915 139; SKES 1958 *palkki*; SSA 1995 *palkki*; NES 2020 *palkki*; VKS 2021 *lettu+palkki*.

leveys s. 'leveys, laajuus' | (1544) 2 esiintymää

- [A-III-266-[PS-39:7]] Catzo / minun peiueni ouat kämmenen **leueys** sinun tykenes
- [A-I-453] olet tehennyt caiki Inhimisen sickijet ydheste wereste / ia sääsit asuman caiken maan **leweyden** pälle

Johdos samasta vartalosta, josta on muodostettu adjektiivi (→) *leviä*. Agricolalla *leveys* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *kämmenenleveys*.

► VKS 2021 *leveys*.

leveä → **leviä**

leveällä → **leviällä**

leviatan s. 'leviatan, myyttinen merihirviö, paholainen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-11] Samalmoto mös Satan se **Leuiatan** ryme Cwijedhos / ioca meite synnin petoxella / Coleman cautta ylesnieli / ombi nyt Christusen miehuden cautta – coconas poisotettijn.

Erisnimen tyyppinen sana on ruotsin kautta lainattu heprean sanasta *liwjāthān*. Tällä on alkuaan tarkoitettu hirviömäistä vesipetoa, krokotiilia, valasta tms.

► SAOB 1940 *leviatan*; Karttunen 2013 *Leviathan*; VKS 2021 *leviatan*.

levita → **leviti**

leviteri s. 'leeviläinen' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-780-[5MS-27:9]] JA Moses ynne Pappein **Leuiterin** sughusta puhuit caiken Israelin Canssan tyge

Sana on ilmeisesti lainattu ruotsin monikollisesta sukuperään viittaavasta nimityksestä *leviter* 'leeviläiset, Leevin jälkeläiset'. Agricolalla tavallisempi muoto on (→) *leviti*.

► VKS 2021 *leviteri*.

levit[i, -a s. ja a. 'leeviläinen' | (1544) 17 esiintymää

- [A-I-137-[NEH-9:38]] ja caikisa neisse / me itze teemme lijton / ia kirioijtamma / ja annama meidhen Ruchtinasten / **leuitien** ia pappien sen insiglata
- [A-II-198-[LK-10:32]] Samalmoto mös yxi **Leuita** quin hen tuli sille paical / edeskewi hen ia näki henen / ia meni ohitze.
- [A-III-200] **Leuitit** / ioista mutomat Ouenwartiat olit / mutomat weisaiat / mutomat Papit
- [A-III-404-[PS-120:0]] mwtomat Hebreerit lwleuat / Ette **Leuitit** Papit ne weisait xv. Trapuissa / Joilla Templijn ylesmentin / waimoin Honesta / nin Miesten honesen.

Sana on asussa *levita* suoraa lainaa latinan sanasta *levita*, *levites*, jolla on tarkoitettu Jaakobin pojan *Leevin* jälkeläisiä. Leevin suku oli erityisesti valittu suorittamaan pyhäkköpalvelusta. Asu *leviti* on lainattu ruotsin välityksellä.

► SAOB 1940 *levit*; VKS 2021 *leviitta*.

levittäjä s. 'enentäjä, lisääjä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-710] LAupiahin Ise / Inhimisten loiija / lunastaija / ja **lewitteijä** / ioca cochta mailman pijrin alghusa / miehen ia waijmon sopimisen ja Auioskeskun sääsit

Johdos verbistä (→) *levittää*.

► VKS 2021 *levittäjä*.

levittäminen s. 'levittäminen, laajentaminen' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-216-[PS-2:0]] On yxi Prophetia ia Ennustos Christusen Waldacunnan **Leuittemisest** / Rymie Hengie wastoin.
- [A-III-337-[PS-87:0]] On yxi Ennustos / sen Udhen Testamentin Seurakunnasta / ia henen **leuittemisestens** ymberi coco Mailman pijrin.

Johdos verbistä (→) *levittää*.

► VKS 2021 *levittäminen*.

levittää v. 'levittää, tehdä leveäksi, avata, ulottaa, jakaa, lähettää, laajentaa, suurentaa, lisätä' | (1544) 25 esiintymää

- [A-III-506-[JES-54:2]] **Leuite** sinun Teldas sia / ia vloswenyte sinun Asumises hursti.
- [A-III-512-[JES-57:14]] Techket tiete / techket tiete / **Leuiteket** polcu / poissysekete ne louckauxet minun Canssani tielde.
- [A-III-331-[PS-81:11]] **Leuite** Sws / nin mine sen teuten.
- [A-I-747] sinun silmeis ethen me **lewitemme** meiden sydhemen synneille saastutetun

- [A-I-120-[JOEL-2:2]] Ninquin Amunkoiyttous **lewittä** henens ylitze woorten ijancaikisehen aikaan.
- [A-III-236-[PS-19:0]] on yxi Ennustus / ette Euangelium pite ymberi coco Mailman Pijrin **leuittemen**.
- [A-III-643-[AM-1:13]] he ouat ne Wastoinoleuaiset Gileadis rickihacannuet / ette he heiden Raians sen cautta **leuiteisit**.
- [A-I-155-[1MS-32:12]] Mine tahdon sinulle hywe tehde / Ja **lewitä** sinun sijemenes ninquin sannan meresse

Verbillä on vastineita useissa lähisukukielissä. Se on selitetty johdokseksi sana-vartalosta *levä-*, jonka etymologinen vastine on saamen *leavvi* 'löyhä, irtonainen'. Itämerensuomessa *levä-* ei esiinny itsenäisenä sanana vaan eri taivutusmuotoihin kiteytyneenä adverbina, esim. *levällään*, *levälleen*, tai johdosten kantana (→ *leviä*). Sanavartalo on selitetty vanhaksi germaaniseksi lainaksi, ja alkumuodoksi on rekonstruoitu **lewā*, jonka edustajia ovat esim. islannin *ljá* ja norjan *ljó*. Nämä merkitsevät niitettyä, mutta vielä *levällään* olevaa heinää. Lainaselitys on mahdollinen, mutta merkityseron takia kuitenkin jossain määrin epävarma. Levikkiseikkojen nojalla on esitetty sekin mahdollisuus, että *levä*-vartalo olisi *leveä-* ja *levittää-*sanojen pohjalta muodostettu takaperoisjohdos. Agricolalla *levittää* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→ *uloslevittää* ja tämän adjektiivina käytetyssä partisiippi muodossa (→ *uloslevitetty*).

► SKES 1958 *leveä*; Koivulehto 1972 NphM 73 600–606; Hofstra 1985 307; SSA 1995 *levä*¹; LÄGLOS 1996 *levä*²; EES 2012 *levima*; NES 2020 *levittää*.

levitä v. 'levitä, levittäytyä' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-177-[LK-5:15]] Nin sanoma wiele **leuisi** enemnin henest / Ja palio Canssa cokounsi cwleman
- [A-III-630-[HOS-14:6]] henen pite / ninquin Rosin / cucostaman / ia henen Jwrttens pite **läuiemen** ninquin Libanon.
- [A-III-766-[MAL-4:0]] Silloin Mosen Hallitus lacka / ia Christusen Waldakunda ymberi caiken Mailman rupesi **leuiemen** Pacanain seas.

Johdos samasta vartalosta kuin verbi (→ *levittää*).

► VKS 2021 *levitä*¹.

levi|ä, -jä a. 'leveä, laaja, mahtava' | (1544) 5 esiintymää

- [A-III-734-[SAK-5:2]] Mine näen ydhen Lendeuen Kirian / ioca on caxikymmende Kynere pitke / ia Kymmende kynere **leuiä**.
- [A-I-809] mutta ette me sinun laupiudhes corckiaman / **lewiemen** / swreman / ia wäkwemen pidhejsim / quin caiken meiden pahasti cwlutetun elemen.
- [A-III-480-[JES-30:32]] Sille se Cooppa on eileisest walmistettu / Ja se sama ombi Kuningalle walmistettu / kyllä Syue ia **leuie**.
- [A-III-549-[JER-22:14]] Lach / mine tadhon minulleni ydhen swren Honen raketa / ia **leuiet** Pallacit / ia Ackunat henesse vloshacata

- [A-II-484-[1KOR-13:00]] Sentedhen hen [= rakkaus] cutzutan tesse Swrimaxi / se on / **Leuijemexi** / wekeuemexi / ialomaxi ia ijancaikisexi.

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Sitä on arveltu johdokseksi samasta vartalosta, josta on muodostettu verbi (→) *levittää*. Myös suoraa lainaa germaaniselta taholta on ehdotettu, mutta tämä selitys on torjuttu. Adjektiivin eräät taivutusmuodot ovat kiteytyneet itsenäisiksi adverbiksi.

► SKES 1958 *leveä*; SSA 1995 *leveä*; LÄGLOS 1996 *leveä*; NES 2020 *leveä*; VKS 2021 *leveä*.

levi|älle, -jälle *adv.* 'laajalle' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-262] Ette Euangelium / Ja Jumalan Sanat **lewijelle** ilmanuijsit
- [A-III-414-[PS-133:0]] Joca werdaxi tedhen makialla Haiulla / quin **leuielle** haiopi.

Adjektiivin (→) *leviä* allatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

► VKS 2021 *leveällä*.

leviällä *adv.* 'laajalti, laajalla alueella' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-453] heiden ethens märesit ydhen oijkean aijan / ia paijkan / quinga **lewielle** ia caukana cuki piti asuman

Adjektiivin (→) *leviä* adessiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

► VKS 2021 *leveällä*.

leviä|ltä, -lt *adv.* 'leveältä, laajalti, lavealti' | (1551) 7 esiintymää

- [A-III-260-[PS-36:6]] HERRA sinun Laupiudhes vlottupi nin **leuield** quin Taiuas on
- [A-III-375-[PS-108:5]] Sille sinun Armos vlottu nin leuielde quin Taiuas on / Ja sinun Totudhes nin **leuielde** quin Piluet keuet.
- [A-III-446-[ISM-2:1]] Minun Swni on **leuielde** auainut ylitze minun Wiholisteni / Sille mine riemuitzen sinun Terueydhestes.

Adjektiivin (→) *leviä* ablatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

► VKS 2021 *leveältä*.

leviämälle *adv.* 'laajemmalle, laajemmin' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-406] Toisesa Lugussa / leuitte hen mös semmotoisen Laitoxen **leuiemelle** wlos ninen päle iotca wlconaisesta hurskaxi kijlteuet

Adjektiivin (→) *leviä* komparatiivimuodon allatiivi, jota on käytetty adverbina.

► VKS 2021 *leveällä*.

levollinen *a.* 'levollinen, rauhallinen, tyyni' | (1544) 16 esiintymää

- [A-I-417] ette mös sinun pyhe Seurakunnas / **lewolises** Jumala menos iloitzis
- [A-I-796] anna sinun pyhen Waldakunnas lehestulla / rauhan / sowinun / ja **leuolisen** Elemen cansa.
- [A-II-607-[IPT-3:00]] sijtte meiden Omatundon ombi aina **leuolinen** Jumalan tykene.

Johdos substantiivista (→) *lepo*.

► VKS 2021 *levollinen*.

levollisesti → **lepolisesta**

levotoin *a.* 'levoton, rauhaton, hillitön' | (1548) 5 esiintymää

- [A-III-270-[PS-42:6]] Mites murhedhit sinuas minun Sielun ia nin **leuotoin** olet minussa?
- [A-III-219-R] Heiden oppins tekepi **leuottomat** ia wiheleitzet Omattunnot / Ette he sulat Töödh / ia ei Jumalan Armoia sarna.
- [A-II-663-[JAK-3:8]] Mutta Kieldä ei yxiken Inhiminen taida lakioitta / se **Leuotoin** pahuus / teusi surmalisie Myrkyie.

Johdos substantiivista (→) *lepo*.

► VKS 2021 *levoton*.

levähtää → **levättää**

levättää *v.* 'levähtää' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-677] Anna meide rumihin sinun rauhasas **leuette** / ia meiden sielun leuosa olla

Johdos samasta vartalosta, joka sisältyy verbiin (→) *levätä*. Johdoksen alkuperäisemmässä asussa *levähtää* ollut *ht*-yhtymä on Agricolalla lounaismurteiseen tapaan assimiloitunut.

► Rapola 1966 247; VKS 2021 *levähtää*.

levä|tä, -itä *v.* 'levätä, maata, nukkua; pitää lepoa hetkeä, lakata työskentelemästä; pysyä paikallaan, virua; maata kuolleena; asua, elellä; tukeutua, turvautua' (1544) 60 esiintymää, myös Westh

- [A-I-674] Ehton Rucouxet cosca **leuette** mennen
- [A-I-682] ketke meite maatesam / ette me waluoijsima Christusen cansa / ia rauhasa **lepeijsima**.
- [A-II-636-[HEB-4:4]] ia Jumala **lepeisi** seitzemenden peiuene caikista henen Töistens.

- [A-II-682-[ILM-6:11]] Ja sanotin heille ette heiden piti wiele **lepemen** wähen aica / sihenasti ette heiden Cansapaluelians ia weliens Lucu teuten tulis
- [A-III-499-[JES-50:11]] Neite teille minun Kädhesteni tapactupi / Kiwussa teuty teiden **leuete**.
- [A-III-633-[JOEL-1:13]] Parkucat te Haltarin Palueliat / menget Templin siselle / ia yli öte **leuetke** Säkeis
- [A-I-370] O HERRA Jesu Christe / eleuen Jumalan poica / ioca Ilda peiuelle haudhasa **lepesit**
- [A-III-229-[PS-15:2]] HERRA / Cuca pite sinun Maiasas asuman? Eli cuca pite **leueiemen** sinun pyhen Wores päle?
- [A-II-317-[AP-2:26]] Senteden minun sydemen iloitze / ia minun Kielen riemuitze / Ja mös minun Lihani pite **Lepemen** toiwouxes.

Verbillä on vastineita useissa lähisukukielissä. Sanavartalo on selitetty vanhaksi germaaniseksi lainaksi, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **χleujan-* edustaa mm. keskiyläsaksan *ge-liuwen* 'levätä'. Toinen mahdollinen lainälähde on kantagermaanin **slēpan-*, jota vastaa esim. saksan *schlafen* 'nukkuu'. Agricolan esiintymät edustavat kahta eri johdostyyppiä (*lepää* vs. *lepäjää*), joita kaikissa tapauksissa ei voi erottaa toisistaan.

► SKES 1958 *levätä*; Koivulehto 1981b PBB 103 202–203; SSA 1995 *levätä*; LÄGLOS 1996 *lepo*, *levätä*; EES 2012 *lebama*; NES 2020 *levätä*; VKS 2021 *levätä*.

leväys s. 'lepäys, lepo' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-681] Sinua HERRA me rucolen / tene ööne meite warielle / sinusa olcohon **läweys** ia anna hyue ösija.

Johdos verbistä (→) *levätä*.

► VKS 2021 *lepäys*.

libertini s. 'vapautettu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-328-[AP-6:9]] Nin ylesnousit mwtomat sijte Sinagogasta / ioca cutzuttin se **Libertinein** / ia se Kyreneusten / ia ninen Alexandriten / ia ninen iotca olit Ciciliasta

Sana on ilmeisesti ruotsin (*libertin*) välityksellä lainattu latinan sanasta *libertinus*. Tällä on tarkoitettu vapautettujen juutalaisten sotavankien jälkeläisiä.

► SAOB 1940 *libertin*; VKS 2021 *libertiini*.

liehakoita v. 'liehakoida, mielistellä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-769] Mine olen mwijta keskenyt syndije tekemen / neuuonut / szosinut / kijttenyt syndisite / Olen synnise **liehakoihtzenut**.

Verbillä ei ole vastineita sukukielissä. Sen alkuperä on epäselvä. Sitä on arveltu johdokseksi samasta deskriptiivisestä sanavartalosta kuin on verbissä *liehua*. Tämä ei esiinny Agricolan kielessä, mutta sillä on vastineita inkeroisessa ja karjalassa. Toisaalta on mahdollista, että *liehakoita* yhdistyy verbiin *liehtoa*. Tämä tai tämän rinnakkaismuoto (→) *lietsoa* merkitsee kansankielessä palkeilla puhaltamisen lisäksi myös huohottamista, läähättämistä, liehumista, häääämistä ja hyörimistä.

► SSA 1995 *liehakoida*; NES 2020 *liehitellä*; VKS 2021 *liehakoida*.

liehakoitseminen s. 'liehakoiminen, mielistely' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-618] **Liehakoiitzemisen** myrckyn / waijuasten ylencatzomisen / heickoijdhen sortamisen
- [A-II-455-[ROM-16:18]] **liehacoitzemisens** cansa he wietteleuet ninen yxikerdhaisten Sydhemet.

Johdos verbistä (→) *liehakoita*.

► VKS 2021 *liehakoitseminen*.

liehu|koita, lieho- v. 'liehakoida, mielistellä' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-822] nijn hen swrimalla pahudhella caiki ioonet etzepe / nijn hen hangitze itzens / leutepe / ia **liehukoitze**
- [A-III-219-[PS-5:9]] heiden kitans ombi auoion hauta / heiden kielillens he **lehocoitzeuat**.

Verbin (→) *liehakoita* rinnakkaismuotoja.

► VKS 2021 *liehakoita*.

liekki s. 'liekki, roihu (myös kuv.); piina, tuska' | (1544) 19 esiintymää

- [A-I-120-[JOEL-1:19]] Tuli ombi poltanut ne kedhot warpeisa / ia **liekki** ombi ylessytytänyt caiki puudh waijnioillda
- [A-I-347] SIne HERRA Jumala / ioca colmellen piltillen Tulen **liekit** sammutit / swo armolisesta / etteij wikain **liekki** / meite sinun paluelioijtas / poltaijsi
- [A-III-634-[JOEL-2:5]] He hyppeuet ylhel Woorein päle / ninquin Rattat kituisit / ia ninquin **Liecki** corsis kähisis
- [A-I-428] ANna meille caikiwaldias Jumala / caiki meiden wikain **liekit** sammutta / sine ioca annoit pyhen Lauritzan / henen pijnans palawdhen ylitzenwoitta
- [A-II-217-[LK-16:24]] lehette Lazarus castaman henen Sormens pä weten / ia iehdyteis minun Kieleni / Sille ette mine pinatan tesse **liekisse**.

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Sen alkuperä on epäselvä. Sitä on arveltu johdokseksi samasta kannasta, josta on muodostettu myös heilumista tai keinumista merkitsevä *liekkua*. Tälläkin on vastineita lähisukukielissä, mm.

karjalassa ja vatjassa. Sanavartaloa on arveltu alkuperältään deskriptiiviseksi. Verbi *liekkua* ei esiinny Agricolan teksteissä. Agricolalla *liekki* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *tulenliekki*, *tuliliekki*.

► SKES 1958 *liekki*, *liekkua*; SSA 1995 *liekki*, *liekkua*; EES 2012 *leek*; NES 2020 *liekki*; VKS 2021 *liekki*.

liekki|ä¹, -ö s. 'tulen liekki, lieska' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-664-[OB-1:17]] Jacobin Honen pite Tulen oleman / ia Josephin Honen ydhen **Lieckien**.
- [A-III-489-[JES-43:2]] Ja ios sine Tulehen keut / eipe sinun palaman pidhe / ia **Lieckiön** ei pidhe sinuhun pistymen.

Johdos samasta vartalosta, joka on substantiivissa (→) *liekki*.

► VKS 2021 *liekkiö*.

Liekkiö² s. 'Liekkiö, luonnonkasvien suojelushenki' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-212] **Lieckiö** / Rohot / iwret ia puudh / hallitzi / ia sencaltaiset mwdh.

Psalttarin esipuheessa Agricolan luettelemien pakanallisten jumalien joukossa mainitaan luonnon kasveja hallitseva *Liekkiö*, jonka nimeä on oletettu sekä (→) *liekki*-substantiivin että *liekkua*-verbin (→ *liekki*) johdokseksi. Suomen murteissa *liekkiö* tunnetaan myös salaa surmatun pikkulapsen kummittelevan hengen nimityksenä.

► Harva 1948/2019 451–458; SKES 1958 *liekkiö*; SSA 1995 *liekkiö*; NES 2020 *liekki*; VKS 2021 *liekkiö*.

liemahus s. 'salama' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-226-[lis.DANC-O:72]] **Liemahus** ia Pilui.

Johdos verbistä *liemahtaa*, joka tunnetaan murteissa (→) *leimahtaa*-verbin varianttina.

► VKS 2021 *leimahdus*; SMS 2022 *liemahtaa*.

liemi s. 'liemi, keitto' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-97] parambi on yxi pala Quiua leijpe / ia Wesi siemi. quin swri hercko / ia callis **liemi**.

Sanalla on varmoja etymologisia vastineita kautta suomalais-ugrilaisen kieli-perheen. Se kuuluu suomalais-ugrilaiseen perintösanastoon.

► SKES 1958 *liemi*; UEW 1988 245; SSA 1995 *liemi*; EES 2012 *leem*; NES 2020 *liemi*; VKS 2021 *liemi*.

lienee v. 'lienee, ehkä t. mahdollisesti on (t. on olemassa)' | (1544) 23 esiintymää

- [A-I-93] Cuca nijn nouta HERRANS miele. se sijs henen Engelins **liene**.

- [A-I-113-[5MS-32:34]] Eikö *sencaltaiset* ketketyt **liene** *minun* tykeneni?
ia merkityt *minun* Tawaroijsani?
- [A-II-171-[LK-3:15]] Mutta quin Canssa odhotti / ia caiki aijattelit heiden
Sydhemisens Johannesesta / **Lienekö** hen se CHRISTUS.
- [A-II-255-[JH-4:33]] Nin sanoi Opetuslapset keskenens / **Lienekö** iocu henelle
söteuete toonut?
- [A-II-361-[AP-17:20]] Senteden me nyt tahdom tiete / mitke ne **lieneuet**.
- [A-II-365-[AP-19:2]] Eipe me ensingen cwlleet ole / ios iocu pyhe
Hengi **liene**.
- [A-III-212] Sille toinen on keuie ia piene / wiedhexes cungas matkusta **liene**.

Taivutukseltaan vaillinaisen verbin muoto *lienee* on yksikön 3. persoonan potentiaalimuoto ikivanhasta verbinvartalosta *lie-*, jolla on etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä ja useissa etäsukukielissä, ei kuitenkaan samojedihaarassa. Uralilaisissa kielissä on vanhastaan ollut myös toinen ’olla’-verbi, suomen (→) *olla* vastineineen, mutta on epäselvää, mikä näiden alkuperäinen työnjako on ollut. Suomessa *lie*-vartalosta ei voi muodostaa täydellistä taivutusparadigmaa, vaan se esiintyy ainoastaan *olla*-verbin taivutusta täydentämässä aktiivin potentiaali-muodoissa. Vastaavasti *olla*-verbistä ei näitä muotoja yleiskielessä muodosteta, vaikka murteissa tällaisia esiintyykin. Potentiaalin tunnus on peräisin kantauralista. Potentiaali on ennen 1800-lukua ollut kirjakielessä äärimmäisen harvinainen modus, mutta muoto *lienee* tai *lie* on ollut erikoistapaus, jota ovat voineet käyttää sellaisetkin kirjoittajat, joiden omaan länsisuomalaiseen kielenparteen potentiaali ei ole kuulunut.

► SKES 1958 *lie-*; UEW 1988 243–244; Ikola 1994 SJ 36 19–35; SSA 1995 *lie-*; NES 2020 *lienee*; VKS 2021 *lienee*.

liets|oa, -ua v. ’lietsoa, puhalttaa, puhkua’ | (1548) 2 esiintymää

- [A-III-110-[JES-2:4]] Silloin he **lietzouat** heide Miecansa wannaaxi /
ia heiden Keiheens Sirpiki.
- [A-II-336-R] Puhalsi) Se on Hen **Lietzui** / rateli / reuhki / Julmistui /
ramasi ia messesi ninquin tuima Peto Christicunda wastahan.

Palkeilla puhaltamista merkitsevällä *lietsoa*- tai *liehtoa*-verbillä on vastineita useimmissa lähisukukielissä. Myös Agricolan *lietsoa*-esiintymässä on ajatuksena palkeilla puhaltaminen ja siihen liittyvä takominen. Lähisukukielten vastineista osa merkitsee myös puhaltamista tai läähättämistä yleensä. Suomalaisista murrevarianteista *liehtoa* on yleisempi, ja asu *lietsoa* esiintyy Etelä- ja Keski-Karjalassa sekä paikoin Kymenlaaksossa ja Kaakkois-Hämeessä. Sanavartalon alkuperä on epäselvä. Sille on esitetty useitakin germaanisista lainaetymologioita, mutta nämä ovat sekä äännehistoriallisista syistä että merkityserojen takia epävarmoja, eikä näitä useissa etymologisissa lähteissä edes mainita. On kuitenkin huomattava, että monet metallien takomiseen liittyvät sanat, esim. *ahjo* ja *palje*, ovat germaanista alkuperää. Äänne-teellisesti paremmin lainälähteeksi sopisi muinaisbalttilainen **plētjā*, jota edustaa latvian *plēšas* ’palkeet’, mutta tässäkin tapauksessa selitys jää äännesuhteiden

ja merkityseron takia epävarmaksi. Agricolalla *lietsoa* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *kokoonlietsoa*.

► SKES 1958 *lietsoa*; SSA 1995 *lietsoa*; LÄGLOS 1996 *lietse*; VKS 2021 *lietsoa*, *lietsua*; SMS 2022 *lietsoa*; EVE 2023 *lietsoa*.

lietsottaa v. 'huohottaa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-III-678-[MIK-4:10]] Armas kersi sis sencaltaisia Kipuia / ia **lietzota** sine Tyter Zion / ninquin iocu wastoinoleua.

Johdos verbistä (→) *lietsoa*.

► VKS 2021 *lietsottaa*.

lietsua → **lietsoa**

lieve s. 'vaatteen reuna, helma' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-45-[MT-9:20]] yxi waimo / ioca caxitoistakymende wootta oli punaist tauti sairastanut / hen käui henen tacanans / rupeis henen watens **leepesen**
- [A-III-566-[VLT-1:9]] Henen Törkyns kijnitarttu henen **liepesens**

Sanalla on vastineita itäisissä lähisukukielissä. Se on todennäköisesti vanha balttilainen laina, jota nykyisissä balttilaisissa kielissä vastaavat liettuan *klėbys* 'syli, sylilinen' ja latvian *klēpis* 'syli'.

► SKES 1958 *lieve*; Koivulehto 1989a SUSA 82 185–187; SSA 1995 *lieve*; Junttila 2015 89; NES 2020 *lieve*; VKS 2021 *lieve*.

lievitellä v. 'vääntelehtiä irti' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-232-[2SM-22:46]] Ne mwcalaijset lapset pinnehdhuijt / ia **lieuittelit** heidens siteistä.

Johdos verbistä (→) *lievittää*.

► VKS 2021 *lievitellä*.

lievittää v. 'lievittää, huojentaa, saattaa raukeamaan' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-276-[PS-32:5]] Silloin sine **liewitit** minun Sydemen Jumalattoudhen
- [A-I-399] Tornit Awaijasit / ja fangiuxet **liewitteijsit**

Verbi on johdos löyhää, heikkoa yms. merkitsevistä adjektiivista *lievä*, jolla on vastineita useissa lähisukukielissä. Sanavartaloa on arveltu vanhaksi germaaniseksi lainaksi, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **xlēw ja-z* edustaa mm. muinaisnorjan *hlær* 'lauha, vieno'. Adjektiivi *lievä* ei esiinny Agricolan kielessä.

► SKES 1958 *lievä*; Hofstra 1985 355; SSA 1995 *lievä*; LÄGLOS 1996 *lievä*; NES 2020 *lievä*; VKS 2021 *lievittää*.

liha s. 'liha, lihas; ruumis, ihmisen ruumiillinen t. syntinen puoli; (kuv.) Jeesuksen ruumis sakramenttina; ihminen, inhimillinen olento, ihmissuku, heimolainen' (1543) 398 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-II-490-[1KOR-15:39]] Ei caiki **Liha** ole ychteleinen **liha** / wan toinen ombi Inhimisen **Liha** / toinen on Carian / toinen on Calain / toinen mös Linduin.
- [A-I-17] Eij ole teruelinen söte couat munat. fleski. coua Jwsto. Eli sololla paijstettw **Liha**.
- [A-I-115-[5MS-32:42]] minun Mieckan pite **liha** sömen
- [A-I-300-[PS-102:6]] Minun Luuni tuscalla takistuuat minun **Lihahani** / Idkun ja hoocauxen tedhen.
- [A-I-371] pyheste Neitzöste Mariasta / sine **lihan** pälles otit / Ja mös heneste sine tachtoit syndyue
- [A-I-395] Saata mös nijn / ette me Christusen hirmulisen pinan cautta / mailmasta colisim / Ja meiden **lihan** himoista ristinnaulitaisim
- [A-I-348] LAijna meille / Caikiwaldias Jumala / ette sinun aijnocaijses **lihan** cautta wsi syndymys / meite wapadhais
- [A-I-576] olcon O HERRA Jesu Christe / teme **sinun** Lihas Sacramenti / minun Mieleni teruehys / Sielun makeus / woijtto caikesa kijusauxesa
- [A-O-14-[JH-3:6]] Mite **Lihasta** syndynyt on / se ombi **Liha** / Ja mite Hengest syndynyt on / se ombi hengi
- [A-I-521] poisota meiden **Lihasta** caiki henen pahudhens / waicka me mös wiele **Lihasa** olema
- [A-I-216-[PS-145:21]] Minun suuni pite puhuman Herran kijtoxen / ja caiki **liha** cunnioijtacan henen pyhe nimeense alanomati ja ijankaikisesta.
- [A-III-117-[JES-58:7]] Jos sine iongun Alastoman näet / nin waatitze hende / Ja ele sinun **Lih**as ylencatzo.

Sanalla on varmoja etymologisia vastineita kautta itämerensuomen. Saamesta esitetty vastineet saattavat olla lainaa itämerensuomesta. Sanan alkuperä on tuntematon. Sitä on arveltu protoeurooppalaiseksi substraattisanaksi eli elementiksi, joka olisi periytynyt itämerensuomalaisiin kieliin samoilla alueilla puhutuista, täysin tuntemattomista Euroopan alkuperäiskielistä. Tätä on kuitenkin mahdotonta todistaa tutkimusaineiston puuttumisen takia. Levikin suppeus suomensukuisissa kielissä viittaa joka tapauksessa lainaperäisyyteen. Agricolalla *liha* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *sianliha*.

► SKES 1958 *liha*; Ariste 1981 18; SSA 1995 *liha*; EES 2012 *liha*; NES 2020 *liha*; VKS 2021 *liha*.

liha|inen, -nen a. 'lihainen, lihaa oleva, elävä' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-499-[2KOR-3:3]] te oletta Christusen Lehetuskiria / Sarnawirghan cautta walmistettu / Ja ei Pleckille meille kirioitetud / Waan eleuen Jumalan Hengelle / ei Kiuisijn Tauluijn / waan **Lih**asijn sydhemen Tauluin.

- [A-III-719] Mamiesteni cansa mine Laulan / **Lihainen** kieli leicka luisen caulan.

Johdos substantiivista (→) *liha*. Agricolan sananlaskuesimerkissä *lihainen* tarkoittaa pehmeää vastakohtana kovalle luulle ja koko sanalasku sitä, että ihmisen kieli on tehokkain ase.

► VKS 2021 *lihainen*.

lihaksisikiäminen s. 'ihmiseksi syntyminen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-206] Ninpes sis löydheth Psalmeis / ios sine selkesti tutkistelet / Jumalan Sanan **Lihaxisikiemisen** / Syndymisen / Pijnan / Ylesnousemisen / Taiuanastumisen / Pyhen Hengen Lehettemisen *etc.*

Substantiivin (→) *liha* translatiivimuodon ja verbin (→) *siitä* teonnimijohdoksen *sikiäminen* muodostetusta sanaliitosta tiivistynyt yhdyssana.

lihaksitullut a. 'ihmiseksi tullut' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-581] TERVE sine **lihaxitullut** Sana / ioca on Altarisa wihitty / Engeltitten Eleue Leijpe / waijuasten toijuo ia terueys

Sanaliittoon *tulla lihaksi* (→ *liha*) perustuva yhdyssanamuotoinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

liha|linen, -llinen a. 'ruumiillinen, aineellinen, inhimillinen, maallinen, synnillinen, irstas' | (1544) 48 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-II-435-[ROM-8:5]] Sille / ne / iotca Lihalliset ouat / totteleuat nijte **Lihalisia** / Mutta ne / iotca Hengeliseth ouat / totteleuat nijte Hengelisia.
- [A-II-652-[HEB-12:9]] Ja quin meille ouat **Lihaliset** Iset olluet rangaitziat / ia olema nijte cauattanuet / Eikö meiden sijs palio enemen pidhe alamaiset oleman sen Hengelisen Isen / ette me eleisimme?
- [A-I-349] anna meite mös henen ijancaikisella Jumaludhellans warielta / ionga **lihalisella** kimpulla / me parattudh olema
- [A-II-47-[MT-9:00]] Ej kengen taidha tete wtta Euangeliumin oppia wanhalla **lihallisella** sydhemelle käsitte.
- [A-I-491] Me tarwitzewaijset / **lihalliset** / hengettömet Inhimiset / kienneme sinuhun pein / meiden hwlet
- [A-II-435-R] **Lihalisia** **Lihalisia** totella / se on / Ei miten Jumalasta lucupite / ei totella hende / ei mixiken hede pite / ia ei miten heneste ymmerttä
- [A-II-47] Sighat) Ouath ne / iotca **Lihallisis** Himoisa wpotetut ouat nin / ettei he taidha ychten waari otta sanasta.

Johdos substantiivista (→) *liha*.

► VKS 2021 *lihallinen*.

lihalisesta *adv.* 'lihallisesti, ruumiillisesti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-410] Sen cansa nyt tieten ia wahwistetan / ettei yxiken taidha itzens autta Synniste / ia Wanhurskauteen Töidhens cansa iuri nin / quin ei hen taidha itzens sijte este / ettei hen **lihalisesta** synny.

Adjektiivin (→) *lihainen* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

► VKS 2021 *lihallisesti*.

lihanen → **lihainen**

***lihanhimo** *s.*

Lihanhimo ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sana-liittona.

► Jussila 1998 *lihanhimo*.

lihava *a.* ja *s.* 'lihava, paksu, rasvainen; viljava, hedelmällinen; suuri, mahtava, runsas, vauras' | (1544) 37 esiintymää

- [A-I-110-[5MS-32:15]] Cosca hen nyt lihoij / ia rawituxi tuli / tuli hen irdhalisexi / hen ombi **lihauaxi** paxuxi ia wäkeuexi tullut
- [A-I-266-[PS-17:10]] Heiden **Lihawansa** yhdes piteuet / He pauckuuat suullansa coriasti.
- [A-III-315-[PS-73:7]] He paisuuat Casuos ninquin **Lihaua** Watza / He tekeuet waiuwon mite heiden lystende.
- [A-I-110-[5MS-32:14]] lihauimmat Oijnat / ia Caurit **lihawaijn** munaskudhen cansa
- [A-III-647-[AM-4:1]] CWlcat täte sana / te **lihauat** Lehmet / iotca Samarian Woren päle oletta / ia nijlle Kieuhille wärytte teet
- [A-III-304-R] *Hedhelmelinen se on / Hebreiten **Lihaua** / on hyue Maa ia ei palias eli carkia Mäki.
- [A-I-134-[NEH-9:25]] Ja he woijttit mwrattudh Caupungit / ia **lihauan** maan
- [A-III-473-[JES-25:6]] Ja se HERRA Zebaoth tekepi caikille Canssoille telle worelle ydhen **lihauan** Wieraspidhon / Wieraspidhon selkiest winast / Rasuasta / Ytymest / ia Hiuaattomast winasta.

Johdos substantiivista (→) *liha*.

► VKS 2021 *lihava*.

lihavainen *s.* 'mahtava, vauras' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-465-[JES-5:17]] Silloin pite Lambat laitumellens keumen heiden siohins / ia Mwcalaiset pite heitens elettemen ninen ***Lihauaisten** aukiudhes.
- [A-III-465-R] ***Lihauaisten** se on / Ne wäkeuet ia Rickat / iotca poisaietaan / ia heiden Tauarans ietteuet aukiana ia hunnicol.

Johdos nominista (→) *lihava*.

► VKS 2021 *lihava*.

lihavuus s. 'lihavuus, pyöreys; hedelmällisyys, viljavuus' | (1544) 3 esiintymää

- [A-III-377-[PS-109:24]] Minun polueni ouat heicot paastosta / Ja minun Lihani ombi Laiha / ia ei ole ensingen **lihawtta**.
- [A-I-456] anna – – meille sinun hywestisiugnauxes / taijwahan casteest / ia maan **lihawdhest** caikinaijset tarpehet
- [A-I-646] anna minulle hyuestisiugnaus taiuan casteesta / ia maan **lihawudhesta**

Johdos nominista (→) *lihava*.

► VKS 2021 *lihavuus*.

liho|a, -ita v. 'lihoa, tulla lihavaksi' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-110-[5MS-32:15]] Cosca hen nyt **lihoij** / ia rawituxi tuli / tuli hen irdhalisexi
- [A-III-766-[MAL-4:2]] teiden pite vloskeumen ia siselkeumen / ia **lihoiman** ninquin söttilät Wasicat.

Johdos substantiivista (→) *liha*. Agricolan esiintymät edustavat kahta eri johdos-tyyppiä (*lihon*, *lihoan*).

► VKS 2021 *lihoa*; SMS 2022 *lihoa*, *lihota*¹.

lihoitus s. 'lihavuus, runsaus' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-122-[JES-55:2]] Cwlcat / cwlcat minua / ia söket site hyue / ia teiden sielun itzens riemuitkan **lihoituxes**.

Johdos verbistä *lihoita* (→ *lihoa*). Kantasana voisi olla myös (→) *liha*-substantiivista johdettu verbi *liho(i)ttaa*, mutta tämä ei näytä esiintyvän vielä 1500-luvun kirjakielessä.

► VKS 2021 *lihoitus*, *lihottaa*.

liiaksi, liijaksi, liigaksi adv. 'liiaksi, liikaa, ylimääräiseksi, erotukseksi' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-66-[MT-15:37]] Ja ylesotit mite **lighaxi** ieij / seitzemen corghia teunnens muruia.
- [A-II-147-[MK-12:44]] Sille että he caiki ouat panuuet nijste / quin heille **lijaxi** oli / mutta teme ombi henen kieuhydhestens caiki mite henelle oli
- [A-II-509-[2KOR-8:15]] Joca palio cocosi / ei henelle ollut **lijaxi** / Ja ioca wähen cocosi / ei henelle miteken pwttnut.
- [A-II-315-R]] P. Johannes **liaxi** muista Euangelistaist sijte hengelisest toimitoxesta warin otta / echke Matt. kirioitta / ette he andoi waimoin heneens ruueta.

Adjektiivin (→) *liika* translatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

► VKS 2021 *liiaksi*.

liiateki, -n, liiatenki, -n *adv.* 'erityisesti, etenkin, varsinkin' | (1544) 15 esiintymää

- [A-I-632] MIne kijtten sinua – – caikein sinun hywein töijdhes tedhen / ia **lijateckin** temen sinun pyhen teruelisen Sanas lahijan edheste
- [A-I-718] Ole henen tukens ja turuans / caikissa tuskissa / ja **lijatecki** nyt tesse kiwosa
- [A-II-457] Sijnä vj. hen laitta sen toran ia ridhan Oikiudhen edes / **lijatekin** / ette se tapachtui Pacanoiden ia Uskomattomain edes.
- [A-II-646-[HEB-10:7]] Ramatusa seiso **liategin** minusta kirjoitettu / Ette Minun tekemen pite / Jumala sinin [!] tachtos.

Adverbista (→) *liiaten* ja liitepartikkelista *-kin, -ki* muodostettu adverbi. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyvät (→) *liiaten, liiatikin*.

► VKS 2021 *liiaten*.

liiaten *adv.* 'erityisesti, etenkin, varsinkin' | (1548) 15 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-O-19] ME kijtemme sinnua racas taiualinen Ise – – caikein sinun hyuenteos tedhen / ia **liaten** neiste sinun lahioistas
- [A-I-824] Ensín ia **lijaten** ketke ja hallitze meiden Kuningas
- [A-II-16] Joista Christus wsein ia **lijaten** Luce 11. Raskasti puhupi
- [A-III-86] Alcu macta olla iocu Psalmi. Kijtoswirsi / eli mw Rucous Somen kielen pyhiste Ramatuista wlosotettudh / ia **liaten** sijte Somen Rucouskiriasta eli Catechismusest

Adjektiivista (→) *liika* johdettu adverbi. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyvät (→) *liiaten, liiatikin*.

► VKS 2021 *liiaten*.

liiatikin *adv.* 'erityisesti, varsinkin' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-17] Nin tule meiden nite pite ia welte / Ja **liatiki** Rotzin Lain ia wanhan Christilisen tauan ielkin /

Adjektiivin (→) *liika* adverbijohdoksesta *liiati* ja liitepartikkelista *-kin* muodostettu adverbi. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyvät (→) *liiateki, liiaten*.

► VKS 2021 *liiati*.

liika *a.* 'liika, liiallinen, ylimääräinen, lisä-; haitallinen, vahingollinen' (1548) 8 esiintymää, myös UpsK

- [A-III-374-R] Ne widhennet / ouat ne / iotca **lica** wihmal ia ylen paliol Sateil rangaistetaan
- [A-II-341-[AP-10:32]] Nin lehette Joppeen / ia cutzutta Simon / ioca **lialda** nimelde cutzuttan Petari

- [A-II-606-[1PT-3:14]] Ja ios te wiele iotakin **lijca** mös kersisitte Oikiudhen tedhen / nin te quitengin autuat oletta.

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Se on selitetty vanhaksi balttilaiseksi lainaksi, jota nykyisissä balttilaisissa kielissä edustavat liettuan *liekas* 'pariton' ja latvian *lieks* 'liika, tarpeeton; liiallinen; vale-'. Selitys on kuitenkin äännehistoriallista syistä epävarma. Agricolalla *liika* esiintyy myös taipumattomana adjektiivina.

► Thomsen 1890 195–196; Kalima 1936 133; SKES 1958 *liika*; SSA 1995 *liika*; Junttila 2015 94; NES 2020 *liika*; VKS 2021 *liika*.

liikaatehdä v. 'tehdä vahinkoa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-506-[2KOR-7:2]] Tauoittaca meite / eipe me kenengen wasanrikconet / eipe me keten wietellet / eipe me kenenge **lijcatechnet**.

Adverbimaiseksi kiteytyneestä adjektiivin (→) *liika* partitiivimuodosta ja verbistä (→) *tehdä* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2021 *liika*.

liikamerkki s. 'merkki, tunnusmerkki' | (1548) 8 esiintymää

- [A-II-697-[ILM-13:16]] Ja teki caiki tyni / ne Pienet ia Swret / ne Rickat ia Kieuhet / ne Wapat ia Palueliat ottaman **Lighanmerkin** heiden Oikean Kätens taicka heiden otzijnsa
- [A-II-699-[ILM-14:11]] Ja ei ole heille Lepoa peiuelle taica Öelle / iotca Petoa cumartauat ia henen Cuuansa / Ja ios iocu ombi henen Nimense **Licamerckin** ottanut.
- [A-II-711-[ILM-19:20]] Ja se Peto kijniotetin / ia henen cansans se falski Propheta ioca teki ne merkit henen edesens / ioilla hen wietтели nijte iotca Pedhon **Lijcamerckin** otit

Adjektiivista (→) *liika* ja substantiivista (→) *merkki* muodostettu yhdyssana, jonka alkuosa voi taipua tai olla taipumatta. Yhdyssanaa ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä.

► Toropainen 2015 SJ 57 65; VKS 2021 *liika+merkki*.

liikanimi s. 'liikanimi, lisänimi' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-17] Mutta Anno domini 1248 nin yxi toinon [!] Erick Kuningas / Lespe **licanimelde** / lehetti swren Sotauäen tänne Some maan / henen wäwuyns Birger Jerlin cansa
- [A-II-340-[AP-10:5]] Ja lehete nyt Miehi Joppeen / ia cutzuta Simon / ioca **lijcanimelde** cutzutun Petari
- [A-II-324-[AP-4:37]] Mutta Joses ioca mös **lialdanimeldä** Apostoleist cutzututtin Barnabas (se on tulkittu / Lohutus Poica) sughusta yxi Leuita Cyprist / henelle oli yxi Peltö

Adjektiivista (→) *liika* ja substantiivista (→) *nimi* muodostettu yhdyssana, jonka alkuosa voi taipua tai olla taipumatta.

► Toropainen 2015 SJ 57 65; VKS 2021 *liika+nimi*.

liikaruoho s. 'rikkaruoho' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-623-[HOS-10:4]] semmotoinen Neuuo wihottapi ninquin **Lijcaroho** caikis waghois kedholla.

Adjektiivista (→) *liika* ja substantiivista (→) *ruoho* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät myös sanaliittona.

► VKS 2021 *liika+ruoho*.

liika vihma s. 'liiallinen sade' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-374-R] Ne widhennet / ouat ne / iotca **lica wihmal** ia ylen paliol Sateil rangaistetaan

Adjektiivista (→) *liika* ja substantiivista (→) *vihma* muodostettu sanaliitto, joka lauserakenteen ja tässä tapauksessa kongruenssin puuttumisen takia voidaan tulkita luontaiseksi yhdyssanaksi. Toinen mahdollisuus on katsoa *liika* taipumattomaksi adjektiiviksi, jolloin rakenne vastaa saksalaisen ja ruotsalaisen esikuvatekstin rakennetta.

► Heininen 1994 149; Toropainen 2017 51, 113.

liikk|ua, -oa v. 'liikkua, olla liikkeellä t. liikkeessä, kulkea, siirtyä, järistä, tärähdellä' (1544) 16 esiintymää, myös Westh

- [A-I-226-[lis.DANC-O:78]] Te Walascalat / ja caiki mite Wedhesä **lijcku**.
- [A-III-718] Quin seluet Sanat **lijckuuat** kieles / nin he sarnates / ioxeuat mieles.
- [A-III-245] Jumalan Hoone ia Seurakunda on / cussa Jumalan Sanat **lijckuuat** / ia ei cussakan mualla
- [A-II-390-[AP-27:41]] he Hahden louckasit / ia Hahden kieula iei Carin päle **lijckumat** seisoman.
- [A-III-715] Hetket / aighat / ioca wijcko / quin Taiuas / Cucaudhet **lijcko**
- [A-I-70] Jelken / Tuhaan / ia Heluntain. Ristin / Lutzian / kirckun lain. Ensimeijnen Keskiwijcku. Himmurtain paastu **lijcku**.
- [A-I-228-[2SM-22:8]] Maa **lijckui** / ia wapitzi Ne Taijwasten peruxet museruijt / ia cocounssit / cosca hen wihastuij.

Verbillä on varmoja etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä. Vastineita on esitetty myös etäsukukielistä, mutta nämä ovat sekä äänneseikkojen että merkityserojen takia epävarmoja. Vastineiden epävarmuudesta huolimatta sanavartaloa pidetään yleensä vanhaan perintösanastoon kuuluvana. Agricolalla *liikkua* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ylesliikkua*.

► SKES 1958 *liikkua*; UEW 1988 249; SSA 1995 *liikkua*; EES 2012 *liikuma*; NES 2020 *liikkua*; VKS 2021 *liikkua*.

liikkumatoin *a.* 'liikkumaton' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-705] He istuuat irstana ia pelkemet / Quin se Wina / ioca on laskematoin **lijckumatoin** eli iskematoin ia pilcauat Prophetain käkeuxet

Verbin (→) *liikkua* kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *liikkumaton*.

liikkuminen *s.* 'liikkuminen, liikkeessä oleminen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-256-[JH-5:3]] ioissa macasi palio Sairaita Sokeita / Ramboia / Haluatuuta / ne odotit wedenck **lijumist** /

Johdos verbistä (→) *liikkua*. Agricolan ainoassa esiintymässä on ladontavirhe, jonka takia verbin 1. ja 2. tavun rajalle kuuluva *ck*-yhtymä on joutunut edellisen sanan loppuun (wedenck lijumist → weden lijckumist).

► VKS 2021 *liikkuminen*.

liikkuva *s.* 'kulkuri' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-138-[1MS-4:12]] Coscas Maata prucat / eipe hen sinulle pide cocta hedhelmete andaman / **lijckua** ia Culcuia sinun pite oleman maan päle.
- [A-III-138-[1MS-4:14]] Catzos / sine poisaiat minun tenepene Maalda / ia minun pite sinun casuostas lymymen / ia tulen **lijckuaxi** ia culkuiaxi maan päle

Verbin (→) *liikkua* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina.

► VKS 2021 *liikkuva*.

liikkuvainen *a.* 'liikkuva, ei pysyvä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-395] Ja mös nijte mailmasita / **lickuuaisi** / ja catouaisi / iotca meisse viele pyrckeuat / caiketin wnhodhaisim

Verbin (→) *liikkua* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi.

► VKS 2021 *liikkuva*.

liikutella *v.* 'liikutella, siirrellä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-140-[JER-13:24]] Sentehden mine tahdon heite haijotta / ninquin cordhen / ioca twlen edhel corwesa **licutellan** /

Johdos verbistä (→) *liikuttaa*.

► VKS 2021 *liikutella*.

liikuttaa v. 'liikuttaa, panna liikkumaan t. liikkeeseen, pitää liikkeessä, käyttää, käsitellä, koskettaa, saada liikuttumaan' | (1544) 18 esiintymää, myös Westh

- [A-II-87-[MT-23:4]] he cocon sitouat raskat / ia candamattomat coormat / ia paneuat Inhimisten hartioijlle / mutta heiden sormellans ei he tachtō nijte **licutta**.
- [A-I-143-[JER-31:35]] Se ioca Meren **licutta** / ia henen Aldonsa pursahutta / HERRA Zebaoth ombi hänen Nimens
- [A-II-183-[LK-6:48]] Coska sis loodhe tule / nin wirta sen honen päle sysäpi / ia ei woinut hende **licutta** / Sille se oli perustettu Callion päle.
- [A-III-725-[HGG-2:7]] Sille nin sano se HERRA Zebaoth / Wiele nyt on wähe aica / Ette minun pite Taiuan ia Maan / Meren ia Manderen lijcuttaman / Hija / caiki Pacanat tadhon mine **lijcutta**.
- [A-II-103-[MT-26:00]] Miecka) Jotca site ilman sädhetty wirka eli ilman wallan käskemete **likuttauat**.
- [A-I-622] sinun szoosis meihin puhalla / ette me madhaijsima sinun teruelisen Sanas / otolisesta **licutta** / ja luijasti wscōo
- [A-II-657] echke hen wlosandapi henens Christilisexi Opetaiaxi / quitengin ei miten **licuta** sencaltaises pitkes Opis Christusen Kersimisesta / Coolemasta / Ylesenousmisesta / Wirghasta / ia Christusen Hengeste.
- [A-III-718] Pyhe Hengi mwdh Awdh mös waikutta / quin hen Armoillans Sielut **licutta**.

Johdos verbistä (→) *liikkua*.

► VKS 2021 *liikuttaa*.

liikuttaminen s. 'liikuttaminen, liikkeessä pitäminen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-206] [Psalmit] Jotca ei hwlen turhan **licuttamisen** / waan tarcan Mielen cansa / Jumalan Caikiualtian kijtoxexi prucatan / luetan eli weisatan.

Johdos verbistä (→) *liikuttaa*.

► VKS 2021 *liikuttaminen*.

liima s. 'liima' (kuv.) | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-468] ne kylmet sine rackaudhen tulella lemmitet / ne rijtaiset sine rauhan **limalla** kijnnitet

Sana on lainaa ruotsista, mahdollisesti muinaisruotsin sanasta *līm*, jota nyky-ruotsissa vastaa *lim*.

► Streng 1915 101; SKES 1958 *liima*; SSA 1995 *liima*; LÄGLOS 1996 *liima*; NES 2020 *liima*; VKS 2021 *liima*.

liina s. 'pellavakasvi; pellavasta valmistettu kynttilänsydän; pellavainen käärinliina, kangaskappale, huivi' | (1544) 10 esiintymää, myös Westh

- [A-III-715] Caalit / Naurit / Hamput ia **Linat** / Hunaiat / Medhet ia Winat.

- [A-I-853-[JES-42:3]] Sen serijetyn rughon eij hen mwrenna / ia site palauata **lijna** eij hen sammutta
- [A-I-382] Se niuckas rumis pätettin / ia woiteilla se waleltijn / ionga he kärit **linahan**
- [A-III-11] Sijtte puettacan pappi Walkian **Lijnan** Lapsen päle
- [A-I-169-[lis.ESTB-O:16]] mine wieroin site coria seppelite / ionga mine pääsen kannan / cosca minulle tule coreleman aijca / Mutta pidhen sen ninquin saastaijsen **lijnan**

Sanalla on vastineita itäisissä lähisukukielissä. Se on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **līna*- ’pellava’ edustavat mm. saksan *Lein* ja ruotsin *lin*. Myös muita lainaetymologioita on ehdotettu. Agricolalla *liina* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *esiliina*, *hikiliina*, *kääriliina*, *pääliina*.

► Lindström 1859 155; Thomsen 1869 130; SKES 1958 *liina*; Kluge & Seebold 1989 *Lein*; SSA 1995 *liina*; LÄGLOS 1996 *liina*; NES 2020 *liina*; VKS 2021 *liina*.

liina|inen, -nen *a.* ’pellavainen, pellavasta valmistettu’ | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-153-[MK-14:51]] Ja oli yxi Noricainen se seurasi hende / **Lijnaisel** waatteel palian rumin päle pughetettu.
- [A-II-340-[AP-10:11]] Ja näki Taiuan auki / ia alastuleuan tygens ydhen Astian / ninquin swren **Linasen** Waaten nelijs culmaissa sidhottuna /

Johdos substantiivista (→) *liina*.

► VKS 2021 *liinainen*.

liinavaate *s.* ’pellavakangas, pellavainen vaate, pellavainen käärinliina’
(1548) 8 esiintymää, myös UpsE

- [A-II-158-[MK-15:46]] Ja hen osti **Linawaatten** / ia poisotti henen / ia käri **Linawaattehin** Ja pani hene Hautan quin oli hacattu Callion
- [A-II-701-[ILM-15:6]] ia wloslexit Templiste ne seitzemen Engelite / ioilla ne seitzemen Witzausta olit / puetetut punctalla ia kirckalla **Lijnawattela**

Substantiiveista (→) *liina* ja (→) *vaate* muodostettu yhdyssana. Yhteen kirjoitet-
tujen tapausten lisäksi on myös sanaliittomuotoisia esiintymiä, jotka rakenteensa
perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 113; VKS 2021 *liina+vaate*.

liioteki *adv.* ’etenkin’ | (1548) 1 esiintymä, myös UpsK

- [A-II-89-[MT-23:00]] Jos he iotakin mwta opettaut / **lijotecki** / iolla Jumalan käsky ylencatzotan / nin emme me ole nijte welca pädh cwleman

Adjektiivin (→) *liika* monikkovartalosta johdetusta adverbista ja liitepartikkelista
-*ki* koostuva adverbi.

► VKS 2021 *liioitenkin*.

liite s. 'yhtymä, yhdistelmä' | (1543) 1 esiintymä

- [A-O-4] BOCKSTAVEJN **LITET** Ba. Be. Bi. Bo. Bu.

Johdos verbistä (→) *liittää*.

► VKS 2021 *liite*.

liitetty a. 'liitetty; (avioliitolla) yhdistetty' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-567] hen taritzepi Leijuen ja winan / **lijtetyne** siihen wdhen Testamentin lupauxehen
- [A-I-711] Ja tulkohon sinun annostas meille sijckiet ja lapset / iotca Isen rackan caswon modhon pidhejsit – ia sijtte **lijtetyn** rackaudhen tekesit site lujjemaxi

Verbin (→) *liittää* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

liitoitoin a. 'sovittelunhaluton' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-589-[2TIM-3:3]] Kijtemettömet / Jumalattomat / Halutomat / **Lijtoittomat** / Laittaiat / Irtaliset / Armottomat / Hyuein wihaiait / Petteiet / Tuimat / ylespaisutetud.

Substantiiviin (→) *liitto* perustuva johdos. Murteissa tunnetaan *liittoutua*-verbin variantti *liitoitua*.

► VKS 2021 *liitoton*; SMS 2022 *liittoutua*.

***liitonarkku** s.

Liitonarkku tai *liitonarkki* ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona.

► Jussila 1998 *liitonarkki*; VKS 2021 *liiton+arkki*, *liiton+arkku*.

***liitonenkeli** s.

Liitonenkeli ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona.

► VSK 2021 *liiton+enkeli*.

liitota v. 'tehdä t. solmia liitto' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-365-[PS-105:9]] Hen muistapi ijancaikisesta henen Lijtonsa päle – Jonga hen **lijtosi** Abrahamin cansa

Johdos substantiivista (→) *liitto*. Verbistä ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä, ja murteissakin se vaikuttaa marginaaliselta.

► VKS 2021 *liitota*; SMS 2022 *liitota*¹.

liitto s. 'liitto (myös kuv.), liittoutuma, avioliitto, salaliitto, sopimus, sitoumus' (1544) 124 esiintymää

- [A-I-103-[PS-95:0]] he tulit luuattuhun Canaan Mahan / eij heiden Ansioſtans / mutta sen **lijton** ia lupauxen tehden / ionga Jumala teki esijsäin / Abrahamin Isaachin / ia Jacobin cansa
- [A-I-142-[JER-31:31]] CATzo / se aica tulepi (ma HERRA sano) silloin minun pite tekemen wastudhen **lijton** / Israelin / ia Judan hoonen cansa
- [A-II-607-[1PT-3:00]] **Lijtto** Stipulatio / Ette Jumala sulasta Armostans Lijton tekepi Castesa meiden cansanna / ottaxens meite Armohinsa.
- [A-III-674-[MIK-1:14]] Sine Caupungi Achsib pite **Lijtost** Israelin Kuningain cansa pwtuman.
- [A-III-23] me rukolema sinua racas taiualinen Ise / ettes pyhelle Hengelles neme sinun paluelias armolisest ylesteutteisit / iotcas Auioskeskun **lijttohon** yctensouittanut olet
- [A-I-290-[PS-83:6]] Sille he ouat keskenens Neuuon pitenehet / ja ydhen **Lijton** sinun wastas tehnyuet.
- [A-I-805] Tesse me rucolema ydhen wissin **lijton** eli mären alla / ette meiden pite ennen andexiandaman meiden welgholisten
- [A-III-718] Sacramentit / **Lijtot** ia Märet / iotca cohendauat monda wäret.

Johdos verbistä (→) *liittää*. Agricolalla *liitto* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *armo(i)liitto*, *rauhaliitto*, *verenliitto*.

► VKS 2021 *liitto*.

liittoveli s. 'liittolainen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-662-[OB-1:7]] Caiki sinun omas **Lijttowelies** pite sinun Maaldas vlossöxemen.

Substantiiveista (→) *liitto* ja (→) *veli* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *liitto+veli*.

liittää v. 'liittää, yhdistää, kiinnittää' (myös. kuv.) | (1544) 12 esiintymää

- [A-I-485] Laijna meille totinen elewe wsco / Jonga cautta me mös henehen **lijteteijsime** / ninquin iesenet rumihis
- [A-III-549-[JER-22:14]] Lach / mine tadhon minulleni ydhen swren Honen raketa / ia leuiet Pallacit / ia Ackunat henesse vloshacata / ia **lijttepi** sen Cedrin puun cansa / ia sen punaisexi maala.
- [A-III-333-[PS-83:9]] Assur ombi mös henens heihin **lijttenyt** / ia auttaman Lothin Lapsia.
- [A-I-573] sineki yxi olet Isen cansa / pyhen hengen **lijttein**
- [A-I-381] Maan päälle sine ristin **lijtettin** / Cocta sine ticapuulla ijlesojettijn / ia nijn röweriten cansa ripustettin /

Verbillä on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on johdos vartalosta (→) *liki*, joten *liittää*-verbin sananmukainen merkitys on 'tuoda liki, yhdistää'. Kantasanasta *liki* on sanansisäinen *-k-* johtamisen yhteydessä kadonnut astevaihtelun takia. Agricolan taivutusmuoto *lijteteijsime* on persoonapäätteellä varustettu passiivin konditionaalimuoto 'tulisimme liitetyiksi'. Agricolalla *liittää* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *kokoonliittää*.

► SKES 1958 *liittää*; SSA 1995 *liittää*; EES 2012 *liitma*; NES 2020 *liittää*; VKS 2021 *liittää*.

lijotus s. 'liotus, kostutus, virvoitus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-546] Eleme eleueste / Eleuedhen wirghotus / Lehdhe / wirtha / **lijotus** / yxi itzestes / yxi ydheste / yxi caikista / ydheste caiki

Johdos verbistä (→) *liottaa*.

► VKS 2021 *liotus*.

liki¹ adv. 'noin, suurin piirtein, lähes' | (1544) 28 esiintymää

- [A-I-6] Auringo nāuse **liki** viij ia laskehen liki iiij
- [A-II-77-[MT-20:3]] Nin hen wlgosmeni / **liki** colmanel hetkel / näki hen mwita seisouan turulla ioutilassa
- [A-II-131-[MK-8:9]] Ja oli nijte iotca sōit **liki** nelie tuhatta.

Suhteellista sijaintia ilmaisevalla nominivartalolla on vastineita sekä lähisukukielissä että saamessa. Vaikka etäisemmistä sukukielistä vastineita ei ole voitu osoittaa, sanavartalo on tapana laskea vanhaan perintösanastoon kuuluvaksi. Adverbissa *liki* toisen tavun vaihtelematon *i* sisältää vartalovokaaliin sulautuneen taivutuspäätteen, mahdollisesti **j*-latiivin. Rukouskirjassa Agricolan *liki* esiintyy usein numerosymbolein merkityn lukusanan yhteydessä, jolloin sitä ei lauserakenteen perusteella voi erottaa samanasuisesta adpositiosta. Nämä tapaukset on tässä tulkittu adverbeiksi.

► SKES 1958 *liki*; Hakulinen 1979 110; SSA 1995 *liki*; Salmi 2010b SUST 259 105–108; EES 2012 *ligi*; VKS 2021 *liki*.

liki² adpos. 'liki, lähellä' | (1548) 10 esiintymää

- [A-II-106-[MT-27:46]] Ja **liki** yhdexette hetke hwti Jesus corckial änelle / sanoden / Eli Eli lamasabachtani
- [A-III-418-[PS-137:1]] **Liki** nijte Wirtoia Babelis me istuime / Ja idkimme / Coska me Zionin päle muistimme.
- [A-III-750-[SAK-12:11]] Silloin pite swren Walitosidkun oleman Jerusalemis / ninquin se oli **liki** Hadadrimon / sijnä kedhos Megiddos.
- [A-III-339-[PS-88:4]] Sille minun Sielun ombi surkiutta teunens / ia minun Elemen on iuri **liki** Heluettite.

Adpositio on morfologisesti identtinen adverbien (→) *liki*¹ kanssa. Agricolan *liki* on adpositiona aina prepositio, jonka täydennys on yleensä partitiivissa, mutta myös vieraan erisnimen nominatiivi on mahdollinen. Taivuttamattomien numeraalien yhteydessä *liki* on tulkittu adverbiksi.

► Salmi 2010b SUST 259 105–108; VKS 2021 *liki*.

likin *a.* 'läheinen, lähinnä oleva' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-753-R] Azalin) se on / Jumalan Honen asti / ioca **likin** on Paradisi ia sen Taiualisen Jerusalemin

Suhteellista sijaintia ilmaisevasta nominivartalosta (→) *liki*¹ johdettu superlatiivinen adjektiivi.

likipuhe *s.* 'parafraasi, selittäminen toisin sanoin' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-815] Tas se Rucous Ise meiden **likipuh**en cansa toijmittu.
- [A-I-830] Se Rucous Ise meiden Philip. Mel[anchtonin]. **likipuh**en Cansa toijmitettu.

Adverbista (→) *liki*¹ ja substantiivista (→) *puhe* muodostettu yhdyssana, josta vanhassa kirjakielessä ei tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *liki+puhe*.

likistetty *a.* 'täyteen ahdettu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-182-[LK-6:38]] Hyuen Mitan / ia **likistetyn** / ia sullotun ia ylitzewotauan he andauat teiden helmana.

Verbin (→) *likistää* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

likistää *v.* 'ahdistaa' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-296-[PS-88:17]] Sinun iulmauxes minun ylitzeni kieuet / sinun närkestyxes minua **likisteuet**.
- [A-III-340-[PS-88:17]] Sinun iulmauxes minun ylitzeni keuet sinun pelkeyxes minua **likisteuet**.

Johdos suhteellista sijaintia ilmaisevasta nominivartalosta (→) *liki*¹.

► VKS 2021 *likistää*.

lilio *s.* 'lilja' (kuv.) | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-274-[PS-45:1]] Corachin Lasten yxi Morsianwirsi ia Opetus sijte Cuckaisest ia **Liliost** / edelweisattapa.

Sana on ilmeisesti lainattu ruotsin välityksellä latinan sanasta *lilia*, joka on monikko-muoto sanasta *lilium* 'lilja'. Psalmin 45 yhteydessä sanan perimmäinen merkitys on kuitenkin epäselvä. Se viittaa mahdollisesti psalmin sävelmään, jonka heprean-kielinen nimitys on *shoshannim* 'liljat', tai sitten muodoltaan liljaa muistuttaviin instrumentteihin.

► Streng 1915 101; SAOB 1940 *lilja*; SKES 1958 *lilja*; SSA 1995 *lilja*; Häkkinen & Lempiäinen 2011 168–170; VKS 2021 *lilja*.

limpsiä, limpsiö s. 'piikivi' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-466-[JES-5:28]] Heiden Orijns cauiat ouat ninquin **Limpsie** / ia heiden Rattainspöoret / ninquin ilman Twlispä.
- [A-III-498-[JES-50:7]] mine taritzin heille minun Casuoni / ninquin **Limpsion** / Sille mine tiedhen / etten mine häpien ala tule.

Äänteellisen mukaelman tyyppinen laina joko muinaisruotsin sanasta *flintsten* 'piikivi' tai *limsten* 'kalkkikivi'. Äännehistoriallisesti jälkimmäinen vaihtoehto on uskottavampi, vaikka merkityksen osalta edellinen on parempi. Mahdollisesti sanat ovat sekaantuneet keskenään lainausvaiheessa. Sanalla on runsaasti erilaisia murrevariantteja, joista *limpsiä* tunnetaan vain vanhasta kirjasuomesta ja 1800-luvun kielestä.

► Lindström 1859 58; Horila 1967 183–188; SSA 1992 *limsiö*; VKS 2021 *limsiä*.

lingota v. 'lingota' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-449-[ISM-17:49]] Ja [Dauid] pisti Prentzelin kätens / ia otti sielde ydhen Kiuen. Ja **lingosi** / ia paiskasi sen Philisteusen Otzaan

Johdos substantiivista (→) *linko*.

► VKS 2021 *lingota*.

linko s. 'linko, heittolaite' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-697] Joca mös norucaijssellen Dauidhillen wscaluxen ja wäedh lisesit / ette se pickurajnen / asetoin / ja taitamatoin sodhista sen iulman Goliadh **lingolla** pällekarckaij ja alaspaijscasi
- [A-III-744-[SAK-9:00]] Jumala omans wariele / sihenasti he ylessöisit ia woittaisit Christuselle ne vskottomat / Ja heite Jumalan Sanalla / ninquin **Lingolla** / alaspaiskasit.

Sanalla on vastineita virossa ja liivissä. Se on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **slingwōn*- edustaa mm. nykyruotsin *slunga* 'linko; lingota'.

► Hellquist 1939 *slunga*; SKES 1958 *linko*; SSA 1995 *linko*; LÄGLOS 1996 *linko*; NES 2020 *linko*; VKS 2021 *linko*.

linkokivi s. 'lingolla ammuttava kivi' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-743-[SAK-9:15]] Sen HERRAN Zebaothin pite heite soieleman / ette he ylessöisit / ia alanssaisit **Lingokiuein** cansa.

Substantiiveista (→) *linko* ja (→) *kivi* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *linko+kivi*.

linna s. 'linna, linnoitus, suojaruustus, turvapaikka; (kuv.) Jumala' | (1544) 31 esiintymää

- [A-II-18] Ja silloin Carialaiset yltzewoitettin Rotzalaisist. Jotca silloin cochta Wiburin **Linnan** ia Caupungin rakensit.
- [A-III-705-[SEF-1:16]] Yxi Pasunan ia Trometein peiue / wastian nijte wahwoia Caupungita ia corkeit **Linnoia** wastian.
- [A-III-624-[HOS-10:14]] Nin ette caiki sinun **Linnas** pite häuitettemen / quin Salman cadhotti Arbelin Honen / Sodhan aicana
- [A-III-743-[SAK-9:12]] Nin palaitkat sis **Linnahan** / Te quin Toiuossa fangitut oletta.
- [A-I-227-[2SM-22:2]] HERRA / se ombi minun Callion / ia minun **Linnan** / ia minun wapachtaijan.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Useat vastineet merkitsevät nykyään kaupunkia. Entisajan kaupungit olivat usein linnoitettuja, suojamuureilla ympäröityjä asutuksia. Sanavartalolle on jo 1900-luvun alussa esitetty germaanista lainaetymologiaa, mutta sitä ei ole yleensä hyväksytty. Etymologiaa on kuitenkin perusteltu uudelleen, joten se näyttää äännehistorian ja semanttisten rinnakkaistapausten valossa mahdolliselta. Sen mukaan lähtömuoto olisi varhaiskantagermaanin **fligna-*, jota edustavat esim. hollannin *vlek* 'tähra; kylä' ja uusyläsaksan *Flecken* 'kaupunki-mainen kylä'.

► Karsten 1915 255; SKES 1958 296; SSA 1995 *linna*; LÄGLOS 1996 *linna*; Koivulehto 1999d 121; EES 2012 *linn*; NES 2020 *linna*; VKS 2021 *linna*.

lintu s. 'lintu (myös kuv.); lintupaisti' | (1544) 65 esiintymää

- [A-I-13] pyde **linduij** sinun paulas.
- [A-II-37-[MT-6:26]] Catzocat taiuan **linduin** päle / sille ettei he kylue / eike nijte / eike mös cocoa rijheen
- [A-III-494-[JES-46:11]] Mine cutzun **Linnun** idheste / ia ydhen Miehen ioca minun aiuotuxeni tekepi / caucaiselda Maalda.
- [A-III-494-R] **Linnun** se on / Kuningas Cores / ioca nin nopiasti tulepi vallon päle / Juttat Babilonian fangiuxest pätstemen / ninquin hen lenneis.
- [A-II-490-[IKOR-15:39]] Ei caiki Liha ole ychteleinen liha / wan toinen ombi Inhimisen Liha / toinen on Carian / toinen on Calain / toinen mös **Linduin**.
- [A-I-25] Telle kwlla kelpa keijtetty fleski szöde / nin mös canat ia **Linnut**.

Sanalla on varma etymologinen vastine kaikissa lähisukukielissä. Vastineita on esitetty myös etäsukukielistä, mutta nämä ovat etenkin äännesuhteiden takia jossain määrin epävarmoja. Etävastineiden epävarmuudesta huolimatta sanaa pidetään yleensä vanhaan perintösanastoon kuuluvana. Agricolalla *lintu* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *yölintu*.

► SKES 1958 *lintu*; UEW 1988 249, 254; SSA 1995 *lintu*; EES 2012 *lind*; NES 2020 *lintu*.

linturi s. 'linnustaja' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-407-[PS-124:6]] Meiden Sielun päsi ninquin iocu Lindu sijte **Lindurin** paulasta.
- [A-III-464-[AM-3:5]] Langeneko iocu Lindu Paulahan maan päle / cussa ei ycten **Linduri** ole?

Johdos substantiivista (→) *lintu*. Sanasta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä eikä sitä ole tavattu murteistakaan samassa merkityksessä. Agricolan kielessä on muutamia samalla johtimella muodostettuja ammattinimityksiä (→ *kankuri*, *lampuri*, *sikuri*). Sukunimi *Linturi* ei esiinny vanhassa nimistössä vaan ainoastaan 1900-luvun alussa otettuna uudisnimenä (*Lindroth* → *Linturi*).

► Nummila 2007b 555–556; Olavi Linturin blogi 28.7.2009; VKS 2021 *linturi*; SMS 2022 *linturi*.

liottaa, lijottaa v. 'kastella' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-207-[PS-104:13]] Sine **Lijotat** wooret ylhelde pein / Sine teuttet Maa hedhelmelle / iotca sine saatat
- [A-III-134-[1MS-2:10]] Ja Edemist wloskeui yxi Wirta **lijottaman** yrtitarha
- [A-III-313-[PS-72:6]] Henen pite alasastuman ninquin Sadhe Willan päle / Ninquin ne Pisarat / iotca Maan **liottauat**.

Verbi on johdos vartalosta *liko-*, jolla on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Sana-vartalon alkuperä on epäselvä. Sitä on arveltu johdokseksi sanasta *lika*, joka ei esiinny Agricolan kielessä. *Lika* on selitetty vanhaksi germaaniseksi lainaksi, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **lika-z* edustaa esim. muinaisskandinaavin *slíkr* 'lima (kalan pinnassa)'.¹

► SKES 1958 *lika*, *liko*; SSA 1995 *lika*, *liko*; EES 2012 *ligu*; LÄGLOS 1996 *lika*; NES 2020 *lika*, *liota*; VKS 2021 *liottaa*.

liotus → **lijotus**

lipilaari s. 'lörpöttelijä, lavertelija' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-361-[AP-17:18]] Nin mutomat Epicureit ia Stoici Philosophi campalit henen cansans. Ja monicadhat heiste sanoit / Mite teme **Lipilari** tachtopi sonoa [!]?²
- [A-II-361-R] Spermologos (Grekixi / se on Somexi / **Lipilari** / kielieue / Liucas / Lackari / Prackari / wiettelie ia sencaltaiset Sellit ia Cumpanit iotca welellens kylittein itzens eletteuet.

Halventava sana, jonka esikuvina ovat ilmeisesti olleet ruotsin *lippelapperi* 'pötypuhe' ja saksan *lippenlapp* 'typerys'. On pidetty myös mahdollisena, että sanaan olisivat vaikuttaneet ruotsin murteellinen verbi *lippra* 'mielistellä' ja substantiivi *lippro* 'lavertelija'.

► Wessman Vir. 1916 121; Rapola Vir. 1935 236–241; SAOB 1940 *lippelapperi*; SKES 1958 *lipilaari*; SSA 1996 *lipilaari*; VKS 2021 *lipilaari*.

lipistyä v. 'liukastua' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-668] Ketke HERRA minun kieumisen / sinun polghuijsas / etteij minun Askelen **lipistuijsi**
- [A-III-552-[JER-23:12]] Senteden ombi heiden Tiens / ninquin iocu liucastua tie pimeydhes / ionga päle he **lipistyu**et ia langeuat.

Johdos samasta vartalosta, joka on perustana adjektiivissa (→) *lipiä*. Johdoksesta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *lipistyä*.

lipiä a. 'liukas' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-257-[PS-35:6]] Heiden Tiens olcon pimie ia **lipie** / ia HEERRAN Engeli wainotkohon heite.

Sana on johdos *lipa*-tyyppisestä vartalosta, josta on muodostettu myös (→) *liukas*. Vartalolla *lipa*- tai *lipu*- on vastineita kaikissa lähisukukielissä, mutta sen etäisempi alkuperä on selvittämättä.

► SKES 1958 *lipeä*; SSA 1995 *lipeä*; NES 2020 *liukas*, *livetä*; VKS 2021 *lipeä*.

lipiävä a. 'liukas' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-278-[PS-35:6]] Heiden Tieens olcon pimije / ia **lipijewe** / Ja HERRAN Engeli adhistakon heite.

Verbin *livetä* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Sanasta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä. Agricolalla *livetä* ei esiinny persoona-muotoisena verbinä, eikä se esiinny muussakaan vanhassa kirjakielessä. Se on johdos samasta vartalosta, josta on muodostettu adjektiivi (→) *lipiä*. Suomen kansankielessä verbi on Agricolan mukaisessa asussa tyypillisesti itämurteinen.

► VKS 2021 *lipeävä*; SMS 2022 *livetä*.

lipp|o, -u s. 'lippu, viiri, sotalippu' (myös kuv.) | (1544) 14 esiintymää

- [A-I-335-[JES-33:23]] eij heidhen pidhe wlgoslewittemen **Lippuns** pielen pälle / Silloin callijta Röweyxij pite iaghattaman
- [A-III-461-[JES-2:16]] se HERRAN Zebaothin peiue /pite keumen ylitze caiken Coreudhen ia corkiudhen – –Nin mös ylitze caikein Hactein Meresse / ia ylitze caikein callein Hactein **Lippoin**.

- [A-II-393-[AP-28:00]] Caxoisen **lippu**) Ne caxoiset cutzuttin Pacanoilda Castor ia Pollux ia pidhit ne puriechtiuaisten ia Hachximiesten Jumalana.
- [A-III-129-[KV-2:4]] Hen wei minun Winakellärihin / ia Rackaus ombi henen **Lippunsa** minun ylitzeni.
- [A-III-304-R] Hopia ia Culda) se on / Walkia ia Punaine / ninquin iocu Sotawäki Harniskast / aseist ia **Lippoista** leimapi ia leicky.

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä, mutta merkitykset vaihtelevat. Lipun tai viirin lisäksi ne voivat tarkoittaa mm. pitkää nauhaa, tuuliviiriä ja lampaan saparoa. Sanavartalo on ilmeisesti lepattavaa ääntä jäljittelevä onomatopoeettinen muodoste, ja sanat voivat olla myös erikseen syntyneitä.

► SKES 1958 *lippu*; SSA 1995 *lippu*; NES 2020 *lippu*; VKS 2021 *lippu*.

lipunkantaja s. 'lipunkantaja (kuv.), edelläkävijä' | (1544) 1 esiintymää

- [A-I-481] O Jesu Christe / sine sen ijancaikisen awtudhen päruchtinas / iollen Ise caiken wallan andoi / tawalisten hywuytten iacaijaxi / ia sen oiijkean wscon **lipunkandaijaxi** pannut on

Substantiiveista (→) *lippu* ja (→) *kantaja* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *lipun+kantaja*.

lisä s. 'lisä, lisääminen, lisäys' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-584] Ja rucolema sinun laupiuttas / ettes sen annasit meiden hyuexen tulla / ja meiden wscon **lisexi**
- [A-I-606] SINun Rumis ja weres O HERRA Jesu Christe – – olcohon minulle – – armoin / lahijain / auwoin / ja cokonaijsen elemen parannoxexi / **lisexi** / ia cauattamisexi

Sanalla *lisä* on etymologisia vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä mordvaan asti. Sanavartalo katsotaan yleensä vanhaan omaperäiseen sanastoon kuuluvaksi. Agricolan kaikki esiintymät ovat translatiivimuotoisia, mutta syntaktisesti ne on luokiteltava pikemmin substantiiveiksi kuin kiteytyneiksi adverbiksi tai adpositioiksi.

► SKES 1958 *lisä*; UEW 1988 691; SSA 1995 *lisä*; EES 2012 *lisa*; NES 2020 *lisä*; VKS 2021 *lisä*.

lisäksi → **lisä**

lisätä v. 'lisätä, enentää, antaa, panna, sanoa tms. enemmän t. lisäksi, tehdä paremmaksi, vahvemmaksi tms.' | (1543) 69 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-III-133-[IMS-1:28]] Olcat hedhmeliset / ia **lisetke** teitenne / ia ylesteutteket maata
- [A-III-213] Se sis annoi Ilman ia Wdhen Tulon / kākri / se **liseis** Carian caszuon.

- [A-O-20] Ensin lue wscō / Ja Ise meiden / Jos sine tacto / nijñ **lise** siihen teme lughuinen.
- [A-III-564-[JER-45:3]] We minulle / Quinga on HERRA minulle murhen minun Kipuni päle **lisenyt**
- [A-I-419] Ja ettes mös site **liseijsit** / iota eij rucous iulke anoo
- [A-I-361] **lise** Jumalallisten hurscaut / ia anna synneisten andexi
- [A-I-467] **Lise** wahwutta / ette mine waellaisin sinun ielkies mödhen / etteij mine perkelen liuhakoitzemisille wiettelaisi
- [A-I-722] Cosca pahuus enäne / nijñ **lise** sinun armoijas / etteij wscō minussa horijusi

Johdos substantiivista (→) *lisä*.

► VKS 2021 *lisätä*¹.

lisäys s. 'lisääminen t. lisääntyminen, kasvaminen, karttuminen' (1544) 7 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-643] ymberinsleijcka minussa caiki sydhemen ia rumin wighat / ia anna auudhen **liseys** ja teutteys.
- [A-I-711] Anna mös ne nijñ meiden cauttana ylescaswatetta sinun jumaludhes palueluxes / ette he ijens cartumisen ja sinun armos **liseyxen** cautta hyuesti menestysit
- [A-III-733-R] Zemach / on yxi Casuo eli **Liseys** Sille Christus Euangelium cautta ia wskon Wanhurskaudhes casuapi
- [A-I-429] ioijlla / pyhen Neitzen Marian synnytos oli terweydhen alcu / nijlñ mös henen syndymisens iuhla / saattakan rauhan **liseyxen**

Johdos verbistä (→) *lisätä*. Agricolalla *lisäys* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *opinlisäys*.

► VKS 2021 *lisäys*.

lisäytä v. 'lisääntyä, vahvistua' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-623] anna wahwa rauha / souindo / ia yximieliſus caswa ja **liseyte**
- [A-I-797] Auta ette sencaltaijnñ sinun waldakunnas meisse / aliettu / iäristens caswaijs ja iocapeiue paranduijs ja **liseys**

Johdos verbistä (→) *lisätä*.

► VKS 2021 *lisäytä*.

lisääminen s. 'lisääminen, lisääntyminen, kasvu, koko' | (1548) 4 esiintymää

- [A-III-24] Ja ettes sen [= avioliiton] olet inhimisten **lisemisexi** loonut / Nin wariele nyt se / iongas itze yctensouittanut olet
- [A-II-562] Ja kijttepi Jumalata / ette se wiele leutijn heiden tykenes oikeasti edeskieuneexi / ia toiouottapi heille höödhytuxen ia **lisemisen**.

- [A-II-558-[KOL-2:19]] Pää se / iosta se coco Rumis / iäseniste ia Raadhioista wäkewuyden saapi / ia toinen toisestans coosrippuut / ia sillens casuapi siihen **lisemiseen** ionga Jumala andapi.

Johdos verbistä (→) *lisätä*.

► VKS 2021 *lisääminen*.

lisäämys s. 'kehittäminen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-207] He ouat Alcauaisten opetus / Menysteueisten **lisemys** / ia Teudhelistein wahuistos / ia semmengin coco Seurakunnan iulkinen Äni.

Johdos verbistä (→) *lisätä*.

► VKS 2021 *lisäämys*.

lisäännys s. 'lisääntyminen, vahvistuminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-604] Olcohon minun wicaijni tyhijenus – – caikein auwoin enännys / ja mös caiken pyhydhen **lisennys**

Johdos verbistä (→) *lisääntyä*.

► VKS 2021 *lisäännys*.

lisäänteminen s. 'lisääntyminen, menestyminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-609] Sarnaijadhen **lisendemisen** edheste Seuracunnan Rucous.

Johdos verbistä (→) *lisääntää*.

► VKS 2021 *lisääntäminen*.

lisääntää v. 'lisääntyä, enentyä, menestyä' | (1548) 3 esiintymää

- [A-I-552] 2 Ja lehestulcon sinun Waldakundas / ia **lisenteken**
- [A-II-402] Waicka nyt Lahia ia Hengi **lisende** meisse peiue peiuelde / ia eiuet ole wiele nin teudheliset
- [A-III-28] coskas henen loonut olit / ette henen pidheis **lisendemen** ia enenemen

Johdos joko substantiivista (→) *lisä* tai tämän verbijohdoksesta (→) *lisätä*. Ortografisista syistä on epävarmaa, onko toisen tavun vokaali luettava lyhyeksi vai pitkäksi ja onko johtimen viimeinen vokaali *e* vai *ä*, jolloin tarkoitettu lukutapa olisi *lisääntää*. Joka tapauksessa Agricolan kielessä on useita nykysuomessa tuntemattomia *lisääntää*-tyyppisiä johdoksia.

► Jännes 1886 157–158; Hakulinen 1979 279; VKS 2021 *lisääntää*.

lisääntyä, lisääntyvä v. 'lisääntyä, enentyä, kasvaa, vahvistua'
(1544) 15 esiintymää

- [A-III-132-[1MS-1:22]] Olcat hedhmeliset ia **lisendyket** / ia ylesteuteket wedhet Merisse / ia Linnut enendeken heitens maan päle.
- [A-II-612-[2PT-1:2]] Armo ia Rauha **lisendykön** teise / Jumalan ia meiden HERRAN Jesusen Christusen tundemisen cautta.
- [A-I-625] ANna HERRA Jesu Christe Euangeliumin cautta / sinun hengelinen Waldakundas / meisse caswa ja **lisendyue**
- [A-I-585] Me sinua rucolema / O Ise / ettes annaijsit sinun pyhen henges / meisse caswa / ia **lisendyue**
- [A-I-488] ydhen toijmelisen wdhen eleme alghaijsima / Ja sine mös iocapeijue caswaissima / **lisenysima** / ia loppun asti sijne seijsowana pysysima
- [A-III-6] ette hen [= kastettava lapsi] sinun Keskys tauoitais / ia sinua iloisasta paluelis / sinun pyhes Seuracunnasas / **lisändyis** parahin päin / ia olis madholinen sinun pyhen Castes ottaman

Johdos verbistä (→) *lisätä*.

► VKS 2021 *lisääntyä*.

lisääntää → **lisääntee**

litania → **letanie**

litistys s. 'ahdistus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-539] Sinun idkus / kyneles / sijelus halu / Sinun neurityxes ja sydhemes **litistus** / callistit minun / ja weijt sinu tyges

Johdos verbistä (→) *litistää*. Johdoksesta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *litistys*.

litistää v. 'litistää, pusertaa kasaan; ahdistaa' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-513] Sine ioca yxinens sinun Jumalisella woimallas / olet ialghallas sen Kermen pään **litistenyt**
- [A-I-527] Kersimiselle hen **litistettekeen**

Verbillä on vastine karjalassa. Se on johdos äänteellisesti motivoidusta, interjektiomaisesta vartalosta, josta muodostettuja kuvailevan sävyisiä johdoksia on myös useissa muissa lähisukukielissä.

► VKS 2021 *litistää*.

liuhakoitseminen s. 'liehakoiminen, mielisteleminen, houkuttaminen'
(1544) 2 esiintymää

- [A-I-467] Lise wahwutta / ette mine waellaisin sinun ielkies mödhen / etteij mine perkelen **liuhakoitzemisille** wiettellaisi
- [A-I-490] Ele salli meite / henen wiettelyxens / ia **lijuhakoijtzemisens** / tottelemahan / taica mötenlaske

Johdos verbistä *liuhakoita*, joka on johdos itämerensuomalaisesta *liuha*-vartalosta. Sävyltään deskriptiivinen *liuha* voi tarkoittaa mm. vinoa, viistoa, irvessä t. virneessä olevaa ja *liuhakka* mm. vikkellä. Verbiä ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä eikä myöskään suomen murteista, joskin murteissa esiintyy lukuisia muita *liuha*-vartalon johdoksia.

► SKES 1958 *liuhta*; SSA 1995 *liuha*, *liuhtoa*; VKS 2021 *liuhakoitseminen*.

liukahtaa v. 'liukastua, luiskahtaa; livahtaa' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-265-[PS-17:5]] Hallitze minun kieundon sinun polguijles / etteij minun Askeneni **liucadhaijsi**.
- [A-II-667-[JUD-1:4]] Sille ette mutamat Jumalattomat Inhimiset ouat mös ynne siselle **liucactanuet**

Johdos adjektiivista (→) *liukas*. Kantasanaksi sopisi myös verbi *liukua*, joka ei esiinny Agricolan kielessä. *Liukua* on joka tapauksessa vanha verbi, koska sillä on vastineita kautta itämerensuomen.

► VKS 2021 *liukahtaa*.

liukas a. 'liukas, niljakas; lipevä, ovela' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-829] auita meite / ette me nein monein pahuttein / lepitze waeltadhen / madhaijsima temen elemen tieen / nin kiuisen / nijn **lijuckan** / nijn nilwackan ja estetyn / wapadhetudh lopetta.
- [A-III-289-[PS-55:22]] **Liuckambi** quin Woi / on heiden Swns / ia piteuet quitengin Sodhan mielisens
- [A-I-824] ette hen petteueijsiste kieliste / **lijuckaista** / caualoijssta lackareijsta / ja Jumalattomist Inhimisist – aijna wapadhe olis
- [A-II-361-R] Spernologos (Grekixi / se on Somexi / Lipilari / kielieue / **Liucas** / Lackari / Prackari / wiettelie

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on johdos *lipa*-tyyppisestä vartalosta, josta on muodostettu myös (→) *lipiä*. Johtamisen välivaiheeksi on oletettu muotoa **livukas*. Vartalolla *lipa*- tai *lipu*- on vastineita kaikissa lähisukukielissä, mutta sen etäisempi alkuperä on selvittämättä. Adjektiiville *liukas* on ehdotettu myös omaa germaanista lainaetymologiaa, mutta tämä selitys ei ole saanut kannatusta.

► SKES 1958 *liukas*; SSA 1995 *liukas*; LÄGLOS 1996 *liukas*; NES 2020 *liukas*; VKS 2021 *liukas*.

liukastella v. 'liukastella, luiskahdella' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-301-[PS-66:9]] Joca meiden sielun elemese pite / ia ei salli meiden Jalcoijanna **liukastella**.

Johdos adjektiivista (→) *liukas*.

► VKS 2021 *liukastella*.

liukastua v. 'liukastua, livetä' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-231-[2SM-22:37]] Sine teet minulle Sijan kieudhexen / etteij minun candapään **lijuckastuijsi**.
- [A-III-314-[PS-73:2]] Mutta mine olin lehes Jalghoillani horiunut / minun askeleni ouat lehes **liukastuneet**.

Johdos adjektiivista (→) *liukas*.

► VKS 2021 *liukastua*.

liukastuva a. 'liukas, livettävä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-552-[JER-23:12]] Senteden ombi heiden Tiens / ninquin iocu **liucastua** tie pimeydhes / ionga päle he lipistyuat ia langeuat

Verbin (→) *liukastua* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Tässä tapauksessa *liukastua*-verbin merkitys on 'muuttua liukkaaksi, olla liukas'.

► VKS 2021 *liukastuva*.

liukkaus s. 'liukas tie t. polku' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-315-[PS-73:18]] Mutta sine asetit heite sen **liuckaudhen** päle / ia söxet heite pohiahan.

Johdos adjektiivista (→) *liukas*.

► VKS 2021 *liukkaus*.

livetä → **lipiävä**

lohdullinen → **lohulinen**

lohdutos → **lohutos**

lohduttaja → **lohuttaja**

lohduttaa → **lohuttaa**

lohduttaja → **lohuttaja**

*lohdutuspsalmi s.

Lohdutuspsalmi ei esiinny Agricolalla yhdyssanana, ainoastaan sanaliittona *lohutoksen psalmi*.

► VKS 2021 *lohdutus+psalmi*.

*lohdutusöljy s.

Lohdutusöljy ei esiinny Agricolalla yhdyssanana, ainoastaan sanaliittona *lohdutuksen öljy*.

► VKS 2021 *lohdutus+öljy*.

lohi|kärme, louhi- s. 'lohikäärme, myyttinen eläin, tarumainen hirviö; personoitunut paha, paholainen' | (1544) 27 esiintymää

- [A-III-347-[PS-91:13]] Jalopeuran ia Kykermen päle sinun pite keumen / Ja tallaman sen Nooren Jalopeuran ia **Lohikermen** päle.
- [A-III-575-[VLT-4:3]] Ne **Lohikermet** taritzeuat Niset heiden poillens / ia imetteuet heite / Mutta minun Canssani Tytteren teuty Laupiatoin olla
- [A-I-113-[5MS-32:33]] Heiden winans ombi **Louhikermen** wiha / ia ratelewaijsten Waskikermeten sappi
- [A-III-317-R] **Lohikermetten** se on / Ne Tyrannit / ia Sangarit / Ninquin Pharao ia hene Päruchtinans. Nin mös ne walaskalat.
- [A-II-694-[ILM-12:7]] Ja tapactui swri Sota Taiuaas / Michael ia henen Engelins sodhit **Lohikermen** cansa. Ja se **Lohikerme** sodhei ia henen Engelins /
- [A-I-489] se coria temen mailman pä mies / se swri **Lohikerme** / caiken pahudhen pesä
- [A-II-694-[ILM-12:9]] Ja se swri **Lohikerme** / se wanha Mato / ioca cutzutan Perkelexi ia Satanaxi / oli vlosheitetty

Sana on kansanetymologinen muodostelma, jonka alkuosa on lainattu muinaisruotsin samaa merkitsevästä sanasta *floghdraki* 'lentokäärme'. Muinaisruotsin *flogh-* kuuluu yhteen lentämisestä merkitsevän *flyga*-verbin kanssa. Jälkiosana oleva lohikäärmettä merkitsevä *-draki*, jota nykyruotsissa vastaa *drake*, on suomeen lainattaessa korvattu vanhemmalla (→) *kärme*-sanalla. Ruotsin sana juontuu latinasta ja kreikasta, ja muinaisaikojen *drakon* on tarkoittanut monenlaisia hirviöeläimiä, joita on mainittu myös Raamatussa. Samat osat esiintyvät Agricolalla kerran myös sanaliittona, joka on rakenteensa perusteella tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Wiklund Vir. 1902 39–40; SKES 1958 *lohikäärme*; SSA 1995 *lohikäärme*; Toropainen 2017 51; NES 2020 *lohikäärme*; VKS 2021 *lohikäärme*.

lohjeta v. 'lohjeta, haljeta' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-687-[NAH-1:6]] Henen wihans palapi ninquin Tuli / ia Calliot **lochkeuat** heneste.

Verbillä on vastineita useimmissa lähisukukielissä. Sanavartaloa on arveltu alkuperältään deskriptiiviseksi. Myös germaanista alkuperää on ehdotettu, mutta tämä selitys ei ole saanut kannatusta. On kuitenkin mahdollista, että *lohjeta* ja samaa kantaa oleva substantiivi *lohko* kuuluvat etymologisesti yhteen irrallista puunkappalletta ja lankkua merkitsevän (→) *lahko*-sanana kanssa ja selittyvät näin juuriltaan germaanisen sanaperheen jäseniksi.

► SKES 1958 *lohjeta*; SSA 1995 *lohjeta*; LÄGLOS 1996 *lohko*; EES 2012 *löhkema*; NES 2020 *lohjeta*; VKS 2021 *lohjeta*.

lohkeemus s. 'lohkeaminen, halkeaminen' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-752-[SAK-14:0]] Mutomat taas luleuat Prophetan puhuan sijte wimeisest Jerusalemin Häuitoxest quin iocu wooren **Lohckemus** ioca nijlde Romarilda tapactui / quin tosiki on.

Johdos verbistä (→) *lohjeta*.

► VKS 2021 *lohkeemus*.

lohulinen, lohdulinen a. 'lohdullinen, lohduttava, rohkaiseva' | (1548) 11 esiintymää

- [A-II-494] Sijtelehin hen yliste site Euangeliumin Wirka / ioca se corckein / **lohdulinen** / ia turualisin Wirca on Omantunnon tarpexi
- [A-II-575] hen asetta itzens caikille Syndisille ia murheliisille Omilletunnoille **lohulisexi** Esicuuaxi.
- [A-III-159] Nyt tule se **lohulinen** sarna ionga Jesus Ectolisen ielkin piti Opetuslastens edhes
- [A-III-727] Ja hen [= Sakarja] on tosin yxi nijste caikein **lodhulinen** Prophetaist.

Johdos samasta vartalosta, joka sisältyy verbiin (→) *lohuttaa, lohduttaa*. Rakenteen puolesta kantasanaksi sopisi substantiivi *lohtu*, mutta tämä mahdollisuus on vain teoreettinen, koska *lohtu*-substantiivia ei esiinny lainkaan vanhassa kirjasuomessa. Verbi *lohtua* 'saada lohtua' esiintyy eräissä 1600- ja 1700-luvun lähteissä.

► VKS 2021 *lohdullinen, lohtua*.

lohut|os, -us, lohdut|os, -us, lohdotus s. 'lohtu, lohdotus, rohkaisu' (1544) 141 esiintymää, myös Westh

- [A-I-88-[MT-5:4]] Autuat ouat ne mureliset / sille heiden pite saaman **lohdutoxen**
- [A-I-210] Kijtossana Christusen Waldakunnan / ia waijwasten **Lohutoxen** tedhen
- [A-I-409] Sine paras **lodhotus** / ja mielen hywe weras / mackia mös wirgotus
- [A-II-598-[FLM-1:7]] Sille ette swri ilo ia **Lohdutus** on meille sinun rackaudhestas
- [A-III-65] Ja rukole Herra Christusta caikesta sinun sydemestes / röuerin cansa ristin päle – – nin sine wissiste cwtuxi tulet / ia saad sen swren armon **lohutuxen** sydemeses röuerin cansa

Johdos verbistä (→) *lohuttaa, lohduttaa*.

► VKS 2021 *lohdutus*.

lohutos oppi s. 'lohduttava opetus' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-29] Coska Pappi tule sen Sairahan tyge / Nin lohuttacan hende ensin iongun **Lohutos opin** cansa

Substantiiveista (→) *lohutos* ja (→) *oppi* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. Uppsalan käsikirjassa ja Westhin koodeksissa on samaa merkitsevä sanaliitto *lohdutus opetus*.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *lohdutus+oppi*.

lohutos profeetta s. 'lohduttajaprofeetta' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-693] TEME Habacuc on yxi **Lohutos Propheta** / ioca Canssan pite wahuistaman ia tukeman

Substantiiveista (→) *lohutos* ja (→) *profeetta* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *lohdutus+profeetta*.

lohuttaa, lohd|uttaa, -ottaa v. 'lohduttaa, rohkaista' | (1543) 137 esiintymää, myös Westh

- [A-O-1] Laki / se Sielun hirmutta / mutt Cristus sen tas **lodhutta**.
- [A-I-92] Sine waan Ano / ia odhotta. aijallans hen sinun **lohdutta**.
- [A-I-233-[TOB-13:1]] Sille sine rangaitzet / ia iellens **lohutat**
- [A-I-544] Jossa ne edhescatzouaijsten Prophetain parui onopi – Ja mös tunnustaijain wahwuus ombi / ioca henen pelcan saamisesta **Lodhotetan**
- [A-II-279-[JH-11:31]] Coska nyt Juttat / iotca henen cansans olit Honessa ia **lohdhutit** hende / näit ette Maria nopiast ylesnoui
- [A-III-50] Quinga ne Wscosa Wahuistetan ia **Lohutetan** / iotca Mestatan / Leicatan eli hirteten.
- [A-III-410-[PS-128:0]] Nin tai on yxi Häidenlaulu ia Morssianwirsi / Jolla ne Auiot seke **lohutetan** / ette caiki Onneliset heille toiutetaan / ia Jumalalda luuatan.

Verbillä ei ole vastineita sukukielissä. Samasta vartalosta on kuitenkin muodostettu karjalan *lohtua* 'talttua, rauhoittua'. Vartalon alkuperä on epäselvä. Yhden selitysvaihtoehdon mukaan se olisi samaa juurta kuin Kymenlaakson murteissa esiintyvä, alkuperältään deskriptiiviseksi arveltu verbi *lohtua* 'sulaa, irrota', josta muodostettu *lohduttaa* merkitsee 'lohkaista, irrottaa'. Kirjakielen *lohduttaa* saattaisi selittyä tämän verbin vertauskuvalliseksi käytöksi, eräänlaista henkistä sulattamista, pehmentämistä tai irrottamista merkitseväksi ilmaukseksi. Toisen selityksen mukaan verbi saattaisi kuulua *lauha*-sanan yhteyteen. Varsinaisena lähtömuotona olisi johdos *lauhduttaa* 'liennyttää', joka olisi yksinkertaistunut muotoon *lohduttaa*. Tämän jälkeen ensi tavun vokaali olisi pyöristynyt toisen tavun vokaalin vaikutuksesta,

jolloin tuloksena olisi juuri *lohduttaa*. Molemmille äänteenmuutoksille voidaan esittää rinnakkaistapauksia muusta sanastosta. Agricola oli kotoisin Pernajasta, joten murteellinen *lohduttaa* 'lohkaista, irrottaa' on hyvinkin voinut kuulua hänen henkilökohtaiseen sanavarastoonsa. Kirjakielen mukaisessa merkityksessä sana on murteissa harvinainen, ja se voi pitkälti olla kirjakielestä opittu. Agricolalla verbin vartalo on useimmiten itämurteille ominaisella tavalla heikkoasteinen *lohuttaa*, mutta myös sanansisäisen spirantin säilyminen on tavallista.

► Hakulinen 1954 54; SKES 1958 *lohduttaa*; SSA 1995 *lohduttaa*; Nikkilä 2000 13–15; NES 2020 *lohduttaa*; VKS 2021 *lohduttaa*.

lohuttaja, lohduttaja s. 'lohduttaja, rohkaisija' | (1544) 26 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-375] Sen luuattun **lohuttaijan** Opetuslapsilles sine ledhettit
- [A-I-413] TULE pyhe **lodhuttaia** / teutte kielet / haudho mielet
- [A-II-289-[JH-14:26]] Mutta **Lohduttaia** se Pyhe hengi ionga Ise pite lehettemen minun Nimeheni / se teillen caiki opetapi
- [A-II-290-[JH-14:00]] **Lohuttaia**) Paracletus cutzutun Latinaxi Aduocatus Hortator Consolator / Edheste wastaia / Holhoia / Manaia / Eli ioca sen sypään / Nuchtelisen lohuttapi auttapi / wahuistapi ia holhopi.
- [A-III-683] Senteden tai lohuttapi henen Nimens perest (Sille Nahun Ebreixi / ombi **Lohuttaia** Somexi)

Johdos verbistä (→) *lohuttaa*, *lohduttaa*. Sanaa käytetään usein lähes erisnimen tapaan Pyhästä Hengestä.

► VKS 2021 *lohduttaja*.

Lohutus poika *erisn.* 'Lohduttaja, Rohkaisija' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-324-[AP-4:37]] Mutta Joses ioca mös lialdanimeldä Apostoleist cutzuttin Barnabas (se on tulkittu / **Lohutus Poica**) sughusta yxi Leuita Cyprist

Substantiiveista *lohutus* (→ *lohutos*) ja (→) *poika* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. Agricolalla sana esiintyy vain lisänimen *Barnabas* suomennoksena.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *lohdutus+poika*.

loitsija → **luitsija**

loka s. 'loka, kura, rapa, saasta, uloste' (myös kuv.) | (1544) 33 esiintymää

- [A-II-272-[JH-9:6]] Coska hen temen oli sanonut / sylki hen Maan päle / ia teki **loghan** syliet / ia voiteli loghalla sen Sokian silmet
- [A-III-466-[JES-5:25]] heiden Rumins ouat ninquin **Loca** Catun päle.
- [A-III-400-[PS-119:119]] Caiki Jumalattomat Maan päle sine poisheitet nin quin **loan**.

- [A-III-697-[HAB-3:6]] We henelle / ioca Tauarans corghotta muidhen Hywydhest / Quincauuan se kestepi? Ja sälyttepi palio **Loca** pälens?
- [A-III-697-R] Tesse ne Ahnet / iotca Tauarans corghottauat muidhen Hywydhellä / werdhauttan / quin iocu **loghan** ia paskan cocois vpottaxens.
- [A-I-173-[JES-64:8]] Mutta nytt sine olet meiden Ise / Me **Loca** olema
- [A-III-464-R] Waan mös monda / Tien wieris coolluna leutin / Hewoisten cacarat ia Oma **locans** Swsans

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Saamen *loahki* 'sakka, kahvinporo' voi olla lainaa suomesta. Sanavartalon alkuperä on tuntematon. Muotonsa ja merkityksensä puolesta *loka* voisi kuulua ikivanhaan perintösanastoon.

► SKES 1958 *loka*; SSA 1995 *loka*; NES 2020 *loka*; VKS 2021 *loka*.

lokakuu s. 'lokakuu' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-24] **Locakwla** on xxxj päiue.

Substantiiveista (→) *loka* ja (→) *kuu* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *loka+kuu*.

lokasäkki s. 'lokasäkki, kurja, kelvoton olento' (haukkumasana) | (1544) 2 esiintymää

- [A-III-211] Oij sine surckia **Locasecki** / etkös neite Mieleses ecke.
- [A-I-741] mine yxi waijuanen / radholinen / syndinen **lokasecki** olen.

Substantiiveista (→) *loka* ja (→) *säkki* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *loka+säkki*.

lommistaa v. 'painaa kuopalle' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-212-[PS-144:5]] HERRA / **lommista** Taijwas / ja alasastu / Rupe woorijn / ette he suitzisit

Verbi on johdos samasta deskriptiivisestä vartalosta, josta on muodostettu kuoppaa tai painumaa merkitsevä *lommo*. Tämä ei esiinny Agricolan kielessä, mutta sanavartalolla on vastine virossa ja liivissä. Verbi *lommistaa* tunnetaan kuopalle painamisen tai lyömisen merkityksessä pohjoishämäläisistä ja eteläpohjalaisista murteista.

► SKES 1958 *lommo*; SSA 1995 *lommo*; EES 2012 *lomm*; VKS 2021 *lommistaa*; SMS 2022 *lommistaa*.

lopettaa v. 'lopettaa, päättää, saattaa päätökseen, tehdä loppu, poistaa, hävittää' (1544) 16 esiintymää

- [A-II-524-[GL-3:3]] Olettaco te nin tompelit? Hengese te oletta alcanheet / Tahdhottaco te nyt sen Lihassa **lopetta**?

- [A-II-40-[MT-7:28]] Ja se tapactui / cosca Jesus **lopetti** nemet puhet / että cansasst hämmestuit henen oppins päle
- [A-I-395] Ja nijn sinun rackaudhesas / pyhes henges palauana / neurrelle mielelle / olisim lastein taualla cwliaiset / **lopetaisim** temen elemen
- [A-III-589-[HES-34:10]] Ja tadhon heite **lopetta** / ettei he sillen pidhe Paimenet oleman / ia ei sillen itzeheitens caitzeman.
- [A-I-196-[PS-9:7]] Wiholisen Rauhan sine caikeni **lopettat** / ne Caupungit sine alascukistit
- [A-I-210-[PS-104:35]] Syndijset Maalda **lopetetahan** / Ja ne Jumalattomat eij sillen pidhe oleman

Verbillä on vastineita useimmissa lähisukukielissä. Se on johdos samasta vartalosta, josta on muodostettu myös (→) *loppu* ja (→) *loppua*.

► SKES 1958 *loppu*; SSA 1995 *lopettaa*; NES 2020 *lopettaa*; VKS 2021 *lopettaa*.

loppu s. 'loppu, loppuisuus, päätös, raja, päätöskohta t. -hetki; päätyminen, tuho, häviäminen, kuolema' | (1543) 208 esiintymää, myös Westh

- [A-I-673] Alpha ia Omega / se on / Alcu ia **loppu**
- [A-II-393-[AP-28:00]] **Loppu** Apostolein Teghoista.
- [A-II-90-[MT-24:13]] Mutta ioca wahwana pysy **loppun** asti / se tule wapadhexi.
- [A-II-149-[MK-13:27]] hen cokopi henen vloswalituns nelielde twlelda / hamast maan **loppusta** ia Taiuan **loppun** asti.
- [A-I-803] Anna meille saada meiden wijmeijselle **lopulla** / Christusen pyhen totisen lihan nauttija.
- [A-I-376] Anna meiden Elemehen hyue **loppu** / seke eleued ette colluet caikista wajjwoista lunasta
- [A-O-14-[MT-28:20]] Ja catzo / Mine olen teiden tykenen iocapeijue maailman **loppun** sahka.
- [A-II-432-[ROM-6:22]] Mutta ette te nyt oletta wapadhetut synniste / ia Jumalan palueliaxi tulluet ombi teille teiden Hedhelme / ette te pyhexi tuletta / Mutta sen **Lopuxi** / se ijancaikinen Eleme.
- [A-II-643-[HEB-8:13]] Usi / wanhansi hen sen entisen / mutta ioca nyt wanheni ia wanhenepi / se ombi lesne **loppuansa**.

Sanalla on etymologinen vastine kaikissa lähisukukielissä. Etäsukukielistä ei vastineita ole voitu osoittaa. Rakenteeltaan *loppu* vaikuttaa johdokselta, ja sen rinnalla esiintyy sekä suomessa että eräissä muissakin itämerensuomalaisissa kielissä kantasalalta vaikuttava, syrjäkulmaa, nurkkaa tai soppea merkitsevä *loppi*, jonka johdos on mm. (→) *lopettaa*. Sanavartalon alkuperä on tuntematon.

► SKES 1958 *loppi*, *loppu*; SSA 1995 *loppi*, *loppu*; NES 2020 *loppu*; VKS 2021 *loppu*.

loppua v. 'loppua, päätyä, lakata, ehtyä' | (1544) 35 esiintymää, myös Westh

- [A-I-303-[PS-102:28]] Mutta sine pysyt ninkuttas olet / ia sinun woodhes eijuet **lopu**.
- [A-I-379] mine io rakensin sinun wajjwas **loppumahan**

- [A-I-413] Isen / poian / ja pyhen hengen / kijtos olcohon **loppumat**
- [A-I-518] Ja sen pite caikeni **loppumata** / Christilisen / tottelewaijsen / pyhen / oijkean / ia Jumallisen sijnä olemän
- [A-I-730] Joca elet ja hallitzet ynne Isen Jumalan ia pyhen hengen cansa / ilman **loppumat**.
- [A-II-173-[LK-4:2]] ia neliäkymende peiue kiusatin Perkelehelde. Ja ei hen miten sönyt nijnä peiuinä / ia quin ne **loppuit** sijtte hen isoisi.
- [A-III-572-[VLT-3:22]] HERRAN Laupiudhesta se ombi / ettei me ratki cadhoneet / Eipe henen Laupiudhens wiele **loppunut** /

Johdos substantiivista (→) *loppu*. Verbin MA-infinitiivin abessiivimuotoa *loppu-mat(ta)* on käytetty lähes adverbina tapaamaan.

► VKS 2021 *loppua*.

loppumatoin *a.* 'loppumaton, päättymätön, ehtymätön, määrätön'
(1544) 16 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-395] ette me – **loppumatoinda** elemiste saamahan olisima aijna achkerat
- [A-I-404] laiina sinun wscolistes ijancaikjnen remu / ette iotcas / **loppumattomast** coolemast pelastit / anna heiden ijancaikista ilo nautita
- [A-I-472] me nijn sinun / ia sinun aijnocaijses tykene / **loppumattoman** turwan sanehet olema.
- [A-I-523] laiittamattomat ia saastumattumat madhaijsim leutte / ijancaikisehen **loppumattomahan** glorian / cunniaan / pyhytehen / woijmahan / ia sinun Taiualisen Ises Maiestetin ia ylenpaldisehen herrautehen
- [A-III-790] Christusen armo meite saattacoon / sijhen **loppumattoon** paradisiin iloon / Amen.
- [A-I-608] ledhette sinun Totudhes hengi meiden sydhemihin – ette me oppisim tundeman Christusesa ne sanomattomat ja **loppumattomat** salaijsten rickaudhet.

Verbin (→) *loppua* kielteinen partisiippi, joka on kiteytynyt adjektiiviksi. Agricolan sananmuodossa *loppumattoon* 'loppumattomaan' on odotuksenvastaisella tavalla muodostettu illatiivi.

► VKS 2021 *loppumaton*.

***lopuksi** *adv.*

Lopuksi ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä adverbina vaan ainoastaan (→) *loppu*-sanana paradigmaan kuuluvana translatiivimuotona.

► Jussila 1998 *lopuksi*; VKS 2021 *lopuksi*.

loputtaa *v.* 'lopettaa, päättää; hävittää, tuhota' | (1548) 9 esiintymää

- [A-II-210-[LK-13:32]] Catzos / mine vlosaian Perkeleit / ia parannan tenepene ia homena / ia colman peiuen mine **loputetaan**.

- [A-II-691-[ILM-11:7]] Ja coska he heidhen Todistoxens **loputanuet** ouat / nin se Peto ioca Sywuydhest ylesastui / pite heiden cansans Sotapitemen ia heite ylitzeuoittaman
- [A-III-482-[JES-38:13]] Hen minua poiscatkaisi ninquin Hienon langan / Sine **loputat** minun peiueni ennen Echtota.
- [A-III-563-[JER-44:27]] ioca Judast Egiptin maasa on / sen pite Miecan ia Nelghien cautta huckuman / sihenasti ette he **loputetuxi** tuleuat.
- [A-III-600-[DAN-9:26]] yxi sen Pämiehen Canssa tulepi / ia raatelepi sen Caupungin ia Pyhydhen / iotca **loputetan** ninquin Wädhempaisumises

Johdos substantiivista (→) *loppu*. Samaa johdosta ei Agricolan lisäksi tunneta muusta vanhasta kirjakielestä eikä se murteissakaan esiinny samassa merkityksessä.

► VKS 2021 *loputtaa*.

louhikärme → lohikärme

loukas s. 'nurkka, nurkkaus, loukko' | (1544) 3 esiintymää

- [A-III-410-[PS-128:3]] Sinun Emendes pite oleman ninquin iocu Hedhelmelininen Winapuu / ymberi sinun Hones **louckat**
- [A-I-752] sinun etehes me temen cokonans lahon / ia mäden puun seijsotam / caikein henen iurdheins cansa / cannon / haaroin / oxain / ja hedhelmein cansa / se on / meiden sydhemen / caikein henen **louckastens** / ia ioondens cansa
- [A-I-754] caikein henen iurdhens / haarains / oxains / lechtijens / hedhelmeins / ia caikein henen mutkains / **louckains** / ia pachkains cansa

Johdos samasta vartalosta, josta on muodostettu koloa, nurkkaa tai kolkkaa merkitsevä (→) *loukko*.

► VKS 2021 *loukas*.

loukastapa a. 'kompastumisen aiheuttava' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-120-[3MS-19:14]] Ele Cwroia kiroile. Ele Sokian eteen **loukastapa** pane / waan pelke sinun HERRAS Jumalas.

Verbin *loukastaa* partisiippiuoto, jota on käytetty nominina. *Loukastaa* ei esiinny Agricolalla persoonamuotoisena verbinä. Se on johdos loukkupyydystä merkitsevästä sanasta *loukas*, jonka rinnakkaisjohdos on nykysuomen *loukku*. Suomen murteista verbi *loukastaa* on tallennettu Kiikasta. Sanavartaloa on arveltu äänneel-lisesti motivoituksi. Pyydyistä tarkoittava *loukku* kuuluu ilmeisesti yhteen pella-van käsittelyssä tarvittavan, *loukuksi* kutsutun työvälineen nimen kanssa. Tällä *loukku*-sanalla ja siihen liittyvällä *loukuttaa*-verbillä on vastineita laajalti itämeren-suomessa. *Loukuttaminen* tapahtuu hakkaamalla kasvin varren puumaiset osat rikki järeällä *loukulla*. Siinä on ylös nostettava varsi, joka lyödään voimalla alas. Toimintaperiaate on samantyyppinen kuin pyydyksenä käytettävässä loukussa. Toisaalta on arveltu, että pyydyistä merkitsevä *loukku* olisi venäläinen laina, mutta

oletettu venäjän *lovka ei esiinny pyydystä merkitsevässä sanana muuten kuin ainoastaan hiirenloukkua merkitsevässä yhdyssanassa *myšolovka*, jonka vanhuudesta ei ole takeita, eikä se missään tapauksessa selitä *pellavaloukun* nimityksen tai *loukas*-johdoksen alkuperää.

► Ahlqvist 1871 71; SKES 1958 *loukku*; SSA 1995 *loukku*; Saarikivi 2009 SUST 258 131–133; NES 2020 *loukku*; VKS 2021 *loukasta*; SMS 2022 *loukasta*.

loukata v. 'loukata, lyödä, iskeä, satuttaa, törmätä; langeta, hairautua; loukkaantua, joutua kärsimään, pahastua' | (1544) 21 esiintymää

- [A-II-29-[MT-4:6]] he käsisisens candauat sinun / ettei sine ioskus ialcas kiwen **loucka**.
- [A-I-679] Mine rucolen ette mite mine tenepeiue rickoin Inhimilisen epetunnon cautta / iota sinun silmes **loucka** / sen annaijsit andexi
- [A-I-13] Nijn kylue sis / ia teghe touckå. silloin sine mös szondes **loucka**.
- [A-III-748-[SAK-12:0]] Ne Christitut quitengin voittauat / iotca ouat henelle Coormakiui / ioca Sijrtteiens leicka ia **loucka**
- [A-II-440-R] he ouat **louckaneet** itzens sen Caadhekiuen päle
- [A-II-390-[AP-27:41]] Ja coska me tulima ydhen Niemen tyge / nin he Hahden **louckasit** / ia Hahden kieula iei Carin päle lijckumat seisoman.
- [A-I-664] madhaijsit meiden mielene yleswalghasta / etteij me cussakan **louckaijasi** ychtenghä syndije /
- [A-II-83-[MT-21:00]] Caiki heidens **louckauat** Christusen päle / Mwtomat paranoxexi / ia mwtomat pahannoxexi.
- [A-II-450-[ROM-14:21]] Se ombi palio parambi / ettet sine ensingen Liha söisi / eike wina ioisi / eli iotaki / iosta sinun Welies **louckapi** / eli pahoitetan

Verbillä on tarkka vastine ainoastaan inkeroisessa, jossa *loukata* merkitsee puristamalla tai litistämällä vahingoittamista. Verbit ovat johdoksia samasta äänteellisesti motivoituneesta vartalosta, josta on muodostettu substantiivi *loukku* (→ *loukastapa*). Mielipahan aiheuttamisen merkitys selittyy fyysistä satuttamista kuvaavan verbin vertauskuvalliseksi käytöksi.

► Hakulinen 1969 107–110; SSA 1995 *loukata*; NES 2020 *loukata*; VKS 2021 *loukata*.

***loukkaaja** s.

Substantiivi *loukkaaja* ei esiinny Agricolan teoksissa.

► Jussila 1998 *loukkaaja*.

loukkaaminen s. 'loukkaaminen, satuttaminen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-664] cosca sine siselle paijstat / nijn mine ilman caiken **louckamisen** waellan / ia ninquin peijuelle souelijahasta kieun
- [A-II-604-[IPT-2:8]] ydhexi **Louckamisen** Kiuexi / ia ydhexi Pahennoxen Callioxi / Nimittein / nijlle iotca heidens Sanan päle louckauat / ia eiuet sen päle vsko

Johdos verbistä (→) *loukata*.

► VKS 2021 *loukkaaminen*.

***loukkaamisenkivi s.**

Loukkaamisenkivi 'kompastuskivi' ei esiinny Agricolalla yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona.

► VKS 2021 *loukkaamisen+kivi*.

loukkaus s. 'este, johon voi törmätä' (myös kuv.) | (1548) 2 esiintymää

- [A-III-512-[JES-57:14]] Techket tiete / techket tiete / Leuiteket polcu / poissyseket ne **louckauxet** minun Canssani tielde.
- [A-II-450-[ROM-14:13]] domitcam paramin nin ettei yxiken Weliens eten **Louckausta** pane eli Pahrenoxen tila.

Johdos verbistä (→) *loukata*.

► VKS 2021 *loukkaus*.

loukko s. 'loukko, nurkka, soppi' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-254] Ette Christus Perkelen **iowckon**. Salpaijs caiken mwstan louckon

Sanalla on varmoja vastineita eräissä lähisukukielissä. Vastineita on esitetty myös etäsukukielistä, ja näiden perusteella *loukko* on laskettu ikivanhaan perintösanastoon kuuluvaksi. Etäsukukielten sanoille on kuitenkin myös muita selityksiä, ja *loukko*-sanan rakennekin on sellainen, että se viittaa myöhempään johdokseen. Sama koskee samavartaloista substantiivia (→) *loukas*. Sanan perusvartalon alkuperä jää epäselväksi. On mahdollista, että *loukas* ja *loukko* ovat germaanisiperäiseksi selitetyn *lovi*-sananjohdoksia. *Lovi* ei esiinny Agricolan teoksissa, mutta sen vanhuutta osoittavat vastineet eräissä itämerensuomalaisissa kielissä.

► SKES 1958 *loukko*; UEW 1988 252; SSA 1995 *loukko*; LÄGLOS 1996 *lovi*; EES 2012 *lōugas*; NES 2020 *loukko*; VKS 2021 *loukko*.

louna s. 'eteläinen ilmansuunta' | (1552) 2 esiintymää

- [A-III-736-[SAK-6:6]] ne Mustat Orhit olit / ne menit Pohian pein / ia ne walkiat heite noudhatit / Mutta ne Prokit menit **Lounan** pein.
- [A-III-753-[SAK-14:4]] Ja se oliu Meki pite halkeman / Idheste haman Lendeen / sangen lauialda toinen toisestans. Nin ette se toinen Osa Mäke / pohiaisen pein / ia se toinen **Lounan** pein.

Sanalla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä permiläiskieliin asti. Permiläiskielten sanat merkitsevät päivää, itämerensuomen sanat enimmäkseen sitä ilman-suuntaa, josta aurinko keskipäivällä paistaa ja usein myös sitä ateriaa, joka nautitaan keskipäivän aikaan. Sana lasketaan ikivanhaan omaperäiseen sanastoon

kuuluvaksi. Kirjakielessä ilmansuuntien nimityssysteemi on täsmentynyt nykyiselleen vasta 1800-luvulla, murteissa ja vanhassa kirjakielessä *lounainen* ilmansuunta voi olla lounaan lisäksi etelä tai kaakko.

► SKES 1958 *louna*; UEW 1988 693; SSA 1995 *lounas*; EES 2012 *lōuna*; NES 2020 *lounas*; VKS 2021 *lounas*.

lounainen a. 'eteläinen, etelässä asuva' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-664-[OB-1:19]] Ja ne **Launaiset** pite ne Esaun Woret / ia ne Laxoin Asuuaiset pite ne Philisterit omistaman /

Johdos substantiivista (⇒) *louna*. Agricolan ainoassa esiintymässä on painovirhe.

► VKS 2021 *lounainen*.

lounas s. 'eteläinen ilmansuunta' | (1548) 7 esiintymää

- [A-II-335-[AP-8:26]] Mutta HERRAN Engeli puhui Philippusen tyge ia sanoi / Ylesnouse ia mene **Lounasen** pein / site tiete mödhen ioca alasmene Jerusalemist Gazam polen
- [A-III-409-R] Etele) se on / **Lounan** polen / Coska hen sen Punaisen Meren quiuasi.
- [A-III-754-[SAK-14:10]] Ja coco Makunnas ymberikeudhen / ninquin tasaisen Kedhon päle / Gibeast nin Rimon asti / **Lounast** nin Jerusalemin asti.

Johdos substantiivista (⇒) *louna*. Ortografisista syistä osasta esiintymiä on mahdollonta sanoa, ovatko ne *louna*- vai *lounas*-sanana muotoja.

► VKS 2021 *lounas*.

lounatlänsi s. 'lounainen ilmansuunta' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-388-[AP-27:12]] Se satama ombi Cretas **Lounatlenten** ia Lodhepohian pein.

Substantiivin (⇒) *louna* johdoksesta ja substantiivista (⇒) *länsi* muodostettu yhdysana, jota ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä. *Lounas*-sanana variantti *lounat* esiintyy lähinnä Karjalassa, mutta joitakin tietoja on myös Kymenlaaksosta ja Savosta.

► VKS 2021 *lounatlänsi*; SMS 2022 *lounas*.

lounat tuuli s. 'etelätuuli, lounatuuli' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-392-[AP-28:13]] ydhen peiuen ielkeen / puhalsi **Lounat twli** / nin ette me toisna peiuen tulima Puteolihiin
- [A-III-743-[SAK-9:00]] Basunalla) se on / Euangelium / ioca vinisepi ninquin **Lounat twli** ia on pwskambi quin mwdd Twlet.

Substantiivin (→) *louna* variantista ja substantiivista (→) *tuuli* muodostettu sana-liitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. Yhdys-sana *lounattuuli* tunnetaan etelätuulen merkityksessä Kymenlaaksossa sekä Etelä- ja Keski-Karjalassa.

► Toropainen 2017 51; SMS 2022 *lounastuuli*.

lude s. 'lude, jokin tuholainen t. syöpäläinen' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-325-R] Turilat) Ouat politain Mateleuaiset ia Maaliset piskuiset Eleimet – – quin Hemhekit **Luteet** / Teit / Coit / ia mwdh wahingoliset Turilat.
- [A-III-366-[PS-105:31]] Hen sanoi / Nin tulit Turilat ia **Luteet** heiden Maans ärihin.

Sanalla on vastineita useimmissa lähisukukielissä. Samantapaisia sanoja on myös etäsukukielissä, mutta ne on selitetty sukukielten välisiksi lainoiksi. Sanavartalo on selitetty luteen lituskaiseen muotoon viittaavaksi deskriptiiviseksi muodosteeksi.

► SKES 1958 *lude*; SSA 1995 *lude*; EES 2012 *lutikas*; NES 2020 *lude*; VKS 2021 *lude*.

lueskella v. 'laskea lukumäärä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-218-[PS-147:4]] Hen **lueskele** Tächdet / ja nimeldens hen caikia cutzu.

Johdos verbistä (→) *lukea*.

► VKS 2021 *lueskella*.

luetella v. 'luetella, kertoa, julistaa' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-1] Rucouskiria / Bibliasta / se on / molemista Testamentista / Messuramatusta / ia muusta monesta / jotca toysella polella **Luetellan**
- [A-II-192-[LK-9:10]] Ja Apostolit palasit / ia **luettelit** henelle caiki mite he olit tehnyet.
- [A-III-272-[PS-44:2]] me olema coruillan cwlluet / Meiden Iset ouat meille **luetelluet**
- [A-I-197-[PS-9:15]] Ette minun pite **luijettelman** caiki sinun kijtoxes Zionin Tyterdhen porteijsa / Ja iloihtzisin sinun awustas.

Johdos verbistä (→) *lukea*.

► VKS 2021 *luetella*.

luettaa v. 'panna lukemaan' | (1544) 1 esiintymää

- [A-I-92] Hyue Pappi **luetta** teste. wisust Canssas ilman este.

Johdos verbistä (→) *lukea*.

► VKS 2021 *luettaa*.

luettava *a.* 'luettava, joka kuuluu lukea' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-630] Jalot Rucouxet toijsenans Saarnan alghusa ia toijsenanans lopusa **luettauat** iulkisesta.

Verbin (→) *lukea* passiivinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

luetus *s.* 'luetteleminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-840] Nijnnen lahijain **luetus** Mariasa.

Johdos verbistä (→) *luettaa*, joka tässä yhteydessä tarkoittaa 'luetella'.

luga → **luva**

luguinen *s.* 'pieni rukous' | (1543) 3 esiintymää

- [A-O-18] Sijte lukecan Ise meiden. Ja tämen lehimeisen **luguisen**.
- [A-O-20] Sijtte poluilla / elike seisoden / Ensin lue wsco / Ja Ise meiden / Jos sine tacto / nijn lise siihen teme **lughuinen**.

Johdos substantiivista (→) *luku*.

► VKS 2021 *lukuinen*.

luguntehdä *v.* 'tehdä lukua t. tiliä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-56-[MT-12:36]] Mutta mine sanon teille / että iocahitzest turhast sanast ionga Inhimiset puhuuat / pite heidhen **luguntekemen** Domiopäiuene.

Substantiivista (→) *luku* ja verbistä (→) *tehdä* muodostettu yhdyssanaverbi.

lugunteko *s.* 'tilinteko' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-32] Mutta nyt ettes minun tälte cutzua tadhöt / esken mine sen homaitzen ia ymmerdhen / ette minulle edesseiso yxi coua **lughunteco** / Jollei sine Armoia minun cansani tee.

Substantiiveista (→) *luku* ja (→) *teko* muodostettu yhdyssana. Verbi *luguntehdä* on niin harvinainen, että yhdyssana tuskin on siitä johdettu, vaikka se rakenteellisesti olisikin mahdollista.

► VKS 2021 *lunun+teko*.

luhtaaminen *s.* 'puolustus, puolustautuminen' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-420-[ROM-1:21]] Nin ettei heille ole ychten **luchtamista** / Senteden ette he tiesit yden Jumalan oleuan / ia ei ole hende ylisteneet ninquin ychte Jumalata

- [A-II-507-[2KOR-7:11]] quinga swren achkerudhen se ombi teisse waickuttanut Ja tosin mös **Luchtamisen** / närckestyxen / pelgon / Halamisen / Kiuauxen / coston.

Johdos verbistä (→) *luhtata*. Johdos tunnetaan ainoastaan Agricolan kielestä.

► VKS 2021 *luhtaaminen*.

luhtaamus s. 'puolustus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-423-[ROM-2:00]] teme on se Canne ia **Luchtamus** / ette yxi Syndi ombi swrembi quin toinen / Laki wstan.

Johdos verbistä (→) *luhtata*. Johdos tunnetaan ainoastaan Agricolan kielestä.

► VKS 2021 *luhtaamus*.

luhtaavainen a. 'puolustava' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-751] Iseliste witzautta kerssimettömet / ilkijeste tiuihit / oma parastans etziueijset / ricosta **luchtauaijset**

Verbin (→) *luhtata* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi, joka tunnetaan ainoastaan Agricolan kielestä.

► VKS 2021 *luhtaavainen*.

luhtata v. 'puolustaa, osoittaa syyttömäksi' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-421-[ROM-2:1]] SEnteden / o Inhiminen / eipe sine taidha itzes **luchtata** / waicka cuca sine olet ioca domitzet.
- [A-II-422-[ROM-2:15]] heiden Omatudons heille sen todistapi / Nin mös heiden aijatoxensa / iotca itze keskenens candauat / eli mös **luchtauat**
- [A-II-517-[2KOR-12:19]] Lulettaco te ette me **luchtam** itzemme teidhen edesse?

Sanalla ei ole vastineita sukukielissä. Verbivartalo on selitetty lainaksi germaanisista naapurikielistä, lähinnä muinaisruotsista, jossa adjektiivi *lutter* on tarkoitettu puhdasta. Lainan välittäjäksi on oletettu sellaista itäruotsin murretta, jossa sanansisäisen geminaatan edelle on kehittynyt sekundaari *h*-äänne. Sanavartalo on germaanisissa kielissä ollut alkuaan *h*-alkuinen, esim. muinaissaksin *hlūttar*, gootin *hlūtrs*. Agricolan lisäksi verbi tunnetaan vain vanhoista virsikirjoista. Vanhassa lakikielessä on käytetty rinnakkaisjohdosta *luhtia*.

► SAOB 1941 *lutter*; Hakulinen Vir. 1964 233–236; VKS 2021 *luhdata*, *luhtia*.

luhtimus s. 'puolustautuminen, syyllisyyden kieltäminen' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-264-[PS-38:15]] Ja teuty minun olla / ninquin se / ioca ei miten cwle / ia ionga Suusa ei olle ychten **Luchtimest**.

- [A-III-264-R] **Luchtimust**) se on / Edestwastamust henen syyns eli asians polesta.

Verbin (→) *luhtata* rinnakkaisjohdoksesta *luhtia* johdettu substantiivi. Verbi *luhtia* ei esiinny Agricolalla persoonamuotoisena, mutta se tunnetaan 1500-luvun lakikielestä.

► VKS 2021 *luhtia*.

luikkuri s. 'torvi, trumpetti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-614-[HOS-5:8]] Soittacat Basuna Gibeas / Ja / **Luickurita** Ramasa

Johdos verbistä *luikata*, joka jäljittelee torven ääntä. Suomen murteissa *luikkuri* tarkoittaa torvea, joka on tehty muistuttamaan ulkomaisia metallitrumpetteja.

► SKES 1958 *luikku*; Leisiö 1983 471–472; SSA 1995 *luikku*¹; Häkkinen Vir. 2010a 333–334; VKS 2021 *luikkuri*.

luinen a. 'luinen' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-719] Mamiesteni cansa mine Laulan / Lihainen kieli leicka **luisen** caulan.

Johdos substantiivista (→) *luu*. Agricolalla *luinen* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *nursanluinen*.

► VKS 2021 *luinen*.

luitsia s. 'loitsija, noita, velho' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-351-[AP-13:00]] Nin quin nyt ne Lumoiat / **Luitziat** / Wimmiziet / Welhot ia Piruliset / Ristin merkin / ia pyhie Sanoia ia mwdh taikoxet prucauat.

Johdos verbistä *luitsia*, joka on verbin *loitsia* variantti. Sama variantti tunnetaan mm. Kristfrid Gananderin sanakirjasta, mutta johdoksesta *luitsija* ei tunneta Agricolan lisäksi muita esimerkkejä. *Loitsia*-verbillä on vastineita itäisissä lähisukukielissä. Se vaikuttaa rakenteeltaan johdokselta, ja sen kantasana on arveltu sekä alun perin heittämistä merkinnyttä (→) *luoda*-verbiä että läheisyyttä ilmaisevaa *luo*-vartaloa (→ *luona*). Molemmat vaihtoehdot ovat rakenteen ja merkityksen kannalta mahdollisia. Verbi on esitetty myös germaanista lainaetymologiaa, mutta sitä ei pidetä yleensä uskottavana.

► SKES 1958 *loitsia*; SSA 1995 *loitsia*; LÄGLOS 1996 *loitsia*; NES 2020 *loitsia*; VKS 2021 *luitsija*.

luja a. 'luja, vahva, kestävä' | (1544) 13 esiintymää

- [A-I-547] Me rucolema sinua neuresti / ettes meillen samallamodholla tadhoijsit sinun Jumaludhes armon iaka / heiden **luijan** wsconsa askeldens ia esikuuans lepitze

- [A-I-711] sijckiet ja lapset / iotca – – eijtistens puchtahan Auioskeskun todhistuxen kannaisit / ia sijtte lijtety rackaudhen tekesit site **luijemaxi**.
- [A-I-795] Anna **luijan** toijwouxen sinun laupiudhes pälle / wastoin caiken meiden synnysen omantundon heickoudhen / ja sydhemen hemmestyxen.
- [A-III-60] Sen saman rauhan / wanhurskauden / ia sinun synneis andexi andamisen wahuaxi ia wissixi merkixi sine olet Casten ottanut / Insilixi ia **luiaxi** pantixi / senpäle ettes site wahuemasti wskoisit
- [A-I-720] Teghe hende **luijaxi** caikisa sinun tadhoijsas / Päldiskein andexianna caiki / iolla hen sinun harttan wihas ia kiwauxes itzens wastan yllyttenut on.

Sanalla on vastineita itäisissä lähisukukielissä ja saamessa. Sanavartalon etäisemmästä alkuperästä ei ole tietoa. Muotonsa ja merkityksensä puolesta *luja* voisi hyvin kuulua ikivanhaan perintösanastoon.

► SKES 1958 *luja*; SSA 1995 *luja*; NES 2020 *luja*; VKS 2021 *luja*.

lujahuttaa *v.* 'vahvistaa, lujittaa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-738] Hallitze minua ja warielle / wahwista minua ja lodhuta / **luijahuta** minua ia ilahuta

Johdos adjektiivista (→) *luja*. Tarkalleen tässä asussa johdos tunnetaan vain Agri-colan kielestä.

► VKS 2021 *lujauttaa*.

luja|sti, -sta *adv.* 'lujasti, vahvasti, tukevasti, kestävästi, lujaa' | (1544) 26 esiintymää

- [A-I-553] anna meille se wscallus / ette me caiki hywe sinusta **luijasti** toijwoijsima.
- [A-III-61] Ettes nyt henen pälense nin **luiasti** turuat ia lotat / nin ei hen taida sinua cadotta
- [A-III-318-[PS-75:4]] Maa wapise ia caiki iotca sen päle asuuat / Mutta mine ylespidhen henen Patzahans **luiasta**.
- [A-III-724-[HGG-2:0]] Temen Templin Rakenus / oli Esicuua siihen Christilisen Kircoon ia Seurakundan / ioca Euangeliumin cautta / Christusen / sen oikean Callion päle / caikes Mailmas / piti **luiasti** rakettaman
- [A-III-669-[JON-3:8]] Waan seke Inhimiset ette Eleijemet pite Säckin kiäritteman / ia **luiasti** Jumalan tyge hwtaman

Adjektiivin (→) *luja* elatiivimuoto ja tästä johdettu adverbi.

► VKS 2021 *lujasti*.

lujimmasta *adv.* 'hyvin lujasti' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-781] sitewarten / ette me sinun Sanas **luijimmasta** wscoijsim

Adjektiivin (→) *luja* superlatiivijohdoksen elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

► VKS 2021 *lujasti*.

- [A-I-551] ioijnega tedhen / pite teiden wlconaijsesta teillen ottaman Leijuen ja winan se on / Rumin ia weren / ydhes wissituxes kijnittuxes / pantixi / ia **luijudhexi** site ijancaikista elemete wartten.
- [A-I-785] anna meille synnein andexiandaminen pyhen hengen wahwistoxen cautta / wscon **luijudhexi** ja omantunnon irstaudhexi meiden sydhemesem.

Johdos adjektiivista (→) *luja*.

► VKS 2021 *lujuus*.

luk|ea, -ia v. 'lukea, opiskella lukemalla, lukea ääneen, lausua, tulkita; laskea, luetella; pitää syynä tai ansiona, katsoa t. laskea joksikin'
(1543) 210 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-3] CAXENELISET Nein kirioytätan Nein **Luetan**
- [A-II-91-[MT-24:15]] ioca temen **luke** / se ymmerteken
- [A-O-1] **Lue** sijs hyue Lapsi teste / Alcu oppi ilman este.
- [A-III-477-[JES-29:12]] Insiglatun Kirian sanat. Jonga ios iocu andane sille quin **lukia** taita / ia sanotaisin henelle / **Lue** täte / Ja hen wastapi / En taidha / Sille se on insiglattu.
- [A-II-487-[1KOR-14:00]] Kielille puhu) se on Psalmi taicka Prophetat Lwkia / ia weisata Seurakunnasa / ia ei nijte wlostulkita / Ehcke lukia itze ymmertä mite hen **Luke**.
- [A-III-25] Nin weisatcan eli **lukecan** Pappi Prefationem nein sanodhen.
- [A-O-20] Sijtte poluilla / elike seisoden / Ensin **lue** wsco / Ja Ise meiden
- [A-II-17] Ellei taas teme Tulkitus iocaitzelle pänens kelpa / nin se Ylenwisu Domari **lukecan** site / quin P. Hieronimus Pammachium tyge kirioittapi De optimo genere interpretandi.
- [A-I-33] Ota se wehin Lucu Herran syndyme wodhesta / ia rupe **lukeman** möte päyuen ymbäri pirije / Ja ensin rupe ristin tykö. 1 2 3 4. etc.
- [A-II-682-[ILM-7:9]] Senielkin mine näin / ia catzo swri Joucko / iota eikengen **lukea** woinut / caikista pacanoista / ia Canssoista / ia Kieleiste seisouan Stolin edes
- [A-I-167-[lis.ESTB-O:9]] Mutta heiden Woijtons / he **lukeuat** heiden epäiumaloijdhens woijmahan / Ja tachtouat sinun lupauxes tyhijexi tehde
- [A-III-667-[JON-1:14]] Ele anna meite huckua / temen Miehen sielun polesta / ia ele meiden pälen wighattoinda werdä **lue**
- [A-II-617-[2PT-3:15]] Ja se meiden HErran Jesusen Christusen kersimys / **lukeca** te teiden Autuudhexen.
- [A-III-425-[PS-143:0]] Sille sepe Jumalan Wanhurskaus on / ette hen Andimexi Christusen teden synnit meille andexiandapi / ia meite wanhurskasten edest **lukepi**.

Sanan vartalolle on esitetty etymologisia vastineita kaikista suomalais-ugrilaisista kielihaaroista. Näiden taustalla oleva *luke*-tyyppinen vartalo näyttää ikivanhalta, ja verbinä sen alkuperäinen merkitys lienee ollut 'laskea lukumäärä'. Useat tutkijat ovat esittäneet *lukea*-verbille vastineita myös indoeurooppalaisista kielistä, esim. latinan *legere* 'lukea', ja yhtäläisyydet on selitetty joko kielikuntien alkusukulaisuudesta johtuviksi tai ikivanhoiksi lainoiksi. Toisaalta sanojen samankaltaisuutta on arveltu sekä maantieteellis-historiallisin että äänteellisin perustein pelkästään satunnaiseksi. Agricolalla *lukea* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *tyge-lukea*, *uloslukea*, *yleslukea*.

► SKES 1958 *lukea*; Joki 1973 SUST 151 278–279 *lukea*; UEW 1988 253; SSA 1995 *lukea*; EES 2012 *lugema*; NES 2020 *lukea*; VKS 2021 *lukea*.

lukeja → lukija

lukematoin *a.* 'lukematon, jota ei pysty laskemaan' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-503] nijn mös meillen wscolinen ia kijtolinen sydhen laiina / ioca sinun **lukemattomat** hyuetteghos alati ilman lackamat mielesens pideisit
- [A-III-268-[PS-40:13]] **lukemattomat** pahudhet ouat minun ymberipiritteneet
- [A-III-633-[JOEL-1:6]] yxi wäkeue Canssa minun Maani päle ylesmenepi / ia se on **lukematoin**

Verbin (→) *lukea* kielteinen partisiippi, joka on kiteytynyt adjektiiviksi.

► VKS 2021 *lukematon*.

lukeminen *s.* 'lukumäärän laskeminen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-201] hen [= David] couan rickoi Jumalata wastan / Canssan **lukemises** / nin / ette Seitzemenkymmende tuhatta Mieste / Ruttotaudhista senteden cooli.

Johdos verbistä (→) *lukea*.

► VKS 2021 *lukeminen*.

luk|ia, -eja *s.* 'lukija' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-253] Esipuhe **Lukijllen**.
- [A-II-19] Elken sis iocu Christittu ia Jumalinen Inhiminen / taica temen P. kirian **Lukia** / site pahaxi ottaco / ios tesse esken alghetusssa Somenkielen Tulkituxes / iotakin osa olla exytty / outo ia camala
- [A-II-487-[1KOR-14:00]] Ehcke **lukia** itze ymmertä mite hen Luke.
- [A-III-454] Sitelehin tarpelinen on / ette se ymmerteisin / quinga ne Makunnat – – Jerusalemin ia Judean maan lehin eli ymberi macauat / ettei se **Lukeita** esteisi eli swttuuaisexi tekis.

Johdos verbistä (→) *lukea*, *lukia*.

► VKS 2021 *lukija*.

lukku s. 'lukko' (kuv.) | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-719] Panettelia / quin neite laitta / se pangan hamballens **lucun** aitta.

Sanalla on vastineita useimmissa lähisukukielissä. Se on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **lukōn*- edustaa esim. muinaisruotsin *loka* tai *luka* 'portti, ovi'. Sanan laajalevikkisistä murrevarianteista *lukku* on selvästi läntinen ja *lukku* itäinen.

► Thomsen 1869 130–131; SKES 1958 *lukko*; SSA 1995 *lukko*; LÄGLOS 1996 *lukko*; NES 2020 *lukko*; VKS 2021 *lukko*; SMS 2022 *lukko*¹.

luku s. 'lukeminen, luku, lukukappale, opinkappale, rukous; numero, lukusymboli, lukumäärä, laskeminen, vuosiluku; lukumäärä, joukko; tili, tilinteko, kirjanpito; huolenpito, huomioon ottaminen' | (1543) 432 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-II-581- [1TIM-4:13]] Ota wari **lugusta** / manauxesta / opista / sihenasti quin mine tulen.
- [A-II-416] SE xvj ia Wimeinen **Lucu** / ombi yxi Teruetus **Lucu** / iossa he Ysteuiens teruechte
- [A-III-120] Teme Lectio on Colmanest Mosesen kirst. xix **lugusta**.
- [A-I-90] Quin wanha Ramattu muijsta. heiden Jumallisit **lughuijsta**. Jotca tesse kirias ouat.
- [A-I-842] Teste sijs päteten / etteij yxiken raskaman täte Eijtije / ia Lasta kirole / quin ne iotca hulluijlla **lughuijlla** / Marian Psaltarella / Rosinkrantzille / ja monella Terue Marialla / hende palueleuat
- [A-O-17] Roghalle **Luku**.
- [A-O-23] Somen **luku**.
- [A-I-33] Qta se wehin **Lucu** Herran syndyme wodhesta / ia rupe lukeman möte päyuen ymbäri pirije / Ja ensin rupe ristin tykö. 1 2 3 4. etc.
- [A-I-33] Ja minge **lukuija** / sine siellä pirisse leudet / se ombi sen saman aijastaijan Cultaijnien **Lucu**.
- [A-II-697-[ILM-13:18]] Jolla ombi Ymmerdhys / se laskecan Pedhon **lugun** / Sille se ombi ydhen Inhimisen **lucu** / ia henen **lucunsa** ombi Cwsisata Cwsikymende ia Cwsi.
- [A-II-101-R] Legio) on yxi **lucu** lähes Cwsi tuhatta.
- [A-II-321-[AP-4:4]] Mutta monda nijste / iotca sanan cwlit / wstoit [!] / ia tuli Miesten **Lucu** Wijsi tuhatta.
- [A-II-351-[AP-13:00]] teme **lucu** pite ruuettaman Egiptin wloslectemisesta ninquin Ramattu osotta Exodi 12
- [A-I-254] Ota sijs nyt / ota waari. Ettes tulisit Taijwan laarin. Engelién / ja Pyhein **lucun**.
- [A-I-852] Mine wscon ette yxi Christilinen Kircko ombi maan pälle / se on / se ychteys / ia **Lucu** / eli caikein Christitudhen cokous
- [A-II-216-[LK-16:2]] Mixi mine sen sinusta cwlen? Tee **lucu** sinu Hallituswirghastas
- [A-II-553-[FIL-4:15]] ensin Euangeliumin alghusta coska mine Macedoniasta wloslexin / ei yxiken Seurakunda ollut miten iakanut minun cansani / sen wlosandamisen ia siselleottamisen **lughun** ielken / waan te ainostans

- [A-II-583-R] Piminnyt) Se on / He ombi waijonut henen aijatoxisans / ia ei kesten **lucu** pidhe.

Sanalla on tarkkoja vastineita muutamissa lähisukukielissä sekä saamessa. Lisäksi etäsukukielissä on *luku*-sanaa muistuttavia, lukua '10' merkitseviä johdoksia, jotka eivät muoto-opilliselta rakenteeltaan vastaa täysin itämerensuomen *luku*-sanaa, vaikka vartalo-osa onkin yhteinen. *Luku* on johdos verbistä (→) *lukea*, jonka alku-peräinen merkitys on ollut 'laskea'. Siten *luku*-sanalla on jo vanhastaan ollut määrän ja numeron merkitys. Muita merkityksiä on syntynyt kulttuurin kehityksen ja *lukea*-verbin merkityksen laajenemisen myötä. Agricolalla *luku* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *ajanluku*, *epäluku*, *esiluku*, *miesluku*, *polviluku*, *päiväluku*, *rahaluku*, *tervetysluku*, *vastaluku*, *yöluke*.

► Metsikkö 1951 38–39; SKES 1958 *lukea*; Rapola 1960 *luku*; SSA 1995 *luku*; NES 2020 *luku*; VKS 2021 *luku*.

luku aika s. 'lukemisen aika' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-210] Se wanha iulki Psaltarin Texti – On syngy ia pimie mones paicas / quins kylle hoomat **Lucu aicas**.

Substantiiveista (→) *luku* ja (→) *aika* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *luku+aika*.

lukuinen → **luguinen**

lukukainen s. 'pieni rukous' | (1543) 1 esiintymä

- [A-O-17] Sijte lukekan. Ise meiden. Ja temen lehimeisen **lucucaisen**.

Johdos substantiivista (→) *luku*. Samasta johdoksesta ei tunneta muita esiintymiä, mutta Agricolan kielessä on muitakin samaa tyyppiä edustavia deminutiivijohdoksia, esim. (→) *jalopeurukainen*, *miehukainen*.

► VKS 2021 *lukukainen*.

lukuupitää v. 'pitää lukua, välittää' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-435-R] Lihalisia totella / se on / Ei miten Jumalasta **lucupite** / ei totella hende / ei mixiken hende pite / ia ei miten heneste ymmerttä
- [A-III-33] ele sinun synnistes enembi **lucupide** ehke quinga swret / ne sinun mielestes ouat.

Substantiivin (→) *luku* assimiloituneesta partitiivimuodosta ja verbistä (→) *pitää* muodostettu yhdysverbi.

lumi s. 'lumi' | (1544) 15 esiintymää

- [A-I-338-[JES-55:10]] ninquin Sadhe / ia **Lumi** Taijuahast langepi / ia eij tule sinne iellens
- [A-II-108-[MT-28:3]] Nin hen oli nähde quin pitkeisentuli / ia henen waattens walkia ninquin **Lumi**.
- [A-III-432-[PS-147:16]] Hen andapi **Lumen** ninquin Willan / Hen haiotta Hermen ninquin Tuhgan.

Sanalla on varma etymologinen vastine kaikissa lähisukukielissä sekä useissa etäsukukielissä samojedikieliin asti. Se kuuluu kantauralilaiseen perintösanastoon.

► SKES 1958 *lumi*; UEW 1988 253–254; SSA 1995 *lumi*; EES 2012 *lumi*; NES 2020 *lumi*; VKS 2021 *lumi*.

lumivalkia a. 'lumivalkea, vitivalkoinen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-285-[PS-51:9]] Wisca minua Hijssopil / ette mine pudastuijsin / pese minua / ette mine **Lumiwalkiaxi** tulisin.

Substantiivista (→) *lumi* ja adjektiivista (→) *valkia* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät kerran myös sanaliitoksi kirjoitettuna, jolloin ilmaus on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *lumi+valkea*.

lumoia v. 'lumota, loihtia' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-292-[PS-58:6]] Ettei hen cwlisi Lumoians ände / sen Lumoians / ioca hyuesti **lumoia** taita.

Verbillä on ainakin likimääräisiä vastineita muutamissa lähi- ja etäsukukielissä volgalaiskieliin asti. Näiden yhteiseksi kantavartaloksi on rekonstruoitu **luma-*, jonka alkuperäinen merkitys on ollut 'loihtia, kääntää silmät taikakeinoin'. Sana-vartalolle on esitetty germaaninen lainaetymologia, jonka mukaan lainälähteenä voisi olla kantagermaanin **klumō(ja)n-*. Tämän myöhempi edustaja on mm. norjan murteellinen *kluma* 'tehdä puhumattomaksi, lamauttaa'. Muitakin germaanisista lainaetymologioista on ehdotettu. Germaanisten lainasanojen leviäminen volgalaiskieliin asti ei ole tavallista, mutta ei periaatteessa mahdotontakaan.

► SKES 1958 *lumota*; UEW 1988 694; SSA 1995 *lumota*; LÄGLOS 1996 *lumota*; EES 2012 *lummama*; NES 2020 *lumota*; VKS 2021 *lumota*; SMS 2022 *lumoa*¹, *lumota*¹.

lumooja s. 'lumooja, loitsija, velho' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-351-[AP-13:00]] Nin quin nyt ne **Lumoia** / Luitziat / Wimitziet / Welhot ia Piruliset / Ristin merkin / ia pyhie Sanoia ia mwdh taikoxet prucauat.
- [A-II-365-[AP-19:13]] Nin monicadhat Juttat ymberinswaelsit / iotca olit **Lumooijat** / ia kiusasit mainita HERRAN JESUSEN Nime ninen päle ioilla rymet Henget olit

Johdos verbistä *lumota* (→ *lumoia*). Ortografisista syistä on mahdotonta sanoa, mikä verbivariantti on johdoksen varsinainen kantasana.

► VKS 2021 *lumooja*; SMS 2022 *lumoa*¹, *lumota*¹.

lumota → **lumoija**

lunastaa v. 'lunastaa, ostaa (itselleen, vapaaksi tms.), ottaa haltuunsa t. suojelukseensa, pelastaa, vapauttaa, vapahtaa' | (1544) 73 esiintymää, myös Westh

- [A-II-603-[1PT-1:18]] Ja tieteket ettei te ole catouaisella Cullalla taicka Hopialla **lunastetudh** / teiden turhasta menostanne / ionga te saitta Iseiden sädhyste
- [A-III-114-[JES-52:3]] Te oletta tyhijehen mydhyt / Ja ilman Peningite te mös **lunastetan**.
- [A-III-459-[JES-1:27]] Zion pite Oikiudhen cautta **lunastettaman** / ia henen fanginsa Wanhurskaudhen cautta.
- [A-I-123-[5MS-9:26]] ele cadhotta sinun Canssas / ja sinun perimistes / ionga sine sinun swren wojmas cautta **lunastit** Ja wäkwelle Kädelle Egiptist wlgoswienyt olet
- [A-I-366] Kijtos ia hyuestisiugnaus olcon ristinnaulittun poian / ioca meite pinallans **lunasti** heluetin cadotuxesta.

Verbillä on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on johdos germaanisiperäisestä lainasanasta *lunnas*, jolla myös on vastineita eräissä lähisukukielissä. Tämä substantiivi ei esiinny Agricolan kielessä, mutta se tunnetaan muusta vanhasta kirjakielestä. Germaanisiksi alkumuodoksi on rekonstruoitu **lunaz*, josta juontuvat mm. gootin (akkusatiivimuotoinen) *lun* 'lunnas' ja muinaisenglannin verbi *ā-lynnan* 'lunastaa'. Agricolalla lunastaa esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *jällenslunastaa*.

► Thomsen 1869 131; SKES 1958 *lunnas*; SSA 1995 *lunnas*; LÄGLOS 1996 *lunnas*; EES 2012 *luna*; NES 2020 *lunastaa*; VKS 2021 *lunastaa*.

lunastaja s. 'pelastaja, vapahtaja' | (1544) 58 esiintymää

- [A-I-171-[JES-63:16]] Mutta sine Herra olet meiden Isä / ja **lunastaija** / se ombi ijestä sinun Nimes.
- [A-I-513] O Minun Caikenrackain HERRA ja **lunastaija** Jesu Christe
- [A-III-193] Jesvs Christvs Nazarethist yxi ijancaikinen Kuningas Canssans päle / yxi **Lunastaia** ia wapactaia / yxi Domari henen Wiholistens ylitze / Jonga tykene ombi woima ia Laupius.

Johdos verbistä (→) *lunastaa*.

► VKS 2021 *lunastaja*.

lunastettu s. ja a. 'lunastettu, vapahdettu, vapaaksi ostettu' (1544) 8 esiintymää, myös Westh

- [A-I-361] TErue Christe aijnoa toijuo / sine **Lunastettudhen** cunnia

- [A-II-627-[1JH-5:00]] *hen tundepi ia ymerdä henens oleuan / wedhen ia Hengen lepitze Christusen Weren ansion cautta / **lunastetun** / wanhurskatetun ia autuan.*
- [A-III-112-[JES-35:9]] *Eipe sielle Jalopeura oleman pidhe / eike iocu iulma peto site möten mene / eikä sielle leute. Wan ne **Lunastetut** pite site möten waeldaman.*
- [A-III-112-[JES-35:10]] *Ne HERRAN **Lunastetut** palaiauat ia tuleuat sen cautta Zionihin riemun cansa Ne*

Verbin (→) *lunastaa* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina. Sama muoto esiintyy myös taivutusparadigman osana, ja useissa tapauksissa on vaikea ratkaista, milloin se on katsottava paradigmaan kuuluvaksi.

lunastus, -os s. 'lunastus, pelastus, vapautus, vapahdus' | (1543) 46 esiintymää, myös Westh

- [A-O-9] **Lunastuxesta.**
- [A-I-415] *anna meiden rucoilewaijsten nijn sinun pyhen Rumin ia weren lijtto nautita / ette me sinun **lunastuxes** hedhelmen / alati meisse tundisimma*
- [A-I-549] *Ja rucolen sinua – – ettes tadhoijsit minun heickoudhen wiele eneminn wahwista ia wariella / hama loppumattoman ilon ia **lunastuxen** asti*
- [A-II-645-[HEB-9:15]] *henen Coolemans sijne wälille käui / ioca tapactunut on **Lunastoxexi** / nijste ylitzekeumisiste / iotca sen Entisen Testamentin alla olit.*
- [A-III-68] *Christus ombi meille tecty Jumalalta wisaudexi / Wanhurskaudexi / Pyheydexi ia **Lunastuxexi**.*

Johdos verbistä (→) *lunastaa*.

► VKS 2021 *lunastus*.

***lunastushinta** s.

Lunastushinta ei esiinny Agricolalla yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona *lunastuksen hinta*.

► VKS 2021 *lunastus+hinta*.

***lunastuspäivä** s.

Lunastuspäivä ei esiinny Agricolalla yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona *lunastuksen päivä*.

► VKS 2021 *lunastus+päivä*.

luoda v. 'heittää (irti); saada aikaan, tuottaa, synnyttää; sanoa terveiset, heittää hyvästit' (1544) 106 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-97] *Ele sijs ele Christusest **loo** ehcke Mailma paha szoo.*
- [A-III-133-[1MS-1:27]] *Ja Jumala **loij** Inhimisen omaksi Cuuaxens / Jumalan Cuuaxi hen sen **loij**. Miehexi ia Waimoxi **loij** hen heite.*

- [A-I-297-[PS-90:2]] Ennenquin wooret olit eli Ma / ia mailma **loodhuxi** tuli / Sine olet Jumala ijancaikisesta ijancaikisehen.
- [A-II-479-[1KOR-11:9]] Ja ei ole Mies **Lootu** waimon tedhen / Mutta waimo ombi **Lootu** miehen tedhen.
- [A-I-285-[PS-51:12]] Jumala **Loo** minussa yxi pudhas Sydhen / Ja wdista minussa yxi wsi wissi Hengi.
- [A-II-364-[AP-18:18]] Mutta quin Pauali wiele oli siele pitken aian / nin hen **loi** terueydhet welijlle / ia puriecti Siriaan / ia henen cansans Priscilla ia Aquila.

Verbillä on etymologiaa vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä, joskin osa etä-vastineista on äänne- ja merkitysseikkojen takia kiistanalaisia. Sukukielten vastineiden perusteella on päätelty, että verbin alkuperäinen merkitys on ollut 'heit-tää', vrt. esim. *luoda lunta*, *luoda nahkansa*. Abstraktimpi merkitys 'saada aikaan' selittyy verbin kuvakielisestä käytöstä, ja myös tällä on vastineita lähisukukielissä. Agricolalla *luoda* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ulosluoda*.

► SKES 1958 *luoda*; SSA 1995 *luoda*; EES 2012 *looma*; NES 2020 *luoda*; VKS 2021 *luoda*.

luode¹ (ilmansuunta) → **luodepohja**

luode² s. 'tulva, nousuvesi' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-183-[LK-6:48]] Hen on sen Inhimisen caltainen / ioca henen Honeens rakenda / ia caiua syuehen ia panepi aluxen callion päle. Coska sis **loodhe** tule / nin wirta sen honen päle sysäpi / ia ei woinut hende licutta / Sille se oli perustettu Callion päle.
- [A-III-249-[PS-29:10]] HERRA istupi tekemen **luodhetta** / ia se HERRA Kuningana pisy ijancaikisesta.

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on vanha germaaninen laina, jota nykyruotsissa edustaa *flod*. Nykysuomen yleiskielen merkitys 'laskuvesi' on oppi-tekoinen, ja se on syntynyt vasta myöhemmän sekaantumiskehityksen tuloksena.

► Thomsen 1869 85, 131; Rapola 1953b 209–219; SKES 1958 *luode*; SSA 1995 *luode*²; LÄGLOS 1996 *luode*; EES 2012 *looded*; NES 2020 *luode*²; VKS 2021 *luode*.

luodenkannettu s. 'keskonen, kesken raskauden syntynyt sikiö' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-327-[4MS-12:12]] nijn etteij teme tulis / nijnquin coolludh / ia quin **lodhencannettu** / ioca Emestens ärckane.
- [A-III-525-[JES-65:23]] Eipe heiden pidhe huckan tötetekemen / eike **Lodhencannettut** synnyttemen.

Yhdyssana, jonka alkuosana on (→) *luoda* 'synnyttää'-verbin E-infinitiivin instruktiivi ja jälkiosana verbi (→) *kantaa* 'olla raskaana'. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *luodenkanto*.

► VKS 2021 *luoden+kannettu*.

luodenkanto s. 'keskonen, kesken raskauden syntynyt sikiö' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-292-[PS-58:9]] He huckkuat ninquin Näkincodhat rauckeuat /
Ja ninquin waimon **Lodhencando** / euet he Auringoista näe

Yhdyssana, jonka alkuosana on (→) *luoda* 'synnyttää' -verbin E-infinitiivin instruktiivi ja jälkiosana johdos verbistä (→) *kantaa* 'olla raskaana'. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *luodenkannettu*.

► VKS 2021 *luoden+kanto*.

luodepohja s. '(pohjois)luode' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-388-[AP-27:12]] Se satama ombi Cretas Lounatlenten ia
Lodhepohian pein.

Ilmansuunnan nimityksistä *luode* ja (→) *pohja* muodostettu yhdyssana. *Luode* ei esiinny Agricolan teoksissa sellaisenaan ilmansuunnan nimityksenä, mutta Agricolalla esiintyy etymologisesti samaa germaanisiperäistä sanaa edustava *tulvaveden* tai *nousuveden* nimitys (→) *luode*². Suomen murteissa *luodepohja* tunnetaan Varsinais-Suomen pohjoisosassa ja Suomenlahden saarilla.

► LÄGLOS 2012 *luode*; EES 2012 *loe*; NES 2020 *luode*¹; VKS 2021 *luode+pohja*; SMS 2022 *luodepohja*.

luodinnuora s. 'luotilanka' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-654-[AM-7:7]] HERRA seisoi ydhen Mwrin päle / ioca **Loodhinnooralla**
mitattu oli

Yhdyssana, jonka alkuosana on painomittaa tai tätä vastaavaa metallipunnusta merkitsevä *luoti* ja jälkiosana substantiivi (→) *nuora*. Ruotsalaisperäinen lainasana *luoti* ei esiinny Agricolan teoksissa itsenäisenä sanana, mutta se esiintyy Agricolan teoksia hieman vanhemmassa Uppsalan evankeliumikirjan käsikirjoituksessa.

► Streng 1915 *luoti*; SKES 1958 *luoti*; SSA 1995 *luoti*; NES 2020 *luoti*; VKS 2021 *luodinnuora*.

luodirihma s. 'luotilanka' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-389-[AP-27:28]] Ja he wlosheitit **Lodhirihman** / ia leusit caxikymmende
kyneret syuen / Ja he tulit wehen paramin edes / nin he taas wlosnackasit
Lodhirihman / ia leusit wisitoistakymmende kyneret syuen.

Substantiiveista *luoti* (→ *luodinnuora*) ja *rihma* (→ *rihima*) muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *luoti+rihma*.

luoja s. 'luoja, luomistyön suorittaja' (Isä, Poika tai Pyhä Henki, ts. Pyhän Kolminaisuuden persoonat) | (1543) 51 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-O-8] MIne vskon Jumalan päle Isen caikiualtian / **loijan** taijuan / ia maan.

- [A-I-412] Tule **Loija** / pyhe hengi / sinun wscolises walghista / ne rinnat sinun armoijllas / teute
- [A-I-641] yxi ia se sama Christus / ijancaikinen ia aijalinen / colematoin ia coli / itze **loija** ja loothu

Johdos verbistä (→) *luoda*.

► VKS 2021 *luoja*.

luola s. 'luola, onkalo maassa t. kalliossa' | (1544) 21 esiintymää

- [A-I-261-[PS-10:9]] Sille hen wäighy salasijas / nijnquin Jalopeura henen **Loolasans**
- [A-II-682-[ILM-6:15]] Ja ne Kuningat maan päle / ia ne ylimeset ia ne rickat / ia ne pämihet ia ne wäkeuet ia caiki oriat ia caiki wapahet ketkit heidens **Loolijn** ia Rotcohin

Sanalla ei ole varmoja vastineita sukukielissä, mutta suomen murteissa se tunnetaan yleisesti muualla paitsi Vermlannissa ja Inkerinmaalla. Sen alkuperä on epäselvä. Lopussa oleva *-la* voisi olla paikkaa ilmaiseva johdin. Alkuosa *luo-* voi perustua joko (→) *luoda*-verbiin tai läheisyyttä ilmaisevaan *luo*-vartaloon (→ *luona*).

► SKES 1958 *luola*; SSA 1995 *luola*; NES 2020 *luola*; VKS 2021 *luola*; SMS 2022 *luola*.

luoma s. 'luomus, luotu olento' | (1544) 5 esiintymää, myös Westh

- [A-I-621] me henen **lomansa** olema / Christusesa Jesusesa tedhyt hyuihin töijhin
- [A-III-16] quin iocapeiuenen meno kylle osottapi / quinga palio paha seke itze Perkele / ette henen **lomansa** ia iäsenense Auioskeskon waihelle matcan saattauat

Verbistä (→) *luoda* johdettu teon tuloksen nimi, joka esiintymäyhteyksissään voidaan luokitella myös agenttipartisiipiksi. Koska agenttipartisiippi ei käytännössä juurikaan esiinny vanhassa kirjakielessä, kansanrunoaineistoa lukuun ottamatta, on ilmeistä, että muoto on Agricolan kielessä ymmärrettävä johdokseksi. Agricolalla *luoma* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *pirunluoma*.

► Itkonen-Kaila Vir. 1992 140–142; VKS 2021 *luoma*.

luomatoin a. 'luomaton, jota kukaan ei ole luonut' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-857] **Loomatoin** on Ise / **loomatoin** on poica loomatoin on pyhe Hengi.

Verbistä (→) *luoda* muodostettu kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *luomaton*.

luomi → **silmiloinne**

luominen s. 'luominen, uuden tuottaminen t. aikaansaaminen; Raamatussa esitetty luomiskertomus' | (1543) 12 esiintymää

- [A-O-8] Ensin **Loomisesta**
- [A-I-495] SInua mine kijten / O corckein / pyhin / ia erkanematoin colminiminen Jumala / minun **loomisen** hyuentegosta iossa sine minulle epekeluottomalle paluelias sielun ia rumin *annoit*
- [A-I-832] Teme cappale **loomisen** tundemisesta ombi / Mutta **loomisen** tundemus on / ette me wissiste tunnema / eij cuuattulla lwlolla / Jumalan lehestyuen autaijaxi / rautzijaxi / ia holhoijaxi *etc.*
- [A-II-138-[MK-10:6]] Mutta **loomisen** alghusta / ombi JUMALA heijet loonudh miehen ia waimon.

Johdos verbistä (→) *luoda*.

► VKS 2021 *luominen*.

luona *adpos.* 'lähellä, yhteydessä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-553] Wnochtsa mös ia andexianna caiki meiden synnit / ninquin mekin / meiden welgolisten andexiannama / ette meiden sydhemet sinun **lonas** irstan ja iloijsan omantunnon pidheijsi

Vanhaan perintösanastoon kuuluvasta *luo*-vartalosta muodostettu postpositio, jonka täydennys on genetiivissä. Postposition päätteenä on yleisen erosijan päätte *-na*, jota nykysuomessa vastaa essiivin sijapäätte. Sanavartalolla *luo*- on varmoja vastineita vain itäisissä lähisukukielissä, ja sitä käytetään yleensä tiettyihin taivutusmuotoihin kiteytyneiden adverbien tai adpositioiden kantana. Samantapaisia sanoja on myös saamessa. Suomessa *luo*-vartalo kuuluu ennen kaikkea itämurteisiin, ja sen asemesta on vanhassa kirjakielessä yleensä käytetty *tykö*-sanan muotoja (→ *tyge*).

► SKES 1958 *luo*; Tuomi 1973 SUST 150 421–423; Sammallahti 1988 545; SSA 1995 *luo*; NES 2020 *luo*; VKS 2021 *luona*.

luonnolinen, luonolinen a. 'luonnonmukainen, fyysinen, luonnon järjestystä noudattava; myötäsyttyinen, normaali, tavallinen; luontoa tutkiva' (1544) 27 esiintymää, myös Westh

- [A-I-519] nyt mös telle meiden walitoxella / asetamma sinun etehes caiki meiden **luonnolisen** ja lihalisen Inhimisen / monikerdhaijset waijamiset ja puuttuuxet
- [A-II-492-[1KOR-15:00]] **Luonolinen** Inhiminen) on se / quin söpi / iopi / maca / waluo / casuapi ia nändy / sighitte lapset ia elette *etc.*
- [A-III-70] Ombi mös Pyheste Hengest paitzi miehen apu sigitetty / ia sijte puctasta neitzeste Mariasta ninquin oikiasta **loonolisesta** Eitiste syndynexi
- [A-I-533] Sille ette **luonnoliset** lahijat ouat hywein ja pahain ychteitzet / mutta wloswalittudhen omahinen lahija ombi armo taica rackaus / iolla ne caunistetut / otolissa pidhetän sijne ijancaikisessa elemesä

- [A-III-40] RACKat ysteueni / se ombi kyllä **loonolinen** / ette me muredhima / coska meiden ysteuet teste mailmasta poiseriäuet.
- [A-II-461-R] Wijsat) Ne ouat ne **Loonoliset** Mestarit / iotca ymmerdhyxestans tachtouat ylesleute loonnon ia Totudhen.

Johdos substantiivista (→) *luonto*.

► VKS 2021 *luonnollinen*.

luonnolisesta *adv.* 'luonnollisesti, luonnollisella tavalla; luontaisesti, tavalliseen tapaan' (1544) 6 esiintymää

- [A-II-130-[MK-7:19]] Sille ettei se mene henen sydhemens siselle / mutta watzan / ia **luonnolisesta** vlosmenepi / quin puhdistu caiki roghat
- [A-I-105] MUijsta HERRA Jesu Christe / ette waica me **luonnolisesta** epäjijlemme / meiden heicon wscom cautta – – quitengi sine käsket meite / wscolisesta sinun cauttas Ise auxem hutaman
- [A-II-607-[1PT-3:00]] Arghat) Waimot ouat **Loonolisesta** arghat / ia pian pelietetydh.

Adjektiivin (→) *luonnolinen* elatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

► VKS 2021 *luonnollisesti*.

luonnon laki *s.* 'luonnollinen t. perinteinen normi' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-17] Waicka Moses ei ole nyt meidhen Lain andaia / quitengi / ette itze Jumala henen cauttans puhui / ia mös se **Loonnon Laki** / ynne sen cansa pitepi / quin hen Leui. 18. kirioittapi luatuista / ia luattomista poluuluguista / Heimoudhest ia Langoudhesta *etc.*

Substantiiveista (→) *luonto* ja (→) *laki* muodostettu sanaliitto, joka on kiteytymässä yhdyssanaa vastaavaksi kokonaisuudeksi. Samassa merkityksessä esiintyy Agricolalla sanaliitto *luonnollinen laki*, esim. [A-III-389-[PS-119:0]] Usein se mös otetaan / Jongun Tauan ia Tottumisen eli sen Pacanain ia *Loonolisen Lain* edeste.

► VKS 2021 *luonnon+laki*.

luonnon tietäjä *s.* 'luonnontutkija' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-653] Jolda caiki Philosophi / se [on] **luonnon tieteijet** / ia wisahat / nijn mös caiki pyhet mailman alghusta hama tehenasti / heiden taijdhonsa ottanut ouat.

Substantiiveista (→) *luonto* ja (→) *tietäjä* muodostettu sanaliitto, joka ilmaisee merkitykseltään kiteytyneen käsitteen ('filosofi'). Ilmaus ei esiinny vanhassa kirjakielissä yhdyssanaksi kirjoitettuna.

► VKS 2021 *luonnon+tietäjä*.

luonnon tuntija s. 'maagi, tietäjä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-26-[MT-2:00]] Wijsaat) Jotca Mattheus *Magos* cutzupi / ne ouat **Loonnon tundijat** ia wijsat Papit Persias olluat.

Substantiiveista (→) *luonto* ja (→) *tuntija* muodostettu sanaliitto, joka ilmaisee merkitykseltään kiteytyneen käsitteen ('maagi'). Ilmaus ei esiinny yhdyssanaksi kirjoitettuna vanhassa kirjakielessä.

► VKS 2021 *luonnon+tuntija*.

luonnostans, luonostans *adv.* 'luonnostaan, omaehtoisesti' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-421] ME rucoilema / HERRA Jumala / ette meiden heickous madhaijs / sinun laupiudhes helpolla / pysywe / ette se / ioca henen **luonnostans** culupi / tulis sinun armostas paramaxi
- [A-II-422-[ROM-2:14]] Sille ios Pacanat / ioilla ei Laki ole / tekeuet quitengin **luonostans** site quin Laki ano / ne samat / waicka ei heille Laki ole nin he ouat itzeheillens Laki Sen cautta
- [A-II-423-[ROM-2:00]] **Loonostans**) Se on Loonolinen Laki

Substantiivin (→) *luonto* omistusliitteellinen elatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

luonnotoin *a.* 'luonnonvastainen, luonnoton' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-668-R] Wieralisen) Se on / se **Luonnotoin** Meno / Lihalisés synneise / iotca cutzutane ne Synnit Loondo wastan

Johdos substantiivista (→) *luonto*.

► VKS 2021 *luonnoton*.

***luonti** → **silmiloinne**

luonto s. 'luonne, ominaislaatu; luonnollinen järjestys; luomakunta; luomus; hahmo, ulkomuoto' | (1544) 83 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-413] Sine paijste / ja wojdhe olet / sine paras herku olet / sine wedhen **luonnon** mwat / salaisen awun cansa / Me quin lodhut wdest olem / hywel miehel sinua kitem / iotca muijnen wihan lapset / nyt me armoim olema
- [A-I-530] O Minun HERRAN Jumalan / ioca minun loijt / sinun cuuas / ia modhos ielken / laijna minulle se Armo / iongas minullen osatit teruehydhexi / nijn swren ia tarpelisen / ette mine wojtaijsin pahan **loondoni** / ioca wete cadhotuxehen ia syndihin

- [A-II-23-[MT-1:00]] P. Mattheus iette mutomat poluet pois / ia wie Christusen sugut Salomonist lain ielken / Mutta. Lucas wiepi henen **loonnon** ielken Natanist Salomonin weliest.
- [A-II-668-R] Wieralisen) Se on / se Loonnotoin Meno / Lihalises synneise / iotca cutzutan ne Synnit **Loondo** wistan
- [A-I-15] Coko **loondo** nyt wircopi Meri / maa / ia Taiuas ihastupi.
- [A-I-531] se **loondo** / ioca hyue / ia oijken sinusta lootu oli / nyt luettan sen turmellun **loonnon** wighaxi / senwooxi ette henen sisuns quin henelle techtexi ienyt on / wete aijna pahutehen ia alaspein
- [A-I-838] Ah Caikiwaldias Jumala / ioca nijn monet / ia nijn caunihit teghot / ia **loonnot** rakensit ia loiht
- [A-I-465] Mutta sine raskitzit maan pälle alasastu / ia kechtasit meiden **loonnon** pälles otta / senpälle / ettes opillas meiden tyhmeydhen hemären piti poiswaristaman
- [A-III-575-[VLT-4:8]] Mutta nyt ombi heiden **Loondons** nin mustennuet syngydhest / ettei he Cadhuilla taita tuta

Johdos verbistä (→) *luoda*.

► VKS 2021 *luonto*.

luontokappale s. 'luontokappale, luotu olento' | (1544) 70 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-164-[JUDIT-9:17]] O HERRA / Taijuahan Jumala Weden loiija ja caikein **loondocappaleiden** HERRA / cuule minun onnettoman / ja wihileitzen rucouxen / ioca aijnostans sinun laupiudhes pälle turwaan.
- [A-I-541] Temma minua ia pelasta caikein **loondocappalein** catouaijsesta lodhutoxesta / Sille etteij yxiken **loondocappale** / woj minun haloni teudhelisesta asetta ia lodhutta

Substantiiveista (→) *luonto* ja (→) *kappale* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla kerran myös sanaliitoksi kirjoitettuna, jolloin ilmaus on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. Uppsalan evankeliumikirjassa esiintyy samassa merkityksessä *luotukappala*.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *luonto+kappale*.

luopua v. 'luopua, päästää irti, jättää, luovuttaa; erota, lähteä pois' (1543) 51 esiintymää, myös Westh

- [A-O-20] Sinun pyhe Engelis olcon minun cansan / ia elken coskan minusta **lopucan**
- [A-I-96] Ele sijs / ele / Christusest **loouo** waicka eij he sinun ele szoone
- [A-I-757] MIne waijwanen syndinen Inhiminen **lowun** Perkelehesta / ia caikista henen menostans
- [A-II-76-[MT-19:27]] Silloin wastasi Petari ia sanoi henelle / Catzo me **lowumma** caikista / ia seurama sinua

- [A-II-81-[MT-21:17]] Ja hen **lowui** heiste / ia wlgosmeni caupungista Bethanian / ia oli sielle.
- [A-II-176-[LK-4:39]] Ja hen astui henen tygens / ia manasi Wilutautia. Ja Wilutauti **loopui** henest.

Verbillä on vastineita useissa lähisukukielissä. Se on johdos verbistä (→) *luoda*. Agricolalla *luopua* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *poishuopua*.

► SKES 1958 *luopua*; SSA 1995 *luopua*; NES 2020 *luopua*; VKS 2021 *luopua*.

luopuminen s. 'luopuminen, erkaantuminen, hylkääminen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-372-[AP-21:21]] ia he ouat sinusta cwlleet ette sine opetat **lopumisen** Mosest caikille Juttaille iotca asuuat Pacanoiden seas

Johdos verbistä (→) *luopua*.

► VKS 2021 *luopuminen*.

***luostarilupaus**

Luostarilupaus ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona *klosterin lupaus*.

► VKS 2021 *luostari+lupaus*.

luoti → **luodinnuora**

luotirihma → **luodirihma**

luoto s. '(kallio)saari' | (1548) 22 esiintymää

- [A-II-671-[ILM-1:9]] Mine Johannes teiden Welien / ia Osalinen Waiuasa ia Waldakunnasa / ia Kersimises Jesuses Christuses / olin sijne **Loodhosa** ioca cutzutan Pathmos
- [A-III-486-[JES-42:10]] VEisacat HERRALLE vutta Weisua / Henen ylistoxens ouat Mailman Loppuin asti. Jotca Meres waeldauat / ia mite henes onopi / **Loodhot** ia iotca nijsse asuuat.

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Sen alkuperä on epäselvä. Etäsukukielten vastineiden puuttumisesta huolimatta sitä on yleensä pidetty omaperäisenä sanana, mutta mahdollista on sekin, että sana olisi lainaa germaaniselta taholta. Siihen on verrattu esim. muinaisnorjan sanaa *flúð*, joka merkitsee vedenalaista kalliota. Vastaavaksi kantaskandinaaviseksi muodoksi on rekonstruoitu **flōðu*. Muutakin germaanisista lainalähteistä on esitetty. Agricolalla *luoto* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *merenluoto*.

► Ojansuu 1915 NphM 17 157–158; Karsten 1944 FmS 10 303; SKES 1958 *luoto*; SSA 1995 *luoto*; LÄGLOS 1996 *luoto*; NES 2020 *luoto*; VKS 2021 *luoto*.

luotolainen s. 'saaristolainen' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-18-[UT-E]] Neiste mös nyt kyllä aruatan ia merckiten / ette se Wdhen maan Randacanssa / Borghon ia Rasburin Läneis / ette mös caiki **Lootolaiset** / Calandis / ia Pohialaiset / iotca wiele tenepene Rotzinkielille puhuuat / ouat ollut Rotzista eli Gollandista ensin wlostulleet.
- [A-III-706-[SEF-2:0]] Caiki **Lotolaiset** Pacanain seas pite hende cumartaman.

Johdos substantiivista (→) *luoto*. Sana tunnetaan tässä merkityksessä rannikkopitäjissä Rymättylän ja Merikarvian välillä.

► VKS 2021 *luotolainen*; SMS 2022 *luotolainen*.

luottaa v. 'turvata, turvautua, tukeutua; jättää huolehdittavaksi' (1544) 68 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-292-[PS-86:2]] Kätke minun Sielun / Sille mine olen pyhe / Auta minua minun Jumalan sinun paluelias / Ja itzeni **lootan** sinun pälles.
- [A-II-554-[KOL-E]] Nelienes hen itzens **lootta** heiden Rucoxijns / ia Teruettepi ia wahwista heite
- [A-III-289-[PS-55:23]] **Loota** sinun Surus HERRAN päle / hen elettepi sinua / Ja ei hen salli sen Wanhurskan olla culcuiana ijancaikisesta.

Verbillä on vastineita useissa lähisukukielissä. Se on rakenteeltaan selvästi johdos, mutta alkuperä on sikäli epäselvä, että sitä on arveltu sekä (→) *luoda*-verbin että läheisyyttä merkitsevän *luo*-vartalon (→ *luona*) johdokseksi. Perustuminen *luoda*-verbiin on todennäköisempi vaihtoehto, sillä läheisyyttä merkitsevän *luo*-vartalon levikki rajoittuu vain suomen itäisiin lähisukukielisiin ja saameen, kun taas *luoda*-ja *luottaa*-verbien levikki on läntisissä lähisukukielissä laajempi.

► SKES 1958 *luottaa*; SSA 1995 *luottaa*; EES 2012 *lootma*; NES 2020 *luottaa*.

luottaminen s. 'luottaminen, luottamus' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-560] Sijne samassa **loottamises** / tadhon mine / sinun Jumalises keskys ja lupauxes päle / sinun tyges tulla / Ja sinua ottamahan

Johdos verbistä (→) *luottaa*.

► VKS 2021 *luottaminen*.

luotu s. ja a. 'joka on luotu, luotu olento' | (1544) 15 esiintymää, myös Westh

- [A-I-560] Kijtoswirsi Jumalan ihmeista / laupiudhest / ja henen ijancaikisesta Waldakunnastans / ette hen Caikein **Lootudhen** edhustan catzo / enemitten wscolisten Se cxlv. Ps.
- [A-I-641] Ja ette hen ombi teudhelinen Jumala Iseste / ia teudhelinen Inhiminen Eijtiste / coko Jumala / ia coko Inhiminen / yxi ia se sama Christus / ijancaikinen ia aijalinen / colematoin ia coli / itze loiija ja **loothu** /

- [A-III-428-[PS-145:0]] On sangen ialo Kijtoswirsi / Jumalan Ihmeistä / Laupiudhest ia henen ijancaikisesta Waldakunnastans / ette hen caiki **Loodhut** edescatzo / enimiten vskoliset.

Verbin (→) *luoda* partisiippi, jota on käytetty nominina.

► VKS 2021 *luotu*.

luovuttaa v. 'päästää menemään' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-127-[MK-6:46]] Ja coska hen oli **lowuttanut** heiden / meni hen mäelle rucoleman.

Johdos verbistä (→) *luopua*.

► VKS 2021 *luovuttaa*.

lupa s. 'lupa, oikeus, suostumus' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-101-[HEB-10:19]] ETte meille / Rackahat weliet / on **lupa** ia wapahdus / sen pyheinpyhen sisellekieudhe / meiden HERRa Jesusen weren cautta
- [A-II-257-[JH-5:10]] Tenepene ombi Sabbathi / Ei nyt ole **lupa** canda woodhettas.
- [A-II-655-[HEB-13:10]] Meille ombi Altari / iosta ei ole ninen **lupa** söödhe iotca Maiasa palueleuat.
- [A-I-567] Sjtelehin sen wissituxexi / sinun **luuallas** / hen taritzepi Leijuen ja winan / lijtettyne siihen wdhen Testamentin lupauxehen

Sanalla on vastineita useimmissa lähisukukielissä. Se on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua kantaskandinaavista alkumuotoa **luþa*- edustaa mm. nyky-ruotsin *lov* 'lupa, ylistys'.

► Thomsen 1869 131; SKES 1958 *lupa*; SSA 1995 *lupa*; LÄGLOS 1996 *lupa*; EES 2012 *luba*; NES 2020 *lupa*; VKS 2021 *lupa*.

lupaaminen s. 'lupa, suostumus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-379-[AP-23:21]] enämbi quin Neliäkymmende Mieste heiste wäghyuet hende / iotca sadhattanuet ouat heitens / eike söuens eike ioouans ennenquin he henen tappaisit / Ja nyt he ouat walmijt / ia odhottauat sinun **Lupamistas**.

Johdos verbistä (→) *luvata*.

► VKS 2021 *lupaaminen*.

lupa|us, -as s. 'lupaus, sitoumus, vakuutus, joka/mikä on luvattu' (1544) 176 esiintymää, myös Westh

- [A-I-103-[PS-95:0]] he tulit luuattuhun Canaan Mahan / eij heiden Ansiostans / mutta sen lijton ia **lupauxen** tehden / ionga Jumala teki esijsäin / Abrahamin Isaachin / ia Jacobin cansa

- [A-I-467] Lise minulle wscallusta / ette mine turuaten sinun **lupaudhes** pälle / en ikenens Jumalallises ahckerudhesa laijskaxi tulisi
- [A-I-765] En olen minun Casteni **lupausta** pitenyt / eijke Perkelehesta / ia caikista henen menostans / ia töijstens lopunut.
- [A-II-580-[1TIM-4:8]] Jumaligus on caikis asiois tarpelinen / ia iolla ouat seke nykysen ette tuleuaisen Elemen **lupaxet**.
- [A-III-472-[JES-19:21]] heiden pite hende palueleman wffrilla / ia Rocawffrilla / ia lupaman HERRALLE **Lupausta** / ia site pitemen.
- [A-II-533-[EF-1:13]] te mös sijttequin te vskoitta / insiglatudh oletta / sen **Lupauxen** Pyhen Hengen cansa

Johdos verbistä (→) *luvata*.

► VKS 2021 *lupaus*.

lusti s. 'ilo, riemu; mielihyvä, suopeus, mielisuosio; halu, himo' | (1544) 33 esiintymää

- [A-I-542] corckein ia wissin wapadhus / ja wapa lepo / ia lewolininen **lusti** / ja lustilinen autuuahus / ja autuas ijancaikisus / ja ijancaikinen helppo
- [A-III-122-[JES-53:11]] Senteden ette Henen Sielunsa ombi töte tehnyt / Sapi hen **Lustinsa** nähde / ia Kyllyytte oleman.
- [A-I-168-[lis.ESTB-O:15]] Joca caiki asijat tiedhet / ja tunnet / etteij minulla ychten riemu ole – Eijke ychten **lusti** nijnen pacanaitten ja mwcalaijsten Naijmisist /
- [A-I-286-[PS-51:18]] Sille etteij sinulle ole wffrisa **Lusti** / Mutoin mine sen mielellen annaijsin / Ja eij poltwwfri sinun ensingen kelpa.
- [A-I-749] Nijn ouat mös caiki meiden **lustit** / himot / ilot / ia herckut asetetut pimeydhen ia coleman töijhin.

Laina muinaisruotsin sanasta *lyst* tai *lust*, jota nykyruotsissa vastaa *lust*. Sama sana on lainattu myös eräisiin lähisukukieliin. Agricolalla eräät tähän yhteyteen kuuluvat johdokset on muodostettu variantista *lyst* (→ *lystántää*, *lystätä*).

► Streng 1915 104; SAOB 1941 *lust*; SKES 1958 *lysti*; SSA 1995 *lysti*; NES 2020 *lysti*; VKS 2021 *lysti*.

lustilinen a. 'iloinen, riemullinen, ihana, suloinen, kukoistava, vehmas' (1544) 10 esiintymää

- [A-I-542] corckein ia wissin wapadhus / ja wapa lepo / ia lewolininen **lusti** / ja **lustilinen** autuuahus / ja autuas ijancaikisus / ja ijancaikinen helppo
- [A-II-404] Ja sencaltainen vskallus Jumalan Armon päle / ia tundemus tekepi Inhimisen iloisaxi / rochkiaxi ia **lustilisexi** Jumalan ia caiken loondocappalein polen
- [A-III-330-[PS-81:3]] Ottacat ne Psalmit ia toocat Trummut / **Lustiliset** Candelet Psaltarin cansa.
- [A-III-134-[1MS-2:9]] Ja HERRA Jumala annoi ylescasua maasta caikinaiset puudh / iotca **lustiliset** olit nächte / ia soueliaiset roaxi.

- [A-III-590-[HES-34:14]] Sielle heiden pite **lustilisis** Pihaittois macaman / ia lihauan Laituman saadha Israelin mekein päle.

Johdos substantiivista (→) *lusti*.

► VKS 2021 *lystillinen*.

lustinen a. 'iloinen, halukas, mieltynyt; ihana, kukoistava, vehmas' | (1549) 10 esiintymää

- [A-III-118-[JES-58:13]] Jos sine pois kiennet Jalghas Sabbathista / nin / ettei sine tee sinun tachtos minun pyhe peiueni päle / Nin se pite **Lustisexi** Sabbathixi cutzuttaman
- [A-III-490-[JES-43:23]] Em mine **lustinen** ollut coskas Rocauffris pyrghit / enge mös ihastunu sinun Pyhesauus Tööste.
- [A-III-531-[JER-3:19]] O quin monda Lasta mine tadhon sinulle anda / ia sen rackan Maan / sen **lustisen** perimisen
- [A-III-630-[HOS-14:7]] hen itze olis nin **lustinen** / quin iocu Oliupw / ia henen pite haijun andaman ninquin Libanon.
- [A-III-111-[JES-35:1]] Ne Coruet ia Erimaa pite iloitzeman. Ja se aukijoin sija pite **lustinen** oleman / ia cucoistaman ninquin Cucoinen.

Johdos substantiivista (→) *lusti*.

► VKS 2021 *lystinen*.

lustitarha s. 'puutarha, paratiisi' | (1548) 14 esiintymää

- [A-III-648-[AM-4:9]] Nin ylessöit Rohomadhot caiki mite teiden **Lustitarhas** / Winatarhas / teiden Ficunapuis ia Oliupuis casuoi.
- [A-II-8] Sille coska Inhiminen lootu oli / ia asetettu ylitze Paradisin / sen **Lustitarhan** / nin hen oli wapa Ehdhollans
- [A-III-134-[1MS-2:15]] Ja nijn otti HERRA Jumala sen Inhimisen / ia pani henen **Lustitarhaan** / Eden / ette hen site prucaman ia hallitzeman piti

Substantiiveista (→) *lusti* ja (→) *tarha* muodostettu yhdyssana. Sana on ilmeinen käännöslaina ruotsin sanasta *lustgård*.

► VKS 2021 *lystitarha*.

lutsi, lutsia s. 'Lucia, Lucian päivä' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-69] Vitus peiuen pitä pitken. mutta Öön **Lutzi** teke sitken.
- [A-I-70] Jelken / Tuhaan / ia Heluntain. Ristin / **Lutzi** / kirckun lain. Ensimeijnen Keskiwijcku. Himmurtain paastu lijcku.

Sana perustuu naispuolisen pyhimyksen latinankieliseen nimeen *Lucia*, jota on elliptisesti käytetty myös Lucian muistopäivän (13.12.) nimityksenä. *Lucia*-nimi perustuu latinan valoa merkitsevään sanaan *lux*.

► SAOB 1941 *Lucia*; H. Oja 2011 425.

luu s. 'luu; ihmisruumis (myös kuv.), ihmisen olemus t. sisin; ruumiin maalliset jään-
nökset' | (1544) 76 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-III-29] sine teit henelle waimon auuxi / ydheste **Lwsta** / iongas otit henen Kyliestense.
- [A-III-135-[1MS-2:21]] Nin sanoi se Inhiminen / Tämepä quitengi **luu** ombi minun **luistani** / ia Liha minun Lihastani / se pite cutzuttaman Miehenpolisaxi / sille ette hen ombi otettu Mieheste.
- [A-I-273-[PS-31:11]] Minun woijman on rauuennut minun pahantekoin cautta / ia minun **Luuni** ouat muserdhut
- [A-II-542-[EF-5:30]] Sille me olema Jesenet henen Rumihistansa / ia henen Lihastansa / ia henen **Luistansa**.
- [A-I-285-[PS-51:10]] Anna minun cuulda ilo ia remua / Ette ne **Luudh** ihastuijsit / iotcas serckenyt olet
- [A-III-118-[JES-58:11]] Ja HERRA se aina sinua iodhattapi / ia rautizepi sinun Sielus Poutaaicana / ia wahuistapi sinun **Lws**.
- [A-III-47-[HES-37:4]] Ja hen sanoi minulle / Prophetera neiste **luista** / ia sanos heille. Te quiuetut **Luut** cwlcet HERRAN Sana.
- [A-III-535-[JER-7:1^]] Sille samalla aialla / sanopi HERRA / pite sen Judan Kuningan **Luudh** / henen Pämiestens **luudh** / ia Pappein **Luudh** / Prophetain **Luudh** / ia Jerusalemin Borgharein **Lwdh** / heiden Haudhoistans vlosheittemen

Sanalla on vastineita kautta uralilaisen kielikunnan. Se kuuluu ikivanhaan perintö-sanastoon. Agricolalla luu esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→ *kylkiluu*, *norsunluu*).

► SKES 1958 *luu*; UEW 1988 254–255; SSA 1995 *luu*; 2012 *luu*; NES 2020 *luu*; VKS 2021 *luu*.

luulla v. 'luulla, uskoa, arvella, olettaa, olla jotakin mieltä, pitää jonakin'
(1544) 155 esiintymää, myös Westh

- [A-I-819] caiki Jumaliset he catkeralla wihalla aijna sorttauat / ia mös **lwleuat** sille tekeuens sinulle palueluxen.
- [A-II-349-[AP-13:25]] Em mine Se ole / ionga te **luletta** minun oleuan
- [A-II-309-[JH-21:25]] Ouat mös monda mwta / iotca Jesus teki / Cutka / ios ne iocaitzet kirioitetaisin / em mine **lwle** / ette coko Mailma wedhäis ne Kariat / iotca pideis Kirioitettaman.
- [A-II-317-[AP-2:15]] Sille ei näme ole iowxis ninquin te **lwletta** / sille ette nyt peiueste ombi colmas hetki.
- [A-III-282-[PS-50:13]] **Lwletkos** minun söuen Härien Liha / elicke Cauristen werte iouan?
- [A-II-92-[MT-24:44]] Senteden olcata te mös walmit / sille että mille hetkelle ette te **lwlecka** / sille Inhimisen Poica tule.
- [A-II-154-[MK-14:64]] Te oletta cuulluet JUMALAN pilcan. Mite te **luletta**?
- [A-II-420-[ROM-1:22]] Coska he itzense Wisaxi **lwlit** / nin he ouat Tyhmexi tulluet

- [A-III-224-[PS-10:4]] Se Jumalatoim on nin Coria ia wihainen / ettei hen käten tottele / caikesa henen menosans / ei hen Jumala mixiken lwle.

Sanalle on esitetty etymologisia vastineita virosta ja saamesta. Sanavartalon alkuperä on tuntematon.

► SKES 1958 *luulla*; SSA 1995 *luulla*; NES 2020 *luulla*; VKS 2021 *luulla*.

luulo s. 'luulo, epäluulo, arvelu, käsitys, uskomus, mielikuva, mielipide'
(1544) 26 esiintymää

- [A-I-518] cosca hen itzens Sanoilla ia cappaleilla pyhiste Ramatusta / henen oman ymmerdhyxens / ia hywen **lwlon**s ielken cootut / ombi harniskoijnut / silloin tule sijne caiki sulat wahwat Mwrit ia odhat olla
- [A-I-644] Poisota minun sydhemesteni wäret **lwlot** / läkitze minussa taidhon tyhmyys / käweise minun siseldeni caiki wärydhen neuuot.
- [A-II-652-[HEB-12:10]] Ja ne tosin ouat meite rangaisnuet wähine peiuiine **heiden** lulons ielkin
- [A-II-403] Usko ei ole iocu Inhimilinen tapa / **lwlo** eli Wni / ionga mwtoimat Uskon edest piteuet.
- [A-I-517] hen turwapi catouan rijstan pälle – – mänepi nijn sillens iuri oma päätens mödhen / henen oman **lwlon**s ielken / ia quin hen on itzens wscottanut / sen oleuan wissist ja hyuesti hangitun
- [A-II-460-[1KOR-1:10]] piteket wäkeuesti ychte toinen toisens cansa ydhes mieles ia ychteleises **lwlosa**.

Johdos verbistä (⇒) *luulla*. Agricolalla *luulo* esiintyy myös perusosana yhdys-sanoissa (⇒) *epäluulo*, *hyväluulo*, *pahaluulo*.

► VKS 2021 *luulo*.

luuta s. 'luuta' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-201-[LK-11:25]] Ja quin he tulepi / nin he leutepi sen **lwdhilla** lacastun ia caunistetun.

Sanalla tai sen vartalolla on vastine kaikissa lähisukukielissä. Se on vanha balttilainen laina, jota nykyisissä balttilaisissa kielissä vastaavat liettuan *šluota* ja latvian *slota*.

► Thomsen 1890 225; SKES 1958 *luuta*; SSA 1995 *luuta*; EES 2012 *luud*; Junttila 2015 89; NES 2020 *luuta*; VKS 2021 *luuta*.

luutarha s. 'Golgota, Mons calvarie, (aidattu) teloituspaikka' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-381] Ja cocta he **Luutarhan** kijrudhit / Cuhungas mös paliahilla ialghoilla iodhatettin /
- [A-II-108-[MT-27:00]] Päcälloin) Jossa ne pahointeckiet mestatan / quin Hirsipu / **Lutarha** etc. että sielle monda Päcälloa ouat.

Substantiiveista (→) *luu* ja (→) *tarha* muodostettu yhdyssana. Agricolan molemmat esiintymät viittaavat ”sihen Sijan / ioca cutzutun Päcalloin Paicka / Mutta Hebreixi Golgatha”. Matteuksen evankeliumin esiintymä on käännös Lutherin termistä *Rabenstein*. Myöhemmin vanhassa kirjakielessä sama sana esiintyy hautauspaikan tai luiden säilytyspaikan merkityksessä.

► VKS 2021 *luu+tarha*.

luva, luga s. ’puimahuone’ | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-27-[MT-3:12]] Jonga wiskin on henen kädhesens / ia henen pite **lugans** percaman / ia henen pite nisuns aittaans cocoman
- [A-II-171-[LK-3:17]] ionga wiski ombi henen Kädhesens / ia hen puhdistapi henen **Lugansa**
- [A-III-628-[HOS-13:3]] Ninen samain pite saaman Amuudhun / ia sen Casten / ioca warahin langepi. Ja / ninquin Acanat / iotca **Luuasta** poispuhaltan / ia ninquin Saw Totoista.
- [A-III-679-[MIK-4:12]] hen heite ychtenhakenut on / ninquin Lychtet **Luuahan**.

Lainaa ruotsin sanasta *loga* tai *loge*. Sanalla on useita murrevariantteja, joista *luva* tai *lua* tunnetaan mm. lounaissuomalaisista murteista ja läntisistä Etelä-Suomen murteista Kymenlaaksoon asti. Agricolalla sana esiintyy myös perusosana yhdys-sanassa (→) *suviloga*.

► Streng 1915 105–106; SAOB 1941 *loge*; SKES 1958 *luuva*; SSA 1995 *luuva*; VKS 2021 *luuva*; SMS 2022 *luuva*.

luvalinen a. ’luvallinen, sallittu’ | (1548) 9 esiintymää, myös Westh

- [A-II-34-[MT-5:00]] Ninquin mös Wiha on kieltu / ia on quitengin **luualinen** / cosca se Rackaudhesta ia Jumalan Cunnian waraxi tapachtupi.
- [A-II-469-[IKOR-6:12]] Caiki ouat minulle **luualiset** / Waan ei caiki ole hyuexi
- [A-III-775] Poluein Lughuista / ia iotca Poluet Auioskeskun **luualiset** eli luuattomat ole Mosen Lain ielkin.

Johdos substantiivista (→) *lupa*.

► VKS 2021 *luvallinen*.

luvata v. ’luvata, antaa lupaus t. lupa, sallia, antaa aiheutta odottaa’ (1544) 134 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-498] Armon sine ilman ansiota annoit / ijancaikisen elemen **lupasit**
- [A-I-768] En olen nijte Caxitoijskakymende pyhen wscon Cappaleita pitenyt / nijn kijndijest quin mine funtin päälle **lupasin**
- [A-II-62-[MT-14:7]] Sentädhen hen **lupasi** henelle wannotul walalla / että hen tachtot henelle anda / mitekutakin hen anoijs.
- [A-II-341-[AP-10:28]] Te tiedette ettei **luuattu** ole Juttan Miehen tyken olla eli tyge tulla iongu Pacanan miehen.

- [A-III-589] Kylle Tömiehelle on **luuattu** palcas otta tarpexens ia ei Irtauxeen ychteitzest. Coska ei he Wircans vnodha.
- [A-III-696-[HAB-2:0]] Lopus hen Canssans lohutta ia **lupapi** sen Fangiuxen lackaman.
- [A-II-9] Senteden Jumala cochta **lupasi** whckaten / Ette waimosta piti sen Siemenen syndymen

Johdos substantiivista (→) *lupa*. Myös verbijohdoksella on vastineita useimmissa lähisukukielissä. Agricolalla *luvata* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ulosluvata*.

► SSA 1996 *lupa*; VKS 2021 *luvata*.

luvatoin a. 'luvaton, kielletty, sopimaton' | (1544) 4 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-602] sinun pyhimen rumis ja weres lehennys / nijn mwttakan minun sydheme laen / etteij hen – ychten **luuatoinda** rackautta etzisi
- [A-III-26] Anna armoias / ette hen tydyis omalle miehellens / ia caiki **luattomat** secannoxet welteis / ia mactais henen heickoudens peitte siueydelle ia cunnialla.
- [A-III-775] Poluein Lughuista / ia iotca Poluet Auioskeskun luualiset eli **luuattomat** ole Mosen Lain ielkin.

Johdos substantiivista (→) *lupa*.

► VKS 2021 *luvaton*.

luvattu a. '(profetian t. pyhän lupauksen mukaan) luvattu, profetiassa ennustettu' (1544) 16 esiintymää, myös Westh

- [A-I-103-[PS-95:0]] Jwttaat kijtit Jumalata caikista Ihmelisiste Töijste / iotca hen heille Osotti hamast Abrahamin aijasta / siihen asti ette he tulit **luuattuhun** Canaan Mahan
- [A-I-328] Moijsen Rucous Herran tyge saadaxens sen **Luuatun** Maakunnan
- [A-I-375] Sen **luuattun** lohuttaijan Opetuslapsilles sine ledhettit
- [A-I-413] Isen / poian / ja pyhen hengen / kijtos olcohon loppumat / waan poica meille andakan / ne **luuatut** annot
- [A-III-302-[PS-67:0]] On yxi Rucous / ette Se **luuattu** Messias leheteteisijn

Verbin (→) *luvata* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Sama muoto esiintyy myös taivutusparadigman osana. Agricolalla *luvattu* esiintyy myös perusosana yhdysadjektiivissa (→) *ulosluvattu*.

► VKS 2021 *luvata*.

luvunteko → **lugunteko**

lyfty → **lyhty**

lyhde s. 'lyhde, viljasta tai muista kasveista sidottu kimppu' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-59-[MT-13:30]] elon aighala sanon mine elomiehille. Cootkat ensin ohdacket / ia sitocat heite **lychteixi** / poltetta / Mutta nisut cootkat minun aittaani.
- [A-III-679-[MIK-4:12]] hen [= Jumala] heite ychtenhakenut on / ninquin **Lychtet** Luuahan.

Sanalla on vastineita eräissä itäisissä lähisukukielissä. Sen alkuperä on epäselvä. Sen on äänteellisistä eroista huolimatta arveltu kuuluvan etymologisesti yhteen murteellisen luutaa, huiskaa tai viuhkaa merkitsevän *liuh*-sanalla. *Liuh* on todennäköisesti johdos äänteellisesti motivoituneesta vartalosta, josta on muodostettu myös verbi *liuh*ta 'huiskia, tehdä ahkerasti'. Tämä verbi ei esiinny Agricolan teksteissä, mutta se tunnetaan muusta vanhasta kirjakielestä.

► SKES 1958 *lyhde*; T. Itkonen Vir. 1987 192; SSA 1995 *liuh*ta, *lyhde*; NES 2020 *lyhde*; VKS 2021 *lyhde*.

lyhempi a. 'lyhyempi, suppeampi' | (1549) 2 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-III-31] Ja quin se sairas sen tunnustapi / wachuistacan Pappi hende telle taualla / pidhemmelle taicka **lyhemmelle** puhella / quin hen lwle sen Sairaankärsiuen ia ymmerteuen.
- [A-III-98] Yxi toinen **lyhemi** Prefatio.

Komparatiivimuoto murteellisesta adjektiivista *lyhä*, joka kuuluu adjektiivin (→) *lyhyt* variantteihin ja voisi muodoltaan edustaa *lyhyt*-johdoksen kantasanaa. *Lyhä* tunnetaan murteissa etenkin Kaakkois-Hämeen pohjoisosassa ja Keski-Suomen eteläosassa.

► VKS 2021 *lyhyt*; SMS 2022 *lyhä*.

lyhentää v. 'lyhentää, tehdä lyhyemmäksi, vähentää' | (1544) 5 esiintymää, myös Westh

- [A-I-302-[PS-102:24]] Hen neuritte Tiesse minun woijman / hen **lyhende** minun peijuen.
- [A-II-149-[MK-13:20]] Ja ellei HERRA **lyhenneisi** nijte peiui / ei tulisi yxiken Inhiminen wapadhexi. Mutta ninen vloswalitudhen tedhen iotca hen on vloswalinnut / hen **lyhensi** ne peiuet.
- [A-III-343-[PS-89:46]] Sine **lyhennet** henen Norudhens aiat / Ja peitet henen häpien cansa.

Johdos samasta *lyhe*- tai *lyhä*-tyyppisestä vartalosta, josta on muodostettu adjektiivi (→) *lyhyt*. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *lyhetä*.

► VKS 2021 *lyhentää*.

lyhetä v. 'lyhentää, vähentää' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-754] Yxi **Lyhetty** Rippi / entisesta wlosotettu.

- [A-II-91] Ja ellei ne peiuet **lyheteisi** / nin ei yxiken Liha tulisi wapadhexi / mutta wlgoswalittudhen tehden ne peiuet lyheten.

Johdos samasta vartalosta, josta on muodostettu (→) *lyhentää* ja (→) *lyhyt*.

► VKS 2021 *lyhentää*.

lyhikäinen → lyhykäinen

lyhikäisestä → lyhykäisestä

lyhmätä v. 'lymytä, mennä piiloon' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-208-[PS-104:22]] Mutta cosca Auringo taas ylescoitta / nijn he iellens cokondeuat / ja **lyhmexet** heiden lolihins.

Johdos deskriptiivisestä, ensisijaisesti mutkalle painumista merkitsevästä sana-vartalosta, jonka yleisimmät variantit sisältävät *-sm*-yhtymän (*lysmiä*, *lysmätä*). Tällä asulla on vastineita myös karjalassa. Kuitenkin myös *lyhmä*-variantteja tunnetaan sekä länsi- että itämurteista. Eniten tietoja on Keski- ja Pohjois-Karjalan savolaismurteista. Agricolan ainoassa esiintymässä on itämurteille ominainen refleksiivisen taivutusmuodon päätte. Samaa verbiä ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä.

► SSA 1995 *lysmiä*; VKS 2021 *lyhmätä*; SMS 2022 *lyhmistyä*.

lyhteensitoja s. 'lyhteensitoja' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-411-[PS-129:7]] Joista se Nijtteie kättens ei teute / Eike mös se **Lychtensitoia** henen Syliäns teute.

Substantiivista (→) *lyhde* ja verbin (→) *sitoa* tekijännimijohdoksesta *sitoja* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *lyhteen+sitoja*.

lyhty, lyfty s. 'lyhty, kannettava valaisin' (myös kuv.)

(1544) 8 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-526] Sille ettej henelle nijn nyt ole / quin eulen ia toonan / cosca sinun pajstes **lychtt**y henen päens päälle pajstoj
- [A-II-297-[JH-18:3]] Coska nyt Judas oli ottanut cansans Jouckon / ia ylimesten Pappeden / ia Phariseusten Palueliat / tuli hen sinne Tulisoihtoin / **Lychtyden** / ia Otain cansa.
- [A-III-399-[PS-119:105]] SInun Sanas ombi minun Jalcani **Lyffty** / Ja yxi Walkivs minun Tieni päle.
- [A-III-705-[SEF-1:12]] Sille samalla aialla / mine tadhon Jerusalemin **Lychtyn** cansa vlostutkia

Lainaa muinaisruotsin sanasta *lykta*, joka puolestaan juontuu alasaksan sanasta *luchte*. Tämä on samaa juurta kuin nykysaksan *Licht*. Sanassa ei alkuaan ole ollut -ft-yhtymää, joten Agricolan variantit ovat tältä osin hyperkorrekteja, tai sitten f-kirjainta on käytetty voimakkaasti ääntyvän *h*:n merkinä.

► Streng 1915 106; SAOB 1941 *lykta*; SKES 1958 *lyhty*; SSA 1995 *lyhty*; Bentlin 2008a 139–140; NES 2020 *lyhty*; VKS 2021 *lyhty*.

lyhyesti *adv.* 'lyhyesti, suppeasti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-656-[HEB-13:22]] Ottakat Hyuexi se Manauxen Sana / Sille mine olen **lyhyesti** teille kirjoittanut.

Adjektiivista (⇒) *lyhyt* johdettu adverb.

► VKS 2021 *lyhyesti*.

lyhyinen → **lyhynen**

lyh|ykäinen, -ikäinen *a.* 'lyhyt, tiiviissä muodossa esitetty'
(1544) 5 esiintymää, myös Westh

- [A-I-327] Monicadat **Lyhikeiset** Rucouxet / Molimist Testamentist / Wanhaust ia wdhest.
- [A-II-592] TEme on yxi **Lyhykeinen** Epistola / Mutta quitengin yxi sangen Christilinen Oppi

Johdos adjektiivista *lyhy* (⇒ *lyhyt*). Kirjoitusasussa *lyhikäinen i* on todennäköisesti y:n merkinä, mutta ortografisista syistä tätä on mahdotonta tietää varmasti.

► VKS 2021 *lyhikäinen*.

lyhykäisest, -ä, lyhikäisest, -ä *adv.* 'lyhyesti, lyhykäisesti, suppeasti, tiiviisti'
(1544) 12 esiintymää, myös Westh

- [A-I-768] Ja **lyhikeijsest** / enämin olen loondocappaleijden pälle turuanut quin itze minun HERRAN Jumalan / loijan / ia lunastaijan pälle.
- [A-I-812] Se Rucous Ise meiden Seitzemes osas **lyhikeijsesta** pandu.
- [A-II-6] Se on nijn / ette Euangelium macta lyhyt ia pitke Puhe olla / ia yxi **lyhykeisesta** / ia toijnen pitkesti macta sen kirioita.
- [A-II-536-[EF-3:3]] minulle ombi tietteuexi techty teme Salaus / ilmoituxen cautta / Ninquin mine ennen **lyhykeisest** kirjoitin
- [A-III-16] Neme Regulat ia oienuxet **lyhikeiseste** osottauat / quinga Auioskesku / Oikein / Toimelisesta ia Lailisesta alietan ia pätetän.

Adjektiivin (⇒) *lyhikäinen, lyhikäinen* elatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Loppuheittoiset muodot voivat olla myös adverbijohdoksia. Westhin koodeksissa on loppuvokaalinsa säilyttäneitä adverbijohdoksia.

► VKS 2021 *lyhykäisesti*.

lyhylinen *a.* 'lyhyt, suppea, niukka' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-702] Senteden hen ennustapi nijte sanoia / ioita Jeremiaski / waicka **lyhyllisille** sanoilla.

Johdos adjektiivista *lyhy* (→ *lyhyt*). Samasta adjektiivista ei tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *lyhyllinen*.

lyhynen *a.* 'lyhyt, suppea, niukka' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-661] Lopusa hen prophetera **lyhysille** sanoilla Christusen Waldakunnast

Johdos adjektiivista *lyhy* (→ *lyhyt*). Sama adjektiivi tunnetaan murteissa etenkin Keski-Suomen pohjoisosasta, mutta hajatietoja on muualtakin. Westhin koodek-sissa samassa merkityksessä esiintyy *lyhyminen*.

► VKS 2021 *lyhyinen*; SMS 2022 *lyhyinen*.

lyhyt *a.* 'lyhyt pituudeltaan t. kestoltaan, suppea, tiivis' | (1544) 9 esiintymää

- [A-II-223-[LK-19:3]] Ja hen [= Sakkeus] pysi nähä Jesust / cuca hen oli / ia ei sanut Canssaldä / Sille ette hen oli **lyhyt** wartans.
- [A-III-343-[PS-89:48]] Muista / quinga **lyhyt** minun Elemen on
- [A-II-651-[HEB-11:32]] Ja mite minun pite enämen puhuman? Sille Aica tulis minun **lyhywexi** / ios minun pidheis yleslukeman / Gedeonista / Barachista / Samsonista
- [A-II-6] Se on nijn / ette Euangelium macta **lyhyt** ia pitke Puhe olla / ia yxi lyhykeisesta / ia toijnen pitkesti macta sen kirioita.
- [A-II-553] Nin mös teme Colosserin tyge / asetta henens sen Epheserein tyge kirioitetu ielkijn ia käsittepi **lyhyelle** toimella sen sama Sisellepidhon ia ne Päcappalet.

Sanalla on liiviä lukuun ottamatta varma etymologinen vastine kaikissa lähisuku-kielissä. Se näyttää rakenteeltaan johdokselta, ja sen rinnakkaismuotona eräissä hämäläismurteissa esiintyy kantasanalta vaikuttava *lyhä* (→ *lyhempi*). Alkuperäi-nen vartalo esiintyy yleiskielessäkin mm. komparatiivimuodossa *lyhempi*; *lyhyt*-sanan vastaava komparatiivi on *lyhyempi*. Variantti *lyhy* tunnetaan murteissa laa-jalti Varsinais-Suomesta pohjalaismurteisiin asti, ja se sopii eräiden Agricolalla esiintyvien johdosten kantasanaksi paremmin kuin *lyhyt*. Sanavartalolle ei ole voitu osoittaa vastineita etäsukukielistä eikä liioin kiistatonta lainaetymologiaa, joten sen alkuperä on toistaiseksi epäselvä. Yhtenä mahdollisuutena on kuitenkin esitetty, että sana olisi lainaa balttilaisesta partisiippimuodosta **lūžusi* 'murtunut, rikkoutunut'.

► SKES 1958 *lyhyt*; Hakulinen 1979 141; SSA 1995 *lyhyt*; Liukkonen 1999 SUST 235 89–90; EES 2012 *lühike*; Junttila 2015 103, 218; NES 2020 *lyhyt*; VKS 2021 *lyhyt*; SMS 2022 *lyhyt*.

lyhyt ikäinen *a.* 'lyhytikäinen, vain vähän aikaa elävä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-315] mine olen sinun paluelias / ia sinun palueluspicas poica / yxi heicko Inhiminen / ia **lyhyt ikeijnen** / Ja wähen ymmertäpä Laista / ia Oijkeudhesta

Sanaliitosta *lyhyt ikä* johdettu adjektiivi, joka on kirjoitettu sanaliitoksi mutta joka on rakenteensa perusteella katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *lyhyt+ikäinen*.

lyhä → **lyhempi**

lykaonia *s.* 'lykaonian kieli' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-352-[AP-14:11]] Coska sis Canssa sen neki / mite Pauali oli tehnyt / yleskorghotit he änen **Lycaoniaksi** sanoden / Jumalat ouat Inhimiste modholla meiden tygen alasastunuet.

Vähän-Aasian sisämaassa antiikin aikana sijainneen *Lykaonian* (latinaksi *Lycaonia*) maakunnan nimestä muodostettu muinaiskielen nimitys. *Lykaonian* maakunnan kieli on saattanut kuulua indoeurooppalaisen kielikunnan anatolialaisten kielten ryhmään, mutta käytännössä sitä ei tunneta.

► Saarisalo 2009 *Lykaonia*; Encyclopaedia Britannica 2022 *Lycaonia*.

lykä|tä, -itä *v.* 'työntää, sysätä, tönäistä (myös. kuv.), panna, siirtää (asia)' (1544) 13 esiintymää

- [A-II-389-[AP-27:30]] Mutta quin Haximiehet pysit paeta Hahdest / nin he Wenhen meren **lykkesit** / sille ionella / ette he tadhoit Ankurita wloswiedhe Hadhen kieulast.
- [A-II-502-[2KOR-4:00]] Tesse hen nijte wäri Opetaita ia Apostolit kylken **lycke** / iotca wlconaisesta caunit kijldeuet.
- [A-II-495] Mutta neinen caikein cansa hen ninen Falskein Apostolein kylken **lyckeie** / iotca Lain opetit Euangelium tasalle
- [A-I-164-[JUDIT-9:18]] *anna* Sana minun Suhuni / ja **lycke** minun sydhemeeni neuuo / mite minun aijatteleman / ia tekemen pite
- [A-II-156-[JH-13:2]] Ja Ectolisen ielken / Coska io Perkele oli Judan Simonin Ischariothin Sydhemen siselle **lykenyt** / ette hen piti henen pettemen
- [A-II-383-[AP-25:12]] Nin Festus Radhia puhutteli ia wastasi / Keisarin ala sine **lykkesit** sinus / Keisarin tyge sinun mös pite menemen.
- [A-II-384-[AP-25:21]] Mutta quin Pauali **lykäsi** asians Keisarin tundemisen ala / nin mine annoin henen ketkette
- [A-II-387-[AP-26:32]] Nin sanoi Agrippa Festuselle / Kylle teme Mies machtasijn pästettä / ellei hen olisi Keisarin ala henens **lykenyt**

Verbillä on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä ugrilaiskieliin asti. Sanavartalo kuuluu suomalais-ugrilaiseen perintösanastoon. Agricolalla *lykätä* esiintyy myös perusosana yhdyssverbissä (→) *poislykätä*.

► SKES 1958 *lykätä*; UEW 1988 248–249; SSA 1995 *lykätä*; EES 2012 *lukkama*; NES 2020 *lykätä*; VKS 2021 *lykätä*.

lymittää → lymyttää

lymy s. 'piilo, kätkö' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-150] Ja [Jesus] iei sinne Cadhen toistakymmenen cansa Judasten edheste **lymyhyn**.
- [A-III-233-[PS-18:12]] Henen Maians ymberille oli Pimeys / ia musta wedhen sakeus paxuista Piluiste iossa hen **lymys** oli.

Sanavartalolla on vastineita eräissä lähisukukielissä ja saamessa. Sen etäisempi alkuperä on tuntematon.

► SKES 1958 *lymy*; SSA 1995 *lymy*; VKS 2021 *lymy*.

lymyttää, lymittää v. 'piilottaa, kätkeä' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-274-[PS-31:21]] Sine **lymytet** heite sinun tykenes / iocahitzen hastauxesta / Sine peitet heite sinun maijasas Rijtelewejsist kieliste.
- [A-III-488-[JES-42:22]] Se on yxi radheldu ia röuettu Canssa / he ouat caiki tynni paulatut Coopasa / ia Fangein Honesen **lymytetut**.
- [A-III-512-[JES-57:17]] Mine olin wihainen ylitze heiden Ahneudhens wärydhen / ia löin heite / **lymitin** itzeni ia närkestyn.
- [A-III-691-[NAH-3:11]] Jwrinin teuty sinun mös iopuua / ia sinuas **lymytte** / ia Linna sinun Wiholisistas edest etzimen.

Johdos joko verbistä (→) *lymytä* tai suoraan tämän kantasubstantiivista (→) *lymy*. Variantissa *lymittää* voi *i* olla *y:n* merkki.

► VKS 2021 *lymyttää*.

lymy|tä, -ä v. 'olla piilossa, kätkeytyä, mennä piiloon, piilottaa' | (1544) 11 esiintymää

- [A-I-242-[JES-26:20]] Mene minun Canssan / sinun Cammioos / ia sulie sinun owes ymberilles / **lymy** yrield / silmen räpedhöxen aijaxi / nincauuan ette wiha ylitzekieupi.
- [A-II-10] Sillens hen Christusen miehudhen / ionga alla Jumalus peitetty **lymysi** ylesnieli.
- [A-II-260-[JH-6:15]] Coska sis Jesus tunki ette he tadhoit tulla ia otta henen / ia tedhe henen Kuningaxi / **lymui** hen tas worelle yxinens.
- [A-II-271-[JH-8:59]] Nin he sis poimit kiui laskettaxens hende. Mutta Jesus **lymyi** / ia wlosmeni Templist.
- [A-III-658-[AM-9:3]] Ja ios he heitens **lymyisit** ylhelle sen Carmelin päle / nin mine tadhon heite sielde ylesetzie ia poistemman heite.

Johdos substantiivista (→) *lymy*. Agricolalla *lymytä* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *poislymytä*.

► VKS 2021 *lymytä*.

lymätä v. 'piiloutua' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-257-[JH-5:13]] Mutta se ioca parattu oli ei tiennyt kenge se oli / Sille ette Jesus oli **lymenyt** / ette Canssa nijn palio oli sijne Paicas.
- [A-III-363-[PS-104:22]] Mutta cosca Auringo taas ylescoitta / nin he sijte **lymeuet** / ia Lolihins renteleuet.

Johdos samasta kannasta, joka sisältyy substantiiviin (→) *lymy*.

► VKS 2021 *lymytä*.

lystäntää v. 'tahtoa, haluta, tehdä mieli' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-23] Nyt sine kyluä Talui siemendh. laske mös werta cosca **lystendh**.
- [A-I-816] Sentedhen olcohon sinun tactos / teghe sine meiden cansan / mite sinun ylenpaldisudhes **lustende**.
- [A-III-315-[PS-73:7]] He paisuuat Casuos ninquin Lihaua Watza / He tekeuet waiuin mite heiden **lystende**.

Johdos samasta lainaperäisestä vartalosta kuin verbi (→) *lystätä*.

► VKS 2021 *lystäntää*.

lystätä v. 'haluttaa, huvittaa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-643] Yleswalista minun tunnot ja minun sielun / ette mine site sinulda anoijsin / quin sinun **lysteis** cwlla

Laina muinaisruotsin verbistä *lysta* 'haluta'. Samaan yhteyteen kuuluva ruotsin substantiivi *lust*, *lyst* on lainattu Agricolan kieleen asussa (→) *lusti*.

► Streng 1915 107; SKES 1958 *lysti*; SSA 1995 *lysti*; NES 2020 *lysti*; VKS 2021 *lystätä*.

lytiä v. 'liikkua kyyristellen' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-363-[PS-104:20]] Sine teet Pimeydhen / ette Öö tule / silloin caiki Pedhot **lytiuet**.
- [A-III-462-[JES-2:21]] Ette hen [= jokainen ihminen] **lytisi** Kiuirakohin / ia Wortein rotkohin / HERRAN pelghon teden

Verbillä ei ole vastineita sukukielissä eikä suomen murteissa. Samassa asussa se tunnetaan vain Gananderin sanakirjasta (*lydin* t. *lydän* 'gå eller springa skyndsamt utan twång'). Verbivartalo on mahdollisesti lainaa ruotsin verbistä *luta*, joka eteenpäin nojaamisen lisäksi on varsinkin vanhassa kielessä merkinnyt kyyryssä kulkemista. Agricolan esiintymien merkitystulkinta perustuu saman psalminkohdan

toiseen käännökseen (→ *lyykyellä*). Lukutavan valinta perustuu Gananderin paralleeliin. Myös lukutapaa *lyytiä* on pidetty mahdollisena.

► Rapola 1962 37; VKS 2021 *lytiä*.

lyykyellä v. 'liikkua kyyristellen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-208-[PS-104:20]] Sine teedh pimeydhen / ette Öö tule / henesse kaiki pedhot **lykyweluet**.

Verbillä ei ole vastineita sukukielissä, eikä se vanhassa kirjakielessäkään esiinny täsmälleen samassa muodossa muilla kirjoittajilla. Sanavartalon *lyyky-* on muiden esiintymien pohjalta tulkittu merkitsevän eteenpäin kumartunutta asentoa. Se on ilmeisesti johdos samasta kannasta, joka sisältyy verbiin *lyykistyä* 'kyykistyä, kyyristyä'. Tämä on selitetty kontaminaatioksi verbeistä *lyyhistyä* ja *kyykistyä*.

► Toivonen Vir. 1955b 342; SSA 1995 *lyykistää*; SMS 2022 *lyykistää*.

lyytiä → **lytiä**

lyödä v. 'lyödä, heittää, kääntää, iskeä, voittaa, nujertaa, kukistaa, tappaa, tuhota, rangaista, kurittaa' | (1544) 137 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-II-181-[LK-6:29]] Ja ioca sinua **löö** poskelle / taritze mös henelle toinen
- [A-I-141-[JER-14:19]] Mixi sine olet meite nijn **lööniit**? ettej meite kengen taidha parata?
- [A-II-234-[LK-22:49]] Herra / emmekö me Mieckalla **löö**?
- [A-III-305-[PS-68:26]] Ne laulaiat edelkeuet / Sitelehin ne Leicarit Picadhen seas / iotca Trumboin päle **löuet**.
- [A-I-526] eij hen sijs woj ioosta sinun keskydhes tiete mödhen / Mutta enämjn poluet cumarta / **löödhen** rindansa
- [A-III-760-[MAL-1:13]] Ja te sanotta / Catzos / se on sula waiua / ia **löö**t sen twleen
- [A-II-121-[MK-4:37]] Ja nousi swri Tuulispä / ia Aldhot **löit** siselle Hachten / nin ette se io teutettin.
- [A-III-182-[LK-24:4]] Nin he peliestyt / ia heiden Casuons mahan pein **löit**
- [A-III-341-[PS-89:10]] Sine **löödh** Rahabin cooliaxi
- [A-I-25] Kylue / coppa / ia szonda **löö**.
- [A-I-186-[2MS-15:6]] HERRA / sinun oijkea kätes teke swren ihmen / Herra / sinun oijkea kätes on **löönyt** wiholisen
- [A-I-9] Ole lembemes / ia ele szöö. iosta kylmetauti sinun **löö**.
- [A-II-685-[ILM-8:12]] Ja se nelies Engeli Basunalla soitti / ia colmas osa Auringoisesta **löötin** / ia colmas osa Cuusta / Ja colmas osa Techdeiste / nin ette colmas osa heiste pimensi
- [A-I-155-[1MS-32:11]] mine pelkän hende / ettej hen tulisi / ia **löijsi** sekä emät / ette lapset minulta
- [A-III-325-[PS-78:47]] Coska hen Rakehilla heiden Winapuuns **löi** / ia heiden Willificunans Pacaisella.

- [A-III-126-[3MS-26:21]] ios te minua wastian waellatte / Ja ei te tadhon minua cwlla / Nin mine sen tadhon wiele seitzemenkerta enemexi tehdä / **lödhexeni** teite teiden syndein teden.
- [A-I-306-[PS-141:5]] Se wanhurscas **löken** minua ystewelliseste / ia laiittakan minua / Se pite minun iwri hywe tekemen

Verbillä on varmoja etymologisia vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä ugrilaiskieliin asti. Nämä merkitsevät yleisimmin 'ampua' tai 'heittää'. Rinnastus arvioidaan varmaksi merkityseroista huolimatta, sillä ampumisen ja lyömisen merkitykset on mahdollista selittää alkuperäiseksi oletetusta 'heittää'-merkityksestä syntyneiksi. Agricolalla lyödä esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *alalyödä, alaslyödä, laiminlyödä, maahanlyödä, rikkilyödä, yhteenlyödä, yleslyödä, ylitsenlyödä*.

► SKES 1958 *lyödä*; UEW 1988 247; SSA 1995 *lyödä*; EES 2012 *lööma*; NES 2020 *lyödä*; VKS 2021 *lyödä*.

lyöttynyt a. 'lyöty, kukistettu' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-449-[1SM-17:52]] Ja ne Philisteit langesit **lötynet** Tien päle / Portijn asti

Agricolan ainoa esimerkki on partisiippimuoto verbistä *lyöttyä*, joka on johdos verbistä (→) *lyödä*.

► SMS 2022 *lyöttyä*.

lyövyttää v. 'näännyttää' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-386] Terue HERRAN Jesusen Laupahin [!] Rinda / meiden edhesten kersimises **Löwuytetty**.

Verbi *lyövyttää* on (→) *lyödä*-verbiin perustuva johdos. Sen välitön kantasana on joko *lyöpyä* tai *lyöttyä*, joista molemmista esiintyy murteissa johdos *lyövyttää*. Sanan ainoa esiintymä Agricolalla on partisiippimuoto, joka esiintymisyhteydessään voidaan tulkita joko liittomuodon osaksi tai adjektiiviksi. Agricolan sana on käänös latinan partisiipista *conturbatum*. Suomen murteista *lyövyttää* on todettu mm. Rovaniemeltä ja Suomussalmelta merkityksessä 'saada väsymään, väsyttää' ja Kiihtelysvaarasta merkityksessä 'kuluttaa'.

► Gummerus 1947 169; VKS 2021 *lyövyttää*; SMS 2022 *lyödyttää, lyöpyä, lyöttyä, lyövyttää*.

lähde s. 'lähde, juoma- t. vedenottoaika (myös kuv.), nestettä vuotava kohta, (asian t. ominaisuuden) alkulähde' | (1544) 52 esiintymää, myös Westh

- [A-II-253-[JH-4:6]] Nin oli sielle / Jacobin **Lähdhe**. Coska nyt Jesus matkast oli wäsynyt / nin hen istui **Lächten** päle.
- [A-III-317-[PS-74:15]] Sine annat cohutta **Lectet** ia wirdhat / sine annat poisquiuta wäkeuet Cosket.
- [A-III-590-[HES-34:18]] Eikö sijne kylle ole / ette teille nin hyue wehmas on / ia nin yldekylle / ette te sen ialghoillan tallatte. Ja nin lustiset **Läctet** iodhaxen / nin yldekylle / ette te sisellenkeut / ia ne pyterexi teet?

- [A-I-378] Anna ette mine aijna ianoijsin / ia racastaisin sinua eleuen Lechtein wette ijancaikisen walkeudhen **lechten** / caiki sydhemen halulla / sinua racastaman
- [A-III-779-[3MS-20:18]] Jos iocu Mies iongun waimon tyken maca / henen Cwtaudhissans / ia alastapi henen häpiens / ia auapi henen werens **lechten** / ia se alastapi henen werens **Lechten** / Ne molemat pite mestattaman heiden Cansastans.
- [A-I-412] Ettes olet lodhuttaija / ia Herran lahijain andaija / pyhe tuli / **ledhe** / ja rackaus / ia hengelinen woijdhellus.
- [A-III-205] Psalmeis ombi Terueydhen toiuo. Murhen Lohutos. Sen totisen walkeudhen tundemus / ia Pyhydhen **Lähde**.
- [A-I-787] itze Perkelehesta / ioca on caiken pahudhen alcu / iuri / ia **ledhe**

Sanalla on vastine useissa lähisukukielissä. Se on johdos verbistä (→) *lähteä*. Agricolalla *lähde* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *armonlähde, elämänlähde, päälähde, verilähde, vesilähde, vetteinlähde*.

► VKS 2021 *lähde*.

lähdetty a. 'lähetetty' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-654] sine ioca cadhen toijsta kymmenen aijastaijkanen pilti olit / istuijt Templis / ia opetit nijte opettaij / iollen mös Ise taiuahasta **ledhetylle** sanalla andoiw woijma Inhimisten sickijoihte opettamahan

Verbin (→) *lähteä* partisiippimuoto, jota on epäsuomalaiseen tapaan käytetty *lähet-tää*-verbin vastaavan partisiipin asemesta.

lähdettää v. 'lähettää, toimittaa, saattaa matkaan, antaa viedä' (1544) 52 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-83-[LK-1:26]] CUdhenna cuucaunna / **ledhetettin** Jumalast Engeli Gabriel ychten Galilean caupungin / ionga nimi oli Nazareth
- [A-I-326-[JH-17:21]] heiden pite ychte oleman meisse / Senpälle / ette mailma wscoijs sinun **ledhettenes** minun
- [A-I-107] Me rucoelema sinun Armoijas / ettes pyhen Henges / meiden Rindain siselle **lähdetteijsit**
- [A-I-655] **LEdhette** sinun wisahutti alas sinun pyheste taiuahastas / ja sinun ylenpaldisudhes istuijmelda
- [A-III-141] Ettes wskolisia paluelioita sinun Elohos **ledheteisit**.
- [A-I-373] Herodesen tyge sinun Pilatus **ledhetti**

Johdos verbistä (→) *lähteä*. Verbi (→) *lähettää* on saman johdoksen itämurteinen variantti. Agricolalla *lähdettää* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *pois-lähdettää, uloslähdettää*.

► VKS 2021 *lähettää*.

lähde vesi s. 'lähdevesi' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-17] Telle kwlla ioman pite wähe (quin Auerrois sano) **lähdhe vette** / ioca homeltan ia Etikan cansa Lachtucat sömen

Substantiiveista (→) *lähde* ja (→) *vesi* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *lähde+vesi*.

lähemin adv. 'lähemmäksi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-652-[AM-6:0]] iota **lähemin** Onnettomus ioutu / site irttamax ia pahemaxi he tuleuat.

Suhteellista sijaintia ilmaisevan nominivartalon *lähi* (→ *lähes*¹) komparatiivimuodon monikollinen instruktiivi, joka on kiteytynyt adverbiksi.

► VKS 2021 *lähemmin*.

lähemmäinen a. 'läheinen, läheisempi' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-68] Senteden coskas itzelles aiattelet / ette sinun teuty coolla / ia Jumala olis sinun päles wihastunut – – site **lähemmeinen** hen ombi sinulle / ia tacton sinun Crwnata hyuydelle ia Laupiudella.

Nominivartalon *lähi* (→ *lähes*¹) komparatiivimuodosta johdettu adjektiivi.

► VKS 2021 *lähimmäinen*.

lähempänä adv. 'lähempänä' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-449-[ROM-13:11]] nyt ombi hetki Wnesta ylesnosta (Senwoxi ette meiden Terueys ombi nyt **lehembenä** / quin silloin coska me vskoima)
- [A-II-639-[HEB-6:9]] Mutta me vskallam meilleme / rackahimat / teilde parambata / ia quin Autuutta **lehembene** olis / echke me näin puhuma.

Nominivartalon *lähi* (→ *lähes*¹) komparatiivimuodon yksiköllinen essiivi, joka on kiteytynyt adverbiksi.

► VKS 2021 *lähempänä*.

lähemäinen s. 'lähimmäinen' | (1543) 4 esiintymää

- [A-O-7-[2MS-20:16]] Cadhexes Ele ole wäre todhistaija / sinun **lehemeises** wastan

Nominivartalon *lähi* (→ *lähes*¹) komparatiivimuodosta johdettu substantiivi.

► VKS 2021 *lähimmäinen*.

läheneväinen *a.* 'lähenevä, lähestyvä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-716] osottat sillen rumihillen henen pahan Elemens / ia henen lopuns / ia mös sen **lehenneweijsen** coleman / kipudhen cautta / iotca ouat henen sanoman saattajans.

Verbin (→) *lähetä* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi.

► VKS 2021 *lähenevä*.

lähennys *s.* 'läheisyys, lähestyminen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-602] sinun pyhimen rumis ja weres **lehennys** / nijn mwttakan minun sydhemen laen / etteij hen ilman sinuta tundesi ychten makeutta
- [A-I-660] caukana olcon heiste caikein pahutten **lähennys** / ia heiden cunpanis pyhe hengi olcohon.

Johdos verbistä (→) *lähentää*. Samasta johdoksesta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *lähennys*.

lähentyä, lähentyvä *v.* 'lähestyä, tulla lähelle' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-252-[1KN-8:59]] Ja nemet Sanat mine olen Herran edes rucoellut / madaisit **lähentyue** HERRAN meiden Jumalan tyge / öölle ja peijuelle
- [A-I-320-[SIIR-51:31]] **Lähendykset** minua te Taitamattomat
- [A-I-410] **LEhendyken** meite (O HERRA Jumala) sen pyhen hengen woijma
- [A-I-688] Catzos / nyt on **lehendynyt** talwi / ninquin Aijastaijan wanhuus ja colema
- [A-II-589-[2TIM-3:1]] MUtta sen sinun pite tietemen / Ette wimeisine peiuine waaraliset aijat **lehenyuet**.

Johdos verbistä (→) *lähentää*.

► VKS 2021 *lähentyä*.

lähentäminen *s.* 'läsnäolo' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-539] waijuainen mine olen / ia polittain fangittu / ia pultilla raskahutetu / sihenasti sine / sinun **lehedemises** walkeudhella / minun walghistaijsit / ja wapahudhen annaijsit

Johdos verbistä (→) *lähentää*. Agricolan ainoassa esiintymässä on ilmeinen paino-
virhe (nasaaliiviiva puuttuu, *lehedemises* → *lehendemises*).

lähentää *v.* 'lähestyä, tulla lähelle; tuoda lähelle' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-447] **LÄhenne** HERRA meiden neurin rucouxijm / ia elkön olgho caukana meiste / sinun paluelioijstes /

- [A-III-253-[PS-32:9]] Elket olco ninquin Orihit ia Mwlit / ioilla ei ole ymmerrdhöst / ioillen pite Suitzet ia Ohiat suhun pandaman / ellei he **lehenne** sinun tyges.
- [A-III-308-[PS-69:20]] **Lehennä** sinuas minun Sieluni tyge / ia päste hende minun Wiholisteni teden pälasta minua.

Johdos joko verbistä (→) *lähetä* : *lähene*- tai suoraan nominivartalosta *lähi* (→ *lähes*¹).

► VKS 2021 *lähentää*.

lähes¹ *adv.* 'lähes, melkein, suunnilleen; ehkä, varmaankin'

(1544) 92 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-145-[BAR-2:18]] mutta se sielu / ioca cowan murehtipi / ia cumarasas / ia surulissa kieupi / ia silmens **lähes** idkosta puhcaisut ombi / ia nelkehinen ombi / se puhupi Herra / sinun cunniastas
- [A-I-171-[JES-63:18]] He omistauat **lähes** caiken sinun pyhen canssas
- [A-I-318-[SIIR-51:8]] Mine olin leszne coolemata / Ja minun hengen oli io **lehes** heluettijn waijonut
- [A-II-168-[LK-2:37]] Nin oli **lähes** io kymmenes hetki.
- [A-II-101-R] Legio) on yxi lucu **lähes** Cwsi tuhatta.
- [A-II-249-R] Mitta / Metreta Grekixi / Caxi Metretat tekeuet meille **lehes** yden Emberin Wina.
- [A-II-278-[JH-11:18]] Mutta Bethania oli leszne Jerusalemita / **lehes** wijsitoistakymmede Wacomitta.
- [A-II-351-[AP-13:00]] Elimas) cwlu **lehes** Ebreixi ninquin se olis itzens eli Messiaksi se on Jumalan Kuningaxi cutzunut / eli Woidheluxi /
- [A-III-648-R] Harmon) Ombi **lehes** se Wori Amanus / ioca edhembene on Israel Assyriahan poiswiety.

Historiallinen tulosijamuoto tai latiivinen johdos suhteellista sijaintia ilmaisevasta nominivartalosta *lähi*. Vartalolla on vastineita sekä lähisukukielissä että maris-sa, mutta nämä eivät yleensä esiinny itsenäisinä sanoina vaan tiettyihin taivutusmuotoihin kiteytyneinä adverbeina tai adpositioina. Kiistanalaisia vastineita on esitetty myös unkarista ja samojedikielistä. Joka tapauksessa sanavartalo kuuluu kielikunnan vanhaan perintösanastoon. Westhin koodeksissa *lähes* esiintyy lähi-ajan merkityksessä 'lähelle' (→ *lähesjoutua*).

► SKES 1958 *lähi*; UEW 1988 687; SSA 1995 *lähi*-; Helimski 1999 FUM 21/22 77–80; NES 2020 *lähes*; VKS 2021 *lähes*.

lähes² *adpos.* 'lähelle, luo' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-253-[JH-4:5]] Nin hen tuli ychten Samarian Caupungin / ioca cutzutan Sichar / **lehes** site Mancartanota / ionga Jacob oli andanut Poians Josephin.
- [A-II-261-[JH-6:23]] Mutta mwdh Hahdet tulit Tiberiast **lehes** site paicka / cussa he olit sönet leipe

- [A-III-147-[MK-11:1]] SInä toisna Peiuene / coska he lehestuit Jerusalemin / Bethphagin pein / **lehes** Ölioworta / lehetti Jesus caxi henen Opetuslastans

Rakenteellisesti sama muoto kuin adverbi (→) *lähes*¹. Adpositiona *lähes* on aina prepositio, jonka täydennys on partitiivissa.

► Salmi 2010b SUST 259 101–103; VKS 2021 *lähes*.

lähesjoutua v. 'käydä t. tulla ajankohtaiseksi' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-53] RAcas Welien / Se on nyt nin **lehesioutunut** / Ette sinun pite nyt teste mailmasta menemen sinun Taiualisen Ises tyge

Adverbista (→) *lähes*¹ ja verbistä (→) *joutua* muodostettu yhdysverbi, jota ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä. Westhin koodeksissa samat osat esiintyvät sana-liittona.

► VKS 2021 *lähes+joutua*.

läheskäydä v. 'mennä luokse' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-142-[MK-11:13]] Ja hen näki taambata Fikunapuun / iolla lehdhet olit / Nin hen **leheskeui** ios hen iotaki henesse leunyt olis.

Adverbista (→) *lähes*¹ ja verbistä (→) *käydä* muodostettu yhdysverbi, jota ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä.

► VKS 2021 *lähes+käydä*.

lähestulla v. 'tulla, tulla lähelle' | (1543) 13 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-O-11-[MT-6:10]] **Lehestulkon** sinun waldacunnas. Olcon sinun tactos nijn maasa quin on taiuassa.
- [A-I-411] SWo caikiwaldias / laupias Jumala / ette pyhe hengi **lehestullen** / meite henen Cunnians templin / madhaijsit siselle asuuen sen teudhytte
- [A-II-449-[ROM-13:12]] Se Öö ombi edesmennyt / ia Peiue on **lehestullut**.

Adverbista (→) *lähes*¹ ja verbistä (→) *tulla* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2021 *lähes+tulla*.

lähestyminen s. 'tuleminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-523] ette nein tellens (O ychteinen wapachtaija) meiden rumin Sielun / ia hengen / sinun cauttas / cokonans ia teudhelissä ketkesit / haman sinun **lehestymises** peiuehen domiohon asti

Johdos verbistä (→) *lähestyä*.

► VKS 2021 *lähestyminen*.

lähestyskirja s. 'kirje' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-243] Kirioitti hen mös yhden **Lehestuskirian** / ioca nein alcupi
- [A-II-243] Ja teme **Lehestuskiria** caikilda kircon Esimiehilde ia oppenuilda wahuistetan.

Verbin (→) *lähestyä* substantiivijohdoksesta ja substantiivista (→) *kirja* muodostettu yhdyssana, jota ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä. On myös mahdollista, että sanassa on painovirhe ja tarkoitettu muoto on (→) *lähetyskirja*, joka Agricolalla tavallisemmin esiintyy samassa merkityksessä.

► VKS 2021 *lähestys+kirja*.

lähestyä v. 'lähestyä, tulla lähelle t. luo, kääntyä jonkun puoleen, ryhtyä sukupuoliseen kanssakäymiseen' | (1544) 70 esiintymää

- [A-II-80-[MT-21:1]] JA quin he **lehestuit** Jerosolimat ia tulit Bethphagen Oliomäen tyge / silloin Jesus lehetti caxi Opetuslastans
- [A-I-372] Ja cosca sinun pinas aijca **lehestuij** / nijn sine tachtoi murhectia / ia hoolia / ia cauhistuu / ninquin totine Inhiminen
- [A-I-829] Ja cosca se wimeinen hetki **lehestupi** / ioca meite teste poijskutzupi / sillojn sine meite hallitze / lodhutta / tuke
- [A-III-30-[MT-4:00]] **Lähestypi** Se on / Taiuan valdakunda ei ole caucan / se on io käsise ia owen edhes
- [A-I-708] Sine Jumala caikiwaldias / sinun pälles wscaldauaijsten wäkewuys / **lehesty** armolisesta meiden auxenhwtamisen
- [A-II-64-[MT-15:8]] Teme Canssa **lehestypi** minua suullansa / ia hwlillans minua cunnioitzeuat / mutta heiden sydhemens on caucan minusta.
- [A-II-664-[JAK-4:8]] **Lehestyke** Jumalalle / nin hen **lehestypi** teille.
- [A-III-771-[2MS-19:15]] Ja hen sanoi heille. Olcat colmanden peiuen walmijt / ia elket **lehestykö** teiden Emendijn.

Johdos nominivartalosta *lähi* (→ *lähes*¹).

► VKS 2021 *lähestyä*.

lähestää v. 'tulla t. tuoda lähelle' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-26-[MT-3:2]] Techket paranost / Sille taiuan waldakunda ombi iuri **lehestenyt**
- [A-II-197-[LK-10:11]] Quitengi te se tietkä / Ette Jumalan waldakunda oli teite **lehestenyt**.
- [A-II-335-[AP-8:29]] Nin Hengi sanoi Philippusel / Mene edes ia **leheste** sinuas temen rattan tyge.

Johdos nominivartalosta *lähi* (→ *lähes*¹).

► VKS 2021 *lähestää*.

lähetellä v. 'lähetellä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-692-[ILM-11:10]] [kansat] iotca Maan päle asuuat / iloitzeuat ia remuitzeuat heiden pälens / ia Hercust eleuet / ia Lahioia keskenens **lehetteleuet**

Johdos verbistä (→) *lähettää*.

► VKS 2021 *lähetellä*.

lähetetty s. 'lähettiläs, lähetetty' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-184-[LK-7:10]] Ja quin ne **Lehetetydh** palasit Cotijn / leusit he sen paluelian teruene ioca sairasti.
- [A-II-225-[LK-19:32]] Nin ne **lehätetyt** menit / ia leusit ninquin hen oli heille sanonut.
- [A-II-272-[JH-9:7]] Mene ia pese sinus Silohan Lammikos (se on tulkittu) **lehetetty**. Nin hen meni / ia pesi itzens / ia tuli näkeuexi.

Verbin (→) *lähettää* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina. Sama muoto esiintyy myös jälkimääritteenä, joka voitaisiin tulkita adjektiiviksi, esim. [A-II-245-[JH-1:6]] *Oli xxi Mies lehetetty Jumalalda / ionga nimi oli Johannes*. Siloan altaan nimi ('lähetetty') juontuu lähettämistä merkitsevästä heprean verbistä *shalah* ja viittaa tässä yhteydessä veden johtamiseen lähteestä lammikkoon akveduktin välityksellä.

► NIB 2009 *Siloam*; VKS 2021 *lehetetty*.

lähettämisen s. 'lähettämisen, toimittaminen' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-206] Ninpes sis löydheth Psalmeis / ios sine selkesti tutkistelet / Jumalan Sanan Lihaxisikiemisen / Syndymisen / Pijnan / Ylesnousemisen / Taiuanastumisen / Pyhen Hengen **Lehettemisen** etc.
- [A-III-303-[PS-68:0]] Ja on tessē xxi Ennustos Christusen Personast / ia henen Ylesnousemisestans / Taiuahan astumisestans / Pyhen hengen Lahiaian **lehettemisest** / Ja Apostolist / Opettaist / Prophetist

Johdos verbistä (→) *lähettää*.

► VKS 2021 *lähettämisen*.

lähettää v. 'lähettää, toimittaa, panna menemään, kuljetuttaa, lähettää sana, lähettää asialle, tulla lähetetyksi' | (1544) 340 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-II-89-[MT-23:34]] Mine **leheten** teille Prophetat ia Wijsat / ia Kirianoppeneet / ia nijste mutamadh te tapatta / ja ristinnaulitzetta
- [A-III-126-[3MS-26:25]] ios te itzenne cocotta teiden Caupungeihin / nin mine Pestilentian **leheten** teiden secan / ia ylenannan teite / teiden Wiholisten käsijn.
- [A-II-331-[AP-7:34]] Ja tule nyt tenne / Mine **leheten** sinun Egijptijn.

- [A-II-233-[LK-22:35]] Ja hen sanoi heille / Coska mine **lehetin** teijen ilman Säkite / ia Taskuta ia Kengete / puuttuico teilde miten?
- [A-II-572-[2TSS-2:2]] Ettei te nopiasti teiten salli teide mielesten poiskende / eikä pelietettä / eike Hengen cautta / taicka Puhe cautta / eli Breiuein cautta / quin se meilde olis **lehetetty**
- [A-II-330-[AP-7:14]] Nin **lehetti** Joseph ia annoi toodha henen Isens Jacobin / ia caiken henen Sughunsa
- [A-II-348-[AP-13:15]] Ja sijttequin Laki ia Prophetat olit luetut / **lehetti** Sinagogan päemies heiden tygens sanodhen / Te Miehet rackat weliet / Ongo teille miten puhumist Canssan manauxexi / nin sanocat.
- [A-I-229-[2SM-22:17]] Hen **lehetti** Taijuahast / ia haki minun / ia weti minun wlgos swresta wedhestä.
- [A-III-737-[SAK-7:2]] Coska SarEzer ia RegemMelech / yenne heiden Miestens cansa / **lähetit** Bethelin rucoleman HERRAN eteen.

Verbillä on vastineita useissa lähisukukielissä. Se on johdos (→) *lähteä*-verbistä, ja myös johdin on ikivanhaa perua. Itämurteille ominaiseen tapaan sanansisäisen *-ht*-yhtymän t on astevaihtelussa kadonnut kokonaan. Rinnakkaisjohdoksessa (→) *lähdettää* yhtymä on säilynyt. Agricolalla *lähettää* esiintyy myös perusosana yhdys-verbissä (→) *alaslähettää*, *jällenslähettää*, *poislähettää*, *tygelähettää*, *uloslähettää*.
 ▶ SKES 1958 *lähettää*; SSA 1995 *lähettää*; NES 2020 *lähettää*; VKS 2021 *lähettää*.

lähet|ys, -ös s. 'lähetys, lähettäminen, sanoma, sanantuoja, lähetti' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-3] Sille Euangelium ombi yxi Grekillinen sana / ia tydhe Somenkielen / quin hyue **lehetus** / Hyue Wsisanoma / hyue wsitidhingi / hyue Huhu ia Cwlutus
- [A-II-185-[LK-7:24]] Ja coska nyt Johannesen **Lehetus** poismenit / rupesi hen Johannesest sanoman Canssalle / Mite te vlosmenit Corpeen catzoman?

Johdos verbistä (→) *lähettää*.

▶ VKS 2021 *lähetys*.

lähetys|kirja, lähetös- s. 'kirje, viesti' (myös kuv.) | (1548) 42 esiintymää

- [A-II-12] NIn ombi mös tieteminen / ette temen Udhen Testamentin Kiria iaetan monijn pienihin kirjoiin / Joista ne ialomat ouat pyhen Johannesen Euangelium / ia pyhen Paulin **Lehetuskiriat**
- [A-II-416] TELLens me Leudheme teste **Lehetöskiriasta** / teudhelisesta mite iongun Christitun Inhimisen tule tietä
- [A-II-455-[ROM-16:22]] Mine Tertius ioca temen **Lehetyskirian** kirjoitin / terueten teite HERrassa.
- [A-II-449-[2KOR-3:3]] te oletta Christusen **Lehetuskiria** / Sarnawirghan cautta walmistettu / Ja ei Pleckille meille kirjoitetud / Waan eleuen Jumalan Hengelle

Substantiiveista (→) *lähetys* ja (→) *kirja* muodostettu yhdyssana.

▶ VKS 2021 *lähetys+kirja*.

lähetys|sana, lähetös- s. '(kuv.) apostoli; sanansaattajan viemä sanoma'
(1548) 5 esiintymää

- [A-II-285-[JH-13:16]] Totisest toitisest [!] sanon mine teille / ei ole Paluelia swrembi henen Herransa eikä **Lehetossana** swrembi / quin se / ioca sen leheti.
- [A-III-662-[OB-1:1]] Me olema HERRALDA cwlluet / Ette yxi **Lehetussana** on Pacanain secahan lehetetty.
- [A-III-690-[NAH-2:13]] tadhon lopun tedhä sinun Röuetuxes päle Maassa Ettei sillen pidhe sinun **Lehetussanas** äni cwluman.
- [A-III-690-R] **Lehetussanas**) se on / Paluelias / Wircamiestes ia Wäkeweistes ände.

Substantiiveista (→) *lähetys* ja (→) *sana* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *lähetys+sana*.

lähetä¹ v. 'lähetä, lähestyä, tulla lähelle, kääntyä puoleen' | (1544) 19 esiintymää

- [A-I-276-[PS-32:9]] Elket olco ninquin Orihit ia Mwlit / iotca eijuet ymmerdhä / Joijlle pite suhun padaman Switzet ja Ohijat / elleij he **lehene** sinun tyges.
- [A-I-548] mine io aijca olen cuullut sinun Sanoistas / ette sine **lehenet** nijnnen tyge / iotca sinua heiden hädhesens ia kiluotuxesans / wscolisesta ja lapsilisesta auxenshwtauat
- [A-I-781] armachtamisen aijca on **lehenny**t
- [A-I-658] **LÄhene** HERRA meiden neurein rucouxijn / ia sinun palueliaijs tien sowita sinun terwehydhes onnihin

Verbillä on vastineita useissa lähisukukielissä. Se on johdos suhteellista sijaintia ilmaisevasta nominivartalosta *lähi* (→ *lähes¹*).

► VKS 2021 *lähetä¹*.

lähetä² v. 'lähettää' → **lähteä**

lähetös → **lähetys**

lähetöskirja → **lähetyskirja**

lähikansa s. 'naapurikansa' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-721] he / quin ylencatzotut kieuhet personat olit / rohenut sen ylenwäkeuen swren Kuningan Artaxerxen / Samariterein ia caikein ymberi **lehicanssain** / kieldön ia haastamisen wstan / sen Templin rakennoxen / kesketten ylesraketa.

Suhteellista sijaintia ilmaisevasta nominivartalosta *lähi* (→ *lähes¹*) ja substantiivista (→) *kansa¹* muodostettu yhdyssana, jota ei tunneta muusta vanhasata kirjakielestä.

► VKS 2021 *lähi+kansa*.

lähikaupunki s. 'naapurikaupunki' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-668-[JUD-1:7]] Sodoma ia Gomorra / ia ne **Lähicaupungit** iotca samalla modholla heiden cansas Hauriuxisa synditehnyet olit

Nominivartalosta *lähi* (→ *lähes*¹) ja substantiivista (→) *kaupunki* muodostettu yhdyssana, jota ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä.

► VKS 2021 *lähi+kaupunki*.

lähikylä s. 'lähikylä, naapurikylä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-192-[LK-9:12]] Pääste Canssa menemen Caupungijn ia **Lehikylijn** / ette he Maiat ia Roca saisit

Nominivartalosta *lähi* (→ *lähes*¹) ja substantiivista (→) *kylä* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *lähi+kylä*.

lähimaa s. 'naapurimaa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-706-[SEF-2:0]] Sijtte ne **Lehimaat** ia Waldakunnat / quin on / Nineue ia Assyria / pite mös rangaistettaman

Nominivartalosta *lähi* (→ *lähes*¹) ja substantiivista (→) *maa* muodostettu yhdyssana, jota ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä.

► VKS 2021 *lähi+maa*.

lähimaakunta s. 'ympäristö, lähiseutu, naapurimaa' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-113-[MK-1:28]] Ja henen Sanomans cohta cwlui ymberi caiken Galilean **Lehimakunnan**.
- [A-II-184-[LK-7:17]] Ja teme Sanoma heneste vloslexi caiken Judean ymberins / ia caikein **Lehimakundain**.
- [A-III-702] Ei hen waiuoin Juttaille sencaltaist witzauit ennusta / Mutta mös caikille **Lehimakunnille** ia Naburille

Nominivartalosta *lähi* (→ *lähes*¹) ja substantiivista (→) *maakunta* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *lähi+maakunta*.

lähimäinen s. ja a. 'läheinen henkilö, sukulainen, toinen ihminen; läheinen, läheisin, lähinnä, lähellä t. vieressä oleva, lähinnä seuraava'
(1543) 121 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-296-[PS-88:19]] Sine teghet ette minun ysteweni ja **Lehimeiseni** / ia minun Tuttawani wedäxet cauwas minusta

- [A-III-776-[3MS-18:20]] Eipe sinun mös pidhe macaman sinun **Lehimeises** Emenen tyken / henehen rychtymen / Jollas itzes henen pälens saastutat.
- [A-I-618] O Laupiahin Ise / anna minulle teusi wso / oijkea toijuo / Jumalan ia **lehimeijsen** palaua ia alinomaijnen rackaus
- [A-I-740] Sen tedhen enge ole Jumalata / enge minun **lehimeijsten** racastanut
- [A-II-199-[LK-10:36]] Cuca neist colmest sinun nähdexes oli henen **Lehimeisens** ioca Röuerin käsijn oli tullut
- [A-II-199-R] **Lehimeisens**) Ei waan se ole meiden **lehimeinen** ioca hyue meille teke / Mutta mös se ioca meiden apu taruitze. Ja me olema toinen toisem **lehimeiset**.
- [A-II-529-[GL-5:14]] Sille ette caiki Laki ydhes sanas teutetään / quin on / Racasta sinun **Lähimeistes** / ninquin Itzesinuas.
- [A-III-775-[3MS-18:12]] Ei sinun pidhe alastaman sinun Tätis häpiete / Sille se on Ises **lehimeinen** Lango.
- [A-III-22] Pangaan sitte Ylke Sormuxen Morsiamen käteen / ensin **Lehimeisehen** sormeen / nin Pisimbeen / ia sitte nimetos sormehen / ia siehen ikeen
- [A-II-325-[AP-5:16]] Ja cokontuli mös swri Joucko nijste **lehimeisist** Caupungeist Jerusalemin / ia edestoit Sairaita
- [A-O-17] Sijte lukekan. Ise meiden. Ja temen **lehimeisen** lucucaisen.
- [A-II-369-[AP-20:16]] Ja **lehimeisen** peiuen ielken / tulima me Miletum

Suhteellista sijaintia ilmaisevan nominivartalon *lähi* (→ *lähes*¹) superlatiivimuodosta johdettu nomini.

► VKS 2021 *lähimmäinen*.

lähin¹ *a.* 'lähinnä oleva' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-70] **Lähin** Suntaki Barbaran edhel. se Aduentin tootha kedhel.

Suhteellista sijaintia ilmaisevan nominivartalon *lähi* (→ *lähes*¹) superlatiivimuoto.

► VKS 2021 *lähin*.

lähin² *adpos.* 'lähinnä, lähellä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-454] Sitelehin tarpelinen on / ette se ymmerteisin / quinga ne Makunnat / iotca tesse ia muissa Prophetissa mainitan / Jerusalemin ia Judean maan **lehin** eli ymberi macauat

Suhteellista sijaintia ilmaisevan nominivartalon *lähi* (→ *lähes*¹) adpositioksi kiteytynyt taivutusmuoto, joka voidaan tulkita joko superlatiiviksi tai superlatiivin loppuheittoiseksi essiivimuodoksi. Westhin koodeksissa esiintyy loppuvokaalinsa säilyttänyt essiivimuoto (*sitä lähinä*) partitiivissa olevan täydennyksen kanssa. Agricolan ainoassa esiintymässä adposition täydennys on genetiivissä.

► VKS 2021 *lähin*.

lähinaapuri s. 'lähinaapuri' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-642-[AM-1:0]] On Ennustus wastan / Juttain **Lehinaburita** / sen Kuningan Siriast / Palestinan / Tyrin / Edom / Ammon ia Moab

Nominivartalosta *lähi* (→ *lähes*¹) ja substantiivista (→) *naapuri* muodostettu yhdys-sana.

► VKS 2021 *lähi+naapuri*.

lähinen a. 'lähellä oleva, läheinen' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-455] Nin ombi Iten pein Jerusalemist eli Judeast **lehinen** se CoolluMeri / cussa muinen Sodoma ia Gomorra seisonut olit.
- [A-III-512-[JES-57:19]] Mine tadhon vlosleuitetyt Hwlet saatta / iotca sarnaman pite / Rauha Rauha / seke caucaisille ette **lehisille**
- [A-III-751-[SAK-13:7]] YLeshera / o Miecca / minun Paimenen ylitze / ia sen Miehen ylitze / ioca minulle se **Lehinen** ombi

Johdos suhteellista sijaintia ilmaisevasta nominivartalosta *lähi* (→ *lähes*¹).

► VKS 2021 *lähinen*.

lähipaikka s. 'lähiseutu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-175-[LK-4:37]] Ja sanoma iulghistui henest caikis sen maakunnan **lehipaikois**.

Nominivartalosta *lähi* (→ *lähes*¹) ja substantiivista (→) *paikka* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *lähi+paikka*.

lähistyä v. 'ryhtyä sukupuoliseen kanssakäymiseen' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-775-[3MS-18:6]] EIKENGEN pidhe henen Lehimeisens Lango **lehistymen** / henen Häpiens alastaman.

Johdos suhteellista sijaintia ilmaisevasta nominivartalosta *lähi* (→ *lähes*¹).

► VKS 2021 *lähestyä*.

lähi valtakunta s. 'naapurivaltakunta' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-706-[SEF-2:0]] Sijtte ne **Lehimaat** ia **Waldakunnat** / quin on / Nineue ia Assyria / pite mös rangaistettaman

Nominivartalosta *lähi* (→ *lähes*¹) ja substantiivista (→) *valtakunta* muodostettu elliptinen sanaliitto, joka rakenteensa ja kontekstinsa perusteella on tulkittava luonnolliseksi yhdyssanaksi. Agricolan kielessä ellipsiä ei osoiteta nykykielen tapaan yhdysmerkillä.

► VKS 2021 *lähi+valtakunta*.

lähteminen s. 'lähteminen, väistyminen, poismeno' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-330-[PS-81:0]] Teme Psalmi weisattin Maiain Juhlisa / sixi Egiptin / **lechtemisen** muistoxi
- [A-I-673] ETte sine meite / O Caikiwaldias / laupias Jumala / ielken öön ia pimeydhnen **lechtemisen** / iellens teruehne tehen peiuen saattanut olet
- [A-II-370-[AP-20:29]] Sille sen mine tiedhen / ette minun **lechtemisen** ielken / tuleuat teiden secaa hirmuiset Sudhet / iotca eiuet Lauman päle armaitze.
- [A-II-613-[2PT-1:15]] Mutta mine tadhon mös ahkeroita / ette teiden pite minun **Lectemiseni** ielkin neite muistosa pitemen.

Johdos verbistä (→) *lähteä*. Agricolalla *lähteminen* esiintyy myös perusosana yhdys-sanoissa (→) *poislähteminen*, *uloslähteminen*.

► VKS 2021 *lähteminen*.

lähteä v. 'lähteä, mennä, poistua, matkata; lähteä sotimaan, hyökätä; olla peräisin' (1544) 42 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-II-51-[MT-11:7]] Mite te **lexitte** wlgos corpehen catzoman?
- [A-II-255-[JH-4:43]] Mutta sitte cadhen peiuen peräst / **lexi** hen sielde / ia meni Galilean
- [A-II-177-[LK-5:13]] Ja hen oijensi kätens ia rupeis henen ia sanoi / Mine tahdon / ole puhdas. Ja cochta Spitali **lexi** henest.
- [A-II-94-[MT-25:14]] yxi Inhiminen muille maille **lechteisens** / cutzui henen Paluelians / ia annoi heille Tauarans.
- [A-III-750-[SAK-12:9]] Silloin mine tadhon aiatella poishucutta caiki Pacanat / iotca Jerusalemin vastan **lecteneet** ouat.
- [A-I-228-[2SM-22:9]] Switzu **lexi** henen Sieramistans / Ja culuttapa Tuli henen Swstans
- [A-I-546] Sille molemat ouat itzestens / molemat wloskieuuet toijsesta / Molemat **lechteuuet** molemista

Verbillä on varmoja etymologisia vastineita sukukielissä ugrilaiskieliin asti. Sana-vartalo kuuluu suomalais-ugrilaiseen perintösanastoon. Agricolalla *lähteä* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *alaslähteä*, *poislähteä*, *uloslähteä*, *yleslähteä*.

► SKES 1958 *lähteä*; UEW 1988 239–240; SSA 1995 *lähteä*; EES 2012 *lähen*; NES 2020 *lähteä*.

läikkyä v. 'välkkyä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-304-R] Hopia ia Culda) se on / Walkia ia Punainen / ninquin iocu Sotawäki Harniskast / aseist ia Lippoista leimapi ia **leicky**.

Verbillä on vastineita useimmissa lähisukukielissä. Sanavartalo on selitetty veden välkehtimisen yms. liikettä ja ääntä kuvailevaksi, äänteellisesti motivoiduksi muodosteeaksi. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *läykkyä*.

► SKES 1958 *läikkyä*; SSA 1995 *läikkyä*; EES 2012 *läikima*; VKS 2021 *läikkyä*.

läimähdys s. 'leimahdus' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-212-[PS-144:6]] Coscas **leijmedhyxet** isket / nijn haijota heite / Ammu sinun Nooles / ja cauhistä heite.
- [A-I-665] O ijancaikinen swlajinen **leijmedhys** / sine kircahin speili / sen Christikunna kurckisteldaua

Sanavartalolla on vastineita useissa lähisukukielissä. Sitä on arveltu alkuperältään deskriptiiviseksi, ja se voi varianttina kuulua yhteen samaa merkitsevien (→) *lei-mahtaa*-verbin johdosten kanssa (*leimahus*, *leimahdus*). Suomen kansankielessä verbi *läimähtää* tunnetaan välähtämisen merkityksessä lähinnä kaakkoismurteissa.

► SSA 1995 *läimätä*; VKS 2021 *leimahdus*.

läjä → **ohraläjä**

läksiäinen s. 'lähtöjuhla' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-103-[MT-26:00]] Joo Se on / Ei meille sillen ycten rumillist meno ole toinen toisen cansa / Ja teme nyt pite Oleman se **Lexieinen**.

Johdos verbistä (→) *lähteä*.

► VKS 2021 *läksiäinen*.

läksy s. 'lukukappale, jumalanpalveluksessa luettu Raamatun kohta' | (1551) 4 esiintymää

- [A-III-211] Muinen Jumalan Palueluxes / pidhettin Kircois ia Salauxes Colme taica ydhexen Psalmit / olit senielkin mös **Lexyt** walmit.
- [A-III-790] Se pyhen hengen waikutos auacon meille / temen **Lexun** ymmerdhyxen / muiston ia prucamisen ette me waellaisim oikialle tielle.

Laina varhaisuusruotsin sanasta *lexa*, joka on merkinnyt lukua tai luentaa. Nykyruotsin vastine on *läxa*. Sana juontuu alun perin latinasta, jossa *lectio* (→ *lektio*) merkitsee lukemista tai luentoa.

► Streng 1915 107; Metsikkö 1951 245–246; SKES 1958 *läksy*; SSA 1995 *läksy*; NES 2020 *läksy*; VKS 2021 *läksy*.

läkähtynyt a. 'menehtynyt, tukehtunut, pakahtunut, itsestään kuollut' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-355-[AP-15:20]] kirjoitaisim heille / Ette he welteisit Epeiumaloidhen saastaudhest / ia Salawotest / ia **Läkectyneest** / ia Werest.
- [A-II-373-[AP-21:25]] me olema kirjoittaneet ia pätteneet / ettei heiden taruitze neiste miten pitemen. Waan ette he wälteisit nijste / iotca ouat epeiumaloille wffratut / ia Wereste / ia **Läketyneest** / ia Salawotest

Verbin (→) *läkähtyä* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *läkähtyä*.

lākā|htyā, -ttyā v. 'menehtyä, tukehtua' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-122-[MK-5:13]] se Lauma söxihin cohdaštans merehen. Ja oli heite Lehes caxi tuhatta / Ja **lākehdyit** merehen.
- [A-II-190-[LK-8:33]] Ja se Lauma söxiñ Meren / ia **lākettyi**.

Verbillä on varmoja vastineita kautta itämerensuomen. Mahdollinen vastine on esitetty myös ersämordvasta. Sanan vartalo lasketaan yleensä vanhaan omaperäiseen sanakerrostumaan kuuluvaksi, äänteellisesti motivoitukseksi muodosteeiksi.

► SKES 1958 *lākāhtyā*; UEW 1988 685; SSA 1995 *lākāhtyā*; EES 2012 *lākastama*; NES 2020 *lākāhtyā*; VKS 2021 *lākāhtyā*.

lākā|yttā, -hyttā v. 'tukehduttaa kuoliaaksi, tukahduttaa' (myös kuv.)
(1548) 5 esiintymää

- [A-II-58-[MT-13:7]] Mutamat langesit oriantappuroihin / ia oriantappurat yleskaswoit / ia **lākehyytit** heiden.
- [A-II-59-[MT-13:22]] temen Mailma suru / ia rickaudhen petos / **lākeytte** Sanan / ia hen tule hedhelmettömexi.
- [A-II-120-[MK-4:19]] temen mailman surut / ia rickaudhen wiettelus / ia muidhen rijstain himodh siselemeneuet / ia **lākāyttewet** sanan
- [A-III-690-[NAH-2:12]] Waan se ialopeura runsasti raateli Penickains warten / Ja **lākeytti** henen Narains Jalopeurain warten / Ja henen Loolans hen teuty Raateluxestans

Johdos samasta kannasta kuin verbissä (→) *lākāhtyā*.

► VKS 2021 *lākāyttā*.

lāmmin s. ja a. 'lämpö, lämmin, lämpöä tuottava t. tunteva' (myös kuv.)
(1544) 14 esiintymää

- [A-I-9] Ole **lembemes** / ia ele szöö. iosta kylmetauti sinun löö.
- [A-III-236-[PS-19:7]] Hen [= aurinko] yleskeupi Taiuasten lopulda / ia iooxepi ymberins haman sihen Loppuhun / ia ei miten ole peitetty henen **Lämbymens** edheste.
- [A-III-715] Helten / Sateen / Kyluön ia mwdh / Peiuen / öön / Auringon / Tehdet ia Cwdh / **Lemmin** / ia Wilun
- [A-II-676-[ILM-3:15]] Mine tiedhen sinun teghos / ettet sine kylme ole eike **Lemmin** / Joskas kylme taika **Lemmin** olisit.
- [A-I-29] Telle kwlla sopi caikinaijsta roca szödhe (ninquin Plato sano) ia iodha lemmind ioma / Ja pään ia rinnan **lāmmine** piteme pite / Nijn ouat lämbymet yrtit maxan ia pään hyuexi.
- [A-III-723-[HGG-1:6]] Te iootta / Ja ette te quitengan ianottamaxi tule. Te waatteiset teiten / Ja ette te quitengan **lembymexi** tule.

Sanavartalolla on varmoja etymologisia vastineita itämerensuomessa ja mordvassa. Etymologian suppeudesta huolimatta sanaa pidetään yleensä vanhaan perintö-sanastoon kuuluvana.

► SKES 1958 *lämmin*; UEW 1988 685; SSA 1995 *lämmin*; EES 2012 *lämb*; NES 2020 *lämmin*; VKS 2021 *lämmin*.

lämmittelä v. 'lämmittelä (itseään)' | (1548) 9 esiintymää, myös UpsE

- [A-II-153-[MK-14:54]] Mutta Petari noudhatti hende taambana – – Ja hen ynne istui sielle palueliain seas / ia **lemmitteli** Tulen tykene.
- [A-II-154-[MK-14:67]] coska hen näki Petarin itzens **lemmitteluen** / catzacht se henen pälens ia sanoï / Ja sineki olit JESUSEN Nazarenusen cansa?
- [A-II-298-[JH-18:18]] Mutta Trengit ia Palueliat / iotca olit hijliste Tulen tehnet (sille ette Wilu oli) seisoit / ia **Lämmittelit** itzens.

Johdos joko verbistä (→) *lämmittää* tai sen kantanominista (→) *lämmin*.

► VKS 2021 *lämmittelä*.

lämmittää v. 'lämmittää' (myös kuv.) | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-685] sinun Auringoijses paijsteilla **lemmittepi** / aijwodhen tooret hedhelmet / sinun palueliaijs waraxi canda
- [A-II-661-[JAK-2:16]] Jumala teite autacon / **lemmittäke** teiten / ia rautca teiten
- [A-III-617-[HOS-7:4]] Ninquin yxi Pätzi / ionga Leipoia **lämmitte** / coska hen on sotkenut / ia andapi taikinan pänenshapata / ia ylesnosta.
- [A-I-468] ne kylmet sine rackaudhen tulella **lemmitet**

Johdos samasta vartalosta, joka sisältyy nominiin (→ *lämmin*).

► VKS 2021 *lämmittää*.

lämmitä v. '(kuv.) lämmetä, tulla palaviinsa, humaltua' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-617-[HOS-7:5]] Tenepene ombi meiden Kuningan Juhla (ma he sanouat) nin **lämbieuet** sijtte ne Pämiehet / ninquin Winasta

Johdos samasta vartalosta, joka sisältyy nominiin (→ *lämmin*).

► VKS 2021 *lämmetä*.

lämpymä → **lämmin**

länsi s. 'länsi, läntinen maan ääri t. ilmansuunta' | (1544) 18 esiintymää

- [A-I-205-[PS-103:12]] Nin caukana quin Itä ombi **lennest** / Sijrssi hen meidhen pahateghom.
- [A-III-489-[JES-43:5]] Idheste mine tadhon sinun Siemenes saatta / ia **Länneste** tadhon sinua coota.

- [A-II-210-[LK-13:29]] Ja heiden pite tuleman Idest ia **Lenneſt** / pohiaſeſt ia Eteleſt / ia Jumalan Waldakunnaſ Iſtuman
- [A-III-455] **Länten** pein / macauat ne Philiterit ſen ſwren Meren tykene / ne Juttain pahimmat wiholiſet.

Sanalla on vſtineita uſeiſſä lähisukukielissä. Merkitys vaihtelee jonkin verran, lännen liſäksi ſana voi tarkoittaa mm. lounaſta. Sanavartalón alkuperä on epäſelvä. Sitä on arveltu matalaa tai alavaa maata merkitſevän *lansi*-ſanan etuvokaaliſeiksi variantiksi. *Lansi*-ſanan on perinteieſiſi katsottu kuuluvan vanhaan perintöſanaſtoon. Sanalle on kuitenkin eſitetty myöſ lainaetymologia, jonka mukaan ſe voisi olla hyvin vanha germaaninen laina. Tällöin ſe olisi ſamaa juurta kuin ruotiſin *land* 'maa'. Ilmanſuunnan tapaukſſeſſä merkityſyhteys voisi peruſtua ſiihen, että *länsi* viittaa ilmanſuuntaan, joſſa aurinko on alhaalla eli lähellä maata.

► SKES 1958 *lansi, länsi*; Saukkonen Vir. 1962 343; SSA 1995 *lansi, länsi*; LÄGLOS 1996 *lansi*; EES 2012 *lääs*; Koivulehto 2016 SUST 274 283; NES 2020 *länsi*; VKS 2021 *länsi*.

länsimaa s. 'läntinen maa, auringónlaskun maa' | (1552) 1 eſiintymä

- [A-III-740-[SAK-8:7]] Mine tadhon lunata minun Canſſan / ſijte Iteaalda / ia ſijte **Lensimaalda** tadhon heite ſaatta Jeruſalemin aſuman.

Subſtantiiveiſta (→) *länsi* ja (→) *maa* muodoteſtettu yhdyſſana, jota ei tunneta muuſta vanhata kirjakieleſtä.

► VKS 2021 *länsi+maa*.

läpi¹ s. 'reikä, aukko' | (1548) 4 eſiintymää, myöſ UpsE

- [A-II-116-[MK-2:21]] Eikengen wtta Paicka ombele wanhan waattein / mutoin ſe wſi Paicka reuäie quitengin ſijte wanhaſta / ia **lepi** tule pahemaxi.
- [A-III-722] Mutta wimein hen ſen ſekin päle **läuen** teke / ia ſihen puhalda / nin ette ſe vloſtomupi
- [A-III-754-[SAK-14:12]] heiden ſilmens waipuuat heiden **leuiſſens** / ia heiden Kielens poiſraukene heiden ſuſans.

Sanalla on vſtineita kautta itämerenſuomen ſekä ſubſtantiivina että adpoſitiona tai adverbina. Sanavartalolle on eſitetty vſtine myöſ marista, joten ſe voidaan katſoa kuuluvaksi vanhaan perintöſanaſtoon.

► SKES 1958 *läpi*; Hakulinen 1979 110–111; EES 2012 *läbi*; NES 2020 *läpi*; Metsäranta 2020 SUST 275 228–231; VKS 2021 *läpi* s.

läpi² adpoſ. 'lävitſe, kautta' | (1548) 2 eſiintymää, myöſ UpsK

- [A-II-318-[AP-2:37]] Coſka he ſiſ nämet cwlit / ſe keui heiden **lepi** ſydhemens
- [A-III-635-[JOEL-2:9]] Heiden pite – – Honein ſiſelkijpemen / ia ninquin Waraſ **lepi** Ackona ſiſelkeumen.

Vanha tulosijamuoto substantiivista (→) *läpi*¹. Agricolan molemmat adpositioesiintymät ovat prepositioita, ja täydennys näyttää olevan joko genetiivi- tai partitiivimuotoinen. On kuitenkin mahdollista, että *Ackona*-sanasta puuttuu nasaaliviiva ja tarkoitettu muoto olisi tässäkin tapauksessa genetiivi. Merkitykseltään vastaa- van ja merkittävästi yleisemmän (→) *läpitse*-adposition täydennys on useimmiten genetiivissä.

► VKS 2021 *läpi* adv.

läpitse¹ *adv.* 'lävitse, ohitse, halki' | (1544) 7 esiintymää, myös UpsK (*läpitsen*), Westh

- [A-I-367] Henen kylkens hoomies keijheelle **lepitze** pisti
- [A-I-187-[2MS-15:16]] Sihenasti sinun Canssas Herra **lepitze** tuleuat / sihenasti sinun Canssas lepitze tuleuat / iongas olet saanut.
- [A-II-347-[AP-13:6]] Ja quin he sen Lodhon olit **lepitze** matkustanuet / haman siihen caupugin Paphos / nin he leusit yden welhomiehen ia falskin Prophetan

Adverbiiksi kiteytynyt prolatiivimuoto substantiivista (→) *läpi*¹.

► VKS 2021 *lävitse*.

läpi|tse², **-tsen**, **-se** *adpos.* 'läpi, lävitse, halki, kautta, avulla, välityksellä, vaikutuksesta' (myös kuv.) | (1544) 162 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-381] Edhestotin wasara / napacaijra / ticapu / ia haawain naulat / hirmuiset reighet caijwettin / kätten ia ialcain **lepitze**
- [A-I-131-[NEH-9:11]] ia olet heiden ethens sen Meren halaisut / nijn ette he quiuana Meren **lepitze** keuit / Ja heiden Tacanaijaiat wpotit syweyten
- [A-II-56-[MT-12:43]] Coska nyt se riettaisa Hengi on wlgoismennyt Inhimisest / nin hen waelda **lepitze** quiwia paickoi / etzipi lepoo / ia ei leydhä.
- [A-II-76-[MT-19:24]] Keuiämbi on Camelin neulan silmen **lepitze** kieudhe / quin rickan Jumalan waldakundaan siselkieudhe.
- [A-II-168-[LK-2:35]] Ja sinungin mös sielus **läpitze** mieckan pite kieumen / senpälle ette monen sydhenden aijatoxet pite ilmoitettaman.
- [A-III-209] Senielkin sen Wdhen Testamentin / HERRAN Armosta **lepitze** Prentin.
- [A-I-464] Sine olet se aijnoa walkeus / iollas caiki walistat temen mailman corwesa / ia **lepitze** meiden mielen öön
- [A-I-391] Anna ette me sen tundisimma oijkean wscon **lepitze** / ia heneste osalisexi tulisima
- [A-II-104-[MT-27:9]] Silloin teutettin se quin sanottu oli **lepitze** Jeremian Prophetan
- [A-I-135-[NEH-9:30]] Ja sine odhotit monda woottha heidhen cansans / ia todhistit heite henges cautta / sinun Prophetais **läpise**
- [A-I-320-[SIIR-51:30]] HERRA ombi minulle henen **lepitzens** wdhen kielen andanut / iolla mine hende tadhon kijtte.
- [A-I-709] Ja toijses paicas sen saman [= Salomonin suun] **lepitzen** sine neuuoijt / Ette heiju waijmo ombi pahembi surmaa
- [A-II-484-[1KOR-13:12]] Sille ette nyt me näeme tapauxisa / ninquin Speilin **lepitze** / Mutta silloin caswosta caswoon.

- [A-II-354-[AP-15:11]] me wskoma **lepitze** HERRAN JESUSEN CHRISTUSEN ARMON / meiden wapaxi tuleuan
- [A-I-243-[JER-32:21]] sine wlgosweijt sinun oman Canssas Israelin / Egiptin maalda / Tunnustächden / ia Ihmehen **lepitze** / ydhen wäkewen kädhen cautta / wlgosojettun käsiwardhen cansa / ia swren hämmestuxen **lepitze**
- [A-I-147-[BAR-2:25]] he peijuelle auringoijses / ia öelle castesa macasijt / Ja ouat sangen hirmulisesta cooluedh / **lepitze** nälghien / miekan / ia fangiuxen

Sama prolatiivimuoto kuin adverbi (→) *läpitse*¹. Agricolalla kerran esiintyvässä variantissa *läpise* on sama pääte kuin prolatiivissa (→) *maise* 'maitse'. Adpositiona *läpitse* on useimmiten postpositio, mutta se on mahdollinen myös prepositiona. Täydennys on molemmissa tapauksissa useimmiten genetiivissä, mutta preposition yhteydessä myös partitiivi on mahdollinen. Täydennyksenä oleva vierasperäinen sana voi jäädä taivuttamatta (*Euangelium lepitze*).

► VKS 2021 *lävitse*.

läpitseampua v. 'lävistää ampumalla, ampua kuoliaaksi' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-653-[HEB-12:20]] ios iocu Peto siihen Wooren satuis / pite sen kiuitettemen / eli Nolilla **lepitzeammuttaman**.
- [A-III-771-[2MS-19:13]] Ei ycten kätte pidhe heneen rupeman / wan henen pite kiuitettemen eli nolilla **lepitzeammuttaman** / Waicka se Elein taica Inhiminen olis / nin eipe sen pidhe elemen.

Adverbista (→) *läpitse*¹ ja verbistä (→) *ampua* muodostettu yhdysverbi, josta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *lävitse+ampua*.

läpitsekarata v. 'rynnätä läpi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-695-[HAB-1:9]] Edescuhunga he [= kaldealaiset] tactouat / nin he **lepitsecarcauat** / ninquin Itetwli / ia Fangit he ychtencocouat / ninquin Sanda.

Adverbista (→) *läpitse*¹ ja verbistä (→) *karata* muodostettu yhdysverbi, josta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *lävitse+karata*.

läpitsekatsoa v. 'katsoa tarkasti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-660-[JAK-1:25]] Mutta ioca **lepitsecatzopi** siihen wapaudhen Teudelisen Lakijn / ia kijnipysypi / ia ei ole Unhottaua Cwlia / waan Tööntekie / Se sama tulepi Autuaxi henen teghosansa.

Adverbista (→) *läpitse*¹ ja verbistä (→) *katsoa* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2021 *lävitse+katsoa*.

läpitsekuultava *a.* '(kaiken muun) lävitse kuuluva, läpitunkeva' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-665] O sine caikein **lepitzekuultaua** äni / yleswalghase minua tenepene / ia ioca hetki / sinun Jumallisella armollas

Adverbista (→) *läpitse*¹ ja verbin (→) *kuulla* passiivisesta partisiipista muodostettu yhdysadjektiivi, josta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *lävitse+kuultava*².

läpitsekäydä *v.* 'kulkea lävitse t. halki, tunkea läpi' | (1551) 4 esiintymää

- [A-III-334-[PS-84:7]] Autuat ouat ne – – Jotca sen idkunlaxon **lepitzekeuuet** / ia tekeuet sielle Caiuoa
- [A-III-417-[PS-136:14]] HERRA – – sen Punaisen Meren iacoi cadhexi osaxi – – Ja annoi Israelin sen **lepitzekeudhe**.
- [A-III-480-[JES-30:31]] sen Witzan pite kylle sattuman ia hyuesti **lepitzekeumen**.
- [A-III-736-[SAK-6:7]] Ja ne Wäkeuet lexit ia ymberinsmenit / nin ette he caiken **lepitzekeuit**

Adverbista (→) *läpitse*¹ ja verbistä (→) *käydä* muodostettu yhdysverbi.

läpitsematkustaa *v.* 'matkata (alueen) halki' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-365-[AP-19:1]] NIn se tapchtui / coska Apollo oli Corinthis / ette Pauali **lepitzematkusti** ne Ylimakunnat / tuli hen Ephesijn

Adverbista (→) *läpitse*¹ ja verbistä (→) *matkustaa* muodostettu yhdysverbi, josta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *lävitse+matkustaa*.

läpitsemennä *v.* 'tunkeutua läpi, hyökätä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-680-[MIK-5:8]] ne ylitzienyet Jacobist pite monein Canssan seas oleman / ninquin Jalopeura Petoim seas metzes / nin quin nori Jalopeura Lambain Lauman seas / iotca eikengen woi poiskarcotta / quin hen **lepitzemene** / alassotke ia repele.

Adverbista (→) *läpitse*¹ ja verbistä (→) *mennä* muodostettu yhdysverbi.

läpitzenkaivaa *v.* 'murtautua, kaivaa reikä läpi' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-92-[MT-24:43]] Mutta se te tietke / ios tiedheis Perenisende / mille hetkelle Warghas olis tuleua / caikeni hen waluois / ia ei sallisi henen honetans **lepitzencaiuua**.
- [A-II-114-[MK-2:4]] Ja quin eiuet he woinuet hende lehestyue canssan tehden / nin he kiskoit honecten caton / ioissa hen oli / ia **lepitzencaiwoit** caton / ia kieusille alaslaskit wooten / iossa se Ramba macasi.

Adverbista (→) *läpitse*¹ ja verbistä (→) *kaivaa* muodostettu yhdysverbi. Prolatiivin päätteellä on tässä tapauksessa *-tsen*, joka on yksi päätteiden normaaleista murre-varianteista.

► Suoniemi-Taipale 1994 233–240; VKS 2021 *lävitse+kaivaa*.

läpitsepaistava *a.* 'läpinäkyvä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-716-[ILM-21:21]] sen Caupungin Catut olit sulasta cullasta / ninquin **lepitzepaistaua** Clasi.

Adverbista (→) *läpitse*¹ ja verbin (→) *paistaa* partisiipista muodostettu yhdysadjectiivi.

► VKS 2021 *lävitse+paistava*.

läpitsepistetty *a.* 'lävistetty' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-383] sine taijualinen Kuningas ristipuusa ripuit / Jumalisella rackaudhella / murhelisella sielulla / surckeimalla menolla / hemmestetuille taidoilla / **lepitzepistetylle** sydhemelle / wärisewille iäsenille
- [A-I-386] Terue cunnialinen Christusen Kylki / meiden edhesten hooiin keihelle **lepitzepistetty**
- [A-I-579] TErue meiden Herran Jesusen Christusen Rumis – – Jonga kylki **lepitzepistettyne** / woosi totisen weren

Yhdysverbin (→) *läpitsepistää* partisiippimuoto, jota on käytetty adjectiivina.

läpitsepistää *v.* 'lävistää, pistää kuoliaaksi' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-375] Nin sine callistettulla päälle henges ylesannoit / ia coollunna hoomiehilde keihelle kylkes **lepitzepistettin** / Josta weri ia wesi wloswooti
- [A-III-201] samas Sodhas itze hen [= Absalon] Hiuxista Tammen oxista rippudhen / keihel **lepitzepistettijn**.
- [A-III-751-[SAK-13:3]] Ja nin henen Isens ia eitens / iotca henen synnyttenet ouat / hende **lepitzepistemen** / coska hen noitu.

Adverbista (→) *läpitse*¹ ja verbistä (→) *pistaa* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2021 *lävitse+pistaa*.

läpitsesyöstä *v.* 'pistaa kuoliaaksi' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-236-[JUDIT-16:14]] Nooret pilit **lepitzesöxit** heite / Ja carkotit heijet pacohon ninquin Lapsia.

Adverbista (→) *läpitse*¹ ja verbistä (→) *syöstä* muodostettu yhdysverbi.

läpitsesärkeä v. 'murtautua läpi' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-676-[MIK-2:13]] Sen Sangarin pite heiden etens **lepitzesärkemen**. Heiden pite **lepitzeserkemen** / ia Portist vlos ia siselkeumen
- [A-III-676-R] Tesse hen puhu Christusen Waldakunnast / ioca meiden Sangarin on / ioca meiden teden **lepitzeserkenyt** on / ia meille Tien tehnyt

Adverbista (→) *läpitse*¹ ja verbistä (→) *särkeä* muodostettu yhdysverbi, josta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *lävitse+särkeä*.

läpitsetulla v. 'tulla lävitse t. kautta' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-745-R] Achtan) se on / Murhen Meren lepitze päsemen / Ninquin he sen Punaisen Meren **lepitzetulit**. Sencaltaisen actan Meren lepitze / teuty meiden caikein kieumen

Adverbista (→) *läpitse*¹ ja verbistä (→) *tulla* muodostettu yhdysverbi.

läpitsevaeltaa v. 'vaeltaa läpi t. kautta' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-201-[LK-11:24]] Coska se Rietainen hengi Inhimisest wloslechte / Nin hen **lepitzewaelda** carckeit paickoia / etzipi lepo / ia ei leudhe.
- [A-II-364-[AP-18:23]] Ja hen meni matkans / ia **lepitzewaelsi** ieristens sen Galatian ia Phrigian maakunnan / wahuistaden caiki Opetuslapset.

Adverbista (→) *läpitse*¹ ja verbistä (→) *vaeltaa* muodostettu yhdysverbi, josta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *lävitse+vaeltaa*.

läpitseviedä v. 'viedä t. johdattaa lävitse' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-323-[PS-78:14]] Hen halcaisi Meren / ia heite sen **lepitzewei** / ia asetti sen Wedhen / ninquin ydhen Murin.

Adverbista (→) *läpitse*¹ ja verbistä (→) *viedä* muodostettu yhdysverbi.

läsnä → **lässä**

läsoleminen s. 'läsnäolo' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-229-[2SM-22:13]] Henen **läszolemisens** kircaudhen tehden / wirisit tuliset hijlet.

Adverbista *läs* (→ *lässä*¹) ja substantiivista (→) *oleminen* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla myös sanaliittona.

► VKS 2021 *läsnä+oleminen*.

Läspä *erisn.* 'Sammalkieli' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-18] Mutta Anno domini 1248 nin yxi toinon [!] Erick Kuningas / **Lespe** licanimelde / lehetti swren Sotauäen tänne Somen maan / henen wäwuyns Birger Jerlin cansa / ioca sen Wäen Pämies oli / ia ylitzewoitti Hemalaiset.

Sitaattilaina kuningas Eerik Eerikinpojan ruotsinkielisestä lisänimestä. Erik den *Läspe* oli kuninkaana vuosina 1222–1229 ja 1234–1250. Eerikinkronikan mukaan hän sammalsi puheessaan ja ontui. Ruotsin verbi *läspa* on myöhemmin lainattu asussa *lespata* suomalaiseen puhekieleen.

► SAOB 1942 *läspa*; Virrankoski 2000.

lässä¹, läsnä, läss *adv.* 'läsnä, lähellä, vierellä, paikalla, käsillä' (1544) 57 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-126-[1KN-8:46]] he wiewet heite fangina wiholisen Maalen / taambana eli **leszne**
- [A-I-566] quinga mine sokeunnen Isen Jumalan walkeudhesa / iota wlco / siselde / **lesse** ia caukana coettele minun munaskwni
- [A-I-374] Nijlde iotca ohitzenkeuit / ia **lesse** seijsowaisilde / coscas ristise ripuit / sine armottomast pilcattijn
- [A-II-380-[AP-23:35]] Mine cwlen sinua coska sinun Rijtawelies **lesne** ouat.
- [A-I-337-[JES-55:6]] ETziket HERRA / cosca hen leuten / Auxenhwtka hende cosca hen **lesse** on /
- [A-I-119-[JOEL-1:15]] Oij oij site peijue / Sille Herran peijue ombi iuri **lesne**
- [A-III-123-[JES-55:6]] Etziket HERRA coska hen taita leutte / Auxennehwtacat hende / cosca hen **lesses** ombi.
- [A-III-209] JUMALAN Armon ia Rauhan / pitkin / ymberi / **less** / ia caucan.

Historiallinen olosijamuoto (lokatiivi) samasta nominivartalosta *lähi-*, joka sisältyy adverbiin (→) *lähes*¹. Muoto *lässä* on syntynyt assimiloitumalla alkuperäisemmästä muodosta *läsnä*. Muodossa *lesses* on pleonastinen inessiivin sijapäätte.

► VKS 2021 *läsnä*.

lässä², läsnä *adpos.* 'lähellä' (myös kuv.) | (1544) 23 esiintymää, myös UpsE

- [A-II-278-[JH-11:18]] Mutta Bethania oli **leszne** Jerusalemita / lehes wijsitoistakymmede Wacomitta.
- [A-II-252-[JH-3:23]] Mutta Johannes mös castoi / wiele Enonis / **leszna** Salim / sille ette sielle oli palio wesi.
- [A-I-203-[PS-34:19]] HERRA on iuri **lesse** nijte / ioijlla murhelinen Sydhen on
- [A-I-295-[PS-88:4]] minun Sielun ombi suruwa teunne Ja minun Elemen on iuri **lesse** heluettite.
- [A-II-643-[HEB-8:13]] ioca nyt wanheni ia wanhenepi / se ombi **lesne** loppuansa.

Sama muoto kuin adverbissa (→) *lässä*¹. Adpositiona *lässä*, *läsnä* on aina prepositio, jonka täydennys on partitiivissa. Vierasperäinen nimi voi kuitenkin jäädä taivuttamatta.

► VKS 2021 *läsnä*; Salmi 2010b SUST 259–101.

lässä oleminen s. 'läsnäolo' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-575] O cauatettaua Sacramenti / sinun cauttas mine ruolen ette caiki minun viholisen tacaperin aijetaijsihin / Synnit andexiannetaijsijt / ia caiki pahat sinun **lesse olemises** cautta wlossaluataijsijn

Adverbista (→) *lässä*¹ ja verbin (→) *olla* johdoksesta *oleminen* muodostettu sanaliitto, joka on mahdollista tulkita yhdyssanaksi. Latinankielisessä lähtötekstissä sitä vastaa yksi sana (*presentia*). Rinnalla esiintyy myös yhdyssanaksi kiteytynyt (→) *läsoleminen*.

► Gummerus 1947 353; Toropainen 2017 51.

lässäolemus s. 'läsnäolo, läsnä oleminen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-207-R] Casuo) ombi henen Tundemuxens ia **Lesseolemuxens** Sanan ia Wskon cautta.

Adverbista (→) *lässä*¹ ja substantiivista (→) *olemus* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *läsnä+olemus*.

lässäolla v. 'olla läsnä' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-413] Tule pyhe lodhuttaia / teutte kielet / haudho mielet / eij ole petost / eijke myrcki / sinun **lesseollesas**
- [A-III-389-[PS-119:0]] Todhistoxet / Ette Jumala Sanas ia Lains cautta itzens Todhistapi **lesseoleuan**

Adverbin (→) *lässä*¹ ja verbin (→) *olla* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdysverbi.

lässäseisoa v. 'seisoa vieressä, olla läsnä' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-298-[JH-18:22]] Ja quin hen nemet puhui Nin yxi nijste Paluelist iotca **lesseseisoit** / annoi JEsusen Coruapwstin
- [A-II-376-[AP-22:25]] Quin hen nyt henen Norilla sitoi / sanoi Pauali sille Sadhanpämiehelle / ioca **lesseseiso**i / Ongo se mös cochtolinen teille / ychte Romalaista Mieste hosuu ia Domitzematoinda?
- [A-II-377-[AP-23:2]] Nin keski se ylimeinen Pappi Ananias nijte iotca **lesseseisoit** / lödhe hende wastaswta.

Adverbin (→) *lässä*¹ ja verbin (→) *seisoa* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdysverbi.

lässäseisova s. 'läsnäolija' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-3] Ensin macta Pappi manata Gutzeuita / Gummia / ia **Lesseseisouita** / neille taicka sencaltaisilla Sanoilla
- [A-III-34] Sijtte Pappi manatkan **Lesseseisouita** langeman poluillens / ia rucoleman hartasti /

Verbin (→) *lässäseisoa* partisiippimuoto, jota on käytetty substantiivina. Uppsalan evankeliumikirjassa samat osat esiintyvät sanaliittona.

► VKS 2021 *läsnä+seisova*.

lässäseisovainen s. 'läsnäolija' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-3] Senteden Mine manan teien / sekä Gutzeuit ette Gummat / ette mös caiki **lesseseisouaiset** / ette Te / teste Casten menosta ia sanoista ynne minun cansani warinottaisitta
- [A-III-4] Nin pite mös Gutzeuit / Gummat / ia **lesseseisouaiset** ynne Jumala tyge sydhämesens mainitzeman.

Verbin (→) *lässäseisoa* partisiippimuodosta johdettu nomini, joka esiintymäyhteyksissään on pikemmin substantiivi kuin adjektiivi.

► VKS 2021 *läsnä+seisova*.

lästä adv. 'läheltä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-321-[SIIR-51:35]] Se leuten nyt iuri **leste**

Historiallinen erosijamuoto (nykyistä partitiivia vastaava separatiivi) samasta suhteellista sijaintia ilmaisevasta nominivartalosta *lähi*-, joka sisältyy adverbiin (→) *lähes*¹.

► VKS 2021 *lästä*.

lävilinen a. 'reikäinen, rikkinäinen' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-721-[HGG-E:0]] Heiden Seckins pite **Läuilisen** ia pohiattoman oleman.

Johdos substantiivista (→) *läpi*¹.

► VKS 2021 *lävellinen*.

lävinen a. 'reikäinen, rikkinäinen' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-723-[HGG-1:6]] ioca Raha ansaitze / Hen pane ne ychten **läuisen** Cuckarohon.

Johdos substantiivista (→) *läpi*¹.

► VKS 2021 *läpinen*.

lävistellä v. 'lävistää, iskeä läpi (yksi kerrallaan)' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-366] Jesusen pyhet kädhet ia ialghat / Nauloilla ne **lävisteldin**.

Johdos verbistä (→) *lävistää*.

► VKS 2021 *lävistellä*.

lävistää v. 'lävistää, pistää t. iskeä läpi' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-374] Sijtte ristin pälle sine pingotettin / Kedhes ia Jalgas nauloilla **lewistettin**
- [A-I-556] ia tadhoit syljjeskelde / Oriantappuroilla krunatta / ristihin nostetta / ia Röwerein keskelle asetetta / tylsille nauloijilla **läwistette** / keijjehelle haawoitta
- [A-III-750-[SAK-12:10]] Sille heiden pite minun poleni catzoman / ionga he **Läuistenyet** ouat / ia parcuman ninquin iocu Ainocaistans parcupi
- [A-III-750-R] mine heiden Syndeins teden **läuistetty** ia coletettu olen
- [A-III-240-[PS-22:17]] ninen Julmain parui asetti henens minun ymberilleni / He **leuistit** minun käteni ia minun Jalcani.

Johdos substantiivista (→) *läpi*¹. Agricolan *läwistette* on passiivin infinitiivimuoto.

► VKS 2021 *lävistää*.

läykkyä v. 'läikkyä, välkkyä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-304-[PS-68:14]] Coska te Scantzit rakennat / nin se kijldepi quin Mettisen Siuet / iotca ninquin Hopia ia Culda **leuckyuet**.

Alkuperältään deskriptiiviseksi selitetyn verbin (→) *läikkyä* variantti, joka suomen murteissa esiintyy lähinnä Varsinais-Suomen eteläosissa. *Läykkyä*-variantilla on vastineita myös muutamissa lähisukukielissä.

► SSA 1995 *läikkyä*; VKS 2021 *läikkyä*; SMS 2022 *läykkyä*.

lääketys → **lääkitys**

lääkitseminen v. 'lääkitseminen, parantaminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-715] Ne iotca tesse elemes heiden toijuoins ankurit kijnitit / he pakeneuat semmotoijsisa tuskissa / moninaisten **läkitzemisen** tyge

Johdos verbistä (→) *lääkitä*.

► VKS 2021 *lääkitseminen*.

lääkittäpä s. tai a. 'lääkittävä, hoidettava' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-576] Sinun tyges mine **läkittepe** rijenen / sinun szoijeluxes ala mine carckan

Verbin (→) *lääkitä* passiivinen partisiippi, jota on käytetty nominina.

► VKS 2021 *lääkittävä*.

lääkittää → lääkitä

lääkitys, lääketys s. 'lääke, lääkitsevä aine t. asia' (myös kuv.)

(1544) 7 esiintymää, myös Westh

- [A-I-21] Telle kwlla eij soui otta siseliset **lākityxet** (ma Seneca se mestari sano) sille ette metekw silloin ombi
- [A-I-602] mine neuresti rucolen / ette teme sinun Rumis ja weres Sacramenti / ionga mine epekeluotoin otin – – olis armon wahuistus / olis elemen **lekitus**
- [A-I-731] se on quitengi swri laupius / coscas wlconaijsten waijwain cautta / ninquin caruahan **lekityxen** cautta sen sisellisen Inhimisen parannat
- [A-I-369] Semmotoisen coleman kersi hengen **lekitus** / Oij ette cunnian crunu / sillewirca tallattin
- [A-I-606] sen ijancaikisen cunnian saamisexi / ja iocahitzen Inhimisen sielun **läketuxexi**

Johdos verbistä (→) *lääkitä*.

► VKS 2021 *lääkitys*.

lääkitä v. 'lääkitä, hoitaa, parantaa, korjata' (myös kuv.)

(1544) 20 esiintymää, myös Westh

- [A-I-37] Tämä Canon eli Taulu osotta mite cussaki Merkise on tekeminen taicka lackaminen ia iettäminen – – **Läkittä** ia **läkite**
- [A-I-574] mine rucolen sinun armiahuttas / ettes kechtasit **läkite** minun saijrahuteni
- [A-I-410] Pese se / quin sastas on / casta se / quin qwiwa on / **lekitze** se / quin hawoit on
- [A-I-421] CAikiwaldias ijancaikinen Jumala / ioca toijmelisen paaston cautta / seke rumit ette sielut **lekitzit**
- [A-I-528] sine HERRA minun Jumalan / Sieludhen taiualinen läkeri / ioca lödh / ja **läkitzet**
- [A-I-644] Poisota minun sydhemesteni wäret lwlot / **läkitze** minussa taidhon tyhmyys

Lainaa ruotsin verbistä *läka* 'parantaa'. Agricolan Rukouskirjan *Läkittä* on passiivin infinitiivi *lääkittää* 'tulla lääkityksi'.

► SKES 1958 *lääkäri*; SSA 1992 *lääkitä*; NES 2020 *lääke*; VKS 2021 *lääkitä*.

lääkäri s. 'lääkitsijä, lääkäri, parantaja' (myös kuv.) | (1544) 18 esiintymää

- [A-II-44-[MT-9:12]] Ei taruitze ne / iotca teruet on **läkerite** / waan iotca sairastauat.

- [A-II-160] LUcas oli Antiochias yxi **Läkeri** / ninquin henen Kirioituxens osottauat
- [A-I-13] Telle kwlla ioman pite (ninquin se **läkeri** Johannes sano) lemmin ia hyue
- [A-I-528] sine HERRA minun Jumalan / Sieludhen taiualinen **läkeri** / ioca lödh / ja läkitzet
- [A-I-566] Totisesta sine olet saijrasten sijeludhen **läkeri** / ja heiden lunastajans
- [A-III-193] Nin mös yxi hyue **Läkeri** / ninen seriettudhen / ia hosuttuidhen Sydhemihin.

Laina ruotsin sanasta *läkare*, joka on johdos verbistä *läka* 'parantaa'. Ennen lääketieteellisen koulutuksen kehittymistä *lääkäri* on tarkoittanut yleisesti henkilöä, joka ammatikseen parantaa sairaita.

► Streng 1915 108; SKES 1958 *lääkäri*; SSA 1992 *lääkäri*; NES 2020 *lääkäri*; VKS 2021 *lääkäri*.

lääni s. 'lääni, (valtakuntaa pienempi) hallintoalue' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-18] se Wdhen maan Randacanssa / Borghon ia Rasburin **Läneis**
- [A-II-19] echke teme coco Somen Makunda ombi yxi Hijppakunda / nin se quitengin Seitzemen Päruchtinan **Länein** iaetan
- [A-III-174-[LK-23:7]] Ja quin hen ymmersi / ette hen Herodesen **Läniste** oli / lehetti hen henen Herodesen tyge

Laina ruotsin sanasta *län*, joka puolestaan on lainaa alasaksasta. Sama sana on lainattu myös karjalaa ja viroon.

► Streng 1915 109; SAOB 1942 *län*³; SKES 1958 *lääni*; SSA 1995 *lääni*; Bentlin 2008a 141; NES 2020 *lääni*; VKS 2021 *lääni*.

löyhä a. 'löysä, löystynyt' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-326-[PS-78:57]] he tacaperin langesit / ia ylencatzoit caikia / nin quin heiden Isenssecki / ia euet pitenet / ninquin **leuhä** Joutzi.

Sanalla on vastine vain karjalassa. Se on mitä ilmeisimmin suunnilleen samaa merkitsevän *löysä*-sanana variantti. Tämä ei esiinny Agricolan kielessä, mutta sanalla on tarkka vastine inkeroisessa. *Löysä* on selitetty lainaksi ruotsin irtonaista merkitsevästä sanasta *lös*. Myös vanhempaa germaanista lainaetymologiaa on ehdotettu, mutta suoraa lainalähdettä ei ole tarjolla, eikä itämerensuomen sanassa ole erityisiä vanhuuteen viittaavia tuntomerkkejä.

► Thomsen 1869 51; SKES 1958 *löyhä, löysä*; SSA 1995 *löyhä, löysä*; LÄGLOS 1996 *löysä*; NES 2020 *löyhä, löysä*; VKS 2021 *löyhä*.

löyl|y, -i s. 'löyly, kylpy, saunan lämpö; (kuv.) puhtaaksi peseminen' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-9] Ano **leuli** / ia iske szonda.
- [A-I-425] henen piti sen pyhittemen / hende pesten wedhen **leulille** / hengen sanan cautta

- [A-II-542-[EF-5:26]] Se päle ette henen piti sen pyhittemen / ia ombi sen puhdhastanut wedhen **Leulysä** Sanan cautta.
- [A-II-596-[TIT-3:5]] Henen Laupiudhens cautta teki he meite autuaxi / Sen wdhensyndymisen **Leulyn** / ia sen pyhen Hengen Wdhistoxen cautta

Sanalla on vastineita useimmissa suomalais-ugrilaisissa kielissä. Etäsukukielten vastineet merkitsevät yleensä henkeä tai sielua, eivät saunan löylyä, niin kuin itämerensuomen sanat. Sanavartalo kuuluu suomalais-ugrilaiseen perintösanastoon, ja sen alkuperäiseksi merkitykseksi on oletettu 'henki, henkäys, sielu'. Ortografisista syistä myös alkuperäisempää äänneasua edustava *leyly* on mahdollinen luku-tapa. Agricollalla *löyly* esiintyy perusosana yhdyssanassa (→) *vedenlöyly*. Samat osat esiintyvät myös sanaliittona.

► SKES 1958 *löyly*; UEW 1988 247–248; SSA 1995 *löyly*; EES 2012 *leil*; VKS 2021 *löyly*.

löytä → löytää

löytäminen s. 'löytäminen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-38] Ristin **leutemisen** [päivä].
- [A-I-516] lihan ylenwisuus / ia omantiwiudhen caualus / meiden tyhijen lihan / sen loonnolisen / ylespaijsunun / corckian / Inhimillisen ymmerdhyxen / nijte iärckien **leutemisie** ia woijma / eij itzeens tydhytte /

Johdos verbistä (→) *löytää*.

► VKS 2021 *löytäminen*.

löytämys s. 'löytäminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-20] P. Stephanin **löytemys**

Johdos verbistä (→) *löytää*. Samaa johdosta ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä.

► VKS 2021 *löytämys*.

löytäväinen a. 'löytävä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-507] ette me pärustettut / pystyweiset / wahwat / horijumata ia notkistumata / sen ijancaikisen elemen toijwouxes / ioca sinun Euangeliumis cautta on iulghistettu / odhottawaiset ia **leuteweiset** olisima

Verbin (→) *löytää* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi, joka voidaan tulkita myös futuurisen liittomuodon osaksi.

löytää, löytä v. 'löytää, saada, saavuttaa, tavoittaa; havaita, huomata, todeta, saada selville' (1544) 375 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-2-[LK-11:9]] Anocat (ma Christus) nijn te szaa. Etziket nijn te **leudhetta**.

- [A-I-33] Quinga se Cultaijnen Lucu ombi **Leutteuä** / sen tämä Piri osotta.
- [A-II-60-[MT-13:44]] Taas on Taiuaan waldakunda Ardohaudhan wertainen / ioca on Pellos kätketøy / ionga Inhiminen **leusi** / ia kätki sen.
- [A-II-84-[MT-22:10]] henen paluelians tieden päle wlgosmenit / cocosit caiki quin he **leusit** / Pahat ia Hyuet / ia Häähone teutettin werahista.
- [A-II-142-[MK-11:4]] Nin he menit / ia **leusit** warsan sidhottun vlcona ouen tykön
- [A-I-145-[BAR-2:14]] anna meidhen armott **leute** / nijnen tykene / iotca meite poijswienuet ouat
- [A-I-256-[PS-3:9]] HERRAN tykön **leuten** Apu
- [A-I-566] mine wirghotan teidhet / Ja teiden pite lewon **leutemen** teiden sijeluijlenne
- [A-II-100-[MT-26:40]] Ja hen tuli Opetuslastens tyge / ia **leusi** heiden macamast
- [A-III-206] Ninpes sis **löydheth** Psalmeis / ios sine selkesti tutkistelet / Jumalan Sanan Lihaxisikiemisen
- [A-II-130-[MK-7:30]] Ja quin hen meni Cotijns / nin hen **leusi** perkelen vloslechteneexi / ia Tytteren macauan wooten päl.
- [A-II-389-[AP-27:28]] Ja he vlosheitit Lodhirihman / ia **leusit** caxikymmende kyneret syuen
- [A-I-131-[NEH-9:8]] sine **leusit** henen sydhemens wscolisexi sinun edheses / ia teijt lijton henen cansans
- [A-II-342-[AP-10:34]] Nyt mine tothexi sen **leudhen** / ettei Jumala catzo Inhimisen modhon ielkin
- [A-II-151-[MK-14:16]] Ja henen Opetuslapsens ulosmenit / ia tulit Caupungin / Ja **leusit** ninquin hen oli sanonut heille.
- [A-II-300-[JH-18:38]] Em mine **leudhe** ychten Syte henen cansans
- [A-I-848] Ioca itze coleman catkerudhen kerssinyt on / ia itze sen ijancaikisen heluetin **lensi** / ia ylitzewojitti

Verbillä on varma vastine kaikissa lähisukukielissä. Osassa vastineita on ensi tavussa öy-diftongi. Etäsukukielten puolelta vastine on esitetty ainoastaan unkarista, ja tämän rinnastuksen pohjalta sanavartaloa on pidetty suomalais-ugrilaiseen perintösanastoon kuuluvana. Vastineiden etäisyyden ja muiden etäsukukielten vastineiden puuttumisen vuoksi on kuitenkin otettava huomioon myös satunnaisen samankaltaisuuden mahdollisuus. Toisen selityksen mukaan itämerensuomen *löytää* olisi johdos samasta *leve*-tyyppisestä vartalosta, josta juontuu myös verbi (→) *lyödä*. Tätäkin uskottavamman selityksen mukaan itämerensuomen **leytä*-vartalo on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua kantagermaanista alkumuotoa **χleutan* edustaa esim. muinaisruotsin *liuta* 'saada (osakseen), saavuttaa, tavoittaa, kohdata, löytää' ym. Unkarin sana kuuluu samaan yhteyteen korkeintaan sillä tavoin, että se olisi erillinen laina samasta indoeurooppalaisesta sanaperheestä kuin itämerensuomen *löytää*. Agricolaalla verbi esiintyy sekä vokaali- (*löytää*) että konsonanttivartaloisena (*löytä*), mutta kaikissa taivutusmuodoissa ero ei tule esille. Huomattava, joskin pienempi osa (131) esiintymistä on selvästi konsonanttivartaloisia. Rukouskirjan viimeisessä esimerkissä [A-I-848] on *u*-kirjain ladottu ylösäläisin, ja tarkoitettu sana on *leusi* 'löysi', joka on käännösvastine saksan liittomuodolle

empfunden hat. Agricolalla löytää esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *jällenslöytää, yleslöytää.*

► Gummerus 1955 622; SKES 1958 löytää; T. Itkonen 1970 SJ 12 11–16; UEW 1988 247; SSA 1995 löytää; Schalin Vir. 2004 24–33; EES 2012 *leidma*; NES 2020 löytää; VKS 2021 löytää.

löyveh s. 'savu t. höyry' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-664-[JAK-4:14]] Sille mike ombi teiden Elämen? Se ombi yxi **Leuueh** / ioca wähexi Hetkexi ilmestupi / mutta sitelehin se poiskatopi.

Johdos samasta deskriptiivisestä vartalosta, joka on perustana mm. sanoissa *löyhkä* ja *löyhyä*. Nämä eivät esiinny Agricolan teoksissa. Sanavartalolla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Höyryä merkitsevä *löye* tunnetaan eräistä Varsinais-Suomen murteista.

► SSA 1995 *löyhkä*¹, *löyhyä*; VKS 2021 *löyve*; SMS 2022 *löye*.

ma, maa *adv.* 'kuten, kuten sanoo' | (1543) 68 esiintymää

- [A-O-5-[2MS-20:5]] MIne olen (**ma** itze Jumala taiuaasta iocaitzelle Inhimisille sanopi sinun Herras Jumalas / wekeue / kiuas / ia costan Iseiden ricoxet
- [A-I-2-[LK-11:9]] Anocat (**ma** Christus) nijn te szaa. Etziket nijn te leudhetta.
- [A-I-21] Telle kwlla eij soui otta siseliset läkityxet (**ma** Seneca se mestari sano) sille ette metekw silloin ombi
- [A-II-62-[MT-14:8]] Nin hen sanoi / quin henen eitens ennen henelle oli opettanut / Anna minulle (**ma** hen) tesse fatilla Johannesen castaian päe.
- [A-III-337-[JES-55:8]] Sille minun Aijatoxen / eij ole teiden aijatoxen / Ja minun Tieeni / eij ole teiden Tieenne / **maa** HERRA sanopi
- [A-III-617-[HOS-7:5]] Tenepene ombi meiden Kuningan Juhla (**ma** he sanouat) nin lämbieuet sijtte ne Pämiehet / ninquin Winasta

Adverbi *ma, maa* tunnetaan ainoastaan suomen vanhimmasta kirjakielestä ja se ilmaisee referointia, ts. sitä, että esitetty asia on peräisin jostakin muusta lähteestä, ja sen sisältävä lauseke on yleensä erotettu ortografisesti perustekstistä. Se on aivan ilmeisesti perua keskiajan kirkollisesta puhekielestä, mutta sen alkuperä on epäselvä. Sitä on yritetty selittää lainaksi ruotsin *må*-verbiä edeltäneestä muodosta *ma, maa, magh*, mutta tätä ei ole ruotsissa käytetty vastaavalla tavalla eikä sen merkitys 'mahtaa, voida' sovi asiayhteyteen. Toisena mahdollisuutena on esitetty, että se olisi *mainita*-verbin hämärtynyt muoto. Sekään ei ole mahdotonta, että kysymyksessä olisi *minä*-pronominin lyhentynyt muoto *ma*, jolla puhuja olisi viittanut itseensä osoittaen, että hän puhuu jonkun toisen suulla.

► SKES 1958 *ma*; Ikola 1973 FUF 40 29–41; SSA 1995 *ma*; Häkkinen 2010b 128–129; VKS 2021 *ma*.

maa s. 'maa, maailma, maaperä, maan kamara, maasto, maa-aines, viljelymaa, valtakunta asukkaineen, maanpaikka, seutu' | (1543) 1293 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-11-[MT-6:10]] Lehestulkon sinun waldacunnas. Olcon sinun tactos nijn **maasa** quin on taiuassa.
- [A-I-15] Coko loondo nyt wircopi. Meri / **maa** / ia Taiuas ihastupi.
- [A-I-238-[JES-6:3]] PYhe / Pyhe / Pyhe ombi se HERRA Zebaoth / Caiki **Maa** ombi teunens henen Cunniastans.
- [A-I-23] Märcke Syyss / ia pehme **maa**. tulee / quin palio hedhelme iaka.
- [A-I-228-[2SM-22:8]] **Maa** lijckui / ia wapitzi Ne Taijwasten peruxet museruijt

- [A-III-623-[HOS-10:1]] Sijnä quin **Maa** on paras / siihen he rakendauat caunimat Kircot.
- [A-III-42] **Maasta** sine olet tullut / ia **maaxi** sinun pite iellense tuleman
- [A-I-647] anna minulle hyuestisiugnaus taiuan casteesta / ia **maan** lihawudhesta
- [A-I-128-[5MS-9:28]] Etteij se **Maa** sanoisi / iosta sine meite wlgosweijt / Eij tajnut Herra heite wiedhe siihen Maakundan / ionga hen heille oli luuannut
- [A-I-136-[NEH-9:36]] Catzo / me olema tenepäijuen oriat / Ja sijne **maasa** / iongas meiden Isilen annoit
- [A-I-240-[JES-26:10]] eijuet he quitengan wanhurscautta oppe. Waan **Maasa** cussa oijkeus pideis tapachtaman / siele he tekeuet wäryt
- [A-I-244-[JER-32:22]] sine heillen tadhoijt anda / yden **Maan** / iossa Reeska / ia honaija woota
- [A-II-144-[MK-12:1]] hen matkusti muille **maille**.
- [A-III-681-[MIK-6:0]] Sille eipe se ole oikia Jumalan paluelus / poluia notkista / Päät callista / Poltwffri tedhä. *etc.* **Maan** Jumalan Sanoia cwlla / cunnioitta ia ketke

Sanalla on vastine kaikissa lähisukukielissä sekä useissa etäsukukielissä. Se on perinteisesti katsottu ikivanhaan perintösanastoon kuuluvaksi. Myös hyvin vanhaa lainautumista indoiranilaiselta taholta on ehdotettu, mutta tämä ei ole saanut kannatusta mm. äänteellisten ongelmien takia. Miikan kirjan esimerkissä [A-III-681-[MIK-6:0]] on painovirhe, ja tarkoitettu sana on *waan*. Agricolalla *maa* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *aukiamaa, erimaa, erämaa, isänmaa, itämaa, lähimaa, länsimaa, syntymänmaa, talvimaa*.

► SKES 1958 *maa*; UEW 1988 263–264; SSA 1995 *maa*; Koivulehto 1999c SUST 237 298; EES 2012 *maa*; Heininen Vir. 2014 117; Holopainen 2019a 138–139; NES 2020 *maa*; VKS 2021 *maa*.

maahanhakata v. 'kaataa, lyödä maahan' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-681-[MIK-5:14]] Ja tadhon sinun Hijdhes **mahanhakat** / ia sinun Caupungeis häuitte.
- [A-III-688-[NAH-1:12]] Neite sanopi HERRA / He tulcoon nin hangitetuxi / ia wäkeuexi quin he tactouat / Pite heiden quitengin **mahanhakatuxi** tuleman / ia poismenemen.

Substantiivin (→) *maa* illatiivimuodosta ja verbistä (→) *lyödä* muodostettu yhdysverbi.

maahanistua v. 'istuutua' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-477-[1KOR-10:7]] Canssa **mahanistui** söömen ia iooman ia ylesnousit leikitzemen.

Substantiivin (→) *maa* illatiivimuodosta ja verbistä (→) *istua* muodostettu yhdysverbi.

maahankukistaa v. 'kaataa kumoon, kukistaa, nujertaa' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-250-[JH-2:15]] Ja waihechtaiden rahan hen poiswiskasi / ia **mahancukisti** peudhet.
- [A-III-566-[VLT-1:9]] hen on tosin ylenhirmulisesta **mahancukistettu** / ia eikengen sitteken ole / ioca hende lohutta

Substantiivin (→) *maa* illatiivimuodosta ja verbistä (→) *kukistaa* muodostettu yhdysverbi.

maahan|langeta, maan- v. 'langeta, laskeutua t. kaatua maahan t. polvilleen' (1544) 18 esiintymää

- [A-I-583] Coscas nyt Sacramentin Ottanut olet / nin **mahanlange** poluilles / Ja aijattele Sydhemeses nemet sanat.
- [A-I-86-[MT-2:11]] Ja sitt siselleminenit hoonesen. leusit lapsen / Marian / sen eijtins / cansa / Ja **maanlangesit** / ia cumarsit hende / ia awasit tauarans
- [A-II-29-[MT-4:9]] Nemet caiki mine annan sinun / ios sinä **mahanlanget** / ia cumardhat minua.
- [A-I-786] Auita meite / etteij me kiusauxisa woijitetuna **mahanlangeisi**
- [A-II-391-[AP-28:6]] Mutta he odhotit henen Ylespaisuan / eli cochta **mahanlangeuan** / ia coleuan.
- [A-III-449-[ISM-17:49]] otti sielde ydhen Kiuen. Ja lingosi / ia paiskasi sen Philisteusen Otzaan / Nin ette se Kiui henen Aiw Hunts keui / ia hen **mahanlangesi** Casuoillens.

Substantiivin (→) *maa* illatiivimuodosta *maahan* t. *maan* ja verbistä (→) *langeta* muodostettu yhdysverbi. Lyhyt illatiivimuoto (→ *kunka*) tunnetaan eräissä hämäläis-murteissa.

► Rapola 1965 195.

maahanlaskea v. 'laskeutua maahan; laskea alas; kukistaa, sortaa alas' (1544) 6 esiintymää

- [A-I-104-[PS-95:6]] Tulcaat / cumarthakam / ia poluillen langetkam / Ja **mahanlaskekam** HERRAN meiden Loijam ethen.
- [A-II-338-[AP-9:25]] Nin Opetuslapset otit henen öelle / ia laskit henen ylitze mwrin / **mahanlaskein** ydhes Coris.
- [A-III-787-[5MS-28:52]] Ja pite sinua adhistaman caikissa sinun Portisas / sihenasti ette Hen **mahanlaske** sinun Corkiat ia wahwat Muris

Substantiivin (→) *maa* illatiivimuodosta ja verbistä (→) *laskea* muodostettu yhdysverbi.

maahanlyödä v. 'lyödä maahan t. kumoon, kukistaa, nujertaa, tuhota' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-334] Paulin **Mahanlötyte** Rucous

- [A-II-511-[2KOR-10:4]] Sille ettei meiden Sotaaset ole lihaliset / waan wäkeuet Jumalan edes alaskukistaman nijte Warieluxi / ioinenga cansa me **mahanlööme** ne Aighotuxet
- [A-I-379] Sine petteijes swtaannoit / Ja änelle sine **mahanlööit** sotauiouckon
- [A-III-369-[PS-106:26]] Ja hen ylesnosti Kätens heite wastan / Ette hen heite **mahanlööis** Coruessa.

Substantiivin (→) *maa* illatiivimuodosta ja verbistä (→) *lyöä* muodostettu yhdysverbi. Agricolalla temporaalirakenteena toimivassa passiivisessa partisiippimuodossa *Mahanlöötyte* (*maahanlöötyytä* 'sen jälkeen kun hänet oli lyöty maahan') on vahva-asteinen partitiivin pääte (vrt. nykysuomen *lyötyä*). Kyseisen kaltaista partisiippimuotojen käyttöä temporaalirakenteina tunnetaan varsinkin itämurteista.

► Hakulinen 1979 240 alav. 345; Itkonen-Kaila Vir. 1991 275–276.

maahan|paiskata, maan- v. 'lyöä maahan, kukistaa, tuhota' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-651] Ja sinun oijkean kedhes auulla / heidhen rochkeudhes / wäkeuesti **mahanpaijskaisit**
- [A-III-211] Ja ele Rucoleman olco laiska / ettei HERRA sinun **Maanpaiska**.
- [A-III-272-[PS-44:6]] Sinun cauttas me Wiholiseni **mahanpaiskam**

Substantiivin (→) *maa* illatiivimuodosta *maahan* t. *maan* ja verbistä (→) *paiskata* muodostettu yhdysverbi.

maahanpoljeskella v. 'polkea maahan' (kuv.) | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-221-[PS-7:6]] Nin minun Wiholisen wainocan minun Sieluani / ia sen käsiteken / ia **mahanpolieskelcaan** minun Elemenin / ia painakan minun tomuun.

Substantiivin (→) *maa* illatiivimuodosta ja verbistä (→) *poljeskella* muodostettu yhdysverbi.

maahanpolkea v. 'polkea maahan' (kuv.) | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-297-[PS-62:5]] He waiuoin aiatteleuat / quinga he hende **mahanpolkisit**

Substantiivin (→) *maa* illatiivimuodosta ja verbistä (→) *polkea* muodostettu yhdysverbi.

maahanrikkoa v. 'hajottaa' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-157-[MK-15:29]] Pfui sinuas / quinga hyuesti sine Templin **mahanricot** / ia sen colmena peiuen ylesrakennat

Substantiivin (→) *maa* illatiivimuodosta ja verbistä (→) *rikkoa* muodostettu yhdysverbi.

maahansysäitä v. 'työntää kumoon, kukistaa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-225-[PS-10:10]] Hen paiska ia alaspolke / ia **mahansyseie** sen kieuhen wäkiuallalla.

Substantiivin (→) *maa* illatiivimuodosta ja verbistä (→) *sysäitä* muodostettu yhdysverbi.

maahansyöstä v. 'syöstä alas' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-662-[OB-1:3]] wortein Rotkois asut / sinun corkeis Linnois / ia sanot sinun Sydhemeses / Cuca tacto minun teste **mahansöste?**

Substantiivin (→) *maa* illatiivimuodosta ja verbistä (→) *syöstä* muodostettu yhdysverbi.

maahansärkeä v. 'purkaa, rikkoa, repiä hajalle' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-502-[2KOR-5:1]] MUtta me tiedheme / ette ios temen Maian meidhen mailmainen Hoone **mahanserieteen** / ette meille ombi yxi Rakenos Jumalalda ylesrakettu / yxi Hoone
- [A-III-673-[MIK-1:6]] tadhon heiden Kiuens Laxohon wieritte / ia Perustoxen asti **mahanserke**.
- [A-III-759-[MAL-1:4]] Jos he rakendauat / nin mine tadhon **mahanserke**

Substantiivin (→) *maa* illatiivimuodosta ja verbistä (→) *särkeä* muodostettu yhdysverbi.

maaherra → **maanherra**

maailma → **mailma**

maailmainen → **mailmainen**

maailmalinen → **mailmalinen**

***maailmanloppu**

Maailmanloppu ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona.

► Jussila 1998 *maailmanloppu*; VKS 2021 *maailman+loppu*.

***maailmanmeno**

Maailmanmeno ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona.

► Jussila 1998 *maailmanmeno*.

maailmanpiiri → mailmanpiiri

*maailmanääri

Maailmanääri ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona.

► Jussila 1998 *maailmanääri*.

maakartano → maankartano

maakunta s. 'maa, maakunta tms. hallinnollinen alue, seutu, maaseutu' (myös kuv.)
(1544) 126 esiintymää

- [A-I-328] Moijsen Rucous Herran tyge saadaxens sen Luuatun **Maakunnan**
- [A-III-559-[JER-32:37]] CAtzos / Mine tadhon heite coghota caikista **Makunnista**
- [A-II-667] Sihen mös tule / etei teme Apostoli Judas ollut tullut Grekin maalle / wan Persian **Maacundaan**
- [A-II-18] Sille ette hen ensin tuli Christituxi / ia tesse Turussa ombi **Maakunnan** Eme kirko ia pijsan Stoli ia Istuin.
- [A-II-19] Sille / echke teme coco Somen **Makunda** ombi yxi Hijppakunda / nin se quitengin Seitzemen Päruchtinan Länein iaetan
- [A-II-19] Nin ette telle malla ia Hijppakunnalla nin monet seke **Makunnat** / ette Kielentauat leuten
- [A-II-214-[LK-15:14]] Coska hen nyt caiki oli haaskanut / nin tuli swri Nelke caickeen sihen **Makundan** / Ja hen rupeis hätendem.
- [A-III-599-[DAN-7:23]] Se Nelies Peto / ombi se Nelies Waldakunda / Maan päle / ioca wäkeuemexi tule / quin caiki waldacunnat. Sen pite caiki **Makunnat** ylessömen / tallaman ia musertaman.
- [A-III-317-R] Jumala seke rakenda **Maakundi** ia Caupungit / ette mös ne hucutta.
- [A-I-350] meite walista / ette me / teme mailman pimeyxen wälttesim / ja tulisimma sihen ijancaikisen kircaudhen **maakundan**

Substantiiveista (→) *maa* ja *kunta* (→ *valtakunta*) muodostettu yhdyssana. Samat osat on myös kolme kertaa kirjoitettu sanaliitoksi, joka on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. Agricolalla *maakunta* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *lähimaakunta*, *ylimaakunta*.

► Toropainen 2017 51, 113; VKS 2021 *maa+kunta*.

*maakuoppa s.

Maakuoppa ei esiinny Agricolan teksteissä kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona *maan kuoppa*.

► Jussila 1998 *maakuoppa*.

***maakylä** s.

Maakylä ei esiinny Agricolan teksteissä kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona *maan kylä*.

► Jussila 1998 *maakylä*.

maalata v. 'värjätä t. kirjoittaa maalilla; kuvailla sanallisesti'
(1548) 5 esiintymää

- [A-III-549-[JER-22:14]] mine tadhon minulleni ydhen swren Honen raketa / ia leuiet Pallacit / ia Ackunat henesse vloshacata / ia lijttepi sen Cedrin puun cansa / ia sen punaisexi **maala**.
- [A-III-697-[HAB-2:2]] Kirioitta site Näky ia **maala** site ydhen Taulun päle / ette sen lukia taidhais / ioca sijte ohitzekeupi
- [A-II-611] Senteden hen warustau heite sijne toisesa lughusa nijldä Falskilda tuleuaisilda Opetailda / – – Ja **maala** heite nijn iwri quijn he ouat

Verbi on todennäköisesti lainaa muinaisruotsin verbistä *māla*, jota nykyruotsissa vastaa *måla*. Myös keskialasaksassa on ollut maalaamista merkitsevä verbi *mālen*, joka periaatteessa sopisi lainalähteeksi. Agricolalla *maalata* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ulosmaalata*.

► Streng 1915 110–111; SKES 1958 *maalata*; SSA 1995 *maalata*; Bentlin 2008a 141–142; NES 2020 *maalata*; VKS 2021 *maalata*.

maalattu a. 'teeskennelty' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-745] Ja tehenyt / mite liha ia pahat himot ouat tachtonehet / turhain aijatosten ia sydhemeni sockeudhen cautta / omasa rackaudhesa itzeni cochtan / hurscaudhen teetys wariosa / ia **maalatus** coleuaijses wscosa

Verbin (→) *maalata* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Sama muoto esiintyy myös taivutusparadigman osana.

► VKS 2021 *maalata*.

maalaus → **ulosmaalaus**

maali s. 'päämäärä, kohde' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-414] Mutta tesse ombi nijlle ylenwisuille ia ylpein Hengein yxi **Maali** edespandu
- [A-II-551-[FIL-3:14]] ia samoan sen edespannun **Maalin** ielkin

Sana on lainaa muinaisruotsin sanasta *mal* tai *maal*, joka on merkinnyt mm. mittaa, määrää, merkkiä tai ajankohtaa. Nykyruotsin vastine on *mål*.

► Streng 1915 111; SKES 1958 *maali*²; SSA 1995 *maali*²; NES 2020 *maali*; VKS 2021 *maali*².

maalikivi s. 'muistokivi, rajakivi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-471-[JES-19:19]] Silloin pite HERRAN Zebaothin Altari oleman keskelle Egyptin maata / Ja HERRAN **Maalikiui** henen ärißsens

Substantiiveista (→) *maali* ja (→) *kivi* muodostettu yhdyssana. Se on todennäköisesti käänöslaina joko Lutherin Biblian sanasta *Malstein* tai ruotsin vanhentu-neesta yhdyssanasta *målsten*, joka on merkinnyt rajakiveä.

► SAOB 1945 *målsten*; VKS 2021 *maali+kivi*.

maaliskuu s. 'maaliskuu' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-10] **Maliskwla** on xxxi päiue.

Kansanomainen kuukauden nimi on selitetty yhdyssanaksi, jonka alkuosana on ikivanhasta *maa*-sanasta muodostettu johdos (→) *maalinen* ja jälkiosana niin ikään ikivanha taivaankappaleen tai kuukauden nimitys (→) *kuu*. Eräissä murteissa sana esiintyy asussa *maalliskuu*, ja tämän on ajateltu merkitsevän kevättalven kuukautta, jolloin maa alkaa näkyä sulavan lumen alta. Äännehistoriallisesti heikompi on selitys, jonka mukaan suomen *maaliskuu* olisi sama sana kuin viron huhtikuuta merkitsevä *mahlakuu* tai *maalakuu*. Tämä nimitys viittaa kuukauteen, jolloin mahla alkaa nousta puihin, mutta Suomen oloja ajatellen tällä tavoin motivoitu sana tuntuu sopimattomalta maaliskuun nimitykseksi.

► Ahlqvist 1871 227–228; SKES 1958 *maaliskuu*; Hakulinen 1979 386; SSA 1995 *maaliskuu*; NES 2020 *maaliskuu*; VKS 2021 *maaliskuu*.

maalinen s. ja a. 'maallinen, ajallinen, ei-taivaallinen, maa-' | (1544) 12 esiintymää

- [A-I-220] Kijtossana Jumalalle / Caikilda. Loondocappaleilda / Ensin Taijwallisist / ja sijtte **Maalisist**
- [A-II-491-[IKOR-15:48]] Mingemotoinen se **Maalinen** on / sencaltaiset ouat mös ne **maaliset**. Ja mingemotoinen se Taiualinen on / sencaltaiset ouat mös ne Taiualiset.
- [A-II-663-[JAK-3:15]] Sille eipe teme ole se wisaus ioca ylehelde tullut ombi / wan **Maalinen** / Inhimilinen / ia Perkelelinen.
- [A-III-325-R] Turilat) Ouat politain Mateleuaiset ia **Maaliset** piskuiset Eleimet / Ninquin / Hijret / Rotat / Myret / Siseliskot / Mwrahauset / ia mwdh pahat / heijudh madhot.

Johdos substantiivista (→) *maa*.

► VKS 2021 *maallinen*.

maamies s. 'maanmies, saman maan kansalainen' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-719] **Mamiesteni** cansa mine Laulan / Lihainen kieli leicka luisen caulan.

Substantiiveista (→) *maa* ja (→) *mies* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *maa+mies*.

maanantai s. 'maanantai' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-35] Sunnuntaij Perientaij Keskiwijko **Manantaij** Lauantaij Torstaij Tistaij
- [A-II-179-R] Ninquin me cutzume Tistain **Manantain** Homenexi / nin mös cutzuttijn se toinen peiue ielkeen sen corkeiman Sabbathin Juhla

Sana on lainaa joko muinaisruotsin sanasta *mānadagher* tai keskialasaksan sanasta *māndach*, *mānedach* tai *mānendach*. Näistä viimeksi mainittu on äänteellisesti sopivin vaihtoehto. Nykyruotsissa vastaava sana on *måndag* ja nykysaksassa *Montag*. Germaanisten kielten viikonpäivien nimitykset ovat käännöslainaa latinasta ja kreikasta. Sana merkitsee sananmukaisesti kuun päivää. Agricolalla maanantai esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *palmamaanantai*.

► Streng 1915 111; SKES 1958 *maanantai*; SSA 1995 *maanantai*; Bentlin 2008a 206–207; NES 2020 *maanantai*; VKS 2021 *maanantai*.

maanherra s. 'korkea-arvoinen hallintomies' | (1544) 2 esiintymää, myös Westh

- [A-I-633] Nijn me sydhemestem sinua nyt rucolema – – ettes tadhoijsit meiden HERRAN kuningan sydhemen / caikein pämiesten / **Maanherrain** / heiden Neuuonandaijansa – – sinun pyhen Euangeliumis tundemisen cansa / yleswalghaijsta
- [A-I-865] Mö vaijuaset synniset rukooijlema sinua. – – Ette sine meiden kuninganna **maanherranna** caijken hänen Neuunosa / ia hänen keskyleijstensä cansa vachuistaijsit / ja variellisit.

Substantiiveista (→) *maa* ja (→) *herra* muodostettu yhdyssana, joka voi olla käännöslaina ruotsin sanasta *landsherre*. Agricolan esikuvateksti on edellisessä tapauksessa saksankielinen ja jälkimmäisessä tuntematon, mutta teksti on molemmissa tapauksissa sovitettu Ruotsin oloihin.

► SAOB 1939 *landsherre*; Gummerus 1955 412, 638; VKS 2021 *maa+herra*.

maanjuoksija s. 'maankiertäjä, kulkuri' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-567-R] Eletteke itze teiten / ia elkette rippuco mudhen caulasa / quin ne laiskat Munckit Kerieijet **Maanioxijat**.

Substantiivista (→) *maa* ja verbin (→) *juosta* tekijännimijohdoksesta *juoksija* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *maan+juoksija*.

***maanjärinä**

Maanjärinä ei esiinny Agricolan teksteissä kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona.

► VKS 2021 *maan+järinä*.

maanjärist | *ys, -ös s. 'maanjäristys'* | (1548) 8 esiintymää

- [A-II-359-[AP-16:26]] Nin cochta tapachtui swri **Maanieristus** / nin ette caiki Tornin Perus wapisi.
- [A-II-684-[ILM-8:5]] Ja nin tapactuit Pitkeiset ia änet / ia lemauxet / ia **Maanieristoxet**.
- [A-II-692-[ILM-11:13]] Ja samalla hetkelle tapactui swri **Manieristus** / ia kymenes osa Caupugist mahan langesi.

Substantiivista (→) *maa* ja verbin (→) *järistä* teonnimijohdoksesta muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla jo Rukouskirjassa sanaliittona.

► VKS 2021 *maan+järistys*.

maankartano s. 'maatila, maa-alue' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-84-[MT-22:5]] Mutta he sen ylencatzoit. Ja poismenit / Yxi henen **maankartanoos** / toinen caupallens.
- [A-II-212-[LK-14:18]] Se ensimeinen sanoi henelle / Mine ostin **Maancartanon** / ia pite menemen site catzoman
- [A-II-253-[JH-4:5]] Nin hen tuli ychten Samarian Caupungin / ioca cutzutan Sichar / lehes site **Mancartanota** / ionga Jacob oli andanut Poians Josephin.

Substantiiveista (→) *maa* ja (→) *kartano* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *maan+kartano*.

maankielinen s. 'omakielinen, murteellinen puhe' | (1548) 1 esiintymää

- [A-II-18] Nyt wimein / waicka neisse Canssoisa ouat moninaiset Kielet eli puhen taaut / nin / ette cuki neiste Makunnist / iotakin murta toisen **Maankieliste** / quitengin ette teme coco Hippiakunda Somen maxi cutzutan / ioca ombi ninquin mwidhen Äitei.

Substantiivien (→) *maa* ja (→) *kieli* muodostamasta sanaliitosta johdettu nomini.

► VKS 2021 *maan+kielinen*.

maankulma s. 'maankolkka, maaseutu, maan kulma, suunta' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-29-[MT-4:16]] Se canssa ioca istui pimijes / ia coleman warios / näki swren valkeudhen / ia ne / iotca istuit **maanculmas** / ia coleman warios / heille walkeus coitti.
- [A-II-280-[JH-11:55]] Ja monda ylesmenit Jerusalemin / sijte **Maanculmast** Päsieisen edhelle / heitens puhdistaman.
- [A-II-682A-[ILM-7:1]] JA senielken näin mine nelie Engelite seisouan nelien **Maanculmain** päle / piteueiste ne nelie Maan Twlet

Substantiiveista (→) *maa* ja (→) *kulma* muodostettu yhdyssana.

maanlangeta → **maahanlangeta**

maanpaikka s. 'paikka, seutu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-170-[LK-3:3]] Ja hen tuli caickijn **Manpaickoin** Jordanin ymberins / Ja sarnasi Paranoxen Castet syndein andexi andamisexi.

Substantiiveista (→) *maa* ja (→) *paikka* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät myös sanaliittona.

► VKS 2021 *maan+paikka*.

maanpaiskata → **maahanpaiskata**

maanpiiri s. 'maanpiiri, koko maailma, kaikki maailman ihmiset' | (1544) 18 esiintymää

- [A-I-199-[PS-33:8]] Caiki mailma pelätkehen HERRA / hende kaiki ihmechtiken / iotca **Maanpirisse** asuuat.
- [A-III-242-[PS-24:1]] HERRAN ombi Maa / ia caiki quin henesse ouat / se **Maanpiiri** ia mitke sen päle asuuat
- [A-II-360-[AP-17:7]] Nämet iotca caiken **Maanpijrin** hemmendeuet / ne ouat mös tenne tulluet. Jotca Jason sala coriasi

Substantiiveista (→) *maa* ja (→) *piiri* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla myös sanaliittona.

► VKS 2021 *maan+piiri*.

***maanpäällys** s.

Maanpäällys ei esiinny Agricolan teksteissä kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona.

► VKS 2021 *maan+päällys*.

maanpäälä adv. 'maan päällä' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-30] Siehen mös Perkele aina öte ia peiue achkeroitze / ninquin kiliuua Jalopeura / meite hucataxens / nin ettei me ijkenens / nincauan quin me **maanpäle** eleme / heneste wapahat ole.

Adpositiorakenteesta *maan päälä* (→ *päälä*²) tiivistynyt yhdysadverbi. Yhdyssanaksi kirjoittaminen on tilapäistä, ja samat osat esiintyvät Agricolalla yleensä sanaliittona. Painoteknisistä syistä sanaväli saattaa eräissä kohdin olla tulkinnanvarainen.

► Toropainen 2017 31–32, 121.

maanraja s. 'raja, rajaseutu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-316-[AP-2:10]] Ja quingasta sis me itzecuki cwlemma heiden puhuaan meiden Kielilem – – Phrygias ia Pamphilias / Egyptis ia Libian **Maanraioilla** liki Kyreni

Substantiiveista (→) *maa* ja (→) *raja* muodostettu yhdyssana.

***maansydän s.**

Maansydän ei esiinny yhdyssanana Agricolan teksteissä, ainoastaan sanaliittona.

► Jussila 1998 *maansydän*.

***maantapa s.**

Maantapa ei esiinny yhdyssanana Agricolan teksteissä, ainoastaan sanaliittona.

► Jussila 1998 *maantapa*; VKS 2021 *maan+tap*a.

maantie s. 'katu, julkinen tie' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-212-[LK-14:23]] Ja sanoi Herra paluelialle / Mene vlos **maanteille** ia aidhoille / ia wadhi heite siseltuleman

Substantiiveista (→) *maa* ja (→) *tie* muodostettu yhdyssana. Sanalla on vanhassa suomessa tarkoitettu erityisesti kruunun ylläpitämää yleisiä tietä.

► VKS 2021 *maan+tie*.

maanvanhin s. 'maaherra, käskynhaltija' | (1548) 13 esiintymää

- [A-II-228-[LK-20:20]] Ja he wartioitzit hende / ia wloslehetit wägyweiset / iotca piti heidens Hurskaxi teettemen / Senpäle ette he henen Puhesa kinisaisit / ia ylenannaisit henen Esuallalle ia **Maanwanhiman** haltun.
- [A-II-348-[AP-13:8]] Nin heite watanseisoi se Welhomies Elimas (sille nein henen Nimens tulkitan) ia pysi **Manwanhinda** poiskiendä vskosta.
- [A-II-379-[AP-23:24]] walmistacat mutomita Juchtia / ette he Paualin ninen päle istuttaut / ia wieuet henen teruena Felixen tyge sen **Maanwanhiman**

Substantiivin (→) *maa* ja adjektiivin (→) *vanha* superlatiivin muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdyssubstantiivi.

► VKS 2021 *maan+vanhin*.

***maanvapistos s.**

Maanvapistos ei esiinny yhdyssanana Agricolan teksteissä vaan ainoastaan sanaliittona.

► VKS 2021 *maan+vapistus*.

maanääri s. 'seutu, maan ääri, rajaseutu' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-43-[MT-8:34]] Ja catzo / coco caupungi keui wlgos Jesusen watan. Ja coska he näit henen / rucolit he hende poismenemen heiden **Maansärilde**.

- [A-II-130-[MK-7:31]] Ja taas quin hen vlosmeni Tyrin ia Sidonin **maanäriste** / tuli hen Galilean meren tyge / ninen kymenen Caupungein maan ärten keskitze.
- [A-III-759-[MAL-1:4]] Jos he rakendauat / nin mine tadhon mahanserke / Ja heiden pite nijte cutzuman Cadhotuxen **Maanärijn** / ia sixi Canssaxi / iolle HERRA wihainen ombi ijancaikisesta.
- [A-III-759-[MAL-1:5]] Sen pite teiden Silmen näkemen / Ja teiden pite sanoman / Se HERRA ombi ylistetty Israelin **Maanäris**.

Substantiiveista (⇒) *maa* ja (⇒) *ääri* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät myös sanaliittona. Agricolan yhdyssanassa *maansärilde* on omistusliite liitetty yhdyssanan alkuosaan.

➤ VKS 2021 *maan+ääri*.

maapaikka → maanpaikka

maata¹ v. 'maata (myös kuv.), olla makuulla, levätä, nukkua, maata kuolleena; olla sukupuoliyhteydessä; olla, sijaita, olla paikallaan, vankina tms.'
(1544) 178 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-811] Wahwista ne / iotca wiele seijsouat / auta tas ne yles / iotca langenet ouat / ia maasa **makauat**.
- [A-I-491] Colema masa **maca** ia ombi woimatoim. Mutta Eleme *sen* päle **maca** ia sanopi / Hei sine voitettu Cussas nyt olet Colema
- [A-III-241-R] Lihauat) ne ouat ne Rickat ia Jalot Mutta iotca Tomusa **macauat**) ouat ne kieuhet / ia halpat
- [A-II-167-[LK-2:16]] Ja he tulit kijruchtadhen / ia Leudhit Marian. Ja Joseph / ynne lapsen cansa ioca **macas** seimes.
- [A-II-113-[MK-1:30]] Mutta Simonin Anoppi **macasi** wilutaudis
- [A-II-45-[MT-9:24]] Menget pois / ei ole pica coollut / mutta hen **maca**.
- [A-II-152-[MK-14:37]] Ja hen tuli ia leusi heiden **macamast** / ia sanoi Petarille / Simon **macakos**? Etkös maltanut ychte hetke walua?
- [A-I-140-[JER-14:18]] Jos mine kedholle wlgosmenen / Catzos / nijn ne Mieckalla Tapettudh / sielle **macauat**
- [A-III-16] mwtomat tosin wijsi cwsu / ia sitekin enemmen ynne **macauat** / äperehi synnytteuet
- [A-III-776-[3MS-18:22]] Ei sinun pidhe Piltein Canssa **macaman** / ninquin iongun waimon cansa / Sille se on yxi cauhistos.
- [A-III-455] Sillepolella site Coollut Mertä / **macapi** se Moabin maakunda
- [A-III-723-[HGG-1:9]] Minun Honeni nin autiana **macapi**
- [A-III-121-[JES-53:5]] Se Rangastus **macapi** henen pälens
- [A-I-285-[PS-51:8]] Catzo / sine halaijat Totutta / ioca peitos **macapi**
- [A-III-366-[PS-105:18]] He adhistit henen Jalcans Jalcapuhun / Henen Rumijns teutyi Raudhois **maata**.

Verbillä on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Sanavartalo on selitetty vanhaksi germaaniseksi lainaksi, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **makō(ja)n-* vastaa mm. nykysaksan *machen* 'tehdä'. Selitys on periaatteessa mahdollinen, mutta kun germaanisen verbin alkuperäinen merkitys on kovin yleinen, itämerensuomen **maka-*vartalon lainaperäisyyttä on vaikea sitovasti osoittaa. Verbi on kuitenkin rakenteeltaan ns. supistumaverbi, jollaiset usein ovat lainoja. Agricolalla *maata* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *alasmaata*, *allamaata*,

► SKES 1958 *maata*; Koivulehto Vir. 1984b 222; SSA 1995 *maata*; LÄGLOS 1996; EES 2012 *magama*; NES 2020 *maata*; VKS 2021 *maata*.

maata² *adv.* 'makuulle, nukkumaan' | (1543) 5 esiintymää

- [A-O-21] Sitte pane sinus murhettomast / Jumalan nimen **mata**.
- [A-I-676] Toijnen Rucous echtton **maata** kieuteise.
- [A-III-27] Coska Morsian **maata** wiedhen / nin Lauletan eli luetan teme wirsi.
- [A-III-409-[PS-127:3]] Se on turha / ette te warhan ylesnouset / ia hilian **maata** menet / Ja swrella töölle Elatoxen walmistat
- [A-III-692-[NAH-3:18]] Sinun Paimenes pite macaman / o Assurin Kuningas / ia sinun Wäkeueises pite **maata** paneman

Verbin (→) *maata* infinitiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Sama muoto esiintyy myös tavanomaisena infinitiivinä.

► VKS 2021 *maata*.

***maatuuli** *s.*

Maatuuli ei esiinny Agricolan teoksissa yhdyssanana eikä sanaliittona.

► Jussila 1998 *maatuuli*.

madella *v.* 'madella, ryömiä; vilistä matelevista eläimistä' | (1549) 3 esiintymää

- [A-III-132-[1MS-1:26]] Ja Jumala sanoi / Techkem me Inhiminen meiden Cuuasa / meiden motohon / ioca hallitzeman pite Calain ylitze Merese – – ia caikein mateleuaisten päle / iotca maan päle **mateleuat**.
- [A-III-132-[1MS-1:21]] Ja Jumala loij swret Walaskalat ia caikinaiset eleueiset ia mateleuaiset eleimet / iotca wedhet **mateleman** tekeuet / cungi sisuns pereste

Johdos verbistä *mataa* (→ *tygemataa*). Agricolalla *madella* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *edesmadella*.

► VKS 2021 *madella*.

madianiteri *s.* 'midianilaiset' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-700-[HAB-4:7]] Mine näin ne Etioperin Maiat murhectiuaiset / Ja ne **Madianiterin** teldat wapitzeuaiset

Agricola käyttää *Midianin* maan nimestä asua *Madian* sekä Rukouskirjan psalmiosuuden alkurunossa [A-I-253] että Apostolien teoissa [A-II-331]. Nimen ensi tavun vokaalina esiintyy *a* kreikan lisäksi mm. Vulgatassa. Agricolan tarkaksi esikuvaksi sopiva *Madianiter* tunnetaan esimerkiksi tanskalaisista ja saksalaisista lähteistä. Myös (→) *midianiteri* ja sitä vastaava *Midian* esiintyvät Agricolan tekstissä.

► VKS 2021 *madianiteri*.

Magnus erisn. 'Magnus, suuri' (lisä- t. arvonimi) | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-207] Nin cwlcam wiele edespein / hyuelle Mielelle / mite se Asianus pyhe Pispä Basilius **Magnus** Caesariensis Greki / lyhikeisest mös Psalmein Auuista kirioitta.

Sitaattilaina latinan sanasta *magnus* 'suuri', jota on perinteisesti käytetty hallitsijoiden ja muiden merkkihenkilöiden arvonimenä. *Magnus* on muuttunut Pohjoismaissa etunimeksi, kun Norjan kuninkaan Olavi Pyhän poika haluttiin kastaa Kaarle Suuren (*Carolus Magnus*) kaimaksi ja hänelle annettiin erehdyksessä kuninkaan lisänimi ristimänimeksi.

► SN 1981 *Magnus*; VKS 2021 *magnus*.

mago → **mako**

mag|utoin, -otoin a. 'mauton' (myös kuv.) | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-711] Ja taas Canas Galileas salaijsella lahialla sen caunistit / mwttadhen caruaan ja **maghuttoman**. wedhen ialoxi ja makiaxi winaxi.
- [A-II-31-[MT-5:13]] Te oletta maan *Soola. Jos nyt sola tule **maguttomaxi** / mille se solatan?
- [A-II-34-R] *Soola) Cosca opettaiat Jumalan sanat wnohtauat / nin he **maguttomaxi** tuleuat Inhimisten opin cautta
- [A-III-717] Catkerat / caruat / soueliat / hapatut / soolaiset / **maghottomat**.

Johdos substantiivista *maku*, jolla on tarkkoja vastineita kaikissa lähisukukielissä. Sanavartaloa on arveltu itämerensuomalaiseksi johdokseksi samasta germaanisperäisestä vartalosta, josta on muodostettu myös (→) *maistaa* ja (→) *makia*. Kantagermaaniseen verbijuureen **smak-* perustuvista muodoista eräissä on pyöreä vokaali, esim. **smakō(ja)n-*. Yksinkertaisempi vaihtoehto on, että *maku* on suoraa lainaa kantagermaanin 'makua' merkitsevistä johdoksesta **smaka-z*, jolloin itämerensuomalaisten kielten toisen tavun pyöreät vokaalit sisältävät kantasuomalaisen johtimen. Substantiivi *maku* ei esiinny Agricolan teksteissä. Se on ensi kertaa mainittu vuoden 1642 Raamatussa.

► SKES 1958 *maku*; T. Itkonen 1980 FS Thors 134; Hofstra 1985 154; SSA 1995 *maku*; LÄGLOS 1996 *maku*; EES 2012 *magu*¹; NES 2020 *maku*; VKS 2021 *mauton*.

mahala s. 'mahla, puun neste' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-208-[PS-104:16]] Ette Herran puut **mahala** teune / olisit Ne Cedrin puut Libanis iotca hen istutti.

Agricola *mahala* on sama sana kuin suomen yleiskielen *mahla*. Ylimääräisen vo-kaalin sisältävä murreasu on ominainen eteläpohjalaisille ja savolaismurteille. Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä, mutta sen etäisempi alkuperä on tuntematon. Agricolalla *mahala* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *viina-mahala*.

► SKES 1958 *mahla*; SSA 1992 *mahla*; EES 2012 *mahl*; VKS 2021 *mahla*.

mahalit, mahelat s. 'mahalat, jokin soitin, sävelmä tai tanssi'
(1551) 2 esiintymää

- [A-III-338-[PS-88:1]] Yxi Corachin Lasten Psalmiweisu / edelweisattapa / **Machalitin** päle ninen Radholisten Heickoudhesta.
- [A-III-285-[PS-53:1]] Yxi Daudin Opetus / Choris edelweisattapa **Mahelathin** päle / worottain.

Sanan merkitys on epäselvä. Se esiintyy vain kahden psalmin otsikossa, eikä sille ole esikuvaa Lutherin tai Kustaa Vaasan Raamatuissa. Psalmissa 53 sana voi olla peräisin Georg Majorilta, vaikka kirjoitusasu ei olekaan täsmälleen sama. Sana juontuu hepreasta, mahdollisesti sanasta *māhōl*, joka esiintyy useita kertoja 'tanssin' merkityksessä Vanhassa testamentissa, joskaan ei Agricolan suomentamisessa kohdissa. Agricola on ilmeisesti tulkinnut sanan tarkoittavan jotakin soitinta, koska ohje on muotoiltu samalla tavoin kuin muidenkin psalmien soittimiin viittaavat esitys-ohjeet. Nykyisessä Raamatun suomennoksessa on ohjeena esittää psalmi kuorolauluna. Jussi Aron suomennoksessa on molemmissa kohdissa ("kuten *mahalat*") säilytetty heprean sana ilman selityksiä.

► Aro 1985 83, 139, 235; Montagu 2002 48–50; Häkkinen 2010a 341; Heininen 2020 154.

mahdolinen a. 'mahdollinen, toteutettavissa oleva; kykenevä, kelvollinen, jolla on mahdollisuus' | (1544) 41 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-331-[MK-14:36]] Abba / Racas Ise / Caiki ouat sinun **madholiset** / poisota minusta teme iooma astia
- [A-II-83-[MT-21:00]] Palio **mahdolisembi** on että hoorat ia Publicanit autuaxi tulisit / Sille ne wimein machtauat heiden syndins tuta / Quin ne Coriat pyhet / iotca cooleuat omassa pyhydhesens
- [A-II-390-[AP-27:39]] Mutta he astasit ydhen Lahden / iossa oli yxi randa / iohonga he aijatelit Hahden piti cwlkeman / ios se olis **madholinen**.
- [A-II-639-[HEB-6:4]] Sille ettei se ole **mahdholinen** / ette ne iotca widhoin walistetut ouat / ia maistanuet ouat ne Taiualiset Lahiat / ia ouat osalisexi tulluet Pyheste Hengeste

- [A-II-231-[LK-21:36]] Nin olcat nyt aina walpaat / ia rucolcat / Ette te **madholiset** olisit caikia neite weltemen iotca tapactaman pite / ia seisoman Inhimisen Poian edes.
- [A-I-561] O HERRA / se on kyllä tosi / etteij mine ole **madholinen** / ette sine sisellekieudh minun Cattoni ala
- [A-I-845] Sentedhen mine olen waan teste aijnoasta Caikiwaldiast Herrast / Iseste / ia loijast / olen **madholinen** caikehen hywuytten / ja ijancaikiseen elemen

Johdos substantiivista (→) *mahto*.

➤ VKS 2021 *mahdollinen*.

mahdolise|sta, -st *adv.* 'kelvollisesti, soveliaasti' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-503] Sentedhen me sinun – – kijttem ia cunnioijttam / ynne neuren rucouxen cansa / ettes tadhoijsit meite aijna edhespein sinun lahijoiyas wastan walmista / sinun andoiyas otolisesta ia **madholisesta** samahan
- [A-III-35] Sille eipe yxiken site oikein tehdä taidha / eike tete corkia cunnialista Sacramenti **madholisest** tygensotta / waan yxi isoua Sielu

Adjektiivin (→) *mahdollinen* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

➤ VKS 2021 *mahdollisesti*.

mahdo|toin, -ton *a.* 'mahdoton, ei mahdollinen, ylivoimainen; keltoton, sopimaton' (1544) 20 esiintymää

- [A-I-84-[LK-1:37]] Sille ette Jumalan edes ey ole ychten asia **madhotoint**
- [A-II-71-[MT-17:20]] Jos teille olis wsco ninquin Sinapin iyue / nin te mahdaisit sano tälle worelle / Sijrdhe sinus teste sinne / nin se sijrtäis. Ja ei teille miten ole **mahdotondh**.
- [A-II-646-[HEB-10:4]] se ombi **madhotoin** / Herkein ia Cauristen Weren cautta synnit poisotetta.
- [A-II-558-R] Rumis pite Cunniasa pidettemen / se on / henelle pite olema Elatoxens / waattens *etc.* iota hen taruitze / ia ei ylenpaldisen paaston / töön / waluomisen eli **mahdhottoman** hallitoxen cansa / turmeltaman / ninquin Inhimistenoppi tekepi.
- [A-I-821] hen ombi wehe ja pieni / eijuet he hende millemodholla tadho kerssije / ia domitzeuat henen **mahdhottomaxi** elemehen.
- [A-III-85-[1KOR-11:29]] Sille ioca teste **madhotoina** söpi ia iopi / hen söpi ia iopi omaksi domioxens

Johdos substantiivista (→) *mahto*.

➤ VKS 2021 *mahdoton*.

mahelat → **mahalit**

mahla → **mahala**

mahtaa v. 'saada, olla lupa; voida, kyetä, olla mahdollista; täytyy, pitää; saattaa olla, lienee', lisäksi kieliopillistunutta käyttöä futuurin tai konditionaalin funktiossa (1544) 396 esiintymää, myös UpsE, UpK, Westh

- [A-II-116-[MK-2:26]] hen sisellemeni Jumalan Honesen / sen ylimeisen Papin Abiatharin aican / ia söi Näkyleiuet / ioita eikengen **mactanut** södhe / mutta wan Papit
- [A-II-374-[AP-21:37]] Ja coska Pauali rupeis saaman Scantzin siselle / sanoit hen Sodhanpämiehelle / **Mahdango** mine puhutella sinua?
- [A-III-23-[MT-19:3]] SIhen aican tulit ne Phariseuset Jesusen tyge ia sanoit henelle / **Mactaco** mies erite henen Emenestense caikinaisen syyn teden?
- [A-I-17] Joca nyt mös kylpe tachto. Szonda hen mös iske **machta**.
- [A-I-345] YLeshereyte (O HERRA) meiden Sydhemem / sinun aijnocaijses teite walmistaman / ette me henen Tulemisens cautta / **machtasimma** puchtailla mielille / sinua paluella
- [A-O-19] ia rucolema sinun pyhie armoias / ette ninquin rumis on rauinonse saanunt / **mactas** nin mös sielu sinun pyhein sanais cansa / aina wiruoitetta
- [A-II-387-[AP-26:32]] Nin sanoit Agrippa Festuselle / Kylle teme Mies **machtasijn** pästettä / ellei hen olisi Keisarin ala henens lykenyt
- [A-I-150-[DAN-9:8]] O Herra / Me / meiden Kuningaat / meiden Ruchtinaat / ja meiden Isedh **mahdamma** häuetä / ette me sinun wastas rickonueta olema
- [A-II-368-[AP-19:39]] Mutta ios teille ombi mwta candamista / nin se **machta** ratkaista toimelises Cocouxes
- [A-II-17] **Mahdais** nyt iocu sano / Ah ioska mine tieteisin / quinga eli coska teme Somen maan Canssa ombi Christituxi tullut.
- [A-II-661-[JAK-2:18]] Mutta nyt **macta** iocu sanoa / Sinulla ombi Usko / ia minulla ombi Tööt
- [A-II-595-[TIT-2:8]] Senpäle ette se Wastanseisoia madhais häuete ia ei miten olla / quin hen **machta** meiste paha sanoa.

Verbillä on varmoja etymologisia vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä volgalaiskieliin asti. Sanavartaloa on arveltu sekä omaperäiseksi että germaaniseksi lainaksi. Germaanista alkuperää on yleensä äänteellisistä syistä pidetty mahdottomana, sillä etäsukukielten sanat edellyttävät alkuperäistä sanansisäistä *št-yhtymää, jota germaaniseksi alkumuodoksi arvellussa sanassa ei ole; esim. gootin *magan*, preteriti *mahta*. Germaanista alkuperää voitaisiin kuitenkin pitää mahdollisena, jos oletettaisiin suomalais-volgalaisen *mašta-muodon olevan omaperäinen johdos germaanisesta vartalosta. Perinteisen ja edelleenkin täysin uskottavan selityksen mukaan kysymyksessä on kuitenkin vanha omaperäinen perusvartalo.

► Thomsen 1870 153; SKES 1958 *mahtaa*; Koivulehto 1989a SUSA 82 176; UEW 1988 265; SSA 1995 *mahtaa*; LÄGLOS 1996 *mahtaa*; EES 2012 *mahtuma*; NES 2020 *mahtaa*; VKS 2021 *mahtaa*.

mahto s. 'mahdollisuus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-642] Anna meiden sanohin / töijhin / rocan / ioman / wnhen / cochtulisen **madhon** / ia cokon hijmon ia turhan halouxen estimisen.

Johdos verbistä (→) *mahtaa*. Sanaa ei tunneta muista vanhan kirjasuomen lähteistä.

► VKS 2021 *mahto*.

ma|ilma, maa- s. 'maailma, maanpiiri, maailmankaikkeus, olevainen, ihmisten maailma, maa ihmisineen, elämänpiiri, maailmanmeno' (1543) 708 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-13-[MK-16:15]] MEngette wlgos caiken **mailman** / ia opetaca Euangelium caikille canssalle.
- [A-I-82-[JH-1:9]] Se walkeus oli Totinen walkeus / ioca caiki Inhimisit / iotca tehen **Mailman** tuleuat / walghistapi
- [A-I-82-[JH-1:10]] Se oli **Mailmas** / ia **mailma** ombi sen cautta techty / ia ey **Mailma** hende tundenut.
- [A-I-297-[PS-90:2]] Ennenquin wooret olit eli Ma / ia **mailma** loodhuxi tuli / Sine olet Jumala ijancaikisesta ijancaikisehen.
- [A-II-14-[MT-28:20]] Ja catzo / Mine olen teiden tykenen iocapeijue **maailman** loppun sahka.
- [A-II-90-[MT-24:3]] Sanos meille / coska teme tapactu? Ja mike ollepi sinun Tulemises mercki / Ja **mailman** lopun?
- [A-I-325-[JH-17:14]] Mine annoin heillen sinun Sanas / ia **mailma** heite wihasi. Sille eijuet he ole **mailmasta** / ninquin en mineken ole **mailmast**.
- [A-I-691] Ja anna neinnen caikein hurscasti ia oijkein hallita heiden Canssansa tesse **mailmas** / ette he sijtte ynne madhaisit asua ja nautita taiuahan waldakunda / sinun cansas ijancaikisesta
- [A-II-166-[LK-2:1]] Se tapactui sijs nijnä Peuine / Ette Yxi Käsky wloskeui Keisarild Augustuselda / ette caiki **Mailma** piti Werolisexi laskettaman.
- [A-III-355-[PS-98:5]] Ihastucat sille HERRALLE caiki **Mailma** / Weisacat / ylisteket ia kijtteket.
- [A-I-670] Kieu minun edhelleni tesse heijuse coijralises **mailmas** / etteij minua kengen wiettelis / sinun Sanoijstas poyslangeman
- [A-I-95] Valitos nykyistä **Mailma** wastan.

Substantiiveista (→) *maa* ja (→) *ilma* muodostettu, rakenteeltaan arkaistinen yhdysana, jolla on vastineita useissa lähisukukielissä. Agricolalla alkuosa esiintyy useimmiten lyhentyneessä muodossa *ma-*, mutta ortografisista syistä on mahdotonta tietää, onko vokaali äännetty lyhyenä vai pitkänä. Molemmat vaihtoehdot tunnetaan suomen murteissa. Agricolalla yhdyssana on kaksi kertaa kirjoitettu sanaliitoksi, jolloin se on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi, samoin kaksi kertaa rivinvaihdon yhteydessä, jolloin syynä on pelkästään rivin lyhentäminen jättämällä tavuviiva pois.

► SKES 1958 *maailma*; SSA 1995 *maailma*; Toropainen 2017 51, 113; NES 2020 *maailma*; VKS 2021 *maailma*.

ma|ilmainen, maa- s. ja *a.* 'maallinen, ihmisten maailmaan kuuluva' | (1544) 41 esiintymää

- [A-I-351] CAikiwaldias ijancaikinen Jumala / ioca seke Taijwaliset / ette **mailmaijsset** hallitze

- [A-I-392] auita meiden heickoutta / ette me telle wscolla / sytytetyt / taiualiset hywydydhet aina pytelisim / ia **mailmaiset** ristat wnhottaism
- [A-I-316-[VIIS-9:15]] Sille se coolewainen Rumis raskautta Sielun / Ja se **Maailmainen** asumus alaspajna sen haijalisen mielen
- [A-II-415] hen Opeta meite site **Mailmaista** Esiwalda cwlemahan ia tottelemahan.

Substantiivista (→) *mailma*, *maailma* johdettu nomini.

► VKS 2021 *maailmainen*.

mailmalinen, **maa-** s. ja *a.* 'maallinen, ihmisten maailmaan kuuluva' | (1544) 19 esiintymää

- [A-I-591] me sinua Rucolema / ettes meite opettaisit temen salaudhen osaliseudhen cautta / caikia **mailmalisia** ylencatzoman / ia Taiualisia racastaman
- [A-II-592] Colmanesa hen opetta nijte **mailmalisia** Esiaalioija cunnioitta ia cwlla.
- [A-III-15] Sentedhen pite Auioskesku parempana pidetemen / quin se waiualinen yxipolisuus eleme / ioca cuitengi caikein Lihalisin / sastaisin ia **mailmalisin** eleme onopi.
- [A-III-343-R] se Christusen Waldakunda ei ole **Mailmalinen** waldakunda / waan Taiualinen ia Piluis se on / ei Maan päle

Substantiivista (→) *mailma*, *maailma* johdettu nomini.

► VKS 2021 *maailmallinen*.

mailmanpiiri s. 'maailmanpiiri, koko maailma' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-380-[AP-24:5]] Sille Me olema leuneet temen wahingolisen Miehen / ia Capinan nostaijan caikilla Juttailla ymberi **Mailmanpijrin** / ia ombi sen Nazareusten eriseurau ylimeinen
- [A-III-564-[JER-51:15]] JOca Maan henen Woimallans tehnyt on / ia **Mailmanpijrin** henen Wisaudhellans walmisti / ia Taiuan toimelisella sädhylle vloswenytti.

Yhdyssubstantiivista (→) *mailma* ja substantiivista (→) *piiri* muodostettu yhdys-sana. Samat osat esiintyvät myös sanaliittona.

► VKS 2021 *maailman+piiri*.

mainita v. 'mainita, lausua, nimittää; omistaa, mainita ottaen jonkun omaksi t. nimiin; kertoa, luetella, ilmoittaa' | (1544) 65 esiintymää, myös Westh

- [A-II-110] Coska / nyt Petari sen cwli / nin hen wahwisti sen Luetta Seurakunnissa / ninquin Clemens cwdhenes Kirias Hypotiposeonis **mainitzeppi**.
- [A-II-236-[LK-23:6]] Coska nyt Pilatus cwli **mainittauan** Galileat / kysyi hen Jos hen Galileast oli.
- [A-I-153-[DAN-9:18]] Awa sinun silmes / ja nãghe / quinga me ödhytetyt olema / ja se caupungi / ioca sinun Nimellãs **maiijnittu** ombi

- [A-III-279-[PS-48:14]] Wariottacat henen Mwristans / ia yleskorghottacot henen Salinsa / ette te sen **mainitzitte** sille noutauaisel Sucukunnalle.
- [A-I-196-[PS-9:2]] MIne kijtten sinua HERRA / caikesta sydhemesteni / ia **maiijnitzen** caiki sinun Ihmehes.
- [A-III-207] Hystoriat ia Tecoinmenot hen **mainitze**.
- [A-I-685] Ja coko loonnon caswo – – **maiijnitze** sinun hywuytes Inhimisten sickie wastan

Verbillä on vastineita useissa lähisukukielissä. Verbivartalo on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **mainjan*- edustavat mm. nykysaksan *meinen* ja keskialasaksasta ruotsiin lainattu *mena* 'arvella, tarkoittaa'. Ruotsin *mena* on myöhemmin lainattu suomeen asussa *meinata*. Tämä ei vielä esiinny Agricolan kielessä. Agricolalla *mainita* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *hyvästi-mainita*, *turhaanmainita*.

► Hellquist 1939 2. *mena*; SKES 1958 *mainita*, *meinata*; SSA 1995 *mainita*, *meinata*; LÄGLOS 1996 *mainita*; NES 2020 *mainita*; VKS 2021 *mainita*.

mainit|os, -us s. 'maininta, kertomus, julistus, muisto' | (1544) 4 esiintymää

- [A-III-312-[PS-72:0]] Wimein on Jumalanpalueluxest ia Hyuisttegghoist yxi **Mainitos**.
- [A-III-322-[PS-78:0]] Coco teme Psalmi on sula **Mainitos** / ia Menoidhen muisto Jumalan moninaisist hyuiste Tegghoista / Juttan Canssan coctan
- [A-III-410-[PS-129:0]] On caunis Rucous / Kijtossana / **Mainitos** ia Walitus Seurakunnan Wiholisia wastan / Joista hen quitengi wariellan lohutetan ia päteten
- [A-I-241-[JES-26:14]] sine olet heite takasaanut / Ja mestanut / Ja caiki heiden **maiijnituxens** cadhottanut.

Johdos verbistä (→) *mainita*.

► VKS 2021 *mainitus*.

maise *adv.* 'maitse, maata myöten' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-369-[AP-20:13]] Mutta me astuime Hachten / ia puriectima Assonijn / ia tadhoima sielle Paualin siselle otta / Sille ette hen oli nin Hanginut / ette hen tachtai **maise** mennä.

Substantiiviin (→) *maa* perustuva prolatiivinen adverb, jonka päätettä on arveltu sekä instruktiivin sijapäätteeksi että tavanomaisen prolatiivin päätteen *-tse(n)* variantiksi. Rakenteellisesti yksinkertaisin ratkaisu on tulkita muoto *maa*-sanana adjektiivijohdoksen *mainen* yksikölliseksi instruktiiviksi. Murteista muoto tunnetaan mm. Kainuusta. Murteissa esiintyy myös variantti *maisen*. *Maitse*-, *maise*- tai *maisen*-prolatiivimuotoja ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä. Agricolalla sama päätevariantti esiintyy myös prolatiivimuodossa *läpise* (→ *läpitse*).

► Suoniemi-Taipale 1994 12, 57–60; VKS 2021 *maitse*; SMS 2023 *maise*, *maisen*.

maistaa *v.* 'maistaa, tuntea (makua, tuoksua tms.), kokea' (myös kuv.)
(1544) 32 esiintymää, myös Westh

- [A-I-381] Juttahat – – catkeran Joman taritzit / Aloes ja Sienes secoitettu /
Ja roogon pään lasketin / Jotas **maistain** wieroijt iomasta
- [A-II-378-[AP-23:14]] Me olema sadhatuxilla meitem kironeet / ei ennen
Einechte **maistauan** / quin me Paulin tapama.
- [A-III-127-[3MS-26:31]] Ja teen teiden Caupungit autiaxi / ia teiden Kirkonne
häuiten / Ja en tadho teiden makiata Haiuanna **maista**.
- [A-II-53-[MT-11:00]] Coska Omatundo eli murhelinen sydhen synnin tehden
Euangeliumin saa **maista** ia ymmertä / nin hen väkiuallalla siihen carckapi
- [A-II-69-[MT-16:28]] Totisesta sanon mine teille / Ouat mwtamat tessä
seisouista / iotca ei pide colemata **maistaman** / sihenasti quin he näkeuet
Inhimisen Poigan tuleuan henen waldakunnasans.

Verbillä on etymologinen vastine ainoastaan inkeroisessa. Se on johdos samasta germaanisperäisestä (**smak-*) kantasuomen kannasta **mak-*, josta on muodostettu myös (→) *maittaa* ja (→) *maguton*.

► Tunkelo Vir. 1945 374–376; SKES 1958 *maistaa*; T. Itkonen 1980 FS Thors 134; SSA 1995 *maistaa*; LÄGLOS 1996 *maistaa*; Koivulehto 1999c SUST 237 212, 213; NES 2020 *maistaa*; VKS 2021 *maistaa*.

maisto *s.* 'maistaminen, maku (kuv.); makuaisti' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-383] cosca sine taijualine Kuningas ristipuusa ripuit / Jumalisella
rackaudhella / murhelisella sielulla / surckeimalla menolla – – Catkeralla
sapen ia etikan **maistolla**
- [A-III-249-[PS-30:0]] On yxi Kijtossana ette hen on wapadhettu taicka
Ruttotaudist eli Kiusauxist / ioissa tosin hen Coleman **Maiston** coki
- [A-III-717] **MAisto** / Roan ia Jooman coke / haikiat se hylke / ia makiat hake.

Johdos verbistä (→) *maistaa*. Osittain samassa merkityksessä esiintyy saman johdoksen variantti (→) *maistu*.

► VKS 2021 *maisto*.

maistos *s.* 'maistaminen, kokeminen; maistelu, syöminen' | (1544) 3 esiintymää

- [A-III-78] Christus pinattijn miehudesä / waicka Jumalus ei miteken kersinyt /
quitengin miehws totisest ristin asti Cooleman **maistoxen** kersi / ninquin
Ramattu sanopi
- [A-I-736] Armajtze minun pälleni / O Christe / ionga mine wsein ia
palio wstanrickoin Coreuxisa / ahneuxisa – – turhisa sanoijsa / cuulosa /
maijstoxesa / rupemisesä / näghyse

Johdos verbistä (→) *maistaa*. Johdoksesta ei vanhassa kirjasuomessa tunneta muita esiintymiä, mutta saman johdoksen toinen variantti saattaa olla (→) *maistus*.

► VKS 2021 *maistos*.

maistu s. 'maku' (kuv.) | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-789] anna meille leute ja tuta / sen caiken rackaijman **maijsun** ja mackiudhen sinun lastes irstaudhesta / ia wapaudhesta

Johdos verbistä (→) *maistaa*. Osittain samassa merkityksessä esiintyy saman johdoksen variantti (→) *maisto*.

► VKS 2021 *maisto*.

maistus s. '(sakramentin) nauttiminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-591] O HERRA anna sinun Sacramentis pyhe **maijsus** meite wdhistä / ja wanhoijsta synneiste perghatuna / saattais meite tulemaan sinun teruelisen salaudhes seuran

Johdos verbistä (→) *maistaa*. Osittain samassa merkityksessä esiintyy (→) *maistos*, joka voi olla saman johdoksen variantti. Ortografisista syistä on kuitenkin mahdollonta tietää, onko toisen tavun vokaali tarkoitettu lyhyeksi vai pitkäksi, ja tällä on merkitystä johtamistapaa arvioitaessa. Sama johdos esiintyy perusosana Agricolan yhdyssanassa (→) *esimaistus*.

► VKS 2021 *maistuus*.

maitse → **maise**

maja s. 'maja, asumus, asuinteltta; koti, asuinpaikka (myös kuv.); majatalo, tilapäinen majoipaikka; pyhäkkö, telttapyhäkkö; lehtimaja' | (1544) 91 esiintymää, myös Westh

- [A-I-229-[2SM-22:12]] Henen **Maijans** ymberille oli pimeys / Ja musta wedhen sackeus / paxuista piluiste.
- [A-I-662] lehette Taijuahasta sinun pyhe Engelis / ioca ketkis / wirgottais / wariellis / etzis / ia hallitzis caiki iotca tesse hoonesä eli **maiijassa** asuuat
- [A-I-291-[PS-83:7]] Ne Edomitin ia Ismaelitin **Maijat** / Ne Moabitin ia Hagariten.
- [A-II-122-[MK-5:2]] ia quin hen Hahdest vlgosmeni / cochta henen cochtasi Haudhoista yxi Inhiminen Sastaisel Hengel riuattu / iolla oli **maia** Haudhoisa.
- [A-I-407] PYhen hengen armo olcon meiden cansan / Quin meiden caickein sydhemet tekis henen **maijaxens**
- [A-I-721] ios sine tadhote teste mailmasta sen anda **maiijansa** mwttä nijn mine wissi olen / etteij hen swinga huckan tule
- [A-I-540] KIrcasta minua / O hyue laupias JESU / ijancaikisen walkeudhen kircaudhella / ja poisota minun Sydhemen **maiijasta** caiki pimeydhel
- [A-II-199-[LK-10:34]] yxi Samaritanus – – edeskeuden sidoi henen Hawans / ia sisellewodhatti Ölio ia wina / ia pani henen iuchtans päle / ia wei henen **Maiahan** / ia coriasi hende.
- [A-II-166-[LK-2:7]] Ja hen synnytti Poian henen Esikoisens / ia kiäri henen capalohin / ia laski henen Seimen / sille ettei ollut heille sija **maiasa**.

- [A-II-192-[LK-9:12]] Pääste Canssa menemen Caupungijn ia Lehikeylijn / ette he **Maiat** ia Roca saisit
- [A-II-340-[AP-10:6]] Hen **maia** pite Simonin parckarin tykene ionga Hoone maca Meren tykene
- [A-III-246-[PS-27:6]] mine wffran henen **Maiassans** kijtoxen Wffria / Mine weisan ia Laulan HERRALLE.
- [A-II-643-[HEB-9:2]] Sille ette sijne ylesrakettu oli se **Maian** Esipoli / iossa olit Kyntilialgat / ia pöute / ia Näkyuet Leuet. Ja teme cutzutin se Pyhe.
- [A-I-163-[JUDIT-9:11]] mwrenda wihoijliset sinun woijmas cautta / ette he huckuijsit sinun wihas cautta / Jotca heitens kerskauat / ette he tachtouat sinun Pyhyttes turmella / Ja sinun Nimes **maia** sastutta
- [A-III-330-[PS-81:0]] Teme Psalmi weisattin **Maiain** Juhlisa / sixi Egiptin / lechtemisen muistoxi

Sanalla on vastine useimmissa lähisukukielissä. Sen alkuperä on kiistanalainen. Sitä on vanhastaan arveltu balttilaiseksi lainaksi, sillä latviassa on sana *māja*, joka merkitsee taloa, asuinpaikkaa, kotiseutua, perhettä tai talonväkeä. Epäilyttävänä seikkana on kuitenkin nähty vastineen puuttuminen liettuasta, ja latvian sanan onkin selitetty olevan lainaa itämerensuomesta. Tosin tällöin on jäänyt selittämättä latvian pitkä vokaali. Toisaalta itämerensuomen *maja* on selitetty vanhemmaksi indoeurooppalaiseksi lainaksi, jonka alkumuodoksi on rekonstruoitu **maġo-*. Tätä edustavat mm. muinaisyläsaksan *gi-mah* 'mukavuus, rauha' ja keskiyläsaksan *ge-mach* 'suoja, majapaikka, asumus, huone'. Uusimman ehdotuksen mukaan *maja* olisi osa vanhaa balttilaisperäistä rakennustermistöä, ja sen kantabalttilaiseksi alkumuodoksi on rekonstruoitu **mājā*, jonka vastine edellä mainitun latvian sanan lisäksi sisältyisi liettualaiseen kaupungin nimeen *Mósėdis*. Selityksessä on kuitenkin hypoteettisia kohtia, joten sanan selvittely jatkuu edelleen. Agricolalla *maja* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→ *asumaja*, *asumamaja*, *hakomaja*, *lehtimaja*).

► Thomsen 1890 198; SKES 1958 *maja*; Koivulehto Vir. 1984b 221–222; SSA 1995 *maja*; Liukkonen 1999 SUST 235 *maja*; Junttila 2015 112; NES 2020 *maja*; VKS 2021 *maja*; Holopainen 2021 SUSA 98 220.

*majanjuhla s.

Lehtimajanjuhlaan viittaava **majanjuhla* ei esiinny Agricolalla yhdyssanana vaan ainoastaan monikollisena sanaliittona *maiain juhlista* (→ *maja*).

► VKS 2021 *majan+juhla*.

majestas s. 'suuruus, korkea-arvoisuus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-701] Me rucolema sinun Jumalista **Maiestais** ja ylenpaldisuttas / Jesusen Christusen sinun Aijnocaijses cautta

Erikoislaina latinan substantiivista *maiestas* 'suuruus, ylevyys, arvokkuus'. Sama sana on lainattu myös germaanisten kielten välityksellä (→ *majestati*, *majesteetti*).

► Streng 1915 111; SKES 1958 *majesteetti*; SSA 1995 *majesteetti*; VKS 2021 *majestati*.

majestati s. '(Jumalan) majesteetti, korkeus, suuruus, ylin valta' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-726] O sine ylimeinen caikein cappaletten loija / cosca mine itzelleni aijattelen mingealkaltaijsen **maiestatin** was^{tan} mine rikoin minun synnein cansa
- [A-II-669-[JUD-1:25]] Sen Jumalan / ioca yxinens Wisas ombi / meiden Wapactaian / olcohon Cunnia / ia **Maiestati** / ia Walda / ia Woima
- [A-I-612] Sentedhen mine kumardhan / minun sydhemen poluet / sinun Jumalisen corckian **Maiestatis** edhesse
- [A-II-642-[HEB-8:1]] Meille ombi yxi sencaltainen ylimeinen Pappi ioca ynne istupi Oikealla kädhelle **Maiestatin** Stolis Taiuasia
- [A-I-696-[VIIS-9:10]] LEDhete sinun wisaudes sinun pyhildes Taiuahista / ia sinun **Maiestatis** istuijmelda
- [A-II-668-[JUD-1:8]] Samalmoto ouat mös neme Unenekiet / iotca liha saastuttauat / Mutta Herraudhet he ylencatzouat / ia ne **Maiestatit** he pilcauat.

Laina myöhäismuinaisruotsin sanasta *maiestat*, joka perustuu latinan substantiiviin *maiestas* 'suuruus, ylevyys, arvokkuus'. Tällä on viitattu etenkin ylimpään valtaan ja siihen liittyviin asioihin. *Majestatin istuin* tai *majestatin stuoli* merkitsee valtaistuinta.

► Streng 1915 111; SKES 1958 *majesteetti*; SSA 1995 *majesteetti*; VKS 2021 *majestati*.

majesteetti s. '(Jumalan) majesteetti, valta, voima, suuruus, korkea-arvoisuus' (1544) 6 esiintymää

- [A-II-632-[HEB-1:3]] hen on henen Cunniaudens Kircaus / ia henen olemansa Jwricuua – – Ja jstupi **Maiestetin** oikealla polelle Corkiuxisa
- [A-I-523] ette nein tellens – – laijttamattomat ia saastumattumat madhaisjim leutte / ijancaikisehen loppumattomahan glorian / cunniaan / pyhytehen / woijmahan / ia sinun Taiualisen Ises **Maiestetin** ia ylenpaldisehen herrautehen
- [A-III-461-[JES-2:10]] Mene Callion siselle / ia ketke sinus maassa / HERRAN pelghon edeste / ia henen Cunnialisen **Maiestetins** edeste.

Laina ruotsin tai saksan sanasta *majestät*, jotka perustuvat latinan substantiiviin *maiestas* 'suuruus, ylevyys, arvokkuus'. Tällä on viitattu etenkin ylimpään valtaan ja siihen liittyviin asioihin. Agricolalla *majesteetti* ei esiinny selvästi maallisiin vallanpitäjiin viittaamassa, mutta tämä käytäntö tunnetaan muusta 1500-luvun kirjakielestä.

► Streng 1915 111; SAOB 1942 *majestät*; SKES 1958 *majesteetti*; SSA 1995 *majesteetti*; VKS 2021 *majesteetti*.

majottaa v. 'majoittaa; asettaa asumaan' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-706-[SEF-2:7]] Ectona heiden pite Ascalonin Honesa **maiottaman** / quin nyt HERRA heiden Jumalans ombi heite etziskellut / ia heiden Fangiudhens palauttanut on.

- [A-III-707-[SEF-2:14]] ette sen siselle pite **maiottaman** heitens caikinaiset Eleimet Pacanoiden seas.

Johdos substantiivista (→) *maja*.

► VKS 2021 *majoittaa*.

makaavainen s. 'nukkuva, nukkuja' | (1551) 1 esiintymä, myös UpsE

- [A-III-326-[PS-78:65]] Ja se HERRA heräsi / ninquin iocu **Macauainen** / ninquin iocu Wekeue rämaie Winan ioopumisest.

Verbin (→) *maata* partisiippimuodosta johdettu nomini. Uppsalan evankeliumikirjassa sama muoto esiintyy adjektiivina 'makaava, oleva'.

► VKS 2021 *makaava*.

makailla v. 'levätä, lepäillä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-590-[HES-34:15]] Mine tadhon itze caita minun Lambani / ia annan heidhen **macailla**

Johdos verbistä (→) *maata*.

► VKS 2021 *makailla*.

makaus s. 'nukkuminen; makuusija' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-21] Waaralinen on mös haureus. Nijn mös ylen palio **makaus**.
- [A-I-811] Auta ette me henen ylensömisin / ia yleniomisin / pitken **makauxen** / ioutilaudhen ia laijskudhen / ioijlla lihan sisut sytytetän / mactasima cartta ia cauatta.
- [A-III-413-[PS-132:3]] Em mine siselkeu minun Honeheni Maiahan / enge nouse minun woteeni **Macauxen** päle.

Johdos verbistä (→) *maata*.

► VKS 2021 *makaus*.

makaushuone s. 'makuuhuone' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-116-[JOEL-2:16]] Ylke wlosmengen Cammiostans / ia Morsian henen **Macaushonestans**.

Substantiiveista (→) *makaus* ja (→) *huone* muodostettu yhdyssana. Sama raamatunkohta esiintyy Agricolalla toisenkin kerran, mutta sanaliitoksi kirjoitettuna. Tämäkin on rakenteensa perusteella tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *makaus+huone*.

makea → **makia**

mak|eus, -ius s. 'ihanuus, suloisuus' | (1544) 7 esiintymää, myös Westh

- [A-I-541] cosca mine olen maijstanut site ylehelliste autuahudhen **makeutta** / madhaijsin häwete mailmalisija aijattelemasta
- [A-I-576] olcon O HERRA Jesu Christe / teme sinun Lihas Sacramenti / minun Mieleni teruehys / Sielun **makeus** / woijtto caikesa kijusauxesa
- [A-I-602] O caikein corckein Jumala / sinun pyhimen rumis ja weres lehennys / nijn mwttakan minun sydhemen laen / ettej hen ilman sinuta tundesi ychten **makeutta** / eij ychten cauniutta racastaijsi
- [A-I-789] anna meille leute ja tuta / sen caiken rackaijman maijstun ja **mackiudhen** sinun lastes irstaudhesta / ia wapaudhesta

Johdos adjektiivista (→) *makia, makea*.

► VKS 2021 *makeus*.

mak|ia, -ea a. 'makea, suolaton, happamaton, hyvä, suloinen, ihana, kaunis' (1544) 49 esiintymää, myös Westh

- [A-III-399-[PS-119:103]] Sinun Sanas ouat minun Suulleni **makiamat** / Quin Hunaia.
- [A-II-691-[ILM-10:10]] Ja mine otin sen Kiriaisen Engelin Kädeste / ia sen ylessöin / ia se oli **makea** minun Suusani ninquin Hunaia.
- [A-I-711] Ja taas Canas Galileas salaijsella lahialla sen caunistit / mwttadhen caruaan ja maghuttoman. wedhen ialoxi ja **makiaxi** winaxi.
- [A-II-663-[JAK-3:12]] ei taidha mös yxiken Lehde soolaista ia **makia** wette anda.
- [A-II-232-[LK-22:1]] NIN lehestui sis **Makian** leiuen Juhla peiue / ioca cutzutan Päsieinen.
- [A-I-129-[VIIS-15:1]] Sine meidhen Jumalan / **makia** / ia totinen olet / kersiweijnen / laupiudhes caickijn sowittaia
- [A-III-129-[KV-2:14]] anna minun cwlda sinun ändes / Sille ette sinun änes ombi **makia** / ia sinun casuos suloinen.
- [A-I-579] Ylimeinen Pappi / ja totinen pijsa / HERRA Jesu Christe / ioca itzesinus meiden synnisten techten Isen Jumalan ristin altarille wffrasit / pyhexi wffrixi / **makiaxi** haijuxi
- [A-I-580] O **makia** Jesu / O laupias / O Jesu Neitzen Marian poica / armadha sinus meiden pälen
- [A-III-202] TEME KIRJA teunens ombi **makeimita** Lohutoxia
- [A-II-455-[ROM-16:18]] Sille eiuet semmotoiset HERRA Jesusta chriskusta [!] paluele / waan oma watzansa / Ja **makian** puheins cautta / ia liehacoitzemisens cansa he wietteleuet ninen yxikerdhaisten Sydhemet.

Sanalla on vastine kaikissa lähisukukielissä. Se on johdos samasta germaanisparäisestä vartalosta (germ. **smak-* > kantasuomen **mak-*), josta on muodostettu myös esim. (→) *maistaa* ja (→) *maguton*.

► SKES 1958 *makea*; T. Itkonen 1980 FS Thors 134; SSA 1995 *makea*; LÄGLOS 1996 *makea*; NES 2020 *makea*; VKS 2021 *makea*.

makiahaju s. 'suitsuke' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-679-[ILM-5:8]] nin langesit ne nelie Eleinde / ia ne neliecolmatkymmende Wanhinda Caritzan eten / ia iocaitzela oli Candele / ia cullaiset Maliat teune **Makiahajjusta** / iotca ouat ne pyhein Rucuuxet

Adjektiivista (→) *makia* ja substantiivista (→) *haju* muodostettu yhdyssana, jota ei tunneta muusta vanhasta kirjasuomesta. Samat osat esiintyvät Agricolalla myös sanaliittona. Mallina on voinut olla vuoden 1526 ruotsalaisen Uuden testamentin vastaavassa kohdassa esiintyvä *wälluctandes röök*.

► NT 1941 772; VKS 2021 *makea+haju*.

makialeipä s. 'happamaton leipä' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-98-[MT-26:17]] Mutta ensimeiszne **Makialeiu**en peiu
- [A-II-150-[MK-14:1]] NIn oli cahden peiu
- [A-II-151-[MK-14:12]] Ja ensimeisne **makianleiu**en peiu
- [A-II-345-[AP-12:3]] Ja se oli iuri **Makianleiu**en peiu

Adjektiivista (→) *makia* ja substantiivista (→) *leipä* muodostettu yhdyssana, jonka alkuosasta on sekä kongruoivia että kongruoimattomia esiintymiä. Samat osat esiintyvät myös sanaliittona.

► Toropainen 2015 SJ 57 65; VKS 2021 *makea+leipä*.

makialinen a. 'ihana, mitä ihanin' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-354-[PS-98:0]] Yxi Psalmi. Tai on mös samast Asiast / quin ne Entiset / Ja on sangen **makialinen**.
- [A-III-356-[PS-100:0]] Yxi Kijtos Psalmi. On lyhyt waan **machialinen** Psalmi ninen entisten caltainen.

Johdos adjektiivista (→) *makia*. Johdoksesta ei vanhassa kirjasuomessa tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *makeallinen*.

makia|sti, -sta adv. 'makeasti, suloisesti, hyvin' | (1544) 4 esiintymää

- [A-III-557-[JER-31:26]] Senteden mine yleshereitzin ia ylescatozoin / iossa mine **makia**sti olin maanut.
- [A-III-702] Prophetat Jesusen Christusen Palueliat / sen totisen Israelin teden vloslehetetyt / tottuuat anssatun Rangastoxen wchkauxein ia Härituxein ielkin / aina **makia**sti ia runsasti ne Ulosualitut lohutta / Lupauxilla Christusesta

- [A-I-629] O Pyhe Wisaus / ioca sen ylmeijisen suusta wloslexit / quin lopusta nijn loppuhun wluttu wäkeuesti / ja **makiasta** caiki sätepi
- [A-I-653] Herra Jesu Christe / ioca caiki cappalet wisahasti hallitzet / ja caiki **makiasta** souitat

Adjektiivin (→) *makia* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina, tai elatiivista johdettu adverbi.

► VKS 2021 *makeasti*.

makiaus s. 'suloisuus, ihanuus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-536] Anna minulle makein Jesu / ja rackahin / sinussa leweite ylitze caikein lootudhen – yljtze caiken sanoman ja kijtoxen / ylitze cajken **mackiaudhen** ja lodhutoxen / ylitze cajken toijuouxen ja lupauxen

Johdos adjektiivista (→) *makia*. Johdoksen muodostustapa on poikkeuksellinen, koska ominaisuudennimen johdin on lisätty adjektiivinjohtimen perään, ei sen taustalla olevaan vartaloon kuten nykysuomen vastaavassa johdoksessa (→) *makeus*. Samaa johdosta ei tunneta muusta vanhasta kirjasuomesta.

► VKS 2021 *makiaus*.

makius → **makeus**

makkabi s. 'makkabilainen, juutalainen vapaustaistelija, pappis- ja hallitsijasuvun jäsen' (1552) 1 esiintymä

- [A-III-747-R] Silloin monet pysit Juttain Canssas / Kuningan walda heillens omista / **Machabein** aialla ia senielkin

Sana juontuu ruotsin tai saksan kautta latinan sanasta *maccabæus*. Rukouskirjan viittauksissa apokryfikirjoihin kuuluviin makkabilaiskirjoihin nimi on joko latinaksi tai lyhenteenä.

► SAOB 1942 *mackabé*; VKS 2021 *makkabi*.

mako s. 'maha, vatsa' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-568] Hen andapi leijuen loonnon silmille nächte / suulla sööte / ja **maghosa** hogetta
- [A-II-582-[1TIM-5:23]] Elesillen [!] Wettä ioo / waan nautitze iotakin Wina **Maghos** tedhen

Sanalla on vastine useissa lähisukukielissä. Se on vanha germaaninen laina, jota nykysaksassa edustaa *Magen*. Agricolan molemmissa esiintymissä sanan vartalo on heikkoasteinen. Uuden testamentin esimerkissä *Elesillen* on kirjoitettu virheelisesti yhteen.

► Thomsen 1869 132; SKES 1958 *mako*; SSA 1995 *mako*; LÄGLOS 1996 *mako*; VKS 2021 *mako*.

maks, maksa *adv.* 'ehkäpä, vaikkapa, kenties' | (1548) 4 (+ 6) esiintymää, myös Westh

- [A-II-51-[MT-11:7]] Mite te lexitte wlgos corpehen catzoman? **Max** roco / ioca häilytetan twlelda?
 - [A-II-51-[MT-11:8]] Taicka mite te lexitte wlgos catzoman? **Max** Inhimist watittu pehmeil waatteil?
 - [A-II-51-[MT-11:9]] Taicka mite te lexitte wlgos catzoman? **Max** Prophetaat?
 - [A-II-630] *hen* sijnä puhupi Apostoleista / ninquin yxi Opetuslapsi ionga päle semmotoinen Opetus Apostoleilda tullut on / **maxa** ette cauuan ielkin
-
- [A-III-464-[JES-5:9]] Mite **maxa** / ellei ne monet Honet kylmille tule / ia ne Swret ia Caunijt ilman Asuuita ieuet?
 - [A-III-579-[HES-13:11]] Catzo / Nin se Seine langepi. Mite **maxa** / eikö silloin teille sanottane
 - [A-III-657-[AM-8:7]] HERRA on wannonut Jacobin Honen Coreutta wstan / Mite **maxa** / ios minun pite sencaltaisi heiden Töitens vnochtaman
 - [A-III-663-[OB-1:8]] Mite **maxa** / sanopi HERRA / Mine tadhon samalla aialla / ne Wijsat Edomis / houckioxi tedhä
 - [A-III-697-[HAB-3:6]] Mite **maxa**? Nemet caiki tynni pite ydhen Sananlaskon tekemen / ia ydhen puhen ia Tapauxen heneste
 - [A-III-759-[MAL-1:8]] Mite **maxa** / ios sine tulet henelle otolisexi / Eli ios hen tacto sinun Personas pein catzoa

Adverbi *maks* on ilmeisesti lainaa ruotsista, jossa *maxan* tai *maxa* on lainaa keski-
alasaksan ilmauksesta *machschen* 'voi tapahtua'. Vastaava ilmaus ei kuitenkaan
esiinny Agricolan lähteinä tunnetuissa Uuden testamentin kohdissa, vaan ne
ovat rakenteeltaan toisenlaisia. Heprealaiskirjeen alkupuheen vastaavassa koh-
dassa (*maxa*) on Lutherilla *vieleicht*. Samanlainen *maks* tai *maksa* tunnetaan myös
eräistä muista 1500-luvun ja 1600-luvun alun lähteistä. Sen sijaan edellä viivan alle
merkityissä Agricolan Vanhan testamentin esimerkeissä, joissa adverbi-ilmaus
on muodossa *Mite maxa* (*mitä maksaa*), se on sananmukainen käännös Lutherin
ilmauksesta *was gilts*, ja *maxa* on tässä tapauksessa luettava verbin (→) *maksaa*
esiintymiin. Lutherin ilmaus on alkuaan vedonlyöntiin liittynyt kehotusfraasi, jolla
on kysytty, mistä rahasummasta tai omaisuudesta kumppani olisi valmis lyömään
vetoa. Vuoden 1642 Biblian kaikissa vastaavissa kohdissa adverbi-ilmaus on muo-
dossa *mitämaks*, joka on eräänlainen kansanetymologinen risteytymä Agricolan
Vanhan testamentin ilmauksista ja ruotsalaisperäisestä adverbista.

► Grimm DWB 1854 *gelten* 12b; Setälä Vir. 1904 44–48; Streng 1915 112–113; SAOB 1943 *maxan*;
SKES 1958 *maks*; SSA 1995 *maks*; VKS 2021 *maks*, *mitämaks*.

maksa *s.* 'maksa, (kuv.) voima' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-17] Joca nyt mös kylpe tachtu. Szonda hen mös iske machta. Paitzi **maxan** / täwuyn / ia rinnan. Ele site teghe swingan.
- [A-III-569-[VLT-2:11]] Mine olen lehes silmeni vlositkenyt / nin ette minun siselyxeni sijte kiuiste / Minun **maxani** ouat vloswodhatetut Maan päle

Sanalla on vastineita sukukielissä itämerensuomesta aina samojedikieliin asti. Se kuuluu uralilaisten kielten vanhimpaan tunnettuun sanakerrostumaan.

► SKES 1958 *maksa*; UEW 1988 264; SSA 1995 *maksa*; EES 2012 *maks*; NES 2020 *maksa*; VKS 2021 *maksa*.

maksaa v. 'maksaa, suorittaa maksu; olla hintana, olla jonkin arvoinen, kelvata, hyödyttää; palkita, korvata, antaa vastineeksi, kostaa'
(1544) 91 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-III-262-[PS-37:21]] Se Jumalatoiminnan ottapi / ia ei **maxa**
- [A-III-549-[JER-22:13]] WE henelle – Joca Lehimeisens andapi ilman palcata tötetedhe / ia ei **maxa** henelle henen palcans
- [A-II-366-R] Wisi kymende tuhatta) Se tekepi ylitze polen cudhet tuhatta kyllenete / Sille ette iocainen Penningi **maxa** lehes nelie aurtto taika wisi cusinaista.
- [A-II-61-[MT-13:57]] Ei Propheta cussan wähembi **maxa** / quin cotonans / ia omisans.
- [A-III-18] se on turha / ia ei miten **maxa** Jumalan / eike inhimisten edesä.
- [A-I-90] Eij wffrin lahija palio **maxa**. elleij Rucous Armoo iaxa.
- [A-II-35-[MT-6:6]] mene sinun camaris sisel / ia sulghe oues / ia rucole sinun Ises salaisest / ia sinun Ises / ioca näke salaudhes / hen **maxa** sinun iulkisest.
- [A-II-464-R] hennen tule Syyns ia Wicans **maxa** / ninquin yxi Sacko wlosannetan Lain cautta.
- [A-III-62] Senteden ombi teme sinun sairautes / waiuas ia kipus nin halpa ettei se woi wehindeken syndie Jumalan edese wlostoimitta ia **maxa**
- [A-II-566-[1TSS-3:9]] Sille minge Kijtoxen me taidama Jumalalle **maxa** teiden edesten caiken temen ilon edeste ioca meille ombi teiste meiden Jumala edes?
- [A-III-282-[PS-50:14]] Wffra Jumalalle Kijtoswffri / ia **maxa** sille Ylimeiselle sinun Lupauxes.
- [A-III-111-[JES-35:4]] Catzocat / Teiden Jumalan tulepi costamahan / se Jumala ioca **maxapi** / hen tulepi ia wapactapi teite.
- [A-III-349-[PS-94:2]] Yleskorghota sinuas sine Mailman Domari / **maxa** nille Coreille mite he anssaineet ouat.

Verbillä on varma etymologinen vastine kaikissa lähisukukielissä ja mordvassa. Etymologian suppeudesta huolimatta verbiä on aiemmin pidetty vanhaan omaperäiseen sanastoon kuuluvana, mutta uudemman selityksen mukaan verbi on varhaiskantairanilainen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **ma(n)dza*- edustaa esim. avestan *mąza*- 'antaa'. Selitys ei ole äänteellisesti ongelmaton, mutta sillä on kuitenkin laaja kannatus. Verbin *maksaa* erikoiskäyttöä on kuvattu artikkelissa (→) *maks*.

► SKES 1958 *maksaa*; UEW 1988 698; SSA 1995 *maksaa*; Koivulehto 1999b 221; EES 2012 *maksma*; Holopainen 2019a 131; NES 2020 *maksaa*; VKS 2021 *maksaa*.

maksaja → **jällensmaksaja**

maksa suoni s. 'maksalaskimo, maksan verisuoni' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-7] eij Mettä iooman / Eyke pää szonda iskemen / mutta **maxa szonda** / ios hätä käske

Substantiiveista (→) *maksa* ja (→) *suoni* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi. Yhdyssanaa ei tunneta muista vanhan kirjasuomen lähteistä.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *maksa+suoni*.

makso s. 'maksu, korvaus, palkkio' (myös kuv.) | (1544) 8 esiintymää, myös Westh

- [A-III-273-[PS-44:13]] Sine myid sinun Canssas ilman hinnata / ia eipes miteken **maxo** ota.
- [A-I-868] Jesus Christus meiden aijnoa ylimeijnen Pappi / Welimies / Altari / wffri / ia Hinda elj **maxo** caikein meiden syndijen edheste
- [A-II-475-[1KOR-9:7]] Cuca sotipi coskan omans **Maxons** päle? Cuca winatarha istutta / ia ei söö henen Hedhelmestens?
- [A-II-618] meiden pite hyuet Töet ia Rackaudhen / Jumalan tedhen harioitaman / wapadesta mieleste ilman caikea **maxon** toiuoa.

Johdos verbistä (→) *maksaa*. Agricolalla *makso* esiintyy myös perusosana yhdys-sanassa (→) *palkanmakso*.

► VKS 2021 *maksu*.

malja s. 'pyöreämuotoinen astia t. juoma-astia (sisältöineen; myös kuv.), juhlan kunniaksi suoritettu juomarituaali' | (1548) 19 esiintymää

- [A-II-202-[LK-11:39]] Te Phariseuset puhdistatte wlcoisen polen **Malioist** ia Astioist / Mutta teiden siseliset ouat teunens ratelust ia pahutta.
- [A-II-679-[ILM-5:8]] iocaitzela oli Candele / ia cullaiset **Maliat** teune Makiahaijusta / iotca ouat ne pyhein Rucuuxet /
- [A-III-319-[PS-75:9]] Sille HERRAN Kädhes on yxi **Malia** teunens / ia wäkeuelle winalla teuten pandu / ia sijte hen skenckepi
- [A-II-701-[ILM-16:1]] JA mine cwlin swren änen Templiste / sanouan nijlle seitzemelle Engelille / mengette ia wlosuodhatacat ne Jumala wihan [seitzemen] **Malia** Maan päle.
- [A-III-743-[SAK-9:15]] he ioisit ia rämeieisit ninquin Winasta / ia teutetyxi tulisit ninquin **Malia** / ia ninquin Altarin saruet.
- [A-III-213] Ja quin Keuekyluö kyluettin / silloin vkon **Malia** iootijn.

Sanalla on vastineita itäisissä lähisukukielissä. Se on selitetty vanhaksi germaaniseksi lainaksi, jolle rekonstruoitua kantaskandinaavista alkumuotoa **mālija*-edustaa esim. norjan *mæle* 'viljamitta, vakka'.

► Ojansuu 1914 NphM 16 163; Karsten 1944 FmS 10 311; SKES 1958 *malja*; SSA 1995 *malja*; LÄGLOS 1996 *malja*; NES 2020 *malja*; VKS 2021 *malja*.

malka s. 'tuohi- tai olkkikaton painoriuku; (kuv.) rikkomus, synti' | (1544) 7 esiintymää

- [A-III-698-[HAB-3:11]] Sille kiuetki Mwreis pite hwtaman / ia ne **Malat** Hariuxista pite heite wastaman.
- [A-I-648] Anna minulle site armo – – Joka minulle oman syndijen **malkan** / eli ricotusten palioudhen osutais
- [A-II-399] Sine näet raiskan toisen silmese Mutta **Malca** et sine astaitze omas Silmeses.
- [A-II-40-[MT-7:00]] Ja se wica / ombi se suri **Malca**.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Se on vanha balttilainen laina, jota nykyisissä balttilaiskielissä vastaavat liettuan *malka* 'halko, polttopuu', halkopino' ja latvian *malka* 'polttopuu'.

► Ahlqvist 1871 66; Thomsen 1890 198; SKES 1958 *malka*; SSA 1995 *malka*; EES 2012 *malk*; Junttila 2015 94; NES 2020 *malka*; VKS 2021 *malka*.

malmi s. 'metalliseos, vaski' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-707-[ILM-18:12]] caikinasia Astioita Norsunluista / Ja caikinaista / Astia callihimista Puista / ia **Malmista** / ia Raudasta / ia Marmorista

Laina ruotsin sanasta *malin*, joka malmin tai metallin ohella on alun perin merkinnyt hiekkakenttää. Alkuaan sana on johdos jauhamista tai murskaamista merkitsevistä verbistä. Suomessa sana tunnetaan mm. metallia sisältävän kivennäisen, metalliseoksen, valuraudan ja hiekkakummin merkityksessä. Sama sana on lainattu myös karjalaan ja viroon.

► Streng 1915 113; Hellquist 1939 *malin*; SKES 1958 *malmi*; SSA 1995 *malmi*; NES 2020 *malmi*; VKS 2021 *malmi*.

malittaa v. 'voida, kyetä, juljeta; malittaa, hillitä mielensä, pysyä kärsivällisenä; viitsiä, haluta' | (1544) 28 esiintymää

- [A-I-173-[JES-64:12]] HERRA **maltacos** sinus neisse pite / ja waicketa ja meite nein angarasta alaspaijskata
- [A-I-576] Sinun tyges mine läkittepe rijenen / sinun szoijeluxes ala mine carckan / ja ionga domiota em mine **malta** kerssie
- [A-II-213-R] Eikengen **malta** pyszy Jumalan Domion edes
- [A-II-469-[1KOR-6:1]] MIxi Jocu teiste / iolla ombi toisen cansa iotakin Asia / **malta** ridhelle ninen Wärein edhesse / ia ei Pyhein edhesse?
- [A-II-526-[GL-3:00]] Eipe siihen Wälimieste olisi taruittu / ios Canssa olisi **malтанut** Laki cwltha
- [A-III-62] Sille ios sinun sydemes ombi wskon cautta puctaxi tullut / nin eipe se sama wsko **malta** itzense siselepite / wan se wlospuhkepi ia andexiandapi lehimeisense
- [A-III-121-[JES-53:3]] Hen oli nin ylencatzottu / ettei kengen **malтанut** henen pälens catzoa / senuoxi eipe me hende mixiken piteneet.

- [A-III-762-[MAL-2:13]] Llateckin te mös teet / ette HERRAN Altarin edes ouat sulat Kynelet / idkut ia hocauxet. Nin ettei mine **malta** enembet Rocawffrin pein catzoa / eli iotakin otolista / teiden käsisten wastanotta.

Verbillä on vastineita useimmissa lähisukukielissä. Sanavartalon alkuperä on tuntematon.

► SKES 1958 *malttaa*; SSA 1995 *malttaa*; EES 2012 *maldama*; NES 2020 *malttaa*; VKS 2021 *malttaa*.

mammon, -a s. 'mammona, omaisuus, rikkaus' | (1548) 11 esiintymää

- [A-II-37-[MT-6:00]] **Mammon**) Sirian kielille Rickaudhet cutzuttan / ninquin Ieronimus sanopi.
- [A-II-36-[MT-6:24]] Ei te woi paluella Jumalata ia **Mammon**.
- [A-II-50-[MT-10:00]] Raha pitemen) Teme pitemys on ninquin **Mammonin** Ahneus / ioca sydhemelle Rickaudhest rippupi / ia site murechtipi / Joca sarnan wirgan estepi.
- [A-II-216-[LK-16:9]] Ja mine mös sanon teille / Tehcket teille Ysteuite sijte *wärest **Mammonast**
- [A-II-218-[LK-16:00]] *Wäre **Mammon**) **Mammon**) merkitze Rickautta / ia cutzutan Wärexia ette ne wärin kieuteten
- [A-III-705-R] Jerusalem ioca iuri **Mammon** ia watza paluelit.

Sana on lainattu suomeen osittain suoraan keskiajan latinan sanasta *mammona*, osittain ruotsin tai saksan välityksellä asussa *mammon*. Alkuaan sana juontuu arameasta, jossa *mām(m)ōn(ā)* merkitsee rikkautta tai maallista omaisuutta. Agricola on joissakin tapauksissa jättänyt vierasperäisen sanan taivuttamatta.

► Streng 1915 113; SKES 1958 *mammona*; Hahmo 1994a 306; SSA 1995 *mammona*; NES 2020 *mammona*; VKS 2021 *mammona*.

manaaja s. 'opastaja, tukija' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-290-[JH-14:00]] Lohuttaia) Paracletus cutzutan Latinaxi Aduocatus Hortator Consolator / Edheste wastaia / Holhoia / **Manaia** / Eli ioca sen sypään / Nuchtelisen lohuttapi auttapi / wahuistapi ia holhopi.

Johdos verbista (→) *manata*.

► VKS 2021 *manaaja*.

manata v. 'kehottaa, rohkaista, opastaa, varoittaa; manata, käskeä, ajaa pois; pyytää, puhua puolesta, vedota' | (1544) 131 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-551] Ensiste mine **manan** teite / ette te ylesnostacat teiden sydhemen / Jumalan tyge
- [A-II-456] TEsse Epistolas P. Pauali **mana** nijte Corintherite / Ette he olisit yximieliset vskossa / ia sijnä Opissa quin he henelde cwlluet olit

- [A-II-581-[1TIM-5:1]] SIte wanha ele hartasti rangaitze / Waan **mana** hende ninquin Ise.
- [A-III-588-[HES-33:7]] Ja nyt sine Inhimisen Lapsi / Mine olen asettanut sinun Wartiaxi Israelin Honen ylitze. Coskas iotakin cwlet minun Suustani / ettes heite **manaisit**.
- [A-I-541] **Mana** twlet ia ilmat / sanos merelle / Tywene sine
- [A-II-135-[MK-9:25]] Sine mycke ia Cwroi Hengi / Mine **manan** sinun / vlosmene heneste / ia ele testedhes henen sisellensmene.
- [A-II-175-[LK-4:36]] Mike puhe teme on? sille hen **mana** wäelle ia woimalla rettasita hengi
- [A-II-437-[ROM-8:26]] itze Hengi **manapi** hyue meiden edesten / sanomattomilla Hocauxila.
- [A-II-598-[FLM-1:10]] Nin mine sis **manan** sinua minun Poicani Onesimusen polesta

Verbillä on varmoja vastineita eräissä lähisukukielissä. Vastineita on esitetty myös etäsukukielistä, mutta näitä on osittain äännehistoriallisista syistä, osittain merkityserojen takia pidettävä epätodennäköisinä. Myös monissa indoeurooppalaisissa kielissä on samantapaisia verbejä, ja uralilaisten kielten sanoja onkin arveltu toisistaan riippumattomiksi, rinnakkaisiksi lainoiksi indoeurooppalaiselta taholta. Itämerensuomen *manata* juontuu todennäköisimmin germaanisista kielistä, mutta lainan ikää on vaikea määritellä, sillä lainalähteeksi sopivia verbejä on sekä ruotsissa että sitä edeltävissä germaanisissa kielimuodoissa. Vertailukohdiksi sopivat esim. ruotsin *mana* 'muistuttaa, kehottaa, manata' ym. sekä saksan *mahnen* 'muistuttaa, kehottaa, velkoa'. Kantagermaaniseksi muodoksi on rekonstruoitu **manō(ja)n-*.

► Streng 1915 113; SKES 1958 *manata*; UEW 1988 290–291; SSA 1995 *manata*; LÄGLOS 1996 *manata*; Koivulehto 1999c SUST 237 335; Holopainen 2019a 132–133; NES 2020 *manata*; VKS 2021 *manata*.

manaus s. 'kehotus, kehotuspuhe, rohkaisu, opetus, ojennus, pyyntö; kuri, nuhde' (1544) 37 esiintymää, myös Westh

- [A-II-656-[HEB-13:22]] Mine manan teite (rackat Welieni) Ottakat Hyuexi se **Manauxen** Sana
- [A-I-549] Ja ensin lyhikeinen **manaus**. nijlle / iotca sen [sacramentin] ottauat.
- [A-II-548-[FIL-2:1]] ONGo nyt iotakan **manausta** teiden tykenen Christusesa
- [A-II-446-[ROM-12:7]] Jos iocu manapi / Nin ottacan **Manauxestans** waarin.
- [A-III-766-[MAL-4:0]] On yxi **Manaus** / ette me Hurskat olisimma / mwtoin Jumala ne Jumalattomat Wesain ia Jwrtein cansa ylesiuritta.
- [A-II-509-[2KOR-8:17]] Sille he otti sen **manauxen** pälens / ia tosin / ette he oli nin ylenachkera / lexi hen itze mielellens teiden tygen menemen.
- [A-II-543-[EF-6:4]] Ja te Iset elket yllyttekö teiden Lapsiana wihaan / Waan yleskaswatacat heite Rangastuxes ia Herran **manauxes**.

Johdos verbistä (→) *manata*.

► VKS 2021 *manaus*.

manna s. 'manna, taivaallinen ravinto' (myös kuv.) | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-133-[NEH-9:20]] Ja sine mös annoit sinun hyuen henges opettaman heite / Ja sinun **Mannas** ej kiendynyt heiden suustans
- [A-II-261-[JH-6:31]] Meiden Iset söit **Manna** Corues / ninquin kirioitettu ombi / Hen annoi heille Leiuen Taiuahast södhexens.
- [A-III-323-[PS-78:25]] Ja annoi sataa heille **Manna** södhexens / Ja annoi heille Taiuan Leipe.
- [A-II-674-[ILM-2:17]] Woittiaalle mine annan söde sijte salatusta **Mannasta**

Sana on lainattu suomeen joko ruotsista tai suoraan latinasta, josta myös ruotsin *manna* on peräisin. Latinan ja kreikan *manna* on lainaa seemiläisistä kielistä, esim. arameassa vastaava sana on *mannā* tai hepreassa *mān*. Sanan perimmäinen lähtökohta on kiistanalainen.

► SAOB 1942 *manna*; SSA 1995 *manna*; Karttunen 2013 *manna*; NES 2020 *manna*; VKS 2021 *manna*.

manner s. 'maa, maaperä, mannermaa, suuri maa-alue' | (1544) 6 esiintymää

- [A-II-87-[MT-23:15]] We teille Kirianoppeneet ia Phariseuset / te Wlcocullatudh / että te Merte ia **Mannerta** ymberiwaellet tehden yhden Proselitin.
- [A-I-662] Ja sine mös / ioca sulan wedhen päälle / nin quin wahwas **manderes** wajjelsit / ettes olet caikein kuningas ja loija
- [A-I-690] Ja sen cautta mös meite siughna / andadhen wilian mereste / maasta / ia **manderesta** / hedhelmelisen Caszuon cansa
- [A-II-18] Sille ette coska nämet Christittömet Somalaiset / iotca silloin Pacanat olit / ia **manderis** asuit / tachtoit Lootolaisija / tauans pereste wahingoitta
- [A-I-37] Tämä Canon eli Taulu osotta mite cussaki Merkise on tekeminen – – **manderella** käydä

Sanalla on varmoja vastineita eräissä lähisukukielissä. Epävarmoja vastineita on tarjottu permiläiskielistä. Ainakin itämerensuomen *manner* on selitetty johdokseksi samasta vartalosta, josta on muodostettu sana *mantu*, mutta sanavartalon etäisempi alkuperä on selvittämättä. Ei ole mahdotonta, että se kuuluisi ikivanhan (→) *maa*-sanan johdannaisiin.

► SKES 1958 *manner*; SSA 1995 *manner*; EES 2012 *manner*; NES 2020 *manner*; VKS 2021 *manner*.

mantere → **manner**

mariankakko s. 'uhrileipä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-534] waimot sotkeuat Taikina. Ette he Taiwahan Drötingille **Mariancacoia** leipoisit

Jeesuksen äidin ja taivaan kuningattaren *Marian* erisnimestä ja substantiivista (→) *kakko* muodostettu yhdyssana, jota ei tunneta muusta vanhasta kirjakiielestä. Hepreankielisessä alkutekstissä kyseisessä kohdassa tarkoitetaan taivaan kuningattarella Astartea, ja myös Lutherin Bibliassa on tällä kohtaa taivaan kuningattareen viittaava hepreankielinen sana *Melecheth*. Agricola on Olavus Petrin tapaan tulkinut Marian taivaan kuningattareksi, mutta Marian nimen lisääminen uhrileipiin on Agricolan oma ratkaisu.

► Puukko 1946 49–50; Helmi 1966 106, myös alav. 6, 7; VKS 2021 *marian+kakku*.

***marianpäivä** s.

Neitsyt Marian kunniaksi vietettävään juhlapäivään viittaava *marianpäivä* ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä yhdyssanana vaan sanaliittona. Rukouskirjan kalenteriin on merkitty nimeltä mainiten useita *Marian* päiviä: *Marian päiue* eli Marian ilmestyspäivä (25.3.), *Marian etzime peiue* eli Marian etsikkopäivä (2.7.), *Issoy Marian päiue* eli Marian taivaaseenastumisen päivä (15.8.), *Marian Syndyme päiue* eli Marian syntymäpäivä (8.9.), *Marian edesto*[minen = edestuoaminen] eli Marian temppeleintuonti (21.11.) ja *Marian sikijeme* eli Marian sikiäminen (8.12.).

► Helmi 1966 47–49; H. Oja 2011 *passim*; VKS 2021 *marian+päivä*.

marja s. 'marja, viinirypäle' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-684] Nijtyt / iotca ennen olit carckiat / he nyt wdhella taas roholla wihottauat / Rohot moninaijsille cuckaijsilla ja **marijoijolla** nyt ielles caunistuuat
- [A-I-113-[5MS-32:32]] Heiden winamarians ombi sappi / ia carwahimmat **mariat**.
- [A-II-700-[ILM-14:18]] Paiska sinun tereuelle Wicadellas ia ylesleica ne Winan Oxan wersodh Maan päle / Sille ette henen **Mariansa** ouat kypset.

Sanalla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. Agricolan esiintymässä *marijoijolla* on ilmeisen painovirheen takia ylimääräinen *jo*-tavu. Agricolalla *marja* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *sinimarja*, *viinamarja*, *villimarja*.

► SKES 1958 *marja*; UEW 1988 164–265; SSA 1995 *marja*; EES 2012 *marj*; NES 2020 *marja*.

markka s. 'markka t. markki, rahanlaskuysikkö; jalometallien painomitta' (1548) 4 esiintymää

- [A-III-464-R] Anno Dni. 1551. Palio Canssa tesse Some maalla surckiasti Nelken coolit / Ette Spanni Ruki / lehes colmeen **Marcan** Aurtuit / mytin.
- [A-II-281-R] Jocainen senmotonen Penningi oli silloin lehes nin hyue / quin nyt meille wisi Cusinaista / taikca 30 Piente penningite. Summa. 45 **marca** aurto ia 7 Euri.
- [A-II-281-[JH-12:3]] Nin otti Maria ydhen **Marcan** Woidhett callist turmelematoind Nardusta
- [A-II-304-[JH-19:39]] Nin tuli mös Nicodemus / ioca ennen oli tullut öelle Jesusen tyge / ia toi Mirrhan ia Aloen secotetun / lehes sata **marca**.

Sana on vanha germaaninen tai nuorempi skandinaavinen lainasana, joka alkuaan on ollut painomitan nimitys. Germaanisten kielen *mark* juontuu kantagermaanin muodosta **markō-*, **marka-*, joka on tarkoittanut merkkiä. Tässä yhteydessä se on saattanut viitata niihin merkkeihin ja leimoihin, joita viranomaiset ovat lyöneet maksuvälineinä käytettyihin, tietynpainoisiin ja -arvoisiin metallikappaleisiin. Toisaalta on arveltu sanan viittaneen metallin punnituksessa käytettyjen vaakojen merkkiviivoihin. Painomittana markka oli Pohjoismaissa keskiajalla n. 210 grammaa. Agricolan rahamäärän ilmauksissa *aurto* tai *aurtua* viittaa konkreettiseen maksuvälineeseen, *markka* on laskennallinen arvon mitta. Ruotsin ja Suomen mittajärjestelmät yhtenäistettiin vasta 1600-luvulla, joten Agricolan ajan tarkkoja määriä tai arvoja ei tiedetä. Ilmeisesti Agricolan aikana markka vastasi n. 8,23 grammaa hopeaa. Uuden testamentin painomittana käytetty *markka* oli käytännössä n. 300 grammaa.

► Hellquist 1939 2. *mark*, 3. *mark*; SKES 1958 *markka*; Kluge & Mitzka 1960 *Mark*; Karlsson 1964 93–95; SSA 1995 *markka*; LÄGLOS 1996 *markka*; Grönros ym. 2004 22, 41–43; NES 2020 *markka*; VKS 2021 *markka*.

marmori s. 'marmori' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-707-[ILM-18:12]] caikinasia Astioita Norsunluista / Ja caikinaista / Astia callihimista Puista / ia Malmista / ia Raudasta / ia **Marmorista**

Sana on lainattu suomeen joko ruotsin sanasta *marmor* tai suoraan latinan sanasta *marmor*, josta myös ruotsin sana on peräisin. Latinan *marmor* on puolestaan saatu kreikan sanasta *mármaros* 'kiteinen kivilaji; marmorinen esine'.

► Streng 1915 115; SKES 1958 *marmori*; Koukkunen 1990 *marmori*; SSA 1995 *marmori*; NES 2020 *marmori*; VKS 2021 *marmori*.

marras a. 'kalmankalpea' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-383] *cosca sine taijualine Kuningas ristipuusa ripuit* – – Langeneella änelle / Pleikille caswolla / **mardahalla** carwalla / kynelisille silmille / pörttynelle aijwolla / palawalla rackaudhella

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se esiintyy Agricolalla itsenäisesti vain adjektiivina, mutta yhdyssanojen alkuosana se voidaan tulkita myös substantiiviksi. *Marras* on selitetty vanhaksi indoiranilaiseksi lainaksi, jonka ydinmerkitys on 'kuollut'.

► SKES 1958 *marras*; SSA 1995 *marras*; Holopainen 2019a 137–138; NES 2020 *marraskuu*; VKS 2021 *marras*.

marraskuu s. 'marraskuu' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-26] **Marraskwla** on xxx päiue.

Nominista (→) *marras* ja substantiivista (→) *kuu* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *marras+kuu*.

marrasufri s. 'sovitusuhrin, sovitukseksi uhrattava ihmisuhri, syntipukki'
(1548) 5 esiintymää

- [A-II-466-[1KOR-4:13]] Me olema ninquin mailman kirotus / ia iocaitzen Inhimisen **Marraswffri** tehen peiuen asti.
- [A-II-467-[1KOR-4:00]] **Marraswffri** / Latinaxi *Piaculum* / cutzutan se Inhiminen / ioca ombi sencaltaisen pahan töön tehnyt / ette me lulema Jumalan seke Maan ette Inhimiset henen tedens kirouan ia pereti cadhottauan.
- [A-II-467-[1KOR-4:00]] Toisinans Pacanat ia Juttat otit iongun wighattoman Inhimisen / coska nin swri Witzaus Maakunnissa oli / ia lwlit sencaltaisen **Marraswffrin** cautta sen Witzauxen asettua / heitit sen Merehen
- [A-II-467-[1KOR-4:00]] Sine olet meiden **Marraswffri** / ette meden pite pestetuxi tulleman
- [A-II-467-[1KOR-4:00]] Sencaltainen **Maraswffri** oli mös Jonas Propheta / Coska hen Merehen heitettijn.

Nominista (→) *marras* ja substantiivista (→) *ufri* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *marras+uhri*.

marski s. 'marski, korkea valtakunnan virkamies, sotaväen päällikkö'
(1548) 1 esiintymä

- [A-II-18] Edespein ombi taas tieteminen ette Anno domini. 1293.
Nin se HErra Torgil Rotzin **Marschi** / cocosi palio Sotacanssa ia lehetti sen Carialan mahan.

Laina ruotsin sanasta *marsk*, joka on lyhentynyt muoto sanasta *marskalk*. Tämä juontuu alasaksan sanasta *marschalk*, joka on alkuaan merkinnyt sananmukaisesti hevospalvelijaa, sitten tallimestaria tai ratsuväen päällikköä.

► Streng 1915 116; SAOB 1943 *marsk, marskalk*; SKES 1958 *marsalkka*; SSA 1995 *marsalkka*; Bentlin 2008a 143–144; NES 2020 *marsalkka*; VKS 2021 *marski*.

marttiiri, marttyyri, martyr, martir s. 'marttyyri, uskonsa tähden kärsinyt ja surmattu kristitty' | (1544) 22 esiintymää

- [A-I-443] ANna meille rucolewaijsten / caikiwaldias Jumala / ette me / iotca sinun **Martijris** ia tunnustaijas wahwudhen tiedem / madhaisim mös / ijancaikisesa ilosa / heiden seurastans / remuita
- [A-I-721] Ja wastoin caiki Perkelen ionnija / wöte minua sinun laupiudhes kiluelle / iollas muijnen sinun pyhet **Martyris** hirmuijsita pinoija ja iulmimbata surmija / wastian wäkeuexi saatoijt ia asettit
- [A-II-20] Mutta se sama Hebraican Ramattu wiele tehen peiuen asti Caesarian kiriaccammios pideten / ionga Pamphilus **Martyr** sängen wisuimasti cocosi.
- [A-I-16] Erasmus pijspa ia **Martyr**
- [A-I-29] Stepha[nus] ensim[einen] **martir**

Sana on lainattu suomeen todennäköisesti ruotsin sanasta *martir* tai *martyr*, mutta samat asut esiintyvät monissa muissakin Euroopan kielissä. Alkuaan sana juontuu kreikasta, jossa *mártys* merkitsee todistajaa tai veritodistajaa. Agricolalla sana esiintyy sekä sitaattilainana että osittain sopeutettuna erikoislainana sekä lisäksi kalenterissa lyhenteenä. Toisen tavun vokaali on käytännössä voinut olla kirjoitusasun mukaisesti *i* tai *y*, koska molemmille löytyy malli lainanantajakielistä.

► Streng 1915 117; SKES 1958 *marttyyri*; Koukkunen 1990 *marttyyri*; SSA 1995 *marttyyri*; NES 2020 *marttyyri*.

maseva *a.* 'lyöty, voimaton' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-317-[AP-2:24]] Sen ombi Jumala ylesherettenyt / ia **masewaxi** teki Cooleman kiwud / ettei se mahdollinen ollut / ette henen piti silde pidhettehen.

Etenkin Savossa ja Kainuussa tunnetun murteellisen verbin *maseta* 'hiljetä, talttua' partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Suomen yleiskielen *masentua* 'lan-nistua, aputua' on johdos samasta vartalosta. Verbivartalolle on aiemmin esitetty epävarmoja vastineita etäsukukielistä, jotka on äskettäin arvioitu uudelleen ja to-dettu uskottaviksi. Toisen käsityksen mukaan sanavartalo on joko germaaninen tai nuorempi skandinaavinen laina. Kantagermaaniseksi alkumuodoksi on rekonst-ruoitu **mas-*, jonka myöhempi edustaja on esim. ruotsin *masa* (*sig*) 'laahustaa, raahautua'.

► SKES 1958 *masea*; SSA 1995 *masea*; LÄGLOS 1996 *masea*; Aikio 2015a SUSA 95 35, 52; NES 2020 *masentua*; VKS 2021 *masea*; SMS 2022 *maseta*.

masia *a.* 'heikko, voimaton' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-717] Paliat / caruat / siliet / ia tasat / rypiet / rymet / coleat / **masiat**

Johdos samasta vartalosta, joka sisältyy verbeihin *maseta* (→ *maseva*) ja *masen-tua*. Adjektiivista on hajatietoja murteista, mm. Artjärveltä, ja variantista *masia* Kannakselta.

► VKS 2021 *masea*; SMS 2021 *masea*.

mataa → **tygemataa**

matala *a.* 'alhainen, vähäarvoinen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-552-[FIL-4:12]] Mine taidhan sekä **matala** olla / ia taidhan corckia olla

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Se on todennäköisesti johdos sa-masta vartalosta, josta on muodostettu myös verbi *mataa* (→ *tygemataa*).

► SKES 1958 *matala*; SSA 1995 *matala*; EES 2012 *madal*; NES 2020 *matala*; VKS 2021 *matala*.

mateleva *a.* 'mateleva, matelemalla liikkuva' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-420-[ROM-1:23]] He ouat Tyhmexi tulluet / ia ouat mwttaneet sen catomattoman Jumalan Cunnian / Cuuaxi / ioca ei waan techty ollut catouaisten Inhimisten / Mutta mös Linduin ia Nelijalcaisten ia **mateleuain** Eleinten motoisexi.

Verbin (→) *madella* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *mateleva*.

matelevainen *s. ja a.* 'matelija, mateleva' | (1548) 8 esiintymää

- [A-II-340-[AP-10:12]] Jossa olit caikinaiset nelijalcaiset Maan Eleimet / ia Metzeliset / ia **Mateleuaiset** / ia Lendeueiset Taiuas alla.
- [A-III-132-[1MS-1:26]] Techkem me Inhiminen meiden Cuuasa / meiden motohon / ioca hallitzeman pite – – caikein **mateleuainen** päle / iotca maan päle mateleuat.
- [A-III-132-[1MS-1:20]] Ja Jumala sanoi / Tehkeen Wesi henestens **mateleuaiset** ia eleueiset eleimet
- [A-III-325-R] Turilat) Ouat politain **Mateleuaiset** ia Maaliset piskuiset Eleimet / Ninquin / Hijret / Rotat / Myret / Siseliskot / Mwrahauset / ia mwdh pahat / heijudh madhot.

Verbin *madella* partisiippimuodosta (→) *mateleva* johdettu adjektiivi.

► VKS 2021 *mateleva*.

matelia *s.* 'matelija, mateleva eläin' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-221-[PS-148:10]] Pedhot ja caiki eläimedh / **mateliat** / ja lendeuet linnut.
- [A-III-433-[PS-148:10]] Pedhot ia caiki Eleimet / **Mateliat** ia lendeuet Linnut.

Johdos verbistä (→) *madella*. Tekijännimijohtimen -jA kirjoittaminen johdonmukaisesti j:llisenä on Agricolan aikaa myöhäisempi kielenhuollollinen ratkaisu. Murteissa esiintyy sekä j:llisiä että j:ttömiä muotoja. Myös *matelja*-tyyppiset äänne- ja kirjoitusasut ovat mahdollisia.

► VKS 2021 *matelija*.

matka *s.* 'matka, matkustus, retki, vaellus (myös kuv.); tie, välimatka, etäisyys; (mennä, olla t. viedä) pois, tiehensä' | (1544) 52 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-372] **Matkoisa** sine näännyt / Walweis / Nelghies / ia Janos sine laichduit
- [A-I-160] LUCas oli Antiochias yxi Läkeri – – ia oli Pyhen Paulin Apostolin seuraia / ia caikis **matkois** henen Cumpanins
- [A-II-197-[LK-10:4]] Elket candaco Prentzelite / eike Tasku / eike Kengie / ia elket keteken terwettäkö **matcas**.
- [A-II-200-[LK-11:6]] minun ysteuen tuli **matcast** minun tygen / ia ei ole minulla mite mine henen etenspanen.

- [A-II-629-[3JH-1:6]] sine olet hyuesti tehnyt / ettes heite **matcan** saatanut olet kuluolisest Jumalan eten
- [A-I-465] Sentedhen ionni me tesse **matkasa** olema / nijn sine tachtoit meille wissin toijuon / sauuan edheste olemahan / iolla me noijaijsim
- [A-II-170-[LK-3:5]] mitke wäret ouat ne pite oijettaman / ia mitke coleat ouat ne pite tasaisexi **matkaxi** tuleman
- [A-III-111-[JES-35:8]] Ja sijne mös pite **Matka** ia Tie oleman / ia se pite Pyhexi Tiexi cutzuttaman / ettei kenge Sastainen site möte waellaisi.
- [A-II-391-[AP-28:7]] Mutta sielde wähen **matkan** takan / oli sille Lodhon pämiehelle / Publius nimelde / yxi Maancartano
- [A-II-240-R] Wacomitta se on yxi cappale **matca**. 125. askeld pituden
- [A-III-190-[AP-1:12]] woorelda ioca cutzutan olio meki / ia taambana on Jerusalemist ydhen Lepopeiuekunnan **matka**.
- [A-I-86-[MT-2:9]] Cosca he olit Kuningan cwlluet / menit he **matcaans**
- [A-I-298-[PS-90:9]] Sentädhen culuuat caicki meiden peijuet **matkahans** / sinun wihas cautta
- [A-II-173-[LK-4:8]] Ja JESUS wastaten sanoi henelle / Mene **matcaas** minusta Sathan
- [A-III-653-[AM-6:10]] Ette cuki henen Setäns ia Enons ottais / vloswiedhexens ne Luudh Honeesta / ia sanoman nijlle / iotca sen Honen Camaris ouat / Wielekö sielle äni on? ia sen pite wastaman. He ouat caiki **matkasans**.

Sanalla on etymologisia vastineita useimmissa lähisukukielissä. Etäsukukielten puolelta vastine tunnetaan ainoastaan saamesta, jossa esim. pohjoissaamen *muotki* merkitsee kannasta tai taivalta. Sanan etäisempi alkuperä on tuntematon. Se lie-nee laskettava vanhaan perintösanastoon kuuluvaksi. Eräät taivutusmuodot ovat kiteytyneet adverbimaisiksi ilmauksiksi. Tässä yhteydessä erillisiksi adverbiksi on laskettu ne illatiivitapaukset (→ *matkaan*), joissa yhteys sananmuodon perusmerkitykseen on hämärtnyt. On huomattava, että Agricolalla ei esiinny lainkaan ulkopaikallissijaisia, *matkalla*- tai *matkoilla*-tyyppisiä ilmauksia. Agricolalla *matka* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *välinmatka*.

► SKES 1958 *matka*; SSA 1995 *matka*; EES 2012 *matk*; NES 2020 *matka*.

matkaan *adv.* ’(saattaa tms.) aikaan, toimeen’ | (1544) 33 esiintymää, myös UpsK

- [A-I-261-[PS-10:7]] Henen suuns ombi teunens kirouxita / cawalutta / ia wiettelutta / Henen kielens **matkan** saatta waijwan ia murehen.
- [A-II-578-[1TIM-2:14]] Ja Adam ei ollut petettu / mutta Waimo petettijn / ia Ylitzekieumisen **matkan** saattoi.
- [A-III-16] iocapeiuenen meno kulle osottapi / quinga palio paha seke itze Perkele / ette henen lomansa ia iäsenense Auioskeskon waihelle **matcan** saattauat

Substantiivin (→) *matka* illatiivimuoto, joka on vertauskuvallisen käytön kautta menettänyt alkuperäisen merkityksensä ’matkalle, tielle’.

► VKS 2021 *matka*.

matkaansaattaa *v.* 'panna liikkeelle, aiheuttaa' | (1544) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-I-221-[PS-148:8]] Tuli / Rakehet / Lumi / ja Sumu / Ilma / ia twlispä
iotca henen Sanans **matkansaattauat**.

Adverbin (→) *matkaan* ja verbin (→) *saattaa* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdysverbi. Rinnalla esiintyy vastaava sanaliitto. Myös Uppsalan käsikirjassa sama ilmaus esiintyy sanaliittona.

► VKS 2021 *matkaan+saattaa*.

matkaavainen *a.* 'matkustava, matkalla oleva' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-660] O laupias / Jumala / sinua me rucolema / ettes lehetteijisit
sinun Engelis / iotca neinnen sinun **matkawaijsten** palueljaijs / ymberille
öelle ia peijwelle olisit

Verbin (→) *matkata* partisiippimuodosta *matkaava* johdettu adjektiivi, josta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *matkaavainen*.

matka kumppani *s.* 'matkatoveri' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-509-[2KOR-8:19]] hen ombi mös säätty Seurakunnilda oleman
meiden **Matka Cumpanina** tesse Hyuesseteghossa / ioca meiden cautta
wlotoimitetaan HERRan cunniaksi

Substantiiveista (→) *matka* ja (→) *kumppani* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *matka+kumppani*.

matka kunta *s.* 'matka, matkustus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-661] Anna sijs ette sinun siughnauxellas / teme **matka kunda** madhaijs
olla meille onnelinen

Substantiiveista (→) *matka* ja *kunta* (→ *valtakunta*) muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *matka+kunta*.

matkamies *s.* 'matkamies, matkalainen, kulkija' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-765] En olen Saijrast oppinut / En Janowaijst ioottanut / En Isowat
roockenut / En fangi päästenyt / En Alastoinda wateijttanut / En **matkamieste**
corianut / En Rumista haudhanut.
- [A-III-212] Ilmarinen / Rauhan ia ilman tei / ia **Matkamiehet** edheswei.

Substantiiveista (→) *matka* ja (→) *mies* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *matka+mies*.

matkustaa v. 'matkustaa, matkata, kulkea, lähteä matkalle' | (1544) 27 esiintymää

- [A-I-133-[NEH-9:19]] Ja piluen pilari eij loppunut heilde päijuelle / heite tielle sattamast / Eijke mös tulen pilari ööllä heite tielle walghistamast / iota mödhen he **matkustit**.
- [A-II-110] Nin hen otti sijs sen Euangeliumins / ionga hen oli cokonpannut / ia **matkusti** Egyptin
- [A-II-127-[MK-6:32]] Ja hen meni Hahdhella erineiseen sijaan / Ja Canssa neit henen **matkustauan** / ia moni tunsit henen
- [A-II-240-[LK-24:15]] Ja se tapactui heiden puhuesans ia tutkistelit keskenens / lehestui itze JESUS heite / ia **matkusti** ynne heiden cansans.
- [A-II-224-[LK-19:12]] Yxi Kempfi Mies **matkusti** caucaiseen Makundaan / ottaman itzellens Waldakunda

Johdos substantiivista *matkus*, joka on (→) *matka*-sananjohdos. *Matkus* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana, mutta se tunnetaan esim. Ljungon maanlain-suomennoksesta 1601, inkeroismurteista ja karjalasta matkan tai välimatkan merkityksessä.

► Hakulinen 1979 288; VKS 2021 *matkus*, *matkustaa*.

matkustos s. 'elämänkulku, maallinen vaellus; liikkeellä olo, sotaretki' (1549) 3 esiintymää

- [A-III-2] Coko Christusen **matcustoxen** menosta.
- [A-III-602-[DAN-12:43^]] Waan henen pite **Matkustoxens** cautta / ylitze Cullan ia Hopian / ia caiken Egijptin / Lijbian / ia Ethiopian tauaran hallitzeman.

Johdos verbistä (→) *matkustaa*.

► VKS 2021 *matkustus*.

mato s. 'mato, toukka; lohikäärme, perkele'; (kuv.) 'vähäpätöinen olento; synnin tuska' (1544) 22 esiintymää

- [A-III-685-[MIK-7:17]] Heiden pite tomun noleman / ninquin Kermet / ia wärisemen heiden Auckoisans / ninquin **Madhot** maan päle.
- [A-I-854] Mine wscon Rumin ylesnousemisen / ette minun Lihan / ionga **madhot** szömen piteu / iellens ylesnouseman pite / njnquin se on ennen ollut.
- [A-II-694-[ILM-12:9]] Ja se swri Lohikerme / se wanha **Mato** / ioca cutzutan Perkelexi ia Satanaxi / oli vlosheitetty
- [A-III-239-[PS-22:7]] Mutta mine olen yxi **mato** / ia ei Inhiminen / yxi Inhimisten pilca / ia Canssan ylencatze.
- [A-III-529-[JES-66:24]] Sille ei pidhe heiden **Matons** cooleman / eike heiden Tulens sammuman / Ja heiden pite iocaitzelle Lihalle yxi Cauhistos oleman.

Sanalla on vastine kaikissa lähisukukielissä liiviä lukuun ottamatta. Sen alkuperä on kiistanalainen. Yhden selityksen mukaan se olisi johdos verbistä *mataa* (→ *tygemataa*). Tämän selityksen heikkoutena kuitenkin on, että *mataa*-verbin oma etymologia on epämääräinen. Toisen selityksen mukaan *mato* olisi vanha laina germaanisista naapurikielistä, jolloin se olisi samaa juurta kuin gootin *maþa* ja muinaisyläsaksan *mado*, jotka kumpikin merkitsevät matoa tai toukkaa. Tälle germaaniselle sanalle ei kuitenkaan ole olemassa omaa indoeurooppalaista etymologiaa, joten sitä on arveltu myös lainaksi itämerensuomesta. Kolmas ja laajaa kannatusta nauttiva selitys itämerensuomen *mato*-sanalle on, että se rinnastuisi saamen koita merkitsevään sanaan *muohci* ja näiden varhaiskantasuomalainen alkumuoto **mača* tai **mačo* olisi lainaa varhaiskantairanin sanasta **matsa*-, jonka myöhemmät edustajat merkitsevät mm. hyttystä, moskiittoa tai mäkärää. Merkitysyhteyden kannalta on huomattava, että lentävillä hyönteisillä on myös toukkavaiheensa. Agricolalla *mato* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *ruohomato*, *siipimato*.

► Thomsen 1869 134; SKES 1958 *mato*; SSA 1995 *mato*; LÄGLOS 1996 *mato*; Koivulehto 1999c SUST 237 11–12; EES 2012 *madu*; Holopainen 2019a 130–131; NES 2020 *mato*; VKS 2021 *mato*.

mauton → maguton

me, mee *pron.* 'me' (persoona-, refleksiivi- ja resiprookkipronomini)
(1543) 6847 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-12-[MT-6:12]] Ja anna **meiden** syndinne andexi / ninninquin **me meiden** welgolisten anname.
- [A-O-12-[MT-6:13]] Ja ele iodhatta **meite** kiusauxen. Mutta päste **meite** pahasta
- [A-O-11-[MT-6:9]] ISe **meinen** / ioca olet taiuasa. Pyhetty olkon sinun nimmes.
- [A-I-156-[TM-10:10]] **MEe** olema syndije tehnyt sinun wastas / Sille ette **me** ylenannoimma sinun / **meiden** Herran Jumalan / Ja paluelima Baalim
- [A-I-167-[lis.ESTB-O:6]] **Me** syndie teijme sinun edhesses / Sentehden sine olet **meiden** ylenadanut **meidhen** wiholisten käsijn
- [A-I-101-[HEB-10:25]] Sithen / elkem **me** ylenandako **meiden** cokon tulemistam / ninquin mwtamiten tapa on
- [A-I-151-[DAN-9:10]] emme **me** cuullnuet meiden Herran Jumalan ändä / ette **me** machtasimma waelda henen laisansa ionga hen **meillen** henen palueliaijttens Prophetaden cautta edhespani
- [A-I-241-[JES-26:12]] Mutta **meille** HERRA sine Rauhan saatat / Sille caiki mös mite **me** teemme / sen sine **meise** pääthit
- [A-II-73-[MT-27:4]] Mite **meiden** siehen tulepi? Catzo sinuas.
- [A-II-173-[JH-18:32]] Nin sanoit Juttat henelle / ei **meiden** tule ketäken tappa
- [A-III-83] tunnustakam **meitem** wihileitzexi waiwasexi synnysexi / ninquin **me** mös olemaki
- [A-I-101-[HEB-10:24]] wari ottakam mös **meiste** keskenem / sijnä / ette **me** ylyllyttemme **meitem** rackautehen / ia hywihin töijhin

Ikivanhalle monikon ensimmäisen persoonan pronominille *me* on esitetty etymologisia vastineita kaikista sukukielistä. Itäisten lähisukukielten vastineet ovat tyyppiä (→) *myö, mö*. Pronomini sisältää ensimmäiseen persoonaan viittaavan *m*-aineksen, jollainen näkyy myös vastaavissa yksikön pronomineissa. Lisäksi *me*-pronominiin on kuulunut ilmeisesti myös monikon tunnus (ehkä **k*). Alkuperäisen äänneasun rekonstruointi on kuitenkin mahdotonta, sillä lyhyet ja yleiset pronominit muuttuvat yleensä epäsäännöllisesti. Agricolalla *me*-pronominin geneetiivimuoto esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *isämeidän*.

► SKES 1958 *me*; UEW 1988 294; SSA 1995 *me*; EES 2012 *meie*; NES 2020 *me*; VKS 2021 *me*.

meden|vaha, mede- s. 'mehiläisvaha' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-237-[JUDIT-16:18]] Wooret pite wapitzeman / Ja Kiwet sulaman ninquin **Medewaha** sinun edeses
- [A-III-240-[PS-22:15]] Minun sydhemen on ninquin sulattu **Medhenwaha** / keskel minun Rumistani.
- [A-III-303-[PS-68:3]] Poisaia heite ninquin Sauu poisaietan / Ninquin **Medeuaha** sulapi Tulen edes

Substantiiveista (→) *mesi* ja *vaha* muodostettu yhdyssana. *Vaha*-sanalla on etymologiset vastineet kaikissa lähisukukielissä. Se on vanhastaan selitetty balttilaiseksi lainaksi, ja sen edustajia nykyisissä balttilaiskielissä ovat liettuan *vaškas* ja latvian *vaskis*, jotka kumpikin merkitsevät 'vaha'. Sanan sisässä on alkuaan ollut konsonanttiihtymä, joka itämerensuomessa on kehittynyt yksinäiskonsonantiksi. *Vaha*-sanalle on tarjottu myös germaanista lainaetymologiaa, mutta siihen liittyvien äänteellisten ongelmien takia selitystä ei ole pidetty uskottavana. *Vaha* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä substantiivina. Agricolan *medevaha* vaikuttaa painovirheel-tä (nasaaliviiva puuttuu?), vaikka se esiintyykin kahteen kertaan.

► Thomsen 1890 238; SKES 1975 *vaha*; SSA 2000 *vaha*; LÄGLOS 2012 *vaha*; EES 2012 *vaha*; Junttila 2015 90, 175; NES 2020 *vaha*; VKS 2021 *meden+vaha*.

meedi s. 'meedialainen' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-316-[AP-2:9]] Parthit ia **Medit** ia Elamitit / ia ne asuuaiset Mesopotamias / ia Judeas / ia Cappadotias / Pontos ia Asias
- [A-III-702] Waan se Babylonian Tyranni / woroin Persiste ia **Medist** ialoist waiuattin / raadheltn ia häuitettijn.
- [A-III-680-R] Ne Persit ia **Medit** pite Sillewelille Assurin mahanlömen / quin Christus tule

Sana on todennäköisesti lainaa ruotsin sanasta *med*, jota on aiemmin käytetty etnonymyminä nykyisen *meder*-muodon rinnalla. Alkuaan sana juontuu latinan ja kreikan välityksellä muinaispersialaisesta etnonymyistä *māda*. Ortografisista syistä on mahdotonta tietää, onko Agricolan sanassa ensi tavun vokaali pitkä vai lyhyt, koska molemmille vaihtoehdoille on esikuvia.

► SAOB 1943 *meder*; VKS 2021 *medi*.

meijulehti *s.* ’juhlaa varten hankittu koristelehvä’ | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-388-[PS-118:27]] Caunistacat site Juhla **meijnledhille** [po. meiju-]/haman sen Altarin Saruein asti.

Substantiiveista *meiju* ja (⇒) *lehti* muodostettu yhdyssana, josta vanhassa kirjasuomessa ei tunneta muita esiintymiä. Yhdyssanan alkuosana oleva *meiju* on lainaa suomen ruotsalaismurteiden sanasta *mäijor*, jolla on tarkoitettu juhanuskoivuja, kukkavihkoja, lehväköynnöksiä tai muuta kesäistä juhlaa varten hankittuja lehväkoristeita. Suomen murteissa *meiju* tunnetaan varsinkin hämäläismurteissa, mm. Kymenlaaksossa. Suomenruotsin *mäijor* kuuluu etymologisesti yhteen toukokuuta merkitsevän *maj*-san kanssa. Agricolan ainoassa esiintymässä on painovirhe: *u*-kirjain on ylösalaisin, joten se muistuttaa *n*-kirjainta.

► SKES 1958 *meiju*; SSA 1995 *meiju*; Häkkinen & Lempiäinen 2011 171; VKS 2021 *meiju+lehti*; SMS 2022 *meiju*.

meinlehti → **meijulehti**

melkee, -n *adv.* ’melkoisen, hyvin’ | (1544) 2 esiintymää

- [A-II-364-[AP-18:24]] Nin tuli Ephesijn yxi Juttan Mies Apollo nimelde / Alexandreast sucunen / **melke** puhelias Mies / ia ialo Kiriamies.
- [A-I-237-[JUDIT-16:20]] Sille caiki wffri / ja Raswa ouat sangen halwat sinun edhesses / Mutta HERRA waroia / se on **melken** swri

Adverbiksi kiteytynyt instruktiivimuoto adjektiivista *melkeä*, joka esiintyy murteissa ja vanhassa kirjakielessä merkityksessä ’suuri, suurenlainen’. Sanavartalolla on vastineita eräissä lähisukukielissä, mutta sen alkuperä on toistaiseksi selvittämättä. Agricolan *melke* saattaa olla painovirhe (nasaaliviiva puuttuu).

► SKES 1958 *melkeä*; SSA 1995 *melkeä*; NES 2020 *melkein*; VKS 2021 *melkein*.

menest|ys, -ös, menistys *s.* ’menestys, menestyminen, onni’
(1544) 7 esiintymää

- [A-I-508] O HERRA / siughna meite – – ette me caiki meiden eliaijghan / aijna sielle näkisime Jerusalemin onnen ia **menistyxen**
- [A-II-581-[1TIM-4:15]] Ota neiste waari / pisy neisse / senpäle ette sinun **menestuxes** caikein edes iulki olis.
- [A-III-386-[PS-118:0]] Sijtte hen manapi Kijtossanoihiin / Item nin Rucolepi Seurakunnan **Menestöxens** teden
- [A-III-427-[PS-144:0]] Nin tesse osotetaan / Ette Sodhan ia Woiton meno / Wallan hallitzemus / Alemaisten Cwlemus / Ja Waldakundain **menestys** / ei oleuan Inhimisten toimest eli wäeste / waan Jumalan lahiat.

Johdos verbistä (→) *menestyä*. Agricolan *menistys* saattaa olla painovirhe. Tosin sama vartalo näyttää esiintyvän myös partisiippiin perustuvassa adjektiivijohdoksessa (→) *menistäväinen*.

► VKS 2021 *menestys*.

menestyttää v. 'saada menestymään' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-661] Sine ioca sinun Engelis cautta / **menestytit** Abrahamin paluelian / ja Tobian poian tien / ja mös caikein sinun wscowaijstes.

Johdos verbistä (→) *menestyä*.

► VKS 2021 *menestyttää*.

menestylvä a. 'menestylvä' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-123-[JES-55:11]] sen pite site **menestyuexi** tekemen / iota warten mine sen lehetin.

Verbin (→) *menestyä* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *menestylvä*.

menestylväinen → **menistäväinen**

menestyä v. 'menestyä, edistyä, onnistua, käydä hyvin' | (1544) 50 esiintymää

- [A-I-303-[PS-102:29]] Sinun palueliaijs Lapset / ia heiden sickiens ynne asuuat / ia sinun cansas ijancaikisesta **menestywet**
- [A-II-169-[LK-2:52]] Ja JESUS **menestui** wisaudhes / ia ijes / ia Armos JUMALAN ia Inhimisten edes.
- [A-I-639] anna henen seke sanalla / ette esimerckille / parata nijte / ioijta hen hallitze / ette hen ynne laumans cansa / quin on henen wscottu madhais **menestywe** / ijancaikisehen elemehen
- [A-I-644] Anna minulle aijna **menestymen** hyuisse tawoijsa / pidhe minua sinun wäes auulla / ele salli minua oman tadhon ehdholla culkija.
- [A-I-783] Wahwista meite semmotoijses sinun pyhes tadhosas / ette me iocapeiue / henesse **menestysima** ja caswaijsima.
- [A-I-824] Auta Christikunnan Keijsarita henen wiholisijans watan sotiuaata / anna henen aijkotuxens **menesty**
- [A-III-122-[JES-53:10]] HERRAN Aiuotus pite henen Kädhesens **menestynen**.
- [A-III-274-[PS-45:5]] Hyuesti sine **menestykö** sinun Cauniudhessas / edesaia Totudhes parahaxi / ia nijte Radholisi pidhe Oikiudhesa
- [A-I-543] Anna herra / ette tesse **menestys** / ia teme colewalinen puetetaijsihin colematomalla

Johdos verbistä (→) *mennä*. Agricolalla *menestyä* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *hyvästimenestyä*.

► VKS 2021 *menestyä*.

menettää v. 'panna menemään t. toimimaan' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-416] runssahuta sinun laupiudhes meiden pällem / ette me / sinun hallituxes / ja hoomas cautta / nijn mailmaijsen hywuydhen cautta / meiden **menetteisim** / etteij me nijte ijancaikisita cadhottaijsi

Johdos verbistä (→) *mennä*. Agricolan ainoaan esiintymään liittyy refleksiivipronomini *meiden*, jolloin ilmauksen kokonaismerkitys on 'menettelimme'.

► VKS 2021 *menettää*.

menevä s. tai a. 'menevä, joka menee' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-30-[MK-7:18]] Ettekö te wiele nyt ymmerdhä? Että caiki vlcoa Inhimisen siselle **meneue** / ei se woi hende sastutta?

Verbin (→) *mennä* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina.

► VKS 2021 *menevä*.

meneväinen s. ja a. 'menevä, menijä, menossa oleva' | (1544) 3 esiintymää, myös Westh

- [A-I-309-[PS-143:7]] HERRA culdele minua nopiasti / minun hengen catopi / ele sinun caswos minulda etteij ketke mine tulisi / hautan **meneweisten** werdhaxi.
- [A-I-697] Sotan **meneweijsten** edheste Ruco[us].
- [A-II-139-[MK-10:32]] Ja he olit tielle **meneueiset** Jerosoliman / Ja JESUS heiden edelenskeui

Verbin (→) *mennä* partisiippimuodosta johdettu nomini.

► VKS 2021 *menevä*.

menistäväinen a. 'menestyvä, edistyvä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-208] He [psalmit] ouat Alcauaisten opetus / **Menysteueisten** lisemys / ia Teudhelistein wahuistos / ia semmengin coco Seurakunnan iulkinen Äni.

Verbiin (→) *menestyä* perustuva adjektiivijohdos, jonka muodostustapa on epäselvä. On todennäköistä, että tekstiä ladottaessa *e-* ja *y-*kirjainten paikka on vaihtunut keskenään ja tarkoitettu muoto on *menestylväinen*. Murteista ei löydy vastaavia muotoja. Agricolalla (→) *menestys*-johdoksen varianttina on kerran *menistys*, mutta on epäselvää, onko tämä painovirhe vai todellinen muoto.

► VKS 2021 *menestylvä*.

menninkäinen s. 'vainajaolento (Poltergeist), vainajan henki' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-218-R] Tesse kielten wskomast nijte **Menningeisi** / ia iellenskeupie coolleit / Noithi ia welhoi Hengi iotca ölle puhuuat ia messeuet Pirun wäelle eli muita Taicouxia.

- [A-II-447-[ROM-12:00]] Caiki prophetia ia ilmoitus – – ei – – quitengan ole ychteinen Uskon cansa. Ninquin ouat **Menningeisten** ilmoituxet Sielu Messut Anetiett paastot / Jakeet / Kekrit / Wconwacat / Pyhein ia mwidhen Lootudhen päle turwaus.
- [A-III-213] **Menningeiset** mös heiden Wffrins sait / coska Lesket hoolit ia nait.

Sanalle on esitetty likimääräinen vastine karjalasta. Se on selitetty johdokseksi vanhasta germaanisesta lainavartalosta, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **menþingō* edustaa muinaisnorjan *minning* '(vainajan) muisto, rakkauden lahja, enne, ennusmerkki' ym.

► Karsten 1915 46–50; Nirvi 1944 47–48; SKES 1958 *menninkäinen*; SSA 1995 *menninkäinen*; LÄGLOS 1996 *menninkäinen*; NES 2020 *menninkäinen*; VKS 2021 *menninkäinen*.

mennyt → männyt

mennä, männä v. 'mennä (myös kuv.), kulkea, olla liikkeessä, jatkaa, lähteä, kadota; menetellä, toimia, kohdella' | (1543) 597 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-13-[MK-16:15]] **MEngette** wlgos caiken mailman / ia opetaca Euangelium caikille canssalle.
- [A-II-190-[LK-8:33]] Nin Perkelet vlosmenit sijte Inhimisest / ia **menit** Sicain siselle.
- [A-II-189-[LK-8:22]] hen Hacten astui ynne Opetuslastens cansa ia sanoi heiden tygens / **Mengeme** ylitzen toiselle rannalle.
- [A-II-39-[MT-7:13]] **Menget** sisele sijte achtast portist
- [A-III-700-[HAB-4:11]] Auringo ia Cuu seisoi alalans / Sinun Noles **menit** kircaudhen cansa / ia sinun Tornios pitkeisen Leimauxella.
- [A-I-260-[PS-10:5]] Hen **menepi** iäristens teghonsa cansa / Sinun domios ouat caukana heneste
- [A-I-703] JUmala caikiwaldias / ioca sinun Apostolis pyhen Petarin sitein cahleista / päästetyn annoit / wapahana **menne**
- [A-I-86-[MT-2:9]] Cosca he olit Kuningan cwilluet / **menit** he matcaans
- [A-II-460-[1KOR-1:17]] Sille ettei Christus minua lehettenyt castaman / waan Euangeliumi sarnaman / Ei caualain sanain cansa / Sempäle ettei Christusen risti turhan **menisi**.
- [A-I-517] hen turwapi catouan rijstan pälle / eijke mös ikenens pysyueiset ole / **mänepi** nijn sillens iuri oma päätens mödhen / henen oman lwlons ielken
- [A-III-696-[HAB-2:0]] On yxi Lohulinen sarna / ninen heicoin Omatundoin warten / Jotca pelkesit caiken Apun ia Turuan catouan / ette ne Babyloniaisest / Juttain ia Jerusalemin cansa / nin hirmuisesta **menit**.
- [A-III-565-[VLT-1:3]] Caiki henen Wiholisens pahasti **menueu** henen cansans.

Verbillä on etymologiaa vastineita lähes kaikissa sukukielissä. Se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. *Männä*-tyyppiset variantit ovat ominaisia itämurteille sekä osittain kaakkoishämäläisille ja Kymenlaakson murteille. Agricolalla *mennä* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→ *alamennä, alasmennä, edellämennä, edes-*

mennä, jällensmennä, läpitemennä, ohitsemennä, poismennä, sisällemennä, tygemennä, ulosmennä, ylesmennä, ylitsemennä, ympärinsmennä.

► SKES 1958 *mennä*; UEW 1988 272; SSA 1995 *mennä*; NES 2020 *mennä*; VKS 2021 *mennä*; SMS 2021 *mennä*.

meno s. 'meno, meneminen, kulku (myös kuv.); elämänmeno, elämänkulku, elämänkohtalo; menettelytapa, käyttäytyminen, käyttäytymissäännöt, toiminta, säädetty järjestys; yhteistoiminta, yhteys; metelöinti, mellastus' (1544) 232 esiintymää, myös Westh

- [A-II-195-[LK-9:42]] Ja coska hen wiele **menolla** oli / repeli hende Perkele ia muserteli.
- [A-I-674] O HERRA Jesu Christe / mine tunnustan itzeni wighalisexi / ettei mine temen peiuen **menon** sinun kijtoxei ia cunniaksi olen wiettenyt
- [A-II-381-[AP-24:22]] Coska sis Felix temen cwli / nin hen wiwuytti heite / Sille ette kyllen hen tiesi temen Tien **menon**
- [A-I-27] kieuhein **meno** on sangen sitke.
- [A-I-417] ANna meille HERRA Jumala / ette seke mailman **meno** / sinun asetuxesas / rauhallisesta hallittaijsin / ette mös sinun pyhe Seurakunnas / lewolises Jumalan **menos** iloitzis
- [A-I-129-[NEH-1:11]] anna tenepäijuen paluelias onnelinen **meno**
- [A-I-359] CAickiwaldias ijancaikinen Jumala / anna meidhen nijn / sinun pyhe poias kersimisen **meno** pite / ette me sen cautta caiki meiden synnyt antexisaijsim
- [A-I-340-[JER-10:23]] Mine tiedhen HERRA / ettei Inhimisen **Meno** seiso henen wallasans
- [A-II-457] Ja sen cautta hen osotta sen oikean **menon** Pannan cwluttamisesta
- [A-II-663-R] Eipe se ole oikea Tila taica **meno** Hywuyt saman ia ricastuman / coska iocu toista wihapi
- [A-I-796] Wariele meite sen ilkien hauriudhen himosta / ja sen sijasa istutta meiden sisellen pughtan elemen ahkeron / ja Neitziden **meno**
- [A-II-15] se pyhe Ramattu / Jumalan Sana ia paluelus / ia Kircon **meno** mbi mös iäristens tehenasti Latinan kielille najsse Makunnisa ia mös tesse prucatudh.
- [A-III-15] Mutta ette Auioskeskun **meno** ombi yxi Jumalinen säty / seke Wanhas ette Wdes Testamentis wahuistettu / nin iocaitzen tulepi site cunnioitta
- [A-II-103-[MT-26:00]] Ei meille sillen ycten rumillist **meno** ole toinen toisen cansa / Ja teme nyt pite Oleman se Lexieinen.
- [A-II-253-[JH-4:9]] Quinga sine minulda ioma anot / ioca olet Judeus / ia mine olen Samaritanin waimo? Sille ettei Jwttaille ole ychten **meno** Samaritanein cansa.
- [A-I-95] MUijnen annettin Papille raha cosca **Meno** oli paha
- [A-I-793] Auta ette caiki epewesco ia Jumalatoim **meno** hukuijs / ia poijsiuritetuxi tulis.
- [A-II-451-[EF-5:18]] Ja elket te iopuco Winasta / iosta paha **meno** nousepi

Johdos verbistä (→) *mennä*. Agricolalla meno esiintyy myös perusosana yhdysanoissa (→) *sisällemeno, tekoinmenot, ulosmeno*.

► VKS 2021 *meno*.

mennyt → männyt

merelinen s. 'merieläin' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-663-[JAK-3:7]] Sille ette caiki Loonot seke Peto in ette Linduin / ia Kermetten ia **Merelisten** / Lakioitetan / ia lakioitut ouat Inhimilisesta Loonosta.

Johdos substantiivista (→) *meri*.

► VKS 2021 *merellinen*.

***merenluoto** s.

Merenluoto ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sana-liittona.

► VKS 2021 *meren+luoto*.

***merenpohja** s.

Merenpohja ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sana-liittona.

► VKS 2021 *meren+pohja*.

merenpuoli s. 'meren suunta, etelä' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-119-[JES-49:12]] Catzos / nemet cauca tuleuat / Ja catzos / nai Pohiapolest / ia nemet **Merempolest** / ia ne mwdh Etelen maalda.

Substantiiveista (→) *meri* ja (→) *puoli*¹ muodostettu yhdyssana. *Meri*-sanan merkitys ilmansuunnan nimenä suomen murteissa vaihtelee sen mukaan, millä alueella ollaan. Merkitys 'etelä' tunnetaan laajalti eteläisen Suomen murteissa.

► Lönnrot Mehiläinen 1836/1990 38–39; SSA 1995 *meri*; VKS 2021 *meren+puoli*.

***merenranta** s.

Merenranta ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sana-liittona.

► VKS 2021 *meren+ranta*.

***merensanta** s.

Merensanta ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sana-liittona.

► VKS 2021 *meren+santa*.

*merenvirta s.

Merenvirta ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona.

► VKS 2021 *meren+virta*.

meri s. 'meri (myös kuv.), järvi, meren t. järven vesi' (1544) 284 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-15] Coko loondo nyt wircopi. **Meri** / maa / ia Taiuas ihastupi.
- [A-I-179-[JON-2:4]] Sine nackasit minun sywyudehe keskelle **mertä** / nijn ette aallot minun ymberipörijttit
- [A-III-666-[JON-1:3]] Mutta Jona – – tachtoi **Merēn** päle – – Ja quin hen ydhen Haden leusi / ioca tactoi **Merelle** menne / annoi hen frachtin ia siihen siselastui / ette hen heiden cansans **Merelle** menis
- [A-III-667-[JON-1:15]] Nin he otit Jonan / ia heitit henen **Merehen** / ia **Meri** asettuy lainectimast.
- [A-III-745-R] Achtan) se on / Murhen **Merēn** lepitze päsemen / Ninquin he sen Punaisen **Merēn** lepitzetulit. Sencaltaisen actan **Merēn** lepitze / teuty meiden caikein kieumen
- [A-II-176-[LK-5:1]] Ja hen seisoi Genezarethin **merēn** tyken.
- [A-I-186-[2MS-15:10]] Silloin sinun Twles puhalsi / Ja **meri** heijet peitti
- [A-II-260-[JH-6:19]] Coska he nyt olit soutanet lehes wisi colmatt eli colmekymende wacomitta / neit he Jesusen keuen **merēn** päle ia läheneuen hactia

Sanalla on vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Sitä on vanhastaan epäilty lainaperäiseksi, ja mahdollisia lainälähteitä on esitetty sekä balttilaisista että germaanisista naapurikielistä. Äännehistoriallisten syiden ja levikkiseikkojen nojalla balttilaista alkuperää on pidetty todennäköisempänä. Nykyisissä balttilaisissa kielissä sanan vastineet ovat liettuan *marės* 'meri, Kuurinlahti' ja latvian *mara*, *mare* 'ahdassuinen rannikkolahti'. Jos sana olisi lainaa germaaniselta taholta, se ei äännehistoriallisista syistä voisi olla lainaa kantagermaanista, vaan ensimmäisellä kristillisellä vuosituhannella puhutuista länsigermaanisista kielistä. Mainittujen lainaselitysten lisäksi sanaa on arveltu myös jäänteeksi Itämeren alueen tuntemattomiksi jääneistä alkuperäiskielistä. Agricolalla *meri* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *itämeri*, *keskimeri* sekä suomennetuissa paikannimissä (→) *Punainen meri*, *Ruskia meri*, jotka Agricola on kirjoittanut sanaliitoiksi.

► Thomsen 1870 155 ja 1890 199; Kalima 1936 137; Karsten 1944 FmS 10 322–324; SKES 1958 *meri*; Ariste 1981 10; SSA 1995 *meri*; LÄGLOS 1996 *meri*; EES 2012 *meri*; Junttila 2015 94, 159, 183; NES 2020 *meri*; VKS 2021 *meri*.

*merihätä s.

Merihätä ei esiinny Agricolan teoksissa yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona *meren hätä*. Sama sanaliitto on myös Westhin koodeksissa.

► Jussila 1998 *merihätä*; VKS 2021 *meri+hätä*.

meri kaupunki s. 'rannikkokaupunki' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-29-[MT-4:13]] asuij Capernaumis / ioca on **meri caupungi** / Zabulon ia Nephthalim raioisa

Substantiiveista (→) *meri* ja (→) *kaupunki* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *meri+kaupunki*.

merimies s. 'merimies' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-708-[ILM-18:17]] Ja caiki Skipparit / ia caiki Haaxiueki / iotca Laiuoisa asuuat / ia **Merimiehet** ia iotca Merta prucauat / seisoiit taambana ia hwsit

Substantiiveista (→) *meri* ja (→) *mies* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *meri+mies*.

Meri tie s. 'Merentie, osa muinaista kauppareittiä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-29-[MT-4:15]] Se Zabulon ma / ia se Nephthalin ma / leszne **meri tiete** / sillepolel Jordanin /

Substantiiveista (→) *meri* ja (→) *tie* muodostettu sanaliitto, joka on rakenteensa perusteella katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi. Agricollalla se on asiayhteydessään tulkittava erisnimeksi. *Via maris* eli Merentie tarkoittaa Damaskoksen ja Gassan välistä osuutta muinaisella kauppareitillä Eufratin laaksosta Egyptiin. Agricollalla samaan reittiosuuteen viittaava ilmaus on sanaliittomuotoinen *Meren tie*: [A-III-468-[JES-8:1^]] Ja senielkin raskamaxi tuli sen *Meren tien* wieres / tellepolella Jordanin ninen Pacanain ärisse. Lutherin Bibliassa on molemmissa kohdissa sanaliitto (*am wege des Meeres/meers*).

► IRT 2 1973 *Merentie*; Toropainen 2017 51; VKS 2021 *meri+tie*.

merkillinen a. 'merkittävä, huomionarvoinen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-604] Ja ouat tosin olluet siihen aican monda **merkilliste** Mieste Canssas / Ja euet quitengan tainuet Canssa paramaxi sadha.

Johdos substantiivista (→) *merkki*.

► VKS 2021 *merkillinen*.

merkitseminen s. 'merkille pantava' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-837] SE tesse on ensin **merkitzeminen** / etteij yxiken pide swingan wscalluxens ia toijuonsa Christusen Eijtin taicka henen ansionsa pälle panemahan.

- [A-III-391-[PS-119:0]] Päldiskein ia wimein ombi **merkitzeminen** / Ette tesse Psalmis rucoellan / Ette Itze Jumala meite iodhatais
- [A-III-455] Wimein on **merkitzeminen** / Ette hen Juttan Canssa enimen nucteli

Johdos verbistä (→) *merkitä*. Agricolan esiintymät eivät ole tavanomaisia substantiiveja, vaan ne ovat osa nesessiivirakennetta, joka ilmaisee tarpeellisuutta tai välttämättömyyttä. Perinteisessä kieliopissa tämä rakenne on tunnettu nimellä IV infinitiivi ja sen sisältämä *-minen*-johdos on tulkittu verbin taivutusmuodoksi.

merkitsemätöin *a.* 'epäselvä, käsittämätön' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-485-[1KOR-14:10]] Moninaiset tosin ouat änen caunat Mailmassa / ia ei ychten nijste quitengan ole **merckitzematoinda**.

Verbin (→) *merkitä* kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *merkitsemätön*.

merkittää *v.* 'merkitä, varustaa merkillä; panna merkille' (1548) 2 esiintymää, myös UpsK

- [A-II-682-[ILM-7:4]] Ja mine cwlin merkituidhen lughun sata ia neliäkymmende nelietuhatta / iotca olit caikein Israelin Lasten Sucucunnasta **merkitetyt**.
- [A-II-20] Jossa ombi **merckitteminen** / ette cussa jkenens Euangelista / taicka izestens / eli HErran wapactaian polesta / wanhan ramattun todhistoxia edhestootta / ettei hen ninen Seitzemenkymenein tulkein toime noudha / mutta sen Hebraican totudhen / iosta nemet caxi ouat.

Johdos substantiivista (→) *merkki*. Ortografisista syistä on mahdotonta tietää, onko Agricolan *merckitteminen* luettava *merkittäminen* vai *merkitteminen* 'merkitsemisen'. Jälkimmäistä vaihtoehtoa vastaan puhuu se, että Agricolan kielessä ei yleensä näy se nykyisille länsimurteille ominainen valtaedustus, jonka mukaan yleiskielen *ts*-yhtymä vastaa *tt* (vrt. kuitenkin → *mettinen*).

► VKS 2021 *merkittää*.

merkitä *v.* 'merkitä, tehdä merkintä, varustaa merkillä t. sinetillä; huomata, panna merkille; osoittaa, ilmaista; tarkoittaa' | (1544) 118 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-II-682-[ILM-7:3]] Elkette wahincoittaco Maata eike merta eike puita / sihenasti ette me **merkitzemme** meiden Jumalan Palueliat heide Otzisansa.
- [A-III-6] Auaia henen eteens sinun laupiudes oui / sempäle ette hen **merkiteisijn** sinun wisaudhes merkille
- [A-I-113-[5MS-32:34]] Eikö *sencaltaiset* ketketyt liene minu tykeneni? ia **merkityt** minun Tawaroisani?
- [A-III-202] Senielkin on **merkittepe** / ette tesse Daudin Psaltarin Ramatos / ouat moninaiset ia liaten Wijsineiset Psalmit eli Kijtoswirdhet.

- [A-II-479-R] Woima) se on Päälina NäTTY / eli Hundu quin tesse cutzutan woima / iolla **merkiten** ette Waimo ombi Miehen hallusa
- [A-III-664] TEme Propheta Jonas tulkitan Mettisexi / iolla se Pyhe Hengi Ramatuis vsein **merkiten**
- [A-II-308-[JH-21:19]] Mutta sen hen sanoi / **merkiten** mille Colemalla henen piti Jumalata cunnioitzeman.
- [A-II-218-[LK-16:00]] Mammon) **merkitze** Rickautta
- [A-III-687] Raskaus) Se Sana Prophetis **merkitze** / Couan Prophetian / ionga möte Jumalan Raskas Costo noudhattapi.

Johdos substantiivista (→) *merkki*. Agricolaalla *merkitä* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ylesmerkitä*.

► VKS 2021 *merkitä*.

merkkeintulkki s. 'ennusmerkkien selittäjä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-681-[MIK-5:12]] Ja tadhon ne Welholiset sinus vloxiuritta / ettei yxiken **Merkeintulkkit** pide sinun tykenes oleman.

Substantiiveista (→) *merkki* ja (→) *tulkki* muodostettu yhdyssana, josta ei vanhassa kirjasuomessa tunneta muita esiintymiä. Monikkomuoto *-tulkit* on lauseyhteyden kannalta odotuksenvastainen.

► VKS 2021 *merkkein+tulkki*.

merkki s. 'merkki, symboli, ilmaus, vihje; tunnusmerkki, tunnusteko, ennusmerkki; kirjoitusmerkki; astrologinen symboli, Eläinradan merkki' (1543) 147 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-19] Homenelta coscas wodehesta ylesnouse / ensin siugna sinuas pyhen ristin **merkille**
- [A-I-624] OLcohon minulle / O HERRA / wahwa wscio sydhemes / terueyden rauta lacki pääse / Christusen **mercki** otzasa
- [A-I-710] Sille se on turuan **mercki** neite sinulda pyte / cosca wissi toijuo on sinun hywuydhesa kijnitety.
- [A-I-728] Em mine ano entisen cunnian **merckije** / quin on / hame ia culda sormus / iotca mine poijsnackasin.
- [A-II-153-[MK-14:44]] Nin oli se ioca henen petti / andanut heille ychteitzen **merckin** sanoden / Kenenge mine swta anna / se ombi se / kijniottaca hende / ia wisusta poiswiekä.
- [A-I-87-[MK-16:20]] Ja Herra teeskele heien cansans / ia wahuisti Sanans / noutauaijsilla **merckile**.
- [A-II-56-[MT-12:39]] Temä häiju ia horalinen suku etzipi **mercki** / ia ei anneta henelle **merckie** / waan Jonan Prophetan **mercki**.
- [A-II-69-[MT-16:00]] Aigan **mercki**) Christus heite nuchtele / ettei he tainued ymmerdä hende tullexi / nijste **merckiste** ia wäkeuiste teghoista / quin hen teki / iotca **merckit** Prophetat olit ennustanuet henen aialans tapachtumaan

- [A-II-132-[MK-8:11]] Ja vloslexit Phariseuset / ia rupesit henen cansans campailleman / kiusasit hende / pyten henelde **mercki** Taiuahast.
- [A-I-5] Mutta täme * **merki** osotta ne hyleityt peiuat (quin cutzutun Dies Aegiptiaci) ioyssa ey miteken pide alkaman.
- [A-I-5] Senpäreste ouat ioca Wijkon pockstauit / Cisio Janusen seas / Mutta Pyhe peiuein ielken oykealla sziwulla ia wijmen ouat Kuun Pockstauit / ioysta tutan misse **merckise** Kw eli Auringo ombi cunaki peiuene
- [A-I-36] Tämä Canon eli Taulu osotta mite cussaki **Merkise** on tekeminen taicka lackaminen ia iettäminen / Joijsa on (G) hyue (M) keskimeijnen / ia (B) se paha merkitze.

Sana on lainaa muinaisruotsin sanasta *mærki*, jota nykyruotsissa vastaa *märke*. Sama sana on lainattu myös eräisiin suomen lähisukukieliin. Agricolalla merkki esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *arpimerkki*, *esimerkki*, *julkimerkki*, *jälkimerkki*, *liikamerkki*, *muistomerkki*, *tunnusmerkki*.

► Streng 1915 119; Hellquist 1939 680 ruots. *märke*; SKES 1958 *merkki*; SSA 1995 *merkki*; NES 2020 *merkki*; VKS 2021 *merkki*.

mesi s. 'mesi, hunajajuoma' | (1544) 4 esiintymää

- [A-III-438] Quin Kimalainen Yrtist Hake. **Medhen** ia hunaian / nin Tai teke.
- [A-III-715] Caalit / Naurit / Hamput ia Linat / Hunaiat / **Medhet** ia Winat.
- [A-I-11] Telle kwlla sömen pite (ninquin Calenus sano) makia roca / ia swrustamat **Mette** ioman

Sanalla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se on selitetty hyvin vanhakantaiseksi indoeurooppalaiseksi tai indoiranilaiseksi lainaksi, jolle rekonstruoi-tua alkumuotoa **médhu*- edustavat mm. avestan *maðu*-, liettuan *medus* ja venäjän *mjud*. Venäjän sana merkitsee meden lisäksi myös simaa. Hunajasta valmistettu sima on ikivanha juhla-juoma.

► SKES 1958 *mesi*; Joki 1973 SUST 151 283–285; UEW 1988 266; SSA 1995 *mesi*; EES 2012 *mesi*; Holopainen 2019a 146–147; NES 2020 *mesi*; VKS 2021 *mesi*.

mesileipä s. 'hunajakakku, hunajakennokakku' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-236-[PS-19:11]] Ne ouat calleemat quin Culat / ia ylitze parahan Cullan / ia makiammat quin Hunaiat / ia **Mesileiuat**.

Substantiiveista (→) *mesi* ja (→) *leipä* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *mesi+leipä*.

messu s. 'ehtoollisjumalanpalvelus; messukirja' | (1549) 5 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-III-83] Telle tauala **Messu** Somexi pidheten.
- [A-III-86] Nyt nouta Alcu eli Introitus Herran Ectolises taica **Messus**.

- [A-III-209] Senielkin sen Wdhen Testamentin / HERRAN Armosta lepitze Prentin. Käsikirian / **Messun** / ia Passion / sulast Armost / paitz meiden Anszion.

Sana on lainattu suomeen muinaisruotsin sanasta *mæssa*, jota nykyruotsissa vastaa *mässa*. Alkuaan se juontuu keskiajan latinasta, jossa *missa* merkitsee jumalanpalvelusta tai ehtoollistilaisuutta. Sana on irronnut ilmauksesta *ite, missa est (concilio)* 'menkää, pois lähetetty on (seurakunta)', jolla kehoitettiin kirkon oppilaita poistumaan uskovaisten aloittaessa oman ehtoollisjumalanpalveluksensa. Yhdyssanan osana (→ *messuraamattu, sielu messu*) sana esiintyy Agricolalla jo Rukouskirjasta lähtien. Lisäksi *messu* esiintyy Agricolalla perusosana yhdyssanoissa (→ *kirkko-messu, kurkomessu, kyntelmesso*).

► Hellquist 1939 *mässa*; SAOB 1945 *mässa*; SKES 1958 *messu*; SSA 1995 *messu*; NES 2020 *messu*; VKS 2021 *messu*.

messuraamattu s. 'messukirja' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-1] Rucouskiria / Bibliasta / se on / molemista Testamentista / **Messuramatusta** / ia muusta monesta / jotca toysella polella Luetellan

Substantiiveista (→ *messu* ja (→) *raamattu* muodostettu yhdyssana, jota ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä. Suuri osa Agricolan Rukouskirjan aineistosta on poimittu vuoden 1488 *Missale Aboensesta* eli Turun messukirjasta.

► VKS 2021 *messu+raamattu*.

messusärkki s. 'messupaita, kasukka' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-611-[HOS-3:4]] Senuoxi ette Israelin Lapset pite monda peiue / ilman Kuningata / ia ilman Pämieste / ilman Wffrita / ilman Altarita / ia ilman **Messuserkit** / ia ilman (Teraphin) Jumalanpaluelust oleman.

Substantiiveista (→ *messu* ja *särkki* muodostettu yhdyssana, jota ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä. Karkeasta kankaasta tehtyä paitaa merkitsevällä *särkki-* tai *sarkki-*sanalla on vastineita eteläisissä lähisukukielissä. Se on selitetty vanhaksi germaaniseksi tai hieman nuoremmaksi skandinaaviseksi lainaksi. Agricolan *särkki-*sanana lainautumista virosta on pidetty mahdollisena, mutta nykykäsityksen mukaan tämä vaihtoehto ei ole uskottava. *Särkki* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä substantiivina.

► Mägistä EK 1935; SKES 1969 *sarkki*; EES 2012 *särk¹*; LÄGLOS 2012 *sarkki*; VKS 2021 *messu+särkki*.

messu vaate s. 'papin messussa käyttämä vaatetus' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-704-R] Oudhot) heiden Jumalan palueluxes / quin on / **Messu waattet** etc.

Substantiiveista (→ *messu* ja (→) *vaate* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *messu+vaate*.

mestaaja s. 'tuhoaja, surmaaaja' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-622-[HOS-9:13]] Ephraim / quin mine näen / ombi istutettu ia caunis ninquin Tyrus / mutta sen teuty nyt **Mestaialle** henen Lapsens vlosandaman.

Johdos verbistä (→) *mestata*.

► VKS 2021 *mestaaja*.

mestari s. 'opettaja, opastaja, oppinut, viisas; esimies, johtaja, hallitsija; mestari, taitava tekijä' | (1544) 87 esiintymää

- [A-II-49-[MT-10:24]] Ei ole opetuslapsi ylitze **Mestarins** / Eike paluelia ylitze henen Herrans.
- [A-II-189-[LK-8:24]] Nin he astuit henen tygens / ia heräytit henen sanoden / **Mestari** / **Mestari** / me hukum.
- [A-II-247-[JH-1:39]] Nin he sanoit henelle / Rabbi (se on tulkittu) **Mestari** / cussas asut?
- [A-I-497] Sinun pyhen Engelis taijuahasta minulle annoit **Mestarixi** ia palueliaxi
- [A-I-633] ledhette sinun pyhe henges / **mestarixi** ia opettaijaxi
- [A-I-21] Telle kwlla eij soui otta siseliset läkityxet (ma Seneca se **mestari** sano)
- [A-I-461] Wijsat) Ne ouat ne Loonoliset **Mestarit** / iotca ymmerdhyxestans tachtouat ylesleute loonnon ia Totudhen.
- [A-I-335-[JES-33:22]] Sille ette HERRA ombi meiden domarin / HERRA on meiden **Mestari**
- [A-II-559-R] Hallitan) Se on / Hen olcohon teiden **Mestarin** ia Haltian caikissa kiusauxisa
- [A-III-472-[JES-19:20]] Nin hen lehetepi heille Wapactaian ia **Mestarin** / ionga heite auttaman pite.
- [A-III-199] Itzepe Teco **Mestarins** ylistepi.
- [A-III-477-[JES-29:16]] Jwri quin iocu Sauenuualain saui aiattelis / ia iocu Käsiala puhuis henen **Mestaristans** / Eipe hen minua tehnyt / Ja iocu Teco sanois henen Tekiestens / Eipe hen minua tunne.

Sana on lainattu suomeen ruotsin sanasta *mästare*, mutta alkuaan se juontuu latinan sanasta *magister* 'esimies, opettaja, johtaja'. Tämä on tekijännimijohdos sanasta *magis* 'enemmän' eli sananmukaisesti 'suurempi tekijä'. Agricolan kielessä sana esiintyy sekä normaalina substantiivina että arvo- ja puhuttelunimen tapaan.

► Streng 1915 120; SKES 1958 *mestari*; SSA 1995 *mestari*; NES 2020 *mestari*; VKS 2021 *mestari*.

mestariten adv. 'mestarillisesti, taitavasti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-554] iuri nin selkesti hen ne wlosmaalapi / quin eiuet he cussan Ramatuissa nin leute wlosmaalatuxi / ia sangen **Mestariten** hen nijte nuchtele.

Substantiivista (→) *mestari* johdettu adverbi, josta ei vanhassa kirjasuomessa tunneta muita esiintymiä. Johdin *-ten* on vanhassa kirjakielessä harvinainen, eikä se yleensä liity substantiiveihin (kuitenkin esim. → *herraten, myöten, edespäiten*).

► Hakulinen 1979 232; VKS 2021 *mestariten*.

mestata v. 'hävittää, tuhota, surmata; mestata, teloittaa' | (1544) 44 esiintymää, myös Westh

- [A-I-176-[VLT-3:66]] Waijwa heite hirmudhella / ja **mesta** heite Herran Taijwan alla.
- [A-I-81-[1MKK-4:31]] Mine rucolen sinua / ette sine mös annasit nämät meiden wiholiset sinun canssas Israelin käsihin / ette he heiden woijmans / ja sotawäens cansa / **mestataijsin**
- [A-III-234-[PS-18:38]] Mine tacaaian minun Wiholistani / ia heite käsiten / ia en palaia / ennenquin mine heite **mestaisin**.
- [A-I-126-[MK-6:27]] Ja cochta leheti Kuningas sinne Böuelins / ia käski hene päens siselletoda. Nin hen poismeni ia **mestasi** henen Tornis
- [A-III-50] Quinga ne Wscosa Wahuistetan ia Lohutetan / iotca **Mestatan** / Leicatan eli hirteten.

Sana on lainaa muinaisruotsin verbistä *mesta* tai *mista*, jonka perusmerkitys on 'menettää, jäädä ilman, olla ilman'. Myös suomen murteissa ja vanhassa kirjakielessä *mestata* voi merkitä 'menettää, kadottaa'. Sama verbi on lainattu myös karjalaan ja viroon.

► Streng 1915 121–122; SKES 1958 *mestata*; SSA 1995 *mestata*; NES 2020 *mestata*; VKS 2021 *mestata*; SMS 2021 *mistata*.

mestattava s. 'mestattava, kuolemaantuomittu' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-2] VIII. **Mestattauain** Menosta.

Verbin (→) *mestata* passiivinen partisiippi, jota on käytetty substantiivina.

mestaus s. 'tuho, hävitys' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-379-[PS-110:6]] Henen pite domitzeman Pacanaiten seas / henen pite swret **mestauxet** tekemen / Henen pite musertaman sen Pään ylitze swrten Maaiden.
- [A-III-479-[JES-30:25]] Ja caikein swrein Wortein päle / ia caikein swrein Cwckulain päle / pite eroitetut Wäsiuirdhat keumen / sen swren **Mestauxen** aicana / coska Tornit langeuat.

Johdos verbistä (→) *mestata*.

mestaus paikka s. 'mestauspaikka, teloituspaikka' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-361-[AP-17:19]] Ja he kijniotit henen ia weit henen **Mestaus paikkaan**

- [A-III-53] Ja cosca hen **Mesta**us paican tulepi / nin Pappi macta hende nein wahuista.

Substantiiveista (→) *mesta*us ja (→) *paikka* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *mesta*us+*paikka*.

metel|i, -ä s. 'meteli, mellakka, kuohunta, sekasorto, mekastus; taistelu, melske; kapi-noitsija' | (1544) 18 esiintymää

- [A-II-98-[MT-26:5]] Mutta he sanoit / Ei Juhla peiuen / ettei Canssas tule **Meteli**.
- [A-III-300-[PS-65:8]] Sine quin asetat Meren pauhinan / sen Alloin iylinän / ia Canssain **metelin**.
- [A-III-754-[SAK-14:13]] Sihen aican pite Herran swren **metelen** heiden secans yleskihoittaman
- [A-I-238-[JES-25:5]] Sine asetat nijnen mwcalaisten **metelin** / ninquin helten carckias paicas
- [A-III-113-[JES-9:4]] caiki Sota ia **meteli** / ia weriset waatteet pite ylespoltettaman / ia Tulella culutettaman.
- [A-III-605] ninquin Eriseurainen Pappia wastan / Ja quin yxi **Meteli** Kuningast wastan / piteis tapettaman

Sanalla on vastine ainoastaan karjalassa, jossa *meteli* merkitsee melua ja rähinää. Sanaa on arveltu lainaksi venäjän sanasta *metél'* tai *mjatel'*, joka merkitsee pyryä, mutta merkityseron takia lainaselitys on epävarma. Elias Lönnrotin sanakirjassa 1874 suomen sanan merkitykseksi on tosin mainittu myös 'rajuilma', mutta tätä ei tunneta muista lähteistä tai kansankielestä.

► Plöger 1973 101; Vahros 1974 SJ 16 168; SSA 1995 *meteli*; NES 2020 *meteli*; VKS 2021 *meteli*.

metelinen a. 'metelöivä, riitainen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-426-[PS-144:0]] On Kijtossana Waldakunnan / Esuallan ia Seurakunnan edeste / ia heiden wiholistens / quin ouat / **meteliset** Porgharit ia Wäretprophetat.

Johdos substantiivista (→) *meteli*. Johdoksesta ei tunneta vanhassa kirjasuomessa muita esiintymiä.

► VKS 2021 *metelinen*.

metreta s. 'mitta' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-249-R] Mitta / **Metreta** Grekixi / Caxi **Metretat** tekeuet meille lehes yden Emberin Wina.

Erikoislaina kreikan sanasta *metretes* 'mitta', joka vetomittana tarkoittaa 39,3 litraa.

► VKS 2021 *metreta*.

metsä s. 'metsä, metsikkö, metsän puusto; ulkotilat, villi luonto, luonnonvarainen ympäristö, metsä metsästyspaikkana' | (1544) 37 esiintymää

- [A-I-291-[PS-83:15]] Ninquin yxi Culo / ioca **metzen** polta / ia ninquin yxi Liecki / ioca mäet sytyttä
- [A-III-583-R] Teme Söminen Merkitze / nijste Epeiualten Palueluxist / quin he hijsis / Pyhis **Metzis** / Cuckulois ia Wortein päle wffrasit Eleimit
- [A-III-746-[SAK-11:2]] Uluocat te Tammet Basan / Sille se wahwa **Metze** ombi poishacattu.
- [A-II-219-[LK-17:7]] Mutta kelle teiste ombi Paluelia / ioca kynde taicka Caria caitze / coska hen Cotia tule **metzest** / ette hen sanopi henelle / Mene cocha atrioitzeman?
- [A-I-112-[5MS-32:24]] Minun pite lehdettemen **metzen** petoin hampat heiden keskelens / ia ratelewaijset Kermet.
- [A-II-27-[MT-3:00]] Teme piti olemän Juttaille yxi vahua merki / Että Christus se Messias oli tullut / cosca sencaltanen Sarna ei Templis eike Synagogas / waan **metzen** corues iulkisesta sarnattin / Jonga Johannes teki.
- [A-III-222-[PS-8:8]] Lambat ia caiki Cariat / ia sihen mös ne **metzen** Eleimet.
- [A-III-363-R] HERRAN puut) Cutzutan ne / iotca **Metzes** seisouat / ia euet ole Inhimisilde istutetut.
- [A-I-37] Tämä Canon eli Taulu osotta mite cussaki Merkise on tekeminen – – **Metzä** käydä

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä sekä saamessa. Sitä on vanhastaan arveltu balttilaiseksi lainaksi, mutta tämän suuntaiset käsitykset on torjuttu toisaalta äännteellisin perustein, toisaalta siksi, että sanan mahdollisena vastineena on pidetty unkarin sanaa *messze* 'kaukana'. Mikäli rinnastus unkariin pitäisi paikkansa, sana ei periaatteellisista syistä voisi olla balttilaisia alkuperää. Äännesuhteet eivät kuitenkaan ole odotuksenmukaiset, ja kun vastineiden välillä on myös selvä merkitysero, on rinnastus katsottava epätodennäköiseksi. Uudemman äännehistoriallisen tutkimuksen valossa sana on mitä ilmeisimmin balttilaista alkuperää. Alkumuodoksi sopii kantabaltin **medja-*, jota nykyliettuassa vastaa murteellinen *medis* 'puu, metsä'. Vanhojen balttilaisten ja germaanisten lainasanojen alkuperäiset *dj*-tyyppiset yhtymät on monissa muissakin lainoissa korvattu kantasuomalaisella affrikaatalla **-čč-*, josta myöhemmin on syntynyt nykysuomen *ts*-yhtymä.

► Thomsen 1869 80; SKES 1958 *metsä*; Koivulehto Vir. 1979b 290; Ritter 1979 FS Fromm 295–300; UEW 1988 269–270; SSA 1995 *metsä*; EES 2012 *mets*; Junttila 2015 94; NES 2020 *metsä*; VKS 2021 *metsä*.

metsähonaja s. 'villien mesipistiäisten tuottama hunaja' | (1548) 1 esiintymää

- [A-II-112-[MK-1:6]] Mutta Johannes oli pugetettu Camelin caruoilla / ia henen Solinsa ymberi hihinainen Wöö / ia söi Kimalaisi ia **Metzehonaia**

Substantiiveista (→) *metsä* ja *honaja* (→ *hunaja*) muodostettu yhdyssana. Samat osat on kerran kirjoitettu sanaliitoksi, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *metsä+hunaja*.

metsähärkä s. 'villihärkä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-502-[JES-51:20]] Sinun Lapses olit pindunuet / he macasit caikilla Cadhuilla / ninquin yxi paulattu **Metzehärke**

Substantiiveista (→) *metsä* ja (→) *härkä* muodostettu yhdyssana. Agricolan sana on ilmeinen käännöslaina Lutherin vastaavasta sanasta *Waldochse*, joka on yleensä tarkoittanut alkuhärkää (*Bos primigenius*). Näitä oli olemassa vielä Agricolan aikana. Vulgatassa on kyseisessä kohdassa yleisluontoinen *bestia* 'villieläin'. Nykyisessä raamatunsuomennoksessa eläin on antilooppi.

► VKS 2021 *metsä+härkä*.

metsäkana s. 'villi kanalintu, viiriäinen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-367-[PS-105:40]] He anoit / Nin hen annoi **Metzecanat** tulla / Ja hen rautzi heite Taiuan Leiuelle.

Substantiiveista (→) *metsä* ja (→) *kana* muodostettu yhdyssana. Suomen kansankielessä *metsäkana* tarkoittaa yleensä riekkoa (*Lagopus lagopus*). Lutherin Bibliassa vastaavassa kohdassa mainittu *Wachtel* tarkoittaa viiriäistä (*Coturnix coturnix*).

► Häkkinen 2003 302; VKS 2021 *metsä+kana*.

metsäkauris s. 'metsäkauris' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-129-[KV-2:9]] Minun ysteuen ombi **MetzeCaurin** eli Peuran wasican caltainen.

Substantiiveista (→) *metsä* ja (→) *kauris* muodostettu yhdyssana. Agricolan sananvalintaan on ilmeisesti vaikuttanut Lutherin vastaavassa kohdassa oleva *Rehe* tai Vulgatan *caprea*, jotka tarkoittavat metsäkaurista, vaikka alkutekstissä tarkoitettu eläin lienee jokin gaselli.

► VKS 2021 *metsä+kauris*.

metsäkirkko s. 'kirkollinen erakkoyhteisö' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-93-[MT-24:00]] Mutta ne Corwet ouat Toiwio ionet / Pilagrimin tiedh ia **Metzekirkot**.

Substantiiveista (→) *metsä* ja (→) *kirkko* muodostettu yhdyssana, joka mukailee Lutherin ilmausta *Feldstift*. Sanasta ei vanhassa kirjasuomessa tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *metsä+kirkko*.

metsälinen s. 'metsäneläin, villieläin' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-340-[AP-10:12]] Jossa olit caikinaiset nelijalcaiset maan Eleiemet / ia **Metzeliset** / ia Mateleuaiset / ia Lendeueiset Taiuas alla.

- [A-II-343-[AP-11:6]] Sen siselle mine catzoin / ia eckesin / ia näin maan nelijalcaiset Eleimet / ia **Metzeliset** / ia Mateleuaiset / ia Linnut Taiuas alla

Johdos substantiivista (→) *metsä*. Agricolalla vastaava merieläintä tarkoittava johdos on (→) *merelinen*.

► VKS 2021 *metsällinen*.

metsäläinen s. 'villieläin, metsäneläin' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-805] Wariele tulo / elo / ia laiijo pellon pälle / ia caiki cariat pahoijsa taudheijsta / myrckyste / **metzeleisiste** / ia caikinaijsista wahingoijsta *etc.*
- [A-III-213] Hiji / **Metzeleist** soi woiton / Wedhen Eme / wei Calat wercon.
- [A-III-609-[HOS-2:12]] Minun pite nijste ydhen Metzen tekemen / ette **Metzeläiset** pite nijte ylessömen.

Johdos substantiivista (→) *metsä*.

► Ojansuu 1909a 184; VKS 2021 *metsäläinen*.

***metsäneläin** s.

Metsäneläin ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sana-liittona. Psalttarin esipuheen *Metzeleist* (→ *metsäläinen*) on joissakin yhteyksissä tulkittu yhdyssanan *metsäneläin* hämärtyneeksi elatiivimuodoksi.

► Jussila 1998 *metsäneläin*; VKS 2021 *metsän+eläin*.

metsänkorpi s. 'erämaa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-317-[PS-74:14]] Sine musersit Walaskalain päädh / ia annat ne Roaxi sille Canssalle **metzencorues**.

Substantiiveista (→) *metsä* ja (→) *korpi* muodostettu yhdyssana.

***metsänpeto** s.

Metsänpeto ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sana-liittona.

► Jussila 1998 *metsänpeto*; VKS 2021 *metsän+peto*.

metsä oljupuu s. 'luonnonvarainen oliivipuu' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-444-[ROM-11:17]] Ja sine coskas olit yxi **Metze Oliupw** / olet nijhin iellens istutettu / ia olet osalisexi tullut sijte Jwresta
- [A-II-444-[ROM-11:24]] Sille ette ios sine olet ydheste loonolisesta **Metze Olipwsta** [!] poiskarssittu / Ja olet ylitze loonnon siihen hyuen Olio puhun istutettu.

Substantiiveista (→) *metsä* ja (→) *oljupuu* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *metsä+öljypuu*.

metsäpuu s. 'metsäpuu, luonnonvarainen puu' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-129-[KV-2:3]] Quin Omenapw / **Metzepuidhen** seassa / nin ombi minun Rackahan / Poicain keskelle.

Substantiiveista (→) *metsä* ja (→) *puu* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *metsä+puu*.

metsäsika s. 'villisika' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-329-[PS-80:14]] Se **Metzesica** ombi sen ylescaiuanut / ia ne Pedhot ouat sen poiskaluonuet.

Substantiiveista (→) *metsä* ja (→) *sika* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *metsä+sika*.

metsäsirkka s. 'heinäsirkka, sirkan hahmoinen vitsaus' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-334-[JES-33:4]] Silloin me teite ylessöömme ninquin Rōuäyste / Ninquin **metzesircat** ylessöden / Ja ninquin sipimadhot carcokotetaan
- [A-II-434-R] Ninquin Exod. 8. Pharao sano / Ota teme Colema minulda / quin olit ne **Metzesircat**.
- [A-II-686-[ILM-9:3]] Ja Sauusta wloslexit **Metzesircat** Maan päle
- [A-II-687-[ILM-9:7]] Ja ne **Metzesircat** ouat ninen Oritten caltaiset iotca Sotan walmistetut ouat / ia heiden päedhens päle ninquin Crunut / Cullan motoiset / ia heiden Casuons ninquin Inhimisten Casuot

Substantiiveista (→) *metsä* ja *sirkka* muodostettu yhdyssana. Sirkka ei esiinny Agri-colan teoksissa itsenäisenä sanana. Sillä on laajalti vastineita itämerensuomalaisissa kielissä, ja se on selitetty alkuaan sirittävää ääntä jäljitteleväksi kuvailusanaksi. Samantapaisia sanoja on myös suomen etäsukukielissä sekä muissa kielissä.

► SKES 1969 sirkka; SSA 2000 *sirkka*¹; NES 2020 *sirkka*¹; VKS 2021 *metsä+sirkka*.

metsävohla s. 'nuori metsäkauris' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-129-[KV-2:7]] Mine wannotan teite Jerusalemin Tytteret / **metzewoghlain** ia Peurain cautta Metzessä / Ettei te ylesheryte / eike waiua minun Armastani

Substantiiveista (→) *metsä* ja (→) *vohla* muodostettu yhdyssana. Agricolan ilmaus viittaa nuoreen metsäkauriiseen (Lutherin *Rehe*). Alkutekstin mukaan tarkoitettu eläin olisi gaselli.

► VKS 2021 *metsävohla*.

metsävuohi s. 'metsäkauris' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-339-[AP-9:36]] Mutta Joppes oli yxi Opetuspica / nimelde Tabea / ioca tulkittu cutzuttan / **Metzewohi**
- [A-III-130-[KV-2:17]] Palaia / ole ninquin **Metzewohi** minun Rackahan

Substantiiveista (→) *metsä* ja (→) *vuohi* muodostettu yhdyssana. Agricolan käännös seuraa Lutheria, jolla on molemmissa kohdissa vastineena *Rehe*. Alkutekstin mukaan tarkoitettu eläin olisi gaselli.

► VKS 2021 *metsä+vuohi*.

mettinen s. 'kyyhky, metsäkyyhkynen (myös kuv.); viaton olento; kyyhkyläinen, kultanen' (1544) 27 esiintymää

- [A-I-475] pyhe hengi – – Joca mös saman meiden HERRAN Jesusen Christusen pällen **mettisen** modholla / ja sinun pyhein Apostolis pälle / tulisisa kielisse alasastuijt
- [A-II-81-[MT-21:13]] Ja nijnen waiechtaiadhen peudhet ia **mettisten** caupitzijain istuimet hen cukisti.
- [A-II-168-[LK-2:24]] heiden pideis andaman wffrin sen ielken quin sanottu ombi HERRAN lais / pari **mettisi** eli caxi Kyhckylesen poica.
- [A-III-482-[JES-38:14]] Ninquin Curki ia Paskynen mine panin / ia Cudersin ninquin **Mettinen**
- [A-II-48-[MT-10:16]] Olkat sentehden taitauat / ninquin kermet / ia yxikerdhaijset ninquin **mettiset**.
- [A-III-298-[PS-56:1]] Yxi Daudin Cullainen Cappale / sijte mykest **Mettisest**
- [A-III-229-[KV-2:14]] Minun **Mettisen** wordhein rotkoisa / kiuein rauoisa / Osota minulle Casuos

Sanalle on esitetty epävarmoja vastineita virosta ja mordvasta. Nimitystä on pidetty myös äänteellisesti motivoituna kuvailusanana. Yhden teorian mukaan se olisi johdos sanasta (→) *metsä*, mutta tämä on epätodennäköinen vaihtoehto sen vuoksi, että länsimurteille ominainen *-tt-* nykyisen *-ts-* yhtymän paikalla ei näytä esiintyvän vielä Agricolan aikana. Suomen murteissa *mettinen* viittaa sekä sepelkyyhkyy (Columba palumbus) että uuttukyyhkyy (Columba oenas), joita molempia on kansankielessä nimitetty *metsäkyyhkysiksi*, mutta Raamatun *mettinen* voi viitata myös kalliokyyhkyy (Columba livia) tai turturikyyhkyy (Streptopelia turtur). Agricolalla *mettinen* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *toukomettinen*.

► SKES 1958 *mettinen*; Rapola 1966 189; Mäger 1994 136–138; SSA 1995 *mettinen*; Häkkinen 2003 58, 326–327; EES 2012 *meigas*; VKS 2021 *mettinen*.

midianiteri s. 'midianilainen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-333-[PS-83:10]] Teghe nijlle ninquin **Midianiterin** / Ninquin Sisseran / ninquin Jabin sen Kison oijan tykene.

Laina ruotsin etnonymistä *midjaniter*, joka perustuu heprean sanaan *midjānin*. Nimityksellä viitataan kansan kantaisänä pidetyn *Midjanin* maan asukkaisiin.

► SAOB 1944 *midjaniter*; VKS 2021 *midjaniteri*.

mie *pron.* 'minä' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-284-[PS-51:6]] Sinun aijnosan wastan **mie** syndietein / Ja pahoin teghin sinun edhesses.
- [A-I-467] Lise minussa sinun armos / ette **mie** peiue peiuelde / enemen ia enemen itzeseni colisin

Persoonapronominin (⇒) *minä* variantti, joka on ominainen useille itämurteille. Ortografisista syistä on mahdotonta tietää, onko pronomini luettava *mie* vai *miä*. Jälkimmäinen lukutapa viittaisi Kymenlaakson hämäläismurteisiin. Myös paino-
virheen mahdollisuus on otettava huomioon.

► Häkkinen & Toropainen & Salonen 2019 91–94; VKS 2021 *minä*.

miehenpuoli *s.* 'miessukupuolta edustava olento', tässä yhteydessä 'poikalapsi' (1548) 1 esiintymä

- [A-II-167-[LK-2:23]] Caiki **miehenpoli** / ioca ensin auapi Eitins cohdhun / pite cutzuttaman HERRALLE pyhexi.

Substantiiveista (⇒) *mies* ja (⇒) *puoli*¹ muodostettu yhdyssana. Sama ilmaus esiin-
tyy Agricolalla myös sanaliittona.

► VKS 2021 *miehenpuoli*.

miehenpuolisa *s.* 'vaimo' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-135-[1MS-2:23]] Nin sanoi se Inhiminen / Tämäpä quitengi luu ombi minun luistani / ia Liha minun Lihastani / se pite cutzuttaman **Miehenpolisaxi** / sille ette hen ombi otettu Mieheste.

Substantiiveista (⇒) *mies* ja (⇒) *puolisa* muodostettu yhdyssana, jota ei tunneta
muusta vanhasta kirjasuomesta.

► VKS 2021 *miehen+puolisa*.

miehentappaa *v.* 'tehdä miesmurha' (kuv.) | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-762] Mine olen **miehentappanut** / se on / wihanut ia cadhechtinut minun lehimeijsten / olen hende panetellut / lackari ollut / ia hende wietelleyt monella modholla

Substantiivin (⇒) *mies* ja verbin (⇒) *tappaa* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt
yhdyssana.

miehentappaja s. 'murhaaja, miesmurhan tekijä' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-270-[JH-8:44]] Hen ombi **Miehentappaija** alwsta ollut Ja ei pysynyt Totudhes
- [A-II-391-[AP-28:4]] he sanoit keskenens / Caiketi on teme Inhiminen yxi **Miehentappaija** / iota Costo ei salli elä / waicka hen ombi Meren hädheste päsznut.
- [A-II-577-[1TIM-1:10]] nijlle Isenstappaille ia Eitinstappaille / nijlle **Miehentappaille** / Salawotesille / Pilteinraiskaille / Inhimistenwarcaille / Walectelijlle / Walapattoitzille / ia mite muta sencaltaista on quin site terueliste Opetosta wastan ombi

Verbin (→) *tappaa* ja substantiivin (→) *mies* muodostamasta sanaliitosta johdettu tekijännimi. Epätodennäköisempi vaihtoehto on, että kantasana olisi marginaalinen yhdysverbi (→) *miehentappaa*.

► VKS 2021 *miehen+tappaja*.

miehetöin a. 'miehetön, jolla ei ole aviomiestä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-506-R] Neitzydhes) Ettes Lapsitoin ia **Miehetoin** Radholisudhes ia Murhes ollut olet.

Johdos substantiivista (→) *mies*.

► VKS 2021 *miehetön*.

miehuelisesta adv. 'miehuullisesti, urheasti' | (1549) 3 esiintymää

- [A-III-65] ette hen – – lainnais henelle kersimisen ia Armon / ette hen mactais pysyueinen olla haman loppun asti / ia **miehuelisesta** totisesa wahuasa wskosa sotia
- [A-III-67] Senteden minun racas welien / sodi **miehuelisesta** ia epelemete
- [A-III-74] RAcas welien / sodi **miehuelisesta** ninquin yxi toimelinen Christittu

Adjektiivin *miehuelinen* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina. Adjektiivi on johdos substantiivista (→) *miehuus*. Rinnalla esiintyy myös samaa merkitsevä (→) *miehuulinen*.

► Hakulinen 1979 142–146; VKS 2021 *miehuullisesti*.

miehekainen s. 'nuorukainen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-326-[PS-78:63]] Heiden **Miehucaisens** Tuli ylessöi / ia heiden Neitzydhens teutyi hoolemata iedhä.

Johdos substantiivista (→) *mies*.

► VKS 2021 *miehekainen*.

miehuullinen *a.* 'miehuullinen, urhea' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-645-[AM-2:16]] Ja ioca ninen Wäkeuiten seas / se caikein **miehuullinen** on / sen pite alasti pois-pakeneman / sille aialla / sanopi HERRA.

Johdos substantiivista (→) *miehuus*. Agricolan ainoa esiintymä edustaa leksikaalista superlatiivia ilman vertailumuodon tunnusta. Tämä ns. positiivisuperlatiivi on ominainen lähinnä kaakkoismurteille.

► Punttila 1985 100; VKS 2021 *miehuullinen*.

miehuulise|sta, -st *adv.* 'miehuullisesti, urheasti' | (1544) 3 esiintymää, myös Westh

- [A-I-352] Anna meille / mielen ia rumin terwehys / ette me caikia nijte / iotca meite syndijen edheste / waijwauat / woijsimma sinun awullas / **miehulisest** ylytzeuwoitta
- [A-I-811] senpälle / ette me **miehulisesta** wahwasa wscosa / nin quin Christilisten sotamiesten tulepi kilwoijteleman / luijasti pysysim

Adjektiivin (→) *miehuullinen* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina. Synonyymisena esiintyy myös (→) *miehuellisesta*.

► VKS 2021 *miehuullisesti*.

miehuus *s.* 'ihmisyys, ihmisen hahmo, inhimilliset ominaisuudet' (1544) 13 esiintymää, myös Westh

- [A-I-194] Eij sine wieroijnut neitzyden cocto **miehus** ottaden / wapataxes Inhimisten suku.
- [A-I-860] Yxi tosin eij quitengan Jumaludhen mwtetuxesta lihahan / mutta **miehudhen** ottamisesta Jumalahan.
- [A-II-10] Sillens hen Christusen **miehudhen** / ionga alla Jumalus peitetty lymysi ylesnieli.
- [A-II-634-[HEB-2:00]] ei hen coskan Engelein Loondo pälens ottanut / waan Miehen **Miehudhen** / coska hen Inhimisexe tuli
- [A-III-79] Sille eipe neme ole synnin hahmo / waan totisen Lihan ottamisen merki / ette Jumalus wissiste ombi **miehuen** siselle

Johdos substantiivista (→) *mies*.

► VKS 2021 *miehuus*.

***miekanhaava** *s.*

Miekanhaava ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona.

► VKS 2021 *miekan+haava*.

miekka s. 'miekka, taisteluase (myös kuv.); sotiminen, sodan kärsimykset; kuoleman-rangaistus' | (1544) 178 esiintymää, myös UpsE

- [A-II-231-[LK-21:24]] Ja heiden pite langeman **Miecan** teren edes / ia he wiedhen Fangina caikinaisen Canssan secan.
- [A-III-137-[1MS-3:23]] Nin wloslehetti HERRA Jumala henen sijte Lustitarhasta Eden – – Ja asetti Cherubim Lustitarhan Eden etehen / ydhelle paliahalla tulisella **miecalla** Taidhon puun Tiete wartioitzeman.
- [A-II-236-[LK-22:00]] Ei se sillen kelpa / ette me wlcoisil **Mieckoilla** tappelema / Mutta tästedes tule kerssie Euangelium polest / ia Risti candama / Sille ettei taida muilla wastan Perkelet sotia / quin Hengelisel **Miecal** / quin on Jumalan Sana
- [A-II-674-[ILM-2:16]] Tee Parannosta / Mutoin mine tulen sinulle pian / ia tappelen heiden cansans Minun Suuni **Miekalla**.
- [A-III-289-[PS-55:22]] Liuckambi quin Woi / on heiden Swns / ia piteuet quitengin Sodhan mielisens / Heiden sanans ouat siliemmet quin Oliu / ia ouat quitengin paliat **Miecat**.
- [A-III-434-[PS-149:6]] Heiden Suuns pite Jumalata ylistemen / Ja caxitereiset **Miecat** heiden käsisens.
- [A-III-272-[PS-44:4]] Sille eipe he ole **Miecallans** site Maata omistaneet / ia heiden Käsiuartsens eipe heite auttanu
- [A-III-582-[HES-14:17]] ios mine **Miecan** sen Maan päle annaisin tulla / ia sanoisin / **Miecka** / mene sen Maan lepitze / ia nin tulis seke Inhimiset ette Eleimet ylesiuritetuxi
- [A-I-147-[BAR-2:25]] he peijuelle auringoijses / ia öelle castesa macasijt / Ja ouat sangen hirmulisesta cooluedh / lepitze nälghien / **miekan** / ia fangiuxen
- [A-II-101-[MT-26:52]] Nin Jesus sanoi henelle / Piste sinun **Mieckas** sialens / Sille caiki iotca ***Mieckaan** rupeuat ne **mieckalla** hucatan.
- [A-II-103-[MT-26:00]] ***Miecka**) Jotca site ilman sädhetty wirka eli ilman wallan käskemete likuttauat. Ne ouat domitudh **Mieckan** ala / waicka Esiwalta sen toisinans mwttauat.

Sanalla on vastine useimmissa lähisukukielissä. Se on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **mēk ĵa-z* edustaa esim. gootin akkusatiivimuotoinen *meki*. Agricolalla *miekka* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *kosto-miekka*, *murhamiekka*.

► Thomsen 1869 134 ja 1890 30; SKES 1958 *miekka*; SSA 1995 *miekka*; LÄGLOS 1996 *miekka*; NES 2020 *miekka*; VKS 2021 *miekka*.

mieleinen a. 'mieleinen, mielen mukainen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-646-[HEB-10:6]] Poltewffri / ia Syndiwffri eiuet ole sinu **mieleitzes**.

Johdos substantiivista (→) *mieli*.

► VKS 2021 *mieleinen*.

mielelinen *a.* 'halukas, myötämielinen' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-413] ne – – lwleuat Töidens cansa teutteuens Lain / Sille ettei he tiedhä / quinga palio Laki heilde wati / nimitten / ydhen hyuen / wapan / **mielelisen** / ia iloisen Sydhemen
- [A-II-609-[IPT-5:2]] Caitzecat se Christusen Lauma / ioca teiden Hallusan on / ia piteket waari heneste Ei waadhitudh / waan **mieleliset**

Johdos substantiivista (→) *mieli*. Agricolalla *mielelinen* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *yksimielelinen*.

► VKS 2021 *mielellinen*.

mielelise|stä, -st *adv.* 'mielellään, mieluisasti, halukkaasti' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-799] Anna meille armos / ette me caikinaijset saijraudhet taudhit / köyhydhet / pilcat / waijuat / ja mwddh wastoinkieumiset / **mielelisesta** kerssisim
- [A-III-287-[PS-54:8]] Nin mine **mielelisest** sinulle wffran / ia kijten HERRA sinun Nimees / ette se nin turualinen on.
- [A-III-379-[PS-110:3]] Sinun Woitos pereste / pite sinun Canssas sinulle **mieleliseste** wfframan

Adjektiivin (→) *mielelinen* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

► VKS 2021 *mielellisesti*.

miele|lläns, -läns *adv.* 'mielellään, mieluusti; luonnostaan, helposti' (1544) 24 esiintymää, myös Westh

- [A-I-84-[2MKK-6:30]] sijelun polesta / kerssin mine **mielelleni** / Jumalan pelgon tehden.
- [A-I-722] Auttakahat nyt ne minua / iotcas **mielelles** lahijasit / iocas itzes kokonans minulle annoit.
- [A-I-799] opetta meite **mielelem** kerssimen
- [A-I-814] Anna ette me olisima meiden wiholistein / ja wistanrickolistein cansa sopiuaijset / ia **mielelle** andexiandasim mite meiden wistan techty ombi
- [A-II-361-[AP-17:11]] ne – – olit sanan wistan ottanuet iuri **mielelens** / Ja iocapeiue tutkit Ramatuita
- [A-III-75] Nin teiden pite **mielelennen** ia kernasti Jumalalta site kersimen
- [A-II-121-[MK-4:28]] Sille ette maa **mielelens** hedhelmeitzepi / ensin Oraxen / sijtten tehckepäen / sijtte teudhen iyuen tehckepäes.
- [A-II-401] Nin sis edestuleuat hyuet Töödh **mielelens** wskosta.

Substantiivin (→) *mieli* adessiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Muotoon liittyy lähes aina (ajatus)subjektia noudattava omistusliite, joka vaihtuu persoonan mukaan.

► VKS 2021 *mielellä*.

mielenkarvaus → mielikarvaus

*mielenkuvaaminen

Mielenkuvaaminen 'mielikuvitus' ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä yhdyssanana, ainoastaan sanaliittona.

► VKS 2021 *mielen+kuvaaminen*.

mielennoude s. 'mielisuosio, mieltymys, mielihyvä, (tahdon) miellyttäminen, halu' (1543) 29 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-O-18-[PS-147:10]] Eij henen tactonsa ole orin wekeuxesa / eike mös miehen särisse ombi henen **mielennoude**.
- [A-I-219-[PS-147:11]] HERRALLE ombi **mielennoude** nijnen pälle / iotca hende pelkeuet
- [A-II-72-[MT-17:00]] Waicka Christus wapa oli / quitengin hen Weron andoi / Lehimeisens **mielennoutexi**
- [A-I-530] Ele minua salli domitzeman wlconaijsen silmein näghyn ielken – – Mutta – – caikein ylitze sinun tadhos **mielennoudhetta** / aijna kyselle
- [A-I-512] me rucolema – – ette he saijsit halun ja **mielennouten** / sinun wahwahan ja ijancaikjsen totuttehes

Substantiivin (→) *mieli* ja verbin *noutaa* 'seurata' johdoksesta (→) *noude* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdyssana. Rinnalla esiintyy synonyyminen (→) *mielennouteus*.

► VKS 2021 *mielen+noude*.

mielennouteus s. 'mielisuosio, tahtoon mukautuminen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-718] Puctaus ia Cunnialisus / hallitus ia **Mielennouteus**.

Johdos substantiivista (→) *mielennoude*. Johdoksesta ei vanhassa kirjasuomessa tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *mielen+nouteus*.

mielensuosio s. 'tahto, se mikä miellyttää' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-338-[JES-55:11]] Nijn pite se Sana oleman / ioca minun Swstani wlgoskieupi / Eij sen pite tyhijene minun tykön palaijaman / Mutta tekemen minun **mielensuosion** / Ja sen pite menestymen nijsse / ioita warten mine sen Lädhetin

Substantiiveista (→) *mieli* ja (→) *suosio* muodostettu yhdyssana. Samassa merkityksessä esiintyy (→) *mielisuosio*.

► VKS 2021 *mieli+suosio*.

mielentarkkaus s. 'järkeily, pohdinta' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-533] Nijnpalio teme armo ylitze wariopi / ette eijke / Prophetain lahija / eijke tunnostehtijen teko / eijke quinga corckia **mielentarckaus** / miteken ole ilman henete

Substantiiveista (→) *mieli* ja (→) *tarkkaus* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *mielen+tarkkaus*.

mielentarkotus s. 'ymmärrys, taju' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-537] O cosca minulle teudhelisesta annettan iowto / näky / ja **mielentarckotus** quinga mackia sine olet minun HERRAN Jumalan

Substantiivista (→) *mieli* ja verbin (→) *tarkottaa* johdoksesta *tarkotus* muodostettu yhdyssana, josta vanhassa kirjasuomessa ei tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *mielen+tarkoitus*.

***mielenvääntäjä** s.

Mielenvääntäjä 'harhaanjohtaja, eksyttäjä' ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä yhdysanana vaan ainoastaan sanaliittona.

► VKS 2021 *mielen+vääntäjä*.

mielestyä v. 'olla mieleen; mielistyä' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-655-[HEB-13:16]] Edhespein / elket hyuestitekemiste ia cansaiacamista vnohtaco. Sille sencaltaiset wffrit **mielestyuet** Jumalan.
- [A-III-79] Jumalus ei nite kersi quin Inihmisten ouat / waan Jumalus **mielестui** ia soositui nihin quin cunnialiset ouat ia tapactuman piti.

Johdos substantiivista (→) *mieli*.

► VKS 2021 *mielistyä*.

mielestä → **mieli**

mieletöin a. 'sekaisin t. suunniltaan oleva, järkensä menettänyt' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-118-[MK-3:21]] Ja coska ne cwlit / iotca henen omahitzens olit / nin he vloslexit ia tahdoit henen kijniotta / Sille he sanoit / Hen on tullut ***mielettömexi**.
- [A-II-119-[MK-3:00]] ***Mielettömexi** He pelkesit / että hen olis ylen palio henens waiwanut.
- [A-III-785-[5MS-28:34]] Ja sine tulet **mielettömexi** nijste quin sinun Silmes näkemen pite.

Johdos substantiivista (→) *mieli*.

► VKS 2021 *mieletön*.

mieli s. 'mieli, ihmisen henkinen puoli; järki, ymmärrys; mieliala, mielentila, asenne; luonne, luonto; mielipide, ajatukset, ajattelutapa, ajatusmaailma; muisti; halu, tahto, aikomus, pyrkimys' | (1543) 314 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-568] Teme ombi minun Rumihin / mutta **mieli** sine puheisa cwlepi sinun änes
- [A-I-421] ANna HERRA / caikiwaldias Jumala sinun Canssas Perkeleiset kicurit welte / ja sinua HERRA yxines / puchtalla **mielelle** seurata
- [A-I-644] Anna minulle edhescatzomus / wäkewys / wanhurscaus / ia modhouxen / Anna mös walpas **mieli** / hyue toijmi / ia edhescatzouaijnen ymmerdhys
- [A-II-487-[1KOR-14:00]] **Mielen** cansa puhua / merkitze / wlostoimitta / tulkita ia selitte Sille Hengen hen tesse cutzupi kielen paliahan änen / Mutta **Mielen** halun ia taidhon.
- [A-III-256-[PS-34:19]] HERRA on iuri lesse nijte / ioilla murhelinen Sydhen on / ia auta nijte / ioilla surkia **mieli** on.
- [A-I-395] ette me – – sinun rackaudhesas / pyhes henges palauana / neurelle **mielelle** / olisim lastein taualla cwliaiset
- [A-III-207] Tuska ikenens iocu nin Tyly eli iulma **Mielestens** ombi / ioca ei cocta / quin hen Psalmijn rupeis / lakiamaxi tulis ia site iulmautta mielestens poissyseis.
- [A-II-382-[AP-24:27]] Mutta Felix tachtot Juttain **mielen** nouta / ia ietti Paualin ielkins siteisin.
- [A-III-30] RAcas Welien Quinga sinun **mielestes** nyt onopi? Heiritzeuetkö eli adhistauatko sinun synnis sinua?
- [A-III-33] ele sinun synnistes enembi lucupide ehke quinga swret / ne sinun **mielestes** ouat.
- [A-III-548-[JER-20:9]] Silloin iochtui minun **mieleheni** / Lach / Em mine sillen tadho sen päle aiattella
- [A-III-717] Nin hen **Mielen** cuuamiset tei / aiatuset ia muistot / aruos iei.
- [A-III-68] Ele site lwlo ensingen wsco / wan heite se caiki pois **mielestes**.
- [A-I-363] me rucolega / ettes meite autasit – – temen sinun pyhen kersimises muiston alati **mieles** pitemen
- [A-0-1] Oppe nyt wanha / ia noori / joilla ombi Sydhen toori. Jumalan keskyt / ia **mielen** / iotca taidhat Somen kielen.
- [A-I-835] eij miteken pidhe tecktemen / iotas edh wsco Jumalan **mielen** ielken oleua.
- [A-I-504] rucolega sinua – – Ette meille olis yxi **mieli** / yxi tacto / yxi taito / yxi toijmi ia ymmerdhys / iotca cohetut olisit meiden Herran Jesusen Christusen ielken
- [A-III-221-[PS-7:15]] Catzo / henelle ombi paha **mieles**

Sanalla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä permiläiskieliin asti. Se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. Elatiivimuotoa *mielestä* käytetään käsitykseen tai mielipiteeseen viittaavana postpositiomaaisena aineksena, jonka täydennyksenä on nominin genetiivimuoto tai omistusliite tai molemmat (*sinun mielestes*). Omistusliitteellistä adessiivimuotoa (→ *mielellä*) käytetään halukkuutta tai suostumusta ilmaisevan adverbien tapaan. Agricolalla *mieli* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→ *heikkomieli, vapaamieli, ylenmieli*).

► SKES 1958 *mieli*; UEW 1988 701–702; SSA 1995 *mieli*; EES 2012 *meel*; NES 2020 *mieli*.

***mielihalu** s.

Mielihalu ei esiinny Agricolalla yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona *mielen halo*.

► Jussila 1998 *mielihalu*.

mielikarvas s. 'mielen katkeruus t. karvaus, mielipaha' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-89-[MT-23:00]] Cwrnitzet) se on / Te tegette Inhimisten swren **mielicarwaan** pienise asioisa / ia ne swret asijat te wnohdatte.
- [A-II-506-[2KOR-6:00]] Senteden ei heiden pidhe murehisans eli **mielicarvahalla** oleman / Ninquin hen olis Wihoisans heidhen pälens / Wan ei se ollut henen Syynsse ette he olit sijte **Mielicaruahisa** /

Substantiivista (→) *mieli* ja adjektiivista (→) *karvas* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *mieli+karvas*.

mielikarvaus s. 'mielen katkeruus t. karvaus, mielipaha' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-410] se ombi mös Syndie enänyt / senteden ette se paha Loondo site swreman **mielicaruaudhen** saisi Lain polen / ia tadhois site enämin himonsa sammutta / iota enämin Laki site kieldä.
- [A-III-476-[JES-29:0]] Jumalattomain Sokiudhest / Inhimisten Sädhyste / Euangeliumita watan / haikiast Soimudhest ia Sadhatoxist / iotca **Mielicaruaudhest** / pahoia watan / vloskeuet.

Substantiivista (→) *mieli* ja adjektiivin (→) *karvas* substantiivijohdoksesta muodostettu yhdyssana. Toinen mahdollisuus on, että kantasana on yhdyssubstantiivi (→) *mielikarvas*. *Karvaus* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä substantiivina, mutta se tunnetaan samanaikaisesta Westhin koodeksista.

► VKS 2021 *mieli+karvaus*.

mielinen a. '-mielinen, ajatteleva; mieluisa' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-551-[FIL-3:15]] Nin monda quin me nyt teudheliset olema / olcanma nin **mieliset**. Ja ios te toisen mieliset oletta / nin andacat se mös Jumalan teille ilmoitta.

- [A-III-399-[PS-119:108]] Otoliset olcoon sinulle HERRA ne **mieliset** minun Swni wffrit

Johdos substantiivista (→) *mieli*. Agricolalla *mielinen* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *heikkomielinen*, *kaksimielinen*, *koriamielinen*, *niinmielinen*, *pitkämielinen*, *raskasmielinen*, *toisenmielinen*, *vapaamielinen*, *yksimielinen*, *ylenmielinen*.

► VKS 2021 *mielinen*.

mielinoude s. 'mieliteko, halu, tahto' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-589] se on / ette meisse olis cauatus / wastoinkieumisis kersimus / Lehimeiste watan rackaus / sinun **mielinoutees** ielkin

Substantiivin (→) *mieli* ja verbin *noutaa* 'seurata, noudattaa' johdoksen (→) *noude* muodostamasta sanaliitosta johdettu yhdyssubstantiivi. Osittain samassa merkityksessä tavallisempi on (→) *mielennoude*.

► VKS 2021 *mielennoude*.

mielinouto s. 'tahto' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-418] anna mös heiden / sinun **mielinoudhos** ielken / site anoo / ioca sinun olis otolinen

Substantiivin (→) *mieli* ja verbin *noutaa* 'seurata, noudattaa' johdoksen (→) *noude* muodostamasta sanaliitosta johdettu yhdyssubstantiivi. Osittain samassa merkityksessä tavallisempi on (→) *mielennoude*.

► VKS 2021 *mieli+nouto*.

mielipuoli s. tai a. 'mielipuoli, hullu' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-486-[1KOR-14:23]] Coska nyt coko Seurakunda ychten paickan cocontule / ia caiki puhuisit Kielille / ia sinne tulis iocu oppematoim / taicka Uskomatoim / eikö he sanoisi Teite **Mielipolexi**?
- [A-III-621-[HOS-9:7]] Ne Prophetat ouat Tompelit / ia ne Hengelisiet ouat **Mielipolet** / sinun swren Pahanteghos teden / ia sen swren wainolisen Epeiumaludhen teden.

Substantiiveista (→) *mieli* ja (→) *puoli*¹ muodostettu yhdysnominini.

► VKS 2021 *mieli+puoli*.

mielistyä v. 'mieltyä, olla mieltynyt; pitää hyvänä, suostua, myöntyä; miellyttää' (1548) 18 esiintymää

- [A-III-233-[PS-18:20]] Ja hen wei minun wlos lakialle / hen minun wlostemmasi / Sille hen **mielistui** minuhun.

- [A-III-304-[PS-68:17]] teme ombi se Jumalan Woori / iossa hen **mielistu** asuman / ia HERRA pysypi siele ijancaikisesta.
- [A-II-376-[AP-22:20]] Ja coska Sstephanin sinun Paluelias weri wloswodhatettijn / nin mine mös tykeneseisoin / ia **mielistuin** henen Coolemahans ia wartioitzin heiden waatteitans iotca hende tapoit.
- [A-II-327-[AP-5:39]] Nin ne caiki **mielistuit** henen neuuoons
- [A-II-658] Mutta en tadho ketän estä / ette hen site panis ia nautitzis quinga cungin **mielistypi**
- [A-III-75] Ninquin Herralle **mielistui** nin ombi se tapactanut.

Johdos substantiivista (⇒) *mieli*. Rakenteellisesti kantasanaksi sopisi myös (⇒) *mielistää*, mutta tämän verbin marginaalisuuden takia se on epätodennäköistä. Runsas puolet Agricolan esiintymistä on kirjoitettu takavokaaliseksi (*mielistui* ym.), mutta koska tällaisia muotoja ei ole missään muualla, kysymys on pelkästään Agricolan ortografian erikoispiirteestä. Agricolalla *mielistyä* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (⇒) *heikkomielistyä*.

► VKS 2021 *mielistyä*.

mielistää v. 'tehdä jonkin mieliseksi t. suopeaksi jollekin' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-523] Laijna mös armolisesta / ette me sen wanha Inhimisen poisrijsuamisen cautta / iuri sinun cuuas rupeisima candamahan / ja nijn iärghestens / ydhes wdhesa Inhimisesä / ioca Jumalan ielken on yleascawatettu / totutettu / ja **mielistettu** / meiden omassa kioldemisesä / sinua noudhatella
- [A-I-831] Johan. 16. Edhespein / rucoleuajiset pite nein oleman **mielistetyt**.

Johdos substantiivista (⇒) *mieli*.

► VKS 2021 *mielistää*.

mielisuosio → **mielensuosio**

mielisyys s. 'mielipide, tahto; myötämielisyys' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-437-[ROM-8:27]] Mutta se / ioca sydhemen catzopi / hen tiete mite Hengen mieles ombi / Sille ette hen manapi pyhein edeste Jumalan **mielisudhen** ielkin.
- [A-II-470-[1KOR-7:3]] Mies andakan Waimonsa sen cochtulisen **Mielisudhen** / Samalmoto mös Waimo Miehellens.

Johdos adjektiivista (⇒) *mielinen*. Agricolan molemmat esiintymät ovat takavokaalisia, mutta kun muussa kirjallisuudessa sama johdos on aina etuvokaalinen, kysymys on pelkästään Agricolan ortografian erikoispiirteestä. Agricolalla *mielisyys* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (⇒) *pitkämielisyys*, *yksimielisyys*, *ylenmielisyys*.

► VKS 2021 *mielisyys*.

mielitys s. 'halu, taipumus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-411] Senteden ombi se Wapaus / yxi Hengellinen wapaus / ioca ei Laki poisota / waan andapi sen iota Laki anopi / nimiten **mielituxen** ia hyuen tahdhon / iolla Lain caipaus asetetan

Substantiiviin (→) *mieli* perustuva johdos, jota ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä. Johdoksen rakenteellinen kantasana näyttäisi olevan verbi *mielittää*. Tällaista ei esiinny Agricolan teksteissä, mutta se tunnetaan muusta vanhasta kirjakielestä.

► VKS 2021 *mielitys*, *mielittää*.

mielivalta s. 'mielihalu, mielivalta, mieliteko, tekeminen oman mielen mukaan' (1544) 6 esiintymää

- [A-I-260-[PS-10:3]] Sille se Jumalatoim itze oma **mieliwaltans** kersca / Ja se Ahne itzense siughnailepi / ia laijtta HERRA.
- [A-I-543] Murhet pinauat / helteet quiwauat / Ilmat serckeuet / Roghat pullistauat / Paastot pintuuat / Jaristoxet irtalisexi tekeuet / Surut culuttauat / Hooli adhista **Mieliwalta** tylsente
- [A-III-261-[PS-37:7]] Odhotta HERRA / ia wartioitze hende / ele kiuoittele ylitze sen / ionga **mieliwalta** onnelisesta menestypi.
- [A-III-758] Mutta eipe Hen site tehnyt **mieliuallast** / Ninquin hen ei mös ottanut Auioxens ylenuisudhest.

Substantiiveista (→) *mieli* ja (→) *valta* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *mieli+valta*.

mieltyä v. 'mieltyä, myöntyä, pitää hyvänä, olla tyytyväinen' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-511] me waijuaset exyueiset / poiskietut Jumalasta – – teem temen mailman sisun ja tauan ielken / Johonga meidhen Liha ja tundom **mieldupi**
- [A-II-239-[LK-23:51]] ei hen ollut **mieldunut** heiden Neuuons ia Tekoons
- [A-II-198-[LK-10:21]] Mine kiten sinun Ise / Taiuan ia Maan Herra / ettes neme salasit wijsailda ia toimelisilda / ia olet ne ilmoittanut Tyhmille / Ja tosin / sille ette näin sine olet **mieltynyt** Ise
- [A-I-537] Sille etteij taidha kumminga minun Sydhemen totisesta tytyue / eijke caikeni **mielly** / iolleij hen sinussa leueije

Johdos substantiivista (→) *mieli*.

► VKS 2021 *mieltyä*.

mies s. 'mies, miespuolinen henkilö, aikuinen mies, aviomies; ihminen, asukas, kansalainen; ammatti- t. virkamies, sotilas' | (1543) 469 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-18-[PS-147:10]] Eij henen tactonsa ole orin wekeuxesa / eike mös **miehen** särisse ombi henen mielennoude.

- [A-III-133-[1MS-1:27]] Ja Jumala loij Inhimisen omaksi Cuuaxens / Jumalan Cuuaxi hen sen loij. **Miehxi** ia Waimoxi loij hen heite.
- [A-II-239-[LK-23:50]] Ja catzo / Yxi **Mies** nimelde Joseph / Radhin **mies** / ioca oli hyue ia hurskas **Mies**
- [A-II-94-[LK-1:34]] Nijn sanoj Maria Engelille / Quinga teme tulepi? ettem mine **mieheste** miten tiedhe
- [A-II-75-[MT-19:3]] Mactako **mies** eritä emännestens caikinaisen syyn tehden?
- [A-I-123-[4MS-16:22]] ios yxi **Mies** ombi Synditehnyt / pitekö sis sinun caike Seura wastan wiastuman.
- [A-II-479-[1KOR-11:3]] teiden pite tietemen / Ette Christus on iocaitzen **Miehen** Pää / Mutta **Mies** ombi Waimon pää
- [A-II-335-[AP-8:27]] Ja catzo / yxi Ethiopiam **Mies** / sen Ethiopian Trötingen Candacen wäkeue Rahanhaltia / ionga hen oli pannut caiken henen Tauarans päle / se oli tullut Jerusalemin Rucoleman.
- [A-II-364-[AP-18:24]] Nin tuli Ephesijn yxi Juttan **Mies** Apollo nimelde / Alexandreast sucunen / melke puhelias **Mies** / ia ialo Kiriamies.
- [A-III-212] Ele site laitta Jumalan **Mies** / waan pruca molemat HERRAN Ties.
- [A-I-494] Corcorahan **mieheste** / sine teit Euangelisterin
- [A-III-727-[HGG-2:23]] tadhon alascukista seke Rattat / ette Ratzasmiehet / Nin ette seke Orhi ette **Mies** pite alascukistettaman

Sanalla on etymologisia vastineita kautta itämerensuomen. Alkuperä on hämärän peitossa. Etymologisia vastineita on esitetty myös ugrilaiskielistä, esim. mansin *māñsi* 'mansi' ja unkarin *magyar* 'unkarilainen', jotka kumpikin ovat omakielisiä kansannimiä. Ugrilaiskielten sanat kuuluvatkin ilmeisesti keskenään yhteen mutta eivät rinnastu itämerensuomen sanoihin, vaan ne on selitetty kantairanilaisiksi lainoiksi. Indoeurooppalaisista naapurikielistä on lainattu eräitä muitakin miestä tai ihmistä merkitseviä sanoja suomalais-ugrilaiselle taholle, ja näistä on myös voinut kehittyä kansannimityksiä. Myös itämerensuomen *mies*-sanalle on ehdotettu indoeurooppalaista lainaetymologiaa, mutta tämä ehdotus on peruutettu. Myös germaanista alkuperää on esitetty, samoin hypoteettiselta vaikuttavaa baltoslaavilaista etymologiaa. Agricolalla *mies* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *apumies*, *asiamies*, *aviomies*, *edustosmies*, *elomies*, *esimies*, *huomies*, *jokamies*, *joutsimies*, *kalamies*, *kauppamies*, *keihäsmies*, *kirjamies*, *kirkonesimies*, *korkorahanmies*, *kuninkaanmies*, *maamies*, *matkamies*, *merimies*, *murhamies*, *orjamies*, *peltomies*, *päämies*, *raadimies*, *ratsasmies*, *rauhanpäämies*, *saarnamies*, *sadanpäämies*, *seppämies*, *sodanpäämies*, *sotamies*, *sotimies*, *spitaalimies*, *taloinmies*, *työmies*, *vainomies*, *valtamies*, *velhomies*, *velkamies*, *vesimies*, *vihamies*, *viinatarhanmies*, *viinatarhamies*, *virkamies*, *välimies*, *värtämies*.

► Jacobsohn 1922 193; SKES 1958 *mies*; Joki 1973 SUST 151 280; Koivulehto 1988a 285 alav. 6; UEW 1988 866–867; SSA 1995 *mies*; LÄGLOS 1996 *mies*; Koivulehto 1999c SUST 237 308; Liukkonen 1999 SUST 235 98; Junttila 2015 112, 226; Holopainen 2019a 133–135, 135–137; NES 2020 *mies*; VKS 2021 *mies*.

mies luku s. 'miesjoukko' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-327-[AP-5:36]] Ennen neite peiui ylisti Theudas itzens / sanoi henens iongun Oleuan / Ja henen tygens langesi **Mies luku** lehes nelie sata / Joca tapettin

Substantiiveista (→) *mies* ja (→) *luku* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *mies+luku*.

miestapp|o, -u s. 'miestappo, tappo' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-751] Hoorudhet / salawoteudhet / **miestapodh** / warckaudhet / ahneudhet / walhet / petoxet / irttaudhet / cadhe silme / rijdhat / torat / pilcat / kirot / Coreudhet / ia monet mwdh epelukuijset tyhmydhet ioijlla me Inhimiset saastutamma.
- [A-II-237-[LK-23:25]] Ja Pilatus domitzi / heiden anomisens ielkin / Ja pästi sen heille ioca Capinan ia **Miestapon** tedhen oli Fangiuxen heitettu / iota he anoit.
- [A-II-237-[LK-23:19]] Joca oli yhden Capinan tedhen / quin Caupungis oli tapactanut / ia **Miestapun** tedhen / Fangiuxen heitettu.

Substantiiveista (→) *mies* ja (→) *tappo* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *mies+tappo*.

mihinkä adv. 'mitä varten, mihin tarkoitukseen' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-150-[MK-14:4]] Nin olit mutamat / iotca närckestyit itzellens / ia sanoit / **Mihinge** teme woiten haaskaus?
- [A-II-286-[JH-13:28]] Mutta ei yxiken nijste / iotca arioitzit / ymmertenyt / **mihinge** hen site sanoi

Pronominin (→) *mikä* illatiivimuodon ja liitepartikkeli *-kä* yhdistelmä, joka on kiteytynyt kysyväksi adverbiksi. Osa Agricolan samannäköisistä muodoista on kontekstin perusteella selviä tulosijamuotoja, jotka on laskettu pronominin (→) *mikä* tai (→) *mikään* produktiivisiksi taivutusmuodoiksi.

► VKS 2021 *mihin*.

miksei, mikseikä adv. + v. 'miksi ei' | (1548) 22 esiintymää, myös Westh

- [A-II-11] **Mixei** sama Armo tapachtunut Perkelelle / quin Inhimiselle ette he quitengin molomat olit syndi tehnyet.
- [A-II-71-[MT-17:19]] Silloin edheskeuit Opetuslapset Jesusen tyge ohelle / ia sanoit / **Mixei** me woinuuat site wlgosaia?
- [A-II-81-[MT-21:16]] Cwlecos mite näme sanouat? Nin Jesus sanoi heille / **Mixengä**
- [A-II-129-[MK-7:5]] Sijtte kysyt henelle Phariseuset ia Kirianoppenuet / **Mixei** sinun Opetuslapses waella vanhembadhen sädhyn ielkin

- [A-II-207-R] Kylle te taidatte Londocappalem menon nähdä / **Mixei** te taida oma tuskan ia waiua hoomaita.
- [A-II-224-[LK-19:23]] Ja **mixet** sine andanut minun Rahani Jacopeudelle?
- [A-II-267-[JH-7:45]] **Mixei** te hende toonet tenne?
- [A-II-287-[JH-13:37]] Sanoi Petari henelle / HERRA / **mixei** mine nyt woi sinua noudhatta?

Kysyvän adverbien (→) *miksi* ja kieltoverbin (→) *ei* sulautuma, johon saattaa liittyä liitepartikkeli *-kä*. Tällaisissa ns. sandhiyhtymissä kieltoverbi jää usein taipumatta persoonan mukaan.

► Savijärvi 1988 erit. 81–83; VKS 2021 *miksi*.

miksi, **-s** *adv.* 'miksi, minkä takia' | (1544) 139 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-171-[JES-63:17]] **Mixi** sine HERRA annat meiden exyue sinun teildes
- [A-II-116-[MK-2:24]] Ja ne Phariseuset sanoit henelle / Catzos **mixi** he tekeuet Sabbathina quin ei soui?
- [A-I-332-[MT-27:46]] HELi / Heli / lamma Zabachtani / se on / Minun Jumalan / minun Jumalan / **Mixis** minun ylenannoit.
- [A-III-667-[JON-1:10]] Nin ne Miehet swrella pelgholla pelkesit / ia sanoit henelle. **Mixis** temen teit?
- [A-III-723-[HGG-1:9]] **Mixi** nin / sano se HERRA Zebaoth?
- [A-III-667-[JON-1:8]] Sanos nyt meille / **mixi** nin pahasti meille keupi?
- [A-III-458-R] Syy / **mixi** hen heiden wffrins poishylke. Ette he Lehimeisens ylecatzoit / wihasit / caedit / tapoit / *etc.*

Pronominin (→) *mikä* translatiivimuoto, joka on kiteytynyt kysyväksi adverbiksi. Sama muoto esiintyy myös normaalin taivutusparadigman osana. Kysyvään adverbiin liittyy usein liitepartikkeli *-s*, joka on syntynyt lauseyhteydestä muuten kadonneen *sinä*-pronominin alkukonsonantista.

► VKS 2021 *miksi*.

mikä *pron.* 'mikä, mitä, kuka, mikään, mikä tahansa' (1544) 1087 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-191-[2SM-7:18]] O HERRA Jumala / **Mike** mine olen? Ja **mike** minun Hoonen on / Ettes minun tehenasti saatoijt?
- [A-I-83-[LK-1:29]] Mutta cosca hen näki henen / hemmestuij hen / henen puhestans ia aijatteli. **Mike** teruehdys ombi teme?
- [A-II-340-[AP-10:3]] Ja hen catzeli henen pälens / ia peliestyi ia sanoi / HERRA / **mike** ombi?
- [A-III-382-[PS-114:5]] **Mike** sinun oli Meri ettes pakenit? Ja sine Jordani / ettes palasit tacaperin?
- [A-II-246-[JH-1:21]] Em mine ole Christus. Ja he kysyt henelle / **Mike** sis? Olecos Elias?

- [A-II-293-[JH-16:17]] Nin he sanoit / **Mike** se on quin hen sano Yrielde? Emme em [!] tiedhä **mite** hen puhu.
- [A-I-265-[PS-17:2]] Toijmita sine minun syyn / ia catzokan sinun Silmes **mike** oijkeus on.
- [A-I-825] O caikea paras Ise / mine mös sinun haltus annan / minun hoonen / caiki **mike** minulle on
- [A-I-832] Cosca sydhen neite tundepe / silloin hen esken ymmerdhepi / **mike** wäli ombi Inhimisten lwlon ja wscon Jumalasta.
- [A-III-163-[JH-15:22]] Mutta nyt ei ole heille **mille** he syndins werhouat.
- [A-II-657] **Mike** Christusta ei opeta / ei se ole Apostolinen / echke p. Petari taicka Pauali sen opetais.
- [A-III-49-[SIIR-10:10]] ia etpesine **mike** mw ole quin yxi ilkie loca wiele eleises
- [A-I-447] andexianna meiden synnit / etteij me **misseke** wärydhes madhaijsim sinusta erawta
- [A-I-433] O HERRA Jumala / sine ioca näet / etteij me **misteke** omasta wäeste / taijdham pysyweiset olla
- [A-I-527] Sille teme armo ombi / ette sinun ysteues kersepi / ia mailmasa waijuatan / sinun rackaudhes tedhen / quinga wsein / kelde ikenens / ia **mille** ikenens modholla / sine sen tapachtuman sallit
- [A-I-738] **minge** ikenens motoiijnen mine olen / taicka hyue eli paha / aijna mine sinun paluelias olen.
- [A-III-726-[HGG-2:13]] Jos iocu cannais pyhitetyn Lihan henen waatens helmasa / ia satutais sijtte waateins helmalla Leipe / Pwron / Winan / Olium / eli **mike** Rooca se olis / Tulisko se mös Pyhexi?
- [A-III-467-[JES-8:10]] Hangicat teiten / ia paetkat quitengin / päätteket ioku Neuuo / ia eipe se **mixike** tule.
- [A-I-33] Ja **minge** lukuija / sine siellä pirisse leudet / se ombi sen saman aijastaijan Cultaijnen Lucu.
- [A-II-266-[JH-7:36]] **Mike** puheita teme on quin hen sanoi / Teidhen pite etzimen minun ielkijni ia ei leutemen minua
- [A-II-344-[AP-11:17]] **Mike** sis mine olisin / ioca seisaisin Jumalata wastan?

Johdos ikivanhasta pronominivartalosta *mi-*, jolle on esitetty etymologisia vastineita kaikista sukukielistä. Tosin muutamat näistä ovat vokaalierojen takia epävarmoja. Kiistattomia vastineita on kuitenkin samojedikieliin asti. Pronominin jälki-osana on ikivanha nomininjohdin *-kä*, joka sanaa taivutettaessa jää useimmiten pois. Johtimen esiintyminen nominatiivissa johtunee siitä, että suomensukuisten kielten sanat yleensä ovat vanhastaan olleet kaksitavuisia, ja kun pronominivartalot sellaisenaan ovat olleet vain yksitavuisia, niitä on perusmuodossaan laajennettu johtimien avulla kaksitavuisiksi. Kun pronominivartaloa taivutetaan, siihen lisätään muita pääteaineksia, jolloin laajentamisen tarvetta ei ole. Agricolalla *-kä* on säilynyt useammin kuin nyky-suomessa. Monikäyttöinen pronomini esiintyy Agricolalla sekä interrogatiivi-, relatiivi- että indefiniittipronominina. *Mikä-* ja *mikään-* pronominien jakauma on Agricolan kielessä osittain erilainen kuin nyky-suomessa.

► SKES 1958 *mi-*; SSA 1995 *mi-*; UEW 1988 296; NES 2020 *mikä*; VKS 2021 *mikä*.

mikäikänä → mitäikänäns

mikäkukin → mitäkutakin

mikästä *pron.* tai *adv.* 'mikä, mitä' | (1544) 15 esiintymää

- [A-II-475-[IKOR-9:18]] **Mikeste** sis minun Palcan on?
- [A-II-439-[ROM-9:14]] **Miteste** sis me tehen sanoma? Ongo sis Jumala wärä?
Pois se.
- [A-I-526] **Miteste** ombi sinun palueliallas mwta / quin hen sinulda otti /
ia sengin ilman ansiota?
- [A-II-547-[FIL-1:18]] **Miteste** se sis on? Ette Christus quitengin ilmoitetan
edesmillemoto se tapachtupi / taicka tilasta eli oikialla modholla

Pronominin (→) *mikä* ja päätteen *-stä* yhdistelmä. Pääte on syntynyt puhekielessä supistumalla pronominin (→) *se* partitiivimuodosta *sitä*. Agricolalla muoto esiintyy lähes aina partitiivissa *mitästä*.

► VKS 2021 *mikä*.

mikään *pron.* 'mikään, mitään' | (1544) 506 esiintymää, myös Westh

- [A-III-62] Eipe mös Herra Jumala **mihingen** mwhun tesse asiasa catzo / Eike
mös henelle **miken** mw kelpa / eli otolinen ole / quin henen Racas Poicansa
- [A-I-202-[PS-34:10]] Ne rickahat pite taruitzeman / ja isoman / mutta iotca
HERRA etziuet / eij heilde **miten** hywe pwtu.
- [A-I-649] ilman sinun armos iodhatusta / emme me **miteken** hyue woij aijatela
puhu / eli tehdhä
- [A-I-677] sinun cauttas caiki cappalet ouat loodhut / ja ilman sinuta eij ole
miten techty / eijke mös paitzi sinua **miteken** pysy
- [A-I-294] Omattunnot wapitzeuat swrman / ia heluetin hirmusudhen tädhen /
ninquin eij **misseken** Lohutosta olisi
- [A-I-305-[PS-141:4]] Ele salli minun Sydhenden **mihingen** pahuteen langemaan
- [A-I-452] ANna HERRA Jumala / sinun palueliaijs – – wahwistoxen / ette he
Jumalallisella rackaudhella kijnittetyt olisit / ia eij **misseken** kiusauxes /
sen cokonaijsudhest poijskerkanisi
- [A-III-467-[JES-8:12]] Eipe teme Canssa **misteken** puhu / waan Lijtoista.
- [A-II-86-[MT-22:00]] Jolla ei wsko ole / Ei se taidha **milleken** omalla töllens
Jumalan keltuata.

Merkitykseltään kielteisille yhteyksille ominainen pronomini, joka koostuu pronominivartalosta *mi-* (→ *mikä*) ja vahvistuspartikkelista *-kään*. Agricolan kielessä vahvistuspartikkelin vanha asu on osittain säilynyt paremmin (→ *mitäkään*) kuin nykysuomessa, jossa sitä usein edustaa vain vokaalin pidentymä ja *-n* (esim. *mitäkään* vs. *mitään*).

► Hakulinen 1979 237; VKS 2021 *mikään*.

millinen *adv.* 'millainen' | (1544) 9 esiintymää

- [A-II-42-[MT-8:27]] Nin Inhimiset imehtelit / sanodhen / **Millinen** teme on. Sille että twlet ia meri mös ouat henen cwliaiset?
- [A-II-163-[LK-1:29]] Mutta quin hen näki henen / hämmestui hen henen puhestans / ia aijatteli **millinen** olis se teruetys.
- [A-III-357-[PS-101:0]] Teme on iuri Honelinen Psalmi / Joca opetapi Kuningat ia Esiuallat / Mingecaltaiset heiden Itze ia mingemotoinen Waldakundain ia se wlcoinen Mailmalinen Hallitus oleman pite / Ja **millisille** Paluelioilla heiden pite wallitzeman.
- [A-I-857] **Millinen** Ise / sillinen Poica / Sillinen pyhe Hengi.

Pronominivartalosta *mi-* (→ *mikä*) johdettu adverbi, jota Agricola käyttää kysymys- ja relatiivisanana. Yhdysperäisen johdinaineksen katsotaan yleensä sisältävän adessiivin sijapäätteen ja *-inen*-johtimen, mutta eräillä toisilla kirjoittajilla esiintyvät variantit (*mildinen*, *miltinen*) antavat aiheen olettaa, että adessiivin lisäksi myös ablatiivi tulee kysymykseen. Suomen kansankielessä *millinen* tunnetaan lähinnä keskipohjalaisissa murteissa. Tarkka vastine on viron *milline*. Vahva-asteinen *miltinen* tunnetaan inkeröismurteista.

► Hakulinen 1979 164–167; VKS 2021 *millinen*; SMS 2021 *millinen*, *miltinen*.

millämuodolla *adv.* 'miten, mitenkään' | (1544) 5 esiintymää

- [A-III-490-[JES-43:26]] Sanos / **millemodholla** sine tadhoh wanhurskaxi tulla?
- [A-II-232-[LK-22:4]] Ja hen poismeni / ia puhutteli Ylimeisi Pappi ia Pämiehi / **millemodholla** hen tactoi henen pette heille.
- [A-I-683] ele salli meite / eijke ööste eijke pimeydhesta heiden wallans ia teghonsa cansa / eijke wihalisen / eijke cooleman sen heluetin päruchtinan cansa / **millemodholla** wahingoijtetta
- [A-I-821] ette hen ombi wehe ja pieni / eijueta he hende **millemodholla** tadhoh kerssije / ia domitzeuat henen madhottomaxi elemehen.

Pronominin (→ *mikä*) ja substantiivin (→ *muoto*) muodostamasta adessiivissa kongruoivasta rakenteesta tiivistynyt yhdysadverbi, jolla on samanlaisia kysyviä, relatiivisia ja indefiniittisiä käyttötapoja kuin *mikä*-pronominilla. Samat osat esiintyvät Agricolalla myös sanaliittona, ja sama sanaliitto on myös Westhin koodeksissa.

millämuotoo *adv.* 'miten, mitenkään' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-355-[AP-15:14]] Simon iutteli **millemoto** Jumala ensin ombi etzinyt omistaxens ydhen Canssan / Pacanoista henen Nimens warten.
- [A-III-66] Ele **millemoto** tete kempie Lohutosta sinun sydemestes iollaculla kiusauxella / eli epelyxelle salli poisreueistä.

Pronominin (→) *mikä* ja substantiivin (→) *muoto* muodostamasta inkongruentista (adessiivi + partitiivi) rakenteesta tiivistynyt yhdysadverbi, jolla on samanlaisia kysyviä, relatiivisia ja indefiniittisiä käyttötapoja kuin *mikä*-pronominilla. Samat osat esiintyvät Agricolalla myös sanaliittona.

miniä s. 'miniä, pojan vaimo' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-207-[LK-12:53]] Ise eroitetan poicans watan / ia Poica Isen watan / Eiti tytertens wasta / ia Tyter eitins watan / Anoppi **Miniens** watan Ja **Minie** anoppins watan.
- [A-III-776-[3MS-18:15]] Ei sinun pidhe alastaman sinun **Minies** häpiete / Sille hen on sinun Poicas Emende

Sanalla on laajalti vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä samojedikieliin asti. Se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon.

► SKES 1958 *miniä*; UEW 1988 276; SSA 1995 *miniä*; EES 2012 *minia*; NES 2020 *miniä*; VKS 2021 *miniä*.

minkäkaltainen a. 'minkä kaltainen, millainen' | (1544) 17 esiintymää

- [A-I-205-[PS-103:14]] Sille hen tietepi **mingekaltainen** teko me olema / hen muistapi / ette me Tommu olema.
- [A-II-490-[IKOR-15:35]] Machta nyt iocu sano / Quinga ne Coollet ylesnouseuat? Ja **mingecaltaisella** Rumilla he tuleuat?
- [A-I-480] pahan elemen wlconkullaijsest sisust / sangen tarcasta osotetan / **mingecaltaijnen** pw / me wiele olema

Pronominin (→) *mikä* ja adjektiivin (→) *kaltainen* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdysadjektiivi. Westhin koodeksissa samat osat esiintyvät sanaliittona.

► VKS 2021 *minkä+kaltainen*.

minkä|muotoinen, -muotoinen a. 'millainen' | (1548) 9 esiintymää

- [A-II-147-[MK-13:1]] Mestari / catzo **mingemootoiset** kiuet / ia quin caltaiset rakennuxet ouat neme?
- [A-II-537-[EF-3:9]] **Mingemodhoinen** Osaliseus ombi sijnä Salaudhesa / ioca tehenasti Mailman alghusta ombi salattu ollut Jumalasa
- [A-II-491-[IKOR-15:48]] **Mingemotoinen** se Maalinen on / sencaltaiset ouat mös ne maalaiset. Ja **mingemotoinen** se Taiualinen on / sencaltaiset ouat mös ne Taiualiset.

Pronominin (→) *mikä* ja adjektiivin (→) *muotoinen* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdysadjektiivi. Westhin koodeksissa samat osat esiintyvät sanaliittona merkityksessä 'minkäänlainen'.

► VKS 2021 *minkä+muotoinen*.

minkätähden *adv.* 'minkä tähden, miksi' | (1544) 21 esiintymää

- [A-I-139-[JER-13:22]] Ja ios sine sanoisit sydemeses / **Mingetähden** minun sencaltaiset tapachtuut? Sinun moninaijsten wärydhes tehden / ouat sinun häpijelises ilmoijtetudh
- [A-II-37-[MT-6:28]] Ja **mingetähden** te swretta watteista? Catzocat Cuckaisita kedholla quinga he casuauat / Ei he töteteghe / eikekehrä.
- [A-II-376-[AP-22:30]] Toisna peiuen hen tachtot wisumasti tiete / **mingetedhen** henen pälens Juttailda cannettin
- [A-III-594] Ouat mös monet mwdd swret syyt / **mingeteden** iocainen hurskas Christittu / pidheis temen Danielin racastaman / lukeman

Pronominin (→) *mikä* ja postposition (→) *tähden* muodostamasta rakenteesta tiivistynyt yhdysadverbi.

minttu *s.* 'minttu (*Mentha* sp.)' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-88-[MT-23:23]] We teille Kirianoppeneet ia Phariseuset / te Wlcokullatudh / että te Tijunin teet **Minduist** / Dilleist / ia Kuminoist / ia poisiätett ne raskamat lagista

Sana on lainattu suomeen todennäköisesti muinaisruotsin sanasta *mynta*, mutta alkuaan se juontuu latinan sanasta *mentha* tai tätä vastaavasta kreikan sanasta *minthē*. Nämä ovat mahdollisesti peräisin jostakin Koillis-Euroopan tai Vähä-Aasian kadonneesta muinaiskielestä.

► Streng 1915 122; SKES 1958 *minttu*; Kluge & Mitzka 1960 *Minze*; SSA 1995 *minttu*; Häkkinen & Lempiäinen 2011 87–90; NES 2020 *minttu*; VKS 2021 *minttu*.

minulinen *s.* 'minun omani, minulle kuuluva' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-507] ANna minulle Laupias HERRA / ette mine sinua aijnoata pelkeisin / ja sinun ties pälle waellaaijsin / ette minulle hyuesti keuis / ia ettes minua / ia caiki **minuliset** / siugnaijsit / meiden kesialan cautta /

Persoonapronominiin (→) *minä* perustuva johdos, josta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä. Johdinaines sisältää adessiivin sijapäänteen ja *-inen*-johtimen.

► Hakulinen 1979 164–167; VKS 2021 *minullinen*.

minuutti *s.* 'minuutti, pieni osa aikaa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-34] Toijsinans teme lasku pettä / sen estäuet ne **minutit** eli aijan rahdut / Sille etteij caicki taita nijni tyyni ia wissiste Calendariumista tiettä / ninquin Taiuan iooxun ielkin tapachtupi.

Suomeen mahdollisesti saksan kautta lainautunut yleiseurooppalainen sana, jonka perustana on latinan (*pars*) *minūta* 'pieni, vähäinen (osa)'. Agricola ei ilmeisesti ole voinut lainata sanaa ruotsista, sillä siellä *minut* on ensi kertaa mainittu vasta vuonna 1582.

► Hellquist 1939 *minut*; SKES 1958 *minuutti*; Koukkunen 1990 *minuutti*; SSA 1995 *minuutti*; NES 2020 *minuutti*; VKS 2021 *minuutti*.

minä *pron.* 'minä, itse' | (1543) 12 184 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-8] **MI**ne vskon Jumalan päle Isen caikiualtian / loijan taijuan / ia maan.
- [A-O-20] Sille **mine** annan **minun** itzen / rumin / ia sielun ja caiki tynni / quin **minulla** ombi / sinun haltuus ia kesijs.
- [A-III-48-[HES-37:14]] Ja **mine** asetan teite / omalle maalleni / ia teiden pite tietemen / ette **mine** HERRA olen. **Minepe** sen puhun ia **mine** mös sen teen (ma Herra Jumala)
- [A-III-778-[3MS-20:8]] Ja piteket minun Säätyni / ia techket nijte / Sille **minepe** se HERRA olen / ioca teite pyhitte.
- [A-I-89] **Mine** Michael Olau Agricola / Jumalan ekeluotoijn paluelia / henen pyhen Poians Euangeliumisa / toijwotan Armon / rauhan / laupiudhen / ia Jumalan teydhelisen Tundemisen
- [A-I-257-[PS-6:8]] **Minun** Moton on muuttunut mwrheni tedhen / ia on wanhannut / Sille **mine** adhistetaan ymberins.
- [A-I-312-[1MS-28:22]] caiki mites **minulle** annat / nijste **mine** annan sinulle Tijunnin.
- [A-II-447-[ROM-12:14]] Siughnatcat (ma **mine**) ia elkette sadhattelco.
- [A-III-508-[JES-54:15]] Catzo / cuca tacto sinua watan coota / ia sinua sorta / Jos he ilman **minuta** coconduuat?
- [A-I-174-[JER-31:19]] Jos **mine** palaijaijsin / sijtte **mine minuni** paranaijsin
- [A-II-276-[JH-10:18]] Ei kengen **minulta** site ota / wan **mine** sen panen itze **minuldani**. **Minulla** on woima site panna ia **minulla** on woima site iellense otta.
- [A-II-438-[ROM-9:3]] Sille **mine** olen itze pyynyt **minuani** kirotxi tulla Christuselda / minun Welieini teden / iotca ouat **minun** Langoni Lihan cautta
- [A-III-490-[JES-43:21]] Temen Canssan olen **minä minulleni** walmistanut / sen pite **minun** Ylistöxeni ylestukeman.

Ikivanha persoonapronomini, jolle on esitetty etymologisia vastineita kaikista ura-lilaisista kielistä. Kaikki eivät tosin äänteellisesti vastaa täysin toisiaan. Persoonapronominien äännehistoriaa on mahdotonta täsmällisesti selvittää, sillä elementit ovat ikivanhoja ja suurifrekvenssisiä, joten epäsäännöllistä äännekehitystä on runsaasti. Agricolalla persoonapronominin käyttö poikkeaa nykysuomesta erityisesti siinä, että pronominia on käytetty itseän viittaavan refleksiivipronominin tapaan, ja siihen liittyy omistusliite. Myös taivutuksessa on eroja, esim. akkusatiivimuoto on aina *minun*, ei koskaan *minut*, kuten nykyään.

► SKES 1958 *minä*; UEW 1988 294; SSA 1995 *minä*; NES 2020 *minä*; VKS 2021 *minä*.

mirham, mirha s. 'mirha, afrikanmirhapuun (*Commiphora myrrha*) pihka' (1544) 6 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-86-[MT-2:11]] cumarsit hende / ia awasit tauarans / Lahijoijt henelle Culda / Pyhesaw / ia **Mirrham**
- [A-II-304-[JH-19:39]] Nin tuli mös Nicodemus / ioca ennen oli tullut öelle Jesusen tyge / ia toi **Mirrhan** ia Aloen secotetun / lehes sata marcka.
- [A-III-275-[PS-45:9]] Sinun Waattes ouat sula **Mirrham** / Aloes ia Kezia / coskas Nursanluisest Salist wloskeudh / sinun ialoimas pramisas.
- [A-III-593] ne Tieteiet ia wisaat Idhest / iotca Christusen Lassa ollesans / Culta / Pyhesaw ia **Mirham** wffraisit

Sana on lainattu suomeen joko muinaisruotsin sanasta *mirra* tai suoraan keskiajan latinan sanasta *myrrha*. Latinasta on lainattu ainakin rinnakkaismuoto *mirham*, jossa loppu edustaa latinan akkusatiivin päätettä. Latinan sana juontuu kreikan sanasta *mýrra*, ja tämä on peräisin muinaisseemiläisistä kielistä. Esimerkiksi mirhaa tarkoittavat akkadin *murru*, heprean *mor* ja arabian *murr* perustuvat sanajuureen, joka merkitsee karvasta. Agricolalla sana esiintyy sekä suomen syntaksin kannalta taivuttamattomana sitaattilainana että yleislainana. Afrikanmirhapuun tuoksuva pihkaa on käytetty aineisosana mm. parfyymeissa, suitsukkeissa ja rohdoissa.

► Streng 1915 122–123; SAOB 1945 *myrra*; SKES 1958 *mirha*; SSA 1995 *mirha*; Jussila 1998 *mirhami, myrha*; Etymonline 2019 *myrrh*; NES 2020 *mirha*.

mirrattu, myrrattu, myrhattu 'mirhalla (huumaavaksi) sekoitettu' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-374] Sielle sine **mirratun** winan sappella iootettin
- [A-II-156-[MK-15:23]] Ja he annoit henelle iodha **Myrrhatun** winan. Waan ei hen ottanut.
- [A-III-177] Ja sijne he annoit henen Etickata / taicka **Myrratun** vinan iodha sapella secoitetun.

Verbin **mirrata*, **myrhata* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Verbi on johdos substantiivista *mirha* (→ *mirham*) tai sen latinanmukaisesta rinnakkaismuodosta *myrha*, jota käytetään mm. vuoden 1642 Raamatussa. Verbi ei esiinny Agricolalla eikä muussakaan vanhassa kirjakielessä persoonamuotoisena.

► VKS 2021 *mirhata*.

mirtus s. 'myrtti (*Myrtus* sp.)' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-123-[JES-55:13]] Hongat pite Orientappuroin edheste casuaman / ia **Mirtus** Orientappuran pensan edeste.

Erikoislaina latinan sanasta *mirtus*, *myrtus*, joka puolestaan perustuu kreikan sanaan *mýrtos*. Sanan perimmäinen alkuperä on epäselvä, mutta yleensä sen katsotaan olevan samaa juurta kuin *mirha* (→ *mirham*). Vanhan ruotsin vastaavan sanan ensitavussa vokaalina on ollut yleensä *i*, vaikka myös *y* esiintyy.

► Streng 1915 128; SKES 1958 *myrtti*; SSA 1995 *myrtti*; Genaust 2005 407; VKS 2021 *mirtus*.

missä *adv.* 'missä' | (1544) 5 esiintymää

- [A-II-424-[ROM-3:1]] **MIsse** sis Juttalla paraspoli ombi? Eli mite se Ymberileickaus autta?
- [A-I-464] Sine meite selkiesti opetit / mite wscoman / mite tekemen / mite toiuoman ia **misse** meiden tytymen pideis
- [A-II-516-[2KOR-12:13]] Mikä se on **misse** te oletta hoonomat ollet quin neken mwdh Seurakunnat?

Pronominin (⇒) *mikä* inessiivimuoto, joka on kiteytynyt kysyväksi tai relatiiviseksi adverbiksi. Sama muoto esiintyy myös normaalina pronominin taivutusmuotona.

► VKS 2021 *missä*.

missä|kään *adv.* 'missään' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-265-[PS-17:3]] Mine olen aijghwonut / etteij minun suuni pide **misseken** rickoman.
- [A-I-294] Omattunnot wapitzeuat swrman / ia heluetin hirmusudhen tädhen / ninquin eij **misseken** Lohutosta olisi
- [A-III-231-[PS-17:3]] Mine olen aighonut ettei minun Suuni pidhe **misseken** ylitzekeumen.

Pronominin (⇒) *mikään* inessiivimuoto, joka on kiteytynyt kieltohakuiseksi adverbiksi. Sama muoto esiintyy myös normaalina liitepartikkelilla varustettuna pronominin taivutusmuotona.

► VKS 2021 *missään*.

missään *adv.* 'missään' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-292] NEmet mine olen puhunut teille / ettei te **missen** Pahlenisi.

Pronominiin (⇒) *mikä* perustuva kieltohakuinen adverbi, joka sisältää samat ainekset kuin äännehistoriallisesti alkuperäisempi (⇒) *missäkään*.

► VKS 2021 *missään*.

mitannuora *s.* 'mittanuora' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-730-[SAK-2:1]] JA mine ylesnostin silmeni / ia näin / ia catzo / yxi Mies piti kädhesens **MitanNooran**.

Substantiiveista (⇒) *mitta* ja (⇒) *nuora* muodostettu yhdyssana. Agricolalla rinnakkaismuotona esiintyy myös (⇒) *mittanuora*.

► VKS 2021 *mitta+nuora*.

mitata v. 'mitata, määrittää, annostella, arvioida' (myös kuv.) | (1544) 28 esiintymää

- [A-II-38-[MT-7:2]] samalla mitalla / iolla te **mittat** / pite teillen **mitattaman**.
- [A-III-655-[AM-7:17]] sinun Peldos pite Noralla **mitattaman**
- [A-II-715-[ILM-21:16]] Ja se Caupungi ombi pandu nelieculmaisexi / ia henen pitudhens ombi nin swri quin mös henen lauiuns. Ja hen **mittasi** sen Caupungin sille cullaisella Rogholla / cadhentoistakymenen tuhanen Wacomitan.
- [A-II-512-[2KOR-10:13]] Mutta eipe me meiten kerska ylitze määren / Waan ainostans sen cochtolisen märetyn Mitan ielkijn / iolla Jumala ombi meille **mitannut** sen määren wlottuuan mös haman teihin asti.
- [A-III-734-[SAK-5:0]] Se Lendeue Kiria henen Mitans cansa ouat Inhimisten Opit / iotca caiki tachtouat **mitat** heiden Regulains / Sätyins / ia pitemisens cansa / Jotca Jumalan Sanat toisinkiendeuet.
- [A-I-140-[JER-13:25]] Sen pite sinun palcas ia osas oleman / ionga mine sinullen **mitanut** olen / sanopi Herra
- [A-II-512-[2KOR-10:12]] he heidens **mittauat** itzense ielkin / ia piteuet waan heiste itzestens / nin eiuet he miten ymmerdhä.

Verbillä on tarkkoja vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on joko johdos germaanis-peräisestä lainasanasta (→) *mitta* tai sitten suora laina germaaniselta taholta. Laina-lähteeksi sopivaa sanavartaloa edustavat esim. gootin *mitan*, nykysaksan *messen* ja ruotsin *mäta*. Kaikki perustuvat indoeurooppalaiseen juureen **med-*, **mod-*, joka esiintyy myös kreikan sanassa *métron* 'mitta'. Lainan ikää on kuitenkin mahdotonta määritellä tarkasti. Agricolalla *mitata* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ulosmitata*.

► SKES 1958 *mitta*; Hofstra 1985 383; SSA 1995 *mitta*; LÄGLOS 1996 *mitata*; Bentlin 2008a 74–75; NES 2020 *mitata*; VKS 2021 *mitata*.

***mites** adv. 'miten'

Adverbi *mites* 'miten' ei todennäköisesti esiinny Agricolan kielessä, vaan Agricolan *miten*, *miteken* tai yksi ainoa *mites*-esiintymä on luettava *mitään*, *mitäkään* tai *mitäs*. Ylipäänsä *miten* näyttää tulleen suomen kirjakieleen vasta 1700-luvulla.

► NES 2020 *miten*; VKS 2021 *miten*.

mitta s. 'mitta, pituus, suuruus, määrä, päämäärä, arvo; mittausväline, mitta-astia, mitallinen jotakin mitattavaa; metreta (antiikin vetomitta 39,3 litraa)'
(1544) 41 esiintymää, myös Westh

- [A-I-92] Itze hen tietä parhan aijan **mitan** / modhon / ia cohduš pajjcan.
- [A-III-484-[JES-40:12]] Cuca mitanne Wedhet käsillens / ia kemmenellens taiuat käsite? ia Maanpirin sulkepi colmen Sormen **mitalla?**
- [A-I-754] Sentedhen me rucolema / meiden heickoudhen **mitan** ja woijman ielken
- [A-III-266-[PS-39:6]] Mutta HERRA opeta sis minua / ette se lopun saapi minun cansani / ia minun Elemelleni onopi yxi **mitta** / ia minun pite talde erkaneman.

- [A-II-551-[FIL-3:16]] Quitengi nin ette me ydhen **Mitan** ielkin sijnä waellamme iohonga me ioutunet olema
- [A-I-461] me miehexi caswama / ia sinun aijnocaises Jesusen Christusen teudhelisexi **mitaxi** ioudhume
- [A-II-38-[MT-7:2]] samalla **mitalla** / iolla te mittat / pite teillen mitattaman.
- [A-III-681-[MIK-6:0]] Sille eipe se ole oikia Jumalan paluelus / poluia notkista / Päätt callista / Poltwwfri tedhä. *etc.* Waan Jumalan Sanoia cwlla – – Oikia **Mitta** / Waaca. *etc.* Prucat.
- [A-II-182-[LK-6:38]] Hyuen **Mitan** / ia likistetyn / ia sullotun ia yltzewotauan he andauat teiden helmana.
- [A-II-249-[JH-2:6]] Nin olit sielle cwsu Kiuiste wesiastiat panduna / Judasten Pudhistamisen tauan ielken / ia cuki weti caxi eli colme **Mitta**.
- [A-II-249-R] **Mitta** / Metreta Grekixi / Caxi Metretat tekeuet meille lehes yden Emberin Wina.

Sanalla on tarkkoja vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on perinteisesti selitetty vanhaksi germaaniseksi lainaksi, jolle rekonstruoitua länsigermaanista alkumuotoa **mittjan*- edustaa esim. muinaisenglannin *mitta* 'mitta, vakka'. Myös nuoremmissa germaanisissa kielimuodoissa on lainalähteeksi sopivia sanoja, eikä olisi mahdotonta sekään, että *mitta* olisi takaperoisjohdos verbistä (→) *mitata*, jos tämä on suoraa lainaa germaaniselta taholta. Joka tapauksessa *mitta* ja *mitata* ovat tavalla tai toisella germaanisperiisiä. Agricolalla *mitta* esiintyy myös perusosana yhdys-sanassa (→) *vakomitta*.

► Thomsen 1869 135; SKES 1958 *mitta*; Hofstra 1985 353; SSA 1995 *mitta*; LÄGLOS 1996 *mitta*; Bentlin 2008a 74–75; NES 2020 *mitta*; VKS 2021 *mitta*.

mittaamaton *a.* 'mittaamaton, jota ei voi mitata, suunnaton, ääretön' (1544) 11 esiintymää

- [A-I-218-[PS-147:5]] Swri ombi meiden HERRA / ja **mittamaton** / henen woijmans
- [A-I-447] EÄrittomen Laupiudhen Jumala / ia **mittomattoman** totudhen Herra / armadha meiden pahointekoin pälle
- [A-I-673] Warielkohon minun se **mittamaton** colminaiisuus
- [A-I-726] mine catzele site sinun **mittamatoinda** laupiuttas / joca Prophetain todistoxen ielken / yltzekieupi caiki sinun töes

Verbin (→) *mitata* kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina. Agricolan *mittomattoman* perustuu todennäköisesti painovirheeseen. Agricolan kielessä tai muussakaan vanhassa kirjakielessä ei esiinny verbiä **mittoa*.

► VKS 2021 *mittaamaton*.

mittaamattoman *a.* 'mittaamaton' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-160-[lis.2AK-O:6]] Mutta sinun laupiudhes lupaus / ombi wiele palio **mittamattoman** ia tutkittamaton

Verbin (→) *mitata* kielteinen partisiippi, jossa partisiipin pääte on lisätty kahteen kertaan. Agricolan Rukouskirjassa sana on keskellä riviä, mutta on mahdollista, että se on käsikirjoitusvaiheessa ollut rivin- tai sivunvaihdon kohdalla. Varsinkin sivunvaihdon yhteydessä on ollut tapana kirjoittaa ensimmäisen sivun loppuun hieman seuraavan sivun alkua, jolloin sana tai sanan osan on tullut kirjoitetuksi kahteen kertaan.

mittanuora *s.* 'mittanuora, mittausvälineenä käytetty nuora' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-654-[AM-7:7]] Ja catzo / HERRA seisoi ydhen Mwrin päle / ioca Loodhinnooralla mitattu oli / ia hen pithi sen **Mittanooran** Kādhesens.
- [A-III-654-[AM-7:8]] Ja HERRA sanoi minulle. Mites näet Amos? Mine sanoin. Ydhen **Mittanooran**. Nin sanoi HERRA minulle. Catzo / Mine tadhon ydhen **Mittanooran** wetä keskel minun Canssani Israelin cautta

Substantiiveista (→) *mitta* ja (→) *nuora* muodostettu yhdyssana. Rinnalla esiintyy myös (→) *mittannuora*.

► VKS 2021 *mitta+nuora*.

mittoman *adv.* 'kuinka monta' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-66-[MT-15:34]] Ja Jesus sanoi heille / **Mittoman** leipe teille on? He sanoit / Seitzemen / Ja wehe calaisija.
- [A-II-67-[MT-16:9]] Ettekö wiele ymmerdhe? Taicka eikö te muista nite wijtte leipe / ia wijtte tuhatta inhemiste / ia **mittoman** korgia te ylesotitta?
- [A-II-67-[MT-16:10]] Eike mös nite seitzende Leipe / ia nelie tuhatta Inhimiste / ia **mittoman** corghia te ylesotitta?

Pronominivartalosta *mi-* (→ mikä) johdettu kysyvä adverbi, joka tunnetaan osassa lounaismurteita. Sanaa on arveltu lainaksi virosta.

► Hakulinen 1943a 29; EES 2012 *mis*.

mittomaton → **mittaamaton**

mitä, -s *adv.* 'mitä, miksi, minkä takia, miten' (1544) frekvenssin osalta ks. **mikä**; myös UpsE, Westh

- [A-I-530] **Mite** Inhiminen sen parambi on / ette hen Inhimisilde luuldaan swremaxi?
- [A-II-67-[MT-16:8]] Te wehevskoiset / **mite** te suretta keskenen etett te leipie ottaneet cansan?
- [A-II-69-[MT-16:26]] **Mite** se autta Inhimisen / ios hen caiken Mailman woitta / ia sielunsa wahingon tekepi?
- [A-II-85-[MT-22:18]] Coska nyt Jesus ymmersi heiden pahudhens / sanoi hen / **Mite** te kiusat minua wlkcullatut? Osottacat minulle Weromynti.

- [A-II-102-[MT-26:65]] Silloin rewäisi Pappein Pämies waattens ricki / sanoden. Hen on pilcanut Jumalan / **Mite** me sillen todhistust taruitzem?
- [A-II-121-[MK-4:40]] hen sanoi heille / **Mite** te oletta nin palio pelkeueiset? Quinga se tule ettei teille ole vsko?
- [A-II-124-[MK-5:35]] Sinun tytteres on coollut / **mites** sillen Mestarita waiwat?
- [A-II-182-[LK-6:41]] Wai **mites** näet raiskan sinun welies silmes / mutta ett sine hauaitze Malka ioca on omas silmeses?
- [A-II-222-[LK-18:19]] Nin Jesus sanoi henelle / **Mites** minun Hyuexi cutzudh? Eikengen hyue ole waan ainoa Jumala.
- [A-II-254-[JH-4:27]] iuri silloin tulit henen Opetuslapsens / ia ihmettelit / ette hen site waimo puhutteli. Eikengen sanonut quitengan / **Mites** kysyt? eli **mites** hende puhuttelet?
- [A-II-375-[AP-22:16]] Ja **mites** nyt wiwuyttelet? Nouse yles / ia anna sinuas Castetta
- [A-III-49-[SIIR-10:9]] **Mites** coreilet sine onnetoin mulda ia tuhca
- [A-III-270-[PS-42:6]] **Mites** murhedhit sinuas minun Sielun ia nin leuotoin olet minussa?
- [A-III-666-[JON-1:6]] Nin Skippari meni henen tygens / ia sanoi henelle. **Mites** macat? Nouse yles / ia sinun Jumalas auxeshwdha.
- [A-II-263-[JH-6:62]] **Mite** sis / ios te saat nähdä Inhimisen Poian ylesastuuan sinne / cussa hen oli ennen?
- [A-III-464-[JES-5:9]] Neme ouat HERRAN Zebaothin coruihin tulluet / **Mite** maxa / ellei ne monet Honet kylmille tule / ia ne Swret ia Cauniijt ilman Asuuita ieuet?
- [A-III-663-[OB-1:8]] **Mite** maxa / sanopi HERRA / Mine tadhon samalla aialla / ne Wijsat Edomis / houckioxi tedhä / ia Caulutta Esaun woren päle?

Pronominin (→) *mikä* partitiivimuoto, jota käytetään sekä normaalina pronomini-paradigman osana että adverbina. Käyttötapoja on useissa tapauksissa mahdotonta erottaa toisistaan, joten *mitä*-esiintymien (781) ja *mitäs*-esiintymien (73) frekvenssi on sisällytetty *mikä*-pronominin frekvenssiin. Erikoistapaus on sanaliittomuotoinen adverbi *mite maxa* 'was gilts' (6 esiintymää; → *maks*).

► VKS 2021 *mitä*.

mitäikänäns, mitäikänä *pron.* tai *adv.* 'mitä ikinä, mitä tahansa, kaikki mikä/mitä' (1544) 15 esiintymää

- [A-I-104-[PS-95:4]] Sille henen Kädhesens ombi **miteikenens** Maa canda / Ja ne Woren Cuckulat ouat mös henen.
- [A-I-642-[JH-15:16]] **Miteikenens** te rucoletta Iselde minun Nimeeni / sen andapi hen teille.
- [A-I-835] **miteikene** eij ole wscosta / se ombi syndi / se on / eij miteken pidhe tecktemen / iotas edh wscu Jumalan mielen ielken oleua.

Pronominin (→) *mikä* partitiivimuodosta ja adverbista (→) *ikänä(ns)* muodostettu yhdyssana, joka Agricolalla esiintyy yleensä myönnytystä ilmaisevana relatiivi-

sanana tai indefiniittipronominin tapaan. Sana esiintyy sekä omistusliitteellisenä että ilman liitettä, ja omistusliite edustaa aina 3. persoonaa lauseen muusta rakenteesta riippumatta. Uppsalan käsikirjassa esiintyy vastaavan rakenteinen, nominaatiivimuotoinen *mikäikänäns*.

mitäkutakin *pron.* 'mitä hyvänsä, mitä kaikkea' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-62-[MT-14:7]] Sentädhen hen lupasi henelle wannotul walalla / että hen tachtol henelle anda / **mitekutakin** hen anoijs.
- [A-II-190-[LK-8:39]] Ja hen poismeni / ia sarnasi ymberi caiken Caupungin / **mitecutakin** Jesus oli henelle tehnyt.

Pronominien (→) *mikä* ja (→) *kuka* partitiivimuodoista tiivistynyt, liitepartikkelin *-kin* sisältävä pronomini-ilmaus, jota Agricola käyttää indefiniittisenä relatiivisanana.

***mitämaks** → **maks**

mitästä → **mikästä**

mitävarten *adv.* 'mitä varten, miksi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-651-[AM-5:18]] We nijlle / iotca HERRAN peiuen pyteuet / Sille **mitewarten** hen teille / quin HERRAN peiue pimeys ombi / ia ei walkius?

Pronominin (→) *mikä* ja postposition (→) *varten* muodostamasta rakenteesta tiivistynyt kysyvä yhdysadverbi. Samat osat esiintyvät yleensä sanaliittona.

mitään *pron.* 'mitään, yhtään, ollenkaan' | (1544) frekvenssin osalta ks. **mikään**

- [A-I-82-[JH-1:3]] Caicki on henen cauttans tehdhijt / Ja ilman hänete ey ole techty **miten** / ioca techty ombi
- [A-I-84-[LK-1:34]] Nijn sanoj Maria Engelille / Quinga teme tulepi? ettem mine mieheste **miten** tiedhe
- [A-I-467] eij ole **miten** swrembata / eli wekiwembe / eijke racastapa ilman sinuta
- [A-I-518] sielle eij **miten** mwta ole / quin aijua hywuyys
- [A-II-102-[MT-26:62]] Ja se Pappein pä mies ylesnoui / ia sanoj henelle. Etkös **miten** wasta?
- [A-II-426-R] Tesse P. Pauali osotta cadhella Esicuualla / ettei Ansio **miten** ole waan ainoa Jumalan Armo.
- [A-I-136-[NEH-9:34]] meiden Kuningaat / Ruchtinat / Papit / ja Iset euet ole tehnyt sinun lais ielken / ja eij **miten** tottelluet sinun keskyäs / ja todistostas
- [A-I-315-[VIIS-9:6]] Ja ios wiele iocu Inhimisten lasten seas teudelinen olis / Nin eij hen sijtteken **miten** kelpais / ios hen on ilman site wisaudheta / ioca sinusta wlgoskieupi

Pronominin (→) *mikä* partitiivista ja liitepartikkelista *-kään* muodostettu kieltokakuinen kvanttori- tai indefiniittipronomini. Muodon päate on äännehistoriallisesti kulunut. Alkuperäisempi (→) *mitäkään* esiintyy myös Agricolan kielessä. Vastaavalla tavalla on muodostettu nominatiivi (→) *mikään*. Muodon *mitään* esiintymät (259) on tietokannassa sisällytetty pronominin (→) *mikään* esiintymiin.

moabiti s. 'moabilainen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-291-[PS-83:7]] Ne Edomitin ia Ismaelitin Maijat / Ne **Moabitin** ia Hagariten.

Etnonyymi on ilmeisesti lainaa ruotsin vastaavasta sanasta *moabit*, joka perustuu Kuolleenmeren itäpuolella asuneen kansan kantaisänä pidetyn Lootin pojan *Moabin* nimeen.

► SAOB 1945 *moabit*; VKS 2021 *moabiti*.

Molek, Molok *erisn.* 'Molok, epäjumala' | (1548) 9 esiintymää

- [A-II-332-[AP-7:43]] Ja te ylesotit sen **Molochin** maian
- [A-III-652-[AM-5:26]] Te cannoitta ne teiden **Molochin** Maiat / ia teiden Epeiumalten Cuuia
- [A-III-776-[3MS-18:21]] Ei sinun pidhe Siemenestes andaman / ette se sen Epeiumalan ***molechin** vffrataisijn / ettei sine riuu sinun Jumalas Nime
- [A-III-776-R] ***Molech** oli yxi Epeiumala / ionga palueluxet He totuit heiden Lapsens
- [A-III-778-[3MS-20:5]] tadhon sen ia caiki ne / quin **Molechin** cansa Hooritehnyet ouat / heiden Canssastans vloxiuritta.

Hepreasta juontuva ei-kristillisen jumaluuden yleisnimitys, jonka Agricola on monien muiden lähteiden tavoin tulkinut erisnimeksi.

► Saarisalo 2009 *Molok*.

molemat, molomat *pron.* 'molemmat, kumpikin (kahdesta)'
(1544) 64 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-1] Rucouskiria / Bibliasta / se on / **molemista** Testamentista / Messuramatusta / ia muusta monesta
- [A-II-716-[ILM-22:2]] Ja **molomille** polilla kymie seisoi se Elemen Puu / se cannoi caxitoistakymeneiset Hedhelmet / ia annoi henen Hedhelmens cunaki Cwcauna
- [A-III-567-[VLT-1:16]] Senteden mine nin idken / ia **molemat** minun Silmeni wette wotauat
- [A-I-546] **Molemista** on Pyhe Hengi / se on / Iseste ja poijasta / Sille **molemat** ouat itzestens / **molemat** wloskieuuet toijsesta / **Molemat** lechteuet **molemista**
- [A-II-464-[1KOR-3:8]] Mutta se ioca istutta / ia se ioca casta ychte **molemat** ouat / Cumbikin saa palcansa tööns pereste.

- [A-II-179-[LK-5:38]] Mutta nori wijna pite pandaman wsijn Leilijn / nin he **molemat** ouat tallella.
- [A-III-135-[1MS-3:7]] Nin heiden **molembain** Silmet aukenit / ia he eckesit alasti oleuansa

Kvanttoripronominilla on tarkkoja vastineita kautta itämerensuomen. Se on komparatiivimuotoinen johdos pronominivartalosta *mo-*, joka on ilmeisesti vanhan *mu*-vartalon (→ *muu*) rinnakkaismuoto. Komparatiivin tunnus *-mpa-* on ikivanha johdinsuffiksi, joka alkuaan on ilmaissut vastakohtaa yleensä ja vasta myöhemmin kehittynyt eräissä kielissä komparatiivin tunnukseksi. Vartalon jäljessä olevan *l*-johtimen alkuperä ja funktio ovat epäselvät, mutta se ja sitä eräissä tapauksissa seuraava *o*-vokaali (Agricolalla 9 esiintymää) näyttävät olevan vanhaa perua, sillä molemmilla on vastine lähisukukielten lisäksi mm. marissa (*molo* 'muu'). Agricolalla *molemat* ja *molomat* esiintyvät aina monikollisina.

► SKES 1958 *molempi*, *muu*; Kulonen 1993 SUST 215 198–199; SSA 1995 *molempi*; NES 2020 *molempi*; VKS 2021 *molemmat*.

Molok → Molek

monai|ste, -sti, -st, monasti *adv.* 'monesti, usein, monta kertaa' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-94] Totuta Canssas rucoelman wsein / quin edheskirjoijtetan Ja **monaijst** Sacramentil kieumeen.
- [A-II-4] Nyt on Jumala sencaltaisen Uskon wahwistoxexi / Temen henen Euangeliumins ia Testamentins Usein ia **monaiste** wanhas Testamentis Prophetain cautta wlosluuanut
- [A-II-326-[AP-5:27]] Ja se Ylimeinen Pappi kysyi heite / ia sanoi / Eikö me ole **monaisti** teite kieldenyt puhumast Canssalle tehe Nimeen?
- [A-III-19] henen pite site racastaman / ia cunnioitzeman / ia mös **monasti** kersimen henen heickotans

Kvanttoripronominista (→) *moni* johdettu adverbi. Vaikka Agricolalla on johdoksesta useita eri variantteja, nykykielen mukainen *monesti* puuttuu.

► VKS 2021 *monasti*.

monarkka *s.* 'monarkki, hallitsija, yksinvalti' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-756] Sille Malachi – – sarnasi Haggeusen ia Zacharian ielkin / sen **Monarchan** Dariusen / ia Artaxerxin Persian Kuningan / ia muidhen aicana

Erikoislaina latinan sanasta *monarcha*, joka juontuu kreikasta. Sanan alkuosan perustana on kreikan *mónos* 'yksin, ainoa', ja jälkiosa tulee verbistä *árkhein* 'hallita'. Latinan mukaista muotoa on ennen käytetty myös ruotsissa.

► SAOB 1945 *monark*; VKS 2021 *monarkki*.

monasti → monaiste

monellamuotoo *adv.* 'monin tavoin' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-632-[HEB-1:1]] JUMALA Wsein ia **monellamooto** Muijnen puhui Isille Prophetain cautta /

Kvanttoripronominin (→) *moni* adessiivista ja substantiivin (→) *muoto* partitiivista koostuvasta inkongruentista rakenteesta tiivistynyt yhdysadverbi.

monelmuodolla *adv.* 'monin tavoin' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-423-[PS-141:0]] Tellens Seurakunda iocapaicas edespannan ia vlosmalatan / Ette hen ombi kieuhe ia Mailmasa **monelmodholla** waiuattu.

Kvanttoripronominista (→) *moni* ja substantiivista (→) *muoto* koostuvasta adessiivissa kongruoivasta rakenteesta tiivistynyt yhdysadverbi.

monenkaltainen *a.* 'monenlainen, moninainen' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-458] yxi Jumala on / yxi HERRA / yxi Hengi / ia caiki ychte / echke quinga **monencaltaiset** ne ouat.
- [A-II-537-[EF-3:10]] nyt pideis tietteuexi tuleman Päruchtinaille / ia Herraudhelle Taiuahisa Seurakundain cautta / se JUMALAN **monenkaltainen** Wijsaus

Kvanttoripronomista (→) *moni* ja adjektiivista (→) *kaltainen* koostuva yhdysadjektiivi.

► VKS 2021 *monen+kaltainen*.

monenkudottu *a.* 'runsaasti kirjailtu' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-275-[PS-45:15]] Hen wiedhen **monencudhotuis** waatteis Kuningan tyge / ia henen Leickisisarens / ne Neitzyet / iotca hende noudhattauat / toodhan sinun tyges.

Kvanttoripronominista (→) *moni* ja verbin (→) *kutoa* partisiippimuodosta koostuva yhdysadjektiivi.

► Heininen 2020 139, myös alav. 151; VKS 2021 *monen+kudottu*.

moni, monta *pron.* 'moni, usea, runsaslukuinen'
(1544) 480 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-134-[NEH-9:25]] hoonet teunens caikinaist hywuyt / Onnistetudh caijwot / Winatarhat / Oliotarhat / ia puudh / ioijsta **moni** hercku södhen
- [A-I-273-[PS-31:14]] **moni** minua pahasti haucku / nijn ette iocahijnen minun edhessen carckopi
- [A-II-514-[2KOR-11:18]] Senwoxi / ette **moni** itzens kerskauat Lihan ielkin / nin mine mös itzeni tahdhon kerskata.

- [A-III-4] Ja mine pelken (Rackat ysteuet) ette **moni** keuhe inhiminen Castens iälkin / senteden nin **monen** swreen Syndijn ombi langanut
- [A-III-656-[AM-8:3]] **Monet** Coolluet Rumihit pite **monissa** paicoissa macaman / iotca sala poiswiedheen.
- [A-I-209-[PS-104:24]] HERRA / quin swret ja **monet** ouat sinun Käsialas?
- [A-I-310] Pyhe Augustinus ia **moni** mw / temen Kirian sen parahan Esikuaan edest pitenyet ouat
- [A-III-201] Monicadhot vrguis leikitzit / pasunille soitit / Cymbelille cumisit / ia **monet** mwdh iloiset Juhlan menot pidhit.
- [A-I-69] Quinga **monda** Päiue Aijastaijas ouat.
- [A-I-135-[NEH-9:28]] Ja sine odhotit **monda** woottha heidhen cansans
- [A-I-255-[PS-3:2]] Voij HERRA / quin **monda** minun wiholisen ouat / Ja njin wsen carckauat minua wstan.
- [A-II-39-[MT-7:22]] **Monda** sanouat minulle sine peiuene / Herra / Herra / Emmekö me sinun nimes caut Propheteranuut / ia sinun nimelles perchelet wlgoaianuuat / ia sinun nimes caut me olemma **monda** wäkeuet awu tehenyuet?

Sanalle on esitetty vastineita sekä itämerensuomesta että permiläiskielistä. Useissa yhteyksissä *moni*-sanana vastineiksi on arveltu myös permiläis- ja ugrilaiskielten tasakymmeniä merkitsevien lukusanojen jälkiosia, mutta nykyäsityksen mukaan nämä eivät kuulu samaan yhteyteen. Sanalle on esitetty vastineita myös indo-eurooppalaisen kielikunnan puolelta, joten se on mitä ilmeisimmin lainaperäinen. Lainauksen ikää ei kuitenkaan ole voitu täsmällisesti selvittää. Indoeurooppalaisen kantakielen muodoiksi on rekonstruoitu **mon(e)gh-* tai **men(e)gh-* runsaasti, paljon. Sana ei esiinny indoiranilaisessa haarassa, josta suomensukuisiin kieliin on saatu monia vanhoja lainoja. Sanan äänneasua viittaa kuitenkin vanhimpiin tunnetuihin kantakieliin, ja eräiden tutkijoiden mukaan yhtäläisyys perustuisi jopa kielikuntien väliseen alkusukulaisuuteen. Sanaa on arveltu myös germaanisperäiseksi, ja sen vastineiksi on esitetty gootin *manags* 'paljon', nykyruotsin *mången*, saksan *manch* ja englannin *many*. Sekä äännehistorian että levikkiseikkojen nojalla lainan täytyy kuitenkin olla germaanista vanhempi. Agricolan kielessä muodoltaan yksiköllinen mutta merkitykseltään monikollinen *moni* voi subjektina liittyä sekä yksikölliseen että monikolliseen predikaattiin. Agricolalla myös yksikön partitiivi *monta* esiintyy perusmuodon tapaan mm. merkitykseltään monikollisena subjektina. Se esiintyy myös perusosana yhdysadverbissa (→) *niinmonta*.

► Thomsen 1870 156 SKES 1958 *moni*; Joki 1973 SUST 151 286 *moni*; Honti Vir. 1988 172; UEW 1988 279–280; Honti 1993 117–120; SSA 1995 *moni*; LÄGLOS 1996 *moni*; EES 2012 *mōni*; NES 2020 *moni*; VKS 2021 *moni*.

monihaarainen *a.* 'monihaarainen, monimutkainen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-III-716] Cartanot / Maiat / Waatet ia mwdh / siihen mös **moniharaiset** pwdh
- [A-I-489] Auta / ette me / aijna walwoijsim / ia henen paha elkiset neuuons caualat aijatoxens / petteweijsset aijwotuxens / ia couckuns / ia **moniharaijsset** constins / wisusta cawattaijsim

Kvanttoripronominista (→) *moni* ja substantiivista (→) *haara* koostuvasta sanaliitosta johdettu yhdysadjektiivi.

► VKS 2021 *moni+haarainen*.

monihaar|aisuus, -oisuus s. 'monimutkaisuus, mutkikkuus' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-464] Sinun cauttas me opimme oijkean ia wissin tien / totisen terueydhen tyge / etteij me cauuan temen mailman **monihaaraijsudhes** exynynne waellaissi
- [A-I-658] sinun palueliaijs tien sowita sinun terwehydhes onnihin / ette caikein temen elemisen / ia tien **monihaaroijsudhesa** / madhaijsit aijna sinun awullas warielta

Johdos adjektiivista (→) *monihaarainen*.

► VKS 2021 *moni+haaraisuus*.

monikahta *pron.* 'muutama, moni, joku/jokin' | (1544) 66 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-512] me rucolema sinua tosilisesta / ja caikesta sydhemeste / ettes adhoijsit caiki ne / iotca – – **monicadhois** wscon cappaleis exyuet – – iselisesta etzije / ia iellenssaatta heiden exytuxes tundemisehen
- [A-II-382-[AP-24:24]] Mutta **monicachtain** peiuein perest / tuli Felix henen Emenens Drusillan cansa /
- [A-II-58-[MT-13:8]] Mutamat taas langesit hyueen mahan / ia teijt hedhelmen / **Monicadhat** satakerdaisen / **monicadhat** cwsikymenkerdaisen / ia **monicadhat** colmekymenkerdaisen.
- [A-II-200-[LK-11:15]] Mutta **monicadhat** heiste sanoit / Hen vlosaia Perkelet sen Beelzebubin Perkeletten pämiehen cautta.
- [A-II-378-[AP-23:12]] Ja quin sis peiue tuli / cokosit heidens **monicadhat** Juttaista / ia sadhattelit itziens /
- [A-II-324-[AP-5:3]] Anania / mixi Perkele teutti sinun Sydhemes ettes pyhen Hengen edes walectelisit / ia poisketkit **monicachtoi** Pellon Hinnasta?

Rakenteeltaan erikoinen pronomini, jonka alkuosana on kvanttori (→) *moni* ja jälki-osana lukusanan (→) *kaksi* partitiivimuoto. Partitiivi on kiteytynyt perusmuodon kaltaiseksi, jolloin sitä voi taivuttaa edelleen normaalin nominin tapaan tai käyttää johdosten kantana (→ *kahtalainen*).

► VKS 2021 *moni+kahta*.

monikarvaus s. 'monenvärisyys, kirjavuus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-139-[JER-13:23]] Taijtaco sijs yxi Etiopialaijnen henen nahans mwttä / eli yxj Pardi henen **monicarwaudhens**

Kvanttorista (→) *moni* ja substantiivista (→) *karva* 'väri' koostuvasta sanaliitosta johdettu substantiivi.

► VKS 2021 *moni+karvaus*.

monikertaisuus → monikerdasuus

monikerdainen *a.* 'moninainen, monenlainen, moninkertainen' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-270-[PS-25:17]] Minun sydheneni murhet ouat **monikerdhaijset**
- [A-I-493] sytytte minussa / sinun Jumallisen rackaudhes Tuli / Jolla sine **monikerdhaijsten** kielden cautta / coco mailman Canssat / coonnut olet / wscon ychteytehen
- [A-I-611] pyhelle hengelle heite lahioijta / wije / ia iodatta / iolla he sinulle **monikerdhaijset** hedhelmet toottaijsit

Kvanttorista (→) *moni* ja substantiivista (→) *kerta* koostuvasta sanaliitosta johdettu yhdysadjektiivi.

► VKS 2021 *monin+kertainen*.

monikerdaisest *adv.* 'moneen kertaan' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-415-[PS-135:0]] seke ychteitzet ette erinomaiset Ihmet ia hyuetteghot / quin Jumala Jacobin Honella / Waldakunnalle ia Pappiudhelle vsein ia **monikerdaisest** osottanut on /

Adjektiivin (→) *monikerdainen* loppuheittoinen elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

► VKS 2021 *monin+kertaisesti*.

monikerdasuus *s.* 'moninaisuus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-504] Senpälle / ette he sen souitun wisaudhens cansa / sijne **monikerdhasudhes** / häpien alaisexi tulisit / Ja nijn sinun tyges / O yximielisudhen racastaija / iellens palaijaijsit

Johdos adjektiivista (→) *monikerdainen*. Johdoksesta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *moni+kertaisuus*.

moninainen *a.* 'moninainen, monenlainen, monilukuinen' (1544) 91 esiintymää, myös Westh

- [A-I-139-[JER-13:22]] Mingetähden minun sencaltaiset tapachtuuat? Sinun **moninaijsten** wärydhes tehden / ouat sinun häpijelises ilmoijtetedh / ia sinun reijtes paliastetudh.
- [A-I-403] O HERRA / ISE caikiwaldias Jumala / ioca **moninaijset** pacanat / sinun nimes tunnustoxeen ydhistit
- [A-II-483-[1KOR-12:00]] Puhuuatko he caiki **moninaisilla** Kielille?
- [A-II-485-[1KOR-14:10]] **Moninaiset** tosin ouat änen caunat Mailmassa / ia ei ychten nijste quitengan ole merckitzematoinda.

- [A-III-202] Senielkin on merkittepe / ette tesse Daudin Psaltarin Ramatos / ouat **moninaiset** ia liaten Wijsineiset Psalmit eli Kijtoswirdhet.
- [A-I-684] Nijtyt / iotca ennen olit carckiat / he nyt wdhella taas roholla wihottauat / Rohot **moninaijsille** cuckaijsilla ja marijoijsilla nyt iellens caunistuuat
- [A-II-662-[JAK-3:2]] Sille **moninaises** me caiki putuma.

Kvanttoriin (→) *moni* perustuva adjektiivijohdos. Johtimen alkuosa *-na-* on historiallisesti essiivin sijapääte.

► Hakulinen 1979 170–171; VKS 2021 *moninainen*.

moninaisuus s. 'moninaisuus; monenmielisyyys, eripura' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-502] sine tunnet caiki sinun laupiudhes ia hyuettegos meiden häteydhenn pällen wloshaijotetun oleuan / minge tedhen mös me nijnnen lughun ia **moninaijsudhen** sinun haltus ia homas laskema
- [A-I-503] O sine ijancaikinen Laupias Jumala / ioca rauhan Jumala olet / rackaudhen / ia yximielisudhen / ja eij rijdhan / eijke **monijnaisudhen**

Adjektiivista (→) *moninainen* johdettu substantiivi.

► VKS 2021 *moninaisuus*.

moninkertainen → **monikerdainen**

moninkertaisuus → **monikerdasuus**

moninkoukuin *adv.* 'monimutkaisesti, mutkikkaasti' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-752] Ah Herra Jesu Christe sinun etehes me temen cokonas lahon / ia mäden puun seijsotam – – caikein henen louckastens / ia ioondens cansa / siselmeijses himoijsa ia haloijsa **moninkouckuijn**

Kvanttorin (→) *moni* ja substantiivin (→) *koukku* muodostamasta, monikon instruktiiivissa kongruoivasta sanaliitosta tiivistynyt yhdysadverbi.

montakertaa *adv.* 'monta kertaa, yhä uudestaan' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-371-[PS-106:43]] Hen pelasti heite **mondakerta** / Mutta he wihoitit henen heiden Neuuoins cansa

Kvanttorin (→) *moni* ja substantiivin (→) *kerta* muodostamasta, partitiivissa kongruoivasta määräterakenteesta tiivistynyt yhdysadverbi.

mores s. '(hyvät) tavat' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-651-R] Mine tadhon sinun Curita / ia **Mores** eli tauat opetta.

Sitaattilaina latinan monikollisesta sanasta *mores*, jonka Agricola on lainannut Lutherin reunahuomautuksesta.

► Heininen 2008 105.

moriattu s. 'murjaani', tässä 'etiopialainen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-707-[SEF-2:12]] Mös tekin *Ethiopiaiset pite minun Miecani cautta tapettaman.
[A-III-707-R] ***Moriatut**.

Partisiippia muistuttava nominijohdos, jonka perustana oleva *moria*-vartalo on abstrahoitu ilmeisesti ruotsin sanasta *morian*. Tämä on keskialasaksan kautta lainattu muinaisranskasta. Sanan taustalla on latinan *maurus*, jolla on tarkoitettu *Mauretanian* maureja eli Pohjois-Afrikan tummaihoista väestöä. Nimitys saattaa perustua väestön omakieliseen etnonyymiin.

► SAOB 1945 *mor²*, *morian*; Etymonline 2021 *Moor*; VKS 2021 *moriattu*.

morsi|an, -in s. 'morsian' (myös kuv.) | (1544) 30 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-710] Ja sentedhen se wsconen Abrahamin paluelia / saattadhen henen Herrans pojalle Isaachille / **morssianda** / anoj Herralda lechtein tykene autuasta alcu / ia onni
- [A-II-252-[JH-3:29]] Jolla ombi **Morsian** / se on Ylke
- [A-III-21] Nin kysyken mös Pappi **Morsiamelle** / Jos hen tacton henen otta Auiomiehexense.
- [A-III-519-[JES-61:10]] hen puetti minun Terueydhen Waateil / ia sille Wanhurskaudhen Hameella hen minun watitzi. Ninquin iocu Ylke henen Caunistoxesans / quin iocu Pappi pramapi / Ja ninquin **Morsian** Tircatillans caunistetun.
- [A-I-89] sen Christusen kihilattun fraawan / caunin **Morsiamen** / puchtan Neitzön / ia Taiualisen Trötingin / Mine – – toijwotan Armon
- [A-I-627] NEuresti mine rucolen / ettes minun – – tekisit osalisexi ynne sinun pyhen Seurakunnas cansa / ioca on sinun rackahin **Morsimas**

Sanalla on vastine useissa lähisukukielissä. Se on vanha balttilainen laina, jota liettuassa vastaa *marti* ja muinaispreussissa *martin*. Sanalla on murteissa runsaasti variantteja, joista *morsiin*-tyyppinen esiintyy monissa itämurteissa.

► Thomsen 1869 74; SKES 1958 *morsian*; SSA 1995 *morsian*; EES 2012 *mõrsja*; Junttila 2015 94; NES 2020 *morsian*; VKS 2021 *morsian*; SMS 2024 *morsian*.

morsian huone s. 'häähuone, häätalo' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-27] **Morsian Honen** Siugnaus.
- [A-III-27] O Caikiualdias ijancaikinen Jumala / anna sinun hyuesti siugnauxes Temen **Morsian honen** päle / ette caiki tesse asuaiset / olisit Rauhasa / ia sinun mieles noutaisit

Substantiiveista (→) *morsian* ja (→) *huone* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *morsian+huone*.

morsianvirsi s. 'häävirsi' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-274-[PS-45:1]] Corachin Lasten yxi **Morsianwirsi** ia Opetus sijte Cuckaisest ia Liliost / edelweisattapa
- [A-III-410-[PS-128:0]] Nin tai on yxi Häidenlaulu ia **Morssianwirsi** / Jolla ne Auiot seke lohutetan / ette caiki Onneliset heille toiuotetaan / ia Jumalalda luuatan.

Substantiiveista (→) *morsian* ja (→) *virsi* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *morsian+virsi*.

muinein → **muinen**

muineinen a. 'muinainen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-342-[MIK-7:20]] Sinun pite Jacobill wacudhen / ia Abrahamill Armon pitemen / ninkuttas meiden Isillen **muijneisina** peijuine wannonut olet.

Indefiniittipronominiin (→) *muu* perustuva adjektiivijohdos, jonka välitön kantasana on adverbis (→) *muinen*, *muinein*.

► VKS 2021 *muineinen*.

muineiselta adv. 'ennestään, vanhastaan' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-355-[AP-15:21]] Sille ette Moseselle ombi **mwineiselda** iocaitzes Caupungis nijte / iotca hende sarnauat / ia ioca Sabbathina hen Sinagogis luetan.

Adjektiivin (→) *muineinen* ablatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

► VKS 2021 *muineinen*.

muine|n, -in adv. 'ennen, muinoin' | (1544) 53 esiintymää

- [A-I-95] **MUijnen** annettin Papille raha cosca Meno oli paha
- [A-I-615] **Muijnen** sanoit Israelin lapset Moseselle / puhu sine meillen / ia me cwlema
- [A-II-64-[MT-14:00]] **Muinein** Öö iaghettijn neliehen Wartiahan / ia cullakin oli colmet hetki.
- [A-II-458] Sen syyn tedhen ne Wahwemat machtauat kyllle itzense cauatta / Ette **mwinen** nin monda Israelista huckan tulit

Indefiniittipronominin (→) *muu* monikolliseen essiivimuotoon *muina* perustuva adverbis, jossa adverbis johtimena on ilmeisesti yksikön tai monikon instruktiivin pääte. Westhin koodeksissa on samantapainen adverbis *muinain*.

► Hakulinen 1979 230–231; VKS 2021 *muinen*.

muistaa v. 'muistaa, pitää mielessä, painaa t. palauttaa mieleen; muistella, ajatella; huolehtia, turvautua' | (1543) 202 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-O-1] Nijte **muista** Elemes aina / nin Jesus sinun Armons laina
- [A-I-269-[PS-25:7]] Mutta äle **muijsta** minun Noruden syndije / ia minun ylitzekeumistens / Mutta **muijsta** minun pälleni / sinun Laupiudhes ielken / sinun hywuydhes tädhen.
- [A-I-98] Nijn Canssa pikimin oppi ia **muijsta** Lasten oppist / ia Lughuijsta.
- [A-I-753] **Muijsta** HERRA Jesu / ette coscas Lihassa ilman synnite elit / nijn sine iocaitzen lihan synnit poijspyhit /
- [A-II-110] Ja Papias Jerosalim Pijspa tete Marcusta **muistapi** / ia Petari henen Ensimeises Lehetuskiriasans
- [A-I-109-[5MS-32:7]] **Muijsta** sen entisen aijghan päle tähenasti / ia aijattele mite hen teki esijsedhen cansa.
- [A-III-418-[PS-137:1]] Liki nijte Wirtoia Babelis me istuime / Ja idkimme / Coska me Zionin päle **muistimme**.
- [A-II-522-[GL-2:10]] meiden piti Waiuasten päle **muistaman** / Jonga mine mös olen ahckeroinut tekemen.
- [A-III-237-[PS-20:8]] Neme vskaldauat Ratasten ia Orichten päle / Mutta me **muistamma** meiden HERRAN Jumalan Nimen päle.

Verbillä on tarkka etymologinen vastine kaikissa lähisukukielissä. Nämä ovat johdoksia vanhemmasta *muja*-vartalosta, jolla on vastineita sekä itämerensuomessa että etäsukukielissä ugrilaiskieliin asti. Sanavartalo kuuluu suomalais-ugrilaiseen perintösanastoon.

► SKES 1958 *muistaa*; UEW 1988 284; SSA 1995 *muistaa*; EES 2012 *möistma*; NES 2020 *muistaa*; VKS 2021 *muistaa*.

muistaus s. 'muistettava esimerkki' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-358] swo armolisesta / ette me seke pideisim henen kersimisens **muistauxen** / ette mös madhaijsim / henen ylesnousemisens seuran nautita

Johdos verbistä (→) *muistaa*.

► VKS 2021 *muistaus*.

muistavainen a. 'muistava, joka muistaa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-540] hen sangen itzens neuritte sinun edheses / aijna **muijstauainen** oma wäryttens ja ilkeyttens

Verbin (→) *muistaa* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi.

► VKS 2021 *muistava*.

muistella v. 'muistella, käydä läpi mielessään, muistaa, pitää mielessä, palauttaa mieleen, muistaa usein' | (1544) 30 esiintymää

- [A-I-336-[JES-43:25]] Mine / Mine wlgospyhijn sinun ylitzekieumises minun techten / Ja en sillea [!] **muistele** sinun Syndies pälle
- [A-I-379] Sen mine ensin **muistelen** / ettes Juttahalda mytihin / ia wiholisten kesin ylenannettin /
- [A-I-479] Mutta mös ettej me / eijke ensinge semmotosita hirmusita pilcoija **muistelem** / emmeke swingan ymmerdhe
- [A-III-270-[PS-42:5]] Coska mine neite **muistelen** / nin mine wloswodhatan minun Sydhemeni itzesseni
- [A-I-172-[JES-64:5]] Sine cochtasit heite iloijsan / ja nijte / iotca wanhurskautta harijoittelit / Ja sinun teilles **muistelit** sinun pälles.
- [A-I-698] sinun aijnohan olen toijuoni ialghat pistettenyt / wsein **muijstelen** sen sinun ialon Kempis puhen

Johdos verbistä (→) *muistaa*.

► VKS 2021 *muistella*.

muisteltapa a. 'kunnioittaen muisteltava' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-542] O hengellinen hengi / mackia ia racastettaua / ja aijna **muisteltapa**

Verbin (→) *muistella* passiivinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina. Partisiipin tunnus on alkuperäisessä, vahva-asteisessa muodossa.

muisto s. 'muisto, muistikuva, muistiin jäänyt tapaus t. asia; muiston kunnioittaminen, muistojuhla; muistoesine, muistutus; muistaminen, muisti' (1543) 74 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-196-[PS-9:7]] Wiholisen Rauhan sine caikeni lopettat / ne Caupungit sine alascukistit / ette heiden **muijstons** ynne heiden cansans huckanduijs.
- [A-III-330-[PS-81:0]] Teme Psalmi weisattin Maiaian Juhlisa / sixi Egiptin / lechtemisen **muistoxi**
- [A-O-16-[1KOR-11:24]] Ottaca / sökette / teme on minun Rumin / ioca teiden edesten annettan / Sen techkette minun **muistoxeni**.
- [A-I-438] LAijna meille / Ise caikiwaldias Jumala / nijn toijmellisesta sinun Todhistaijas / ia pijspas / pyhen Henrickin / iuhla ia **muisto** pitee / ioca sinun armos cautta / ensin meite wscon saati
- [A-III-737-[SAK-6:14]] Ja ne Crunut pite oleman / sen Helemin / Tobiam / Jedaian / ia Henin sen Zephanian Poian / **muistoxi** sijnä HERRAN Templise.
- [A-II-340-[AP-10:4]] Nin hen sanoi henelle / Sinun Rucouxes ia sinun Almuisas ouat ylestulluet **muistoxi** Jumalan edes
- [A-II-703-[ILM-16:19]] Ja se swri Babilon tuli **muistoxi** Jumala edes / ette hen annais henelle Wina Calkin sijte henen Hirmulisen Wihansa Winasta.

- [A-I-370] Olcon henen colemans aijna minun **muistosan**
- [A-I-761] Nin mös sisellisesta sijelussa / toijmen cansa olen rickonut / mielen ierghielle / **muijstolla** / ymmerdhyxella / ia tadholla.

Johdos verbistä (⇒) *muistaa*. Agricolalla *muisto* esiintyy myös perusosana yhdys-sanoissa (⇒) *jälkeenmuisto*, *murheenmuisto*.

► VKS 2021 *muisto*.

muistokirja s. 'kirjallinen muistiinpano t. muistomerkki' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-765-[MAL-3:16]] HERRA sijte warinotta ia sen cwle. Ja se on yxi **Muistokiria** heiden etens / iotca HERRA pelkeuet ia muistauat henen Nimens päle.

Substantiiveista (⇒) *muisto* ja (⇒) *kirja* muodostettu yhdyssana. Samat osat on kerran kirjoitettu myös sanaliitoksi, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *muisto+kirja*.

muistomerkki s. 'muistomerkki, muistutukseksi pystytetty kivi tms.' (myös kuv.) (1548) 4 esiintymää

- [A-II-88-[MT-23:29]] We teille Kirianoppeneet ia Phariseuset / te wlcokullatud / että te rakanat Prophetain Haudhat / ia caunistat Wanhurskasten **muistomerckit**
- [A-III-557-[JER-31:21]] Ylösoienna sinulles **Muistomerkit** / ia asetta sinulles Murhenmuisto / ia cohenna sinun Sydhemes sen oikean tien päle / ionga päle sinun pite waeldaman
- [A-III-557-R] **Muistomerkit** se on / muista site paha / quin edesioutui / quin hen sanois / Ole kijtolinen / ia ele site vnodha.

Substantiiveista (⇒) *muisto* ja (⇒) *merkki* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *muisto+merkki*.

muistous s. 'muistaminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-717] Nijn mös wijmeisen domion ia Peiuen / ja site noutauaijsen ijancaikisen Elemen / **muijstous** / ioca hyuille iloxi ia autuuahudhexi / mutta pahoijlle häpijexi / ia pilcaxi / heluetin tulexi / ia cadhotuxexi / alinomatahan / ja pidhetehen

Johdos substantiivista (⇒) *muisto*. Johdoksesta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *muistous*.

muistutella v. 'muistella, ajatella' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-214-[PS-145:5]] sinun imeelisie töijtes mine **muijstuttelen**

Johdos verbistä (→) *muistuttaa*.

► VKS 2021 *muistutella*.

muistuttaa v. 'muistuttaa, palauttaa mieleen' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-648] Anna minulle site armo – Joca minulle ioca hetke coleman päälle **muijstutais** / ia tesse iloihtemast kielles.
- [A-II-289-[JH-14:26]] Mutta Lohduttaia se Pyhe hengi ionga Ise pite lehettemen minun Nimeheni / se teillen caiki opetapi / Ja se **muistutapi** teillen caiki ne / iotca mine olen teille sanonut.
- [A-III-39] Samalmoto mös manatkan Pappi / nijte / iotca site Sairasta waluouat – aina mainitzeman Jesusen Christusen Nimen henen edesens / ia wahuistaisit ia **muistutaisit** henelle / ette Jesus Christus ombi lunastanut henen
- [A-III-490-[JES-43:26]] **Muistuta** minulle / Taistelkam keskenen Oikiudhes

Johdos verbistä (→) *muistaa*.

► VKS 2021 *muistuttaa*.

mulli s. 'nuori sonni', kuv. 'uhrieläin' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-240-[PS-22:13]] Swret **Mullit** ouat minun ymberipirittenyet / Lihauat Häriet minun ymberinskieritit.
- [A-III-309-[PS-69:33]] Sen pite HERRALLE paramin kelpaman / quin iocu Herke taicka **Mulli** / Jolla ouat Saruet ia Sorcat.
- [A-III-630-[HOS-14:3]] Anna meille caiki synnit andeixi / ia tee meille hyue / nin me tadhom wffrata meiden Hwlten **Mullit**.

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Sen alkuperä on epäselvä, mutta sitä on arveltu (→) *muu*-pronominin adessiivimuotoon perustuvaksi johdokseksi, jolloin se olisi samaa juurta kuin adverbi (→) *muulloin*. Murteissa *mulli* merkitsee yleisesti toisella vuodella olevaa vasikkaa, joten nimityksen perusteena olisi viittaus edelliseen vuoteen eli eläimen syntymäaikaan. Esim. viron adverbi *mullu* merkitsee 'viime vuonna', ja karjalassa *mulloñi vaza* merkitsee "muulloista" eli toiskesäistä vasikkaa.

► SKES 1958 *mulli*; SSA 1995 *mulli*; EES 2012 *muu*; NES 2020 *mulli*; VKS 2021 *mulli*.

multa s. 'multa, maa, maan tomu' (myös kuv.) | (1544) 16 esiintymää, myös Westh

- [A-II-57-[MT-13:5]] Mutamat taas langeisit kiwistön / cussa ei ollut heille palio **mulda** / ia pijan ylesnousit / Sille ettei heille ollut sywe maa

- [A-III-602-[DAN-12:2]] Ja monda / iotca maan **mullas** macauat / yleshereieuet
- [A-I-630] tule ja wapadha Inhimjste / iongas **mullasta** rakenssit.
- [A-II-708-[ILM-18:19]] Ja he heitit **Mulda** heidhen Päidhens päle ia hwsit / idkit ia murectit
- [A-III-49-[SIIR-10:9]] MItes coreilet sine onnetoin **mulda** ia tuhca
- [A-III-136-[IMS-3:19]] sine olet **mulda** / ia **mullaxi** sinun pite tuleman.

Sanalla on vastine useimmissa lähisukukielissä. Sana on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua kantagermaanista alkumuotoa **mulđō* edustaa mm. muinaisruotsin *mulđ*. Myös nykyruotsin *mylla* on selitetty saman sanan johdokseksi.

► Thomsen 1869 135; Hellquist 1939 *mylla*; SKES 1958 *multa*; SSA 1995 *multa*; LÄGLOS 1996 *multa*; EES 2012 *mulđ*; NES 2020 *multa*; VKS 2021 *multa*.

muna s. 'linnun)muna, silmämuna' | (1544) 5 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-17] Eij ole teruelinen söte couat **munat**. fleski. coua Jwsto. Eli sololla paijstettw Liha.
- [A-II-200-[LK-11:12]] Eli ios hen **Muna** anopi / andako hen henelle sen edhest Scorpion?
- [A-III-543-[JER-17:11]] Sille quin iocu Lindu **Munians** hauto / ia ei nijte coori / Nin ikenens ombi se iocu wärie Tauaroita cocopi.
- [A-III-571-[VLT-2:18]] anna peiuelle ia ölle kynelet alaswota / ninquin Oian / Ele mös lacka / eike leueitkö sinun Silmeis **munat**.

Sanalla on vastineita lähisukukielistä samojediin asti. Se kuuluu uralilaisen kielikunnan yhteiseen perintösanastoon. Agricolalla *muna* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *silmämuna*, *silmänmuna*.

► SKES 1958 *muna*; UEW 1988 285–286; SSA 1995 *muna*; EES 2012 *muna*; NES 2020 *muna*; VKS 2021 *muna*.

munahainen s. 'ihmisen sisin' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-339-[JER-20:12]] Ja nyt HERRA Zebaoth / ioca ne wanhurscat kiusat / ja näet **mwnehaiset** ja sydhemet / Anna minun nädhe sinun costos heiden ylitzens

Johdos substantiivista (→) *muna*. Sana merkitsee kirjaimellisesti munuaisia, mutta Agricolalla se esiintyy vain vertauskuvallisessa merkityksessä (→*munaskuu*). Johdoksesta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *munahainen*.

munaskuu s. 'munuainen, munuaisrasva', kuv. 'ihmisen sisin' | (1544) 18 esiintymää

- [A-I-110-[5MS-32:14]] Wojta lehmäste / ia Reeska lambaijsta / ynne caritzadhen raswan cansa. Ja lihauimmat Oijnat / ia Caurit lihawaijn **munaskudhen** cansa

- [A-III-572-[VLT-3:13]] Hen lehetti minun **Munaskuihini** henen Winins Tytteret
- [A-I-259-[PS-7:10]] sine wanhurskas Jumala catzot Sydhemet ia **munascuut**.
- [A-III-469-[JES-11:5]] Ja wanhurscaus pite oleman henen Cupeins wöön / ia vscon henen **mwnaskudhens** siteen.

Substantiivin (→) *muna* johdoksen *munanen* konsonanttivartalosta ja substantiivista *kuu* muodostettu yhdyssana. Jälkiosa *kuu* 'rasva, tali' kuuluu vanhaan perintö-sanastoon mutta ei esiinny Agricolalla itsenäisenä substantiivina. Suomalais-ugrilaisten kielten sanaa on arveltu ikivanhaksi indoeurooppalaiseksi lainaksi.

► SKES 1958 *kuu*²; Koivulehto Vir. 1986a 172; UEW 1988 195–196; SSA 1992 *kuu*²; NES 2020 *munuainen*; VKS 2021 *munaskuu*.

munkki s. 'munkki, uskonnollisen sääntökunnan miespuolinen jäsen' (1548) 5 esiintymää

- [A-II-567-R] Eletteke itze teiten / ia elkette rippuco mudhen caulasa / quin ne laiskat **Munckit** Kerieijet Maanioxijat.
- [A-III-15] Sille ette se [= avioliitto] ombi Jumulan Sanalla ia Lupauxella kijnitetty / ia ei Inhimisilte ylesleutty eike aliettu / ninquin se heiu yxipolisus eleme **Munkeisa** ia Nunnisa.
- [A-III-575-R] Nazareit Juttain seas / olit nin quin meille **Munckit**
- [A-III-704-[SEF-1:4]] Jurinin mine tadhon ne Techteet Baalist vlosiuritta / sijhen mös se Camarim nime / **Munckit** ia Papit teste Paicasta.

Sana on lainattu suomeen ruotsin sanasta *munk*, joka saksan välityksellä juontuu latinan sanasta *monachus* ja edelleen kreikan sanasta *mónakhos*. Tämä on johdos sanasta *mónos* 'yksi' ja merkitsee sananmukaisesti yksinäistä.

► Streng 1915 124; Hellquist 1939 1. *munk*; SKES 1958 *munkki*; SSA 1995 *munkki*; NES 2020 *munkki*; VKS 2021 *munkki*.

muodoinen → **muotoinen**

muodolinen a. 'järkevä, kohtuullinen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-746] mine lujasti madhaijsin caiki Jumalattomat ia mailmajset himot ylenanda / ia olisin aijna **modholinen** / rajjdhis / hurscas / toijmelinen / häwuylinen / cuuliaijnen / laupias / taualinen / ia neure
- [A-I-809] Auta ette me sen saman paastolla / coctolisella rauinolla / waatteilla / **modholisella** sängylle / waluamisella / ia soueliaksi hywihin töijhin saattetaijsima.

Johdos substantiivista (→) *muoto*. Johdoksesta ei vanhassa kirjasuomessa tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *muodollinen*.

muodolisesta *adv.* 'taitavasti; kuvaannollisesti' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-315-[VIIS-9:11]] Sille hen caiki tiete / ia ymmerte / Ja anna sen minua iodhatta minun Töiseni **modholisesta** / ia minua warielkahan henen Cunniaudhens cautta
- [A-II-110] Ja Papias Jerosalim Pijspa tete Marcusta muistapi / ia Petari henen Ensimeises Lehetuskiriasans / Babilonin nimen alla / merkitze **modholisesta** Romin / sanopi / Teruechte teite se seuracunda Babilonias

Adjektiivin (→) *muodolinen* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

► VKS 2021 *muodollisesti*.

muodottuus *s.* 'kohtuuttomuus, holtittomuus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-520] henen tompelisen ylenwisudhens / tyhmen ierijens – – hilimettudhens ia **modhottuxens** / turhan toijmens / ja domios / caikein mwinen kicurins ja krapamises Jumalisisa ja Taiualisisa cappaleisa ja asioijsa

Johdos substantiivista (→) *muoto*. Välitön kantasana on substantiivin abessiivimuoto *muodotta*. Johdoksesta ei vanhassa kirjasuomessa tunneta muita esiintymiä. Johdostyyppi on itäsuomalainen, ja se tunnetaan mm. Kalevalasta.

► Ojansuu 1909a 105–106; VKS 2021.

muodous *s.* 'kohtuullisuus, järkevyyt' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-644] Anna minulle edhescatzomus / wäkewys / wanhurscaus / ia **modhouxen**

Johdos substantiivista (→) *muoto*.

► VKS 2021 *muotous*.

muolla *adv.* 'muualla' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-781] cosca Waldakundas tesse Sanas cautta meisse rupesi / nijn madhaijsima **muolla** ilosa teudelisiet sinun Waldakunnas perilisiet leute

Adverbina käytetty adessiivimuoto pronominin (→) *muu* johdoksesta *muuka* (→ *muukalainen*). Äänneasu on eräille länsimurteille tyypillisellä tavalla eriytynyt tavunrajan katoamisen ja diftongiutumisen kautta. Variantti *muolla* on ominainen eteläpohjalaisille ja yläsatakuntalaisille murteille.

► Rapola 1966 379; VKS 2021 *muualla*; SMS 2022 *muualla*.

muolle *adv.* 'muualle' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-715] eij ole meille ychteken wahwemba turua / quin sinun tyges paeta / ia eij **moolle** kuhungan

Adverbina käytetty allatiivimuoto pronominin (→) *muu* johdoksesta *muuka-* (→ *muukalainen*). Äänneasu on eräille länsimurteille tyypillisellä tavalla eriytynyt tavunrajan katoamisen ja diftongiutumisen kautta (→ *muolla*).

► Rapola 1966 379; VKS 2021 *muualla*.

muolta *adv.* 'muualta' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-137-[JER-3:23]] Totisesta / eij ole Israelin **mwolta** apu / mutta aijnoalda meiden Herralda Jumalalda

Adverbina käytetty ablatiivimuoto pronominin (→) *muu* johdoksesta *muuka-* (→ *muukalainen*). Äänneasu on eräille länsimurteille tyypillisellä tavalla eriytynyt tavunrajan katoamisen ja diftongiutumisen kautta (→ *muolla*).

► Rapola 1966 379; VKS 2021 *muualla*.

muota *s.* 'tapa' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-442-[ROM-11:14]] Jos mine taidhaisin iollaki **modalla** nijte iotca minun Lihan ouat cateutehen yllytte ia heiste mwtomat autuaxi saattaisin.
- [A-II-572-[2TSS-2:3]] Elket kenengen andaco teiten wietelle iollaki **modhalla**.

Sana on ilmeisesti samaa germaanista juurta kuin (→) *muoto*. Lainälhteeksi sopii esimerkiksi kantaskandinaavin **mōta*. Toinen mahdollisuus on, että sana on lainaa venäjästä, kuten vatjan *muota*. Agricolalla *muota* esiintyy partitiivimuotoisena myös perusosana yhdsadverbissa (→) *samallamuotaa*.

► SSA 1995 *muoto*; LÄGLOS 1996 *muoto*; NES 2020 *muovata*; VKS 2021 *muoto*.

muoto *s.* 'muoto, ulkomuoto, hahmo; kohtuus, säädetty järjestys; tapa' (1544) 141 esiintymää, myös, UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-257-[PS-6:8]] Minun **Moton** on muuttunut mwrheni tedhen / ia on wanhannut
- [A-III-132-[1MS-1:26]] Ja Jumala sanoi / Techkem me Inhiminen meiden Cuuasa / meiden **motohon**
- [A-II-228-[LK-20:21]] Mestari / me tiedhem ettes oikein sanot ia opetat / ia et catzo Inhimisen **moto**
- [A-III-121-[JES-53:2]] Eipe henelle ole ychten **Moto** eike cauniutta. Me näime henen / Wan ei ollut henelle meille kelpauata **moto**.
- [A-III-717] Quinga pehme / ia coua cuki on / eli pite ionguun **motoon**.
- [A-III-538-[JER-10:24]] Curita minua HERRA / quitengin **modholla** / ia ei sinun hirmusudhesas / ette sine lehes minua ei mixiken saattais.
- [A-I-221-[PS-148:6]] Hen asetti heite ijexi ia ijancaikisehen / hen souitti heite **modhollans** kieumen / iosta eijuet he horiju.
- [A-I-872] Rippisanat monella **modolla**.
- [A-II-11] Sille **moto** se Euan eli waimon Siemen Christus Jumala ia Neitzyn poica / rickipolki sen wanhan Kermen / Satanan ia Perkelen pään

- [A-II-574-[2TSS-3:16]] Mutta itze Rauhan HERRA / andacon teille Rauhan aina ia caikella **moto**.

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä, esim. karjalan *muoto* ja vepsän *mod* 'kasvot'. Viron *mood* 'muoto, muoti, tapa' on lainaa saksasta, ja vatjan *muota* 'muoto' on todennäköisesti lainaa venäjältä. Sen sijaan suomen *muoto* vastineineen on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **mōta*- edustavat mm. muinaisislannin *mót* 'merkki, tunnusmerkki, kuva' ym. ja muinaisruotsin *mōt* 'muoto, leima, kuva'. Samaa juurta on ilmeisesti myös Agricolan (→) *muota*. Agricolalla *muoto*-sanana partitiivi esiintyy perusosana yhdysadverbeissa (→) *edesmillämuotoo*, *jollakimuotoo*, *millämuotoo*, *monellamuotoo*, *samallamuotoa*, *sillämuotoo*, *tällämuotoa* ja adessiivimuoto perusosana yhdysadverbeissa (→) *kaikellamuodolla*, *jollainmuodolla*, *jollakamuodolla*, *jollakimuodolla*, *millämuodolla*, *monellamuodolla*, *samallamuodolla*, *sillämuodolla*, *tällämuodolla*, *yhdellämuodolla*.

► Thomsen 1869 135; Karsten 1915 124; Hellquist 1939 *mot*; 1922, 26, 31; SKES 1958 *muoto*; SSA 1995 *muoto*; LÄGLOS 1996 *muoto*; EES 2012 *mood*; NES 2020 *muoto*; VKS 2021 *muoto*.

muotoinen, muodoinen *a.* 'muotoinen, kaltainen, näköinen, lainen' (1544) 16 esiintymää, myös Westh

- [A-I-393] hen meiden caltais / lihan / ia sen sisut / paitzi syndie / candaman piti / nijn ette hen muidhen Inhimisten **motoinen** / syndyi lapsucaijsexi
- [A-II-420-[ROM-1:23]] ouat mwttaneet sen catomattoman Jumalan Cunnian / Cuuaxi / ioca ei waan techty ollut catouaisten Inhimisten / Mutta mös Linduin ia Nelijalcaisten ia mateleuain Eleinten **motoisexi**.
- [A-I-738] minge ikenens **motoijnen** mine olen / taicka hyue eli paha / aijna mine sinun paluelias olen.
- [A-II-687-[ILM-9:7]] Ja ne Metzesircat ouat ninen Oritten caltaiset iotca Sotan walmistetut ouat / ia heiden päedhens päle ninquin Crunut / Cullan **motoiset**
- [A-II-697-[ILM-13:11]] henelle [= pedolla] oli caxi Saruea Lamban **modhoitzet** / ia puhui ninquin Lohi kerme
- [A-III-384-[PS-115:8]] Jotca sencaltaisit tekeuet / he ouat heiden **motoisens**

Johdos substantiivista (→) *muoto*.

► VKS 2021 *muotoinen*.

muotous → muodous

mureh, mure *s.* 'murhe, suru, tuska, huoli, huolehtiminen' (1544) 110 esiintymää, myös Westh

- [A-I-177-[VLT-5:15]] Meiden sydhemen riemu loppuij / Meidhen Tantzim on kiendynyt **murehexi**

- [A-II-292-[JH-16:6]] Waan ette mine olen neite puhunut teille / **mureh** teutte teiden sydhemen.
- [A-II-584-R] **Murechta**) se on **Murehen** / hoolen / tuskan ia adistoxen cansa öte ia peiue waluo Rahan ielkijn / ettei he coskan tydhy.
- [A-III-57] MNun racas welien / Sine kyllä wskot ette caiki cappaleet / olkon se Sairaus / **murech** / kipu / waiua / eli mike onnettomus se taita olla / caiki ne tuleuat sijte caikiualdiasta Jumalasta
- [A-II-205-[LK-12:25]] Cuca nyt teiste henen **murehellans** woipi lisete henen wardhellens yhden kynären?
- [A-III-59] hen totisesta sinusta **murehen** pite.
- [A-II-117-[MK-3:5]] Nin hen heidhen pälens catzoi wihaisesta / ia oli **murehesans** heiden Sydhemens sockiudhen ylitze
- [A-II-126-[MK-6:26]] Nin Kuningas tuli **murehesens**
- [A-II-497-[2KOR-2:1]] Mutta sen mine ole itzelleni aiconut / Ette mine taas **murehessa** tulisi teiden tygen
- [A-II-497-[2KOR-2:2]] Sille ios mine teiden **murehesen** saatan / Cuca sis ombi / ioca minun ilahutta / waan se ioca minulda on **murechta** sattu?

Sanalla on vastineita useimmissa lähisukukielissä. Se on rakenteeltaan selvästi johdos, mutta on epäselvää, mistä kantasanaista se on muodostettu. Yksinkertaisen mutta täysin mahdollisen selitysvaihtoehdon mukaan verbi (→) *murehtia* olisi johdos samasta ääntä jäljittelevästä kannasta kuin verbit *murista* ja *murahtaa*, ja *mureh* olisi tämän verbin takaperoisjohdos. Ihminen voi ilmaista surua murinan tapaisella valituksella. Toinen mahdollisuus on, että se kuuluu samaan sanueeseen kuin verbi (→) *mureta*. Murehtiminen voidaan vertauskuvallisesti ymmärtää mielen murtumiseksi. Joka tapauksessa *mureh* edustaa äännehistoriallisesti vanhempaa kantaa kuin suomen länsimurteille ominainen (→) *murhe*. On myös arveltu, että sanavartalo olisi vanha germaaninen laina, jonka lähtömuoto olisi **muriz*-tyyppinen substantiivi. Tämä ei kuitenkaan ole todettu muoto, vaan samaan sanueeseen kuuluvan verbin pohjalta rekonstruoitu hypoteettinen muoto.

► SKES 1958 *murata*, *murhe*; SSA 1995 *murhe*; EES 2012 *mure*¹; Koivulehto 2016 SUST 274 205–206 alav. 1; NES 2020 *murhe*; VKS 2021 *murhe*.

mureh|linen, -llinen, muree|linen, -llinen *a.* 'murheellinen, surullinen' (1544) 16 esiintymää

- [A-I-88-[MT-5:4]] Autuat ouat ne **mureliset** / sille heiden pite saaman lohdutoxen
- [A-II-30-[MT-5:4]] Autuat ouat ne **murelliset** / sille heiden pite saaman lodhutoxen.
- [A-II-240-[LK-24:17]] Nin sanoi hen heille / Mitke puheit ne ouat / iotca te pidhett keskenen kieudhesen / ia oletta **mureheliset**?
- [A-III-73] Ycte heicko sielua ia **murehellista** sydende eipe hen waiua / eike cadota.
- [A-III-164-[JH-16:20]] Te **murehelisexi** tuletta / waan teiden murehen kiäten iloxi.

Johdos substantiivista (→) *mureh*. Osasta esiintymiä vokaalienvälinen *-h-* on kadonnut.

► VKS 2021 *murheellinen*.

murehetoin *a.* 'murheeton, huoleton' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-422] anna sinun wscolistes / synnin andexiandamus / ia rauha / ette he ynne caikista rickoxista seke pudhastettaijsijn / ette mös sinua **murehetoinna** paluelisit
- [A-II-11] Nyt ette Perkele kylle tiesi caiki Inhimiset oleuan hucutetudh sen ensimeisen Inhimisen ylitzekeumisen tedhen / nin hen nijste caikista muista oli **murehetoin**

Johdos substantiivista (→) *mureh*.

► VKS 2021 *murheeton*.

murehettu *a.* 'murheellinen, surullinen' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-758] Mosen Lais se oli poiskielty / Ufframan Jumalalle murhelisi Uffri / Ja iotca **murehetut** olit / ei pitenyt vfframan / eike Uffrista sömen.

Substantiiviin (→) *mureh* perustuva adjektiivijohdos, jonka voi muotonsa perusteella tulkita **murehtaa*-verbin partitiiviksi. Tällaista verbiä ei kuitenkaan esiinny Agricolalla eikä muussakaan vanhassa kirjakielessä. Suomen murteissa saman johdoksen metateettinen variantti *murhettaa* on merkitty muistiin Utajärveltä.

► VKS 2021 *murehtaa*; SMS 2023 *murhettaa*.

murehkammio *s.* 'suremishuone, tuhkahuone' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-673-[MIK-1:10]] Elket site Gathis ilmoittaco / Elket andaco teiten cwlda idkeue / Waan menget **Murehkammion** siselle / ia Tuckahan istucat.

Substantiiveista (→) *mureh* ja (→) *kammio* muodostettu yhdyssana, josta ei vanhassa kirjasuomessa tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *murhe+kammio*.

murehpäivä *s.* 'murheen päivä, murheellinen aika' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-517-[JES-60:20]] HERRAN pite sinun ijancaikisen Walkiudhes oleman / ia sinun **Murehpeiues** loppuut.

Substantiiveista (→) *mureh* ja (→) *päivä* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *murhepäivä*.

murehtaa → **murehettu**

murehtia *v.* 'murehtia, surra, huolehtia, olla huolissaan, pitää huolta'
(1544) 53 esiintymää, myös Westh

- [A-I-279-[PS-35:14]] Mine kieutin itzeni ninquin se / ioca cumpanins taica weliens ielken **murechti**
- [A-II-708-[ILM-18:19]] Ja he heitit Mulda heidhen Päidhens päle ia hwsit / idkit ia **murectit**
- [A-III-48-[SRN-7:4]] Parambi on **murectia** / quin naura. Sille ette murehen cautta sydhen paratan.
- [A-I-433] JUmala / ioca sinun pyhen Apostolis / Paualin sinun cautta / kielsi meite **murechtimast** / nijste / iotca Christusesa ouat nuckuneet
- [A-II-230-[LK-21:14]] Nin pangat nyt se wahwast teiden Sydhemen / ettei teiden pide **murectiman** / quinga teiden pite edhesten wastaman
- [A-II-472-[IKOR-7:34]] Se ioca naipi / hen **murechti** nijte mailmalisia quinga henen pite Miehense kelpaman.
- [A-II-610-[IPT-5:7]] Caiki teiden murehen heitteket henen pälens. Sille ette hen **murechtipi** teiste.

Johdos substantiivista (→) *mureh*. Johdin *-ti-* on yhdysperäinen, ja johdos voidaan selittää suoraan substantiivista *mureh* muodostetuksi. Agricolalla *murehtia* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *edestämurehtia*.

► Hakulinen 1979 293; VKS 2021 *murehtia*.

murehtivainen *a.* 'murehtiva' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-708-[ILM-18:15]] Neinen Warudhen Caupamiehet / iotca heneste ricastunuet ouat / pite taambana seisoman henen Pinansa Pelghon tedhen / idhkeueiset ia **murectiuaiset**

Verbin (→) *murehtia* partisiiipista johdettu adjektiivi.

► VKS 2021 *murehtiva*.

murehuttaa *v.* 'murehduttaa, tehdä murheelliseksi' | (1551) 4 esiintymää

- [A-III-308-[PS-69:22]] Pilca rickiserke minun sydhemeni / ia **murehutta** minua
- [A-III-758] Sihen he itze tila ia syypä olit / iotca heiden Waimoins **murehutit** ia saatoit idkemen.

Substantiiviin (→) *mureh* perustuva johdos. Varsinaiseksi kantasanaksi sopisi verbi *murehtua*, mutta tätä ei esiinny Agricolan teksteissä. Agricolalla on kuitenkin toisesta vartalovariantista muodostettu (→) *murhehtua*.

► VKS 2021 *murehduttaa*.

murentaa v. 'murentaa, särkeä, murskata, lannistaa, kukistaa, tuhota' (myös kuv.)
(1544) 26 esiintymää

- [A-I-256-[PS-3:8]] Sille sine caiki minun wiholiset poskelle paijskat / ia **murennat** Jumalattomaijn hambat.
- [A-III-596-[DAN-2:40]] ninquin Rauta serkepi ia **murenda** caiki / ia ninquin Rauta caiki rickopi / Jurinin temen pite mös caiki serkemen ia **murendaman**.
- [A-II-83-[MT-21:44]] Ja ioca langepi täme kiuen päle / hen **runnellaan**. Mutta ionga päle hen langepi / sen hen **murenda**.
- [A-III-285-[PS-52:6]] Senteden Jumala serkepi sinun iuri coconans / ia **murenda** sinun
- [A-III-651] teghe sinun käsiwardhes entiset Ihmet / senpälle / ettes Antijchristuxen / ia caikein wiholisten coreudhen **murennaijsit**
- [A-I-513] Sine ioca yxinens sinun Jumalisella woimallas / olet ialghallas sen Kermen pään litisteny / ia yxinens wäkewest **murendanut** ja serkenyt olet sen perkelen waldakunnan

Verbi on johdos samasta vartalosta, josta on muodostettu adjektiivi *murea*. Tällä on vastineita useissa lähisukukielissä. Sanavartalon alkuperästä on esitetty erilaisia käsityksiä. Useiden tutkijoiden mukaan *murea* on johdos samasta vartalosta, josta on muodostettu (→) *mur* ja mahdollisesti myös (→) *murtaa*. Toisaalta on pidetty mahdollisena, että itämerensuomen *murea* olisi vanha germaaninen laina, jota edustaa esim. saksan *mürbe* 'murea'. *Murea* ei esiinny Agricolan kielessä, mutta se mainitaan Sorolaisen Postillassa 1621. *Murentaa* esiintyy Agricolalla myös perusosana yhdysverbissä (→) *rikkimurentaa*.

► SKES 1958 *murea*; SSA 1995 *murea*; LÄGLOS 1996 *murea*; EES 2012 *mure*²; NES 2020 *murea*; VKS 2021 *murentaa*.

murentua v. 'murentua, murtua' (kuv.) | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-551-[JER-23:9]] Minun sydhemmen **murendupi** minussa / caiki minun Luuni wapiseuat.

Johdos verbistä (→) *murentaa*.

► VKS 2021 *murentua*.

mureta v. 'murentaa, murtaa, kukistaa, tuhota' (myös kuv.)
(1544) 4 esiintymää

- [A-I-203-[PS-34:21]] Hen ketke henelle caiki henen luunssa / etteij yxiken heiste **muretta**.
- [A-II-227-[LK-20:18]] Jocainen quin langepi sen kiuen päle / se **muretan** / Mutta ionga päle se langepi / sen hen muserta
- [A-II-480-[IKOR-11:24]] OTtacet / söket / Teme on minun Rumin / ioca teiden edhesten **muretahan** / Se techkette minun Muistoxeni.

- [A-I-781] Anna ette Perkelen / Sathanan / Antijchristusen / synnin ja coleman / sockiudhen / pimeyden / ja caiken Heluetin portin waldakunda / sinun Sanas woiyman cautta / meisse ja coko mailmasa **muretaijsihin** / turmellaijsihin / ia perettin cadotetaijsihin.

Verbin (→) *murentaa* rinnakkaisjohdos. Äännehistoriallisista syistä verbien konsonanttivartaloisia taivutusmuotoja on mahdotonta erottaa luotettavasti toisistaan, vaikka ne periaatteessa ovat kahdella eri johtimella muodostettuja (-nta- ja -ta-). Agricolalla *mureta* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *rikkimureta*.

► VKS 2021 *murentaa*.

murettu a. 'särijetty, särkynyt' (kuv.) | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-218-[PS-147:3]] Hen paranda ne **mwretudh** Sydemet / ja läkitze heiden kiwunssa.
- [A-II-54-[MT-12:20]] **Murettua** rokoa ei henen pidhe serckemen / ia switzeuat pellauaist ei pidhe henen sammuttaman

Verbin (→) *mureta* 'murtaa' partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *murentaa*.

murha s. 'murha, (tarkoituksellinen, suunniteltu) tappaminen, tappouhkaus, murhanhimo; (kuv.) kipu, tuska' | (1544) 14 esiintymää

- [A-I-769] Sitelehin olen Nelies hwtuas synnise rickonut / **Murhalle** wighattoman weren wlgoswodhattanut
- [A-II-155-[MK-15:7]] Nin oli yxi ioca cutzuttin Barrabas / ioca ninen Capinan nostaiten cansa sidottu oli / Ja capinan cautta **murhan** tehenyt oli.
- [A-II-336-[AP-9:1]] Mutta Saulus wile puhalsi wchkauxet ia **Murhat** HERRAN Opetuslapsia wstan.
- [A-II-420-[ROM-1:29]] Teunens caikia Wärytte / Salawoteita / Coirutta / Ahneutta / Pahutta / teunens catehutta / **Murha** / Rijta / Petosta
- [A-III-271-[PS-42:11]] Se on ninquin **murha** minun Luissani / ette minun Wiholiseni häueiseuet minua

Sanalla ei ole vastineita sukukielissä. Inkeroisessa on kuitenkin tarkka vastine johdosverbille (→) *murhata*. Sanavartalon alkuperä on kiistanalainen. Sitä on arveltu vanhaksi germaaniseksi lainaksi, jolloin se olisi samaa juurta kuin ruotsin *mord*. Sanavartalon kantagermaaniseksi asuksi on myöhemmin rekonstruoitu **murpa*-. Lainaselitystä on kuitenkin äännehistoriallisista syistä pidetty epävarmana.

► Setälä 1906 SUSA 23:1 22; SKES 1958 *murha*; Hofstra 1985 86, 113; SSA 1995 *murha*; LÄGLOS 1996 *murha*; NES 2020 *murha*; VKS 2021 *murha*.

murhaaja s. 'murhaaja, tappaja' (myös kuv.) | (1548) 12 esiintymää

- [A-II-10] Ja domitan mös wäkiwallasta Miehen tappaiaxi ia **Murhaiaxi**.

- [A-II-717-[ILM-22:15]] Sille ette wlcona ouat Coirat ia welholiset / ia ne Salawooteiset / ia ne **Murhaijat** / ia Epeiumalain Palueliat / ia caiki ne iotca racastauat ia tekeuet Walehen.
- [A-II-623-[IJH-3:15]] Jocainen quin henen Weliens wihapi / hen ombi **Murhaia**. Ja te tiedhette ette iocaitzella **Murhaialla** ei ole se ijancaikinen Eleme henesä pysyä.
- [A-III-533-[JER-7:9]] Ja semmingi te oletta Warcat / **Murhaiat** / Horintekiet / ia Walapatot / ia szuizutat Baalille.

Johdos verbistä (→) *murhata*.

► VKS 2021 *murhaaja*.

murhalinen *a.* 'murhanhimoinen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-778] sine wastoin **murhalisi** waijnoijta salaijsella woijmalla alati meite wariellet
- [A-III-691-[NAH-3:1]] WE sen **murhalisen** Caupungin / ioca teunens Walechta ia Röueyst ombi

Johdos substantiivista (→) *murha*.

► VKS 2021 *murhallinen*.

murha miekka *s.* 'murhamiekka, tappoase' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-213-[PS-144:10]] Sine / ioca Kuningasten woiton annat / ja wapadhat Daud sinun paluelias / häijyden **Murha mieckast**.
- [A-III-427-[PS-144:10]] Sine ioca Kuningaillen Woitot annat / Ja wapadhat Daud sinun Papuelias [!] / ninen Heijudhen **Murha miecasta**.

Substantiiveista (→) *murha* ja (→) *miekka* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *murha+miekka*.

murhamies *s.* 'murhamies, murhaaja, pahantekijä, perkele' | (1544) 6 esiintymää

- [A-III-175-[MT-27:16]] Nin oli henelle silloin yxi cwluisa Fangi / quin oli pahoin tekie ia **murhamies** ioca cutzuttin Barrabas
- [A-I-303] **Murhamiehiste** / iotca wäelle / petoxella / ia wäghytuxelle meite tachtouat Jumalan tielde poijswetä / Ja henen Sanans sammutta Se cxl. Ps.
- [A-I-489] se swri Lohikermes – Jo mailman alghusta **Murhamies** / henen waldakundinens / woijmans / wirghans / paluelians / ia caikein pahaekiste hengelisten iouckoin cansa

Substantiiveista (→) *murha* ja (→) *mies* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *murha+mies*.

murhata *v.* 'murhata, tappaa; nujertaa, tukahduttaa' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-261-[PS-10:8]] Hen istu ia wäighy ymberi cartanoihta / ette hen sala **murhais** sen wighattoman
- [A-III-616-[HOS-6:9]] Ja ne Papit ynne heiden Cumpaniens ouat ninquin Röuerit / iotca weijuuat ia **murhauat** sille Tielle / ioca Sichem pein mäne
- [A-I-782] O Taiualinen Ise / poijspyhi ia **murha** sinun poias Jesusen Christusen cautta pyhese hengese / temen meiden pahan oman liham tachtan
- [A-I-787] ia ette me Mailmaliset himot / lihan hekumat / ia Perkelen hauckutoxet oijkeasti tundisima / wrholisesta wastansotisima / ne samat **murhaijsima** ia coletaijsima

Johdos substantiivista (→) *murha*.

► VKS 2021 *murhata*.

murhaus *s.* 'murhaaminen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-463-R] Willimariat) ouat ne vlconaiset Synnit. Röuetus / Ratelus / Horuus / Miestappo / **Murhaus** / ette tapoit Prophetat ia Christusen.

Johdos verbistä (→) *murhata*.

► VKS 2021 *murhaus*.

murhe *s.* 'murhe, suru, tuska, piina, huoli, huolehtiminen, huolenpito'
(1544) 73 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-241-[JES-26:16]] HERRA / cosca **murhe** tule / nijn sinua etziten
- [A-I-270-[PS-25:17]] Minun sydhemeni **murhet** ouat monikerdhaijset / wie sijs minua poijs minun tuskistani.
- [A-I-346] O HERRA Jumala / ilahuta meite / sinun epekelwotomia paluelioijttas / ioita omain töijdhe wighat **murhesen** saattauat
- [A-I-378] Anna minun sano caikisa minun wstankeumisisen / et **murhen** aijalla
- [A-III-556-R] *lööñ landeitani *Son / yxi **Murhen** ia Kiwun mercki / Nin quin Waimot tekeuet Lapsen synnytemises.
- [A-I-724] Heluetin **murhet** ouat minun ymberisalanet / coleman paulat ouat minun ennettenyuet.
- [A-I-756] Minulle ombi Christimetoin **murhe** / hooli / ia swru minun elatoxeni tedhen
- [A-I-105] me loonnolisesta epäijlemme / meiden heicon wscom cautta / ios sine meiste **murhen** pidhet
- [A-III-268-R] minulda cato näky swren **murhen** deden.
- [A-III-271-[PS-42:7]] Minun Jumalan / **murheisans** on minun Sielun minussa

Substantiivin (→) *mureh* länsimurteinen rinnakkaismuoto.

► VKS 2021 *murhe*.

murheelinen *a.* 'murheellinen, surullinen, surkea' | (1544) 40 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-203-[PS-34:19]] HERRA on iuri lesse nijte / ioijlla **murhelinen** Sydhen on / ja auta nijte ioijlla ombi holelinen mieli.
- [A-I-399] Caikiwaldias ISE / ijancaikinen Jumala / **murhelisten** lohutos / heickodhen wäkewys /
- [A-III-203] Nin ouat mös Lohutoxen Psalmit / iotca ne **murheliset** / kiusatudh / ia waiuatudh / Perkelelde ia Mailmalda / ylesoiendauat ia Lohuttauat.

Johdos substantiivista (→) *murhe*. Toisen tavun vokaali voi lounaismurteiseen tapaan olla myös lyhyt. Rinnakkaismuotona esiintyy adjektiivi (→) *murehelinen*.

► VKS 2021 *murheellinen*.

murheenen *a.* 'murheinen, surullinen' | (1551) 1 esiintymä, myös UpsE

- [A-III-209] Daudin Psaltari – – Quin leikitze Cullaisil Kielille / **murhesil** ia raskail mielille.

Johdos substantiivista (→) *murhe*. Uppsalan evankeliumikirjassa esiintyy variantti *murheinen*. Agricolan sanan murreasu viittaa eteläpohjalaisiin murteisiin, joissa pääpainottoman tavun *i*-loppuinen diftongi on kehittynyt alkukomponenttinsa pidentymäksi. Ainutkertainen muoto voi olla myös painovirhe.

► Rapola 1966 476; VKS 2021 *murheinen*.

murheenmuisto *s.* 'surun muistomerkki' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-557-[JER-31:21]] Ylösoienna sinulles Muistomerkit / ia asetta sinulles **Murhenmuisto**

Substantiiveista (→) *murhe* ja (→) *muisto* muodostettu yhdyssana, jonka ilmeisenä esikuvana on Lutherin Raamatun *Trawrmal*.

► VKS 2021 *murheen+muisto*.

murheetoin *a.* 'murheeton, jolla ei ole surua ja huolta' | (1544) 4 esiintymää, myös Westh

- [A-I-442] anna mös armolisesta meille terwehys / ia rauha / ette sinun Seurakunnas **murheetoin** sinua paluelis wapahudhes / cosca caikinaijset wastoinkieumiset / ia willityxet olisit estettyt
- [A-I-650] me rucolema / ettes – – caiki exytxet **murhetomas** ia Christilises wapaudhes sinua paluelis
- [A-I-681] Anna meille armoijas / ette me wahwasa wscosa / madhaijsima wrholisesta hende wastanseijsa / ia tene öenne sinun pyhen warielluxes alla / **murhetojna** leweite

Johdos substantiivista (→) *murhe*.

► VKS 2021 *murheeton*.

murheettomast *adv.* 'vailla murheita, levollisesti' | (1543/1559) 1 esiintymä

- [A-O-21] Sitte pane sinus **murhettomast** / Jumalan nimen mata.

Adjektiivin (→) *murheetoin* loppuheittoinen adverbijohdos tai elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

► VKS 2021 *murheettomasti*.

murhehtia *v.* 'murehtia, surra, olla murheissaan'

(1544) 11 esiintymää, myös UpsE (*murhettia*), Westh

- [A-I-648] Joka minulle oman syndijen malkan / eli ricotusten palioudhen osutais / ia nihte **murhectiman** saattais
- [A-I-372] Ja cosca sinun pinas aijca lehestuij / nijn sine tachtoi **murhehtia** / ia hoolia / ia cauhistuua / ninquin totinen Inhiminen
- [A-III-270-[PS-42:6]] Mites **murhedhit** sinuas minun Sielun ia nin leuotoin olet minussa?

Johdos substantiivista (→) *murhe*. Rinnakkaismuotona esiintyy substantiivista (→) *mureh* johdettu (→) *murehtia*.

► VKS 2021 *murehtia*.

murhehtivainen *a.* 'murehtiva, surun vallassa oleva' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-700-[HAB-4:7]] Mine näin ne Etioperin Maiat **murhectiuaiset** / Ja ne Madianiterin teldat wapitzeuaiset.

Verbin (→) *murhehtia* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi.

► VKS 2021 *murehtiva*.

murhehtua *v.* 'murehtua, tulla murheelliseksi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-701-[HAB-4:16]] Ette mine sencaltaista cwlen / nin minun watzan **murhectu**

Johdos verbistä (→) *murhehtia*.

► VKS 2021 *murehtua*.

***murhehuone** *s.* 'surutalo'

Murhehuone ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sana-liittona *murheen huone*.

► VKS 2021 *murhe+huone*.

murheinen → **murheenen**

murhepäivä → murehpäivä

*murhevirsi s.

Murhevirsi ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona *mureen virsi*.

► VKS 2021 *murhe+virsi*.

murtaa v. 'murtaa, särkeä, taittaa, jakaa; puhua murtaen' (1543) 27 esiintymää, myös, UpsE, UpsK, Westh

- [A-III-526-[JES-66:3]] Joca Lamban wffrapi / ombi quin iocu Coiran caulan **murtais**.
- [A-II-63-[MT-14:19]] Ja otti nee wisi leipe / ia caxi cala / Ylescatzatti Taiuasen / kijtti Jumala / **murssi** ia annoi ne leiuet Opetuslapsillens
- [A-II-66-[MT-15:36]] Ja hen otti ne seitzemen leipe / ia calat / kijtti Jumalat / **mursi** / ia annoi Opetuslastens
- [A-O-16-[1KOR-11:23]] MEiden Herran Jesus Christus sine öne / iona hen petettin / otti hen leiuen / ia sijtte quin hen kijtti Jumalan / **mursi** ia annoi opetuslapsens
- [A-II-478-[1KOR-10:17]] Se Leipe / ionga me **murdhama** / eikö se ole Christusen Lihan Osaliseus?
- [A-II-18] neisse Canssoisa ouat moninaiset Kielet eli puhen taaut [po. tauat] / nin / ette cuki neiste Makunnist / iotakin **murta** toisen Maankieliste

Verbillä on varmoja vastineita kaikissa lähisukukielissä. Vastineeksi on arveltu myös mordvan verbiä *mur dams* 'palata takaisin', mutta tämä rinnastus on merkityseron kannalta epäilyttävä. Yleensä *murtaa*-verbiä on arveltu johdokseksi samasta vartalosta, josta on muodostettu myös (→) *muru* ja (→) *murentaa*.

► SKES 1958 *murtaa*; UEW 1988 288; SSA 1995 *murtaa*; EES 2012 *murdma*; NES 2020 *murtaa*; VKS 2021 *murtaa*.

murtaminen s. 'murtaminen, jakaminen' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-241-[LK-24:35]] Ja he iuttelit heille mite Tielle tapactanut oli / ia quinga hen heilde tuttu oli sijte Leiuen **murtamisesta**.
- [A-II-319-[AP-2:42]] Mutta nin he pysyit alati Apostolitten opis / ia Osaliseuxes / ia Leiuen **murtamises** / ia Rucouxes.

Johdos verbistä (→) *murtaa*.

► VKS 2021 *murtaminen*.

murtua v. 'murtua, katketa (myös kuv.); poiketa, olla erilainen' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-444-[ROM-11:19]] Ne Oxat ouat **murtuneet** / ette minun piti siihen iellens istutettaman.

- [A-II-444-[ROM-11:20]] He ouat **murtuneet** / heiden epeuskonsa tedhen / Mutta sine seisot vskon cautta.
- [A-III-212] Waicka wähe **murto** Psalmein tulkitos / Rucoskirias ia tesse Ramatos.

Johdos verbistä (→) *murtaa*.

► VKS 2021 *murtua*.

muru s. 'muru, murena, pieni pala' | (1548) 9 esiintymää

- [A-II-63-[MT-14:21]] Nin he cocoisit **murua** caxitoistakymende corghia teunnä / quin ylitze ieit.
- [A-II-66-[MT-15:27]] Sööuet quitengin penickat nijste **murui** / iotca heiden Herrains peudhelde putuuat.

Sanalla on varmoja vastineita useimmissa lähisukukielissä. Se on yleensä selitetty johdokseksi vartalosta, jolle vastineita on esitetty myös ugrilais- ja samojedikielisistä. Näiden perusteella sanavartalo lasketaan vanhaan omaperäiseen sanakerrostumaan kuuluvaksi. Toisaalta on kuitenkin viitattu siihen mahdollisuuteen, ettei itämerensuomen *muru* kuuluisikaan etäsukukielten sanojen yhteyteen vaan olisi vanha germaaninen laina, jonka alkumuodoksi sopisi kantagermaanin **mura-*. Tämän myöhempi edustaja on mm. ruotsin murteellinen *mor* tai *mår*, joka merkitsee pientä tähteeksi jäänyttä palasta. Agricolalla *mur* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *kruusinmur*, *tähdemur*.

► SKES 1958 *mur*; UEW 1988 288; SSA 1995 *mur*; LÄGLOS 1996 *mur*; EES 2012 *mur*⁻²; NES 2020 *mur*; VKS 2021 *mur*.

muserrella v. 'muserrella, kouristella' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-195-[LK-9:42]] Ja coska hen wiele menolla oli / repeli hende Perkele ia **muserteli**.

Johdos verbistä (→) *musertaa*.

► VKS 2021 *muserrella*.

muserrettu → **muserttu**

musertaa v. 'musertaa, murskata, ruhjoa, nujertaa' (myös kuv.) | (1544) 13 esiintymää

- [A-III-572-[VLT-3:16]] Hen ombi minun Hambani säpälexi **musertanut** / Hen Tuhghassa minun kieritti
- [A-II-227-[LK-20:18]] Jocainen quin langepi sen kiuen päle / se muretan / Mutta ionga päle se langepi / sen hen **muserta**
- [A-III-317-[PS-74:14]] Sine **musersit** Walaskalain päädh / ia annat ne Roaxi sille Canssalle metzencorues.
- [A-I-256-[PS-6:3]] paranna HERRA minua / sille minun Lwuni ouat **muserdhut**

- [A-III-599-[DAN-7:23]] Sen pite caiki Makunnat ylessömen / tallaman ia **musertaman**.

Verbillä on tarkkoja vastineita eräissä lähisukukielissä, ja lisäksi itämerensuomessa ja saamessa on mahdollisia johdoksia samasta vartalosta. Sanavartalon etäisempi alkuperä on epäselvä. Kysymyksessä saattaa olla omaperäinen deskriptiivisana. Agricolalla *musertaa* esiintyy myös perusosana yhdyserbissä (→) *rikkimusertaa*.

► SKES 1958 *musertaa*; SSA 1995 *musertaa*; EES 2012 *muserdama*; NES 2020 *musertaa*; VKS 2021 *musertaa*.

muserttu *a.* 'muserrettu, murskattu' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-595-[DAN-2:35]] Silloin tulit ynne **musertuxi** / se Rauta / Sau / Cupari / Hopia ia Culta / ia tulit ninquin Acanat Suuiloghas
- [A-III-748-[SAK-11:16]] Site rickilötye ia site **musertu** euet paranna

Verbin (→) *musertaa* konsonanttivartaloinen partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

musertua *v.* 'musertua, murskaantua, murtua' (myös kuv.) | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-228-[2SM-22:8]] Maa lijckui / ia wapitzi Ne Taijwasten peruxet **museruijt** / ia cocounssit / cosca hen wihastuij.
- [A-I-275-[PS-32:3]] Sille cosca mine tadhoi waijdholla / **muserduijt** minun Luuni / Lepitze minun Jcapeijwesen Idkun.

Johdos verbistä (→) *musertaa*.

► VKS 2021 *musertua*.

musta *a.* 'musta, tumma; pimeä, synkeä' | (1544) 12 esiintymää

- [A-II-33-[MT-5:36]] Eike pääs cautta pide sinun wannoman / sentehden ettei sine woi yhte hiusta walkiaxi / eli **mustaxi** tehde.
- [A-III-736-[SAK-6:2]] Ensimeisen Rattan edes olit Ruskiat Orhit / ia sen toisen Rattan edes olit **Mustat** Orhit.
- [A-I-229-[2SM-22:12]] Henen Maijans ymberille oli pimeys / Ja **musta** wedhen sackeus / paxuista piluiste.
- [A-I-120-[JOEL-2:2]] Pime päijue **musta** päijue / ia Sumuinen päiue / ia vtuiuen päijue

Sanalla on kiistaton etymologinen vastine kaikissa lähisukukielissä mutta ei yhdesäkään etäsukukielessä. Eräissä suomen murteissa esiintyy samassa merkityksessä myös *t:tön* variantti *museva*, jolla on vastineita itäisissä lähisukukielissä. Sanavartalon etäisempi alkuperä on kiistanalainen. Eräiden tutkijoiden mukaan *musta* saattaisi olla jäänne Baltian alkuperäisasukkaiden tuntemattomaksi jääneestä kielestä. Toisen teorian mukaan *musta* olisi lainaa balttilaiselta taholta ja olisi alkuaan partisiippimuoto lyömistä merkitsevistä verbistä. Merkitysyhteys syntyisi sen kautta,

että *musta* olisi viitannut lyömisen aiheuttamaan mustelmaan. Äännehistoriallisesti ja semanttisesti parempi lainalähde on esitetty germaaniselta taholta. Alku-muodoksi on rekonstruoitu kantagermaanin **mus-ta-*, jota edustaa mm. norjan *must* 'höyry, sumu'. Merkitysyhteyttä voi perustella siten, että säästä puhuttaessa sumuinen on usein käytännössä sama kuin synkkä, pimeä tai tumma.

► SKES 1958 *museva, musta*; Koski 1983 59–63, 245–261; SSA 1995 *museva, musta*; LÄGLOS 1996 *musta*; Liukkonen SUST 235 1999 95–97; Koivulehto 2001a FUF 56 57, 58 alav. 3; EES 2012 *must*; Junttila 2015 119; NES 2020 *musta*; VKS 2021 *musta*.

musta kansa s. 'tummaihoisen kansa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-470-[JES-11:11]] henen Canssans techteite / iotca ienyet olit. Nijlde Assirilde / Egijptilde / Patrosilde / **musta canssalda** / Elamitilde / Sineareilda hamateilda / ia nijlde meren Lodhoijlda.

Adjektiivista (→) *musta* ja substantiivista (→) *kansa*¹ muodostettu sanaliitto, joka taivutuksensa ja rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi. Agricolan esimerkki esiintyy kansojen luettelossa ja siitä on taivutettu vain perusosa. Henrik Florinuksen suomentamassa kirkkolaissa 1688 yhdyssana *mustakansa* viittaa romaneihin.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *musta+kansa*.

mustaus s. 'synkeys, pimeys' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-668-[JUD-1:13]] Exyueliset Tähdhet / ioille se pimeudhen **mustaus** tähdhelle pandu ombi ijancaikisesta.

Johdos adjektiivista (→) *musta*. Nykysuomen vastaava johdos on *mustuus*, mutta vanhassa kielessä ominaisuudennimen johdin on voitu liittää myös suoraan nominin vokaalivartaloon.

► Hakulinen 1979 142–146; VKS 2021 *mustaus*.

mustentua v. 'mustua, muuttua mustanpuhuvaksi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-575-[VLT-4:8]] Mutta nyt ombi heiden Loondons nin **mustennuet** syngydhest / ettei he Cadhuilla taita tuta

Johdos adjektiivista (→) *musta*. Samassa merkityksessä esiintyy (→) *musteta*.

► VKS 2021 *mustentua*.

musteta v. 'tummua, himmentyä, mustua' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-574-[VLT-4:1]] QUinga on Culta ratki nin **mustennut**?

Johdos adjektiivista (→) *musta*. Samassa merkityksessä esiintyy (→) *mustentua*.

► VKS 2021 *musteta*¹.

muta s. 'muta, lieju' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-307-[PS-69:3]] Mine waion syuehen **Mutahan** / iossa ei pohia ole

Sanalla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä mordvaan asti. Sen alkuperä on kiistanalainen. Se on perinteisesti laskettu vanhaan perintösanastoon kuuluvaksi, mutta sille on esitetty myös sekä äännerakenteen että merkityksen kannalta vakuuttava germaaninen lainaetymologia. Tämän mukaan lainälähteenä olisi kantagermaanin **muþa*-, jota edustaa mm. muinaisskandinaavin *moð* '(heinän) jätteet'. Vaikka lainaselitys sinänsä on moitteeton, sen epäilyttäväksi piirteeksi on katsottu se seikka, että vanhoja germaanisista lainoja ei yleensä ole mordvassa asti. Nykytiedon valossa *muta* ei kuitenkaan olisi ainoa laina, jonka levikki on näin laaja.

► SKES 1958 *muta*; UEW 1988 705; SSA 1995 *muta*; LÄGLOS 1996 *muta*; Koivulehto 1999c SUST 237 79; NES 2020 *muta*; VKS 2021 *muta*.

mutka s. 'mutka, koukku; mutkikas t. oikukas tilanne' (1544) 2 esiintymää

- [A-I-754] pahan puun / caikein henen iurdhens / haarains / oxains / lechtijens / hedhelmeins / ia caikein henen **mutkains** / louckains / ia pachkains cansa
- [A-I-404] anna Cansallas / site racasta / iotas käsket / site halaita / iotas lupat / ette mailman **mutkan** keskelle / sijnä olcoon meiden sydhemet kijnitetyt / cussa totiset ilot ouat

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Konkreettisen koukun, mutkan tai taipeen lisäksi se on vanhastaan merkinnyt myös kummallista tapausta, konstia, koukkuja tai metkua. Sanan alkuperä on tuntematon. Vastineita on esitetty myös eräistä samojedikielistä, mutta muiden etäsukukielten vastineiden täydellisen puuttumisen takia todennäköisempää on, että kysymys on vain satunnaisesta samankaltaisuudesta. Sanaa on myös arveltu jäänteeksi Itämeren alueen tuntemattomiksi jääneistä alkuperäiskielistä.

► SKES 1958 *mutka*; UEW 1988 282–283; SSA 1995 *mutka*; Saarikivi 2004 SUSA 90 208; NES 2020 *mutka*; VKS 2021 *mutka*.

mutkasuus s. 'monimutkaisuus, oikullisuus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-529] Löö minun selken ia caulan / ette mine notkistaijsin minun **mutkasuten** sinun tadhos ielkin

Johdos substantiivin (→) *mutka* adjektiivijohdoksesta *mutkanen*, joka ei esiinny Agricolan kielessä. Johdoksesta *mutka(i)suus* ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *mutkaisuus*.

mutta *konj.* 'mutta, vaan; paitsi; entä'; lisäksi yleiskonjunktiona ilman varsinaista ominaismerkitystä | (1543) 3064 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-24] Tulkittu Somen Turus / **Mutta** paynettu Stocholmisa Amud Lauritzen poijalda
- [A-II-466-[1KOR-4:10]] Me olema Tompelit Christusen tedhen / **Mutta** te oletta wijsat Christusesa. Me heicot / **Mutta** te wäkeuet. Te cunnialiset / **Mutta** me ylencatzotud.
- [A-I-11] Ele päästes laske wertä. **mutta** heltes kylue monda kerta.
- [A-O-12-[MT-6:13]] Ja ele iodhatta meite kiusauxen. **Mutta** päste meite pahasta.
- [A-I-137-[JER-3:23]] Totisesta / eij ole Israelin mwolta apu / **mutta** aijnoldal meiden Herralda Jumalalda
- [A-I-325-[JH-17:12]] Ja eij kengän nijste cadhonnut / **mutta** waan se cadhotettu lapsi / ette kirioijtus teutettemen piti.
- [A-I-234-[TOB-13:4]] saattacat heite tietemähen / etteijkengen caikiwaldias Jumala ole / **mutta** hen yxinens
- [A-I-649-[JH-14:6]] Ja eijkengen tule Isen tyge / **mutta** minun cauttani.
- [A-II-401] Nin ei vsko tule / **mutta** ainoastans Jumalan sanan taica Euangelium cautta /
- [A-II-133-[MK-8:29]] Ja hen sanoi heille / **Mutta** kenengä te sanotta minun oleuan?
- [A-II-426-[ROM-4:3]] **Mutta** mite Ramattu sano?
- [A-II-366-[AP-19:26]] te näet ia cwletta / ette ei waiwoin Ephesis / **mutta** lehes caikella Asian maalla ombi teme Pauali vskottanut ia poiskiendenyt palio Canssa
- [A-II-372-[AP-21:13]] mine olen walmis / ei waan sidhotta / **mutta** mös coolemaan Jerusalemis / HERRAN JESUSEN Nimen tedhen.
- [A-I-214-[PS-144:15]] O autuas Canssa / ionga nijn käsi kieupi / **Mutta** autuas on se Canssa / Jonga HERRA JUMALA on.
- [A-I-259-[PS-7:15]] Catzo henelle ombi paha mielese / Onnetutta hen raskas on / **Mutta** henen pite wäryte synnyttemen.
- [A-I-635] **Mutta** O Ise caikiwaldias Jumala / sine kylle tiedhet / etteij me ole mite rickoneet Perkelen / Pauin / Antijchristusen heiden iouckunens / wastan
- [A-I-721] Eij ole minulla ychten ansiota eijke hywije tōijte / ioita mine sinu ethees taidhan wethe / **mutta** (woij) palio paha mine itzeseni näen
- [A-I-835] **Mutta** catzos tesse / quingakaltaijsen wscōn hen meisse tactopi olla
- [A-II-202-[LK-11:42]] **Mutta** we teille Phariseuset / ette te Tiunin teete Minduist ia Rudast / ia caikinaisest Caalist / ia te poisietet Domion ia Jumalan Rackauden.
- [A-II-478-[1KOR-10:20]] **Mutta** sen mine sanon / Ette mite Pacanat wffrauat / sen he Perkeleille wffrauat ia ei Jumalalle.
- [A-II-589-[2TIM-3:14]] **Mutta** Sine / pysy nijse / iotas oppenudh olet / ia sinulle wskottu ombi

Sanalla ei ole tarkkoja vastineita sukukielissä, mutta sen murteellisella variantilla *muuta* on vastine sekä inkeroisessa että karjalassa. Kirjakielen mukainen *mutta* on suomen kielen erilliskehityksen aikana syntynyt konjunktio. Sen alkuosana on

ikivanha indefiniittipronomini (→) *muu*, mutta jälkiosasta on annettu useita selityksiä. Näistä yhden mukaan *-tta* on historiallisesti sama aines kuin ikivanha yleisen erosijan pääte *-ta/tä*, joka nykysuomessa esiintyy partitiivin päätteinä. Sanan alkuperäinen muoto olisi tällöin ollut *muuta*, joka edelleenkin esiintyy murteissa ja lähisukukielissä. Vokaalin on arveltu lyhentyneen painottomissa lauseasemissa. Konsonantti *t* olisi puolestaan saattanut pidentyä sellaisissa puhekielen muodoissa, joista loppuvokaali on kokonaan kadonnut (*mut*). Tällaiset ovat yleisiä sekä murteissa että nykypuhekielessä. Toisen teorian mukaan *-tta* on sama johdina-aines, joka esiintyy myös konjunktioissa (→) *että* ja (→) *jotta*. Päätetä on arveltu sekä karitiiviseksi (vailla olemista), prolatiiviseksi (kautta kulkemista) että modaaliseksi (tapaa ilmaisevaksi) johtimeksi. Kolmannen selitysvaihtoehdon mukaan *-tta* on sama pääte kuin abessiivin sijapäätte. Tällöin *mutta* olisi alkuaan ollut **muutta* 'ilman muuta'. Murteissa sana saattaa nykyäänkin esiintyä asussa *muutta*. Agricolan esiintymissä ei ole tapauksia, jotka yksiselitteisesti viittaisivat pitkävokaaliseen muotoon.

► Jännes 1891 Suomi 3:4 289–294; Kuusinen Vir. 1957 34–48; SKES 1958 *mutta*; Hakulinen 1979 393–394; SSA 1995 *mutta*; NES 2020 *mutta*; VKS 2021 *mutta*.

muu *pron.* 'muu, toinen' | (1544) 544 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-809] Auta / ette cosca ioku caunis Inhiminen / cuua / taicka **mw** loondocappale / meilde nähdhén / etteij se meite saattaijsi kiusauxen
- [A-II-28-[MT-3:00]] Sen mös Christus teki / ettei hen Cunniaas ia wanhurcauttans omistanut / waan annoi itzens castetta ia coletetta / ninquin iocu **mw** Syndinen.
- [A-II-291-[JH-15:24]] Ellei mine olisi nijte töite heiden seasans tehnyt / ioita ei kengen **mw** tehnyt / nin ei olis heille syndi.
- [A-II-310] Pyhe Augustinus ia moni **mw** / temen Kirian sen parahan Esikuuán edest pitenyet ouat
- [A-III-5] ombi sangen coctolinen ia oikein / ettei ioopunut Tompeli olisi se Pappi / eike **mw** Tyly sallitaisi ia sodhaisi Castamahan
- [A-III-49-[SIIR-10:10]] ia etpesine mike **mw** ole quin yxi ilkie loca wiele eleises
- [A-III-86] Alcu macta olla iocu Psalmi. Kijtoswirsi / eli **mw** Rucous Somen kielen pyhiste Ramatuista wlosotettudh
- [A-II-391-[AP-28:9]] Coska se oli techty / tulit mös **mw**dh iotca sairastit sijne Lodhossa / ia parattijn.
- [A-II-6] Se meiden tule pite / ninquin **mw**dh caiki Christusen hyuet Töödh ia Teghodh
- [A-II-712-[ILM-20:5]] Mutta ne **mw**dh Cooluista eiuet wirgonuet / sihenasti ette tuhat wootta teuteten.
- [A-II-457] Mwtomat mös waimot tadhoit Auoipäin kieudhe ia **mw**dh sencaltaiset.
- [A-I-534] Mike mine ilman henete olen / **mw**ta quin yxi quiua puu?
- [A-III-579-R] Ja ei ole quitegan **mw** / quin sula walhe.
- [A-III-657] p. Pauali sanopi / j. Cori ij. Ei henens **mw**ta tieteuén waan Christusen
- [A-III-533-[JER-7:6]] elket waeltaco **muidhen** Jumaloitten ielkin / teillen omaxi wahingoxi.

- [A-I-801] Wariele meite nijste hirmuijsista wighoijssta panetoxesta / laijttamuxesta / soijmauxesta / häweijsemöxesta / kielincandeista / ia walechtelemisesta **muijnen** Inhimisten pälle.

Pronominivartalolla on etymologisia vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä unkariin asti. Se kuuluu suomalais-ugrilaisten kielten ikivanhaan perintösanastoon. Monien muiden pronominiin tapaan sen monikon genetiivimuodon päätteenä voi olla Agricolan kielessä useille vanhoille länsimurteille ominainen *-inen* (*muinen* 'muiden').

► Ojansuu 1909a 102–103; SKES 1958 *muu*; UEW 1988 281–282; SSA 1995 *muu*; EES 2012 *muu*; NES 2020 *muu*; VKS 2021 *muu*.

muualla, mualla, muall *adv.* 'muualla, toisaalla' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-464] Sinun cauttas me opimma / eij **mwalla** oleua terweydhnen toiuo / mutta waiuooin wscon cautta sinun pälles
- [A-II-210-[LK-13:33]] Quitengi pite minun tenepene ia homena ia homenen taca waeltaman / Sille ettei taida olla / ette Propheta **mwalla** hucatan / quin Jerusalemis.
- [A-II-657] Echke quitengin p. Pauali Rom. iiij. Ja mös wsein **mwalla** / siteuastan iwri selkiesti opettapi / ette Abraham on ilman Töite / ainoasta henen Uskostansa wanhurskatettu
- [A-II-452-R] wiele **mualla** sija oli / cussa ei Christus ollut *ennen* sarnattu.
- [A-III-334-R] Esicartanoihiin Merkiten ne Templin Cartanot / quin mös vsein **muall**.
- [A-III-334-[PS-84:11]] Sille yxi peiue sinun Esicartanosas / ombi parambi quin tuhat **muall**

Pronominin (→) *muu* johdoksen *muuka-* (→ *muukalainen*) adessiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Agricolan teoksissa esiintyy ilmeisesti sekä pitkä- että lyhytvokaalisia variantteja. Jälkimmäinen vaihtoehto on yleinen etenkin Varsinais-Suomen ylämaan, Satakunnan ja Etelä-Pohjanmaan murteissa. Agricolalla esiintyy myös variantti (→) *muolla*, joka on tyypillinen eteläpohjalaisille ja yläsatakuntalaisille murteille.

► VKS 2021 *muualla*; SMS 2022 *muualla* [kartta].

muualta, mualta *adv.* 'muualta, toisaalta' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-524] Nijn emme me / custan **mwalda** apu leudhe
- [A-II-275-[JH-10:1]] Joca ei siselmene ouen cautta Lammas honesen / waan **mwalda** siselastu / se ombi Wargas ia Röueri.
- [A-III-63] Tesse Herra ombi sinulle synnit andexiadanut / senteden ei sinun taruitze **mualta** andexiandamusta etzimen.

Pronominin (→) *muu* johdoksen *muuka-* (→ *muukalainen*) ablatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Agricolan esimerkeissä on ilmeisesti sekä pitkä- että lyhytvokaalisia variantteja. Rinnalla esiintyy myös (→) *muolta*.

► VKS 2021 *muualla*.

muukalainen s. ja a. 'muukalainen, vieras, vierasmaalainen, outo'
(1544) 76 esiintymää

- [A-I-176-[VLT-5:2]] Meiden perimys ombi **mwcalaijsten** osaxi tullut / Ja meiden hoonet wlconaijsten
- [A-I-770] Olen **mwcalaijsten** / Oruoijlasten / ia Leskein oijkiutta wärexii kiendenyt / Olen myckije syndije tehenyt.
- [A-II-240-[LK-24:18]] Oleco sine ainoa **mwcalainen** Jerusalemis / ioca ett tiedhe mite sielle neine Peiutine tapactui?
- [A-II-331-[AP-7:29]] Ja pakeni Moses temen puhen teden / ia oli **Mwcalainen** Madian maakunnas / iossa hen synnytti caxi poica.
- [A-I-213-[PS-144:11]] Päste mös minua / ja pelasta minua **mwcalaisten** Lasten kädhest / ioijnenga Opetus on kelwotoin / ja heiden Töönse wäret.
- [A-II-645-[HEB-9:25]] se Ylimeinen Pappi käui iocawoosi siihen Pyhein siselle **mwcalaisen** Weren cansa
- [A-II-655-[HEB-13:9]] Elket andaco teiden ymberiwietelle moninaisilla ia **mwcalaisilla** Opilla.
- [A-III-382- QUin Israel Egiptist vloslexi / Se Jacobin Hoone sijte **mucalaisest** Canssasta.

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on moninkertainen johdos, jonka kantavartalo on ikivanha indefiniittipronomini (→) *muu*. Tästä johdettu muuta tai toista paikkaa merkitsevä **muuka* ei esiinny itsenäisenä sanana, mutta kylläkin eräisiin taivutusmuotoihin kiteytyneiden adverbien vartalona, esim. (→) *muualla* ja (→) *muualta*. *Muukalainen* on johdos tästä **muuka*-vartalosta. Vastaavanlaisia johdoksia ovat *sikäläinen* ja *täkäläinen*, jotka on muodostettu *se-* ja *tämä*-pronomi-neista. Nämä eivät esiinny Agricolan kielessä.

► SKES 1958 *muukalainen*; SSA 1995 *muukalainen*; NES 2020 *muukalainen*; VKS 2021 *muukalainen*.

muukalainen s. ja a. 'muukalainen, vieras' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-510-[JES-56:3]] Ja se **Mucalinen** ioca henen HERRAN tyge annoi / ei pidhe sanoman / HERRA eroittapi minua henen Canssastans.
- [A-III-443-[5MS-32:16]] mutta yllyti henen kiuauden **mwcalisten** Jumalain cautta.
- [A-III-456] heiden taica **mucalistein** Kuningain / ia Lijttoin loottamisen päle / Esaias hartamasti laitta ia nucele.

Johdos samasta *muu*-pronominiin perustuvasta johdosvartalosta kuin samaa merkitsevä rinnakkaisjohdos (→) *muukalainen*.

► VKS 2021 *muukalainen*.

muuli s. 'muuli, hevosen ja aasin lajiristeymä' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-276-[PS-32:9]] Elket olco ninquin Orihit ia **Mwlit** / iotca eijuet ymmerdhä

- [A-III-259-[JES-66:20]] he edestouat caiki teiden Welienne vlos caikista Pacanoista / HERRALLE Rocawffrixi / Oritten ia Ratasten päle / Paarein päle / **Mulein** ia Kerruin päle
- [A-III-754-[SAK-14:15]] Ja silloin pite teme Rangastus ylitzekuemen / Orichten / **Mulein** / Camelien / Asein / ia caikinaisten Eleinden iotca ninen Sotawäes ouat

Laina ruotsin sanasta *mule*, joka saksan kautta juontuu latinan sanasta *mūlus*.

► Hellquist 1939 *mula*; Streng 1915 125; SKES 1958 *muuli*; SSA 1995 *muuli*; NES 2020 *muuli*; VKS 2021 *muuli*.

muulloin *adv.* 'viime vuonna' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-714] SE **Mulloin** Daudin Psaltaris Tapactui / nin mös Prophetais. Joista silloin ne Colmet ieit prentemet / Taluen estet sen teit.

Adverbilla on vastineita useimmissa itämerensuomalaisissa kielissä. Lähisukukielten vastineet viittaavat menneeseen aikaan ja merkitsevät yleensä 'viime vuonna'. Myös Agricolan oman runon ainoa esiintymä voidaan asiayhteydessään tulkita juuri näin. Myös yleisempi tulkinta 'aiemmin' on mahdollinen. Rakenteeltaan *muulloin* on ikivanhan (⇒) *muu*-pronominin johdos. Johdin sisältää adessiivin päätteen (*muulla*), johon on liitetty monikon instruktiivin päätte.

► SKES 1958 *muulloin*; Hakulinen 1979 230–231; SSA 1995 *muulloin*; NES 2020 *muulloin*; VKS 2021 *muulloin*.

muuna *adv.* 'toisinaan' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-618-[HOS-7:11]] Sille Ephraim on ninquin yxi hullu Mettinen / ioca ei miten merkitze / **mwna** hen auxenshwtauat Egiptin / **mwna** he ioxeuat Assurin.

Pronominin (⇒) *muu* historiallinen olosijamuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Sama adverbi on merkitty Juuasta, mutta lisäsuffixeilla varustettuna se tunnetaan myös eräistä Varsinais-Suomen ja Hämeen murteista.

► VKS 2021 *muuna*; SMS 2023 *muuna*², *muunainsa*, *muunaisti*.

muurahainen *s.* 'muurahainen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-325-R] Turilat) Ouat politain Mateleuaiset ia Maaliset piskuiset Eleimet / Ninquin / Hijret / Rotat / Myret / Siseliskot / **Mwrahauset** / ia mwdh pahat / heijudh madhot.

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Sen vartalo-osa on mitä ilmeisimmin vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua kantagermaanista alkumuotoa **mūrijōn*- edustaa mm. muinaisruotsin *myra* 'muurahainen'. Sanan loppuosa on omaperäinen johdin. Myös venäläistä lainaetymologiaa on ehdotettu.

► SKES 1958 *muurahainen*; SSA 1995 *muurahainen*; LÄGLOS 1996 *muurahainen*; NES 2020 *muurahainen*; VKS 2021 *muurahainen*.

muurattu a. 'muurattu, kivistä t. tiilistä muuraamalla rakennettu'
(1544) 2 esiintymää

- [A-I-134-[NEH-9:25]] Ja he woijttit **mwrattudh** Caupungit / ia lihauan maan / ia omistit hoonet teunens caikinaist hywuyt
- [A-III-660] henelle oli änemin quin caxikymmende / **muratut** corkeis woreis / Päcaupungit ioinenga Pää oli Theman.

Verbin *muurata* (→ *kiinimuurata*) partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Agricolalla *muurata* esiintyy lisäksi perusosana yhdysverbissä (→) *sisälmuurata*.

► VKS 2021 *muurata*.

muuri s. 'muuri, kaupungin ympärysmuuri, kivi- t. tiiliseinä, suojarustus' (myös kuv.)
(1544) 53 esiintymää

- [A-I-239-[JES-26:1]] MEillä ombi kijndije caupungi / **Murin** ia wärnin ethen pani Jumala Terweyden.
- [A-II-715-[ILM-21:15]] Henelle oli cullainen Rooco / ette henen piti mittaman Caupungin / ia henen Portinsa ia henen **Murinsa**.
- [A-III-297-[PS-62:4]] Quingacauuan te caiki ychte weijutte / ette te hende surmaisit / Ninquin iocu Callistapa Seine / ia halkeua **Mwri**?
- [A-III-323-[PS-78:14]] Hen halcaisi Meren / ia heite sen lepitzewei / ia asetti sen Wedhen / ninquin ydhen **Murin**.
- [A-III-698-[HAB-3:11]] Sille kiuetki **Mwreis** pite hwtaman / ia ne Malat Hariuxista pite heite wastaman.
- [A-III-731-[SAK-2:5]] Ja Mine tadhon / sanopi HERRA / yxi tulinen **Mwri** henen ymberillens oleman

Laina ruotsin sanasta *mur*, joka alasaksan välityksellä juontuu latinan sanasta *mūrus*. Agricolalla *muuri* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *kivimuuri*, *kupari-muuri*.

► Streng 1915 125–126; SKES 1958 *muuri*; SSA 1995 *muuri*; LÄGLOS 1996 *muuri*; NES 2020 *muuri*; VKS 2021 *muuri*.

muutama pron. 'muuan, eräs, muutama, joku, jokunen' | (1544) 110 esiintymää

- [A-I-97] **MWtam**at ylenwisut ouat. muijdhen töijsse Domarit couat
- [A-II-108-[MT-28:11]] Coska he nyt poismenit / Catzo / nin tulit **mwtamat** wartioista Caupungihin / ia ilmoitidh temen caiken nijlle Ylimeisille Papeille
- [A-III-445] Ninen **mutamain** canssa he toisnans Lijttot ia Souinnot teit / waan ei miteken heille se auttanut.
- [A-I-38] Teme Taulu osottapi Aijastaijas / **mwtamisa** päuiisä mille hetkelle Auringo nouse eli coijtta / taicka laskehen
- [A-II-114-[MK-2:1]] JA taas **mwtamain** peiuein ielkin / sisellemeni hen Capernaumin

- [A-II-119-[MK-4:8]] Ja **mw̃tamat** langesit hyuen mahan / ia se cannoi hedhelmen / ioca ylespuhckesi ia casuoi. Ja **mw̃tamat** edhestoit colmenkymenkerdhaiset / ia **mw̃tamat** cwsikymenkerdhaiset / ia **mw̃tamat** sadhankerdhaiset

Kvanttori- tai indefiniittipronominilla *muutama* on vastine karjalassa. Se on johdos ikivanhasta pronominista (→) *muu*. Agricolalla *muutama* esiintyy aina monikollisena. Rinnakkaismuotona esiintyy samaa merkitsevä (→) *muutama*.

► SKES 1958 *muudan*; SSA 1995 *muuan*; NES 2020 *muutama*; VKS 2021 *muutama*.

muutella v. 'muutella, muuttaa, tehdä toisenlaiseksi; vaihtaa' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-303-[PS-102:27]] Ne caiki pite wanhaneman ninquin waate / Ne mw̃tuuat ninquin pucuwaate / cosca sine heite **mw̃ttelet**.
- [A-I-688] Sine wisain Jumala / Mailmen loija / ia haltija / ionga keskylle teme cwleuajinen mailma / säädhyllle aijoijlja / **mw̃tella** / ia wooroin itzehenesens kiennyskeleu
- [A-II-61-[MT-13:00]] Hapannos) Se ombi mös se sana / ioca Inhimiset **mw̃ttelepi** ia wdhistapi.
- [A-III-369-[PS-106:20]] Ja he **mw̃ttelit** heiden Cunnians / ychten Härien motohon / quin Heinie sööpi.
- [A-III-292-R] Eipe heiden Sisuns hyue ole / iosta euet he quitegan lacka. Ninquin Susi Caruans / ia ei Mielens **mw̃ttele**.

Johdos verbistä (→) *muuttaa*.

► VKS 2021 *muutella*.

muutetus s. 'muuttaminen, muutos' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-860] Yxi tosin eij quitengan Jumaludhen **mw̃tetuxesta** lihahan / mutta miehuden ottamisesta Jumalahan.

Verbin (→) *muuttaa* passiivivartalosta johdettu substantiivi.

► VKS 2021 *muutetus*.

muu|toin, -ton adv. 'muutoin, muuten, muulla tavoin, muussa tapauksessa, muusta syystä, vain, ainoastaan' | (1544) 99 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-286-[PS-51:18]] Sille etteij sinulle ole wffrisa Lusti / **Mutoin** mine sen mielellen annaijsin
- [A-I-731] sine mös lodhutuxen ölion liset / iolla me kerssime nijte / ioijta emme me **mw̃toin** kerssi wojj
- [A-II-100-[MT-26:42]] Minun Isen / ellei teme Calki woi minulda poisminen / **mutoin** ettei mine site ioo / nin olcoon sinun tachtos.
- [A-II-45-[MT-9:17]] Ei kengen mös pane torecta wijna wanhoiin leilein / **mw̃toin** leilit pacachtauat / ia wijna wlgoswota / ia leilit hucastuuat

- [A-II-421-[ROM-1:00]] se tulepi Taiuahasta ilmei (**mutoin** ei caiki Mailma sijte miten tietei)
- [A-II-515-R] Ninen Heickouskoisten tedhen / hen palio teki ia welti / iota he kyllä **mutoin** machtanut olis tedhä.
- [A-II-674-[ILM-2:16]] Tee Parannosta / **Mutoin** mine tulen sinulle pian / ia tappelen heiden cansans Minun Suuni Miekalla.
- [A-II-32-[MT-5:32]] Mutta mine sanon teille / ette iocahinen quin henen emendens hylke / **mutoin** quin hoorin tedhen / hen saatta henen hoori tekemen
- [A-II-210-R] Em mine pakene Herotesen tehden / Mutta minun tule **mwton** waelda ia minun Wircani wlostoimitta.
- [A-I-752] Sentedhen me rucolema meiden heikon woijman päreste / ios me **mwtoin** rucoella woijmma / ettes tadhoijsit armolisesta meiden kiwisen sydhemen / ymberileikatta
- [A-III-371-[PS-107:0]] Ja nijte mös Jumala erinomaisest autta / iotca Syndiens teden murectiat / ios he **mutoin** Apu toiuouat / ia site Rucouxillans Jumalalda anouat.
- [A-III-737-[SAK-6:15]] Ja sen pite tapactuman / ios te **mwtoin** cwleuaiset olisitta sen teiden HERRAN Jumalan änen.

Pronominiin (→) *muu* perustuva adverbi, joka näyttää olevan monikon instruktiivin kaltainen johdos partitiivimuodosta *muuta*. Nykykielessä tavallisempi rinnakkaisjohdos *muuten* ei esiinny Agricolalla eikä muussakaan vanhassa kirjakeleessä.

► VKS 2021 *muutoin*.

muutoma *pron.* 'muuan, eräs, muutama, joku, jokunen' | (1548) 158 esiintymää

- [A-II-16] Ja **mwtoimat** taas haruoin eli eijkenens wijtziuet Sarnan päle studerata / ia Canssa parca opetta
- [A-II-83-[MT-21:00]] Caiki heidens louckauat Christusen päle / **Mwtomat** paranoxexi / ia mwtoimat pahannoxexi.
- [A-II-241-[LK-24:22]] Ouat mös **mwtoimat** Waimot meiste / meite peliettenet / iotca warhan amul tulit Haudhalle
- [A-II-179-[LK-6:2]] Nin **mwtoimat** Phariseusist sanoit heille / Mixi te teette / iota ei soui tehdä Sabbathina?
- [A-II-17] Ja echke toisinans **mwtoimat** Sanat ouat oudhot ia camalat ensin cuulla / nin ne quitengin aijallans hariotuxes suloisemaxi tuleuat.
- [A-II-19] aina cussakin man Canssas **mutomat** erinomaiset puhen ia sanan laskut eli tauat / tosin harioitetan.
- [A-II-338-[AP-9:20]] Oli sis Saulus **mwtoimat** peiuet Opetuslasten cansa iotca olit Damaschus

Pronominin (→) *muutama* variantti, jolla on tarkka vastine karjalassa. Pohjoissaamen *muttom* on lainaa suomesta. Sama johdinaines on kysyvässä adverbissa (→) *mittoman*. Agricolalla *muutoma* esiintyy aina monikollisena.

► VKS 2021 *muutama*.

muutos s. 'muuttuminen; vaihtaminen' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-659-[JAK-1:17]] Lahia ylhelde tulepi Walkiudhein Iselde / ionga tyköne ei ole ycten **mwtošta** / eli wahetosta / Walkiudhen ia pimeydhen.
- [A-III-79] eipe hen iacanut iesenitens syndijn päin / eike mieltese sastutanut **mwtoxen** cautta

Johdos verbistä (→) *muuttaa*.

► VKS 2021 *muutos*.

muuttaa v. 'muuttaa, tehdä toisenlaiseksi, vaihtaa, siirtää'
(1544) 48 esiintymää, myös Westh

- [A-I-139-[JER-13:23]] Taijtaco sijs yxi Etiopialajnen henen nahans **mwttā** / eli yxj Pardi henen monicarwaudhens
- [A-I-710] Ja taas Canas Galileas salaijsella lahialla sen caunistit / **mwttadhen** caruaan ja maghuttoman. wedhen ialoxi ja makiaxi winaxi.
- [A-II-446-[ROM-12:2]] Ja ellette souittaco teiten temen Mailman modhon ielken / waan **mwttacat** teiten / teiden mielen wdhistoxen cautta
- [A-II-641-[HEB-7:12]] Sille cusa Pappius **mutetan** / sijne piti mös caiketikin Lain mutetaman.
- [A-II-103-[MT-26:00]] Ne ouat domitudh Mieckan ala / waicka Esiwalta sen toisinans **mwttauat**.
- [A-II-420-[ROM-1:26]] Senteden ombi mös Jumala heite ylenandanut häpielisijn Himoin. Sille ette heiden waimonsa ouat **muttaneet** sen Loonolisen tauan / siihen quin ombi watan loondo.
- [A-I-721] ios sine temen Sijelun sallit tesse rumissa wiele asuua / sinua paluelemahan / taicka ios sine tadhote teste mailmasta sen anda maijansa **mwttā** nijn mine wissi olen / etteij hen swinga huckan tule

Johdos pronominiasta (→) *muu*. Myös johdin *-tta-* on ikivanhaa perua, ja suomen *muuttaa*-verbiä vastaavia johdoksia löytyy ainakin eräistä lähisukukielistä ja mahdollisesti myös luulajansaamestakin. Nämä voivat olla joko yhteistä perua tai samoista aineksista erikseen muodostettuja.

► SKES 1958 *muuttaa*; SSA 1995 *muuttaa*; NES 2020 *muuttaa*; VKS 2021 *muuttaa*.

muuttamatoin a. 'muuttamaton, samanlainen' | (1549) 1 esiintymää

- [A-III-77] Iseste Jumalast totisesta syndynyt / ioca ombi Isense cansa ydhencaltainen / ia ei isestens miteken mwttettu / wan **mwttamatoin** ia puhdas caikista haluista

Verbin (→) *muuttaa* kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *muuttamatoin*.

muuttaminen s. 'ruumiin kuolemaan liittyvä' muutos' | (1549) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-III-44] Me madham teste mös kyllä merkite / quinga Jumala raskasti synnin cautta wihoitetan / ette hen meiden pälen nein swren pinan ia **mwttamisen** pannut ombi.

Johdos verbistä (→) *muuttaa*.

► VKS 2021 *muuttaminen*.

muuttelus s. 'muutos, muuttuminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-547] O colminainen ja yxineinen Jumala / O caikiwaldias Jumala / ionga tykene eij ole ychten **mwttelusta** / eijke waijhetoxen wooro

Johdos verbistä (→) *muutella*.

► VKS 2021 *muuttelus*.

muuttua v. 'muuttua, tulla toisenlaiseksi, vaihtua' | (1544) 17 esiintymää

- [A-I-272-[PS-31:10]] Minun caswon ombi **mwttunut** murhen tedhen / nijn mös minun Sielun ia watzan.
- [A-I-466] Mutta silloin lesse me catzelem Herran cunniata / ia **mwttumma** siihen saman moton
- [A-II-317-[AP-2:20]] Auringo pite **mwttuman** pimeydhexi / ia Cw werexi
- [A-III-137-[1MS-4:5]] nin Cain sangen iulmastui / ia henen hahmons **mwttui**.
- [A-III-360-[PS-102:27]] Ne caiki pite wanhaneman ninquin Waate / Ne **mwttuuat** / ninquin Pucuwaate coska sine heite mwttetelet.

Johdos joko verbistä (→) *muuttaa* tai suoraan pronominista (→) *muu*. Sekä kanta-vartalo (→) *muu* että kaikki johdinainekset ovat ikivanhoja, ja suomen *muuttua*-verbiä vastaavia johdoksia löytyy eräistä lähisukukielistä ja mahdollisesti myös luulajansaamesta.

► SKES 1958 *muuttaa*; SSA 1995 *muuttaa*; NES 2020 *muuttua*; VKS 2021 *muuttua*.

muuttumatoin a. 'muuttumaton' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-406] JU mala caikiwadias [!] / sine **mwttumatoin** awu / ja ijancaikinen walkeus

Verbin (→) *muuttua* kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *muuttumaton*.

myketä v. 'mykistyä, vaieta' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-266-[PS-39:4]] Mine **myckenin** ia hiliaistuin / ia waikenin riemusta / ia minun teuty mureheni vdhista minussa.

Johdos nominista (→) *mykkä*.

► VKS 2021 *myketä*.

mykkimys s. 'mykän synnin tekijä, homoseksuaali tms.' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-601-R] Waimoin rackausta) se on / Henen pite **myckymys** / loondo wastian elemen / Joilla ne Jumalan pilcarit rangaistetan. Ro 1. Sille Auioskeskyn / sen rackaudhen ia oikean Waimoin prucamisen meno / eipe henen pide totteleman. Nin quin Pauin / Turkin / ia Wenheleisten seas ylenhäpielisest prucatan.

Johdos nominista (→) *mykkä*. Agricolan ainoa esiintymä on joko nominatiivi tai konsonanttivartaloinen, assimiloitunut ja loppuheittoinen essiivi. Agricolan johdos perustuu ajatukseen ”mykästä synnistä” (*stumme Sünde*), jolla keskiajan hengellisessä kielessä tarkoitettiin poikkeavana pidettyä sukupuolista käyttäytymistä. Tätä pidettiin etenkin vieraiden kansojen ominaisuutena. Agricolan selitys seuraa tältä osin muuten Lutheria, mutta *venhäläiset* ovat hänen oma lisäyksensä.

► Grimm DWB *stumm* IV A.2a; V. Tarkiainen & K. Tarkiainen 1985 241–242; Heininen 2008 80; VKS 2021 *mykkymyssä*.

mykkä s. ja a. 'mykkä, puhekyvytön; paha' | (1544) 31 esiintymää

- [A-I-274-[PS-31:19]] **Myckexi** tulcohot ne wäret Swlahat / iotca site wanhurscasta wastianpuhuuat cangiaist / ia heijusti
- [A-I-283-[PS-38:14]] Mutta minun tule olla ninquin yxi Cwri / ja eij mite cwleman / Ja ninquin yxi **Mycke** / ioca suutans eij awaija.
- [A-II-46-[MT-9:32]] Catzo / nin he toit **mycken** ia Pirulda riwatun Inhimisen henen eteens. Ja quin perchele oli wlgosaiettu / puhui **mycke**.
- [A-II-66-[MT-15:30]] Ja palio Canssa edeskeuit henen tygens / Ja toijdh cansans onduuat / sokiat / kuroit / **myket** / Raiarickot / ia palio muita / Ja heitit ne Jesusen ialkaden eteen.
- [A-III-699-[HAB-3:19]] We henelle / ioca sanopi Cannolle / Ylesherä ia **mykelle** Kiuelle / Nouse yles.
- [A-II-135-[MK-9:17]] Mestari / mine edhestoin sinun tyges minun Poicani / iolla on **mycke** Hengi

Sanalla on vastineita sekä lähisukukielissä että eräissä etäsukukielissä. Sanavartaloa on arveltu mumisevaa ääntä jäljitteleväksi deskriptiivisanaksi, mutta sille on ehdotettu myös iranilaista lainaetymologiaa. Tämän mukaan se juontuisi kanta-iranin sanasta *mū'ka* 'mykkä' ja perustuisi samaan indoeurooppalaiseen juureen, joka sisältyy latinan sanaan *mūtus* 'mykkä'. Selitys vaikuttaa uskottavalta, vaikka siinä onkin ensi tavun vokaaliin liittyviä ongelmia.

► SKES 1958 *mykkä*; SSA 1995 *mykkä*; Saarikivi 2007 SUST 253 333–335; Parpolo 2010 FS Tikkanen 312; Holopainen 2019a 150; NES 2020 *mykkä*; VKS 2021 *mykkä*.

mykkääntyä v. 'mykistyä, vaieta' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-266-[PS-39:11]] Mine **myckenyn** / ia en aua minun Suutani
- [A-III-266-R] **Myckenyn** se on / mine annan heiden menne / ia en napsi sinua watan.

Johdos nominista (→) *mykkä*. Ortografian kannalta muoto *myckenyn* on mahdollista tulkita myös imperfektimuodoksi *mykkenin* (→ *myketä*), mutta sekä lähtöteksti että konteksti puoltavat preesenstulkintaa.

► Heininen 1994 49; VKS 2021 *myketä*.

mylly s. 'mylly, myllylaite, myllyrakennus' | (1544) 6 esiintymää

- [A-II-92-[MT-24:41]] Caxi pite iauhaman yhdelle **myllyl** / yxi ylesotetan / ia toinen iäteten.
- [A-I-37] **Myllylle** viedä
- [A-III-705-[SEF-1:11]] Uluocat te iotca asutta **Myllys** / Sille caiki se Kremarincanssa ombi poishäuitetty
- [A-III-705-R] **Myllys** Jerusalem ioca iuri Mammon ia watza paluelit. Nin ette kircost tectin **Mylly** eli Cota

Sana on lainaa muinaisruotsin sanasta *mylla* tai *mylna*, joka alkuaan juontuu latinan sanasta *molina*. Nykyruotsissa vastaava sana ei ole enää käytössä, mutta saksassa sitä vastaa *Mühle*.

► Streng 1915 126–127; SKES 1958 *mylly*; Kluge & Mitzka 1960 *Mühle*; SSA 1995 *mylly*; NES 2020 *mylly*; VKS 2021 *mylly*.

myllykivi s. 'myllynkivi' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-177-[VLT-5:13]] Ne Noricaijset piti **myllykiue** wetämen / Ja ne piskuset puijta candaijsanssa piti combastuman
- [A-II-218-[LK-17:2]] Se olis henelle parambi / ette **Myllykiui** henen Caulans ripustetaisin / ia heiteteisin Merehen

Substantiiveista (→) *mylly* ja (→) *kivi* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät kahdesti myös sanaliittona, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi. Genetiivimääritteen sisältävä *myllyn kivi* esiintyy Agricolalla vain sanaliittona.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *myllyn+kivi*.

myntti → **veromyntti**

myrkk[y, -i, -ä] s. 'myrkkyy, myrkytetty t. haitallinen aine, tauti tms. vitsaus' (myös kuv.) (1544) 19 esiintymää, myös Westh

- [A-I-303-[PS-140:4]] He hijowat heiden Kielens ninquin Kerme / Waskikermen **myrcke** / on heiden Kielense alla

- [A-II-156-[MK-16:18]] Ja ios he iotaki **myrcky** ioouat / ei heille miten wahingoitta.
- [A-I-95] Pauin säty / ia wärä wso sijelun **myrcky** / ia Rumin pusco
- [A-I-413] Tule pyhe lodhuttaia / teutte kielet / haudho mietet / eij ole petost / eijke **myrcki** / sinun lesseollesas
- [A-II-6-[HOS-13:14]] Mine tadhon heiden heluetiste päste / ia Colemasta wapacta / Colema / mine tadhon olla sinun **Myrckys**. Helueta minä tahdon olla sinun Surmas.
- [A-II-663-[JAK-3:8]] Mutta Kieldä ei yxiken Inhiminen taida lakioitta / se Leuotoin pahuus / teusi surmalisie **Myrkyie**.
- [A-I-805] Wariele tulo / elo / ia laijho pellon pälle / ia caiki cariat pahoijsa taudheijsta / **myrckyste** / metzeleijyste / ia caikinaijyste wahingoijsta *etc.*

Sanalla on vastine ainakin virossa. Karjalan vastinetta on arveltu suomesta lainatuksi. Vastineeksi on joissakin vanhemmissa tutkimuksissa arveltu myös unkarin sanaa *méreg*, mutta tämä on myöhemmin selitetty erilliseksi, iranilaiskieliin kuuluneesta alaanista saaduksi lainaksi. Itämerensuomen sanan alkuperä on epäselvä. Sitä on joskus arveltu iranilaislainaksi, mutta uskottavaa lähtömuotoa ei ole voitu esittää. Rakenteestaan päätellen sana ei voi ainakaan sellaisenaan olla kantasuomalaisista vanhempi, ja sitä onkin arveltu omaperäiseksi johdokseksi samasta vartalosta, josta on muodostettu verbi *myrtyä*. Tämä ei esiinny Agricolan teksteissä. Saman vartalon toinen johdos *myrkkä* on mainittu Gananderin sanakirjassa merkityksessä 'katku, paha haju'. Myös germaanista alkuperää on ehdotettu, mutta selityksiin liittyy etenkin semanttisia ongelmia.

► SKES 1958 *myrkky*; Joki 1973 SUST 151 282–283; SSA 1995 *myrkky*; LÄGLOS 1996 *myrkky*; Holopainen 2019a 151; NES 2020 *myrkky*; De Smit 2020 SUST 275 75–76; VKS 2021 *myrkky*.

myrkylinen *a.* 'myrkyllinen, tuhoa t. kuolemaa aiheuttava, pahantahtoinen' (myös kuv.) (1544) 5 esiintymää

- [A-I-784-[5MS-28:22]] HERRAN pite sinun Paisumilla lömen / Wilutaudhilla / Poltella / Palolla / Poudhalla / ia **Myrkyლის** Ilmalla / ia Kellaisel taudhilla
- [A-I-714] nyt pitkeisen leimatoxella ia waaioijlla / nyt wirttain ja merttein nousemisella ia pakenemisella / nyt taiualisten cappaledhen surmalisilla ioxemisella / nyt **myrkyლის** tulen tarttumisella / iotca wsein sinun lahias pahasti autitzema
- [A-III-299-[PS-64:4]] Jotca heiden Kielens hiouat ninquin Miecán / Jotca ambuuat heiden **myrkyლის** sanoilans / ninquin Nolilla.

Johdos substantiivista (⇒) *myrkky*.

► VKS 2021 *myrkyllinen*.

myrkylisest *adv.* 'myrkyllisesti, pahantahtoisesti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-376-[PS-109:3]] he puhuuat **myrkylisest** alati minua wstan / Ja sotiuat minua wstan ilman syyte.

Adjektiivin (⇒) *myrkylinen* loppuheittoinen elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

► VKS 2021 *myrkylisesti*.

myrkyläinen *a.* 'ilkeä, pahansuopa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-299-[PS-64:0]] On yxi caunis Rucous Seurakunnan Wiholistein ia Panetteliadhen **myrkyleisten** kielein / ia Pahan elkisten Neuuooin wastan / Jotca mailmas aina ne Jumaliset weijuuet ia wainouat.

Johdos substantiivista (⇒) *myrkky*. On mahdollista, että psalmin otsikossa esiintyvässä sanassa on painovirhe, ja tarkoitettu muoto on *myrkylinen*. Saman psalmin tekstissä sana on muodossa *myrkylinen*.

► VKS 2021 *myrkyläinen*.

myrkyttää *v.* 'myrkyttää, turmella' (kuv.) | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-512] me rucolema – – ettes tadhoiisit caiki ne / iotca – – monicadhois wscon cappaleis exyuet / ia wärelle opetuxella krapatut ia **myrckytetut** ouat / iselisesta etzije / ia iellenssaatta heiden exytuxes tundemisehen
- [A-I-631] ole meille JESUS / totinen lunastaija / etteij Perkele meite cukistaijsi / etteij liha hauckuttelis / etteij mailma **myrckytteis**.

Johdos substantiivista (⇒) *myrkky*.

► VKS 2021 *myrkyttää*.

myrrata → **mirrattu**

mysterion *s.* 'mysteeri, salainen uskonnollinen toimitus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-542-[EF-5:00]] Salaus) Sacramenti eli **Mysterion** cutzutan Salaus / taica iocu werhottu cappale / iolla quitengin ombi wlcopein oma tydhi eli toimitos.

Sitaattilaina kreikan sanasta *mystērion*, joka on johdos salamenoihin vihittyä merkitsevästä sanasta *mýstēs*. Sananmukaisesti *mýstēs* tarkoittaa sitä, jonka silmät ja suu ovat suljettuina. Sanaa on antiikin ajoista lähtien käytetty myös jumalien kunniaksi vietettyjen salaisten juhlamenojen nimityksenä.

► Hellquist 1939 *mystisk*; Onions 1979 *mystery*; Koukkunen 1990 *mysteeri*; NES 2020 *mysteeri*; VKS 2021 *mysterion*.

myydä *v.* 'myydä, kaupata, luovuttaa (yl. maksusta) toisen haltuun' (1544) 57 esiintymää

- [A-II-220-[LK-17:28]] Samalmoto mös quin tapachtui Lothin peiuine / He söit / ioit / ostit / **myit** / istutit / ia rakensit.

- [A-II-281-[JH-12:5]] Mixei teme Woidhe **myyty** colmen satan peningin / ia annettu waiwasten?
- [A-II-324-[AP-4:37]] henelle oli yxi Pelto / sen hen **myi** / ia edestoi Hinnan / ia pani sen Apostoliten ialcain eten.
- [A-III-365-[PS-105:17]] Hen lehetti ydhen Miehen heiden eteens / Joseph Oriaxi **myytijn**.
- [A-I-361] Jumala ia Inhiminen / Amulla käsitettin / hen ylenannettin nopiasta / omista opetuslapsista / Jwttahille **myyttin** / petettin ia pinattin.
- [A-III-656-[AM-8:6]] me saisim ne Kieuhet Rahallam / ia ne Hätennyet Kengein edest / meiden haltuna / ia Acanat Jyuein edest **myisim**.
- [A-III-273-[PS-44:13]] Sine **myid** sinun Canssas ilman hinnata / ia eipes miteken maxo ota.

Verbillä on etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä sekä useissa etäsukukielissä aina samojedikieliin asti. Ugrilais- ja samojedikielissä verbin ensisijainen merkitys on 'antaa'. Sanalle on esitetty vastineita myös indoeurooppalaisista kielistä, esim. kreikan *ameibō* 'vaihdan', muinaistintian *mināti* 'vaihtaa, pettää' ja liettuan *miju, mīt* 'vaihtaa'. Eräiden tutkijoiden mukaan tämäntapaiset yhtäläisyydet osoittavat kielikuntien välistä alkusukulaisuutta, mutta nykyään todennäköisempänä vaihtoehtona pidetään hyvin varhaista lainautumista indoeurooppalaisesta kanta-kielestä kantauraliin. Agricolalla *myydä* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *jällensmyydä, poismyydä*.

► SKES 1958 *myydä*; Joki 1973 SUST 151 288–289 *myö*–; UEW 1988 275; SSA 1995 *myydä*; Koivu-lehto 1999b 209; EES 2012 *müüma*; NES 2020 *myydä*; VKS 2021 *myydä*.

myyjä s. 'myyjä, kauppias' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-80-[MT-21:12]] Ja Jesus siselkeui Jumalan Templijn / ia wlgosaioi caicki **myiet** ia ostaiait Templist.
- [A-II-142-[MK-11:15]] JESUS sisellekeui Templijn / Ja rupei wlosaiaman Caupitzijat ia Ostaiait Templis / ia Waiechtaiaian Peudhet / ia Mettisten **Myiein** istuimet hen cukisti.

Johdos verbistä (→) *myydä*.

► VKS 2021 *myyjä*.

myypä s. 'myyjä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-226-[LK-19:45]] Ja hen Templin siselkeui / rupei wlosaiaman henes Ostauit ia **Myypie**

Verbin (→) *myydä* vahva-asteinen partisippi, jota on käytetty nominina. Vahva aste on odotuksenmukainen pääpainollisen tavun jäljessä. Nykykielessä on yleistetty heikkoasteinen partisippiin tunnus (*myyvä*) kaikkiin asemiin.

► VKS 2021 *myypä*.

myyrä s. 'myyrä' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-325-R] Turilat) Ouat politain Mateleuaiset ia Maaliset piskuiset Eleimet / Ninquin / Hijret / Rotat / **Myret** / Siseliskot / Mwrahaïset / ia mwdh pahat / heijudh madhot.
- [A-III-462-[JES-2:20]] Sinä aicana pite iocaitzen poisheittemen henen Hopians Culdans Epeiūmalat (iotca hen on teettenyt cumartaxens) ia **myret** ia Ölinnut cunnioittaxens.

Sanalla on vastineita useimmissa lähisukukielissä. Sen alkuperä on tuntematon, mutta äännerakenne viittaa lainaperäisyyteen.

► SKES 1958 *myyrä*; SSA 1995 *myyrä*; EES 2012 *mügrî*; NES 2020 *myyrä*; VKS 2021 *myyrä*.

myyskennellä v. 'myyskennellä, olla myymässä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-249-[JH-2:14]] Ja leusi Templis ne istuuan / iotca sielle Caria Lambait / ia Mettisit **myskendelit** / ia waihechtaijat.

Johdos verbistä (→) *myydä*.

► VKS 2021 *myyskennellä*.

myyty s. ja a. 'myyty' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-104-[MT-27:10]] Ja he otit colmekymende Hopia penningite / iolla se **myyty** maxettijn / Jonga he ostit Israelin lapsilda / ia annoit ne Sauenwalaian pellosto / ninquin HERRA ombi minun keskenyt.
- [A-II-324-[AP-4:35]] ia panit sen **myydhyn** Tauaran Hinnan Apostoliten ialcain eten

Verbin (→) *myydä* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina.

► VKS 2021 *myyty*.

myö pron. 'me' | (1544) 15 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-193] Kijttekem Jumala / **Mö** tunnustamma hende herraxi.
- [A-I-817] anna meiden syndinne andexi / nin quin **mökin** andexiannamma meiden wastanrickoijan /
- [A-I-864] **Mö** vaijuaset synniset rukooijlema sinua.
- [A-II-416] Ssijnë xv. Lugussa / Asetta hen Christusen ydhexi Esicuuaxi / ette **mökin** nijte muita Heickoija kerssisima

Persoonapronominin (→) *me* itämurteinen variantti. Agricolan esiintymistä on mahdotonta tietää varmasti, onko ne äännettävä *myö* vai *mö(ö)*.

► Häkkinen & Toropainen & Salonen 2019 91–93; VKS 2021 *me*.

myöden *adpos.* 'myöten, pitkin, kautta; mukaan, mukaisesti' | (1544) 30 esiintymää

- [A-I-188-[2MS-15:19]] Ja HERRA annoi meren iellens heiden pällens langeta
Mutta Israelin lapset keuit quiwa **mödden** sen meren lepitze.
- [A-II-30-[MT-4:00]] hänelle olit traput edhesens / ioita **mödden** hen taisi
mwtoin alasmenne.
- [A-II-336-[AP-8:39]] Mutta coska he sis wedhest Ylesastuit / nin HERRAN
Hengi *temmasi* Philippusen / ia ei se Rahanhaltia hende sillen nehnyt / waan
hen meni iloiten tietense **möden** matcaans.
- [A-II-209-[LK-13:22]] hen waelsi Caupungeite ia Kylie **mödden** ia opetti
- [A-II-331-[AP-7:35]] Sen ombi Jumala (ma mine) Pämiehexi ia Wapattaiaxi
lehettenyt Engelin Kätte **mödden** / ioca henelle ilmestui Pensahas.
- [A-I-517] hen turwapi catouan rijstan pälle / eijke mös ikenens pysyueiset ole /
mänepi nijn sillens iuri oma päätens **mödden** / henen oman lwlons ielken
- [A-II-294-[JH-16:00]] Sen tedhen nuctele se Pyhe Hengi Euangeliumis nijte /
ette caiki ouat Syndi iotca ei Uskosta eli Jumalan Sana **mödden** ole.
- [A-II-410] Telle mös osotetan / ette se Jumalan Laki / ioca oikeut **mödden**
auttaman pideis (ios iotaki mwtoin pideis auttaman wanhurskauteen) ei
waiwon ole ilman apu tullut

Adpositiolla tai sen vahva-asteisella variantilla (→) *myöten* on vastineita useissa lähi-sukukielissä. Se on johdos ikivanhaan perintösanastoon kuuluvasta nominivartalosta *myö-* (→ *myös*). Agricolalla *myöden* on aina postpositio, ja sen täydennys on partitiivissa. Agricolalla *myöden* esiintyy myös perusosana adverbissa (→) *sitämyöden*.

► SKES 1958 *myö-*; SSA 1995 *myös*; NES 2020 *myöten*; VKS 2021 *myöden*.

myös *adv.* 'myös' | (1543) 2434 esiintymää, myös, UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-15-[MT-18:18]] Caiki mite te maan päle sidhotta / pite **mös** Taiuas oleman
sidhottut. Ja caiki mite te pästet Maan päle / pite **mös** Taiuas oleman pästet
- [A-I-13] Machta **mös** Purgats otta / ia Cuppat anda / mutta ey harttijan pälle.
- [A-I-140-[JER-14:18]] sekä Prophetat / ette **mös** Papit / pite menemen sihen
Mahan / iota eijuet he tunne.
- [A-I-175-[VLT-3:63]] Catzo **mös** / waicka he istuuat taicka seijsouat / nijn he
minusta laulauat.
- [A-I-199-[PS-33:4]] Sille Herran Sana on wissi / ia mite hen lupa / sen hen **mös**
kylle pite.
- [A-II-93-[MT-24:00]] Ninquin on inhimisten opetuxet / Nin **mös** Juttain ia
Pacanadhen Epeiumalan paluelus on ollut.
- [A-II-207-[LK-12:54]] Nin sanoi hen **mös** Canssalle / Coska te näet Piluen
nouseuan Lennest / nin te cochta sanotta / Sadhe tule / Ja nin **mös** tulepi.
- [A-III-694] On **mös** keuiie ymmerte / mite hen tacto ia aiattele.
- [A-III-707-[SEF-2:12]] **Mös** tekin Ethiopialaiset pite minun Miecani cautta
tapettaman.
- [A-III-747-R] Jotca euat Christusta cwlleet / nijte hen ylenannoi **mös**.

- [A-I-221-[PS-148:7]] Kijtteke HERRA Maan pälle / te walaskalat / ia caiki **mös** Syweydheth.
- [A-I-141-[JER-14:21]] Eij ole sijtteken Pacanain Jumalois yxiken / ioca Saten taita anda Nijn eij **mös** Taijuahat itzestens sata taida
- [A-II-205-[LK-12:29]] Senteden **mös** te elkette etzikö / mite teiden sömen eli ioman pite
- [A-II-227-[LK-20:8]] Nin Jesus sanoi heille / Em **mös** mine sano teille Mille woimalla mine neite teen.

Sanalla on vastineita itäisissä lähisukukielissä. Se on vanha tulosijamuoto tai latii-vinen johdos ikivanhasta nominivartalosta *myö-*, jonka alkuperäinen merkitys on 'takaosa' tai 'peräosa'. Alun perin *myös* on ilmeisesti tarkoittanut 'perään, jälkeen', sitten 'mukaan' ja 'mukana, kanssa'. Agricola käyttää *myös*-adverbia kielteisissä lauseissa myös useissa sellaisissa kohdissa, joissa nykysuomessa olisi *myöskään*. Agricolalla kieltöhakuisella liitepartikkelilla varustettua muotoa *myöskään* ei ole lainkaan, vaikka säilyttään myönteinen (→) *myöskin* esiintyy. Uppsalan käsikirjassa *myöskään* esiintyy kerran.

► SKES 1958 *myö-*; Hakulinen 1979 110; SSA 1995 *myös*; NES 2020 *myös*; VKS 2021 *myös*.

myös|kin, -ki *adv.* 'myös' | (1544) 15 esiintymää, myös Westh

- [A-I-425] Anna / ette caiki teme sinun paluelus canssas / samasta ychteyxeesta machtaijsi tulla **möskin** osalisexi / ja olla sinun Seurakundas
- [A-II-118-[MK-3:28]] Totisesta sanon mine teille / Caiki synnit andexiannetan Inhimisten Lasten / **möskin** ne pilcat / iolla he JUMALATA pilcauat
- [A-III-393-[PS-119:23]] Istuuat **mös**ki ne Pämiehet / ia puhuuat minua wastan

Adverbin (→) *myös* ja liitepartikkelin *-ki(n)* yhdistelmästä kiteytynyt adverbi.

► VKS 2021 *myös*.

myöten, myöte *adpos.* 'myöten, pitkin, kautta, mukaan, mukaisesti'
(1548) 17 esiintymää

- [A-III-112-[JES-35:9]] Eipe sielle Jalopeura oleman pidhe / eike iocu iulma peto site **möten** mene / eikä sielle leute. Wan ne Lunastetut pite site möten waeldaman.
- [A-III-479-[JES-30:21]] Tai ombi Tie / keuket site **möte** / ia elket weltekö eike Oikiallen / eike wasemelle.
- [A-III-555-[JER-31:9]] Mine tadhon heite iodhatta wesi oiain **möten** tasaises matkas / ettei he heitens louckaisi.
- [A-II-700-[ILM-14:20]] Ja se Cooppa poliettin wlcona Caupungista ia weri Coopasta wloslexi / haman Oritten Suitzein asti tuhanen Cwdhen sadhan Wacomitan **möte**.
- [A-II-451-[ROM-15:5]] Mutta se kerssimisen ia Lohutoxen Jumala / andakon teille / ette te olisitta keskenen yximieliset / Jesusen Christusen **möten**
- [A-II-518-[2KOR-13:8]] Sille ei me miten woi Totudhen wastan / waan Totudhen **möten**.

Adpositiolla tai sen heikkoasteisella variantilla (→) *myöden* on vastineita useissa lähisukukielissä. Se on johdos ikivanhaan perintösanastoon kuuluvasta nomini-
vartalosta *myö-* (→ *myös*). Agricolalla *myöten* on aina postpositio, ja sen täydennys
on joko partitiivissa tai genetiivissä. Ortografisista syistä etenkin kaakkoismurteissa
tavattavaa *myöte*-varianttia on vaikea erottaa luotettavasti adposition (→) *myötä*
esiintymistä, jos eroa ei voi tehdä merkityksen ja kontekstin perusteella. Westhin
koodeksissa *myöden* esiintyy ilmauksessa *myöden ja vastoinkäymisissä*, jossa se
on tulkittava yhdyssanan määräiteosana käytetyksi adverbiksi. Myös Agricolalla
myöten esiintyy adverbina yhdysverbin (→) *myötenlaskea* määräiteosana.

► SKES 1958 *myö-*; Hakulinen 1979 232; SSA 1995 *myös*; NES 2020 *myöten*; VKS 2021 *myöden*.

myötenlaskea v. 'antaa myöten t. periksi, suostua' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-490] Ele salli meite / henen wiettelixens / ia lijuhakoijtzemisens /
tottelemahan / taica **mötenlaske**

Adverbista *myöten* ja verbistä (→) *laskea* muodostettu yhdysverbi, jota ei tunneta
muusta vanhasta kirjakielestä. Se on ilmeisesti sananmukainen käännös saksan
fraasiverbistä *nach geben*. Agricolalla (→) *myöten* ei esiinny muissa yhteyksissä
adverbina, mutta se esiintyy kyllä adpositiona.

► Gummerus 1947 268; VKS 2021 *myötenlaskea*.

myötä *adpos.* 'mukana, kanssa, kautta, mukaan, mukaisesti'
(1544) 32 esiintymää

- [A-II-148-[JH-12:9]] Tuli mös palio Jwttan Canssa Herran **möte** Betaniasta
- [A-II-494-[1KOR-16:00]] Se ensimeinen Lehetuskiria Corintherin tyge
Philippist lehetettu Stephanan ia Fortunatusen ia Achaiusen ia Timotheusen
möte.
- [A-I-115] CAikiwaldias / ia ijancaikinen Jumala / ette sine Lais annoit
Mosesen cautta / mutta Armon ia Totudhen sinun rackan Poias Jesusen
Christusen **möte**
- [A-I-524] Sille cosca meiden HERRAN Jumalan / ia teruexiteckian / ombi
tykenem / cansam / ia meiden **mötem** / cuka woiippi sijs meiden wistan olla?
- [A-II-192-[LK-9:3]] Ja sanoi heiden tygens / Elket ottaco miteken **möten** Tiehen /
eike Sauua / eike Prentzeli / eike Leipä / eike peningit
- [A-II-179-[LK-5:36]] Eikengen wdhen waathen tilca paicka wanhan waatesen /
mutoin hen reueise sen wdhen / ia se paicka sijte wdhest ei souita itzens sen
wanhan **möte**.
- [A-I-767] Nijn en olen mös ymmerdhyxen hengen cautta totellut waari otta
mite Jumalan menon / mielen / ia opin **möte** eli / wistan olis
- [A-II-16] Senteden ombi nyt se Wsi Testamenti yxikerdhaisesta Textin **möte**
wlostulkittu / ninquin Apostolit ia Euangelisterit kirioitanuet ouat.
- [A-II-423-[ROM-2:00]] Mutta Kerssimys on / coska paha kerssiten tauaran
rumijn eli Cunnian polesta / waicka se wiele oikiudhen **möte** tapachtuis.

Ikivanhaan perintösanastoon kuuluvan *myö*-vartalon (→ *myös*) partitiivimuoto, joka on kiteytynyt adpositioksi tai adverbiksi. Agricolalla *myötä* on aina postpositio, jonka täydennys on genetiivissä. Täydennyksenä voi olla myös omistusliite. Joissakin tapauksissa *myötä*-esiintymiä on mahdotonta erottaa luotettavasti genetiivillä järjestyvistä adposition *myöte* (→ *myöten*) esiintymistä. Agricolalla *myötä* esiintyy adverbina vain yhdyssanojen määräiteosana.

► VKS 2021 *myötä*.

myötähän *adpos.* 'mukaan, mukaisesti' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-461] me iocapeiue auuoin caswolla sinussa wrhodhume / sen siselisen Inhimisen **mötehen** / sihenasti me miehxi caswama / ia sinun aijnocaises Jesusen Christusen teudhelisexi mitaxi ioudhume

Muodostustavaltaan pleonastinen adpositio, jossa alkuaan partitiivimuotoiseen (→) *myötä*-adpositioon on lisätty illatiivin pääte. Adposition täydennys on genetiivissä.

► VKS 2021 *myötä*.

myötäkielinen *a.* 'eri osapuolia) myötäilevä, mielistelevä' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-258-R] Cwkat) ouat ne / iotca **Mötekieliset** ouat iotca Jumalata ynne ia Perkelete palueleuat.
- [A-III-758] Sillens ombi Ahneus ia Watzanholi / aina Jumalan sanan ia Palueluxen wahingoittanut / ia tekepi alati Sarnaista Ulcocullatut ia **Mötekieliset**.

Adverbista (→) *myötä* ja adjektiivista *kielinen* (→ *kaksikielinen*) muodostettu yhdysadjektiivi, jota ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä.

► VKS 2021 *myötäkielinen*.

myötä käsi *s.* 'suopeus, myötävaikutus' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-756] Nin annoi henelle Kuningas / henen HERRANS Jumalans **möte kädhen** kautta / caiki mite HEN anoi.

Adverbista (→) *myötä* ja substantiivista (→) *käsi* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *myötä+käsi*.

myötäkäsin *adv.* 'menestyksellisesti, onnellisesti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-765-[MAL-3:15]] ne Jumalattomat menestyuet / he kiusauat Jumala / ia se kieupi heille **mötekäsin**.

Yhdyssanaksi tulkittavasta sanaliitosta (→ *myötä käsi*) muodostettu monikon instruktiivi, joka on kiteytynyt adverbiksi.

► VKS 2021 *myötä+käsi*.

myötäkäydä *v.* 'käydä hyvin, menestyä, onnistua' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-543-R] Wiecas) Quin wastoinkieupi / Nin se on sula Epelys. Waan coska **mötekeupi** / Nin eikengen taidha site hallita eli asetta ylpiydhessans / Ja ei ycten Rangastosta tottele.

Adverbista (→) *myötä* ja verbistä (→) *käydä* muodostettu yhdyssverbi.

myötäkäyminen *s.* 'myötäkäyminen, menestys, onni' | (1544) 19 esiintymää

- [A-I-433] swo / ette me pyhen Elizabetin esikuuan ielken / madhaijsim mailmaijset **mötekiumiset** ylencatzo / ia taijwahisella lohutoxella / alati iloitha
- [A-I-460] caiki Inhimiset / wierottain caiki mailmaiset himot / coko rinnalla / seke **mötekiumisis** / ette wastonkieumisis seke elemes ette colemas / tottelisit sinun Kuningallista keskydhes
- [A-I-659] Laijna sinun paluelioijlles / ette he telle Tielle / iota mödhen he matkustauat / saijsit rauhan / **mötekiumisen** ia terwehydhen
- [A-III-22] Mine N. otan sinun N. nyt minun Auiowaimoxeni / racastaxeni sinua seke **möte** ette wastoin**kieumisese** / ia sixi merkixi mine annan sinulle temen sormuxen.

Joko verbistä (→) *myötäkäydä* tai vastaavasta sanaliittoilmauksesta johdettu yhdys-sana.

► VKS 2021 *myötä+käyminen*.

myötäkäymisyys *s.* 'myötäkäyminen, menestys' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-643] Anna mös minulle catouaijsije ylencatzo – etteij **mötekiumisus** minua turmelis / ia ijrddhalisexi saattais / eijke wastoinkieumisus minua porotais.

Yhdyssubstantiivista (→) *myötäkäyminen* johdettu yhdys-sana.

► Vaittinen 2009 SJ 51; VKS 2021 *myötä+käymisyys*.

myötäperäinen *a.* 'myötäinen (tuuli)' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-388-[AP-27:13]] Mutta quin Eteletwli rupesi puhaltaman / ia lwlit heillens oleuan **mötepereisen**. Ja coska he lexit Assonista / nin he purietit Cretan ohitzen.

Adverbista (→) *myötä* ja substantiivin (→) *perä* johdoksesta *peräinen* muodostettu yhdyssadjektiivi.

► VKS 2021 *myötä+peräinen*.

myötä päivään *adv.* 'myötäpäivään' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-33] Qta se wehin Lucu Herran syndyme wodhesta / ia rupe lukeman **möte päyuen** ymbäri pirije

Adverbista *myötä* ja substantiivin (→) *päivä* illatiivista muodostettu, sanaliitoksi kirjoitettu adverbi. Agricolalla adverbi *myötä* ei esiinny itsenäisenä lauseenjäsenenä, mutta sitä käytetään useiden *myötä*-alkuisten yhdyssanojen rakenteosana. Lisäksi adverbia vastaava muoto esiintyy adpositiona (→ *myötä*).

► VKS 2021 *myötä+päivään*.

mädätä v. 'mädäntyä, lahota, märkiä' | (1544) 7 esiintymää, myös Westh

- [A-III-69] Ja ehke sinun rumijs wile **mätenepi** / ia madot sen ylessöisit / teuty sen quitengi wijmeisne päiuene ylesnosta.
- [A-III-465-[JES-5:24]] Jwrisillens pite heiden Jurens **mätenemen** / Ja heiden Wesans poishaioman ninquin tomu.
- [A-II-665-[JAK-5:2]] Teidhen Rickaudhen ouat **medhänyet**
- [A-I-282-[PS-38:6]] Minun haawani haijseuat ja **mätenewet** / minun Tyhmejdhen tedhen

Johdos adjektiivista (→) *mätä*. Agricolalla *mädätä* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *poismädätä*.

► VKS 2021 *mädätä*.

***mäenrotko** s.

Mäenrotko ei esiinny Agricolalla yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona.

► VKS 2021 *mäen+rotko*.

mäki s. 'mäki, kukkula, vuori' (myös kuv.) | (1544) 33 esiintymää

- [A-I-207-[PS-104:10]] Sine puhaiset Lächtet laxoisa / nijn ette wedhet **Mäkein** wälise wootauat.
- [A-II-109-[MT-28:16]] Mutta ne yxitoistakymende Opetuslasta menit Galilean / sille **Mäelle** / iohonga Jesus oli heite neuuonut.
- [A-II-170-[LK-3:5]] Caiki Laxot pite teutettemen / ia caiki Woret ia **Mäghet** pite alettaman
- [A-III-624-[HOS-10:8]] te Wooret peitteket meite / ia te **Mäet** catucat meiden pälen.
- [A-III-659-[AM-9:13]] Woret pite makiat Wina tiuckuman / Ja caiki **Mäet** pite hedelmeliset oleman.
- [A-III-304-[PS-68:16]] Se Jumalan **Mäki** on yxi Hedhelmelinen **mäki** / yxi swri ia hedhelmelinen **mäki**.
- [A-III-591-R] Cuckulani) Christus ombi tai **Meki** ia Cuckula / ioca meite Taiualisella siugnauxella siugnapi / ia andapi sen teruelisen Opin Sateen.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä sekä hantissa. Se lasketaan ikivanhaan perintösanastoon kuuluvaksi. Myös germaanista alkuperää on ehdotettu, mutta ehdotus on myöhemmin peruutettu. Agricolalla *mäki* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *öljymäki*.

► SKES 1958 *mäki*; UEW 1988 266; SSA 1995 *mäki*; LÄGLOS 1996 *mäki*; EES 2012 *mägi*; NES 2020 *mäki*; VKS 2021 *mäki*.

mäkikansa s. 'vuoristokyläen asukkaat' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-165-[LK-1:65]] Ja caikisa Judean **Mäkicanssas** ilmaunsit caiki nämät tegot.

Substantiiveista (→) *mäki* ja (→) *kansa*¹ muodostettu yhdyssana, josta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *mäki+kansa*.

mäkikylä s. 'vuoristokylä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-163-[LK-1:39]] Mutta Maria ylesnousi nijne peiuiine. Ja meni kirusta yles **Mekikylih**in Judan Caupungin

Substantiiveista (→) *mäki* ja (→) *kylä* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *mäki+kylä*.

mäkinen a. 'vuoristoinen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-660] Waan molemat makunnat [Edom, Juudea] ouat **mäkiset** ia kiuiset.

Substantiivista (→) *mäki* johdettu adjektiivi.

► VKS 2021 *mäkinen*.

männyt a. 'mennyt, viime' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-663] ME kijtemme sinua Taijuaalinen Ise / ettes **männer**n öen / annoit meillen olla terwelisen

Verbin (→) *mennä* savolaistyyppisestä rinnakkaismuodosta muodostettu partiisiippi, jota on käytetty adjektiivina. Partisiipin lisäksi Agricolalla on kolme finiittimuotoa (*mänepi*, *mänen*, *mäne*), joissa ensi tavun vokaaliksi on merkitty *ä*. On mahdollista, että piirre on pelkästään ortografinen, eikä kysymys ole todellisista murremuodoista.

► VKS 2021 *mennyt*.

märgättää v. 'tehdä märäksi, kastella' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-300-[PS-65:11]] Sine iotat henen Wacons / ia **merghietet** henen Kyndöns / Sateella sine ne pehmitet / ia siughnat henen Laihonsa.

Johdos adjektiivista (→) *märkä*.

► VKS 2021 *märättää*.

märjättää → **märgättää**

märjätöin *a.* 'vedetön, kuiva' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-687-[NAH-1:4]] Joca nuctele Meren ia quiuapi sen / ia caiki Wirdhat **meriättömexi** tekepi

Johdos adjektiivista (→) *märkä*.

► VKS 2021 *märätön*.

märkkä *s.* 'selleri (*Apium graveolens*)' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-19] Saluia / Ruta / ia **Mercke** nautitze

Laina muinaisruotsin sanasta *märke*. Vanhassa ruotsissa *märkerot* on tarkoittanut erityisesti lääkkeenä käytettyä sellerinjuurta. On mahdollista, että myös Agricolan *märkkä* on tarkoittanut nimenomaan sellerinjuurta, sillä Rukouskirjan terveys-ohjeissa esiintyy myös (→) *appium* sellerin nimityksenä. Sanasta ei vanhassa kirja-suomessa tunneta muita esiintymiä.

► SAOB 1945 *märke*; I. Larsson 2010 77–78; Häkkinen & Lempiäinen 2011 94; VKS 2021 *märkkä*.

märkyys *s.* 'kosteus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-187-[LK-8:6]] Ja mutamat langesit Kiuen päle / ia coska ne yleskeuit quiuettui se / Sille / ettei henelle ollut **märckyttä**.

Johdos adjektiivista (→) *märkä*.

► VKS 2021 *märkyys*.

märkä *s. ja a.* 'neste, tulehdusneste, mätä; märkä, kostea' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-748] sinun silmeis ethen me lewitemme meiden sydhemen synneille saastutetun pahaekisen / synnein esinahalla hierellyn / teunens paijsumita ia **mercke**
- [A-I-750] njsse pahoijsa / iotca henen sisellemeijsesta myrckyn neseste ja **märeste** tottupi wloswoota
- [A-III-701-[HAB-4:16]] Minun Hwleni wäriseuet Hwdhosta / **merkiä** keupi minun Luuni sisel
- [A-I-23] **Märcke** Syyss / ia pehme maa. tulee / quin palio hedhelme iaka.
- [A-III-717] Lemmin / Kylme / **Merke** / Quiua / ia quin ne toinen toistans riua.

Sanalla on varma vastine kaikissa lähisukukielissä. Koltansaamesta esitetty vastine on ilmeisesti lainaa suomesta. Sana on todennäköisesti vanha balttilainen laina, jolle on esitetty kaksikin eri lainalähdettä. Näistä yleisemmin kannatetun selityksen mukaan sanaa vastaa nykylatviassa *mërka* 'läpimärkä esine; kosteus'. Myös germaanista alkuperää on ehdotettu, mutta heikoin perustein.

► Thomsen 1890 201; SKES 1958 *märkä*; SSA 1995 *märkä*; LÄGLOS 1996 *märkä*; Liukkonen 1999 SUST 235 90; EES 2012 *märg*; Junttila 2015 94; NES 2020 *märkä*; VKS 2021 *märkä*.

märättää → märeättää

mässä s. 'meteli, rauhattomuus, melske' | (1544) 10 esiintymää, myös Westh

- [A-I-373] Jumalattomilda Juttahilda sine **messelle** kesitettin / Ninquin Röweri noorilla sidhottin
- [A-II-105-[MT-27:24]] Coska nyt Pilatus näki ettei miteken auttanut / mutta enämbi **mässe** tuli / otti hen wedhen / pesi kädhensä Canssan edhes
- [A-III-177-[MT-27:24]] Coska nyt Pilatus näki ettei miteken auttanut / mutta enembi **messe** nousi / tahtoi hen canssan mielen nouta / ia domitzi heiden anomisensa ielkin
- [A-I-824] Anna ette onnelinen rauha ja lepo / meiden seassana hallitzisi / ia este etteij me sotadhen **messest** ia rijdhoijsta waijuataijsim

Sanavartalolla on vastine virossa, mutta sen alkuperä on epäselvä. Sitä on arveltu omaperäiseksi deskriptiiviseksi muodosteeaksi, vaikka toisaalta siihen on arveltu sekoittuneen aineksia venäjän verbistä *mešat* 'sotkea, hämmäntää; häiritä'. Jos lainaselitys on oikea, sanavartalon käyttö verbinä lieenee vanhempaa perua, ja substantiivi *mässä* on tämän verbin takaperoisjohdos. Substantiivikäytöstä on vain muutamia hajatietoja murteista, sen sijaan verbistä on runsaasti tietoja. Agricolalla tai muussakaan vanhassa kirjakielessä *mässä* ja *mässätä* eivät merkitse ylenpalttista syömistä ja juomista, niin kuin murteissa ja nykysuomessa. Näistä merkityksistä löytyy kirjakielisiä esimerkkejä vasta 1880-luvulta lähtien.

► Kalima 1952 126–127; SKES 1958 *mässätä*; SSA 1995 *mässätä*; EES 2012 *mässäma*; NES 2020 *mässätä*; VKS 2021 *mässä*; SMSA 2023 *mässä*, *mässätä*.

mässätä v. 'metelöidä, meluta, mellastaa, telmiä' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-782] O Taiualinen Ise / poijspyhi ia murha sinun poias Jesusen Christusen cautta pyhese hengese / temen meiden pahan oman liham tachton / ioca meiden sydhemise **messeu**
- [A-II-124-[MK-5:39]] Ja hen sisellemeni / ia sanoi heille / Mite te **messet** ia idkette? Ei pika ole collut / waan macapi.
- [A-II-218-R] Tesse kielten wskomast nijte Menningeisi / ia iellenskeupie coolleit / Noithi ia welhoi Hengi iotca ölle puhuuat ia **messeuet** Pirun wäelle eli muita Taicouxia.
- [A-I-209-[PS-104:26]] Sielle hahdet culieskeluat / Sine Walascalat ouat / iotcas tehenyt olet / hanesse **mäsemähen**.

Johdos substantiivista (→) *mässä*. Toinen mahdollisuus on, että verbi *mässätä* on alkuperäisempi venäläinen laina ja *mässä* tämän takaperoisjohdos.

► VKS 2021 *mässätä*.

mässäminen s. 'rauhattomuus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-618] O minun teckien / poisleicka minusta tuijmaudhen / wären cangiudhen / **messemine** / laijskudhen / wnisudhen / mielen tylsseydhen

Johdos verbistä (→) *mässätä*.

► VKS 2021 *mässääminen*.

mässääväinen *a.* 'raivoava, rauhaton' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-207] Psalmit sis Mielten ilot ouat / Sieluin tyuenys / Rauhan tekiet / **mässeueisten** ia culkuuaisten Aiatosten haltiat / Mielen paisumiset he hilitzeuet

Verbin (→) *mässätä* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi, josta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *mässääväinen*.

mätä *a.* 'mätä, mädäntynyt' (kuv.) | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-752] Ah Herra Jesu Christe sinun etehes me teme cokonas lahon / ia **mäden** puun seijsotam / caikein henen iurdheins cansa / cannon / haaroin / oxain / ja hedhelmein cansa

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Vastineita on aiemmin esitetty myös etäsukukielistä, mutta nämä on myöhemmin hylätty. Sanan etäisempi alkuperä on tuntematon.

► SKES 1958 *mätä*; SSA 1995 *mätä*; EES 2012 *mäda*; NES 2020 *mätä*; VKS 2021 *mätä*.

mätäkuu *s.* 'elokuu; mätäkuu, lämmin ja kostea ajanjakso loppukesällä' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-20] **Mätekwlā** eli kyluökwla on xxxi päiue.
- [A-I-21] Telle kwlla eij soui otta siseliset läkityxet (ma Seneca se mestari sano) sille ette **metekw** silloin ombi / ia ey mös werta laske.
- [A-I-18] **Mätekwn** alku [merkintä kalenterissa 6.7.]
- [A-I-20] Loppu **metekwsta** [merkintä kalenterissa 17.8.]

Adjektiivista (→) *mätä* ja substantiivista (→) *kuu* muodostettu yhdyssana, joka on ilmeinen käännöslaina ruotsin sanasta *rötmånad*. Nimityksen motivaationa on havainto, että ruokatavarat pilaantuvat ja haavat tulehtuvat tähän vuodenaikaan tavallista nopeammin.

► Vilkuna 1968 224–231; Toivonen 1955a 11–15; SKES 1958 *mätä*, *mätäkuu*; SAOB 1962 *rötmånad*; SSA 1995 *mätä*, *mätäkuu*; EES 2012 *mäda*; NES 2020 *mätäkuu*; VKS 2021 *mätä+kuu*.

mäyrä¹ *s.* 'jokin eläin' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-208-[PS-104:18]] Ne corckiat wooret ouat **Mäyrein** turwa / Ja kijwirauniot / Canelijen.

Suureen näätäeläimeen (*Meles meles*) viittaavalla substantiivilla *mäyrä* on vastineita useimmissa lähisukukielissä. Sanan äännerakenne viittaa lainaperäisyyteen, ja se onkin selitetty lainaksi kantagermaanin sanasta **marþraz*, joka tosin merkitsee

näätää eikä mäyrää. Merkitysero ei kuitenkaan ole selityksen ehdoton este, sillä kysymys on samaan heimoon kuuluvista eläimistä. Selityksessä on kuitenkin myös äännehistoriallisia ongelmia, joiden takia se on epävarma. Agricolalla *mäyrä* esiintyy psalmisäkeessä, jonka eri käännöksissä on vaihtelevasti eri eläimiä (ensimmäisenä jokin hirvieläin, peura, gemssi tai kauris, toisena siili tai kaniini). Nykysuomennoksessa (1992) eläimet ovat kauris ja tamaani. Suomessa tai sen sukulielissä *mäyrä* ei koskaan ole merkinnyt mitään sorkkaeläintä, joten Rukouskirjan psalmissa on ilmeinen käännösvirhe, tai sitten *mäyrä* on abstrahoitu eläimen nimitykseksi ääntelyä kuvaavasta verbistä (→) *mäyrätä*, jolloin kysymyksessä olisi ”jokin mäyrävä eläin”. Agricolan psalttarissa eläin on vaihtunut (→) *villivuoheksi*.

► SKES 1958 *mäyrä*; Hofstra 1985 114; SSA 1995 *mäyrä*; LÄGLOS 1996 *mäyrä*; EES 2012 *mäger*; Heininen 2020 268; NES 2020 *mäyrä*; VKS 2021 *mäyrä*¹.

mäyrä² s. ’ärjyntä, karjunta’ | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-318-[SIIR-51:5]] Ja olet minun pelastanut – heiden **meurestens** / iotca minun tachtouat ylesnielde

Äänteellisesti motivoitu sanavartalo, joka on mahdollisesti takaperoisjohdos verbistä (→) *mäyrätä*. Sanasta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *mäyrä*².

mäyrätä v. ’ärjyä, karjua, parkua’ | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-208-[PS-104:21]] Ne Noret Jalopeurat Salihin ielken **mäyreuet** / ja heiden Eletostans Jumalalda he etziwet.
- [A-I-282-[PS-38:9]] Mine olen ylenpalio runneltu / ja rickimurettu / Mine **meuren** minun sydhemen kiwun tädhen.
- [A-III-264-[PS-38:9]] Mine olen ylenpalio runneltu ia rickilöty / mine **mäyren** minun Sydhemeni kiwun tedhen.

Verbillä ei ole tarkkoja vastineita sukulielissä. Se on ilmeisesti johdos ärjymistä, parkumista ja äänekästä valittamista jäljittelevästä sanavartalosta. Samantapaisia verbejä on muitakin (mm. *meuruta*, *mouruta*, *möyrytä*) sekä suomen murteissa että lähisukukielissä.

► SSA 2000 *möyrytä*; VKS 2021 *mäyrätä*.

määkyvä s. ’määkyvä eläin, lammas’ | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-73] 4 Seitzemen Kwta Möketäue / 5 Cwsi Kwta **Mäkyue** / 6 Wisi Kwta winguua

Partisiippimuoto lampaan ääntelyä jäljittelevästä verbistä *määkyä*, joka Agricolalla ei esiinny persoonamuotoisena verbinä. Agricolan *määkyvä* on lampaaseen viittaava kiertoilmaus kansanperinteeseen kuuluvassa lorussa, joka kertoo eri eläinten kantoajoista.

► VKS 2021 *määkyä*.

määrä s. 'määrä, lukumäärä, kohtuullinen määrä, määräaika, määräraja, mitta; määräys, sopimus' | (1544) 31 esiintymää

- [A-I-502] ME waijwaset hätendynet Inhimiset – – olema moninaijsten armolisten / hyuein tekoin tedhen / ioijnenga eijke **märe** / eijke Lucu taidha leutte / sangen corkiasta welgoliset sinua ylistemehen
- [A-II-512-[2KOR-10:13]] Mutta eipe me meiten kerska ylitze **määren** / Waan ainostans sen cochtolisen märetyn Mitan ielkijn / iolla Jumala ombi meille mitannut sen **määren** wlottuuan mös haman teihin asti.
- [A-II-449-R] Elket ylitze **mären** teiden Rumistan pijnatko ylelisen pyhyden waluomisen / paaston / ia waiuan cansa / ninquin vlconcullatut tekeuet.
- [A-I-92] Ele Herralle sine wäärä hetke pane / taij **märä**
- [A-I-378] Sille nyt sine säsit minulle **mären** aijalisellen Elemellen
- [A-III-362-[PS-104:9]] **Märän** sine panit / Jota he ei ylitzekeu / eike palaia Maata peittemen.
- [A-II-415] Jocaitzella Opilla ombi oma **märä** / aica ia ike.
- [A-II-88-[MT-23:32]] Nin tekin teutteket teiden Isedhen **märedh**.
- [A-I-764] Mine olen – – wärin lain kieunyt / walapattoijsexi wsein itzeni wannonut / lijtot / **märet** ia raijat serckenyt ia sijrttenyt.
- [A-I-806] Tesse me rucolema ydhen wissin lijton eli **mären** alla / ette meiden pite ennen andexiandaman meiden welgholisten
- [A-II-77-[MT-20:2]] Ja quin hen oli **mären** tehnyt tömiestens cansa / wissist päiwe penningist / lehetti hen heijen winatarhans.

Laina venäjän sanasta *méra* 'mitta, määrä, raja'. Sama sana on lainautunut myös muihin itämerensuomalaisiin kieliin.

► Mikkola 1894 SUST 8 145; Kalima 1952 127; SKES 1958 *määrä*; Plöger 1973 107; SSA 1995 *määrä*; EES 2012 *määrä*²; NES 2020 *määrä*; VKS 2021 *määrä*.

määränraja s. '(määrätty) raja, määräraja' | (1552) 3 esiintymää

- [A-III-772-[2MS-19:21]] Alasastu / ia todhista Canssalle / ettei he edeskeuisi HERRAN tyge ylitze **Märenraijoia**
- [A-III-772-[2MS-19:23]] Pane **Märenraijat** woren ymberille / ia pyhite se.

Substantiiveista (→) *määrä* ja (→) *raja* muodostettu yhdyssana, josta vanhassa kirja-suomessa ei tunneta muita esiintymiä. Agricolalla sen rinnalla esiintyy myös nomi-natiivialkuinen (→) *määräraja*.

► VKS 2021 *määrä+raja*.

määräraja s. '(määrätty) raja, määräraja' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-771-[2MS-19:12]] Ja aseta Canssalle **märeraijat** ymberins / ia sanos heille. Cartacat teiten / ettei te Woren päle ylesastu

Substantiiveista (→) *määrä* ja (→) *raja* muodostettu yhdyssana, josta vanhassa kirjakielessä ei tunneta muita esiintymiä. Agricolalla sen rinnalla esiintyy myös genetiivialkuinen (→) *määränraja*.

► VKS 2021 *määrä+raja*.

määrätty *a.* 'sovittu, säädetty' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-347-[AP-12:21]] Mutta ychten **märättyne** peiuen oli Herodes puietettu Kuningan waattein / ia istui Domiostolin päle ia piti puhen heidhen casans.
- [A-II-558-[KOL-2:16]] Nin ellette nyt senteden sallico keten teille omatundo tekemen ylitze Roan eli ylitze Jooman / taicka ylitze **märettydhen** Pyhepeiuen / taicka Wdhenkuun / taicka Sabbathein

Verbin (→) *määrätä* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Sama muoto esiintyy myös taivutusparadigman osana liittomuodoissa.

► VKS 2021 *määrätä*.

määrätä *v.* 'määrätä, säätää, tehdä sopimus' | (1544) 11 esiintymää

- [A-I-453] racas taiualinen Ise / ioca – olet tehenyt caiki Inhimisen sickijet ydheste wereste – ia heiden ethens **märesit** ydhen oijkean aijan / ia paijkan / quinga lewielle ia caukana cuki piti asuman
- [A-I-587] sijte pyhimeste lijtosta / iongas wimeiselle Echtolisella / cosca leijuen iaghoijt / ia calkin taritzit / sinun wloswalitudhen opetuslastes cansa **märeijsit**
- [A-II-78-[MT-20:13]] Ysteuen / en teghe mine sinun wärytt / Etkö sine **märenyt** minun cansani wissist päiue peningist?

Johdos substantiivista (→) *määrä*. Sama johdos esiintyy myös useissa lähisukukielissä. Agricolalla *määrätä* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *edes-määrätä*.

► SKES 1958 *määrä*; SSA 1995 *määrä*; NES 2020 *määrätä*; VKS 2021 *määrätä*.

määrätöin *a.* 'määrätön, pohjaton' | (1544) 8 esiintymää, myös Westh

- [A-I-483] cuca olis / sinun woijmas / **märetoin** swruus / caikisa oijkein wscowasisa
- [A-I-497] Ja waica mine iocapeiue rikoin ia sinun keskys ylitzekeuin / etzine quitenga site rangaitzut / Mutta armolisesta sinun **märettömen** hywuydhes cautta kersit sine / ia parannosta odhottit
- [A-II-502-[2KOR-4:17]] Sille meiden Waiuan / quin on aijalinen ia keue saattapi ydhen ijancaikisen ia ilman **märettömen** waitzeuan Cunnian

Johdos substantiivista (→) *määrä*.

► VKS 2021 *määrätön*.

mökättävä s. 'mäkättävä eläin, vuohi' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-73] 4 Seitzemen Kwta **Möketäue** / 5 Cwsi Kwta Mäkyue / 6 Wisi Kwta winguua

Partisiippimuoto vuohen ääntelyä jäljittelevästä verbistä *mökättää*, joka Agricolalla ei esiinny persoonamuotoisena verbinä. Agricolan *mökättävä* on vuoheen viittaava kiertoilmaus kansanperinteeseen kuuluvassa lorussa, joka kertoo eri eläinten kantoajoista.

► VKS 2021 *mäkättää*.

naaburi, naapuri s. 'naapuri, lähellä asuva henkilö'
(1544) 20 esiintymää

- [A-I-273-[PS-31:12]] Sangen pahasti minun kieupi / ette mine olen yxi swri pilca minun wiholisillen / **Naburillen** / ia Tuttawillen yxi cauhistos
- [A-II-164-[LK-1:58]] Coska henen **Naburins** ia Langonsa cwlit ette HERRA oli tehnyt swren Laupiuden henen *cansans* / ia he iloitzit henen *cansans*.
- [A-III-328-[PS-79:12]] Ja costa meiden **Napurillen** seitzemenkerdoin heiden pilcans heiden helmaansa / iolla he HERRA sinua pilcaneet ouat.

Sana on lainaa joko muinaisruotsin sanasta *nabor* tai suoraan alasaksasta, josta myös ruotsin sana on peräisin. Alasaksan *nābur* on omakielinen muodoste, joka merkitsee kirjaimellisesti lähellä asuvaa. Sama sana on lainattu myös eräisiin lähisukukielisiin. Agricolalla *naapuri* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *lähi-naapuri*.

► Thomsen 1869 135–136; Streng 1915 129–130; SKES 1958 *naapuri*; SSA 1995 *naapuri*; Bentlin 2008a 148; NES 2020 *naapuri*; VKS 2021 *naapuri*.

naaras s. 'naaraseläin, (tässä) -leijona' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-690-[NAH-2:13]] Waan se ialopeura runsasti raateli Penickains warten / Ja läkeytti henen **Narains** Jalopeurain warten / Ja henen Loolans hen teuty Raateluxestans / Ja henen Coopains Röuetuxestans.

Sanalla on vastine ainoastaan eräissä karjalan murteissa, joissa *noaraš* merkitsee ennen kaikkea narttukoiraa. Alkuperä on epäselvä. Sana on äännehistoriallisista ja rakenteellisista ongelmista huolimatta selitetty johdokseksi ikivanhasta (→) *naista* tai naarasta merkinneestä sanavartalosta, jolla on vastineita sukukielissä samojedia myöten. Saman vartalon johdoksia on myös verbi (→) *naida*. Uudemman selityksen mukaan *naaras* olisi vanha indoiranilainen laina, jolloin se olisi samaa juurta kuin muinaisintian *nārī* ja avestan *nāiri*, jotka kumpikin merkitsevät vaimoa. Selityksessä on kuitenkin äänne- ja muoto-opillisia ongelmia, joiden takia sitä ei ole pidetty vakuuttavana.

► SKES 1958 *naaras*; SSA 1995 *naaras*; Sköld 2002a; Holopainen 2019a 152; NES 2020 *naaras*.

naarasjalopeura s. 'naarasleijona' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-633-[JOEL-1:6]] Sille ette yxi wäkeue Canssa minun Maani päle ylesmenepi / ia se on lukematoim / iolla ouat Hambaat / quin Jalopeural / ia sömehambat / quin **Narasialopeural**.
- [A-III-690-[NAH-2:11]] Cussa nyt on se Jalopeuran Asumus / ia Jalopeurain penickain wacowarpe / iossa se Jalopeura / ia se **Narasialopeura** ninen Jalopeurain penickain cansa asuij.

Substantiiveista (→) *naaras* ja (→) *jalopeura* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *naaras+jalopeura*.

naaraspeura s. 'naaraspeura' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-249-[PS-29:9]] Se HERRAN äni peliette **Naraspeurat** / ia risupi Metzset / ia henen Templisens tule iocaitzen sanoa henelle Cunniata.

Substantiiveista (→) *naaras* ja (→) *peura* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *naaras+peura*.

nahka s. 'nahka, talja, iho' | (1544) 11 esiintymää, myös Westh

- [A-III-137-[IMS-3:21]] Ja HERRA Jumala teki Adamille ia henen emennens **Nahasta** hameet ia puetti heiden ylense.
- [A-II-651-[HEB-11:37]] He ouat ymberinswaelluet Lammasten ia wocten **Nahgoisa**.
- [A-I-84] Quin Reeskan / **Nahan** / ja Lihan wie. ia sijtt eij Lauma wartioijtze
- [A-I-139-[JER-13:23]] Taijtaco sijs yxi Etiopialaijnen henen **nahans** mwttä / eli yxj Pardi henen monicarwaudhens
- [A-III-571-[VLT-3:4]] Hen on tehnyt minun Lihani ia minun **Nahkani** wanhaxi / ia minun Luuni musertanut.

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Se on selitetty vanhaksi germaaniseksi lainaksi, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **naχska-* tai **naχskō* edustaa mm. anglo-saksin *næsc* 'pehmeä (hirven)nahka'. Agricolalla *nahka* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *esinahka*, *verinahka*.

► SKES 1958 *nahka*; Koivulehto Vir. 1984b 12; SSA 1995 *nahka*; LÄGLOS 1996 *nahka*; EES 2012 *nahk*; NES 2020 *nahka*; VKS 2021 *nahka*.

nai pron. 'näma, nuo' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-119-[JES-49:12]] Catzos / nemet cauca tuleuat / Ja catzos / **nai** Pohiapolest / ia nemet Merenpolest / ia ne mwdeh Etelen maalda.

Merkitykseltään monikolliselle pronominivartalolle *na-* on esitetty eräiden lähisukukielten lisäksi mahdollisia vastineita saamesta ja ugrilaiskielistä. Suomen-sukuisissa kielissä on useita keskenään samantyyppisiä pronominivartaloita, ja etenkin *na-* ja *nä-*alkuisia (→ *nämä*) pronomineja ei kaikissa tapauksissa ole mahdollista erottaa luotettavasti toisistaan. Joka tapauksessa pronominit kuuluvat kielen vanhimpiin sanastokerrostumiin. Suomen kansankielessä *nai* tai sen tavallisempi variantti *naa* esiintyvät joissakin itämurteissa. Agricolan *nai* on monikollinen demonstratiivipronomini, jonka yksiköllinen vastine on (→) *tai*.

► Ojansuu 1922 78; SKES 1958 *naa*; SSA 1995 *naa*; VKS 2021 *naa*.

naida *v.* 'naida, ottaa puolisosksi, mennä naimisiin; maata, olla sukupuoliyhteydessä' (1548) 29 esiintymää

- [A-II-85-[MT-22:30]] Sille ettei ylesnousemises / eike **naida** eike hoolla mutta ouat ninquin Jumala Engelit Taiuas.
- [A-II-126-[MK-6:17]] Ja se colmas sanoi / Mine olen Emennen **nainut** / ia senteden en taidha mine tulla.
- [A-II-471-[IKOR-7:9]] Waan ellei he woi heidens pidhette / nin **naikaat** / Sille parambi on **naidha** quin pala.
- [A-III-605] Mutta ette hen nin vsein sen sanan (Hooria ia Horwt) hariottapi / Ja ensimeises luusa / ychte Hooria **naipi** / Ei pidhe kengen aiatteleman / ette hen nin haurainen ombi / seke töisens ette sanoisans.
- [A-III-776-[3MS-18:14]] Ei sinun pidhe alastaman sinun Setäs häpiete / nin ettes **nait** hene Emenens / ioca sinun Heimos ombi.

Verbillä on vastine kaikissa lähisukukielissä liiviä lukuun ottamatta. Itämerensuomen verbi on johdos samasta ikivanhasta vartalosta, josta on muodostettu myös (→) *nainen*.

► SKES 1958 *naida*; SSA 1995 *naida*; NES 2020 *naida*; VKS 2021 *naida*.

naimatoin *a.* 'naimaton, ei naimisissa oleva, neitsyt' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-457] Ninquin mös Christus Matt. xix. opetta nijste **Naimattomista** / iotca Taiuan Waldakunnan täden / eli Euangeliumin tedhen nin ouat.
- [A-II-472-[IKOR-7:34]] Eritetud ouat neme caxi / waimo ia Neitzyt. Se **naimatoin** murehti nijte iotca HErran on / ette hen pyhe oleman pite seke Rumilla ette hengelle.

Verbin (→) *naida* kielteinen partisiippi, joka on kiteytynyt adjektiiviksi.

► VKS 2021 *naimaton*.

naimattuus *s.* 'naimattomuus, neitsyeksi jääminen' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-457] Sijnä vij. hen andapi ydhen toimen puchtast elemeste / ia Auioskeskusta / Sijnä syys hen kijttepi puchtan elemen / ia **Naimattudhen** / ette se on tarpelinen / ia souelias Euangeliumin palueluxen tedhen

- [A-II-458] Mutta P. Pauali tachto / ette **Naimatus** pite oleman
waatimatoin ia paitzi ylen mielen / ia ilman waara ettei swrembin
syndin langetais.

Verbin (→) *naida* MA-infinitiivin abessiivista johdettu ominaisuudennimi. Johdos-
tyyppi on itäsuomalainen. Samaa johdosta ei tunneta muusta vanhasta kirja-
kielestä.

► Ojansuu 1909a 105–107; VKS 2021 *naimattuus*.

naiminen s. 'avioituminen; makaaminen, naiminen'

(1544) 2 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-III-17] ne seitzemen Cananeerin waldacunda pereti cadotettijn Langoiin
Naimisen tedhen.
- [A-I-168-[lis.ESTB-0:15]] Joca caiki asijat tiedhet / ja tunnet / etteij minulla
ychten riemu ole siihen *cunniaan* – – Eijke ychten lusti nijnen pacanaitten ja
mwcalaijsten **Naijmisist**

Johdos verbistä (→) *naida*.

► VKS 2021 *naiminen*.

nainen, naini s. 'nainen' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-254] Ja ne / quin noutat Pirun ielghiet Pilkaijat / ja Pirulaijset.
Turilat / ja Welhot **naijset**. Ylencatzouat / Herran Sana.
- [A-III-212] Neite cumarsit Hemelaiset / seke Miehet ette **Naiset**.
- [A-III-213] Quin Rauni Ukon **Naini** härsky / ialosti Wkoi Pohiasti pärsky.
- [A-III-715] Yrtit / ia Rohot moninaiset / quin Miehet prucauat ia **Naiset**.

Sanalla on varmoja etymologisia vastineita kautta itämerensuomen sekä ugrilais-
kielissä. Se on johdos samasta vartalosta, joka esiintyy myös verbissä (→) *naida*.
Suomalais-ugrilaisten kielten *naji*-tyyppistä sanavartaloa on arveltu johdokseksi
kantauralilaisesta, alkuaan indoeurooppalaisperäisestä vartalosta **nāxi*-, **nāyi*- tai
**nāji*-, jolla on etuvokaalisia jatkajia useissa etäsukukielissä. Lainaselitykseen liittyy
äännehistoriallisia ongelmia, mutta kysymys on joka tapauksessa ikivanhasta sana-
vartalosta. Agricolan kaikki esiintymät ovat hänen omassa tekstissään. Variantti
naini viittaa vienankarjalaan. Raamatullisissa yhteyksissä aikuisesta naisesta käyte-
tään nimitystä (→) *emäntä* tai (→) *vaimo*. Agricolalla *nainen* esiintyy myös perus-
osana yhdyssanoissa (→) *sotanaainen*, *vihanainen*.

► SKES 1958 *naida, nainen*; Janhunen 1981 SUSA 779, 27–28; Koivulehto 1988a 284; UEW 1988
297–298; SSA 1995 *naida, nainen*; Jussila 1998 *nainen*; Koivulehto 1999c SUST 237 298; EES 2012
naine; Holopainen 2019a 152; Häkkinen 2020a SUST 275 90–91; NES 2020 *nainen*; VKS 2021
nainen.

nainut s. tai a. 'nainut, naimisissa oleva' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-471-[1KOR-7:10]] Mutta **Nainehita** keskepi / em mine / waan HERRA / Ettei Waimon pidhe erijemen Miehestens.

Verbin (→) *naida* partisiippimuoto, joka on kiteytynyt nominiksi.

► VKS 2021 *naida*.

naisjumala s. 'jumalatar' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-367-[AP-19:27]] sen swren **Naisiumalan** Dianan Templi ei mixikä pidhetä / ia henen Cunnians huckupi
- [A-II-367-[AP-19:35]] Te Ephesin Miehet / Cuca on se Inhiminen ioca ei tiedhä / ette Ephesin Caupungi paluele site swrta **Naisiumala** Diana / ia site Cuua ioca Taiuahast allastullut on?

Substantiivin (→) *nainen* konsonanttivartalosisesta yhdyssanamuodosta ja substantiivista (→) *jumala* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *nais+jumala*.

naittaa v. 'naittaa, järjestää naimisiin' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-473-[1KOR-7:38]] Joca nyt sen **naittapi** / se hyuesti tekepi / Mutta ioca ei hende naitta / se paramin teke.

Johdos verbistä (→) *naida*.

► VKS 2021 *naittaa*.

nakata v. 'nakata, heittää' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-96] Ele senwooxi wirghastas lacka waan turwas HERRAN päle **nakka**
- [A-I-179-[JON-2:4]] Sine **nakasit** minun sywuydehen keskelle mertä / nijn ette aallot minun ymberipörijttit
- [A-II-376-[AP-22:23]] he nin parghuit / ia heittelit waatteitans ia **nakasit** mulda twlehen

Verbillle on esitetty vastineita useista lähisukukielistä, mutta näistä osa on äänne- ja merkityserojen takia epävarmoja. Sanavartalon arvellaan olevan äännteellisesti motivoitu deskriptiivimuodoste. Agricolalla *nakata* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *poisnakata*, *ulosnakata*.

► SSA 1995 *nakata*; Koponen 1998 SUST 230 131; EES 2012 *nakkama*; NES 2020 *nakki*.

napakaira s. 'iso suoravartinen kaira' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-381] Maan pälle he sinun heitit / Edhestotin wasara / **napacaijra** / ticapu / ia haawain naulat / hirmuiset reighet caijwettin / kätten ia ialcain lepitze

Sana on lainaa kantaskandinaavin sanasta **naba-gaiRa-*, jota nykyruotsissa vastaa *navare*. Sanan jälkiosa on sama kuin suomeen erikseen lainattu *kaira*, mutta Agri-colan kielessä tämä ei esiinny itsenäisenä sanana.

► Thomsen 1869 136; SKES 1958 *napakaira*; SSA 1995 *napakaira*; LÄGLOS 1996 *napakaira*; NES 2020 *napakaira*; VKS 2021 *napa+kaira*.

napina s. 'napina, nurina, purnaus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-327-[AP-6:1]] MUtta nine peiuinä / coska Opetuslasten Lucu eneni / nousi **napina** Grekelde ninen Hebrein wastan

Johdos verbistä (→) *napista*.

► VKS 2021 *napina*.

napiseva → **napitseva**

napisija → **napitsija**

napista v. 'napista, nurista, purnata' | (1544) 19 esiintymää

- [A-I-578-R] Ettei he **napitzeuat** Jumalata wastan / eike epelisi hene Armoistans Omastunossa
- [A-II-262-[JH-6:43]] Wastasi Jesus ia sanoi henelle / Elket **napitzco** keskenen
- [A-II-559-R] Hen olcohon teiden Mestarin ia Haltian caikissa kiusauxisa / Ettei te **napise** Jumalata wastan
- [A-III-266-R] mine annan heiden menne / ia en **napisze** sinua wastan.

Verbille on osoitettu vastine ainoastaan viron murteista. Se on selitetty johdokseksi äänteellisesti motivoidusta, kuvailevan sävyisestä sanavartalosta. Verbin johdin-osan äänteellinen vaihtelu (-itse- tai -ise-) perustuu murre-eroihin. Agricolalla *napista* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *vastaannapista*.

► SKES 1958 *napista*; Hakulinen 1979 262–263; SSA 1995 *napista*; VKS 2021 *napista*.

napist|os, -us s. 'napina, nurina' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-265-[JH-7:12]] Ja oli yxi swri **napistos** Canssan keskene / Sille mutomat sanoit / Hen on hyue. Ja mutomat sanoit / Ei / Wan hen wiettele Canssa.
- [A-II-608-[1PT-4:9]] Olcatta Wieroinho[l]hoiat keskenen ilman **napistuxia**.

Johdos verbistä (→) *napista*.

► VKS 2021 *napistus*.

napitseva a. 'napiseva, nuriseva' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-122] **Napitzeuan** Canssan Synnin tehden / Mosesen Rucuus

Verbin (→) *napista* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *napiseva*.

napitsia, napsia s. 'napsija, nurisija' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-669-[JUD-1:16]] Neme ouat **Napisiat** ia Walitaiat / omain himoins ielkin waeldauaiset.
- [A-III-120-[3MS-19:16]] Ele pilcaia ole / eleke Cansoisa **Napitzia**

Johdos verbistä (→) *napista*.

► VKS 2021 *napisija*.

nardus s. 'nardus, narduskasvista (*Nardostachys grandiflora*) valmistettu, voiteena käytetty öljy' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-150-[MK-14:3]] Ja quin hen oli Bethanias / sen Spitalisen Simonin hoonesia ia atrioitzi / nin tuli yxi waimo iolla oli yxi Clasi turmelematoind ia callist **Nardusen** woidhet
- [A-II-281-[JH-12:3]] Nin otti Maria ydhen Marcan Woidhett callist turmelematoind **Nardusta** / ia woiteli Jesusen Jalghat

Sana on lainattu mahdollisesti ruotsin kautta latinan sanasta *nardus*, joka juontuu alkuaan Intiassa puhutuista kielistä. Esim. sanskritissa sana on *nalada* ja paalissa *narada*. Samaa nimitystä on voitu käyttää myös muista hyväntuoksuisia öljyjä tuottavista kasveista.

► Streng 1915 130; Genaust 2005 411; Karttunen 2013 *nardus*; VKS 2021 *nardus*.

***nardusvoide** s.

Sana ei esiinny Agricolalla eikä muussakaan vanhassa kirjakielessä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona *nardusen voide* (→ *nardus*).

► Jussila 1998 *nardusvoide*; VKS 2021 *narduksen+voide*.

narisia s. 'purnaaja, vastaansanoja' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-595-[TIT-2:9]] Nite Paluelioita mana / Ette he heiden HErrains alamaiset olisit / caikisa heille keloiset. Ei **narisiat** / ei poisweteueiset

Johdos verbistä *narista*, joka ei esiinny Agricolan kielessä persoonamuotoisena verbinä. Verbillä on vastineita eräissä lähisukukielissä, ja se on johdos narisemisen ääntä jäljittelevästä onomatopoeettisesta kannasta.

► SKES 1958 *narista*; SSA 1995 *narista*; EES 2012 *narisema*; NES 2020 *narista*; VKS *narisija*.

nasarenius → **natsarenius**

nasareus → **natsareus**

natinnit s. 'temppelipalvelijat' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-756] henen cansans Israelin / Pappein ia Leuitein Lapsist / ia Weisaist / ia Oueinwartioist / ia **Nathinneist** Jerusalemijn ylesmenit sen Kuningan Artaxerxin vij woonna

Sana juontuu seemiläisistä kielistä. Se on johdos antamista merkitsevästä verbistä, kanaanin N-T-N. Sitä vastaa hepreassa *nethinim*. Heprealaisessa Raamatussa sana on aina monikkomuotoinen. Sanaa ei Agricolan lisäksi tunneta muusta vanhasta kirjakielestä.

► Catholic Encyclopedia 2021 *Nathinites*; Jewish Encyclopedia 2021 *Nethinim*; VKS 2021 *natinni*.

natsareus, natsarene, natsareni s. 'nasaretilainen' | (1548) 20 esiintymää, myös UpsE

- [A-II-102-[MT-26:71]] Nin coska hen Ouest wlgoslexi / näki henen yxi toinen pika / ia sanoi nijlle / iotca sielle olit / Ja temeki oli Jesusen **Nazarenin** cansa.
- [A-II-113-[MK-1:24]] Oy mite meiden on tekemiste sinun cansas Jesu **Nazarene**? Tulicos meite cadhottaman?
- [A-II-154-[MK-14:67]] Ja sineki olit JESUSEN **Nazareusen** cansa?

Sitaatti- tai erikoislaina latinan sanasta *nazareus*, joka perustuu Nasaretin kaupungin nimeen. Sanan asu vaihtelee, sillä se on osittain voinut lainautua myös ruotsin kautta. Sanan taivutus on paikoin latinan mukainen. Sana esiintyy Agricolalla tässä asussa aina Jeesusen nimen yhteydessä, ei muualla (vrt. *natsareus*).

► SAOB 1946 *nasaren*; VKS 2021 *natsareus*.

natsareus s. 'nasaretilainen, nasaretilainen lahkolainen' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-20] Sille henen pite **Nazareusexi** cutzuttaman.
- [A-II-26-[MT-2:23]] ia tuli ia asui sijne caupungis / ioca cutzutan Nazareth. Että sen teutettemen pideis / quin Prophetadhen cautta sanottu oli / Henen pite **Nazareus** cutzuttaman.
- [A-II-380-[AP-24:5]] Sille Me olema leuneet temen wahingolisen Miehen / ia Capinan nostaijan caikilla Juttailla ymberi Mailmanpijrin / ia ombi sen **Nazareusten** eriseurana ylimeinen

Erikoislaina latinan sanasta *nazaraeus*, joka perustuu Nasaretin kaupungin nimeen. Sana ei tässä asussa esiinny Jeesusen epiteettinä (vrt. *natsareus*).

► SAOB 1946 *nasaré*; VKS 2021 *natsareus*¹.

natsari s. 'nasiiri, Jumalalle erityisesti vihkiytynyt henkilö' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-20] Ja minulle mös se lainattin wloskirioittaxen **Nazareilde** / iotca Beraeas / Syrian caupungis tete Ramattu nautitzeuat.

- [A-III-575-R] **Nazareit** Juttain seas / olit nin quin meille *Munkit*
- [A-III-645-[AM-2:12]] olen teiden Lapsistan Prophetat ylesherettenyt / ia teiden Noricaist **Nazareit**

Heprean erotettua, valittua tai vihittyä merkitsevään sanaan *nāzīr* perustuva erikoislaina, jonka äänneasuun on vaikuttanut sanan latinalaistettu muoto *nazaræus*. Agricolan sana on ilmeisesti saatu ruotsista, jossa sana on ollut tänä aikana käytössä asuissa *nazareer* (mon.) tai *nazir*. Sanaa ei tässä asussa tunneta muusta vanhasta kirjakielestä.

► SAOB 1946 *nasir*; VKS 2021 *natsari*.

naukuja s. 'naukuja, kissa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-73] 8 Nelie kwta Papottaija / 9 Nelie kwta **Nauckuija** / 10 Colme wijcko Cakottaija /

Johdos kissan ääntelyä jäljittelevästä verbistä *naukua*, joka ei esiinny Agricolan kielessä persoonamuotoisena verbinä. Agricolan ainoa esimerkki sisältyy eläinten kantoajoista muistuttavaan loruun, jossa *naukuja* on kissaan viittaava kiertoilmaus. Sama kansanviisaus esiintyy vanhimmissa suomen kieliopeissa 1600-luvulla.

► VKS 2021 *naukuja*.

naula s. 'naula' (myös kuv.) | (1544) 11 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-366] Jesusen pyhet kädhet ia ialghat / **Nauloilla** ne läwisteldin.
- [A-II-306-[JH-20:25]] Ellei mine näe henen Käsens **Naulain** reiki / ia piste minun Sormeni **Naulain** sijaan / ia laske minun Käteni henen Kylkeens / em mine vsko.
- [A-III-744-[SAK-10:4]] Ne Nurcat / ***Naulat** / Sotaioutzi / ia Waatiat / pite caiki heilde poistuleman.
- [A-III-744-R] ***Naulat**) Apostoliten keskyleiset ia Opetuslapset.

Sanalla on vastine kaikissa lähisukukielissä. Se on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **naglan*- edustaa mm. nykyruotsin *nagel*. Samaan etymologiseen yhteyteen kuuluu myöhempänä merkityslainana vanhan paino-*mitan* nimitys *naula*, joka on ollut käytössä viimeistään 1600-luvun alusta lähtien. Agricolan kielessä *naula* esiintyy vain metallisen tai puisen kiinnitysvälineen nimityksenä.

► Thomsen 1869 136; SKES 1958 *naula*; Hofstra 1985 267, 268; SSA 1995 *naula*; LÄGLOS 1996 *naula*; EES 2012 *nael*; NES 2020 *naula*; VKS 2021 *naula*.

***naulanreikä** s.

Sana ei esiinny Agricolalla yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona *naulain reikä*.

► Jussila 1998 *naulanreikä*; VKS 2021 *naulan+reikä*.

naulita v. 'naulita, kiinnittää nauloilla' (myös kuv.) | (1544) 6 esiintymää, myös Westh

- [A-I-809] Auta meite lihan nopsaudhen / hauraudhen / ia caiki mwddh hākuman yllytyxet Christusen Ristihin **naulitzeman** / colettaman / ia heite wastanseijsoman
- [A-II-156-[MK-15:24]] Ja coska he olit henen Ristin **naulinuet** / iaghoit he henen waatteins

Johdos substantiivista (→) *naula*.

► VKS 2021 *naulita*.

nauraa v. 'nauraa, iloita; naureskella, pilkata, olla vahingoniloinen' | (1544) 22 esiintymää

- [A-II-4] Ja macta henen sydhemens pohiasta **naura** / iloita ia remuita sen ylitzen / ios hen mwtoin Uskopi sen todhen oleuan.
- [A-III-48-[SRN-7:4]] Parambi on murectia / quin **naura**. Sille ette murehen cautta sydhen paratan.
- [A-I-373] Hen taas ledhetti Caijphaxelle sinun sidhottuna / ia sielle monella mooto **naurettin**
- [A-I-338-[JER-20:7]] Mutta mine olen iocapeiue sen polesta pilcattu / ia iocaine minua **naura**
- [A-I-168-[lis.ESTB-0:11]] HERRA / ele anna sinu walticastas / nijllen / iotca eijuet miten ole / ettej he **nauraisi** meiden wahingotam

Verbillä on vastineita kautta itämerensuomen. Sanavartalo on selitetty nauramisen ääntä jäljitteleväksi muodosteeksi.

► SKES 1958 *nauraa*; SSA 1995 *nauraa*; EES 2012 *naerma*; NES 2020 *nauraa*; VKS 2021 *nauraa*.

naurava s. 'naurava, nauraja, (tässä) nainen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-72] 1 Kymenen Kwta **Nauraua** / 2 kymenen Kwta Ammuua / 3 Caxitoijsa kymende kwta Hirnuua

Verbin (→) *nauraa* partisiippimuoto, jota on käytetty substantiivina. Agricolan ainoa esiintymä sisältyy eläinten kantoaikojen ja ihmisen raskausajan pituudesta kertovaan loruun, jossa *naurava* on naista tarkoittava kiertoilmaus.

► VKS 2021 *naurava*.

naureskella v. 'nauraa pilkallisesti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-296-[PS-59:9]] Mutta sine HERRA **naureskelet** heite / ia nietelet caiki Pacanat.

Johdos verbistä (→) *nauraa*.

► VKS 2021 *naureskella*.

nauris s. 'nauris' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-212] Egres / hernet / Pawudh / **Naurit** loi / Caalit / Linat ia Hamput edestoi.
- [A-III-715] Caalit / **Naurit** / Hamput ia Linat / Hunaiat / Medhet ia Winat.

Sanalla on varma vastine kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Vastineiksi on perinteisesti arveltu myös mansin ja hantin sanoja, jotka kumpikin merkitsevät sembramännyn ”pähkinää” eli syötävää siementä. Tämä rinnastus on kuitenkin sekä merkityseron että äännehistorian kannalta äärimmäisen epäilyttävä. *Nauris*-sanan oma äänneasu viittaa lainaperäisyyteen, samoin se, että viljelykasvien nimet ovat yleensä lainoja samalta taholta kuin kasvikin. Mitään uskottavaa lainaetymologiaa sanalle ei kuitenkaan ole toistaiseksi esitetty.

► SKES 1958 *nauris*; UEW 1988 298; SSA 1995 *nauris*; Häkkinen & Lempiäinen 2011 212–214; EES 2012 *naeris*; NES 2020 *nauris*; VKS 2021 *nauris*.

nauru, -o s. 'nauru, ilo; pilkkanauru, pilkka; naurun t. pilkan aihe t. kohde' (1544) 22 esiintymää

- [A-III-408-[PS-126:2]] Silloin meiden suun **Naurulla** teuteten / Ja meiden Kielen teunens riemua
- [A-III-16] pyte ia hakia / ette heidhen ruuetu Auioskeskonsa menestuis ia onnelinen olis Jumala mielen ielkijn ia ei **naurua** / pilcka / eike Pacanain leickine site pite
- [A-III-266-R] Eipe se ole minulle ychten **nauroxi**.
- [A-I-159-[TOB-3:4]] me olema nijnnen mwcalaisten häpiexi **nauruxi** ia pilcaxi tulluet

Johdos verbistä (→) *nauraa*.

► VKS 2021 *nauru*.

nauta s. 'nauta, lehmä' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-645] Olcohon iercki minussa toijmelinen / ia sinun Armos ierijesse / etteij mine lihan sisusta temmattu / eläijsin ninquin pedhot ja **naudhat**.
- [A-II-209-[LK-13:15]] Nin wastasi hende HERRA ia sanoi / Sine vlckullattu / Eikö itzecukin teiste päste henen **Nautans** eli Asins Sabbathina seimeste ia iohdata iomalle?
- [A-III-316-[PS-73:22]] Ette minun pite Tyhmen oleman / ia ei miteken tietemen / Ja teuty minun olla ninquin **Naudhan** sinun edheses.
- [A-III-669-[JON-3:7]] Inhiminen ia Eleien / **Naudhat** ia Cariat / ei pidhe miteken maistaman / eike Laitumehen aiettaman / ia ei wetteken iooman

Sanalla ei ole vastineita sukukielissä. Sitä on vanhastaan pidetty lainana, ja mahdollisia lainalähteitä on esitetty sekä germaaniselta että balttilaiselta taholta. Todennäköisimmin sana on lainaa germaanisista naapurikielistä, ja sen kanta-

germaaniseksi alkumuodoksi on rekonstruoitu **nauta-*, joka on voinut merkitä omaisuutta yleisemminkin. Maatalouskulttuurissa karja on ollut tärkeä omaisuuden muoto. Samaa juurta on nykyruotsin *nöt* 'nauta'. Äännehistoriallisten kriteerien puuttumisen takia lainaamisen tarkkaa ikää on kuitenkin mahdotonta määritellä. Agricolalla *nauta* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *teuras-nauta*.

► SKES 1958 *nauta*; Koivulehto 1981b PBB 103 177; Hofstra 1985 304–305; SSA 1995 *nauta*; LÄGLOS 1996 *nauta*; NES 2020 *nauta*; VKS 2021 *nauta*.

nautita, nauttia v. 'nauttia, ottaa, vastaanottaa, syödä t. juoda; käyttää hyödykseen, vahingokseen t. nautinnokseen, saada osakseen; saada omakseen, pitää hallussaan t. hallinnassaan' | (1543) 87 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-9] Telle kwlla sömen pite – – lemminda roca / ia Agrimonian ia Appiumin siemenite iomassa **nauttiman**
- [A-II-582-[1TIM-5:23]] Elesillen Wettä ioo / waan **nautitze** iotakin Wina Maghos tedhen / ia ettes vsein sairas olet.
- [A-I-306-[PS-141:4]] Ele salli minun Sydhenden mihingen pahuteen langemaan – – etten mine heiden herckuijansa **nautitzisi**.
- [A-I-804] Anna meille saada meiden wijmeijselle lopulla / Christusen pyhen totisen lihan **nauttija**.
- [A-I-454] Senpälle / ette cosca me saijsim meiden aijalisen tarpehem / **nauttija** / madhaijsima sijtte sen rochkiamast nijte hengelisi ia ijacaikisita lahijoi ja sinulda anoo ia saadha
- [A-I-668] ette mine temen walkeudhen peijwen – – nijn **nautitzisin** / ette se / siihen totisen walkeutehen – – / wlottuua madhaijsi
- [A-I-176-[VLT-5:7]] Meiden Iset ouat syndijtehnyt / ia euet sillen ole käsisi / Ja meiden pite heiden pahatekoijansa **nautitzeman**
- [A-I-267-[PS-17:14]] Sinun kädhes wiholisest / temen Mailman Inhimisist / Jotca tesse Elemes osansa **nautitzeuat**
- [A-O-17] anna sinun pyhije armoias / ette me – – ilman sinun mieles ricotusta / nijte **nautitzisimma**
- [A-I-348] Anna meidhen henen ilonsa Taijwahasa **nauttia** / ionga walkiudhen salauxet / me maasa tunnema
- [A-I-388] Mine rucolen sinua HERRA / ettes minun mös teste sinun ansiostas osalisexi tekisit – – ia madhaijsin temen elemen ielken / site ijancaikisesta saadha ia **nauttia**
- [A-I-134-[NEH-9:24]] Ja lapset tulit / ia **nautitzit** sen Maan
- [A-III-659-[AM-9:12]] Senpäle ette heiden pite **nautitzeman** ne Edomin Techteet / ia ne Techteet caikein Pacanain seas

Verbillä ei ole vastineita sukukielissä. Sanavartalo on vanha germaaninen laina, jonka alkumuodoksi on rekonstruoitu **nautijan-* 'omistaa, nauttia'. Tätä edustaa mm. nykyruotsin *nöta* 'kuluttaa', jonka vanha merkitys on 'nauttia'. Samaan etymologiseen yhteyteen kuuluu myös vanhempaa lainakerrostumaa edustava (→) *nauta*. Vanhimmassa kirjakielessä verbistä esiintyy kaksi erilaista johdosta (*nautita* t.

nauttia), joiden paradigmatt ovat sekaantuneet keskenään ja joita kaikissa muodoissa ei ole mahdollista erottaa toisistaan. Agricollalla tavallisempi (62 esiintymää) on ollut *nautita*.

► Thomsen 1869 136; SKES 1958 *nauttia*; Koivulehto 1981b PBB 103 177; SSA 1995 *nauttia*; LÄGLOS 1996 *nauttia*; NES 2020 *nauttia*; VKS 2021 *nauttia*.

nautitos → nautitus

nautitseminen s. 'sakramentin nauttiminen; hyvän elämän viettäminen' (1544) 5 esiintymää

- [A-I-589] Jelken pyhen Altarin Sacramentin **nautitzemisen** Rucous.
- [A-III-280-R] Sijte hen palio pite / Ette täle onopi kylle **nautitzemist** ia pramamist.

Johdos verbistä (→) *nautita*.

► VKS 2021 *nautitseminen*.

nautitsemus s. '(sakramentin) nauttiminen' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-582] Oho / HERRA Jesu Christe / sinun Rumis ja weres **nautitzemus** / elken minulle tulgho domioxi eli cadhotuxexi

Johdos verbistä (→) *nautita*.

► VKS 2021 *nautitsemus*.

nautitus, -os s. 'nauttiminen, hyödyntäminen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-667] Ja heiden **nautituxens** peijwelle ia öelle / meille opixi / olet andanut
- [A-II-473-R] Tesse hen rupepi Rackaudhen ylistemen / ninen heicko vskolistein cochtan / ettei nijte iocu pahennais keskimeisten Cappaleden **nautitoxes**.

Johdos verbistä (→) *nautita*. Samaa johdosta ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä.

► VKS 2021 *nautitus*.

nauttia → nautita

nauttimus s. '(sakramentin) nauttiminen' | (1544) 1 esiintymää

- [A-I-603] Sinun Rumis ja weres totinen **nauttimus** / O Herra Jumala caiciwaldias / elken tulgho minulle domioxi

Johdos verbistä *nauttia* (→ *nautita*).

► VKS 2021 *nauttimus*.

navetta, navitta s. 'navetta, karjasuoja' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-281-[PS-50:9]] Em mine Härkie ota sinun Honestas / Eike Caurita sinun **Nauetastas**.
- [A-III-550-[JER-23:3]] Ja mine tadhon ne tehteet minun Laumastani coghota / caikista Makunnist / iohonga mine heite poissysenyt olen. Ja tadhon heite iellenswiedhe heiden **Nawettaans**
- [A-III-701-[HAB-4:17]] Jo Lambat pite pihaitasta poisreuäistemen / eike Cariat pidhe **Nauitas** oleman.

Sanalla ei ole vastineita sukukielissä. Se on johdos germaanisperäisestä lainasanasta (⇒) *nauta*, joka karjan lisäksi on alun perin merkinnyt myös omaisuutta. Vastaavanlainen johdos *oma*-sanasta on *ometta* tai *ometto*, joka myös merkitsee navettaa. Tämä ei esiinny Agricolan kielessä.

► Tunkelo 1949 KV 29 288–291; SKES 1958 *navetta, ometta*; SSA 1995 *navetta, ometta*; NES 2020 *navetta, ometta*; VKS 2021 *navetta*.

ne, nee *pron.* 'ne, he'; täsmentämässä, tähdentämässä tai korvaamassa nominia tai nominilauseketta, lisäksi käyttöä määräisen artikkelin tapaan (1543) 4756 esiintymää, myös, UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-207-[PS-104:7]] Mutta sinun rangastoxes edhes **ne** pakeneuat / sinun Jylinestes he poismeneuet.
- [A-II-461-R] Wijsat **Ne** ouat ne Loonoliset Mestarit / iotca ymmerdhyxestans tachtouat ylesleute loonnon ia Totudhen.
- [A-II-27[MT-3:00]] Quitengi että **ne** ouat nijn viha täyne / ia pahinda laiia / Nimitetän he tessä Kykärmexi / eli Vaskikärmexi / Ja heille ombi sencaldainen londo / että he emensä tappauat syndyesens
- [A-II-57-[MT-13:4]] Catzo yxi kylueie wlgosmeni kyluemen / ia coska hen kylui / langeisit monicahdhat tien ohen / Ja tulit linnut / ia ylessöit **nee**.
- [A-I-841] caiki mite hen tekepi / eli lackapi / **ne** ouat Jumalliset / ia henesse **ne** Jumalalda waijikutetan
- [A-O-18] Herralla ombi mielennoude **ninen** päle / iotca hende pelkeuet / ia mös **nijnen** pele / iotca wscaldauat henen laupiunsa päle.
- [A-I-200-[PS-33:18]] Catzos Herran silmet catzouat **nijnnen** pälle / iotca hende pelkeuet / **Ne** iotca henen hywuydhens pälle toijwouat
- [A-O-15-[JH-20:22]] ioillen te synnyt andexiannat / **nille ne** andexiannetan. Ja ioillen te **ne** pidhette / **nillen ne** ouat pidhetyt
- [A-II-40-[MT-7:00]] Mutta hyuet töödh ilman wscota / **ne** ouat **ninen** tyhmein Neitzytten Lampudh / ilman öliuta.
- [A-O-5] **Ne** Kymenen Käskyt / Hebrein textin ielkin.
- [A-III-713] **Ne** Prophetat. Haggaj. Sacharia. Maleachi.
- [A-II-31-[MT-5:9]] Autuat ouat **ne** rauhantekiet / sille **ne** pite Jumalan poijaxi cutzuttaman.
- [A-I-681] Silmet **ne** wnhen ottakat / ja sydhen sinussa waluokan

Ikivanhan *se*-pronominin monikollinen vastine *ne* on käytössä kautta itämeren-suomen. Vastineita on esitetty myös etäsukukielistä, mutta nämä ovat äänne- tai merkityserojen takia epävarmoja. Äänneseikkojen arvioinnin tekee vaikeaksi toisaalta se, että pronominit usein muuttuvat epäsäännöllisesti, toisaalta se, että suomensukuisissa kielissä on ollut vanhastaan muitakin samantapaisia pronominivartaloita, ja etenkin *ne*- ja *nämä*-pronominien vastineiden erottaminen toisistaan on jokseenkin mahdotonta. Nämä pronominivartalot saattavat myös alun perin kuulua keskenään yhteen. Persoona- ja demonstratiivipronominit kuuluvat useimmiten kielten vanhimpaan sanastokerrostumaan. Agricolalla *ne*-pronominin genetiivi on usein *niinen* t. *niinnen*.

► SKES 1958 *ne*; UEW 1988 300–301; SSA 1995 *ne*; EES 2012 *need*; NES 2020 *ne*.

neglikkä, nelikkä s. 'neilikka (*Syzygium aromaticum*)'
(1544) 2 esiintymää

- [A-I-7] Telle kwlla sömen pite. (ninquin Almansar sano) Ingfäria / Pippuroijta / Caligot / ia **Nelike**.
- [A-I-25] Jomas olcohon pipurita ia **neglike**.

Sana on todennäköisesti lainaa ruotsin vastaavasta sanasta, joka nykykielessä on *nejlika*. Muinaisruotsissa asu on ollut *naeylika*, *naeghlika* *naelika* yms., ja vielä 1800-luvulla yleinen kirjoitusasu on ollut *neglika*. Ruotsin sana juontuu alasaksasta, jossa *nēgelken* on monikollinen deminutiivimuoto naulaa merkitsevistä sanasta. *Neilikka* on siis alun perin saanut muotonsa perusteella nimen ”pikku naula, naulanen”. Periaatteessa suomen sana voi olla myös suoraa lainaa alasaksasta, mutta etenkin vanhin kirjoitus (*neglike*) viittaa ruotsin suuntaan.

► Streng 1915 130–131; SKES 1958 *neilikka*; SSA 1995 *neilikka*; I. Larsson 2010 184–185; Häkkinen & Lempiäinen 2011 95–98; NES 2020 *neilikka*; VKS 2021 *neilikka*, *nälikkä*.

neitse t. neitsi s. 'neitsyt, neito, nuori naimaton nainen'
(1544) 32 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-O-9] ioca on sikinyt pyheste hengestä / Syndynyt **neitzeste** Mariasta Pinattu poncius Pilatusen alla
- [A-I-177-[VLT-5:11]] He ouat waijmot Zionis raijskanut / ja **Neitzet** Judan caupungeisa
- [A-II-94-[MT-25:1]] Silloin pite Taiuan waldakunnan oleman Kymenen **Neitzen** caltainen / iotca otit heiden Lampuns / ia wlgosmenit ylke wastan.

Sana on johdos ikivanhasta tyttöä yleisesti merkitsevästä *neiti*-sanasta, jolla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Vastineita on perinteisesti esitetty myös samojedikielistä, mutta nämä saattavat olla erillisiä johdoksia ikivanhasta naista merkitsevästä sanavartalosta (→ *naaras*). Joka tapauksessa myös tyttöä merkitsevä *neiti* kuuluu suomensukuisten kielten vanhaan sanakerrostumaan. Sanasta on vanhassa kirjakielessä useita eri johdoksia (→ *neitsy*, *neitsyt*). Agricolalla ei ole tästä johdoksesta yksikön nominatiiviesiintymiä, joista perusmuodon voisi yksi-

selitteisesti nähdä. Nominatiivissa esiintyy muita johdoksia (→ *neitsy*, *neitsyt*). Suomen murteissa sekä *neitse* että *neitsi* ovat mahdollisia, joskin molemmat harvinaisia.

► SKES 1958 *neiti*; Janhunen 1977 100; UEW 1988 302–303; SSA 1995 *neiti*; EES 2012 *neid*; NES 2020 *neiti*; VKS 2021 *neitse*; SMS 2024 *neitsyt*.

neitsy, -ö s. 'neitsyt, neito (myös kuv.); Neitsyen tähdistöä vastaava horoskooppimerkki' (1544) 26 esiintymää, myös Westh

- [A-I-112-[5MS-32:25]] Wlcon pite Miecka heite ödhyttemen / Ja siselle cauhistus. Sekä Nooricaijsen ette **Neitzön** / nisähitzet ynne sen harmapän Miehen cansa.
- [A-I-435] ANna meille Ise caikiwaldias Jumala / nijn pyheste **neitzöste** Barbarasta muisto pite / ette me teudhes wscosa / ia hywisse töijsse alati pysysimme
- [A-III-507-[VLT-2:13]] Sine **Neitzty** tyter Zion. Mille mine sinua wertautan
- [A-I-40] **Neitzty** keski[meijnen].

Sana on johdos ikivanhasta tyttöä yleisesti merkitsevästä *neiti*-sanasta (→ *neitse*).

► VKS 2021 *neitsyt*.

neitsyt s. 'neitsyt, neito, naimaton nainen' (myös kuv.) | (1543) 41 esiintymää

- [A-I-194] Eij sine wieroijnut **neitztyden** cocto miehus ottaden / wapataxes Inhimisten suku.
- [A-II-40-[MT-7:00]] Mutta hyuet töödh ilman wscota / ne ouat ninen tyhmein **Neitzytten** Lampudh / ilman öliuta.
- [A-II-472-[1KOR-7:34]] Eritetud ouat neme caxi / waimo ia **Neitzyt**. Se naimatoin murechti nijte iotca HErran on / ette hen pyhe oleman pite seke Rumilla ette hengelle
- [A-I-140-[JER-14:17]] MINun Silmeni / wootauat kynelite / öölle in peiuelle / Ja eij lacka / Sille se **Neitzyt** minun Canssan Tyter / on hirmulisesta witzotiu [!] / Ja surckeasta hosuttu

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Se on johdos vanhasta tyttöä merkitsevästä sanasta *neiti* (→ *neitse*), ja se on alun perin tarkoittanut nimenomaan nuorta, naimatonta, naimaikäistä tyttöä.

► SKES 1958 *neiti*; SSA 1995 *neitsyt*; Häkkinen 2020a SUST 275 94; NES 2020 *neitsyt*; VKS 2021 *neitsyt*.

neitsyys s. 'neitsyys, sukupuolinen koskemattomuus' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-796] Wariele meite sen ilkien hauriudhen himosta / ja sen sijasa istutta meiden sisellen puchtan elemen ahkeron / ja **Neitztyden** meno
- [A-II-168-[LK-2:36]] teme oli ioutunudh pitkelle ijelle / ia oli elenyt miehens cansa seitzemen wootha henen **Neitztydestes** /

Johdos substantiivista (→) *neitsyt*.

► VKS 2021 *neitsyys*.

neitsö → neitsy

nelijalkainen *a.* 'nelijalkainen' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-343-[AP-11:6]] Sen siselle mine catzoin / ia eckesin / ia näin maan **nelijalcaiset** Eleimet / ia Metzelist / ia Mateleuaiset / ia Linnut Taiuas alla

Lukusanan (→) *neljä* yhdyssanamuodon ja substantiivin (→) *jalka* muodostamasta sanaliitosta johdettu yhdysadjektiivi.

► VKS 2021 *neli+jalkainen*.

nelikkä → neglikkä

nelikymmentä *num.* '40, neljäkymmentä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-715-[ILM-21:17]] Ja hen mittasi henen Murinsa / sata ia **nelikymende** ia nelie Kynerete Inhimisen Mitan ielken quin Engelille oli.

Lukusanan (→) *neljä* yhdyssanamuodosta ja lukusanasta (→) *kymen* yhdistetty lukusana.

► VKS 2021 *neljä+kymmentä*.

nelis kulmainen *a.* 'neliskulmainen' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-340-[AP-10:11]] Ja näki Taiuan auki / ia alastuleua tygens ydhen Astian / ninquin swren Linasen Waaten **nelijs culmaissa** sidhottuna / ia alaslaskettijn Taiuahast maan päle
- [A-II-343-[AP-11:5]] Mine olin Joppen Caupungis Rucoxes / ia tulin Horroxijn / Ja näin ydhen Näwuy / nimittein Ydhen Astian alastuleuan / ninquin swren linasen Waatten **nelis culmaisen** / ia alaslasketun Taiuahast

Lukusanan (→) *neljä* yhdyssanamuodon ja substantiivin (→) *kulma* muodostamasta sanaliitosta johdettu yhdysadjektiivi. Agricolan kaksi esiintymää on kirjoitettu sanaliitoiksi, mutta rakenteensa perusteella ne on tulkittava luontaisiksi yhdyssanoiksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *nelis+kulmainen*.

neljä *num.* '4, neljä' | (1543) 91 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-O-23] Yxi 1. Caxi 2 Colme 3 **Nelie** 4 Wisi 5 Cusi 6
- [A-I-91] Rucoxel on Cappalet **nelie**. nijst ota waari Christiwelie.
- [A-II-389-[AP-27:29]] Nin he pelkesit ette heiden piti louckaman iongun couan Carin päle / Ja wlosheitit **nelie** Ankurita pereste Hachtia / ia toiuiot peiuen coittauan.
- [A-III-582-[HES-14:21]] Sille nin sanopi HERRA Jumala / Jos mine leheteisin ne **Nelie** minun Paha Rangaistustani / quin on / Miecka / Nelke / pahat Pedhot ia Ruttotaudhin Jerusalemin ylitze.

Sanalla on kiistaton vastine kaikissa suomalais-ugrilaisissa kielissä. Se kuuluu suomalais-ugrilaiseen perintösanastoon niin kuin muutkin pienten peruslukujen nimitykset. Agricolalla *neljä* esiintyy myös osana suuria lukuja tarkoittavia analyttisiä rakenteita (esim. *neljä kolmattakymmentä*).

► SKES 1958 *neljä*; UEW 1988 315–316; SSA 1995 *neljä*; EES 2012 *neli*; Toropainen 2017 63–65; NES 2020 *neljä*; VKS 2021 *neljä*.

neljäkolmat|kymmentä, -kymmentä *num.* ’24, kaksikymmentäneljä’
(1548) 6 esiintymää

- [A-II-678-[ILM-4:4]] Ja Taiuancaari oli ymberins henen Stoliens / näkyens Smaragdina caltainen Ja sen Stolin ymberille oli **neliecolmatkymmende** Stolia / ia ninen Stolein päle olit **neliecolmatkymmende** Wanhinda
- [A-II-693-[ILM-12:16^]] Ja **neliecolmatkymmende** Wanhinda iotca Jumalan edhes heiden Stoliens päle istui / langesit heiden Casuons päle

Perusluvusta (→) *neljä* ja järjestysluvusta (→) *kolmaskymmenes* yhdistetty lukusana.

► Toropainen 2017 63–65.

neljäkulmainen *a.* ’neliskulmainen, neliön muotoinen’ | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-715-[ILM-21:16]] Ja se Caupungi ombi pandu **nelieculmaisexi** / ia henen pitudhens ombi nin swri quin mös henen lauiuns.

Lukusanan (→) *neljä* ja substantiivin (→) *kulma* muodostamasta sanaliitosta johdettu yhdysadjektiivi.

► VKS 2021 *nelis+kulmainen*.

neljäkymen *num.* ’40, neljäkymmentä’ | (1543) 1 esiintymä

- [A-O-23] Caxikymen 20 Colmekymen 30 **Neliekymen** 40 Visikymen 50 Cusikymen 60 Seitzemenkymen 70 Cadexenkymen 80 Ydexenkymen 90 Sata 100 Tuhanen 1000

Nominatiivimuotoisista lukusanoista (→) *neljä* ja (→) *kymen* yhdistetty lukusana.

neljä|kymmentä, -kymmentä *num.* ’40, neljäkymmentä’
(1544) 30 esiintymää, myös Westh

- [A-I-133-[NEH-9:21]] **Neliekymmendä** aijastaica sine heite rautzit corwesa / niijn / etteij heilte miteken puuttunud
- [A-II-332-[AP-7:42]] Olettaco te Israelin Hoonesta minulle wffranuet Wffrija / ia Eleimite **neliekymmende** aijastaica coruesa?
- [A-II-349-[AP-13:21]] Ja senielkin pysit he Kuningasta / Ja Jumala annoi heille Saul Kissin poian / ydhen Miehen / Ben Jamin sughusta / **neliexikymmenexi** wodhexi.

- [A-II-698-[ILM-14:1]] yxi Caritza seisoi Syonin Wooren päle / ia henen cansans sata ia nelie ia **neliekymende** tuhatta / ioilla oli heiden Isense Nimi kirjoitettu heidhen Otzisans.

Lukusanoista (→) *neljä* ja (→) *kymmen* yhdistetty lukusana. Agricolalla *neljä-kymmentä* esiintyy myös suuriin lukuihin viittaavien analyttisten lukusanaraken-teiden osana.

► Toropainen 2017 63–65.

neljänkerdaisest *adv.* 'nelinkertaisesti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-223-[LK-19:8]] ios mine iongun pettenyt ole / sen mine **nelienkerdaisest** iellensannan.

Lukusanan (→) *neljä* ja substantiivin (→) *kerta* muodostamasta sanaliitosta joh-detun adjektiivin loppuheittoinen elatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Muoto voi olla myös elatiiviin perustuva adverbijohdos.

► VKS 2021 *nelinkert-*.

neljä|nnes, -nes s. 'neljännes, neljäsosa' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-345-[AP-12:4]] Coska he nyt oli henen käsittenyt / pani hen henen Fangiuxen / ia annoi henen nelien Sotamiesten **neliennexen** haltun wartioita / ia aijatteli henen Päsieisen ielkin asetta Canssan eten.
- [A-II-345-R] **neliennes**) Houin parui iagettin neliexi osaxi / ette cukin osa piti **neliennexen** öete walwoman worons

Johdos järjestysluvusta (→) *neljäs*.

► VKS 2021 *neljännes*.

neljäruhtinas s. 'neljännesruhtinas, maan neljäsosan hallitsija' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-347-[AP-13:1]] NIn olit sijne Seurakunnas Antiochias mwtomat Prophetat ia Opettaiat / ioista oli mös Barnabas ia Simon / ioca cutzuttin Niger / ia Lucius Cyreniast / ia Manaen / sen **Nelieruchtinan** Herodesen cansa yleskaswatettu

Lukusanasta (→) *neljä* ja substantiivista (→) *ruhtinas* muodostettu yhdyssana. Samassa merkityksessä tavallisempi on (→) *neljäsruhtinas*.

► VKS 2021 *neljäs+ruhtinas*.

neljäs *num.* '4., neljäs' | (1543) 46 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-O-6] **Nelies** Cunnioita sinun ises / ia sinun eites / ettes cauuaneläisit.
- [A-II-127-[MK-6:48]] hen näki heijet hädese soutauan / Sille että tuuli oli heille wastainen. Ja liki **nelienne** öen wartiona hen tuli heiden tygens / kieudhen meren päle

- [A-III-736-[SAK-6:3]] Mutta sen Colmanen Rattan edes olit Walkiat Orhit / Sen **Neliennen** Rattan edes olit Prokit wäkeuet Orhit.

Johdos lukusanasta (→) *neljä*. Agricolan *neljännä* on konsonanttivartaloineen essiivimuoto.

► VKS 2021 *neljäs*.

neljäisataa *num.* '400, neljäisataa' | (1544) 3 esiintymää

- [A-II-329-[AP-7:6]] heiden ne pite Oriaxi tekemen / ia pahasti menemen heiden cansans **Neliesata** aijastaica.

► VKS 2021 *neljä+isataa*.

neljäskymmen *num.* 'neljäs kymmenluku, luvut 31–39' (1548) 2 esiintymää

- [A-II-256-[JH-5:5]] Nin oli sielle yxi Mies / ioca Cadhexan **neliettekymmende** wootta oli Kipiä maanut.
- [A-III-604-[DAN-12:12]] Autuas se on / ioca odhottapi ia vlottupi nihin tuhaden / colmensadhan ia widhen **nelietkymmendeen** peiuijn.

Järjestysluvusta (→) *neljäs* ja perusluvusta (→) *kymmen* yhdistetty lukusana. Nyky-suomesta poikkeavasti järjestysluvun tunnus on vain ensimmäisessä osassa. Agricolan tarkoittamat luvut ovat 38 ja 1335.

neljälsruhtinas *s.* 'neljännesuhtinas, tetrarkka' | (1548) 8 esiintymää

- [A-II-62-[MT-14:1]] Sihen aijcan / cwli Herodes ***Neliesruhtinas** Jesusen sanoma ia sanoi paluelioijlles
- [A-II-64-[MT-14:00]] ***Neliesruchtinas**) Judean makunda oli iaghettu Nelien Wallan ala / Senteden cutzuttin iocainen Waldamies Tetrarchaxj / se on **Neliesruchtinas**.

Järjestysluvusta (→) *neljäs* ja substantiivista (→) *ruhtinas* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *neljäs+ruhtinas*.

neljästoistakymmentä *num* '14., neljästoista' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-244] **Nelientoistakymenne** sis woonna / Neronin ielken / coska Domitianus Keisari Christikunda wainosi lehetettin Johannes radholisexi siihen Loton Pathmos
- [A-III-17] Miehen poli pite kieumen Wijdhettoistakymende aiastaica / Mutta Waimon poli **neliättoistakymende**.

Järjestysluvusta (→) *neljäs* ja sanaliitosta *toista* (→ *toinen*) *kymmentä* (→ *kymen*) muodostettu järjestysluku. Rinnalla esiintyy vastaava lukusana, jossa myös jälkiosa sisältää järjestysluvun tunnuksen (→ *neljästoistakymenes*).

neljästoista|kymenes, -kymmenes *num.* '14., neljästoista'
(1548) 2 esiintymää

- [A-II-389-[AP-27:27]] Coska nyt **neliistoistakymmenes** öö päletuli / ia me menime / Adrian poliöön aicaan / Iwliit Haximiehet näkeuens iongun Makunnan.
- [A-II-390-[AP-27:33]] Tenepene ombi **neliistoistakymenes** peiue / ette te odhottaneet oletta ia söömet olluet

Järjestysluvusta (→) *neljäs* ja sanaliitosta *toista* (→ *toinen*) *kymmentä* (→ *kymen*) muodostettu järjestysluku. Rinnalla esiintyy vastaava lukusana, jossa vain alkuosa sisältää järjestysluvun tunnuksen (→ *neljästoistakymmentä*).

neljätoist *num.* '14, neljätoista' | (1543/1559) 1 esiintymä

- [A-O-23] Yxitoista 11. Caxitoista 12 Colmetoista 13 **Nelietoist**. 14 Wisitoista 15

Perusluvusta (→) *neljä* ja järjestysluvun (→) *toinen* partitiivista muodostettu lukusana. Rinnalla esiintyy tavallisempaa vaihtoehtona (→) *neljätoistakymmentä*, josta käy eksplisiittisesti ilmi, että kysymys on toisesta kymmenluvusta.

neljätoistakymmentä *num.* '14, neljätoista' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-770] Mine olen mös rickonut **Neliistoistakymenes** Raskahas synnis.
- [A-II-22-[MT-1:17]] Nin ouat caiki poluet Abrahamist Daudin asti **neliistoistakymende** polue
- [A-II-521-[GL-2:1]] Slitte **nelientoistakymenen** Woodhen pereste / taas mine ylesmenin Jerusalemin Barnaban cansa / ia otin mös Titusen minun cansani.

Perusluvusta (→) *neljä* ja sanaliitosta *toista* (→ *toinen*) *kymmentä* (→ *kymen*) muodostettu lukusana.

neljätohatta *num.* '4000, neljätohatta' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-682-[ILM-7:4]] Ja mine cwlin merkituidhen lughun sata ia neliekymmende **nelietuhatta** / iotca olit caikein Israelin Lasten Sucucunnasta merkitetyt.

Lukusanoista (→) *neljä* ja (→) *tuhat* yhdistetty lukusana.

➤ VKS 2021 *neljä+tuhatta*.

nenä *s.* 'nenä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-260-[PS-10:5]] Hen nuijsta **nenänsä** henen wiholistens wistan

Sanalla on vastine kaikissa lähisukukielissä sekä saamessa. Vastineiden vokaali-suhteet ovat epäsäännölliset, ja tämän on arveltu johtuvan siitä, että sana on alun perin ollut luonteeltaan deskriptiivinen. Agricolan ainoa esiintymä on sanonnassa (→) *nuistaa nenäänsä*, jolla tarkoitetaan ylimielistä äännähtämistä.

► SKES 1958 *nenä*; SSA 1995 *nenä*; EES 2012 *nina*; NES 2020 *nenä*.

nepaa → nevat

nesi s. 'neste, mehu, (kuv.) elinvoima, voima' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-543] O iosca teme eleme lackasi / ia sangen pijan loppuis / Epeleue Eleme / Sockia eleme / Surckia eleme / Jonga **nesi** paijsutta
- [A-I-750] Me tunnustam mös meiden sypääxi caikesta meiden pahan puun / se on / heijun sydhemen hedhelmiste / ia mös njsse pahoijsa / iotca henen sisellemeijsesta myrckyn **neseste** ja märeste tottupi wloswoota
- [A-I-752] senpälle / ette temen sisellisen myrckyn **neszi** teste lihasta poijsquiuaijs
- [A-I-755] wdhella hengelle meite lahioijta / sinun taiualisen armos **nesen** cansa
- [A-II-7] se on esken se Euangeliumin **nesi**

Sana tunnetaan tällaisenaan vain vanhoista kirjakielisistä lähteistä, esim. Agricolan kielestä ja Ericus Schroderuksen tulkisanakirjasta. Lähisukukielistä esitetyt vastineet eivät ole itsenäisiä substantiiveja, vaan *nesi*-tyyppinen vartalo esiintyy niissä johdosten kantana, esim. karjalan *nesevä* 'kostea, vetinen, vetelä'. Näin on mahdollista, että vanhojen lähteiden *nesi* on *vesi*-sanan mallia noudatellen abstrahoitu muista samantapaisista sanoista. Tällaisia ovat mm. suomen murteista tunnetut *nepsä* 'kostea, tuore, pehmeä', *nepseä* 'lauhkea, tuore, kostea, norja' ym. sekä *nepsyä* 'kostua, norjeta'.

► SKES 1958 *nepsa*, *nesi*, *neste*, *nestää*; SSA 1995 *nepsa*, *nesi*, *neste*, *nestää*; EES 2012 *neste*; NES 2020 *neste*; VKS 2021 *nesi*.

neste s. 'neste, mahla, (kuv.) elämän neste, elinvoima' | (1551) 6 esiintymää

- [A-III-363-[PS-104:16]] Ette ne HERRAN Puut **Nestestä** teune olisit / Ne Cedrin Puut Libanis
- [A-III-253-[PS-32:4]] Sille sinun Kätes oli ölle ia peiuelle raskas minun päleni / Nin ette minun **Nesteeni** poisquiuasi / ninquin se Kesälle quiuapi.
- [A-III-414-[PS-133:0]] Taiuan **Nestelle** / iolla Maa / Pellot / Nitut ia Kedhot / Poudhast liotetan / castetan / toretan ia höisteten.

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on johdos paikoin Keski-Suomessa ja hämäläismurteissa tunnetusta verbistä *nestää* 'vuotaa, tihkua' yms., joka puolestaan on selitetty johdokseksi substantiivista (→) *nesi*. Jos *nesi* on kuitenkin sekundaari muodoste, verbi *nestää* on mahdollista selittää *nepsä*-tyyppisen adjektiivin konsonanttivartaloiseksi johdokseksi (**nepstää* > *nestää*).

► SSA 1996 *neste*; VKS 2021 *neste*.

neula s. 'silmäneula' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-76-[MT-19:24]] Keuiämbi on Camelin **neulan** silmen lepitze kieudhe / quin rickan Jumalan waldakundaan siselkieudhe.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Se on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **nēplō* edustavat mm. saksan *Nadel* ja ruotsin *nål*.

► Thomsen 1869 136–137; SKES 1958 *neula*; SSA 1995 *neula*; LÄGLOS 1996 *neula*; EES 2012 *nōel*; NES 2020 *neula*; VKS 2021 *neula*.

neulainen s. 'neulanen, piikki' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-752] ette mös sen wanhan Inhimisen meno ja iooxu esteteijsijn / etteij meiden sydhen cannaijsi **Neulaijsit** / ia odhackeija / ijancaikises heluetin tules poltettapija
- [A-II-688-[ILM-9:10]] Ja heille olit pyrstet / ninquin Scorpioilla / ia **Neulaiset** olit heidhen pyrstisens

Johdos substantiivista (→) *neula*.

► VKS 2021 *neulainen*.

***neulansilmä** s.

Neulansilmä ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sana-liittona *neulan silmä* (→ *neula*).

► Jussila 1998 *neulansilmä*; VKS 2021 *neulan+silmä*.

neuvo s. 'neuvo, ohje; ymmärrys, keino, hanke, aie, suunnitelma, juoni, päätös; neuvosto, raati; neuvottelu; neuvoja, neuvontuoja; joukko, joukkio' (1544) 156 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-703] JUmala caikiwaldias / iolda caiki pyhet halut / ia oijkeat **neuuot** / ia hurscat töödh tuleuat
- [A-I-710] Nin olcohon teme nyt meille hyuexi onnexi / O laupiaim Ise / ettes raskitzisit wanhimbaijdhen ja ysteuein **neuuot** tesse asias ja Auioskeskusa ilolisen loppuhun coheta
- [A-I-113-[5MS-32:28]] Sille se on yxi Canssa / iossa eij miten **neuuu** ole / eike ymmerdhyst.
- [A-III-32] Sille eipe mine tiedhä mwta **neuuu** / waan pakenen sinun tyges
- [A-I-315-[VIIS-9:13]] Sille cuca Inhiminen taita ymmerte Jumalan **neuuot**? Eli kenge taita aijatella / mite Jumala tachto
- [A-I-514] O HERRA / sine wäkeue Jumala / ioca caiki nijnnen Jumalattomadhan / ia Maan pälle wäkeweidhen / **neuuot** turhaxi teghet / nijn / etteij ychten neuuo / eijke walta / wastoin sinun ijancaikista **Neuuos** miteken wojj
- [A-I-199-[PS-33:10]] HERRA pacanadhen **Neuuot** turmelepi / ja kiende Canssain aijatuxet.

- [A-II-322-[AP-4:15]] Mutta he keskit heite **Neuuosta** Wlosmenne / nin he **neuuu** pitelit keskenens
- [A-I-865] Mö vaijuaset synniset rukooijlema sinua – – Ette sine meiden kuninganna maanherranna caijken hänen **Neuuonsa** / ia hänen keskyleijstensä cansa vachuistajisit / ja variellisit.
- [A-II-84-[MT-22:15]] Silloin Phariseuset poismenit / **neuuu** pitämen quinga he solmeaisit henen puheesa.
- [A-III-14-[JES-9:6]] Sille ette meille ombi Pilti syndynyt / ia Poica ombi meille annettu / ionga Hartios HERRAUS ombi / ia henen Nimens cutzutan / Ihmelinen / **Neuuu** / Wäkeue / Jumala / Kempä / Iiancaikinen Ise / Rauhanpämies.
- [A-III-380-[PS-111:1]] MIne kijten HERRA caikesta sydhemesteni / ninen Hurskasten **Neuuos** ia Seurakunnassa.
- [A-I-515] saatta caiki ne onnellisesta sinun pyhes nimeses / iotca eijuet waella Jumalattomadhan **neuuosa** / ia eijke Synnisten tiese astuuat

Sanalla on etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä. Se näyttää alkuaan merkinneen myös välinettä, työkalua, tarviketta yms., mikä näkyy myös suomen yhdyssanoista *ajoneuvo*, *apuneuvo* jne. Vanhassa kirjakielessä sana on huomattavan monimerkityksinen. Sanavartalon alkuperä on tuntematon. Agricolalla *neuvo* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *esineuvo*.

► SKES 1958 *neuvo*; SSA 1995 *neuvo*; EES 2012 *nõu*; NES 2020 *neuvo*; VKS 2021 *neuvo*.

neuv|oa, -ua *v.* 'neuvoa, opastaa, ohjeistaa; kehottaa, rohkaista, yllyttää' (1544) 69 esiintymää, myös Westh

- [A-II-311] Sille mite pyhe Pauali opetta ia **neuuu** sanoilla ia puheilla pyhista Ramatuista / site pyhe Lucas tesse osotta / ia todhista Esikuuilla ia Teghoilla
- [A-I-619] anna minulle armoliset tööt / Jumaliset ahkerudhet / waijwattuden cansa kerssie / Exyweiseit **neuuu** / kieuhije auitta / taruitzeppi holhota
- [A-II-422-[ROM-2:18]] Ja ette sine olet Laista **neuuottu** / nin sine coettelet mite paras tehdhä olis
- [A-II-389-[AP-27:22]] Ja nytki mine **neuuon** teite / olcatta hyues wskalluxes / Sille ettei yxiken Hengi teiste huckan tule / mutta waan Haxi.
- [A-II-356-[AP-15:32]] Mutta Judas ia Silas ette he mös olit Prophetat / **neuuoit** he Welije monilla sanoilla / ia wahuistit heite.
- [A-II-11] Quitengi teste aijalisesta Coolemasta meite **neuuotan** Jumalan Keskyt pitämen / pelkemen hene cangia ia coua domions.

Johdos substantiivista (→) *neuvo*.

► VKS 2021 *neuvoa*.

neuvolask|u, -o *s.* 'neuvonpito, juonittelu' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-574-[VLT-3:62]] Minun Wainolisteni Hwlet ia heiden **Neuuolaskons** minua wastian yli peiue

- [A-III-698-[HAB-3:10]] Mutta sinun **Neuulaskus** / pite sinun Hones häpiexi iochtuman.

Yhdysverbistä (→) *neuvoolaskea* johdettu tai vastaavasta sanaliitosta muodostettu yhdyssubstantiivi, josta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä. Ortografisista syistä on mahdollista, että yhdyssanan alkuosa on luettava assimiloituneeksi partitiivimuodoksi *neuvo-*.

► VKS 2021 *neuvo+lasku*.

neuvonantaja s. 'neuvonantaja, neuvoja, opastaja' (myös kuv.)
(1544) 7 esiintymää

- [A-I-633] Nijn me sydhemestem sinua nyt ruolema – – ettes tadhoijsit meiden HERRAN kuningan sydhemen / caikein pämiesten / Maanherrain / heiden **Neuonandajansa** / ia mös temen caupungin Esimiesten ia haltijadhen / sinun pyhen Euangeliumis tundemisen *causa* / yleswalghaijsta
- [A-II-445-[ROM-11:34]] Sille cuca ombi HERRAN mielen tundenut? Eli cuca on henen **Neuonandajansa** ollut?
- [A-III-393-[PS-119:24]] Sille sinun Todhistoxias mine halaian / ne ouat minun **Neuonandaiat**.

Substantiivien (→) *neuvo* ja (→) *antaja* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdys-sana.

► VKS 2021 *neuvon+antaja*.

neuvoolaskea v. 'pitää neuvoa, juonitella' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-290-[PS-83:4]] He piteuet caualat Joonet sinun Canssas wastoin / ia **Neuolaskueat** sinun Salattudhes vastaan.
- [A-III-493-[JES-45:21]] Ilmoittacat ia tulcat tenne / **Neuolaskecat** keskenen / Cuca neite cwlutti alghusta / ia silloin on site ilmoittanut?

Sanaliitosta *neuvoa* (→ *neuvo*) (→) *laskea* tiivistynyt yhdysverbi.

neuvoopitää v. 'juonitella, pitää neuvoa' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-273-[PS-31:14]] Sille moni minua pahasti haucku / nijn ette iocahijnen minun edhessen carekopi / he **neuopiteuet** keskenens minusta / ia minun Sieluani cadhottaxens he ychthen wannoot.
- [A-II-54-[MT-12:14]] Silloin Phariseuset wlgoskeuit / ia **neuupidhit** henen wastans / quinga he henen huckaisit.
- [A-III-216-[PS-2:2]] Ne Kuningat Maan päle heitens hangitzit / ia ne Herrat keskenens **Neuopiteuet** / site HERRA ia henen Woidheltuans watan.

Sanaliitosta *neuvoa* (→ *neuvo*) (→) *pitää* tiivistynyt yhdysverbi.

neuvotus s. 'opastus, neuvo, ohje' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-517] Laijminloopi caikinaijset manauxet / rangastuxet / oijennuxet / **neuuotuxet** / opetuxet / ia lawiamat cartamiset
- [A-I-745] Mutta nijnnen samain änemin quin Tuhhat kerta / wastoin pyhen hengen ia Jumalan minun HERRAN / wscoliset manauxet / ja **neuuotuxet** / olen cuullut ia noutanut.

Verbiin (→) *neuvoa* perustuva substantiivi. Rakenteellinen kantasana näyttäisi olevan **neuvottaa*, mutta tällaista verbiä ei vanhassa kirjakielessä esiinny. Saman verbin toinen johdos *neuvotella* on tullut kirjakieleen vasta 1700-luvulla.

► VKS 2021 *neuvotus*.

nevat s. 'nepaa, serkku' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-561-[KOL-4:10]] Teruettepi teite Aristarchus minun Cansafangin / Ja Marcus Barnaban **Neuat** / ioista te mwtoimat Keskyt sanet oletta.

Sanalla on vastine virossa ja saamessa. Se on vanha balttilainen laina. Suomen murteissa sanalla on runsaasti erilaisia variantteja, joista yleiskieleen on valittu *nepaa*. Asu *nevat* on merkitty esim. Puolangalta, Ristijärveltä ja Sotkamosta.

► SKES 1958 *nepaa*; SSA 1995 *nepaa*; Junttila 2015 89; VKS 2021 *nepaa*; SMSA 2023 *nepaa*.

neyremästä, nöyremästä *adv.* 'nöyremmin' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-674] Mutta mine wiele **neuremesta** rucolen / ettes tadhoijsit / öölle ia peiuelle sinun silmes anda meiden pälleni auoij olla

Adjektiivin (→) *neyrä, nöyrä* komparatiivin elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina. Ensi tavun lukutapa on epävarma.

► VKS 2021 *nöyrästi*.

neyrimä|stä, -sti, nöyrimä|stä, -sti *adv.* 'nöyrimmin' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-364] Sinua me **neurimeste** rucolema / ettes meite waijwasite syndisite / domitten awtaisit
- [A-I-649] anna mös henen cauttans / wisaudhen / ymmerdhyxen / awun / ia sijelun ia rumin woijman / caiki **neurimesti** sinua caikissa palueleman.
- [A-II-504-[2KOR-5:00]] mös itze Ise Jumala / Euangelium sarnan cautta / caikein **neurimeste** souindo pyytä meilde.

Adjektiivin (→) *neyrä, nöyrä* superlatiivin elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina, tai elatiivimuodosta johdettu adverbi. Ensi tavun lukutapa on epävarma.

► VKS 2021 *nöyrästi*.

neyristää, nöyristää v. 'tehdä nöyräksi, nöyryyttää' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-58-[PS-118:21]] O minua autuasta ettes minun **neuristit**

Johdos adjektiivista (→) *neyrä, nöyrä*. Samaa johdosta ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä.

► VKS 2021 *nöyristää*.

neyritetty, nöyritetty a. 'nöyrytetty, nöyrä, kuuliainen, alistettu, nöyryytetty' (1544) 4 esiintymää

- [A-I-116] Ja nin tulis **neuritetyxi** / rucoelis sijtte Armo
- [A-I-822] Ne sama / ma mine / särie ia poijskienne / ette he istumilda poispannut ja söxetyt / **neuritetyt** ja häweijstit / ruuetusta lacaijsit

Verbin (→) *neyrittää, nöyrittää* partisippiimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *nöyrittää*.

neyrittää, nöyrittää v. 'nöyryyttää, tehdä nöyräksi; nöyryyttää, murtaa, alistaa, kurittaa, lopettaa' | (1544) 22 esiintymää, myös UpsK

- [A-I-39-[JER-13:18]] Sano sis Kuningalle / ia Trötingille / **Neuritteket** teiten / ia istukat maan päälle / sille Cunnian krunu ombi teidhen päästen langanut
- [A-II-664-[JAK-4:10]] **Neuriteket** teiten Jumalan Casuon eten / nin hen teite yleskodhenda.
- [A-III-378-[PS-110:0]] Lopussa / osotetan Ette Christusen piti **neuritettemen** ia kersimen / ia nin Cunniahan tuleman.
- [A-I-302-[PS-102:24]] Hen **neuritte** Tiesse minun woijman / hen lyhende minun peijuen.
- [A-III-617-[HOS-7:10]] Ja se Israelin Coreus heiden silmeins edes **neuriteten**
- [A-III-688-[NAH-1:12]] Mine olen sinua **neurittenyt** / Mutta em mine tadho iellens sinua neurytte.
- [A-III-473-[JES-25:5]] Sine **neuritet** ninen mucalaisten metelin / ninquin Helten quiuas paicas.

Johdos adjektiivista (→) *neyrä, nöyrä*. Ortografisista syistä verbien *nöyrittää*, (→) *nöyryyttää* ja *nöyryyttää* erottaminen ei ole kaikissa tapauksissa mahdollista. Agri-colalla ei ole yhtään varmaa tapausta, jossa toisen tavun vokaali olisi pitkä. Ortografisista syistä on myös mahdotonta tietää, onko *nöyrittää*-verbin asemesta tai rinnalla esiintynyt arkaistisempi *neyrittää*-variantti.

► VKS 2021 *nöyrittää*.

neyritys, nöyritys s. 'nöyryyttäminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-539] Sinun **neurityxes** ja sydhemes litistus / callistit minun / ja weijt sinun tyges

Johdos verbistä (→) *neyrittää, nöyrittää*.

► VKS 2021 *nöyryys*.

neyryttää, nöyryttää v. 'nöyryttää, tehdä nöyräksi; nöyryyttää, alistaa, kurittaa'
(1548) 4 esiintymää, myös Westh

- [A-II-610-[1PT-5:6]] Nin **neyrytteket** sis teiden Jumalan wäkeuen Kädhen ala
- [A-II-548-[FIL-2:8]] Itzense **neyrytti** / ia oli cwliainen haman Cooleman saacka
- [A-III-688-[NAH-1:12]] Mine olen sinua neurittenyt / Mutta em mine tadho iellens sinua **neyrytte**.

Adjektiivin (→) *neyrä, nöyrä* perustuva johdos, jonka välitön kantasana näyttäisi olevan (→) *neyry(y)s* t. *nöyry(y)s*. Ortografisista syistä on mahdotonta tietää, milloin toisen tavun vokaali on lyhyt tai pitkä. Samoin *neyrittää, nöyrittää*- ja *neyryttää, nöyryttää*-tyyppisten verbien luotettava erottaminen on mahdotonta.

► VKS 2021 *nöyryyttää*.

neyryys, nöyryys s. 'nöyryys, alistuvaisuus, kuuliaisuus, vaatimattomuus'
(1544) 28 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-245-[LK-1:48]] Minun sielun ylistepi Herran – – Ette hen catzoi picansa **neuritte**
- [A-I-358] Jumala / ioca annoit meiden wapachtaijan / lihan ottaman / ia ristin alakieumen / ette Inhimisen sickiet / pideis henen **Neurydhens** esikuua / tawoittaman
- [A-I-555] Ja nijn swrella mielen **neurylle** / henen pijnans muiston pite / ette me meiden synnyt sen cautta andexsaijsim
- [A-II-578-[1TIM-2:11]] Waimo oppikan hiliassudhes / caiken **neurydhen** cansa.
- [A-II-610-[1PT-5:5]] Ja piteket teidenne kijndiesti **Neurydhesa** / Sille ette Jumala wastanseiso Coreita.

Johdos adjektiivista (→) *neyrä, nöyrä*. Ortografisista syistä on mahdotonta tietää, onko Agricola ajatellut toisen tavun vokaalin lyhyeksi vai pitkäksi. Agricolalla ei ole yhtään varmaa esimerkkiä pitkästä vokaalista. Myös ensi tavun diftongin lukutapa on epävarma. Se voi olla *ey* tai *öy*.

► VKS 2021 *nöyryys*.

neyryyttää, nöyryyttää → **neyryttää**

neyrä, nöyrä s. ja a. 'nöyrä, alistuva, kuuliainen, alhainen, avuton'
(1544) 47 esiintymää, myös Westh

- [A-I-164-[JUDIT-9:16]] Eijke coriat algusta ollet sinun otoliset / Mutta **neuredhen** ja siwijedhen Rucous ombi aijna ollut sinun keltuolinen
- [A-I-307-[PS-142:7]] Waariota minun **neurest** Rucouxestan

- [A-I-395] Ja nijñ sinun rackaudhesas / pyhes henges palauana / **neurelle** mielelle / olisim lastein taualla cwliaiset
- [A-I-445] CWle HERRA Jumala / **neureidhen** rucouxet
- [A-II-659-[JAK-1:9]] Mutta yxi weli ioca **neurä** ombi / kehucan henen Corghotoxesans
- [A-III-419-[PS-138:6]] Sille HERRA on corkia / Ja nijte **Neurie** hen catzele / Ja ne ylpiet hen cauca tunde.
- [A-I-245-[LK-1:52]] Ne woijmaliset ombi hen cukistanut istumelda / ia corotti ne **neuret**.
- [A-III-258-[PS-35:10]] HERRA cuca on sinun wertaises? Sine ioca pästet sen **Neuren** wäkwemmen Käsiste / ia sen Radholisen ia Kieuhen henen Ratelialdans?

Alistuvaista, murteissa myös notkeaa tai taipuisaa merkitsevällä *nöyrä*-sanalla on vepsää lukuun ottamatta vastine kaikissa lähisukukielissä. Sukukielten vertailu osoittaa, että sanavartalon alkuperäisempi asu on ollut *neyrä*, josta suomessa on kehittänyt *neyrä* ja lopulta *nöyrä*. Karjalassa vastaava adjektiivi on edelleenkin *neyrä*. Agricolan esiintymistä on mahdotonta sanoa, onko oikea lukutapa *neyrä* vai *nöyrä*. Etusijalle on tässä asetettu *neyrä*, koska Agricolan kielessä on rinnakkaistapauksia, joissa *ey* > *öy* muutos ei näytä toteutuneen (→ *köyhä*, *keyhä* johdoksineen). Yksiselitteisesti *nöyrä*-asuun viittaavasta kirjoitustavasta ei ole yhtään esimerkkiä. Sama koskee kaikkia johdoksia. Sen sijaan Westhin koodeksissa kirjoitusasu *nöyrä* esiintyy useita kertoja, ja lisäksi esiintyy johdos *nöyriä* 'nöyrä'. Sanavartalo on selitetty germaaniseksi lainaksi, ja sille rekonstruoitua kantagermaanista lähtömuotoa **nīpra*- edustavat esim. muinaisruotsin *nædhre* ja tanskan *nedre*, jotka merkitsevät konkreettisesti alhaalla olevaa. Tästä on helppo vertauskuvallisen käytön kautta päästä itämerensuomen merkityksiin.

► SKES 1958 *nöyrä*; Hakulinen Vir. 1965 384–386; Rapola 1966 344; SSA 1995 *nöyrä*; Bentlin 2008b FS Hofstra 265–272; EES 2012 *nöder*; NES 2020 *nöyrä*.

neyräst|i, -ä, nöyräst|i, -ä *adv.* 'nöyrästi, alamaisesti' | (1544) 40 esiintymää

- [A-I-366] sinua me **neuresti** rucolema / ettes sinun pyhen kersimises awun cautta / caiki meiden synnit poispyhkysit
- [A-I-367] Sinua me **neureste** rucolema / ettes ylessytyteisit ia wiriteisit meiden sydhemet
- [A-I-434] Sinun ylenpaldisen herraudhen / me **neurestä** rucoilema
- [A-I-797] auta – ette caikein meiden sydhemen / iercki / ja mielj / caikedhen woijmadhen cansa / säke siselisten ette wlcoijsten / quin sine meille sisellewodhatit / sinua madhaijsit paluella **neuresti** / sinun keskys ja mieles ielken

Adjektiivin (→) *neyrä*, *nöyrä* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina, tai elatiivimuodosta johdettu adverbi. Uppsalan käsikirjassa esiintyy samaa merkitsevä adverbi *nöyriästi* ja Westhin koodeksissa tämän kantasanaksi sopiva perusadjektiivi *nöyriä*.

► VKS 2021 *nöyreä*, *nöyreästi*, *nöyrästi*.

neyräys, nöyräys s. 'nöyryys' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-624] Tööse siweys / Roas / iomas / ja wnhes cochtuus / Menosa raijtius / **Neureys** mötekieumisese / Kerssimys waijuasa
- [A-III-671] SE Propheta micha / ioca **Neureyxi** tulkitan / oli Morasthist syndynyt / quin Perimisen / Somexi merkitze.

Johdos adjektiivista (→) *neyrä, nöyrä*. Samaa johdosta ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä.

► VKS 2021 *nöyräys*.

niedellä v. 'hylätä, kirotta, pitää pilkkanaan' | (1544) 4 esiintymää

- [A-III-569-[VLT-2:7]] HERRA on henen Altarins poisheittenyt / ia henen Pyhydhens **niedhellut** / ia hen on ylenandanut henen Palatzins Mwrit Wiholisen käsijn
- [A-I-799] Auta ette ios iocu iotakin puhupi / waijckene / tekepi / taicka wnhotta / quin on meiden tadhon wastian / etteij me senteden wihastuijsim eli pahannuijsim / eij kiroijsim / eij **nietelisisim** / eij sadhattelisisim / eijke wastannapitzisim *etc.*
- [A-I-842] Sille he parallans ne ouat / iotca Jumalan sanat / wscon / ia itze Christusen corckiamasti wihauat / **nieteleuat** / ja pilcauat.
- [A-III-293-[PS-59:9]] Mutta sine HERRA naureskelet heite / ia **nietelet** caiki Pacanat.

Johdos verbistä *nietää* 'kirotta', jolla on vastine virossa. Samaa johdosta ei tunneta muusta vanhasta kirjasuomesta. Suomen sanaa on arveltu virolaiseksi lainaksi. *Nietää* ei esiinny Agricolan teksteissä, mutta se tunnetaan eräistä 1600-luvun lähteistä.

► Hakulinen 1943a 30–31; SKES 1958 *nietää*; SSA 1995 *nietää*; EES 2012 *needma*; VKS 2021 *niedellä, nietää*.

niellä v. 'niellä' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-719] Hyttynen vsein cwrnitaan / wan coco Cameli **nieletaan**.

Verbillä on vastineita kautta koko uralilaisen kielikunnan. Se kuuluu kantauralilaiseen perintösanastoon. Agricolalla *niellä* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ylesniellä*, ja Westhin koodeksissa on tätä vastaava *ylösnießä*.

► SKES 1958 *niellä*; UEW 1988 315; SSA 1995 *niellä*; NES 2020 *niellä*; VKS 2021 *niellä*.

niely v. 'nielu, kita' (kuv.) | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-318-[SIIR-51:7]] wlgos nijste sywiste heluitin **nielyiste** / wlgos wäriste Lackareista / ia walehtelijst Kuningan edhes / ia wlgos wäreste doomiosta.

Johdos verbistä (→) *niellä*.

► VKS 2021 *nielu*.

- [A-II-390-[AP-27:41]] Ja coska me tulima ydhen **Niemen** tyge / nin he Hahden louckasit / ia Hahden kieulaiei Carin päle lijckumat seisoman.

Sanalla on vastine kaikissa lähisukukielissä liiviä lukuun ottamatta, esim. karjalan *niemi*, vepsän *niem*, vatjan *neemi* ja viron *neem*. Rakenteensa ja merkityksensä puolesta sana voisi kuulua ikivanhaan omaperäiseen sanastoon, mutta etäsukukielisiä vastineita ei ole voitu osoittaa. Sanalle ei ole esitetty myöskään lainaetymologiaa. Sanavartalon alkuperä on tuntematon. Sitä on arveltu jäänteeksi Itämeren alueen tuntemattomista alkuperäiskielistä.

► SKES 1958 *niemi*; SSA 1995 *niemi*; Saarikivi 2004 SUSA 90 208; EES 2012 *neem*; NES 2020 *niemi*; VKS 2021 *niemi*.

niin *adv.* 'niin, sitten; sillä tavoin, siinä määrin, samoin, samalla tavalla (kuin); aina (johonkin asti); kyllä, juuri niin, kas niin' (1543) 4815 esiintymää, myös, UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-1] Nijte muista Elemes aina / **nin** Jesus sinun Armons laina
- [A-I-2] Anocat (ma Christus) **nijn** te szaa. Etziket **nijn** te leudhetta.
- [A-O-20] Sijtte poluilla / elike seisoden / Ensin lue wso / Ja Ise meiden / Jos sine tacto / **nijn** lise siihen teme lughuinen.
- [A-I-812] **Nijn** me sijs ilon cansa sanoma Amen
- [A-III-282-[PS-50:21]] Neites teet / ia mine olen wait / **Nijnpes** lwlet / ette mine olen sinun wertaises.
- [A-I-85-[MT-2:5]] Sille **nin** kirjoijtetu ombi Prophetain cautta
- [A-II-154-[MK-14:59]] Ja ei wiele **nijngä** ollet heiden todhistuxens soueliat.
- [A-I-34] Toijsinans teme lasku pettä / sen estäuet ne minutit eli aijan rahdut / Sille etteij caicki taita **nijn** tyyni ia wissiste Calendariumista tietttä / ninquin Taiuan iooxun ielkin tapachtupi.
- [A-II-27-[MT-3:00]] Quitengi että ne ouat **nijn** viha täyne / ia pahinda laiija / Nimitetan he tessä Kykärmexi / eli Vaskikärmexi
- [A-I-2] Caicki sickijet on alghus piene. **Nijn** Mineki nyt mös liene.
- [A-II-166-[LK-2:4]] **Nin** mös Joseph Galileast Nazaretin Caupugist ylesmeni Judeaan Daudin Caupugin ioca cutzutun Bethlehem
- [A-O-11-[MT-6:10]] Lehestulkon sinun waldacunnas. Olcon sinun tactos **nijn** maasa quin on taiuassa.
- [A-I-205-[PS-103:12]] **Nin** caukana quin Itä ombi lennest / Sijrssi hen meidhen pahateghom.
- [A-III-583-[HES-18:3]] **Nin** totta quin mine elen / sanopi HERRA Jumala / Eipe sencaltainen Sananlasku pidhe olemän teiden seasan Israelis.
- [A-II-119-[MK-3:00]] Beelzebub) on **nin** palio / Quin Isoikerueinen / wapsainen eli kerueisten Kuningas.
- [A-II-458] Sijnä xij. **nin** xiiij. asti / hen wlostoimitta Jumalan Lahioista / ette he ouat moninaiset
- [A-III-24] Sijtte Herran Echtolinen ruuetan / **nin** haman Agnus Dei asti.

- [A-II-497-[2KOR-1:17]] Eli ouatko minun aiuotuxeni lihaliset? Ei **nin** / Waan minun tykenen ombi **Nin** / **Nin** / ia Ei ombi Ei.
- [A-II-82-[MT-21:30]] **Nin** hen meni sen toisen tyge / ia sanoi samalmooto. Mutta hen wastaden sanoi / Menen **nijngi** Herra / Ja ei mennytken.
- [A-II-376-[AP-22:27]] Sanos minulle / ios sine olet Romalainen? **Nin** hen sanoi / Olen **nijngi**.
- [A-III-259-[PS-35:21]] Ja heiden kitans auarald leuitteuet minua watan / ia sanouat / **Nin** / **Nin** / sen me kernasti näemme.

Pronominin (→) *ne* monikollinen instruktiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Se esiintyy myös monien adverbeina tai konjunktoiden tapaan käytettyjen sanaliittojen tai sanaliitosta tiivistyneiden yhdysadverbien osana sekä eri liitepartikkeleilla täydennettynä. Agricolalla *niin* esiintyy perusosana yhdysadverbeissa (→) *ikäänsiin*, *juuriniin*.

niinensärmä s. 'niinisäleen särmä l. terävä reuna' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-253] Swsi / Carhu / ja Louhikermet. Pyhet piexe quin **Nijnensermet**.

Substantiiveista *niini* ja *särmä* muodostettu yhdyssana. Kumpikaan osista ei esiinny Agricolan teoksissa erillisenä sanana. Substantiivilla *niini* on vastineita sekä lähiettä etäsukukielissä permiläiskieliin asti. Se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon ja on vanhastaan merkinnyt sekä metsälehmuksen (*Tilia cordata*) kaarnan alla olevaa sitkeää kerrosta että tästä valmistettua, sitomisessa tai punomisessa käytettyä kuitua. Niintä kiskottaessa kuori on irrotettu pitkinä suikaleina. Suikaletta, kaistaletta tai terävää reunaa merkitsevällä *särmä*-sanalla on vastineita vain lähisukukielissä. Sitä on arveltu *säristä*- ja *särö*-tyyppisten sanojen kanssa yhteen kuuluvaksi kuvailusanaksi. Agricolan esimerkki viitanee niinisuikeista valmistettuun ruoskaan.

► SKES 1958 *niini*, 1969 *särmä*; Ruoppila Vir. 1984 117–120; UEW 1988 707; SSA 1995 *niini*, 2000 *särmä*; VKS 2021 *niini*.

niinikänäns adv. 'niin ikään, samalla tavalla' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-647-[AM-3:12]] Quin Paimen pelastapi Jalopeuran suusta caxi Reitte / eli coruan Rouskon / **ninikenens** pite Israelin Lapset vlostemmatuxi tuleman

Adverbien (→) *niin* ja (→) *ikänäns* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdysadverbi.

niin|kauvan, -kauan adv. 'niin kauan, niin pitkän aikaa, kunnes, sillä aikaa' (1544) 67 esiintymää

- [A-I-242-[JES-26:20]] Mene minun Canssan / sinun Cammioos / ia sulie sinun owes ymberilles / lymy yrielde / silmen räpedhöxen aijaxi / **nincauuan** ette wiha ylitze kieupi.

- [A-II-57-[MT-12:00]] **Nincauuan** quin se seisopi / ei ensingen Syndi andexianneta.
- [A-III-224-[PS-10:2]] **Nincauan** quin se Jumalatoim wallitze / teuty sen kieuhen kersie
- [A-III-578-[VLT-5:20]] Mixis meidet nijn caiketi wnodat? Ja **nijncauwan** meite iuri ylenannat?
- [A-II-208-[LK-13:8]] Mutta hen wastasi ia sano i henelle / HERRA / salli henen wille tene woonna / **nincauuan** quin mine caiuan henen ymberins ia sonnitan henen
- [A-II-152-[MK-14:32]] Ja he tulit sijhen Sijan ionga Nimi oli Gethsemani. Ja hen sano i Opetuslapsillens / Istucat tesse **nincauuan** quin mine menen toonna rucoleman.

Adverbien (→) *niin* ja (→) *kauvan* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdysadverbi. Agricolalla *niinkauvan* esiintyy useimmiten yhdistelmässä *niinkauvan kuin*, jota käytetään liittokonjunktion tapaan.

niinkauvas *adv.* 'yhtä kauas' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-33-[PS-103:12]] Ja **nincauuas** quin Ite ombi Lenneste / sijrsi hen meiden pahateghot meiste.

Adverbien (→) *niin* ja (→) *kauvas* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdysana.

niinkuin *adv.* 'niin kuin, kuten, kuin'

(1543) 2028 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-17] Kunnia olcon Isen / ia Poian / ia pyhen Hengen. **Ninquin** algusta on ollut / ia nyt / ia aina / ia ijancaikisesta ijancaikisen / Amen
- [A-I-7] Telle kwlla sömen pite. (**ninquin** Almansar sano) Ingfäria / Pippuroijta / Caligot / ia Nelike.
- [A-I-108-[5MS-32:2]] Minun oppin tiwckukan ninquin sadhe / ia minun puhein wootakan **ninquin** caste. **Ninquin** Sadhe rohon pällen / ia **ninquin** pisarat yrttien pällen.
- [A-I-177-[VLT-5:10]] Meiden ihoma ombi poltettu / **ninquin** wghnis / sen hirmuisen Nelghien tähden
- [A-II-289-[JH-14:27]] Em mine anna teille **ninquuni** Mailma andapi.

Adverbin (→) *niin* ja konjunktion (→) *kuin* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt konjunktiomainen yhdysadverbi. Muodossa *ninquuni* voi olla painovirhe, jolloin tarkoitettu muoto on *ninquin*, mutta se voi olla myös todellinen variantti. Kansankielessä konjunktion *kuin* variantti *kuni* tunnetaan mm. Perniössä, ja se on ylätyylisenä esiintynyt myös myöhemmässä kirjakiellessä.

► SMS 2023 *kuni*.

niinkutta, -s *adv.* 'niin kuin, sillä tavoin kuin' | (1544) 20 esiintymää

- [A-I-83-[JH-1:14]] me neijmme henen kunniansa / **niinkutta** sen aijnucaijsen Poian cunnian Iseste
- [A-I-121-[JER-14:8]] Mixi sine itzes pidhet / **niinkuttas** mucalainen Maasa olisit?
- [A-I-171-[JES-63:19]] Me olema **niinkutta** ennenghin / cosca sine et meite hallinut
- [A-I-303-[PS-102:28]] Mutta sine pysyt **niinkuttas** olet / ia sinun woodhes eijuet lopu.

Adverbin (→) *niin* ja konjunktion (→) *kutta* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdysadverbi. Adverbiin saattaa liittyä yksikön 2. persoonan pronominista syntynyt liitepartikkeli -s, jos lauseen subjekti on tässä persoonassa.

***niinmielinen** *a.*

Niinmielinen ei esiinny Agricolalla yhdyssanana vaan sanaliittomuotoisena fraasina (→ *mielinen*).

► VKS 2021 *niin+mielinen*.

niinmonta *adv.* 'niin moni, yhtä moni' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-749-[SAK-12:3]] **Ninmonda** quin henen tactouat poissijrtä / pite heitens siihen repimen.

Adverbin (→) *niin* ja kvanttorin (→) *moni* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdysadverbi.

niinpaljo *adv.* 'niin paljon, sen verran' | (1544) 3 esiintymää

- [A-II-707-[ILM-18:7]] Quingapalio hen itzens Cunnialisexi teki / ia Hercuisa oli / **Ninpalio** henelle siselpangat pijna ia Idku.
- [A-I-530] Sille quinga cukin on sinun silmeis edhes / **ninpalio** hen on / ia eij änembi
- [A-I-533] **Nijnpalio** teme armo ylitze wariopi / ette eijke / Prophetain lahija / eijke tunnostehtijen teko / eijke quinga corckia mielentarckaus / miteken ole ilman henete

Adverbin (→) *niin* ja kvanttorin (→) *paljo* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdysadverbi.

niinpiti *interj.* 'ähäpiti, ähäkutti' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-280-[PS-35:21]] Ja heiden kitaans amotteleuat awarald minua watan / ia puhuuat / **Nijnpiti** / **Nijnpiti** / sem me kernasta näemme.
- [A-I-280-[PS-35:25]] Ele salli heite sanoman heiden Sydemesens / **Nijnpiti** / **Nijnpiti** / nijn me tadhoijmme

- [A-III-268-[PS-40:16]] Hemmestyköön he heiden häpiesens / iotca eikisteleuet minua sanodhen / **Ninpiti** / **Ninpiti**.

Adverbista (→) *niin* ja (→) *pitää*-verbin yksikön 3. persoonan imperfektimuodosta koostuvasta ilkkumisen ilmauksesta (”niin pitikin tapahtua”) tiivistynyt interjektio.

► SKES 1962 *piti*; SSA 1995 *piti*.

niinusein *adv.* ’niin usein’ | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-480-[1KOR-11:25]] Samalmoto mös Calkin Ehtolisen ielkin / ia sanoi / Teme Calki on se Wsi Testamenti minun Wereseni / Se techkette **ninwsein** quin te iootta minun Muistoxeni.
- [A-II-480-[1KOR-11:26]] Sille **ninwsein** quin te söötte teste Leiueste / ia iootta teste Calkista / teiden pite HErran Cooleman iulghistaman / sihenasti quin hen tulepi.

Adverbien (→) *niin* ja (→) *usein* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdysadverbi.

niitt|u, -y *s.* ’niitty’ | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-19] Heijnekw sen oppin anda. ettes wictatten **Nittulle** canna.
- [A-I-690] Ja sen cautta mös meite siughna / andadhen wilian mereste / maasta / ia manderesta / hedhmelisen Caszuon cansa / ia Elon seke pellosta / **nijtuijsta** / ette caikista pajicoista / ioijsta me wilia ja taruet pydheme
- [A-I-764] Mine olen teunens pahoiija himoiija / en tydhy osallen / mutta Ahneudhen cautta ole seijsonut minun lehimeijsen honen / cartanon / pellon / **Nijttyn** / ia perimisen ielken

Verbin (→) *niittää* konsonanttivartaloinen partisiippi, joka on kiteytynyt substantiiviksi. Se tarkoittaa sananmukaisesti niitettyä, alkuaan luonnon tarjoamaa lehdes- tai heinämaata. Sama sana on käytössä kaikissa lähisukukielissä. Sekä suomen murteissa että karjalassa sanasta esiintyy sekä etu- että takavokaalisia variantteja.

► Vilkuna Vir. 1970 256–260; NES 2020 *niitty*; VKS 2021 *niitty*.

niittäjä *s.* ’niittäjä’ | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-411-[PS-129:7]] Joista se **Nijtteie** kättens ei teute / Eike mös se Lychtensitoia henen Syliäns teute.

Johdos verbistä (→) *niittää*.

► VKS 2021 *niittäjä*.

niittää *v.* ’niittää, leikata viljaa t. heinää, korjata satoa’ (myös kuv.) | (1544) 15 esiintymää

- [A-I-684] Siemenet waghosta iteuet / ja edhespuchkeuat / Oraxet nouseuat / wardhet caswauat / Laijhot tuleuat / Elot **nijtetehtet**

- [A-II-224-[LK-19:21]] Sille mine pelkesin sinua / ettes olet coua Mies / Sine otadh / iotas ett pannut / ia **nijtet** / quin ett sine kyluenyt.
- [A-III-619-[HOS-8:7]] Sille he twleen kyluit / ia heiden pite iellens Twlispäen **nittemen**.
- [A-III-622] Hen nuctele ia ennusta / Ette se Israelin Waldakunda / ia mös mwdh wallat pite syndeins teden huckuman / Ellei he Paranosta tee / ette Wanhurskaus kylueteisijn / ia Rackaus **nijteteisijn**

Verbillä on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Se on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **snīpa-* tai **snīpe-* edustaa mm. nykyruotsin *snida* 'leikata'.

► Ahlqvist 1866 Suomi 2:6 88–89; SKES 1958 *niittää*; Vilkuna Vir. 1970 256–260; Koivulehto 1981b PBB 103 356; SSA 1995 *niittää*; LÄGLOS 1996 *niittää*; EES 2012 *niitma*; NES 2020 *niittää*; VKS 2021 *niittää*.

nikkari → **snikkari**

nikulainen s. 'nikolaiitta, kristittyjen seurakuntaa uhanneen lahkon jäsen' (1548) 2 esiintymää

- [A-II-673-[ILM-2:6]] Mutta se sinulla on / ettes wihaisit ne **Niculaisten** Töet / iotca minekin wihan.

Henkilönnimeen *Nikolaos* perustuva johdos. Sana on kreikan (*nikolaïtes*) ja latinan kautta levinnyt moniin kieliin. Agricolan mallina on voinut olla myös saksan tai ruotsin *nicolait*. Johdos on kotoistettu vaihtamalla johdinaines omaperäiseen.

► SAOB 1947 *nikolait*; VKS 2021 *nikulainen*.

nilkku a. 'ontuva, nilkuttava, rampa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-653-[HEB-12:13]] ia astucat wissit Askelet teiden Jalcainne cansa / ettei iocu compastuisi ninquin **Nilcu** / waan palioenämen teruehexi tulis.

Johdos substantiivista *nilkka*, jolla ei ole varmoja vastineita sukukielissä. Se on yhdistetty suomen murteissa ja karjalassa tunnettuun verbiin *nilkahtaa* 'nyrjäh-tää, luiskahtaa, lipsahtaa', joka lienee äänteellisesti motivoitu kuvailusana. *Nilkka* ei esiinny Agricolan kielessä. Se, samoin kuin verbi *nilkuttaa*, tunnetaan vasta 1600-luvun lähteistä.

► SKES 1958 *nilkka*¹; SSA 1995 *nilkka*¹; VKS 2021 *nilkku*.

nilvakka a. 'liukas' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-1544] lehene ja auita meite / ette me nein monein pahuttein / lepitze waeltadhen / madhaijsima temen elemen tieen / nin kiuisen / nijn lijuckan / nijn **nilwackan** ja estetyn / wapadhetudh lopetta.

Johdos limaa ja liukkautta merkitsevästä murren sanasta *nilva*, joka ei esiinny Agricolan kielessä. *Nilva*-sanalla tai sen johdoksilla on vastineita useissa lähisukukielissä. Se on alkuaan äänteellisesti motivoitu kuvailusana, jonka tapaisia on myös mm. saamen kielessä. Agricolan ainoa esiintymän perusteella ei voi varmasti tietää, onko perusmuoto *nilvakka* vai *nilvakas*, mutta edellinen on todennäköisempi sen perusteella, että *-kAs*-johtimella muodostetut sanat ovat yleistyneet vasta 1800-luvulla.

► SKES 1958 *nilva*; SSA 1995 *nilva*; EES 2012 *nilbe*; VKS 2021 *nilvakka*.

nimetten *adv.* 'nimittäin' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-784] Anna sine meille – eleue sanas / quin on lihaxi tullut / **nimetten** / meiden HERRAS Jtsuses Christuses

Substantiivista (⇒) *nimi* johdettu adverbi, jonka johdin on ilmeisesti sama kuin ad-
verbeissa (⇒) *kuten* ja (⇒) *sitten*. Samaa merkitseviä ja yleisempiä ovat rinnakkais-
johdokset (⇒) *nimitten* ja (⇒) *nimittäin*.

► Hakulinen 1979 232; VKS 2021 *nimittäin*.

nimetös sormi *s.* 'nimetönsormi' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-22] Pangaan sitte Ylke Sormuxen Morsiamen käteen / ensin Lehimeisehen sormeen / nin Pisimbeen / ia sitte **nimetos sormehen** / ia siehen iekeen

Substantiiveista (⇒) *nimi* ja (⇒) *sormi* muodostettu yhdyssana. On todennäköistä, että alkuosassa on painovirhe, ja tarkoitettu sananmuoto on karitiivijohdos *nimetön*. Muissa lähteissä ei ole mitään viitettä siitä, että *nimittää*-verbistä olisi muodostettu tähän yhteyteen sopiva *nimitys*- tai *nimetös*-tyyppinen johdos. Tällaiselle johdokselle ei ole myöskään mitään semanttista motivaatiota. Agricolan ainoa esiintymä on kirjoitettu sanaliitoksi, mutta rakenteensa perusteella se on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Häkkinen 2013b 89–90; Toropainen 2017 51; VKS 2021 *nimitys+sormi*.

nimi *s.* 'nimi, nimitys; arvonimi, symboli; nimenkantaja t. tämän olemus; maine, kunnia, muisto'; lisäksi käyttöä vakiintuneissa fraaseissa (1543) 791 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-6] Toinen Ele turhanmainitze sinun Jumalas **Nime**.
- [A-I-83-[LK-1:26–27]] CUdhenna cuucaunna / ledhetettin Jumalast Engeli Gabriel ychten Galilean caupungin / ionga **nimi** oli Nazareth /yden neitzen tyge / ioca oli kihilattu / cunga **nimi** oli Joseph / Daudidin hoonesta. Ja neitzen **nimi** oli Maria
- [A-I-84-[LK-1:31]] Catzos / sinun pitä sijttämen cohduzas ia synnyttemen poijan / ia sinun pite cutzuman henen **nimense** IESUM.
- [A-II-688-[ILM-9:11]] Ja ombi heiden pälens Kuningas se Sywudhen Engeli / ionga **Nimi** on Ebrettein Abaddon / ia Grekitein ombi henen **Nimens** Apollijon.

- [A-II-27-[MT-3:00]] Nāme kārmeet cutzutan Latinaxi Vipere / ia he tuskalla **nimelte** tietän Somexi / Quitengi että ne ouat nijn viha täyne / ia pahinda laiia / Nimitetän he tessä Kykärmexi / eli Vaskikärmexi
- [A-III-606] Nin mös tessä henen Awio Emenens / ia Lapsens möski piti Hooran **nime** candaman
- [A-I-143-[JER-31:35]] HERRA Zebaoth ombi häne **Nimens** / AMEN.
- [A-II-697-[ILM-13:17]] ia ettei kengen woinut osta ia mydhe / iolla ei se Licamereki ollut / taica Pedhon **Nimi** / eli henen **Nimense** Lucu.
- [A-III-593] HEN asetti henen Babelis ia Persias Kuningan sian / waicka ei hen Kuningan Persona eli **Nime** candanut.
- [A-I-172-[JES-64:2]] Ette sinun **Nimes** ilmantuis sinun wihamiehilles / Ja ette pacanat machtasi sinun edhesses wapista.
- [A-II-696-[ILM-13:8]] Ja caiki iotca Maasa asuuat cumarsit hende / ioinenga **Nimi** ei ole kirjoitettu Caritzan Elemen Kirias / ioca tapettu ombi Mailman alghusta.
- [A-I-120-[JER-14:7]] AH Herra / Meidhen pahategot ouat sen wissist anssainuet / Mutta awita quitengin meite sinun **Nimes** tehden
- [A-I-733] Parambi on hyue **nime** canda / quin callimat wojitehit.
- [A-I-56-[JOS-7:9]] Cosca ne Cananeerit / ia caiki maan aswuaijset sen cwleuat / nijn he meite ymberinkiertäuet / ia wlgosloputauat meiden **Nimedt** / maan pälde / Mite sis sine teet sinun swrestas **nimestes**.
- [A-I-268-[PS-20:6]] meiden Herran Jumalan **Nimese** / me ylenneme meiden Lipome
- [A-I-324-[JH-17:11]] kätke heite sinun **Nimes** cautta / iotcas minun annoit / ette he olisit yxi ninquin mekin
- [A-II-322-[AP-4:7]] Mille woimalla taicka minge **Nimeen** / te oletta temen tehnet?

Sanalla on etymologiaa vastineita kautta koko uralilaisen kielikunnan. Se kuuluu vanhimpaan tunnettuun sanastokerrostumaan. Sille on esitetty vastineita myös indoeurooppalaisen kielikunnan puolelta, ja yhtäläisyydet on tulkittu joko todisteeksi kielikuntien välisestä alkusukulaisuudesta tai sitten ikivanhaksi lainaksi. Lainautuminen katsotaan nykyään todennäköisimmäksi vaihtoehdoksi. Vastaavia indoeurooppalaisia sanoja ovat esim. muinaisintian *nāman*, gootin *namo*, nyky-saksan *Name* ja ruotsin *namn* sekä latinan *nōmen*. Agricolalla *nimi* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *liikanimi*.

► SKES 1958 *nimi*; Joki 1973 SUST 151 291 *nimi*; UEW 1988 305; SSA 1995 *nimi*; Koivulehto 1999b 209; EES 2012 *nimi*; NES 2020 *nimi*; VKS 2021 *nimi*.

nimi|tten, -ten *adv.* 'nimittäin' | (1548) 49 esiintymää

- [A-I-508] O HERRA / siughna meite – – ette me caiki meiden eliaijghan / aijna sielle näkisime Jerusalemin onnen ia menistyxen / **Nimitten** / ette sinun wscolinen canssas / sinun Sanas wscosa / wahwistuis
- [A-II-360-[AP-17:8]] Ja caiki nämät tekeuet Keisarin kesky wstan / ia sanouat / Ette yxi toinen ombi Kuningas **nimiten** Jesus.
- [A-II-413] Sille ettei he tiedhä / quinga palio Laki heilde wati / **nimitten** / ydhen hyuen / wapan / mielelisen / ia iloisen Sydhemen.

- [A-II-436-[ROM-8:17]] Jos me olema Lapset / nin me olema mös Periliset / **nimiten** / Jumalan Periliset / ia Christusen cansaperiliset.
- [A-III-278-[PS-48:0]] Hen Paican walitzi / cussa olis / eli leutteisijn / se oikia Seurakunda / **nimiten** sielle / cussa Sana Zionista caijachtapi.
- [A-III-353-[PS-97:0]] Tai on samast Asiast / **nimiten** Christusen Waldakunnast / quin se entinen Psalmi.
- [A-III-543-[JER-17:12]] Mutta meiden Pyhydhen Sia / **nimitten** / se Jumalan Cunnian Stoli / aina wahwana pysy

Substantiivista (→) *nimi* johdettu adverbi, jonka johdin on ilmeisesti sama kuin adverbeissa (→) *kuten* ja (→) *sitten*. Samaa merkitseviä mutta muodostustavaltaan hieman erilaisia ovat (→) *nimetten* ja (→) *nimittäin*. Ortografisista syistä mainittujen adverbien kaikkia esiintymiä ei voi täysin luotettavasti erottaa toisistaan. Muoto *nimiten* on tulkittu myös *nimitä*-verbin E-infinitiivin instruktiiviksi. Tällaista verbiä ei esiinny persoonamuotoisena merkityksessä 'ilmoittaa, mainita' Agricolan teksteissä eikä muussakaan vanhassa kirjakielessä.

► Hakulinen 1979 232; VKS 2021 *nimittäin*, *nimitä*.

nimittäin *adv.* 'nimittäin' | (1544) 37 esiintymää

- [A-I-337-[JES-45:23]] Mine itzellen wannoin / Ja wanhurscaudhen Sana minun Swstan wlgoskieupi / ia [ei] tacaperin mene / **nimitein** / Minua pite caiki poluet cumardaman
- [A-III-415-[PS-135:0]] Waan syy tesse mainitan / **nimitein** / seke ychteitzet ette erinomaiset Ihmet ia hyuetteghot
- [A-III-368-[PS-106:7]] Euet meiden Iset Egyptis tactonuet sinun Ihmeites ymmertä / Eike muistanuet sinun swren Laupiuxes päle / Ja olit Meren tykene tottelemattomat / **nimitein** sen punaisen Meren tykene.

Substantiivista (→) *nimi* johdettu adverbi. Periaatteessa muodon voi tulkita myös (→) *nimittää*-verbin E-infinitiivin instruktiiviksi. Samaa merkitseviä mutta eri tavoin muodostettuja ovat (→) *nimetten* ja (→) *nimiten*. Ortografisista syistä mainittujen adverbien kaikkia esiintymiä ei voi täysin luotettavasti erottaa toisistaan.

► VKS 2021 *nimittäin*.

nimittää *v.* 'nimittää, mainita nimellä, kutsua joksikin; antaa erisnimi; nimetä t. ottaa asemaan t. tehtävään' | (1544) 38 esiintymää

- [A-II-622-[1JH-3:1]] CATzocat quingacaltaisen rackaudhen se Ise ombi meille osottanut / ette me Jumalan Lapsixi **nimiteteme**.
- [A-III-134-[1MS-2:19]] sixi quin Inhiminen caikinaiset eleuet Eleimet **nimitti** / se oli sen nimi.
- [A-III-5] Ensin Pappi kysyken mixi Lapsi **Nimiteten**
- [A-III-606-[HOS-1:6]] Ja taas hen sikiön synnytti Tytteren / ia hen sanoi henelle. **Nimite** se Loriahamo / se on (Osatoim laupiudest) Sille em mine tadho änembe Armachta Israelin Hoonen päle

- [A-I-171-[JES-63:19]] Me olema ninkutta ennenghin / cosca sine et meite hallinut / Ja emme wiele **Nimitetyt** olluet sinun Nimehes.
- [A-I-374] Naurulla sine Judasten Kuningaxi **nimitettin** / Colmanen kerdhan sine corualle paijskeldijn
- [A-II-180-[LK-6:13]] Ja quin peiue oli tullut / cutzui hen Opetuslapsens / ia vloswalitzi Caxitoistakymende heiste / iotca hen mös Apostolixi **nimitti**

Johdos substantiivista (→) *nimi*. Johdos on ikivanha siitä päätellen, että myös sillä on vastineita sukukielissä. Agricolan *nimiteteme* ”nimitetämme” on monikon 1. persoonan pääteellä varustettu passiivimuoto (’meidät nimitetään’).

► VKS 2021 *nimittää*.

niniviti, nineviti s. ’niniveläinen, Niniven kaupungin asukas’ | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-56-[MT-12:41]] Ne **Niniuitin** miehet pite ylesnouseman domiolla tämen sugun cansa / ia sen domitzeman
- [A-II-201-[LK-11:30]] Sille ninquin Jonas oli **Niniuiteille** mercki / Nin Inhimisen Poica pite mös olema telle Sucukunalle.
- [A-III-669-[JON-3:0]] Tesse on yxi iuri toimelinen / Christilinen parannoxen Esicuaa / ette ne **Nineuitit** vskoit / synnins tunsit / ia Elemens paransit

Niniven kaupungin nimestä johdettu etnonymy. Muodosta päätellen Agricola on lainannut sanat joko ruotsista tai saksasta.

► SAOB 1947 *ninivit*.

niska s. ’niska, pään ja kaulan takaosa’ | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-146-[BAR-2:21]] Cumarttakat teiden harttianna / ia teiden **niskan** / ia andacat te itzenne Babelin Kuningan ala
- [A-I-373] **Niscan** piexettin / Rusicoilla taas lötin
- [A-II-363] he hosuit henen **niskans** / waica kädhet olit sidhottut

Sanalla on vastine useimmissa lähisukukielissä. Sen alkuperä on tuntematon. Rakenteensa ja merkityksensä puolesta se voisi olla ikivanha perintösana, mutta tätä ajatusta tukevia vastineita ei ole voitu osoittaa etäsukukielistä. Sanalle on ehdotettu indoiranilaista lainaetymologiaa, mutta sitä on pidetty kaikin etymologisin kriteerein epäuskottavana.

► SKES 1958 *niska*; SSA 1995 *niska*; Holopainen 2019a 154; NES 2020 *niska*.

niskatyyny s. ’tyyny, päänalunen’ | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-580-[HES-13:18]] We teille / iotca teet Pänalaiset Inhimisille heiden Cainolons ala / ia **Niskatynyt** Päite warten
- [A-III-581-[HES-13:21]] Ja tadhon teiden **Niskatynyn** rickirepie ia minun Canssani teiden käsisten wapautta

Substantiiveista (→) *niska* ja *tyyny* muodostettu yhdyssana, jota ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä. *Tyyny* on ensimmäistä kertaa mainittu itsenäisenä sanana herra Martin maanlain suomennoksessa vuoden 1570 tienoilla. Se on lainaa ruotsin sanasta *dyna*, joka merkitsee alkuaan sananmukaisesti untuvaista, untuvilla varustettua ja kuuluu yhteen untuvaa merkitsevän *dun*-san kanssa. Lutherin Raamatun *Pföle* viittaa pehmeisiin pieluksiin. Sen sijaan Vulgatan *cervical* 'pielus' on niskaa merkitsevän *cervix*-san johdos. Agricolan yhdyssana hyödyntää aineksia eri kielistä. Uudemmissa raamatunsuomennoksissa kohta on tulkittu kokonaan toisella tavalla ja *niskatyynyn* paikalla on *huntu*.

► Streng 1915 245; Hellquist 1939 *dyna*; SKES 1975 *tyyny*; SSA 2000 *tyyny*; VKS 2021 *niska+tyyny*.

niskuri s. ja a. 'niskuri, niskoittelija, niskoitteleva, vastahankainen' (1544) 10 esiintymää

- [A-I-132-[NEH-9:16]] Mutta meidhen Isedh olit cangiat / ia **niskurit** nijn etteij he toteluet sinun keskys /
- [A-I-147-[BAR-2:30]] Sille mine tiedhen / etteij he minua cuule Sille se ombi yxi **niskuri** Canssa
- [A-II-332-[AP-7:51]] Te **niskurit** ia ilman ymberileickamata sydhemest ia coruist / Te aina wastanseisotta pyhe Henge
- [A-II-484-R] Sickuri) Nin quin ne Wihaiset / kersimettömet / iulmat / cangiat / ia **niskurit** Inhimiset tekeuet.

Johdos substantiivista (→) *niska*.

► VKS 2021 *niskuri*.

niskurist adv. 'niskoitellen, uhmakkaasti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-318-[PS-75:6]] Elket nin palio haastaco teiden wallanne päle / Elket Puhuco nin **niskurist**.

Adjektiivin (→) *niskuri* loppuheittoinen elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

► VKS 2021 *niskuristi*.

niskuruus s. 'uppiniskaisuus' | (1551) 1 esiintymä

- [A-I-126-[3MS-26:19]] ette mine teiden Coreudhen ia **Niskurudhen** alaspainaisin.

Johdos adjektiivista (→) *niskuri*.

► VKS 2021 *niskuruus*.

nisu s. 'vehnä, vehnänjyvä' | (1544) 21 esiintymää

- [A-I-96] Mutta nyt on Oppi hywe / kirckas / callis / quin **Nisun** iywe?
- [A-II-59-[MT-13:25]] Mutta Inhimisten maates / tuli henen wihoilissens / ia kylui ohdakeet **nisuijn** sekan

- [A-II-233-[LK-22:31]] Simon / Simon / catzo Satanans on teite pytenyt seuloxens / ninquin **Nisua**.

Sanalla on vastine kaikissa lähisukukielissä. Se on todennäköisesti johdos rintaa tai nänniä merkitsevästä sanasta (→) *nisä*. Ajatuksena on tällöin nisän tuotteen eli valkoisen ja makean maidon vertaaminen vaaleaan ja miedon makuiheen viljaan. Suomen murteista tunnetaan *nisä*-sanana johdos *nisus* äidinmaidon merkityksessä. Suomen murteissa *nisu* on tyypillisesti läntinen sana, jota idässä vastaa *vehnä*.

► SKES 1958 *nisu*; Häkkinen & Lempiäinen 1996 FUF 53 158–165; SSA 1995 *nisu*; Häkkinen & Lempiäinen 2011 215–219; EES 2012 *nisu*; NES 2020 *nisu*; VKS 2021 *nisu*.

***nisunjyvä**

Nisunjyvä ei esiinny Agricolalla yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona (→ *nisu*).

► VKS 2021 *nisun+jyvä*.

nisuri s. 'rintalapsi, imeväinen' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-570-[VLT-2:11]] Minun maxani ouat vloswodhatetut Maan päle / minun Canssani Tytteren ylitze / Coska **Nisurit** ia ne Piskuiset Caupungin Cadhuilla nändyit.
- [A-III-575-[VLT-4:4]] **Nisurille** tartui kieli heiden Lakeens ianon teden

Johdos substantiivista (→) *nisä*. Johdoksesta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *nisuri*.

nisä s. 'naisen tai naaraseläimen nisä, nänni' (myös kuv.) | (1544) 12 esiintymää

- [A-I-372] Riepuhin sine kierittihin / Seijmehen pandin / **Nisille** sine imetettijn / paijmenille sine ilmoitettihin
- [A-I-412-[PS-131:0]] hen mana ia keske / Ette me Jumalan Sanas / ia sulas Armos tydhyisim / Ninquin Lapsi Eitins helmas ia parmahil / **Nisie** imepi
- [A-I-528-[JES-66:11]] senteden pite teiden imemen ia rauittaman henen Lohutoxens **Nisiste**.
- [A-III-575-[VLT-4:3]] Ne Lohikermet taritzeuat **Niset** heiden poillens / ia imetteuet heite

Sanalla on vastineita lähisukukielissä ja saamessa. Se on selitetty imemisen ääntä jäljitteleväksi onomatopoeettiseksi muodosteeksi.

► SKES 1958 *nisä*; SSA 1995 *nisä*; EES 2012 *nisa*; NES 2020 *nisä*; VKS 2021 *nisä*.

nisähinen s. 'imeväinen, rintalapsi' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-112-[5MS-32:25]] Wlcon pite Miecka heite ödhyttemen / Ja siselle cauhistus. Sekä Nooricaijsen ette Neitzön / **nisähitzet** ynne sen harmapän Miehen cansa.

Johdos substantiivista (→) *nisä*. Johdoksesta ei samassa merkityksessä tunneta muita esiintymiä vanhassa kirjakielessä.

► VKS 2021 *nisäinen*.

niukas *a.* 'hento, hintelä' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-382] Se **niuckas** rumis pästettin / ia woiteilla se waleltijn / ionga he kärit linahan
- [A-I-384] **Niuckan** rumin ia Jumallisen sielun haijotuxella / Awatulla kylielle / elewen lecten quohutoxella

Sana on samaa juurta kuin yleiskielen adjektiivi *niukka*. Sen alkuperä on epäselvä. Yhden selityksen mukaan se on lainaa ruotsista, jossa alkumuodoksi sopiva *njugg* merkitsee kitsasta tai niukkaa. Toisen selityksen mukaan se on johdos samasta omaperäisestä sanavartalosta, joka esiintyy murreosanassa *nivo*. Tämä merkitsee sekä ruokahaluttomuutta että nirsoa. Saman vartalon johdos voi olla nirsoa merkitsevä *niuha*. *Nivo* ja *niuha* eivät esiinny Agricolan kielessä, ja niiden alkuperä on epäselvä. *Niuha* ja tästä johdettu *niuhottaa* esiintyvät myös äksyilevää hevosta kuvaavina sanoina, ja tässä tapauksessa sanavartalo on todennäköisesti kiukkuisen hevosen inisevää ääntelyä kuvaava muodoste. On kuitenkin epävarmaa, voidaanko kaikki *niuha*-sanana käytöt johtaa tästä äänteellisesti motivoidusta *niuha*-sanasta ja voidaanko myös *niukka* yhdistää tähän.

► SKES 1958 *niuha*¹, *niuha*², *niukka*; SSA 1995 *niuha*¹, *niuha*², *niukka*; Schalin 2019 FS Kallio 173–183; NES 2020 *niukka*; VKS 2021 *niukka*.

niukastaa *v.* 'vähentyä, heikentyä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-699] Sentedhen mine rucolen sinua – – ette cosca peiue peiuelde wscon / ja wojton lahija minussa caswau / wiholisten wojimat madaijsit enämin ja enämin **nijuckasta** ia heickounduua

Johdos adjektiivista (→) *niukas*. Johdoksesta ei tunneta muita esiintymiä vanhassa kirjakielessä.

► VKS 2021 *niukastaa*.

noidallinen *a.* 'noituuteen liittyvä, noita-' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-792] Anna ette caiki **noijdhaiset** constit / welhouxet / ja taickouxet poijscahotetaijs.

Johdos substantiivista (→) *noita*. Johdoksesta ei tunneta muita esiintymiä vanhassa kirjakielessä.

► VKS 2021 *noidallinen*.

noita s. 'noita, tietäjä, ennustaja, profeetta' | (1544) 15 esiintymää

- [A-III-780-[3MS-20:27]] Jos iocu mies eli waimo / **Noidhaxi** eli Welhoxi tulepi / Ne pite colemalla coleman
- [A-III-744-[SAK-10:2]] Sille ne Epeiumalat puhuuat sula Waiua / Ja ne **Noidhat** näkeuet sulan Walhen
- [A-III-468-[JES-8:19]] Coska he sis teille sanouat. Kysyket **Noidhille** ia merkien tulkille / iotca iaritteleuat ia tutkiuat / nin sanocat. Eikö iocu Canssa madha Jumalans ielkin kysyue?
- [A-I-344-[SIIR-36:18]] Maxa sinun odhottaidhes palca / ette sinun **Noidhas** wagaxi leuteisijn

Sanalla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se kuuluu suomalais-ugrilaiseen perintösanastoon. Se viittaa alkuaan arvostettuun ammattihenkilöön, šamaaniin ja tietäjään.

► SKES 1958 *noita*; UEW 1988 307–308; SSA 1995 *noita*; NES 2020 *noita*; VKS 2021 *noita*.

noitavaimo s. 'naispuolinen noita t. ennustaja' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-580-R] **Noitawaimot** ombelit Sekit / pusat eli Pänalaiset / Jotca he panit Miestein Cainalan ala / ia sadhaxens tiete Mite heille tulis eli tapactuis.
- [A-III-580-R] Rabbi Kimhi / sano / Ette seisoi codhallans seke Miehet ette waimot / nijnen **Noitawaimoin** eteen / Ja nin he wimmatetuxi tulit / ette he opit mite he kysyt ia tactoit / heiden Noituxens autta.

Substantiiveista (→) *noita* ja (→) *vaimo* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *noita+vaimo*.

noitous s. 'ennustus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-434-[SIIR-36:17]] Osotta sinuas heite watan / iotca alghusta sinun omahitzes ouat ollet / Ja teute ne **Noitouxet** / iotca sinun Nimees ilmoitetudh ouat

Johdos verbistä (→) *noitua*.

► VKS 2021 *noituus*.

noitua v. 'ennustaa, profetoida' | (1548) 21 esiintymää

- [A-II-64-[MT-15:7]] Te wlcocullatud / Esaias oijkein **noidhui** teiste
- [A-II-217-[LK-16:16]] Laki ia Prophetat **noidhuit** Johannesen asti / ia sijte aijasta ilmoitetan Jumalan Waldakunda Euangeliumin cautta
- [A-III-751-[SAK-13:4]] Sille sen pite sille aialla tapactuman / Ette ne Noidhat pite häpien alaisexi tuleman heiden Näkyens cansa / quin he nijste **noituuat**.

- [A-III-677-[MIK-3:11]] Henen Pämiehsen Domitzeuat Lahia in teden / Henen Pappeins opettauat Palcan teden / ia heiden Prophetins **noituuat** Rahain teden.

Johdos substantiivista (→) *noita*.

► VKS 2021 *noitua*.

noituminen s. 'ennustaminen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-358-[AP-16:16]] Ja se tapachtui koska me Rucouxeen menime / cochtasi meite yxi Pica / iolla oli Noituxen Hengi / ia hen saattoi henen Isendeins swren Salijn **noitumisellans**.

Johdos verbistä (→) *noitua*.

► VKS 2021 *noituminen*.

noituus s. 'noituus, noitakeinot, noitumisen taito; ennustus, ennustaminen' (1548) 11 esiintymää

- [A-II-334-[AP-8:9]] Nin oli siele yxi Mies Simon nimelde / ioca ennen samas Caupungis **Noituxen** Wirca piti / ia oli sen Samarian Canssan willittenyt
- [A-II-334-[AP-8:11]] Mutta senteden he cwldelit hende / ette hen cauuan aica henen **Noitudhellans** oli heite cumminnut.
- [A-III-580-R] Rabbi Kimhi / sano / Ette seisoi codhallans seke Miehet ette waimot / nijnen Noitawaimoin eteen / Ja nin he wimmatetuxi tulit / ette he opit mite he kysyt ia tactoit / heiden **Noituxens** autta.
- [A-II-58-[MT-13:14]] Ja heisse teyteten Esaian **noituus** / ioca sano / Coruillan pite teiden cwleman / ia ei ymmertämen

Johdos joko substantiivista (→) *noita* tai verbistä (→) *noitua*.

► VKS 2021 *noituus*.

nojata v. 'nojata, tukeutua' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-466] Sentedhen ionni me tesse matkasa olema / nijn sine tachtoit meille wissin toijuon / sauuan edheste olemahan / iolla me **nojaijsim**
- [A-III-739-[SAK-8:4]] Edespein pite asuman Jerusalemin Cadhuilla wanhat Miehet ia waimot / iotca Sauualla **noiauat** swren wanhudhens teden.

Sanan vartalolla on vastineita kautta itämerensuomen, mutta *nojata*-verbillä on tarkka vastine vain karjalassa ja virossa. Yleisemmin *noja*-vartalo esiintyy erilaisien johdosten tai eri taivutusmuotoihin kiteytyneiden adverbien kantana (esim. suomen *nojalla*-sana vastineineen). Sanavartalon alkuperä on toistaiseksi selvittämättä. Deskriptiivistä alkuperää on pidetty mahdollisena.

► SKES 1958 *noja*; EEW 1982–1983 1661–1662 *naja*-; SSA 1995 *noja*; EES 2012 *nōjatama*; NES 2020 *nojata*; VKS 2021 *nojata*.

nocturni s. 'katoliseen yöjumalanpalvelukseen kuuluva laulu tai lukukappale, yöllä luettava tai laulettava psalmijakso' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-210] Se wanha iulki Psaltarin Texti / iosta **Nocturnit** / Prijm ia Sexti. Aina luetin ia weisatin

Latinan adjektiivin *nocturnus* 'yöllinen' perustuva kirkollinen termi, jota ei tunneta muusta vanhasta kirjasuomesta. Agricolalla on myös termin suomenkielinen vastine (→) *yöluku*.

► VKS 2021 *nocturni*.

nokul|lainen, -liainen s. 'nokkonen (*Urtica*)' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-23] Jooma olcohen **Noculaisilla** sekoijtettu.
- [A-III-621-[HOS-9:6]] **Noculaiset** pite sielle casuaman / cussa nyt heiden iloisat Epeiumalains hopiat seisouat / ia Oriantappurat heiden Maioisans.

Sana on samaa juurta kuin suomen yleiskielen *nokkonen*, jolla on murteissa runsaasti erilaisia variantteja. *Nokkonen*-sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Sanojen perustana on ilmeisesti substantiivi *nokka*, joka vanhastaan on merkinnyt myös *kärkeä*. *Nokka*-sanaa on arveltu sekä ruotsalaiseksi että vanhemmaksi germaaniseksi lainaksi. Sanavastineiden laaja levikki itämerensuomessa viittaa germaaniseen vaihtoehtoon. *Nokka*-sanasta johdettu verbi *nokata* merkitsee nokalla iskemisen lisäksi myös käärmeen tai hyönteisen pistämistä, johon nokkosen polttaminen hyvin voi rinnastua.

► SKES 1958 *nokkonen*; SSA 1995 *nokkonen*; LÄGLOS 1996 *nokka*; Häkkinen & Lempiäinen 2011 99–102; EES 2012 *nōges*; NES 2020 *nokkonen*; VKS 2021 *nokuliainen, nokulainen*.

nokuliaspensas s. 'nokkoskasvusto' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-707-[SEF-2:9]] Moab pite ninquin Sodoma / ia ne Ammonin lapset ninquin ydhen **Noculiaspensan** ia Szolacopan / ia quin ijancaikinen Autios.

Substantiiveista *nokuliainen* (→ *nokulainen*) ja (→) *pensas* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *nokulais+pensas*.

nona s. 'kuukauden yhdeksäs päivä ennen idusta, käytännössä 'kuukauden viides päivä' (1544) 1 esiintymä

- [A-I-5] TEme noutaua Kalendarium / Ensin osotta wasemelle polelle / iocaytzen Kwn peiue lughun / Sitelehin sen Cultaysen lughun / Sijtte Calenderit / **Nonat** / ia Iduset

Erikoislaina latinan järjestysluvun *nōnus* 'yhdeksäs' substantivoidusta muodosta *nona*. Muinaisessa Roomassa ilmoitettiin kansalle tänä päivänä kunkin kuukauden juhlapäivät.

► Castrén & Pietilä-Castrén 2000 *Nonae*.

nop|ia, -ea *a.* 'nopea, herkkä, ripeä' | (1544) 10 esiintymää, myös UpsE

- [A-II-424-[ROM-3:15]] Heiden Jalgansa ouat **nopiat** werta wloswodhattaman
- [A-I-294-[PS-86:14]] Mutta sine HERRA Jumala olet Armolinen ia laupias hidhas wihastuman / mutta **nopia** swrehen Hywuyteen ia wakuuteen pein.
- [A-II-660-[JAK-1:19]] Senteden rackat Welieni / olcohon iocainen Inhiminen **nopea** cwleman / mutta Hidhas puhuman / ia Hidhas Wihaan.

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on rakenteeltaan johdoksen näköinen, ja sen alkuperästä on kaksi selitystä. Toisen mukaan se on vanha germaaninen laina, jonka alkumuodoksi on rekonstruoitu kantaskandinaavin **snōb(r)ia*. Tämän myöhempi edustaja on mm. muinaisruotsin *növer* 'reipas, kelpo'. Toisen selityksen mukaan sana on johdos samasta deskriptiivissävyisestä vartalosta, josta on muodostettu sieppaamista merkitsevät verbit *nopata* ja *noppia* sekä adjektiivi (→) *nopsa*.

► SKES 1958 *nopea*; Nikkilä 1981 SJ 23 73–75; Hofstra 1985 147–148; SSA 1995 *nopea*; LÄGLOS 1996 *nopea*; EES 2012 *nobe*; *noppima*; NES 2020 *nopea*; VKS 2021 *nopea*.

nopiaman *adv.* 'nopeammin' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-305-[JH-20:4]] Mutta ne Caxi ynne ioxit / ia se toinen Opetuslapsi edhelleioxi **nopiaman** quin Petari / ia tuli edhelle Haudhan tyge.

Adjektiivin (→) *nopia* komparatiivista muodostettu yksikön instruktiivi, jota on käytetty adverbina.

► VKS 2021 *nopeasti*.

nopiamin *adv.* 'nopeammin' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-549-[FIL-2:28]] Mutta mine olen henen site **nopiamin** lehettenyt

Adjektiivin (→) *nopia* komparatiivista muodostettu monikon instruktiivi, jota on käytetty adverbina.

► VKS 2021 *nopeasti*.

nopia|sti, -sta, -st *adv.* 'nopeasti' | (1544) 38 esiintymää, myös Westh

- [A-I-309-[PS-143:7]] HERRA culdele minua **nopiasti** / minun hengen catopi
- [A-I-219-[PS-147:15]] Hen lādhette puhens Maan pälle / henen Sanans **nopiasta** iooxe.
- [A-II-32-[MT-5:25]] Soui **nopiast** sinun ritawelies cans / coscas wiele tielle olet henen cansans

Adjektiivin (→) *nopia* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina, tai elatiivista muodostettu adverbijohdos. Loppuheittoinen muoto voi edustaa kumpaa tahansa.

► VKS 2021 *nopeasti*.

nopsa *a.* 'nopea, joutuista, nokkela, karkäs, nopeaälyinen' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-506] Ja pidhe meite aijna raijtina / ia caikiyn Töijhin walpahana / toijmelissa / wisahana / **nopsana** / ia edhescatzowaijsna
- [A-I-776] Ja mine tadhon site colemata / echke quinga wickele ia **nopsa** / quinga paha / ia waaralinen hen ombi / en swingan paeta
- [A-I-646] Teghe minun caikissa **nopsaxi** / ja iocahitzes sälisexi
- [A-II-421-[ROM-1:00]] Pahain neuuoin pesät iotca öte ia peiue / pyteuet muita Inhimisi wahingotta ia häwittä / Ouat sihen mös kyllä soueliat / ia **nopsat** ylesleutemen sencaltaiset Jonet.
- [A-III-631-[HOS-14:10]] Cuca on wijsas / ette hen neite ymmerdheis / ia **nopsa** / ioca neite merkitzis?

Johdos samasta vartalosta, joka sisältyy adjektiiviin (→) *nopia*.

► Nikkilä 1998a; VKS 2021 *nopsa*.

nopsaus *s.* 'alttius, kärkkäys, nokkeluus' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-644] Poistemma minun kielesten panetuxen tapa / walechtelemisen hempeys / ilkijen puhen **nopsaus** / ia caiki minun tompeludhen turhat teghot
- [A-I-809] Auta meite lihan **nopsaudhen** / hauraudhen / ia caiki mwdh häkuman yllytyxet Christusen Ristihin naulitzeman / colettaman / ia heite wastanseijsoman
- [A-I-709] Mutta sencaltainen swri hywuyys / eij tule meille tapaturmasta / eijke meiden **nopsaudhesta** eli toijmesta

Johdos adjektiivista (→) *nopsa*.

► VKS 2021 *nopsaus*.

norjahus *s.* 'kuolevaisuus, heikkous' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-420] KETke Herra Jumala sinun Seurakundas / ijancaikisella aneilla / ja ette ilman sinuta / Inhimillinen **norjahus** langepi

Johdos notkeaa tai taipuisaa merkitsevästä adjektiivista *norja*, murteissa myös *norea* tai *norja*. Sanavartalolle on esitetty mahdollisia vastineita karjalasta, saamesta ja marista, joten se saattaa kuulua vanhaan perintösanastoon. Vastineet merkitsevät mm. notkeaa, pehmeää, puutumatonta tai luutumatonta. Agricolalla *norja* ei esiinny itsenäisenä sanana. Johdoksesta *norjahus* tai *norjaus* ei tunneta muita esiintymiä vanhassa kirjakeleessä.

► SKES 1958 *norja*; SSA 1995 *norja*; VKS 2021 *norjaus*.

noroinen *s.* '(veri)noro, (veri)virta' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-383] cosca sine taijualinen Kuningas ristipuusa ripuit – – wärisewille iäsenille / haawoittulla iholla / werisille wandeille / **noroisijns** wotauadhen reikein cansa

Deminutiivijohdos substantiivista *noro*, jolla on vastine ainoastaan karjalassa. Sana-vartalon alkuperää on yritetty selittää monella tavalla. Sille on ehdotettu vastineita myös etäsukukielistä, mutta nämä merkitsevät suota ja sopivat huonosti suomen ja karjalan sanojen yhteyteen. Jos sana on alkuaan merkinnyt nimenomaan virtaavaa vesinoroa ja sellaisen syömää uomaa, voidaan sanavartaloa pitää veden lorinan ääntä jäljittelevänä deskriptiivisanana. Saman vartalon johdos olisi verbi *norua*. Toisaalta *noro*-substantiiville on esitetty germaaninen lainaetymologia, jonka mukaan se olisi johdettavissa samasta kantaskandinaavisesta alkumuodosta **nōra*-kuin ruotsin *nor* 'salmi'.

► SKES 1958 *noro*; Hofstra 1988 129; UEW 1988 324; SSA 1995 *noro*; LÄGLOS 1996 *noro*; NES 2020 *noro*; VKS 2021 *noronen*.

norsun|luu, norsan- s. 'norsunluu t. mursunluu' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-707-[ILM-18:12]] Cullan ia hopean waruia / ia callein Kiuein ia ne Perlyt / ia Silki / ia Purpurita ia Wecaruaisita / Ja Thinin puuta / ia caikinasia Astioita **Norsunluista**
- [A-III-647-[AM-3:15]] Ja tadhon seke Taluihonen ia Suuihonen lödhe / ia ne **Norsanluidhen** Honet pite huckuman

Substantiiveista *norsu* ja (→) *luu* muodostettu yhdyssana. *Norsu* ei esiinny Agri-colalla itsenäisenä substantiivina. Sanasta on vanhastaan ollut käytössä useita variantteja (*norsa*, *norsu*, *nursa*, *nursu*). Nämä kaikki ovat saamelaisperäisen *mursu*-sanan variantteja. Sana perustuu mursun ääntelyn jäljittelemiseen. Sekä norsut että mursut ovat olleet keskiajan suomalaisille tuntemattomia eläimiä, mutta molemmista on saatu kallisarvoisena kauppatavarana tunnettuja syösyhampaita koriste-ja tarve-esineiden valmistamista varten. Sanassa *norsunluu* voi *norsu* viitata sekä elefanttiin että mursuun, mutta Raamatun tekstissä sana viittaa elefanttiin.

► SKES 1958 *norsu*; SSA 1995 *norsu*; Häkkinen Vir. 2007b 482–500; NES 2020 *norsu*; VKS 2021 *norsun+luu*.

nostaa v. 'nostaa, kohottaa; nostattaa, aloittaa, virittää' | (1544) 25 esiintymää

- [A-I-114-[5MS-32:40]] Sille mine **nostan** minun keteni yles / Taijuasen ia sanon / Mine älen ijancaikisesta.
- [A-I-127-[ESR-9:6]] MInun Jumalan / mine häpijen ia en iulke **nostaa** minun caswoni sinun tyges
- [A-II-189-[LK-8:23]] Ja Twlispä **nosti** Aallon meres / ia lainet heiden ylitzenlöit
- [A-III-110-[JES-2:4]] Eipe Canssa **nosta** Canssa wastan Miecansa / eike he sillen harioiteta sotahan.
- [A-I-264-[PS-13:3]] quijncauan minun wihamieheni pite **nostettaman** pälleni?
- [A-I-835] Josias sodhan **nosti** / ehcke hen oli pyhe Kuningas / ennettein Jumala tacton / sentedhen se onnettomasti kieui.
- [A-II-360-[AP-17:5]] Mutta ne wskomattomat Juttat site cadhettit / ia wedhit tygens mutomit Coiri Joutowäeste / ia cokosit ychten Kicurin / ia **nostit** Capinan Caupungis

- [A-II-373-[AP-21:30]] Ja coko Caupungi metelin **nosti** / ia Wäki cokoniooxit.
- [A-III-649-[AM-5:1]] CWlcat te Israelin Honesta / näite sanoia / Sille minun teuty temen Walitosweisun teiden ylitzen **nosta**.

Verbillä on varmoja etymologisia vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä vepsää lukuun ottamatta. Se on johdos yleisitämerensuomalaisesta (→) *nousta*-verbistä. Agricolalla *nostaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ylesnostaa*.

► SKES 1958 *nousta*; SSA 1995 *nostaa*; NES 2020 *nostaa*; VKS 2021 *nostaa*.

nostaja s. 'kapinan) nostattaja, kiihottaja' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-155-[MK-15:7]] Nin oli yxi ioca cutzuttin Barrabas / ioca ninen Capinan **nostaiten** cansa sidottu oli
- [A-II-380-[AP-24:5]] Sille Me olema leuneet temen wahingolisen Miehen / ia Capinan **nostaijan** caikilla Juttailla ymberi Mailmanpijrin

Johdos verbistä (→) *nostaa*.

► VKS 2021 *nostaja*.

notkia a. 'notkea, taipuva' (kuv.) | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-64] ehke se wanha Adam site watan pyrkepi / hämmesty ia messepi / nin ombi quitengi se sisellinen Inhiminen sangen **notkia** ia nopsa siehen
- [A-III-625-[HOS-11:4]] Mine annoin heite wetä hookian Ikehen / ia keudhe **notkeisa** Ohisa

Sanavartalolla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se kuuluu ilmeisesti vanhaan perintösanastoon. Samasta vartalosta johdetulla verbillä *notkua* on vastineita kaikissa lähisukukielissä, mutta se ei esiinny Agricolan teksteissä.

► SKES 1958 *notka*; UEW 1988 714; SSA 1995 *notkea*, *notkua*; NES 2020 *notkea*; VKS 2021 *notkea*.

notkistaa v. 'notkistaa, kumartaa, kallistaa, taivuttaa, nöyryyttää' | (1544) 17 esiintymää

- [A-I-473] me wihileitzet synnyset **notkistam** meiden poluenna
- [A-III-461-[JES-2:9]] Sielle se ychteinen Canssa **notkista** / Sielle ne Sangarit heitens neuritteuet
- [A-I-228-[2SM-22:10]] Hen **notkisti** Taijuat / ia alasastuij / Ja hämerä oli henen Jalcains alla.
- [A-I-252-[1KN-8:57]] Elken hen meite ylenandaco / eijke poisheittekö / Ja elken kättens poistemmatko meilde / **notkistamasta** meiden Sydhendem henen polensa
- [A-III-700-[HAB-4:6]] hen catzeli ia haiotti ne Pacanat / nin ette Mailman woret musertijn / ia caiki Cuckulat Mailmasa **notkistit**
- [A-III-255-R] Taitta se on / Mite he aiatteleuat / site hen **notkista** ia kende cuhunga hen tachto.
- [A-III-461-[JES-2:17]] caiki Inhimisten Corkius pite henens **notkistaman** / ia neurittemen itzens mite Inhimises corkia liene

Johdos adjektiivista (→) *notkia*.

► VKS 2021 *notkistaa*.

notkistua *v.* 'notkistua, taipua' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-507] ette me pärustettut / pystyweiset / wahwat / horijumata ia **notkistumata** / sen ijancaikisen elemen toijwouxes / ioca sinun Euangeliumis cautta on iulghistettu / odhottawaiset ia leuteweiset olisima

Johdos verbistä (→) *notkistaa*.

► VKS 2021 *notkistaa*.

notkius *s.* 'taipuisuus, halukkuus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-510-[2KOR-9:2]] Sille ette mine tiedhen teidhen hyuen mielene **notkiudhen** / iosta mine mös kehun ninen seas Macedoniassa

Johdos adjektiivista (→) *notkia*.

► VKS 2021 *notkeus*.

noudatella *v.* 'seurata' | (1544) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-I-523] Laijna mös armolisesta / ette me sen wanhan Inhimisen poisrijsumisen cautta / iuri sinun cuuas rupeisima candamahan / ja nijn iärghestens / ydhes wdhesa Inhimisesä / – – / meiden omassa kioldemisesä / sinua **noudhatella**

Johdos verbistä (→) *noudattaa*.

► VKS 2021 *noudatella*.

noudattaa *v.* 'kulkea perässä, seurata, noudattaa, tavoitella; johtua, aiheutua' (1544) 39 esiintymää, myös Westh

- [A-II-62-[MT-14:13]] Ja coska Canssa sen cwlit / **noudhatit** he hende ialghan caupugeista.
- [A-III-328-R] Josephin) se on / Se Israelin Waldakunda. Sille nemet Colme Sucukunnat Arkin **noudhatit**.
- [A-II-8] nein hen **noudhatta** Christusen esikuu ia askelet.
- [A-I-628] ette mjne caikesa achkerudhesa / oijkeasa wscosa / madhaijsin cuulta / ia kesitte sinun pyhet sanas / ionga cautta mine sinun pyhen tados oijkein tundesin / racastaijsin / ja caikella wäelle site **noudhataijsin**
- [A-II-483-[1KOR-12:31]] Mutta **noudattaca** te nite Parahita Lahioia / Ja wiele mine nyt teille corkiaman Tien osotan.
- [A-II-408] Nin ouat mös caiki hyuet Töödh / ei mwta quin wlconaiset merckit / Jotca vskosta **noudhattauat**

- [A-III-687-R] Raskaus) Se Sana Prophetis merkitze / Couan Prophetian / ionga möte Jumalan Raskas Costo **noudhattapi**.

Johdos verbistä (→) *noutaa*.

► VKS 2021 *noudattaa*.

noude s. 'seuraaminen, totteleminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-674] ette me mös nijte caikia / ioijssa sinulle ombi hyue mielen **noudhe** / caikilla swrulla / ia cauattamisella / päätte ia teutte madhaijsima

Johdos verbistä (→) *noutaa*. Sanaliitto *mielen noude* on Agricolalla yleensä tiivistynyt yhdyssanaksi (→) *mielennoude*. Agricolalla *noude* esiintyy perusosana myös yhdyssanassa (→) *mielinoude*.

► VKS 2021 *noude*.

noudella v. 'noudattaa, seurata, tavoitella' | (1544) 10 esiintymää

- [A-III-511-[JES-56:11]] iocainen omasta Tiestens warinottapi / Cuki Ahneuttans **noutele** henen Wirghasans.
- [A-I-652] Siellewodhatta HERRA sinun paluelijs / se Totudhen ja Rauhan hengi / ette he caikista sydhemeste tundesit ne / iotca sinun ouat keluoliset / Ja tuttuija / teudhelle wäelle **noutelisit**
- [A-I-442] ANna meille rucolewaijsten ijancaikinen Jumala / sinun pyhen Apostolis. N. iuhlalla iloita / ette me henen wscons tunnustoxen / sowelialla / neurydhella / madhaijsima **noudhella**
- [A-I-202-[PS-34:15]] Lacka pahasta / ja teghe Hywe / Etzi Rauha / ja **noutele** hende.

Johdos verbistä (→) *noutaa*.

► VKS 2021 *noudella*.

nouseminen s. 'nouseminen, kohoaminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-714] temen mailman Elementit monella modholla / meiden watan hirmuitzeuat – nyt pitkeisen leimatoxella ia waaioijlla / nyt wirttain ja merttein **nousemisella** ia pakenemisella

Johdos verbistä (→) *nousta*.

► VKS 2021 *nouseminen*.

nousemus s. 'nouseminen, kohoaminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-38] Auringoijsen. **Nousemus**.

Johdos verbistä (→) *nousta*.

► VKS 2021 *nousemus*.

nousta, nosta v. 'nousta (esiin, pystyyn, ylös, myös kuv.), kohota, herätä, alkaa toimia, syntyä' | (1544) 113 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-6] Auringo **nāuse** liki viij ia laskehen liki iiii
- [A-I-38] Teme Taulu osottapi Aijastaijas / mwтамisa päiuisä mille hetkelle Auringo **nouse** eli coijtta
- [A-II-115-[МК-2:9]] Cumbi on keuiembi sanoa sillen rammalle / synnit andexiannetaan sinulle / taicka sano / **Nouse** ota sinun wotes / ia mene?
- [A-II-200-[LK-11:7]] Ele minua waiua / io on owi suliettu / ia minun Lapseni ouat minun cansan Cammios / ia em mine woi **nosta** / ia anda sinun.
- [A-I-280-[PS-35:23]] Ylesherä / ia **nouse** catzoman minun Oijkeuttan / ia Syteni / minun Jumalan ia HERRAN.
- [A-II-25-[MT-2:20]] **Nouse** / ia ota Lapsi eitienens / ia mene Israelin maalle
- [A-III-168-[МК-14:42]] **Noscat** / ia mengem me
- [A-II-11] **Nouse** nyt tesse Kysymys.
- [A-II-513-R] sijte esken kiuaus ia rijta **nouse**.

Sanalla on varmoja etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä. Etäsukukielistä ei vastineita tunneta, eikä sanalle myöskään ole voitu osoittaa lainaetymologiaa. Sanavartalon alkuperä on toistaiseksi tuntematon. Agricolalla nousta esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *jällensnousta*, *jällensylesnousta*, *ylesnousta*, *ylösnousta*. Nominiksi kiteytynyt partisippiimuoto esiintyy perusosana yhdyssanoissa (→) *ylesnosnut* ja *ylösnoussut*.

► SKES 1958 *nousta*; SSA 1995 *nousta*; EES 2012 *tõusma*; NES 2020 *nousta*; VKS 2021 *nousta*.

noutaa v. 'noutaa, hakea; noudattaa, seurata'
(1544) 48 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-II-344-[AP-11:13]] Lehet Miehet Joppeen / ia **noudha** se Simon ioca cutzutan Petarixi
- [A-I-425] Anna / ette caiki teme sinun paluelus cansas / samasta ychteyxesta machtaijsi tulla möskin osalisexi / ja olla sinun Seurakundas / ioca hengesse sinuhun rychtetys / sinua pelkeis / sinua racastais / sinua **noutais**
- [A-I-535] Rucous ette me Jumalan Mielen **noutaijsima**.
- [A-I-800] Auta ette caiki meiden iäsenemme / silmet / coruat / kieli / sydhen / kädhet / ja ialghat / eij omansa himonsa **noutaijsi**
- [A-II-613-[2PT-1:16]] Sille eipe me ole caualoita iutuita **nounuet** / coska me teille tietteuexi teimme meiden Herra Jesusen Christusen woiman ia tygetulemisen.
- [A-III-86] Nyt **nouta** Alcu eli Introitus Herran Ectolises taica Messus.

Verbillä on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä samojedia myöten. Se on mitä ilmeisimmin ikivanha metsästysterminen, jonka perusmerkitys on konkreettinen seuraaminen. Agricolalla verbistä esiintyy myös konsonanttivartaloisia muotoja (esim. *nounuet* = *noutaneet*).

► SKES 1958 *noutaa*; UEW 1988 323–324; SSA 1995 *noutaa*; EES 2012 *nõudma*; NES 2020 *noutaa*; VKS 2021 *noutaa*.

noutainen *a.* 'seuraava' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-688] Catzos / nyt on lehendynyt talwi / ninquin Aijastaijan wanhuus ja colema / iongan surckeudhen ja waijuat / ette me sen hookiamasti kerssisim / sen cochta **noutaijnen** Kewein swlaijsus ja iladhos / taas costuttapi

Johdos verbistä (→) *noutaa*. Samasta johdoksesta ei tunneta muita esiintymiä. On mahdollista, että sanassa on kirjoitusvirhe ja partisiipin tunnus puuttuu johtimen edeltä. Todennäköisempi muoto olisi (→) *noutavainen*.

► VKS 2021 *noutainen*.

noutava *a.* 'seuraava' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-5] TEme **noutaua** Kalendarium / Ensin osotta wasemelle polelle / iocaytzen Kwn peiue lughun

Verbin (→) *noutaa* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *noutava*.

noutavainen *a.* 'seuraava, tuleva' | (1544) 9 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-87-[MK-16:20]] Mutta he wlghosmenit / saarnasit ioka paicasa. Ja Herra teeskele heien cansans / ia wahuisti Sanans / **noutauaijsilla** merckile.
- [A-III-279-[PS-48:14]] Wariottacat henen Mwristans / ia yleskorghottacot henen Salinsa / ette te sen mainitzitte sille **noutauaisel** Sucukunnalle.

Johdos verbin (→) *noutaa* partisiippimuodosta (→) *noutava*. Agricolalla *noutavainen* esiintyy myös perusosana yhdysadjektiivissa (→) *jälkiinnoutavainen*.

► VKS 2021 *noutava*.

noutelia *s.* 'seuraaja, kannattaja' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-374-[AP-22:3]] Mine olen yxi Juttan Mies / Tarsos Cilicias syndynyt – – Ja olin Jumalan **Noutelia** / ninquin tekin caiki oletta tenepene

Johdos verbistä (→) *noudella*. Johdoksesta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *noutelija*.

nuhde *s.* 'nuhde, moite, syyte, syyllisyys, rikos, vastuu, rangaistus, tuomio' (1544) 22 esiintymää, myös Westh

- [A-II-590-[2TIM-3:16]] Sille ette caiki ramatudh Jumalalda wlosannettut ombi tarpelinen Opixi / **nuchtexi** / oijennoxexi / tauoituxexi / ioca ombi Wanhurskaudhesa
- [A-I-718] sinun rackan catkeras coleman ia kerssimisen / ioca totisesta on meiden Saijraudhen candanut / ja meiden **nuchten** pällens ottanut

- [A-I-127-[ESR-9:7]] Meiden Iseden aijghast / haman tehen saacka / me olema swres **nuchtessa** ollut
- [A-I-354] O sine HERRA Jumala / ioca **nuchteilla** wihoijtetan / ia parannoxella lepytete
- [A-III-257-[PS-34:22]] Sen Jumalattoman pite pahudhen tappaman / ia iotca site Wanhurskasta wihauat / he sauat **nuchten**.

Takaperoisjohdos verbistä (→) *nuhdella*.

► VKS 2021 *nuhde*.

nuhdella v. 'nuhdella, torua, moittia, olla vihainen; panna syytteeseen t. vastuuseen, rangaista' | (1544) 91 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-II-68-[MT-16:22]] Ja quin Petari otti henen eränens / rupesi hen **nuchteleman** hende
- [A-II-75-[MT-19:13]] Silloin wietin henelle lapset / että hen laskis käten^s heiden pälen^s ia rucuilis. Mutta Opetuslapset **nuchtelit** heite.
- [A-I-256-[PS-6:2]] Oij HERRA ele minua **nuchtele** sinun wihahas / Ja ele minua rangaitze sinun hirmudhesas
- [A-I-775] Nijn mine sijtte sen rackaudhen sisusta ia loonnosta / minun wanhan entisen elemen / ia syndijen / wihaan ia **nuchtelen**.
- [A-I-23-[4MS-14:18]] Iseden rioxet sine **nuchtelet** lasten pälle / colmanden ia nelienden poluehen
- [A-III-111-[JES-11:3]] Ei henen pide domitzeman Silmeins näghon ielkin. Eike **nuchteleman** Coruains cwlon ielkin.
- [A-I-690] LAupiahin taiualinen Ise / ionga kesis on caiki Inhimilinen woijma ja esiwalta / iongas itze sätenyt ja asettanut olet / pahointekie **nuchtelemahan** / ia hywijie warielemahan

Verbin ainoa vastine on viron *nuhelda*. Sana on sävyltään kirjakielinen ja esiintyy suomen länsimurteissa vain suppealla alueella, joten on pidetty mahdollisena, että se olisi lainaa virosta ja sitä olisi alun perinkin käytetty nimenomaan uskonnollisessa kirjakielessä. Viron verbin alkuperä on tuntematon.

► SKES 1958 *nuhdella*; Keipi Vir. 1958 332–340; SSA 1995 *nuhdella*; EES 2012 *nuhtlema*; NES 2020 *nuhdella*; VKS 2021 *nuhdella*.

nuhdelta|pa, -va a. 'moitittava' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-740] Nyt ette minun Jumalan tachtopi sencaltaijsen laijtettauan / **nuhdheldauan** / nuran / ia iumalattoman minun caiken elemen / sille cowalla wanhurscaudhen peiuelle / rangaijsta
- [A-I-807] Samalla modholla / ele mös anna meiden langeta epetoiouwou^xen / meiden **nuhdeltapa** synnisten elemen tedhen.

Verbin (→) *nuhdella* passiivinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *nuhdeltava*.

nuhdesaarna s. 'nuhdesaarna' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-703-[SEF-1:0]] On yxi Ennustos ia **nudhesarna** Juttaita watan / ette Jumala tachtoi heite sen Babelin Kuningan cautta / rangaista / heiden Epeiumaludhens / Ahneudes ia muidhein synnein teden.

Substantiiveista (→) *nuhde* ja (→) *saarna* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *nuhde+saarna*.

nuhteellinen s. ja a. 'syyllinen, kelvoton' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-290-[JH-14:00]] Lohuttaia) Paracletus cutzutan Latinaxi Aduocatus Hortator Consolator / Edheste wastaia / Holhoia / Manaia / Eli ioca sen sypään / **Nuchtelisen** lohuttapi auttapi / wahuistapi ia holhopi.
- [A-II-476-[IKOR-9:27]] Waan mine rangaitzen minun Rumihini / ia alaspainan sen / Senpäle ettei coska mine muille sarnan / madhaisi itze **nuchtelinen** olla.

Johdos substantiivista (→) *nuhde*. Samasta johdoksesta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *nuhteellinen*.

nuhteelisesta adv. 'kelvottomasti' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-740] mine olen iumaliset keskyt heijusti ja **nuchtelisesta** ylitzekieunyt / ja ylenandanut.

Adjektiivin (→) *nuhteellinen* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina. Samasta adverbista ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *nuhteellisesti*.

nuhteeton, nuhteitoin a. 'nuhteeton, moitteeton, syytön'

(1544) 23 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-733] Nijn on hyuen Nimen lädhe **nuchtetoin** eleme.
- [A-I-203-[PS-34:23]] HERRA hen kirwotta henen palueliains sielut / ja caiki iotca henen pällens toijuouat / he tuleuat **nuchtetomaxi**.
- [A-I-506] senpälle / ettes meidet / ninquin walkeudhen Lapset / pyhexi ilman pilcuita / sinun caswos edhes / **nuchteitomaxi** madhaisit tootta ia asetta

Johdos substantiivista (→) *nuhde*. Muodossa *nuchteitomaxi* toisen tavun *ee:n* asemesta esiintyvä *ei*-diftongi on kaakkoishämäläinen murrepiirre.

► Ikola 1988 42; VKS 2021 *nuhteeton*.

nuhteettoma|sti, -sta, -st adv. 'nuhteettomasti, moitteettomasti, siveästi'
(1548) 4 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-II-565-[1TSS-2:10]] Sihen te oletta Todhistaijat ia Jumala / quinga Pyhesti ia oikiasti ia **nuchtettomasti** me teiden tykenen (iotca vskoitta) waelstim.
- [A-III-9] OTa sinun palauainen Kynteles sinun Kätees / ia kätke sinun Castes **nuchtettomast**
- [A-III-23] me rukolema sinua racas taiualinen Ise / ettes pyhelle Hengelles neme sinun paluelias armolisest ylesteutteisit / iotcas Auioskeskun lijttohon yctensouittanut olet / ette he sen oijkein / ia **nuctetomasta** pite mactaisit
- [A-III-392-[PS-119:9]] QUinga iocu Norucainen henen Tiesens **nuctettomasti** waelda Coska hen itzens keutte sinun Sanais ielken.

Adjektiivin (→) *nuhteetoin* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina, tai tästä muodostettu adverbijohdos.

► VKS 2021 *nuhteettomasti*.

nuhtelevainen a. 'nuhteleva, moittiva' | (1544) 1 esiintymä

- [A-II-588-[2TIM-2:24]] Mutta HErran paluelian ei tule olla rijdhaisen / waan siuien olla iocaista watan / Opetauaisen / ioca taita nijte Pahoi ja kersie hiliyasudhesa / ia **nuchteleuaisen** nijte Wasthacoisita.

Verbin (→) *nuhdella* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi.

► VKS 2021 *nuhteleva*.

nuistaa v. 'tuhauttaa ylimielisesti' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-260-[PS-10:5]] Hen **nuijsta** nenänsä henen wiholistens watan

Verbillä ei ole tarkkoja vastineita sukukielissä eikä suomen nykymurteissa. Vanhasta kirjakielestäkään ei tunneta Agricolan lisäksi muita esiintymiä. *Nuistaa* kuuluu ilmeisesti yhteen nuuskimista ja tuhisemista merkitsevän *nuustaa-* tai *nuuskata-*verbin kanssa. Jälkimmäisellä on vastineita mm. virossa, edellinen tunnetaan lähinnä varsinaissuomalaisissa ja satakuntalaisissa murteissa. Samantapaisia äänteellisesti motivoituneita verbejä on useissa muissakin kielissä sekä suomen murteissa. On pidetty mahdollisena, että itämerensuomen sanue olisi ainakin osittain lainaa germaanisista kielistä, ja mahdollisina lähtökohtina on esitetty kantagermaanin **snusk-*, *snūsk-* sekä ruotsin *sno*, jotka kaikki merkitsevät nuuskimista. Agricolan ainoassa esimerkissä *nenän nuistaminen* tarkoittaa ylimielistä äännähdystä. Uusimmissa raamatunsuomennoksissa vastineena on *hymähtää*.

► SKES 1958 *nuuskata*; Grönholm 1988 110–111; SSA 1995 *nuuda*, *nuuskata*; LÄGLOS 1996 *nuuhkia*, *nuuskia*; EES 2012 *nuuskama*; VKS 2021 *nuistaa*.

nukk|ua, -oa v. 'nukkua, olla unessa, nukahtaa; kuolla, olla kuolleena; herpaantua' (1544) 28 esiintymää, myös Westh

- [A-I-256-[PS-3:6]] Mine makasin ia **nukuijn** / ia heräitzin / Sille HERRA minua pitele.
- [A-III-135-[1MS-2:21]] Nin HERRA Jumala annoi langeta raskan wnen Inhimisen päle / ia hen **nuckui**
- [A-I-536] Tesse sinun samas rauhasas mine **nuckun** ja lewän / AMEN
- [A-I-433] JUmala / ioca sinun pyhen Apostolis / Paualin sinun cautta / kielsi meite murechtimast / nijste / iotca Christusesa ouat **nuckuneet**
- [A-I-839] Ja telle samalla modholla ombi mös tieteminen wscominen / ia piteminen caikista muijsta pyhiste / iotca teste mailmasta herrasa **nuckonuet** ouat.
- [A-I-274-[PS-31:18]] ne Jumalattomat häpijen tulkaat / ia **nuckucahat** heluetis.
- [A-I-797] Yleswalista minun silmeni / etteij mine **nuckuijsi** / taicka alietusa pyhesse Elemese pwtuijsi / ja sijtten taas Perkelen woijman tulisi

Verbille on esitetty vastineita itämerensuomesta ja saamesta. Sanavartaloa on arveltu omaperäiseksi, alun perin torkahtelua ja nuokahtelua kuvaavaksi deskriptiiviseksi muodosteeiksi. Agricolalla *nukkua* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *poisnukkua*.

► SKES 1958 *nukkua*; SSA 1995 *nukkua*; EES 2012 *tukkuma*; NES 2020 *nukkua*; VKS 2021 *nukkua*.

nukkunut s. 'kuollut' | (1548) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-II-489-[1KOR-15:20]] Mutta nyt on Christus Coolleista ylesnosnut / Ja on tullut Wtisexi nijnen **nuckunutten** keskene.

Verbin (→) *nukkua* partisiippimuoto, jota on käytetty substantiivina. Agricolalla *nukkunut* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *poisnukkunut*.

► VKS 2021 *nukkunut*.

nunna s. 'nunna, luostarilupauksen tehnyt nainen' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-15] Sille ette se [= avioliitto] ombi Jumulan [!] Sanalla ia Lupauxella kijnitetty / ia ei Inhimisilte ylesleutty eike aliettu / ninquin se heiu yxipolisuus eleme Munkeisa ia **Nunnisa**.

Sana on lainaa joko ruotsin sanasta *nunna* tai suoraan keskiajan latinan sanasta *nunna*, *nonna*, josta myös ruotsin sana on peräisin. Latinan sana on nunnan lisäksi merkinnyt lastenhoitajaa, joten kysymyksessä saattaa olla alun perin lapsenkielestä juontuva vanhemman naisen nimitys.

► Streng 1915 132; SAOB 1947 *nunna*; SKES 1958 *nunna*; SSA 1995 *nunna*; NES 2020 *nunna*; VKS 2021 *nunna*.

nuoleskella v. 'nuolla, noleskella' | (1549) 4 esiintymää

- [A-III-120-[JES-49:23]] Caswoillens heiden pite mahan langeman sinun edeses / ia **noleskeleman** sinun Jalcais tomun.
- [A-III-211] Quin Carhu Sikiöns **noleskele**.
- [A-III-501-[JES-51:17]] Sen vnen Calkin rahgan sine olet vlosioonut / ia mös ne pisarat **noleskellut**.

Johdos verbistä (→) *nuolla*.

► VKS 2021 *nuoleskella*.

nuoli s. 'nuoli' (myös kuv.) | (1544) 38 esiintymää

- [A-I-112-[5MS-32:23]] Mine tahdon caiki minun **nooleni** heiden sisellens ambuua.
- [A-II-653-[HEB-12:20]] ios iocu Peto sihen Wooren satuis / pite sen kiuittemen / eli **Nolilla** lepitzeammuttaman.
- [A-III-495-[JES-49:3]] Ja pani minun kijlteuexi **Noolexi** / ia pisti minun henen Winehense
- [A-III-226-[PS-11:3]] Sille catzos / Ne Jumalattomat ylesweteuet Joutzen / ia paneuat **Noolians** ienten päle / ette he ambuisit salaisest nijte Hurskaita sydhemeste.
- [A-III-427-[PS-144:6]] Jotca heiden Kielens hiouat ninquin Miecan / Jotca ambuuaat heiden myrkylisille sanoilans / ninquin **Nolilla**.

Sanalle on esitetty vastineita kautta uralilaisen kielikunnan. Se kuuluu ikivanhaan kanta-uralilaiseen metsästyssanastoon.

► SKES 1958 *nuoli*; UEW 1988 317; SSA 1995 *nuoli*; EES 2012 *nool*; NES 2020 *nuoli*; VKS 2021 *nuoli*.

nuolla v. 'nuolla' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-217-[LK-16:21]] Mutta quitengin tulit coirat / ia **nolit** henen paiseinsa.
- [A-III-305-[PS-68:24]] Senteden pite sinun Jalcas / wiholises Weres ferietuxi tuleman / ia sinun Coiras pite sen **noleman**.
- [A-III-685-[MIK-7:17]] Heiden pite tomun **noleman** / ninquin Kermet / ia wärisemen heiden Auckoisans / ninquin Madhot maan päle.

Verbillä on vastineita kautta uralilaisen kielikunnan. Se kuuluu ikivanhaan kanta-uralilaiseen perussanastoon.

► SKES 1958 *nuolla*; UEW 1988 321; SSA 1995 *nuolla*; EES 2012 *noolima*; NES 2020 *nuolla*; VKS 2021 *nuolla*.

nuora s. 'nuora, köysi; ansanuora; mittanuora, nuoralla mitattu maaosuus' (1544) 14 esiintymää

- [A-II-104-[MT-27:5]] Ja hen heitti ne Hopia peningit Templijn / keui sielde / ia meni pois ia hirtti itzens **noralla**.

- [A-II-376-[AP-22:25]] Quin hen nyt henen **Norilla** sitoi / sanoi Pauali sille Sadhanpämiehelle / ioca lesseseisoi / Ongo se mös cochtolinen teille / ychte Romalaista Mieste hosuaa ia Domitzematoinda?
- [A-I-304-[PS-140:6]] Ne Coriat asettauat paulat minun etheen / Ja wlgosoiwendauat **Norat** werkoxi minun etheen
- [A-I-335-[JES-33:23]] Anna heiden **Noorans** iennittä / Eijuet quitengin kestemen pidhe
- [A-III-655-[AM-7:17]] sinun Poicas ia Tytteres pite Miecan lepitze langeman / Ja sinun Peldos pite **Noralla** mitattaman
- [A-I-236-[PS-19:5]] Heiden **Noorans** wloskieupi caikijn Maihin ia heiden Puheens Mailman loppun asti
- [A-I-109-[5MS-32:9]] Sille Herran osa ombi henen oma canssans / Jacob ombi henen perimisens **noora**
- [A-III-465-[JES-5:18]] We nijlle / quin heitens kicurtauat irtasten **Noorarin** cansa / wärytte tekemen / Ja ninquin Rattainköydhel synditekemen

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Se on vanha germaaninen laina, jonka lähtömuodoksi on rekonstruoitu kantagermaanin **snōrō* tai **snōriz*. Nykysaksan vastine on *Schnur*. Myös skandinaavista alkuperää on pidetty mahdollisena, mutta sekä äänneasu että levikki viittaavat vanhempaan germaaniseen lainaan. Agricolan *Noorarin* on painovirhe, ja tarkoitettu muoto on *noorain* 'nuorain'. Lutherin Bibliassa vastaava kohta on *mit losen Stricken*. Agricolalla *nuora* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *luodinnuora*, *mitannuora*, *mittanuora*, *tasanuori*.

► SKES 1958 *nuora*¹; SSA 1995 *nuora*¹; LÄGLOS 1996 *nuora*; VKS 2021 *nuora*.

nuorainen s. 'perillinen, perintöosa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-166-[lis.ESTA-0:16]] Cuule minun rucouxen / ia ole armolinen sinun canssalles / ja **nooraijses** / ja mwta meiden suruma lloxi

Johdos substantiivista (→) *nuora*. Merkityssuhde perustuu perinnöksi jätetyn maan mittaamiseen mittanuoralla.

► VKS 2021 *nuoranen*.

nuorari → **nuora**

nuori s. ja *a.* 'nuori, lapsi, ei aikuinen; tuore, uusi' | (1543) 74 esiintymää, myös UpsE

- [A-0-1] Oppe nyt wanha / ia **noori** / joilla ombi Sydhen toori. Jumalan keskyt / ia mielen / iotca taidhat Somen kielen.
- [A-I-92] Rucoelkan sijs ioca hengi. Isend / Emend / Pica / ia trengi. Bijspa / Teijni / ia hyue Pappi. Mies / ia Waijmo Pyhe / ia Lappi. Rikas / Kieuhe / **Noori** / ia wanha.
- [A-I-118-[JER-1:6]] Ah Ah Herra Jumala. Catzo / Em mine kelpa Saarnaman / Sille ette mine olen *sangen* **nuori**.
- [A-I-313-[1KN-3:7]] mine olen yxi **noori** pilti / Ja engä tiedhe / minun wlgoskieumisten / eli sisellekieumisten

- [A-II-581-[1TIM-5:2]] mana – – Nijte **Noorija** ninquin Welije. Nijte wanhoia Waimoia ninquin Äitije. Nijte **Noria** ninquin Sisarita / caiken puchtaudhen cansa.
- [A-II-233-[LK-22:26]] cuca teiste Swrin ombi / se olcon ninquin **Noorin** / Ja ioca Ylimeinen ombi / se olcon ninquin Paluelia
- [A-II-638-[HEB-5:13]] Sille ette ioca Reeskasta wiele ombi osalinen / hen on Hariottomatoin sihen Wanhurskauden puheyteen sille hen ombi **noori** Lapsi.
- [A-III-507-[JES-54:6]] Sille HERRA annoi sinun olla sijnä sanomas / ettes olet ninquin iocu hylieettu / ia sydhemest murhelinen Waimo / ia ninquin yxi **Noori** Emende / quin poisaiettu on
- [A-III-625-[HOS-11:1]] COska Israel **noori** oli / pidhin mine hende rackahana / ia cutzuin hende minun poiaxeni vlos Egyptist.
- [A-III-680-[MIK-5:8]] ne ylitzienyet Jacobist pite monein Canssan seas oleman / ninquin Jalopeura Petoian seas metzes / nin quin **nori** Jalopeura Lambain Lauman seas
- [A-II-116-[MK-2:22]] Ja eikengen pane **Norta** wina wanhoian Leilijn / mutoin se **nori** wina särcke Leilit ia wina haaskandu / ia Leilit huckanduuat / mutta **noori** wina pite pandaman wsijn Leilijn.

Sanalla on etymologisia vastineita sekä itämerensuomessa että saamessa. Sen alkuperä on kiistanalainen. Yleensä sitä pidetään vanhaan perintösanastoon kuuluvana, mutta etäsukukielten vastineista on erilaisia näkemyksiä. Yhtenä mahdollisuutena on esitetty, että itämerensuomen sanan taustalla olisi kosteaa tai märkää merkitsevä kantaaurililainen perusvartalo, jonka merkityksen oletetaan muuttuneen ensin 'pehmeäksi', sitten 'heikoksi' ja lopulta 'nuoreksi'. 'Nuori'-merkitystä ei kuitenkaan ole itämerensuomea etäisemmissä sukukielissä, joten selitys jää hypoteettiseksi. Myös indoeurooppalaisen lainan mahdollisuutta on esitetty, mutta tätä ehdotusta ei kuitenkaan ole kirjallisuudessa perusteltu tarkemmin.

► SKES 1958 *nuori*; Koivulehto, avoin kirje 8.3.1985; SSA 1995 *nuori*; Aikio 2006b SUSA 91 20–21 ja 2012b SUST 264 234; EES 2012 *noor*; NES 2020 *nuori*; VKS 2021 *nuori*.

nuorikainen *s.* ja *a.* 'nuori, nuorukainen, nuori mies, lapsi' | (1544) 36 esiintymää

- [A-III-577-[VLT-5:14]] Ne wanhat pwtuijt porteista / Ja ne **Nooricaiset** eij sillen candelecta soijta
- [A-I-118-[JER-1:7]] Ele sano / ettes **norikaijnen** olet
- [A-III-571-[VLT-2:21]] Minun Neitzydheni ia **Nooricaiseni** ouat Miecancautta Langenuet
- [A-II-76-[MT-19:22]] Coska nyt **norikainen** cwli sen puhen / poismeni hen murehisans / Sille että henelle oli palio rickautta.
- [A-III-116-[JOEL-2:15]] ychtencutzucat ne Wanhimat / ychtenwieket ne **Nooricaiset** ia imeueiset.

Johdos nominista (→) *nuori*. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *nuorukainen*.

► VKS 2021 *nuorikainen*.

nuoriviina s. 'uutisviini, tuore viini' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-724-[HGG-1:11]] Ja mine olen Poudhan cutzunut / seke Maan päle ette Wortein / ylitze Jyuen / **Norenwinan** / Oliun / ia ylitze sen caiken quin Maasta tule

Adjektiivista (→) *nuori* ja substantiivista (→) *viina* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla myös sanaliittona.

nuorukainen s. ja a. 'nuori, nuorukainen, nuori mies, lapsi' | (1544) 6 esiintymää

- [A-III-209] Sinul ia caikein Somalaisten / wanhoin / nin mös **Norucaisten**.
- [A-I-697] Joca mös **norucaijsellen** Daidhillen wscaluxen ja wædh lisesit
- [A-III-448-[ISM-17:42]] Quin se Philisteus näki ia catzeli Daidita / Nin hen ylencaztoi henen / Sille hen oli yxi pruni ia caunis **Norucainen**
- [A-III-636-[JOEL-2:15]] ychtencutzucat ne Wanhimmat / ychtenwieket ne **Norucaiset** ia Imeueiset.

Johdos nominista (→) *nuori*. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *nuorikainen*.

► VKS 2021 *nuorukainen*.

nuoruudellinen a. 'nuoruudelle ominainen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-588-[2TIM-2:22]] **Noorudhelliset** Himot welte. Mutta noudhata Wanhurscautta / Uskoa / Rackautta

Johdos substantiivista (→) *nuoruus*. Samaa johdosta ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä.

► VKS 2021 *nuoruudellinen*.

nuoruus s. 'nuoruus, nuori ikä; nuoriso, lapset' | (1544) 43 esiintymää

- [A-II-76-[MT-19:20]] Sanoi henelle se nooricainen / caiki näme mine pidhin minun **noorudhestan** / mite wiele minun pwtthu?
- [A-I-213-[PS-144:12]] Ette meiden poiijat ylescasswaisit heiden **Noorudhellans** ninquin plantudh / Ja meiden Tytteret / ninquin Templin caunistetudh seijnet
- [A-III-279-[PS-48:15]] Sille teme Jumala ombi meiden Jumalan aina ia ijancaikisesta / hen wiepi meite ninquin **Norudhen**.
- [A-III-716] Lapsest / Piltist / ia **Norudhest** / vrhost / Miehest / ia Wanhudhest.

Johdos nominista (→) *nuori*.

► VKS 2021 *nuoruus*.

nuotta s. 'nuotta, verkkopyydys' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-60-[MT-13:47]] Taas on Taiuaan Waldakunda **Nootan** wertainen / ioca on mereen heitetty / cocoman caikinaisi caloia

- [A-III-696-[HAB-1:16]] Senteden he wffrauat heiden **Nootillens** / ia szuizuttauat heiden Wercoillens
- [A-III-696-[HAB-1:17]] Senteden he wlosloouat wiele alati heiden **Noottans** / ia euet lacka / Canssa tappamast.

Sanalla on liiviä lukuun ottamatta vastine kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se on kantaskandinaavinen laina, jota nykyruotsissa vastaa *not*. Germaaniseksi alkumuodoksi on rekonstruoitu **nōtta*.

► SKES 1958 *nuotta*; Hofstra 1985 302; SSA 1995 *nuotta*; LÄGLOS 1996 *nuotta*; EES 2012 *noot*; NES 2020 *nuotta*; VKS 2021 *nuotta*.

nura *a.* 'väärä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-740] Nyt ette minun Jumalan tachtopi sencaltaijsen laijtettauan / nuhdheldauan / **nuran** / ia iumalattoman minun caiken elemen / sille cowalla wanhurscaudhen peiuella / rangaijsta

Satakuntalaisissa murteissa tunnettu *nura* 'väärä, nurja' edustaa samaa vartaloa kuin verbi (→) *nurista* ja nomini (→) *nurja*.

► SKES 1958 *nurja*; SSA 1995 *nurja*; VKS 2021 *nurja*.

nuriseva *a.* 'äreä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-486-[JES-42:4]] Eipe henen pidhe **nuriseuan** oleman / eike hirmulisen / ette henen pite Oikiudhen maan päle säätemen.

Verbin (→) *nurista* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *nuriseva*.

nurista *v.* 'nurista, murista, purnata, valittaa' | (1548) 9 esiintymää

- [A-II-221-[LK-18:5]] quitengin ette teme Leski minua waiwa / tadhon mine hende wariella / ettei hen wimein tulisi / ia **nurisis** minua.
- [A-II-548-R] Epelemete) ettei he napitzisi eli **nurisis** Jumala wastan / taicka ei hooriusi wskosa kerssimettydhen cautta.
- [A-III-573-[VLT-3:39]] Mixi sis Inhimiset nein **nuriseuat** heiden Eleisens? Jocainen **nuriscan** henen syndeins wastan.

Johdos samasta kannasta, joka on perustana nominissa (→) *nurja*. Kanta voi olla vastahakoista murinaa jäljittelevä kuvailusana.

► VKS 2021 *nurista*.

nurja *s. ja a.* 'huonotapainen, paha, kiero, katala' | (1544) 16 esiintymää

- [A-III-357-[PS-101:0]] Nin hen tesse mainitze ne erinomaiset Houin wighat / Ette he **Nuriat** ouat / Kiroliset / ylpiet / walecteliat / Himonsa ielkin kerket *etc.*

- [A-III-357-[PS-101:4]] Yxi **nuria** sydhen poiswelteken minusta / Site Paha em mine kersi.
- [A-I-230-[2SM-22:27]] Puchtain cansa / sine pudhas olet / Ja **Nurian** cansa / sine **Nuria** olet.
- [A-III-292-[PS-58:4]] **Nuriat** ouat ne Jumalattomat Eitins codhusta / Ne walecteliat exyuet hamast Eitins codhusta.
- [A-III-442-[5MS-32:5]] Se **nuria** ia paha Sucu / heneste poislangepi / he ouat häpien pilcat

Sanalla ei ole tarkkoja vastineita lähisukukielissä, mutta samasta kannasta muodostettuja ovat karjalan *nurin* 'nurin, kumoon' ja viron *nurja* 'nurin, väärin'. Sanan alkuperä on epäselvä. Kantasanaksi on arveltu eräissä länsimurteissa esiintyvää sanaa (→) *nura* 'nurja, väärä', mutta tämänkään alkuperästä ei ole varmaa tietoa. Mahdollisesti se on eräänlainen takaperoisjohdos äänteellisesti motivoidusta verbistä *nurata* 'kerjätä, anella' tai *nurista* 'valittaa, narista', jolla on vastineita useissa lähisukukielissä. Sekin on mahdollista, että sanueen kantavartalo on lainaa venäjältä. Vertailukohtina on esitetty venäjän murteellinen adjektiivi *núra* 'alakuloinen, nyreä, harvapuheinen ihminen' sekä verbi *núrit* 'surra, ikävöidä, tuskaila'.

► SKES 1958 *nurea*, *nurista*; Ruoppila 1967 100–101, kartta 89; SSA 1995 *nurea*, *nurista*, *nurkua*; EES 2012 *nurama*; *nurjas*; NES 2020 *nurja*; VKS 2021 *nurja*; SMSA 2023 *nurata*.

nurkka s. 'kulma; kulmakivi' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-571-[VLT-2:19]] Ylesnosta sinun kätes henen poleens / sinun piskuraistes Sieluin teden / iotca Nelghieste nändyneet ouat / iocaitzen Catuin **nurkissa**.
- [A-III-744-[SAK-10:4]] Ne **Nurcat** / Naulat / Sotaïoutzi / ia Waatiat / pite caiki heilde poistuleman.

Sanalla on vastineita eteläisissä lähisukukielissä. Sen alkuperä on tuntematon. Baltiansaksan *Norke*, *Nurke* ja vironruotsin *nurk* ym. ovat lainaa virosta.

► SKES 1958 *nurkka*; SSA 1995 *nurkka*; EES 2012 *nurk*; NES 2020 *nurkka*; VKS 2021 *nurkka*.

nurkkakivi s. 'kulmakivi' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-227-[LK-20:17]] Se kiui ionga Rakendaiat poishylkeisit / ombi tullut **Nurcakiuexi**

Substantiiveista (→) *nurkka* ja (→) *kivi* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla kerran myös kirjoitettuna sanaliitoksi, mutta rakenteensa perusteella se on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *nurkka+kivi*.

nurmi s. 'niitty, ruohomaa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-685-[MIK-7:14]] Mutta caitze Canssas sinun Sauualas / sinun Perimises Lauman / ioca asupi seke yxinens Metzses / ette Pellon **Nurmis**.

Sanalla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä ugrilaiskieliin asti. Se kuuluu suomalais-ugrilaiseen perintösanastoon.

► SKES 1958 *nurmi*; UEW 1988 328; SSA 1995 *nurmi*; NES 2020 *nurmi*; VKS 2021 *nurmi*.

nursanluinen *a.* 'norsun- t. mursunluinen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-275-[PS-45:9]] Sinun Waattes ouat sula Mirrham / Aloes ia Kezia / coskas **Nursanluisest** Salist wloskeudh / sinun ialoimas pramisas.

Johdos substantiivista (⇒) *nursanluu*. Samaa johdosta ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä.

► VKS 2021 *norsun+luinen*.

nursanluu *s.* 'norsunluu t. mursunluu' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-653-[AM-6:4]] sille wälille te macat **Nursanluidhen** Sengys / ia cariasat teiden Tepetin päle.

Substantiivin *norsu* murrevariantista *nursa* ja substantiivista (⇒) *luu* muodostettu yhdyssana. *Norsu*-sanalla on vanhastaan ollut useita variantteja (*norsa*, *nursa*, *nursu* ym.), jotka kuuluvat etymologisesti yhteen saamelaisperäisen *mursu*-san kanssa. Tämä on alkuaan mursun ääntelyä jäljittelevä sana. Sekä norsut että mursut ovat olleet keskiajan suomalaisille tuntemattomia eläimiä, mutta molemmista on saatu kallisarvoisia ja kauppatavarana laajalti tunnettuja syösyhampaita, joista on valmistettu koriste- ja tarve-esineitä. Sanassa *nursanluu* voi *nursa* viitata sekä elefanttiin että mursuun, mutta Raamatun tekstissä tarkoitetaan elefanttia.

► SKES 1958 *norsu*; SSA 1995 *norsu*; Häkkinen Vir. 2007b 482–500; NES 2020 *norsu*; VKS 2021 *norsun+luu*.

nykiä *v.* 'nykiä, nyppiä' (kuv.) | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-286-[PS-53:0]] Sitelehin hen nuctele ne Phariseuset ia Ulcocullatut / iotca Jumalan Canssa rateleuat ia **nykiuet**.

Sanavartalolle on esitetty vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä samojedikieliin asti. Niiden perusteella sanan on katsottu kuuluvan kantaauralilaiseen sanakerrostumaan. Sanavartalo on kuitenkin deskriptiivissävyinen, ja *nykiä*-muodon rinnalla esiintyy myös *nykkiä*, mikä viittaa siihen mahdollisuuteen, että kysymyksessä voisi olla äänteellisesti motivoitu, etäsukukielistä erillinen sanavartalo. Suunnilleen samassa merkityksessä esiintyy myös verbi *nyppiä*, jota on aiemminkin arveltu äänteellisesti motivoituksi. *Nyppiä* ei esiinny Agricolan kielessä.

► SKES 1958 *nykiä*; UEW 1988 318; SSA 1995 *nykiä*; EES 2012 *nügima*; NES 2020 *nykiä*; VKS 2021 *nykiä*.

nyky|nen, -inen *s.* ja *a.* 'nykyinen, tämänhetkinen; nykyhetki, nykyhetkeen kuuluva asia tms.' | (1544) 28 esiintymää, myös Westh (*nygyinen*)

- [A-I-34] Ota sinun etthes se Cultaijnen lucu / taicka **nykysen** / eli ionghun mwun aijastaijan / ionga Wtha Cuuta sine tadhut etzije
- [A-I-524] meille ombi kiusaus – – Synneiste / perkelehestä / ia moninaijsesta mwsta pahudhesta / iotca meite tesse **nykyses** elemes adhistauat ia waijuauat
- [A-III-789-[4MS-6:26]] HERRA kiendeken casuons meiden poleen / ia andacon meille **nykysen** ia ijancaikisen Rauhan
- [A-I-371] Anna mös meiden sinun kersimises / kynelille ia idkulla maijnita / ia sinun coco pinas / teudelle sydemele / aijna mielese pite / ia sen pälle ninquin **nykyist** alati muistella
- [A-I-815] Anna wimeijselde / o laupias Ise / ette me caikinaijsesta rumin ja sijelun pahoijsa / **nykysiste** ja tuleuaijsiste / sinun hywuydhestas wapadhetaijsima

Johdos sanavartalosta *nyky-*, jolle on esitetty vastineita sekä lähi- että etäsukukielistä. Nämä ovat yleensä kantoina kiteytyneissä adverbissa, jotka merkitykseltään vastaavat useimmiten suomen adverbia (→) *nyt*. Sanan vartalo lasketaan vanhaan omaperäiseen sanakerrostumaan kuuluvaksi.

► SKES 1958 *nyky*; UEW 1988 707; SSA 1995 *nyky-*; NES 2020 *nyky-*; VKS 2021 *nykyinen*.

nylkeä → **poisnylkeä**

Nyrkes *erisn.* 'Nyyrikki, metsänhaltia, oravien haltia' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-213] **Nyrckes** / Orauat annoi Metzast / Hittauanin / toi Jenexet Pensast.

Oravien haltian erisnimi, jonka lukuasu ja alkuperä ovat epäselvät. Lukuasu voi olla myös *Nyrkäs*. Nimi on rinnastettu *Nyyrikki*-nimeen, jolla on kansanperinteessä lukuisia variantteja. Kalevalassa *Nyyrikki* on kuvattu Tapion pojaksi, mutta alkuperäisissä kansanrunoissa *Nyrkis*, *Nyrkkis*, *Nyrkiö*, *Nyrkytär* ym. voi olla myös naispuolinen, esim. Tapion emäntä. Variantit *Nyljys*, *Nylky*, *Nylkys* tarjoavat mahdollisuuden kytkeä nimen verbiin *nylkeä* (→ *poisnylkeä*), joka kuuluu metsästys-termistöön. Oravannahat ovat entisaikaan olleet rahaan verrattava maksuväline. Heikommin perusteltuna voi pitää sitä vaihtoehtoa, että *Nyrkes* olisi pyhän *Georgiuksen* eli *Yrjänän* suomalaistetun *Jyrki*-nimen muunnelma.

► Harva 1948/2019 362–363; Turunen 1981 *Nyyrikki*; Häkkinen 2012a 90.

nyt *adv.* 'nyt, tällä hetkellä, juuri äsken; milloin – milloin', lisäksi lauserytimiä täydentävänä täyte- tai vahvikesanana, jolla ei ole varsinaista merkitystä (1543) 1314 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-1] Oppe **nyt** wanha / ia noori / joilla ombi Sydhen toori.
- [A-I-102] Cunnia olcohon Isen / poiijan / ia pyhen hengen Ninquin on alghusta ollut / ia **nyt** / ia aijna / ia ijancaikisesta ijancaikiseen.

- [A-II-45-[MT-9:18]] nin tuli yxi Pämies / ia cumarsi hende sanoden / Herra / minun tytteren **nyt** cooli / Mutta tule / ia pane sinun kätes henen pälens / ia nin hen eläuxi tule.
- [A-I-714] temen mailman Elementit monella modholla / meiden watan hirmuitzeuat / **nyt** maan iäristoxella / ia swrilla ilmoijlla / **nyt** pitkeisen leimatoxella ia waaioijlla / **nyt** wirttain ja merttein nousemisella ia pakenemisella / **nyt** taualisten cappaledhen surmalisilla ioxemisella / **nyt** myrckylisen tulen tarttumisella
- [A-I-88-[MT-5:1]] Cosca hen **nyt** näki Canssan / ylesastuij hen worelle
- [A-I-93] Teme **nyt** olcon Alcupuhe. ota taij Kiria / ia wisust lue.
- [A-II-18] Neiste mös **nyt** kyllä aruatan ia merckiten / ette se Wdhen maan Randacanssa – ouat ollut Rotzista eli Gollandista ensin wlostulleet.

Adverbilla on tarkka vastine useissa lähisukukielissä. Vepsässä vastaava adverbi on *nügüd*, ja tämä paljastaa sanan alkuperäisen vartalon olevan *nyky-* (→ *nykynen*). Useimmissa itämerensuomalaisissa kielissä sanan rakenne on äänteenmuutosten takia hämartynt, kun *nyky*-vartalon *-k-* on heikentynyt ja kadonnut astevaihtelun takia (**nükü-t* > **nüüüt* > *nyt*). Loppu-*t:n* alkuperä on epäselvä. Sitä on arveltu sekä ikivanhaksi yleisen olosijan eli lokatiivin päätteeksi että johdinainekseksi. *Nyt*-adverbille esitetyissä etäsukukielten vastineissa on muita päätteitä.

► SKES 1958 *nyky*; Rapola 1966 151; SSA 1995 *nyt*; EES 2012 *nüüd*; NES 2020 *nyt*; VKS 2021 *nyt*.

nyynen *a.* 'nykyinen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-613-[2PT-1:12]] Senteden en tacto mine wnocta teite aina nijste manata / Waicka te tiedette / Ja wahwistetut oletta tesä **nyysesä** Totudesa

Vartalosta *nyky-* (→ *nykynen*, *nyt*) johdettu adjektiivi, joka on periaatteessa sama kuin adjektiivi *nykynen*. Johtimen lisäys on tässä tapauksessa johtanut vartalon heikkoasteisuuteen, jolloin *-k-* on kadonnut. Muutoksen välivaihetta edustaa Westhin koodeksin *nygynen*.

► VKS 2021 *nykyinen*.

nägylinen → **näkylinen**

nähdä *v.* 'nähdä, katsoa, havaita, huomata, kokea, kohdata, ymmärtää; pitää jonakin, olla jotakin mieltä' | (1544) 1048 esiintymää, myös, UpsE, UpsK, Westh

- [A-II-58-[MT-13:16]] Mutta autuat teiden silmenne ouat / sille he **näkeuet** / ia teiden coruanna / sille he cwleuat.
- [A-II-127-[MK-6:50]] Ja quin he **neit** henen kieuuen meren päle / luulit he Köpelin oleuan ia parghuit. Sille caiki he **neit** henen ia hämmestuit.
- [A-III-134-[IMS-2:9]] Ja HERRA Jumala annoi ylescasua maasta caikinaiset puudh / iotca lustiliset olit **nächte** / ia soueliaiset roaxi.
- [A-III-598-[DAN-7:13]] Mine **näin** tessē näghys öllä / Ja catzos / yxi tuli Taiuan piluis / ninquin / iongun Inhimisen Poica

- [A-III-124-[1MS-22:14]] Ja Abraham cutzui site paica / HERRA **näkepi**.
- [A-I-567] Sentedhen sine **neit** temen minun herwottudheni tyge / ia sääsit Seurakunnas sen Euangeliumin palueluxen
- [A-II-25-[MT-2:10]] Cosca he nyt tächden **neit** / ihastuit he sangen swrella ilolla.
- [A-II-303-[JH-19:33]] Mutta quin he tulit Jesusen tyge / ia **neit** henen io coolluexi / ei he rickonet henen Reisiens
- [A-II-320-[AP-3:16]] Ja se Wsko quin on henen cauttans / ombi Telle andanut henen terueydhen caikein teiden **näcten**.
- [A-I-321-[SIIR-51:35]] Catzocat minun pälleni / Wähen aijca mine töte teijn / ia waijwa **näijn** / Ja olen swren lohutoxen leunyt
- [A-III-293-[PS-59:11]] Jumala osotta minulle runsasti henen Hywydhens / Jumala andapi minun lustin **nädhexeni** minun Wiholisteni päle.
- [A-II-350-[AP-13:35]] Senteden hen mös sano toises paicas / Edh sine salli / ette sinun Pyhes turmeluxen **näkepi**
- [A-II-234-[LK-22:49]] Nin cosca ne / iotca henen ymberillens olit / **neit** mite tuleua oli / sanoit he henelle / Herra / emmekö me Mieckalla löö?
- [A-III-132-[1MS-1:21]] Ja Jumala loij swret Walaskalat – Ja caikinaiset kynälliset Linnut / cungi sisuns pereste. Ja Jumala **neki** ette se oli hyue
- [A-II-384-[AP-25:27]] Sille minun **nädhexeni** on se wärin lehette hende sidhottuna / ia ei henen Sytens ilmoitta / Josta henen pälense cannetan.

Verbillä on varmoja etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä ja useissa etäsukukielissä. Se kuuluu suomalais-ugrilaiseen perintösanastoon. Agricolalla *nähdä* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *jällensnähdä*, *untanähdä*.

► SKES 1958 *nähdä*; UEW 1988 302; SSA 1995 *nähdä*; EES 2012 *nägema*; NES 2020 *nähdä*; VKS 2021 *nähdä*.

nähty a. 'nähty' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-518] Silloin sijs se wscallus waeldapi ydhen wnesa **nädhyn** Taiuan pälle

Verbin (→) *nähdä* passiivinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina. Sama muoto esiintyy tavallisemmin liittomuotojen ja passiivirakenteiden osana.

nähtämätöin a. 'näkymätön, jota ei voi nähdä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-577-[1TIM-1:17]] Mutta Jumalalle sille ijancaikiselle Kuningalle coolemattomalle ia **nächtemettömelle** ia ainoalle wijsalle / olcohon Cunnia ia ylistos ijancaikisudhesa

Verbin (→) *nähdä* passiivivartalosta muodostettu kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *nähtämätön*.

nähtävä *a.* 'näkyvä, jonka voi nähdä' | (1544) 13 esiintymää, myös Westh

- [A-I-431] cosca mö wapadhetud olisima / waijnomiesten käsiste / **nächtedwen** / ia näkymettömein / madhaijsima kijtte Herran hywestisiughnattu Nime
- [A-II-420-[ROM-1:20]] henen näkymettomat menonsa / se on / henen ijancaikinen Woimans ia Jumalus / tuleuat **nächteuexi**
- [A-I-537] ylitze caikein Engelitten ja ylimesten Engelitten / ja ylitze caiken taiuan sotawäen / ylitze caikein **nächteuein** ja näkymettömein
- [A-II-36-[MT-6:18]] Waan cosca sine pastot / nin woitele sinun pääs / ia pese sinun casuos / ettei se **nächteue** olis Inhimisilde että pastot

Verbin (⇒) *nähdä* passiivinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina. Muutamat esiintymät voidaan tulkita myös substantiiveiksi.

► VKS 2021 *nähtävä*.

nähtävästä *adv.* 'näkyvällä tavalla, niin että voidaan nähdä' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-79] hen meiden wskon toiuon ia lupauxen itzense cautta teutti / ia hen piti menon ei waiuon **nächteueste** / mutta mös totisesta.

Verbin (⇒) *nähdä* passiivisen partisiipin (⇒) *nähtävä* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

► VKS 2021 *nähtävästi*.

näin *adv.* 'näin, tällä tavoin, niin, sillä tavoin, seuraavalla tavalla' (1543) 239 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-O-3] CAXENELISET **Nein** kirioytätan **Nein** Luetan
- [A-I-173-[JES-64:12]] HERRA maltacos sinus neisse pite / ja waicketa ja meite **nein** angarasta alaspaijskata
- [A-III-510-[JES-56:1]] **Nein** sanopi HERRA. Plteket Oikius ia tecket Wanhurskautta.
- [A-II-114-[MK-2:6]] Nin olit sielle mwttamat Kirianoppenuist / istudhen / ia aijattelit heiden sydhemisens / Mite teme **nein** pilca puhupi?
- [A-I-328-[JOS-7:20]] TOtisesta mine rickoin Israelin Jumala wastan / ia **nein** / ia **nein** tein.
- [A-I-97] Tee sine Christitty wastanpein. aijattele ia rucoele **neijn**
- [A-I-97] Layttaita wastan **nein** itze Kiria puhu.
- [A-I-584] Sijtte Kijte Jumalata / ia **nein** sano
- [A-II-302-[JH-19:19]] Mutta Pilatus kirioitti ychden Pälekirioituxen / ia pani sen Ristin päle / ia oli **nein** kirioitettu / Jesus Nazarenius Judasten Kuningas.

Pronominin (⇒) *nämä* monikollinen instruktiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

► VKS 2021 *näin*.

näkejä s. 'näkiä, profeetta, ennustaja' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-477-[JES-29:10]] Teiden Prophetat ia Pämiehet / ynne **Näkeiten** cansa / ombi hen soghaisznut

Johdos verbistä (→) *nähdä*. Samassa merkityksessä esiintyy rinnakkaisjohdos (→) *näkiä*.

► VKS 2021 *näkiä*.

näkevä a. 'näkevä, näkökykyinen' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-37-[MT-6:00]] Ninquin muilla iäsenille ei ole itzestens walkiutta / wan loottauat silmen päle / coska se on hyuesti **näkeue** / Nin caicki mw dh iäsenet menestyuet ia woiuat sijtä hyuesti.
- [A-II-223-[LK-18:42]] Ja Jesus sanoi henelle / Ole **näkeue** / sinun wskos autti sinun.
- [A-II-272-[JH-9:7]] Nin hen meni / ia pesi itzens / ia tuli **näkeuexi**.

Verbin (→) *nähdä* partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *näkevä*.

näkeväinen s. ja a. 'näkevä, näkökykyinen' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-58-[MT-13:13]] Sentedhen mine puhun heille wertauxilla. Ettei **näkeueiset** pide näkemen / eike cwleuaiset / cwleman / eike ymmertämen.
- [A-II-58-[MT-13:14]] Coruillan pite teiden cwleman / ia ei ymmertämen / ia **näkeuise** pite teiden näkemen / ia ei eckemen.

Verbin (→) *nähdä* partisiipista (→) *näkevä* muodostettu nominijohdos. Agricolalla *näkeväinen* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *unennäkeväinen*.

► VKS 2021 *näkevä*.

näkiä s. 'näkiä, profeetta, ennustaja' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-655-[AM-7:12]] Ja Amazia sanoi Amosel. Sine **Näkiä** / mene pois / ia pakene Judan maalle / ia eläte sielle sinuas / ia prophetera sielle.
- [A-III-655-R] **Näkiä** se on / Sine Propheta ia Sarnaia.
- [A-III-677-[MIK-3:7]] Ja ne **Näkiet** pite häpiehen / ia ne Noidhat pilcaxi tuleman

Johdos verbistä (→) *nähdä*. Agricolalla *näkiä* esiintyy myös perusosana yhdys-sanoissa (→) *unennäkiä*, *uniennäkiä*.

► VKS 2021 *näkiä*.

näkinkota s. 'kotilo' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-292-[PS-58:9]] He huckuuat ninquin **Näkincodhat** rauckeuat / Ja ninquin waimon Lodhencando / euet he Auringoista näe.

Substantiiveista *näkki* ja (→) *kota* muodostettu yhdyssana. Kotiloa tai simpukkaa merkitsevä *näkki* on lainaa varhaisuusruotsin sanasta *sneck*. Sana ei esiinny Agri-colalla itsenäisenä substantiivina.

► Streng 1915 132–133; SKES 1958 *näkki*²; SSA 1995 *näkki*²; NES 2020 *näkki*; VKS 2021 *näkinkota*.

***näkki** s.

Substantiivi *näkki* ei esiinny Agri-colalla itsenäisenä sanana vaan ainoastaan alku-osana yhdyssanassa (→) *näkinkota*.

► Jussila 1998 *näkki*.

näk|y, -ö s. 'näkö; näky; kuvitelma' | (1544) 85 esiintymää

- [A-I-530] Ele minua salli domitzeman wlconaijsen silmein **naghyn** ielken eijke mös corwain cwlemisen ielken
- [A-II-79-[MT-20:34]] Nin Jesus armachti heiden pälens / rupeisi heiden silmijnse. Ja cocta heiden silmens sait **naghön** / Ja he seurasi hende.
- [A-II-241-[LK-24:23]] he tulit ia sanoit / ette he mös olit Engelin **naghyn** nähnyet / iotca sanoit henen eleuen.
- [A-II-343-[AP-11:5]] Mine olin Joppen Caupungis Rucoxes / ia tulin Horroxijn / Ja näin ydhen **Näwuyn** / nimittein Ydhen Astian alastuleuan
- [A-III-728] Nyt / ette henelle olit sangen syuet / salaat ia Pimiet Näghyt (iotca lehes Danielin **Naghöin** caltaiset ouat) ilmoitetydh.
- [A-III-552-[JER-23:16]] Elket cwlco ninen Prophetain sanoia / iotca teille ennustauat. He wietteleuet teite / Sille he sarnauat heiden sydhemens **naghyt** / ia ei HERRAN suusta.
- [A-III-676-[MIK-3:6]] Senteden pite teiden **nakhyn** Ööxi / ia teiden Noituxen / pimeydhexi tuleman.
- [A-III-676-R] **Naghyns**) se on Teiden Sarnan ia Oppin.

Johdos verbistä (→) *nähdä*.

► VKS 2021 *näky, näkö*.

näkyleipä s. 'näkyville asetettu uhrileipä' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-116-[MK-2:26]] hen sisellemeni Jumalan Honesen / sen ylimeisen Papin Abiatharin aican / ia söi ***Näkyleiuet** / ioita eikengen mactanut södhe / mutta wan Papit
- [A-II-116-[MK-2:00]] ***Näkyleiuet**) cutzutan Hebraican taualla Panis facierum / se ombi se Leipe / quin aina on silmein edes

Substantiiveista (→) *näky* ja (→) *leipä* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *näky+leipä*.

näkylinen, nägylinen *a.* 'näkyvä' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-516] eij itzeens tydhytte / henen wehen woijmahans / nijhin / iotca **näkyliiset** ja sinun loomas ouat
- [A-I-530] Ele minua salli domitzeman wlconaijsen silmein näghyn ielken eijke mös corwain cwlemisen ielken – – Mutta totisesa domiosa sekä **näkylisiste** ette hengelisiste eroijtta
- [A-III-715] Ja mitke heisse ele ia on / **näghyliiset** ia salatoin.

Substantiivista (⇒) *näky* johdettu adjektiivi. Samasta johdoksesta ei tunneta vanhassa kirjakielessä muita esiintymiä.

► VKS 2021 *näyllinen*.

näkyminen *s.* 'ulkonäkö, miltä joku/jokin näyttää' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-265-[JH-7:24]] Elket domitco **nekymisen** ielkin / wan domitca oikea domio.

Verbistä (⇒) *näkyä* johdettu substantiivi.

► VKS 2021 *näkyminen*.

näkymys *s.* 'näkeminen, ymmärtäminen' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-543] Cussa eij ole wastoinseijsoua wiholinen / eli iocu hekumus / mutta – – helpolinen sinun caswos loppumatoim **näkymys** ia ylistos
- [A-I-545] O sine pyhein rakendaia / njsse aijatoxissa harijoijttele aijna minun mieleni / perca sijs sydhemien **näkymys** / ia ierijen ymmerdhys
- [A-I-545] Neinnen caikeiden pyhein cokoundemisen / Ja sinun / O HERRA / cauniudhes **näkymuxen** ilon tyge / anna minun ilman loppumat / caikesta sydhemeste saawutta

Johdos verbistä (⇒) *näkyä*.

► VKS 2021 *näkymys*.

näkymätöin *s. ja a.* 'näkymätön, jota ei voi nähdä' | (1544) 17 esiintymää, myös Westh

- [A-I-387] ettes meite caikia hallitzisit / szoijellisit / warlelisit / ia pelastaisit / caikista meiden wajnolisten wäghymisesta / seke näkyweisten ette **näkymettömein**
- [A-I-431] ette cosca mö wapedhetud olisima / wajnomiesten käsiste / nächtewedhen / ia **näkymettömein** / madhaijsima kijtte Herran hywestisiughnattu Nime
- [A-I-474] sine Taijwan / Maan / ia caiki miteikenens ouat / näkywelliset ia **näkymettömet** / loijt /
- [A-I-855] MIne wscon ydhen Jumalan pälle / Isen caikiwaltian / taiuan ia maan ja caikein nechtewein ja **nekymettömein** tekije

Verbin (⇒) *näkyä* kielteinen partisiippi, joka on kiteytynyt nominiksi.

► VKS 2021 *näkymätön*.

näkypaikka s. 'teatteri' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-367-[AP-19:29]] Nin he carckasit yximielisest **Näkypaikkaan** / Ja kijniotit Gaium ia Aristarchum
- [A-II-367-[AP-19:31]] Ja monicachta Pämiehiste Asian maalda / iotca henen ysteuens olit / lehettit henen tygens / ia rucolit ettei hene pitenyt itzens andaman **Näkypaikallen**.

Substantiiveista (→) *näky* ja (→) *paikka* muodostettu yhdyssana, josta ei Agricolan lisäksi tunneta muita esiintymiä. Agricolan sana on sananmukainen käännös Lutherin yhdyssanasta *Schawplatz*.

► VKS 2021 *näky+paikka*.

näkyvis, -ä adv. 'näkyvissä, nähtävissä, nähden' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-274-[PS-31:20]] Quinga swret ouat Hywuydhet / iotca sine walmistat nijllen / quin sinua pelkeuet / Ja osotat nijllen / iotca wscaldauat sinun pälles / Inhimisten **näkywis**.
- [A-I-316-[VIIS-9:16]] Tuscalla me sen osaijamma / ioca maan pälle on ia töleeste me sen leudhemme / ioca **näkywise** on
- [A-I-342-[SIIR-36:4]] Cuin sine meiden tykönem / heiden **näkywisens** pyhitetän / Nijn osotta sinuas cunnialisexi heiden ylitzes / meiden silmein edhes

Verbin (→) *näkyä* partisiipin monikollinen inessiivimuoto, joka on kiteytynyt adpositiomaiseksi adverbiksi. Muotoon voi liittyä subjektiosa ja omistusliite.

► VKS 2021 *näkyvissä*.

näkyvistä adv. 'näkyvistä, näköpiiristä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-565-[1TSS-2:17]] Mutta me (rackat weliet) sijttequin me hetkexi olema teilde radhellut / **näkyuisten** ia ei sydhemesten / nin me olema site enämin riendeneet teiden casuoitan näkemehen surella halulla.

Verbin (→) *näkyä* partisiipin monikollinen elatiivimuoto, jota on käytetty adposition tapaisena adverbina. Muotoon liittyy monikon 2. persoonan omistusliite, jolloin sen merkitys on 'teidän näkyvistänne'.

► VKS 2021 *näkyvissä*.

näkyvä a. 'näkyvä, nähtävillä oleva' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-643-[HEB-9:2]] Sille ette sijne ylesrakettu oli se Maian Esipoli / iossa olit Kyntilialgat / ia pöute / ia **Näkyuet** Leuet.

Verbin (→) *näkyä* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *näkyvä*.

näkyväinen *s. ja a.* 'näkyvä, jonka voi nähdä' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-457] Anna meille rauha ia terweys / poijsirdhe meiden **näkyweijset** / ia näkymettömet wiholiset
- [A-I-604] Wastan caikein minun wiholisten / seke **näkyueysten** / ette näkymettömein wäghytusten / luoja wariellus
- [A-I-530] Sille Inhimisten tunnot wsein wietellehen domites / wietellehen mös temen Mailman racastaijat / **näkyweisije** waijuoin racastain

Verbi (→) *näkyä* partisiippimuodosta (→) *näkyvä* johdettu nomini.

► VKS 2021 *näkyvä*.

näkyvä|linen, -linen *s. ja a.* 'näkyvä' | (1544) 2 esiintymää, myös Westh

- [A-I-474] sine Taijwan / Maan / ia caiki miteikenens ouat / **näkywelliset** ia näkymettömet / loiijt
- [A-II-555-[KOL-1:16]] Sille ette henen cauttas ouat caiki loodhut / iotca Taiuas ia Maan päle ouat / **näkyueliset** ia näkimettömet

Verbi (→) *näkyä* partisiippimuodosta (→) *näkyvä* johdettu nomini.

► VKS 2021 *näkyvälinen*.

näkyväs *adv.* 'näkyvissä, nähden' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-192-[2SM-7:23]] Ja nein swria / ia hirmulisia asijoita tedhä sinun Maas pälle Canssas **näkywes** / iongas itzelles Egiptistä wapadhit

Verbin (→) *näkyä* partisiippimuodon yksiköllinen, loppuheittainen inessiivimuoto, jota on käytetty adpositiomaaisena adverbina.

► VKS 2021 *näkyvissä*.

näkyä *v.* 'näkyä, olla näkyvissä, ilmetä, käydä ilmi; näyttää t. vaikuttaa joltakin' (1544) 59 esiintymää, myös Westh

- [A-I-229-[2SM-22:16]] Ja nijn wedhenpaijsuma **näkyi** / Ja Maan aluxet coorittijn / HERRAN laijtoxesta / ia henen sieramens puhalohesta / ia coorsamisesta.
- [A-II-59-[MT-13:26]] Coska nyt oras rupeis casuaman / ia hedhelmeitzemen / nin **näghyit** mös ohdacket.
- [A-III-68] Sille ette se oikia wsko ombi yxi wissi totinen turua siehen ioca toiuottapa on / ia se asettapi henens ninen ielkijn iotca ei **negy**.
- [A-II-26-[MT-2:00]] Ja neisse Lapsisa **näky** yxi oikia Christilisen kersimisen meno.
- [A-II-36-[MT-6:16]] he mwttauat heiden caszuonsa / senpäle / että he **näghyisit** Inhimisilde pastouaiset.
- [A-II-77-[MT-19:00]] Senteden selkiesti **näky** / ettei hen ole Laki sydhemestens pitenyt / ninquin hen quitengin lwli.

- [A-II-616] Pilcaiat / Jotca eike site eike täte Usko Waan eleuet ninquin tactouat / quin nyt kyllä **näky**.
- [A-I-697] tapachtukoon woijtto / nijlle / ioijnenga syy sinulle **näky** hurscamaxi
- [A-II-40-[MT-7:00]] Ja caiki hyuet Tööd / ilman wscota tehdyt / echke quinga hyuet ne **näkyuet** / ouat syndi.

Johdos verbistä (→) *nähdä* (: *näke*-).

► VKS 2021 *näkyä*.

näkö → **näky**

nälikkä → **nelikkä**

nälkä s. 'nälkä, halu syödä, nälän tunne (myös kuv.); nälkiintyminen, ravinnon puute; ruokapula, nälänhätä' | (1544) 77 esiintymää

- [A-I-719] Ja ette sine caikj tiedet / ia woijt / nijn rautitze hende / sille hen **nelke** ia janoo walitta
- [A-I-462] nijn peiue peiuelde sijtte wähenis meisse mailmalisten cappaleiden iano ia **nelke**
- [A-I-784] O Taiualinen Ise / heräyte meisse pyhen henges cautta / yxi totinen **nelke** / sinun Jumalisen Wanhurscaudhes ielkin.
- [A-II-214-[LK-15:17]] Quinga monella minun Iseni palcolisille ombi kyllä Leipe / ia mine **nelken** coolen?
- [A-II-388-[AP-27:9]] Coska nyt palio aica oli cwlunut / ia puriectus retki io oli waralinen / senteden ette he mös olit ylitze aian **nelke** kersineet
- [A-I-177-[VLT-5:10]] Meiden ihoma ombi poltettu / ninquin wghnis / sen hirmuisen **Nelghien** tähden
- [A-II-148-[MK-13:8]] Ja maan iäristyhet pite oleman iocahitzes paicas / Ja tuleuat **Nelke** / ia pelghot.
- [A-II-214-[LK-15:17]] Coska hen nyt caiki oli haaskanut / nin tuli swri **Nelke** caickeen sihen Makundan / Ja hen rupeis hätendemen.

Sanalla on vastine kaikissa lähisukukielissä sekä saamessa. Saamen sana voi olla myös vanha itämerensuomalainen laina. Sanavartalon alkuperä on tuntematon.

► SKES 1958 *nälkä*; SSA 1995 *nälkä*; EES 2012 *nälg*; NES 2020 *nälkä*; VKS 2021 *nälkä*.

nälkälinen, -hinen s. ja a. 'nälkäinen, ravinnon puutteesta kärsivä, himokas' (myös kuv.) (1544) 11 esiintymää

- [A-III-371-[PS-107:0]] hen Keuhie autta / Fangituit pelasta / Sairahit paranda / Ne Mereen Hätenyet holhopi / ne **Nelkeitzet** rautizepi / ia ioilla Elo puuttupi / nijte hen roocki
- [A-I-565] Ja cutzut tyges **nelkeitzet** ia ianouaijset werahat

- [A-I-145-[BAR-2:18]] se sielu / ioca cowa murehtipi / ia cumarasas / ia surulissa kieupi / ia silmens lähes idkosta puhcaisut ombi / ia **nelkehinen** ombi / se puhupi Herra / sinun cunniastas ia wanhurcahuestas
- [A-I-379] opetuflapset pakenit / Ja ne **nelkeiset** Sudhet kiliughit tulisoijtolla / whckaten he lehennyit

Johdos substantiivista (→) *nälkä*.

► VKS 2021 *nälkäinen*.

nälkävuosi s. 'nälkävuosi, pula-aika' | (1551) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-III-262-[PS-37:19]] Ei heiden pidhe häpiehen tuleman pahalla aialla / ia **Nälkewosilla** pite heille kyllä oleman.

Substantiiveista (→) *nälkä* ja (→) *vuosi* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *nälkä+vuosi*.

nämä, -t *pron.* 'nämä, tässä t. käsillä olevat, edellä t. seuraavaksi mainitut; toiset – toiset' (1543) 739 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-183-[2MKK-6:30]] sine wissist sen tiedhet / ette mine **näme** hawat / ja kiwudh / iotca mine Rumin pälle keressin / olisin kyllä taitanut wältte / ios mine olisin tachtonu
- [A-II-276-[JH-10:19]] Taas sis rita nousi Judasten keskene **neinen** puheten täden.
- [A-I-334-[AP-1:24]] osotta cummanga sine **neiste** cadhesta wlgoswalitzet
- [A-II-81-[MT-21:16]] Cwlecos mite **näme** sanouat?
- [A-III-741-[SAK-8:15]] Jurinin mine nyt woroin aiattelen **neille** peiuille hyuesti tedhä Jerusalemin ia Judan Honen watan
- [A-II-27-[MT-3:00]] Kykärme) **Näme** kärmeet cutzutan Latinaxi Vipere / ia he tuskalla nimelte tietän Somexi
- [A-II-61-[MT-13:51]] Sanoi Jesus heille / Ymmersittekö te **nämet** caiki?
- [A-O-13] Casten Sacramenti on se Ensimeinen / **neisse** Jumalan sanois päätetty
- [A-II-14] Mutta **nämet** ouat sen wdhen Testamentin Kiriati.
- [A-I-268-[PS-20:8]] **Nemet** Ratasten / **nämet** Orichten pälle wscaldauat / mutta me meiden HERRAN Jumalan Nimen pällen muijstama.

Pronominilla on tarkkoja vastineita lähisukukielissä. Se on ikivanhasta pronomini-vartalosta *nä-* muodostettu demonstratiivipronomini. Vartalolla on vastineita saameissa, volgalais- ja permiläiskielissä ja mahdollisesti myös ugrilais- ja samojedikielissä. Pronominivartaloiden historiallisten suhteiden selvittämisen tekee kuitenkin vaikeaksi se, että vartalot ovat lyhyitä ja äännehistorian kannalta epä-säännöllisiä. Lisäksi toisiaan muistuttavia pronomini-vartaloita on useita, esim. suomessa *nä*-vartalon rinnalla murteellinen *naa* 'nuo' (→ *nai*), (→) *ne* ja *nuo*. Etäsukukielten vastineiden erottaminen toisistaan ja yhdistäminen oikeisiin sukulielten vastineisiin on sopivien äännekriteerien puuttumisen takia vaikeaa tai mahdotonta. Jälkiosa *-mä* lienee vanha täsmentävä nomininjohdin, joka esiintyy myös pronominin yksiköllisessä vastineessa (→) *tämä*. Vanhassa kielessä siihen on usein

lisätty vielä monikon tunnus: *nämät*. Agricolalla genetiivimuoto on useimmiten *näinen*. Pronominia käytetään myös substantiivisesti. *Nämä*-pronominin monikollinen instruktiivi on kiteytynyt itsenäiseksi adverbiksi (→ *näin*).

► SKES 1958 *nämä*; UEW 1988 301; SSA 1995 *nämä*; EES 2012 *nemad*; NES 2020 *nämä*; VKS 2021 *nämä*.

näpistää v. 'nipistää' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-498-[JES-50:6]] Mine annoin minun Selkeni / nijlle quin minua piexit / ia minun Poskeni nijlle / quin minua **näpistit**.

Johdos sormea tai sormenpäästä merkitsevistä substantiivista *näppi*, jolla on liiviä lukuun ottamatta vastine kaikissa lähisukukielissä. Sanavartalon alkuperästä ei ole muuta varsinaista selitystä kuin että se olisi omaperäinen deskriptiivinen muodoste.

► SKES 1958 *näppi*¹; SSA 1995 *näppi*¹; EES 2012 *näpp*²; NES 2020 *näppi*; VKS 2021 *näpistää*.

näpiä|stä, -st adv. 'hädin' tuskin' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-726-[HGG-2:17]] Ette coska iocu tuli Ohraläijjen tyge / iolla piti caxikymmende Mitta oleman / Nin olit sielle **näpieste** kymmenen. Tuli hen Perssyn tyge / ia lwli wisikymmende Amia teutteuens / Nin olit sielle **näpieste** / Caxikymmende.
- [A-III-409-R] Ilon pite nin swren oleman / Ette me **nepiest** taidha[m] site vsko todexi

Adjektiivin *näpiä* 'niukka, kitsas' elatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. *Näpiä* tai *näpeä* on alkuaan vanha germaaninen laina, jolla on laajalti vastineita lähisukukielissä mutta joka ei esiinny Agricolan kielessä perusmuotoisena adjektiivina. Germaanisen sanan vanhoihin merkityksiin ('terävä, taitava, aulis, nopea, vikkela' ym.) ei kuulu 'niukka, kitsas', mutta germaanisen sanan myöhemmällä muinaisruotsalaisella vastineella *snäver* on merkitys 'ahdas, kapea', joka on voinut vaikuttaa merkitysten sekaantumiseen. Samalla tavoin on voinut vaikuttaa nuorempi ruotsalainen laina (→ *näppi* 'niukka, täpärä'.

► SKES 1958 *näpeä*; Nikkilä 1981 SJ 23 71–73, 81; SSA 1995 *näpeä*; LÄGLOS 1996 *näpeä*; VKS 2021 *näpeästi*.

näppi a. 'niukka, kitsas' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-510-R] Ahnaus) se on / tiueys / itarus saitus ia **neppi** andamassa.

Itä- ja pohjalaismurteissa esiintyvä *näppi* on lainaa ruotsin murteellisesta adjektiivista *näpp* 'niukka'. Se on eri sana kuin sormea tai sormenpäästä merkitsevä *näppi*, joka ei esiinny Agricolan kielessä substantiivina vaan ainoastaan johdoksen (→ *näpistää*) kantana.

► Streng 1915 133; SAOB 1948 *näpp*; SKES 1958 *näppi*²; SSA 1995 *näppi*²; VKS 2021 *näpeä*.

näpätä → knäpätä

närkkääminen s. 'mielipaha, harmi' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-679] Sinun henges lodhutos palio wekeuemeste caiki mielen **närckemisiet** poispsychkipi / quin rumelinen wnhi

Johdos samasta deskriptiivisestä kannasta, joka sisältyy äreää tai nyrpeää merkitsevään adjektiivisiin *näreä*. Tämän muita johdoksia ovat mm. vihaa tai ärtyisyyttä merkitsevä substantiivi *närkä* ja verbi (→) *närkästyä*. *Näreä* ja *närkä* eivät esiinny Agricolan teksteissä, mutta ne tunnetaan muusta vanhasta kirjakielestä.

► SKES 1958 *närä*²; SSA 1995 *näreä*; VKS 2021 *näreä*, *närkkääminen*, *närkä*.

närkästyminen s. 'närkästyminen, suuttuminen, viha' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-453] Lise meisse totisen Neurydhen auuo / ionga moodhon / sinun aijnocaises osotti henen wscolistens / etteij me ikenens ylpiene sinun **närckestymistes** yllyteisi

Johdos verbistä (→) *närkästyä*.

► VKS 2021 *närkästyminen*.

närkästys s. 'närkästys, suuttumus, viha' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-296-[PS-88:17]] Sinun iulmauxes minun ylitzeni kieuuet / sinun **närckestyxes** minua likisteuet.
- [A-II-422-[ROM-2:8]] Mutta nijlle iotca rijtaiset ouat / ia eiuet totutta cwle / waan wärydhen cwleuat / tuleua ombi **närckestys** ia wiha
- [A-III-757] Mutta Jumala tesse osottapi / ette henelle oli sijte sangen suri **närkestus**.

Johdos verbistä (→) *närkästyä*.

► VKS 2021 *närkästys*.

närkästyttää v. 'närkästyttää, vihastuttaa, suututtaa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-218-R] Jos te wihastut Se on / Jos iotaki teite **närckestytte** mielen Caruaudhexi.

Johdos verbistä (→) *närkästyä*.

► VKS 2021 *närkästyttää*.

närkästyä v. 'pahoittaa mieli, närkästyä, pahastua, vihastua, vihata'
(1544) 26 esiintymää

- [A-I-787] päste meite caikista nijste / iotca sinulle meisse **närkesty**
- [A-II-79-[MT-20:24]] Coska nyt ne kymmenen sen cwlit / **närckestyt** he nijstä cahdest weliest.

- [A-II-138-[MK-10:14]] Coska nyt JESUS sen näki / **närckestyi** hen / Ja sanoi heille / Sallicat lasten tulla minun tyken
- [A-III-314-[PS-73:0]] tesse opetetan ettei me **närckestyisi** / koska me näem ne Jumalattomat hyuesti menestyuen.
- [A-III-653-[AM-6:8]] Mine **närckestyn** site Jacobin Coreutta / ia wihan henen Pallacins

Verbillä on tarkka vastine vain karjalassa, mutta samasta vartalosta on olemassa joukko muitakin johdoksia (→ *närkkääminen*). Näiden yhteinen kantaosa *när-* on todennäköisesti vihaista ärinää jäljittelevä onomatopoeettinen muodoste.

► SKES 1958 *närä*²; SSA 1995 *näreä*; NES 2020 *närkästyä*; VKS 2021 *närkästyä*.

nätty s. 'naineen naisen huntu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-479-R] Woima) se on Päälina **Nätty** / eli Hundu quin tesse cutzutan woima / iolla merkiten ette Waimo ombi Miehen hallusa

Kymenlaakson murteissa tunnettu *nätty* on selitetty lainaksi ruotsin sanasta *nät* 'verkko'. Sama sana tunnetaan eräissä lähisukukielissä rievun tai lumpun merkityksessä.

► Streng 1915 134; SKES 1958 *nätty*; SSA 1995 *nätty*; VKS 2021 *nätty*.

nävyttää → **näyttää**

näytellä v. 'näytellä, näyttää useita kertoja' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-313-[AP-1:3]] Joille hen mös Kersimises ielkin oli itzens eleuexi osottanut moninaisen opettamisen cautta / ia **neutteli** henens heille Neliäkymende peiue
- [A-III-190-[AP-1:3]] osotti hen itzens eleuene Apostoleille kersimisense ielkin moninaisen osotoxen cautta / ia **neytteli** henens heille neliekymmende peiue

Johdos verbistä (→) *näyttää*.

► VKS 2021 *näytellä*.

näyttää, nävyttää, nägyttää v. 'näyttää, ilmaista, osoittaa, tuoda näkyviin' (1544) 6 esiintymää

- [A-I-168-[lis.ESTB-O:12]] Muista meiden pällen Herra / ia **näwyte** sinuas meidhen tuscassama / Ja wahwista minua HERRA
- [A-I-551] kijtte hende sen ylenpaldisen rackaudhen tedhen / Jonga hen meille **näwuyttenyt** on
- [A-II-41-[MT-8:4]] Ja sanoi Jesus henelle / Catzo / ettet sine kellecken sano / mutta mene ia **nägyte** itzes Papillen
- [A-III-349-[PS-94:1]] HERRA Jumala ionga ne Costot ouat / Jumala ionga ne Costot ouat / selkiesti itzes **näytä**.

Verbillä on vastineita useissa lähisukukielissä sekä mordvassa. Se on ikivanhaan (→) *nähdä*-verbiin perustuva johdos. Välitön kantasana on ilmeisesti tämän johdos *näkyä*.

► SKES 1958 *nähdä*; SSA 1995 *näyttää*; NES 2020 *näyttää*; VKS 2021 *näyttää*.

nääntynyt *a.* 'nääntynyt, väsynyt' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-481-[JES-35:3]] Wahuistacat ne wäsyuet kădhet / ia tuetkat ne **năndynet** Poluet.

Verbin (→) *nääntyä* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Sama muoto esiintyy myös normaalien liittomuotojen osana.

► VKS 2021 *nääntynyt*.

nääntyvä *a.* 'nääntyvä, väsyvä' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-111-[JES-35:3]] Wahuistacat ne wäsyuet kădhet / ia tuetkat ne **năndyuet** Poluet.

Verbin (→) *nääntyä* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Sama muoto esiintyy myös normaalin taivutusparadigman osana.

► VKS 2021 *nääntyvä*.

nääntyä *v.* 'nääntyä, väsyä; nälkiintyä, läikähtyä' | (1544) 28 esiintymää

- [A-I-359] SWo meille Caikiwaldias Jumala / ette me / iotca nijn monissa wastoinkieumis / meiden heickouxestan **năănymme** / madhaisima sinun aijnocaijses kersimisen cautta / yleswirwotetta
- [A-II-652-[HEB-12:5]] Minun Poican äle Herran Rangastosta ylencatzo / ia äle **năănnny** coskas henelde ranghaistan.
- [A-III-266-[PS-39:12]] Poiskenne sinun rangastoxes minusta / Sille mine olen **năndynyt** sinun kădhes piexemisest.
- [A-III-523-[JES-64:7]] sine peitet sinun Casuos meilde / ia laskit **nendymen** meiden Syndihim.
- [A-III-567-[VLT-1:19]] Minun Pappini ia Wanhimmat Caupungisa ouat **năndyneet** / Sille he Leipe keriauet / Ette he Hengens wirgotaisit.
- [A-III-657-[AM-8:13]] Sinä peiuene pite caunit Neitzyet ia Noricaiset **năndymen** Janosta

Verbillä ei ole vastineita sukukielissä, eikä sitä tällaisenaan tavata myöskään suomen murteista. Sen alkuperä on täysin hämärän peitossa. Mahdollisesti se on johdos samasta vartalosta, joka sisältyy eräiden hämäläismurteiden verbeihin *näämääntyä* 'väsyä kovasti' ja *nääkistyä* 'uupua', adjektiiviin *nääpeä* 'uupunut' ja adverbiiin *näämässä(nsä)* 'näännyksissä, väsyksissä'. Nämä saattavat perustua saamelaisperäiseen sanavartaloon, jota edustaa esim. pohjoissaamen *njángát* 'lojua, retkottaa'. Tätä tosin käytetään vain esineistä.

► SSA 1995 *nääntyä*; VKS 2021 *nääntyä*; Älgu 2022 *njángát*.

nöyhtä s. 'nöyhtä, höyty' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-459-[JES-1:31]] teiden Warieluxen tulepi ninquin Roctimen **neuchte** / ia teiden tecona ninquin iocu Kipinä.

Sanalla ei ole vastineita sukukielissä. Murteissa *nöyhtä* merkitsee tomua tai höytyä. Sitä on pidetty alkuperältään deskriptiivisenä sanana.

► SSA 1995 *nöyhtä*; VKS 2021 *nöyhtä*.

nöyremästä → **neyremästä**

nöyrimästä → **neyrimästä**

nöyristää → **neyristää**

nöyritetty → **neyritetty**

nöyrittää → **neyrittää**

nöyritys → **neyritys**

nöyryttää → **neyryttää**

nöyryys → **neyryys**

nöyrä → **neyrä**

nöyrästi → **neyrästi**

nöyräys → **neyräys**

O *grafeemi* 'ò-kirjain, (kuv.) loppu, täyttymys' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-670-[ILM-1:8]] Mine olen se A ia **O** / se Alcu ia Loppu / sanopi HERRA

Suomen *O* vastaa Agricolan esimerkissä (→) *omega* eli kreikkalaisten aakkosten viimeistä kirjainta. Agricolan kaikki esiintymät ovat Ilmestyskirjassa.

► Saarisalo 2009 *A ja O*; VKS 2021 *O*.

o, oo *interj.* 'oi, oh, oo' | (1544) 565 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-97] Nijn taij mös on / **o** hyue weicko.
- [A-I-106] **O** HERRA / anna meille sinun päälles wahwa wscio
- [A-I-537] **O** minun mackein ylken Jesu Christe / puchtahin racastaija / iocahitzen londocappalen haltia
- [A-I-543] **O** iosca teme eleme lackasi / ia sangen pijan loppuis / Epeleue Eleme / Sockia eleme / Surckia eleme / Jonga nesi paijsutta
- [A-III-456-[JES-1:4]] **O** we sille syndiselle Canssalle / site Canssa swresta pahastteghosta
- [A-I-629] Se Rucous / **O** sapientia / ennen Saarnaa.

Kunnioittavan puhuttelun aloituksena tai tunteen, esim. ihastuksen tai tuskan, ilmauksena esiintyvä huudahdussana, jonka kirjallinen käyttö perustuu pitkälti vieraskielisiin esikuviin. Vastaavanasuista interjektiota käytetään laajasti latinassa ja muissa indoeurooppalaisissa kielissä (vrt. Rukouskirjan *O sapientia*).

► Streng 1915 134; SAOB 1949 *o*; SKES 1958 *o*; SSA 1995 *o*; VKS 2021 *oo*.

oas *s.* 'oka, piikki' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-381] Tereuet **ocahat** weren wlospusersit

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Se on johdos vartalosta *oka*, jonka alkuperä on tuntematon.

► SKES 1958 *oas*; SSA 1995 *oas*; EES 2012 *oga*; NES 2020 *oka*; VKS 2021 *oas*.

odotos → odotus

odottaa v. 'odottaa, jäädä odottamaan, olla varautuneena, toivoa, kaivata, ikävöidä, ennakoida, olettaa, olla odotettavissa'
(1544) 131 esiintymää, myös Westh

- [A-II-481-[1KOR-11:33]] Senteden / Rackat Welieni / coska te cokontuletta söömen / nin **odhottacan** toinen toistansa.
- [A-I-25] Winamariat nyt poijmetan. talui io mös **odhotetan**.
- [A-I-135-[NEH-9:30]] Ja sine **odhotit** monda woottha heidhen cansans / ia todhistit heite henges cautta
- [A-I-334-[JES-33:2]] HERRA / ole meillen armolinen Sille me **odhottamma** sinun ielkes
- [A-III-486-[JES-42:4]] Eipe henen pidhe nuriseuan oleman / eike hirmulisen / ette henen pite Oikiudhen maan päle säätemen. Ja loodhot pite henen Lakians **odhottaman**.
- [A-II-391-[AP-28:6]] Mutta he **odhotit** henen Ylespaisuuan / eli cochta mahanlangeuan / ia coleuan
- [A-II-369-[AP-20:23]] Waan ette se Pyhe Hengi / iocaitzes Caupungis ennusta ia sano / Ette Siteit ia Murehet **odhottauat** minua sielle.

Sanalla tai ainakin sen vartalolla on etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä, saamessa ja volgalaiskielissä. Samaan yhteyteen saattaa kuulua myös selkupin *otty-* 'vartioida, pitää silmällä'. Verbiä on arveltu johdokseksi uralilaisen kielikunnan vanhaan perintösanastoon kuuluvasta sanasta *ota* (→ *otava*).

► SKES 1962 *odottaa*; UEW 1988 334; SSA 1995 *odottaa*; EES 2012 *ootama*; Aikio 2015a SUSA 95 62; VKS 2021 *odottaa*.

odottaja s. 'odottaja, joka odottaa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-343-[SIIR-36:18]] Maxa sinun **odhottaidhes** palca / ette sinun Noidhas wagaxi leuteisijn

Johdos verbistä (→) *odottaa*.

► VKS 2021 *odottaja*.

odottaminen s. 'odottaminen' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-580] Terue meiden **odhottamisen** lodhutos / Terue meiden wapadhuxen teruehys
- [A-III-790] HERRA hen asettacon mös meiden Sydemen / Jumalan rackauteen / ia Christusen **odhottamiseen**

Johdos verbistä (→) *odottaa*.

► VKS 2021 *odottaminen*.

odottavainen *a.* 'sinnikkäästi odottava' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-507] ette me p̄rustettut / pystyweiset / wahwat / horijumata ia notkistumata / sen ijancaikisen elemen toijwouxes / ioca sinun Euangeliumis cautta on iulghistettu / **odhottawaiset** ia leuteweiset olisima

Verbin (→) *odottaa* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi.

► VKS 2021 *odottava*.

odot|us, -os *s.* 'odotus, odottaminen; odotuksen t. kaipauksen kohde'
(1544) 6 esiintymää

- [A-I-499] Ja ette me olisima mös caiken kersemisen ia remulisen pitkemielen **odhotuxen** cautta / caikisa kiusauxisa / wastoinkieumises / ia waijuas harniskatut
- [A-I-347] Sine HERRA Jumala / ioca meite ilahutat ioca woonna meiden lunastuxen Juhlan **odhotoxella** / anna / ette me iloijsana / watanotaijsimma meiden lunastaijam
- [A-I-630] O Emanuel meiden Kuningas ia laintoija / pacanaijdhen **odhotus** / ia heiden lunastaijans tule meite wapattaman

Johdos verbistä (→) *odottaa*.

► VKS 2021 *odotus*.

ohdake *s.* 'ohdake (*Cirsium*), rikkakasvi' (myös kuv.) | (1544) 20 esiintymää

- [A-I-752] etteij meiden sydhen cannaijsi Neulaijsit / ia **odhackeija** / ijancaikises heluetin tules poltettapija
- [A-I-624-[HOS-10:8]] **Odhacket** ia Orintappurat caszuauat heiden Altarins päle
- [A-II-59-[MT-13:25]] Mutta Inhimisten maates / tuli henen wihoilissens / ia kylui **ohdakeet** nisuijn sekan
- [A-II-182-[LK-6:44]] eiuet he koko Orintappuroist Ficonita / Eike mös haijeta Winamaria **Odhakeist**
- [A-III-744-R] Se on / se Euangeliumin oppi / wastoin Inhimisten Sätie ia **odhackeia**.

Sanalla on likimääräisiä vastineita kautta itämerensuomen. Nämä voidaan selittää erilaisiksi johdoksiksi balttilaisperäisestä sanavartalosta **ošta-*, jonka kantabalttilaista alkumuotoa **ašta-* edustavat latvian *asaka* ja liettuan *ašaka*. Nämä kumpikin merkitsevät kalan ruotoa. Johdokset viittaavat monenlaisiin piikikkäisiin tai muuten haitallisiin ja hyödyttöminä pidettyihin kasveihin. Agricolalla Sakarjan kirjaan liitetyn reunahuomautuksen [A-III-744] alkutekstissä puhutaan hyödyttömästä heinäkasvista (*zizania*), jolla on todennäköisesti tarkoitettu myrkkyraiheinää (*Lolium temulentum*).

► SKES 1958 *ohdake*; Posti 1977 268; SSA 1995 *ohdake*; Genaust 2005 *zizania*; Heininen 2008 140; Häkkinen & Lempiäinen 2011 266–268; EES 2012 *ohakas*; Juntila 2015 94; NES 2020 *ohdake*; VKS 2021 *ohdake*.

ohéen *adpos.* 'ohéen, vierelle' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-57-[MT-13:4]] coska hen kylui / langeisit monicahdhat tien **ohen** /
Ja tulit linnut / ia ylessöit nee.

Adpositioksi kiteytynyt illatiivimuoto substantiivista *ohi* (→ *ohitse*). Substantiivi ei esiinny Agricolan kielessä perusmuotoisena sanana, ainoastaan muutamiin eri sijamuotoihin taivutettuna. Agricolalla *ohéen* on postpositio, jonka täydennys on aina genetiivissä.

► VKS 2021 *ohi*.

ohelle *adv.* 'vierelle, syrjään, erille muista' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-71-[MT-17:19]] Silloin edheskeuit Opetuslapset Jesusen tyge **ohelle** /
ia sanoit / Mixei me woinuuat site wlgosaia?

Adverbiksi kiteytynyt allatiivimuoto substantiivista *ohi* (→ *ohitse*), joka ei esiinny Agricolalla perusmuotoisena substantiivina.

► VKS 2021 *ohi*.

ohes, -a *adpos.* 'ohessa, vieressä' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-79-[MT-20:30]] Ja catzo / Caxi sokiata istuit tijen **ohes**.
- [A-II-141-[MK-10:46]] Nin istui tien **ohesa** yxi Sockia Bartimeus Timein
poica ia keriesi

Adpositioksi kiteytynyt inessiivimuoto substantiivista *ohi* (→ *ohitse*). Substantiivi ei esiinny Agricolan kielessä perusmuotoisena sanana vaan ainoastaan muutama-
miin eri sijamuotoihin taivutettuna. Se esiintyy myös perusosana yhdyssanassa
(→) *tienohi*. Agricolalla *ohes* on aina postpositio, jonka täydennys on genetiivissä.

► VKS 2021 *ohi*.

ohitse¹ *adv.* 'ohi, ohitse, sivuitse' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-198-[LK-10:31]] Nin se tapactui ette yxi Pappi sama tietä alastuli /
ia quin he henen näki / meni hen **ohitze**.
- [A-II-476-[1KOR-9:00]] Ninquin yxi Kiluan iooxeua / se ioca **ohitze** iooxe /
ei hen Mali ennettä

Sanalla on vastine vain karjalassa. Se on prolatiivimuoto substantiivista *ohi*. Sana-
vartalon alkuperä on epäselvä. Mahdollisia vastineita on esitetty eräistä etäsuku-
kielistä, mutta merkityserot tekevät rinnastuksesta epävarman, samoin perus-
muotoisen *ohi*-sanan epäilyttävän suppea levikki. Vanhassa kirjakielessä *ohi* kyllä
esiintyy merkityksessä 'reuna, sivu, vieri', mutta vastaavaa substantiivia ei löydy
sukukielistä. Näin ollen adverbina ja adpositiona esiintyvä *ohi* näyttää substantiivia

vanhemmalta. Suomen kirjakielessä lyhyempi adverb *ohi* on tullut käyttöön vasta 1800-luvun lopulla.

► SKES 1958 *ohi*; SSA 2000 *ohi*; NES 2020 *ohi*; VKS 2021 *ohi*.

ohitse² *adpos.* 'ohi, ohitse' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-369-[AP-20:16]] Pauuli oli aikunut Ephesin **ohitze** puriechtia / ettei hen aica culutais Asias.
- [A-II-388-[AP-27:8]] ia tuskalla sen **ohitze** tulima

Postpositioksi kiteytynyt prolatiivimuoto substantiivista *ohi* (→ *ohitse adv.*). Postposition täydennys on aina genetiivimuotoinen.

► VKS 2021 *ohitse*.

ohitse|käydä, ohitsen- *v.* 'kulkea t. mennä ohitse, sivuitse' | (1544) 12 esiintymää

- [A-I-374] Nijlde iotca **ohitzenkeuit** / ia lesse seijsowaisilde / coscas ristise ripuit / sine armottomast pilcattijn
- [A-II-44-[MT-9:9]] Ja quin Jesus sielde **ohitzekieui** / näki hen Inhimisen tullihones istuuan / nimelde Mattheus
- [A-II-272-[JH-9:1]] JA Jesus **Ohitzekieudhen** näki ydhen Inhimisen / ioca oli Sokiana syndynyt
- [A-III-290-[PS-57:2]] sinun Sipeis warion ala mine turuan / Sihenasti ette se Onnettomus **ohitzekeupi**.

Adverbista (→) *ohitse¹* ja verbistä (→) *käydä* muodostettu yhdysverbi.

ohitsekäypiä *s.* 'ohikulkija' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-329-[PS-80:13]] Mixis sis serghit henen Aitans / ette sen repiuet caiki **ohitzekeupiet**.

Johdos yhdysverbistä (→) *ohitsekäydä*. Tekijännimijohdos *käypiä* on rakenteeltaan poikkeuksellinen, ja se näyttää olevan johdos partisiippimuodosta *käypä*. Vastaavanlaisia johdoksia on Agricolalla muitakin (→ *uipia*), ja niitä on havaittu myös viron saarimurteista.

► Ojansuu 1918 118; Mägist 1935 53–54; VKS 2021 *ohitse+käypiä*.

ohitsekäypä *s.* 'ohikulkija' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-411-[PS-129:8]] Eike yxiken **Ohitzekeupe** sano / Olcoon HERRAN siugnaus teiden pälen

Yhdysverbin (→) *ohitsekäydä* partisiippimuoto, jota on käytetty substantiivina.

► VKS 2021 *ohitse+käypä*.

ohitsekäyväinen s. 'ohikulkija' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-106-[MT-27:39]] Mutta **ohitzekieuueiset** pilcaisit hende / wändelit pästens / ia sanoit
- [A-III-434-[PS-89:42]] Hende raateleuat caiki ne **ohitzekeuueiset** / Hen on tullut / henen Naburillens Nauroxi.

Verbin (→) *ohitsekäydä* partisiippimuodosta johdettu substantiivi.

► VKS 2021 *ohitse+käypä*.

ohitsemennä v. 'mennä t. kulkea ohitse' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-115-[MK-2:14]] Ja quin Jesus **ohitzemeni** / näki hen Leuin Alphein poian / istuuan Tullin tykene

Adverbista (→) *ohitse*¹ ja verbistä (→) *mennä* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2021 *ohitse+mennä*.

ohitsenkäydä → **ohitsekäydä**

ohja s. 'ohja, ohjas' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-276-[PS-32:9]] Elket olco ninquin Orihit ia Mwlit / iotca eijuet ymmerdhä / Joiille pite suhun pandaman Switzet ja **Ohijat**
- [A-III-253-[PS-32:9]] Elket olco ninquin Orihit ia Mwlit / ioilla ei ole ymmerdhöst / ioillen pite Suitzet ia **Ohiat** suhun pandaman

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Se on selitetty varhaiskantagermaaniseksi lainaksi, jonka alkumuodoksi on rekonstruoitu **ansjā*. Tätä edustaa esim. nykysaksan *Öse* 'silmukka'.

► SKES 1958 *ohja*; Koivulehto 1981c SFU 17 168; Hofstra 1985 98; SSA 1995 *ohja*; LÄGLOS 1996 *ohja*; EES 2012 *ohi*; NES 2020 *ohjata*; VKS 2021 *ohja*.

oho *interj.* 'oho, ohoh, ohhoh' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-582] **Oho** / HERRA Jesu Christe / sinun Rumis ja weres nautitzemus / elken minulle tulgho domioxi eli cadhotuxexi
- [A-III-421-[PS-139:17]] Mutta quinga callihit ouat minun edesseneni Jumala sinun Aiatoxes? **oho** quinga swri on heiden Lucuns.
- [A-III-746-[SAK-11:0]] **Oho** site ialo hinda.

Huomion kiinnittämistä ja voimakasta tunnetta, esimerkiksi ihmettelyä ja hämmästyttä, ilmaiseva *oho* voi liittyä spontaanisti hämmästyttä kuvaavaan ilmeeseen ”huuli pyöreänä”. Vastaavanlainen interjektio esiintyy monissa muissakin kielissä, esim. latinassa ja ruotsissa, joista sen käyttö kirjallisissa yhteyksissä on voinut levitä suomeen.

► SAOB 1949 *oho*; SSA 1992 *ho*; VKS 2021 *oho*.

ohra, -s s. 'ohra (*Hordeum*)' | (1551) 5 esiintymää

- [A-III-212] Rongoteus / Ruista annoi / Pellonpecko / **Ohran** casuon soi.
- [A-III-633-[JOEL-1:11]] Peldomiehet Honosta vloscatzouat / Ja ne Winatarhanmiehet parcuuat / Nisuen teden ia **Ohran** teden / Ettei wainiosta ole miten Tulo.
- [A-III-715] Nin caszua Ruist / **Ohras** / Caura / Nisut / pawdh / Hernet / ia mwdh Jyuein sisut.

Sanalla on vastine kaikissa lähisukukielissä. Se on vanhastaan selitetty lainaksi terävää merkitsevistä balttilaisesta sanavartalosta **aštra*, josta kantasuomessa on tullut **oštra*. Merkityssuhde selittyy siitä, että ohrassa on terävät vihneet. Myös vanhempaa indoiranilaista lainaetymologiaa on ehdotettu, jolloin itämerensuomen sana selittyisi lainaksi balttilaiskielten sanan indoiranilaisesta vastineesta **Hatsra*- tai *Hačra*-, joka sekin merkitsee terävää. Missään indoeurooppalaisessa kielessä sana ei merkitse sitä samaa viljalajia kuin itämerensuomessa, mutta merkityssuhde on perusteltavissa rinnakkaistapausten avulla. Kulttuurihistorian kannalta indoiranilaisselitystä on pidetty uskottavampana, sillä ohra on ollut Itämeren alueella ensimmäinen viljakasvi, jota on alettu kasvattaa jo ennen balttilaiskosketusten alkua kivikauden lopulla. Agricolan variantti *ohras* selittyy kuitenkin parhaiten balttilaisista kielistä, joissa vastineet ovat s-loppuisia (liettuan *aštrus*, *aštras*). Ei ole itsestään selvää, että *ohra*-tyyppinen sana on alkuvaiheessa ollut kyseisen viljan ensimmäinen tai ainoa nimitys (→ *jyvä*).

► SKES 1958 *ohra*; Koivulehto 1979c FUF 43 67–71; Suhonen Vir. 1980 191; Häkkinen & Lempiäinen 1996 FUF 53 153–158; Rousi 1997 57–61; SSA 1995 *ohra*; Koivulehto 1999c SUST 237 161–164, EES 2012 *oder*; Kallio 2012 SUST 266 231 alav. 9; Junttila 2015 103; Holopainen 2019a 155–156; NES 2020 *ohra*; VKS 2021 *ohra*.

ohrainen a. 'ohrainen, ohrajauhoista tehty' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-260-[JH-6:9]] Tesse on yxi pilti iolla on wisi **Ohraista** leipe ia caxi Cala

Johdos substantiivista (→) *ohra*.

► VKS 2021 *ohrainen*.

ohra laari s. 'ohralaari' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-119-[JOEL-1:17]] Jywet poijsmätenit maasa **Ohra laarit** seijsouat tyhijen

Substantiiveista (→) *ohra* ja (→) *laari* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi. Sanasta ei tunneta muita esiintymiä vanhassa kirjakielessä.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *ohra+laari*.

ohraläjä s. 'ohraläjä, kasa ohraa' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-726-[HGG-2:17]] Ette coska iocu tuli **Ohraläijen** tyge / iolla piti caxikymmende Mitta oleman / Nin olit sielle näpieste kymmenen.

Substantiiveista (→) *ohra* ja *lāja* muodostettu yhdyssana, josta ei vanhassa kirjakielissä tunneta muita esiintymiä. *Lāja* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana, mutta se mainitaan herra Martin lainsuomennoksessa vuoden 1580 tienoilla. Sanalla ei ole vastineita sukukielissä, eikä sille ole myöskään esitetty lainaetymologiaa. Saamen *leaggi* on mitä ilmeisimmin lainaa suomesta. Sanan alkuperä on toistaiseksi selvittämättä. Mahdollisesti se on takaperoisjohdos äänteellisesti motivoidusta verbistä *lājahtää*, joka jäljittelee esim. kasaan heittämisestä syntyvää mäiskähdytystä.

► SKES 1958 *lāja*¹; SSA 1995 *lāja*¹; NES 2020 *lāja*; VKS 2021 *ohra+lāja*.

ohra pio s. 'kourallinen ohraa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-580-[HES-13:19]] Ja minun te riuatta minun Canssani seas / **Ohra pion** ia ydhen Leiuempalan tedhen.

Substantiiveista (→) *ohra* ja *pivo*, *pivo* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. *Pivo* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana, mutta se on mainittu Jaakko Finnon virsikirjassa 1583. Kämmentä, kouraa tai kourallista merkitsevällä *pivo*-sanalla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä, ja se kuuluu kantaarililaiseen perintösanastoon. Variantti *pivo* tunnetaan laajalti murteissa ja lähisukukielissä.

► SKES 1962 *pivo*; UEW 1988 384; SSA 1995 *pivo*; EES 2012 *peo*; Toropainen 2017 51; NES 2020 *pivo*; VKS 2021 *ohra+pivo*.

ohras → **ohra**

oi interj. 'oi, oioi, oioioi' | (1544) 18 esiintymää

- [A-I-119-[JOEL-1:15]] **Oij oij** site peijue / Sille Herran peijue ombi iuri lesne / ia tulepi ninquin cadhottus silde Caickiwaltialda
- [A-I-243-[JER-32:17]] **Oy / Oy / Oy** / HERRA Jumala / Catzos / Sine teijt Taijwan ia Maan sinun swren woijmas cautta
- [A-I-256-[PS-6:2]] **Oij** HERRA ele minua nuchtele sinun wihasas
- [A-I-369] Semmotoisen coleman kersi hengen lekitus / **Oij** ette cunnian crunu / sillewirca tallattin
- [A-II-113-[MK-1:24]] **Oy** mite meiden on tekemiste sinun cansas Jesu Nazarene?
- [A-III-229-[PS-14:8]] **Oy** / ios apu tulis Zionist Israelin ylitze

Voimakkaita tunteita, kuten tuskaa, hämmästyttä ja ihastusta ilmaiseva interjektio, joka usein esiintyy kahdennettuna tai kolminkertaisena. Sitä käytetään myös puhuttelun, pyynnön tai rukouksen aloituksena. Samanlainen interjektio on käytössä monissa muissakin kielissä, ja kirjallisissa yhteyksissä se voi olla lainaa ruotsista tai saksasta. Kirjoitusasu *oy* on ollut käytössä myös vanhassa ruotsissa.

► SAOB 1949 *oj*; SKES 1958 *oi*; SSA 1995 *oi*; VKS 2021 *oi*.

oijoi → **oi**

oik|ea, -ia, -ee a. 'oikea, oikeanpuoleinen; tosi, todellinen, vilpitön, moitteeton, virheetön, aito; tarpeen mukainen, sopiva; oikeassa oleva, oikeamielinen; suora, pystyssä oleva' | (1543) 431 esiintymää, myös UpsK, UpsK, Westh

- [A-O-10] Ylesastui taiuasen / Istu Jumalan Isen caikiualtian **oikialla**
- [A-I-32] Ota se wehin Lucu Herra Christusen syndyme wodhesta / ia rupe lukeman **oijkean** polen pein / ymberi Pirije
- [A-II-238-[LK-23:33]] sijnä he henen Ristinnaulitzit / ia ne Pahointeckiet henen cansans / Yxi **oikialle** / toinen wasemalle polelle.
- [A-I-186-[2MS-15:6]] HERRA / sinun **oijkea** kätes teke swren ihmen / Herra / sinun **oijkea** kätes on löönyt wiholiset.
- [A-III-671-[JON-4:11]] sata tuhatta ia caxikymmente tuhatta Inhimiste / iotca euet tiedhä eroitta / cumbi **oike** eli wasenkäsi on
- [A-I-391] Anna ette me sen tundisimma **oijkean** wscon lepitze / ia heneste osalisexi tulisima
- [A-I-407] anna meille samassa hengese / **oijkeat** ymmerte / ja henen lohutoxestans / aijna iloita
- [A-I-643] Ette mine site pidheijsin / quin **oijkea** olis / wäret welteijsin
- [A-II-335-[AP-8:21]] Ei ole sinulla Osa eike arpa tesse Sanas / Sille ettei sinun sydhemes ole **oikea** Jumalan edes.
- [A-II-457] Ja sen cautta hen osotta sen **oikean** meno Pannan cwluttamisesta
- [A-II-420-R] ylencatzoiijat) ouat ne **Oikeat** Epicurit / iotca nin eleuet / quin ei Jumala olisikan.
- [A-II-519] Mutta quin hen oli heiste poisolgenut / nin tulit ne Falschit Apostolit / iotca olit nijnen **oikeain** Apostolein Opetuslapset olluet
- [A-I-276-[PS-32:6]] Temen edheste pite iocaijnen pyhe sinua rucoelman **oijkealla** aijalla
- [A-I-453] heiden ethens märesit ydhen **oijkean** aijan / ia paijkan / quinga lewielle ia caukana cuki piti asuman
- [A-I-108-[5MS-32:4]] Sille ette caiki henen tekons / ouat oijkeat. Waka ombi Jumala / ilman wäryete / hurscas ombi hen / ia **oijkea**.
- [A-II-170-[LK-3:4]] Walmistacat HERRAN tiete / ia tehcket henen Polghuns **oikeaxi**.
- [A-III-125-[3MS-26:13]] olen serkenyt teiden Ikeen / ia olen andanut teiden **oikiana** keudhe.

Sanalla on varmoja etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä paitsi liivissä. Vastineita on esitetty myös saamesta ja volgalaiskielistä, mutta saamen *vuoigat* 'oikea(mielinen), suorasukainen' saattaa olla lainaa itämerensuomesta. Mordvan ja marin vastineet ovat äännesuhteiden takia epävarmoja. Mikäli rinnastukset kuitenkin pitävät paikkansa, kysymyksessä on vanhaan perintösanastoon kuuluva sanavartalo. Itämerensuomen *oikea*-tyyppinen, kolmitavuinen sana on joka tapauksessa johdos. Sanavartalo on sukukielten vastineista päätellen ollut jo vanhastaan monimerkityksinen. Sen vanhin merkitys on saattanut olla 'suora', jolloin muut merkitykset voisivat selittyä sanan vertauskuvallisesta käytöstä syntyneiksi.

► SKES 1958 *oikea*; UEW 1988 824–825; SSA 1995 *oikea*; EES 2012 *öige*; NES 2020 *oikea*; VKS 2021 *oikea*.

oikeamast *adv.* 'oikeammin, pikemminkin' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-7] Euangelium ei ole Lakiramattu / ioca wathi / mutta **oikeamast** yxi Saarna eli iulgistos Christusen hyuist Töist meille annettut

Adjektiivin (⇒) *oikea* komparatiivin loppuheittoinen elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

► VKS 2021 *oikeasti*.

oikea|sta, -sti, oikia|sti *adv.* 'oikeamielisesti, oikein; oikeutetusti, syystä; oikealla tavalla; suorassa, pystyssä' | (1544) 16 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-270-[PS-25:9]] Hen iodhatta **oijkeasta** sen Radolisen / ia opetta nijte Siweite hene tielense.
- [A-II-571-[2TSS-1:5]] Jumala on **oikiasti** Domitzepa / ia te otolisexi tuletta Jumalan Waldakundahan
- [A-I-346] CWle HERRA laupiallisesta / sinun Canssas rucouxet / ette me / iotca **oijkeasta** meiden Syndijen tedhen waijwatan / sinun laupiudhes etzimisen cautta / lodhutetuxi tulisimma
- [A-I-787] ette me Mailmaliset himot / lihan hekumat / ia Perkelen hauckutoxet **oijkeasti** tundisima / wrholisesta wastansotisima
- [A-I-843] Mutta eij site yxiken mwdh teghe / quin se / ioca **oijkeasti** Christusen pälle wscopi.
- [A-III-237-[PS-20:9]] He ouat alascukistetut ia langeneet / mutta me ylesnousima ia **oikiasti** seisomma.

Adjektiivin (⇒) *oikea*, *oikia* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina, tai elatiivista muodostettu adverbijohdos.

► VKS 2021 *oikeasti*.

oikein *adv.* 'oikein, virheettömästi, paikkansapitävästi; oikealla tavalla; oikeudenmukaisesti; oikeutetusti, syystä' | (1544) 119 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-II-64-[MT-15:7]] Te wlcocullatud / Esaia **oijkein** noidhui teiste
- [A-I-803] yleswalghista heite sinun armostas / ette he meite **oijkein** opetaijsit / ia hallitzisit / sanan / ja hyuen esikuan cansa.
- [A-II-254-[JH-4:18]] Sanoi Jesus henelle / **Oikein** sine sanoit / Ei ole minulla Mieste / Sille ette wisi Mieste ombi sinulla ollut / ia se ioca sinulla nyt on / ei ole sinun Miehes / Sen sine **oikein** sanoit.
- [A-III-12] Wan ellei hen ole **oikein** Castettu / Nin henen pite sen Castaman / telle taualla / quin nyt seurapi.
- [A-I-485] cuca olis / sinun wojjmas / märetoin swruus / caikisa **oijkein** wscowasisa
- [A-I-196-[PS-9:9]] henen pite maanpijrin **oijkein** domitzeman / ia cochtolisesta Canssat hallitzeman.

- [A-I-353] HERRA cwle armolisesta sinun Canssas rucouxet / ette me / iotca **oijkein** meiden syndijem tädhen waijwatamma / sinun Nimes cunnian tädhen / laupiasta tulisimma wapadhexi
- [A-III-671-[JON-4:9]] Nin sanoi Jumala Jonan tyge / Lwlecos oikein wihastunues sen Curbitan ylitze? Ja hen sanoi. **Oikein** mine wihastun haman coleman asti.

Adjektiivin (→) *oikea* monikollinen instruktiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

*oikeinuskovainen *a.*

Oikeinuskovainen ei esiinny Agricolalla eikä muussakaan vanhassa kirjakielessä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona (→ *oikein*).

► VKS 2021 *oikein+uskovainen*.

oikeus → **oikius**

oikiakäsi *s.* 'oikea käsi voiman ja vallan symbolina; oikea käsi, oikea puoli' (1544) 15 esiintymää

- [A-I-112-[5MS-32:27]] Meiden **oijkiakäten** ombi caiki nämet tehnyt / Ja eij herra.
- [A-III-342-[PS-89:26]] Mine tadhon asetta henen Kätens Merehen / ia henen **Oikiakätens** Wirtoihin.
- [A-III-129-[KV-2:6]] Henen wasenkätens ombi minun Pääni alla / ia henen **Oikiakätens** sylepi minua.
- [A-III-88] ylesastui taiuasen / Istu Jumalan Isen caikiwaltian **oikialkädhelle**.

Adjektiivista *oikia* (→ *oikea*) ja substantiivista (→) *käsi* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät myös sanaliittona.

oik|ius -eus *s.* 'mikä on oikein t. pitää paikkansa; oikeudenmukaisuus; oikeuslaitos, laki ja säädökset; oikeusistuin, oikeusprosessi; oikeuden päätös, tuomio; valtuus, etuoikeus, oikeutettu saaminen' | (1544) 265 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-II-505-[2KOR-6:14]] Sille mite **Oikiudhen** ombi wärydhen cansa tekemiste?
- [A-III-89] Se on **oijkeus** ia coctuus
- [A-III-259-[PS-35:24]] HERRA minun Jumalan domitze minua sinun **Oikiudhes** ielkin / ettei he riemuizisi minun ylitzeni.
- [A-I-129-[NEH-1:7]] Me olema turmeltudh / ia emme pitenyt sinun keskys / ia menos / ia **oijkiuttas** / iotcas keskit Mosesel sinun paluelialles
- [A-III-84] Ja tiedhen itzeni senteden ansannuen heluetin ia ijancaikisen cadhotuxen / ios sinun pideis minua nijn domitzeman / quin sinun coua **oikeutti** waati / ia minun syndini ansaneet ouat.
- [A-III-391-[PS-119:0]] Ja Justitia / se on / **Oikeus** Coska Hen ne Wighattomat eli Todheliset autta / holho / wariele ia wanhurscautta.
- [A-II-33-[MT-5:40]] Ja sille / ioca tacto sinun **oikeuden** eteen wetä / ia sinun hames otta / salli henen mös capu.

- [A-II-383-[AP-25:10]] Mutta Pauali sano / Mine seison Keisarin **Oikiudhen** edes
- [A-III-224-[PS-9:17]] Nin ombi ymmertepä / ette HERRA **oikiudhen** teke / coska se Jumalatoim iuri omas tiesens käsitetehen / Sanan cautta
- [A-II-376-[AP-22:28]] Ja se Sodhanpämies wastasi / Mine olen swrella rahalla temen Caupungin **oikiudhen** woittanut.
- [A-II-597] Quitengin eipe hen site wäelle eli Waatien tee / quin henelle olis kyllä **oikius** ollut / Waan hen poislaske sen henen **Oikiudens** ia Poolens / iolla hen poolittain waati Philemonem siihen Ette hängi mös pidheis henen **Oikiustans** loopuman.

Johdos adjektiivista (→) *oikea*. Agricolan Messun esimerkissä [A-III-84] muoto *oikeutti* 'oikeutes' sisältää arkaistisen, konsonanttivartaloon liitetyn yksikön 2. persoonan omistusliitteen.

► Nikkilä 1994c 138–141; VKS 2021 *oikeus*.

oinas s. 'pässi; oinas eläinradan merkinä' | (1544) 10 esiintymää, myös Westh

- [A-I-110-[5MS-32:14]] Woihta lehmäste / ia Reeska lambaijsta / ynne caritzadhen raswan cansa. Ja lihauimmat **Oijnat** / ia Caurit lihawaijn munaskudhen cansa
- [A-III-124-[1MS-22:13]] Nin Abraham ylesnosti silmens / ia näki ydhen **Oinahan** tacanans / saruista kijnirippuuan Orientappura pensahasa.
- [A-I-40] **Oijnas** hyue herckä paha

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Se on vanha balttilainen laina, jota liettuassa vastaa *avinas*, latviassa *auns* ja muinaispreussissa *awins*. Kaikki merkitsevät pässiä eli oinasta.

► Thomsen 1890 160; SKES 1958 *oinas*; SSA 1995 *oinas*; EES 2012 *oinas*; Junttila 2015 94; NES 2020 *oinas*; VKS 2021 *oinas*.

oja s. 'puro, joki, (kyynel)virta' | (1544) 24 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-2] Josca teste quin **oijast** Joki. Hengen Wirta wotaijs toki.
- [A-III-323-[PS-78:16]] Ja hen laski **Oijat** wootaman sijte Calliosta / Nin ette he siellä vloswoosit quin wirdhat.
- [A-III-367-[PS-105:41]] Hen auasi Callion / Nin Wesi sielde vloswoti / Ette **Oiat** iooxit siihen carkijan Erimaan.
- [A-III-401-[PS-119:136]] Wedhen **oiat** wootauat minun Silmesteni / Ettei sinun Keskyies pidhete.

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Koltansaamen *vuäjj* 'oja, puro' saattaa olla lainaa suomesta tai karjalasta. Sana on todennäköisesti johdos kantasuomalaisesta vartalosta *ō- tai *vō-, josta on muodostettu myös (→) *vuotaa*. Agricolalla sana ei merkitse kaivettua ojaa, mutta tämä merkitys tunnetaan herra Martin lain-suomennoksesta vuoden 1580 tienoilta.

► SKES 1958 *oja*¹; Nikkilä 1992c FS Rédei 363–364; SSA 1995 *oja*¹; EES 2012 *oja*; NES 2020 *oja*; VKS 2021 *oja*.

ojenn|us, -os s. 'ojennus, ojentaminen, ohjaaminen, neuvominen, kurittaminen; pysyvä järjestys' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-528] Catzo racas Ise mine olen sinun käsises / sinun **ojennuxes** witzan ala mine itzeni callistan
- [A-II-590-[2TIM-3:16]] Sille ette caiki ramatudh Jumalalda wlosannettut ombi tarpelinen Opixi / nuchtexi / **oijennoxexi** / tauoituxexi / ioca ombi Wanhurskaudhesa
- [A-III-389-[PS-119:0]] Mispat / Juditia siue Jura / Oikius / **Oijennus** / Souitos / taicka Toimitos / se on Hallitzemisen / Domion ia iongun wirghan päätetemys.
- [A-II-644-[HEB-9:10]] waiuon Roan ia Joman / ia moninaisen pesemisen ia wlcolisen pyhituxen cansa iotca siihen **Oiennoxen** Aican asti olit pälepannut.

Johdos verbistä (→) *ojentaa*.

► VKS 2021 *ojennus*.

ojentaa, oijentaa v. 'oikaista, tehdä suoraksi; ohjata, suunnata; antaa, kurottaa; neuvoa, kurittaa, parantaa, korjata' | (1544) 45 esiintymää, myös UpsE

- [A-II-111-[MK-1:3]] Hwtawaisen äni on corwesa / Walmistaka Herran tietä / **oijendacat** henen polghunsa.
- [A-III-707-[SEF-2:13]] Ja henen pite Kätens pohian pein **oiendaman** / ia Assurin cadhottaman.
- [A-II-166-[LK-1:79]] Walistamaan nijte / iotca pimeis ia coolon warios istuuat Ja **oijendaman** meiden ialcam Rauhan tielle.
- [A-II-510-[2KOR-9:10]] Mutta se ioca Siemenen Kylueijelle **oijenda** / Hen mös **oijenda** teille Leiuen södhexenne
- [A-I-575] Anna hyue aijuotus / tauat **oijenna** / ia caiki minun tööni sinun tadhos ielkin souita
- [A-I-606] RUcoelkan Jumalat – – ette hen – – meiden Sydhenden taijamatudhen ja hitaudhen **oijennaijs** ia poijsotaijs
- [A-I-864] Ette sine caijki uäret opetuxet / ja villijuxet asettaijsit ia **oijennaisit**.

Johdos adjektiivista (→) *oikea*. Ortografisista syistä on mahdotonta tietää, minkä verran joukossa on lounaismurteille ominaisia *oijentaa*-tyyppisiä variantteja. Agri-colalla *ojentaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *jällensylesojentaa*, *ulosojentaa*, *ylesojentaa*, *ylösojentaa*.

► VKS 2021 *ojentaa*.

ojeta, oijeta v. 'ohjata oikeaan, korjata; suoristaa' | (1544) 6 esiintymää, myös Westh

- [A-I-529] Sinun haltus mine annan itzeni / ia caiki omani **oijetta** / Sille parambi omby tesse asetetta quin tulewaijsesa
- [A-III-718] Catuuaisis hen on **oijettu** / quin Sydhen parannoxeen mielistu.
- [A-III-442-R] Oikia) Nine Jumalattomain tykene teuty Jumalan aina wäre olla / ia anda henens heild **oijetta**.

- [A-II-170-[LK-3:5]] caiki Woret ia Mäghet pite alettaman / Ja mitke wäret ouat ne pite **oijettaman** / ia mitke coleat ouat ne pite tasaisexi matkaxi tuleman
- [A-II-388-[AP-27:15]] quin Haxi waldan otettin / ia ei woinut Tulen tedhen **oijetta** / nin me laskima sen cwlkeman Twlen haltun.

Konsonanttivartaloineen variantti verbistä (→) *ojentaa*. Agricolan kaikki esiintymät ovat passiivimuotoja. Ortografisista syistä on mahdotonta tietää, kuinka paljon esiintymien joukossa on *oijeta*-tyyppistä varianttia, joka on ominainen lounaismurteille. Westhin koodeksissa *ojeta* esiintyy rankaisemisen ja teloitamisen merkityksessä. Agricolalla *ojeta* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *ulosojeta*, *ylesojeta* sekä partisiippimuotoisena yhdysadjektiivissa *ulosojettu*.

► VKS 2021 *ojentaa*.

oksa s. 'puun t. pensaan oksa' (myös kuv.) | (1544) 39 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-25] Puusta / ia **oxista** ledhet lange.
- [A-I-752] sinun etehes me temen cokonans lahon / ia mäden puun seijsotam / caikein henen iurdheins cansa / cannon / haaroin / **oxain** / ja hedhelmein cansa
- [A-II-290-[JH-15:5]] Mine olen Winapw / Te oletta **Oxat**
- [A-III-201] samas Sodhas itze hen Hiuxista Tammen **oxista** rippudhen / keihel lepitze pistettijn.

Sanalla on varmoja vastineita kaikissa lähisukukielissä, saamessa ja marissa. Mahdollisia vastineita on esitetty myös permiläiskielistä. Sana kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. Agricolalla oksa esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *palmunoksa*, *tammenoksa*, *viinanoksa*.

► SKES 1958 *oksa*; UEW 1988 716; SSA 1995 *oksa*; EES 2012 *oks*; NES 2020 *oksa*; VKS 2021 *oksa*.

oksennos s. 'oksennus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-615-[2PT-2:22]] Nijlle ombi tapactunut se totinen Sananlasko / Coira palaiapi **oxennoxensa** tyghe.

Johdos verbistä (→) *oksentaa*.

► VKS 2021 *oksennus*.

oksentaa v. 'oksentaa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-698-[HAB-3:16]] se HERRAN oikian kädhen Calki pite sinun ymberinssattuman / ia sinun teuty häpielisestä **oxendaman** sinun Cunniaudhes teden.

Verbillä on laajalti vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä permiläiskieliin asti. Se on johdos ikivanhaan perintösanastoon kuuluvasta sanavartalosta. Agricolalla oksentaa esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ulosoksentaa*.

► SKES 1958 *oksentaa*; UEW 1988 716–717; SSA 1995 *oksentaa*; EES 2012 *oksendama*; NES 2020 *oksentaa*; VKS 2021 *oksentaa*.

olema s. 'olemus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-632-[HEB-1:3]] hen on henen Cunniaudens Kircaus / ia henen **olema~~n~~sa** Jwricuua

Johdos verbistä (→) *olla*.

► VKS 2021 *olema*.

oleminen s. 'oleminen, eläminen; olento; olemassaolo' | (1544) 18 esiintymää

- [A-I-243-[JER-32:19]] sine cullengi annaisit menonsa perestä / Ja cunghi **olemisens** ielken
- [A-I-860] Jumala hen on Isen olemisesta ennen ijancaikisutta syndynyt / Ja Inhiminen hen on eijtins **olemisesta** mailmasa syndynyt Teusi Jumala / teusi Inhiminen
- [A-II-678-[ILM-4:11]] Sille sine olet caiki Loonut / ia sinun taddos tedhen ombi heiden **Olemisens**

Johdos verbistä (→) *olla*. Agricolalla *oleminen* esiintyy myös perusosana yhdys-sanoissa (→) *läsoleminen, samaoleminen, yksioleminen*.

► VKS 2021 *oleminen*.

olemus s. 'olento, olemus; oleminen' | (1544) 4 esiintymää, myös Westh

- [A-I-475] O HERRA Jesu Christe – Jolla ombi ynne ijancaikisen Isen / ia pyhen hengen cansa / ydencaltainen cunnia / sama ylistos / ydhenmotoijnen Herraus / yxi **olemus**
- [A-I-546] Totinen on Ise / totuus on Poica / Molembadhen rackaus on Pyhe Hengi / yxi auwu / ydhencaltainen herraus / Tasainen cunnia / yxi ia sesama **olemus**
- [A-II-422-[ROM-2:7]] nimitten / ylistos ia Cunnia / ia catomatoin **olemus** / nijnen / iotca kerssimisen cansa seisouat sen ijancaikisen Elemen ielkin.

Johdos verbistä (→) *olla*. Agricolalla *olemus* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *lässäolemus, tykenolemus*.

► VKS 2021 *olemus*.

olento s. 'olemus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-646-[HEB-10:1]] Sille Lailla ombi ninen tuleuaisten Hywyttten Wario / ia ie [= ei] itze Hywyttten **olendo**.

Johdos verbistä (→) *olla*.

► VKS 2021 *olento*.

oleskella v. 'oleskella, viipyä' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-314-[AP-1:13]] Ja quin he siselletulit / nin he ylesastuit siihen Salijn / cussa nämät **oleskelit** / Petari ia Jacobus / Johannes ia Andreas
- [A-II-352-[AP-14:3]] Nin he sijtte cauuan aica sielle **oleskelit** / ia opetit rochkiasta HERRASA

Johdos verbistä (→) *olla*.

► VKS 2021 *oleskella*.

olevainen s. ja a. 'oleva' | (1544) 2 esiintymää, myös Westh

- [A-I-475] O HERRA Jumala pyhe hengi / ioca ydhencaltainen / samaolewaijnen / ia yxijancaikinen / Isen ia poias cansa **oleuaijnen**
- [A-II-630-[3JH-1:14]] Mutta mine toiuon sinun pian näkeueni / ia tykön **oleuaiset** sama keskenen puhutella.

Verbin (→) *olla* partisiippimuodosta johdettu nomini. Agricolalla *olevainen* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *kanssaolevainen*, *samaolevainen*, *vastoin-olevainen* ja lisäksi kahdesti sanaliitossa *vastoin olevainen* 'raskaana oleva'.

► VKS 2021 *oleva*.

olium s. 'öljy' | (1552) 2 esiintymää

- [A-III-726-[HGG-2:13]] Jos iocu cannais pyhitetyn Lihan henen waatens helmasa / ia satutais sijtte waateins helmalla Leipe / Pwron / Winan / **Olium** / eli mike Rooca se olis / Tulisko se mös Pyhexi?
- [A-III-786-[5MS-28:40]] Oliupuudh pite sinulle oleman caikissa sinun Maan paicoisas / Mutta ei sinun pidhe woiteleman sinuas **Olium** cansa.

Sitaattilaina keskiajan latinan sanasta *olium*, joka perustuu latinan vanhempaan muotoon *oleum* (→ *olju*). Agricolalla *olium* on taipumaton vierassana, mutta sen rinnalla esiintyy useita kotoistettuja variantteja (*oljo*, *olju*, *ölju*).

► SAOB 1950 *olja*.

oljeta → **poisoljeta**

oljotarha s. 'oliivipuutarha' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-134-[NEH-9:25]] Ja he woijttit mwrattudh Caupungit / ia lihauan maan / ia omistit hoonet teunens caikinaist hywuyt / Onnistetudh caijwot / Winatarhat / **Oliotarhat** / ia puudh / ioijsta moni hercku södhen

Substantiiveista *oljo* (→ *olju*) ja (→) *tarha* muodostettu yhdyssana.

olju s. '(oliivi)öljy' | (1544) 11 esiintymää

- [A-I-110-[5MS-32:13]] Hen weij henen haman Maan corckeuten / ia roocki henen peltoin hedhelmelle. Ja annnoij henen imee Honaiata wooresta / ia **Oliuu** cowasta kiweste.
- [A-II-663-[JAK-3:12]] Taitaco mös / rackat weliet / yxi Ficuna Puu canda **Oliu** / taicka wina puu Ficunata?

Laina muinaisruotsin sanasta *olio*, joka juontuu alasaksan kautta latinasta. Keski-ajan latinan *olium* ja klassillisen latinan *oleum* juontuvat kreikan sanasta *élaion*. Kaikki merkitsevät öljyä, ennen kaikkea oliiviöljyä, sillä oliivi- eli öljypuu on perinteisesti ollut Välimeren maiden tärkein öljykasvi. Agricolan sanan äänteellinen vaihtelu viittaa siihen, että sana on lainautunut useaan kertaan eri lähteistä sekä taka- että etuvokaalisessa asussa (→ *öljo*).

► Hellquist 1939 *olja*; SKES 1978 *öljy*; Rousi 1997 162–164; SSA 2000 *öljy*; NES 2020 *öljy*.

Olju mäki, Oljomäki, Oljun mäki *erisn.* 'Öljymäki'

(1548) 5 esiintymää

- [A-II-80-[MT-21:1]] JA quin he lehestuit Jerosolimat ia tulit Bethphagen **Oliomäen** tyge / silloin Jesus lehetti caxi Opetuslastans
- [A-III-753-[SAK-14:4]] Silloin henen Jalcans pite sen **Oliu mäen** päle seisoman / ioca [I]esse Jerusalemi on Iteen pein. Ja se **oliu Meki** pite halkeman / Idheste haman Lendeen / sangen lauialda toinen toisestans.
- [A-III-752-[SAK-14:0]] Ja ette Se Hengellinen Jerusalem pite caikes Mailmas Euangeliumin cautta vlosleuittemen / sijte **Oliun Meeste** ruueten / iosta Christus ylesastui.

Substantiiveista (→ *öljo*, *olju* ja (→) *mäki* muodostettu erisnimi, joka on kirjoitettu yhdyssanaksi tai sanaliitoksi, joka rakenteensa perusteella on luokiteltava luonnolliseksi yhdyssanaksi. Saman erisnimen muita variantteja ovat (→) *Öljömäki* ja (→) *Öljovuori*.

► Toropainen 2017 51.

oljunpuu s. 'oliivipuu, öljypuu' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-701-[HAB-4:17]] Sille eipe Ficunapuun pidhe wihertämen / ia ei pidhe ychten hedelmet Winapuus oleman. Se töö **Oliunpuista** wilpistele / ia euet pellot Elatost too.
- [A-III-733-[SAK-4:0]] Wan ne Caxi **Oliunpwth** on Josua Hengelises / Ja SeruBabel Mailmaises wirghas

Substantiiveista (→ *olju* ja (→) *puu* muodostettu yhdyssana. Rinnalla esiintyy myös nominatiivialkuinen (→) *oljupuu*.

oljunvesa s. 'oliivipuun vesa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-410-[PS-128:3]] Sinun Emendes pite oleman ninquin iocu Hedhelmelinen Winapuu / ymberi sinun Hones louckat / Sinun Lapses ninquin ne **Oliunwesat** / sinun Peudhes ymberille.

Substantiiveista (⇒) *olju* ja (⇒) *vesa* muodostettu yhdyssana.

olju|puu, oljo- s. 'oliivipuun, öljypuu' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-444-[ROM-11:17]] Ja sine coskas olit yxi Metze Oliupw / olet nijhin iellens istutettu / ia olet osalisexi tullut sijte Jwresta / ia sijte **Oliopuun** höistösta / Nin ele sinuas kerska Oxi vastaan.
- [A-III-648-[AM-4:9]] Nin ylessöit Rohomadhot caiki mite teiden Lustitarhas / Winatarhas / teiden Ficunapuis ia **Oliupuis** casuoi.

Substantiiveista (⇒) *olju* ja (⇒) *puu* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla kerran myös sanaliittona, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. Samassa merkityksessä esiintyy genetiivialkuinen (⇒) *oljunpuu*. Sana esiintyy Agricolalla myös perusosana luontaiseksi yhdyssanaksi luokiteltavassa sanaliitossa *metsä oljupuu*.

► Toropainen 2017 51.

olka s. 'olkapää' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-365] Henen päens pisteldin Oriantappurin Crunull / Ristin hen candoij **olgalans** / sinne cussa pinattin
- [A-III-330-[PS-81:7]] Ja hen oli heiden **Olcans** coormasta wapactanut / ia heiden Kādhens pääsit Tijlie tekemest.

Sanalla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Monien muiden ruumiinosan nimitysten tapaan se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon.

► SKES 1958 *olka*; UEW 1988 581; SSA 1995 *olka*; EES 2012 *ölg¹*; NES 2020 *olka*; VKS 2021 *olka*.

olkapää s. 'olkapää' (kuv.) | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-239-[PS-21:13]] Sille sine teet heite **olcapääxi** / ia tarcoitat ienteles heiden Casuoans wstan.
- [A-III-239-R] **olcapääxi**) Nin ette he alati wetuet ia onnettomust kerssiuet.

Substantiiveista (⇒) *olka* ja (⇒) *pää* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *olka+pää*.

olka vitsa s. 'olkahihna, olalla pidettävät valjaat' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-113-[JES-9:4]] Sille ette sine olet heiden Cormans Ikeen / Ja heiden **Olca Witzans** / ia heiden waatians Sauuan serkenyt

Substantiiveista (→) *olka* ja (→) *vitsa* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *olka+vitsa*.

olki s. 'olki, oljenkorsi' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-469-[JES-11:8]] Ja Jalopeuran pite sömen **olkia** ninquin naudhan / ia imeuen lapsen pite ihaustuman ylitze waskikermen läuen.
- [A-III-464-R] Waan mös monda / Tien wieris coolluna leutin / Hewoisten cacarat ia Oma locans Swsans / eli **Oliet** ia heinen pidhit.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä ja mordvassa. Yleensä se lasketaan kuuluvaksi vanhaan perintösanastoon, mutta sitä on myös arveltu jäänteeksi Itämeren alueen tuntemattomiksi jääneistä alkuperäiskielistä.

► SKES 1958 *olki*; UEW 1988 717; SSA 1995 *olki*; EES 2012 *ōlg²*; Aikio 2015a SUSA 95 46; NES 2020 *olki*; VKS 2021 *olki*.

olla v. 'olla, oleskella, elää, olla olemassa, tarkoittaa' lisäksi runsaasti kielipillista käyttöä (1543) 18353 esiintymää, myös, UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-11-[MT-6:9]] ISe meinen / ioca **olet** taiuasa. Pyhetty **olkon** sinun nimmes.
- [A-O-7-[2MS-20:16]] Cadhexes Ele **ole** wäre todhistaija / sinun lehemeises wastan.
- [A-O-8-[2MS-20:17]] Kymenes. Sinun lehemeises Emende / Paluelia / Pica / caria / iucta / ia mite sinun lehemeiselles **onopi** / ele himoitze.
- [A-II-104-[MT-27:11]] Nin kysyi waldamies henelle sanoden / **Oleckos** se Judasten Kuningas?
- [A-II-55-[MT-12:23]] Ja canssa hemmestuit ia sanoit / **olleco** teme se Daudin poica?
- [A-II-487-[1KOR-14:28]] Ellei hen Tulki **ole** / nin **olcan** wait Seurakunnasa
- [A-III-258-[PS-35:14]] Mine keutin itzeni quin he **olisit olleet** minun Ysteueni ia Welieni
- [A-I-9] **Ole** lembemes / ia ele szöö. iosta kylmetauti sinun löö.
- [A-II-472-[1KOR-7:26]] Nin mine sis lwlen sen Hyuen **oleuan** nykysen Tuskan teden / ette hyue **on** Inhimisen nin **olla**.
- [A-II-218-[LK-16:29]] Sanoi henelle Abraham / **Ombi** heille Moses ia Prophetat / cwлчаат heite.
- [A-I-377-[MT-27:46]] HELij / HELij Lama asabani / Se **on** / Minun Jumalan / Minun Jumalan / mixis minun ylenannoit /
- [A-I-82-[JH-1:3]] Caicki **on** henen cauttans tehdiht / Ja ilman hänete ey **ole** techty miten / ioca techty **ombi**
- [A-I-719] Ylesnosta hende / sille ette hen **on** makaua.

- [A-O-10] Sielte **on** tuleua domitzeman eleuet ia colluet.
- [A-I-114-[5MS-32:36]] Sille Herra **on** domitzeuajinen henen canssas
- [A-II-219-[LK-17:20]] Coska hen nyt Phariseusilde kysyttin / Coska Jumala Walda kunda **olis** tuleua / wastasi hen heille
- [A-II-42-[MT-8:20]] Ketuilla **on** loolat / ia Taiuan linnuilla **on** pesät / mutta Inhimisen poiala ei **ole** cuhunga hen päens cumarta.
- [A-I-259-[PS-7:15]] Catzo henelle **ombi** paha mielese / Onnetutta hen raskas **on**
- [A-I-36] Tämä Canon eli Taulu osotta mite cussaki Merkise **on** tekeminen taicka lackaminen ia iettäminen / Joijsa **on** (G) hyue (M) keskimeijnen / ia (B) se paha merkitze .
- [A-II-420-[ROM-1:21]] Nin ettei heille **ole** ychten luchtamista / Senteden ette he tiesit yden Jumalan **oleuan** / ia ei **ole** hende ylisteneet ninquin ychte Jumalata
- [A-II-675-[ILM-3:2]] **Ole** walpas ia wahuista niije muita iotca coolemallans **ouat**.

Verbillä on saamea lukuun ottamatta varma etymologinen vastine kaikissa suomalais-ugrilaisissa kielissä. Se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. Verbin taivutuksessa on monia erikoisuuksia. Sen potentiaali muodostetaan yleensä toisesta ikivanhasta olemista tai (joksikin) tulemista merkitsevistä vartalosta (→ *lienee*). Agricolalla esiintyy myös *ole*-vartaloinen potentiaali *ollee*. Yksikön kolmannen persoonan tavanomainen muoto *on* lienee alun perin sama sana kuin (→) *oma*. Tämä saattaa olla ikivanhan **o*-vartalon nominaalimuoto, ja *olla*-verbi voi olla tämän saman **o*-vartalon frekventatiivinen johdos. Painokas yksikön kolmannen persoonan muoto *onopi* tunnetaan sekä murteista että eräistä lähisukukielistä. Myös monikon kolmannen persoonan muodossa *ovat* näyttää verbin vartaloa edustavan pelkkä *o*-, mutta tämä muoto juontunee kuitenkin yleisitämerensuomalaisesta *omat*-muodosta. Yksitavuiselle **o*-vartalolle on esitetty mahdollisia vastineita myös samojedikielistä, joissa *olla*-verbi ei muuten esiinny. *Olla*-verbi on teksteissä poikkeuksellisen yleinen, sillä perusmerkityksensä lisäksi se esiintyy apuverbin tapaan monissa kieliopillistuneissa rakenteissa, esimerkiksi verbien liittotempuksisissa, liittopreesens ja -imperfekti mukaan lukien, omistusrakenteessa ja erilaisissa nesessiivirakenteissa. Agricolalla *olla* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *lässäolla*, *poisolla*, *tykenolla*, *vaitolla*, *vastoinolla*, ja *olla*-verbin partisiippimuoto *oleva* esiintyy perusosana yhdyssanoissa (→) *tykenoleva*, *tykönoleva*.

► SKES 1958 *olla*, *on*; UEW 1988 580–581; SSA 1005 *olla*; EES 2012 *olema*; NES 2020 *olla*; VKS 2021 *olla*.

olut s. 'olut' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-210] Jos Pouta ia Halla Pellos polta / ettei toiuota Leipe eli **Olta**.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Se on varmasti lainaperäinen, mutta kun mahdollisia lähtömuotoja on useissa kielissä, sen tarkkaa tulosuuntaa on mahdotonta tietää varmasti. Se voi olla peräisin balttilaiskielistä, joissa vastineina on nykyään liettuan ja latvian *alus*, tai sitten germaaniselta taholta, jossa kantagermaanin **alup*-muotoa edustaa esim. nykyruotsin *öl*. Germaanista tai esigermaanista alkuperää puoltaa eräiden muidenkin oluen valmistukseen liittyvien sanojen (mm.

mallas ja *vierre*) germaaninen alkuperä. Myös *olut*-sanana slaavilaista tai iranilaista alkuperää on pidetty mahdollisena.

► Ahlqvist Suomi 1866 2:6 113; Thomsen 1869 55 ja 1890 157–158; SKES 1958 *olut*; Joki 1973 SUST 151 294–295; Hofstra 1985 217; SSA 1995 *olut*; LÄGLOS 1996 *olut*; Junttila 2015 103; NES 2020 *olut*; VKS 2021 *olut*.

oma s. ja *a.* 'oma, jonkun omistama, itselle t. jollekulle kuuluva t. ominainen' (1544) 401 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-109-[5MS-32:9]] Sille Herran osa ombi henen **oma** canssans
- [A-I-637-[JH-15:19]] Jos te mailmasta olisitta / nijn mailma **omiansa** racastaijs
- [A-I-756] etzin ajna **oma** parastani / ia eij nijte Jumallisita
- [A-II-512-[2KOR-10:7]] Jos iocu vskalda senpäle / ette hen on Christusen **oma** / Se aijatelkan mös itzellense / ette ninquin hen on Christusen **oma** / nin mös me olema Christusen **omat**.
- [A-II-615-[2PT-2:14]] Äikisteletuet teiden lahioistanne / pramauat teiden **omillanne** / pitäin teudhet Silmet Hoorudhesta
- [A-III-465-R] Nijste wäriste Mestarist ia Opettaist / iotca Prophetan sarnat pilcasit ia domitzit ia **oma** wäre Oppians ia Menoans ylistit.

Sanalla on vastineita sekä lähisukukielissä että saamessa. Vastineita on esitetty myös permiläiskielistä, mutta nämä ovat epävarmoja. Etymologisesti *oma* kuuluu yhteen (→) *olla*-verbin yksikön ja monikon kolmansina persoonina käytettyjen muotojen *on*, *ovat* kanssa. Nämä kaikki on mahdollisesti muodostettu samasta ikivanhasta **o*-vartalosta, jonka johdoksiin myös *olla*-verbi voi kuulua. Tähän vartaloon liitetty *-ma* on ikivanha nomininjohdin, sama kuin esim. sanoissa *elämä* ja *kuolema*. Agricolalla oma esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *erinoma* ja partitiivimuotoisena yhdysadverbissa (→) *alinomaa*.

► SKES 1958 *oma*; SSA 1995 *oma*; EES 2012 *oma*; NES 2020 *oma*; VKS 2021 *oma*.

omaehto s. 'oma valinnanvapaus, vapaa tahto' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-67-[MT-15:00]] Ja teste nähden quin **Omaehto** ombi iwri woimatoim Jumalissis asioisa.

Adjektiivista (→) *oma* ja substantiivista (→) *ehto* muodostettu yhdyssana.

oma|hinen, -inen s. tai *a.* 'oma, jollekulle kuuluva; ominainen' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-343-[SIIR-36:17]] Osotta sinuas heite watan / iotca alghusta sinun **omahitzes** ouat ollet / Ja teute ne Noitouxet / iotca sinun Nimees ilmoitetudh ouat
- [A-I-516] ja sen pyhen hengen siasa sijne Taiualises Regementis ja wallas istuua hen wloscatzopi **omahitzesta** rackaudhestans / oman wäkewuydhens pälle
- [A-I-533] O totinen taiualinen armo / sijttekin sencaltainen armo / iota paitze eij ole ychteken **omahista** ansiota
- [A-II-549-[FIL-2:21]] Sille he caiki etziuet **omahistans** / ia ei Jesusen Cheistusena oma.

- [A-II-118-[MK-3:21]] Ja coska ne cwlit / iotca henen **omahitzens** olit / nin he vloslexit ia tahdoit henen kijniotta / Sille he sanoit / Hen on tullut mielettömexi.
- [A-III-309-[PS-69:28]] Sille he wainouat sen ionga sine lönyt olet / ia kerskauat ettes sinun **Omaitzes** pahasti haauoitat.

Johdos nominista (→) *oma*. Agricolalla *omainen* esiintyy myös perusosana yhdys-sanoissa (→) *alanomainen*, *alinomainen*, *erinomainen*.

► VKS 2021 *omainen*.

omaisuus s. 'omistaminen; omaisuus' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-573-[2TSS-2:14]] hen teite cutzunut on meiden Euangeliumin cautta / saaman meiden HErran Jesusen Christusen cunnialisen **omaisudhen**.
- [A-III-216-[PS-2:8]] Ano minulda / nin mine annan Sinulle ne Pacanat sinun Pericunnaxes / ia mailman äret **Omaisudhexes**
- [A-III-770-[2MS-19:5]] Jos te sis minun Eneni cwlisitte / ia ketkisitte minun Lijtoni / nin teiden pite oleman minun **Omaisudheni** / caickein Canssain edes.

Johdos nominista *omainen* (→ *omahinen*). Agricolalla *omaisuus* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *erinomaisuus*.

► VKS 2021 *omaisuus*.

omamielivalta s. 'omapäisyys' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-487] Sytytte meihin sinun rackaudhes tuli / iolla caiki himot / **omatmieliwallat** / petoxet / ia mwdh vighat / ylespoltetaiisin

Adjektiivista (→) *oma* ja yhdyssubstantiivista (→) *mielivalta* muodostettu yhdys-sana, joka on ilmeinen käännöslaina saksan yhdyssanasta *eygensinnigkeit*.

► Gummerus 1947 265.

omastaa v. 'saada t. ottaa omakseen' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-133-[NEH-9:22]] heiste sine aruat heittit / Nijn / ette he Seonin maan **omastit** / Ja kuningan Esebon maan / Ja Basonin kuningan Oggin maan
- [A-I-291-[PS-83:13]] Me tadhoma ne Jumalan hoonet meillen **omasta**.
- [A-I-487] Sentedhen me rucolema sinua / O Armolinen Jesu / ettes tenepene – – meiet waijwaset epekelwottomat / itzelles **omastaijsit**

Johdos nominista (→) *oma*.

► VKS 2021 *omastaa*.

omatarve s. 'oma hyöty' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-519-R] Radheltut) Ouat caiki ne JumalanPalueluxet / iotca ei Jumalan Cunnia etzi / Waan **omatarpens** / pramins ia riemus

Adjektiivista (→) *oma* ja substantiivista (→) *tarve* muodostettu yhdyssana. Agricolan lähdeoteoksissa on vastaavassa kohdassa sanaliitto (*eigen nutz, egen nytto*).

► Heininen 2008 56.

omatieto s. 'sisäinen tietoisuus, omatunto' | (1551) 9 esiintymää

- [A-III-338-[PS-88:0]] Coska Sydhemet pelkeuet Jumalan wiha – –
Ja adhistetaan **omastiedhos** ia tunnos / Epeuskoon langeman / ninquin
ei misseken Lohutosta olis / silloin nein tule rucoella.
- [A-III-389-[PS-19:0]] Jumala Sanans ia Lains cautta itzens Todhistapi lesseoleuan /
meite coriapi ia hallitze / Ette meille olis **Omatieto** Jumalalda / iota me mwtoin
emmeke tunne / enge näe / eike ymmerdhe

Adjektiivista (→) *oma* ja substantiivista (→) *tieto* muodostettu yhdyssana. Määriteosana oleva *oma* taipuu kaikissa esiintymissä perusosan tavoin.

► Toropainen SJ 57 65; VKS 2021 *oma+tieto*.

omativiys s. 'itsekkyyys, oman edun tavoittelu' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-515] ia leutenyt olema / quinga lihan ylenwisuus / ia **omantiwiudhen**
caualus / meiden tyhijen lihan / sen loonnolisen / ylespaijsunun /
corckian / Inhimillisen ymmerdhyxen / nijte iärckien leutemisie ia woijma /
eij itzeens tydhytte

Adjektiivista (→) *oma* ja substantiivista *tiviys* (→ *tiveys*) muodostettu yhdyssana, jota ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä.

► VKS 2021 *oma+tiiviys*.

omatunto s. 'omatunto' | (1544) 125 esiintymää

- [A-I-419] wlgoswodhata sinun Laupiudhes meiden pällen / ettes nijte
andexiannaijsit / ioijta **omatundo** waroijsi
- [A-I-754] O HERRA Jesu Christe / sine ioca haawoijsudhen **omaintundoin**
aijnoa läkeri olet
- [A-II-434-[ROM-7:00]] Mutta coska se wanha Inhiminen / quin on Syнди /
coolepi Armon cautta / nin **Omatundo** tulepi Synniste wapaaxi / nin / ettei
Lakican sillen taidha yleskihoitta **Omantunnon** päle candaman.
- [A-II-558-[KOL-2:00]] Eipe miteken ole nin coua meite watan / quin **Omatundo** /
iolla me ninquin omasta Käsikirioituxesta ylitzetodhistetaan
- [A-III-60-[1PT-3:21]] Senteden ombi caste yxi hyue **Omantunnon** Lijtto
Jumalan tykene

Adjektiivista (→) *oma* ja substantiivista (→) *tunto* muodostettu yhdyssana, joka yleensä on käänkösvastine latinan sanalle *conscientia* tai saksan sanalle *Gewissen*. Latinan ja saksan sanat samoin kuin ruotsin vastaava *samvet, samvete* ovat olleet monimerkityksisiä ('tieto, tiedon osallisuus, tietoisuus, vakaumus, omatunto')

yms.). Agricolan sana ei ole sananmukainen käännöslaina, sillä valitsemalla alkuosan *oma* Agricola on Lutherin teologiaa noudatellen halunnut korostaa ihmisen omaa tietoisuutta. *Omatunto* on ilmeisesti Agricolan itsensä muodostama sana, sillä samanaikaisissa käsikirjoituksissa käytetään muita ilmaisuja (*omatuntomus*, *mieli*, *mielitalito*). Agricolalla Vanhan testamentin osissa esiintyy synonyymina myös (⇒) *omatieto*. *Omatunto*-sanan määriteosana oleva *oma* voi Agricolalla taipua perusosan mukaan tai jäädä taipumatta.

► SAOB 1964 *samvete*; Schmeidler 1973 SUSÄ 72; Toropainen 2015 SJ 57 65; VKS 2021 *oma+tunto*.

omatuntoinen s. tai a. 'jolla on (heikko) omatunto' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-453-[ROM-15:00]] Ninquin se edhelinen Cap. neuuopi nijnen heicoin **Omatundoisten** cansa kieumen.

Johdos substantiivista (⇒) *omatunto*.

► VKS 2021 *oma+tuntoinen*.

omaus s. 'ominaisuus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-468] O Sine cumartapa pyhe hengi / ioca sen caikiwaldian colminaijsuden pätet / Iseste / ia poiasta wloskieudhen / caikissa molemilla ydhencaltainen / mutta waijuoin personan **omaudhes** eroijtettu

Johdos nominista (⇒) *oma*. Samaa johdosta ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä.

► VKS 2021 *omuus*.

omavaltainen a. 'omavaltainen, omapäinen' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-57] hen on lehes nehnyt / ette sinun Wanha Adamis tactopi ylen irtainen ia **omawaltainen** olla / ottapi wallan sinun päles / ia ombi sinulle ylen wäkeue.

Adjektiivin (⇒) *oma* ja substantiivin (⇒) *valta* muodostamasta sanaliitosta johdettu adjektiivi, jota ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä.

► VKS 2021 *oma+valtainen*.

omega s. 'omega, kreikkalaisten aakkosten viimeinen kirjain' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-673] Alpha ia **Omega** / se on / Alcu ia loppu

Sitaattilaina, joka juontuu alkuaan kreikankielisestä kirjaimen nimityksestä *ô méga* 'iso o'.

► SAOB 1950 *omega*.

omena s. 'omena, hedelmä' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-23] Telle kwlla sopi södhe – – Perunat / **Omenat** / ia hedhelmet
- [A-II-9] Inhiminen parca hemme oli wskoman / eike luulut nin todhen asian oleuan Jumalan mieles / ios hen sijte kieltyste **Omenasta** söisi.
- [A-II-708-[ILM-18:14]] Ja ne **Omenat** ioita sinun Sielus himoitzepi / ouat sinusta poisueltetyet

Sanalla on varmoja vastineita vain eräissä lähisukukielissä. Mahdollisia vastineita on lähisukukielten lisäksi mordvassa, mutta sanojen äännesuhteet ovat siinä määrin epäsäännölliset, että rinnastukset on katsottava epävarmoiksi. Myös alkuperä on epäselvä. Sanaa on arveltu iranilaiseksi lainaksi, sillä samantapaisia omenan nimityksiä on myös iranilaiskielissä, esim. jidghan *āmuno* tai *amun*.

► SKES 1958 *omena*; Joki Vir. 1963 134–142 ja 1973 SUST 151 295; UEW 1988 718; Hahmo 1994a 147–149; SSA 1995 *omena*; Häkkinen & Lempiäinen 2011 224–226; EES 2012 *ōun*; NES 2020 *omena*; VKS 2021 *omena*.

omenapuu s. 'omenapuu (*Malus*)' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-129-[KV-2:3]] Quin **Omenapw** / Metzepuidhen seassa / nin ombi minun Rackahan / Poicain keskelle.
- [A-III-633-[JOEL-1:12]] Winapw poisquiuaisi / ia Ficunapw on lahoinut / Nin mös se Granatinpw / Palmupw / **Omenapw** / ia caiki Kedhon Pwdh ouat poisquiuatut

Substantiiveista (→) *omena* ja (→) *puu* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *omena+puu*.

omistaa v. 'ottaa t. saada omakseen, omistaa' | (1544) 72 esiintymää

- [A-I-132-[NEH-9:15]] Ja sanoijt heille / ette he menisit / ia **omistaijsit** maan / ionga ylitze sine kädhes nostanut olet / sen heille andaxes.
- [A-I-479] iuri nijn / quin me io olisim Taijwahan **omistanut** / ia ninquin me olisim ialomat / ia caikein särpimät sinun Silmeis edhes
- [A-II-34-[MT-5:00]] Perimen) Mailma lulepi maan **omistauans** / ia nautitzeuans tauarans / coska hen wäkiualda tekepi.
- [A-III-695-[HAB-1:11]] Silloin he ottauat vdhen mielen / edesmeneuet ia synditekeuet. Ja sijte teuty heiden Woittons heiden Jumalans **omistetta**.

Verbillä on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on johdos nominista (→) *oma*. Rinnalla esiintyy myös samakantainen johdos (→) *omastaa*.

► SKES 1958 *oma*; SSA 1995 *omistaa*; NES 2020 *omistaa*; VKS 2021 *omistaa*.

ommella v. 'ommella' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-116-[MK-2:21]] Eikengen wtta Paicka **ombele** wanhan waattein / mutoin se wsi Paicka reuäise quitengin sijte vanhasta / ia lepi tule pahemaxi.

- [A-III-457-[JES-1:6]] eipe miten terueytte henesse ole. Waan Haaua ia sinimaria ia wiharacot / iotca euet ole **ommellut** / eike sidhotut / eike Öliulle siueltyt.

Verbillä on etymologisia vastineita kautta itämerensuomen. Mahdollisena vastineena on pidetty myös saamen substantiivina *oppal*, joka merkitsee naskalia. Sanan alkuperä on epäselvä. Sitä on yritetty yhdistää *umpi*-vartaloon, mutta tätä yhteyttä pidetään nykyään kansanetymologisena, ei todellisenä.

► SKES 1958 *ommella*; SSA 1995 *ommella*; EES 2012 *ömblema*; NES 2020 *ommella*; VKS 2021 *ommella*.

onki s. 'onki' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-11] Ninquin iocu jsai Cala / mwdh pienet Calat ylesniele / nin se itze taas söötetulle **Ongella** otetan.
- [A-II-71-[MT-17:27]] mene merelle / ia heite **onges** / ia se cala / iongas esin saadh / ota ia awa henen suuns

Sanalla on etymologisia vastineita ainakin itämerensuomessa ja saamassa. Mahdollinen vastine on myös marin *ongo*, joka merkitsee koukkua, silmukkaa tai rengasta. Sanaa on arveltu hyvin vanhaksi indoeurooppalaiseksi lainaksi, sillä myös useissa indoeurooppalaisissa kielissä on muodoltaan ja merkitykseltään samantapaisia sanoja, esim. latinan *uncus* 'koukku' ja liettuan *ánka* 'silmukka'. Vanhaa indoeurooppalaista lainaetymologiaa uskottavampi ratkaisu kuitenkin on, että sana on germaaninen laina. Kantagermaanista lähtömuotoa **angan-* edustavat esim. muinaisyläsaksan *ango* 'piikki, saranakoukku' ja keskiyläsaksan *ange*, joka merkitsee myös onkea. Myös skandinaavisista kielistä löytyy ongenkoukkua merkitseviä vastineita.

► SKES 1958 *onki*; Joki 1973 SUST 151 295–296; UEW 1988 719–720; SSA 1995 *onki*; LÄGLOS 1996 *onki*; Koivulehto 1999c SUST 237 254; EES 2012 *ōng*; Holopainen 2019a 161–162; NES 2020 *onki*; VKS 2021 *onki*.

onkia v. 'urkkia, tavoitella' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-203-[LK-11:54]] Ja wäigyit hende ia etzit iotakin henen suustans **onghia** / iosta he saisit canda henen pälens.
- [A-III-285-[PS-52:3]] Sinun Kieles **ongipi** wahingon ielkin / ia leickapi walhellans ninquin tereue Partaweitzi.

Johdos substantiivista (⇒) *onki*.

► VKS 2021 *onkia*.

onnellinen a. 'onnellinen, onnekas, menestyskäs' | (1544) 17 esiintymää, myös Westh

- [A-I-107] Ja annais ette meiden Neuuo / wirghat / Teghot ia Töödh **onnelliset** olisit / ia caikiten kiennysit sinun aijnnoan Pyhen Nimes kijtoxexi

- [A-I-661] Anna sijs ette sinun siughnauxellas / teme matka kunda madhaijs olla meille **onnellinen**
- [A-III-665] henen sarnans cautta / se Kuningas Jerobeam / nin **onnellinen** oli / ette hen caiki iellenswoitti / mite Hasael se Syrian Kuningas / oli Israelin Waldakunnast poisottanut.

Johdos substantiivista (→) *onni*.

► VKS 2021 *onnellinen*.

onnellisesta *adv.* 'onnellisesti, onneikkaasti' | (1549) 4 esiintymää

- [A-III-21] Sitte heidhen auioskeskunsa **onnellisesta** ia autuasta menestypi.
- [A-III-261-[PS-37:7]] Odhotta HERRA / ia wartioitze hende / ele kiuoittele ylitze sen / ionga mieliwalta **onnellisesta** menestypi.

Adjektiivin (→) *onnellinen* elatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

► VKS 2021 *onnellisesti*.

onnetoin *a.* 'onneton, kurja, epäonninen' | (1544) 10 esiintymää, myös Westh

- [A-I-164-[JUDIT-9:17]] O HERRA / Taijuahan Jumala Weden loija ja caikein loondocappaleiden HERRA / cuule minun **onnettoman** / ja wihileitzen rucouxen
- [A-III-49-[SIIR-10:9]] Mites coreilet sine **onnetoin** mulda ia tuhca
- [A-II-703-R] Harmagedon / Se on / cadotetut Sotiat / kirottu Sodan hangitus / eli **onnettomat** Sotamiehet.

Johdos substantiivista (→) *onni*.

► VKS 2021 *onneton*.

onnettomasti *adv.* 'onnettomasti, epäonnisesti' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-835] Josias sodhan nosti / ehcke hen oli pyhe Kuningas / ennettein Jumala tacton / sentedhen se **onnettomasti** kieui.

► VKS 2021 *onnettomasti*.

onnettomuus *s.* 'onnettomuus, vastoinikäyminen, epäonnisuus' | (1544) 34 esiintymää

- [A-I-152-[DAN-9:14]] Sentehden eij ole mös HERRA wijpynyt temen **onnettomuden** cansa / mutta on andanut sen meiden ylitze kieude
- [A-III-57] Minun racas welien / Sine kyllle wskot ette caiki cappaleet / olkon se Sairaus / murech / kipu / waiua / eli mike **onnettomus** se taita olla / caiki ne tuleuat sijte caikiualdiasta Jumalasta
- [A-III-290] **Onnettomus** se on / Se wahingo ia packo quin he minulle tekeuet.
- [A-III-552-[JER-23:17]] Teille hyuesti keupi. Ja caikille iotca heiden sydhemens lwlon ielkin waeldauat he sanouat / Ei tule ycten **Onnettomust** teiden pälen.

- [A-III-784-[5MS-28:20]] HERRAN pite sinun secas lehettemen Nelghien ia Isomisen / ia **Onnettomuxen** caikissa / iotcas eteesotat tedhexes

Adjektiivista (→) *onnetoin* johdettu substantiivi. Agricollalla sana ei vielä esiinny tapaturman tai muun onnettoman sattumuksen merkityksessä.

► VKS 2021 *onnettomuus*.

onnettuus s. 'onnettomuus, vastoinkäyminen, epäonni, kärsimys' | (1544) 11 esiintymää

- [A-III-428-R] Cannet) Ettei meille ychten **Onnetust** / tauti ia rangastust tapactuis. Waan saisim caikinaista kylle.
- [A-III-661] Ja se tosin on sangen tarpelinen Lohutos ia yxi hyue Obadia / semotoises **Onnettuxes**.
- [A-I-259-[PS-7:15]] Catzo henelle ombi paha mielese / **Onnetutta** hen raskas on / Mutta henen pite wäryte synnyttemen.
- [A-I-259-[PS-7:17]] Henen **Onnetuxen** pite henen päens pälle tuleman / Ja henen wärydhens pite henen Lakipäällens langeman
- [A-III-372-[PS-107:12]] Senteden teuty heiden Sydhemens **Onnettudhen** cansa waiuatta / nin ette he langesit / ia eikengen heite autanut.

Substantiiviin (→) *onni* perustuva johdos, jonka välitön kantasana on abessiivi-muoto *onnetta*. Johdostyyppi on itäsuomalainen.

► Ojansuu 1909a 105–107; VKS 2021 *onnettuus*.

onni s. 'onni, onnellisuus, menestys' | (1544) 26 esiintymää

- [A-I-11] Mites tadhut niyn szöö ia ioo. ios **onni** sinun cochtudhen szoo.
- [A-I-508] O HERRA / siughna meite – – ette me caiki meiden eliaijghan / aijna sielle näkisime Jerusalemin **onnen** ia menistyxen
- [A-II-83-[MT-21:00]] Hosianna) se on Somexi sanottu / Ah auta / eli ah anna apu / **Onni** / terueys ia Rauha.
- [A-III-265-[PS-39:0]] On yxi Lohutos wistan site Pahannost / quin tulepi Jumalattomidhen **Onnist** ia Mötekieumisesta

Sanalla on etymologisia vastineita lähisukukielissä ja saamessa. Sen alkuperä on toistaiseksi vailla lopullista selvitystä. Sitä on arveltu johdokseksi samasta sanavartalosta, josta juontuu myös (→) *osa*. Sanojen välillä vallitsee sellainen merkitysyhteys, että sekä *onni*- että *osa*-sanaa on vanhastaan käytetty merkityksessä 'koh-talo, osuus'. Rinnastus on kuitenkin äänneseikkojen takia hyvin epävarma. Toisen selityksen mukaan *onni* kuuluisi yhteen ikivanhan *onsi*-san kanssa. Tämän eräät taivutusmuodot (esim. genetiivi *onnen*) ovat nykyäänkin samanlaisia *onni*-san vastaavien muotojen kanssa. Toisaalta *onni*-sanalla on eräissä murteissa muotoja, jotka selvästi näyttävät kuuluvan *onsi*-san paradigmaan, esim. Vermlanin savolaismurteessa *oman onteesa nojaan jeännä* 'jäänyt oman onnensa nojaan'. Tällaiset muodot on kuitenkin yleensä katsottu eri alkuperää olevien mutta rakenteeltaan toisiaan muistuttavien *onni*- ja *onsi*-san sekaantumisesta johtuviksi,

sillä merkityserot tekevät yhdistämisen vaikeaksi. Mahdotonta tämä ei kuitenkaan ole: ikivanha *onsi* on alkuaan voinut merkitä tyhjää tilaa, sitten tilaa tai paikkaa ja lopulta myös hyvää tai huonoa tilannetta. Viimeksi mainitussa merkityksessä sana olisi saattanut eriytyä myös muodoltaan ja vakiintua kieleen *onni*-asuisena. Joka tapauksessa *onni*-sanan rakenne (geminaatta *-nn-* sanan sisässä) viittaa siihen, ettei sana sellaisenaan voi kuulua kielen vanhimpiin sanastokerrostumiin. Kolmantena selitysvaihtoehtona onkin tuotu esiin vanhan indoeurooppalaisen lainan mahdollisuus. Sanalle rekonstruoitua esigermaanista lähtömuotoa **w_h(H)-* edustaa esimerkiksi muinaisyläsaksan *wunna* tai *wunnia* 'riemu, nautinto, onni, autuus'.

► SKES 1958 *onni*; Joki 1973 SUST 151 298 *osa*; EEW 1982–1983, 4028–4031 vir. *ōnn*; Anttila & Uotila Vir. 1985 447–453; SSA 1995 *onni*; Koivulehto 2003 306 alk.; EES 2012 *ōnn*; NES 2020 *onni*; VKS 2021 *onni*.

onnistettu *a.* 'koverrettu, louhittu' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-134-[NEH-9:25]] he woijttit mwrattudh Caupungit / ia lihauan maan / ia omistit hoonet teunens caikinaist hywuyt / **Onnistetudh** caijwot / Winatarhat / Oliotarhat / ia puudh / ioijsta moni hercku södhen

Partisiippimuoto verbistä *onnistaa* 'kovertaa, louhia', joka on johdos ikivanhaan perintösanastoon kuuluvasta, onttoa tilaa merkitsevästä *onsi*-sanasta (→ *onsa*). *Onnistaa* ei esiinny Agricolalla persoonamuotoisena verbinä.

► VKS 2021 *onnistaa*.

onopi → **olla**

onsa *a.* 'kovera, ontto' | (1552) 1 esiintymä, myös Westh (*onsi*)

- [A-III-717] **Onsat** / tylset ia teräuet / quin Jocaitzen Hahmot lieneuet.

Sana kuuluu yhteen onttoa, tyhjää tilaa merkitsevän *onsi*-substantiivin kanssa. Tällä on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä ugrilaiskieliin asti, ja se laskeaan vanhaan perintösanastoon kuuluvaksi. Kantasana *onsi* on mainittu Westhin koodeksissa partitiivimuodossa *ontta*. *Onsa*-muotoa ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä.

► SKES 1958 *onsi*; UEW 1988 338; SSA 1995 *onsi*; NES 2020 *ontelo, ontto*; VKS 2021 *onsa*.

ontuva *s.* ja *a.* 'ontuva, nilkuttava, rampa' | (1544) 12 esiintymää

- [A-I-496] Etteij mine mös rumihin cautta **onduu**a ole / sokia / Turilas eli waija / Mutta teruexi / cokonaisexi / ia wäkeuexi sine minua rakensit
- [A-II-51-[MT-11:5]] Sokiät saauat nägöns / **Onduuat** keuet / Spitaliset puhdistetan / ia Cwroit cwleuat / ia Colluet ylesheräteten
- [A-II-72-[MT-18:8]] Parambi on sinun elemehen **onduuana** siselkieudhe / taicka raiarickon / quin sinulla olis caxi kätte ia caxi ialca / ia heiteteisin siihen ijancaikiseen Tuleen.

- [A-III-759-[MAL-1:8]] Ja quin te vffrat iotakin **onduuu** eli Sairasta / nin eipe seken pahaxi sanota

Verbin *ontua* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina. *Ontua* ei esiinny Agri-colalla persoonamuotoisena verbinä. Sillä on vastineita eräissä lähisukukielissä, ja se on selitetty johdokseksi ikivanhasta *onsi*-sanasta (→ *onsa*).

► SKES 1958 *ontua*; SSA 1995 *ontua*; NES 2020 *ontua*; VKS 2021 *ontuva*.

ontuvainen s. tai a. 'ontuva, rampa' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-678-[MIK-4:6]] sille aialla / sano HERRA Jumala / mine tadhon sen **Onduuaisen** coota / ia sen poishylietun cocon saatan

Johdos nominista (→) *ontuva*.

► VKS 2021 *ontuva*.

onychinus s. 'onyks' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-134-[1MS-2:12]] Ja sen maan culda ombi callis / ia sielle mös on Bedellion ia se callis kiui **Onychinus**.

Sitaattilaina keskiajan latinan sanasta *onychinus*, joka perustuu korukiven kreikan-kieliseen nimitykseen *ónyx* ja tästä muodostettuun adjektiiviin *onúkhinos*.

► SAOB 1950 *onyx*; VKS 2021 *onyksi*.

oo → **o**, **oo**

opetos → **opetus**

opettaa v. 'opettaa, saarnata, levittää oppia, kouluttaa, neuvoa, ohjeistaa, totuttaa, näyttää; opettaa kurittamalla' | (1543) 412 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-11-[MK-16:15]] MEngette wlgos caiken mailman / ia **opetaca** Euangelium caikille canssalle.
- [A-I-92] Joca tas Latinan wnochtta. heijust se Canssans **opetta**.
- [A-II-119-[MK-4:1]] JA taas rupesi hen **opettaman** meren tykene ia cokounsi palio Canssa henen tygense
- [A-III-79] **Opettaca** Pacanat / se on / sijrteke heite pahudesta nin totutehen
- [A-I-610] Nijn me sijs rucolema sinun peretoina laupiuttas / ettes raskitzisit meille ledette toijmeliset opetaijat / ja anda sinun pyhen ja teruelisen sanas heiden Suhuns ja Sydhemeehs / nijn / ette he ilman caiki exytusta / madhaijsit **opetta** / ja caiken sinun Keskys wscolisesta toijmitta / ia eij **opetta** / eli sarnata mite sinun Sanas wastian ombi
- [A-I-320-[SIIR-51:33]] Mine olen Suuni awanut / ia **opettanut** / Aijatelca nyt / ia ostacat teillen wisautta

- [A-I-615] Kirianradhut he **opettauat** / mutta sine ymmerdhyxen auaijat
- [A-III-11] Nin manatcan pappi Gummia / ette he **opettauat** Lapselle Ise meidhen / Wskon cappaleet / ia Käskysanat.
- [A-II-77-[MT-19:00]] Mutomat lait **opettauat** hyuie / ia mutomat kieldeuet pahoia / ettei pahemman pide tapachtuman.
- [A-I-168-[lis.ESTB-0:13]] **Opetta** minua puhuman sen Jalopeuran caswon edhes / ja sijrdä henen Sydhemens / että hen iulmastuijs meiden wiholisehen
- [A-I-212-[PS-144:1]] Kijtetty olcon HERRA minun Turwa / ioca minun käteni **opetta** tappeluxen / ja minun sormeni sotahan
- [A-I-269-[PS-25:4]] HERRA osotta minulle sinun Ties / ia **opetta** minulle sinun polghus.
- [A-I-529] Sinun rangastus olcon minun päleni / ia sinun witzas / ioca minun **opettakoon**
- [A-III-651-R] Mine tadhon sinun Curita / ia Mores eli tauat **opetta**.

Johdos vanhaan perintösanastoon kuuluvasta verbistä (→) *oppea*. Myös johdin *-tta-* on kantauralilaista perua. Sekä muodoltaan että merkitykseltään suomen *opettaa*-verbiä vastaavia johdoksia on myös useissa lähisukukielissä.

► Metsikkö 1951 35, 102–105; SKES 1958 *oppia*; SSA 1995 *oppia*; NES 2020 *opettaa*; VKS 2021 *opettaa*.

opettaja s. 'opettaja, kouluttaja, kasvattaja, opin levittäjä, lähetyssaarnaaja, tekstien t. ennustusten selittäjä' | (1544) 85 esiintymää

- [A-I-305] Wastan wlconcullatuit / wäri **opettaij** iotta mackeilla Sanoilla wietteleuet / coska eij whckaus auta
- [A-I-477] TUle pyhe Hengi aijnoa lohutos / totinen totudhen **opettaija** / ia palaua Jumalan rackaudhen Tuli
- [A-II-655-[HEB-13:17]] Olcat teiden **Opettaia**in cwliaiset / ia noudattacat heite / Sille he waluouat teidhen Sieluinna ylitze / ninquin ne iotca lughun sijte tekemen pite
- [A-II-614-[2PT-2:1]] MUtta olit mös falskit Prophetat Canssan seasa ninquin mös teiden seasan tuleuat falskit **Opettaiat** / Jotca segan siselle touat wahingolliset Eriseurat.
- [A-II-578-[1TIM-2:7]] Johonga mine mös asetettu olen Sarnaijaxi ia Apostolixi – – pacanain **Opettaija** Uskosa ia Totudhesa.
- [A-II-28-[MT-3:00]] Phariseuset cutzutan tessä / sencaltaisten Kärmetten sikixi / Sille ette heidhen Isens tapoit Prophetat iotca nijnnen **opettaiat** olit.
- [A-III-200] Jonga ne ylimeiset Theologi ia **Opettaiat** ouat tuscal woinuet teudheliseste itze oppia eli opetta muinen.

Johdos verbistä (→) *opettaa*. Johdoksella on vastineita useissa lähisukukielissä. Koska monet entisajan opettajat olivat saaneet pappiskoulutuksen, merkitsi *opettaja* usein sekä opettajaa että pappia.

► VKS 2021 *opettaja*.

opettaminen s. 'opettaminen, todistaminen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-313-[AP-1:3]] hen mös Kersimisens ielkin oli itzens eleuexi osottanut moninaisen **opettamisen** cautta / ia neutteli henens heille Neliäkymende peiue

Johdos verbistä (→) *opettaa*.

► VKS 2021 *opettaminen*.

opettavainen s. ja a. 'joka opettaa, opettaja, taitava opettamaan' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-579-[1TIM-3:2]] Nin pite sis Pisan nuchtettoman oleman / Ydhen Emennen Miehen / walpan / raitihin / siuien / wieroinholhoian / **Opettauaisen**
- [A-II-588-[2TIM-2:24]] Mutta HErran paluelian ei tule olla rijdhaisen / waan siuien olla iocaista wastan / **Opettauaisen** / ioca taita nijte Pahoiija kersie hiliiasudhesa / ia nuchteleuaisen nijte Wasthacoisita.

Verbin (→) *opettaa* partisiippimuodosta johdettu nomini.

► VKS 2021 *opettavainen*.

opettavallinen a. 'opettava, opettavainen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-618] Ja ne caxi mwta Epistolat / ei ole **opettaualliset** waan Rackaudhen ia vskon Esicuuat.

Verbin (→) *opettaa* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi. Samaa johdosta ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä.

► VKS 2021 *opettavallinen*.

opet|us, -os s. 'opetus, opettaminen; oppi, opinkappale, opettavainen puhe t. teksti; ohje, neuvo' | (1544) 98 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-835] SE on / caiki mite Rumis taruitzepi / **Opetusta** / hyue sanoma / Elatos / terweys / rauha *etc.*
- [A-II-16] Nyt ettei yxiken Pappi taicka Opettaia madhaisi laiskudans testelehin sille peitte / ettei hen Latinan eike Rotzin kielen taidha / ia wnottais henen **Opetuxens** wirghan
- [A-I-272-[PS-31:7]] Mine wihan nijte iotca piteuet irdalisen **opetuxen** pälle / Mutta mine Toijuon HERRAN pällen.
- [A-II-68-[MT-16:12]] Silloin he ymmersit / ettei hen käsenyt cauatta leiuen hapatuxest / mutta Phariseusten ia Sadduceusten **opetuxest**.
- [A-II-243] enemitten silloin ylesnoui se Ebioniterin **opetus** / iotca sanoit ettei Christus ennen ollut / quin Maria.
- [A-II-361-[AP-17:19]] Emmekö me mahda tietä / mike wsia **Opetuxi** teme on / iota sine opetat?
- [A-I-767] En olen wäri **opetuxia** / Perkelen wäghytuxia / ia lihan himoiija weltenyt.

- [A-II-369] Se sana / Laki / ei se pidhe tesse nin ymmerttämän quin iocu tadhois sen cansa ymmertä iongun **Opetuxen** / mite Inhimisen pite tekemen eli iettemen.
- [A-III-330-[PS-81:0]] on yxi Manaus coco Seurakunnalle / sijte Ensimeisen / Keskyn **Opetoxest**. Ette se ainoa Jumala tule cumarta / ioca wissille Todhistoxilla ia Sanalla itzens ilmoitti

Johdos verbistä (→) *opettaa*.

► VKS 2021 *opetus*.

opetusisä s. 'opettaja' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-93] Virie Pappi / **Opetusise**. Canssan rocki / quin Eijtin nise.
- [A-I-635] anna meille armo rucoleman / ninquin Christus / meiden mestarin ia **opetusisen** keskenyt on
- [A-II-483-[1KOR-12:28]] Ja Jumala on pannut Seuracunnasa / Ensin Apostolit / Sitelehinne Prophetat / Senielkin **Opetusiset** / Sijtte Ihmein tekiet

Substantiiveista (→) *opetus* ja (→) *isä* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *opetus+isä*.

opetuslapsi s. 'oppilas, opetuslapsi, seuraaja'
(1543) 384 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-529] Tee minua neurexi ia Jumalisexi **opetuslapsexi** / nijnkuttas tottunut olet hyuestitekemen / ette mine aijna sinun caiken mieles ielken waellaijsin
- [A-II-49-[MT-10:24]] Ei ole **opetuslapsi** ylitze Mestarins / Eike paluelia ylitze henen Herrans.
- [A-O-16-[1KOR-11:23]] MEiden Herran Jesus Christus sine öne / iona hen petettin / otti hen leiuon / ia sijtte quin hen kijtti Jumalan / mursi ia annoi **opetuslapsens**
- [A-II-339-R] Discipula / **opetuslapsi**) Ensin hen on vskolnen ia **Opetuslapsi** / sijtte hen palio hyue teki.

Substantiiveista (→) *opetus* ja (→) *lapsi* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla kerran myös sanaliittona, joka rakenteensa perusteella on luokiteltava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *opetus+lapsi*.

opetuspiika s. 'naispuolinen oppilas' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-339-[AP-9:36]] Mutta Joppes oli yxi **Opetuspica** / nimelde Tabea / ioca tulkittu cutzuttan / Metzewohi

Substantiiveista (→) *opetus* ja (→) *piika* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *opetus+piika*.

***opinkappale** s.

Opinkappale ei esiinny Agricolan teoksissa yhdyssanana vaan ainoastaan sana-liittona.

► Jussila 1998 *opinkappale*; VKS 2021 *opin+kappale*.

opinlisäys s. 'oikeasta opista poikkeava lisäys' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-532] Sitelehin hen opetta weltämen caiki wäret Opetuxet / iotca ouat **Opinliseyxet** ia Inhimisten Sädhyt

Substantiiveista (→) *oppi* ja (→) *lisäys* muodostettu yhdyssana.

oppea v. 'oppia, opiskella, tottua' | (1543) 29 esiintymää

- [A-O-1] **Oppe** nyt wanha / ia noori / joilla ombi Sydhen toori. Jumalan keskyt / ia mielen
- [A-I-240-[JES-26:10]] Mutta echke nijnnen Jumalattomaden Armoia tarittaisin / nijn eijuet he quitengan wanhurscautta **oppe**.
- [A-II-552-[FIL-4:11]] Eipe mine täte sano ette minulta iotakin puuttui. Sille mine olen **oppenut** ioissa mine olen / nihin tytymehen.

Verbillä on etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä sekä obinugrilaisissa kielissä. Se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. Sen alkuperäisen merkityksen oletetaan olleen 'käydä katsomassa, kokea (esim. pyydyksiä)'. Tämä merkitys on tavallaan säilynyt myös Agricolan kielessä (→) *oppia*-johdoksessa.

► Metsikkö 1951 1–9; SKES 1958 *oppia*; SSA 1995 *oppia*; NES 2020 *oppia*; VKS 2021 *oppia*.

oppematoin a. 'oppimaton, kouluttamaton' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-322-[AP-4:13]] Sille he vissist tiesit / ette he olit **oppemattomat** / ia Kiriantaitamattomat Miehet
- [A-II-486-[1KOR-14:23]] Coska nyt coko Seurakunda ychten paickan cocontule / ia caiki puhuisit Kielille / ia sinne tulis iocu **oppematoin** / taicka Uskomatoin / eikö he sanoisi Teite Mielipolexi?

Verbin (→) *oppea* kielteinen partisiippi, joka on kiteytynyt adjektiiviksi.

► VKS 2021 *oppimaton*.

oppenut s. ja a. 'oppinut, opillista sivistystä saanut, koulutettu' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-243] Ja teme Lehestuskiria caikilda kircon Esimiehilde ia **oppenuilda** wahuistetan.
- [A-II-592] Ensin hen opetta / mingemotoisen Miehen Pispan eli Piteijehen papin olla tule / nimitten / ioca hurskas / toimelinen ia **Oppenut** on Euangelium sarnaman.

- [A-III-398-[PS-119:99]] Mine olen **oppenuembi** quin caiki minun Opettaiani / Sille sinun Todhistoxes ouat minun puheeni.
- [A-III-498-R] **Oppenu** Kieli / [i]oca ei miteken itzestens tictera / Waan mite hen Jumalalda oppinu on / site hen opetta.

Verbin (→) *oppea* partisiippimuoto, joka on kiteytynyt nominiksi. Sama muoto esiintyy myös liittomuotojen pääverbinä. Agricolalla oppenut esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *kirjanoppenut*, *lainoppenut*.

► VKS 2021 *oppinut*.

oppevainen s. 'koululainen, opiskelija' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-653] **Oppeuajisten** edheste Rucous

Verbin (→) *oppea* partisiippimuodosta johdettu nomini.

► VKS 2021 *oppiva*.

oppi s. 'oppi, mitä opitaan t. opetetaan; oppimiskyky, oppineisuus; koulutus, opiskelu, opetus; oppisuunta, oppisisältö; käsikirja tms. opin kirjallinen esitys; opetus, ohje, neuvo' | (1543) 220 esiintymää

- [A-I-94] heiy Pappi. ioca waan etzi watzans tarpet. Ja eij catzo HERRAS caria. jakain **Opin** Wijna maria
- [A-III-716] Cwlemus **Opin** vastanotta / ios se on wärin eli totta.
- [A-I-497] Olet sine mös sieluni cautta / Hyuen taidhon / tarttuuaisen muiston / wissin toijmen / selkien **opin** / ia lonnoliset ia taualiset auudh / ia mös caiki mwdh hyuet
- [A-II-110] sielle hen asetti Seurakunnan nin swrella **Opilla** ia Elemen hallitoxella / että caiki Christusen Seurajjat / hen saatti henen Esicuuans ielkeen elemen.
- [A-I-654] rucolen – – ette mine kirian **opisa** hyuesti tottuisin / sinua tundemahan ja racastamahan
- [A-III-321-[SIIR-51:36]] Ruuetka **oppia** vastaan / Ninquin swrta hopia Tawarat / ia piteket se / ninquin Swrda culda Rouckiota.
- [A-II-575] Hen ilmoitta ne wäret Pispat ia heiden iouckons taicka Eriseurans / Jotca ninen entisten iwri wastan oleman piti / Jotca mös seke Auioskeskun / ette Roan piti poiskioldemen ia piti iuri wastahacoisen Inhimisten **Opin** ielkin opettaman wastoin site **Oppi** / ionga itze p. Pauali ia mwdh christiliset opettaneet olit.
- [A-III-213] NIn mös esken Pauin **Opin** ala / cumartin iulkisest ia sala.
- [A-III-206] Tesse tosin teudhelinen Theologia ia Jumalan **Oppi** leuten.
- [A-II-16] Ja mwtomat taas haruoin eli eijkenens wijtziuet Sarna päle studerata / ia Canssa parca opetta Ise meiden lukeman sijtteke swremat **Opin** cappalet
- [A-II-6] Mutta se quin Christus Euangeliumis / ia petari ia Pauali muidhen **opin** seasza / monet Keskyt ia **opit** andauat / Ja mös Lain wlostoimittauat / Se meiden tule pite

- [A-II-12] Sille ette caiki Kirioitus Jumalalda wlosannettu ombi tarpelinen seke **Opixi** / nuchtexi / oijennoxexi / ette tauaxi / ioca ombi Wanhurskaudhesa
- [A-III-52] Ja techken Testamenti Kieuhille / eli ychteitzexi tarpexi / ninquin sijnä Sairasten **Opisa** ennen sanottijn.

Johdos verbistä (→) *oppea*. Agricolalla *oppi* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *alkuoppi*, *inhimistenoppi*, *kirjanoppi*, *lohutosoppi*.

► VKS 2021 *oppi*.

oppia v. 'oppia erit. koulutuksen kautta, opetella, omaksua; tottua, ottaa oppia; käydä katsomassa' | (1544) 66 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-5] oykealla sziwulla ia wijmen ouat Kuun Pockstauit / ioysta tutan misse merckise Kw eli Auringo ombi cunaki peiuene / iosta sijtte Sonen iskemys / ynne palio muyden cansa **opitahan**.
- [A-II-3] Jotca kiriat tulis ensin ia päldisken iocaitze Christitun Inhimisen lukia / **oppia** / tuta ia tiete / ette hen taidhais quin wedhen.
- [A-III-320-[SIIR-51:32]] Ja tulcat Scoulun minun tykön / Ja mite teilte puuttu / sen te taidhat tessé **oppia**
- [A-III-666-[JON-1:0]] Teste Jonan Hystoriast me ensin **Opimma** / Ette ioca ei mielellens ia rackaudhest tadho Jumalata seurata / henen teuty site ylenmielens tedhä
- [A-III-708-[SEF-3:5]] Waan ioca amulla hen andapi henen Oikiudhens iulkisest opetta / ia ei lacka. Mutta se Paha Canssa / ei tadho **oppia** häpiemehen.
- [A-III-370-[PS-106:35]] he secoitit heitens Pacanain secaa / ia **opit** heiden Töitens.
- [A-II-97-[MT-25:43]] Mine olin Sairas / ia Fangina / ia ette minua **Oppineet**.

Johdos verbistä (→) *oppea*.

► VKS 2021 *oppia*.

oppimatoin a. 'oppimaton, kouluttamaton' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-19] Mutta se olcohon iocaitzille wijsaille ia **Oppimattomille** neuuottu / olcon se Pappi / Caplani / Teini / coco ychteinen Canssa

Verbin (→) *oppia* kielteinen partisiippi, joka on kiteytynyt adjektiiviksi.

► VKS 2021 *oppimaton*.

oppiminen s. 'katsomassa käyminen' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-2] Sairasten **oppimisest** ia Piteiehen asijsta.
- [A-III-29] Piteiehen asiast ia Sairasten eli Kipiedhen **oppimisesta**.

Johdos verbistä (→) *oppia*.

► VKS 2021 *oppiminen*.

oppinut *a.* 'opetettu, koulutettu' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-498] HERRA Jumala annoi minulle **Oppinuen** Kielen / ette mine taidhan nijlle Wäsinyille aiallans puhua.

Verbin (→) *oppia* partisiippimuoto, joka on kiteytynyt nominiksi. Agricolalla tavalisempi on kantaverbin (→) *oppea* partisiippi (→) *oppenut*.

► VKS 2021 *oppinut*.

oppivainen *s.* ja *a.* 'opiskelija, koululainen; oppivainen, halukkaasti oppiva' (1544) 2 esiintymää

- [A-III-142] Ettes opettaille / ia **oppiuaisille** ymmerdhyxen armolisesta annaisit.
- [A-I-696-[1KN-3:9]] Anna sijs sinun paluelialles **oppiuajnen** sydhen / ette hen taijdaish sinun Canssas domita / ja eroijta hyuen pahasta.

Verbin (→) *oppia* partisiippimuodosta johdettu nomini.

► VKS 2021 *oppiva*.

oras *s.* 'oras, viljan verso' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-684] Siemenet waghosta iteuet / ja edhespuchkeuat / **Oraxet** nouseuat / wardhet caswauat / Laijhot tuleuat / Elot nijtetehtet
- [A-II-59-[MT-13:26]] Coska nyt **oras** rupeis casuaman / ia hedhelmeitzemen / nin näghyit mös ohdacket.

Sanalla on vastine kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se on johdos piikkiä merkitsevistä sanasta *ora*, jolla on lähisukukielten lisäksi vastineita saamessa, mordvassa ja unkarissa. Sanavartalo on alkuaan arjalainen eli indoiranilainen laina, jota lainanantajataholla edustaa mm. muinaisintian *ārā* 'naskali, pora'.

► SKES 1958 *ora, oras*¹; Joki 1973 SUST 151 296; UEW 1988 342; SSA 1995 *ora, oras*¹; Holopainen 2019a 161–162; NES 2020 *ora, oras*; VKS 2021 *oras*.

oratio *s.* 'rukous' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-202] Monicahdat ouat **Orationes** / se on / Rucouxet.

Sitaattilaina latinan sanasta *ōrātio*, joka alkuaan tarkoittaa puhetta. Agricolan ainoa tekstiesiintymä on latinan mukaisessa monikkomuodossa. Sen lisäksi sana esiintyy useita kertoja Rukouskirjan latinankielisissä otsikoissa ja latinankielisissä sitaattilauseissa.

orava *s.* 'orava' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-213] Nyrckes / **Orauat** annoi Metzast / Hittauanin / toi Jenexet Pensast.

Sanalla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä permiläiskieliin ja mahdollisesti samojediiin asti. Sanavartalo kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. Varsinainen vartalo-osa on *ora*, sanan loppuosa *-va* on johdinta.

► SKES 1958 *orava*; UEW 1998 343; SSA 1995 *orava*; EES 2012 *orav*; NES 2020 *orava*; VKS 2021 *orava*.

ori, orhi s. 'ori, täysikasvuinen kuohitsemaaton uroshevonen' | (1543) 55 esiintymää

- [A-O-18-[PS-147:10]] Eij henen tactonsa ole **orin** wekeuxesa / eike mös miehen särisse ombi henen mielennoude.
- [A-I-276-[PS-32:9]] Elket olco ninquin **Orihit** ia Mwlit / iotca eijuet ymmerrdhä / Joijlle pite suhun padaman Switzet ja Ohijat
- [A-III-630-[HOS-14:4]] Eipe Assurin pidhe meite auttaman / enge me tadho sillen astua **Orieten** päle
- [A-III-736-[SAK-6:2]] Ensimeisen Rattan edes olit Ruskiat **Orhit** / ia sen toisen Rattan edes olit Mustat **Orhit**.
- [A-III-754-[SAK-14:15]] Ja silloin pite teme Rangastus ylitzekeumen / **Orichten** / Mulein / Cameliën / Asein / ia caikinaisten Eleinden iotca ninen Sotawäes ouat

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Se on selitetty johdokseksi piikkiä, kairaa, naskalia yms. merkitsevistä sanasta *ora* (→ *oras*). Tässä uroshevosen tapauksessa *oran* on ajateltava merkitsevän siitintä. Sanan lopussa on vanhastaan ollut johdinta edustavasta konsonantista kehittynyt jäännöslopuke, joka osasta murteita on kadonnut mutta etenkin länsimurteissa on heittynyt sanan sisään (*orih* > *orhi*). Suomen kirjakielessä *ori* samoin kuin sen rinnakkaismuoto *orhi* on esiintynyt Agricolaasta alkaen.

► SKES 1958 *ori*; Rapola 1966 322–323; SSA 1995 *ori*; EES 2012 *orikas*; NES 2020 *ori*; VKS 2021 *ori*.

Oritten portti *erisn.* 'Hevosportti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-559-[JER-31:40]] Ja se coco Coolemanlaxo ia se Tuhganpaicka – – haman siihen **Oriten Portin** culman Iteen pein / pite Pyhe HERRALLE oleman.

Substantiiveista (→) *ori* ja (→) *portti* muodostettu sanaliitto, joka on lainamukaelma saman portin muunkielisistä nimistä. Lähin esikuva lienee Lutherin *Rosthor*. Vulgatan vastine *porta Equorum* viittaa yleisemmin hevosiin.

orja s. 'orja, yhteiskunnallisesti alistettu, toisen omistama t. hallitsema ihminen; orjuuden kaltaisessa riippuvuussuhteessa elävä ihminen, palvelija' (1544) 32 esiintymää, myös Westh

- [A-I-136-[NEH-9:36]] Catzo / me olema tenepäijuen **oriat** / Ja sijne maasa / iongas meiden Isilen annoit ette heiden piti sen hedhelmet ia hywuyden sömen / Catzo / sijne sisellä me oriana olema
- [A-I-728] sangen kyllä se olis / ios sine waan minun coriaijisit sinun honoijman **oriaijs** sekan

- [A-II-140-[MK-10:44]] Ja ioca teiste tachto olla ensimeinen / henen pite caikein **oriana** oleman.
- [A-II-270-[JH-8:34]] iocainen quin synnin tekepi / hen ombi synnin **Oria**.
- [A-II-526-[GL-3:28]] Ei ole tesse Judeus eli Greki / Ei ole tesse **Oria** eli Wapah / Ei ole tesse Mies eli Waimo / Sille te oletta caikitynni yxi Christusesa Jesusesa.

Sanalla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä permiläiskieliin asti. Samaan yhteyteen on perinteisesti liitetty myös saamen *oarji*, joka on ilmansuunnan nimitys ja merkitsee eri murteissa etelää, lounasta, länttä, luodetta tai pohjoista. Sana on useissa yhteyksissä selitetty vanhaksi indoiranilaiseksi lainaksi, ja vastineena on esitetty mm. avestan kansannimi *airiia*- 'arjalainen'. Tätä selitystä on kuitenkin pidetty merkityksen kannalta arveluttavana, sillä arjalaiset ovat olleet ylhäistä väkeä, siis orjien ja palvelijoiden vastakohta. On kuitenkin mahdollista ajatella, että arjalaista merkitsevä sana olisi muuttunut orjan nimitykseksi sellaisessa tilanteessa, jossa itseään omakielisellä nimellään kutsuvia arjalaisia olisi joutunut jonkin toisen kansan sotavangeiksi. Toisaalta on esitetty se mahdollisuus, että indoiranilainen sana perustuisikin alkuaan 'vierasta' merkitsevään sanaan, josta suomensukuisten kielten merkitykset olisi helpompi johtaa. Lisäksi *orja*-sanalle on annettu myös toisenlainen indoeurooppalainen lainaselitys. Tämän mukaan **orja* juontuu indoeurooppalaisesta sanavartalosta **woŕǵo-*, joka on tarkoittanut työntekijää. Tämä selitys on periaatteessa mahdollinen, mutta äännehistoriallisesti vähemmän uskottava kuin indoiranilainen lainaselitys.

► SKES 1958 *orja*; Joki 1973 SUST 151 297; UEW 1988 721; SSA 1995 *orja*; Koivulehto 1999c SUST 237 330–331; Parpola 1999 197; EES 2012 *ori*; Holopainen 2019a 164–166; NES 2020 *orja*; Holopainen 2021 SUSA 98 220.

orjamies s. 'miesorja' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-789-[5MS-28:68]] Ja teite pite mytemen teiden Wiholisillen **Orijxmiehixi** ia Orijxiwaimoixi / ia eikengen Ostaia sielle oleman pidhe.

Substantiiveista (→) *orja* ja (→) *mies* muodostettu yhdyssana, jonka ainoassa esiintymässä määriteosa kongruoi perusosan kanssa. Samaa yhdyssanaa ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä.

► VKS 2021 *orja+mies*.

orjan|tappura, orjen- s. 'rikkakasvina kasvava piikkipensas t. -köynnös' (1544) 35 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-365] Henen päens pisteldin **Oriantappurin** Crunull / Ristin hen candoiij olgalans / sinne cussa pinattin
- [A-II-39-[MT-7:16]] Hakeco iocu winamarioi **orientappuroist**? taicka ficunita ohdakeista?
- [A-II-58-[MT-13:7]] Mutamat *langesit* **orientappuroihin** / ia **orientappurat** yleskaswoit / ia läkehytit heiden.

Substantiiveista (→) *orja* ja (→) *tappura* muodostettu yhdyssana. Määriteosana esiintyvä variantti *orjen-* on rakenteeltaan epäselvä. Se on mahdollisesti monikon genetiivin hämartyntä muoto. Se esiintyy 15 kertaa, joten sitä ei voi tulkita painovirheeksi. Sen sijaan yhden kerran esiintyvä *orjanpappura* lienee painovirhe. Raamatun tekstissä *orjantappura* tarkoittaa monenlaisia piikkikäitä rikkakasveja, mutta etenkin Jeesuksen piikkikruunun tapauksessa kyseessä voisi olla oraluppio (*Sarcopoterium spinosum*) tai kärsimyskruunu (*Paliurus spina-christi*). Suomen murteissa orjantappura tarkoittaa etenkin orjanruusua eli koiranruusua (*Rosa canina*).

► Häkkinen & Lempiäinen 2011 145–147; VKS 2021 *orjan+tappura*.

orjantappurainen → orjentappurainen

orjantappurapensas → orjentappurapensas

orjaudenhuone s. 'orjuuden sija t. tila' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-772-[2MS-20:2]] MINE OLEN SE HERRA SINUN JUMALAS / Joca sinun Egyptin maalda vloswienyt olen / sijte **Oriaudhenhonest**a.

Substantiiveista (→) *orjaus* ja (→) *huone* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla kerran myös sanaliittona. Samaa yhdyssanaa ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä.

► VKS 2021 *orjuuden+huone*.

orjaus s. 'orjuus, orjuuden kaltainen alistus- t. riippuvuussuhde' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-132-[NEH-9:17]] he tulit cowakorwajsexi / ia pätens wiputelit ia he riensit heiden **oriaudhens** tyghe / heiden cangiudens cautta
- [A-I-184] Moisen / ja Israelin Lasten Kitoswirsi ette he Pharaonin **Oriaudhest** päsit
- [A-I-726] Cosca mine eckeijen quinga autuasta hengen wapaudhesta / ia quinga swrckian **orijautehen** mine itzeni laskin / nijn mine laijtän minun tompeluttan
- [A-I-727] Ja quin mine lihan himot teutin / nijn mine ilkiesti itzeni wikain **orijauxehe**n kiedhoijn
- [A-II-471-[1KOR-7:15]] Mutta ios se Uskomatoin itzense eroitta / nin anna henen eroitta. Eipe ole welij taicka Sisar sidhottu **orijauteen** semmottois menois

Johdos substantiivista (→) *orja*. Rinnalla esiintyy myös samaa merkitsevä johdos (→) *orjuus*.

► VKS 2021 *orjuus*.

orjavaimo s. 'naisorja' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-789-[5MS-28:68]] Ja teite pite mytemen teiden Wiholisillen Orijxmiehixi ia **Orijxiwaimoixi** / ia eikengen Ostaia sielle oleman pidhe.

Substantiiveista (→) *orja* ja (→) *vaimo* muodostettu yhdyssana, jonka määriteosa kongruoi perusosan kanssa. Samaa yhdyssanaa ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä.

► VKS 2021 *orja+vaimo*.

orientappura → orjantappura

orientappu|rainen, -roinen *a.* 'orjantappuroista tehty' | (1548) 3 esiintymää, myös UpsE

- [A-II-156-[MK-15:17]] Ja he pughetit henen purpuran waattehin / ia he wänsit **Orientappuroisen** Crunon / panit henen pähens
- [A-II-300-[JH-19:5]] Nin Jesus wlosmeni / candaden ychte **Orientappuraist** Kruno / ia Purpura waatetta.

Substantiivista *orientappura* (→ *orjantappura*) johdettu adjektiivi.

► VKS 2021 *orjan+tappurainen*.

orientappura pensas *s.* 'orjantappurapensas' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-124-[IMS-22:13]] Nin Abraham ylesnosti silmens / ia näki ydhen Oinahan tacanans / saruista kijnirippuuan **Orientappura pensahasa**.

Substantiiveista *orientappura* (→ *orjantappura*) ja (→) *pensas* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. Samat osat esiintyvät Agricolalla myös genetiivialkuisena sanaliittona.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *orjantappura+pensas*.

orjuus *s.* 'orjuus, orjuuden kaltainen alistus- t. riippuvuussuhde' | (1544) 11 esiintymää

- [A-I-346] O caikiwaldias Jumala / anna meite (iotca synnin Ikeen alla / sijne wanhasa **orijuxesa** alaspaijnetahan) sinun aijnocaijses wdhen syndymisen cautta / wapadhetta
- [A-II-436-[ROM-8:21]] Sille ette Loondocappalet pite mös wapaxi tuleman sijte turmeludhen **Oriudesta** / siihen Jumalan Lasten Cunnialisen wapautehen.
- [A-III-565-[VLT-1:3]] Juda on fangittu Radholisudhes ia raskaas **oriudhes**

Johdos substantiivista (→) *orja*. Rinnalla esiintyy myös samavartaloinen (→) *orjaus*.

► VKS 2021 *orjuus*.

orko *s.* 'laakso' (myös kuv.) | (1544) 2 esiintymä

- [A-I-792] O caikiwaldias Jumala / racas tajualinen Ise / monella modholla sinun pyhe nimes tesse surulises mailman **orghos** turmellan laijtetan ja pilcatan
- [A-III-129-[KV-2:1]] MIne olen Kedhon Cwckainen / ia **Orghon** Rosi

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä ja eteläsaamessa. Vastineita on esitetty myös etäisemmistä sukukielistä, mutta näitä on äännehistoriallisista syistä pidetty epäilyttävinä. Äännesuhteita on kuitenkin arvioitu uudelleen, ja niiden perusteella sanan on päätelty kuuluvan ikivanhaan perintösanastoon.

► SKES 1958 *orko*; UEW 1988 721; SSA 1995 *orko*; EES 2012 *org*; NES 2020 *orko*; UED 2020 **orko*; VKS 2021 *orko*.

orpo → orvo

orvo, orvoi s. ja a. 'orpo, puoliorpo, turvaton' | (1544) 21 esiintymää

- [A-I-176-[VLT-5:3]] Me olema **orwot** ja Isettömet / Meiden äitit ouat ninquin Lesket
- [A-II-288-[JH-14:18]] Em mine iete teite **Oruoixi** / Mine tulen teiden tygen.
- [A-II-660-[JAK-1:27]] Yxi puhdhas ia Saastatoin Jumalapaluelus teme ombi Isen ia Jumalan tyköne / etzimen nijte **Oruoia** ia Leskie heidhen murehisans
- [A-III-349-[PS-94:6]] Lesket ia Mwcalaiset he tappauat / ia ne **Oruoit** he colettauat.

Sanalla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä unkariin asti. Se on vanhastaan selitetty arjalaiseksi eli indoiranilaiseksi lainaksi, johon on verrattu mm. muinaisintian sanaa *árbha-h* 'pieni, heikko, nuori'. Sekä äännehistorian että levikin perusteella sana voisi olla vanhempikin laina joko indoeurooppalaisesta tai esiarjalaisesta kantakielestä. Agricolalla sanavartalo on aina heikkoasteinen. Nykyasu *orpo* on mainittu Henrik Florinuksen sanakirjassa 1683.

► SKES 1958 *orpo*; Joki 1973 SUST 151 32, 54; UEW 1988 343; Koivulehto 1991 106; SSA 1995 *orpo*; Holopainen 2019a 166–168; NES 2020 *orpo*.

orvo|lapsi, orvoi- s. 'orpolapsi, turvaton olento' | (1544) 10 esiintymää, myös Westh

- [A-I-217-[PS-146:10]] HERRA hen ketke ne wierot / **Oruolapsen** ja lesken hen warielle / Mutta Jumalattomin tieen hen cadhotta.
- [A-I-262-[PS-10:14]] Sinun pälles se Kieuhe itzens lootta / Ja sine olet **Orwolasten** holhoija.
- [A-I-770] Olen mwcalaijsten / **Oruoijlasten** / ia Leskein oijkiutta wärexkiendenyt

Nominista (→) *orvo* ja substantiivista (→) *lapsi* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *orpo+lapsi*.

osa s. 'osa, jako-osa, osasto, jakso; perintöosa, osuus, kohtalo' (1544) 83 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-70] Wodhen nelieste **osasta**.
- [A-II-345-R] Houin parui iagettin neliexi **osaxi** / ette cukin **osa** piti neliexen öete walwoman worons

- [A-III-420-[PS-139:0]] Toises **Osas** rucoellan / Ette seke Jumalan / ia henen Sanans / Ette Seurakunnan Wiholiset huckuisit
- [A-I-812] Se Rucous Ise meiden Seitzemes **osas** lyhikeijsesta pandu.
- [A-I-109-[5MS-32:9]] Sille Herran **osa** ombi henen oma canssans / Jacob ombi hene perimisens noora
- [A-II-214-[LK-15:12]] Ja se Norembi heiste sanoi Isellens / Ise / Anna minulle se **osa** Tauarast quin minun tule.
- [A-II-335-[AP-8:21]] Ei ole sinulla **Osa** eike arpa tesse Sanas
- [A-II-714-[ILM-21:8]] Mutta nijlle Pelcurille ia vskotomille / ia hirmulisille / ia Murhaille / ia Sala uoteisille / ia welholisille / ia Epeiumalisille / ia caikille walectelijlle / heiden **osans** pite olemā sijne Jeruese quin Tulesta ia Tulikiueste palapi / ioca ombi se toinen Coolema.
- [A-III-50] RAcas Welien / Ettes nyt fangittu ia kijniotettu olet sinun pahatecos teden / Nin kijte ia Cunnioita Jumala caiken **osan** edest / ia ele epele ette teme ombi tapactanut ilman henen tadhotans.

Sanalla on etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä ja saamessa. Epävarmoja vastineita on esitetty myös marista ja ugrilaiskielistä. Saamen *oažži* merkitsee 'lihaa, lihaksisto', ja tämä merkitys on selitetty siten, että sanalla *osa* on vanhastaan ollut myös merkitys 'osuus (esim. saaliista)', jolloin lihaosuuden merkityksestä olisi päästy merkitykseen 'liha'. Sanalla on joka tapauksessa jo vanhastaan ollut useita merkityksiä, mm. 'osuus, omaisuus, onni, kohtalo, menestys'. Myös selvästi todettava liha(osuude)n merkitys esiintyy saamen lisäksi vatjassa, etelävirossa ja liivissä. Sanaa on vanhastaan pidetty arjalaisena eli indoiranilaisena lainana. Äännehistorian ja levikin perusteella myös vanhempi lainautuminen esi-indoiranilaisesta tai indoeurooppalaisesta kantakielestä tulee kysymykseen. Alkumuodoksi sopivaa asua **Hanća*- edustaa lainanantajapuolella mm. avestan *qsa* 'osuus'. Agri-colalla *osa* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *kolmasosa*, *kymmenesosa*.

► SKES 1958 *osa*; Joki 1973 SUST 151 298 *osa*; Koivulehto Vir. 1981a 206 ja 1983e SUST 185 erit. 139 ja 151; UEW 1988 333; SSA 1995 *osa*; Koivulehto 1999c SUST 237 308; EES 2012 *osa*; Aikio 2015a SUSA 95 61; Holopainen 2019a 170–171; NES 2020 *osa*; VKS 2021 *osa*.

osainen s. '(Jumalan oma) osanen (kansoista)' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-166-[lis.ESTA-0:15]] Ele **osaista** ylencatzo / iongas Egiptist lunastit

Deminutiivijohdos substantiivista (→) *osa*.

► VKS 2021 *osainen*.

osa|linen, -llinen s. ja *a.* 'osallinen, osallistuja, osana johonkin kuuluva' (1544) 55 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-388] Mine rucolen sinua HERRA / ettes minun mös teste sinun ansiostas **osalisexi** tekisit
- [A-I-508] mine en sinua ratele / mutta sinun cansaperilinen / **osalinen** ia welies olisin

- [A-II-582-[1TIM-5:22]] Ele nopiasti iongun pälle Kättes pane. Ja ele mös **osalinen** ole mwinen synniste.
- [A-II-88-[MT-23:30]] Jos me olisima olluet meiden Isedhen aigoilla / em me olisi olluet **osalliset** heiden cansans Prophetain weres.
- [A-III-325-R] Turilat) Ouat politain Mateleuaiset ia Maaliset piskuiset Eleimet / Ninquin / Hijret / Rotat / Myret – – Politain Lendeueiset / quin ouat Parmat / wapsaiset / Säsket / – – Politain Molemista **Osaliset** / quin Hemhekit Luteet / Teit / Coit / ia mw dh wahingoliset Turilat.

Johdos substantiivista (⇒) *osa*.

► VKS 2021 *osalinen*.

osaliseus s. 'osallisuus, yhteys, pyhän ehtoollisen nauttiminen' | (1544) 18 esiintymää

- [A-I-588] Tee sijs – – ette se sama pyheinpyhe ja sanomatoin Christusen Rumin ja weren **osaliseus** / iotca totisesta ouat Jumalan Rumis ja weri / madhais meisse olla wekeue ja woijmalinen
- [A-II-632-[2KOR-13:12]] JEsusen Christusen meiden HERRAN armo / ia Jumalan rackaus / ia pyhen hengen **osaliseus** / olcohon meiden caikein cansa
- [A-I-591] Jelken **Osaliseudhen** Rucouext. ETte me nyt hengelisella Roghalla / ja taiualisella elatoxella rautut olema / neuresti HERRA me sinua Rucolema / ettes meite opettaisit temen salaudhen **osaliseudhen** cautta / caikia mailmalisia ylencatzoman / ia Taiualisia racastaman

Johdos nominista (⇒) *osalinen*. Rinnalla esiintyy myös samakantainen johdos (⇒) *osalisuus*.

► VKS 2021 *osalisuus*.

osalisuus s. 'osallisuus, yhteys' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-641] henen racastaijallens hen elemen **osalisudhen** lupasi / ia annoi
- [A-I-780] Ja nijn sinun cansas / O taiualinen Ise / madhaijsim ijancaikisen **osalisudhen** saadha
- [A-II-460-[1KOR-1:9]] Sille Jumala ombi waca / ionga cautta te cutzuttut oletta henen Poians Jesusen Christusen meiden Herran **Osalisuteen**.
- [A-II-460-R] **Osalisuteen**) se on / te oletta Christusen cansaperiliset ia Osaliset caikista hene hywuydhestas.

Johdos substantiivista (⇒) *osalisuus*. Rinnalla esiintyy myös samakantainen (⇒) *osaliseus*.

► VKS 2021 *osalisuus*.

osanottaminen s. 'yhteys, osallisuus' | (1543) 6 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-O-10] Mine wskon pyhen Hengen päle Pyhen Christitun seurakunnan / Pyhein **osanottamisen**. Syndijen andexisamisen.

- [A-III-10] Wskotco sine sen Pyhe Hengen päle / ydhen Pyhen Christitun Seuracunnan / Pyhein **Osanottamisen** / Syndein andexiandamisen.
- [A-I-588] Ja mös wscolisten mielehen sen ketkit / iossa me sinun lahiallas / totisen taualisten hywuytten **osanottamisen** ja perimisen olema saanuuet

Sanaliitosta (→) *ottaa* (→) *osaa* johdettu substantiivi.

► VKS 2021 *osan+ottaminen*.

osata, osaita v. 'osua, sattua (olemaan, tekemään tms.); tavoittaa (mielessään), hahmottaa' (1548) 6 esiintymää

- [A-I-799] opetta meite mielelem kerssimen / ios iotakin meiden tachton wstan **osa** sopi.
- [A-II-19] Elken sis iocu Christittu ia Jumalinen Inhiminen – – site pahaxi ottaco / ios tesse esken alghetussa Somenkielen Tulkituxes / iotakin **osa** olla exytty / outo ia camala / eli wdhesti pandu.
- [A-II-530-[GL-6:1]] Jos yxi Inhiminen **osapi** iohungun Wicahan ennetetuxi tulla / Nin te iotca Hengelistet oletta / sencaltaista ylesoiyetka siweydheng Hengese
- [A-III-40] Jos Pappi **osa** tykene olla / eli erinomaisesta sinne cutzutan quin Rumis on / ennenquin se wloswiedhen / Ensin hen machta sen Coollehen Ysteuite neille eli muilla sanoilla lohutta ia wahuista.
- [A-III-210-[PS-E:0]] Paitz / ios iotaki **osa** mwtettu / Bockstauis / Sanois / quin on prentettu.
- [A-I-316-[VIIS-9:16]] Tuscalla me sen **osaijamma** / ioca maan päle on ia töleeste me sen leudhemme / ioca näkywise on

Sanalla on tarkka etymologinen vastine kaikissa lähisukukielissä. Vastineita on esitetty myös etäsukukielistä, mutta nämä eivät suoranaisesti vastaa *osata*-johdosta vaan edustavat tämän kantasanana olevan indoiranilaisperäisen (→) *osa*-sanana muita johdoksia. Agricolan kaksi varianttia edustavat keskenään erilaista muodostustapaa ja taivutustyyppiä. Verbi ei esiinny Agricolalla nykykielen mukaisessa perusmerkityksessä 'olla oppinut, taitaa, kyetä'.

► VKS 2021 *osata*.

osatoin a. 'osaton, vailla osuutta' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-448] ninquin ouat caiki synnyste wighalised / nijn eijkengen olgho armosta **osatoin**
- [A-III-606-[HOS-1:6]] Ja taas hen sikiön synnytti Tytteren / ia hen sanoi henelle. Nimite se Lorihamo / se on (**Osatoin** laupiudest)
- [A-III-607-[HOS-1:8]] Ja cosca hen oli Lorihamon wieroittanut sen **osattoman** Laupiudhesta / nin hen taas sijtti ia synnytti poian

Johdos substantiivista (→) *osa*.

► VKS 2021 *osaton*.

osaveli s. 'osaveli, kumppani, yhteistyökumppani' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-733] Sinua mine rucolen / ettes sinun henges woijtelus – – minun mielen terueliselle ilolla ihastutaijs / ioca sinun maan pelle eleijses / Inhimisen loonnon ielken / iloijn öliolla woijteli / ylitzen quin sinun **osawelies**
- [A-I-632-[HEB-1:9]] Sine racastit Wanhurskautta / ia wihasit wärytte / sentedhen ombi sinun / O Jumala / sinun Jumalas woidhellut Sinun ilo Öliolla / ylitze sinun **Osaueleis**.
- [A-II-541-[EF-5:7]] Senteden elket olco heiden **Osaweliens**

Substantiiveista (⇒) *osa* ja (⇒) *veli* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *osa+veli*.

***osoitella** v.

Verbi *osoitella* tai *osotella* ei esiinny Agricolan teksteissä (⇒ *osotteleminen*).

► Jussila 1998 *osoitella*.

osotos → **osotus**

osottaa v. 'osoittaa, ilmoittaa, näyttää, todistaa, määrätä, suunnata'
(1544) 313 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-5] Mutta täme * merki **osotta** ne hyleityt peiuet (quin cutzutan Dies Aegiptiaci) ioysa ey miteken pide alkaman.
- [A-II-170-[LK-3:7]] Te Kykermetten sikiet / Cuca ombi teille **osottanut** ette teiden pideis welteme sen tuleuaisen Wiha?
- [A-III-622-[HOS-9:15]] mine tadhon heite poisaia / heiden pahan menons teden / minun Honestani. Ja en ycten Rackautta heille sillen **osota**
- [A-I-220-[PS-147:19]] Hen **osotta** Jacobin henen Sanans / ja Israelin henen Tawans / ja Oijkeudhens.
- [A-III-118-[JES-58:9]] Coskas hwdhat / nin hen sanopi / Catzos / tesse mine olen. Ellei sine keten tykenes raskauta / Etke sormelas **osota** / etke pahasti puhu.
- [A-I-269-[PS-25:4]] HERRA **osotta** minulle sinun Ties / ia opetta minulle sinun polghus.
- [A-II-657] Senteden teme Wica kylle **osotta** ettei teme ole iongun Apostolin Epistola.
- [A-III-16] Neme Regulat ia oienuxet lyhikeiseste **osottauat** / quinga Auioskesku / Oikein / Toimelisesta ia Lailisesta alietan ia päätetän.
- [A-I-646] Mutta sine madhat heidhen töens / meite wastan / ninquin hirmusen witzauxen / **osotta**

Verbillä on likimääräisiä vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on johdos substantiivista (⇒) *osa*. Vanhimmassa kirjallisuudessa se on yleensä kirjoitettu Agricolan tapaan asussa *osottaa*.

► SKES 1958 *osata*; Hakulinen 1979 466; SSA 1995 *osoittaa*; EES 2012 *osutama*; NES 2020 *osoittaa*; VKS 2021 *osoittaa*.

osottaminen s. 'osoittaminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-655] Anna meille yxi oijkea cochtolinen cunnian **osottaminen** sinun Jumalista Nimes wastan

Johdos verbistä (→) *osottaa*.

osotteleminen s. 'pilkan kohteeksi ottaminen, pilkkaaminen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-418-[PS-137:0]] Ensimeinen Osa Psalmist on yxi Walitos sijte Babilonian Fangiuxest / Ja sijte Pacanain coriast ia Ylpiest Eikistuxest / pidhoitoxest ia **Osottelemisest**.

Verbin (→) *osottaa* johdoksesta *osotella* muodostettu substantiivi. Verbi *osotella* ei esiinny persoonamuotoisena Agricolan teksteissä.

► VKS 2021 *osotella*.

osot|us, -os s. 'osoittaminen, todistaminen; hakemisto, sisällysluettelo' (1544) 3 esiintymää, myös Westh

- [A-II-462-[1KOR-2:4]] Ja minun Puhon ia minun Sarnan / ei ollut caunistetuissa Jutuisa Inhimisten wijsaudhen ielkin / Mutta Hengen ia wäen **osotuxesa**
- [A-III-190-[AP-1:3]] osotti hen itzens eleuene Apostoleille kersimisense ielkin moninaisen **osotoxen** cautta / ia neytteli henens heille neliekymmente peiue
- [A-I-871] Index / Registeri / eli **Osotus** / quin monda päcappalechta tesse Rucouskiriasa ouat ia cussa Platis cuki leutehen.

Johdos verbistä (→) *osottaa*.

ostaa v. 'ostaa, hankkia, lunastaa omakseen' | (1544) 56 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-320-[SIIR-51:33]] Aijatelca nyt / ia **ostacat** teillen wisautta / ette te ilman Rahata sen taidhat saadha
- [A-II-63-[MT-14:15]] Laske Canssa tykyes kylijn menemen / ia heillense roca **ostaman**.
- [A-II-286-[JH-13:29]] **Osta** mite taruitan Juhla peiuen waraxi
- [A-II-335-[AP-8:20]] Olcoon sinun Rahas sinun cansas cadhotuxes / Ettes lwlet Jumalan Lahian oleuan Rahoilla **ostettauan**.
- [A-II-614-[2PT-2:1]] falskit Opettaiat / Jotca segan siselle touat wahingolliset Eriseurat. Ja poiskieldeuet mös sen Herran ioca heite **ostanut** on

Verbillä on tarkkoja etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä. Saamen *oastit* saattaa olla joko vanha laina itämerensuomesta tai sitten omaperäinen johdos sanavartalosta, joka esiintyy mm. ruotsinsaamen sanassa *åses* 'kauppatavara'. Myös itämerensuomen verbit näyttävät olevan johdoksia *osa-* tai *vosa-*tyyppisestä vartalosta, jolla on vastineita permiläis- ja ugrilaiskielissä. Sanavartalo on ilmeisesti

hyvin vanha indoeurooppalainen laina. Alkumuodoksi sopivaa juurta **wes-*, **wos-* edustavat indoeurooppalaisella taholla esim. heetin *wašija-* 'ostaa, hankkia' ja muinaisintian *vasnám* 'hinta, arvo'.

► SKES 1958 *ostaa*; Joki 1973 SUST 151 298; UEW 1988 585; SSA 1995 *ostaa*; Koivulehto 1999b 210; EES 2012 *ostma*; NES 2020 *ostaa*; VKS 2021 *ostaa*.

ostaja s. 'ostaja, asiakas' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-80-[MT-21:12]] Ja Jesus siselkeui Jumalan Templijn / ia wlgosaioi caicki myiet ia **ostaiat** Templist.
- [A-III-789-[5MS-28:68]] teite pite mytemen teiden Wiholisillen Orijxmiehixi ia Orijxiwaimoixi / ia eikengen **Ostaia** sielle oleman pidhe.

Johdos verbistä (→) *ostaa*. Samassa merkityksessä esiintyy myös partisiippi (→) *ostava*.

► VKS 2021 *ostaa*.

ostava s. 'ostaja' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-226-[LK-19:45]] hen Templin siselkeui / rupeis wlosaijaman henes **Ostauit** ia Myypie

Verbin (→) *ostaa* partisiippimuoto, jota on käytetty substantiivina. Samassa merkityksessä esiintyy johdos (→) *ostaja*.

► VKS 2021 *ostava*.

osuttaa v. 'osoittaa, näyttää' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-470] sine olet meite opettanut / ette me / sen saman wscon / ia sinun cutzutuxes cautta / otolisen ia totisen palveluxen **osuttoma**
- [A-I-468] Anna minulle site armo – – Joka minulle oman syndijen malkan / eli ricotusten palioudhen **osutais** / ia nijte murhectiman saattais

Verbin (→) *osottaa* vanha variantti, jolla on laajalti vastineita itämerensuomalaisissa kielissä. On epätodennäköistä, että se olisi *osua*-verbin johdos, koska tämä ei esiinny lainkaan vanhassa kirjasuomessa eikä myöskään lähisukukielissä.

► SKES 1958 *osoittaa*; SSA 1996 *osoittaa*; VKS 2021 *osuttaa*.

ota s. 'sota-ase, teräase, pistin; suojavalli' (myös kuv.)
(1544) 11 esiintymää, myös Westh

- [A-II-431-432-[ROM-6:13]] Ja elkete andaco teiden Jesenitenna Synnin **Odhaxi** wärytehen / Mutta andaca itze teiten Jumalalle ninquin ne / iotca Colluista ouat wirghonneet / ia teiden Jesenet / Jumalalle wanhurskaudhen **Odhaxi**.
- [A-II-491-[1KOR-15:55]] COLEMA / cussa on sinun **Otas?** HELVETTI / cussa on sinun woittos?

- [A-I-254] *cosca hen itzens Sanoilla ia cappaleilla pyhiste Ramatusta / henen oman ymmerdhyxens / ia hywen lwlons ielken cootut / ombi harniskoijnut / silloin tule sijne caiki sulat wahwat Mwrit ia **odhat** olla /*

Sanalla on laajalti vastineita kautta uralilaisen kielikunnan. Nämä merkitsevät mm. patoverkkoa, aitausta, pihaa, kylää, linnoitusta tai (alkuaan aitauksella suojattua) kaupunkia. Toisaalta mahdolliseksi vastineeksi on arveltu marin ja obinugrilaisten kielten keihästä, pistintä tai piikkiä merkitsevää sanaa, joka äännehistoriallisesti sopii huonommin itämerensuomen *ota*-sanana yhteyteen. Mahdollisesti jonkinlaisen esteen, esim. padon tai pystyyn pistetyistä paaluista tai seipäistä rakennetun varustuksen merkitys on *ota*-sanalla alkuperäinen, ja tältä pohjalta sana on siirtynyt myös aseena käytetyn teräväpäisen seipään tai muun pistimen nimitykseksi.

► SKES 1958 *ota, otava*; UEW 1988 577–578; SSA 1995 *ota, otava*; EES 2012 *oda*; NES 2020 *otava*; VKS 2021 *ota*.

otava s. ’tähdistö, tähtikuvio, erit. Seulaset’ | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-34] Yxi taulu iosta tutan kutka hetket ioku Planeta eli **Otaua** hallitzepi
- [A-III-650-[AM-5:8]] Hen tekepi **Otauan** ia Idhantedhen / Joca pimeydhest amun / Ja peiuest / pimien öen tekepi.
- [A-III-650-R] **Otauan** Jotca Grekit Pleiades / Latini Vergilias cutzuuat / in Signo Tauri / seitzemen tecte.

Johdos sanasta (⇒) *ota*. Sanalla on sekä tarkkoja että likimääräisiä vastineita lähisukukielissä. Suomen vanhassa kirjakielessä ja murteissa *otava* merkitsee myös lohiverkkoa, ja tämän katsotaan olevan sanan alkuperäinen merkitys. Tähtikuvion nimeksi *Otavan* on selitetty siirtyneen sen perusteella, että tähtikuvio muistuttaa muodoltaan virtaavaan veteen laskettua ja mutkalle taipunutta patoverkkoa. Agri-colan reunahuomautuksen seitsemän tähteä eivät viittaa Isoon karhuun, vaan Seulasten avoimesta tähtijoukosta erottuvaan seitsemän kirkkaamman tähden muodostamaan kuvioon. Selvästi Ison karhun merkityksessä *Otava* mainitaan vuoden 1642 Bibliassa.

► SKES 1958 *otava*; UEW 1988 577–578; SSA 1995 *otava*; NES 2020 *otava*; VKS 2021 *Otava, otava*.

oto|linen, -llinen a. ’otollinen, kelvollinen, sovelias, oikea, suotuista; mieluisa, mielen mukainen’ | (1544) 103 esiintymää, myös Westh

- [A-I-164-[JUDIT-9:16]] eij ole sinulle miennoudhe Orichten wäkeydhes / Eijke coriat algusta ollet sinun **otolis**et / Mutta neuredhen ja siwijedhen Rucous ombi aijna ollut sinun keloollinen
- [A-I-533] Sille ette loonnolis et lahijat ouat hywein ja pahain ychteitzet / mutta wloswalittudhen omahinen lahija ombi armo taica rackaus / iolla ne caunistetut / **otolissa** pidhetän sijne ijancaikisessa elemesä
- [A-I-183-[2MKK-1:26]] ota **otolisexi** teme kijtos wffri / caiken Israelin canssan tehden
- [A-II-504-[2KOR-6:2]] Sille ette hen sanopi / Mine olen **otolisella** aiala sinua cuullut / ia olen sinua Terueydhen päiuene auttanut.

- [A-I-234-[TOB-13:8]] Sentedhen iellens / palacat / te Synniset / ia techkette iotain **otolista** Jumalan edhes / Ja wscokat / ette hen osottapi teille henen laupiuns
- [A-I-376] Caiki meiden aijatoxet / ia teghot / asetta nijn / ette he olisit aijn sinun **otoliset**
- [A-I-821] Ja tellens he lwleuat itzense sinulle **otolisiman** palueluxen tekeues
- [A-II-46-[MT-9:00]] Se on Jumalan **otollisembi** että me keskenem hyue tegeme / quin me wffraisimma.
- [A-III-515-[JES-58:5]] Senkö te pastoxi cutzutta? ia HERRAN **otolisexi** peiuexi?

Substantiivista (⇒) *otto* johdettu adjektiivi. Agricolan *otolissa* on konsonanttivartaloinen, assimiloitunut essiivimuoto (sama kuin vokaalivartaloineen *otollisena*).

► VKS 2021 *otollinen*.

otolisesta *adv.* 'otollisesti, soveliaasti; mieluisasti, suopeasti'
(1544) 10 esiintymää, myös UpsK, Westh.

- [A-I-419] CAikiwaldias / ja laupias Jumala / ionga lahiast se tulepi / ette sinun wscolises sinua **otolisesta** ja cunniallisesta palueleuat
- [A-I-578] Ota sijs HERRA laupiajn Ise / pois minulda caiki wäryteni / ia syndijni / senpälle / ette mine mieleste ia sydhemeste pudhastettuna / madhasin **otolisesta** maijsta pyhedhenpyhe
- [A-II-15] Nin ota sis nyt teme / echke quinga caltainen hen olis **otolijsesta** Hrran [!] polesta.

Adjektiivin (⇒) *otollinen* elatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

► VKS 2021 *otollisesti*.

otsa *s.* '(ihmisen t. eläimen) otsa' | (1544) 12 esiintymää

- [A-I-25] paijska teuran **otzan** cangi.
- [A-II-697-[ILM-13:16]] Ja teki caiki tyni / ne Pienet ia Swret / ne Rickat ia Kieuhet / ne Wapat ia Palueliat ottaman Lighanmerkin heiden Oikean Kätens taicka heiden **otzijnsa**
- [A-III-449-[ISM-17:49]] Ja pisti Prentzelin kätens / ia otti sielde ydhen Kiuen. Ja lingosi / ia paiskasi sen Philisteusen **Otzaan** / Nin ette se Kiui henen Aiwhuns keui

Sanalla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Sitä on yleensä pidetty vanhaan perintösanastoon kuuluvana, mutta sille on esitetty myös lainaetymologia, jonka mukaan sen alkumuotona olisi varhaiskantagermaanin **anþja-*. Tämän myöhempi edustaja on mm. muinaisyläsaksan *endi* 'otsa'. Lainaselityksen tekee kuitenkin ongelmalliseksi se, että kysymyksessä on arkipäiväinen perussana ja että germaanisista lainoista ei yleensä ole permiläiskielissä asti.

► SKES 1958 *otsa*; Koivulehto Vir. 1979b 290; Hofstra 1985 166; UEW 1988 339–340; SSA 1995 *otsa*; LÄGLOS 1996 *otsa*; EES 2012 *ots*; Koivulehto 2016 SUST 274 440; NES 2020 *otsa*; VKS 2021 *otsa*.

ottaa v. 'ottaa, vastaanottaa, kerätä, valita, nauttia (sakramentti, lääke tms.), pitää jona-kin, lisäksi osana leksikaalistuneita sanontoja
(1543) 665 esiintymää, myös, UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-93] Teme nyt olcon Alcupuhe. **ota** taij Kiria / ia wisust lue.
- [A-II-145-[MK-12:19]] Jos iongun Welij coolis / ia iättepi Waimon / ia ei iäte Lapsia / Nin pite henen Weliens **ottaman** sen Waimon / ia saattaman welijellens Siemenen.
- [A-I-358] CAikiwaldias / ijancaikinen Jumala / ioca annoit meiden wapachtaijan / lihan **ottaman** / ia ristin alakieumen
- [A-II-15] Nin **ota** sis nyt teme / echke quinga caltainen hen olis otolijsesta Hrran [!] polesta.
- [A-II-71-[MT-17:24]] Mites lulet Simon? Cuilda maan Kuningat **ottauat** Weron?
- [A-I-32] **Ota** se wehin Lucu Herra Christusen syndyme wodhesta / ia rupe lukema oijkean polen pein / ymberi Pirije
- [A-II-75-[MT-19:12]] Joca woipi **otta** / se **ottacan**.
- [A-I-13] Telle kwlla ioman pite – – lemmin ia hyue – – Machta mös Purgats **otta** / ia Cuppat anda
- [A-I-602] mine neuresti rucolen / ette teme sinun Rumis ja weres Sacramenti / ionga mine epekeluutoin **otin** / olis minun Syndijeni pudhastuxexi
- [A-II-358-[AP-16:18]] Mutta Pauali sen pahaxi **otti** ia kiensi henens
- [A-I-254] **Ota** sijs nyt / **ota** waari. Ettes tulisit Taijwan laarin.

Sanalla on varmoja etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä. Vastineita on esitetty myös etäsukukielistä, mutta nämä ovat kaikki epävarmoja. Joka tapauksessa *ottaa* lienee kielikunnan ikivanha perintösana. Agricolalla *ottaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *alasottaa*, *edesottaa*, *eteenottaa*, *huoneeseenottaa*, *hyväksiottaa*, *jällensottaa*, *kansa(ns)ottaa*, *kiiniottaa*, *poisottaa*, *päälleottaa*, *sisälottaa*, *syliinottaa*, *tygenottaa*, *ulosottaa*, *vaarinottaa*, *vastaanottaa*, *ylesottaa*.

► SKES 1958 *ottaa*; UEW 1988 561–562; SSA 1995 *ottaa*; EES 2012 *võtma*; NES 2020 *ottaa*; VKS 2021 *ottaa*.

ottaavaari, -n v. 'pitää huolta; kuunnella, ottaa huomioon' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-126-[MK-6:20]] Sille Herodes pelkesi Johannest / tieten henen oleuan hurskan miehen ia pyhen / ia **ottiuarin** heneste / ia cwli henen monisa Asijoisa / ia kernasti cwldele hende.
- [A-III-218-[PS-5:2]] HERRA ota minun Sanani coruihis / merkitze minun puheen. **Otawari** minun hwdhostani
- [A-III-547-[JER-18:19]] HERRA / **otauari** minusta / ia cwle minun wastanseisoiadheni ände

Verbistä (→) *ottaa* ja adverbista (→) *vaari(n)* muodostettu, rakenteeltaan poikkeuksellinen yhdysverbi, jossa taipuva verbi on alkuosana. Samat osat esiintyvät yleisemmin sanaliittona.

ottaja → **poisottaja**

ottaminen s. 'ottaminen, vastaanottaminen, nauttiminen' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-860] Yxi tosin eij quitengan Jumaludhen mwttetuxesta lihahan / mutta miehudhen **ottamisesta** Jumalahan.
- [A-III-28] Kirckon **ottamisesta** Lapsen ielkin.
- [A-I-595] SInun Sacramentis **ottamisella** HERRA / anna meite seke pudhistetta meiden salaijsudhesta / ette mös wiholisten wäghytoxista päste

Johdos verbistä (→) *ottaa*. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *ottamus*. Agricolalla *ottaminen* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *huoneeseenottaminen*, *kirkkoonottaminen*, *osanottaminen*, *poisottaminen*, *sisälleottaminen*, *vaarinottaminen*.

► VKS 2021 *ottaminen*.

ottamus s. 'ottaminen, nauttiminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-599] LAijna – – ette me madhaijsima sinun ijancaikisen Jumaludhes nauttija / ionga teme aijalinen sinun callin Rumis ja weres **ottamus** edhelleccuupi ja merkitze

Johdos verbistä (→) *ottaa*. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *ottaminen*. Agricolalla *ottamus* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *vaarinottamus*, *ylesottamus*.

► VKS 2021 *ottamus*.

ottavainen s. 'ottaja, nauttija' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-550] MIne manan teite / Jesusen Christusen Nimen cautta / ette te wisusta waarinottaijsitta / oijkealla wscolla / iotca Christusen Testamentin **ottawaijset** oletta
- [A-I-572] HERRAN Lihan **ottauaijset** nein Rucoelkaat.

Verbin (→) *ottaa* partisiippimuodosta johdettu nomini.

► VKS 2021 *ottava*.

otto s. 'ottaminen, ryövääminen, maksujen keruu' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-618] Silmein corghotuxen / watzan laijnohudhen / lehimeisten pilcan / panetuxen synnit / ylewisudhen szymisen / Rickaudhen himon / wallan **oton** / turhan cunnian pydon / wlconkullaijsudhen pahudhen
- [A-III-644-[AM-2:0]] Olit he mös Ahnehet. Ne Kieuhet he alaspainoit. Ja heiden Oikiudhens he poissorsit. Hauriutta prucasit. Wärelle **Otolla** ia Corkorahalla he heite raskautit.

Johdos verbistä (→) *ottaa*.

► VKS 2021 *otto*.

oudoksua v. 'oudoksua, pitää kummallisena' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-608-[1PT-4:4]] Site he **oudhoxuat** / ettei te ynne heiden cansansa iooxe sijnä samassa sädhyttömes Hecuman menosa
- [A-II-608-[1PT-4:12]] Elket **oudhoxuco** site hellecte (quin teille tapachtupi / ette te coetelluxi tuletta) ninquin teille iotaki uutta tapadhuis

Johdos nominista (→) *outo*.

► VKS 2021 *oudoksua*.

outo s. ja a. 'outo, ennenkuulumaton, kummallinen, vieras, muukalainen' (1544) 18 esiintymää, myös Westh

- [A-I-409] Sine annoit mös tenepen Apostolis / nijte lahioij / iotca ennen **oudhot** olit caikisa mailmas
- [A-II-17] Ja echke toisinans mwtomat Sanat ouat **oudhot** ia camalat ensin cuulla / nin ne quitengin aijallans hariotuxes suloisemaxi tuleuat.
- [A-III-330-[PS-81:6]] Sen hen pani Josephis ydhexi Todhistoxexi / coska he Egiptin maalda vloslexi / ia **Oudhon** Kielen cwllu et olit.
- [A-II-601-[1PT-1:2]] Nijlle wloswalituille **Oudhoille** haiolla asuuaisille Pontos / Galatias / Cappadotias / Asias ia Bithynias
- [A-II-485-[1KOR-14:11]] Senteden / ellei mine nyt tiedhe änen toinda / nin mine olen puhuialle **Outo** / ia se ioca puhupi / ombi minulle **outo**.

Sanalla on vastineita karjalassa ja virossa. Saamen *oavdu* on lainaa suomesta. Sanan alkuperä on tuntematon.

► SKES 1958 *outo*; SSA 1995 *outo*; EES 2012 *ōud*; NES 2020 *outo*; VKS 2021 *outo*.

oveinvartia s. 'ovenvartija' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-756] henen cansans Israelin / Pappein ia Leuitein Lapsist / ia Weisaist / ia **Oueinwartioist** / ia Nathinneist Jerusalemijn ylesmenit sen Kuningan Artaxerxin vij woonna

Substantiivin (→) *ovi* monikon genetiivistä ja substantiivista (→) *vartija* muodostettu yhdyssana. Rinnalla esiintyy myös (→) *ovenvartija*.

► VKS 2021 *oven+vartija*.

ovenpuut s. 'ovenpielet' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-658-[AM-9:1]] MIne näin HERRAN Altarin päle seisouan / Ja hen sanoi. Löö Pichtipielen päle / nin ette **Ouenpuudh** wärisisit.

Substantiiveista (→) *ovi* ja (→) *puu* muodostettu yhdyssana. Agricolan ainoa esiintymä on monikollinen.

► VKS 2021 *oven+puut*.

ovenvartia s. 'ovenvartija, portinvartija' | (1544) 7 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-494] Ja meiden terueyden asettamisexi / sine teit Calamieheste / taijuan **Ouenwartian**
- [A-II-275-[JH-10:2]] Mutta ioca ouen lepitze siselmene / se ombi Lammasten paimen. Sillen **Ouenwartia** auapi / Ja Lambat cwleuat henen änen.
- [A-III-170-[MK-14:67]] se ylmeisen papin pica ioca oli **ouenuartia** / neki Petarin tulen tykene itzense lemmitteluen

Substantiiveista (→) *ovi* ja (→) *vartia* muodostettu yhdyssana. Rinnalla esiintyy myös (→) *oveinvartia*.

► VKS 2021 *oven+vartija*.

ovenvartia piika s. 'ovenvartijana toimiva palvelustyttö' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-298-[JH-18:17]] Nin sanoi se **ouenuartia pica** Petarille / Etkö sine mös ole temen Miehen Opetuslapsista?

Yhdyssubstantiivista (→) *ovenvartija* ja substantiivista (→) *piika* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *ovenvartija+piika*.

ovi s. 'ovi, oviaukko, portti' (myös kuv.) | (1544) 80 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-II-35-[MT-6:6]] Waan cosca sine rucolet / mene sinun camaris sisel / ia sulghe **oues**
- [A-II-200-[LK-11:7]] Ja hen siselde wastaten sano / Ele minua waiua / io on **owi** suliettu
- [A-I-590] Armo ia laupius minulle laijna / Paradisin **oui** minun etheni aua
- [A-III-181-[MT-27:60]] Ja he vieritit swren kiuen haudhan **owellen** / Ja poismenit.
- [A-II-298] Senteden on nyt teme Alcupuhe techty / iolla walmistetan ninquin yxi **Oui** tehen Lehetuskirian / ette hen site paramin ymmerteisin.
- [A-II-493-[1KOR-16:9]] Sille ette minulle on yxi swri ia wäkeue **Oui** auattu / ia sielle monda wastanseioiata ouat.
- [A-II-493-R] **Oui**) Ette Swri **Oui** on auattu / se on / Monda cwleuaista sielle ouat / iotca Euageliumi kernasti culisit / ia sijne Achkerasta kijnirippuisit / iolle Jerusalemis tuskalla oli yxi ackona eli rako auki.
- [A-III-716] Cwroi eikengen opetta taita / ioilla änen **Oui** ombi caita.

Sanalle on esitetty vastineita inkeroisen ja karjalan lisäksi sekä ugrilais- että samo-jedikielistä. Rinnastuksen tekee hieman epäilyttäväksi vastineiden puuttuminen useimmista lähisukukielistä sekä lähimmistä etäsukukielistä, mutta tämän voi ajatella johtuvan siitä, että sana on vanhastaan sisältänyt helposti muuttuvia äänteitä. Näin ollen vastineiden katoaminen on ymmärrettävissä. Sanan katsotaan kuuluvan ikivanhaan perintösanastoon.

► SKES 1958 *ovi*; UEW 1988 344; SSA 1995 *ovi*; NES 2020 *ovi*; VKS 2021 *ovi*.

paadittu s. tai a. 'paatunut' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-293-[PS-59:6]] Ylesherä etziskelemän caiki Pacanat / Ele ketegen heiste armaitze / iotca sencaltaiset **padhitut** Pahointekiet ouat.
- [A-III-455] Nin ouat mös tessé couat vkhauzet ia hirmuiset kekeyxet / nijte **Paadhituita** / Coreita / niskurita / couacoruaisi Jumalattomita watan / ios se mutoin autaisi.

Partisiippimuoto verbistä **paadita*, joka on johdos substantiivista (→) *paasi*. Rinnalla esiintyvää, samaa merkitsevää verbiä (→) *paatua* on kuitenkin selitetty perinteisesti myös muulla tavoin. *Paadita* ei esiinny Agricolalla persoonamuotoisena verbinä.

► VKS 2021 *paadittu*.

paadutettu a. 'paatunut, tunteeton, petollinen' | (1549) 6 esiintymää

- [A-III-7] Ja olet mös sen **paadhutetun** Pharaon / ia caiken henen Sotauäense / siihen Punaisen Mereen wpottanut
- [A-III-530-[JER-3:8]] Ja neisse caikissa / eipe se **paadhutettu** Juda / henen Sisarens / minun tykeni palainut caikesta sydhemestens

Verbin (→) *paaduttaa* passiivinen partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *paaduttaa*.

paaduttaa v. 'paaduttaa, kovettaa' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-284-[JH-12:40]] Hen ombi szoaissut heiden Silmense / ia heiden Sydhemens **padhuttanut** / ettei heiden pide näkemen Silmillens / eikä Sydhemellens ymmertemen / ia heitens palauttaman
- [A-III-351-[PS-95:8]] Tenepene / Jos te henen Änens cwletta / nin elket **padhuttaco** teiden Sydhemiten / Ninquin Meribas tapachtui / Ninquin Massas iochtui Coruesa.

Johdos verbistä (→) *paatua*.

► VKS 2021 *paaduttaa*.

paari, -t s. 'paarit, kantolava' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-184-[LK-7:14]] Ja edheskeui ia rupesi **Paarijn**. Ja ne Candaiait seisetit.
- [A-II-325-[AP-5:15]] he Sairaat Catuille wloskanoit / ia panit heiden Wootein ia **Parein** päle
- [A-III-529-[JES-66:20]] Ja he edestoouat caiki teiden Welienne vlos caikista Pacanoista / HERRALLE Rocawffrixi / Oritten ia Ratasten päle / **Paarein** päle / Mulein ia Kerruin päle

Laina muinaisruotsin sanasta *bār*, jota nykyruotsissa vastaa *bår*. Ruotsin sana on samaa juurta kuin verbi *bära* 'kantaa'.

► Streng 1915 136; Hellquist 1939 *bår*; SKES 1958 *paarit*; SSA 1995 *paarit*; NES 2020 *paarit*; VKS 2021 *paari*.

paarma → **parma**

paasi s. 'paasi, kallio; irrallinen kivilaaka' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-113-[5MS-32:31]] Sille meiden **paasi** / eij ole ninquin heiden **Paatens** on
- [A-I-306-[PS-141:6]] Heiden Opettajans pite sysettemen ydhen **paadhen** pällen
- [A-III-442-R] Paasi) Se Hebraican Kieli cutzupi Jumalan ydhexi **Paadhexi** / se on / yxi turua ia tuki / wahuistos ia irstaus / caikille nijlle / iotca sen päle loottauat ia wskaltuauat.
- [A-I-382] Se niuckas rumis pästettin, ia woiteilla se waleltijn – – ia cochta **padella** saluattin

Sanalla on vastine useissa lähisukukielissä. Se on selitetty vanhaksi germaaniseksi lainaksi, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **spāda*- edustaa mm. nykysaksan *Spat*. Tämä merkitsee levyiksi lohkeavaa kiveä.

► SKES 1958 *paasi*; Koivulehto 1986b 288; SSA 1995 *paasi*; LÄGLOS 2012 *paasi*; EES 2012 *paas*; NES 2020 *paasi*; VKS 2021 *paasi*.

paasto, -u s. 'paasto, ravinnosta kieltäytyminen; kirkkovuoden paastoaika' (1544) 35 esiintymää, myös Westh

- [A-I-279-[PS-35:13]] Mutta mine / cosca he saijrastit / pugin itzeni iouhipaijtan / **paastolla** waijwasin itzeni ia rucoellin sydhemesten.
- [A-I-863] Hänen castehens / **pastonsa** / ia kiusauxensa tädhen.
- [A-III-117-[JES-58:5]] Pidheiskö se Sencaltainen **paasto** oleman / ionga mine wloswalitzen / ette Inhiminen Rumistans peiuelle waiuapi / eli Pääns callistapi / ninquin Caisila / eli Säkise ia Tughas macapi. Senkö te **pastoxi** cutzutta?
- [A-I-70] Jelken / Tuhaan / ia Heluntain. Ristin / Lutzian / kirkkun lain. Ensimeijnen Keskiwijcku. Himmurtain **paastu** lijcku.

Sana on ilmeisesti lainaa joko muinaisruotsin sanasta *fasta* tai muinaisvenäjän sanasta *postŭ*. Myös hieman vanhempaa germaanista lainaa on pidetty mahdollisena. Sama sana on lainautunut useimpiin lähisukukieliin.

► Thomsen 1869 138; Mikkola 1894 SUST 8 82; Streng 1915 136–137; SKES 1958 *paasto*; SSA 1995 *paasto*; Koponen 1996 FS Nuutinen 95–102; LÄGLOS 2012 *paasto*; EES 2012 *paast*; NES 2020 *paasto*; VKS 2021 *paasto*.

paastoovainen *a.* ’paastoava’ | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-421] sinun ylenpaltist herrauttas me neuret rucoilema / ette sine meiden **paastowaijsten** rucouxen leppysit / ia annaijsit meille seke nykysit / ette tulewaijset tarpet
- [A-II-36-[MT-6:16]] Mutta cosca te pastotta / elke nin olko Suruliset quin ne wlcoullatut. Sille he mwttuat heiden caszuonsa / senpäle / että he näghyisit Inhimisilde **pastouaiset**.

Verbin (→) *paastota* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi. Agricolan sanassa toisen tavun vokaali voidaan lukea myös lyhyeksi.

► VKS 2021 *paastoavainen*.

paast|ota, -uta *v.* ’paastota, kieltäytyä ravinnosta’ | (1544) 37 esiintymää

- [A-I-643] Mine mös rucolen / ettes annais minulle rucouxen ahckeron / woijman **paastoman** / alinoma lukeman / sinun sanoijas / ia wäsymete sinun keskydhes teuttemen.
- [A-II-45-[MT-9:14]] Silloin Johannesen opetuslapset käuit henen tygens / ia sanoit / Mingetähden me / ia Phariseuset nin palion **paastwme** / Mutta sinun opetuslapses ei **paastuua**
- [A-II-115-[MK-2:18]] Ja nin he tulit ia sanoit henelle / Mixi Johannesen ia Phariseusten Opetuslapset **paastouat** / mutta sinun Opetuslapses eiuet **paasto?**

Johdos substantiivista (→) *paasto*, *paastu*.

► VKS 2021 *paastota*.

paastu → **paasto**

paatua *v.* ’paatua, kovettua, kovettaa sydämensä, tulla tunteettomaksi, typertyä’ (1544) 7 esiintymää

- [A-I-187-[2MS-15:16]] Anna hämmestus langeta heiden pällens / ia pelgo sinun wäkeuen käsiwardes cautta / ette he **patuijsit** / ninquin kiui
- [A-I-713] etteij sinun wiholises itzens pidheis öuckemen ylitzen meiden wscon heickudhen / ia sen cautta **paadhuijsi** / heiden exytyxesens
- [A-II-635-[HEB-3:13]] manatca teite keskenen iocapeiue / nincauua quin se cutzutan Tenepene / ettei iocu teiste **paaduisi** synnin petoxen cautta.

- [A-III-476-[JES-29:9]] **Paatucot** ia olcot tyhmetyt / Soghaiska teiten / ia tulcat iuoxin / ei quitengan Winasta / Horiucat / ei quitengan wäkeueste Joomasta.

Verbillä on vastineita useissa lähisukukielissä. Näissä samoin kuin suomen murteissa esiintyy samassa merkityksessä myös *paattua*-tyyppisiä variantteja, jollainen näyttäisi olevan myös yhdessä Agricolan käyttämässä partisiippimuodossa (→ *paatunut*). Sanavartalon alkuperä on kiistanalainen. Yksinkertaisimman selityksen mukaan *paatua* on johdos kalliota tai laakeaa kiveä merkitsevästä (→ *paasi*-sanasta kuten myös Agricolalla esiintyvä rinnakkaisverbi **paadita* (→ *paadittu*). Sanavartaloa on arveltu myös germaaniseksi lainaksi, jolloin se olisi samaa juurta kuin murteissa esiintyvä, kiinni takertumista merkitsevä *paattua*, mutta tätä selitystä on pidetty sekä äänne- että merkitysseikkojen takia epäuskottavana.

► SKES 1958 *paatua*; Koivulehto 1981b PBB 103 348, 357–358; SSA 2000 *paattua*, *paatua*; EES 2012 *paaduma*; LÄGLOS 2012 *paatua*; VKS 2021 *paatua*.

paatuminen s. 'paatuminen, kovettuminen, tunteettomuus' (1544) 1 esiintymä

- [A-I-680] Sydhemen sokeudhen / tundodhen **paatumisen** / tapain iulmaudhen / hyuihin cwlemattudhen

Johdos verbistä (→) *paatua*.

► VKS 2021 *paatuminen*.

paatunut a. 'paatunut, kovasydäminen' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-770] Olen Epewskon *langenut* / Olen Catumatoim hytynynne ia **paatunut** ollut / Olen ylpijest Jumalan laupjudhen päälle syndije tehenyt
- [A-I-819] Mutta poijswelte ia asetta ne / iotca **paattunuet** ouat ia eijuet tadho palata paranoxen cautta
- [A-III-318-[PS-75:0]] Ja Seurakunnans hen tedhellepite / Mutta ne Jumalattomat / ne **patuneet** Opettaiat / ia Seurakunnans Wiholiset / hen cadhotuxeen whkapi

Verbin (→) *paatua* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Ortografisista syistä on mahdotonta tietää, onko Agricolan *paattunuet* *paatua*- vai *paattua*-variantin partisiippimuoto.

► VKS 2021 *paatua*.

***paavalinpäivä** s. 'Pyhän Paavalin muistopäivä (24.1.)'

Paavalinpäivä ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona.

► VKS 2021 *paavalin+päivä*.

paavi s. 'paavi, roomalaiskatolisen kirkon päämies' | (1544) 17 esiintymää

- [A-I-635] Jumalan Sanain Sorttajadhen / quin ouat / Perkele / Turkit / **Paui** / Antijchristus / ja caike Jumalatoinda ioucku wastan / sangen ialo Rucous.
- [A-III-213] NIn mös esken **Pauin** Opin ala / cumartin iulkisest ia sala.

Laina muinaisruotsin sanasta *pavi* tai *pave*, joka juontuu monen kielen välityksellä latinan sanasta *papa* 'isä'.

► Streng 1915 137; SAOB 1955 *påve*; SKES 1958 *paavi*; SSA 2000 *paavi*; VKS 2021 *paavi*.

paavilinen s. tai *a.* 'roomalaiskatolinen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-842] Quin nyt ouat Juttahat / **Pauiliset** / ja Eriseuraijset.

Johdos substantiivista (→) *paavi*. Agricolan kielessä sanalla on negatiivinen, vääräuskoisuuteen viittaava merkitys.

► VKS 2021 *paavilinen*.

paeta v. 'paeta, poistua, lähteä pakoon t. turvaan; hävitä, loitota, vetäytyä, laskea (vesi); kaihtaa, välttää, karttaa' (myös kuv.)
(1544) 106 esiintymää, myös, UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-310-[PS-143:9]] Pelasta minua Herra, minun wiholisistan, Sinun tyges mine **pakenen**
- [A-II-48-[MT-10:23]] Coska he nyt wainouat teite ydhes caupungis / nin **paetkat** toisen.
- [A-III-382-[PS-114:5]] Mike sinun oli Meri ettes **pakenit?**
- [A-III-4] eipe ne ole ne oikeat Casten perustoxet, eike odat ioita Perkele wälte ia **pakenepi**, wan Jumalan Sanat

Verbillä on vastineita lähisukukielissä. Pois karkaamisen lisäksi vastineista monet voivat merkitä myös veden virtaamista tai laskeutumista. Verbi on johdos samasta itämerensuomalaisesta sanavartalosta, josta on muodostettu myös substantiivi (→) *pako*. Vartalon etäisempi alkuperä on selvittämättä. Agricolalla *paeta* esiintyy myös perusosana yhdyssverbissä (→) *poispaeta*.

► SKES 1958 *pako*; SSA 1995 *pako*; EES 2012 *pagema*; NES 2020 *paeta*; VKS 2021 *paeta*.

paha s. tai *a.* 'paha, huono, sopimaton, rikollinen, syntinen; häijy, julma; hankala, huonolaatuinen, viallinen; ankara, vaikea; paha asia, pahuus; paha ihminen t. olento, paholainen' | (1543) 520 esiintymää, myös UpsE, Münster, UpsK, Westh

- [A-II-541-[EF-5:18]] elket te iopuco Winasta, iosta **paha** meno nousepi
- [A-III-652-[AM-6:0]] Sille iota lehemin Onnettomus ioutu / site irttamax ia **pahemaxi** he tuleuat.

- [A-I-795] se **paha** ryme hengi [on] caikeiden pahudhen pää lähdhe, ia alcu
- [A-I-750] Me tunnustam mös meiden sypääxi caikesta meiden **pahan** puun / se on / heijun sydhemen hedhelmiste / ia mös nijske **pahoijsa** / iotca henen sisellemeijsesta myrckyn neseste ja märeste tottupi wloswoota
- [A-III-262-[PS-37:19]] Ei heiden pidhe häpiehen tuleman **pahalla** aialla, ia Nälkewosilla pite heille kylle oleman
- [A-O-12-[MT-6:13]] ele iodhatta meite kiusauxen. Mutta päste meite **pahasta**
- [A-I-161-[lis.2AK-O:10]] ette mine yllytin sinun wihas / Ja sinun edeses **paha** teijn / sätädhen iulmaudhet / ja enänsin pahannoxet
- [A-I-822] [Että me] caiki wastoinkieumiset, caiki waijuat, caiki **pahat**, ia wahingot – – remulisella mielelle kerssisime]
- [A-I-806] meiden Isen taiuasa – – henen auringons andapi coitta ylitze hyuejn ia **pahain**
- [A-II-60-[MT-13:38]] ohdacket ouat sen **pahan** lapset

Sanalla on etymologisia vastineita kautta itämerensuomen. Viron komparatiivi-muotoinen *pahem* merkitsee sekä 'pahempi' että 'vasen'. Sanavartalolle on esitetty germaaninen lainaetymologia, jonka mukaan alkumuoto on kantaskandinaavin **bāga-*. Tämän myöhempiä edustajia lainanantajataholla ovat esim. islannin *bágur* 'vaikea, vaivalloinen, huono' yms. ja ruotsin murteellinen *båg* 'itsepäinen, itse-pintainen'. Selityksessä on kuitenkin äännehistoriallisia ongelmia, joten se jää epävarmaksi. Agricolalla *paha* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *ylene-paha*.

► SKES 1958 *paha*; Mäkeläinen 1979 163; Koivulehto Vir. 1979b 274; Hofstra 1985 143; SSA 1995 *paha*; LÄGLOS 2012 *paha*; EES 2012 *paha*; NES 2020 *paha*; VKS 2021 *paha*.

pahaatehdä v. 'tehdä pahaa' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-139] Taijtaco sijs yxi Etiopialaijnen henen nahans mwttä / eli yxj Pardi henen monicarwaudhens / nijn tekin taidhat iotain hyue techde / ette te tottunut oletta **pahatekemen**

Nominin (→) *paha* ja verbin (→) *tehdä* muodostamasta sanaliitosta kiteytynyt yhdyssverbi. Samat osat esiintyvät Agricolalla myös sanaliittona.

pahaelkinen a. 'paha, pahankurinen, pahatapainen' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-489] Jo mailman alghusta Murhamies / henen waldakundinens / woijmans / wirghans / paluelians / ia caikein **pahaelkisten** hengelisten iouckoin cansa / yxi kijlijuwa Jalopeura / yxi kärckywe candija / eli Jumalan lasten pällecaijpaija / ia Jumalan sopimattoin wihamies
- [A-II-16] Ja mwtomat taas ouat nin **pahaelkiset** Taicka turhan cunnian / woiton eli Cateudhen tedhen / ette / eikä he itze tachto wirgastans wariotta
- [A-III-456-[JES-1:4]] O we sille syndiselle Canssalle / site Canssa swresta pahastteghosta / sille **pahaelkisel**le Siemenelle / nijlle Wahingolisille Lapsille

Adjektiivista (→) *paha* ja substantiivin (→) *elki* adjektiivijohdoksesta muodostettu yhdysadjektiivi. Samat osat esiintyvät neljästi myös sanaliittona, joka on rakenteensa perusteella tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. Rinnalla esiintyy myös genetiivialkuinen yhdysadjektiivi (→) *pahanelkinen*.

► Toropainen 2017 51, 118; VKS 2021 *pahanelkinen*.

***pahahenki** s.

Adjektiivin (→) *paha* ja substantiivin (→) *henki* muodostama sanaliitto ei esiinny Agricolan kielessä yhdyssanaksi kiteytyneenä.

► Jussila 1998 *pahahenki*.

pahaintekijä s. 'pahantekijä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-408] Mutta iotca poickeuat heiden wärijn teihins / Nijte Jumala poisaiaapi / ninen **pahaintekiedhen** cansa

Nominin (→) *paha* monikollisen genetiivimuodon ja tekijännimen (→) *tekijä* muodostamasta sanaliitosta kiteytynyt yhdyssana. Rinnalla esiintyy myös alkuosaltaan yksiköllinen (→) *pahantekijä*. Toinen mahdollisuus on, että kysymyksessä on yhdyssubstantiivin (→) *pahatekijä* monikkomuoto, jossa määriteosa kongruoi perusosan kanssa.

pahaluulo s. 'epäluulo' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-583-[1TIM-6:4]] hen ombi piminnyt / ia ei miten taidha. Waan on sairas Kysymisis ia Sanacampauxis / ioista nouse Cateus / Rijta / Häueisus **Pahatlwlot**

Adjektiivista (→) *paha* ja substantiivista (→) *luulo* muodostettu yhdyssana.

pahampi → **pahempi**

pahanelkinen s. ja a. 'paha, pahantahtoinen, pahatapainen' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-9] Sille nin quin Perkele caualuxella Inhimisen petti ia cadotuxeen saattoi Nin Jumala taas tachtoi sen **pahanelkisen** constin caualuxila tacaperin aia.
- [A-III-399-[PS-119:115]] Poickecat minusta te **Pahanelkiset** / Mine tadhon pite minun Jumalani Keskyt.

Adjektiivin (→) *paha* genetiivimuodosta ja substantiivin (→) *elki* adjektiivijohdoksesta muodostettu yhdysadjektiivi. Rinnalla esiintyy myös nominatiivialkuinen yhdysadjektiivi (→) *pahaelkinen*.

► VKS 2021 *pahan+elkinen*.

paha|nnos, -nnus, -nos s. 'pahennus, turmelus, viettelys, (kuv.) kompastuminen' (1544) 30 esiintymää

- [A-I-626] Ja ette nemet ouat oijkeat Christilisten harijotuxet tesse nykysese elemes – – rucoella Jumalalda / ette hen Seurakunnans hallitzis / ia henen warielis Jumalattudhest ja **pahannoxista**
- [A-II-72-[MT-18:7]] We mailman **pahannoxen** tähden. Sille **pahannos** kumminghin tule. We quitengin sen Inhimisen / ionga cautta **pahannos** tule.
- [A-II-137-[MK-9:43]] Ja ios sinun Kätes olis sinulle **pahanoxexi** / nin poishacka se
- [A-II-621-[1JH-2:10]] Joca henen weliense racastapi / se pysy walkiudhesa / ia henese ei ole **pahannusta**.
- [A-III-467-[JES-8:14]] Nin hen onopi yxi Pyhitös. Mutta yxi Caadhekiui / yxi **Pahannoxen** Callio / nijlle cadhelle Israelin Honeille / Paulaxi ia Langemisexi Jerusalemin Porgharille /

Johdos verbistä (⇒) *pahantaa* tai *pahantua*. Rinnalla esiintyy myös suunnilleen samaa merkitsevä (⇒) *pahennos*.

► VKS 2021 *pahennus*.

pahantaa v. 'ärsyttää, suututtaa' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-803] Wariele ne heickowscoijset / etteij he Esiwallan synneiste / itzense **pahannaajisit**.
- [A-II-71-[MT-17:27]] Sis lapset ouat wapadhet / Mutta senpäle ettem me heite **pahannaissi** mene merelle / ia heite onges / ia se cala / iongas esin saadh / ota ia awa henen suuns / nin sine leudhet yhden peningin / ota se / ia anna heille / minun ia sinu edhestes.

Johdos adjektiivista (⇒) *paha*.

► VKS 2021 *pahentaa*.

pahantavainen s. tai a. 'pahatapainen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-420-[ROM-1:30]] **Pahantauaiset** / Coruan wiskutteliat / Panetteliat / Jumalan ylencatzoiijat / Wekiuallaiset / Coriat Euchkerit / Pahain neuuoin pesät / Wanhembaidens cwlemattomat /

Sanaliitosta (⇒) *paha* (⇒) *tapa* johdettu adjektiivi.

► VKS 2021 *pahan+tapainen*.

pahantekiä s. 'pahantekijä, rikollinen' | (1544) 6 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-203-[PS-34:17]] Mutta Herran Silmicasuo seijsa ylitze **pahanteckiädhen** / nijn / ette hen maasta heiden muistonsa cadhotta.

- [A-III-122-[JES-53:12]] Senteden ette hen andoi henen Hengense colemahan / ia oli **Pahantekiein** caltaisexi luettu. Ja monen Synnit hen candoi / ia rucoli ninen Ylitzekeupein edheste.
- [A-III-219-[PS-5:5]] Ne Euckerit eiuet pysy sinun Silmeis edes / caiki **Pahantekiet** sine wihat.

Nominista (→) *paha* ja johdossubstantiivista (→) *tekijä* muodostettu yhdyssana. Agricolalla tavallisempi on adverbialkuinen (→) *pahointekijä*.

► VKS 2021 *pahan+tekijä*.

pahanteko s. 'pahanteko, rikkomus' | (1544) 1 tai 2 esiintymää

- [A-I-273-[PS-31:11]] Sille minun Elemen on murhesa pijndunut / ia minun Aijcan hocauxen täden / Minun woijman on rauuennut minun **pahantekoin** cautta / ia minun Luuni ouat muserdhut
- [A-III-621-[HOS-9:7]] Ne Prophetat ouat Tompelit / ia ne Hengeliset ouat Mielipolet / sinun swren **Pahanteghos** teden / ia sen swren wainolisen Epeiumaludhen teden.

Nominin (→) *paha* genetiivimuodosta ja johdossubstantiivista (→) *teko* muodostettu yhdyssana. Agricolan jälkimmäisen esimerkin kohdalla on mahdotonta ratkaista, onko alkuosassa kysymys sananmuodostuksen edellyttämästä genetiivimuodosta vai jälkiosan kanssa kongruoivasta perusmuodosta. Rinnalla esiintyy paljon yleisempänä myös nominatiivialkuinen (→) *pahateko*.

pahantua v. 'pahastua, suuttua, ärsyyntyä' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-794] Auta ettej kengen meiden pahoijsa töijstenne wighoijsa iotca meisse wiele rippuuat / **pahannuijsi** / sinun Nimes häpiexi / taicka sinun kijtoxex puuttumisexi.
- [A-I-799] Auta ette ios iocu iotakin puhupi / waijckene / tekepi / taicka wnhotta / quin on meiden tadhon watan / ettej me senteden wihastuijsim eli **pahannuijsim** / eij kiroijsim / eij nietelisim

Nominiin (→) *paha* perustuva johdos. Osittain samassa merkityksessä yleisempi on rinnakkaisjohdos (→) *pahentua*.

► VKS 2021 *pahentua*.

pahasti adv. 'pahasti, pahoin, huonosti' | (1544) 53 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-179-[lis.DANA-O:43]] Sine tiedhet / ette he wären todhistoxen minua watan cannoit / Ja catzos / nyt minun cooleman / ehcke mine en miteken nijte tehenyt / iotca he **pahasti** minun pälleni walechtelit.
- [A-I-273-[PS-31:12]] Sangen **pahasti** minun kieupi / ette mine olen yxi swri pilca minun wiholisillen / Naburillen / ia Tuttawillen yxi cauhistos

Nominiin (→) *paha* perustuva adverbijohdos.

► VKS 2021 *pahasti*.

pahastikirott *a.* 'kirottu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-97-[MT-25:41]] Menget pois minusta te **pahastikirotudh** ijancaikisen tuleen / ioca walmistettu on Percheleen / ia henen Engelittens.

Adverbista (→) *pahasti* ja verbin (→) *kirota* partisiippimuodosta muodostettu yhdysadjektiivi, jonka mallina on ilmeisesti ollut latinan *maledictus*. Agricolalla *pahasti kirota* ei esiinny yhdysverbinä vaan ainoastaan sanaliittona.

► VKS 2021 *pahasti+kirota*.

pahasuomus *s.* 'pahantahtoisuus, viha' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-529-[GL-5:20]] Epeiumalden paluelus / Noitws / Wiholisuus / Rijta / Cateus / Wiha / Torat / Eriporaus / Eriseuraus / **Pahasomus**

Nominista (→) *paha* ja (→) *suoda*-verbin teonnimijohdoksesta *suomus* muodostettu yhdyssana. Määriteosa *paha* on mahdollista tulkita myös partitiivimuodoksi *pahaa*. Ortografisista syistä on mahdotonta tietää, onko Agricolan johtimen vokaali tarkoitettu lyhyeksi vai pitkäksi (*suomus* vai *suomuus*).

► Kiuru 1988a 135–136; VKS 2021 *pahan+suomuus*.

pahata *v.* 'tehdä t. tulla pahaksi, syntiseksi tms.; ärsyyntyä, loukkaantua' | (1548) 9 esiintymää

- [A-II-51-[MT-11:6]] ia autuas ombi se / ioca ei ***pahane** minun cauttani.
- [A-II-53-[MT-11:00]] ***Pahane**) Autuas on se / ioca minun töisten ia sanoistan itzens ei pahenna / waan parennaiss.
- [A-III-167-[MT-26:33]] Nin Petari wastasi ia sanoi henelle / Jos wiele caiki mwd sinusta **pahanisit** / em mine quitenga ikenens **pahane**.

Johdos nominista (→) *paha*.

► VKS 2021 *paheta*.

pahatapainen → **pahantavainen**

pahatekiä *s.* 'pahantekijä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-549-[JER-20:13]] Weisacat HERRALLE / kijtteket HERRA / ioca sen Waiuaisen sielun ninen **Pahatekiedhen** käsist wapactapi.

Nominista (→) *paha* ja johdossubstantiivista (→) *tekijä* muodostettu yhdyssana. Ortografisista syistä määriteosa voidaan tulkita myös partitiivimuodoksi *pahaa*-. Rinnalla esiintyy genetiivialkuinen (→) *pahantekiä*.

► VKS 2021 *pahan+tekijä*.

pahateko s. 'paha teko, rikos, synti' | (1544) 117 esiintymää

- [A-I-122-[4MS-14:18]] Ettes olet kerssiueinen / ia palion laupias / ia andexannat **pahateghot** / ia Synniyt / Ja sijnä eet ketä laske rangaiszemat / mutta Iseden ricoxet sine nuchtelet laste pälle / colmanden ia nelienden poluehen
- [A-I-571] Kienne sinun wihas ia hirmudhes minusta / ja pudhasta minua minun **pahateghoijistani** / ja kircasta minua minun synnisten
- [A-III-50] RAcas Welien / Ettes nyt fangittu ia kijniotettu olet sinun **pahatecos** teden / Nin kijte ia Cunnioita Jumala caiken osan edest / ia ele epele ette teme ombi tapactanut ilman henen tadhotans.
- [A-III-585-[HES-18:20]] Waan se Sielu / quin synditekepi sen pite cooleman. Sille ei Poian pidhe Isens **pahatecoia** candaman / eike mös Ise pidhe Poians **pahatecoia** candaman.

Nominin (→) *paha* ja johdossubstantiivin (→) *teko* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdyssana, jonka alkuosa voi taipua tai jäädä taipumatta.

► Toropainen 2015 SJ 57 erit. 65; VKS 2021 *paha+teko*.

pahatekoinen s. 'väärintekijä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-247-[PS-28:3]] Ele poiswedhe minua ninen Jumalattomadhan secan / ia ninen **Pahatecoisten** secan / Jotca ysteuelisest puhuuat heiden Lehimeistens cansa / waan pahutta on heiden sydhemisens.

Sanaliitosta (→) *paha* (→) *teko* tai yhdyssanasta *pahateko* johdettu yhdysnomin, jonka ainoa esiintymä voidaan tulkita substantiiviksi. Sanasta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *paha+tekoinen*.

pahatyö s. 'paha teko, rikos, synti' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-143-[JER-31:34]] Mutta he caiki pite minun tundeman / sekä pienet / ette swret / (ma HERRA sano) Sille mine tahdon heiden **pahattöns** andexianda / ia eij ikenens enämbete muista heiden Syndijens pälle
- [A-I-283-[PS-51:0]] On yxi Callis / Cwllainen ia Palauainen Rucous / ette Perisyndi ia mwdh **pahattöödh** ia teghot andexiannetaisin.
- [A-I-336-[JES-43:24]] Ja / sine olet saattanut minun Töhön / sinun Synnises / ia saattanut minun waijuahan / sinun **pahoisatöijses**

Sanaliitosta (→) *paha* (→) *työ* tiivistynyt yhdyssana, jonka alkuosa taipuu. Rinnalla yleisempänä esiintyy samaa merkitsevä (→) *pahateko*, jossa alkuosa voi olla joko kongruoiva tai kongruoimaton.

► Toropainen 2015 SJ 57 74; VKS 2021 *paha+työ*.

pahaväli s. 'eripura' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-607-[1PT-3:00]] Mutta Waimo ombi seke rumista ette mieleste heicombi quin Mies / Sentedhen henen pite site armachtaman toimen cansa / Ettei **pahaväli** ia rijta nousis

Nominin (→) *paha* ja substantiivin (→) *väli* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdyssana, josta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *paha+väli*.

pahemaksitulla v. 'tulla pahemmaksi t. huonommaksi' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-474-[1KOR-8:8]] Mutta ei Roca meite otolisexi saata Jumalan. Jos me söme / ei me site paramaxi tule / Ellei me mös söö / eipe me sen polesta **pahemaxitule**

Nominin (→) *paha* translatiivisijaisesta komparatiivimuodosta ja verbistä (→) *tulla* muodostuva yhdysverbi. Kysymyksessä saattaa olla painovirhe, sillä samat osat esiintyvät yleensä sanaliittona.

► Toropainen 2017 121.

pahemin adv. 'pahemmin' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-535-[JER-7:26]] Mutta euet he tactoneet cwlla / eike heiden Coruians siihen callista. Waan ouat Niskurit / ia wiele **pahemin** tekeuet / quin heiden Isens.

Nominin (→) *paha* instruktiivisijainen komparatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

pah|empi, -ampi adv. 'valitettavasti' | (1544) 10 esiintymää, myös Westh

- [A-I-152-[DAN-9:15]] olema ollut (site **pahempi**) Jumalattomat
- [A-III-83] Mine olen (sen **pahembi**) monella modholla rickonut sinua watan
- [A-II-15] nin pite nyt mös henen Sanans / iotca hen meiden Autuuden tedhen opettanut on oleman iulki ia iocaitzelle ymmertteuet / ia ei kelleken salatud / ninquin tehensachka (site **pahambi**) swren Sielun waran cansa tapachtanudh ombi.

Nominin (→) *paha* komparatiivimuoto, joka vertailukohtana toimivan pronominimuodon (sen t. *sitä pahempi*) yhteydessä on kiteytynyt adverbiksi (vrt. ruotsin *tyvärr*).

pahe|nnos, -nos s. 'pahennus, turmelus, viettelys, loukkaantuminen' (1544) 8 esiintymää

- [A-I-7] Ja me rucoelma – – ettes sinun Seurakunnas hallitzisit ia henen caikesta Jumalattomast menosta ia **pahennoxesta** warielisit

- [A-III-370-[PS-106:36]] Ja paluelit heiden Epeiumaloitans / Ne yllytit heite **Pahenoxihin**.
- [A-II-99-[MT-26:31]] Silloin sanoi Jesus heille / Täne öene te caiki **pahennoxen** kersitte minun techten.
- [A-II-505-[2KOR-6:3]] Elkem me kenengen ioskussa **Pahenosta** andaco / Senpäle ettei meiden Wirca pidheisi laitettaman
- [A-II-604-[1PT-2:8]] ombi se Kiui – – ydhexi Louckamisen Kiuexi / ia ydhexi **Pahennoxen** Callioxi / Nimittein / nijlle iotca heidens Sanan päle louckauat / ia eiuet sen päle vsko / iohonga he mös asetetudh olit

Johdos verbistä (→) *pahentaa*.

➤ VKS 2021 *pahennus*.

pahennus → pahennos

***pahennuskallio** s. 'kompastuskivi (kuv.)'

Pahennuskallio ei esiinny Agricolan kielessä kiteytyneenä yhdyssanana (→ *pahannos*, → *pahennos*).

➤ VKS 2021 *pahennus+kallio*.

pahentaa v. 'vietellä, turmella, loukata, pahoittaa' | (1548) 16 esiintymää

- [A-II-32-[MT-5:29]] Jos sinun oijkia silmes **pahenda** sinun / nin puchghais se wlhgos
- [A-II-567-R] Eletteke itze teiten / ia ellette rippuco mudhen caulasa / quin ne laiskat Munckit Kerieijet Maanioxijat. Sille ne ouat heijut Inhimiset ia **pahendauat** ne Uskottomat.
- [A-II-479-[1KOR-10:32]] Sencaltaiset olcata / ettei te keten **pahenna** / eikä Juttaita / eikä Grekie / eli Jumalan Seurakunda.
- [A-III-121-[JES-52:14]] Nin ette monda sinusta heitens **pahendauat** / Ette henen Motonsa rymembi on muita Inhimisie / Ja henen Hahmons quin Inhimisten Lastein.

Johdos nominista (→) *paha*.

➤ VKS 2021 *pahentaa*.

pahentava a. 'turmiollinen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-670] mutta wariele minua HERRA Jesu Christe / nyt tenepene / ja aijna synniste / epewscosta / pahasta aijatoxesta / sanasta / töijste / ja caikinaijsesta **pahendawasta** menosta

Verbin (→) *pahentaa* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

➤ VKS 2021 *pahentava*.

pahentua v. 'pahastua, loukkaantua' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-100-[MT-26:33]] Nin wastasi Petari / ia sanoi henelle. Jos wiele caika mwdh sinustas **pahennuisit** / em mine quitengan ikenens pahenne.

Nominiin (→) *paha* perustuva johdos. Samassa merkityksessä yleisempi johdos on (→) *paheta*. Osittain samassa merkityksessä esiintyy (→) *pahantua*.

► VKS 2021 *pahentua*.

paheta v. 'pahastua, suuttua, loukkaantua, langeta pois, luopua' | (1548) 11 esiintymää

- [A-II-61-[MT-13:57]] Ja he **pahenit** henen ylitzens. Nin sanoi Jesus heille / Ei Propheta cussan wähembi maxa / quin cotonans / ia omisans.
- [A-II-65-[MT-15:12]] Nin edheskeuit henen Opetuslapsens / ia sanoit henelle / Tiesickös että Phariseuset **pahenit** / coska he cwlit tämen Puheen?
- [A-II-90-[MT-24:10]] Ja silloin monda **paheneuat** / ia keskenens petteuet toinen toisens / ia wihauat keskenens.

Johdos nominista (→) *paha*.

► VKS 2021 *paheta*.

pahka s. '(puun) pahka, kupera kyhmy' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-754] caikein henen iurdhens / haarains / oxains / lechtijens / hedhelmeins / ia caikein henen mutkains / louckains / ia **pachkains** cansa / iotcas caiki hyuesti tiedhet ia kylle tunnet

Sanalla on varmoja vastineita kaikissa lähisukukielissä. Mahdollisia vastineita on esitetty myös etäsukukielistä samojedikieliin asti. Sana kuuluu kantaauralilaiseen perintösanastoon. Agricollalla *pahka* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *veripahka*.

► SKES 1958 *pahka*; UEW 1988 350; SSA 1995 *pahka*; NES 2020 *pahka*; VKS 2021 *pahka*.

pahoin adv. 'pahoin, pahasti, väärin' | (1544) 3 esiintymää, myös Westh

- [A-I-126-[1KN-8:47]] Me rickoiymma / **pahoin** me teijmme / Jumalattomast me elimme /

Nominin (→) *paha* monikollinen instruktiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Sama muoto esiintyy yhdyssanamaisessa sanaliitossa *pahoin tekijä* 'pahantekijä', jonka rinnalla esiintyy myös yhdyssana (→) *pahointekijä*.

► VKS 2021 *pahoin*.

pahointeki|ä, -jä s. 'pahantekijä, rikollinen' | (1544) 43 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-337-[JES-55:7]] Se Jumalatoim lopukan Tiestens / Ja se **pahointeckie** aijatoxistans / ia kiendeken itzens HERRAN poolen

- [A-II-238-[LK-23:33]] Ja quin he sihen Sijan tulit / ioca cutzutan Päcalloin Paicka / sijnä he henen Ristinnaulitzit / ia ne **Pahointeckiet** henen cansans / Yxi oikialle / toinen wasemalle polelle.
- [A-III-350-[PS-94:16]] Cuca seisopi minun cansani nijte Pahoia wastian? Cuca astupi minun tykeni ninen **Pahointeckiedhen** wastian?
- [A-I-257-[PS-6:9]] Erandekat minusta caiki **pahointekiät** / Sille ette HERRA cwle minun idkuni.

Sanaliiton (→) *tehdä* (→) *pahoin* pohjalta muodostettu yhdyssana. Agricolan ainutkertainen *pahointekiät* on ilmeisesti painovirhe, eikä alkuosaa ole tarkoitettu monikon partitiivimuodoksi. Samat osat on neljä kertaa kirjoitettu sanaliitoksi, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 114; VKS 2021 *pahoin+tekijä*.

pahointeko s. 'paha teko, synti' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-447] EÄrittomen Laupiudhen Jumala / ia mittomattoman totudhen Herra / armadha meiden **pahointekoin** pälle / ia läkitze caiki meiden sieluna taudhit
- [A-III-33-[PS-103:10]] Ei hen meiden syndien perästi / meiden cansan teghe. Eikä kosta meille meiden **pahointecoin** ielkin

Sanaliiton (→) *tehdä* (→) *pahoin* pohjalta muodostettu yhdyssana. Välittömänä mallina on mahdollisesti ollut huomattavasti yleisempi (→) *pahointekiä*.

► VKS 2021 *pahoin+teko*.

pahointyö s. 'paha teko, synti' | (1548) 1 epävarma esiintymä

- [A-II-401] Nin ette quin Usko ainoasta Wanhurskautta / ia saapi Hengen ia lustin wlkonaisijn hywijn Töihin / Nin epeusko mös ainoa syndeteke / ia yleskihoitta Lihan / ia andapi Himon wlconaisijn **pahointöihin** / Ninquin Adamin ia Euan tapachtui Paradisis

Mahdollisesti Agricolan yhdyssanaan (→) *pahointeko* rinnastuva yhdyssana. Toinen ja todennäköisempi selitys on, että kysymyksessä on yhdyssubstantiivin (→) *pahatyö* muoto, jossa alkuosa ei ole instruktiivimuotoinen adverbi (→) *pahoin*, vaan se on lauseyhteyden mukaisesti kongruoiva monikon illatiivimuoto ('pahoihin töihin').

pahoitos → **pahoitus**

pahoittaa v. 'vietellä, turmella; suututtaa, yllyttää' | (1544) 14 esiintymää

- [A-I-768] Mutta olen henen monella modholla **pahoihtanut** / ia saattanut syndihin langeman / pahan esikuuan cautta Sanoijsa ja töijsse
- [A-II-37-[MK-9:42]] Ja cuca yhden nijste wehimist / iotca vskaltauat minun päleni **pahoihtapi**

- [A-II-450-[ROM-14:21]] Se ombi palio parambi / ettet sine ensingen Liha söisi / eike wina ioisi / eli iotaki / iosta sinun Welies louckapi / eli **pahoitetan** / taicka heickounde.
- [A-II-352-[AP-14:2]] Mutta ne Juttat iotca olit Wskottomat / yllytit ia **pahoitit** Pacanadhen Sielut Welijein wastan.

Johdos nominista (→) *paha*.

► VKS 2021 *pahoittaa*.

paho|itus, -itos, -tos s. 'viettelys, turmelus; viettelijä; (mielen) pahoittaminen' (1544) 6 esiintymää

- [A-II-416] Mutta siinä seas hen secoitta ydhen karskin Cauattamisen Inhimisten Opista / ioca aijallans sen Euangeliumin ia Christilisen Opin sekaan tuleua oli ia **Pahoituxen** matkan saattais
- [A-II-60-[MT-13:41]] Inhimisen Poica lehdettepi Engelinse / ia heiden pite cocoman caiki **pahoitoxet** / ia ne iotca wärytte tekeuet / henen Waldakunnastans.
- [A-I-705] Mutta anna minulle / etteij miteken mielen **pahotosta** heillen minusta tapachtuis

Johdos verbistä (→) *pahoittaa*.

► VKS 2021 *pahoitus*.

pahuus s. 'pahuus, paha, syntisyys; viha, kavaluus; vastoinikäyminen, onnettomuus; paha ihminen t. voima' | (1544) 169 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-202-[PS-34:14]] Warielle sinun Kieles **pahudhesta** / ja sinun hwles etteij he wiettelyste puhuijsi.
- [A-II-31-[MT-5:11]] Autuat oletta te / cosca Inhimiset pilcauat ia wainouat teite / ia puhuuat caikinaist **pahwtta** teite wastoin / walehdellen / minun techteni
- [A-III-221-[PS-7:10]] Anna loppua ninen Jumalattomadhan **Pahus** / ia hallitze se wanhurskas
- [A-I-121-[2MS-32:12]] Mixi ne Egipterit mailman racastaijat puhuman ia sanoman pite / hen ombi heite caualast wlgoswienyt heiden **pahuesans** / ette hen tappaijs heijet / Ja heite poijspyhis Maan pirin päldē
- [A-I-144-[BAR-2:7]] Caiki se **pahuus** quin Herra puhunut ombi meiden wastan / se on meiden ylitzem tullut
- [A-I-244-[JER-32:23]] eijuet he sinun änes totellehet / eijke mös waeldanehet sinun Lais peräste / Ja caiki kuttes heillen keskenyt olit / iota heiden piti tekemen / site eijuet he tehenyuet / Ja senteden sine mös annoit caiken temen **pahudhen** / heiden pällens tapachta.
- [A-III-374-[PS-107:42]] Neite ne Wanhurskat pite näkemen / ia iloitzeman / Ja iocaitzen **Pahudhen** Swn pite tukittaman.
- [A-III-677-[MIK-4:0]] Sille Euangeliumin cautta / tuleuat sydhemet Jumalan Laupiudhen / ia Christusen Ansion cansa / wahwistetuxi / synnin / coleman / Perkelen ia caiken **Pahuden** wastan.

Johdos nominista (→) *paha*. On mahdotonta sanoa, onko Agricolan kaikissa ta-pauksissa toisen tavun vokaali tarkoitettu luettavaksi pitkänä (*pahuus* vai *pahus?*), mutta pitkä vokaali on huomattavan usein merkitty näkyviin. Yhtään esimerkkiä ei ole *pahuksen*-tyyppisestä taivutuksesta.

► VKS 2021 *pahuus*.

paikata v. 'paikata, korjata paikkaamalla' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-45-[MT-9:16]] Ei kengen **paicka** wanha werca / wdhen werghan tilghalla
- [A-II-355-[AP-15:16]] Senielken mine palaian / ia iellensrakenan Daidin Maian / ioca caatunut on / ia tadhon henen Reikens **paicata** / ia tadhon sen ylesojeta

Johdos substantiivista (→) *paikka*.

► VKS 2021 *paikata*.

paikka s. 'paikka, kohta, alue, tila; tekstinkohta, ajankohta, tilanne; paikkatilkku, paikkausväline' | (1544) 120 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-26-[1KN-8:29]] Senpälle / ette sinun Silmes auoij seijsois ylitze temen Honeen öle ia päijuell / ia ylitze sen **paijkan** iosta sine sanonut olet / Minun Nimenj pite sielle oleman / Ettes cwulla tachtoysit mjnun Rucuxen / ionga sinun Paluelias teke tesse **paijcasa**
- [A-I-272-[PS-31:9]] Ja ett sine minua ylenanna wiholisten Käsissä / Sine asettat minun Jalcani awarahan **paickan**.
- [A-I-453] olet tehenyt caiki Inhimisen sickijet ydheste wereste / ia sääsit asuman caiken maan leweyden pälle / ia heiden ethens märesit ydhen oijkean aijan / ia **paijkan** / quinga lewielle ia caukana cuki piti asuman
- [A-II-174-[LK-4:17]] Ja annettin henelle Esaian Prophetan Ramattu. Ja quin hen Ramatun auasi / nin hen leusi **paican** cussa kirjoitettu oli
- [A-I-645] Anna minnulle aijna / ia caikissa **paijcoissa** sinun pyhe warieluxes apu sen hirmulisen wihamiehen wastan.
- [A-II-116-[MK-2:21]] Eikengen wtta **Paicka** ombele wanhan waattein / mutoin se wsi **Paicka** reuäise quitengin sijte vanhasta / ia lepi tule pahemaxi.

Sanalla on etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä. Saamen *báiki* on lainaa suomesta. *Paikka* tai sen vastine merkitsee kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä sekä kohtaa että paikkatilkkua, vepsän, lyydin ja karjalan sanat myös huivia tai liinaa. Aikaisemmin sanaa on pidetty etymologian suppeudesta huolimatta omaperäisenä, mutta nykyään se katsotaan germaaniseksi lainaksi. Alkumuodoksi sopii germaaninen **spaikā*, josta myöhemmin on kehittynyt mm. Gotlannin murteen *spaiik* 'pyörän puola; puuhun veistetty pilkka'. Yhdistävänä merkitysaineksena on 'erivärinen, ympäristöstään erottuva täplä t. kohta'. Huivia tai liinaa merkitsevien sanojen on arveltu olevan mahdollisesti eri alkuperää, mutta niistä ei ole annettu mitään uskottavaa selitystä. Agricolalla *paikka* esiintyy myös perusosana yhdys-

sanoissa (→) *jokapaikka, kohduspaikka, lähipaikka, maanpaikka, maapaikka, mes-
tauspaikka, näkypaikka, pääkalloinpaikka.*

► SKES 1958 *paikka*; Koivulehto Vir. 1981a 195–199; SSA 1995 *paikka*; LÄGLOS 2012 *paikka*; EES
2012 *paik*; NES 2020 *paikka*; VKS 2021 *paikka*.

paikkakunta s. 'paikkakunta, seutu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-167-[LK-2:8]] Ja Paimenet olit samas **Paicakunnas** walwadhen Pellola
laumans Ylitze / iotca wartioitzit öölle heiden Carians.

Substantiiveista (→) *paikka* ja *kunta* muodostettu yhdyssana. *Kunta* esiintyy Agri-
colalla ainoastaan yhdyssanojen jälkiosana (→ *valtakunta*).

► VKS 2021 *paikka+kunta*.

paimen s. 'paimen, karjan kaitsija; (kuv.) Jumala, Jeesus; (kuv.) pappi, johtomies'
(1544) 85 esiintymää, myös UpsE

- [A-II-96-[MT-25:32]] Ja hen eroittapi heidhet / toiset toisistans / ninquin **Paimen**
eroitta Lambat Wohista
- [A-I-611] Nijn sine HERRA ioca se hyue **paijmen** olet Laumas ylitze
- [A-I-93] Virie Pappi / Opetusise. Canssan rocki / quin Eijtin nise. Ja hyue **Paijmen**
caijtze Lambat. Saijrat / Exyuet / ia caiki Rambat.
- [A-III-588-[HES-34:2]] Sine Inhimisen Lapsi / Prophetera Israelin **Paimenita** wastian /
Prophetera / ia sanos heillen. Nein sanopi HERRA Jumala / We Israelin **Paimenille** /
iotca itzeheitens roockiuat / Eikö **paimenet** pidheis Laumans caitzeman?
- [A-III-588-R] **Paimeniten** cautta ymmerten / Kuningat / Domarit / Papit /
Prophetat / Opetaiat ia Kirioittaijat / ioinen hallus Walda on annettu

Sanalla tai sen vartalolla on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Sana on selitetty
balttilaiseksi lainaksi, jota nykylietuassa edustaa *piemu*. Kristillisessä terminolo-
giassa *hyvä paimen* on perinteisesti edustanut kristittyjen ja seurakunnan kaitsijaa.

► Thomsen 1869 5, 33 ja 1890 208; SKES 1958 *paimen*; SSA 1995 *paimen*; Junttila 2015 89; NES
2020 *paimen*; VKS 2021 *paimen*.

painaa v. 'painaa t. polkea alas, alistaa, sortaa; tehdä jälki painamalla (myös kuv.); painaa
kirjaa; värjätä; olla jonkin painoinen t. arvoinen' | (1544) 13 esiintymää

- [A-I-95] Mutta rucoele Christust aijna ia Jalcas ala Piru **paijna**
- [A-III-221-[PS-7:6]] Nin minun Wiholisen wainocan minun Sieluani / ia sen
käsiteken / ia mahanpolieskelcaan minun Elemen / ia **painakan** minun tomuun.
- [A-III-84] Ja **painakat** ne wahwasti teiden sydemihin / ette te nijte aina muistaisitta
- [A-I-875] **Painettu** Stocholmisa Amund Lauritzenpoijalda.
- [A-II-134-[MK-9:3]] Ja henen Wattens tulit kijldeuexi ia sangen walkiaksi ninquin
Lumi / ettei yxiken Waatten painaija taida nin walkiaksi **paina** maan päle.
- [A-III-297-[PS-62:10]] Mutta Inhimiset euet sijsken miteken ole / ia ne Kempit
mös puuttuut / he **painauat** wähemen quin Tyhie / nin monda quin he ouat.

Sanalla on varmoja etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä. Vastineita on esitetty myös useista etäsukukielistä samojedikieliä myöten, mutta nämä ovat äänneseikkojen vuoksi epävarmoja. Joka tapauksessa *painaa* katsotaan vanhaan perintösanastoon kuuluvaksi. Itämerensuomalaisten kielten sanoille on kuitenkin esitetty myös mahdollinen germaaninen lainaetymologia. Sen mukaan lähtömuodoksi sopisi kantagermaanin **spannejan-*, jota nykyruotsissa edustaa *spänna* ’jännittää, kiristää’. Agricolalla *painaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *alapainaa*, *alaspainaa*.

► SKES 1958 *painaa*; UEW 1988 348; SSA 1995 *painaa*; Koivulehto 2005b FUM 28–29 253–254; EES 2012 *painama*; NES 2020 *painaa*; VKS 2021 *painaa*.

painaja s. ’värjäri’ | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-134-[МК-9:3]] Ja henen Wattens tulit kijldeuexi ia sangen walkiaxi ninquin Lumi / ettei yxiken Waatten **painaija** taida nin walkiaxi paina maan päle.

Johdos verbistä (→) *painaa*, jolla tässä tapauksessa on merkitys ’värjätä’.

► VKS 2021 *painaja*.

painella v. ’painia, kamppailla’ (kuv.) | (1551) 3 esiintymää, myös Westh

- [A-III-270-[PS-42:0]] On yxi Rucous / iossa vlosmaalatan se Omantiedhon ia Tunnon Campaus / ia raskain Uskon ia Toiuon pyrkimus / ioca **painelepi** hengese Epeusko Epelyste ia Toiuottomust watan
- [A-III-694] Sille Habacuc tulkitan Syleliexi / eli ioca rackasti **painele** Jumalan cansa.

Johdos verbistä (→) *painaa*.

► VKS 2021 *painella*.

painelus s. ’kamppailu’ | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-483] Hangitze meite wscon kilwelle – – ette me Herrasa wahwenisema / madhaijsim wscon campauxes / wrhon **paijneluxen** päätte / ia perkelen waldakunnan – – ylitzewoitta

Johdos verbistä (→) *painella*.

► VKS 2021 *painelus*.

painettu a ’masennettu’ | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-541] ylesnosta minun **paijnettu** sielu Synnin raskaudhesta / ja taijualisijn tarckota caiki minun halun

Verbin (→) *painaa* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

paise s. 'paise' | (1544) 4 esiintymää

- [A-II-217-[LK-16:20]] Nin oli mös yxi Kierijeie nimelde Lazarus / ioca makasi henen portins edes teunens **Paiseita**
- [A-I-834] Näliellä heiden pite hiucahutetaman / ia Wilutaudhilla ödhytetämen / ia pahoilla **paijseil**.

Johdos samasta vartalosta, joka sisältyy verbiin (→) *paisua*.

► VKS 2021 *paise*.

paiskata v. 'paiskata, heittää rajusti; lyödä, lyödä kumoon, sivaltaa' | (1544) 20 esiintymää

- [A-III-343-[PS-89:45]] Sine häuitit henen Puchtaudhens / ia **paiskat** henen Stolins Maan päle.
- [A-III-449-[ISM-17:49]] Ja pisti Prentzelin kätens / ia otti sielde ydhen Kiuen. Ja lingosi / ia **paiskasi** sen Philisteusen Otzaan
- [A-I-25] **paijska** teuran otzan cangi.
- [A-I-261-[PS-10:10]] Hen **paijska** ia alaspolke / ia mahan syseiye / sen Kieuhen wäkiwallalla.
- [A-I-256-[PS-3:8]] ylesnouse HERRA / ia auta minua minun Jumalan / Sille sine caiki minun wiholiset poskelle **paijskat** / ia murennat Jumalattomaijn hambat.

Verbillä on vastine ainakin virossa. Karjalan *paiskata* saattaa olla lainaa suomesta. Sanavartalo on selitetty iskusta tai putoamisesta syntyvää läjähtävää ääntä jäljitteleväksi onomatopoeettis-deskriptiiviseksi muodosteeiksi. Agricolalla *paiskata* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *alapaiskata*, *alaspaiskata*, *maahan-paiskata*, *rikkipaiskata*, *ylespaiskata*.

► SKES 1958 *paiskata*; SSA 1995 *paiskata*; EES 2012 *paiskama*; NES 2020 *paiskata*; VKS 2021 *paiskata*.

paiskella v. 'lyödä, sivallella' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-374] Naurulla sine Judasten Kuningaxi nimitettin / Colmanen kerdhan sine corualle **paijskeldijn**
- [A-I-380] Silloin sinun caswos syliettin Ja kemmenille **paiskeltijn** / Eijke hiuxi / eijke parta armadettu

Johdos verbistä (→) *paiskata*.

► VKS 2021 *paiskella*.

paiskoita v. 'lyödä, sivallella' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-556] tadhoit – – wärlde todhistailda caijwaijta / Rusikoilla **paijskoitta** / hosutta / häpijelle pilcatta

Johdos verbistä (→) *paiskata*. Agricolan *paiskoittaa* on passiivinen infinitiivimuoto 'tulla lyödyksi'.

paistaa *v.* 'paistaa, loistaa, säteillä, valaista (myös kuv.); näkyä, erottua; kypsentää paistamalla' | (1544) 32 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-II-12] Ette meille nyt ombi yxi wahwa Prophetalinen puhe / ia se on hyuesti techty / coska te sijte warinotatte / ninquin ydhen Kynttelen päle / ioca pimeis **paista** sihenasti quin peiue nouse
- [A-II-70-[MT-17:2]] Ja henen caswons **paisti** ninquin auringoinen / ia henen waattens tulit walkiaksi ninquin yxi walkeus.
- [A-I-274-[PS-31:17]] Anna sinun caswos **paijsta** sinun paluelias pälle / Auta minua sinun laupiudesas.
- [A-I-348] ANna meille Ise caixiwaldias Jumala / ette iotca sinun Sanas wden syndymisen paijstella ylitze walistetan / sekin **paijstais** meiden Töijsem / ioca wscon cautta mielese kijlde
- [A-II-502-[2KOR-4:00]] **Paistais** se on / meiden pite **paistaman** ia sarnaman / quinga Jumalan Armo tutan / Christusesa meille osotettu / Mudh machtauat Töite ia Lakia itzestens **paista**.

Verbillä on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Se on selitetty johdokseksi germaanisperäisestä vartalosta **bā-ja-*, jota nykysaksassa edustaa *bähen* 'lämmittää, hautoa; paahtaa, paistaa'. Näin ollen *-sta-* on kantasuomalainen johdinaines. Agricolalla verbi ei satu esiintymään finiittimuotoisena paistamalla kypsentämisen merkityksessä. Se esiintyy kuitenkin adjektiivisena partisiippina (→) *paistettu*. Agricolalla *paistaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *edespaistaa*.

► SKES 1958 *paistaa*; Koivulehto 1981b PBB 103 348; SSA 1995 *paistaa*; LÄGLOS 2012 *paistaa*; EES 2012 *paistma*; NES 2020 *paistaa*; VKS 2021 *paistaa*.

paistava *a.* 'loistava' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-685-[ILM-8:10]] Ja se colmas Engeli Basunalla soitti / ia yxi swri Techti Taiuasta langesi / **paistaua** ninquin Tulensoitto / ia langesi päle colmanen osan Kymeiste ia Wesilechteiste.

Verbin (→) *paistaa* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Agricolalla *paistava* esiintyy myös perusosana yhdysadjektiivissa (→) *läpitsepaistava*, jossa *paistaa*-verbin merkitys on 'näkyä'.

► VKS 2021 *paistava*.

paistavainen *a.* 'loistava, valaiseva' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-258-[JH-5:35]] Hen oli palauainen ia **paistauainen** Kynttele / Mutta te tadoitta wehen aica riemuita henen walkeudesans.

Verbin *paistaa* partisiippimuodosta (→) *paistava* johdettu adjektiivi.

► VKS 2021 *paistava*.

paiste s. 'paiste, loiste, säteily (myös kuv.); (ulko)näkö'
(1544) 34 esiintymää, myös Westh

- [A-I-505] Walghista meiden sydhenden Silmet / sen Taiualisen Auringon **paijstein** cansa
- [A-I-681] CHristus se **paijste** ia peijue on quin öön pimeydhet haijotat / sine walkeudhen walkeus sarnatat pyhen paijsteen.
- [A-II-294-[JH-16:00]] Jumalan Domio cadottapi caiki / mite ne ia Perkele ninen Christittudhen watan domitzeuat / Jumalan Nimen ia **Paisten** Palueluxen alla.
- [A-II-589-[2TIM-3:2, 5]] Inhimiset iotca itzeheitens racastauat – Joilla ombi yxi iumalisen menon **paiste** / mutta sen wioman [po. voiman] he poiskieldeuet.

Johdos verbistä (→) *paistaa*. Agricolalla *paiste* esiintyy myös perusosana yhdys-sanassa (→) *tulenpaiste*.

► VKS 2021 *paiste*.

paistettu a. 'paistamalla kypsennetty' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-17] Eij ole teruelinen söte couat munat. fleski. coua Jwsto. Eli sololla **paijstettw** Liha.
- [A-II-242-[LK-24:42]] Ja he panit henen etens Cappalen **paistetu** Cala / ia iotain Kimalais honaiata.

Verbin (→) *paistaa* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. *Paistaa* merkityksessä 'kypsentää paistamalla' ei esiinny Agricolalla persoonamuotoisena.

► VKS 2021 *paistaa*.

paisua v. 'paisua, kasvaa, voimistua; lihoa, turvota, pöhöttyä' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-122-[4MS-14:17]] Nijn anna nyt Herra sinun Woijmas **paisua** / ninquin sine sanonut ole
- [A-II-260-[JH-6:18]] Mutta Meri **paisui** surest ilmast
- [A-III-315] Paisuuat) se on / he ouat lihauat / rickat / ia wäkeuet cunniasa / ia herculiset / sille he **paisuuat** / ia pullistuuat / ia tactouat aina olla ensimeiset ia ylimeiset
- [A-I-133-[NEH-9:21]] Neliekymmendä aijastaica sine heite rautzit corwesa / nijn / ettej heilte miteken puuttunud / Eij heiden waattens wanhanuut / eijke heiden ialghans **paijsunet**

Verbillä tai sen vartalolla on vastineita kautta itämerensuomen. Alkuperä on epäselvä. Verbiä on yritetty yhdistää samaan germaanisperäiseen vartaloon, josta on muodostettu myös (→) *paistaa*, mutta tässä yhdistelmässä on sekä muoto- että merkitysoipillisia ongelmia, joten se on katsottava epäuskottavaksi. Eräät *paisua*-verbiin yhdistetyt lähisukukielten sanat, kuten esim. viron adverbi *paistes* 'paisuksissa' ja substantiivi *paistetus* 'turvotus', näyttävät kyllä muodoltaan rinnastuvan *paistaa*-

verbiin, mutta ne ovat luultavasti myöhemmän sekaannuksen tulosta. Agricolalla *paisua* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ylespaisua*.

► SKES 1958 *paisua*; SSA 1995 *paisua*; LÄGLOS 2012 *paisua*; EES 2012 *paisuma*; NES 2020 *paisua*; VKS 2021 *paisua*.

paisuma s. 'paise' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-748] sinun silmeis ethen me lewitemme meiden sydhemen synneille saastutetun pahaelkisen / synnein esinahalla hierellyn / teunens **paijsumita** ia mercke henen sisellisten ia salaijsten wikainsa tedhen

Johdos verbistä (→) *paisua*. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *paise*. Agricolalla *paisuma* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *vedenpaisuma*.

► VKS 2021 *paisuma*.

paisuminen s. 'paise; pöyhistyminen; (veden) nousu, tulviminen' | (1544) 4 esiintymää

- [A-III-126-[3MS-26:16]] Sille mine tadhon Pelghon teiden ylitzen saatta / **Paisumiset** ia Wiluntaudhin / ette teiden Casuon mwttupi / ia teiden Rumin pite nändymen.
- [A-III-207] Psalmit sis Mielten ilot ouat / Sieluin tyuenys / Rauhan tekiet / mässeueisten ia culkuuaisten Aiatosten haltiat / Mielen **paisumiset** he hilitzeuet / Irtaudhen he asettauat.
- [A-I-276-[PS-32:6]] Temen edheste pite iocaijnen pyhe sinua rucoelman oijkealla aijalla / Sentedhen cosca swret wedhen **paijsumiset** tuleuat / eijuet he wlotu nijnnen tyge.

Johdos verbistä (→) *paisua*. Agricolalla *paisuminen* esiintyy myös perusosana yhdysanoissa (→) *vedenpaisuminen*, *ylespaisuminen*.

► VKS 2021 *paisuminen*.

paisumus s. 'tulva, veden nousu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-92-[MT-24:39]] ia eiuet tienehet ennenquin Wedhen **paisumus** tuli / ia caiki poisotti.

Johdos verbistä (→) *paisua*. Agricolalla (→) *vedenpaisumus* esiintyy yleensä yhdysanana.

► VKS 2021 *paisumus*.

paisuttaa v. 'paisuttaa, turvottaa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-543] O iosca teme eleme lackasi / ia sangen pijan loppuis / Epeleue Eleme / Sockia eleme / Surckia eleme / Jonga nesi **paijsutta**

Johdos verbistä (→) *paisua*. Agricolalla *paisuttaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ylespaisuttaa*.

► VKS 2021 *paisuttaa*.

paisuvainen *a.* 'kohoava, voimistuva' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-341-[PS-89:9]] Sine wallitzet ylitze sen hymeueisen Meren / Sine hilitzet ne **paisuuaiset** Allot.

Verbin (→) *paisua* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi.

► VKS 2021 *paisuvainen*.

paita *s.* 'paita, mekko' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-4] Lastein casuon Risti tehden / Soola swhun annetan / Walkialla **paidalla** pugetetan
- [A-III-377-[PS-109:18]] Ja hen puki Kirouxen henen pälens / Ninquin **Paidhans** / Ja se siselmeni henen sisellyxijns ninquin wesi / Ja ninquin Oliu henen Luihins.

Sanalla on vastineita itäisissä lähisukukielissä. Sitä on vanhastaan pidetty germaanisena lainana ja siihen on verrattu mm. muinaisen gootin sanaa *paida* 'takki'. Kantagermaaniseksi alkumuodoksi on rekonstruoitu **paidō*. Toisen, uudemman selityksen mukaan vaatekappaletta merkitsevä *paita* kuuluisi yhteen murteissa tunnetun, vatsakalvoa merkitsevän *paita*-sanan kanssa. Tämä on selitetty lainaksi germaanisesta, rasvaa merkitsevästä sanasta, jonka alkuperäiseksi asuksi on rekonstruoitu **fajta-z*. Tästä juontuu mm. nykyruotsin *fet* 'lihava, rasvainen'. Merkityksen kannalta vanhempi lainaselitys on ongelmattomampi ja uskottavampi.

► Thomsen 1869 138, 141; SKES 1958 *paita*¹, *paita*²; Lehtiranta 1986 SFU 22 250; SSA 1995 *paita*¹, *paita*²; LÄGLOS 2012 *paita*¹; NES 2020 *paita*; VKS 2021 *paita*.

paitse → **paitsi**²

paitsi¹ *adv.* 'ilman, vailla; ohitse' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-13] Jos nyt iombicumbi pidheis wnotettaman / Christusen Teghot / eli henen Oppins / Nin meiden pideis paramin **paitsi** oleman hene Ihmelisiste Töistens eli Tunnostehdhistens / quin henen Opistas.
- [A-II-152-[MK-14:35]] Ja hen wehe edheme keui / langesi maan päle ia rucoili / ette ios se mahdolinen olis / se aica henelde **paitsi** keuis

Sama prolatiivimuoto kuin adpositio (→) *paitsi*, mutta ilman täydennystä.

► VKS 2021 *paitsi*.

paitz|i², **paitz**, -e *adpos.* 'ilman, vailla; paitzi, lukuun ottamatta; lisäksi, ohella'
(1544) 102 esiintymää

- [A-I-209] Käsikirian / Messun / ia Passion / sulast Armost / **paitz** meiden Anszion.
- [A-I-533] O totinen taivalinen armo / sijttekin sencaltainen armo / iota **paitze** eij ole ychteken omahista ansiota
- [A-I-677] sinun cauttas caiki cappalet ouat loodhut / ja ilman sinuta eij ole miten techty / eijke mös **paitzi** sinua miteken pysy
- [A-III-72] se pyhe Hengi – ylesualgaisepi minun sydemeni / tundemaan ne ylenpaltiset Iselisen laupiuden rickaudet / iotca hen minulle andanut ia lahianut ombi / sulasta armostansa **paitzi** caiketa minun ansiotani
- [A-III-751-[SAK-13:0]] Sille **paitzi** Ristit ia Waiuat / eike vsko eli Rucous harioiteta.
- [A-III-788] Jumalattomis / hen Lauia on / quin eleuet **paitz** pelcon ia Uskon.
- [A-I-17] Joca nyt mös kylpe tachto. Szonda hen mös iske machta. **Paitzi** maxan / täwuyn / ia rinnan. Ele site teghe swingan.
- [A-I-164-[JUDIT-9:19]] Ja caiki pacanat tundekan / ette sine Jumala olet ia etteij toista ole **paitzi** sinun. AMEN.
- [A-II-521-[GL-1:19]] Muita Apostolita en mine ychten nähnyt / **paitzi** Jacobin HERRAN Welien.
- [A-III-234-[PS-18:32]] Sille cuca on Jumala / **paitzi** HERRA? eli Wäkeue / Ilman meiden Jumalatan?
- [A-III-212] Wirancannos / Cauran caitzi / mutoin oltin Caurast **paitzi**.

Sanalla on vastineet karjalassa ja lyydissä. Pohjoissaamen *baicce* on lainaa suomesta. Sana on muodoltaan prolatiivinen eli kautta kulkemista ilmaiseva johdos, ja sen alkuperäinen merkitys on ollut mahdollisesti 'ohitse'. Prolatiivin monimuotoinen pääte on itämerensuomalainen, ehkä vanhempikin, mutta toistaiseksi on epävarmaa, mistä vartalosta *paitzi* on muodostettu. On ehdotettu, että vartalona olisi slaavilaisperäinen, sivua tai puolta merkitsevä **paka*, jota nykyvenäjässä edustaa *bok*. Tämä selitys on täysin mahdollinen ja rinnakkaistapausten avulla perusteltavissa, mutta sen ongelmana on, että kyseistä **paka*-sanaa sellaisenaan ei ole voitu todeta mistään itämerensuomalaisesta kielestä. Sanavartalon lainautuminen ja sen sisältyminen *paitzi*-sanaan jäävät hypoteesin varaan. Agricolan kielessä *paitzi* on yleisimmin prepositio, jonka täydennys on genetiivissä tai partitiivissa. Jonkin verran esimerkkejä on myös nominatiivi- ja abessiivimuotoisista täydennyksistä. Postpositiona se on harvinainen, ja tällöin täydennys on partitiivissa. Agricolan runossa esiintyvä elatiivi (*kaurast paitzi*) on syntaktisesti monitulkintainen yksitaitapaus. Sama *paitzi*-muoto esiintyy myös adverbina ja konjunktiona. Loppuheittoinen *paitz* esiintyy ainoastaan Agricolan omissa runoissa.

► SKES 1958 *paitzi*; Hakulinen 1979 108; SSA 1995 *paitzi*; Koivulehto 2016 SUST 274 401–402; NES 2020 *paitzi*; VKS 2021 *paitzi*.

paitzi³, **paitz** *konj.* 'paitzi, lukuun ottamatta' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-285-[JH-13:10]] Sanoi Jesus henelle / Joca pesty / on ei se taruitze / **paitzi** ette Jalghat pesten / waan hen ombi cokonans puhdas.

- [A-III-210] **Paitz** / ios iotaki osa mwttettu / Bockstauis / Sanois / quin on prentettu.

Sama prolatiivimuoto kuin adpositio (→) *paitsi*².

► VKS 2021 *paitsi*.

paju s. 'paju, *Salix*-suvun puu tai pensas' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-418-[PS-137:2]] Meiden Candelenna me ripustimme **Paiuhin** / Jotca sielle ouat.
- [A-III-491-[JES-44:4]] Ette he casuaisit ninquin Rohot / ia ninquin **Paiut** wesiwirtain tykene.

Sanalla on vastine kaikissa lähisukukielissä. Vastineita on esitetty myös etäsukukielistä samojedikieliin asti, mutta nämä ovat äänne- ja merkitysseikkojen takia epävarmoja. Joka tapauksessa *paju*-sanaa on perinteisesti pidetty kielikunnan vanhaan perintösanastoon kuuluvana. Agricolalla *paju* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *halapaju*.

► SKES 1958 *paju*; UEW 1988 349; SSA 1995 *paju*; EES 2012 *paju*; NES 2020 *paju*; VKS 2021 *paju*.

pakahtaa v. 'haljeta, revetä, puhjeta' (myös kuv.) | (1548) 7 esiintymää

- [A-II-45-[MT-9:17]] Ei kengen mös pane torecta wijna wanhoiin leilein / mwtoin leilit **pacachtauat** / ia wijna wlgoswota / ia leilit hucastuuat
- [A-II-315-[AP-1:18]] Teme ombi ansanut sen Pellon Wärydhen palcasta / ia itzens hirtti / ia on keskelde cacht **pacachtanut** / ia caiki henen Siselyxens wlosputoisit.
- [A-III-744-[SAK-10:0]] Sijttequin se Euangeliumin Siemen on vlospuhckenut ia **pacachtanut** / Lain perest
- [A-III-111-[JES-35:6]] Silloin ne Rambat hyppeuet ninquin Peurat. Ja se Myckein kieli **pacachtapi** kijtoxeen.

Verbillä on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on johdos halkeamista merkitsevästä vartalosta *pakka*-, jolle on esitetty vastineita myös ugrilaiskielistä. Sana-vartaloa on arveltu alkuperältään onomatopoeettiseksi, halkeamisesta johtuvaa ääntä kuvaavaksi muodosteeaksi, joten itämerensuomen ja ugrilaiskielten sanat voivat olla myös erikseen syntyneitä. Agricolalla *pakahtaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ulospakahtaa*.

► SKES 1958 *pakkua*; UEW 1988 349–350; SSA 1995 *pakahtua*; NES 2020 *pakahtua*; VKS 2021 *pakahtaa*.

pakana s. 'ei-kristitty, toisuskoinen, vääräuskoinen; harhaoppinen, huono kristitty; (yl. mon.) vieras kansa t. maa' | (1543) 488 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-O-14-[MT-28:19]] Mengette sijs / opetaca caiki **pacanat** / ette he piteuet caiki mite mine olen teille keskenyt / castaden heite nimen Isen / ia Poian / ia pyhen Hengen.

- [A-I-662] ole meille kircas Techti / tesse purijetimises / ia wäkwembi haltija / quin ne Caxoiiset / Castor / ja Pollux / mwijnen **Pacanoillen** olit
- [A-II-18] Sille ette coska nämet Christittömet Somalaiset / iotca silloin **Pacanat** olit / ia manderis asuit / tachtoit Lootolaisija / tauans pereste wahingoitta
- [A-II-443-[ROM-11:13]] Teille pacanoille mine puhun / Senwoxi ette mine olen **Pacanain** Apostoli / nin mine ylisten minun Wircani
- [A-I-198-[PS-9:18]] Josca ne Jumalattomat madaijsit heluetin menne / ja caiki **pacanat** / iotca Jumalan wnochtat.
- [A-I-400] catzo nijnnen sijeluhin pein / iotca pirun petoxella / ouat wietellut / ette caiki **pacanat** eriseurat / epewscoiiset / Juttahat / pirun riwamat / ja iocahainen willittu ja exynyt / machtaisit pyhen ychteitzen / ia Apostolin seurakunnan / ja sinun totudhes wacudhen tyge palata
- [A-I-147-[BAR-2:29]] Elleij te cuule minun ädeni / nijn pitä wisist teme swri iowcko / sangen wähexi tuleman / **pacanaiten** seassa / Sille mine heidet haijotan
- [A-I-340-[JER-10:7]] Cuca eij sinua pidhe pelkemen / Sine pacanain Kuningas? Sinua tosin tule cuulta / Sille ette caikein **pacanaiden** wijsasten seas / ia caikein Kuningasten waldakunnis / eij ole sinun wertaas
- [A-III-468-[JES-8:1^]] Sille wielepe yxi toinen pimeys tulepi / ioca heite adhistapi / quin entises Aighas oli / coska se keuieste tapachtui zabulonin ia Nepthalin Maasa. Ja senielkin raskamaxi tuli sen Meren tien wieres / tellepolella Jordanin ninen **Pacanain** ärisse.
- [A-III-529-[JES-66:18]] Sille mine tadhon tulla ia coota heiden tecons ia aiatoxens / ynne caikein **Pacanin** ia Kieldein cansa / ette he tulisit ia minun Cunniani näkisit.

Sana on perinteisesti selitetty lainaksi muinaisvenäjältä, vaikka siltä suunnalta ei löydy täsmälleen lähtömuodoksi sopivaa sanaa. Äänteellisesti lähimmäs tulee muinaisvenäjän *poganŭ* 'pakanallinen'. Sama sana on lainattu myös lähisukukieliin, ja ei-kristityn henkilön lisäksi se voi merkitä muutakin pahaa tai saastaista. Sanan perimmäinen lähtökohta on latinan *paganus*, joka on johdos kylää tarkoittavasta sanasta *pagus* ja on alun perin merkinnyt maalaista. Aiemmin on arveltu merkityksen muutoksen johtuneen siitä, että kristinusko on alussa ollut erityisesti kaupungeissa harjoitettu ja kaupungista toiseen levinnyt uskonto, jonka leviäminen kaupunkeja ympäröivälle maaseudulle kävi hitaammin. Näyttää kuitenkin siltä, että latinan sana on saanut roomalaisessa sotilasslangissa jo ennen kristinuskon vakiintumista merkityksen 'siviili, taitamaton sotilas', ja kristityt, jotka ovat itse katsoneet olevansa Kristuksen sotilaita, ovat ottaneet sanan käyttöön ei-kristityn merkityksessä. Suomen *pakana* voi hyvin olla suoraa lainaa keskiajan latinasta.

► Mikkola 1894 SUST 8 152; SAOB 1952 *paganisera*; Thors 1957 464; SKES 1958 *pakana*; Plöger 1973 118; Hahmo 1994a 229–231; SSA 1995 *pakana*; EES 2012 *pagan*; NES 2020 *pakana*; VKS 2021 *pakana*; Etymonline 2022 *pagan*.

pakas → pakka

pakeneminen s. ' veden) laskeutuminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-714] temen mailman Elementit monella modholla / meiden watan hirmuitzeuat / nyt pitkeisen leimatoxella ia waaioijlla / nyt wirttain ja merttein nousemisella ia **pakenemisella** / nyt taiualisten cappaledhen surmalisilla ioxemisella

Johdos verbistä (→) *paeta*.

► VKS 2021 *pakeneminen*.

pakenevainen a. 'pakeneva' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-738] Ja tunne minua epekeluotoinda / sinun tyges **pakeneuaijsta**.
- [A-III-663-[OB-1:14]] Ei sinun pidhe heiden Sotawäens watan lehettemen / heiden surkiudhens aicana. Ei sinun pidhe Tienharois seisoman / henen **Pakeneuaisians** murhaman.

Verbin (→) *paeta* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi.

► VKS 2021 *pakeneva*.

pakita v. 'pakottaa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-766] En olen mös nijn wsein / ia Jumalisesta pyhen lihan ia weren Sacramenti nauttinut / quin omatundo syndein edheste on minua siihen **pakinut**

Johdos samasta vartalosta, josta on muodostettu (→) *pakko*. Vokaaliston perusteella Agricolan johdoksen on oletettu lainautuneen virosta.

► Hakulinen 1943a 32; VKS 2021 *pakita*.

pakittaa v. 'ahdistaa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-200] Daudid – – Jonga Siemenest oli Christus nimittein wlosluuattu / ioca mös caiken eliaicans / swrimis tuskis / waiuois ia kiusauxis **pakitettu** ia adhistettu oli

Johdos joko verbistä (→) *pakittaa* tai suoraan samasta vartalosta, josta on muodostettu (→) *pakko*. Vokaaliston perusteella Agricolan johdoksen on oletettu lainautuneen virosta.

► Hakulinen 1943a 32; VKS 2021 *pakittaa*.

pakka s. 'pakkanen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-9] Tuyskun / Lumen / wilun / ia **packan**. kyllä mine saathan matkan.

Poikkeuksellinen johtamaton esiintymä samasta sanavartalosta kuin samaa merkitsevässä johdoksessa (→) *pakkainen*. Ainutkertainen esiintymä on Agricolan runotekstissä. Se on mahdollista lukea myös *pakkaan*, ja tämä voidaan tulkita Agricolan

omaan päättelyyn perustuvaksi genetiivimuodoksi, joka on saatu *pakka(i)nen*-sanan yhdyssanamuodosta *pakas*. Tämä esiintyy normaalisti vain yhdyssanan taipumattomana määriteosana (esim. murrenassassa *pakastiainen* 'talitiainen'; ei esiinny Agricolalla). Tällaisen sekundaarin nominatiivimuodon olemassaoloon viittaa Juhana Canstrénin lisäys Daniel Jusleniuksen sanakirjaan (*packahan wihat*).

► VKS 2021 *pakkanen*.

pakkainen, pakainen s. 'pakkanen, nolla-asteen alapuolella oleva lämpötila' (1544) 7 esiintymää

- [A-I-224-[PS-147:17]] Hen wisca Jeens ninquin palat / Cuca henen **packaisens** edhes kestä?
- [A-III-753-[SAK-14:6]] Sihen aican ei pidhe Walkius oleman / wan wilu ia **Pacainen**

Sanalla on varmoja vastineita useimmissa lähisukukielissä. Samaan yhteyteen on arveltu kuuluvan myös liivin adverbi *pakānd* 'nopeasti, pian' ja saamen substantiivi *báhkas* 'kuumuus, kuuma ilma', mutta merkityserojen takia nämä rinnastukset ovat epävarmoja. Sana on selvästi johdos, mutta vartalon *pakka*- alkuperä on epäselvä. Yhden selityksen mukaan vartalo yhdistyy vanhaan halkeamista merkitsevään verbivartaloon, jonka johdoksiin kuuluu esim. (→) *pakahtua*. Kovalla pakkasella esineet muuttuvat hauraksi, ja esim. haloiksi hakattavat suuretkin puut halkeavat helposti. Samaan aihepiiriin liittyvän toisen selityksen mukaan sana olisi johdos pölkkyä tai pötkelöä merkitsevistä murrenassasta *pakka* tai *pakko*, jolla on vastine inkeroisessa, vatjassa ja virossa. Tämä sana on selitetty vanhaksi germaaniseksi lainaksi. Agricolalla samassa merkityksessä näyttää esiintyvän kerran myös johtamaton vartalo (→) *pakka*.

► Ruoppila 1957 KV 37 213–218; SKES 1958 *pakkanen*; Nikkilä 1987 SFU 23 238; SSA 1995 *pakka-nen*; EES 2012 *pakane*; LÄGLOS 2012 *pakka*²; NES 2020 *pakkanen*; VKS 2021 *pakkanen*.

pakko s. 'ahdistus, hätä, vaiva; (hengen) vaara; pakko, välttämättömyys' (1544) 18 esiintymää

- [A-I-141-[JER-14:19]] Me toijwoim / Rauhan oleuan / Ja eij hyweke tullut / Me toijwoim helpon aica / Mutta catzos / nyt on swrembi **packo**
- [A-I-804] Wariele meite Sodhista / ia rijdoijsta / ia caikesta **pakosta** / senpälle / ette me sen iocapeijuesen Leijuen / ia rumelisen rawinun leuolisesa rauhasa nautitzisim / sinun kijtoxes cansa.
- [A-II-501-[2KOR-4:8]] Meille ombi iocapaicas ahdistos / Mutta eipe me ikeuöitze. Meille ombi **packo** / Mutta eipe me wäsy.
- [A-I-177-[VLT-5:9]] Meiden pite hakeman meiden leijwen hengen **pacolla** / mieckan edhes / corwesa
- [A-II-30-[MT-4:00]] Se olis tapachtunut / ios hän olis itzens ilman **pacota** alaspudhottanut / ia loottanut itzensä senpäle että Jumala piti hende auttaman
- [A-II-399] Nin sine nyt nämet caiki teet ylenmieles ia ilman rackautta Lain polen / ia mös swrella **pacolla** / waiwalla ia watimisella / Ja sine kernasti toisin tekisit / ellei Laki olisi.

Sanalla on tarkka vastine ainoastaan inkeroisessa ja karjalassa, mutta sanavartalolla on vastineita kautta itämerensuomen. Sen alkuperä on epäselvä. Se on vanhastaan rinnastettu puupölkkyä, pötkelöä, puuntyveä, puukiilaa, välipuuta yms. merkitsevään murrenanaan *pakko*, jolloin välttämättömyyden merkitys olisi syntynyt konkreettisen kiilaamisen ja kiristämisen merkityksestä. Tällainen kehitys on mahdollinen, mutta mahdoton todistaa tapahtuneeksi. Selityksen tekee epäilyttäväksi se, että puukappaletta merkitsevä *pakko*-sana on levikiltään suppeampi kuin särkyä, kivistystä ja välttämättömyyttä ilmaiseva *pakko*-vartalo. Jälkimmäisen *pakko*-vartalon yhteyteen kuuluu joka tapauksessa etymologisesti verbi (→) *pakahtaa*, joka yhden selityksen mukaan olisi johdos ikivanhasta halkeamista merkitsevistä verbivartalosta. Jos näin on, samaa selitystä on sovellettava myös *pakko*-johdokseen. Ahdistavan kivun, pakotuksen ja säryn tapauksessa tämä tuntuukin mahdolliselta. Sen sijaan puupötkelöä, kiilaa tai puunkappaletta merkitsevä murrenana *pakko* tai *pakka* on osoitettu vanhaksi germaaniseksi lainaksi. Suomen kirjakielessä velvollisuutta, välttämättömyyttä ja kipua ilmaiseva *pakko* on esiintynyt Agricolasta alkaen. Johdos *pakottaa* on ensi kertaa mainittu vuoden 1642 Raamatussa.

► SKES 1958 *pakko*²; SSA 1995 *pakko*¹; LÄGLOS 2012 *pakka*²; EES 2012 *pakk*²; NES 2020 *pakko*; VKS 2021 *pakko*¹.

pakkoa v. 'ahdistaa, vaivata' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-295-[PS-88:8]] Sinun hirmusudhes adhistapi minua / Ja **packopi** minua caikilla sinun Aloijllas
- [A-II-221-R] Nurisis) Se on ettei hen minua waiuaisi / pijnaisi ia **packois**.

Johdos sanasta (→) *pakko*. Agricolan esiintymissä ei ole infinitiivimuotoa, josta kävisi ilmi, olisiko perusmuoto *pakkoa* vai *pakota*. Murteissa tunnetaan molemmat.

► SKES 1958 *pakko*²; VKS 2021 *pakota*¹.

pako s. 'pako, pakeneminen, pakomatka' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-236-[JUDIT-16:14]] Nooret piltit lepitzesöxit heite / Ja carkotit heijet **pacohon** ninquin Lapsia. Minun HERRAN Jumalani sotawäki / mestasi heidhet.
- [A-II-148-[MK-13:18]] Mutta rucolcat / ettei teiden **packonna** tapachtuusi taluella.
- [A-III-600-R] Ne cudennet Wijkot / Templin / Caupungin ia iuttan Waldacunnan rakennuxi lasketan / fangiuxen ia **Pagon** ielkin / Esdron ia Nehemian cautta. – – Päldiskein oli Sen **Paghon** laskosta nin Christusen asti. 483. woodhet.

Johdos verbistä (→) *paeta*.

► VKS 2021 *pako*¹.

pakota → **pakkoa**

paksu *a.* 'paksu, lihava; sankka, tiheä; tunnoton' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-110-[5MS-32:15]] Cosca hen nyt lihoij / ia rawituxi tuli / tuli hen irdhalisexi / hen ombi lihauaxi **paxuxi** ia wäkeuexi tullut / ia ylenandoi Jumalan / ioca henen tehnyt oli.
- [A-I-229-[2SM-22:12]] Henen Maijans ymberille oli pimeys / Ja musta wedhen sackeus / **paxuista** piluiste.
- [A-III-396-[PS-119:70]] **Paxu** ombi heiden Sydhemens ninquin Raszua / Mutta mine halaian sinun Lakeis tyge.

Sanalla on vastine useimmissa lähisukukielissä, esim. inkeroisen ja karjalan *paksu*, vepsän ja viron *paks* sekä vatjan *pahsu*. Sanavartalo on selitetty kantairanilaiseksi lainaksi, ja lainalähteeksi on rekonstruoitu kantairanin **badzu-*, jota edustaa esim. belutšin *baz* 'tiheä'. Selityksessä on kuitenkin äännehistoriallisia ongelmia, joiden takia sitä ei voi pitää varmana.

► SKES 1958 *paksu*; SSA 1995 *paksu*; Koivulehto 1999b 221; EES 2012 *paks*; Holopainen 2019a 173; NES 2020 *paksu*.

pala *s.* 'palanen, (leivän) kappale' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-94] Se mycke Coijra olla machta. ioca Swdhen taual Lambat slachta. Ja Hengen roan heilde sala. södhen Canssa / quin Leiuon **pala**.
- [A-II-286-[JH-13:26]] Jesus wastasi / Se ombi iolle mine sen castetun **Palan** cocotan. Ja quin hen oli castanut Leiuon / annoi hen sen Judan Simonin Ischariothin.
- [A-III-432-[PS-147:17]] Hen wiska Rakeens ninquin **Palat** / Cuca henen Packaisens edes keste

Sanalla on vastineita kautta uralilaisen kielikunnan. Samojedikielten vastineet ovat verbejä ('syödä vatsaansa, nielaista'). Sanavartalon alkuperäinen merkitys on ilmeisesti ollut sekä 'pala' että 'syödä ahnaasti, niellä'. Uralilaisissa kielissä on tavallista, että sama sanavartalo voi olla sekä nominin että verbin vartalo. Taivutus ratkaisee, kummaksi se tulkitaan. Agricolalla *pala* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *leivänpala*.

► SKES 1958 *pala*; UEW 1988 350; SSA 1995 *pala*; EES 2012 *pala*; Aikio 2015a SUSA 95 55; NES 2020 *pala*.

palaa *v.* 'palaa, olla tulessa (myös kuv.); kärventyä, tuhoutua tulessa; hehkua tulikuuma, korventaa; loistaa palaen (myös kuv.); tuntea sukupuolista himoa' (1544) 28 esiintymää, myös UpsE

- [A-III-404-R] Tuli ioca Catauis retise / reiske ia wäkewesti **pala**. Sille se on teruainen ia kernasti **pala**.
- [A-I-686] tarckoitta sinun armos hoghot meide sydhemehehen maan siselle / ette hen iocapeiue enemen ia enemen sinun rackaudhes tulella **palaijs**
- [A-II-714-[ILM-21:8]] heiden osans pite olema sijne Jeruese quin Tulesta ia Tulikiueste **palapi** / ioca ombi se toinen Coolema.
- [A-III-489-[JES-43:2]] Ja ios sine Tulehen keut / eipe sinun **palaman** pidhe

- [A-III-766-[MAL-4:1]] SILLE catzo / Yxi peiue tulepi / ionga **palaman** pite / ninquin Ughnin.
- [A-III-462-[JES-4:5]] Ja HERRA saattapi ylitze caiki sen Zionin worn asumisen / ia cussa ikenens se coottu on / Ylpeiue sawn ia Piluen / ia Tulenpaisteen yli ööte **palaman**
- [A-III-520-[JES-4:5]] Em mine waikene Zionin teden / ia Jerusalemin teden em mine lacka / sihenasti ette Wanhurskaudhens yleskeupi ninquin Paiste / ia henen Terueydhens **palapi** ninquin iocu Lampu
- [A-II-458] Mwtoin parambi on naidha / quin naimata olla / iotca alinomaisesa Himosa **palauat**.

Verbillä on varmoja vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä mordvaan asti. Etäisemmistä sukukielistä ei tunneta tarkkoja vastineita, mutta on esitetty se mahdollisuus, että *palaa*-verbi kuuluisi etymologisesti yhteen kantauralilaisen nielemistä merkitsevän verbin kanssa (→ *pala*). Tullessa palaminen voi vertautua nielemällä häviämiseen. Toisaalta on arveltu, että *palaa* kuuluisi etymologisesti yhteen (→) *palella*-verbin kanssa, jolle vastineita on esitetty myös ugrilaiskielistä. Suomen osalta tämä vanha rinnastus näyttäisi mahdolliselta, mutta saamen, mordvan ja ugrilaiskielten äännehistorian kannalta se on ongelmallinen. Agricolalla *palaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ylespalaa*.

► SKES 1958 *palaa*; Janhunen 1981 SUSA 77:9 4; UEW 1988 352; SSA 1995 *palaa*; EES 2012 *põlema*; Aikio 2015a SUSA 95 55; NES 2020 *palaa*; VKS 2021 *palaa*.

palaita v. 'palata, kääntyä, tulla takaisin; kääntyä (hengellisesti), tehdä parannus' (1544) 21 esiintymää

- [A-I-86-[MT-2:12]] Ja Jumala käski heite wnesa / etteij heiden pitänyt Herodesen cauta **palaiaman** / Ja menit toijsta tiete omalle malens
- [A-I-126-[IKN-8:47]] ia he tekisit heiden Sydhemisens parannoxen / Ja he **palaiaisit** / sinua Rucoelman
- [A-I-338-[JES-55:11]] Nijn pite se Sana oleman / ioca minun Swstani wlgoskieupi / Eij sen pite tyhijene minun tykön **palaijaman** / Mutta tekemen minun mielensoosion
- [A-I-174-[JER-31:19]] Jos mine **palaijaijsin** / sijtte mine minuni paranaijsin
- [A-I-739] Em mine tadho syndisen colemata / mutta enemini ette hen eleijs ia **palaijaijs**.

Johdos samasta vartalosta, joka sisältyy jokseenkin synonyymiseen verbiin (→) *palata*.

► VKS 2021 *palata*.

palajaminen s. 'palaaminen, paluu' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-536-[JER-8:7]] Haicara Taiuas alla tiete henen aigans / Mettinen / Curki ia Päsky warinottauat **palaiamisens** aiasta.

Johdos verbistä (→) *palaita*.

► VKS 2021 *palaaminen*.

palajus s. 'kääntymys' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-7] pyhen Paualin **Palaijus**

Johdos verbistä (→) *palaita*. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *palaus*.

► VKS 2021 *palaus*¹.

palastuni s. 'palestiinalainen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-338-[PS-87:0]] Sille Seurakunda ombi yxi nächteue Cocous ia vdhest syndynyt Euangeliumin änen ia pyhen Hengen cautta / seke Juttaista / Pacanoista / Ethiopist / ia Egipterit / Babilonit / Caldeit / Tijrij / **Palastunit** / assirit etc. ette caikinaisist Canssoista / coco Mailmas

Agricolan *palastunit* on käännös latinan monikollisesta substantiivista *palestini*. Agricolan käyttämä muoto näyttäisi kuitenkin perustuvan Palestiinan assyrian-kieliseen nimeen *Palastu*.

► Keel ym. 1984 278; Heininen 1992 131.

palata v. 'palata, kääntyä, tulla takaisin, kääntyä takaisinpäin; kääntyä hengellisesti, tehdä parannus' | (1544) 146 esiintymää

- [A-I-126-[1KN-8:48]] ia he nijn **palasit** sinun tyges / caikista heiden sydhemistens / ia caikest heiden sijelustans / ia ruceolisit [!]sinun tyges
- [A-II-164-[LK-1:56]] Ja Maria ieij henen tygens lehes colmexi Cwcaudhexi / ia **palasi** cotiansa.
- [A-II-368-[AP-20:3]] Ja ette Juttat wäghuit hende / coska henen piti Sirian menemen / otti hen neuuoxens / iellens **palataxens** Macedonian cautta.
- [A-II-191-[LK-8:55]] Ja henen Hengens **palasi** / Ja se cocta ylesnoui. Ja hen käski annetta henelle Roca.
- [A-III-382-[PS-114:5]] Mike sinun oli Meri ettes pakenit? Ja sine Jordani / ettes **palasit** tacaperin?
- [A-I-234-[TOB-13:8]] Sentedhen iellens / **palacat** / te Synniset / ia techkette iotain otolista Jumalan edhes

Verbillä on vastineita eräissä lähisukukielissä ja mahdollisesti saamessa. Alkuperäinen merkitys on mahdollisesti ollut 'kääntää', mutta sanavartalon alkuperä on toistaiseksi selvittämättä. Vastineeksi on arveltu myös komin verbiä *palavny* 'tulla tajuihinsa', ja jos tämä pitäisi paikkansa, kysymyksessä voisi olla vanhaan perintö-sanastoon kuuluva sanavartalo. Äännehistoriallisten ongelmien takia rinnastus ei kuitenkaan tunnu uskottavalta, kun merkityskään ei ole sama. *Palata*-verbin rakennetyyppi viittaa siihen, ettei verbi ainakaan sellaisenaan voi olla kantasuomalaista aikaa vanhempi. Agricolan kielessä esiintyy myös saman vartalon toinen johdos (→) *palaita* suunnilleen samassa merkityksessä. Agricolalla *palata* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *jällensäpalata*.

► Hakulinen Vir. 1930 278; SKES 1958 *palata*; SSA 1995 *palata*; NES 2020 *palata*; VKS 2021 *palata*.

palatsi → pallatsi

palaus¹ s. 'hengellinen kääntyminen, kääntymys' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-248] Kitossana / iolla pyhe Pauali Christusta kijtti henen **palauxen** edest.
- [A-II-354-[AP-15:3]] Ja nin he satettijn Seurakunnalda / ia waelsit Phenicen ia Samarian lepitze / ia iulgistit heille Pacanoitten **palauxen**

Johdos verbistä (→) *palata*. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *palajus*.

► VKS 2021 *palaus*¹.

palaus² s. 'palo, polte, palava tuli; polttava tuska' | (1544) 5 esiintymää

- [A-II-391-[AP-28:3]] Coska nyt Pauali cocosi ydhen coghon Risuija ia pani ne Tulen päle / edesmateli yxi Kyykerme **palaudhesta** / ia carckasi Paualin kätehen.
- [A-II-404] Nin ettei kengen taidha hyui Töite eroita vskosta / ia iuri nin tölest / quin **palaus** ia paiste / ei taita Tulesta eroitetta.
- [A-II-616-[2PT-3:10]] Ja silloin Taiuahat poismeneuet suurella kijruhulla / Mutta Elementit pite **palaudhesta** sulaman / Ja Maa / ia ne rakenuxet iotca henesä ouat / pite poispalaman.
- [A-I-428] ANna meille caikiwaldias Jumala / caiki meiden wikain liekit sammutta / sine ioca annoit pyhen Lauritzan / henen pijnans **palawdhen** ylitzenwoitta

Johdos verbistä (→) *palaa*. Ortografisista syistä johdosta on mahdotonta erottaa luotettavasti johdoksesta (→) *palavus*.

► VKS 2021 *palaus*².

palauttaa v. 'palauttaa, kääntää, tuoda/viedä takaisin; kääntää hengellisesti tai moraalisesti; peruuttaa, lopettaa' | (1544) 32 esiintymää, myös Westh

- [A-I-135-[NEH-9:29]] Ja sine annoit todista heille / **palauttain** heite sinun Lais tyge
- [A-I-178-[VLT-5:21]] **Palauta** Herra meite iellens sinun tyges / ette me taas cotia palaiaisima
- [A-I-458] O HERRA Jumala / ioca edh coolemata / mutta synnisen parannosta pydhet / **palauta** itzes armolisesta sinun canssas pein
- [A-I-399] me rucolemma sinua / ettes – – Radholiset **palawttaijsit** / Saijrat parannaijsit
- [A-III-553-R] Poiskäendenyet Jumalan Sana se **palautta** ia Oienda Waan caiki mwdh Opit wietteleuet ia exytteuet.
- [A-III-707-[SEF-2:7]] Ectona heiden pite Ascalonin Honesa maiottaman / quin nyt HERRA heiden Jumalans ombi heite etziskellut / ia heiden Fangiudhens **palauttanut** on.

Johdos verbistä (→) *palata*. Agricola käyttää liittoverbiä *palauttaa* *itsensä/hänensä* merkityksessä 'kääntyä'.

► VKS 2021 *palauttaa*.

palava *a.* 'palava, tullessa oleva; tulikuuma, polttava; harras, kiihkeä, innokas; tuhoisa; kuumissaan oleva' | (1544) 37 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-339-[JER-20:9]] Ja oli Herran sana minun Sydemeseni / ninquin **palaua** Tuli
- [A-I-634-[JOEL-2:3]] henen edhellens keupi yxi techtetöin Tuli / ia henen ielkins yxi **palaua** liecki.
- [A-I-172-[JES-64:1]] Joscas Taijuahat halaijsisit / ja alastulisit / Ette wooret sinun edhesses wootaijsit / ninquin **palaua** wesi heldeel tulel kiehupi.
- [A-I-106] O HERRA / anna meille sinun päälles wahwa wso / toijmelinen Toijwo / Jumalan ia Lähimeisen alinomajnen ia **palawa** Rackaus
- [A-III-336-[PS-86:0]] Joca on sangen **palaua** ia halulinen / ette hen wapetetuxi tulis Tuskistans ia wiholisistans
- [A-I-514] Me rucolema / ettes tadhoijsit meite waijwasit / heickot / wehewscoijsit / wstan sen pahaekisen heijun henge pällekarcamisen / ja henen swren **palauan** sisuns / ja iäsendens hirmulisen wihan – – armolisesta warielle ia kätke
- [A-II-702-[ILM-16:9]] Ja Inhimiset tulit **palauaxi** swresta helteste / ia pilcasit Jumalan Nimen / iolla oli woima neinen witzauten päle

Verbin (→) *palaa* partisiippimuoto, joka on kiteytynyt adjektiiviksi.

► VKS 2021 *palava*.

palavainen *a.* 'palaen loistava; harras, kiihkeä' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-258-[JH-5:35]] Hen oli **palauainen** ia paistauainen Kynttele / Mutta te tadoitta wehen aica riemuitta henen walkeudesans.
- [A-III-11] OTa sinun **palauainen** Kynteles sinun Kätees / ia kätke sinun Castes nuchtettomast
- [A-III-283-[PS-51:0]] On yxi Callis / Cwllainen ia **Palauainen** Rucous / ette Perisyndi ia mw dh pahattöodh ia teghot andexiannetaisin.

Verbin (→) *palaa* partisiippimuodosta (→) *palava* johdettu adjektiivi.

► VKS 2021 *palava*.

palavaisesta *adv.* 'palavasti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-603-[IPT-1:22]] piteket teite keskenenne **palauaisesta** racasna puchtahasta Sydhemeste

Adjektiivin (→) *palavainen* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

► VKS 2021 *palavasti*.

palavast, -i *adv.* 'palavasti, kiihkeästi' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-531] enge woi j hende wstan seiso / elleij sinun pyhin armos minun Sydhemeni **palauast** sisellewodhatettu toriju

- [A-III-610] Quin Prophetan Näghys kesketän site Waimo racasta / ioca muita Miehie **palauasti** racasti.

Adjektiivin (→) *palava* elatiivimuodosta johdettu adverbi. Loppuheittoinen muoto voidaan tulkita myös elatiiviksi.

► VKS 2021 *palavasti*.

palavus s. 'tunteen hehku, kiihkeys; paahtava kuumuus' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-504-[2KOR-5:00]] O ihmeline Jumalan Rackaus / meiden cochtan / haleus / achkerus ia **palawus**.
- [A-II-683-[ILM-7:16]] Eipe he sillen jsoa eike Janoa / eike mös Auringoinen lange heiden pälens / Eike yxiken **Palauus**

Adjektiivista (→) *palava* johdettu ominaisuudennimi. Ortografisista syistä on mahdotonta tietää, onko johtimen vokaali luettava lyhyenä vai pitkänä. Samoin ortografisista syistä johdosta on mahdotonta luotettavasti erottaa (→) *palaa*-verbin johdoksesta (→) *palaus*.

► VKS 2021 *palavuus*.

palius → **paljous**

paljas a. 'pelkkä; paljas, alaston, kalju; paljastettu, peittämätön; (taloudellisesti) paljaaksi kynitty; hedelmätön, autio' | (1544) 29 esiintymää

- [A-I-270-[PS-25:10]] Caiki Herran tiet ouat **palias** Hywuys Totuus / Nijlle iotca hene lijtonsa ia Todhistuxens piteuet.
- [A-I-275] Etteij kengen wanhurscaxi tule / taica pyhitete Jumalan edhese / elleij hen tunne itzens Synnisexi / ia tiedheis henens / ilman Töijte / ia patzi ansiota / sulasta Jumalan Armosta / ia **paliasta** tygelukemisesta / saawan synnin andexiandamisen.
- [A-I-381] Ja cocta he Luutarhan kijrudhit / Cuhungas mös **paliahilla** ialghoilla iodhatettin
- [A-II-153-[MK-14:51]] Ja oli yxi Noricainen se seurasi hende / Lijnaisel waattee **palian** rumin päle pughetettu.
- [A-III-657-[AM-8:10]] Ja mine tadhon anda Sekin iocaitzen Lanten päle tulla / Ja caiki Päädh **paliaxi** tedhä / Ja tadhon heille ydhen Murhen saatta
- [A-II-637-[HEB-4:13]] ia ei ole ycte Loondocappalda hene edesens näkymete / Mutta caiki ouat **paliahat** / ia iulki henen Silmeins edes.
- [A-III-137-[1MS-3:23]] HERRA – – asetti Cherubim Lustitarhan Eden etehen / ydhelle **paliahalla** tulisella miecalla Taidhon puun Tiete wartioitzeman.
- [A-II-517-[2KOR-12:17]] Olengo mine mös keten **paliahaxi** tehnyt / iongun ninen cansa iotca mine teille lehettenyt olen?
- [A-II-668-[JUD-1:12]] He ouat wedhettömet piluet iotca twlesta ymberinsaetan / **paliahat** hedelmättömet puut / cahdesti coolluet / ia iurinense reiueistut

- [A-III-304-R] Hedhmelinen se on / Hebreiten Lihaua / on hyue Maa ia ei **palias** eli carkia Mäki.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä ja mahdollisesti saamessa. Sen alkuperä on epäselvä. Sitä on arveltu lainaksi kantagermaanin sanasta **failjaz*, jonka alkuperäiseksi merkitykseksi on rekonstruoitu 'paljastettu', mutta sanan nyky-saksalainen edustaja *feil* merkitsee myytävänä olevaa. Merkityserojen ja merkityksen kehittymistä koskevien varmentamattomien oletusten takia rinnastus on aivan epävarma.

► SKES 1958 *paljas*; Koivulehto 1981b PBB 103 343–348; Hofstra 1985 142, 143; Ritter 1993 108–110; SSA 1995 *paljas*; LÄGLOS 2012 *paljas*; EES 2012 *paljas*; NES 2020 *paljas*; VKS 2021 *paljas*.

paljastaa v. 'riisua paljaaksi; ajella karvattomaksi' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-139-[JER-13:22]] Sinun moninaijsten wärydhes tehden / ouat sinun häpijelises ilmoijtetudh / ia sinun reijtes **paliastetudh**.
- [A-III-674-[MIK-1:16]] **Paliasta** ia keritze sinuas ylitze sinun Herculistes Lastes / Tee sinuas iuri **paliaxi** ninquin Cotka / sille he ouat sinusta fangittuna poiswiedhyt.

Johdos adjektiivista (→) *paljas*.

► VKS 2021 *paljastaa*.

paljaus s. 'alastomuus' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-691-[NAH-3:5]] Minun pite sinun waattes paltet ylesauata sinun Casuosas / ia tadhon sinun **paliaudhes** pacanoille / ia Waldakunnille sinun häpies / osotta.

Johdos adjektiivista (→) *paljas*.

► VKS 2021 *paljaus*.

paljo¹ s. ja a. 'runsaus, suuri määrä; runsas, lukuissa, moninainen' (1544) 24 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-II-216-[LK-16:10]] Joca wehimes on wskolinen / hen mös **palios** on wskolinen / Ja ioca wehimes wärä ombi / se mös palios on wärä.
- [A-I-19] Haureus ia **palio** wni on weltetäpe coua roca / ia paijstettu liha on wahingolinen.
- [A-II-698-[ILM-14:2]] Ja mine cwlin Änen Taiuasta / ninquin **paliain** Wettein Änen / ia ninquin swren Pitkeisen Änen.
- [A-III-312-[PS-71:20]] Sille sine annat minun kiusata **paliot** ia swret adhistoxet / ia iellenswirghotat minua

Sanaa on arveltu sekä ikivanhaksi perintösanaksi että germaaniseksi lainaksi. Varvoja vastineita on ainoastaan eräissä lähisukukielissä. Epävarvoja etäsukukielten vastineita on osoitettu samojedikieliin asti. Vaihtoehtoiseksi itämerensuomen sanan germaaniseksi alkumuodoksi on rekonstruoitu **felu*, jota edustaa esim. nyky-

saksan *viel*. Tämä yhteys ei kuitenkaan ole äännehistorialliselta kannalta mahdollinen. Sen sijaan uskottavampi selitys on, että itämerensuomen sana olisi lainaa muinaisvenäjältä. Nykyvenäjässä vastaava sanavartalo sisältyy suurta merkitseviin adjektiiveihin *bolij* ja *bolšoj*. Tämän selityksen mukaan etäsukukielten sanat eivät kuulu samaan yhteyteen.

► Thomsen 1870 160; SKES 1958 *paljo*; de Vries 1977 125; UEW 1988 350–351; SSA 1995 *paljo(n)*; Saarikivi 2009 SUST 258 146–147; LÄGLOS 2012 *paljon*; NES 2020 *paljon*; VKS 2021 *paljo*.

paljo², -n adv. 'paljon, runsaasti, suuresti, pitkälti' (1544) 360 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-17] Lechti / roho / ia yrtti hywe. Käsekw anda / ia **palio** iywe.
- [A-I-61-[lis.2AK-O:7]] Sille sine olet caikeincorckia Herra Jumala maan pälle / pitkemiäinen / ia **palion** laupias / ja catuuaijnien Inhimisten pahudhen pälle
- [A-I-90] Eij wffrin lahija **palio** maxa. elleij Rucous Armoo iaxa.
- [A-I-638] Turcki tachtopi Mahometin / henen Epeiumalans / sinun rackan poias Jesusen Christusen sijahan asetta – – ia todhistapi / henen Mahometins / **palio** ylemeijsen ja paraman oleuan.
- [A-II-216-[LK-16:7]] Sijtte hen toiselle sanoi / **Palioco** sine olet welca? Hen sanoi / Sata punda Nisuija.
- [A-I-832] TAiuahisa olla / se ombi nijn **palio** / ette hen caiki teuttepi / hallitzeppi iocapaijcas lehestypi / rautzeppi iocaitzet / asettapi / ia wirghottapi caiki.
- [A-II-387-[AP-26:28]] Nin Agrippa sanoi Paualille / Eipe **palio** pwttu ettet sine saata minua Christituxi.
- [A-II-628-[2JH-1:12]] Olis minulla **palion** teille kirjoittamista
- [A-II-127-[MK-6:35]] Ja coska nyt peiue **palio** culunut oli / edheskeuit Opetuslapset henen tygens

Nominiin (→) *paljo* perustuva adverbi tai kvanttori, joka on kieliopillisesti monitulkintainen. *n*-loppuiset muodot voidaan katsoa joko genetiiveiksi tai instruktiiveiksi. Agricolalla muoto *paljo*, joka on mahdollista tulkita redusoituneen genetiivi-instruktiivin tai nominatiivin ohella myös partitiiviksi (= *paljoa*), on huomattavasti yleisempi kuin *paljon*. Adverbi *paljo* esiintyy kiteytyneissä sanonnoissa, joissa sen perusmerkitys on jo haalistunut (*se on niin paljon kuin* 'se tarkoittaa', *eipä paljon puutu* 'melkein'). Agricolalla *paljo* esiintyy myös perusosana yhdysadverbeissa (→) *kuinkapaljo*, *kuinpaljo*, *niinpaljo*, *ylenpaljo*.

► VKS 2021 *paljon*.

paljoenämän adv. 'ennemminkin, pikemminkin' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-653-[HEB-12:13]] astucat wissit Askelet teiden Jalcainne cansa / ettei iocu compastuisi ninquin Nilcu / waan **palioenämen** teruehexi tulis.

Adverbien (→) *paljo²* ja (→) *enämän* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdysana, jonka mallina on voinut olla saksan *viel mehr*.

paljon → paljo²

paljopuhe s. 'monisanaisuus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-35-[MT-6:7]] Ja cosca te ruculet / Elke olco paliopuhuuaiset / ninquin pacanat. Sille he lwleuat / että he **palionpuheens** tedhen cwldut ouat.

Nominista (→) *paljo*¹ ja substantiivista (→) *puhe* muodostettu liittosana, joka voidaan ortografian perusteella tulkita yhdyssanaksi. Mallina on voinut olla latinan ilmaus *in multiloquio suo*. Agricolan yhdyssanan molemmat osat taipuvat.

► Toropainen 2015a 65.

paljopuhuvainen s. tai a. 'monisanainen, lavertelija' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-35-[MT-6:7]] Ja cosca te ruculet / Elke olco **paliopuhuuaiset** / ninquin pacanat. Sille he lwleuat / että he palionpuheens tedhen cwldut ouat.

Adverbista (→) *paljo*² ja partisiippikantaisesta johdosadjektiivista (→) *puhuvainen* muodostettu liittosana, joka voidaan ortografian perusteella tulkita yhdyssanaksi. Mallina on voinut olla ruotsin (GVB) *mongtalogh*.

► SAOB 1945 *mångtalig*; VKS 2021 *paljopuhuvainen*.

paljous, palius s. 'paljous, runsaus, suuri määrä, (suuri) joukko' | (1544) 26 esiintymää

- [A-I-155-[1MS-32:12]] Ja lewitä sinun sijemenes ninquin sannan meresse / ioca **palioudhen** tehden eij woijdhan luckeita
- [A-I-235-[JUDIT-16:5]] Assur tulit woorihin Pohia polesta / swrella wäelle. Jonga **paliows** Wedhet peitti
- [A-I-739] Ele sijs HERRA catzo / eleke tottele minun wäryteni **palioutta** / mutta sinun laupiudhes **palioudhen** ielken / armadha minun pälleni
- [A-I-327-[4MS-10:36]] PALaija HERRA iellens Israelin Sotawäghen **palioudhen** tyge.
- [A-II-162-[LK-1:10]] Ja caiki Canssan **palious** oli vlcona ia rucoli sen Haijun aigan.
- [A-II-323-[AP-4:32]] Ja nijnen Wskolisten **Palioudhes** / oli yxi Sydhen / ia yxi Sielu.
- [A-III-690-[NAH-2:9]] Nin röueket nyt Hopiat / röueket Culda / Sille tesse on se Rickaus ilman loppumat / ia caikinaisten Callijn Clenodiain **palius**

Johdos nominista (→) *paljo*¹. Muodossa *palius* on *paljo*-sanana murrevariantti *pali*, joka tunnetaan esim. Varsinais-Suomessa.

► VKS 2021 *paljous*.

paljouttaa v. 'tehdä runsaslukaiseksi' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-402] O HERRA / ISE caikiwaldias Jumala / ioca sinun pyhen seurakunnas / aijna wdHELLa sickielle / **palioutat**

Substantiivista (→) *paljous* johdettu verbi, joka vanhassa kirjakielessä esiintyy ainoastaan Agricolalla.

► VKS 2021 *paljouttaa*.

palkanmakso s. 'palkanmaksu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-650-[HEB-11:26]] Moses – – luki swremaxi Rickaudexi Christusen Pilcan quin Egiptin Tauarat. Sille hen catzoi **Palcanmaxon** ielkin.

Substantiiveista (→) *palkka* ja (→) *makso* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *palkan+maksu*.

palkata v. 'palkata, pestata, ottaa palkkatyöhön' (myös kuv.)
(1548) 4 esiintymää, myös UpsE (*palkattu*)

- [A-I-70] Urbanus Kesen ensin alka. Sykysyn Bertholmeus **palka**.
- [A-II-78-[MT-20:7]] He wastasit / Sille ettei kengen ole meite **palcanut**.
- [A-III-494-[JES-46:6]] He pudhistauat Culda Sekiste / ia Hopian wichtille waacauat / ia Hopiasepen **palcauat** / ette hen sijte ydhen Jumalan tekis

Johdos substantiivista (→) *palkka*. Agricolan Rukouskirjan runoesimerkki viittaa Pyhän Bartolomeuksen eli Perttulin päivään (24.8.), jolloin perinteisesti kesän on katsottu päättyvän ja syksyn alkavan.

► H. Oja 2011 299; VKS 2021 *palkata*.

palkita v. 'kostaa; korvata, täyttää' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-15-[5MS-32:41]] Nin mine coston maxan minun wihoijlisten / ia nijlle / iotca minua wihauat / **palkitzen**.
- [A-II-556-[KOL-1:24]] Nyt mine iloitzen minun Waiuastani ionga mine teiden edesten kersin / ia **palkitzen** minun Lihasani / mite pwtui Christusen kersimises

Johdos substantiivista (→) *palkka*.

► VKS 2021 *palkita*.

palkka s. 'palkka, (rahallinen tai muu aineellinen) korvaus, palkkio, palkinto' (myös kuv.)
(1544) 79 esiintymää, myös Westh

- [A-I-251-[ILM-11:18]] Ja sinun Wihas on tullut / ia nijnnen Coolluten aica / ette heite pite domittaman / Ja ette sinun paluelias **palca** maxettaan
- [A-I-769] Sitelehin olen Nelies hwtauas synnise rickonut / Murhalle wighattoman weren wlgoswodhattanut / Ja Zodoman synneise londo wastan Kieuhedhen sordhamises / Ja Orijadhen highijen ia wäen **palkan** esteuxes.
- [A-II-10] Nyt ette Colema ombi Synnin **palca**
- [A-II-197-[LK-10:7]] Sijne sis samas Hones wijpykä / södhen ia iodhen mite heilde annetan / Sille ette Tömies on **Palckans** ansiolinen.

- [A-III-191-[AP-1:18]] Teme ombi ansanut sen Pellon Wärydhen **palcasta** / ia itzens hirtti
- [A-II-31-[MT-5:12]] Ilotcat ia riemucat / sille teiden **palckan** ombi swri Taiuasa.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Saamen *bálká* on lainaa suomesta. Sekä useissa sukukielissä että suomen vanhassa kirjakielessä sana merkitsee myös ruokkomaksua tai vuokraa. Sanan alkuperä on toistaiseksi kiistanalainen, mutta sekä levikki, rakenne että merkitys viittaavat lainaperäisyyteen. Yhden selityksen mukaan *palkka* olisi samaa alkuperää kuin suomen murteissa ja karjalassa tunnettu germaaninen lainasana *palkka*, *palkko* tai *palkku*, joka merkitsee palkkia tai kannatusortta, mutta tämä selitys on epäuskottava sekä levikki- että merkitysseikkojen takia. Toisaalta on esitetty se mahdollisuus, että itämerensuomen sana olisi vanha venäläinen laina ja samaa juurta kuin hyvää tai omaisuutta merkitsevä murrenana *bologo* ja kirkkoslaavin *blago* 'hyöty, hyve'. Selityksessä on kuitenkin hypoteettisia kohtia ja merkityseroja, joiden takia se jää epävarmaksi. Agricolalla *palkka* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *huoranpalkka*, *päiväpalkka*.

► SKES 1958 *palkka*; SSA 1995 *palkka*; Koivulehto 2001a FUF 56 67–68; Saarikivi 2009 SUS 258 139–144; LÄGLOS 2012 *palkka*; EES 2012 *palk*¹; NES 2020 *palkka*; VKS 2021 *palkka*.

palkkahuone s. 'vuokra-asunto' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-393-[AP-28:30]] Mutta Pauali sis oli coco caxi aiastaica sijnä **palcahoones** ia wstanrupesi caikia iotca henen tygens siselletulit

Substantiiveista (→) *palkka* ja (→) *huone* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *palkka+huone*.

palkkapiika s. 'palvelustyttö' | (1549) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-III-171-[MK-14:69]] nin näki henen yxi toinen **palcapica** / ia taas rupeisi sanoman nille tykene seisouille / Teme oli mös Jesusen Nazarenusen cansa.

Substantiiveista (→) *palkka* ja (→) *piika* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *palkka+piika*.

palkkavaimo s. 'naispalvelija t. -orja' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-528-[GL-4:22]] Abrahamilla caxi Poica oli / Yxi **Palckauaimost** / Toinen sijte wapahasta.
- [A-II-528-[GL-4:30]] Mutta mite Ramattu sanopi? Wlossyse **palckauaimo** Poicans cansa. Sille ette se **Palckauaimon** poica ei pidhe perimen sen wapahan Poian cansa.

Substantiiveista (→) *palkka* ja (→) *vaimo* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *palkka+vaimo*.

palkki → **lettupalkki**

palko|linen, -llinen s. 'palkkalainen, palkattu työntekijä' | (1548) 7 esiintymää

- [A-II-214-[LK-15:17]] Nin hen aijatteli itzellens / ia sanoi / Quinga monella minun Iseni **palcolisille** ombi kyllä Leipe / ia mine nelken coolen?
- [A-II-275-[JH-10:13]] Mutta se **Palcolinen** pakene / sille ette hen ombi **palcollinen** / ia ei tottele Lambaista.

Johdos substantiivista (⇒) *palkka*.

► VKS 2021 *palkollinen*.

palatsi, palatsi s. 'palatsi' | (1551) 18 esiintymää

- [A-III-406-[PS-122:7]] Rauha olcoon sises sinun Muries / ia Onni sinun **Pallacisas**.
- [A-III-428-[PS-144:12]] Ette meiden Poiat yleskasuaisit heiden Norudhellans ninquin Plantut / ia meiden Tytteret / ninquin Templin caunistetut Seinet / ia quin **Palacit**.
- [A-III-569-[VLT-2:5]] Hen on caiki henen **Pallatzins** radhellut / ia on henen Scantzins turmellut.
- [A-III-569-[VLT-2:7]] HERRA on henen Altarins poisheittenyt / ia henen Pyhydhens niedhellut / ia hen on ylenandanut henen **Palatzins** Mwrit Wiholisen käsijn

Agricolan sana on osittain lainaa vanhentuneesta saksan muodosta *Pallatz* ja osittain ruotsin sanasta *palats*. Molemmat juontuvat latinan sanasta *palātium*. Tämä on alkuaan ollut Roomassa sijaitsevan *Palatium*-kukkulan ja sille pystytettyjen loistokkaiden rakennusten nimitys. Nimitys juontune latinan sanasta *pālus* 'paalu'. *Palatium* on alkuaan merkinnyt paaluilla ympäröityä paikkaa. Agricolalla sana esiintyy yleisimmin asussa *pallatsi*.

► Streng 1915 138–139; Hellquist 1939 *palats*; SKES 1958 *palatsi*; SSA 1995 *palatsi*; Castrén & Pietilä-Castrén 2000 *Palatium*; VKS 2021 *palatsi*.

palle → **palte**

palma lauantai s. 'palmusunnuntaita edeltävä lauantai' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-147] Ensin **Palma Lauantain** Menosta ombi lazarusen ylesheretuxest *etc.*

Substantiiveista *palma* (⇒ *palmu*) ja (⇒) *lauantai* koostuva sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *palmu+lauantai*.

palma maanantai s. 'palmusunnuntaita seuraava maanantai' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-151] **Palma Manantain** Meno.

Substantiiveista *palma* (→ *palmu*) ja (→) *maanantai* koostuva sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *palmu+maanantai*.

palma sunnuntai, -taki s. 'palmusunnuntai' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-147] Historia ia **Palma Sunnuntain** Meno
- [A-III-152] Tijstakin meno ielkin **Palma Sunnuntakin**.

Substantiiveista *palma* (→ *palmu*) ja (→) *sunnuntai* koostuva sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *palmu+sunnuntai*.

palmikko s. 'palmikko, hiuksista punottu letti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-606-[IPT-3:3]] Joinenga Caunistos ei pidhe oleman wlconaista hiuxien **palmicoisa** / ia cullan ymberirippumisesa / eli calleisa waateisa.

Hiuksista, nauhoista, taikinasuikaleista tms. tehtyä punosta merkitsevällä *palmikko*-sanalla on vastineita useimmissa itämerensuomalaisissa kielissä. Lopussa oleva *-kko* on johdinaines, joten sanavartaloksi jää *palmi-*. Sama vartalo esiintyy myös saamessa. Sanavartalon alkuperä on tuntematon.

► SKES 1958 *palmikko*; Lehtiranta 1989 SUST 200 106–107; SSA 1995 *palmikko*; EES 2012 *palmima*; NES 2020 *palmikko*; VKS 2021 *palmikko*.

palmikoita v. 'palmikoida, letittää' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-236-[JUDIT-16:10]] Hen siweli itzens callila wedhellä / ia **palmicoitzi** henen soorttuans / hende wiettelläxens.

Johdos substantiivista (→) *palmikko*.

► VKS 2021 *palmikoida*.

palmikoitu a. 'palmikoitu, letitetty' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-578-[ITIM-2:9]] Samalmoto mös ne Waimot / ette he coctulisis Watteis / häwuylle ia cainoudhella heitens caunistaisit / ei **palmicoidhulla** Hiuxilla eli Cullalla / taica Perlyilla / eli callihilla waatteila

Verbin (→) *palmikoita* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *palmikoida*.

palmu s. 'taatelipalmu, taatelipalmun lehvä' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-372] Ja Jwttahilda sine ylencatzottin tunnusmerckille kircastettin / Canssalda **palmudhen** cansa cunnioitettin
- [A-II-282-[JH-12:13]] otit he **Palmun** oxi ia menit hende wastian ia hwsit / Hosianna Hyuestisiugnattu se / ioca tulepi HERRAN nimeen

Sana on lainaa ruotsin sanasta *palm*, joka juontuu latinan sanasta *palma*. Tämä merkitsee alun perin kämmettä. Eräiden palmujen lehdet ovat jättiläismäisen kämmenen muotoisia. Agricolalla yhdyssanojen alkuosana esiintyvä *palma* on ilmeisesti suoraa lainaa latinasta. Ruotsissa *palm* voi palmun lisäksi merkitä myös pajun kukintoa, ja myös suomeen lainattu *palmu* voi tarkoittaa pajunoksaa, jossa on pajunkissoja.

► Streng 1915 140; Hellquist 1939 *palm*; SKES 1958 *palmu*; SSA 1995 *palmu*; NES 2020 *palmu*; VKS 2021 *palmu*.

***palmunoksa** s. 'palmun oksa'

Sana ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona.

► Jussila 1998 *palmunoksa*; VKS 2021 *palmun+oksa*.

palmupuu s. 'taatelipalmu' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-348-[PS-92:13]] Sen Wanhurskan pite wihertemen ninquin **Palmupuun** / Henen pite casuaman ninquin Cedrinpu Libanon päle.
- [A-III-633-[JOEL-1:12]] Winapw poisquiuaisi / ia Ficunapw on lahoinut / Nin mös se Granatinpw / **Palmupw** / Omenapw / ia caiki Kedhon Pwdh ouat poisquiuatut

Substantiiveista (⇒) *palmu* ja (⇒) *puu* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *palmu+puu*.

palmusunnuntai → **palma sunnuntai**

palo s. 'palo, kiima' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-784-[5MS-28:22]] HERRAN pite sinun Paisumilla lömen / Wilutaudhilla / Poltella / **Palolla** / Poudhalla / ia Myrkylisille Ilmalla / ia Kellaisel taudhilla / ia pite sinua wainoman / sihenasti ette hen sinua hucutta.

Johdos verbistä (⇒) *palaa*. Agricolan sana on käännös Lutherin substantiivista *Brunst*.

► VKS 2021 *palo*.

palo jyvä s. 'nokisien vahingoittama viljanjyvä' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-726-[HGG-2:18]] Sille ette mine waiuasint teite Poudhalla / **Palo Jyuille** ia Rakeilla / caikissa teiden töissenne.

Substantiiveista (→) *palo* ja (→) *jyvä* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. Sanaa ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä. Agricolan esikuvana on ollut ilmeisesti Lutherin Biblian *Brand korn*.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *palo+jyvä*.

palte s. 'vaatteen reuna, lieve' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-64-[MT-14:36]] Ja rucolit hende että he waiuoin henen waatens **paltesen** rupeaisit. Ja caiki iotca siihen rupeaisit / ne teruexi tulit.

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Se on selitetty vanhaksi germaaniseksi lainaksi, jonka alkumuodoksi on rekonstruoitu laskosta tai saumaa merkitsevä **falpa-z*. Suomessa esiintyy kaksi varianttia, *palle* : *palteen* ja *palte* : *palteen*. Ortografiasta päätellen (-*lt*-, ei -*ld*-) Agricolan esiintymät edustavat jälkimmäistä varianttia. Agricolalla *palte* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *vaatteenpalte*.

► SKES 1958 *palle*; Koivulehto Vir. 1979b 254–257; SSA 2000 *palle*; LÄGLOS 2012 *palle*; VKS 2021 *palle*.

paltta s. 'mäen rinne' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-90-[LK-8:32]] Nin sielle oli isoij lauma Sicoija szömes Wooren **paltas**.

Sanalla on vastine vatjassa. Se on selitetty vanhaksi germaaniseksi lainaksi, joka kuuluu samaan sanapesyeseen kuin (→) *palte*. Suomessa *paltta* on lähinnä eräissä varsinaissuomalaisissa ja pohjoishämäläisissä murteissa tunnettu sana.

► SKES 1958 *paltta*¹; Koivulehto Vir. 1979b 254–257; SSA 2000 *paltta*; LÄGLOS 2012 *pallas*; VKS 2021 *paltta*.

palveliainen a. 'palveleva' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-633-[HEB-1:14]] Eikö he [= enkelit] caiki ole **palueliaiset** Henget / wloslehetetyt palueluxeen / nijte warten iotca sen Autuudhen perimen pite?

Substantiivista (→) *palvelia* johdettu adjektiivi. Sanasta ei tunneta muita esiintymiä vanhassa kirjakielessä.

► VKS 2021 *palveliainen*.

palvel|ia, -ija s. 'palvelija, palveluksessa oleva henkilö, apulainen, orja; palvelija, palvoja, kunnioittaja; jonkin puolestapuhuja, kannattaja, edistäjä' (1543) 513 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-8-[2MS-20:17]] Kymenes. Sinun lehemeises Emende / **Paluelia** / Pica / caria / iucta / ia mite sinun lehemeiselles onopi / ele himoitze.
- [A-II-84-[MT-22:13]] Silloin sanoi Kuningas **paluelioillen** / Sitocat henen kätens ia ialcans / ia heiteket hende siihen wlcoisehen pimeydeen / Sielle pite oleman idku / ia hambain kiristus.

- [A-II-595-[TIT-2:9]] Nite **Paluelioita** mana / Ette he heiden HErrains alamaiset olisit / caikisa heille keloiset. Ei narisiat / ei poisweteueiset
- [A-I-114-[5MS-32:36]] Sille Herra on domitzeuajinen henen canssas / Ja **palueliains** pälle hen armacta
- [A-I-119-[JOEL-1:13]] SOnnustakat teiten / ia walittakat te Papit / Parcukat te Haltarin **palueliat** / Menget templin siselle / ia leuäitkete säckeise / te minun Jumalani **Palueliat** / Sille seke Rocawffri / ette Jomawffri ombi poijs teiden Jumalan honesta
- [A-I-451] Anna sinun **paluelioijlles** / ia palueluspicaijs / ioijnenga edheste me sinun laupiudhes rucolema / mielen ia rumin terwehys
- [A-I-460] meille ombi moninainen ia töles campaus mailman / perkelen / ia henen **palueliains** / ia sen lihan cansa / ionga me ymberiwimme
- [A-I-89] Mine Michael Olau Agricola / Jumalan epekeluotoijn **paluelia** / henen pyhen Poians Euangeliumisa / toijwotan Armon / rauhan / laupiudhen / ia Jumalan teydhelisen Tundemisen
- [A-III-763-[MAL-3:0]] Wastoinpein / Jos kircon **paluelioille** vskolisesta annetan / Nin hen tacto Taiuans auata / ia Siugnauxens sielde alascaatua.

Johdos verbistä (⇒) *palvella*. Agricolalla *palvelia* esiintyy myös perusosana yhdys-sanoissa (⇒) *epäjumalanpalvelia*, *epäjumaltenpalvelia*, *kanssapalvelia*, *sananpalvelija*.

► VKS 2021 *palvelija*.

palvella v. 'auttaa, avustaa, tehdä palveluksia; työskennellä palvelijana tai orjana; palvoa, kunnioittaa' | (1544) 218 esiintymää, myös Westh

- [A-I-694] Ja me rucolema / ette sine pämiehet ja Esiwallat (iotca pite muijdhen hyuexi **palueleman**) sinun armos lahijan laijnasit.
- [A-III-149-[JH-12:26]] Joca minua **paluele** se seuratkan minua / Ja cussa mine olen / sielle pite mös minun Paluelian oleman. Ja ioca minua **paluelepi** / site minun Isen pite cunnioitzeman.
- [A-I-183-[2MKK-1:27]] Haghe meite cocon / iotca haijalla olema / päste heite / iotca pacanoit **palueleuat**
- [A-II-655-[HEB-13:10]] Meille ombi Altari / iosta ei ole ninen lupa söödhe iotca Maiasa **palueleuat**.
- [A-I-445] anna mös armolisesta meille terwehys / ia rauha / ette sinun Seurakunnas murhetoin sinua **paluelis** wapahudhes / cosca caikinaijset wastoinkieumiset / ia willityxet olisit estettyt
- [A-II-564-[1TSS-1:9]] Sille he itze teiste ilmoittauat / mingecaltainen Siselkieumys meille on ollut teiden tygenne / ia quinga te kätydh oletta Jumalan tyge nijste Epeiumaloista / **palueleman** site eleuete ia totista Jumalata

Verbillä on vastineita muutamissa lähisukukielissä. Saamen *bálvalit* on lainaa suomesta. Verbi on johdos sanavartalosta **palva-*, jonka alkuperä on epäselvä. Yhden selityksen mukaan samasta vartalosta johdettu verbi *palvoa* olisi germaanisiperäinen laina. Alkumuodoksi saattaisi tämän mukaan sopia germaaninen **balwō-*, jonka myöhempi edustaja on esim. muinaisislannin *bólva* 'kirota' ja nykyislannin

bölva 'kirota; mylviä'. Merkitysopilliseksi rinnakkaistapaukseksi sopisi muinaisislannin *blóta*, jolla on merkitykset 'uhrata; palvoa; kirota'. Selitystä heikentää se tosiseikka, että *palvoa* näyttää olevan nuorempi johdos sen perusteella, että se ei esiinny lainkaan vanhassa kirjasuomessa.

► SKES 1958 *palvata, palvoa*; Koivulehto 1984, esitelmä Tvärminnen symposiumissa; SSA 1995 *palvoa*; LÄGLOS 2012 *palvoa*; NES 2020 *palvella*; VKS 2021 *palvella*.

palvelu s. 'palvelu, palveleminen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-15] se pyhe Ramattu / Jumalan Sana ia paluelus / ia Kircon meno – – Joca Jumalan **paluelussa** piti pidhettemen iocaitzen Makunnan Omilla ymmertteuille kielille / iossa Usko wastanotettin

Johdos verbistä (→) *palvella*. Sanaliitto *Jumalan palvelu* on mahdollista tulkita myös yhdyssanaksi.

► VKS 1994 *jumalanpalvelu*.

palvelus s. 'avustus, auttaminen, hyödyttävä teko; palvelijana työskenteleminen, palvelusuhde; uskonnollinen kunnioittaminen, hartaudenharjoitus, uskonnollinen seremonia' | (1544) 112 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-819] caiki Jumaliset he catkeralla wihalla aijna sorttauat / ia mös lwleuat sille tekeuens sinulle **palueluxen**.
- [A-II-72-[MT-17:00]] Mutta quitengin hen andapi itzemielellens Lehimeisens awuxi ia **palueluxexi**.
- [A-II-453-[ROM-15:25]] Mutta nyt mine tälde Jerusalemin waellan nijllen Pyhille **paluelusta** tekemehen.
- [A-II-455-[ROM-16:00]] Ninen Romarein tyge Lehetetty Corinthista / sen Pheben möte / ioca **palueluxes** oli sijne Seurakunnasa Kenchreas.
- [A-III-142] Me waiuasets synniset rukolema sinua – – Ettes meiden wirghan **palueluxen** toimalisexi tekisit.
- [A-I-468] Sine herra quin monet kiolet ja tawat mailmasa ydhistit / Epewscoijset sine saatoit oijkean Jumalan **palueluxen**
- [A-II-15] se pyhe Ramattu / Jumalan Sana ia **paluelus** / ia Kircon meno ombi mös iäristens tehenasti Latinan kielille najsse Makunnisa ia mös tesse prucatudh.
- [A-III-583-R] Teme Söminen Merkitze / nijste Epeiualten **Palueluxist** / quin he hijsis / Pyhis Metzis / Cuckulois ia Wortein päle wffrasit Eleimit / tapoit ia söit Pirun Cunniaxi / ia sen totisen Jumalan Pilcaxi.

Johdos verbistä (→) *palvella*. Agricolalla *palvelus* esiintyy myös perusosana yhdysanoissa (→) *epäjumalanpalvelus*, *epäjumaltenpalvelus*, *jumalanpalvelus*, *tulenpalvelus*.

► VKS 2021 *palvelus*.

palvelus kansa s. 'kristittyjen Jumalaa palveleva kansa' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-358] LAijna meille HERRA / sinun tachtos ielken wipyweinen paluelus / ette me meiden elin aijcanam / sekä sinun **paluelus Canssas** / ansiosa / ia luussa änetteisijn

Substantiiveista (→) *palvelus* ja (→) *kansa*¹ muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. Sana ei esiinny yhdyssanaksi kirjoitettuna Agricolalla eikä muussakaan vanhassa kirjakielessä.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *palvelus+kansa*.

palveluskumppani s. 'työtoveri' | [1548] 1 esiintymä

- [A-II-561-[KOL-4:7]] Caikista minun menoistani pite Tychycus se racas weli ia wskolinen Paluelia ia **Palueluskumppani** Herrasa teille tietteuexi tekemen.

Substantiiveista (→) *palvelus* ja (→) *kumppani* muodostettu yhdyssana, joka tunnetaan vanhassa kirjakielessä ainoastaan Agricolalta.

► VKS 2021 *palvelus+kumppani*.

palveluspiika s. 'palvelijatar, (kuv.) naispuolinen Jumalan palvelija' (1544) 12 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-168-[lis.ESTB-0:14]] Mutta wapada meite sinun Kädhes cautta Ja auitta minua / sinun **palueluspicas** / iolla eij ole ychteken mwta apua / paitzi sinun HERRA yxines
- [A-I-312-[ISM-1:11]] HERRA Zebaoth / Jos sine sinun **palueluspicas** / waijuan pein catzoisit / ia muistaisit minun pälleni / ia äle wnochta **palueluspicas** / Ja annaisit sinun **palueluspicas** ydhen poicalapsen / Nin mine annaisin henen HERRALLE nijncauuan quin hen eläis / Amen

► VKS 2021 *palvelus+piika*.

palvelus sija s. 'jumalanpalveluspaikka' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-214] Sola / Muna / Rohot / ia Lihat / pidhit HERRAN **Paluelus Siat**.

Substantiiveista (→) *palvelus* ja (→) *sija* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. Sanaa ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *palvelus+sija*.

paneminen s. 'paneminen, asettaminen' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-447-[ROM-12:00]] Hijlet) Tulda **paneminen** Wiholisen pään päle / se on / Ette se Wiholinen hyuen teghon cautta / itzens päle wihastupi / ette hen meite wastan nin pahasti tehnyt on.
- [A-II-638-[HEB-6:2]] Castesta / Opista / Ketten päle **panemisesta** / Cooluten ylesnousemisesta / ia sijte ijancaikisesta Domiosta.

Johdos verbistä (→) *panna*¹. Agricolalla *paneminen* esiintyy myös osana yhdyssanaa *edespanemisenleipä* sekä perusosana yhdyssanoissa (→) *poispaneminen*, *päällepaneminen*.

► VKS 2021 *paneminen*.

panetella v. 'panetella, moittia, soimata' | (1544) 13 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-762] Mine olen miehentappanut / se on / wihanut ia cadhechtinut minun lehimeijsten / olen hende **panetellut** / lackari ollut / ia hende wietellyt monella modholla
- [A-I-808] emme me cwlla tadho nijte / iotca muijdhen elemete **panetteleuat** ja laijttauat.
- [A-II-664-[JAK-4:11]] Elket **panetelco** keskenen rackat Weliet. Joca **panettele** weliens / ia Domitzepi weliens / hen **panetele** Lakia / ia Domitzepi lain.

Verbiin (→) *panna*¹ perustuva johdos. Muodollisesti kantasana olisi (→) *panettaa*, mutta tämä ei Agricolalla esiinny merkityksessä 'panetella'. Agricolalla on kuitenkin substantiivi (→) *panetus* 'panettelu', joka edellyttää kantaverbiä *panettaa* 'panetella'.

► VKS 2021 *panetella*.

paneteltu a. 'moitittu, soimattu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-593-[TIT-1:6]] Jos iocu ombi nuchtetoin / ydhen Emennen Mies. Jolla vskoliset Lapset ouat. Ei **paneteltudh** / ette he ioomarit ia cangiat ouat.

Verbin (→) *panetella* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *panetella*.

panetos → **panetus**

panettaa v. 'antaa panna' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-333-[AP-8:3]] Mutta Saulus rateli Seurakunnan / ia sisellemeni hoone hoonesta / ia edesweti Miehet ia Waimot / ia **panetti** heite Fangiuxeen.

Johdos verbistä (→) *panna*¹.

► VKS 2021 *panettaa*.

panettelia s. 'panettelija, soimaaja' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-277] Lackarita / **Panettelia** / ia Sortaita watan / Christusen ja pyhein walitos
- [A-I-751] eckiwihaset / **paneteliat** / watzan palueliat / ia henen alinomaijset oriansa me olema / päätemen caiki henen himonsa

Johdos verbistä (→) *panetella*.

► VKS 2021 *panettelijä*.

panet|us, -os s. 'panettelu, soimaaminen' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-530] Ele minua salli domitzeman wlconaijsen silmein naghyn ielken eijke mös corwain cwlemisen ielken / eijke mös tyhmein Inhimisten **panetoxen** ielke domita
- [A-I-644] Poistemma minun kielesten **panetuxen** tapa / walechtelemisen hempeys / ilkijen puhen nopsaus / ia caiki minun tompeludhen turhat teghot / paranna sinun hengelless.
- [A-II-603-[1PT-2:1]] NIn pois pangat nyt caiki Pahuus ia caiki Petos / ia wlconkullasus ia Cateus ia caiki **panetus**.

Johdos verbistä **panettaa* 'panetella', joka on johdos verbistä (⇒) *panna*¹. *Panettaa* ei esiinny Agricolaalla eikä muussakaan vanhassa kirjakielessä merkityksessä 'panetella'.

► VKS 2021 *panettaa*.

panicum s. 'paniikki, pakokauhu' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-697] Site mine ensiste rucolen / ettes – – sen pelghon / quin he **Panicum** cutzuuat / heiden pällens heithä / eli tosin tulcohon sangen wähin weren wahingo / ia wighattomille wehelle waijwalla tapachtukoon woijtto

Sitaattilaina alkuaan kreikasta juontuvan, pakokauhua merkitsevän *pānikón*-sanana latinalaistetusta muodosta. Sana on alkuaan adjektiivi, joka merkitsee Pan-jumalaan liittyvää. Pan oli kreikkalaisilla metsän, karjan, laidunten ja paimenten pukinsorkkainen jumala, jolla oli tapana säikytellä ihmisiä.

► SAOB 1952 *panik*; Gummerus 1955 477; Koukkunen 1990 *paniikki*; Castrén & Pietilä-Castrén 2000 *Pan*.

panna¹ v. 'panna, asettaa, sijoittaa; määrätä, pakottaa; panna pois, luovuttaa, jättää, haudata; tehdä, varata, valmistaa; sanoa, äännellä; paneutua' (myös kuv.)
(1543) 419 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-372] Riepuhin sine kierittihin / Seijmehen **pandin** / Nisille sine imetettijn / paijmenille sine ilmoitettihin
- [A-II-125-[MK-6:5]] Ja ei hen woinut sielle ychten auwua tehdä / waan ette hen haruain sairasten päle kätens **pani** / ia paransi heijet
- [A-III-782-R] Caiki mites alati prucat / ia mites tedhelle **panet** / se menestypi.
- [A-I-207-[PS-104:9]] Mären sine **panit** / iota eij he yltzekieu / eijke palaija Maata peittämän.
- [A-II-4-[1MS-3:15]] Mine **panen** Wainon Sinun ia Waimon welille / ia Sinun Siemenes welille ia waimon Siemenen
- [A-II-674-[ILM-2:22]] Catzo / mine **panen** henen wootesen / Ja iotca henen cansans Horuteen secoiuat / tuleuat surimban waiuan / ellei he Paranosta tee heiden Töistens
- [A-II-291-[JH-15:13]] Eikellen ole swrembata rackautta / quin se / ette ioku **pane** Hengens ysteuins edeste.
- [A-III-273-[PS-44:14]] Sine meite **panet** Pilcaxi meiden Naburillen / sadhatoxexi ia nauruxi nijlle / iotca meiden ymberillen ouat.

- [A-III-43] me toiuoma / sinun rackan poias Jesusen Christusen iäsenen cansa / Jonga sine teste surkiasta elemeste cutzunut olet / ia me nyt tesse mahan **panema** / Jossa henen pite sinun keskys ielkijn maaxi tuleman.
- [A-II-205-[LK-12:19]] Ja sanon Sieluleni / Racas Sielu / Sinulle ombi swri wara monexi wodexi **pandu** / Lewä / söö / ioo / remuitze.
- [A-II-715-[ILM-21:16]] Ja se Caupungi ombi **pandu** nelieculmaisexi / ia henen pitudhens ombi nin swri quin mös henen lauiuns.
- [A-III-119-[JES-49:11]] Ja mine **panen** caiki minun Woreni tiexi / ia minun Polcuni pite tallattaman.
- [A-III-482-[JES-38:14]] Ninquin Curki ia Päskynen mine **panin** / ia Cudersin ninquin Mettinen / minun Silmeni rupesti puchkeman / HERRA mine tuska kersin
- [A-O-21] Sitte **pane** sinus murhettomast / Jumalan nimen mata.
- [A-III-574-[VLT-3:63]] Catzo / sis / waicka he maata **paneuat** eli ylesnouseuat / nin he minusta Wirsie laulauat.

Ikivanhaan perintösanastoon kuuluvalla verbillä on etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä ja useissa etäsukukielissä. Verbin merkitys on alkuaan ollut hyvin väljä siitä päätellen, että sitä samoin kuin sen sukukielisiä vastineita nykyäänkin käytetään monenlaisissa vakiintuneissa lauserakenteissa. Ikivanhaksi perusmerkitykseksi voidaan joka tapauksessa rekonstruoida 'panna, asettaa'. Agricolalla *panna* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *edellepanna*, *edespanna*, *eteenpanna*, *jällessilleenpanna*, *kiinipanna*, *kokoonpanna*, *poispanna*, *päällepanna*, *sisällepanna*, *sisälpanna*, *tygepanna*, *tähdellepanna*, *ulospanna*, *umpeenpanna*, *vastaanpanna*, *ympäriinspanna*.

► SKES 1962 *panna*; UEW 1988 353–354; SSA 1995 *panna*; EES 2012 *panema*; NES 2020 *panna*; VKS 2021 *panna*.

panna² s. 'panna, kirkonkirous' | (1548) 9 esiintymää

- [A-II-292-[JH-16:2]] He paneuat teite **pannan**. Waan aica tulepi ette ioca teidet tappa / se lwlepi Jumalan palveluxen tehnehens.
- [A-II-494-[IKOR-16:00]] Anathema) **Panna** Somexi / Anathema Grekixi / Maharam Hebraikaxi / se on caiki ychte / Waan Moth / cutzutan Colema

Sana on lainaa muinaisruotsin sanasta *ban*, *bann*, *banna*, joka merkitsee kirkonkirousta ja kirousta yleisemminkin. Suomen merkitys osoittaa, että sana on lainautunut nimenomaan kirkollisissa yhteyksissä. Ruotsin sana on saanut kirkollisen merkityksensä saksasta, vaikka sana sinänsä on ruotsissa vanhaa germaanista perintöä.

► Streng 1915 141; Hellquist 1939 *bann*; SKES 1962 *panna*; SSA 1995 *panna*; NES 2020 *panna*; VKS 2021 *panna*.

pantsari s. 'panssari, rintahaarniska' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-254] Terweydhén Rautalacki. Ja wanhurscaudhen **pantzari**. Woitta pirun noolet caicki.

- [A-II-687-[ILM-9:9]] ia oli heille **Pantzari** ninquin rauta pantzarit / Ja heide Sijpeins Hawina / ninquin Ratasten kituma

Sana on lainaa ruotsista. Muinaisruotsin *panzar* juontuu alasaksan kautta italian sanasta *panciera*. Tämä on johdos sanasta *pancia* 'vatsa'. *Panssari* on siis alun perin tarkoittanut vatsansuojusta. Sana on lainautunut suomeen ainakin kahteen kertaan, Agricolan kirjakielessä se on esiintynyt myöhäismuinaisruotsin tai varhaisuusruotsin mukaisessa asussa *pantsari*, nykymuoto *panssari* vastaa nykyruotsin muotoa *pansar*. Agricolalla *pantsari* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *rauta-pantsari*.

► Streng 1915 142; SKES 1962 *panssari*; SSA 1995 *panssari*; NES 2020 *panssari*; VKS 2021 *panssari*.

pantti s. 'vakuus, vakuutus, vahvistus, merkki' (myös kuv.) | (1544) 15 esiintymää

- [A-I-559] sinun Rumis ja weres olet *andanut* / ia site iaghat minun cansani / ninquin wahuan **pantin** sinun lupauxes päle / iongas synnisille luwanut olet
- [A-III-60] Sen saman rauhan / wanhurskauden / ia sinun synneis andexi andamisen wahuaxi ia wissixi merkixi sine olet Casten ottanut / Insilixi ia luiaxi **pantixi**
- [A-III-584-[HES-18:7]] Joca ei kennengen warytte te / ioca Welgholistens henen **Pantins** iellensanda / eike miteken wäkiuallalla keldeke poisota.

Sana on lainaa joko ruotsista tai alasaksasta. Ruotsin *pant* juontuu alasaksasta, ja suomen *pantti* voi yhtä hyvin olla peräisin kummasta tahansa lähteestä.

► SKES 1962 *pantti*; SSA 1995 *pantti*; Bentlin 2008a 153; NES 2020 *pantata*; VKS 2021 *pantti*.

pantti vaate s. 'pantiksi otettu vaate' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-645-[AM-2:8]] Ja iocaitzen Altarin tyge he rundauat ninen **pantti waattein** päle / ia Wina iouat heiden Epeiumaltens Honesa

Substantiiveista (→) *pantti* ja (→) *vaate* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *pantti+vaate*.

paperi s. 'kirjoituspaperi' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-657] mine lwlen sen olluexi ydhen toimelisen Hyuen Miehen / ioca mwtomat puhet ombi Apostoleidhen Opetuslapsilda Käsitenyt / ia nin on sijtte **Paperin** päle kirjoitellut.

Ruotsin sanasta *paper* tai *papper* suomeen lainattu *paperi* juontuu perimmältään kreikan sanasta *pápȳros*, joka on alkuaan merkinnyt papyruskaislaa ja tästä valmistettua paperia. Sama nimitys on keskiajalla siirtynyt kuiduista valmistetulle samantapaiselle tuotteelle.

► Streng 1915 143; Hellquist 1939 *papper*; SKES 1962 *paperi*; SSA 1995 *paperi*; NES 2020 *paperi*; VKS 2021 *paperi*.

papilinen *a.* 'pappis-, papin asemaan kuuluva' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-770-[2MS-19:6]] Ja teiden pite minulle yxi **Papilinen** Kuninganwalta oleman / ia yxi Pyhe Canssa

Johdos substantiivista (→) *pappi*.

► VKS 2021 *papillinen*.

***papinvirka** *s.* 'papin virka'

Papinvirka ei esiinny Agricolalla yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona *pappein virka*.

► Jussila 1998 *papinvirka*.

papottaja *s.* 'jänis' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-73] 7 Cwsi kwta Rääkyue / Nelie kwta **Papottaija** / Nelie kwta Nauckuija

Johdos jäniksen kiimaista ääntelyä kuvaavasta verbistä *papottaa*. Verbi ei esiinny Agricolan kielessä. Murteissa samassa merkityksessä esiintyvät myös *papattaa*, *paputtaa* ja *paipattaa*.

► SKES 1962 *papattaa*; SSA 2000 *papattaa*; VKS 2021 *paapottaja*.

pappi *s.* 'pappi, papin virkaan vihitty henkilö, uskonnollisten toimitusten suorittaja' (myös kuv.) | (1544) 449 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-93] Virie **Pappi** / Opetusise. Canssan rocki / quin Eijtin nise.
- [A-I-706] O Sine Laupias / ia wscolinen Corckia **Pappi** / caikissa nijsse ioijssa iongun ombi Jumalan tyge tekemist eli asija / ette sinulla ombi yxi ijancaikinen Pappius
- [A-II-370-R] Episcopos Grekixi / merkitze wartian warinottaian / edhescatzoian. Nin cutzutan **Papit** ei waiuon **papixi** mutta mös Pijspaxi.
- [A-III-5] Wimein / ombi sangen coctolinen ia oikein / ettei ioopunut Tompeli olisi se **Pappi** / eike mw Tyly sallitaisi ia sodhaisi Castamahan / Jollei ylimeinen Häte ia packo watisi.
- [A-III-704-[SEF-1:4]] Jurinin mine tadhon ne Techteet Baalist vloxiuritta / sijhen mös se Camarim nime / Munckit ia **Papit** teste Paicasta.
- [A-III-757] Ja mite ei heille Itzelle keluanut / Nijte teuty / kieuhillen **Papillen** ia Sarnaillen hyuesti kelpaman.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Saamen *báhppa* on lainaa itämerensuomesta. Melko yleisesti hyväksytyn käsityksen mukaan itämerensuomen sana on slaavilainen laina, jota nykyvenäjässä vastaa *pop*. *Papin* lisäksi eräät muutkin vanhat kristinuskoon liittyvät sanat, esim. *pakana* ja *risti*, on tapana selittää slaavilaisperäisiksi, ja tämä on tulkittu todisteeksi siitä, että ensimmäiset kristilliset vaikutteet on saatu Suomeen idästä päin. Tätä ei kuitenkaan voida sitovasti todistaa.

Venäjän sanan perustana on kreikan *papās* 'apupappi', joka kristinuskon leviämisen myötä on joko suoraan tai välillisesti lainautunut muihin kieliin. Levikkiseikkojen perusteella on päätelty, ettei venäjänkään sana olisi suoraa lainaa kreikasta, vaan se olisi tullut jonkin germaanisen kielimuodon, mahdollisesti muinaisyläsaksan kautta. Myös itämerensuomen sanoja ovat useat tutkijat arvelleet ainakin osittain germaanisperäisiksi. On täysin mahdollista, että suomen *pappi* on saatu skandinaavisista kielistä ja viron *papp* alasaksasta. Esimerkiksi keskiajan ruotsissa on ollut käytössä goottilaiseksi lainaksi selitetty *pape* tavallisen kirkonmiehen nimityksenä. Sama sana on esiintynyt myös alasaksassa.

► Mikkola 1894 SUST 8 154; Kalima 1952 133; Thors 1957 37–38; Kluge & Mitzka 1960 *Pfaffe*; SKES 1962 *pappi*; Plöger 1973 121; SSA 1995 *pappi*; EES 2012 *papp*; NES 2020 *pappi*; VKS 2021 *pappi*.

pappius s. 'pappeus, papin tehtävässä toimiminen' (myös kuv.) | (1544) 21 esiintymää

- [A-I-707] Ja nijn mine itzeni cansa / sen Inhimisen / annan sinun wirghas / ja corckian **Pappiudhes** haltuhun
- [A-II-604-[1PT-2:5]] Ja mös te nin quin ne eleuet Kiuet raketka teiten Hengelisexi Hoonexi / ia pyhexi **Pappiudhexi** wfframahan Hengelisi Uffri
- [A-III-761-R] Sen **Pappiuden** quin hen tesse vhckapi / on hen heilde poisottanut / ia iettenyt heille Hiuan ia paskan asemen / Nin ettei ne miteken nyt maxa

Johdos substantiivista (→) *pappi*.

► VKS 2021 *pappeus*.

papu s. 'papu, härkäpapu' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-212] Egres / hernet / **Pawudh** / Naurit loi / Caalit / Linat ia Hamput edestoi.
- [A-III-715] Nin caszua Ruist / Ohras / Caura / Nisut / **pawdh** / Hernet / ia mwdh Jyuein sisut.

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on vanha slaavilainen laina, jota nykyvenäjässä vastaa *bob*. Agricolan kielessä *papu* on ilmeisesti tarkoittanut härkäpapua (*Vicia faba*), joka on hyvin vanha viljelykasvi.

► Ahlqvist 1866 Suomi 2:6 102; Kalima 1952 133–134; SKES 1962 *papu*; Plöger 1973 122; SSA 1995 *papu*; Häkkinen & Lempiäinen 2011 227–229; NES 2020 *papu*; VKS 2021 *papu*.

paraal|lans, -llans, parahallans *adv.* 'parhaillaan, juuri, nyt' (1544) 9 esiintymää, myös Westh

- [A-I-834] Sentedhen Christus sille welille hallitzepi / iota Propheta maijnitze / ette Christusen pite Istuman Daudin stolisa / se on / nykyset **paralans** hallitzeman.
- [A-I-842] Sille he **parallans** ne ouat / iotca Jumalan sanat / wscon / ia itze Christusen corckiamasti wihauat / nieteleeuat / ja pilcauat.

- [A-II-194-[LK-9:36]] Ja quin äni **paralans** cwlui / leusit he JESUSEN yxinens.
- [A-II-344-[AP-11:15]] Coska mine nyt **parahallans** puhuin / nin langesi pyhe Hengi heiden pä lens
- [A-II-624-[1JH-4:3]] Ja teme ombi se Antichristusen Hengi / iosta te cwlitta / ette hen ombi tuleua / ia ombi io **parallans** Mailmasa.

Adjektiivin (⇒) *paras* adessiivimuodosta ja tähän liitetystä 3. persoonan omistusliitteestä koostuva adverbi.

► VKS 2021 *parhaallansa*.

paradiisi s. 'paratiisi, autuaiden olinpaikka' | (1544) 25 esiintymää, myös Westh

- [A-I-332-[LK-23:43]] Totisesta mine sanon sinulle / Tenepeijuen sinun pite oleman **Paradisis** minun cansani.
- [A-II-8] Sille coska Inhiminen lootu oli / ia asetettu ylitze **Paradisin** / sen Lustitarhan / nin hen oli wapa Ehdhollans / waiuoin haastetin hende Taidhon puusta sömest

Sana on lainaa ruotsin sanasta *paradis*, joka latinan välityksellä juontuu kreikan sanasta *parádeisos* 'paratiisi, puutarha'. Sanaa on alun perin käytetty viittaamassa Persian kuninkaan ja ylimystön puutarhoihin. Myös itse sana on peräisin jostakin sen tyyppisestä iranilaisesta lähteestä kuin avestan *pairidaeza*. Tämä on alkuaan tarkoittanut aidalla ympäröityä, suljettua aluetta. Agricolalla on myös synonyyminen nimitys (⇒) *lustitarha*.

► Streng 1915 143; SKES 1962 *paratiisi*; Onions 1979 *paradise*; SSA 1995 *paratiisi*; Etymonline 2019 *paradise*; NES 2020 *paratiisi*; VKS 2021 *paratiisi*.

parahallans → **paraallans**

parahin adv. 'parhaiten, parhain (päin)' | (1544) 17 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-389] Caikein sijs neinen hywein tödhen edheste / meite wastoin osotetudhen / sinua me kijttem / quin me **parahin** woijsa
- [A-I-706] HERRA Jesu Christe / ette nyt yxj murhelinen Inhiminen / ionga Nimi on. N. sydhemelinen hete / surckeus / heickous / saijraus / ia halu sanghen adhistapi / quin sine **parahin** tiedhet
- [A-III-6] Ja ette hen sinun Keskys tauoitais / ia sinua iloisasta paluelis / sinun pyhes Seuracunnasas / lisändyis **parahin** päin / ia olis madholinen sinun pyhen Castes ottaman

Merkitykseltään superlatiivisen adjektiivin (⇒) *paras* monikollinen instruktiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Homonyyminen muoto esiintyy myös normaalisti taipuvana superlatiivisena adjektiivina, jonka esiintymät sisältyvät (⇒) *paras*-sanan lemmaan. Agricolalla ei esiinny nykykielessä tavallista muotoa *parhain*.

► VKS 2021 *parhain*.

parahus s. 'parhaus, paras' | (1544) 1 esiintymää

- [A-I-298-[PS-90:10]] Meiden Elinaijkam pysypi seitzemenkymmende wootta / eninnäki cadexenkymmende aijastaika / Ja cosca se **parahus** on ollut / nin se on Tusca ia töö ollut /

Johdos superlatiivisesta adjektiivista (⇒) *paras*. Johdos tunnetaan eräissä kaakkois-hämäläisissä murteissa.

► Valli 1988 2804–2805; VKS 2021 *parhaus*.

parahuten adv. 'parhaiten, parhain (päin)' | (1544) 1 esiintymää

- [A-I-707] Auita sine HERRA Jesu Christe / ette se sinun Nimehes tapachtuis / ettes sen Inhimisen caiki wighat nuchteit / ricoxet / synnit ia waijuat / tadhoijsit **parahuten** pein kiete / hende henen adhistoxisans ia murheisans lodhutta

Johdos substantiivista (⇒) *parahus*. Tämän asuisena adverbi tunnetaan eräissä hämäläismurteissa (Nastola, Artjärvi, Iitti, Jaala).

► Rapola 1962 42; SKES 1962 *parempi*; Ikola 1988 42; VKS 2021 *parahus*.

paraman adv. 'paremmin, paremminkin' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-813] Anna meiden Rumin henen tarpelisen Elätoxen / ette me site **paraman** sinua paluelisima
- [A-II-540-[EF-4:28]] Joca warastanut on / elken sillen warghastaco / Waan **paraman** techken töte / ia matkan saattacan käsillens iotakin hyue

Nominivartalon *para-* (⇒ *paras*) komparatiivin yksiköllinen instruktiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Sama muoto esiintyy normaaliin taivutusparadigmaan kuuluvana genetiivinä.

paramin adv. 'paremmin; paremminkin, pikemminkin'
(1544) 82 esiintymää, myös Westh

- [A-I-423] Tule HERRA caikiwaldias Jumala / sinun wscolistes sydhemet ylesherättemen / ette he Jumallalisen töen **paramin** teutteisit / ia saijsit sinun laupiudhes swremat helpot
- [A-II-595-R] sulaiset) Ne ouat / iotca caiki **paramin** poolin kiendeuet / toimittauat ia ottauat
- [A-III-608-[HOS-2:7]] Mine menen ia palan minun entisen Mieheni tyge / cussa mine **paramin** menestyn / quin minun nyt käteni keupi
- [A-I-448] Sine ioca itze sanoit / tachtowas **paramin** synneisten parannoxen / quin heiden coolemans
- [A-III-285-[PS-52:4]] Sine puhut **paramin** Paha quin hyue / ia Walhen pikemin quin Oikiudhen.

Nominivartalon *para-* (→ *paras*) komparatiivin monikollinen instruktiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

► VKS 2021 *paremmin*.

parampi *a.* 'parempi' | (1544) 79 esiintymää

- [A-I-96] Sen pälle tohdin tehdhä wala ette **parambi** on yxi pala Quiua leijpe / ia Wesi siemi. quin swri hercko / ia callis liemi.
- [A-I-467] eijke miten ole pyytteuetä paitzi sinun / iota eij mite ole **parambata** ioca olet teusi ia teudhelinen autuahus
- [A-I-500] Ja sinun tyges (O HERRA JESU) – – ia sinun weres wiscamisen tyge / ioca tosin palio **parambata** puhupi / quin se Abelin weri
- [A-II-645-[HEB-9:23]] Nin on nyt tarue / ette Taiualisten Capalden Esicuuat / semmotoisten cansa piti puhdistettaman. Mutta ne itze Taiualiset cappalet piti **paramilla** Wfffreilla puhdistettaman / quin ne olit.
- [A-III-387-[PS-118:9]] **Parambi** on wskalta HERRAN päle / quin lootta Pämiesten päle.
- [A-III-691-[NAH-3:8]] Olecos **parambi** / quin se isoi Caupungi No? ioca Wirtain tykene macasi / ia oli wesi caiki henen ymberillens

Komparatiivi nominivartalosta *para-* (→ *paras*). Muutamat esiintymät voidaan tulkita myös adverbeiksi. Agricolalla samassa funktiossa mutta huomattavasti harvinaisempana esiintyy (→) *parempi*.

► VKS 2021 *parempi*.

parampipuoli *s.* 'parempi asema, etuasema' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-424-[ROM-3:9]] Miteste me nyt siihen sanoma. Ongo sis meille **parambipoli** quin heille? Ei ensingen.

Komparatiivimuodosta (→) *parampi* ja substantiivista (→) *puoli* muodostettu yhdysana.

paranematoin *a.* 'parantumaton' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-407] Ja / hen sano Ette he ouat Couasydhemelliset ia **paranemattomat**.

Verbin (→) *parata* 'parantua' kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *paranematon*.

paran|os, -nos, -us, -nus *s.* 'parannus, ajattelun ja elämäntapojen parantaminen' (1543) 131 esiintymää, myös Westh

- [A-I-174-[JER-31:19]] Jos mine palaijaijsin / sijtte mine minuni paranaijsin / Sille sijtte quin mine tulin taitawaxi / tein mine **paranoxen** / Sillä mine olen tullut häpijen ala / ja seijson häweistyne

- [A-II-517-[2KOR-12:20]] Mutta caiki nämät (Rackat Weliet) tapachtuut teiden **Paranoxexi**.
- [A-III-669-[JON-3:0]] Tesse on yxi iuri toimelinen / Christilinen **parannoxen** Esicuua / ette ne Nineuitit vskoit / synnins tunsit / ia Elemens paransit / ia Jumalan päle vskalsit
- [A-I-739] Mine rucolen sinua O laupiaijn Ise sinun swren armos tedhen / mine neuresti rucolen sinua / ettes minun saataijsit hyuehen loppun / oijkean catumisehen ja **paranuxeen**
- [A-O-22] Ise Caikiwaldias Jumala / anna meille catumus / ia elemen **parannus** / teuden vscon / toiuon / ia rackaudhen

Johdos verbistä (→) *parantaa*.

► VKS 2021 *parannus*.

parantaa v. 'parantaa, korjata, tervehdyttää, tehdä paremmaksi, tehdä parannus' (1544) 113 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-204-[PS-103:3]] Joca sinulle caiki Synnis andexianda / ja **paranda** caiki sinun rikoxes.
- [A-I-727] Totuta Canssas rucoelman wsein / quin edheskirjoijteta Ja monaijst Sacramentil kieumeen. teudhes wscos site sömen Ja heiden Elemens **parandaman**.
- [A-II-29-[MT-4:21]] Ja cosca hen sielde edheskeui / näki hen toiset caxi weliest / Jacobin Zebedeusen poian / ia Johannem henen welien wenees henen isens Zebedeusen cansa **parandauan** heiden werckoians
- [A-II-174-[LK-4:23]] Ja hen sanoi heille / Caiketin sanocat minulle teme wertaus / Läkeri **parana** itzes.
- [A-II-187-[LK-8:2]] Nin mös mutamat Waimot / iotca hen oli **parandanut** pahoist Hengist / ia Taudheist / nimitten / Maria ioca cutzuttin Magdalena / iosta seitzemen Perkelet olit vloslectenet
- [A-II-487-[1KOR-14:00]] Nin ajattele nyt P. Pauali ette kielille puhua / ei Seurakunda **paranna**.
- [A-II-570] Ja ellei he itzens **parannais** / nin heiden piti heiste cauhistuman.

Nominivartalosta *para-* (→ *paras*) johdettu verbi. Osittain samassa merkityksessä esiintyy (→) *parata*, jonka kaikkia muotoja on morfofonologisista syistä mahdollista erottaa luotettavasti *parantaa*-verbin muodoista.

► VKS 2021 *parantaa*.

parantaja s. 'parantaja' (kuv.) | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-747] O HERRA Jesu Christe / ioca olet aijnoa saijrasten sijeludhen ia caikein sisellisten tautijen läkeri / ia haawoijttudhen omaintundoin **parandaija**

Johdos verbistä (→) *parantaa*.

► VKS 2021 *parantaja*.

parantamatoin *a.* 'parantumaton, joka ei tee parannusta' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-702] Ette Jerusalem ia coco Judan Waldakunda piti häuitettemen / ia Canssa / heiden **parandamatoin** paha Elemens teden / piti poiswietemen.

Verbin (→) *parantaa* kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *parantamaton*.

parantua *v.* 'parantua, tulla paremmaksi' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-797] Auta ette sencaltaijnen sinun waldakunnas meisse / aliettu / iäristens caswaijs ja iocapeiue **paranduijs** ja liseys
- [A-III-761] On yxi Laitossarna / nijte Pappia wastan / iossa he menostans Opetetaan / Ette he Jumalata pelkeisit / oikein opetaisit / ia Jumalisesta eleisit / iosta coco Seurakunda **parannuisit**

Johdos joko nominivartalosta *para-* (→ *paras*) tai saman vartalon verbijohdoksesta (→) *parata*.

► VKS 2021 *parantua*.

paras *s.* tai *a.* 'paras, erityisen hyvä'
(1544) 85 esiintymää, myös, UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-413] Sine paijste / ja woijdhe olet / sine **paras** herku olet / sine wedhen loonnon mwtat / salaisen awun cansa
- [A-I-416] Mutta sinun Tachtos / O **Paras** Ise / pyhisse ramatuisa sine tachtait meillen ilmoilta [!]
- [A-II-547-[FIL-1:25]] Ja sen mine tiedhen sangen Wissiste / ette minun oleman pite / ia teiden caikein cansan oleman / teiden **parahaxen** / ia Uskon iloxi
- [A-III-590-[HES-34:14]] Mine tadhon heite wiele nihin **parahin** Laitumihin / ia heiden Pihaittans pite ninen Corkein Wortein päle Israelis seisoman.
- [A-III-595-[DAN-2:32]] Sen saman Cuuan Pää oli **parahimmast** Cullast / Mutta sen Rinda ia Käsiuardhet olit Hopiast.
- [A-I-92] Itze hen tietä **parhan** aijan mitan / modhon / ia cohduis paijcan.
- [A-I-110-[5MS-32:14]] Woijta lehmäste / ia Reeska lambaijsta / ynne caritzadhen raswan cansa. Ja lihauimmat Oijnat / ia Caurit lihawaijn munaskudhen cansa / ia iootti henen **paraalla** wijna marian werellä

Merkitykseltään mutta ei muodoltaan superlatiivinen *paras* on johdos vanhasta *para*-vartalosta, jolle on osoitettu hyvää merkitseviä etymologisia vastineita itämerensuomesta permiläiskieliin asti. Sanavartalo on selitetty vanhaksi indoiranilaiseksi lainaksi, jolle rekonstruoitua lähtömuotoa **parHa-s* edustaa muinaisintian monimerkityksinen *párah*. Se voi tarkoittaa mm. 'paras, erinomainen, suurin'. *Paras* ei välttämättä ilmaise vertailua, vaan sillä voi olla yleisempi merkitys '(erityisen) hyvä, sopiva, oikea'. Sama koskee superlatiivijohdosta *parahin/parhain*.

Jotkin *paras*-sanan muodot ovat kiteytyneet itsenäisiksi adverbeiksi (→ *paraalans*, *parahin*).

► SKES 1962 *parempi*; UEW 1988 724; SSA 1995 *paras*; Koivulehto 1999b PP 229; EES 2012 *paras*; Holopainen 2019a 175–176; NES 2020 *paras*; VKS 2021 *paras*.

paraspuoli s. 'etuasema, etu' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-10] Nin Christusella ombi nyt **paraspuoli** / Oikius ia ylikäsi frijst ia wapasta Perkeleta watan.
- [A-II-424-[ROM-3:1]] MIsse sis Juttalla **paraspoli** ombi? Eli mite se Ymberileickaus autta?

Adjektiivista (→) *paras* ja substantiivista (→) *puoli* muodostettu yhdyssana.

parata v. 'parantaa, korjata, tehdä paremmaksi; tulla paremmaksi, parantua' (1544) 76 esiintymää, myös Westh

- [A-I-141-[JER-14:19]] Mixi sine olet meite nijn löönijt? ettej meite kengen taidha **parata**?
- [A-II-16] Nin on / quin Jumala **paratcon** ia armachtacon / tapachtanudh / ette he ouat sangen heijusti ia laiskasti opettanued / ia wiele tenepene heiden Canssansa opettauat.
- [A-II-495] hen whckapi nijte iotca olit syndi tehneet / ia ei heidens **paraneet**.
- [A-III-48-[SRN-7:4]] Parambi on murectia / quin naura. Sille ette murehen cautta sydhen **paratan**.
- [A-I-87-[MK-16:18]] Saijrasten pälle pite heiden kedense paneman / nijn he **paraneuat**.
- [A-I-724] PARanna minua HERRA / nijn mine **paranen** / Te minua teruexi nijn mine olen terue.
- [A-II-697-[ILM-13:12]] ia se teki caiken Woiman sen Entisen Pedhon edes / ia se teki Maan ia iotca henese asuit / cumartaman site ensimeiste Petoa / ionga coolema Haua **paranut** oli.

Verbillä on tarkkoja vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on johdos vartalosta *para-* (→ *paras*). Sen rinnalla esiintyy osittain synonyyminen johdos (→) *parantaa*, jolla on laajempi levikki ja jota on morfofonologisista syistä mahdotonta kaikissa tapauksissa luotettavasti erottaa *parata*-johdoksesta.

► VKS 2021 *parantaa*.

paratiisi → **paradiisi**

pardi, pardus s. 'leopardi, pantteri' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-139-[JER-13:23]] Taijtaco sijs yxi Etiopialaijnhen henen nahans mwttä / eli yxj **Pardi** henen monicarwaudhens

- [A-II-695-[ILM-13:2]] Ja se Peto ionga mine näin oli **Pardin** motoinen / ia henen Jalghans ninquin Carhun Käpelet / ia henen Suuns ninquin Jalopeuran Suu
- [A-III-469-[JES-11:6]] Sudhet pite asuman Lammasten seghas / ia **Pardus** wohlan cansa pite macaman.

Sana on osittain lainattu ruotsin tai saksan sanasta *pard*, osittain latinan sanasta *pardus*, josta myös germaanisten kielten sanat ovat peräisin.

► SAOB 1952 *pard*; Koukkunen 1990 *leopardi*; SSA 1995 *leopardi*; NES 2020 *leopardi*; VKS 2021 *pard*.

paremin *adv.* 'paremmin, paremminkin' | (1548) 6 esiintymää, myös Westh

- [A-II-473-R] **paremin** ei nin ette hen tulepi sen cautta paramaxi Jumalan edes / ionga edes ainoa vsko yleskorgotta waan nin quin sanottu on Ette hen taita site paramin Jumalata totella tesse Elemese.
- [A-III-57] nin hen tekepi sinun hyuexes sen ette hen sinun wanhan Adamis nuctelepi ia fangiuxen panepi teme sinun sairaudes cautta ia auttapi sinua / hende asettapi ia colettapi / ettes site **paremin** woisit sinun rumijs HErralle Jumalalle yles wffrata
- [A-III-51] Senteden heite teme suru pois sinun sydemestes ia mielestes / ia **paremin** aiattele quingas sinun sielus henen haltwnsa anda taidat.
- [A-III-586-[HES-18:23]] Lwletkos / ette mine halaian sen Jumalattoman coolemata / sanopi HERRA Jumala / ia ei **paremin** ette hen palaiais henen pahasta menostans ia elemestens / ia eleis.

Adverbiksi kiteytynyt monikon instruktiivimuoto komparatiivimuotoisesta adjektiivista (→) *parempi*.

► VKS 2021 *paremmin*.

parempi *a.* 'parempi' | (1548) 5 esiintymää, myös Westh

- [A-II-486-R] Mutta Propheteramisen cautta tuleuat Christitut **paremaxi** ia wahuemaxi
- [A-II-523-[GL-2:00]] Ne Falskit Apostolit edheswedit / ette ne 12. iotca Christusen cansa waeldanet olit / piti senuoxi Paulita **paremat** oleman

Komparatiivi nominivartalosta *para-* (→ *paras*). Agricolalla samassa funktiossa mutta huomattavasti yleisempänä esiintyy (→) *parampi*.

► VKS 2021 *parempi*.

parenos *s.* 'parannus, parantaminen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-465-R] Culda) Se on sanottu Sarnasta / ia Opetuxesta ioca taicka Uskon **parenoxeen** eli Wehenoxeen opetettu on.

Johdos verbistä (→) *parentaa*.

► VKS 2021 *parannus*.

parentaa v. 'tehdä paremmaksi; parantaa' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-53-[MT-11:00]] Autuas on se / ioca minun töisten ia sanoistan itzens ei pahenna / waan **parennais**.
- [A-III-479-[JES-30:26]] Coska HERRA kijnisitopi henen Canssans wahingonsa / ia henen Haauans **parendapi**.

Nominivartaloon *para-* (→ *paras*) perustuva johdos. Välitön kantasana voisi rakenteen perusteella olla *paree*-tyyppinen komparatiivi, mutta tällaista ei esiinny Agricolan kielessä, vaikka muoto tunnetaan laajalti varsinkin länsimurteissa.

► Punttila 1985 97–99; VKS 2021 *parantaa*.

parhaillaan → **paraallans**

parhain → **parahin**

pari s. 'pari, kahden olion kokonaisuus' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-68-[LK-2:24]] Ja ette heiden pideis andaman wffrin sen ielken quin sanottu ombi HERRAN lais / **pari** mettisi eli caxi Kyhckylesen poica.
- [A-II-212-[LK-14:19]] Ja se toinen sanoi / Mine ostin wijsi **pari** hercki / ia menen heite coetteleman

Sana on lainaa muinaisruotsin sanasta *par*, joka puolestaan on keskialasaksan kautta lainautunut latinasta. Latinan *par* merkitsee parin lisäksi mm. samanlaista, vertaista tai parillista. Sama sana on joko suomesta tai muuta kautta lainautunut useisiin lähisukukieliin. Agricolalla *pari* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *koiranpari* ja monikon instruktiivimuodossa yhdysadverbissa (→) *takaparein*.

► Streng 1915 144–145; Hellquist 1939 *par*; SKES 1962 *pari*; SSA 1995 *pari*; NES 2020 *pari*; VKS 2021 *pari*.

parikunta s. 'pariskunta, aviopari' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-709] sentedhen sine henen mös loijt miehen kylkiluusta / senpälle / ettes nijn **parikunnille** sisellemeisen sowinon / ia erijemettömen elemen ychteydhnen osottaijsit
- [A-III-16] ne personat / ia **Paricunnat** iotca Papilta Jumala polesta hyuestisiugnausta ia seuracunnalta heide edestense iulki rukosta pyteuet

Substantiiveista (→) *pari* ja *kunta* (→ *valtakunta*) muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *pariskunta*.

parka s. 'parka, raukka' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-9] Inhiminen **parca** hemme oli wskoman / eike luulut nin todhen asian oleuan Jumalan mieles / ios hen sijte kieltyste Omenasta söisi.

- [A-II-16] Ja mwtomat taas haruoin eli eijkenens wijtziuet Sarnan päle studerata / ia Canssa **parca** opetta Ise meiden lukeman

Surkeata olentoa merkitsevä *parka* on murteissa alkuaan tarkoittanut vaateriepua tai kapaloa. Alun perin kysymyksessä voi olla sama sana kuin samojedikielistä juontuva, pohjoisilla alueilla laajalti tunnettu *parka*, joka merkitsee nahasta valmistettua turkin tapaista päällysvaatetta. Päällysvaatetta merkitsevä *parka* tunnetaan samojedikielten lisäksi mm. komissa, venäjässä ja englannissa, ja tässä merkityksessä se on uudelleen lainattu myös suomeen 1900-luvulla. Tosin on arveltu, että suomen *parka*-sanan ja päällysvaatetta merkitsevän kansainvälisen *parka*-sanan yhtäläisyys olisi pelkästään satunnaista. Vanhemman, riepua ja surkeaa olentoa merkitsevän *parka*-sanan alkuperästä ei kuitenkaan ole uutta, uskottavaa selitystä. Sille ehdotettu germaaninen lainaetymologia on äänteellisistä syistä hylätty. Agri-colalla *parka* esiintyy myös perusosana yhdyssanaksi tulkittavassa sanaliitossa (→) *inhimis parka*.

► Nirvi Vir. 1946 224; SKES 1962 *parka*; Janhunen Vir. 1988 88–90; SSA 1995 *parka*; LÄGLOS 2012 *parka*; NES 2020 *parka*; VKS 2021 *parka*.

parkkari s. 'parkitsija, nahkuri' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-340-[AP-10:6]] Hen maia pite Simonin **parckarin** tykene ionga Hoone maca Meren tykene

Lainaa myöhäismuinaisruotsin tai suomenruotsin sanasta *barkare*, joka on johdos puun kuorta merkitsevästä sanasta *bark* (→ *parkki*).

► Streng 1915 *parkkari*; Hellquist 1939 2. *bark*; VKS 2021 *parkkari*.

parkki s. 'puunkuori' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-464-R] Sille Anno Domini. 1551. Palio Canssa tesse Some maalla surckiasti Nelken coolit – – Nin Ettei waiuin **Parcki** / wechka / Cordhet ia Acanat södhit Hauancoore leiuexi ia widanledhet Caalixi.

Sana on lainaa ruotsin sanasta *bark*. Sama sana on lainautunut myös moniin lähisukukieliin. Puun kuoren ohella se merkitsee yleisesti parkitusliuosta, jota on valmistettu puun kuoresta (→ *parkkari*). Sekä ruotsin sanalla *bark* että suomeen lainatulla *parkki*-sanalla on nykyäänkin molemmat merkitykset.

► Thomsen 1869 139; Streng 1915 145; SKES 1962 *parkki*; SSA 1995 *parkki*; EES 2012 *park*¹; NES 2020 *parkki*; VKS 2021 *parkki*¹.

parku s. 'parku, parkuminen, äänekäs itku, huuto ja valitus' | (1544) 28 esiintymää

- [A-I-202-[PS-34:16]] HERRAN Silmet catzouat sen wanhurscan pälle / ja henen corwans heiden **parckuunsa** pein.
- [A-I-735-[PS-30:12]] Kienne minun **parckun** iloxi minulle Ricki reweiteze minun seckin / ja ymberinswöte minua remulla

- [A-II-25-[MT-2:18]] Corkialla ombi äni cwlunut / swri walitus / idku ia isoi **parcu** / Rachel idke henen lapsians
- [A-III-476-[JES-26:17]] Ninquin Wastoinoleua / coska hen io synnytttemellens on / nin henelle on adhistos / ia **parku** kiwuillans

Takaperoisjohdos verbistä (→) *parkua*. Agricolalla *parku* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *pelgonparku*, *veeparku*.

► VKS 2021 *parku*.

parkua v. 'parkua, itkeä suureen ääneen, valittaa, ulvoa' | (1544) 55 esiintymää

- [A-I-119-[JOEL-1:13]] SOnnustakat teiten / ia walittakat te Papit / **Parcukat** te Haltarin palueliat / Menget templin siselle / ia leuäitkete säckeise
- [A-III-207-[PS-42:2]] NIInquin Peura **parkupi** tooren Wedhen ielken / nin minun Sielun hutapi sinun tyges Jumala.
- [A-III-524-[JES-65:14]] Catzos / minun Palueliani pite hyueste mieleste ihastuman / Mutta teiden pite sydhemenkiwsta **parcuman** / ia surkiaudhest vluoman.
- [A-III-646-[AM-3:4]] Kiliuco Jalopeura metzäs / coska ei henelle Roca ole? **Parcuko** mös Jalopeuran penicka henen Lolastans / ellei hen iotakin saanut ole?

Verbillä on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on johdos äänekästä itkemistä, valittamista ja huutamista jäljittelevästä onomatopoeettisesta vartalosta. Verbin teonnimijohdos *parkuma* esiintyy perusosana yhdyssanassa (→) *veeparkuma*.

► SKES 1962 *parkua*; SSA 1995 *parkua*; NES 2020 *parkua*; VKS 2021 *parkua*.

parkuminen s. 'parkuminen, itku, valitus' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-197-[PS-9:13]] Sille hen muijsta / ia kysele Sorttudhen weren ielken / eijke wnodha nijnnen Kieuhein **parkumist**.
- [A-III-223-[PS-9:13]] Sille hen muista ia kysele heiden Werens ielkin / eijke wnodha ninen kieuhein **parcumist**.

Johdos verbistä (→) *parkua*.

► VKS 2021 *parkuminen*.

parkuvainen s. tai a. 'parkuva, itkevä, valittava' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-547-[JER-31:15]] Nein sanopi HERRA / Corkiudhes cwlu ninen **Parcuuaisten** äni ia catkera idku.
- [A-III-464-R] Christus on nijnen Kieuhein **parcuuaisten** Kuningas.

Verbin (→) *parkua* partisiippimuodosta johdettu nomini.

► VKS 2021 *parkuva*.

parma, -s s. 'paarma, jokin tuhohyönteinen' | (1551) 6 esiintymää

- [A-III-367-[PS-105:34]] Hen sanoi / Nin tulit **Parmat** ia Wapsaiset epelughut.
- [A-III-692-[NAH-3:15]] Sen pite sinun ylessömen ninquin **Parmas** / Sen pite sinun ylitzes langeman / ninquin parman / Sen pite sinun ylitzes langeman ninquin Castiset.
- [A-III-692-[NAH-3:17]] Sinun HERRAS ouat nin monda quin Castiset / ia sinun Pämiehes / ninquin **Parmat**

Sanalla on vastine kaikissa lähisukukielissä sekä mahdollisesti myös volgalaiskielissä. Se on todennäköisesti alkuaan paarman pörinää jäljittelevä onomatopoeettinen sana. Eräissä lähisukukielissä sana on *s*-loppuinen kuten Agricolan *parmas*. Vanhimmassa kirjakielessä sana on esiintynyt yleensä lounaismurteille ominaisessa lyhytvokaalisessa asussa *parma*. Ortografisista syistä on kuitenkin mahdotonta tietää varmasti, onko Agricolan esiintymät luettava lyhyt- vai pitkävokaalisina. Yksiselitteisesti pitkävokaalinen *paarma* on mainittu niiden lisäysten joukossa, joita Henrik Gabriel Porthan on tehnyt Daniel Jusleniuksen sanakirjaan 1770-luvulla. Myös sanan merkitys on vanhimmassa kirjakielessä epäselvä. Agricolan *parmaa* vastaa Lutherilla yleensä heinäsiirkka.

► SKES 1958 *paarma*; UEW 1988 724–725; SSA 1995 *paarma*; EES 2012 *parm*; NES 2020 *paarma*; VKS 2021 *paarma*.

parmas s. 'povi, rinta, syli' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-412-[PS-131:0]] Omasta Esicuuastans hen mana ia keske / Ette me Jumalan Sanas / ia sulas Armos tydhyisim / Ninquin Lapsi Eitins helmas ia **parmahil** / Nisie imepi

Sanalla on vastine useissa lähisukukielissä. Se on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **barma-z* edustaa mm. nykyruotsin *barm*.

► SKES 1962 *parmas*; SSA 1995 *parmas*; LÄGLOS 2012 *parmas*; VKS 2021 *parmas*.

parta s. 'parta' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-36–37] mite cussaki Merkise on tekeminen – – **Parta** aiella.
- [A-III-414-[PS-133:2]] Ninguin se Callis Balsami on / Joca Aaronin Pääste alaswoota coco henen **Partahans** / Joca alaswoota henen Watteisens.
- [A-III-447-[ISM-17:35]] quin hen minua watan yleskarcaisi / Nin mine kijnitartuin henen **Parthahans** / ia löin henen ia tapoin.

Sanalla on liiviä lukuun ottamatta vastine kaikissa lähisukukielissä. Sitä on useissa yhteyksissä arveltu vanhaksi germaaniseksi lainaksi, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **barda-* edustavat mm. saksan *Bart* ja englannin *beard*. Myös balttilaista ja slaavilaista alkuperää on pidetty mahdollisena. Joka tapauksessa sana on lainaperäinen.

► Thomsen 1869 140 ja 1890 162; SKES 1962 *parta*; Hofstra 1985 351; SSA 1995 *parta*; LÄGLOS 2012 *parta*; EES 2012 *pard*; NES 2020 *parta*; VKS 2021 *parta*.

partaveitsi s. 'partaveitsi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-285-[PS-52:3]] Sinun Kieles ongipi wahingon ielkin / ia leickapi walhellans ninquin tereue **Partaweitzi**.

Substantiiveista (→) *parta* ja (→) *veitsi* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *parta+veitsi*.

parti s. 'partilainen, Parthian asukas' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-316-[AP-2:9]] **Parthit** ia Medit ia Elamitit / ia ne asuuaiset Mesopotamias / ia Judeas / ia Cappadotias / Pontos ia Asias

Sana on ilmeisesti lainaa latinan monikollisesta etnonymista *parthi*, johon on lisätty suomalainen monikon tunnus. Sanalla tarkoitetaan asiayhteydessään Parthiaan muuttaneita juutalaisia.

► Saarisalo 2009 *parttilaiset*; VKS 2021 *parti*.

parva s. 'yhteys' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-486] Ja sinun pyhen henges iaghoit / siihen taijualisen hywuydhen **parwahan** / ia sen ijancaikisen elemen
- [A-I-492] Haijota sinuas meiden sydhemihin / Ja anna meille / sinun cansas **parwa** pite

Sana kuuluu etymologisesti yhteen (→) *parvi*-sanan kanssa. Tämä esiintyy asussa *parva* Etelä-Pohjanmaan murteissa. *Parvi*-sanan merkitys 'seura, yhteys, yhteisö' tunnetaan suomen kaakkoismurteissa, inkeroisessa ja virossa. Agricolan molemmat esiintymät ovat käännöksiä saksan substantiivista *gemeinschaft*.

► Gummerus 1947 264, 270; Hakulinen Vir. 1960 289; SKES 1962 *parvi*; VKS 2021 *parvi*¹.

parvi s. 'joukko, joukkio' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-544] Eijke taidha aijca pite – – Jossa ne edhescatzouaijsten Prophetain **parui** onopi / Jossa se domaritten Apostoleidhen lucu ombi
- [A-II-351-[AP-13:00]] Elimas) cwlu lehes Ebreixi ninquin se olis itzens eli Messiaksi se on Jumalan Kuningaxi cutzunut / eli Woidheluxi / Sille ette Juttat ia liaten sencaltaiset **paruet** totuit corkiat Jumalalliset nimet pitemen.
- [A-III-240-[PS-22:17]] Sille Coirat ouat minun ymberipirittenyet / ia ninen Julmain **parui** asetti henens minun ymberilleni

Sanalla on vastine useimmissa lähisukukielissä. Etäsukukielten puolelta ainoa selvä vastine on hantissa. Tämän perusteella sanaa pidetään kielikunnan ikivanhaan perintösanastoon kuuluvana. Lisäksi on arveltu, että sana saattaisi kuulua

etymologisesti yhteen yläkertaa, lehteriä ym. merkitsevän *parvi*-sanan kanssa, jolla vastineita on enemmän.

► SKES 1962 *parvi*¹; UEW 1988 356–357; SSA 1995 *parvi*¹; EES 2012 *parv*¹; NES 2020 *parvi*; VKS 2021 *parvi*¹.

paska s. 'paska, loka, sonta' | (1551) 4 esiintymää

- [A-III-697-[HAB-3:0]] Tesse ne Ahnet / iotca Tauarans corghottauat muidhen Hywydhellä / werdhauttan / quin iocu loghan ia **paskan** cocois vpottaxens.
- [A-III-761-[MAL-2:3]] Catzo / mine tadhon teite ynne teiden Jelkentuleuasten cansa sadhatella / ia paiskan teiden Juhlan **paskan** teiden Casuoin vastan / nin ette se ijexi teisse tartuman pite.
- [A-III-761-R] **Paskan**) Sen Pappiuden quin hen tesse vhckapi / on hen heilde poisottanut / ia iettenyt heille Hiuan ia paskan asemen / Nin ettei ne miteken nyt maxa.

Sanalla on vastineita kautta koko suomalais-ugrilaisen kieliperheen. Se kuuluu kielikunnan ikivanhaan perintösanastoon. Arkisen tai alatyylisen merkityksen *paska*-sana on saanut vasta nykysuomen aikana.

► SKES 1962 *paska*; UEW 1988 396–397; SSA 1995 *paska*; EES 2012 *pask*; NES 2020 *paska*; VKS 2021 *paska*.

paskainen a. 'paskainen, likainen, kaamea' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-267-[PS-40:3]] Ja hen wlosweti minun sijte hirmuisesta haudhasta / ia **paskaisest** loghasta / ia asetti minun Jalcani Callion päle / ia hallitzi minun keumiseni.

Johdos substantiivista (→) *paska*.

► VKS 2021 *paskainen*.

passio s. 'passio, Jeesuksen kärsimyshistoriaa kuvaava teos' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-209] Käsikirian / Messun / ia **Passion** / sulast Armost / paitz meiden Anszion.

Laina latinan sanasta *passio*, joka merkitsee kärsimystä tai kärsimyshistorian kuvausta. Agricolan *passioksi* nimitetyssä teoksessa sen suomalaisena käännös-vastineena on (→) *piina*.

► SAOB 1952 *passion*.

pasuuna s. 'pasuuna' | (1544) 23 esiintymää, myös Westh

- [A-I-223-[PS-150:3]] Kijtteket hende **Pasunan** soijtosa / kijtteket hende psaltarille / ja Candehehel.
- [A-II-485-[1KOR-14:8]] Ja ios **Pasuna** andapi pyteren hymyn itzestens / Cuca itzens taita Sotan hangita?

- [A-III-201] Sitelehin Leuitit / ioista mutomat Ouenwartiat olit / mutomat weisaat / mutomat Papit / Monicadhot vrguis leikitit / **pasunille** soitit / Cymbelille cumisit / ia monet mwdh iloiset Juhlan menot pidhit.
- [A-III-644-[AM-1:3^]] Ja Moab pite metelis cooleman / parghus ia **Pasuman** [!] hymines.

Voimakasäänistä puhallinsoitinta merkitsevä (→) *basuna* tai *pasuuna* on lainaa ruotsin sanasta *basun*, joka alasaksan ja muinaisranskan kautta juontuu alkuaan latinan sanasta *būcina* 'merkinantotorvi, metsästystorvi'. Agricolalla *b*-alkuinen asu on tavallisempi, mutta molemmat ovat yleisiä. Agricolan *pasuma* on painovirhe.

► Streng 1915 146; SKES 1962 *pasuuna*; Hahmo 1994a 309–310; SSA 1995 *pasuuna*; Häkkinen Vir. 2010a 329–310; NES 2020 *pasuuna*; VKS 2021 *pasuuna*.

pasuunari → **basuunari**

pata s. 'keittopata' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-676-[MIK-3:3]] Ja quin te oletta heilde Nahan poisnylkenyet / nin te mös heiden lwns säriette / ia rickihaccat ne / ninquin ychteen **Pataan** / ia ninquin Lihan ychteen Cattilahan.

Sanalla on vastineita kautta uralilaisen kielikunnan. Samantapaisia, hyvin vanhaa perua olevia sanoja on myös indoeurooppalaisissa kielissä, ja on mahdollista, että kysymyksessä on ikivanha kulkusana niiltä ajoilta, jolloin saviastioiden valmistus keksittiin. Agricolalla pata esiintyy myös perusosana yhdyssanassa *pesinpata*.

► SKES 1962 *pata*; Joki 1973 301; UEW 1988 358; SSA 1995 *pata*; EES 2012 *pada*; NES 2020 *pata*; VKS 2021 *pata*.

patriarkka s. 'patriarkka, kantaisä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-640-[HEB-7:4]] Mutta catzocat / quinga swri teme on iolle mös Abraham se **Patriarcha** Tijunnin annoi / nijste Saalijsa.

Erikoislaina latinan sanasta *patriarcha*, joka puolestaan on lainaa kreikasta. Kysymyksessä on alkuaan yhdyssana, joka alkuosa juontuu kreikan isää merkitsevästä sanasta *pater* ja jälkiosa on johdos alkamista, juontumista tai hallitsemista merkitsevästä verbistä *arkhein*.

► SAOB 1952 *patriark*; VKS 2021 *patriarkka*; Etymonline 2022 *patriarch*.

patroni s. 'suojelija, suojelushenki' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-768] Mutta enämin olen wscaltanut itzeni pälle / taijton / wisauten / wäkewuytten / ansion / töenni / ysteuein / sukuni / tauaratani / rickaudheni / Noijtain / welhoin / Taijkusten / epeiumaludhen / pyhein / **patronein**

Sana on ilmeisesti lainaa myöhäismuinaisruotsin sanasta *patron*, joka perustuu latinan sanaan *patronus* 'suojelija, suojelusherra'. Agricolan ainoasta esiintymästä ei voi varmasti päätellä sanan perusmuotoa, mutta Sorolaisen Postillassa (1621) se esiintyy asussa *patroni*.

► Streng 1915 *patruuna*; SKES 1962 *patruuna*; Hahmo 1994a 312; SSA 1995 *patruuna*; VKS 2021 *patroni*.

patsas s. 'pylväs' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-730] Sine olet se teruehydhen toija kerme corckialle **patzalle** kijnitetty
- [A-III-318-[PS-75:4]] Maa wapise ia caiki iotca sen päle asuuat / Mutta mine ylespidhen henen **Patzahans** luiasta.

Sanalla on liiviä lukuun ottamatta varma vastine kaikissa lähisukukielissä. Sanat merkitsevät yleensä pylvästä tai pystytolppaa. Sana on selitetty germaaniseksi lainaksi, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **bandša-z* edustaa mm. nykysaksan *Banse* 'varastotila; pino, heinäkasa'. Sanan alkuperäisen merkityksen oletetaan olleen 'heinäsuova tukirakenteineen'. Merkityksen kehitys perustuu kuitenkin vain oletukseen, joten rinnastus on hyvin epävarma. Toisen selityksen mukaan *patsas* juontuisi germaanisesta johdoksesta **badjaz* 'pylväs, patsas', mutta tämä on konstruoitu muoto, ei mistään germaanisesta kielestä todettu. Sanalle on tarjottu myös kahta balttilaisetyymologiaa. Se on rinnastettu muinaispreussin sanaan *boadis*, joka merkitsee pistoa, sekä liettuan sanaan *badis*, joka tarkoittaa tynnyrin alustaa. Sana-vartalon alkuperä on toistaiseksi kiistanalainen.

► SKES 1962 *patsas*; Koivulehto 1981b PBB 103 346; Ritter 1993 101–102; SSA 1995 *patsas*; Ritter 1998 147–150; Koivulehto 1999c SUST 237 227–228; Junttila 2015 57, 120; NES 2020 *patsas*; VKS 2021 *patsas*.

patto → **valapatto**

pauhata v. 'pauhata, kohista voimakkaasti, jylistä' | (1548) 10 esiintymää

- [A-II-231-[LK-21:25]] Ja merckit pite oleman Auringos ia Cuus ia Tehdhis. Ja maas Canssalla adhistos epelyxen teden. Ja Meri ia Allot pite **pauhaman**.
- [A-III-248-[PS-29:3]] Se HERRAN äni keupi Wettein päle / se cunnian Jumala **pauhapi** / se HERRA swrten Wettein päle.

Verbillä on vastineita eräissä lähisukukielissä. Verbi on johdos kovaa ääntä, kuten tuulen tai aaltojen kohinaa, jäljittelevästä onomatopoeettis-deskriptiivisestä vartalosta. Rinnalla esiintyy myös samaa merkitsevä verbi (→) *pauhuta*.

► SKES 1962 *pauhata*; SSA 1995 *pauhata*; EES 2012 *pahvama*; NES 2020 *pauhata*; VKS 2021 *pauhata*.

pauhina s. 'pauhina, kohina, | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-229-[2SM-22:14]] HERRA iylisepi Taijwahasta / Ja se ylimeinen annoi **pauhinans**.

- [A-I-662] O HERRA Jesu Christe / sine coscas wiele maasa / rumin cansa elit / Apostolis rucouxen ielken / hilitzit aijnolla sanalla / hirmuisen twlen **pauhinan** / ia ekiste paijsunuuet aallot kiensit swrexu tywenexi
- [A-III-349-[PS-93:3]] HERRA / ne Wesicosket ylespaisuuat / ne Wesicosket ylespaisuttuauat heiden **pauhinans** / Ne Wesicosket ylespaisuttuauat heiden Culiunssa.

Johdos verbistä (→) *pauhata*.

► VKS 2021 *pauhina*.

pauhuta v. 'pauhata, kohista voimakkaasti' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-271-[PS-42:8]] Sinun Wirtas **pauhuuat** couan / nin ette yxi sywys pauha tesse ia toinen sywys sielle / Caiki sinun Wesi laines ia altos keuuat minun ylitzeni.
- [A-III-349-[PS-93:4]] Ne Wedhelnallot [!] meresse ouat swret / Ja **pauhuuat** hirmuisesta

Johdos samasta deskriptiivis-onomatopoeettisesta vartalosta kuin verbi (→) *pauhata*.

paukkua v. 'paukkua, pitää kovaa ääntä, puhua äänekkäästi' | (1544) 4 esiintymää

- [A-II-283-[JH-12:29]] Nin sanoi se Canssa / quin lesse seisoi ia cwli / Pitkenen **paucku**.
- [A-III-491-[JES-44:23]] Iloitka te Taiuat / sille itzepe HERRA sen teki / Ihastu sine Maa täällä alhalla / **paucuckat** te Woret ihastoxella / metze ia caiki puudh henesse.
- [A-I-266-[PS-17:10]] Heiden Lihawansa yhdes piteuet / He **pauckuuat** suullansa coriasti.

Verbillä on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Se on johdos paukahduksen ääntä jäljittelyvästä interjektiomaisesta kannasta, josta on muodostettu myös verbi *paukahtaa*.

► SKES 1962 *paukkua*; SSA 1995 *paukkua*; EES 2012 *paukuma*; NES 2020 *paukkua*; VKS 2021 *paukkua*.

paukuttaa v. 'paukuttaa, lyödä käsiään yhteen' (myös kuv.) | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-338-[JES-55:13]] Ja caiki puudh metzes pite käsiens **paukuttaman**.
- [A-III-570-[VLT-2:15]] Caiki ohitzekeuueiset **paucuttuauat** käsillens sinun ylitzes / tissauat sinulle / ia pudhisteleuat päpens sen Tytteren Jerusalemin ylitze.

Johdos verbistä (→) *paukkua*.

► VKS 2021 *paukuttaa*.

paula s. 'paula, ansalanka' (myös kuv.) | (1544) 38 esiintymää, myös Westh

- [A-I-13] pyde linduij sinun **paulas**.
- [A-I-228-[2SM-22:6]] Ne heluetin siteet kiedhoit minun / ia cooleman **paulat** minun ylitzewoitit.

- [A-II-231-[LK-21:35]] Sille ninquin yxi **Paula** hen tulepi caikein ylitze / iotca asuuat coco maan päle.
- [A-III-407-[PS-124:6]] Meiden Sielun päsi ninquin iocu Lindu sijte **Lindurin** paulasta. Se **Paula** on serietty / ia me pästetut olema.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Se on selitetty germaaniseksi lainaksi, ja alkumuodoksi on rekonstruoitu **fatla*-. Tämä on oletukseen perustuva rinnakkaismuoto rekonstruktiolle **fatila*-, jonka myöhempiä edustajia ovat mm. saksan *Fessel* 'kytkyt' ja ruotsin murteellinen *fätlar* 'kantositeet, remmit'. Itämerensuomen alkumuodoksi rekonstruoitu rinnakkaismuoto on kuitenkin hypoteettinen, joten selitys jää epävarmaksi. Vielä epävarmempia vertailuja on esitetty balttilaisiin ja slaavilaisiin kieliin. Joka tapauksessa sanan äännerakenne viittaa lainaperäisyyteen.

► Mikkola 1894 SUST 8 148; SKES 1962 *paula*; Koivulehto Vir. 1979b 270–271; Hofstra 1985 179–180; Ritter 1993 186–187; SSA 1995 *paula*; LÄGLOS 2012 *paula*; EES 2012 *pael*; Junttila 2015 216; NES 2020 *paula*; VKS 2021 *paula*.

paulata v. 'pyydystää paulalla' (myös kuv.) | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-574-[VLT-3:52]] Minun Wiholiseni ouat minun **paulanuet** / ninquin iongun Linnun ilman syyte.
- [A-III-581] Hurskat sydhemet wapiseuat Jumalan Nimen teden / Sen teden he pian raskautetan / **paulatan** ia käsiteten wärille Opilla

Johdos substantiivista (⇒) *paula*.

► VKS 2021 *paulata*.

paulattu a. 'ansalla pyydystetty' (myös kuv.) | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-488-[JES-42:22]] Se on yxi radheldu ia röuettu Canssa / he ouat caiki tynni **paulatut** Coopasa / ia Fangein Honesen lymytetut.
- [A-III-502-[JES-51:20]] Sinun Lapses olit pindunuet / he macasit caikilla Cadhuilla / ninquin yxi **paulattu** Metzehärke / teunens wiha HERRASTA / ia rangastosta sinun Jumalastas.

Verbin (⇒) *paulata* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *paulata*.

paulu s. 'telttä, tilapäinen asumus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-649-[HEB-11:9]] Uskon cautta hen oli Mwcalainen sille Luuatulla Maala ollut / ninquin Wieralla Maalla / Ja asui **Pauluisa** Isaachin ia Jacobin cansa / ninen Cansaperilisten samaan Lupauxeen.

Lainaa myöhäismuinaisruotsin sanasta *paulun*, joka juontuu keskialasaksan välityksellä ranskan sanasta *pavillon*.

► Streng 1915 147; SAOB 1952 *paulun*; VKS 2021 *paulu*.

pehmee a. 'pehmeä, siloinen' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-23] Märcke Syyss / ia **pehme** maa. tulee / quin palio hedhelme iaka.
- [A-II-51-[MT-11:8]] Taicka mite te lexitte wlgos catzoman? Max Inhimist watittu **pehmeil** waatteil? Catzo iotca **pehmeite** candauat / ne ouat Kuningaiden hooneisa.

Sanalla on vastineet kaikissa lähisukukielissä. Se on rakenteeltaan selvästi johdos, mutta vartalon alkuperästä ei ole mitään varmaa tietoa. Sen on arveltu olevan oma-peräinen deskriptiivinen muodoste.

► SKES 1962 *pehmeä*; SSA 1995 *pehmeä*; EES 2012 *pehme*; NES 2020 *pehmeä*; VKS 2021 *pehmeä*.

pehmittää v. 'pehmittää' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-544] Jossa ne wscoliset Miehet ouat / iotca temen mailman tachto / eij woiñnut heite wrohudhestans **pehmitte**
- [A-III-300-[PS-65:11]] Sine iotat henen Wacons / ia merghietet henen Kyndöns / Sateella sine ne **pehmitet** / ia siughnat henen Laihonsa.

Johdos samasta vartalosta, josta on muodostettu adjektiivi (⇒) *pehmee*.

► VKS 2021 *pehmittää*.

peijaat s. 'peijaiset, hautajaiset' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-382] Idki Maria muinen cansa / iotca olit **peijahisa** / Ette sine henen HERRANSA / olit Inhimisten syndijen tedhen haudhattu
- [A-II-47-[MT-9:00]] Huilunsoittaiat Jotca Wainaiten ia Rwmisten tykene leikitit Ninquin nyt meidhen seas kelloilla soitetaan / ia **peijaita** weisataan.

Sanalla on likimääräisiä vastineita eräissä lähisukukielissä. Suomen murteissa sana tunnetaan hautajaisiin ja hautajaispitoihin viittaavana. Sanavartalon alkuperä on kiistanalainen. Sitä on arveltu sekä germaaniseksi että balttilaiseksi lainaksi tai siten johdokseksi samasta germaanisperäisestä verbivartalosta, josta on muodostettu myös (⇒) *peittää*. Myös vanhempaa indoiranilaista lainaetymologiaa on ehdotettu, ja tämän mukaan alkumuodoksi sopisi kantaindoiranin **paiya-s*, josta juontuva *péya-* merkitsee juomauhria tai juotavaa. Annetuista selityksistä indoiranilaisella lainaetymologialla on eniten kannatusta.

► SKES 1962 *peijas*; Hofstra 1985 94; SSA 1995 *peijas*; Koivulehto Vir. 2005a 329–331; LÄGLOS 2012 *peijaat*; EES 2012 *peied*; Junttila 2015 119; Holopainen 2019a 173–174; NES 2020 *peijaiset*; VKS 2021 *peijaat*.

peiksoa v. 'piilottaa, kätkeä' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-635-[JOEL-2:10]] HEnen edesens wapise Maa / Ja Taiuas wärise / Auringo ia Cw tuleuat pimiexi / ia Tedhet **peixouat** heiden walkiudhens.

Verbiä ei tunneta suomen murteista, mutta saman sanavartalon sisältävä substantiivi *peikso* 'kätkö, piilo' esiintyy eräissä hämäläismurteissa. Gananderin sanakirjassa ja eräissä 1800-luvun lähteissä mainitaan samassa merkityksessä variantti *peiho*. Kätkemisen merkityksessä mainitaan verbit *peihoa* tai *peihottaa*. Sanavartalon alkuperä ja varianttien keskinäinen suhde ovat epäselvät. Mahdollisesti ne ovat johdoksia samasta vartalosta, josta on muodostettu verbi (→) *peittää*.

► Rapola 1962 48; vks 2021 *peiksoa*.

peite s. 'peite' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-500-[2KOR-3:13]] ia en me tee ninquin Moses / ioca Casuoinsa eten **Peitten** pani / ettei Israelin Lapset maltaneet sen lopun päle catzo ioca catopi
- [A-II-500-[2KOR-3:00]] **Peitteen**) Mosesen Peite on / Bockstau i a henen oppians ei tuta.

Johdos verbistä (→) *peittää*.

► vks 2021 *peite*.

peitetty a. 'peitetty, kätetty' | (1544) 11 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-793] Wariele meite caikesta wäreste wscalohesta / sinun Nimes alla **peitettyenne**.
- [A-II-61-[MT-13:00]] Ardhhohauta) Teme **peitettu** ia salattu Ardhhohauta ombi Euagelium / quin on meiden Ymmerdyxesta salattu / ia tesse Taiuan walda kunnaxi cutzutaan
- [A-III-283-[PS-51:8]] Catzo / sine halaiat Totutta / ioca salaudhes onopi / ia sen **peitetyn** Wijsaudhen sine iulghistit minulle.

Verbin (→) *peittää* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Sama muoto esiintyy normaalin taivutusparadigman osana. Agricolan syntaksin ominaispiirteiden vuoksi muotojen rajaaminen luotettavasti on mahdotonta.

► vks 2021 *peittää*.

peitsi → **speitsi**

peitos adv. 'peitossa, piilossa, kätettyinä' | (1544) 1 esiintymää

- [A-I-285-[PS-51:8]] Catzo / sine halaijat Totutta / ioca **peitos** macapi / Sine minulle iulghistat sen salaijsen wijsauden.

Substantiivin (→) *peitto* inessiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

► vks 2021 *peitto*¹.

peitto s. 'peite (myös kuv.); kätkö' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-480-[1KOR-11:15]] Mutta waimon on se cunnia / ette henelle on pitket hiuxet? Hiuxet ouat henelle **peitoxi** annetudh.

- [A-II-500-[2KOR-3:14]] Waan heiden taitonsa olit soghaistud. Sille ette haman tehen peiuen asti / pysy se sama **Peitto** poisottamata ylitze sen wanhan Testamentin / coska he site lukeuat / ioca Christusesa poislackapi.
- [A-II-605-[1PT-2:16]] Ninquin ne wapahat / ia ei nin ette sa [po. se] wapaus olis quin Pahudhen **peitos** / waan ninquin ne Jumalan Palueliat.

Johdos verbistä (→) *peittää*.

► VKS 2021 *peitto*¹.

peittovaate s. 'peite' (kuv.) | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-473-[JES-25:7]] Ja henen pite tesse woressa site kärilina poispaneman / iolla caiki Inhimiset kärityt ouat / ia site **Peittouatet** / poisottaman / iolla caiki Pacanat peitetyt ouat.

Substantiiveista (→) *peitto* ja (→) *vaate* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *peitto+vaate*.

peittäminen s. 'peite' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-781-[5MS-27:20]] Kirottu olcon / ioca Isens Emenen tyken macapi / ette hen rijsuj henen Isens **peitemisen** / Ja caiken Canssan pite sanoman / Amen.

Johdos verbistä (→) *peittää*. Agricolan sana on käännös Lutherin Biblian ilmaukselle *fittich*, joka sananmukaisesti merkitsee suojaavaa siipeä.

► VKS 2021 *peittäminen*.

peittämätöin a. 'peittämätön, avo-' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-479-[1KOR-11:5]] Mutta iocainen Waimo quin rucoele eli Prophetera / **peittämettomelle** päälle / se häueise Päänse. Sille ette se on iwri ninquin olis aieltu.

Verbin (→) *peittää* kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *peittämätön*.

peittää v. 'peittää, kätkeä, piilottaa, salata' | (1544) 115 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-86-[2MS-15:5]] Sywuyys on heijet **peittenyt** / he waijoit pohian ninquin Kiui.
- [A-I-111-[5MS-32:20]] Ja hen sanoi / Mine **peitten** minun Caswoni heiden edhestens / ia tahdon catzo mite heiden wimeist tapachtuman pite.
- [A-III-252-[PS-31:21]] Sine lymytet heite sinun tykenes salaisest / iocaitzen haastauxesta / Sine **peitet** heite sinun Maiasas nijste rijteleueisist Kieliste.
- [A-II-16] Nyt ettei yxiken Pappi taicka Opettaia madhaisi laiskudans testelehin sille **peitte** / ettei hen Latinan eike Rotzin kielen taidha / ia wnottais henen Opetuxens wirghan

Verbillä on etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä paitsi liivissä. Etäsukukielistä ei vastineita ole voitu osoittaa, ja sanan oma rakenne viittaa johdosperäisyyteen. Varsinaiseksi vartalo-osaksi onkin selitetty *pei-*, jolle on esitetty germaaninen lainaetymologia. Tämän mukaan vartaloa **pej-* vastaa lainanantajataholla varhaiskantagermaaninen **beja*, jonka myöhempiä edustajia ovat muinaisyläsaksan *bajen*, *baen* ja nykysaksan *bähen* 'hautoa (lämpimillä kääreillä tms.); paahtaa (leipää)'. Yhdistävänä merkitysaineksena on 'pitää lämpimänä peitteiden avulla'. Suomen *peittää*-verbin merkitys 'kätkeä' on selitetty myöhemmäksi venäläisperäiseksi merkityslainaksi. Agricolalla *peittää* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *poispeittää*, *ylitsepeittää*, *yltäpeittää*.

► SKES 1962 *peittää*; Koivulehto 1981b PBB 103 195–197; T. Itkonen Vir. 1983 212–213; SSA 1995 *peittää*; LÄGLOS 2012 *peittää*; EES 2012 *peitma*; NES 2020 *peittää*; VKS 2021 *peittää*.

pelastaa v. 'pelastaa, vapauttaa (kuolemasta, kadotuksesta tms.)'
(1544) 108 esiintymää, myös Westh

- [A-II-591-[2TIM-4:17]] Ja mine **pelastettijn** Jalopeuran suusta.
- [A-I-77-[VLT-5:8]] Orijat meiden ylitzen wallitzeuat / Ja eijkengen ole / ioca meite heiden käsistens **pelasta**
- [A-I-187-[2MS-15:13]] Sine olet iohdattanut Laupiuxesa sinun Canssas / iongas **pelastit** / Ja weijt heidhet sinun wäkewuydhese / sinun pyheen Asumisees.

Verbillä on vastineita vain eräissä lähisukukielissä. Vastineeksi on arveltu myös viron sanaa *pelgu* sanontatavassa *minna pelgu* 'mennä piiloon'. Sanavartaloa on vanhaan epäilty germaaniseksi lainaksi, ja alkumuodoksi on rekonstruoitu **felχan-*, jota edustaa mm. gootin *filhan* 'kätkeä, haudata'. Merkityseron takia selitys on kuitenkin epävarma.

► Setälä 1923 Suomi 5:2 480–490; SKES 1962 *pelastaa*; Hofstra 1985 347; SSA 1995 *pelastaa*; LÄGLOS 2012 *pelastaa*; EES 2012 *pelg*; NES 2020 *pelastaa*.

pelastaja s. 'pelastaja' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-310-[PS-70:7]] Mutta mine olen Radholinen ia Kieuhe / rienne Jumala minun tykeni / Sille sine olet minun Auttaian ia **Pelastaian** / minun Jumalan Ele viwyte.

Johdos verbistä (→) *pelastaa*.

► VKS 2021 *pelastaa*.

pelastettu a. 'pelastettu' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-276-[PS-32:7]] Sine olet minun warielluxen / kätke minua sijs murehesta / Ette mine **pelastettuna** / madhaijsin sangen remuisast kerskatta.
- [A-III-308-[PS-69:16]] Pelasta minua Loghasta / ettei mine alaswaioisi / ette mine **pelastetuxi** tulisin minun Wiholisistani / ia nijste syuiste Wäsiste.

Verbin (→) *pelastaa* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Translatiivimuoto voidaan tulkita myös passiivisen liittomuodon osaksi.

► VKS 2021 *pelastaa*.

pelastos s. 'pelastus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-319-[SIIR-51:13]] Mine rucoilin Jumalata heiden hirmuttans wasta / Ja anoijn **pelastosta** Coolemasta

Johdos verbistä (→) *pelastaa*.

► VKS 2021 *pelastus*.

pelatus → **pelätys**

pelgolinen a. 'pelottava, pelkoa herättävä' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-760-[MAL-1:14]] Sille mine olen yxi swri Kuningas / sanopi se HERRA Zebaoth / Ja minun Nimen ombi **pelgholinen** Pacanain seas.

Johdos substantiivista (→) *pelko*.

► VKS 2021 *pelollinen*.

pelgonparku s. 'kauhunhuuto, valitus' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-464-[AM-3:9]] Cootka teiten ninen Samarian wortein päle / ia catzocat / quinga swri Wärys ia **Pelghonparku** sielle on.

Substantiiveista (→) *pelko* ja (→) *parku* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *pelonparku*.

pelikaani → **pellikaani**

peljästyä, pelästyä, peljästyvä v. 'pelästyä, kauhistua, olla peloissaan' (1548) 23 esiintymää

- [A-II-63-[MT-14:26]] Ja coska Opetuslapset neijt henen meren päle kieuuen / **peliestyit** he / ia sanoit / Köpeli se on / ia pelgon tehden hwdhit.
- [A-II-167-[LK-2:9]] Ja catzo / HERRAN Engeli seisoi heiden tykenens / ia HERRAN kircaus heite ymberinswalghisti / ia he **peliestyit** swrella pelgolla.
- [A-II-382-[AP-24:25]] Quin nyt Pauali puhui sijte Wanhurskaudhest ia puchtasta Elemeste / ia tuleuaisesta Domiosta / **pelestui** Felix / ia sanoi / Mene nyt matkas telle haualla
- [A-III-278-R] Kuningat) se on / Temen Caupugin edes teuty Kuningat **peliestyue** ia sijte häpien cansa wsein paeta.
- [A-III-537-[JER-8:9]] Senteden teuty sencaltaisten Opettaian häpie sadha / **peliestye** ia fangixi tulla.

- [A-II-49-[MT-10:28]] Ja elket teiten **pelietkö** nijlde / iotca rumin tappauat / ia eiuet woi sielua tappa / Mutta **pelietkä** enämin site / ioca woipi seke sielun että rumin heluettin hucutta.
- [A-II-136-[MK-9:32]] Mutta ei he ymmertenet site quin hen sanoi / Ja he **pelkesit** henelde kysyue.
- [A-II-167-[LK-2:10]] Ja sanoi heille Engeli / Elkette te **pelietkö** / Sille catzo mine ilmoitan teile swren ilon / ioca tuleua on caikelle Canssalle
- [A-III-254-[PS-33:8]] **Pelietkän** caiki mailma HERRA / hende **pelietköt** caiki Maanpirin asuuaiset.

Verbillä tai sen johdoksilla on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Itämerensuomen *pelkä*-vartalo on johdos ikivanhasta **pele*-vartalosta, jolle maria lukuun ottamatta on osoitettu etymologisia vastineita kaikista sukukieliharoista. Vartalo on selitetty indoeurooppalaiseksi lainaksi, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **pelh-* edustaa esimerkiksi ruotsin murteellinen *fäla vid 'olla peloissaan'*. Agricolalla verbin länsimurteinen variantti *peljätä* on yleisempi kuin *pelätä*, mutta etenkin Rucouskiriassa on myös itäistä *pelätä*-varianttia. Tosin vahva-asteisissa muodoissa ero ei näy, joten määräsuhdetta ei voi tietää tarkalleen.

► SKES 1962 *pelätä*; UEW 1988 370; SSA 1995 *pelätä*; Koivulehto 2001b SUST 242 236; EES 2012 *pelgama*; NES 2020 *pelätä*; VKS 2021 *pelätä*.

pelkaus s. 'pelko' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-165-[LK-1:64]] Nin cochta aukeni henen suuns ia henen kielens / ia puhui / kijtteden Jumalata. Ja **pelcaus** sattui caikein heiden Naburins päle.
- [A-II-586-[2TIM-1:7]] Sille ettei Jumala ole andanut meille **pelcauxen** Henge / waan wäkewuydhen / ia rackaudhen / ia raitiudhen.

Johdos verbistä (→) *pelätä*. Rinnalla esiintyvät myös (→) *pelko*, (→) *pelkous* ja (→) *pelkäys*. Agricolan sanan lukutapa on epävarma. Westhin koodeksin vastaava sana on *pelkaos*.

► VKS 2021 *pelkäys*.

pelko, pelkoo s. 'pelko, kauhu; jumalanpelko, kunnioitus' (1544) 137 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-II-462-[1KOR-2:3]] Ja mine olin teiden cansanne heickoudhes ia **pelghosa** / ia swren wapistoxen cansa.
- [A-III-288-[PS-55:6]] **Pelko** ia wapistos tulit minun päleni / ia Cauhistos minun ylitzeni langesi.
- [A-I-649] ijancaikinen autuus / iossa ombi teudhelinen rackaus / ia eij ychten **pelkota**
- [A-I-234-[TOB-13:6]] Catzocat / mite hen meiden cochtaan on tehenyt / nijn **pelolla** / ia warolla kijtteket hende / Ja site ijancaikist Kuningast ylisteket henen Töijdhens cautta
- [A-I-335-[JES-33:6]] Ja pite oleman sinun aijallas wscō / ia walta / Terueys / wisahus / Toijmi / ia HERRAN **pelco** / pite oleman sen Tawara.

- [A-I-646] teute minua sinun pyhelle **pelcollas** ia rackaudhellas
- [A-III-380-[PS-111:10]] Se HERRAN **pelco** ombi Wijsaudhen alcu
- [A-I-544] Jossa ne edhescatzouaijsten Prophetain parui onopi / Jossa se domaritten Apostoleidhen lucu ombi / Jossa epelukuset Martijrien woijtaija iaucko ombi / Ja mös tunnustaijain wahwuus ombi / ioca henen **pelcan** saamisesta Lodhotetan

Johdos verbistä (→) *peljätä* / *pelätä*. Agricolan esiintymistä valtaosa edustaa *pelko*-johdosta, mutta joukossa on ilmeisesti myös joitakin *pelkoo*-tapauksia (esim. *pelkota*, *pelcollas*). Ortografisista syistä näitä ei aina voi tunnistaa luotettavasti. Rinnalla esiintyy lisäksi toista johdostyyppiä edustava (→) *pelkous*, jolla on *pelkoos*-tyyppinen variantti ainakin Uppsalan evankeliumikirjassa. Samassa merkityksessä esiintyvät myös (→) *pelkäys* ja (→) *pelkääminen*. Rukouskirjan *pelcan* lienee painovirhe. Kyseiselle tekstinkohdalle ei tunneta muunkielistä esikuvaa. Agricolalla *pelko* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *helvetinpelko*, *jumalanpelko*, *kuolemanpelko*.

► VKS 2021 *pelko*.

pelkous s. 'pelko' | (1548) 1 esiintymä, myös UpsE (*pelkoos*)

- [A-II-162-[LK-1:12]] Ja quin Zacharias henen näki hämmestui hen / ia **pelcous** langesi henen pälens.

Johdos substantiivista (→) *pelko*. Rinnalla esiintyvät myös (→) *pelkaus*, (→) *pelko*, (→) *pelkäys* ja (→) *pelkääminen*. Uppsalan evankeliumikirjan vastaava johdos on *pelkoos*.

► VKS 2021 *pelkous*.

pelkuri s. 'pelkuri' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-714-[ILM-21:8]] Mutta nijlle **Pelcurille** ia vskotomille / ia hirmulisille / ia Murhaille / ia Sala uoteisille / ia welholisille / ia Epeiimalisille / ia caikille walectelijlle / heiden osans pite olema sijne Jeruese quin Tulesta ia Tulikiueste palapi

Johdos verbistä (→) *peljätä*, *pelätä*.

► VKS 2021 *pelkuri*.

pelkäys s. 'pelko, kauhu; pelottava asia' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-543-[EF-6:5]] Te Palueliat olcata cwliaiset teiden rumillisten Herrain / **pelkeuxen** ia wapistoxen cansa
- [A-III-340-[PS-88:17]] Sinun iulmauxes minun ylitzeni keuet sinun **pelkeyxes** minua likisteuet.

Johdos verbistä (→) *peljätä*, *pelätä*. Johdos tunnetaan vain Agricolan kielestä. Rinnalla esiintyvät myös (→) *pelkaus*, (→) *pelko*, (→) *pelkous* ja (→) *pelkääminen*.

► VKS 2021 *pelkäys*.

pelkääminen s. 'pelko' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-506-[2KOR-7:1]] ETte meille nyt sencaltaiset Lupauxet ouat / Minun Rackahani / sijtte pudistacam me itzemme caikista Lihan ia Hengen saastasta / Pyhyden teuttein Jumalan **pelkemises**.

Johdos verbistä (→) *peljätä / pelätä*.

► VKS 2021 *pelkääminen*.

pelkäämätöin a. 'pelkäämätön' | (1551) 2 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-III-247-[PS-27:14]] Odhota HERRA / ole turuas ia **pelkemetöin** / Ja odhota HERRA
- [A-III-705-R] Ne Christinvskoliset pite **pelkemettömet** Christuses oleman / mös caikia Heluetin Portia vastan.

Verbin (→) *peljätä, pelätä* kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *pelkäämätön*.

pelkäävä s. ja a. 'pelkäävä, pelokas; Jumalaa kunnioittava' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-768] olen ollut heickomiele / **pelkeue** / ia Epeijleue henen auwstans.
- [A-I-216-[PS-145:19]] Henen **pelkeuens** tadhon hen tekepi / ja cwle heiden hwdhonsa ja autapi heite.
- [A-II-358-[AP-16:14]] Ja yxi Jumalan **pelkeue** Waimo Lydia nimelde / purpurain caupitzija sijte Tyatiradhen caupungist cwlde

Verbin (→) *peljätä, pelätä* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina.

► VKS 2021 *pelkäävä*.

pelkääväinen s. tai a. 'pelkäävä, peläten kunnioittava' | (1544) 17 esiintymää

- [A-I-205-[PS-103:17]] Mutta HERRAN Armodh wluttuuat ijancaikisesta ijancaikisehen / henen **pelkeweistens** ylitze
- [A-I-719] Läkitze hende / sille ette hen on hawoijtto / wahwista hende / sille ette hen on **pelkeueinen**.
- [A-II-129-[MK-4:40]] Nin Tuuli asettui ia tuli swri tyuen. Ja hen sanoi heille / Mite te oletta nin palio **pelkeueiset**?

Johdos (→) *peljätä, pelätä* -verbin partisiippimuodosta (→) *pelkäävä*. Agricolalla *pelkääväinen* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *jumalanpelkääväinen, jumalatapelkääväinen*.

► VKS 2021 *pelkäävä*.

pellavainen s. 'pellavainen lampunsydän; pellavavaate' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-55-[MT-12:20]] Murettua rokoa ei henen pidhe serckemen / ia switzeuat **pellauaist** ei pidhe henen sammuttaman
- [A-III-608-[HOS-2:5]] Mine tadhon caraita minun Wertamiesteni ielkin / Jotca minullen andauat Leipe / Wätte / Willoia / **Pellauaitzi** / Oliu ia Jooma.

Johdos substantiivista *pellava*, joka ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana. Sanalla on varma, *pellavas*-tyyppinen vastine muutamissa lähisukukielissä, ja vastineina on esitetty myös obinugrilaisista kielistä hamppua tai nokkosta tarkoittavia sanoja, mutta nämä rinnastukset ovat äännehistoriallisesti arveluttavia. Merkityserot eivät ole rinnastuksen esteenä, sillä pellava, hamppu ja nokkonen ovat vanhastaan tunnettuja kuitukasveja ja etenkin pellavasta ja hampusta on usein käytetty samoja nimityksiä. Sen sijaan on epätodennäköistä, että kuitukasvien viljely olisi itämerensuomalaisilla ja obinugrilaisilla vanhaa yhteistä perintöä. Muualta omaksuttujen viljelykasvien nimet ovat usein lainaa samalta taholta mistä viljelytaitokin, mutta *pellava*-sanalle ei toistaiseksi ole esitetty mitään uskottavaa lainaetymologiaa. Sitä on arveltu itämerensuomalaiseksi johdokseksi sekä germaanisperäisestä vartalosta **fella-* että tätä edeltäneestä indoeurooppalaisesta sanavartalosta **peln-*, jotka tarkoittavat ihoa ja kuuluvat alkuaan peittämistä merkitsevän verbijuuren yhteyteen, mutta näissä yhdistelmissä on muoto-opillisia ongelmia, ja merkityserotkin vaativat selityksiä. Sanan alkuperä on toistaiseksi selvittämättä. Mahdollisesti sopivia lähtömuotoja löytyy baltoslaavilaiselta taholta, josta muutenkin on saatu lainoja itämerensuomalaisiin kieliin.

► Donner 1871 105; SKES 1962 *pellava*; UEW 1988 370–371; SSA 1995 *pellava*; V. Oja Vir. 2002; ALFE 2 2007 524–527; LÄGLOS 2012 *pellava*; NES 2020 *pellava*; VKS 2021 *pellavainen*.

pellikaani s. 'pelikaani (*Pelecanus onocrotalus*)' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-300-[PS-102:7]] Mine olen ninquin **Pellicani** corwesa / Mine olen ninquin hwhkaija njsse häwitetyis Caupungisa.

Laina ruotsin sanasta *pellican*, *pelikan*, joka juontuu latinan välityksellä kreikan sanasta *pelekán*. Tämä on johdos kirvestä merkitsevästä sanasta *pélekys*. Nimitys perustuu pelikaanin nokan kirvestä muistuttavaan muotoon. Ruotsinkielisissä messu- ja psalmiteksteissä 1530-luvulta alkaen sana on esiintynyt myös kirjoitusasussa *pellican*. Ensimmäinen Suomessa virallisesti kirjattu lintuhavainto koskee pelikaanin näyttäytymistä Turun linnan edustalla vuonna 1605. Lintu ammuttiin ja sen nahka lähetettiin kuninkaalle.

► Streng 1915 148; Hellquist 1939 *pelikan*; SAOB 1952 *pelikan*; SSA 1995 *pelikaani*; Lehikoinen ym. 2003 35; NES 2020 *pelikaani*; VKS 2021 *pelikaani*.

pellonketo s. 'pelto, vainio' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-477-[JES-29:17]] Lach nyt / wähen hetken pereste / pite Libanon pellow Kedhoxi tuleman / Ja **Pellonkäto** pite Metzexi luettaman.

Substantiiveista (⇒) *pelto* ja (⇒) *keto* muodostettu yhdyssana, josta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä. Samassa Agricolan virkkeessä samat osat esiintyvät myös sanaliittona.

► VKS 2021 *pellon+keto*.

Pellonpekko *erisn.* 'Pellonpekko, ohran haltia' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-212] Rongoteus / Ruista annoi / **Pellonpekko** / Ohran casuon soi.

Psalttarin jumalainluettelossa mainittu ohran suojelushenki, jonka nimen alkuosana on germaanisiperäinen (⇒) *pelto*. Nimen jälkiosa on perinteisesti rinnastettu latinalaisperäisen erisnimen *Pietari* varianttiin *Pekka*. Toisena ja paremmin perusteltuna mahdollisuutena on esitetty, että suomen *Pekko* ja virolaisen hedelmällisyyden jumalan nimi *Peko* perustuisivat kantaskandinaavin sanaan **beggwa* 'ohra', jota nykyruotsissa vastaa *bjugg*. Selitys on äänteellisesti moitteeton ja semanttisesti uskottava, sillä ohra on ollut muinaissuomalaisten vanhin ja tärkein viljakasvi ja keskeinen ainesosa oluen valmistuksessa.

► Setälä 1910 FUF 10 56 ja 1913a FUF 13 424; Harva 1948/2019 190–208; SKES 1962 *pekko*; SSA 1995 *pekko*; Häkkinen & Lempiäinen 2011 220–223; Häkkinen 2012 90; LÄGLOS 2012 *pekko*.

pellonruokko *s.* 'peltoviljelys' (kuv.) | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-464-[1KOR-3:9]] Sille ette me olema Jumalan Apumiehet / Te oletta Jumalan **pellonroocko** / ia Jumalan Rakenus.

Substantiiveista (⇒) *pelto* ja *ruokko* muodostettu yhdyssana. *Ruokko* ei esiinny Agricolan kielessä itsenäisenä substantiivina. Sillä on vastineita eräissä lähisukukielissä, ja se on selitetty vanhaksi germaaniseksi lainaksi, jonka alkuperäinen merkitys on 'huolenpito, hoito'.

► SKES 1969 *ruokko*; SSA 2000 *ruokko*; LÄGLOS 2012 *ruokko*; VKS 2021 *pellon+ruokko*.

pelto *s.* 'pelto, viljelysmaa' (myös kuv.) | (1544) 76 esiintymää

- [A-I-113-[5MS-32:32]] Heiden Winapuuns ombi Sodomian winapwst ia Gomorrhan **pellost**.
- [A-I-254] Ette Christus Perkelen iowckon. Salpajis caiken mwstan louckon Joca Odhaket sala heitti. Seuran **peldon** kylui / ja peitti.
- [A-II-60-[MT-13:37]] Nin hen wastasi / ia sanoi heille / Inhimisen Poica on se ioca hyuen sijemenen kylui. **Pelto** on mailma. Se hyue Sijemen on Waldakunnan lapset.

Sanalla on liiviä lukuun ottamatta vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se on hyvin vanha germaaninen tai esigermaaninen laina, jolle rekonstruoi-tua alkumuotoa **felpo-* tai **pelto-* edustavat mm. nykyruotsin *fjäll* 'sarka' ja saksan

Feld 'pelto, kenttä'. Agricolalla *pelto* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *kuolemanpelto*, *sänkipelto*, *veripelto*.

► Thomsen 1869 140; SKES 1962 *pelto*; Koivulehto Vir. 1984b 192; SSA 1995 *pelto*; LÄGLOS 2012 *pelto*; EES 2012 *pöld*; NES 2020 *pelto*; VKS 2021 *pelto*.

peltomies s. 'peltomies, viljelijä' | (1548) 8 esiintymää

- [A-II-587-[2TIM-2:6]] **Peltomiehen** / ioca pellow prwca / pite ensin Hedhelmeste nautitzeman.
- [A-III-633-[JOEL-1:11]] Wina surkiasti seisopi / ia Oliu walittamisest. **Peldomiehet** Honosta vloscatzouat / Ja ne Winatarhanmiehet parcuuat
- [A-III-751-[SAK-13:5]] Wan hen sanopi / Em mine Propheta ole / wan **Peltomies** / Sille mine olen norudhestani oriana ollut.

Substantiiveista (→) *pelto* ja (→) *mies* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *pelto+mies*.

peläistetty a. 'pelästynyt, pelästytetty' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-480-[JES-30:31]] Sille Assurin pite **peleistetyxi** tuleman sen HERRAN äneste / ioca henen witzalla löpi.

Verbiin *pelätä* perustuvasta verbistä *peläistää* muodostettu partisiippi, jota on käytetty adjektiivina. Verbi on sama kuin Agricolan (→) *pelästä*.

► VKS 2021 *pelästä*.

pelästyä → **peljästyä**

pelästä v. 'saattaa pelkäämään, pelästyttää' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-220-[PS-6:4]] Ja minun Sielun ombi sangen **pelestettu** / ah sine HERRA / quinga cauuan?

Johdos samasta vartalosta, joka on perustana verbissä (→) *peljätä*, *pelätä*.

► VKS 2021 *pelästä*.

pelättäpä → **peljättäpä**

pelättää → **peljättää**

pelätys, -ös s. 'peloitus, karkoitus' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-467] Lise wahwutta / ette mine waellaisin sinun ielkies mödhe / etteij mine perkelen liuhakoitzemisille wiettellaisi / eijke henen **pelatuxillans** alascukistuisi

- [A-I-578] ja laijna ette se pyhe sinun Rumis ia weres cokemus / ionga mine epekeluotoin aijuon otta / olis minun Syndeni andexiandamus / ia olis ricosteni teudhelinen pudhastus / olis heijudhen aijatosten **pelatos** / ia hywein tundoin wsisyndymys / ja sinulle keloolisten töijdhen woijma

Johdos samasta vartalosta, josta on muodostettu verbi (→) *pelättää, peljättää*. Agri-colan molemmat esiintymät on kirjoitettu takavokaalisiksi, mutta etuvokaalinen lukutapa on todennäköisempi perusverbin etuvokaalisuuden ja vanhan kirjakielen paralleelien nojalla. *Pelätä*-verbistä esiintyy kuitenkin myös takavokaalisia johdoksia (→ *pelko, pelkuri*) ja johdosten muodossa on horjuvuutta (→ *pelkaus, pelkous, pelkäys*), joten myös takavokaalinen lukutapa on mahdollinen.

► VKS 2021 *pelätys*.

pelätä → peljätä

penikka s. 'penikka, leijonan tai koiran pentu' | (1544) 13 esiintymää

- [A-I-266-[PS-17:12]] Ninquin yxi Jalopeura / ioca saalist kärkestä / Ninquin yxi Jalopeuran **penicka** / ioca loolasta wäghy.
- [A-I-330-[MT-15:27]] Sille ette **penicatki** sööwet nijste raduijsta / iotca heiden HERRAINS pöudhelde putouat.
- [A-III-690-[NAH-2:12]] Waan se ialopeura runsasti raateli **Penickains** warten

Johdos ikivanhaan perintösanastoon kuuluvasta koiraa merkitsevästä sanasta *peni*, joka ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana. Sekä kantasalla että johdoksella on vastineita lähi- ja etäsukukielissä.

► SKES 1962 *peni*; UEW 1988 371; SSA 1995 *peni*; NES 2020 *penikka*; VKS 2021 *penikka*.

penikuulema s. 'peninkulma' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-666-R] Nineue) Se oli coco Assyrian Waldakunnan wäkeue Päcaupungi – – ionga Turun Cartana piti / 400. Stadia iotca. 12. Somen **penicwlemata** tekeuet.

Rakenteeltaan hämärtynyt yhdyssana, jonka rinnalla Agricola käyttää muotoa (→) *penikulma*. Sanan alkuperäisempi loppuosa on ilmeisesti säilynyt sanassa *penikuulema*.

► VKS 2021 *penin+kulma*.

penikuulma s. 'peninkulma (vanha pituusmitta)' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-33-[MT-5:41]] Ja ioca sinua wati ydhen **penicwlman** / mene henen cansans caxi.

Rakenteeltaan hämärtynyt yhdyssana, jonka alkuosana on ikivanha koiraa merkitsevä *peni* (→ *penikka*) ja jälkiosana mitä ilmeisimmin joko epäsäännöllisesti lyhen-
tynyt *kuulua*-verbin johdos *kuuluma* tai sitten *kuulla*-verbin konsonanttivartalosta

johdettu *kuulma*. Ortografisista syistä on mahdotonta tietää varmasti, onko Agri-
colan sanan jälkiosa luettava *kuulma* vai *kulma*. Murteissa sana esiintyy rinnakkais-
asuissa *peninkuulema* (→ *penikuulema*) tai *peninkuuluma*. Sanan on selitetty alun
perin merkitsevän sitä matkaa, jonka päästä koiran haukunnan voi hyvissä oloissa
kuulla. Suomen murteista ja vanhoista teksteistä tunnetaan myös *peninkuorma*, ja
tämän on arveltu tarkoittaneen sitä matkaa, jonka vetokoira jaksaa kerralla vetää
kuormaansa. On kuitenkin mahdollista, että *peninkuorma* on vain muodostus-
tavaltaan hämärtyneen *peninkulma*-sanan kansanetymologinen variantti. Vanhana
suomalaisena pituusmittana peninkulma on vastannut noin 7000 metrin matkaa.

► SKES 1962 *peni*; SSA 1995 *peninkulma*; Grönros ym. 2004 112; NES 2020 *peninkulma*; VKS 2021
penin+kulma.

peninki, penninki s. 'vähäärvoinen kolikko, raha (yleensä), penninki (pieni rahayksikkö)'
(1544) 29 esiintymää, myös Westh

- [A-I-727] Nijn mös quiga walmis on armo sinun tykenes / sen sinun aijnocaijses
monissa werthauxisa wsein hoki / ninquin cadhotetust **Peninghiste**.
- [A-II-71-[MT-17:27]] Mutta senpäle ettem me heite pahannaisi mene merelle /
ia heite onges / ia se cala / iongas esin saadh / ota ia awa henen suuns / nin sine
leudhet yhden **peningin** / ota se / ia anna heille / minun ia sinun edhestes.
- [A-II-151-[MK-14:11]] Coska he sen cwlit / ihastuidh he ia lupasit henen
penningite andaxens. Ja hen etzi quinga hen soueliasti henen petteis.
- [A-II-192-[LK-9:3]] Elket ottaco miteken möten Tiehen / eike Sauua / eike
Prentzeli / eike Leipä / eike **peningit** / Elket mös cachtu Hamecht pitekö.
- [A-II-281-R] Penningijn) Jocainen senmotonen **Penningi** oli silloin lehes nin
hyue / quin nyt meille wisi Cusinaista / taikca 30 Piente **peningite**.

Lainaa ruotsin sanasta *penning*, joka Agri-
colan ajan kielessä on usein esiintynyt
asussa *pening*. Agri-
colan ajan Suomessa penninki oli markan pienin jako-osa. Agri-
colalla *pen(n)inki* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *hopiapien(n)inki*,
päiväpen(n)inki.

► Streng 1915 149; SAOB 1955 *pänning*; SKES 1962 *penni*; SSA 1995 *penni*; NES 2020 *penni*; VKS
2021 *penninki*.

penkki s. 'penkki, pitkänomainen istuin tai vuode' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-188-[LK-8:16]] Eikengen coska hen Kyntelen sytytte peite site Astian ala /
eli pane site **Penkin** ala / mutta hen pane sen Kyntelen ialghan pale

Laina ruotsin sanasta *bänk* tai tämän skandinaavisesta edeltäjästä. Sama sana on
lainattu myös eräisiin lähisukukieliin. Vanhassa kansankielessä *penkki* tarkoittaa
usein seinän viereen kiinteästi rakennettua lavaa, jolla on sekä istuttu että nukuttu.

► Thomsen 1869 54; Streng 1915 148; SKES 1962 *penkki*; SSA 1995 *penkki*; EES 2012 *pink*; NES
2020 *penkki*; VKS 2021 *penkki*.

penninki → **peninki**

pensas s. 'pensas, pensaikko' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-629] O Adonaij / ia Israelin hoonen haltia / ioca tulises **pensahas** Mosesellen ilmaunsit / ia Sijnasa henelle Lain annoit
- [A-III-123-[JES-55:13]] Hongat pite Orientappuroin edheste casuaman / ia Mirtus Orientappuran **pensan** edeste.
- [A-III-213] Nyrckes / Orauat annoi Metzast / Hittauanin / toi Jenexet **Pensast**.

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Saamen vastine *beas* 'si' merkitsee pohjoissaamessa tuohta ja kildininsaamessa myös koivua. Sanavartalon etäisempi alkuperä on hämärän peitossa. Sanavartaloa on arveltu vanhaksi balttilaiseksi lainaksi, jota lainanantajataholla edustaa latvian *biezs* 'taaja, tiheä'. Selitys on äänteellisesti mahdollinen, mutta merkityseron osalta hypoteettinen. Agricolalla *pensas* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *nokuliaspensas, orjantappurapensas*.

► SKES 1962 *pensas*; Bergsland Vir. 1965 154–155; SSA 1995 *pensas*; Koivulehto 2006a FS Korhonen 425 alav. 1; EES 2012 *põõsas*; NES 2020 *pensas*; VKS 2021 *pensas*.

pensiä a. 'haalea' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-676-[ILM-3:16]] Mutta ettes **pensie** olet / ia etke kylme etke lemmin / rupean mine sinua minun Suustani wlosoxendaman.

Sanalle on esitetty vain muutamia epävarmoja vastineita lähisukukielistä, eikä sille ole esitetty myöskään lainaetymologiaa. Se näyttää johdokselta, mutta ei ole tietoa siitä, mistä vartalosta se olisi muodostettu. Viron samavartaloiseksi vastineeksi arveltu verbi *peesitama* 'lämmittää' on selitetty lainaksi kantagermaanista, ja sille esitetty lähtömuoto **bēja-* on sama kuin (→) *peittää*-verbissä. Suomen *pensiä* tai *penseä* ei kuitenkaan sanansisäisen *-ns*-yhtymän takia sovi samaan kantagermaaniseen yhteyteen, vaikka merkitys ei olisikaan esteenä eikä yhtymä estäisi rinnastamista suomen ja viron sanoja keskenään. Murteissa *penseä* voi merkitä vastahakoisen tai haalean lisäksi myös mm. leutoa, pehmeää, notkeaa ja taipuisaa. Toisen selityksen mukaan *penseä* kuuluisi yhteen (→) *pensas*-sanankanssa, jota on arveltu balttilaiseksi lainaksi. Yhdistävä perusmerkitys olisi 'tiheä'. Selityksen yhteydessä on viitattu siihen, että *penseä* voi eräissä pohjalaismurteissa sekä Pohjois-Karjalan ja Kainuun murteissa merkitä tiheää tai sakeaa. Vanhan kirjakielen esiintymillä ei kuitenkaan ole vastaavaa merkitystä, joten haaleaa tai välinpitämätöntä merkitsevä *penseä* on katsottava eri sanaksi kuin *pensas*-sanankanssa, jota on arveltu balttilaiseksi lainaksi. Yhdistävä perusmerkitys olisi 'tiheä'. Selityksen yhteydessä on viitattu siihen, että *penseä* voi eräissä pohjalaismurteissa sekä Pohjois-Karjalan ja Kainuun murteissa merkitä tiheää tai sakeaa. Vanhan kirjakielen esiintymillä ei kuitenkaan ole vastaavaa merkitystä, joten haaleaa tai välinpitämätöntä merkitsevä *penseä* on katsottava eri sanaksi kuin *pensas*-sanankanssa, jota on arveltu balttilaiseksi lainaksi.

► SKES 1962 *penseä*; EEW 1982/1983 1977, 1979; SSA 1995 *penseä*; Nikkilä 2000 16–17; EES 2012 *peesitama*; Koivulehto 2006a FS Korhonen 425 alav. 1; NES 2020 *penseä*; VKS 2021 *penseä*.

perata, pergata v. 'perata, puhdistaa, raivata' | (1544) 14 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-420] Sinun armadhoxes / HERRA Jumala / alati sinun Seurakunnas **perghatkaan** / ja warielkaan

- [A-I-408] Pyhe hengi Inhimisten walghistaija / **Perca** meiden iulman mielen pimeydheth
- [A-I-408] **Perca** mös sine meiden sisellisen Inhimisen silmet / Ette se ylimeinen Ise machtas meilde nechtä
- [A-II-27-[MT-3:12]] Jonga wiskin on henen kädhesens / ia henen pite lugans **percaman** / ia henen pite nisuns aittaans cocoman
- [A-III-329-[PS-80:10]] Sine **percasisit** Tien henen eteens / ia annoit henen hyuesti iwrtua / nin ette se Maan teutti.

Verbillä tai sen vartalolla on vastineita useissa lähisukukielissä. Sanavartalon alkuperä on epäselvä, mutta yhden selityksen mukaan se olisi lainaa germaaniselta taholta. Alkumuodoksi on rekonstruoitu **bergōn* tai **berga-*, jonka myöhempi edustaja on mm. nykyruotsin *bärga* 'korjata (talteen)'. Lainaselitystä on kuitenkin merkityseron takia pidetty epäuskottavana. Joka tapauksessa sanavartalon vokaali-yhdistelmä viittaa lainaperäisyyteen. Agricolalla *pergata* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ulospergata*.

► SKES 1962 *perata*; T. Itkonen 1980 FS Thors 132; Hofstra 1985 235; SSA 1995 *perata*; LÄGLOS 2012 *perata*; NES 2020 *perata*; VKS 2021 *perata*.

pere → pereh

pereenhaltia s. 'tilanhoitaja, taloudenhoitaja' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-78-[MT-20:8]] Coska nyt echto tuli / sanoi winatarhan Herra henen **Perenhaltiallens** / Cutzu töueki / ia maxa heiden palcans
- [A-II-206-[LK-12:42]] Nin sanoi HERRA / Cuka ombi wskolinen ia toimelinen Perenhaltia ionga henen Herrans asetta henen **Perehens** päle / ette hen heille oikealla aijalla Taruet andapi

Substantiiveista (→) *pereh* ja (→) *haltia* muodostetu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla myös sanaliittona.

► VKS 2021 *perheen+haltija*.

pereenisäntä, perehen- s. 'isäntä' | (1544) 13 esiintymää

- [A-I-705] Wariele sijs / O Taiualinen Ise / minun wanhembani heiden caiken perehens cansa / ja mös ne caiki / ioijta me welcapäädh olema esiwanhenbiden sijasa cunnioijttaman / quin ouat / Esiwallat / **perenisenet** / Opettaijat / ja laijliset pämiehet
- [A-II-61-[MT-13:52]] Sentähden iocainen kirianoppenutt / ioca on Taiuan waldakunda warten oppenut / se on **pereenisenen** wertainen / ioca henen Tauarastans edhestoopi wtta ia wanha.
- [A-II-588-[2TIM-2:21]] Jos nyt iocu itzens puhdistu sencaltaisista Inhimisiste / se tule pyhitetyxi Astiaxi cunnia warten / **Pereheisenelle** tarpelisexi / ia caikijn hyuihin töihin walmistetuxi.

Substantiiveista (→) *pereh*, *pere* ja (→) *isäntä* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät myös sanaliittona.

► VKS 2021 *perheen+isäntä*.

pereh, **pere** s. 'perhe, suku, jälkeläiset, huonekunta' (myös kuv.) | (1544) 45 esiintymää

- [A-I-422] RAWITZE HERRA Jumala / ja ketke sinun **perechti** alinomajisella laupiudhella / ette hen caikista wastoinkieumisist sinun torijuwes wapahan olis
- [A-II-125-[MK-6:4]] Mutta JESUS sanoi heille / Ei ole Propheta ylencatzottu waa henen Isense maalla / ia langoins seasa / ia omas **perehesens**.
- [A-II-166-[LK-2:4]] Nin mös Joseph Galileast Nazaretin Caupugist ylesmeni Judeaan Daudidin Caupugin ioca cutzutan Bethlehem / Sille ette hen oli Daudidin Honest ia **perehest**
- [A-III-716] Nin mös Waimot ia Lapset hyuet vskolinen **Pere** / ia ysteuet
- [A-I-93] Quin Isend anda **Perens** roca. Nijn Pappi Seuran edhest hoca.

Sanalla on etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä. Se on mitä ilmeisimmin itämerensuomalaisena yhteisaikana muodostettu johdos ikivanhasta (→) *perä*-sanasta. Johdoksen alkuperäinen asu on ollut **pereš*, josta myöhemmin on syntynyt *pereh*. Suomen nykyisessä yleiskielessä alkuaan sananloppuinen *-h* on läntisen murrekannan mukaan siirtynyt sanan lopusta sisälle, jolloin *pereh*-muodosta on tullut *perhe*. Agricolan *perechti* 'perheesi' sisältää arkaistisen yksikön 2. persoonan omistusliitteen.

► SKES 1962 *perhe*; Hakulinen 1979 119–120; Nikkilä 1994c 156–157; SSA 1995 *perhe*; EES 2012 *pere*; NES 2020 *perhe*; VKS 2021 *perhe*.

perehellinen a. 'perheellinen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-211-[PS-113:9]] Joca ne hedhelmettömet saatta **perehellisexi** / ette hen Remulisexi lasten eijtexi tule

Johdos substantiivista (→) *pereh*.

► VKS 2021 *perheellinen*.

pergattu a. 'perattu, puhdistettu, puhdas' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-231-[2SM-22:31]] Jumalan tieet ouat wijattomat / Herran puhet ouat **perghatut**
- [A-I-591] O HERRA anna sinun Sacramentis pyhe maijstus meite wdhistä / ja wanhoijsta synneiste **perghatuna** / saattais meite tulemaan sinun teruelisen salaudhes seuran

Verbin (→) *perata*, *pergata* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Sama muoto esiintyy myös normaalin taivutusparadigman osana.

► VKS 2021 *perata*.

perheellinen → **perehellinen**

perheenisäntä → **pereenisäntä**

perijakaja s. 'perinnönjakaja' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-204-[LK-12:14]] Mutta hen sanoi henelle / Inhiminen / cuka minun pani Domarixi eli **Perijakaiaxi** teiden pälen?

Substantiivin (→) *perä* johdoksesta *peri* (→ *perikunta*) ja substantiivista (→) *jakaja* muodostettu yhdyssana, josta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *peri+jakaja*.

perikato s. 'perikato, tuho' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-230-[LK-21:20]] Coska te nyt näette Jerusalemin ymberipiritetteuen Sotawäelde / nin te tietke ette henen **pericatons** ombi lehestynyt.

Substantiivin (→) *perä* johdoksesta *peri* (→ *perikunta*) ja substantiivista (→) *kato* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *peri+kato*.

perikunta s. 'perintöosa (kuv.), perilliset' | (1544) 11 esiintymää

- [A-I-183-[2MKK-1:26]] ota otolisexi teme kijtos wffri / caiken Israelin canssan tehden / Ja ketke / holho / ja pyhitte sinun **Perikunnas**
- [A-III-216-[PS-2:8]] Ano minulda / nin mine annan Sinulle ne Pacanat sinun **Pericunnaxes** / ia mailman äret Omaisudhexes
- [A-III-646-[AM-3:1]] CWlcat mite HERRA teille puhupi / te Israelin Lapset / nimatein / caikein ninen **Perikundain** / iotca mine Egiptin maalda vloswienyt olen

Substantiivin (→) *perä* johdoksesta *peri* ja substantiivista *kunta* (→ *valtakunta*) muodostettu yhdyssana. *Peri* ei Agricolalla eikä yleensä muutenkaan esiinny itsenäisenä sanana, vaan se on tyypillisesti yhdyssanojen ja muiden johdosten rakenneosaa. *Peri*-tyyppiset adjektiivijohdokset ovat kansankielessä yleisempiä kuin kirjakielessä.

► Hakulinen 1979 122; VKS 2021 *peri+kunta*.

perilinen s. 'perillinen, perijä, osallinen; perintöosa' (1544) 34 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-191-[2SM-7:19]] olet mös puhunut sinun paluelias hoonelle edhespäin tuleuaisista asijoista / Sille sencaltajnen ombi ialodhen Inhimisten tapa (iotca mös nijn **perilistens** edhenkatzouat / ette he wallan pälle tulisit wahwistetuxi)

- [A-II-4] se ombi yxi Testamenti / coska iocu coleuainen / saijras Inhiminen henen Tauarans toimittapi / colemans ielken nimitetuile **perilisille** wlosiaghetta.
- [A-II-409-R] Ne quin Uskosta on / ne ouat Abrahamin Lapset ia **Periliset**.
- [A-II-436-[ROM-8:17]] Jos me olema Lapset / nin me olema mös Periliset / nimiten / Jumalan **Periliset** / ia Christusen cansaperiliset.
- [A-II-639-[HEB-6:17]] Mutta Jumala coska hen tactoi nijlle lupauxen **Perilisille** ylenpaldisesta osotta henen Neuuonsa wahwuden / ombi hen yhden wannotun Walan sihen pälepannut
- [A-I-200-[PS-33:12]] O autuas on se Canssa / ionga HERRA on Jumala / se Canssa / quin hen on itzellens **perilisexi** wlgoswalinut.

Johdos (→) *perä*-sanana johdoksesta *peri*-, joka esiintyy vain johdosten ja yhdys-sanojen rakenneosana (→ *perikunta*). Agricolalla perilinen esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→ *kanssaperilinen*, *ynnäperilinen*).

► VKS 2021 *perillinen*.

periminen s. 'perintöosa, osuus'
(1544) 78 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-109-[5MS-32:9]] Sille Herran osa ombi henen oma canssans / Jacob ombi henen **perimisens** noora
- [A-I-123-[5MS-9:26]] O Herra Jumala / ele cadhotta sinun Cassas / ja sinun **perimistes** / ionga sine sinun swren woijmas cautta lunastit Ja wäkewelle Kädelle Egiptist wlgoswienyt olet
- [A-II-639-[HEB-6:12]] Ettei te hitaxi tulisi / waan ninen Tauoittaiaxi / iotca wskon ia Kersimisen cautta / sauat sen luuatun **perimisen**.
- [A-III-685-[MIK-7:18]] Cuca ombi sencaltainen Jumala quin sine olet? Joca synnit andexiannat / ia souit ninen cansa / iotca ouat sinun **Perimises** Tecteit / ioca ei wihans ijäti pidhe.

Johdos verbistä (→) *periä*. Sanan käyttö on Agricolalla selvästi substantiivista, vaikka se ei kertaakaan esiinny nominatiivimuodossa. Nominatiivissa vastaavassa merkityksessä esiintyy (→) *perimys*.

► VKS 2021 *periminen*.

perimys s. 'perintömaa, perintöosuus, perintö' | (1544) 12 esiintymää

- [A-I-176-[VLT-5:2]] Meiden **perimys** ombi mwcalaijsten osaxi tullut
- [A-I-609] Awa / ja yleswalghaijse meiden mielen ja ymmerdhoxen silmet ette me tundesima mike meiden cutzumisen toijuo olis / ia quinga runsas on se taiualinen cunnia ia meiden ijancaikinen **perimys** Christusesa / ja meille Christusen tedhen annettu
- [A-II-144-[MK-12:7]] Mutta ne winatarhamiehet sanoit keskenens / Teme ombi se Perilinen / Tulcat tappacam hende / nin **Perimys** ieeppi meille.

- [A-III-508-[JES-54:17]] Teme ombi sen HERRAN Paluelian **Perimus** / ia heiden Wanhurskaudhens minusta / sanopi HERRA.

Johdos verbistä (→) *periä*.

- Kiuru 1988a 160; VKS 2021 *perimys*.

perimätöin *a.* 'perillisetön, lapseton' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-622-[HOS-9:12]] Ja echke he wiele Lapsians ylescasuataisit / nin mine tadhon quitengin heite **Perimettömexi** tedhä / ettei heiden pidhe ensingen Canssa oleman

Verbin (→) *periä* kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina. Sana voi olla myös johdos perintöä tarkoittavasta substantiivista *perimä*, jollainen tunnetaan Abraham Kollaniuksen kielestä.

- VKS 2021 *perimä, perimätön*.

perisynti *s.* 'perisynti, perinnöllinen taipumus synnintekoon' (1544) 6 esiintymää

- [A-I-602] Caunis ia Cullaijnen Rucous ette **perisyndi** / ia mwdh pahat himodh töijdhens cansa andexiannetaijsin
- [A-II-430-[ROM-5:00]] Tesse hen puhupi **Perisyynniste** / ioca on tullut Adamin cwlemattudhesta.

Substantiivin (→) *perä* johdoksesta *peri-* (→ *perikunta*, → *periä*) ja substantiivista (→) *synti* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät kahdesti myös sanaliittona, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

- Toropainen 2017 51, 114; VKS 2021 *peri+synti*.

periä *v.* 'periä, saada perintö' | (1544) 37 esiintymää, myös Westh

- [A-I-88-[MT-5:5]] Autuat ouat ne Sijwiet / sille heidhen pite maan **perimen**
- [A-II-198-[LK-10:25]] yxi Lainoppenut ylesnoui / kiusasi hende sanoden / Mestari / mite minun pite tekemen ette mine ijancaikisen Elemen **perisin**?
- [A-II-528-[GL-4:30]] Mutta mite Ramattu sanopi? Wlossyse palckauaimo Poicans cansa. Sille ette se Palckauaimon poica ei pidhe **perimen** sen wapahan Poian cansa.

Verbillä on vepsää lukuun ottamatta vastine kaikissa lähisukukielissä. Se on johdos ikivanhasta (→) *perä*-sanasta.

- SKES 1962 *periä*; SSA 1995 *periä*; EES 2012 *päräma*; NES 2020 *periä*; VKS 2021 *periä*.

perjantai *s.* 'perjantai' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-35] Sunnuntaij **Perientaij** Keskiwijko Manantaij Lauantaij Torstaij Tistaij

Sana on lainaa germaaniselta tai skandinaaviselta taholta. Sen alkuosa juontuu *Frigg*-jumalattaren nimestä, jälkiosana on päivää merkitsevä *-tai* tai murteissa myös *-taki*, jota ruotsissa vastaa *dag* ja saksassa *tag*. Muinaisruotsissa vastaava viikonpäivän nimi on ollut *frīadagher* tai *frēadagher*. Suomen sanan tarkkaa lainalähdettä on vaikea määrittellä, koska muinaisruotsin sana ei sellaisenaan sovi äänteelliseksi esikuvaksi eikä muistakaan germaanisista kielistä ole voitu osoittaa selvää vastinetta. Asu *perjantai* esiintyy Agricolalla sanaliiton muotoon kirjoitetussa yhdyssanassa (→) *pitkä perjantai*. Rukouskirjan ainoassa *perjentaij*-esiintymässä on painovirhe *perieutaij*.

► Thomsen 1869 140; SKES 1962 *perjantai*; SSA 1995 *perjantai*; Bentlin 2008a 157–158; NES 2020 *perjantai*; VKS 2021 *perjantai*.

perkata → perata, pergata

perkee|llinen, -linen s. tai a. 'perkeleen vallassa oleva, perkeleellinen' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-276-[JH-10:21]] Mwtamat sanoit / Neme sanat eiuet ole **Perkeellisen**. Woico Perkel Sokein silmet auaita?
- [A-III-776-R] henen Nimens sen cautta riuattin. Sille se tapactui Jumalan Nimen ala ia oli quitengin **Perkelinen** teco.

Johdos substantiivista (→) *perkele*. Rinnalla esiintyvät myös (→) *perkeleellinen* ja (→) *perkeleinen*.

► VKS 2021 *perkeleellinen*.

perkele s. 'paholainen, perkele, paha henki'
(1543/1559) 289 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-O-20] Sinun pyhe Engelis olcon minun cansan / ia elken coskan minusta lopucan / ettei se paha wihamies **perchele** / miteken minusta woittaisi
- [A-I-372] Johanneselda sine Castettin / Neliäkymmenen peiuene paastolla sine pinduit / Colmaiste **perkelelde** kiusattin
- [A-I-467] Lise wahwutta / ette mine waellaisin sinun ielkies mödhe / etteij mine **perkelen** liuhakoitzemisille wiattellaisi / eijke henen pelatuxillans alascukistuisi
- [A-I-624] **Perkelen** / sathanan / ja Antijchristusen / Synnin / ja coolleman waldakunnan watan / ja senghin caikij heluettin Portija wastoin
- [A-II-11] Sille moto se Euan eli waimo Siemen Christus Jumala ia Neitzyn poica / rickipolki sen wanha Kermen / Satanan ia **Perkelen** pään / quin Jumala algusta paradisis meiden Esiwarhemille Adamille ia Eualle lupasi.
- [A-I-110-[5MS-32:17]] He wffrasit **perkeleillen** / ia eij heiden Jumalallens.
- [A-II-43-[MT-8:31]] Nin **percheleet** rucoilit hende ia sanoit / Jos sine wlgosaiat meite / nin salli meiden menne toon sica lauman siselle.
- [A-II-159-[MK-16:9]] Mutta quin Jesus Ylesnosnut oli warahin ensimeis Sabbathin peiuene / ilmestyi hen ensin Maria Magdalenale / iosta hen Setzemen **Perckelet** wlosaijanut oli.

Sanalla on vastine useissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se on ilmeisesti lainaa balttilaisesta ukkosenjumalan nimestä, joka liettuaassa on *perkūnas*, latviassa *pērkons* ja muinaispreussissa *percunis*. Itämerensuomen sanat eivät täysin vastaa äänneasultaan balttilaisia esikuvia, mutta sanasta on käytössä niin monia eri variantteja, että alkuperäisintä muotoa on mahdotonta tietää varmasti. Suomen murteissa esiintyy myös liettuan sanaa läheisesti muistuttava *perkuna*. Myös germaanisissa lainaselityksiä on esitetty, mutta nämä ovat balttilaisetytymologiaa heikompia eikä niillä ole juurikaan kannatusta.

► Ahlqvist 1871 215–216; Thomsen 1890 207; SKES 1962 *perkele*; Hahmo 1994a 186–190; SSA 1995 *perkele*; LÄGLOS 2012 *perkele*; EES 2012 *pörgu*; Oja & Soosaar 2012 ESA 58 148–167; Junttila 2015 95; NES 2020 *perkele*; VKS 2021 *perkele*.

perkeleellinen *a.* 'perkeleellinen, perkeleen oma' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-663-[JAK-3:15]] Sille eipe teme ole se wisaus ioca ylehelde tullut ombi / wan Maalinen / Inhimilinen / ia **Perkelelinen**.

Johdos substantiivista (⇒) *perkele*. Rinnalla esiintyvät myös (⇒) *perkeellinen* ja (⇒) *perkeleinen*.

► VKS 2021 *perkeleellinen*.

perkeleinen *a.* 'perkeleellinen, perkeleen oma' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-421] ANna HERRA / caikiwaldias Jumala sinun Canssas **Perkeleiset** kicurit weltte / ja sinua HERRA yxines / puchtalla mielelle seurata

Johdos substantiivista (⇒) *perkele*. Rinnalla esiintyvät myös johdokset (⇒) *perkeellinen* ja (⇒) *perkeleinen*.

► VKS 2021 *perkeleinen*.

perl|y, -ö, -i *s.* 'helmi' | (1548) 10 esiintymää

- [A-II-38-[MT-7:6]] Elket andaco coirain site quin pyhe on / ia elket teiden **perlöien** heittekö sikaden eteen
- [A-II-60-[MT-13:45]] Taas on Taiuaan Waldakunda Caupamiehen wertainen / ioca hyui **Perlye** etzei
- [A-II-704-[ILM-17:4]] Ja se Waimo oli watettu Purpurilla / ia Werencaruaisella / ia ylicullattu Cullalla ia calleilla Kiuille ia **Perleile**
- [A-II-708-[ILM-18:16]] We We se swri Caupungi / ioca puetettu oli Silkille ia Purpurilla / ia Werencaruaisella / ia Cullalla yldecullattu / ia callila kiuelle / ia **Perlille**

Laina joko varhaisuusruotsin sanasta *pärla*, *pärl* tai keskialasaksan sanasta *perle*. Molemmat perustuvat alkuaan kansanlatinan sanaan *perla*.

► Streng 1915 178; SAOB 1955 *pärla*; SKES 1962 *päärly*; SSA 1995 *päärly*.

permanta s. 'permanto, lattia' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-724] Minun sielun **permandan** tarttuij / wirghota minua sinun Sanas ielkin.

Sanalla *permanta* tai *permanto* on vastineita sekä itämerensuomessa että saamessa. Saamen vastine voi olla myös lainaa itämerensuomesta. Sanan alkuperä on epäselvä. Sen on arveltu merkinneen aluksi nimenomaan maalattiaa, jolloin se voisi olla johdos maata tai tomua merkitsevästä sanasta. Tällainen sana tunnetaankin eräistä sukukielistä, esim. viron ja liivin *põrm*, mutta tämänkään etäisemmästä taustasta ei ole varmaa tietoa.

► Ahlqvist 1871 99; SKES 1962 *permanto*; SSA 1995 *permanto*; EES 2012 *põrand*; NES 2020 *permanto*; VKS 2021 *permanto*.

perna s. 'lehmus (*Tilia*)' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-612-[HOS-4:13]] Wordhein hyppyrille he wffrauut / ia Cuckulain päle / he suitzuttaut / Tammein alla / **Pernan** / ia Pökeni alla / ette ne andauat sulaisen warion.

Sanalla on etymologisia vastineita muutamissa lähisukukielissä. Suomessa variantteina esiintyvät myös *pernä* ja *pärnä*. Näistä *pärnä* on yleisin. Merkitys voi olla 'lehmus' tai 'jalava'. Sana on yleisempi paikannimien osana (esim. *Pernaja*) kuin tavanomaisena murreasanana. Agricolan sana on käännös Lutherin Biblian sanasta *Linde* 'lehmus'. Raamatun alkutekstien mukana kohdassa pitäisi olla poppeli.

► SKES 1962 *pärnä*; Erkamo 1983 Suomi 124: 4; SSA 1995 *pärnä*; Häkkinen & Lempiäinen 2011 272–275; EES 2012 *pärn*.

persata v. 'puristaa (öljyä tai viiniä)' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-682-[MIK-6:15]] Sinun pite kyluämen / ia ei ylesleickaman. Sinun pite Oliun **persaman** / Ja ei sille itzes woiteleman
- [A-III-682-[MIK-6:16]] Ja nooren Winan **persaman** / ia ei site wina iooman.

Verbi on todennäköisesti lainaa keskialasaksan verbistä *persen* 'puristaa, pusertaa'. Vanhassa kirjasuomessa verbi esiintyy myös asussa *pärsätä*, joka on lainattu ruotsin (*pärsa*, *persa*) kautta. Suomen murteissa sana ei esiinny puristamisen merkityksessä.

► Streng 1915 177; SAOB 1955 *pärsa*; SKES 1962 *pärsätä*; SSA 1995 *pärsätä*.

persu → **pärsy**

persi s. 'persilainen' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-680-R] Ne **Persit** ia Medit pite Sillewelille Assurin mahalömen / quin Christus tule / ioca caiketi meite auttapi.
- [A-III-702] Waan se Babylonian Tyranni / woroin **Persiste** ia Medist ialoist waiuattin / raadheldtin ia häuitettijn.

Sana on ilmeisesti lainattu ruotsin sanasta *pers*, jota on 1500-luvulla käytetty etnonyminä *perser*-muodon rinnalla. Myös muissa germaanisissa kielissä on käytetty vastaavia pitempiä ja lyhyempiä muotoja rinnakkain. Agricolan käyttämissä lähteissä on monikolliset muodot, saksaksi *Persen* ja ruotsiksi *perser*. Alkuaan muinaispersiasta juontuva sanavartalo on kreikan ja latinan kautta levinnyt Euroopan kieliin.

► SAOB 1952 *perser*; Heininen 2008 120; Karttunen 2013 *Persia*.

persoona s. 'persoona, ilmenemismuoto, henkilöhahmo, henkilö'
(1544) 29 esiintymää

- [A-I-468] O Sine cumartapa pyhe hengi / ioca sen caikiwaldian colminaijsuden pätet / Iseste / ia poiasta wloskieudhen / caikissa molemilla ydhencaltainen / mutta waijuoin **personan** omaudhes eroijtettu
- [A-I-857] Sille toijnen ombi Isen **Persona** / toijnen Poian / toijnen sen Pyhen Hengen.
- [A-II-560-[KOL-3:25]] Mutta ioca wärin tekepi / sen pite saaman mite hen wärin tehnyt on. Ja ei catzota **Personan** moodhon ielkin.
- [A-III-593] HEN asetti henen [Danielin] Babelis ia Persias Kuningan sian / waicka ei hen Kuningan **Persona** eli Nime candanut.
- [A-III-120-[3MS-19:15]] Ele sen keuhen **personata** ylencatzo / äleke sen wekeuen hahmo cunnioita.

Erikoislaina latinan sanasta *persōna*, joka alkuaan on tarkoittanut naamiota, roolia tai roolihenkilöä. Sana on voinut lainautua myös ruotsin kautta, jossa *persona* on ollut käytössä *person*-muodon rinnalla.

► Streng 1915 149–150; Koukkunen 1990 419–420; SSA 1995 *persoona*; NES 2020 *persoona*; VKS 2021 *persoona*.

peruna s. 'päärynä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-23] Telle kwlla sopi södhe – – **Perunat** / Omenat / ia hedhelmet

Sana on lainaa myöhäismuinaisruotsin sanasta *pärün*, joka juontuu alkuaan latinan sanasta *pirum* 'päärynä'.

► Streng 1915 178; SAOB 1955 *päron*; SKES 1962 *peruna*; SSA 1995 *peruna*; NES 2020 *peruna*; VKS 2021 *peruna*.

perus s. 'pohja, perusta, perustus, peruskivi' | (1544) 14 esiintymää

- [A-I-180-[JON-2:7]] Woorden **peruxehen** saacka mine waijoin / Maa henen telghillens minun salpasi ijancaikisesta.
- [A-II-212-[LK-14:29]] Senpäle ettei hen / coska hen **peruxen** laskenut on / ia ei woi teuttä / tule caikein nijnen pilcaxi iotca sen näkeuet
- [A-II-359-[AP-16:26]] Nin cohta tapachtui swri Maanieristus / nin ette caiki Tornin **Perus** wapisi.

- [A-II-464-[1KOR-3:11]] Sille mwta **perusta** eikengen taidha panna / waan sen quin pandu on / ioca on Jesus chlistus [!].
- [A-II-715-[ILM-21:14]] Ja sen Caupungin Murilla oli caxitoistakymende **perusta** / ia nijse ninen Caritzan cahdentoistakymenen Apostoleiten Nimet.

Johdos substantiivista (→) *perä*.

► VKS 2021 *perus*.

perusta s. 'perusta, perustus' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-225-[lis.DANC-O:56]] Kijetty olgho sine / Ta[i]wahan **perustasa** / Cunnioitettu / ja corckiasi ylistetty ijancaikisesta.
- [A-I-484] Nijn me waijwaiset / ia tyhmet Inhimiset / nyt sentedhen tulema / ia auxenhwdhama / sinun Isellist rackauttas / ionga sine olet pitenyt – – ennen quin mailman **perust** pandin

Johdos substantiivista (→) *perus*. Agricolan partitiivimuodot (*perusta*) ovat ortografisista syistä kaksitulkintaisia, ja ne on tässä tulkittu (→) *perus*-substantiivin muodoiksi.

perustaa v. 'perustaa, laskea perustus' | (1544) 20 esiintymää

- [A-I-302-[PS-102:26]] Sinun woosicaudhes ouat ijancaikiset / Sine olet ennen Maan **perustanut** / Ja Taijwahat ouat sinun Käsialas.
- [A-II-39-[MT-7:25]] Ja sadhe langeis / ia wirdhat tulit / ia twlet puhalsit / ia sysejsit sen hoonen päle / ia ei quitengan cukistunut / Sille että hen oli callion päle **perustettu**.
- [A-II-631] Tytykem me Oppihin / ionga hen näin wahuasti Ramatuista **perustanut ombi**.

Johdos substantiivista (→) *perus*.

perustettu a. 'lujalla perustalla oleva' | (1544) 2 esiintymää

- [A-II-556-[KOL-1:23]] Jos te mutoin pysytte Uskosa / **perustetudh** ia wahwat ia horijumattomat sijte Euangeliumin toiuosta / ionga te cwlitta

Verbin (→) *perustaa* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

perustomatoin a. 'aiheeton, perusteeton' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-789] O caikiwaldias Jumala / ettes olet sinu **perustomattomas** laupiuastas / eij waijuoin sallinut / mutta mös keskenyt ja opettanut

Verbin (→) *perustaa* kielteisen partisiipin (*perustamatoin*) ja *perustaa*-verbistä johdetun substantiivin (→) *perustos* kontaminaatio, jota on käytetty adjektiivina. Agricolan ainut esiintymä on käännös saksan adjektiivista *grundlössz*.

► Gummerus 1955 567; VKS 2021 *perustumaton*.

perustoin *a.* 'aiheeton, perusteeton' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-807] Opeta meite / O racas Ise / wscaldaman / eij meiden omain hywein tödheme eli ansioma pälle / mutta waan sinun **pärustoman** laupiudhes pälle / waijuoin wscallaijsim ia loottaisim.

Rakenteeltaan poikkeuksellinen karitiivijohdos substantiivista (→) *perus*. Johdos tunnetaan vain Agricolan kielestä. Sana on käännös saksan adjektiivista *grundlos*.

► Gummerus 1955 584; VKS 2021 *peruston*.

perust|os, -us *s.* 'pohja, perusta, perustus' | (1544) 39 esiintymää

- [A-I-12-[5MS-32:22]] Sille Tuli ombi syttynyt minun wihasani – – ia pite ylessyitytemen Woordein **perustoxet**.
- [A-I-737] Sine olet minun **pärustoxen** / ja turuan / minun walkeuten ia halauxen
- [A-II-462-R] Senteden ei taidha se Inhimilinen Oppi olla Omatunnon eli vskon **perustus**.
- [A-III-580-[HES-13:14]] Sillens mine tadhon alaslödhe seinen / ionga te irdhalisella Calkilla pyhitte / ia mahan heitite / Nin ette sen macauan **Perustoxen** nächtemen pite / ette se Maas maca.
- [A-III-733-R] Zemach / on yxi Casuo eli Liseys Sille Christus Euangelium cautta ia wskon Wanhurskaudhes casuapi. Joca mös Kiuxi tesse cutzutun / sen P. kircons **perustoxi**.

Johdos verbistä (→) *perustaa*.

► VKS 2021 *perustus*.

perä *s.* 'aluksen perä' | (1544) 2 esiintymää

- [A-II-121-[MK-4:38]] Ja hen oli **Peräs** ia macasi Penalaisen päle.
- [A-II-389-[AP-27:29]] Nin he pelkesit ette heiden piti louckaman iongun couan Carin päle / Ja wlosheitit nelie Ankurita **pereste** Hachtia / ia toiuiot peiuen coittauan.

Sanalla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se kuuluu suomalais-ugrilaiseen perintösanastoon, ja sanan alkuperäiseksi merkitykseksi on määritelty 'takana oleva tila, takaosa'. Sanan frekvenssiä Agricolan kielessä lisää olennaisesti se, että muutamat taivutusmuodot ovat kiteytyneet itsenäisiksi adpositioiksi tai adverbeiksi. Westhin koodeksissa on illatiivimuotoinen postpositio *perään*, jota Agricolalla ei esiinny.

► SKES 1962 *perä*; UEW 1988 373; SSA 1995 *perä*; EES 2012 *pära*; NES 2020 *perä*; VKS 2021 *perä*.

peräinen → myötäperäinen

perästi *adpos.* 'mukaan, mukaisesti; perään' | (1551) 8 esiintymää

- [A-III-573-[VLT-3:32]] ia taas hen armaitze / henen swren Laupiudhens **peresti**
- [A-III-626-[HOS-12:1]] Waan Ephraim ammottele Twlen ielkin / ia sanopi Itetwlen **peresti** / ia teke iocapeiue Epeiumalutta ia wahingota.
- [A-I-775] anna minulle sinun armoijas / ette mine woijsin sinua racasta / sinun auwus ia wanhurscauttas pyte / ia sen **perästi** alati sydhemesten ikewöijdhe.

Substantiivista (→) *perä* johdettu adverbi, jota Agricola käyttää postpositiona. Sen täydennys on genetiivissä. Myös elatiivimuoto (→) *perästä* esiintyy samassa adposition funktiossa. Loppuheittoiset *peräst*-muodot voivat edustaa kumpaa tahansa, mutta ne on tässä sanakirjan yleisperiaatteen mukaisesti esitetty elatiivin yhteydessä.

► VKS 2021 *perästä*.

perästä, peräst *adpos.* 'jälkeen, kuluttua; mukaan, mukaisesti; perään' (1544) 159 esiintymää, myös UpsK

- [A-II-134-[MK-9:2]] JA cudhen peiuen **peräst** / otti Jesus Petarin / ia Jacobin ia Johannem henen weliense tygens
- [A-II-154-[MK-14:70]] Mutta hen taas kielsi. Ja hetken **perest** iellens / iotca lesse seisoit / sanoit Petarille / Totisesta sine heiste olet
- [A-I-398] Nijn me nyt sentedhen / sinua rucoilemma / ette sine Taijuahasta alaslehetteisit / sinun lupauxes **peräst** / caikinaijset pyhen henhen Lahijat
- [A-II-18] nämät Christittömet Somalaiset / iotca silloin Pacanat olit / ia manderis asuit / tachtoit Lootolaisija / tauans **pereste** wahingoitta
- [A-I-835] Hyue on ele corwesa / mutta quingas tiedhet / ongo se Jumalan mielen **päreste?**
- [A-I-176-[VLT-5:5]] Caulan **perest** he meite waatiuat / Ja echke me io wäsinyuet olema / eij quitengan meille ychten lepo annettu
- [A-II-502-[2KOR-5:2]] Ja sen saman **pereste** me mös hookama / ielken meiden Maian ioca Taiuahasta ombi

Substantiivin (→) *perä* elatiivimuoto, joka on kiteytynyt postpositioksi. Sen täydennys on aina genetiivissä. Loppuheittoiset muodot voisivat periaatteessa edustaa myös adpositiota (→) *perästi*. Postposition käytössä on havaittavissa ruotsin *after*-preposition vaikutusta etenkin niissä tapauksissa, joissa merkitys on 'perään' (esim. *huoata jonkin perään*).

► VKS 2021 *perästä*.

perä|ti, -n, -tti, -ttin *adv.* 'peräti, kokonaan, lopullisesti' | (1544) 16 esiintymää, myös Westh

- [A-I-814] Anna racas Ise / etteij me cokonans kiusauxihin iodhattetaijski nijn eteeij me **pereti** huckansisim

- [A-I-149-[BAR-3:3]] Sine ijancaikisesta hallitzet / ja me **peretin** catooma
- [A-I-135-[NEH-9:31]] Quitengin sinun ylenpaldisest laupiudhestas et ole sine heite iuri **perettin** cadhottanut / eijke heite ylenandanut
- [A-I-166-[lis.ESTA-0:14]] Ja nyt sine Herra / Abrahamin Kuningas ja Jumala / Armadha sinun canssas pälle / Sille meiden wiholiset tachtouat meite **perätti** cadhotta
- [A-II-26-[MT-2:00]] Siteuarten Mattheus täte sanoi / Että cosca waiua Christikunnan pälekieuipi / Nin näky quin he io olisit hucatudh ia **peräti** cadhotetud mailman edhes.

Substantiivista (⇒) *perä* johdettu adverbi. Johdin sisältää ilmeisesti historiallisen taivutuspäänteen tai latiivisen johtimen.

► Hakulinen 1979 111, 233; VKS 2021 *peräti*.

perätikadota *v.* 'kadota täysin, kadota jäljettömiin' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-128-[3MS-26:44]] Ja waicka he wiele wiholistens maalla olisit / em mine quitengan ole senuoxi heite poishylienyt / ia ei nin heiste ilghottanut / ette he caikenä **pereticatoisit**
- [A-III-470-[JES-11:13]] Ja se k[ij]waus Epraim wistan pite lackaman / Ja Judan wihamiehet pite **peretikatoman**

Adverbin (⇒) *peräti* ja verbin (⇒) *kadota* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdysverbi. Samat osat esiintyvät myös sanaliittona.

perättinmennyt *a.* 'kadonnut' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-114-[5MS-32:36]] Sille Herra on domitzeuajinen henen canssas / Ja palueliains pälle hen armacta Cosca hen / näkepi wojjman **perettinmennexi** / ia ne sulietatudh pwtunexi ia ne ylitzeijenyet culutetuxi.

Adverbista *perättin* (⇒ *peräti*) ja *mennä*-verbin partisiipista muodostettu yhdysadjektiivi. Vastaavista rakenneosista muodostuvaa yhdysverbiä **perätimennä* ei esiinny Agricolan kielessä.

perätöin *a.* 'aiheeton, perusteeton, ansaitsematon' (1544) 2 esiintymää, myös Westh

- [A-I-609] me sijs rucolema sinun **peretoinda** laupiuttas
- [A-III-5] Castesa itze Jumala / hene Poiansa Jesusen Christusen Cooleman / Hautamisen ia Ylesnousemisen cautta henen ylenpaltisen ia **perettömen** Armons meiden pälen runsasti alaslaskepi

Johdos substantiivista (⇒) *perä*. Sana on käännös saksan adjektiivista *grundlos*.

► Gummerus 1955 388; Heininen 2007 282; VKS 2021 *perätön*.

perävieret s. 'takapuoli, pakarät' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-326-[PS-78:66]] Ja löi henen Wiholisens **perewierihin** / ia pani ijancaikisen häpien heiden pälens.

Substantiiveista (→) *perä* ja (→) *vieri* muodostettu yhdyssana, joka yleensä esiintyy monikollisena.

► VKS 2021 *perä+vieri*.

peseminen s. 'peseminen' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-29-[MK-7:4]] Ja palio muita ouat / quin he otit pitexens / quin on / Jomaastioiten / ia emberiten ia cupariastioiten / ia Peutedhen **pesemiset**.
- [A-II-129-[MK-7:8]] Te ylenannatta Jumalan käskyt / ia pidhette Inhimisten Sädhyt / emberiten ia iomaistiaian **pesemiseste** / ia semmotoista monda mwta te teette.

Johdos verbistä (→) *pestä*. Agricolalla *peseminen* esiintyy myös perusosana yhdys-sanassa (→) *poispeseminen*.

► VKS 2021 *peseminen*.

pesemätöin a. 'pesemätön, likainen' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-65-[MT-15:20]] Neme saastuttauat Inhimisen. Mutta **Pesemettömille** käsille söödhe ei se Inhimiste saastuta.
- [A-II-128-[MK-7:2]] ia quin he neit mutamat henen Opetuslapsistans ychteitzille käsille / se on / **pesemettömille** söuen leipe / laitoit he sen.

Verbin (→) *pestä* kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

► VKS 2021 *pesemätön*.

peseväinen s. 'pesijä, pyykkäri' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-116-[MAL-3:2]] Wan cuca woipi henen tulemisens peiuen kersie? Ja cuca woipi seiso / cosca hen ilmandupi? Sille hen ombi ninquin hopen Tuli / ia ninquin **Peseueisen** Saipo.

Verbin (→) *pestä* partisiippimuodosta johdettu nomini.

► VKS 2021 *peseväinen*.

pesinastia s. 'pesuvati' (kuv.) | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-375-[PS-108:10]] Moah [po. Moab] on minun **Pesinastian** / Mine tadhon wenytyte minun Kengeni Edomin ylitze

Verbin (→) *pestä* johdoksesta *pesin* ja substantiivista (→) *astia* muodostettu yhdys-sana.

► VKS 2021 *pesin+astia*.

pesin pata s. 'pesuvati' (kuv.) | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-295-[PS-60:10]] Moab on minun **pesin Patan** / ylitze Edomin mine vloswenyten minun Kengeni

Verbin (→) *pestä* johdoksesta *pesin* ja substantiivista (→) *pata* muodostettu sana-liitto, joka rakenteensa perusteella on luokiteltava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *pesin+pata*.

pesiä v. 'pesiä, tehdä pesä' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-208-[PS-104:17]] Siellä linnut **pesiwät** / ia haikarat asuuat hongisa.
- [A-II-121-[MK-4:32]] Ja quin hen kyluetty on / nin hen ylesnouse / ia tule swremaxi quin iocu Caali / ia teke swret Oxat / nin ette Linnut Taiuas alla henen warions alla **pesiuet**.

Johdos substantiivista (→) *pesä*.

► VKS 2021 *pesiä*.

pesti s. 'veneeseen kiinnitysköysi' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-389-[AP-27:32]] Nin Sotamiehet hackasit Wenhen **pestin** pois / ia annoit sen pudhota.

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on lainaa samaa merkitsevästä muinaisruotsin sanasta *fäst*.

► Streng 1915 150; SAOB 1926 *fäst*²; SKES 1962 *pesti*²; SSA 1995 *pesti*²; VKS 2021 *pesti*.

pestilentia s. 'rutto, kulkutauti' | (1549) 3 esiintymää

- [A-III-126-[3MS-26:25]] Ja ios te itzene cocotta teiden Caupungeihin / nin mine **Pestilentian** leheten teiden secan / ia ylenannan teite / teiden Wiholisten käsijn.
- [A-III-444-R] Mutta mite wiele siselle iepi. Sen pite Cauhistoxen cautta / se on / Nälien / **Pestilentian** / Ruttotaudhin / ia Capinan cansa. surckiasta huckanduman.

Laina latinan sanasta *pestilentia* 'rutto, kulkutauti'. Sana on voinut lainautua myös ruotsista, jossa latinan sana on ollut lähtökielen mukaisena käytössä Agricolan aikaan.

► SAOB 1952 *pestilens*.

pestä v. 'pestä, puhdistaa pesemällä' (myös kuv.) | (1544) 63 esiintymää, myös Westh

- [A-I-284-[PS-51:4]] **Pese** minua hywesti minun pahategostani / ja pudhasta minua / minun Synnistenä.
- [A-II-285-[JH-13:12]] Sittequin hen **pesnyt** oli heiden Jalgans / Otti hen wattens / ia istui iellens
- [A-III-292-[PS-58:11]] Se wanhurskas sijte iloitzeppi / koska hen sencaltaisen Coston näkeppi / ia **pesepi** henen Jalcans sen Jumalattoman weresse.

Verbillä on vastineita sekä lähisukukielissä että muutamissa etäsukukielissä. Sana-vartaloa on vanhastaan pidetty suomalais-ugrilaiseen perintösanastoon kuuluvana, mutta vartalolle on esitetty myös indoeurooppalainen lainaetymologia, jonka mukaan verbin esigermaaniseksi alkumuodoksi on rekonstruoitu *bhes- 'puhdistaa, hangata puhtaaksi'. Samasta juuresta juontuu nykysaksan luutaa merkitsevä *Besen*.

► SKES 1962 *pestä*; UEW 1988 729; Koivulehto 1988b FS Schmitt 251–256; SSA 1995 *pestä*; EES 2012 *pesema*; NES 2020 *pestä*; VKS 2021 *pestä*.

pesä s. 'pesä, pesäpaikka, keskus' | (1544) 14 esiintymää

- [A-II-42-[MT-8:20]] Ketuilla on loolat / ia Taiuan linnuilla on **pesät** / mutta Inhimisen poiala ei ole cuhunga hen päens cumarta.
- [A-III-334-[PS-84:0]] Seurakunda on ninquin iocu **Pese** / ionga päle pyhe Hengi hauto vloskorittaman ia iellenssynnyttemen Jumalan poiat.
- [A-I-700] Sinun Armoias me rucoilema / ette sine caiki pahain neuuoin **pesät** / willitizisit / sekotaijsit / ja caikenni hemmenaijsit
- [A-II-421-[ROM-1:00]] Pahain neuuoin **pesät** iotca öte ia peiue / pyteuet muita Inhimisi wahingotta ia häwittä / Ouat siihen mös kylie soueliat / ia nopsat ylesleutemen sencaltaiset Jonet.

Sanalla on vastineita kautta koko uralilaisen kielikunnan. Se kuuluu kantauralilaiseen perintösanastoon.

► SKES 1962 *pesä*; UEW 1988 375; SSA 1995 *pesä*; EES 2012 *pesa*; NES 2020 *pesä*; VKS 2021 *pesä*.

peto s. 'peto, villieläin, myyttinen hirviö' (myös kuv.) | (1544) 95 esiintymää

- [A-I-208-[PS-104:20]] Sine teedh pimeydhen / ette Öö tule / henesse kaiki **pedhot** lykyweluet.
- [A-I-645] Olcohon iercki minussa toijmelinen / ia sinun Armos ierijesse / etteij mine lihan sisusta temmattu / eläijsin ninquin **pedhot** ja naudhat.
- [A-II-594-[TIT-1:12]] Sanoi yxi heiste / heiden oma prophetans / Ne Cretalaiset ouat aina walechтелиat / pahat **Pedhot** ia laiska watzat.
- [A-II-695-[ILM-13:1]] JA mine näin Mereste **Pedhon** ylesastuuan / iolla oli seitzemen Pääte ia kymmenen Saruia / ia henen Sarueins päle kymmenen Crunua / Ja henen Päidhens päle pilcan Nimi.
- [A-II-696-[ILM-13:3]] Ja coco Mailma Pijri ihmetteli site Petoa / ia cumarsit Lohikermette ioca annoi **Pedholle** woiman

Sanalla on muutamia vastineita lähisukukielissä. Sen alkuperä on epäselvä. Yksi mahdollisuus on, että se olisi johdos murteellisesta sanasta *peta* 'vahinko, pula, vastus', joka on lainaa venäjän sanasta *bedá* 'onnettomuus, vahinko, kurjuus'. Muuta yhtä uskottavaa selitystä sanan alkuperästä ei ole annettu.

► SKES 1962 *peto*; Nirvi Vir. 1967 190–195; SSA 1995 *peto*; NES 2020 *peto*; VKS 2021 *peto*.

petolinen *a.* 'petollinen, harhaanjohtava' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-416] moninaiset Keskyt ioca Romista ia ninen Romaritten cautta piti ylestuleman / heiden **petolisten** ia Pahoituxen Ramatuidhens ia Oppins casa

Verbiin (→) *pettää* perustuva johdos, jonka välitön kantasana näyttäisi olevan **petto*-tyyppinen teonnimijohdos. Tällaista ei kuitenkaan esiinny Agricolan kielessä itsenäisenä sanana.

► VKS 2021 *petollinen*.

petos *s.* 'petos. petollisuus' | (1544) 42 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-400] catzo nijnnen sijeluhin pein / iotca pirun **petoxella** / ouat wiettellut
- [A-I-413] TUle pyhe lodhuttaia / teutte kielet / haudho mielet / eij ole **petost** / eijke myrcki / sinun lesseollesas
- [A-II-605-[IPT-2:22]] Joca ei ychten syndi tehnyt ollut / Eike mös ychten **petosta** ole henen Suustans leutty.

Johdos verbistä (→) *pettää*.

► VKS 2021 *petos*.

pettjä *s.* 'pettjä, petturi' | (1544) 15 esiintymää

- [A-I-233-[LK-22:21]] Quitengi catzo / minun **Petteieni** käsi onbi minun cansani peudhelle
- [A-II-1] Tellens sijs Satan / Perkele se Forrädhari ia **petteiä** Oikeasta ylitzewoittetin ia cadhotetin
- [A-III-550] Wärie Paimenita ia **Petteite** wastan waan Christus ombi se totinen Paimen.

Johdos verbistä (→) *pettää*.

► VKS 2021 *pettjä*.

pettävä *a.* 'petollinen, harhaanjohtava' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-734-[PS-120:2]] HERRA päste minun sielun wäriste huulista / ja **petteueste** kieleste.

Verbin (→) *pettää* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

pettäväinen *a.* 'petollinen, valheellinen, kestämatön' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-824] ketke ia hallitze meiden Kuningas – – ette hen **petteueijsiste** kieliste / lijuckaista / caualoijsa lackareijsta – – aijna wapadhe olis
- [A-III-376-[PS-109:2]] JWMALA minun Kijtoxen / ele waickene. Sille he ouat heiden Jumalattoman ia **petteueisen** Suuns minua wastan ylesauanuet / Ja puhuit wieckaalla Kielelle minua wastan.
- [A-III-564-[JER-51:18]] He ouat sula turhaus ia **petteueiset** teghot

Verbin *pettää* partisiippimuodosta (→) *pettävä* johdettu adjektiivi. Sama muoto esiintyy myös liittoimperfektin pääverbinä (*oli pettäväinen* 'oli pettävä').

► VKS 2021 *pettävä*.

pettävällinen *a.* 'petollinen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-589-[2TIM-3:13]] Mutta ninen pahain Inhimisten ia **petteuellisten** cansa / tapachtupi iota edhemi site pahemi / ette he itze exyuet / ia saattauat exymehen.

Verbin *pettää* partisiippimuodosta (→) *pettävä* johdettu adjektiivi, joka tunnetaan vain Agricolan kielestä.

► VKS 2021 *pettävällinen*.

pettää *v.* 'pettää, petkuttaa, olla petollinen' | (1543) 98 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-16-[1KOR-11:23]] MEiden Herran Jesus Christus sine öne / iona hen **petettin** / otti hen leiuen / ia sijtte quin hen kijtti Jumalan / mursi ia annoi opetuslapsens
- [A-II-9] Sille nin quin Perkele caualuxella Inhimisen **petti** ia cadotuxeen saattoi Nin Jumala taas tachtoi sen pahanelkisen constin caualuxila tacaperin aia.
- [A-II-98-[MT-26:16]] Ja sijte aigasta etzi hen tila / sadhaxens hende **pette**.
- [A-II-99-[MT-26:22]] Totisesta sanon mine teille / yxi teiste minun **pettepi**.
- [A-III-584-[HES-18:12]] Tekepi nijlle Kieuhille ia waiuasille wahingot / ottapi iotakin wäkiuallalla. Ei Panti iellensanna – – Ulosandapi Corkorahan päle / ia Asioisa **pettepi**
- [A-III-697-[HAB-3:5]] MUtta Wina **pettepi** sen corian Miehen / ettei hen woi pysyue
- [A-II-663-R] Eipe se ole oikea Tila taica meno Hywuyt saman ia ricastuman / coska iocu toista wihapi / cadhettipi / keskenes röueuet / rateleuat / sotiat / ahnetiat / **pitteuet** ia wietteleuet.

Verbillä on vastine kaikissa lähisukukielissä. Sanavartaloa on arveltu balttilaiseksi lainaksi, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **spendja*- edustaa liettuan *spęsti* 'asettaa ansoja'. Selitys on kuitenkin äänneseikkojen ja merkityseron takia epävarma. Agricolan *pitteuet* on painovirhe (pro *pettävät*).

► SKES 1962 *pettää*¹; SSA 1995 *pettää*¹; Koivulehto 2009 SUSA 92 95–97; Junttila 2015 186; NES 2020 *pettää*; VKS 2021 *pettää*.

peukalo s. 'peukalo' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-9] Telle kwlla – – Iske pääszonda / ia kädhen ia **peucalon**.

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Etäsukukielten vastineet ovat johdettavissa yhteisestä **pelkä*-tyyppisestä alkumuodosta, ja äännehistoriallisista ongelmista huolimatta kysymyksessä lienee vanha yhteinen sana. Sanavartalolle on esitetty vastineita myös samojedikielistä, ja näin ollen sanan vartalon voi katsoa kuuluvan ikivanhaan perintösanastoon. Toisena mahdollisuutena on esitetty, että itämerensuomen sana olisi germaaninen laina, jolle alkumuodoksi on rekonstruoitu **beugalō*- tai **beugalu*. Tämä olisi johdos taipumista merkitsevästä verbistä **beug*-. Varsinaiseksi alkumuodoksi sopivaa todellista substantiivia ei germaaniselta taholta ole kuitenkaan voitu esittää, eikä oletetusta indoeurooppalaisesta juurestakaan ole näyttöä. Näin ollen lainaselitys on täysin hypoteettinen. Sellainenkin mahdollisuus on esitetty, että itämerensuomalaisen *peukalo*-sanavartalo olisi lainaa turvotusta merkitsevistä germaanisesta sanavartalosta **beuga*-, ja merkitysyhteyden perusteena olisi se, että peukalo on muita sormia turpeampi. Tätäkään selitystä ei ole pidetty uskottavana.

► SKES 1962 *peukalo*; Janhunen 1981 SUSA 77:9 23; UEW 1988 363; Nilsson 1993 FUF 51 190–196; SSA 1995 *peukalo*; Koivulehto Vir. 1996a 325 alav. 4; LÄGLOS 2012 *peukalo*; EES 2012 *pōial*; NES 2020 *peukalo*; VKS 2021 *peukalo*.

peukalo suoni s. 'peukalon verisuoni' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-11] Ey pääszonda pide iskettemen eijke **peucalo szonda**.

Substantiiveista (⇒) *peukalo* ja (⇒) *suoni* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on luokiteltava luontaiseksi yhdyssanaksi. Sanaa ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *peukalo+suoni*.

peura s. 'peura, jokin villi sorkkaeläin' | (1544) 13 esiintymää

- [A-I-207-[PS-104:11]] Eette caiki Elemet Metzes ioijsit / ja ette **peurat** heiden iaanonsa sammutaisit.
- [A-I-322-[HAB-3:19]] Sille HERRA ombi minu wojjma / ia asettapi minun Jalcani / ninquin **peuran** Jalat / Ja pitepi wiemen minua corckiallen
- [A-III-129-[KV-2:9]] Minun ysteuen ombi MetzeCaurin eli **Peuran** wasican caltainen.

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Sanan rakenne viittaa lainaperäisyyteen, ja sitä onkin useaan otteeseen verrattu balttilaiskielten samantapaisiin sanoihin. Näitä ovat esim. liettuan *briedis* ja muinaispreussin *braidis*, jotka kumpikin merkitsevät saksanhirveä tai hirveä. Yhdistelmässä on kuitenkin äännehistoriallisia ongelmia, joiden takia lainaselitystä ei ole yleisesti hyväksytty. Toisena mahdollisuutena on esitetty, että *peura* olisi samaa balttilaista juurta kuin liettuan yhteistä,

yleistä, osallista, kumppania yms. merkitsevä *bendras*. Tämän selityksen mukaan sanojen merkitysyhteys perustuisi siihen, että peuranpyynti oli entisaikaan yhteistyötä. Tässä tapauksessa balttilaiskielten sana ei kuitenkaan mitenkään suoranaisesti viittaa peuraan tai muuhun samantapaiseen eläimeen, joten merkitysyhteys perustuu pelkästään oletukseen. Sanan alkuperä on siis edelleen kiistanalainen, mutta enemmän kannatusta on jälkimmäisellä lainaetymologialla. Agricolan *peuran* paikalla vuoden 1992 raamatunsuomennoksessa on *peuran* ohella *villiaasi* tai *kauris*. Agricolalla peura esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *jalopeura*, *naarasjalopeura*, *naaraspeura*.

► Thomsen 1890 162; SKES 1962 *peura*; Koivulehto Vir. 1988c 26; SSA 1995 *peura*; Koivulehto 1999c SUST 237 291; Saarisalo 2009 *peura*; EES 2012 *pöder*; Junttila 2015 95, 112; NES 2020 *peura*.

peä → pää

pftui *interj.* 'hyi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-178-[MK-15:29]] Ja ne iotca ohitzenkeuit / pilcasit hende / ia wendelit peitens ia sanoit / **Pftui** sinuas / quinga hyuesti sine Templin mahan ricot / ia sen colmena peiuene ylesrakennat

Sylkemisen ääntä jäljittelevä interjektio on ilmeisesti mukaelma saksan vastaavista interjektioista *pfu*, *pfui*, *tfi*. Interjektio tunnetaan vanhassa kirjakielessä vain Agricolan tekstistä.

► SAOB 1926 *fy*, 2009 *tvi*; VKS 2021 *pftui*.

pfui *interj.* 'hyi' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-157-[MK-15:29]] Ja ne iotca sijte ohitzekeuit / pilcasit hende ia wändelit pästens sanoden / **Pfui** sinuas / quinga hyuesti sine Templin mahanricot / ia sen colmena peiuen ylesrakennat

Sylkemisen ääntä jäljittelevä interjektio on ilmeisesti lainaa saksan vastaavasta interjektioista *pfu*, *pfui*. Interjektio tunnetaan vanhassa kirjakielessä vain Agricolan tekstistä.

► SAOB 1926 *fy*; VKS 2021 *pfui*.

piamp *adv.* 'pikemmin, nopeammin' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-211] Sijttes saat Hengen wrhudhen / **piamb** quin se Rwmins wäkewydhen.

Loppuheittoinen komparatiivimuoto nominivartalosta *pika* (→ *pikemin*). Agricolan ainoa esiintymä on omatekoisessa runossa.

► VKS 2021 *piampi*.

pian *adv.* 'pian, kohta, nopeasti' | (1544) 60 esiintymää, myös Westh

- [A-I-697] wighattomille wehelle waijwalla tapachtukoon woijtto / nijlle / ioijnenga syy sinulle näky hurscamaxi / ette sota **pian** loppuijsi
- [A-II-579-[1TIM-3:14]] Neite mine kirioitan sinulle / ia toiuon **pian** tuleuani sinun tyges.
- [A-I-543] O iosca teme eleme lackasi / ia sangen **pijan** loppuis / Epeleue Eleme / Sockia eleme / Surckia eleme / Jonga nesi paijsutta
- [A-III-426-R] warahin) se on / **pian** ia aialans

Adverbilla on vastineita useissa lähisukukielissä. Muodoltaan *pian* on yksiköllinen instruktiivi yleisitämerensuomalaisesta *pika*-vartalosta (→ *pikemin*). Agricolalla *pian* esiintyy myös perusosana yhdysadverbissa (→) *juuripian*.

► SKES 1962 *pika*; SSA 1995 *pika*; EES 2012 *pea*²; NES 2020 *pian*; VKS 2021 *pian*.

piasest *adv.* 'pikaisesti, nopeasti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-562] Widhenes / kirioittapi hen sijte Wimeiseste peiueste / quinga sen saman **piasest** ia ekist tuleman pite.

Nominivartalon *pika* (→ *pikemmin*) adjektiivijohdoksen *pianen* 'pikainen' (→ *pijannen*) loppuheittonen elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

► VKS 2021 *pikaisesti*.

pidellä *v.* 'pidellä, pitää, pitää yllä, pysyttää, tukea, suojella' | (1544) 15 esiintymää

- [A-I-348] LAijna meille / Caikiwaldias Jumala / ette sinun aijnocaijses lihan cautta wsi syndymys / meite wapadhais / ioijta se wanha orijaus / Synnin Ikeen alla **pitele**
- [A-II-619-[1JH-1:1]] sen me catzonuet olema / Ja meiden kätenne **pidhelluet** ouat sijte Elemen Sanasta
- [A-II-322-[AP-4:15]] Mutta he keskit heite Neuuosta Wlosmenne / nin he neuuo **pitelit** keskenens
- [A-I-493] Laijna minulle sijne samassa hengesse / wanhurskautta **pidhelle** / ette mine aijna henen lohutuxestas / iladaijsin
- [A-II-320-[AP-3:11]] Coska nyt teme saattamatoim Mies / ioca nyt terue oli / **piteli** hendens Petarin ia Johannesen tyge / iooxi caiki Canssa heiden tygens Porstoan
- [A-I-602] Ette se minua mensesen iodhatais / minua exyueseni tallela toottaijsi / palaijten minua wstan rupeijsi / minua horijuuaijsta **pitelis**
- [A-I-256-[PS-3:6]] Mine makasin ia nukuijn / ia heräitzin / Sille HERRA minua **pitele**.

Johdos verbistä (→) *pitää*. Agricolalla *pidellä* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ylespidellä*.

► VKS 2021 *pidellä*.

pidentää v. 'pidentää' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-506-[JES-54:2]] Ele säste / **pidhenne** sinun Köydhēs / ia kijnite sinun waias Luiasti.

Johdos adjektiivista (→) *pitkä*.

► VKS 2021 *pidentää*.

pidoitos s. 'pitittely, ilkkuminen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-418-[PS-137:0]] Ensimeinen Osa Psalmist on yxi Walitos sijte Babilonian Fangiuxest / Ja sijte Pacanain coriast ia Ylpiest Eikistuxest / **pidhoitoxest** ia Osottelemisest.

Verbiin (→) *pitää* ja tästä johdettuun substantiiviin *pito* (→ *vieraspito*) perustuva johdos, jonka motivaationa on *piti*-muodon käyttö ilkkumista ilmaisevana interjektiona (→ *niinpiti*). Johdos tunnetaan vain Agricolan kielestä.

► VKS 2021 *pidoitus*.

pidätellä v. 'pitää saatavilla; pititellä, ilkkua' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-540-[JER-15:16]] Silleuelil **pidhettele** meille sinun Sanas / coska me sen saama / Ja se sama sinun Sanas ombi meiden sydhemen riemu ia lohutos
- [A-III-661] Ette nyt se ylitze mären mielen caruahutta / quin ne Radholiset ia Murheliset (ioinenga tulis lohutetta) heiden waiuans ia surkiudhens ylitze / pilcatan / nauretan eikistellen / ia **pidhetellen**

Johdos verbistä (→) *pidättää*.

► VKS 2021 *pidätellä*.

pidättää v. 'pidättää, estää, hillitä, pitää itsellään' | (1548) 8 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-II-458] Ninquin hen mös itze (waicka hen oli Apostoli) quitengin hen malti ia **pidhetti** itzens mones asiasa / iotca hen olis kylle machtanut tehdhä.
- [A-II-516-[2KOR-12:6]] Ja ios mine itzeni kerskata tahdhoisin / sijtte em mine tekisi miten tyhmesti / Sille mine tahdhoisin totudhen sano. Mutta quitengin mine sen **pidhетен** / Senpäle / ettei yxiken minua corckiamaxi lukisi quin hen minun päleni näke / eli minusta cwle.
- [A-III-510] Autuas on se Inhiminen / ioca sen tekepi / Ja se Inhimisen Lapsi / ioca sen käsittepi. Ette hen Sabbathin pidheis / ia ei arkioxi tekisi / ia **pidhäteis** kădhens / ettei hen miten paha tekis.
- [A-III-723-[HGG-1:10]] Senteden ombi Taiuas teiden ylitzen Castens **pidhettenyt** / ia Maa henen Hedhemens.

Johdos verbistä (→) *pitää*.

► VKS 2021 *pidättää*.

pieksetty *a.* 'piesty, pahoinpidelty' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-468-[JES-8:21]] Waan heiden pite keumen Maakunnas couan **piexetyt** ia nelkeitzet.

Verbin (→) *pieksää* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Sama muoto esiintyy myös liittomuotojen osana.

► VKS 2021 *pieksää*.

pieksäminen *s.* 'pieksäminen, lyömällä kurittaminen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-266-[PS-39:12]] Poiskenne sinun rangastoxes minusta / Sille mine olen nändynyt sinun kädhes **piexemisest**.

Johdos verbistä (→) *pieksää*. Ortografisista syistä on mahdotonta tietää, onko Agri-colan esimerkki luettava *pieksäminen* vai *piekseminen*.

► VKS 2021 *piekseminen*.

pieksää, piestä *v.* 'pieksää, lyödä, pahoinpidellä, kurittaa' (1544) 32 esiintymää, myös Westh

- [A-I-253] Swsi / Carhu / ja Louhikermet. Pyhet **piexe** quin Nijnensermet.
- [A-I-373] Niscan **piexettin** / Rusicoilla taas lötin
- [A-II-82-[MT-21:35]] Nin winatarhamiehet kijniotit henen paluelians / yhden he **piexit** / toisen he tapoit / colmanen he kiweittit.
- [A-II-476-[IKOR-9:26]] Mutta em mine nin iooxe / quin wissittömen polen / Ja em mine nin kiluoittele quin Twlda **piexeisin**
- [A-III-122-[JES-53:9]] Mutta HERRA tachtoi henen nin **pieste** Sairaudhella.

Verbillä on vastineita kautta uralilaisen kielikunnan. Se kuuluu kantauralilaiseen perintösanastoon. Agricolan kielessä verbistä on käytössä rinnakkain sekä vokaalivartaloisia (*pieksetty*) että konsonanttivartaloisia (*piesty*) muotoja. Ortografisista syistä on mahdotonta tietää, onko toisen tavun vokaali *e* vai *ä* (*pieksee* tai *pieksää*).

► SKES 1962 *piestä*; UEW 1988 368–369; SSA 1995 *piestä*; EES 2012 *peksma*; NES 2020 *piestä*.

pieli *s.* 'masto' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-335-[JES-33:23]] Anna heiden Noorans iennittä / Eijuet quitengin kestemen pidhe / Nijn mös eij heidhen pidhe wlgoslewittemen Lippuns **pielen** pälle

Sanalla on vastineita laajalti sukukielissä. Etäsukukielten kohdalla tilanne on tosin vaikeaselkoinen, koska tarjolla useita mahdollisia vastineita, joiden keskinäiset suhteet ovat epäselvät. Joka tapauksessa *pieli* kuuluu kielikunnan ikivanhaan perintösanastoon. Merkitykset vaihtelevat. Sana tarkoittaa yleisimmin reunaa, viertä

tai oven reunuspuuta (→ *pihtimpieli*), mutta suomen murteissa *pieli* voi merkitä myös seivästä tai mastoa.

► SKES 1962 *pieli*; UEW 1988 369; SSA 1995 *pieli*; EES 2012 *peel*; NES 2020 *pieli*; VKS 2021 *pieli*; VKS 2021 *pieli*.

pieni *a.* 'pieni, vähäpätöinen' | (1544) 45 esiintymää, myös Westh

- [A-I-93] Waicka he ouat sangen **pienet**. quiten heist syndy mackiat änet.
- [A-I-143-[JER-31:34]] Mutta he caiki pite minun tundeman / sekä **pienet** / ette swret
- [A-II-72-[MT-18:6]] Mutta ioca pahendapi yhden neiste **pienimist** / iotca minun päleni wskouat / Parambi henen olis / että Myllyn kiwi ripustetaisin henen caulans / ia wpotetaisin meren syueyteen.
- [A-II-281-R] Jocainen senmotonen Penningi oli silloin lehes nin hyue / quin nyt meille wisi Cusinaista / taikca 30 **Piente** peningite.

Sanalla on varmoja etymologisia vastineita kautta itämerensuomen. Etäsukukielistä ei vastineita ole voitu osoittaa. Sanalle on esitetty germaaninen lainaetymologia, jonka mukaan *pieni* olisi lainaa varhaiskantagermaanin pirstaletta tai pärettä merkinneestä sanasta **spēni*. Tätä edustavat myöhemmissä germaanisissa kielimuodoissa esim. ruotsin *spån* ja saksan *Span* 'lastu, paanu, päre'. Sanojen merkitysyhteys jää kuitenkin epäselväksi ja etäiseksi, joten lainaselitystä ei voi pitää kovin vakuuttavana. Rakenteensa ja merkityksensä puolesta *pieni* voisi hyvin kuulua ikivanhaan perintösanastoon.

► SKES 1962 *pieni*; Koivulehto Vir. 1976a 269 alav.; SSA 1995 *pieni*; LÄGLOS 2012 *pieni*; EES 2012 *peen*; NES 2020 *pieni*; VKS 2021 *pieni*.

pienykäinen *s.* 'pienokainen, nuori henkilö' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-629] Sille sinun lakis ombi saastatoin / ioca sielut kiendepi / ja **pienykeijsten** wisaudhen anda.

Johdos adjektiivista (→) *pieni*.

► VKS 2021 *pienukainen*.

piestä → **pieksää**

pihaitta *s.* 'pihatto, karjapiha' | (1551) 5 esiintymää

- [A-III-590-[HES-34:14]] Mine tadhon heite wiele nihin parahin Laitumihin / ia heiden **Pihaittans** pite ninen Corkein Wortein päle Israelis seisoman. Sielle heiden pite lustilisis **Pihaittois** macaman / ia lihauan Laituman saadha Israelin mekein päle.
- [A-III-701] Jo Lambat pite **pihaitasta** poisreuäistemen / eike Cariat pidhe Nauitas oleman.

Sana on yleensä selitetty johdokseksi substantiivista *piha*, jolla on vastineita itämerensuomesta permiläiskieliin asti. Sen alkuperäiseksi merkitykseksi on rekonstruoitu 'paalu, seiväs', ja nykyinen pihan merkitys on kehittynyt seipäillä tai paaluilla aidatun alueen merkityksestä. Suomen murteissa *piha* saattaa merkitä myös karjaaitausta. Agricolalla *piha* ei esiinny itsenäisenä substantiivina, mutta se tunnetaan muusta 1500-luvun kielestä. *Piha*-sanalle on ehdotettu myös germaanista lainaetymologiaa, joka on etäsukukielten osalta äänteellisesti aivan epäuskottava. Ainoastaan Agricolalla esiintyvää *pihaittaa* vastaa suomen murteissa *pihatto*, *pihatti* tai *piehto*. Johdosselityksen lisäksi sanaa on arveltu myös rakenteeltaan hämärtyneeksi yhdyssanaksi, jonka jälkiosana olisi substantiivi (→) *aitta*, mutta Agricolan teoksissa esiintyvän variantin lisäksi tämä tulkinta ei saa tukea sanan muista muodosta, eikä myöskään oletetun jälkiosan merkitys tunnu sopivalta. Sen sijaan enemmän kannatusta on saanut ajatus, jonka mukaan alkuosa ei olisikaan perintösanastoon kuuluva *piha* vaan vanha germaaninen laina, jonka alkumuotoa **fihu* edustaa nyky-saksan *Vieh* 'karja'.

► Lindström 1859 146; SKES 1962 *pihatto*; UEW 1988 729–730; SSA 1995 *pihatto*; LÄGLOS 2012 *pihatto*; NES 2020 *piha*; VKS 2021 *pihaitta*.

pihtimpieli s. 'ovenpieli' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-467-[JES-6:4]] Ja toinen toisens tyge hwsī – Nin ette ne **Pichtipielet** wapisit heiden Hwdhons äneste / ia se Hoone teutetin Sauusta.
- [A-III-658-[AM-9:1]] Mīne näin HERRAN Altarin päle seisouan / Ja hen sanoi. Löö **Pichtipielen** päle / nin ette Ouenpuudh wärisisit.

Substantiiveista *pihti* ja (→) *pieli* muodostettu yhdyssana. *Pihti* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana, mutta sillä on vastineita sukukielissä permiläiskieliin asti ja se kuuluu kielikunnan vanhaan perintösanastoon. Useissa sukukielissä se merkitsee nimenomaan pärepihtiä.

► SKES 1962 *pihti*; UEW 1988 733; SSA 1995 *pihti*; EES 2012 *piht*³; NES 2020 *pihti*; VKS 2021 *pihti+pieli*.

piika s. 'tytär, tyttö, palvelustyttö, palvelija' | (1543) 59 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-II-45-[MT-9:24]] Menget pois / ei ole **pica** coollut / mutta hen maca. Ja he nauroit hende.
- [A-II-126-[MK-6:22]] Herodiasen tytter siselletuli / ia hyppesi / ia se kelpasi Herodeselle ia ynne atriointzeuille / Nin sanoi Kuningas **Picalle** / Ano minulda mites tahdot / ia mine annan sinulle.
- [A-III-444-[5MS-32:25]] Ulcon pite Miecan heite raateleman / Ja siselle Cauhistuman. Seke piltit ette **picat** / Imeueiset ynne sen harmapän cansa.
- [A-O-8-[2MS-20:17]] Kymenes. Sinun lehemeises Emende / Paluelia / **Pica** / caria / iucta / ia mite sinun lehemeiselles onopi / ele himoitze.
- [A-II-102-[MT-26:69]] Mutta Petari istui wlcona Salin porstuas / Ja edheskeui henen tygens yxi **pika** / ia sanoi. Sine mös olit Jesusen cansa Galileasta.

- [A-I-84-[LK-1:38]] Nin sanoi Maria. Catzo herran **pica**. Tulcon minun sinun sanas ielken. Ja Engeli poijslexi henen tykeensä.

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä, mutta etäsukukielistä vastineita ei ole voitu osoittaa. Myös skandinaavisissa kielissä on samanasuinen tytön nimitys, esim. ruotsin *piga* ja tanskan *pige*, ja aikojen kuluessa on kiistelty siitä, onko itämerensuomen sana skandinaavista lainaa vai päinvastoin vai onko molempien kieliryhmien sana saatu joltakin ulkopuoliselta taholta esim. kauppa- ja kulttuuri-kontaktien kautta. Viimeksi mainitussa tapauksessa lainälähteeksi sopisivat Volgan varrella puhutut turkkilaiskielet, etenkin nykyistä tšuvassia edeltänyt bolgaari, joka on ollut tiiviissä kosketuksissa volgansuomalaisten kielten kanssa. Tšuvassin *pige* tarkoittaa hienoa naista. Joka tapauksessa ruotsin *piga*-sanaa pidetään nykyään todennäköisimmin suomen tai viron välityksellä saatuna volganbolgaarilaisena lainana. Etenkin viikinkiaikana Skandinaviasta on ollut tiivis kauppayhteys itään. Agricolalla *piika* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *opetuspiika*, *oven-vartijapiika*, *palkkapiika*, *palveluspiika*.

► Thomsen 1869 140; Streng 1915 151; Räsänen Vir. 1947 355; SAOB 1953 *piga*; de Vries 1962 424; SKES 1962 *piika*; SSA 1995 *piika*; EES 2012 *piiga*; Karttunen 2013 *bei*; Häkkinen 2020a SUST 275 96; NES 2020 *piika*; VKS 2021 *piika*.

piili s. 'nuoli' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-259-[PS-7:14]] Ja on pannut iendeillen swrman noolen / hen on walmistanut henen **pijlinsä** cadhottamahan.
- [A-III-221-[PS-7:14]] Ja on pannut sen päle surman noolet / hen on walmistanut **pilins** cadhottamahan.

Lainaa myöhäismuinaisruotsin sanasta *pil*. Sama sana on lainautunut myös karjalaan.

► Streng 1915 152; SKES 1962 *piili*¹; SSA 1995 *piili*¹; VKS 2021 *piili*.

piilu → **biilu**

piimä s. 'maito' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-638-[HEB-5:12]] Ja te iotca piti aica Opetaiat oleman / taas taruizetta ette me teite opetaisimme ne ensimeiset Bockstauit Jumalan sanan Opista / Ja ette teille annetaisin **Pijmä** / ia ei wekeuete Rooca.
- [A-II-638-R] **Pimä**) Lain opin hen **pimexi** cutzu / ninquin se on laste curitos Mutta Petari cutzupi Euangeliumin opin Rescaxi / ninquin sen wdhen Testamentin Lasten Roan.

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Vatjan *piimä* ja viron *piim* merkitsevät maitoa kuten myös Agricolan ainoa esiintymä, vaikka nykysuomessa sana tarkoittaakin hapanta maitotuotetta. Sanan alkuperä on epäselvä. Sitä on vanhas-taan arveltu indoiranilaiseksi lainaksi, sillä vanhoissa iranilaiskielissä on ollut samantapaisia sanoja, esim. pehlevin *pēm* 'maito' ja avestan *paēman-* 'äidinmaito'.

Lainaselitys on kuitenkin katsottu epäilyttäväksi, koska itämerensuomen sana vaikuttaa suhteellisen nuorelta ja selityksessä on ollut myös äännehistoriallisia ongelmia. Toisen selityksen mukaan itämerensuomen *piimä* olisi balttilainen laina, jonka alkumuodoksi on rekonstruoitu **pijimas*. Tämä olisi johdos lypsämisen aloittamista merkitsevistä verbeistä *pyti*. Vastaavaa substantiivisia ei balttilaiskielistä kuitenkaan löydy, joten selitys perustuu hypoteettiseen muotoon. Uusimman äännehistoriallisen tutkimuksen valossa indoiranilainen lainaselitys vaikuttaa sitenkin mahdolliselta, ja lisäksi tunnetaan muitakin indoiranilaisia lainoja, joiden levikki rajoittuu itämerensuomeen. *Piimä*-sanalle joissakin yhteyksissä esitetyt mordvan ja unkarin vastineet voivat olla erillisiä lainoja samaan yhteyteen kuuluvasta indoiranilaisesta lähteestä.

► SKES 1962 *piimä*; Joki 1973 SUST 151 302; Länsimäki Vir. 1973 33–45; L.-G. Larsson 1984 FUS 7 129–140; UEW 1988 378; SSA 1995 *piimä*; Junttila 2015 104, 185; Holopainen 2019a 178–180; NES 2020 *piimä*; VKS 2021 *piimä*.

piina s. 'piina, kidutus, kärsimys, tuska' | (1544) 93 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-178] Toijnen Susannan Rucous / cosca hen **pijnan** wietin.
- [A-I-556] Sine HERRA / neinen sinun pyhein pijnais tedhen / meite heluitin **pijnasta** warielle ia wapada
- [A-I-362] Jumalan katkera **pina** / Olcon meiden sielun wina / Amen.
- [A-III-35] hen Inhimisexi tuli / kersi **pinan** ia Cooleman / ia teudhenteki meiden syndien edeste.

Sana on lainaa myöhäismuinaisruotsin sanasta *pina*, joka juontuu alkuaan latinan sanasta *poena* 'rangaistus'. Sama sana on lainattu myös useisiin lähisukukieliin. *Piina* esiintyy usein uskonnollisessa kirjallisuudessa, joten se lienee lainautunut juuri kirkollisissa yhteyksissä.

► Streng 1915 152; SAOB 1953 *pina*; SKES 1962 *piina*; SSA 1995 *piina*; NES 2020 *piina*; VKS 2021 *piina*.

piinata v. 'piinata, kiduttaa, aiheuttaa tuskaa ja kärsimystä' (1543) 38 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-9] Ja mine vscon Jesusen Christusen / hänen ainoan Poiansa päle / meiden Herran. ioca on sikinyt pyheste hengestä / Syndynyt neitzeste Mariasta **Pinattu** poncius Pilatusen alla / Ristinaulettu / coletettu / Ja haudattu.
- [A-I-217-[LK-16:24]] Ise Abraham / armadha minun pälen / ia lehette Lazarus castaman henen Sormens pä weten / ia iehdyteis minun Kieleni / Sille ette mine **pinatan** tesse liekisse.
- [A-II-345-[AP-12:1]] Sille samalla aijalla / otti Herodes Kuningas monicachtoi kijni Seurakunnasta **pijnataxens**.

Johdos substantiivista (→) *piina*.

► VKS 2021 *piinata*.

piint|ua v. 'näännytä, riutua; näännyttää, kuihduttaa' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-236-[JUDIT-16:13]] Ja sen Assirian Sotaweki parghuij / cosca minun Radoliseni edhestulit / iotca Janohon **pijntunuet** olit
- [A-I-273-[PS-31:11]] Sille minun Elemen on murhesa **pijndunut** / ia minun Aijcan hocauxen täden / Minun woijman on rauennut minun pahantekoin cautta / ia minun Luuni ouat muserdhut
- [A-I-372] Johanneselda sine Castettin / Neliäkymmenen peiuen paastolla sine **pinduit** / Colmaiste perkelelde kiusattin
- [A-I-543] Murhet pinauat / helteet quiwauat / Ilmat serckeuet / Roghat pullistauat / Paastot **pintuuat**

Sana on etuvokaalisen (→) *piintyä*-verbin variantti. Sen muotoon on voinut vaikuttaa samaan aihepiiriin kuuluva (→) *piina*. Ortografisista syistä taka- ja etuvokaalista varianttia on mahdotonta erottaa täysin varmasti. Suomen murteissa ja vanhassa kirjakielessä tunnetaan myös lyhytvokaalinen *pintua* tai *pinttua*, jonka äänneasussa on arveltu olevan *pinta*-sanana vaikutusta. Ortografisista syistä on mahdotonta sanoa, edustaako Agricolan *pinduit* lyhyt- vai pitkävokaalista varianttia. Merkityksessä 'näännyttää' esiintyvä *pintuuat* on mahdollisesti luettava *pinttuvat*.

► Hakulinen Vir. 1953 256–267; VKS 2021 *piintua*.

piintyä v. 'juuttua kiinni, näännytä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-173-[JES-64:7]] Eij kengen sinun Nimes auxenshudha / taica ylesnouse sinua käsittemen. Sille sine peitit sinun caswos meilde / ja laskit meiet **pijntymehen** meiden Syndihim.

Sanaa on arveltu johdokseksi ikivanhaan perintösanastoon kuuluvasta, hammasta tai piikiveä merkitsevästä *pii*-sanasta, joka ei esiinny Agricolalla itsenäisenä substantiivina. Suomen murteissa sanalla on useita variantteja (→ *piintua*), ja lisäksi tunnetaan myös samakantainen *piityä* tarttumisen ja kuihtumisen merkityksessä. Tämä ei esiinny Agricolan kielessä.

► Hakulinen Vir. 1953 256–267; SKES 1962 *piintyä*; SSA 1995 *piintyä*; VKS 2021 *piintyä*.

piiri s. 'kehä, piiri, (rajallinen) alue' | (1544) 33 esiintymää

- [A-I-32] Ota se wehin Lucu Herran Christusen syndyme wodhesta / ia rupe lukeman oijkean polen pein / ymberi **Pirije** / ruuete ensimeijsest Pockstauist Ristin ielijst. 1 2 3 4. etc.
- [A-I-551] anna armos / iolla sinun pyhen Nimes / seke meiden keskellem / ette caiken mailman **pjiris** / pyhitetaijsihin
- [A-III-341-[PS-89:11]] Taiuas ia Maa on sinun / Sine olet perustanut Maan **pirin** / ia mite sijnä siselle on.

Sanalla on etymologisia vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se katsotaan yleensä vanhaan perintösanastoon kuuluvaksi. Sen alkuperäisiksi merkityksiksi on oletettu nominina 'ympyrä, piiri' ja verbinä 'ympäröidä, rajata'. Agricolalla *piiri* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *maailmanpiiri*, *maanpiiri*.

► SKES 1962 *piiri*; UEW 1988 384; SSA 1995 *piiri*; EES 2012 *piir*; NES 2020 *piiri*; VKS 2021 *piiri*.

piirittää v. 'ympäröidä, piirittää' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-786] me tesse rauhattomas mailman Meres / swrilla kiusauxilla / rascahilla waaroijlla ia hädhille / ia hirmulisella waijnolla / ymberins **piritetyt** olema.
- [A-II-226-[LK-19:43]] Sille ette ne peiuet pite tuleman sinun yltizes / ette sinun Wiholises ymberinskantzauat sinun / ia **piriteuet** sinun

Johdos substantiivista (→) *piiri*. Agricolalla *piirittää* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ympärinspiirittää*.

► VKS 2021 *piirittää*.

piispa, pispa s. 'piispa, kaitsija, ylipappi' | (1544) 71 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-106] O Christe / ioca meiden ylimeinen **Pijspa** / Sowittaija / ia Welimies olet
- [A-I-373] **Pijspan** Annasen tygen sine wietin / Sielle sine coruapusteldin
- [A-II-17] Lexi sen teden tänne swren Sotawäen lughun cansa / ia piti S. Henrickin mötens / ioca Upsalas **Pijspan** oli – – Ja quin hen Cotians meni / ietti hen tesse S. Henrickin **Pijspaxi** ia Sarnaijxi.
- [A-II-370-R] **Pijspaille**) Episcopos Grekixi / merkitze wartian warinottaian / edhescatzoian. Nin cutzutan Papit ei waiuon papixi mutta mös **Pijspaxi**.
- [A-III-207] Nin cwlcam wiele edespein / hyuelle Mielelle / mite se Asianus pyhe **Pispa** Basilius Magnus Caesariensis Greki / lyhikeisest mös Psalmein Auuista kirjoitta.

Sana on lainaa muinaisruotsin sanasta *bisp* tai *biisp*, joka on ilmeisesti arvonimenä ja puhuttelumuotona käytetty lyhennys sanasta *biskop*. Tämä juontuu kreikan sanasta *epískopos*, joka alkuaan on merkinnyt kaitsijaa tai valvojaa. Vanhassa kirjakielessä *piispa*-sanon rinnalla on ollut yleisesti käytössä lyhytvokaalinen *pispa* 1800-luvulle asti, ja ortografisista syistä on mahdotonta sanoa kaikissa yksittäistapauksissa, onko Agricolan *pispa*-esiintymät luettava lyhyt- vai pitkävokaalisina.

► Streng 1915 153; Hellquist 1939 *biskop*; SKES 1962 *piispa*; SSA 1995 *piispa*; NES 2020 *piispa*; VKS 2021 *piispa*.

***piispanvirka**

Piispanvirka ei esiinny Agricolan teoksissa yhdyssanana vaan ainoastaan sana-liittona.

► Jussila 1998 *piispanvirka*.

piispaus s. 'piispuus, piispanvirka' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-315-[AP-1:20]] Henen Cotons pite tuleman kylmille / Ja ei pide oleman sijne asuijanda. Ja henen **Pijspawdhens** toinen pite saaman.
- [A-III-378-[PS-110:0]] Siteuarten hen on Pappi / Ette hen meiden teden Itzens wffrasi / ombi Welimies / lepytti Jumalan / Poisotti Synnin / Meite Jumalan cansa souitta / Jonga **Pijspaudhen** teden me cwlamme

Johdos substantiivista (→) *piispa*.

► VKS 2021 *piispaus*.

pijanen a. 'pikainen, nopea' | (1544) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-I-814] Senpälle / ette me mös sinun meiden syndijen andexiandaman **pijasexi** ia armoijsexi leuteijsim.

Nomivartalosta *pika* (→ *pikemin*) johdettu adjektiivi. Saman johdoksen vahva-asteinen variantti olisi *pikainen*. Adjektiivin loppuheittainen elatiivimuoto esiintyy Agricolalla adverbina (→ *piasest*).

► VKS 2021 *pikainen*.

pikari s. 'pikari, malja' (myös kuv.) | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-50-[MT-10:42]] Ja cucaikenens annais yhden neiste wähimiste iodha **picarin** kylme wettä waiuoin Opetuslapsen nimelle / Totisesta sanon mine teille / ei henen pide palcans cadhottaman.
- [A-III-748-[SAK-12:2]] Catzo / mine tadhon Jerusalemin tädhe Horiumisen **Picarixi** / caikille Canssoille sielle ymberille.

Sana on lainaa muinaisruotsin sanasta *bikar* tai *bikare*, joka alasaksan kautta juontuu keskiajan latinan sanasta *bicārium*. Sama sana on lainattu myös useisiin lähisukukieliin. Agricolalla *pikari* esiintyy myös perusosana sanaliittomuotoisessa yhdyssanassa (→) *vesi pikari*.

► Streng 1915 154; Hellquist 1939 *bägar*; Kluge & Mitzka 1960 *Becher*; SKES 1962 *pikari*; SSA 1995 *pikari*; NES 2020 *pikari*; VKS 2021 *pikari*.

pikemin adv. 'nopeammin; pikemminkin, ennemminkin'
(1544) 12 esiintymää, myös Westh

- [A-I-345] YLeshereyte (O HERRA) sinun woijmas / ia tule / ette ne / iotca sinun Laupiudhes pälle wskaltauat / caikista wastankieumisist **pikemin** päsisit
- [A-II-655-[HEB-13:19]] Mutta enimitten mine manan teite näite tekemen / senpäle ette mine site **pikemin** iellenstulisin teidhen tygenne.
- [A-II-217-[LK-16:17]] **Pikemin** Taiuas ia maa huckupi / quin yxi rachtu Laista langesis.
- [A-III-285-[PS-52:4]] Sine puhut paramin Paha quin hyue / ia Walhen **pikemin** quin Oikiudhen.

Nominivartalon *pika* komparatiivimuodon monikollinen instruktiivi, joka on kiteytynyt adverbiksi. Nopeuteen tai kiireeseen viittaavalla *pika*-vartalolla on lähisukukielissä vastineita, jotka yleensä rinnastuvat merkitykseltään ja osittain muodoltaankin suomen adverbiin (→) *pian*. Sanavartalo on selitetty germaaniseksi lainaksi, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **fika* edustaa mm. nykynorjan *fik* 'uut-teruus, vikkelyys, kiire'. Suomessa *pika*- esiintyy yleensä muiden sanojen rakenneosana, joista vanhimmat, esim. *pian*, *pikemmin*, *pikimmin* ja *pikimmältä*, ovat esiintyneet kirjakielessä Agricolasta alkaen. Itsenäisenä sanana *pika* on mainittu Jusleniuksen sanakirjassa 1745 merkityksessä 'kiire'.

► SKES 1962 *pika*; Nikkilä 1994a 133–136; SSA 1995 *pika*; LÄGLOS 2012 *pika*–; NES 2020 *pika*; VKS 2021 *pikemmin*.

pikimin *adv.* 'pikemminkin; nopeammin' | (1544) 9 esiintymää

- [A-II-219-[LK-17:8]] Eikö hen **pikimin** sano henelle? Walmista echtolist / sonnusta sinus / ia paluele minua
- [A-II-222-[LK-18:25]] **Pikimin** kieupi Cameli neulan silmen lepitze / quin Ricas siselkieupi Jumalan Waldakundan.
- [A-I-98] Nijn Canssa **pikimin** oppi ia muijsta Lasten oppist / ia Lughuijsta.
- [A-I-298-[PS-90:9]] Meiden woodhet **pikimin** loppuuat / quin yxi Sana.

Nominivartalon *pika* (→ *pikemin*) superlatiivimuodon monikollinen instruktiivi, joka on kiteytynyt adverbiksi. Muodosta huolimatta merkitys on Agricolalla komparatiivinen.

► VKS 2021 *pikemmin*.

pikimmältä *adv.* 'aivan pikaisesti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-380-[AP-24:4]] Waan ettei mine sinua cauuan wiwuyteisi / nin mine rucolen sinua / ettes **pikimeldes** meite cwlisit / sinun Miehuets tedhen.

Nominivartalon *pika* (→ *pikemin*) superlatiivimuodon yksiköllinen ablatiivi, joka on kiteytynyt adverbiksi. Agricolan ainoaan esiintymään sisältyy myös yksikön 2. persoonan omistusliite.

► VKS 2021 *pikimmältä*.

pikkarainen *s.* 'pikkulapsi, tässä 'lapsenlapsi' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-267-[PS-17:14]] temen Mailman Inhimisist – Joijnenga watzan sine teutet sinun Aijtasas / Joijlja kyllä lapsija on / Ja sijtte mös ietteuet techteins heiden **pikkaraijstensa**.

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on hellittelevä, alkuaan ehkä lasten- tai hoivakieleen kuulunut epäsäännöllinen johdos sanasta (→) *pieni*.

► SKES 1962 *pieni*, *pikku*; SSA 1995 *pieni*, *pikkuinen*; NES 2020 *pikkuinen*; VKS 2021 *pikkarainen*.

pikkurainen *a.* 'hyvin pieni, pikkuinen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-697] Joca mös norucaijsellen Daudihillen wscaluxen ja wäedh lisesit / ette se **pickurajnen** / asetoin / ja taitamatoin sodhista sen iulman Goliadh lingolla pällekarckaij ja alaspaijscasi
- [A-I-730] Sine olet se teruehydhen toija kerme corckialle patzalle kijnitetty / lise telle **pickuraijselle** caualutta / sen paha elkisen kermen ionija / ja wäghymiste wastan.

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on hellittelevä, alkuaan ehkä lasten- tai hoivakieleen kuulunut epäsäännöllinen johdos sanasta (→) *pieni*. Samantapaisia johdoksia ovat myös Agricolan (→) *pikkarainen* ja (→) *piskurainen*.

► VKS 2021 *pikkuruinen*.

pilagrimi *s.* 'pyhiinvaeltaja, kulkija' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-93-[MT-24:00]] Waan ne Camarit / Ne ouat nyt caiki Hengelist Clostarit / Mutta ne Corwet ouat Toiwio ionet / **Pilagrimin** tiedh ia Metzekirkot.
- [A-III-173-[MT-27:7]] Nin he pidhit neuuo / ia ostit nile hopiapenningille ydhen sauenualaian pellon / wärydhen palcan tedhen **pilagrimein** hautamisexi.

Laina myöhäismuinaisruotsin sanasta *pilagrim*, joka muiden germaanisten kielten vastineiden tavoin juontuu latinan sanasta *peregrinus*. Tämä on tarkoittanut vierasta, muukalaista tai ulkomailta tulevaa vaeltajaa.

► Streng 1915 154–155; SAOB 1953 *pilgrim*; VKS 2021 *pilagrimi*.

pilari *s.* 'pilari, patsas, pylväs' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-131-[NEH-9:12]] Ja sine satoijt heite päijuelle piluen **pilaris** / Ja Öelle tulen pilaris / heille tiete walistaman / ionna he matkustit
- [A-II-676-[ILM-3:12]] Joca woittapi / henen mine teen **Pilarixi** minun Jumalani Templise

Sana on lainaa muinaisruotsin sanasta *pilare*, jota nykyruotsissa vastaa *pelare*. Tämä juontuu keskiajan latinan sanasta *pilāre*. Agricolalla *pilari* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *pilvenpilari*.

► Streng 1915 155; SKES 1962 *pilari*; SSA 1995 *pilari*; NES 2020 *pilari*; VKS 2021 *pilari*.

pilkallinen *a.* 'pilkallinen, herjaava' | (1544) 2 esiintymää, myös Westh

- [A-I-569] Seteden ette omantunnon pahuus / **pilcalisen** sydhemen / minua cauhist
- [A-II-614-[2PT-2:11]] Waicka ne Engelit iotca wäesä ia woimasa swremmat ouat / eiuet kersi itze heitens wastan Herran tyköne site **pilcalista** domiota.

Johdos substantiivista (→) *pilkka*.

► VKS 2021 *pilkallinen*.

pilkalisest *adv.* 'pilkallisesti, herjaavasti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-422-[PS-139:20]] Sille he puhuuat **pilcalisest** sinusta / Ja sinun Wiholises yleskorghottuauat heitens ilman syyte.

Adjektiivin (→) *pilkalinen* loppuheittonen elatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

► VKS 2021 *pilkallisesti*.

pilkata *v.* 'pilkata, ivata, häväistä' | (1544) 130 esiintymää, myös Westh

- [A-I-88-[MT-5:11]] Autuat oletta te cosca Inhimiset **pilcauat** / ia waijuauat teite? Walehdellen minun techteni
- [A-I-141-[JER-14:20]] Mutta sinun Nijmes tächde ele meite anna häweistä / Ele sinun Cunnialisues Istuind anna **pilcatta**
- [A-II-84-[MT-22:6]] Mutta ne mwudh kijniotit henen paluelians / ia **pilckasit** heite / ia tapoit.
- [A-II-580-[1TIM-4:10]] Sille sitewarten me mös töteteeme ia **pilcatamme** / Ette me sen Eleuen Jumalan päle toiuonudh olema / ioca ombi caikein Inhimistein wapachtaia

Johdos substantiivista (→) *pilkka*. Agricolan *pilcatamme* on monikon 1. persoonassa taivutettu passiivimuoto.

► VKS 2021 *pilkata*.

pilkka *s.* 'pilkka, iva, häpäisy; pilkan kohde' | (1544) 107 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-133-[NEH-9:18]] Ja waicka he waletun wasican teijt / ia sanoit / Teme on sinun Jumalas / ioca sinun Egiptist wlgosweij / ja teijt swret **pilcat**.
- [A-II-178-[LK-5:21]] Ja ne Kirianoppenuet ia Phariseuset rupesit aijattelman sanoden / Cuca ombi teme / ioca JUMALAN **pilcka** puhupi?
- [A-I-159-[TOB-3:4]] Ja me olema nijnnen mwcalaisten häpiexi nauruxi ia **pilcaxi** tulluet

Ivaa merkitsevällä *pilkka*-sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Se kuuluu etymologisesti yhteen laikkua, merkkiä, rastia tms. merkitsevän *pilkka*-sanankanssa. *Pilkkaaminen* on sanojen avulla tapahtuvaa, vertauskuvallisella häpeämerkkillä merkitsemistä. Myös laikkua merkitsevällä *pilkka*-sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä, ja se on selitetty germaaniseksi lainaksi, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **blika* edustaa mm. ruotsin murteellinen *blick* 'vaalea pilkka puussa' ja ruotsin murteellinen verbi *blika* 'merkitä puita pilkalla'. Agricolan kielessä *pilkka* ei esiinny konkreettisen laikun merkityksessä, mutta verbi (→) *pilkoita* 'tahrata likapilkuilla' edellyttää tällaisen olemassaoloa. Agricolalla *pilkka* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *jumalanpilkka*.

► Hakulinen Vir. 1927 214–215; SKES 1962 *pilkka*¹, *pilkka*²; Koivulehto Vir. 1981a 197–198; SSA 1995 *pilkka*¹; LÄGLOS 2012 *pilkka*¹; EES 2012 *pilkama*; NES 2020 *pilkka*; VKS 2021 *pilkka*.

pilkkaja s. 'pilkkaja, ivaaja' | (1544) 18 esiintymää

- [A-I-269-[PS-25:3]] Sille etteij yxiken häpijen ala tule / ioca sinua odhottapi / Mutta ne irdhaliset **pilcaijat** häpijen ioutuuat.
- [A-II-616-[2PT-3:3]] Ja se ensin tietkä / ette wimeisinä piäüine [!] tuleuat **pilckaiat** / iotca oman himonsa ielkin waeldauat

Johdos verbistä (→) *pilkata*.

► VKS 2021 *pilkkaja*.

pilkkaaminen s. 'pilkkaaminen, herjaaminen' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-464-R] Nein Jumalan Sanan ylencatzotus / ia henen Pappijns **pilcamiset** ia mwdh Synnnit witzataan.
- [A-III-466-R] Muidein synnein Rangastos on kerssittepe. Waan Sanas **pilcamisen** / Jumala hirmulisella häuestoxella iurinens rangaitzeppi.

Johdos verbistä (→) *pilkata*.

► VKS 2021 *pilkkaaminen*.

pilkkaavainen a. 'pilkkavaa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-158] Neemian Rucous wastan **pilcauaisi** pacanoit.

Verbin (→) *pilkata* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi.

► VKS 2021 *pilkkavaa*.

pilkkari s. 'pilkkaja' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-316-[SIIR-23:1]] O HERRA Jumala / ISE / ia minun hengen haltia / äle minua laske **pilcarien** sekan rychtymeen / Ja ele minua *anna* turmelta heiden seasans

Johdos verbistä (→) *pilkata*.

► VKS 2021 *pilkkari*.

pilkkasana s. 'pilkkasana, ivapuhe' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-328-[AP-6:11]] Nin he wlosteit Miehie / iotca sanoit / Me olema henen cwlluet puhuan **Pilcasanoia** Mosesta ia Jumalata wastan.

Substantiiveista (→) *pilkk* ja (→) *sana* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *pilkkasana*.

pilkkkaus s. 'pyhäinhäväistys' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-618] Liehakoihtzemisen myrckyn / waijuasten ylencatzomisen / heickoijdhen sortamisen / Kieuhein ratelemisen / ahneudhen sisun / Cateudhen roosten / **pilcaudhen** coleman
- [A-III-586-[HES-18:25]] Waan henen pite cooleman henen Jumalan **pilcaudhes** ia synnins tädhen / iotca hen tehnyt on.

Johdos verbistä (⇒) *pilkata*. Agricolalla *pilkkkaus* esiintyy myös perusosana yhdys-sanassa (⇒) *jumalanpilkkkaus*.

➤ VKS 2021 *pilkkkaus*.

pilkkkoa → **pilkoita**

pilkkku s. 'pilkku, tahra, häpeätahra' (myös kuv.) | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-109-[5MS-32:5]] Se kirri / ia heiju suku / heneste poijslangepi / he ouat häpien **pilcut** / ia eij henen lapsens.
- [A-II-542-[EF-5:27]] henen piti itzellens saataman ydhen cunnialisen Seurakunnan / iolla ei ole **pilcu** eli Ryppyä / taicka iotacuta semmotoista
- [A-II-615-[2PT-2:13]] He pitäuet sen hecumana ette he eleuet aighalisisa hercuisa / He ouat ilkiuxet ia **pilcut**

Johdos substantiivista (⇒) *pilkkka*.

➤ VKS 2021 *pilkkku*.

pilkkuri s. 'pilkkaja' | (1551) 8 esiintymää

- [A-III-259-[PS-36:0]] On yxi coco Seurakunnan Rucous / wastoin nijte Wärie Opettaja / iotca tesse wlosmaalataan / ette he ouat Irtat / ylpiet / ia **Pilcurit** muita watan / Walecteliat / Curittomat / Kerket wahingoittaman *etc.*
- [A-III-541-[JER-15:17]] Eipe me ryhdhyte meiten nijnen **Pilcuriten** secan / enge meiten riemuitze heiden cansans.

Johdos verbistä (⇒) *pilkata*. Johdosta ei Agricolan lisäksi tunneta muusta vanhasta kirjakielestä.

➤ VKS 2021 *pilkkuri*.

pilkoittu a. 'tahrattu, pilkutettu' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-571] caiki tynne / ouat sinun edheses ninquin yxi ilkije saastaijnen waate / raskailla swrille synnille **pilcoijttu** / hierelty / ja saastutettu

Adjektiivina käytetty partisiippimuoto verbistä *pilkoita*, joka on johdos substantiivista (⇒) *pilkkka*. Agricolalla *pilkkka* ei esiinny alkuperäisessä laikun tai pilkun merkityksessä. Siitä johdettu *pilkota* tai *pilkoita* 'tehdä täpliä, lyödä pilkkoja'

tunnetaan myös muusta vanhasta kirjakielestä. Sen sijaan lohkomista tai paloitlemista merkitsevä *pilkkoa* on ilmeisesti erillinen laina vanhemmasta germaanisesta lähteestä, jollaiseksi on rekonstruoitu kantagermaanin **spelkō(ja)n-* ja kantaskandinaavin **spelkōn*. Tämä *pilkkoa*-verbi ei esiinny vielä Agricolan kielessä.

► Saxén Vir. 1897 62; SKES 1962 *pilkkoa*; SSA 1995 *pilkkoa*; LÄGLOS 2012 *pilkkoa*; NES 2020 *pilkkoa*; VKS 2021 *pilkkoa*.

piltteinraiskaaja s. 'pedofiili' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-577-[1TIM-1:10]] nijlle Isenstappaille ia Eitinstappaille / nijlle Miehentappaille / Salawotesille / **Pilteinraiskaille** / Inhimistenwarcaille / Walectelijlle / Walapattoitzille / ia mite muta sencaltaista on quin site terueliste Opetosta watan ombi

Substantiivista (→) *piltti* ja verbin (→) *raiskata* tekijännimijohdoksesta *raiskaaja* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2021 *pilttein+raiskaaja*.

piltti s. 'poikalapsi, pikkupoika, nuori poika, nuori mies' | (1544) 48 esiintymää

- [A-I-246-[LK-1:76]] Ja sine **pilti** pite cutzutaman / sen ylimeisen Propheta / Sille sinun pitepi edelle kieumen Herran casuon edes / valmistaman henen teitense.
- [A-II-169-[LK-2:43]] ia quin peiuet olit teutetyt / palasit he cotians / nin **Pilti** JESUS ieij Jerusalemin / ia eike homanet henen wanhemans.
- [A-I-347] Sine HERRA Jumala / ioca colmellen **piltillen** Tulen liekit sammutit / swo armolisesta / etteij wikain liecki / meite sinun paluelioijtas / poltaijsi
- [A-II-307-[JH-21:5]] Sanoi Jesus heille / **Piltit** ongo teille miten sötewäte? He wastasit hende / Ei.

Laina varhaisuusruotsin sanasta *pilt*, jota käytetään ruotsinkielisessä Uudessa testamentissa (1526).

► Streng 1915 155–156; SAOB 1953 *pilt*¹; SKES 1962 *piltti*; SSA 1995 *piltti*; VKS 2021 *piltti*.

piltti poika s. 'poikalapsi' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-693-[ILM-12:5]] Ja hen synnytti **Pilti poighan** / ioca caiki pacanat piti Hallitzeman Raudhaisella witzalla.

Substantiiveista (→) *piltti* ja (→) *poika* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. Sanaa ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä. Agricolan mallina on mahdollisesti ollut ruotsinkielisen lähtötekstin *svenbarn*.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *piltti+poika*.

pilveinen *a.* 'pilven varjossa oleva, murheellinen' (kuv.) | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-468] Joca ne waijuatut sielut lodhutat / ne mureliset puchtalla ilolla ilahutat / ne **pilueiset** sine walkeudhellas seijestet / ne exyueiset sine cohennat

Johdos substantiivista (→) *pilvi*.

► VKS 2021 *pilvinen*.

***pilvenhattara** *s.*

Pilvenhattara ei esiinny Agricolalla eikä muussakaan vanhassa kirjakielessä yhdysanana (→ *hatarata*).

► Jussila 1998 *pilvenhattara*; VKS 2021 *pilven+hattara*.

pilvenpilari *s.* 'pilvipatsas' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-356-[PS-99:7]] Hen puhui heille **Piluenpilarin** kautta

Substantiiveista (→) *pilvi* ja (→) *pilari* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät myös sanaliittona.

► VKS 2021 *pilven+pilari*.

pilvi *s.* 'pilvi' | (1544) 73 esiintymää, myös Westh

- [A-I-207-[PS-104:3]] Sine menet **piluise** / ninquin Rattan pälle / ia kieut Twlden sijpein pälle /
- [A-II-314-[AP-1:9]] Ja quin hen nämet sanonut oli / nin hen heiden nähdens ylesotettin / ia yxi **Pilui** ylesuei henen heiden silmeins edest.
- [A-III-321-[PS-77:18]] Ne paxut **Piluuet** vloswodhit wette / Ne **Piluuet** iylisit ia ne Noolet lensit siihen secaa.

Sanalla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se kuuluu suomalais-ugrilaiseen perintösanastoon.

► SKES 1962 *pilvi*; UEW 1988 381; SSA 1995 *pilvi*; EES 2012 *pilv*; NES 2020 *pilvi*; VKS 2021 *pilvi*.

pimentää *v.* 'pimentyä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-685-[ILM-8:12]] Ja se nelies Engeli Basunalla soitti / ia colmas osa Auringoisesta löötin / ia colmas osa Cuusta / Ja colmas osa Techdeiste / nin ette colmas osa heiste **pimensi** / ia colmas osa peiueste ei walgaisnut / Ja öste samalmoto.

Johdos samasta vartalosta, joka sisältyy adjektiiviin (→) *pimeä*. Sanaa ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä.

► VKS 2021 *pimentää*.

pimestyä v. 'pimetä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-686-[ILM-9:2]] Ja *hen* auasi sywuydhen Caiuon / ia Caiuon Sauw yleskeui / ninquin swren wghnin Sauw / ia Auringoinen **pimestui** ia Tuuli sijte Caiuon Sauusta.

Johdos samasta vartalosta, joka sisältyy adjektiiviin (→) *pimeä*. Sanaa ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä.

► VKS 2021 *pimestyä*.

***pimetä**

Verbi ei esiinny tämän asuisena Agricolan kielessä (→ *pimitä*).

► Jussila 1998 *pimetä*; VKS 2021 *pimetä*.

pimeys s. 'pimeys, valottomuus, synkkyys, pahuus, pahat voimat, kadotus' (myös kuv.) (1544) 135 esiintymää, myös Westh

- [A-I-208-[PS-104:20]] Sine teedh **pimeydhen** / ette Öö tule / henesse kaiki pedhot lykyweluet.
- [A-I-345] O HERRA sowitta sinun Corwas meiden rucouxin pein / ia meidhen Mielen **pimeys** yleswalase / sinun etzitoxes armolla
- [A-I-390] Ja ettes mös meite sijrsit / **pimeydhen** wallasta / sinun rackalisen poias Jesusen Christusen / meiden lunastaijan waldakundan
- [A-II-449-[ROM-13:12]] Se Öö ombi edesmennyt / ia Peiue on lehestullut. Senteden poisheittekem me **Pimeydhen** Töödh / ia puettacam meiden nijlle walkeudhen Sotaaseilla.
- [A-II-614-[2PT-2:4]] Sille ios Jumala nijte Engelite / iotca syndi teit ei ole armahtanut / Waan ombi heite **pimeyden** cahleilla Heluettijn söxenyt
- [A-III-273-R] Lohikermeyn se on / Ne myrkyliset Tyrannit ia wekiuallaiset. Waan **Pimeys** se on / Onnettomus.

Johdos samasta vartalosta, joka sisältyy adjektiiviin (→) *pimeä*.

► VKS 2021 *pimeys*.

pimeyttä v. 'pimentää, tehdä pimeäksi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-366-[PS-105:28]] Hen annoi Pimeydhen tulla / ia sen **pimeytti** / Ja ei olluet he henen Sanoillens cwlemattomat.

Johdos joko adjektiivista *pimeä* (→ *pimiä*) tai substantiivista (→) *pimeys*.

► VKS 2021 *pimeyttä*.

pimeä → **pimiä**

pimittää v. 'pimittää, pimentää, hämärtää, himmentää' (myös kuv.) | (1544) 8 esiintymää

- [A-III-657-[AM-8:9]] Sille aialla sanopi HERRA Jumala / tadhon mine Auringon Polipeiuest alaslaskia / ia Man kircalla peiuelle **pimittemen**
- [A-I-398] tehenasti hen on monilla Toimituxilla **pimitetty** / ioca quitengi on itzestens yxi walkia ia kircas Paiste
- [A-I-653] Senpälle ettes hemmennaijsit caikein wärein opettaijain kielet / iotca ychtenuannonunna rakendauat sen Jumalattoman Babilonian tornin / Jotca sinun cunnias pyteuet **pimitte** / cosca he omansa tachtouat ylescorgotta
- [A-III-568-[VLT-2:1]] QUinga HERRA ombi wihoisans sen Tytteren Zionin **pimittenyt**?

Johdos adjektiivista (→) *pimiä*.

► VKS 2021 *pimittää*.

pimitä v. 'tulla pimeä, pimentyä, hämärtyä' (myös kuv.)

(1544) 9 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-138-[JER-13:16]] Andacat Herralle teiden Jumalale Cunnia / ennen quin **pimijepi** ia ennen quin teidhen ialgane louckauat itzens hämărăin worijn
- [A-II-238-[LK-23:44]] Ja se oli lehes cwdes hetki / Ja Pimeys tuli caiken maan päle haman ydexenden hetken asti / Ja Auringo **pimisi**.
- [A-I-647] Ele salli sinun cuuas minussa **pimitä** / cosca se sinulda warieldan / nijn hen aijna ialona pysy
- [A-II-583-[1TIM-6:4]] hen ombi **piminnyt** / ia ei miten taidha.
- [A-II-583-R] **Piminnyt** Se on / He ombi wajjonut henen aijatoxisans / ia ei kesten lucu pidhe.

Johdos adjektiivista (→) *pimiä*.

► VKS 2021 *pimetä*¹.

pim|ä, -eä s. ja a. 'pimeä, hämärä, epäselvä, vaikeaselkoinen, sokea' (myös kuv.)

(1544) 57 esiintymää

- [A-I-278-[PS-35:6]] Heiden Tieens olcon **pimije** / ia lipijewe / Ja HERRAN Engeli adhistakon heite.
- [A-II-203-[LK-12:3]] Senteden mite te **pimeis** sanoitta ne walkeudes cwllaan
- [A-I-120-[JOEL-2:2]] **Pime** päijue musta päijue / ia Sumuinen päiue / ia vtuiuen päijue / Ninquin Amunkoijttaus lewittä henens ylitze woorten ijancaikisehen aijkaan.
- [A-II-283-[JH-12:36]] Joca **pimies** waelda / ei hen tiedhe cuhunga hen mene.
- [A-II-202-[LK-11:34]] Silme ombi Rumin Kyntele / Coska sis sinun silmes olis yxikertainen / nin sinun coko Rumis tulepi walkiaxi. Mutta ios se paha olis / nin mös sinun Rumis ombi **pimije**.
- [A-III-728] Nyt / ette henelle olit sangen syuet / salaat ia **Pimiet** Näghyt (iotca lehes Danielin Näghöin caltaiset ouat) ilmoitetydh.

- [A-III-308-[PS-69:25]] Tulcon heiden Silmens **pimiexi** / ettei he näkisi

Sanalla on vastineita kautta uralilaisen kielikunnan. Se kuuluu ikivanhaan perintö-sanastoon. Sanan vartaloa on varsinaisesti *pime-*, mutta tähän näyttää jo kanta-uralilaisena aikana liittyneen johdin **-tä*.

► SKES 1962 *pimeä*; UEW 1988 381–382; SSA 1995 *pimeä*; EES 2012 *pime*; NES 2020 *pimeä*; VKS 2021 *pimeä*.

pingottaa v. 'pingottaa, jännittää kireälle' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-374] Sijtte ristin pälle sine **pingotettin** / Kedhes ia Jalgas nauiloilla lewistettin
- [A-III-693] Quin keysi enemini **pingotetaan** / nin se pikemin katkepi.

Verbi on johdos *pinke*-tyyppisestä vartalosta, jolla on vastineita useissa lähisukukielissä ja muutamissa etäsukukielissä. Se kuuluu vanhaan perintösanastoon.

► SKES 1962 *pingottaa*; UEW 1988 731; SSA 1995 *pingottaa*; EES 2012 *pinge*; VKS 2021 *pingottaa*.

pingotus s. 'jännittäminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-388] sinun pyhes ymberileickamises / weren higotuxes / witzauxes / crunamises / sinun caikein pyhimbein iäsendes **pingotuxes**

Johdos verbistä (→) *pingottaa*.

► VKS 2021 *pingotus*.

pinnehtyä v. 'nääntyä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-232-[2SM-22:46]] Ne mwcalaijset lapset **pinnehdhuijt** / ia lieuittelit heidens siteistä.

Verbi on todennäköisesti johdos 'pulaa, tiukkaa paikkaa' merkitsevästä sanasta *pinne* (olla *pinteessä* tms.), jonka alkuperä on epäselvä. Sanalle on esitetty vastineita eräistä etäsukukielistä, mutta sekä rakenneseikat että vastineiden puuttuminen lähisukukielistä tekevät rinnastuksen äärimmäisen epävarmaksi. Suomen *pinne* on haluttu yhdistää myös ruotsalaisperäiseen *pinnata*-verbiin, joka merkitsee naulaa-malla pingottamista tai kiristämistä, mutta tämä yhdistelmä on epätodennäköinen, koska *pinnata*-verbissä (< ruotsin *pinna*) ei koskaan ole ollut sanansisäistä *-nt*-yh-tymää. Äänteellisesti paremman ja semanttisesti mahdollisen lähtökohdan tarjoaisi se germaanisten kielten sanue, johon kuuluvat ruotsin verbi *binda* 'sitoa' ja siitä johdettu *binde* 'side' sekä saksan vastaavat sanat. Tällöin myös *pinne*-sanan alkuperäinen merkitys olisi 'side' ja sen johdos *pinnehtyä* merkitsisi alkuaan sidotuksi joutumista.

► Hakulinen 1935 195; SAOB 1953 *pinna*, *pinne*; SKES 1962 *pinnata*¹, **pinne*; SSA 1995 *pinne*; VKS 2021 *pinnehtua*.

pintua → piintua

pio → ohra pio

pippur|a, -i s. 'mustapippuri' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-7] Telle kwlla sömen pite. (ninquin Almasar sano) Ingfäria / **Pippuroijta** / Caligot / ia Nelike.
- [A-I-25] Joo winan wtista / sille se percka rumin / Nijn mös wohen ia lammasten reska / Jomas olcohon **pipurita** ia neglike.

Sana on lainaa muinaisruotsin sanasta *pipar*, *piper*, *pipper*, jota nykyruotsissa vastaa *peppar*. Ruotsin sana juontuu latinan kautta kreikasta, ja kreikan *péperi* on peräisin sanskritin sanasta *pippalī*, joka tarkoittaa marjaa tai pippurin luumarjaa. Pippuria kasvaa luonnonvaraisena Etelä-Intian länsiosassa Malabarin rannikolla ja läheisten vuorten rinteillä, ja nämä seudut ovat myös pippurin vanhinta viljelyaluetta.

► Streng 1915 156; SAOB 1952 *peppar*; Kluge & Mitzka 1960 *Pfeffer*; SKES 1962 *pippuri*; SSA 1995 *pippuri*; Rousi 1997 324–328; Häkkinen & Lempiäinen 2011 103–105; NES 2020 *pippuri*; VKS 2021 *pippuri*.

pirskuminen s. 'pirskuminen, roiskuminen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-601-[1PT-1:2]] Nijlle wloswalituille Oudhoille haiolla asuuaisille Potos / Galatias / Cappadotias / Asias ia Bithynias / Isen Jumalan Aiuotuxen ielkin / sen Hengen pyhitoxen cautta / Culiaisudhexi ia Jesusen Christusen Weren **pirskumisexi**

Verbistä *pirskua* johdettu substantiivi. Verbillä on vastine karjalassa. Se on äänneellisesti motivoitu sana, joka kuvaa nesteen tihkumista tai räiskymistä. Verbi ei esiinny Agricolan kielessä.

► SKES 1962 *pirskua*; SSA 1995 *piristä*¹; VKS 2021 *pirskua*.

piru s. 'piru, paholainen, sielunvihollinen' | (1544) 16 esiintymää

- [A-I-95] Mutta rucoele Christust aijna ia Jalcas ala **Piru** paijna
- [A-I-400] catzo nijnnen sijeluhin pein / iotca **pirun** petoxella / ouat wietellut / ette caiki pacanat eriseurat / epewscioijset / Juttahat / **pirun** riwamat / ja iocahainen willittu ja exynyt / machtaisit pyhen ychteitzen / ia Apostolin seurakunnan / ja sinun totudhes wacudhen tyge palata
- [A-I-679] ia mös annaijsit / ette öö olis minulle hupa ia onnelinen / sinun ketkeis pudhas / sinun szoijelles öölisten **piruuen** quieduxista irstas / ja rauhalinen
- [A-II-46-[MT-9:32]] Catzo / nin he toit mycken ia **Pirulda** riwatun Inhimisen henen eteens.
- [A-III-583-R] Teme Sömine Merkitze / nijste Epeiუმalten Palueluxist / quin he hijsis / Pyhis Metzis / Cuckulois ia Wortein päle wffrasit Eleimit / tapoit ia söt **Pirun** Cunniaxi / ia sen totisen Jumalan Pilcaxi.

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Sitä on vanhastaan arveltu venäläiseksi lainaksi, ja se on yhdistetty slaavien pakanallisen ukkosenjumalan nimeen *perun*. Toinen, joskin äännehistoriallisesti heikompi selitys on se, että *piru* olisi balttilaisperäisen (→) *perkele*-sanan variantti. Sekä äänteellisesti että semanttisesti epäuskottavalta näyttää myös se vaihtoehto, että *piru* olisi omaperäinen johdos ja kuuluisi etymologisesti samaan sanueeseen kuin (→) *piiri* ja (→) *piirtää*. Myös germaanisista lainaselityksiä on ehdotettu, mutta heikoin perustein.

► Ahlqvist 1871 216; Thomsen 1890 207; SKES 1962 *piru*; Plöger 1973 32; SSA 1995 *piru*; LÄGLOS 2012 *piru*; Junttila 2015 118; NES 2020 *piru*; VKS 2021 *piru*.

pirulainen s. 'pirun seuraaja, pirun joukkoihin kuuluva' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-254] ne / quin noutat Pirun ielghiet Pilkaijat / ja **Pirulajiset**. Turilat / ja Welhot naijset. Ylencatzouat / Herran Sana.

Johdos substantiivista (→) *piru*.

► VKS 2021 *pirulainen*.

pirulinen s. 'pirun seuraaja, pirun joukkoihin kuuluva' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-734] Jesusen Chrstusen cautta / ioca mös itze / cosca hen mailmasa eli / cutzuttin **pirulisexi** / Samaritanusexi / winan ioomarixi / ja Canssan wiettelijexi
- [A-II-351-[AP-13:00]] Nin quin nyt ne Lumoiat / Luitziat / Wimmiziet / Welhot ia **Piruliset** / Ristin merkin / ia pyhie Sanoia ia mwdh taikoxet prucauat.

Johdos substantiivista (→) *piru*.

► VKS 2021 *pirullinen*.

pirultariivata v. 'olla pirun riivaama' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-55-[MT-12:22]] Silloin edestootijn henen tygens yxi ioca **piruldariwattin** / sockia ia myckä / ia hen paransi henen

Verbistä (→) *riivata* ja siihen liittyvästä ablatiiviagentista muodostettu yhdysverbi. Samat osat esiintyvät myös sanaliittona.

pirultariivattu a. 'pirun riivaama' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-30-[MT-4:24]] Ja he toiijt henen tygens caikinaijset saijrat / moninaisista taudheista ia kiwuista kiewretudh / ia ne **piruldariuatut** / ia Cuuntaudhilliset / ia haluatut.

Yhdysverbin (→) *pirultariivata* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina. Se voidaan tulkita sekä substantiiviksi että adjektiiviksi.

pirunluoma s. 'pirun luomus, pirun luoma olento' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-689-[ILM-9:20]] Ja mwdh Inhimiset / iotca eiuet ole tapetut neille witzauxilla / eike Paranosta tehnyet heidhen Kättens Töiste / etteiuet he cumartanuet **Pirunloomia** / ia Cullasia / Hopiaisia / Waskisia / Kiuisie ia puisia Epeiumaloita

Verbin (→) *luoda* agenttipartisiipista ja siihen liittyvästä genetiivimuotoisesta agentista *pirun* (→ *piru*) muodostettu yhdyssana, jota ei tunneta muusta vanhasta kirjakiielestä. Agenttipartisiipin tyypiset muodot ovat Agricolan kielessä äärimmäisen harvinaisia, tavallisempaa rakennetyyppejä edustaa (→) *pirultariivattu*.

► Itkonen-Kaila Vir. 1992 140–142; VKS 2021 *pirun+luoma*.

pisara s. 'pisara, tippa' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-108-[5MS-32:2]] Minun oppin tiwckukan ninquin sadhe / ia minun puhein wootakan ninquin caste. Ninquin Sadhe rohon pällen / ia ninquin **pisarat** yrttien pällen.
- [A-III-292] cussa iocu waan ydhen Weren **pisaran** Costoxi anois / sielle hen saa nin palion / ette hen sijnä itzens siselkylpeis ia pesis.

Sanalla on vastineita useimmissa lähisukukielissä. Se on rakenteeltaan johdos, ja sen vartalolle on esitetty vastine ersämordvasta. Sanavartaloa on arveltu sävyltään deskriptiiviseksi. Agricolalla *pisara* esiintyy myös perusosana yhdyssanaksi luokiteltavassa sanaliitossa (→) *veri pisara*.

► SKES 1962 *pisara*; UEW 1988 732; SSA 1995 *pisara*; EES 2012 *pisar*; NES 2020 *pisara*; VKS 2021 *pisara*.

pin → **pitkä**

piskainen a. 'pienen pieni, piskuinen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-821] He waijuauat / adhistauat / pinauat / iyrseuet / esteuet / sekoijttauat / ja sortauat sen sinun Waldakunnas **piskaijsen** lauman.

Epäsäännöllinen, hypokoristinen johdos adjektiivista (→) *pieni*. Samantapaisia johdoksia on myös useissa lähisukukielissä.

► SKES 1962 *pisku*; SSA 1995 *piskuinen*; VKS 2021 *piskainen*.

pisku|inen, -nen s. ja a. 'piskuinen, pienen pieni, pienokainen' | (1544) 10 esiintymää

- [A-II-662-[JAK-3:5]] Nin mös Kieli ombi yxi **piskuinen** Jäsen / ia swret cappalet wlostoimitta.
- [A-III-325-R] Turilat) Ouat politain Mateleuaiset ia Maaliset **piskuiset** Eleimet / Ninquin / Hijret / Rotat / Myret / Siseliskot / Mwrahauset / ia mwdh pahat / heijudh madhot.

- [A-III-570-[VLT-5:13]] Minun maxani ouat vloswodhatetut Maan päle / minun Canssani Tytteren ylitze / Coska Nisurit ia ne **Piskuiset** Caupungin Cadhuilla nändyit.
- [A-I-177-[VLT-5:13]] Ne Noricaijset piti myllykiue wetämen / Ja ne **piskuset** puijta candaijsanssa piti combastuman /

Epäsäännöllinen, hypokoristinen johdos adjektiivista (→) *pieni*. Samantapaisia johdoksia on myös useissa lähisukukielissä.

► SKES 1962 *pisku*; SSA 1995 *piskuinen*; VKS 2021 *piskuinen*.

piskurainen s. ja a. 'piskuinen, pienen pieni, pienokainen' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-205-[LK-12:32]] ELE Pelke **piskurainen** Lauma / Sille ette teiden Isen hyue tachto ombi andaman teille waldakunda
- [A-III-571-[VLT-2:19]] Ylesnosta sinun kätes henen poleens / sinun **piskuraistes** Sieluin teden / iotca Nelghieste nändyneet ouat / iocaitzen Catuin nurkissa.

Epäsäännöllinen, hypokoristinen johdos adjektiivista (→) *pieni*. Johdoksesta ei vanhassa kirjakeielessä tunneta Agricolan lisäksi muita esiintymiä. Samantapaisia johdoksia on myös useissa lähisukukielissä.

► SKES 1962 *pisku*; SSA 1995 *piskuinen*.

pisoi v. 'kastaa, pirsrotttaa, tahrata' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-616] He wlconaijsesta **pisoijuat** / mutta sine caswamisen annat.
- [A-II-474-[1KOR-8:7]] Ja ette heiden Omatundons ombi heicko / nin hen sen cautta **pisoitahan**.

Johdos samasta vartalosta, joka sisältyy substantiiviin (→) *pisara*. Samantapaisia verbejä on lounais- ja hämäläismurteiden lisäksi myös karjalassa.

► SKES 1962 *pisara*; SSA 1995 *pisara*; VKS 2021 *pisota*.

pisoi v. 'pirskottaa, kastella' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-752] sen wanhan Inhimisen edheste wsi meillen saatha / ia wdheella hengelle lahijoihta / taiualisen Armon Casteilla / ia hengelisille wesille **pisoihta** / ia casta

Johdos samasta vartalosta, joka sisältyy substantiiviin (→) *pisara*. Johdoksesta ei vanhassa kirjakeielessä tunneta muita esiintymiä. Samantapaisia verbejä on lounais- ja hämäläismurteiden lisäksi myös karjalassa.

► SKES 1962 *pisara*; SSA 1995 *pisara*; VKS 2021 *pisoihtaa*.

pispa → **piispa**

pistellä v. 'pistellä' | (1544) 2 esiintymää, myös Westh

- [A-I-365] Henen päens **pisteldin** Oriantappurin Crunull / Ristin hen candoij olgalans / sinne cussa pinattin

Johdos verbistä (→) *pistää*.

► VKS 2021 *pistellä*.

pistin s. 'paalu, seiväs' (kuv.) | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-516-[2KOR-12:7]] Ombi minulle annettu yxi **Pistin** Lihan lepitze / nimitten / se Perkelen engeli ioca minua piti Rusicoitzeman
- [A-II-516-R] **Pistin**) Ei teme ole Lihan campaus irtauxijn / waan iocu swri packo ia cauhistos Perkelelde / sille ette **Pistin** cutzutan / iossa pahointekiet pijnatan mestatan / hirteten ia naulitan

Johdos verbistä (→) *pistää*. Vastaavassa tekstinkohdassa on saksassa *Pfahl* ja ruot-sissa *påle*. *Pistää*-verbin johdoksilla on seipään merkitys sekä suomen murteissa että eräissä lähisukukielissä.

► VKS 2021 *pistin*.

pisty s. 'kappale, kimpale' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-735-[SAK-5:8]] Ja hen sanoï / Se ombi see Jumalatoïn Oppi. Ja hen heitti sen Mitan keskelle / Ja laski sen Siantinan **Pistyn** ylhelle sen Mitan aucon päle.

Johdos verbistä (→) *pistää*. Vastaavia johdoksia on laajasti sekä suomen murteissa että lähisukukielissä.

► SKES 1962 *pysty*; SSA 1995 *pysty*.

pistyä v. 'pystyä, vaikuttaa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-489-[JES-43:2]] Ja ios sine Tulehen keut / eipe sinun palaman pidhe / ia Lieckiön ei pidhe sinuhun **pistymen**.

Johdos verbistä (→) *pistää*.

pistättää v. 'pystyttää, kiinnittää' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-698] Mutta sentedhen mine pysyn / sille etten mine itzeni pälle / mutta sinun aijnohan olen toijuoni ialghat **pistettenyt**

Johdos verbistä (→) *pistää*. Johdoksesta ei vanhassa kirjakielessä tunneta muita esiintymiä.

► VKS 2021 *pistättää*.

pistää v. 'pistää, lävistää; työntää, panna; pysyä, kestää; pysäyttää, vaientaa' (1544) 32 esiintymää, myös UpsE

- [A-III-651-[AM-5:19]] *quin iocu tulis iongun Honen sisel / ia kätens Seinen pein callistais / ia Kärmehele **pisteteisijn**.*
- [A-II-304-[JH-19:37]] *Ja taas toinen Kirioitus sanopi / He szauat nädhä iohonga he ouat **pisteneet**.*
- [A-II-101-[MT-26:52]] *Nin Jesus sanoi henelle / **Piste** sinun Mieckas sialens / Sille caiki iotca Mieckaan rupeuat ne mieckalla hucatan.*
- [A-II-306-[JH-20:25]] *Mutta hen sanoi heille / Ellei mine näe henen Käsizens Naulain reiki / ia **piste** minun Sormeni Naulain sijaan / ia laske minun Käteni henen Kylkeens / em mine vsko.*
- [A-I-817] *tesse syndijen rapacos / ia rooppas / nijn monein tuskain seas / emme me wojj ilman sinun leijuetes **pistä** ia pysy.*
- [A-II-477-R] *Sen teden elken yxiken toinen toistansa ylencatzoco / echke quinga Wäkeue eli quinga Heicko hen on / Sille ei hen tiede quingacauuan se henelle **pistepi**.*
- [A-I-735-[PS-30:13]] *ette minun ilon sinua iulghistaijs / ja em mine **pisteteijs**.*

Verbillä on etymologisia vastineita lähisukukielistä volgalaiskieliin asti. Se on johdos *pise*-tyyppisestä vartalosta, jota nykysuomessa edustaa mm. (→) *pysyä*. Agricolalla *pistää* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *läpitsepistää*.

► SKES 1962 *pistää*; UEW 1988 733; SSA 1995 *pistää*; NES 2020 *pistää*; VKS 2021 *pistää*.

pisyä v. 'pysyä, kestää' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-443] *anna armoijas / ette me heiden opetuxens tyken / wahwasta **pijsysim***
- [A-III-249-[PS-29:10]] *HERRA istupi tekemen luodhetta / ia se HERRA Kuningana **pisy** ijancaikisesta.*

Johdos vartalosta *pise*-, joka on perustana myös verbeissä (→) *pistää* ja (→) *pysyä*.

pisäitä v. 'pysähtyä, kasaantua' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-440-[2MS-15:8]] *Ja sinun Twlispäs cautta / ylesannoit wedhet heidhens / ia wirtauaiset wedhet **piseinyt***

Johdos vartalosta *pise*-, joka on perustana myös verbeissä (→) *pisyä*, (→) *pistää* ja (→) *pysyä*. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *pisääntyä*.

pisääntyä v. 'pysähtyä, kasaantua' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-186-[2MS-15:8]] *Ja sinun tuulispäses / ylesannoit wedhet heidhens / ia wirtawaijset wedhet cokon **pisänyit***

Johdos vartalosta *pise*-, joka on perustana myös verbeissä (→) *pisyä*, (→) *pistää* ja (→) *pysyä*. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *pisäitä*.

piti → **niinpiti**

pititellä → **pidätellä**

pitkin *adv.* 'pitkin, ympäriinsä, kaikkialla' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-209] JUMALAN Armon ia Rauhan / **pitkin** / ymberi / less / ia caucan.

Adjektiivin (→) *pitkä* monikollinen instruktiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

► VKS 2021 *pitkin*.

pitkä *a.* 'pitkä' | (1544) 38 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-27] Lyhyd on päiue / ia öö on **pitke**.
- [A-II-671-[ILM-1:14]] ninen cullaisten Kyntilialcain keskelle yden Inhimisen Poian modhoisen / watetun **pitkelle** Hamella / ia wötettyn ymberins Rinnan cullaisella Wöelle.
- [A-III-22] Pangaan sitte Ylke Sormuxen Morsiamen käteen / ensin Lehimeisehen sormeen / nin **Pisimbeen** / ia sitte nimetos sormehen / ia siehen iekeen

Sanalla on tarkkoja etymologisia vastineita kautta itämerensuomen. Sana on aikoi-naan rinnastettu unkarin verbiin *feszít*, 'jännittää, ojentaa', mutta tämä on tuskin mahdollista äänteellisten ja semanttisten erojen vuoksi. Todennäköisempää onkin, että itämerensuomen *pitkä* on johdos vanhemmasta *pite*-tyyppisestä vartalosta, jonka toinen johdos on mm. suomen *pidentää*. Myös vertailumuodot *pidempi* ja *pisin* edellyttävät tämántapaista vartaloa. Itämerensuomen sanavartalolle on esitetty korkeaa tai pitkää merkitseviä vastineita ugrilais- ja samojedikielistä, joten se näyttää olevan ikivanhaa perua.

► SKES 1962 *pitkä*; Janhunen 1981 SUSÄ 779 7, 20–21; UEW 1988 377–378; SSA 1995 *pitkä*; NES 2020 *pitkä*; VKS 2021 *pitkä*.

pitkähän *adv.* 'hitaasti' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-5] LUe sis (hyue cunnialinen Pappi) seke nemet sanat pyheste Castesta / ette caiki mwdh aijallans / hyuesti / selkiest ia **pitkehen**

Adjektiivin (→) *pitkä* illatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Muodosta esiintyy toisessa merkityksessä myös toinen murrevariantti (→) *pitkään*.

► VKS 2021 *pitkään*.

pitkä ijäinen *a.* 'pitkäikäinen' | (1549) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-III-26] Ette hen mactais olla racas quin Rachel henen miehense / toimelinen quin Rebecka / **pitke ijelinen** ia wskolinen quin Sara.

Adjektiivin (→) *pitkä* ja substantiivin (→) *ikä* muodostamasta sanaliitosta johdettu, sanaliitoksi kirjoitettu yhdysadjektiivi, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *pitkä+iällinen*.

pitkä|inen, -nen s. 'ukkonen, ukonilma' | (1544) 32 esiintymää

- [A-I-114-[5MS-32:41]] Cosca mine hijon ninquin **pitkesen** Leijmauxen minun Mieckan / ia minun käten rangastoxen rupepi.
- [A-I-812] Wariele meite herra wedhen ja tulen hädheste / **Pitkeisen** walkiasta ia rackeista.
- [A-II-698-[ILM-14:2]] Ja mine cwlin Änen Taiuasta / ninquin palioin Wettein Änen / ia ninquin swren **Pitkeisen** Änen.

Johdos adjektiivista (→) *pitkä*.

► VKS 2021 *pitkäinen*.

pitkäisentuli s. 'salama' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-108-[MT-28:3]] Nin hen oli nähde quin **pitkeisentuli** / ia henen waattens walkia ninquin Lumi.

Substantiiveista (→) *pitkäinen* ja (→) *tuli* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät myös sanaliittona.

pitkältä *adv.* 'pitkälti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-362-[AP-17:26]] Ja ombi tehnyt / ette ydhest Werest caiki Inhimisten Sikiet / päle caiken Maanpijrin asuisit / Ja edesmäräsi aiwotudh aijat / ia asetti raijat quinga **pitkelde** ia auaralda heiden asuman piti

Adjektiivin (→) *pitkä* ablatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

► VKS 2021 *pitkältä*.

pitkämielinen *a.* 'pitkämielinen, kärsivällinen' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-61-[lis.2AK-o:7]] Sille sine olet caikeincorckia Herra Jumala maan pälle / **pitkemielinen** / ia palion laupias / ja catuuaijnen Inhimisten pahudhen pälle
- [A-I-499] Ja ette me olisima mös caiken kersemisen ia remulisen **pitkemielisen** odhotuxen cautta / caikisa kiusauxisa / wastoinkieumises / ia waijuas harniskatut

Adjektiivin (→) *pitkä* ja substantiivin (→) *mieli* muodostamasta sanaliitosta johdettu adjektiivi.

► VKS 2021 *pitkä+mielinen*.

pitkämielisyys s. 'pitkämielisyy, kärsivällisyys' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-647] Anna minulle / ninquin sine heille annoit / lakeus / siweys / kerssimys / laupius / kiöuhyys / **pitkemielisys** / sydhenen catumus / idkun kynelet
- [A-II-423-[ROM-2:00]] **Pitkemielisus**) se on yxi auwu / ette iocu hitahast wihastu / ia nuchtele wärytte.

Yhdysadjektiivista (→) *pitkämielinen* johdettu substantiivi.

► VKS 2021 *pitkä+mielisyy*s.

pitkänen → **pitkäinen**

pitkä perjantai s. 'pitkäperjantai' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-872] Rucouxet alkauat **pitke periantain** pälle sijtte Collectat ieristens seijsouat.

Adjektiivista (→) *pitkä* ja (→) *perjantai* muodostuva sanaliitto, joka voidaan semanttisin ja rakenteellisin perustein tulkita luontaiseksi yhdyssanaksi. Samat osat esiintyvät Agricolalla myös normaalisti taipuvana sanaliittona, joka ei ole kiteytynyt yhdyssanaksi tai yhdyssanamaiseksi rakenteeksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2021 *pitkä+perjantai*.

pitkästi adv. 'pitkästi, laajasti, monisanaisesti' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-6] Se **pitkesti** kirioitta sen / ioca monda Christusen Töte / ia Sanoia kirioittapi / Ninquin ne nelie Euangelista tekeuet.

Johdos adjektiivista (→) *pitkä*.

► VKS 2021 *pitkästi*.

pitkään adv. 'pitkään, pitkästi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-411-[PS-129:3]] Ne Kyndeiet ouat minun Selkeni päle kyndenyet / Ja heiden Wacons **pitkeen** wetenyet.

Adjektiivin (→) *pitkä* illatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Muodosta esiintyy toisessa merkityksessä myös toinen murrevariantti (→) *pitkähän*.

► VKS 2021 *pitkään*.

pito → **sisälläpito**, **vieraspito**

pituus s. ja a. 'pituus, kesto; pituinen' | (1544) 15 esiintymää

- {A-I-38} Teme Taulu osottapi Aijastaijas / mwtamisa päiuisä mille hetkelle Auringo nouse eli coiijta / taicka laskehen / Nijn mös päijuein ia Ödhen **pituu**et.

- [A-II-260] Stadium eli Wacomitta ombi yxi Lauius / iossa on cwsī sata kengen **pitutta** / Eli Sata ia wisicōlmattakymende Askelta.
- [A-III-571-[VLT-2:20]] Pitekō mōs waimotki heiden Rumins Hedelmet sōmen / nekin noorimmat Lapsucaiset / tuskal waaxan **pituet?**

Johdos samasta vartalosta, josta on muodostettu adjektiivi (→) *pitkä*. Agricolalla *pituus* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *kengänpituus*.

► Hakulinen 1979 187; VKS 2021 *pituus*.

pitäjäs s. ’pitäjä (hallintoyksikkö)’ | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-592] Ensin hen opetta / mingemotoisen Miehen Pispan eli **Piteijehen** papin olla tule
- [A-III-29] **Piteiehen** asiast ia Sairasten eli Kipiedhen oppimisesta.

Johdos verbistä (→) *pitää*. *Pitäjä* tai *pitäjäs* on mahdollisesti jo esikristilliseltä ajalta juontuva veronkantoalueen nimitys. Pitäjän asukkaita yhdisti joukko yhteisiä velvollisuuksia, veronkantajien kestityksestä ja kulkuyhteyksistä huolehtiminen.

► Ahlqvist 1871 199; Vilkkuna Vir. 1951 267; SKES 1962 *pitäjä*; Vilkkuna 1964 31–39; SSA 1995 *pitäjä*; NES 2020 *pitäjä*.

pitäminen s. ’pitäminen, jonakin pitäminen, noudattaminen; sukupuolisessa kanssakäymisessä oleminen’ | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-708] Anna sinun auus armon cautta / ette me puchtas elemes / kieutyxes / ia menos / sinun keskydhes **pitemises** / madhaijsim sinun keltuata
- [A-I-517] hen wloscatzopi omahitzesta rackaudhestans – – nijnnen pälle iotca mailman edhes ialot ouat / ia callit heiden swren **pitemisens** tedhen
- [A-II-420-[ROM-1:27]] Samalmoto mōs Miehet ouat ylenandanuet sen waimoin loonolisen **pitemisen** / ia ouat toinen toisens polen palaneet heiden himoisansa

Johdos verbistä (→) *pitää*. Roomalaiskirjeen esimerkissä ”waimoin loonolinen piteminen” viittaa normaaliin aviolliseen kanssakäymiseen.

► VKS 2021 *pitäminen*.

pitämys s. ’pitäminen, noudattaminen’ | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-50-[MT-10:00]] Raha pitemen) Teme **pitemys** on ninquin Mammonin Ahneus / ioca sydhemelle Rickaudhest rippupi / ia site murechtipi / Joca sarnan wirgan estepi.
- [A-II-471-[IKOR-7:19]] Ymberileickaus ei miten ole / ia Esinachka ei ole miten / wan Jumala Keskyden **pitemys**.

Johdos verbistä (→) *pitää*.

► VKS 2021 *pitämys*.

pitäväinen s. ja a. 'pitävä, kestävä; pidättelevä; pitäjä, noudattaja' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-106] Ja mine tieden / ette sine waca olet / ia sinun Lupauxes **piteweiñnen**.
- [A-II-682-[ILM-7:1]] JA senielken näin mine nelie Engelite seisouan nelien Maanculmain päle / **piteueiste** ne nelie Maa Twlet / ettei Twlen pitenyt puhaltaman Maan päle
- [A-III-782] Moninaiset Siughnauzet annetan Lain **piteueisille** / ia Kirous ylitzekieumerille.

Verbin (→) *pitää* partisiippimuodosta johdettu nomini.

➤ VKS 2021 *pitävä*.

pitää v. 'pitää (kiinni, paikallaan, käsissään tms.); säilyttää, noudattaa; järjestää, käyttää, toimittaa; pitää jonakin; kestää; pitää, täytyä; olla määrä'; lisäksi kielio pillista käyttöä futuurin apuverbinä | (1543) 4935 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-II-479-[IKOR-11:4]] Jocainen Mies quin rucoele eli Prophetera / ia **pitepi** iotakin Pääns päle / se häweise Päänse.
- [A-III-59] Kylle hen sanans ia Lupauxens wahuana **pitepi** / ninquin hen itze mös Psalmisa sanopi
- [A-O-14-[MT-28:19]] opetaca caiki pacanat / ette he **piteuet** caiki mite mine olen teille keskenyt
- [A-II-624-[1JH-3:24]] Ja ioca henen Keskyms **pitepi** / se pysypi henesä / ia hen henesse.
- [A-I-372] Ectolisen **piti** opetuslastens cansa
- [A-III-201] Monicadhot vrguis leikitzit / pasunille soitit / Cymbelille cumisit / ia monet mwdd iloiset Juhlan menot **pidhit**.
- [A-II-104-[MT-27:7]] Nin he **pidhit** neuuo / ia ostit nijlle yhden Sawenualaian pellow / Pilagrimein Hautamisexi.
- [A-III-44] Nin **piteken** Pappi temen manauxen Canssalle / quin sijne tykene ombi / ios hen nin tacto
- [A-II-312] Juri nin mös tapactupi meiden Wiholisten / ette Jumala heite Hylkepi (quin hen io on Ruenuet) ette he henen Armons Christuses haluemaxi **piteuet** / quin Laki ia oma ansiotans.
- [A-I-6] Tamikwla [!]on xxxj. päiue / Öö **pite** xvj hetke. Päiue **pite** viij htke [!].
- [A-I-388] me kieuhet waijuaset Inhimiset / cutzuttam kijttemen sinun hywuyttes / epelucudhen hywein töidhen edheste / iohonga asian meidhen **piteis** aijna walmit olema
- [A-II-393-[AP-28:00]] Ne caxoiset cutzuttin Pacanoilda Castor ia Pollux ia **pidhit** ne puriechtiuaisten ia Hachximiesten Jumalana.
- [A-II-420-[ROM-1:27]] Miehet ouat Miesten cansa riettaudhen tehnet / Ja ouat saanet (ninquin **pitiki**) heiden exymisens palcan itzeheisensä.
- [A-II-5] Jumala sanoi / Minun pitepi ylesherettemen sinun Siemenes sinun ielkes / Sen **pite** minun Nimeni Honen rakendaman
- [A-I-111-[5MS-32:20]] Mine peitten minun Caswoni heiden edhestens / ia tahdon catzo mite heiden wimeist tapachtuman **pite**.

Verbillä on varmoja etymologisia vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se katsotaan vanhaan perintösanastoon kuuluvaksi sanaksi. Vanhassa kirjakielessä *pitää* on ollut poikkeuksellisen yleinen mm. siksi, että sitä on käytetty käännöstekstien germaanisten lähtökielten mukaisesti yksipersonaisena futuurin apuverbinä, jolla ei ole ollut varsinaista ominaismerkitystä. Samoin se on ollut yleinen modaalisenä apuverbinä välttämättömyyttä ja pakkoa ilmaisemassa. Agricolan kielessä (→) *täytyä* on ollut olennaisesti harvinaisempi kuin nykysuomessa. Agricolalla *pitää* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *edespitää*, *edessäpitää*, *kiinipitää*, *kohdalla(ns)pitää*, *koosapitää*, *lukuupitää*, *neuvoopitää*, *poispitää*, *pyhääpitää*, *sisälpitää*, *sotaapitää*, *talveepitää*, *tähdelläpitää*, *vaariapitää*, *yhtäpitää*, *ylespitää*, *ylöspitää*.

► Ikola 1949 163 alk.; SKES 1962 *pitää*; UEW 1988 386; SSA 1995 *pitää*; EES 2012 *pidama*; Elsayed 2018 erit. 16–17; NES 2020 *pitää*; Häkkinen 2022 165–166.

piukuttaa → ulospiukutettu

plakki *a.* 'kullanvaalea' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-681-[ILM-6:8]] Ja mine nein / ia catzo yxi **placki** Ori / ia ioca sen päle istui / sen Nimi oli Colema

Laina varhaisuusruotsin sanasta *black*, joka on samaa juurta kuin ranskan *blanc* ja italian *bianco*. Tämä tarkoittaa erityisesti hevosista puhuttaessa harvinaista, kullanvaaleata väriä, ns. palomino- tai isabella-väriä. Suomalaisessa kansankielessä tästä väristä on käytetty nimitystä *voikko*. *Plakki*-sanasta ei ole muita esiintymiä vanhassa kirjakielessä, mutta se tunnetaan länsimurteissa ja Vermlannin savossa. Myöhemmissä raamatunsuomennoksissa hevosen väriksi on ilmoitettu *hiirenkarvainen* tai *hallava*.

► SAOB 1912 *black*; Streng 1915 157; SKES 1962 *plakki*; VKS 2022 *plakki*.

planeeta *s.* 'planeetta' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-34] Yxi taulu iosta tutan kutka hetket ioku **Planeta** eli Otaua hallitzepe

Laina latinan sanasta *planēta*, joka puolestaan juontuu kreikan ilmauksesta *planētēs astēr* 'harhailija-tähti'. Suomen kirjakielessä *planeetta* on esiintynyt Agricolasta alkaen latinan mukaisessa asussa. Välillä on käytetty myös ruotsista lainattua muotoa *planeetti*, mutta 1900-luvun alkupuolella on palattu asuun *planeetta*.

► Streng 1915 157; Koukkunen 1990 *planeetta*; SSA 1995 *planeetta*; NES 2020 *planeetta*; VKS 2022 *planeetta*.

planttu *s.* 'taimi, kasvi' (myös kuv.) | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-213-[PS-144:12]] Ette meiden poiijat ylescasswaisit heiden Noorudhellans ninquin **plantudh** / Ja meiden Tytteret / ninquin Templin caunistetudh seijnet / ia quin Soladh.

- [A-III-591-[HES-34:29]] Ja mine tadhon heille ydhen kerskatun **Plantun** ylesherette / ettei heiden pidhe sillen Maasa Nelke kersimen

Laina ruotsin sanasta *planta*, joka suomenruotsin murteissa esiintyy myös asussa *plantto*. Ruotsin *planta* juontuu alkuaan latinan sanasta *planta* 'taimi', ja myös ruotsissa sana on merkinnyt tainta tai kasvia yleisesti. Suomen yleiskielessä sananalkuinen konsonanttiyhtymä on myöhemmin yksinkertaistunut, ja sanan merkitys on kaventunut tarkoittamaan tiettyä juuresta (*Brassica napus napo-brassica*). Suomesta *lanttu* on lainattu uudessa merkityksessään eräisiin lähisuku-kieliin.

► SKES 1958 *lanttu*; Grönholm 1988 121; SSA 1995 *lanttu*; Häkkinen & Lempiäinen 2011 24; NES 2020 *lanttu*; VKS 2022 *planttu*.

plati s. 'kirjan lehti' | (1544) 1 esiintymä, myös Westh (*bladi*)

- [A-I-871] Index / Registeri / eli Osotus / quin monda päcappalechta tesse Rucouskiriasa ouat ia cussa **Platis** cuki leutehen.

Sana on lainaa varhaisuusruotsin sanasta *blad*, joka voi tarkoittaa sekä kasvin että kirjan lehteä. Agricolan ainoan tekstiesiintymän lisäksi sana esiintyy useita kertoja kirjoihin liitetystä korjausluetteloissa.

► Streng 1915 157; VKS 2022 *pladi*.

pleiki a. 'kalpea' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-383] Langeneella änelle / **Pleikille** caswolla / mardahalla carwalla / kynelisille silmille / pörttynelle aijwolla / palawalla rackaudhella / hoocawaisella curckulla / ianoliselle halolla
- [A-III-690-[NAH-2:10]] ne Poluet horiuuat / caiki Landet wapiseuat / ia caiki posket **pleikixi** tuleuat / ninquin iocu Sauicrusi.

Laina varhaisuusruotsin sanasta *bleek*. Agricolan lisäksi sanasta ei tunneta muita esiintymiä vanhasta kirjakielestä, mutta siitä on esimerkkejä useista länsimurteista.

► Streng 1915 157–158; SKES 1962 *pleiki*; Grönholm 1988 123; SSA 1995 *pleiki*; VKS 2022 *pleiki*.

Pleiades *erisn*. 'Seulaset (tähtijoukko)' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-650-R] Otau(n) Jotca Grekit **Pleiades** / Latini Vergilias cutzuuat / in Signo Tauri / seitzemen tecte.

Kreikankielinen nimitys Härän tähdistössä sijaitsevalle avoimelle tähtijoukolle, josta paljain silmin katsottuna erottuu seitsemän muita kirkkaampaa tähteä. Kirjas kuvio on kautta aikojen herättänyt mielenkiintoa, ja sen seitsemään tähteen on liitetty paljon tarinoita. Agricola on lainannut nimityksen Lutherin lyhyestä reuna- huomautuksesta, mutta laajentanut selitystä jonkin hakuteoksen avulla. Agricolan reunahuomautuksen *otava* tarkoittaa tähtikuviota yleensä, ei Isoa karhua,

jota nykyään nimitetään *Otavaksi*. Plejadien suomenkielinen nimitys *Seulaset* on mainittu ensi kertaa vuoden 1642 Bibliassa.

► Jussila 1998; Heininen 2008 104.

plus|j, -u s. 'soihtu' | (1548) 2 esiintymää, myös UpsE

- [A-II-691-[ILM-11:4]] Neme ouat caxi Oliopuuta / ia caxi **Plusia** / seisouaiset Maan Jumalan Casuon edhese.
- [A-III-689-[NAH-2:4]] He walcuuat ninquin **plusut** / ia kieuet toinen toistans ohitzen / ninquin pitkeisen leimaus.

Laina myöhäismuinaisruotsin sanasta *blus*, jota nykyruotsissa vastaa *bloss*.

► Streng 1915 158; SAOB 1916 *bloss*; SKES 1962 *plusi*; SSA 1995 *plusi*; VKS 2022 *plusi*.

pläkki s. 'muste' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-499-[2KOR-3:3]] te oletta Christusen Lehetuskiria / Sarnawirghan cautta walmistettu / Ja ei **Pleckille** meille kirjoitetud / Waan eleuen Jumalan Hengelle
- [A-II-628-[2JH-1:12]] Olis minulla palion teille kirjoittamista / Mutta em mine tactonut breiuille ia **plekille** / waan mine toiuon tuleuani teiden tyghönne / ia tykönoleua teiden cansan puhuuani

Laina myöhäismuinaisruotsin sanasta *bläk*, jota nykyruotsissa vastaa *bläck*.

► Streng 1915 107; SKES 1958 *läkki*¹; SSA 1995 *läkki*¹; VKS 2022 *pläkki*¹.

poeeta s. 'runoilija' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-362-[AP-17:28]] Sille ette Henesse me Eleme / ia likume / ia olema. Ninquin mös mutomat teiden **Poetist** sanonut ouat.

Laina latinan sanasta *poēta*. Myös ruotsin kautta lainautuminen on mahdollista, sillä sanaa on muinaisruotsissa käytetty myös latinan mukaisessa asussa. Agricolan ainoasta esiintymästä on mahdotonta sitovasti päätellä perusmuotoa.

► Streng 1915 158; SAOB 1953 *poet*; VKS 2022 *poeetta*.

pohdin s. 'pohdin, vakan tapainen viljanpuhdistusastia' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-479-[JES-30:24]] Silloin sinun Carias pite auaralla Rohokedholla caittaman / Seke Häriet ette Warsat / iotca Pellos prucauat / pite secoitetut Ohrat sömen / ioca Wiskimel ia **Pochtimel** ombi podhettu.

Johdos verbistä (→) *pohtaa*.

► VKS 2022 *pohdin*.

pohja s. 'pohja, alapinta, syvyys, syvin osa (myös kuv.); pohjoinen' (1544) 45 esiintymää, myös Westh

- [A-III-307-[PS-69:3]] Mine waion syuehen Mutahan / iossa ei **pohia** ole
- [A-I-86-[2MS-15:5]] Sywuyys on heijet peittenyt / he waijoit **pohian** ninquin Kiui.
- [A-I-301-[PS-102:11]] sine temmasit minun / ia **pohijan** alaspaijskasit.
- [A-I-409] O caikein pyhin walkeus / teutte sinun wscolistes sydhemen **pohiat**
- [A-I-139-[JER-13:20]] ylesnostacat teiden silmenne / ia catzocat quinga he **pohian** poolesta tuleuat
- [A-III-48-[SRN-11:3]] COsca Pw catupi / etelen eli **pohian** polen / echke cuhunga paickan hen catu / siehen hen iäpi.

Sanalla on etymologisia vastineita kautta itämerensuomen. Saamen *boaššu* 'kodan peräosa, posio' on joko samaa alkuperää tai vanha laina itämerensuomesta. Sanaa on vanhastaan pidetty omaperäisenä etymologian suppeudesta huolimatta, mutta myös germaanista alkuperää on arveltu mahdolliseksi. Tämän mukaan sana voisi olla lainaa varhaiskantagermaanin muodosta **bandsja-*, joka olisi johdos substantiivista **bandsa-s* 'patsasrakenteinen keko, suova, talas'. Tätä edustaa nykysaksassa *Banse* '(vilja)varasto, (heinä)keko, pino' ja muinaisnorjassa *bás* 'varastopaikka; lehmän parsi' ym. Tämän selityksen mukaan *pohja* olisi alkuaan tarkoittanut alustaa tai lavaa. Oletetun kaltaista johdosta, joka sopisi itämerensuomen sanojen lähtökohdaksi, ei kuitenkaan ole voitu todeta todellisesta kielenkäytöstä. Toisena germaanisena selitysvaihtoehtona on esitetty kantagermaanin **busjōn-*, jota edustaa esim. ruotsin *byssja*, *bössja*. Tämä merkitsee pahnoja tai pehkuja, jollaisia voi käyttää kotieläinten karsinan pohjalla. Tässä tapauksessa merkitys yhteys jää oletuksen varaan, ja selityksessä on myös äänteellisiä ongelmia. Kolmannen lainavaihtoehdon mukaan sana olisi alun perin merkinnyt peräosaa, takaosaa tai pohjoista, ja tässä tapauksessa se on haluttu selittää vanhaksi indoiranilaiseksi lainaksi. Vertailukohdaksi sopivat esim. muinaisintian *pašcā* 'takana; lännessä; myöhemmin' ym. ja avestan *pašča* 'takana; myöhemmin; jälkeen' ym. Tämän pohjalta selittyisi hyvin myös ilmansuunnan nimitys *pohja* tai (→) *pohjoinen*. Tätäkin selitystä on pidetty äänteellisesti epäuskottavana. Näin ollen sanan alkuperä on edelleen epäselvä. Agricolalla *pohja* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *itäpohja*, *luodepohja*.

► SKES 1962 *pohja*; Koivulehto, esitelmä Kotikielen Seurassa 1977; Hofstra 1985 186; SSA 1995 *pohja*; Sköld 1999 HS 112 62–68; Aikio 2009 270; LÄGLOS 2012 *pohja*; EES 2012 *pōhi*; Holopainen 2019a 188; NES 2020 *pohja*; VKS 2022 *pohja*.

pohja|inen, -nen s. ja a. 'pohjoinen; pohjatuuli' | (1544) 13 esiintymää

- [A-II-260-[LK-13:29]] Ja heiden pite tuleman Idest ia Lennest / **pohiasest** ia Etelest / ia Jumalan Waldakunnas Istuman.
- [A-II-715-[ILM-21:13]] Idheste colme Portia / **Pohiaisesta** colme Portia / Eteleste colme Portia / Lenneste colme Portia.

- [A-III-753-[SAK-14:4]] se toinen Osa Mäke / **pohiaisen** pein / ia se toinen Lounan pein.
- [A-III-489-[JES-43:6]] Mine tadhon sanoa **Pohiaisel** / Tooxtenne / Ja Etelet / Ele kielle. Tooxtenne minun Poicani taambata / ia minun Tyttereni hamast Mailman lopusta.
- [A-I-541] Sanos **pohijaijsellen** / Ele puhalla / ia nijn tulepi swri tywenys

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Se on johdos substantiivista (→) *pohja*. Nykyisessä yleiskielessä tavallisempi variantti *pohjoinen* on tullut savolaismurteista kirjakieleen vasta 1800-luvun alussa.

► SKES 1962 *pohja*; SSA 1995 *pohja*; NES 2020 *pohjoinen*; VKS 2022 *pohjainen*.

pohjalainen s. 'pohjalainen, Pohjanmaan asukas' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-89] Jesusen Cherstusen Uscolisten / pyhein ia Jumalallisten Somalaijsten / Hemäläijsten / **Pohialaijsten** / ia Carialaijsten etc. Papeijlle / Sarnaille / ia caiken ychteitzen Seurakunnan / eli Canssan
- [A-II-18-R] **Pohialiaisist**

Johdos substantiivista (→) *pohja*. Agricolan *pohjaliaisist* on ilmeinen painovirhe pro *pohjalaisist*.

► VKS 2022 *pohjalainen*.

pohjanen → **pohjainen**

pohjanpuoli s. 'pohjoisen puoli t. suunta' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-119-[JES-49:12]] Catzos / nemet cauca tuleuat / Ja catzos / nai **Pohianpolest** / ia nemet Merenpolest / ia ne mwdh Etelen maalda.

Substantiiveista (→) *pohja* ja (→) *puoli* muodostettu yhdyssana.

pohjasti *adv.* 'perinpohjaisesti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-213] Quin Rauni Ukon Naini härsky / ialosti Wkoi **Pohiasti** pärsky.

Substantiivista (→) *pohja* johdettu adverbi, jonka tulkinnasta on kiistelty. Vanhiman käsityksen mukaan se tarkoittaisi 'suoraa päätä, ihan, peräti', mutta sitä on tulkittu myös erosijaksi 'pohjoisesta' tai '(pellon) pohjasta'. Substantiivikantaisten rinnakkaisjohdosten (mm. → *perästi*) perusteella sen on katsottu tarkoittavan 'pohjamaisesti, perin pohjin, pohjia myöten'.

► Koivusalo Kieliposti 1993/1 16–17; VKS 2022 *pohjasti*.

Pohja Suomi *erisn.* 'Varsinais-Suomen pohjoisosa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-19] Joista se Ensimeinen ia ylmeinen ombi se Etele ia **pohia** **Some**.

Substantiiveista (→) *pohja* ja (→) *Suomi* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi. Agricolan aikana *Etelä-Suomella* on tarkoitettu Aurajoen eteläpuolista Varsinais-Suomen osaa ja vastaavasti *Pohja-Suomella* pohjoispuolista osaa.

► SPK 2007 *Suomi*; Toropainen 2017 51.

pohjaton *a.* 'perusteeton, aiheeton, ansaitsematon; käsittämätön, loppumaton; pohjaton' (1544) 3 esiintymää

- [A-I-483] ACh HERRA / caikiwaldias Jumala / ia taijwalinen Ise / ettes sinun poias Jesusen Christusen / **pohiatomast** armosta / welimiehexi / edheswastaijxi / ia sowittaijxi / sinun ia meiden welillen asettanut olet
- [A-I-665] O sine caikein **pohiatoin** wijsaus / sine caikein pyhin / ylenpaldinen Herraus / sen ydhencolminaijsen Jumaludhen neuuo
- [A-III-721] Heiden Seckins pite Läuilisen ia **pohiattoman** oleman.

Johdos substantiivista (→) *pohja*. Rukouskirjan ensimmäisessä esimerkissä Agricolan *pohjaton* vastaa saksan adjektiivia *grundlos* ja toisessa esimerkissä ilmausta *aller vnergründeste (weyssheyd)*.

► Gummerus 1947 261, 1955 444; VKS 2022 *pohjaton*.

pohje *s.* 'pohje' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-785-[5MS-28:35]] HERRAN pite sinua lömen pahalla Paisumalla Poluijs ia **pochkeis** päle / Nin ettei sine taidha parata Jalcapöydhst nin Päälakeen asti.

Sanalla on vastineita itäisissä lähisukukielissä. Se on etymologisesti yhdistetty vanhaan omaperäiseen *potka*-sanaan (→ *potkia*).

► SKES 1962 *potka*; UEW 1988 396; SSA 1995 *pohje*; NES 2020 *pohje*; VKS 2022 *pohje*.

pohtaa *v.* 'puhdistaa viljaa pohtimella' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-479-[JES-30:24]] Seke Häriet ette Warsat / iotca Pellos prucauat / pite secoitetut Ohrat sömen / ioca Wiskimel ia Pochtimel ombi **podhettu**.

Verbillä on varmoja vastineita vain lähisukukielissä. Aiemmin on vastineeksi katsottu myös ersämordvan *ponžavtoms*, mutta tämä rinnastus on äännehistoriallisesti epäuskottava. Kaikki vastineet merkitsevät viljan puhdistamista akanoista. Tämä on ennen vanhaan tapahtunut heittämällä viljaeriä ilmaan, jolloin akanat ovat lentäneet pois tuulen mukana. Suomen murteissa on käytetty myös *tuuli*-sananjohdosta *tuultaa* viljan puhdistamisen merkityksessä. Sanavartalolle on esitetty hyvin vanha indoeurooppalainen lainaetymologia, jonka mukaan *pohtaa* on johdos verbistä **powH-eye/o-*. Näin se olisi samaa juurta kuin esimerkiksi muinaisyläsaksan *fewen* 'seulaa'. Mordvan samoin kuin joskus vastineina esitetyt permiläiskielten sanat, esim. udmurtin *puž* 'seula', voivat olla erillisiä lainoja saman indoeurooppalaisen juuren toisista muodoista. *Pohtaa* on joka tapauksessa alun perin viljan

puhdistamista merkinnyt maataloustermi, ja sen johdos *pohtia* on saanut miettimisen merkityksen vasta aivan 1800-luvun lopulla ruotsin mallin mukaan. Ruotsin *dryfta* on saanut abstraktin pohtimisen merkityksen jo hieman aiemmin.

► SKES 1962 *pohtaa*; Hakulinen 1969 139–140; Koivulehto 1988a 288; UEW 1988 738; Koivulehto 1991 92–93; SSA 1995 *pohtaa*; NES 2020 *pohtia*; VKS 2022 *pohtaa*.

poiges → poikes

poika s. 'poika, miespuolinen jälkeläinen (myös kuv.); (eläimen) poikanen; Jumalan Poika, Jeesus' | (1543) 1192 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-84-[LK-1:36]] Ja catzos Elizabeth sinun langos / ombi mös raskas ychte **poica** / henen wanhudhellans / ia teme on nyt henelle cudhes cucaus / ioca sanotijn hedhelmettömexi.
- [A-I-377] Ja ninquin sine sanoit Eijtilles (Waijmo / catzo sinun **poicas**) Sitelehin hen sanoi opetuslapselle (Catzos Eijtes)
- [A-II-177-[LK-5:10]] Samalmoto mös Jacobin ia Johannesen Zebedeusen **poigat** / iotca olit Simonin Cumpanit.
- [A-O-18-[PS-147:9]] ioca eleinten heiden rauinonsa andapi / ia corpin **poille** / iotca henen pälense hutauat.
- [A-III-334-[PS-84:4]] Sille ette Lindu on ydhen Hoonen leutenyt / Ja se Peskynen henen Pesens / cunga he **Poicans** laskeuat
- [A-I-330-[MT-9:27]] Armahda meite O Daudin **poica**
- [A-II-83-[MT-21:38]] Coska nyt winatarhamiehet neghit **poighan** / sanoit he keskenens / Teme on perilinen / tulcat / tappakam hende
- [A-O-9] Ja mine vscon Jesusen Christusen / hänen ainoan **Poiansa** päle /
- [A-II-56-[MT-12:40]] Sille samalmodholla quin Jonas oli walaskalan watzas colme päiue ia colme öte / nin pite Inhimisen **Poian** oleman maan sydhemes colme päiue ia colme öte.
- [A-II-84-[LK-1:35]] Sentehtden mös se pyhä / ioca sinusta syndypi / Jumalan **poiaksi** pite cutzuttaman

Sanalla on varmoja etymologisia vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä unkariin asti. Se kuuluu ikivanhaan suomalais-ugrilaiseen perintösanastoon. Ruotsin *pojke*, joka vanhastaan on tarkoittanut myös palveluspoikaa, on ilmeisesti lainaa suomesta. Sen sijaan englannin *boy* ja tämän kanssa etymologisesti yhteen kuuluva saksan *Bube* ovat eri alkuperää. Agricolalla *poika* esiintyy myös perusosana yhdys-sanoissa tai yhdyssanan veroisissa sanaliitoissa (→) *haaskaaja poika*, *kalevanpoika*, *lohdutuspöika*, *pilttipöika*, *sisarenpoika*, *talonpoika*.

► Hellquist 1939 *pojke*; SAOB 1953 *pojke*; Kluge & Mitzka 1960 *Bube*; SKES 1962 *poika*; UEW 1988 390; SSA 1995 *poika*; EES 2012 *poeg*; NES 2020 *poika*; VKS 2022 *poika*.

poikainen s. 'poika, poikanen, lapsukainen' (myös kuv.) | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-621-[1JH-2:12]] Rackat **Poicaiseni** / Mine kirjoitan teille / ette teille synnit andexiannetan henen Nimens tedhen.

- [A-II-650-[HEB-11:23]] Uskon cautta Moses / coska hen oli syndynyt salatin colme Cucautta henen Wanhemildans Senteden ette he näit / quinga caunis **Poicainen** hen oli / ia euet pelienyet Kuningan Haastoa.

Johdos substantiivista (→) *poika*.

► VKS 2022 *poikanen*.

poikalapsi s. 'poika, poikavauva' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-312-[ISM-1:11]] HERRA Zebaoth / Jos sine sinun palueluspicas / waijuan pein catzoisit / ia muistaisit minun pälleni / ia äle wnohta palueluspicas / Ja annaisit sinun palueluspicas ydhen **poicalapsen** / Nin mine annaisin henen HERRALLE nijncauuan quin hen eläis
- [A-II-25-[MT-2:16]] Cosca Herodes nyt näki henens nijlde Wijsailda wietellyn / wihastuij hen sangen cowan / Ja lehetti hoouins tappaman caiki **poicalapset** Bethlehemis / Ja sen caikisa haaroisa quin monda caxiwotiset olit taica nooremat

Substantiiveista (→) *poika* ja (→) *lapsi* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2022 *poika+lapsi*.

poikes, poiges *adv.* 'pois' | (1544) 3 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-285-[PS-51:11]] Werho sinun Caswos **poijghes** minun Synnistäni / ja poijspyhi caiki minun pahattekon.
- [A-III-59-[PS-89:34]] Embe mine kienne minun hyuytteni **poikes** heneste / ia en salli mine minu wskoni wilpistelmän.

Vanhentunut tulosija tai lativinen adverbijohdos, joka on muodostettu samasta vartalosta kuin *poikki* (→ *poikkihakata*) ja (→) *poiketa*. Periaatteessa sama ja Agricolalla huomattavasti yleisempi muoto on (→) *pois*.

► VKS 2023 *pois*.

poiketa v. 'poiketa, tehdä mutka t. poikkeus, kääntyä sivuun t. pois, erota, harhautua, olla noudattamatta' | (1548) 24 esiintymää

- [A-II-26-[MT-2:22]] Ja wnesa hen sai Jumalalda käskyn / ia **poickesi** Galilean äärijn
- [A-II-424-[ROM-3:12]] Caiki he ouat **poikennehet** / ia caiki ynne ouat keloottomaxi tulleet.
- [A-III-194] hwda minua auxes tuskan ia hädhen aialla / nin mine tadhon sinun cwlla ia autta / ia minun Laupiudhen ei pidhe ijancaikisesta sinunsta **poickeman**
- [A-III-762-[MAL-2:8]] Mutta te oletta tielde **poikennuet** / ia pahoitat monda Laissa / ia oletta sen Leuin Lijton rickonuet

- [A-III-395-[PS-119:51]] Ne Coriat iruitleleuet sangen minua / em mine senuoxi sinun Laistas **poicke**.
- [A-III-399-[PS-119:102]] Eipe mine **poickene** sinun Oikiuxistas / Sille sine opetat minua.

Verbin ainoa tarkka vastine on karjalan *poiketa*; viron *põikuda* edustaa saman vartalon toista johdosta. *Poiketa* on johdos samasta vartalosta, josta muodostetuja ovat myös adverbis ($\rightarrow$) *poikki* ja ($\rightarrow$) *pois*. Agricolan verbit edustavat kahta eri johdostyyppiä (*poikkeaa* t. *poikkenee*), joita ei kaikissa taivutusmuodoissa voi erottaa toisistaan. Vartalon alkuperäinen asu ja etymologinen tausta ovat toistaiseksi selvittämättä.

► Rapola 1960 *poikkeus*; SKES 1962 *poikki*; SSA 1995 *poiketa*; EES 2012 *põikama*; NES 2020 *poiketa*; VKS 2023 *poiketa*.

poikia v. 'poikia, synnyttää poikasia, karitsoida' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-213-[PS-144:13]] Meiden Aittam olcon täunne / ja caikainijsest Tawarast ylitzewootakan / Ette meiden Lambat **poikisit** tuhatt / ja meiden kylise / satatuhatta

Johdos substantiivista ($\rightarrow$) *poika*.

► VKS 2023 *poikia*.

poikkeaminen s. 'poikkeaminen, harhautuminen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-456-[JES-1:5]] Mite warten mine teite enem in löön / ette te ne **poickemiset** waiuo in site enem in teet?

Johdos verbistä ($\rightarrow$) *poiketa*.

► VKS 2023 *poikkeaminen*.

poikkihakata v. 'hakata poikki, katkaista' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-107-[LK-3:9]] Mutta io nyt ombi Kirues Puiden iurelle pandu / Jocainen sis Pw quin ei teghe hyue hedhelmet / se **poickihacatan** / ia Tuleen heiteten.

Adverbista *poikki* ja verbistä ($\rightarrow$) *hakata* muodostettu yhdysverbi. Adverbilla *poikki* on etymologisia vastineita kaikissa muissa lähisukukielissä paitsi liivissä. Sananmuoto on ilmeisesti jonkinlainen rakenteeltaan hämartyntynyt tulosijamuodoste, mutta sanavartalon alkuperä ja alkuperäinen muoto ovat tuntemattomia. Agricolan kielessä *poikki* ei esiinny itsenäisenä adverbina. Tässä funktiossa se on ensi kertaa mainittu herra Martin maanlain suomennoksessa vuoden 1580 tienoilla.

► SKES 1962 *poikki*; Hakulinen 1979 110–111; SSA 1995 *poikki*; EES 2012 *põikama*; NES 2020 *poikki*; VKS 2023 *poikki+hakata*.

poikkileikata v. 'katkaista, lyödä (pää) poikki' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-206-[LK-12:46]] Nin tulepi sen paluelian HERRA sine peiuen / iona ei hen waroinut / ia sine hetken / quin ei hen tiedhe / ia **poikkileickapi** henen / ia panepi henen osansa wskomattoin cansa.

Adverbista *poikki* (→ *poikkihakata*) ja verbistä (→ *leikata*) muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2022 *poikki+leikata*.

poim|ia, -ea v. 'poimia, kerätä' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-25] Winamariat nyt **poijmetan**. talui io mös odhotetan.
- [A-II-271-[JH-8:59]] Nin he sis **poimit** kiui laskettaxens hende.
- [A-III-728] Senteden Me nijte ylitzecarkam tesse Somen Tulkituxes / ia nin me haem ia **poimem** teste Prophetast (quin muistakin pidhemist) ne selkeimet ia meille tarpelisemat Sententiat / Puhet / Sarnat / Opit ia Weisut.

Verbillä on vastineita lähisukukielissä sekä saamessa. Sanavartalolle ei ole esitetty lainaetymologiaa, joten vastineiden suppea-alaisuudesta huolimatta se kuulunee omaan vanhaan perintösanastoon. Agricolalla *poimia/poimea* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→ *kokoonpoimia*, *poispoimea*, *ulgospoimea*).

► SKES 1962 *poimia*; SSA 1995 *poimia*; Aikio 2007 40; EES 2012 *pöimima*; NES 2020 *poimia*; VKS 2023 *poimia*.

pois adv. 'pois, poissa' | (1544) 102 esiintymää, myös UpsE (*poisi*), UpsK, Westh

- [A-I-121-[2MS-32:12]] Kienne sinuas **pois** / sinun wihas hirmoudesta / ia ole Armolinen ylitze sinun Canssas pahudhen.
- [A-II-45-[MT-9:16]] Ei kengen paicka wanha werca / wdhen werghan tilghalla / Sille se paicka reweise quitengin henense **pois** wateesta / ia se aucku tule pahemaxi.
- [A-I-119-[JOEL-1:13]] Menget templin siselle / ia leuäitkete säckeise / te minun Jumalani Palueliat / Sille seke Rocawffri / ette Jomawffri ombi **poijs** teiden Jumalan honesta
- [A-II-433-[ROM-7:7]] Miteste me sis sanoma? Ongo Laki syndi? **Pois** se. Mutta em mine mwtoin syndi tundisi / quin Lain cautta.
- [A-III-631-[HOS-14:9]] O Ephraim / **Pois** Epeiumaloittes cansa / Mine tadhon henen cwllella ia iodhatta.
- [A-III-719] Ette hen nijte wetä wois / ennenquin hen teste nuckuis **pois**.

Adverbilla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Rakenteeltaan se on historiallinen tulosija tai latiivijohdos, joka on muodostettu samasta vartalosta kuin *poikki* (→ *poikkihakata*) ja (→) *poiketa*. Agricolalla adverbien rinnakkaismuotoina esiintyvät myös *poiges* ja (→) *poikes*, joissa sanavartalon alkuperäinen muoto näkyy paremmin.

► SKES 1962 *pois*; Hakulinen 1979 109; SSA 1995 *pois*; NES 2020 *pois*; VKS 2023 *pois*.

poisahdistaa v. 'ahdistaa pois' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-527-R] He tachtouat teite Christusesta ia henen Turuastans **poisahdistaa** / ia Lain vskalluxeen teite kijnnitte

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *ahdistaa* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2022 *pois+ahdistaa*.

poisajaa v. 'ajaa pois, karkottaa' | (1544) 46 esiintymää, myös Westh

- [A-II-159-[MK-16:17]] Minun Nimeni cauta pitte heiden Perkelet wlosajaman. Wsilla Kielille puhuman / Kermeet **poisaiaman**.
- [A-I-399] Taudhit poisottaitsit / nälghen **poisaijasit**
- [A-II-130-[MK-7:26]] Ja hen rucoli hende perkelet **poisajaman** henen tytterestens.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *ajaa* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2022 *pois+ajaa*.

poisajettu s. ja a. 'pois ajettu, karkotettu' | (1544) 6 esiintymää, myös Westh

- [A-I-274-[PS-31:23]] Mine olen sinun caswos edheste **poijsajettu**
- [A-III-119-[JES-49:21]] Mine olen hedhelmetoin / Yxineinen / **poisajettu** ia wlossösty
- [A-III-664-[OB-1:20]] Ja ne **poisaietut** teste Israelin Lastein Sotawäest / iotca ninen Cananeerin seas / haman Zarphatin pein ouat / Ja ne poisaietut Jerusalemin Caupungist / iotca Sepharadis ouat / pite ne Caupungit Etelen pein omistaman.

Yhdysverbin (→) *poisajaa* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina. Rukouskirjan psalmiesimerkissä muoto voidaan tulkita passiivisen liittomuodon osaksi.

poisantaa v. 'antaa pois, luovuttaa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-347-[AP-12:25]] Mutta Barnabas ia Saulus palaisit Jerusalemin / Ja **poisannoit** tykens sen Aun

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *antaa* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2022 *pois+antaa*.

poisduomita v. 'tuomita' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-435-[ROM-8:3]] sen Jumala teki / ia lehetti henen Poiansa sen synnisen Lihan hahmosa / ia **poisdomitzi** synnin Lihassa / Synnin cautta.
- [A-II-596-[TIT-3:11]] Tieten ette sencaltainen ombi poiskietty / ia synditekepi / ninquin se ioca itzense **poisdominudh** on.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *duomita* muodostettu yhdysverbi.

poiseksyä v. 'eksyä, harhautua' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-584-[1TIM-6:10]] Sille ette Ahneus on caikein pahuten iuri. Johonga mutomat ouat himoineet / ia ouat wskosta **poisexyneet**
- [A-III-589-[HES-34:11]] mine itze tadhon murhen pite minun Lambaistani. Ja etzie minun Lambaitani / ninquin Paimen etzipi henen Lambaitans / iotca heiden Laumastans **poisexyneet** ouat.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *eksyä* muodostettu yhdysverbi.

poiserata v. 'erota, erkaantua' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-451] ANna HERRA Jumala – – ette he Jumalallisella rackaudhella kijnittetyt olisit / ia eij misseken kiusauxes / sen cokonaijsudhest **poijserckanisi**

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *erata* muodostettu yhdysverbi.

poiserittää v. 'erottaa' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-167-[lis.ESTB-0:5]] Mine olen cuullut minun Iseldeni / ette sine HERRA / Israelin olet caikista Pacanoista **poijserittenyt**
- [A-III-316-[PS-73:27]] Sille catzo / Jotca sinusta heitens **poiserittäwet** / ne huckuuat

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *erittää* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+erittää*.

poiseritä v. 'erota, lähteä pois, kuolla' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-547-[FIL-1:23]] Mine halan täälte **poiserite** ia olla Christusen cansa / ioca mös palio parambi olis.
- [A-III-30] hen kylle tietepi sinun aicas / coska sinulle olis soueliahin teste Heiusta elemeste **poiserite** ia loopua.
- [A-III-40] RACKat ysteueni / se ombi kylle loonolinen / ette me muredhima / coska meiden ysteuet teste mailmasta **poiseriäuet**.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *eritä* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+eritä*.

poiseroittaa v. 'erottaa, ottaa pois t. erilleen' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-61-[MT-13:49]] Nein mös on tuleua Mailma lopusa. Tuleuat Engelit / ia **poiseroittauat** ne pahat waan

- [A-III-339-[PS-88:6]] ne Haauoitut / iotca Haudhasa macauat / ioita et sine sillen muista / ia iotca sinun kädhestes **poiseroitetut** ouat.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *eroittaa* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+erottaa*.

poisestää v. 'estää, torjua, ehkäistä' | (1543/1559) 3 esiintymää

- [A-O-22] Ise caikiwaldias Jumala / anna meille / ia caicken Christikunnan hywe sowindo / rauha / ia **poiseste** caicki meiden syndin ansijot
- [A-I-787] päste meite caikista nijste / iotca sinulle meisse närkesty / ionga cautta me sinun kijtoxestas **poisestetem**
- [A-III-298-[PS-63:0]] David – wchkapi Wiholisens / iotca täte teit / Jumalalda pahan Coston. Quin mös nijlle tapactupi / iotca muilda Jumalan sanan **poisesteuet**.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *estää* muodostettu yhdysverbi. Agricolan *poisestetem* on monikon 1. persoonan passiivimuoto. Toinen mahdollisuus on, että sananmuodon lopussa oleva nasaaliviiva (tässä merkitty kursivoidulla -*m*-kirjaimella) viittaa tavanomaiseen passiivin persoonapäätteeseen -*n*.

► VKS 2023 *pois+estää*.

poishajota v. 'hajota, hävitä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-465-[JES-5:24]] Senteden ninquin 7 Tulenlieki cordhen culutta / ia poissualda Acanat / Jwrisillens pite heiden Jurens mätenemen / Ja heiden Wesans **poishaioman** ninquin tomu.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *hajota* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+hajota*.

poishajottaa v. 'ajaa pois, hajottaa' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-591-[HES-34:21]] te potkitta teiden Jalghoillan / ia nijte Heickoia te poispusket teiden Saruillan / sihenasti ette te heite caikia teisten **poishaiotat**.
- [A-III-722] Mutta wimein hen Sen Sekin päle läuen teke / ia sihen puhalda / nin ette se vlostomupi / ia **poishaiotetaan**

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *hajottaa* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+hajottaa*.

poishakata v. 'hakata pois, lyödä poikki t. irti' | (1548) 16 esiintymää

- [A-II-27-[MT-3:10]] Nyt ombi mös kirues pandu puun iurele / Jocaijnen sis puu quin ei tege hywe hedhelme / se **poishakatan** / ia tuleen heiteten.

- [A-II-32-[MT-5:30]] Ja ios sinun oijkea käthes pahenda sinun / nin **poishacka** se / ia heite pois tykees.
- [A-II-234-[LK-22:50]] Ja yxi heiste löi Pappein Pämiehen paluelia / ia **poishackasi** henen oikean Coruans.
- [A-III-746-[SAK-11:2]] Uluocat te Tammet Basan / Sille se wahwa Metze ombi **poishacattu**.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *hakata* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+hakata*.

poishakia v. 'hakea pois, kerätä pois' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-59-[MT-13:28]] Sanoit palueliat henelle / Tadhocos sis ette me menem / ia nee **poishaghem?**
- [A-III-537-[JER-8:13]] Mine tadhon heite iurinin **poishakia** / sanopi HERRA / Ettei ycten Winamaria eike Ficuna Ficunapwsa iämen pidhe / ia mös ledhetki poiswariseman pite

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *hakea*, *hakia* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2022 *pois+hakea*.

poishaljeta v. 'joutua kokonaan erilleen' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-753-R] Quin Jerusalem ia Zion Seurakunnan / nin mös temen oliu mäen cansa merkiten. Josta Apostolit Mailman ymberi lehetettijn. – – Wan heiste / ne vskottomat Juttat parat / ison Aucon cautta / **poishalkesit**.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *haljeta* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+haljeta*.

poisheittämys s. 'hylkääminen' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-443-[ROM-11:15]] Sille ios heiden **poisheittemus** ombi Mailman souindo / Miteste heiden ylesottamus mwta olis / quin Eleme otetaisin nijste Coolluista?

Verbistä (→) *poisheittää* johdettu substantiivi.

poisheittää v. 'heittää pois, hyljätä' | (1544) 70 esiintymää

- [A-II-141-[MK-10:50]] Nin hen **poisheitti** waattens yldens / nousi ia tuli Jesusen tyge.
- [A-II-290-[JH-15:6]] Joca ei ole minus / se **poisheiteten** ninquin Oxa / ia quiuettupi

- [A-II-31-[MT-5:13]] Jos nyt sola tule maguttomaxi / mille se solatan? Ei se mihinge sitten kelpa / mutta että se **poisheitethen** / ia Inhimisilde tallatan.
- [A-I-509] mine caiki heluetin portin wallat / ia caiki mailmajset cunniat / ilot / pramit / Lihaliset wisaudhet / heickoudhet / ia pahudhet **poijsheiteisin** ja ylencatzoisjin
- [A-I-134-[NEH-9:26]] Mutta he härssyttelit sinun wihastuxes / ia tulit tottelemattomaxi / ia cangiaxi / ia loowuit sinusta / ia **poijsheitit** sinun lais heiden selkeins taghan
- [A-I-141-[JER-14:19]] Oletcos sijs Judan **poisheittenut**? Ja swtucko sinun Sielus zionijn?
- [A-I-179-[JON-2:5]] Nijn ette mine aijattelin / minun **poijsheitetyxi** sinun silmicaswostas

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *heittää* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+heittää*.

poishorjua v. 'horjua pois (kuv.), eksyä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-588-[2TIM-2:18]] Joinenga lughusta ombi Hymeneus ia Philetus / iotca Totudhesta ouat **poishoriuneet** / ia sanouat Ylesnousemisen io tapachtunexi

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *horjua* muodostettu yhdysverbi.

poishukkua v. 'hukkua, hävitä' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-501-[2KOR-4:9]] Me kerssime waino / Mutta eipe me ylenanneta. Me alaspainetan / Mutta eipe me **poishucu**.
- [A-III-377-[PS-109:15]] Olcoon ne alati HERRAN Casuon edes / Ja **poishuckucoon** heiden Muistons Maan pälde.
- [A-III-378-[PS-110:0]] Ja waicka telle Kuningalle / Papille ia Seurakunnalle ouat monet Wiholiset / nin he quitengin Jumalan wäelle **poishuckuuat**

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *hukkua* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+hukkua*.

poishukuttaa v. 'hävittää, tuhota' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-126-[3MS-26:26]] Nin mine mös tadhon teiden Leiuen turuan **poishucutta** / Nin ette Kymmene Waimo pite ydhes Wgnisa heiden Leipens leipoman
- [A-III-749-[SAK-12:9]] Silloin mine tadhon aiatella **poishucutta** caiki Pacanat / iotca Jerusalemin vastan lecteneet ouat.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *hukuttaa* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+hukuttaa*.

poishyljätty *s. ja a. 'hyljätty'* | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-340-[PS-88:16]] Mine olen Radholinen ia wäetöin / ette mine nin **poishylietty** olen
- [A-III-381-[PS-113:0]] hen wissist armaitze / catzele / holho / autta ia wariele / ne Neuret / waiuatut / **poishylietut**.
- [A-III-678-[MIK-4:6]] mine tadhon sen Onduuaisen coota / ia sen **poishylietun** cocon saatan

Verbin (⇒) *poishyljätä* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina. Sama muoto esiintyy myös normaalina taivutusparadigman osana.

poishyljättäpä *a. 'hylättävä'* | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-580-[1TIM-4:4]] Sille ette caiki mite Jumala loonudh on se ombi hyue / ia ei miten **poishyliettepä** / iota Kijtoxen cansa nautitahan.

Verbin (⇒) *poishyljätä* passiivinen partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.
► VKS 2022 *pois+hylätä*.

poishyljätä, -hylätä, -hyläitä, -hylgätä *v. 'hylätä, karttaa, välttää, mitätöidä'*
(1544) 35 esiintymää

- [A-II-133-[MK-8:31]] Inhimisen Poian pite palio kerssimen / ia **poishyliette**men Wanhimilda ia ylmeisilde Papeilda
- [A-I-589] senpälle / ette me teudhes wscos / **poishyleiten** paha / hywisse aijna menestysim
- [A-II-43-[MT-8:00]] Sentähden Christus tämen **poishylepi** / quin wskomattoman / ioca ennen tahdoi wissi olla.
- [A-II-86-[MT-22:00]] Sentäden täme Euangelium **poishylkepi** ne Tecoin pyhet / ia coriapi ne wskoliset.
- [A-II-525-[GL-3:15]] Eikengen **poishylke** ydhengen Inhimisen Testamenti (coska se ombi wahwistettu) eikä mös siihen miteken lise.
- [A-II-588-[2TIM-2:23]] Mutta hullut ia turhat Kysymiset **poishylie** / tiededhen / ette he waan rijdhan synnytteuet.
- [A-III-128-[VIIS-5:1]] Silloin ne Wanhurscat pite seisoman / swres wscalluxesa nijte wastoin / iotca heite adhistanuet olit / ia heiden tönse **poishylgenyet** ouat.

Adverbista (⇒) *pois* ja verbistä (⇒) *hyljätä, hylätä* muodostettu yhdysverbi. Sanansisäisen *-lk*-yhtymän astevaihtelussa näkyvät useat erilaiset murrekannat.
► VKS 2023 *pois+hylätä*.

poishylkiä *v. 'hylkiä, karttaa'* | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-110-[JES-7:15]] Woita ia hunaita henen sömen pite / ette hen tiedheis paha **poishylkie** / ia hyue wlosualita.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *hylkiä* muodostettu yhdyssverbi.

► VKS 2023 *pois+hylkiä*.

poishyläitty *a.* 'hylätty, torjuttu' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-296-[PS-88:16]] Mine olen Radholinen ia wäetoin / ette mine nijn **poijshyläitty** olen

Verbin *poishyläitä* (→ *poishyljätä*) partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Rinnalla esiintyy yleisempi variantti (→) *poishyljätty*.

poishylätä → **poishyljätä**

poishävittää *v.* 'hävittää, tuhota' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-708-[ILM-18:17]] Sille ette ydelle hetkelle ouat semmotoiset Rickaudhet **poisheuitetut**.
- [A-III-673-[MIK-1:7]] Caiki heiden Epeiumalans pite rickilötemen / Ja caiki heiden Saalins pite tulella ylespoltettaman / ia tadhon caiki heiden Cuuans **poishäuitte**.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *hävittää* muodostettu yhdyssverbi.

► VKS 2023 *pois+hävittää*.

poishävitä *v.* 'hävitä, tuhoutua' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-619-[HOS-8:4]] Cullastans ia Hopiastans he tekeuet Epeiumaloita / ette he iuri nopiasta **poishäuiemen** pite.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *hävitä* muodostettu yhdyssverbi.

► VKS 2023 *pois+hävitä*.

poisjuurittaa *v.* 'kitkeä juurineen (kuv.), hävittää' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-793] Auta ette caiki epewesco ia Jumalatoim meno hukuijs / ia **poijsiuritetuxi** tulis.
- [A-III-123-[JES-55:13]] Hongat pite Orientappuroin edheste casuaman / ia Mirtus Orientappuran pensan edeste. Ja HERRALLE pite yxi Nimi oleman / ia yxi ijancaikinen merki / ioca eisuingan **poisiwriteta**.
- [A-III-358-[PS-101:8]] Warahin mine hucutan caiki Jumalattomat Maassa / Ette mine caiki Pahointekiät **poisiuritaisin** sijte HERRAN Caupungista.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *juurittaa* muodostettu yhdyssverbi. *Juurittaa* ei juurineen kitkemisen merkityksessä esiinny Agricolalla itsenäisenä verbinä, mutta se tunnetaan muusta vanhasta kirjakielestä.

► VKS 2023 *pois+juurittaa*.

poisjättää *v.* 'jättää pois' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-88-[MT-23:23]] We teille Kirianoppeneet ia Phariseuset / te Wlcokullatudh / että te Tijunin teet Minduist / Dilleist / ia Kuminoist / ia **poisiätett** ne raskamat lagista
- [A-II-202-[LK-11:42]] Mutta we teille Phariseuset / ette te Tiunin teete Minduist ia Rudast / ia caikinaisest Caalist / ia te **poisietet** Domion ia Jumalan Rackauden.

Adverbista (⇒) *pois* ja verbistä (⇒) *jättää* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+jättää*.

poisjäää *v.* 'jäää pois t. puuttumaan' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-617] hen – – opetapi moninaisist / quinga eiuet Tööt **poisiä** sijnä quin Usko on.

Adverbista (⇒) *pois* ja verbistä (⇒) *jäää* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+jäää*.

pois|kadota, -katoa *v.* 'kadota, hävitä, tuhoutua' | (1548) 15 esiintymää

- [A-II-664-[JAK-4:14]] Sille mike ombi teiden Elämen? Se ombi yxi Leuueh / ioca wähexi Hetkexi ilmestupi / mutta sitelehin se **poiskatopi**.
- [A-III-6] hen merkiteisijn sinun wisaudhes merkille / ette henelde caicki pahat himot **poiscatoisit**.
- [A-II-484-[1KOR-13:8]] Ja rackaus ei coskan wäsy. Waicka Prophetiat Lackauat / ia Kielet waickenisit / ia Tieto mös **poiskadhois**.
- [A-II-350-[AP-13:41]] Catzocat te Ylencatzoiijat ia ihmetikä ia **poiskatocat** / Sille mine teen ydhen töön teiden aicanan / iota ette te vsko

Adverbista (⇒) *pois* ja verbistä (⇒) *kadota, katoa* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+kadota*.

poiskadottaa *v.* 'hävittää, tuhota' | (1551) 8 esiintymää

- [A-III-659-[AM-9:8]] Catzo / ne HERRAN Jumalan Silmet näkeuet ydhen syndisen Waldakundan päle / Nin ette mine sen Maan pirin päldē iuri **poiskadhotan** / Waicka em mine site Jacobin Honet ratki **poiskadhotta** tadho
- [A-III-705-[SEF-1:11]] Sille caiki se Kremarincanssa ombi poishäuitetty / ia caika [!] / iotca Rahan cocouat / ouat **poiscadhotetut**.

Adverbista (⇒) *pois* ja verbistä (⇒) *kadottaa* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+kadottaa*.

poiskalvoa v. 'kaluta, syödä pois' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-329-[PS-80:14]] Se Metzesa ombi sen ylescaianut / ia ne Pedhot ouat sen **poiskaluonuet**.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä *kalvoa* muodostettu yhdysverbi. *Kalvoa* on samaa juurta kuin (→) *kalvaa*. Karjalassa *kalvaa*-verbin normaali vastine on *kalvoa*.

► VKS 2023 *pois+kalpoa*.

poiskantaa v. 'kantaa pois' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-305-[JH-20:15]] Hen Lwli sen oleuan Yrttitarhanhaltijan / ia sanoi hen henelle / HERRA / ios sine henen **poiscannoit** / nin sanos minulle cuhungas henen panit

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *kantaa* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+kantaa*.

poiskarata v. 'karata, paeta' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-727] enge näen cunga mine pakenen / mutta henen tygense / jolda mine **poijskarckasin**
- [A-II-390-[AP-27:42]] Mutta Sotamiesten neuuo oli / nijte Fangi tappaman / ettei ios iocu wloswuidhen / **poiscarckaisi**.
- [A-III-606-[HOS-1:2]] Mene nai / ia ota yxi Hooran awioxes / ia Hooran Lapset / Sille Maakunda **poiskarcapi** HERRALDA Hoorudhen ielken.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *karata* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+karata*.

poiskarkota v. 'paeta t. kääntyä pois' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-653-[AM-6:3]] Quitengin he **poiskarcotin** / coska heiden paha hetkens tuli. Ja te hallitzet wäkiuallalla

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *karkota* muodostettu yhdysverbi. Agricola käyttää passiivimuotoa monikon 3. persoonan taivutusmuotona. Tämä käytäntö tunnetaan erityisesti karjalan kielessä, mutta sitä on vanhastaan esiintynyt myös suomen murteissa.

► Pääkkönen 1990 FS Leskinen.

poiskarkottaa v. 'karkottaa, ajaa pois' | (1544) 10 esiintymää, myös Westh

- [A-I-514] hen meite sinun Jumalludhes Sanasta / aijattele **poiskarkotta** ja poissiualda
- [A-III-27] Wihollinen **poiskarcota** / ia meille Rauha rakenna

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *karkottaa* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+karkottaa*.

poiskarkottaminen s. 'hävittäminen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-645-[HEB-9:26]] Mutta nyt Mailman lopusa / ombi hen widhoin ilmestynyt hene Omans wffrins cautta synnein **poiskarcottamisexi**.

Johdos verbistä (→) *poiskarkottaa*.

poiskarsia v. 'karsia pois' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-290-[JH-15:2]] Jocaitzen oxan minussa / ioca ei Hedhelmete canna / hen **poiskarsi**.
- [A-II-444-[ROM-11:24]] sine olet ydheste loonolisesta Metze Olipwsta **poiskarssittu**

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *karsia* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+karsia*.

poiskatkaista v. 'katkaista' (kuv.) | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-482-[JES-38:13]] Hen minua **poiscatkaisi** ninquin Hienon langan

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *katkaista* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+katkaista*.

poiskeritä v. 'keritä, leikata, ajaa pois' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-479-[1KOR-11:6]] Ellei hen tachtu henens peitte / nin mös **poiskeritkään** Hiuxensa.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *keritä* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+keritä*.

poiskiehua v. 'kiehua kuiviin' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-523-[JES-64:1]] Joskas Taiuahat halcaisisit ia alasastuisit / Ette Wooret sinun edeses wootaisit / ninquin palaua Wesi wäkeuelle Tulella **poiskiehupi**.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *kiehua* muodostettu yhdysverbi.

poiskielty a. 'kielletty' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-775] **Poiskieltyt** Poluet.

Verbin (→) *poiskieltää* partisiippimuoto, joka on kiteytynyt adjektiiviksi.

poiskieltää v. 'kieltää, torjua, olla tunnustamatta' | (1544) 16 esiintymää

- [A-III-17] Pacanat semmotoista Sucurutza cauhistit / ia hirmuisilla lailla **poiskielsit**.
- [A-II-133-[MK-8:34]] Cuca minua tachto seurata hen **poiskielken** itzens / ia ottacan henen Ristins pälens ia seuratkan minua.
- [A-II-595-[TIT-2:12]] meiden pite **poiskioldemen** caiken Jumalattoman menon / ia ne mailmaiset Himot
- [A-I-637] ios me sinun **poijskieldeijsime** / kylle meillen perkele / mailma / Paui / Antijchristus / Turkit ia ne Jumalattomat / rauhan ia lewon annaijsit
- [A-II-523-[GL-2:00]] Se olis iwri **poiskielde** / ristinnaulita / ia pilcata Christusta / Ja iellens Syndiä ylesrakenda

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *kieltää* muodostettu yhdysverbi. Sanonta *poiskieltää itsensä* merkitsee omista tarpeistaan ja vaatimuksistaan luopumista.

► VKS 2023 *pois+kieltää*.

poiskuivaa v. 'kuivua, kuihtua, surkastua' | (1544) 17 esiintymää

- [A-I-276-[PS-32:4]] minun Nesen **poijsquiwaa** / ninquin se ioka Kesälle quiwaxi tulee.
- [A-I-282-[PS-38:8]] Sille minun Cupeheni iuri **poijsquiwawat** / Ja eij miten terweyhte ole minun Rumihin pälle.
- [A-III-745-[SAK-10:11]] Ja Henen pite sen achtan Meren lepitze kieumen / ia ne Meren allot lömen / ette caiki Wirdhat **poisquiuaist**.
- [A-III-748-[SAK-11:17]] **Poisquiuaakon** heiden Käsiuardhens / ia heiden oikia Silmens tulcoon pimiexi.
- [A-III-253-[PS-32:4]] Sille sinun Kätēs oli ölle ia peiuelle raskas minun päleni / Nin ette minun Nesteeni **poisquiuaasi** / ninquin se Kesälle quiuapi.
- [A-III-633-[JOEL-1:12]] Winapw **poisquiuaasi** / ia Ficunapw on lahoinut
- [A-III-112-[JES-40:7]] Se heine **poisquiui** / ia Cuckainen lackamastui / sille ette Herra Hengi puhalsi siihen.
- [A-III-746-[SAK-11:08]] heiden Oikia käsiuartens **poisquiui** / Ja Oikia Silme on soghaistu.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *kuivaa* 'kuivua' muodostettu yhdysverbi. Psalmiesimerkissä [A-III-253-[PS-32:4]] *poisquiuaasi* samoin kuin Joelin esimerkissä [A-III-633-[JOEL-1:12]] *poisquiuaasi* on ilmeisesti *kuivaa*- ja *kuivata*-verbien sekaantumasta syntynyt muoto, ellei kysymyksessä ole itämurteille ominainen refleksiivinen johdos *kuivaita*. Perusverbillä (→) *kuivata* ei ole intransitiivista merkitystä 'kuivua'. Agricolan imperfektimuodossa *poisquiui* (*poiskuivi*) voisi perusosa edustaa myös verbiä *kuivia* 'kuivua', jollainen tunnetaan ainakin Kymin ja Himangan murteista, mutta Agricolalla se ei esiinny ainakaan itsenäisenä verbinä.

► Hakulinen 1979 262; SMS 2022 *kuivia*; VKS 2023 *pois+kuivaa*.

poiskuivaita → **poiskuivaa**

poiskuivata v. 'kuivata, kuivettaa' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-683-[ILM-7:17]] Jumala ombi **poisquiuaa** caiki kynelit heiden Silmistens.
- [A-III-317-[PS-74:15]] Sine annat cohutta Lectet ia wirdhat / sine annat **poisquiua** wäkeuet Cosket.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *kuivata* muodostettu yhdysverbi.

➤ VKS 2023 *pois+kuivaa, pois+kuivata*¹.

poiskuivettu a. 'kuivunut, kuivettunut' (myös kuv.) | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-603-[1PT-1:24]] Se Roho on **poisquiuettu** / ia ne cuckaiset ouat poislangenet.
- [A-III-240-[PS-22:16]] Minun Woimani ouat **poisquiuetudh** ninquin Crwsinmuru / ia minun Kielen tartui minun Lakehen
- [A-III-633-[JOEL-1:12]] Nin mös se Granatinpw / Palmupw / Omenapw / ia caiki Kedhon Pwdh ouat **poisquiuetut**
- [A-III-789-[5MS-28:65]] Sille HERRAN sinulle sielle ydhen wapiseuan Sydhemen andaman / ia raukenuet Silmet ia **poisquiuetun** Sielun

Yhdysverbin *poiskuiveta* passiivinen partisiippimuoto, joka on kiteytynyt adjektiiviksi. Verbin (→ *kuiveta*) passiivimuodoilla on, mahdollisesti germaanisten kielten partisiippien kaksitulkintaisuutta noudatellen, sekä aktiivin että passiivin merkitys. Agricolan esiintymistä muut paitsi viimeksi mainittu voitaisiin tulkita myös finiittiverbin *poiskuiveta* liittomuodon osaksi. Adjektiivista tulkintaa vahvistaa kuitenkin perusverbin (→ *kuiveta*) partisiipin *kuivettu* vastaavanlainen adjektiivinen käyttö. Agricolalla *poiskuiveta* ei esiinny persoonamuotoisena verbinä.

➤ VKS 2023 *pois+kuiveta*².

poiskuivettua v. 'kuivettua, kuihtua' (myös kuv.) | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-301-[PS-102:12]] Minun peijueni ouat cwluneet ninquin wario / Ja mine **poijsquiwettun** ninquin Roho.
- [A-II-58-[MT-13:6]] Mutta coska auringo coitti / nin he poudhittin / Sille ettei heille ollut iwrta / nin he **poisquiuetuijdt**.
- [A-II-703-[ILM-16:12]] Ja se cwdes Engeli wlosuodhatti hene Malians / sen swre Kymin Euphratin päle / ia sen Wesi **poisquiuetui**
- [A-III-648-[AM-4:7]] Yxi peldo satanuexi tuli / ia se toinen Peldo / ioca ei tullut satanuexi / **poisquiuetui**.
- [A-III-754-R] Ne Christikunnan wainoliset pite heissens pwtuman ia **poisquiuetu**[man]

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *kuivettua* muodostettu yhdysverbi.

➤ VKS 2023 *pois+kuivettua*.

poiskulua v. 'kulua loppuun' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-482-[JES-38:12]] Minun aican **poiscului** / ia minulda poisotettu on

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *kulua* muodostettu yhdysverbi.

➤ VKS 2023 *pois+kulua*.

poiskuluttaa v. 'tehdä loppu, hävittää, tuhota' | (1551) 4 esiintymää

- [A-III-538-[JER-10:25]] he ouat Jacobin ylessönyet ia ylesnielyet / ia he ouat henen **poiskuluttanuet** / ia henen Asumisens autiaxi tehnyet.
- [A-III-574-[VLT-3:51]] Minun Silmeni **poiskulutta** Elemen minulda / caikein minun Caupungin Tytterein tedhen.
- [A-III-664-[OB-1:18]] Mutta Esaun Honen / corsia / sen heiden pite ylessytyttemen ia **poiskuluttaman** / nin ettei Esauin Honeste pidhe miteken techteixi iemen
- [A-III-735-[SAK-5:4]] sen pite pysymen heiden Honeisans / ia pite sen **poiskuluttaman** henen puidhens ia Kiueins cansa.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *kuluttaa* muodostettu yhdysverbi.

➤ VKS 2023 *pois+kuluttaa*.

poiskuolla v. 'kuolla, menettää henkensä; kuolla henkisesti t. hengellisesti, irtaantua, vieraantua' | (1544) 13 esiintymää

- [A-II-684-[ILM-8:9]] Ja se colmas osa Mereste tuli Werexi / ia colmas osa Eleueisiste Loodocappaleista iotca olit Merese **poiscoolit**
- [A-I-535] Anna minun caikista mailmalisista **poiscoolla** / Ja sinun tedhens tessé mailmas eij totella racastetta / ja ylencatzotta
- [A-II-559-[KOL-3:3]] Sille te oletta **poiskollet** / ia teiden Eleme obi werhottu Christusen cansa Jumalasa.
- [A-III-64] ettes sencautta madhaisit sen sinun wanhan Adamis alaspaina ia cooletta / iotta hen wimein synniste lackaijs / ia tynni heiste **poiscolis** ia se tulepi wimen temen aialisen coleman cautta

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *kuolla* muodostettu yhdysverbi.

➤ VKS 2023 *pois+kuolla*.

poiskutsua v. 'kutsua pois' | (1544) 4 esiintymää, myös UpsK

- [A-I-829] se wimeinen hetki lehestupi / ioca meite teste **poijskutzupi**
- [A-II-205-[LK-12:20]] Mutta Jumala sanoi henelle / Sine tompeli / Tene ööne sinun Sielus sinulda **poiskutzutan**
- [A-III-52] loottacan itzens waiuoin henen Taiualisen Isens tyge / ioca nyt tacto teste mailmasta henen **poiscutzua**.

Adverbista (⇒) *pois* ja verbistä (⇒) *kutsua* muodostettu yhdysverbi.

► vks 2023 *pois+kutsua*.

poiskuuluttaa v. 'ottaa pois, poistaa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-523-[GL-2:00]] Se olis iwri poiskielde / ristinnaulita / ia pilcata Christusta / Ja iellens Syndiä ylesrakenda / ioca ennen Uskon Sarnamisen cautta oli **poiscwlutettu**.

Adverbista (⇒) *pois* ja verbistä (⇒) *kuuluttaa* muodostettu yhdysverbi.

► vks 2023 *pois+kuuluttaa*.

poiskätkeä v. 'kätkeä, piilottaa, salata, kääntää syrjään'
(1548) 5 esiintymää

- [A-II-324-[AP-5:3]] Nin Petari sanoi / Anania / mixi Perkele teutti sinun Sydhemes ettes pyhen Hengen edes walectelisit / ia **poisketkit** monicachtoi Pellon Hinnasta?
- [A-III-468-[JES-8:17]] Sille mine toiuon HERRAN päle / ioca Casuons Jacobin Honesta **poisketkenyt** on.
- [A-III-507-[JES-54:8]] Mine olen Casuoni wihassani wäheisen Silmenräpeyxen aigan sinusta **poisketkenyt**

Adverbista (⇒) *pois* ja verbistä (⇒) *kätkeä* muodostettu yhdysverbi.

► vks 2023 *pois+kätkeä*.

poiskäydä v. 'lähteä pois' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-65-[MT-15:21]] Ja Jesus sielde **poiskeui** / ia tuli Tyrin ia Sidonin maan ären.
- [A-II-95-[MT-25:18]] Mutta se / ioca yhden oli ottanut / **poiskeui** ia caiwai mahan / ia ketki Herrans rahan.

Adverbista (⇒) *pois* ja verbistä (⇒) *käydä* muodostettu yhdysverbi.

► vks 2023 *pois+käydä*.

poiskäyminen s. 'luopuminen, harhautuminen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-630-[HOS-14:5]] Nin minun pite taas parandaman heiden **poiskeumisens** / kernasti mine heite racastan / Nin minun pite Wihani heiste poiskändemen.

Johdos verbistä (⇒) *poiskäydä*.

► vks 2023 *pois+käyminen*.

poiskääntyminen s. 'luopuminen, harhautuminen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-588-[2TIM-2:14]] Sencaltaista sine mana / ia todhista HErran edesse / Ettei he rijtelisi sanoista ei mihingen tarpesen / waan ninen **poiskiendymisexi** iotca peldecwleuat.

Johdos verbistä (→) *poiskääntyä*.

► VKS 2023 *pois+kääntyminen*.

poiskääntyä, poiskääntyvä v. 'kääntyä pois, luopua; muuttua'
(1551) 4 esiintymää

- [A-I-148-[BAR-2:33]] heiden – – pite minun Nimeni pälle muijstaman / ia **poijskiendymen** heiden couacoruaudhestans / ja heiden synnistens
- [A-I-722] mutta sijtte quin colema rumin silmet sulke / ele quitengan anna mielen silmi sinusta **poiskiendyue**
- [A-III-552-[JER-23:14]] he Horutta tekeuet / ia walhen cansa meneuet / ia wahuistauat nijte Pahoia / etteikengen Pahudhestans **poiskäendyisi**
- [A-I-755] sen wanhan Inhimisen tapa **poijskiendykeen** / nijn etteij meiden sydhen aijna Odhaket ia Neulaijset heluetin tulen wirityxexi / cannaijsi

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *kääntyä* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+kääntyä*.

poiskääntää, -käätä v. 'kääntää pois, käännyttää, harhauttaa'
(1544) 58 esiintymää, myös Westh

- [A-III-317-[PS-74:11]] Mixis **poiskäennet** sinun Kätes?
- [A-III-710-[SEF-3:15]] HERRA ombi sinun rangastuxes poisottanut / Ja sinun Wiholises **poiskiendenyt**
- [A-I-175-[VLT-3:56]] SIne HERRA / cwlit minun äneni / Ele **poiskienne** sinun corwas minun hocauxestaan / ia hwdhostaan
- [A-III-369-[PS-106:23]] Ja hen sanoi / Ette hen tactoi heite hucutta / Ellei Moses henen Uloswalittuns site Rangaistost estenyt olisi / **poiskäten** henen hirmuisudhens
- [A-III-761-[MAL-2:6]] Hen waeli rauhalisesta ia toimalisesta minun eteni / ia monda **poiskiensi** synniste.
- [A-II-348-[AP-13:8]] Nin heite wastanseisoi se Welhomies Elimas (sille nein hene Nimens tulkitan) ia pysi Manwahinda **poiskiendä** vskosta.
- [A-II-366-[AP-19:26]] ei waiwoin Ephesis / mutta lehes caikella Asian maalla ombi teme Pauali vskottanut ia **poiskiendenyt** palio Canssa

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *kääntää* muodostettu yhdysverbi. Verbiosa voi esiintyä sekä vokaali- (*kääntää*) että konsonanttivartaloisissa (*käätä*) muodossa.

► VKS 2023 *pois+kääntää*.

poiskääty *a.* 'harhautettu' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-519] Me waijuaset hätendenet **poiskietut** Inhimiset olema sinun tyges / sinun Jumallisen wisaudhes tedhen kyllä corckiaista tilatut ja adhistetut

Verbin *poiskääty*, (→) *poiskääntää* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Sama muoto esiintyy myös taivutusparadigman osana.

poislakata, -lakaita *v.* 'lakata, loppua, poistua, luopua'
(1548) 6 esiintymää, myös Westh

- [A-III-653-[AM-6:7]] Senteden pite heiden nyt ninen edelkeumen / iotca fangittuna poiswiedhen / Ja ninen Pramarein rundausta pite **poislackaman**.
- [A-II-500-[2KOR-3:00]] Jumalan Armo ia Hengi / ioca meite wapautta Laista / Bockstauista ia Henen tegoistans / ette heiden kircaudhens / ia tegonssa mahdhaisit **poislacaita**.
- [A-II-500-[2KOR-3:14]] Sille ette haman tehen peiuena asti / pysy se sama Peitto poisottamata ylitze sen wanhan Testamentin / koska he site lukeuat / ioca Christusesa **poislackapi**.
- [A-II-608-[1PT-4:1]] ioca Lihasa kersipi / se **poislackapi** synniste

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *lakata* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+lakata*.

poislangenut *s.* 'luopio, kapinoitsija, vastustaja' | (1544) 1 esiintymä

- [A-III-304-[PS-68:7]] Yxi Jumala ioca yxineisten andapi Honen teunens Lapsia / Joca ne Fangit vloswiepi oikialla aialla / ia andapi ne **poislangenut** Quiuasa aswa.

Verbin (→) *poislangeta* partisiippimuoto, jota on käytetty substantiivina. Sama muoto esiintyy myös taivutusparadigmaan kuuluvana.

poislangeta *v.* 'pudota pois, luopua, raueta, lakastua'
(1544) 29 esiintymää, myös Westh

- [A-III-598-[DAN-7:20]] Ja nijste Kymmeniste Saruist / iotca henen Pääns päle olit. Ja sijte toisesta / ioca ylesnoui / ionga edes Colme **poislangesit**.
- [A-I-109-[5MS-32:5]] Se kirri / ia heiju suku / heneste **poislangepi** / he ouat häpien pilcut / ia eij henen lapsens.
- [A-I-512] me rucolema – – ettes tadhoijsit caiki ne / iotca Christillisest wscost ouat **poislangenuet** – – iselisesta etzije / ia iellenssaatta heiden exytuxens tundemisehen
- [A-I-334-[AP-1:25]] osotta cummanga sine neiste cadhesta wlgoswalitzet ottamahan tämen palueluxen sijan / ia Apostolin wirghan / iosta Judas **poislangesi**

- [A-III-507-[JES-54:10]] Sille Wooret pite weltemen / ia Cuckulat langeman / Mutta minun Armoni ei pidhe sinusta poickeman / Ja minun Rauhani Lijton ei pidhe **poislangeman**
- [A-II-603-[DAN-7:20]] Se Roho on poisquieutu / ia ne cuckaiset ouat **poislangenet**.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *langeta* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+langeta*.

poislangettu s. 'luopio' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-543-[JER-17:13]] Caiki iotca sinua ylenandauat / pite häpien tuleman / ia ne **poislangetut** pite maan päle kirjoitetuxi tuleman.

Verbin (→) *poislangeta* passiivinen partisiippimuoto, jota on käytetty substantiivina.

poislankeevainen s. 'luopio, kapinoitsija' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-301-[PS-66:7]] Ne **poislangeuaiset** ei pidhe woiman heitens ylescorghotta.
- [A-III-583-R] Ne fangitut Juttat Babelis olit iloizat / ette ne Jerusalemis pideis mös fangittuna tuleman heiden tygens / ioista he olit pilcatut / ninquin Petteiet ia **poislangeuaiset**.

Verbin (→) *poislangeta* partisiippimuodosta johdettu nomini.

► VKS 2023 *pois+lankeavainen*.

poislaskea v. 'laskea pois t. alas, laskea t. lähteä menemään, laskea käsistään, luovuttaa' (1548) 8 esiintymää

- [A-II-66-[MT-15:32]] en mine tahdo heite tyköeni paastuten **poislaske** / ettei he tielle wäsy.
- [A-II-389-[AP-27:21]] Armat Miehet / se olis cohtulinen ollut / ette te olisitta minua cwlleet / ia ei Cretasta **poislaskeneet** / ia saattanut meille temen caltaisen tuskan ia wahingon.
- [A-III-181-[JH-19:40]] Nin he otit Jesusen rumin / ioca **poislaskettu** oli / käreit sen puchtasen linauatein / ia sidhoit sen Linoilla woitein cansa
- [A-III-466-R] He ouat alati harniskas / eike coska Mieckans **poislaske**.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *laskea* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+laskea*.

poisleikata v. 'leikata pois t. irti, poistaa, tuhota' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-298-[PS-90:6]] Roho – – Joca warahin cukosta / ia nopiasta quiwa / Ja Eehto polen **poisleijckatan** / ia quiwapi

- [A-I-618] O minun teckien / **poisleicka** minusta tuijmaudhen / wären cangiudhen
- [A-II-529-[GL-5:12]] Joska mös ne **poisleicataisin** / iotca teite hucuttauat.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *leikata* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+leikata*.

poisleikkaaminen s. 'tarpeeton' ympärileikkaus' (kuv.) | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-550-[FIL-3:2]] Cauattacat teitenne Coirilda / cauattacat nijlde pahoilda Tömiehilde / Cauattacat **Poisleickamisesta**.
- [A-II-550-R] **Poisleickamisesta**) Hen cutzupi ne falskit Opettaiat **Poisleickamisexi**. Sille ette he opetit ymberileickauxe*n* tarpelisen oleua vanhurskauteen / ionga cautta Inhimisten Sydemet wskosta poisleicataan.

Verbistä (→) *poisleikata* johdettu substantiivi.

► VKS 2023 *pois+leikkaaminen*.

poislentää v. 'lentää pois' | (1551) 5 esiintymää

- [A-I-298-[PS-90:10]] Ja cosca se parahus on ollut / nin se on Tusca ia töö ollut / Sille se nopiasta poijsmene / ninquin me **poijslenneijsim**
- [A-III-622-[HOS-9:11]] Senteden pite Ephraimin HERRAUDEN / quin iocu Lindu / **poislendemen**

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *lentää* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+lentää*.

poisluopua v. 'luopua' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-558] Laijna minulle waijwaselle Synniselle / ette mine sen – – auwun nautitzisin – – *enge* sijte coscan **poisloowuijsi**
- [A-II-356-[AP-15:38]] Nin ei Paulus tachtonut ette henen piti seuraman heite / ioca heiste oli ennen Pamphylias **poislopunut**

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *luopua* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+luopua*.

poisluopumus s. 'uskosta luopuminen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-572-[2TSS-2:3]] Sille eipe Herra tule / ellei se **Poisloopumus** ennen tule / ia se synnin Inhiminen tule ilmoitetuxi

Verbistä (→) *poisluopua* johdettu substantiivi.

► VKS 2023 *pois+luopumus*.

poislykätä v. 'työntää syrjään, hylätä' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-331-[AP-7:27]] Mutta se ioca Lehimeisens wärytte teki / **poislyckesi** henen sanoden / Cuca sinun on pannut Pämiehexi ia Domarixi meiden pälen?
- [A-III-294-[PS-60:3]] JUmala sine quin meite **poislyckesit** ia haiotit / ia wihainen olit / Wahuista taas meite.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *lykätä* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+lykätä*.

pois|lymyitä, -lymyä v. 'lymytä, piiloutua' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-136-[1MS-3:8]] he cwlit Herran Jumalan änen keuuen Lustitarhasa / cosca peiue wilpeni / ia Adam **poislymyi** ia henen Emendens Herran Jumalan casuon edeste puiden secan Lustitarhas.
- [A-III-288-[PS-55:13]] ios minun Cadhectiuan minua eikistelis / nin mine **poislymyisin** heneste.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *lymytä* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+lymytä*.

pois|lähettää, -lähdettää v. 'lähettää pois' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-627] JOsca sine HERRA Jesu ed sallitzis minun cautta nemet nälelle **poisledhette** / etteij he ilman sinun sanas leijuete / temen Elemen tiesse nännysi.
- [A-II-114-[MK-1:43]] Ja Jesus hastoi hende / ia cochta tyköens **poislehetti**

Adverbista *pois* ja verbistä (→) *lähettää, lähdettää* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+lähettää*.

poislähteminen s. 'lähtö' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-367-[PS-105:38]] Egypti oli iloisans heiden **poislechtemisestens** / Sille heiden Pelcons oli langanut heiden pälens.

Johdos verbistä (→) *poislähteä*.

► VKS 2023 *pois+lähteminen*.

poislähteä v. 'lähteä pois' | (1544) 20 esiintymää, myös Westh

- [A-I-84-[LK-1:38]] Nin sanoi Maria. Catzo herran pica. Tulcon minun sinun sanas ielken. Ja Engeli **poislexi** henen tykeensä.
- [A-II-61-[MT-13:53]] Ja tapactui / Coska Jesus lopetti nämät puhet / **poislexi** hen sielde
- [A-II-114-[MK-1:42]] Ja quin hen oli sanonut / cochta spitali heneste **poislexi** / ia hen tuli puchtaxi.

- [A-II-168-[LK-2:37]] oli Lesken lähes Cadexan kymende ia nelie vootta / Ja ei **poislechtenyt** Templist paluelemast Jumala

Adverbista (⇒) *pois* ja verbistä (⇒) *lähteä* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+lähteä*.

poismennä v. 'mennä pois t. ohitse, lähteä, kadota, luopua'
(1544) 112 esiintymää

- [A-I-150-[DAN-9:5]] Jumalattomat olema me olluet / ja welthim / ja **poijsmenim** sinun keskystes / ja oijkeudestas
- [A-I-331-[MT-26:39]] Minun Isen / ios madholinen on nijn **poismengen** minusta teme Calki /
- [A-II-616-[2PT-3:10]] Mutta HErran peiue ombi tuleua / ninquin warghas ööllä / Ja silloin Taiuahat **poismeneuet** suurella kijruhulla
- [A-III-328-[PS-80:19]] Nin eipe me sinusta **poismene** / szoo meite eleuen / Nin me sinun Nimees auxenihwdham.

Adverbista (⇒) *pois* ja verbistä (⇒) *mennä* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+mennä*.

poismyydä v. 'myydä pois' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-319-[AP-2:45]] Heiden Hywydhens ia Tauarans he **poismyit** ia iagoit ne caikille / senperest quin cuki taruitzi

Adverbista (⇒) *pois* ja verbistä (⇒) *myydä* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+myydä*.

poismädätä v. 'mädäntyä' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-119-[JOEL-1:17]] Jywet **poijsmätenit** maasa Ohra laarit seijsouat tyhijen
- [A-III-633-[JOEL-1:17]] Jyuet **poismätenit** Maas. Ohra Larit seisouat tyhiene

Adverbista (⇒) *pois* ja verbistä (⇒) *mädätä* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+mädätä*.

poisnakata v. 'nakata t. heittää pois' (myös kuv.) | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-728] Em mine ano entisen cunnian merckije / quin on / hame ia culda sormus / iotca mine **poijsnackasin**.
- [A-I-285-[PS-51:13]] Ele minua **poijsnacka** sinun Caswos edheste
- [A-III-210] Ele senwoxi Kiria **poisnacka** / ele mös hende harioitta lacka.

Adverbista (⇒) *pois* ja verbistä (⇒) *nakata* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+nakata*.

poisnukkua v. 'vaipua uneen, nukkua pois, kuolla' | (1548) 6 esiintymää

- [A-III-319-[PS-76:6]] Ne Coreat pite röuetteimen ia **poisnuckuman** / Ja caiki Sotamiehet teuty käsistens heruottomaxi tulla.
- [A-II-489-[1KOR-15:18]] Nin te oletta wiele nyt teiden synnisenna. Nin ouat mös ne iotca Christusesa **poisnuckuit** / cadhotetut.
- [A-II-473-[1KOR-7:39]] Emende ombi kijnisidhottu Lakihin / nincauuan quin henen Miehens elepi. Waan coska henen Miehens **poisnuckunut** ombi / nin hen on wapha toiselle hooleman

Adverbista (⇒) *pois* ja verbistä (⇒) *nukkua* muodostettu yhdysverbi. Partisiippi-muoto *poisnuckunut* esiintyy Agricolalla vain liittomuodon osana.

► VKS 2023 *pois+nukkua*.

poisnylkeä v. 'nylkeä pois' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-676-[MIK-3:3]] Ja quin te oletta heilde Nahan **poisnylkenyet** / nin te mös heiden lwns säriette

Adverbista (⇒) *pois* ja verbistä *nylkeä* muodostettu yhdysverbi. *Nylkeä* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä verbinä. Sillä on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä, ja se lasketaan kuuluvaksi suomalais-ugrilaiseen perintösanastoon.

► SKES 1958 *nylkeä*; UEW 1988 319; SSA 1995 *nylkeä*; EES 2012 *nülgima*; NES 2020 *nylkeä*; VKS 2023 *pois+nylkeä*.

poisoljeta v. 'loitota, erota' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-519] Mutta quin hen oli heiste **poisolgemnut** / nin tulit ne Falschit Apostolit / iotca olit nijnen oikeain Apostolein Opetuslapset olluet

Adverbista (⇒) *pois* ja verbistä *oljeta* t. *olgeta* muodostettu yhdysverbi. Verbillä on vastineita useissa lähisukukielissä, joskin eräät niistä ovat äännehistoriallisista syistä epävarmoja. Saamen vastineet saattavat olla ainakin osaksi lainaa itämeren-suomesta. Verbiä on arveltu johdokseksi substantiivista (⇒) *olka*.

► SKES 1958 *oljeta*; SSA 1995 *olottaa*; VKS 2021 *oljeta*.

poisolla v. 'olla poissa, puuttua' | (1544) 12 esiintymää, myös Westh

- [A-II-389-[AP-27:20]] Mutta quin ei me monena peiuena / eikä auringoista / eikä Techti nähnyet / ia ei wehin Ilma meiden wastaⁿ ollut / nin io caiki meiden Elemen toiuos **poisoli**.
- [A-II-517-[2KOR-13:2]] Mine olen sen teille ennen sanonut / ia sanon teille nyt edhelle / ninquin tykeneollen / io toisen haauan / ia kirjoitan sen nyt **poisollen** nijlle iotca ennen syndi tehnyt olit
- [A-I-696] Sille ios iocu olis teudhelinen Inhimisten lasten seas / ios sinun wisaudhes henelde **poijsolis** / eij hen mixiken luetaisi

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *olla* muodostettu yhdyssverbi. Samat osat esiintyvät Agricolalla myös sanaliittona.

► VKS 2023 *pois+olla*.

poisottaa v. 'ottaa pois, poistaa, lakkauttaa, lyödä poikki'
(1544) 181 esiintymää, myös UpsE (*poisottaa*), UpsK, Westh

- [A-I-119-[JOEL-1:16]] Silloin roca meiden Silmein edeste **poijsotetaan** / ia meiden Jumalan hoonesta Ilo / ia Riemu
- [A-I-867] O Jumalan caritza / ioca **poijsotat** mailman synnit.
- [A-II-411] Senteden ombi se Wapaus / yxi Hengellinen wapaus / ioca ei Laki **poisota**
- [A-III-448-[ISM-17:46]] mine löön sinua / ia **poisotan** sinun Pääs sinulda. Ja annan sen Philisteusen Sotawäen Rumin tenepene Linnuille Taiuas ala / ia Pedhoille kedhoilla

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *ottaa* muodostettu yhdyssverbi.

► VKS 2023 *pois+ottaa*.

poisottaja s. 'poistaja' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-534] se on totudhen mestari / Rangastoxen opettaija / Sydhemen walkeus / Tuscan lodhutos / Murhen carckottaija / pelghon **poisottaija** / Jumaludhen eletteije / Kyneliten edhesweteije

Johdos verbistä (→) *poisottaa*.

► VKS 2023 *pois+ottaja*.

poisottaminen s. 'pois ottaminen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-656-[AM-8:0]] Jumala coco Makunnan rangaitze ia witzapi / ei waiuoin Sodhalla ia Nelelle / waan mös henen oman Sanans ia caiken Lohutoxen **poisottamisen** cansa

Johdos verbistä (→) *poisottaa*.

► VKS 2023 *pois+ottaminen*.

poispaeta v. 'paeta, karata pois, kääntyä pois' | (1544) 17 esiintymää

- [A-I-151-[DAN-9:11]] mutta caiki Israel ylitzekeui sinun lais / ia **poijspakenit** cuulemasta sinun ändes.
- [A-II-43-[MT-8:33]] Mutta paimenet **poispaenit** / ia menit caupungin
- [A-II-359-[AP-16:27]] weti hen wlos mieckans / ia tachtoi itzens surmata / ia lwli ette Fangit olit **poispaeneet**.
- [A-II-687-[ILM-9:6]] Pyteuet mös coolla / waan Coolema **poispaenenepi** heiste.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *paeta* muodostettu yhdyssverbi.

► VKS 2023 *pois+paeta*.

poispalaa v. 'palaa kokonaan, palaa poroksi' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-616-[2PT-3:10]] Maa / ia ne rakenuxet iotca henesä ouat / pite **poispalaman**.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *palaa* muodostettu yhdyssverbi.

► VKS 2023 *pois+palaa*.

poispaneminen s. 'kumoaminen, lakkauttaminen' | (1551) 4 esiintymää

- [A-III-267-[PS-40:0]] Tesse Christus itzestens puhupi – – henen Pinastans ia wapadhuxestans. Nin mös Lain **poispanemisest** / ia Euageliuiniulgistoxest
- [A-III-303-[PS-68:0]] Nin mös ennustetaan. Juttain / Sinagogan / waldakunnan / Pappiudhen / Lain ia sen Jumalanpalueluxen **poispanemisest**

Johdos verbistä (→) *poispanna*.

► VKS 2023 *pois+paneminen*.

poispanna v. 'panna pois, laskea pois, kumota' (myös kuv.) | (1544) 33 esiintymää

- [A-I-369] Laijna laupiasta / ette me **poispanisim** meiden syndien coormat
- [A-I-721] nijn mine temen hauran ja wihileitzen lihan hyuelle mielelle **poijspanen** / ette minulla ombi ylesnousemisen toijuo
- [A-II-157-[MK-15:36]] Nin yxi iooxi ia teutti Sienen Eticalla / ia pani sen Roghon pähen / taritzi henen iooma sanoden / Sallicat / catzokam ios Elias tule hende **poispaneman**.
- [A-III-748-R] Mine Mosen Lain **poispanin** / iolla Juttat heitens ydhistit / ia pacanat poissulijit.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *panna* muodostettu yhdyssverbi.

► VKS 2023 *pois+panna*.

poispeittää v. 'peittää' | (1551) 4 esiintymää

- [A-III-227-[PS-13:2]] QUincauan HERRA sine tadhoh ratki minua wnocta? quincauan sine **poispeitet** Casuos minusta?

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *peittää* muodostettu yhdyssverbi.

► VKS 2023 *pois+peittää*.

poispeseminen s. 'peseminen puhtaaksi, puhdistaminen' (kuv.) | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-519] olet sinun Ihosas sen Ristin puun päälle / meiden synnit candanut / nijnnen samain **poispesemisexi** sinun pyhesse callihisa wereses

- [A-I-718] hen meiden syndijen tedhen coleman kerssi / ia sen **poijspesemisen** tedhen on oman callin werens wodhattanut

Johdos verbistä (→) *poispestä*.

► VKS 2023 *pois+peseminen*.

poispestä v. 'pestä pois, pestä puhtaaksi' (kuv.) | (1544) 8 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-388] sine EERRA meite pudhastit / ia meiden synnyt ia pahatteghot **poispesit**
- [A-I-785] **Poijspe** änemin ia änemin minun syndini / sinun rackan poias Jesusen Christusen werelle
- [A-II-375-[AP-22:16]] Nouse yles / ia anna sinuas Castetta / ia **poispestä** sinun synnistäs
- [A-III-462-[JES-4:3]] Silloin HERRA **poispesepi** / ne Zionin Tytteren saastaudhet / ia ne Jerusalemin weren wighat heneste

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *pestä* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+pestä*.

poispitää v. 'pidättää, estää' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-604-[IPT-2:11]] Rackat weliet / Mine manan teite ninquin Oudhoija ia mucalaisi / **poispiteket** teiten Lihalisista Himoista
- [A-III-648-[AM-4:7]] Olen mös mine teilde Saten **poispitenyt** / quin wiele colme Cwcautta olit Elonaicahan asti

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *pitää* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+pitää*.

poispoimea v. 'poimia pois, kerätä pois' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-689-[NAH-2:1]] Quitengin sine ratki **poispoimetan** / ia sinun Oxas turmellan.
- [A-III-623-R] Hedelmete) ouat Caupungit / quin sen Winapuun hedelmet olit. Mutta hen on **poispoimettu** ia tyhiä.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *poimia*, *poimea* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+poimia*.

poispudistaa v. 'pudistaa, karistaa pois' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-815] me meiden entisen iulman Isen / Perkelen ikeen **poijspudhistaijsim**
- [A-II-197-[LK-10:11]] Tomunghin mös / ioca teiden Caupungist meihin tarttui / me **poispudhistam** teiden pälen

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *pudistaa* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+pudistaa*.

poispudota *v.* 'pudota pois (myös kuv.); lakastua' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-177-[VLT-5:16]] Meiden päästem ombi Crunu **poijspudhonut**
- [A-I-462] Jocapeiue mös me sinun armos taruitzima / ioca meille andexiannais meiden langemiset / etteij me coscan sinun rackaudhestas **poisputoisi**
- [A-III-484-[JES-40:8]] Ja tosin / Canssa ombi Heine / Se Heine poisquiuettui / ia Cuckainen **poisputosi**.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *pudota* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+pudota*.

poispuhaltaa *v.* 'puhaltaa pois' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-628-[HOS-13:3]] ninquin Acanat / iotca Luuasta **poispuhaltan**
- [A-III-723-[HGG-1:9]] Ja waicka te site [satoa] parallans cotian weisitte / nin mine site quitengin **poispuhallan**.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *puhaltaa* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+puhaltaa*.

poispurra *v.* 'purra pois, poistaa' (kuv.) | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-731] sine meiden haawohin wodhatat winan / quin meiden wighat **poijspure**

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *purra* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+purra*.

poispuskea *v.* 'puskea pois (laumasta)' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-591-[HES-34:21]] te potkitta teiden Jalghoillan / ia nijte Heickoia te **poispusket** teiden Saruillan

Adverbista (→) *pois* ja verbistä *puskea* muodostettu yhdysverbi. Verbillä *puskea* on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se lasketaan kuuluvaksi suomalais-ugrilaiseen perintösanastoon. Agricolalla *puskea* ei esiinny itsenäisenä verbinä.

► SKES 1962 *puskea*; UEW 1988 408; SSA 1995 *puskea*; EES 2012 *puskama*; NES 2020 *puskea*; VKS 2023 *pois+puskea*.

pois|pyhkiä, -pyhkeä *v.* 'pyyhkiä pois, poistaa, hävittää' | (1544) 39 esiintymää, myös Westh

- [A-III-472-[JES-25:8]] HERRAN Zebaothin pite iocaitzesta Casuoista Kylenelet **poispychkimen**.
- [A-I-121-[2MS-32:12]] hen tappaijs heijet / Ja heite **poijspyhis** Maan pirin pälde
- [A-I-122] Nyt andexanna heiden synnit / taicka **poijspyhi** mjnua sinun kiriastas
- [A-I-284-[PS-51:3]] JUMALA ole minun Armolinen / sinun Hywuydhes cautta / Ja **poijspyhi** minun Syndini / sinun swren Laupiudhes cautta

- [A-II-557-[KOL-2:14]] ia **poispychkenut** sen Käsikirioituxen / ioca oli meite wastoin
- [A-III-127-[3MS-26:30]] Ja mine tadhon teiden Cuckulat **poispyhkije** / ia teiden Cuuat poisiwritta

Adverbista (⇒) *pois* ja verbistä *pyhkiä* muodostettu yhdysverbi. Verbillä *pyhkiä* on vastineita kaikissa lähisukukielissä paitsi liivissä. Sanavartalo on selitetty germaaniseksi lainaksi, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **wiskian* edustaa mm. nykysaksan *wischen*. Lainaotetukseen sisältyy kuitenkin äännehistoriallisesti poikkeuksellisia kehityskulkuja, joten siihen on suhtauduttu epäilevästi tai torjuvasti. Agricolalla *pyhkiä* esiintyy ainoastaan yhdysverbien perusosana. Ortografisista syistä on mahdollontota tietää varmasti, onko ensi tavun vokaali tarkoitettu lyhyeksi vai pitkäksi. Lyhytvokaalinen *pyhkiä* on ominainen suomen länsimurteille.

► SKES 1962 *pyyhkiä*; Koivulehto Vir. 1973b 13; Hofstra 1985 24; SSA 1995 *pyyhkiä*; LÄGLOS 2012 *pyyhkiä*; EES 2012 *pühkima*; NES 2020 *pyyhkiä*; VKS 2023 *pois+pyyhkiä*.

poispäästä v. 'päästä pois t. pakoon' | (1551) 5 esiintymää

- [A-III-571-[VLT-2:22]] Sine olet ymberilde minun Wiholiseni cutzunut / nin quin Juhla peiuelle / nin ettei kengen HERRAN wiha peiuene ole **poispäsnyt** ia ylitzeienyt.
- [A-III-645-[AM-2:15]] Ja ne Joutzimiehet ei pidhe seisoman / Ja ioca on nopia ioxeman / ei pidhe **poispäsemen**.

Adverbista (⇒) *pois* ja verbistä (⇒) *päästä* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+päästä*.

poisraueta v. 'sulaa, mädäntyä' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-754-[SAK-14:12]] Heiden Lihans pite poisraukeneman / quin he wiele Jalcains päle seisouat / Ja heiden Silmens waipuuat heiden leuissens / ia heiden Kielens **poisraukene** heiden suusans.

Adverbista (⇒) *pois* ja verbistä (⇒) *raueta* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+raueta*.

poisrepiä v. 'repiä t. riistää pois, kitkeä' (myös kuv.) | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-782] **poijsrewi** caiki synnin liiat rohot / ia sopimattomat halut
- [A-III-376-[PS-109:11]] Ulosimekeen se Corcorahainen caiki mite henelle onopi / Ja ne mucalaiset **poisrepikkeen** henen Hywydhens.
- [A-III-482-[JES-38:12]] Ja mine **poisreuein** ninen minun Elemenin / ninquin iocu Canguri.

Adverbista (⇒) *pois* ja verbistä (⇒) *repiä* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+repiä*.

poisreväistä v. 'repäistä pois, riistää' (myös kuv.) | (1549) 7 esiintymää

- [A-III-66] Ele millemoto tete kempie Lohutosta sinun sydemestes iollaculla kiusauxella / eli epelyxelle salli **poisreueistä**.
- [A-III-597-[DAN-2:45]] Samalmoto quin sine neit ydhen Kiuen / ilman Käsite **poisreueistyn**

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *reväistä* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+repäistä*.

poisriisua v. 'riisua pois' (myös kuv.) | (1548) 4 esiintymää

- [A-III-669-[JON-3:6]] Ja quin se Nineuen Kuningan eten tuli / nin hen Stolistans ylesnoui / ia **poisrisui** henen Purpurin waattens / ia kiäri itzens Säckihin
- [A-II-503-[2KOR-5:4]] me hookanma ia olema raskautetudh / Sen woxi ettei me tadho **poisrisutta** / waan ylitzepughetetta

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *riisua* muodostettu yhdysverbi. Agricolan *pois-riisutta* on passiivin infinitiivi.

► VKS 2023 *pois+riisua*.

poisriisuminen s. 'riisuminen, poistaminen, luopuminen' (kuv.)
(1544) 2 esiintymää

- [A-I-522] Laijna mös armolisesta / ette me sen wanhan Inhimisen **poisriisumisen** cautta / iuri sinun cuuas rupeisima candamahan

Johdos verbistä (→) *poisriisua*.

► VKS 2023 *pois+riisuminen*.

poisriikka v. 'rikkoa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-559-[JER-31:40]] Nin ettei se ikenens seriete / eli **poisricotuxi** tule.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *rikkoa* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+rikkoa*.

poisryövätä v. 'ryövätä, ryöstää' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-118-[MK-3:27]] Ei woi kengen yhden Wekeuen Honeseen yllette / ia henen Calunsa **poisröuete** / ellei hen ennen site Wekewete kijnisido / ia sijtte henen Honetans röue.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *ryövätä* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+ryövätä*.

poissaattaa v. 'saattaa t. ohjata pois' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-710-[SEF-3:18]] Ne / iotca Inhimisten Sätydhen cautta adhistetut olit / tadhon mine **poissaatta** / ette he sinusta poistulisit

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *saattaa* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+saattaa*.

poissiirtää v. 'siirtää pois' (myös kuv.) | (1544) 7 esiintymää

- [A-III-749-[SAK-12:3]] Ninmonda quin henen tactouat **poissijrtä** / pite heitens siihen repimen.
- [A-I-457] Anna meille rauha ia terweys / **poijsirdhe** meiden näkyweijset / ia näkymettömet wiholiset
- [A-III-361-[PS-103:12]] Nin cauwas quin Ite ombi lennest / **poissijrsi** hen meiste meiden Pahatteghonna.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *siirtää* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+siirtää*.

poissivaltaa v. 'sivaltaa t. pyyhkäistä pois, riistää' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-514] hirmulisen wihan / iolla hen meite sinun Jumalludhes Sanasta / aijattele poiskarkotta ja **poissiualda**
- [A-III-465-[JES-5:24]] ninquin 7 Tulenlieki cordhen culutta / ia **poissiualda** Acanat / Jwrisillens pite heiden Jurens mätenemen
- [A-II-513-[2KOR-11:10]] Nin Wissist quin Christusen totuus on minussa / nin teme Kerskaus ei pidhe minulda **poissiualtaman** Achaian maakunissa.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *sivaltaa* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+sivaltaa*.

poissortaa v. 'polkea' (kuv.) | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-644-[AM-2:0]] Ne Kieuhet he alaspainoit. Ja heiden Oikiudhens he **poissorsit**.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *sortaa* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+sortaa*.

poissovitaa v. 'sovittaa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-600-[DAN-9:24]] Silloin ne ylitzekeumiset poistoriutan / ia se Syndi peiteten / ia se pahateco **poissouitetaan**.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *sovittaa* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+sovittaa*.

poissulaa v. 'sulaa, haihtua' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-292-[PS-58:8]] Heiden pite **poissulaman** ninquin wotaua Wesi

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *sulaa* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+sulaa*.

poissulkea v. 'sulkea pois, jättää ulkopuolelle' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-748-R] Mine Mosen Lain poispanin / iolla Juttat heitens ydhistit / ia pacanat **poissulijt**.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *sulkea* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+sulkea*.

poissysätä v. 'sysätä pois, työntää syrjään' (myös kuv.) | (1548) 15 esiintymää

- [A-III-512-[JES-57:14]] Techket tiete / techket tiete / Leuiteket polcu / **poissyseket** ne louckauxet minun Canssani tielde.
- [A-II-332-[AP-7:39]] Teme sai Elemen puhen meille andaxens. Jota teiden Iset eiuet totelluet / Waan **poissysesit** sen heiden tyköens / ia palasit sydemestens Egiptijn
- [A-III-205] Jotca caiki Synnit **poissyseieuet** / Wskon ylessytytteuet / Toiuon wahuistauat / ia Rackaudhen siteen solmiauat
- [A-III-257-[PS-35:5]] Olcoon he ninquin Acanat Tulispään edes / ia HERRAN Engeli **poissyseköön** heite.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *sysätä* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+sysätä*.

poissyödä v. 'syödä pois, niellä' (kuv.) | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-654-[AM-7:4]] Ja catzo / HERRA Jumala cutzui Tulen / sen cansa rangaitzeman / ia piti swren syueydhen ylessömen / ia io **poissöi** paran polen matkans

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *syödä* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+syödä*.

pois|syöksää, -syöstä v. 'syöstä t. sysätä pois, syrjään' | (1548) 11 esiintymää

- [A-II-673-[ILM-2:5]] Jos mutoin / nijn tulen mine sinulle pian / ia **poissööxen** sinun Kyntialgas sialdans / Ellet sine parannosta tee.
- [A-III-788-[5MS-28:63]] Ja te tuletta **poissöxetyxi** sijte Maasta / iohonga siselleminen / site omistaman.
- [A-III-260-[PS-36:13]] Waan anna ne Pahointekiet siihen langeta / ette he **poissöstyxi** tulisit / ia ei seisoall pysyisi.

- [A-III-536-[JER-7:3^]] *cuhunga paiccan he tuleuat / iohonga mine heite*
poissösnyt olen
- [A-III-550-[JER-23:2]] *Te oletta haaskanuet minun Laumani / ia* **poissöxenyet**
ia ette site etzinyet.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *syöstä* muodostettu yhdysverbi. Verbistä esiintyy sekä vokaali- että konsonanttivartaloisia muotoja.

► VSK 2023 *pois+syöksää*.

poissyöstä → poissyöksää

poissärkeä *v. 'särkeä, tuhota' | (1548) 3 esiintyä*

- [A-II-535-[EF-2:14]] *Sille hen ombi meiden Rauha / ioca molomista ydhen tehnyt on / ia ombi sen Waieh Aidhan* **poisserckenyt**
- [A-III-378-[PS-110:0]] *Se Wimeinen Wiholinen / Colema* **poisserieten.**

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *särkeä* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+särkeä*.

poissärpiä *v. 'särpiä, niellä ahneesti' | (1548) 1 esiintymä*

- [A-II-695-[ILM-12:16]] *Mutta Maa autti site Waimoa / ia auasi Suuns ia* **poisserpi** *sen Cosken ionga se Lohikerme henen Suustans wlospuuskasi.*

Adverbista (→) *pois* ja joko verbistä *särpää* tai tämän johdoksesta (→) *särpiä* muodostettu yhdysverbi. Agricolan ainoa esiintymä on imperfektimuodossa, josta ei voi varmasti päätellä perusmuotoa.

► VKS 2023 *pois+särpää*.

***poistaa** *v. | (1544) 1 esiintymä*

- [A-I-82-[JH-1:5]] *Ja Walkeus pimeijs* **poijsta** */ Ja ne pimeyxet euet hende kesitenyet.*

Agricolan Rukouskirjan *poistaa* on painovirhe, ja tarkoitettu muoto on *paistaa*. Agricolan Uudessa testamentissa vastaava kohta kuuluu *Walkeus Pimeydes paista*.

► Jussila 1998 *poistaa*.

poistaittaa *v. 'taittaa t. hakata pois' | (1551) 1 esiintymä*

- [A-III-647-[AM-3:14]] *mine tadhon ne Altarit Bethelis etziskelle / ia sen Altarin culmat* **poistaitta** */ ette heiden pite mahan langeman.*

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *taittaa* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+taittaa*.

pois|temmata v. 'temmata t. vetäistä pois (myös kuv.), vapauttaa' | (1544) 26 esiintymää

- [A-I-252-[1KN-8:57]] Elken hen meite ylenandaco / eijke poisheittekö / Ja elken kättens **poistemmatko** meilde
- [A-I-342-[SIIR-36:9]] **poistemma** se wastanseisoija / Ja murenna se wihoijlinen
- [A-I-420] KETke Herra Jumala sinun Seurakundas / ijancaikisella aneilla / ja ette ilman sinuta / Inhimillinen noriahus langepi / seke sinun helpollas / aijna **poijstemmataijsijn** ricoxista
- [A-II-53-[MT-11:00]] Coska Omatundo eli murhelinen sydhen synnin tehden Euangeliumin saa maista ia ymmertä / nin hen väkiuallalla siihen carckapi / ettei yxiken hende sijte taidha **poistemmata**.
- [A-III-679-[MIK-5:0]] Wimein hen Apostolist / iotca ninquin Caste / caiki maat torectiuat / ennusta / Jotca Inhimiset Perkelen wallast **poistemmauat**

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *temmata* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+temmata*.

poistorjua v. 'torjua, estää' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-203-[LK-11:52]] ette te itze sisellemenyuet ia ne sisellemeneueiset oletta **poistorijuneet**
- [A-III-600-[DAN-9:24]] Silloin ne ylitzekeumiset **poistoriutan** / ia se Syndi peiteten

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *torjua* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+torjua*.

poistulla v. 'tulla t. mennä pois, poistua, kadota, hävitä'
(1544) 12 esiintymää, myös Westh

- [A-I-623] Ja mös andakan meillen henen cunnians cochtolisen kiwaudhen / iolla seke meisse / ette muijssa / caiki mite site wastoinseijsouat / **poistulisit**
- [A-I-803] Anna caiki wäret ja Jumalattomat opetuxet / iotca eij Christusta opeta / sinun Seurakunnastas **poijstulla**.
- [A-II-572-[2TSS-2:7]] io hen nyt Pahuden waickuttapi salaisesta. Waiuoin se quin nyt pitepi / sen pite **poistuleman**
- [A-III-125-[3MS-26:6]] Mine annan **poistulla** ne pahat Pedhot teiden maastan / eike mieckan pidhe teiden maan lepitze kieumen.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *tulla* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+tulla*.

poisvarista v. 'varista pois, hajota, kadota' | (1544) 3 esiintymää

- [A-III-[JER-8:13]] Mine tadhon heite iurinin poishakia / sanopi HERRA / Ettei ycten Winamaria eike Ficuna Ficunapwsa iämen pidhe / ia mös ledhetki **poiswariseman** pite.

- [A-II-659-[JAK-1:11]] Auringo yleskoitta Helten cansa / ia Roho taipu / ia henen Cuckans **poiswarise**
- [A-I-671] walista minun mielen armolisesta / senpälle ette synnein öön **poiswarisis**

Adverbista (⇒) *pois* ja verbistä (⇒) *varista* muodostettu yhdysverbi.

➤ VKS 2023 *pois+varista*.

poisvaristaa v. 'karistaa pois, hajottaa' (kuv.) | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-465] ettes – – opillas meiden tyhmeidhen hemären piti **poiswaristaman**

Adverbista (⇒) *pois* ja verbistä (⇒) *varistaa* muodostettu yhdysverbi.

➤ VKS 2023 *pois+varistaa*.

poisverhota v. 'verhota pois näkyvistä, peittää' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-283-[PS-51:11]] **Poiswerho** sinun Casuos minun Synnisten / ia poispyhi caiki minun Pahatteconi.

Adverbista (⇒) *pois* ja verbistä (⇒) *verhota* muodostettu yhdysverbi.

➤ VKS 2023 *pois+verhota*.

poisvetäväinen a. 'varasteleva, kavaltava' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-595-[TIT-2:9]] Nite Paluelioita mana / Ette he heiden HErrains alamaiset olisit / caikisa heille keloiset. Ei narisiat / ei **poisweteueiset**

Verbin (⇒) *poisvetää* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi.

➤ VKS 2023 *pois+vetäväinen*.

poisvetää v. 'vetää t. viedä pois, poistaa' | (1544) 11 esiintymää

- [A-I-470] Sille ette meisse on yxi pimie ymmerdhys / ioca mös sinun tiestes **poiswetä**
- [A-II-39-[MT-7:13]] lauia ombi se porti / ia awara tije / ioca **poiswete** cadhotuxen
- [A-III-247-[PS-28:3]] Ele **poiswedhe** minua ninen Jumalattomadhen secan
- [A-III-210] WImein / caikein Inhimisten Häte / teme Kiria osotta ia **poiswäte**.

Adverbista (⇒) *pois* ja verbistä (⇒) *vetää* muodostettu yhdysverbi.

➤ VKS 2023 *pois+vetää*.

poisviedä v. 'viedä t. kuljettaa pois, ottaa' | (1544) 61 esiintymää

- [A-I-235-[JUDIT-16:6]] Hen wchkasi minun Maani ylespolta / Ja minun Noren howin mieckalla tappa / Lapset ia neitzet **poiswiedhe**.

- [A-II-103-[MT-27:2]] Ja sidhoit henen / **poisweit** / ia ylenannoit henen waldamiehelle Pontio Pilato.
- [A-II-181-[LK-6:30]] Jocaitzen quin sinulda anopi anna / ia silde ioca sinun omas **poiswei** / ele iellensano.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *viedä* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+viedä*.

poisvieraantea v. 'vieraantua' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-539-[EF-4:18]] ioinenga ymmerdhys pimitetty on / ia ouat **poiswierandeneet** sijtä Elemeste / ioca Jumalasta onopi

Adverbista (→) *pois* ja verbistä *vieraantea* muodostettu yhdysverbi. *Vieraantea* on johdos nominista (→) *vieras*.

► VKS 2023 *pois+vieraantua*.

poisvieritetty v. 'pois vieritetty' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-158-[MK-16:4]] Ja quin he catzoit / neit he Kiuen **poiswieritettyn** / sille hen oli sangen swri.
- [A-II-239-[LK-24:2]] Nin he leusit Kiuen **poiswieritettyn** Haudalta

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *vierittää* muodostetun yhdysverbin partisiippi-muoto, jota on käytetty adjektiivina. Yhdysverbiä *poisvierittää* ei esiinny Agricolalla persoonamuotoisena.

► VKS 2023 *pois+vierittää*.

poisvietellä v. 'vietellä' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-57] wahualla cahleilla henen sitopi / senpäle / ettei hen sinun callista Sieluas caiketi **poiswiettelisi**.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *vietellä* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+vietellä*.

poisvilpistää v. 'poiketa vilpillisesti' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-315-[AP-1:25]] Ette henen pite Aruan saaman tesse Palueluxes ia Apostolin wirghas / custa Judas ombi **poiswilpistenyt** / ette henen piti poismenemen sialens.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *vilpistää* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+vilpistää*.

poisviskata v. 'viskata t. heittää pois' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-249-[JH-2:15]] Ja waihechtaiden rahan hen **poiswiskasi** / ia mahancukisti peudhet.
- [A-III-235-[PS-18:43]] Mine surwon heite ninquin Maan tomun Twlen edhesse / ia **poiswiskan** ninquin Loghan Cadhuilda.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *viskata* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+viskata*.

poisviskoita v. 'viskoa t. viskata pois' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-278-[PS-35:5]] Olcon he ninquin Acanat Twlispään edhes / ia HERRAN Engeli heite **poijswiskoijcohon**.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *viskoa*, *viskoita* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+viskoa*.

poisvuotaa v. 'vuotaa, valua, ajautua pois' | (1548) 3 esiintymää

- [A-III-344-[PS-90:5]] Sine lasket heite **poiswotaman** ninquin Cosken
- [A-III-489-[NAH-2:8]] Sille Nineue on ninquin iocu Lammico teunens wette / Mutta sen saman teuty **poiswota**.
- [A-II-633-[HEB-2:1]] SEnteden pite meiden site wisumasti warinottoman nijste iotca meille sanotut ouat / ettei me ioskus **poiswodhaisi**

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *vuotaa* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+vuotaa*.

poisvähentää v. 'vähentää' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-590] teme mackein rauinnos / ylimeinen ja ruuettamatoim osaliseus – – tulis minulle parannoxexi / caiki Perkelen wäghytxija ja coijruxija **poiswehendemen**

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *vähentää* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+vähentää*.

poisvälttyä v. 'väistyä, luopua' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-149-[BAR-3:8]] caikein meiden Isäin wäryden tehden / iotca sinusta / meiden Herrastam Jumalasta **poijswelttynet** ouat.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *välttyä* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+välttyä*.

poisvälttää v. 'välttää, väistää, kääntää t. kääntyä pois; välttyä, pelastua'
(1544) 22 esiintymää

- [A-I-399] Puriettewaijset sataman saattaijsit / Ja caikinaijset Tuscat **poiswelteijsit**
- [A-I-457] Leskedhen ia Orwolasten / pilca ia ylcencatzet / **poijswelte** / Eriseuradhen pahus alaspaijna
- [A-I-504] Ja ettes – – caikista rijdhasta meite **poiswelteisit**
- [A-I-821] Tesse sine paras Ise / palauta ja **poijswelte**.
- [A-II-387-[AP-26:31]] Ja quin he **poisweltit** / nin he puhuit keskenens sanoden / Eipe teme Mies miten ole tehnyt / quin Cooleman eli Siteet ansanut on.
- [A-III-602-[DAN-12:42^]] Mutta nämät pite henen Kädhestens **poisweltemen** / Edom / Moab / ia ne Ammonin lasten Pämiehet.

Adverbista (→) *pois* ja verbistä (→) *välttää* muodostettu yhdysverbi.

► VKS 2023 *pois+välttää*.

pokka s. 'ranskantauti, kuppa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-812] Wariele meite sinun swrist witzauxistas / ruttotaudhista / **pokasta** / ja muijsta rascaijsia taudheijsta.

Sana on keskiaikainen laina skandinaavisista kielistä. Lainälähde voi olla esim. varhaisuusruotsin *pocka* 'rokko, paise', jota nykyruotsissa vastaa *pockor*. Rukouskirjan ainoassa esiintymässä sanalla on käännetty saksan *frantzosen*. Rokot, ihottumat ja paiseet voivat olla monien eri tautien ilmenemismuotoja.

► Streng 1915 158; Gummerus 1955 589; SKES 1962 *pokka*¹; SSA 1995 *pokka*¹; VKS 2023 *pokka*.

pokstavi, pukstavi s. 'kirjain, kirjoitus' | (1544) 11 esiintymää

- [A-I-5] Senpäreste ouat ioca Wijkon pockstauit / Cisio Janusen seas / Mutta Pyhe peiuein ielken oykealla sziwulla ia wijmen ouat Kuun **Pockstauit**
- [A-II-15] Nyt ette temen Maan kieli oli ennen neite aicoija / iuri wähe / ia lehes ei miten kirioisa eli **pockstauisa** prucattu taicka harioitettu.
- [A-II-238-[LK-23:38]] Nin oli mös henen ylitzens Pälekirioitus Grekin / Latinan / ia Hebraican **Puckstauille** kirioitettu / TEME ombi Judasten Kuningas.

Lainaa ruotsin kirjainta tarkoittavasta sanasta *bokstaffue*, *bokstaver*. Sana esiintyy Agricolalla myös erikoislainana (→) *bokstavi* mm. Abckirjassa 1543. *Pokstavi* esiintyy jälkiosana sanaliitossa (→) *sunnuntai pokstavi*, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdysanaksi.

► Streng 1915 174; SKES 1962 *puustavi*; SSA 1995 *puustavi*; VKS 2023 *puukstavi*.

poleija, polleija s. 'puolanminttu (*Mentha pulegium*)' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-11] Telle kwlla sömen pite (ninquin Calenus sano) makia roca / ia swrustamat Mette ioman Ja Ruta **poleijan** cansa iomasa nautiman

- [A-I-21] Joo Calia / welte haureus ia helle / **Polleya** Coijroho / ia Appium on iomasa hyue.

Lainaa myöhäismuinaisruotsin sanasta *polleia*, joka perustuu kasvin latinankieliseen nimitykseen *puleium*, *pulegium*. Tämän alkuperä on epäselvä. Mahdollisesti se liittyy sanaan *pulex* 'kirppu'. Puolanminttua on ennen käytetty hyönteismyrkkinä.

► Streng 1915 158–159; SAOB 1953 *poleja*; I. Larsson 2010 140; Häkkinen & Lempiäinen 2011 106–109; VKS 2023 *poleija*.

poljeskella, polgeskella v. 'poljeskella, talloa maahan' (myös kuv.) | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-232-[2SM-22:43]] Mine swrwon heite / ninquin maan tomun / Ninquin raitijn loghan mine heidhet **polieskelen** / ia wiskoin.
- [A-I-258-[PS-7:6]] Nin minun wiholisen waijwacan minun Sieluani / ia sen käsitten ia mahan **polieskelcan** minun Elemen / Ja pajnacan minun Cunniani tomun.
- [A-I-619] mailmalisija **polgheskella** / ia Taijualisija ianota

Johdos verbistä (→) *polkea*. Agricolalla *poljeskella* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *maahanpoljeskella*.

► VKS 2023 *poljeskella*.

polk|ea, -ia v. 'polkea, talloa (myös kuv.), sortaa, halveksia' (1544) 14 esiintymää, myös Westh

- [A-I-309-[PS-143:3]] Sille se wiholinen minun Sijelua tacaaija / Ja mahan **polkepi** minun Elemen
- [A-II-710-[ILM-19:15]] Ja hen **polkepi** sen Caikiualdian Jumalan Hirmulisen Wihan Winan Persyn.
- [A-III-567-[VLT-1:15]] HERRA annoi sen Neitzyen / Tytteren Judan / ydhen Persyn **polkia**.
- [A-I-98] Ele **polghe** Kiria quin Sica. waicka henes on wehe wica

Verbillä on vastineita lähisukukielissä. Vastineita on esitetty myös etäsukukielistä, mutta nämä ovat merkitykseltään hyvin etäisiä substantiiveja, joten rinnastus on äärimmäisen epävarma. Sanavartalolle ei kuitenkaan ole esitetty lainaetymologiaa, joten sitä lienee kaikesta huolimatta pidettävä vanhaan omaperäiseen sanastoon kuuluvana. Rakenteensa ja merkityksensä puolesta se voi hyvin olla ikivanhaa perintösanastoa. Agricolalla *polkea* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *alaspolkea*, *maahanpolkea*, *rikkipolkea*.

► SKES 1962 *polkea*; UEW 1988 392–393; SSA 1995 *polkea*; EES 2012 *pölgama*; NES 2020 *polkea*; VKS 2023 *polkea*.

polku s. 'polku, kulkutie, reitti (myös kuv.); elämänpolku, elämänura' | (1544) 25 esiintymää

- [A-II-111-[MK-1:3]] Hwtawaisen äni on corwesa / Walmistaka Herran tiet / oijendacat henen **polghunsa**.

- [A-I-494] Elemen **polghun** / temen peijueiselle leimauxilla / sine wijsaisit
- [A-III-512-[JES-57:14]] Techket tiet / techket tiet / Leuiteket **polcu** / poissysekete ne louckauxet minun Canssani tielde.
- [A-III-608-[HOS-2:6]] Mine tadhon sinun Ties aidhata Orientappuroilla / ia panna ydhen Aidhan eteen / ettei hen leudheisi henen **Polkuians**.
- [A-III-474-[JES-26:7]] Mutta ninen Wanhurskasten Tie on tasainen / Ninen Wanhurskasten **Polghut** sine oijennat.

Johdos verbistä (→) *polkea*.

➤ VKS 2023 *polku*.

polleija → poleija

polte s. 'polte, poltto, helle' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-784-[5MS-28:22]] HERRAN pite sinun Paisumilla lömen / Wilutaudhilla / **Poltella** / Palolla / Poudhalla / ia Myrkylisille Ilmalla / ia Kellaisel taudhilla

Johdos verbistä (→) *polttaa*. Agricolan ainoa esiintymä on käännös saksan sanasta *Hitze*.

➤ VKS 2023 *polte*.

poltettapa a. 'poltettava' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-752] etteij meiden sydhen cannaijsi Neulaijsit / ia odhackeija / ijancaikises heluetin tules **poltettapija**

Verbin (→) *polttaa* passiivinen partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

polteufri s. 'polttohri' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-146-[MK-12:33]] se ombi enäy quin caiki **Poltewffri** / ia caikinaiset wffrit.

Substantiiveista (→) *polte* ja (→) *ufri* muodostettu yhdyssana. Agricolalla tavallimpi rinnakkaismuoto on muodoltaan supistunut (→) *poltuufri*.

➤ VKS 2023 *polte+uhri*.

poltinrauta s. 'polttorauta' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-580-[1TIM-4:2]] Nijnnen cautta iotca Wlconkullasudhes Walhenpuhuiat ouat / ioilla Omatundo on **Poltinraudalla** merkittu

Verbin (→) *polttaa* instrumentaalijohdoksesta *poltin* ja substantiivista (→) *rauta* muodostettu yhdyssana. Substantiivi *poltin* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana.

➤ VKS 2023 *poltin+rauta*.

polttaa v. 'polttaa, kärventää' (myös kuv.) | (1544) 37 esiintymää

- [A-II-84-[MT-22:7]] Coska nyt Kuningas sen cwli / nin hen wihastui / ia lehetti sotawekens / ia hucutti ne murhamiehet ia heiden caupungins **polti**.
- [A-I-120-[JOEL-1:19]] Tuli ombi **poltanut** ne kedhot warpeisa / ia liecki ombi ylessytytännyt caiki puudh wajnioilla
- [A-I-177-[VLT-5:10]] Meiden ihoma ombi **poltettu** / ninquin wghnis / sen hirmuisen Nelghien tähden
- [A-III-210] Jos Pouta ia Halla Pellos **polta** / ettei toiuta Leipe eli Olta.
- [A-I-454] **Polta** HERRA pyhen hengen tulella / meiden munaskudh ia sydhemet

Verbillä on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se on mitä ilmeisimmin (→) *palaa*-verbin vanha johdos, vaikka sanojen vokaalisuhteet ovatkin epäsäännölliset. Agricolalla *polttaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *tyynnipolttaa*, *ylespolttaa*.

► SKES 1962 *polttaa*; UEW 1988 352; SSA 1995 *polttaa*; NES 2020 *polttaa*; VKS 2023 *polttaa*.

polttaminen s. 'polttaminen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-329-[PS-80:17]] Catzo siihen ia nuctele / Ette sijte **poltamisest** ia repimisest iocu Loppu tulis.

Johdos verbistä (→) *polttaa*.

► VKS 2023 *polttaminen*.

poltufr s. 'polttohri' | (1544) 30 esiintymää

- [A-I-267-[PS-20:4]] Hen muijstelcan sinun Rocawffris pälle / Ja sinun **poltwffris** olcon lihauat
- [A-III-123-[1MS-22:2]] Ota Isaach / sinun ainocanen Poicas / iotas racastat / ia mene Morian maalle / ia wffra hende sielle **poltuffrxi**
- [A-III-302-[PS-66:15]] Lihauat **Poltwffrit** mine teen sinulle poltetuista Oinaista

Rakenteeltaan hämärtynyt yhdyssana, jonka alkuosana on ilmeisesti *polttaa*-verbin johdos *polte* (→ *polteufri*). Jälkiosa on substantiivi (→) *ufri*. Nykyasuinen *polttouhri* ei esiinny Agricolan kielessä.

► VKS 2023 *poltto+uhri*.

polvi s. 'polvi (ruumiinosa, myös kuv.); sukupolvi' (1543) 43 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-386] Terue teki pyhet Jesusen **poluet** / meiden edhesten Rucouxisa wsein cumardhut.
- [A-I-374] Roghon he panit ketees waltican edheste / Cumardholla **poluella** sine teruetettin

- {A-I-491} meiden **polwena** / sinun edheses cumardhaijsim
- [A-I-161-[lis.2AK-O:11]] Ja nyt mine cwmardan minun Sydhemen **poluet** anodhen sinulda armoija
- [A-O-5-[2MS-20:5]] MIne olen – sinun Herras Jumalas / wekeue / kiuas / ia costan Iseiden rioxet / iotca minua wihasit lapsisa / hama colmanden / ia nelienden **Poluen** asti.
- [A-II-22-[MT-1:17]] Nin ouat caiki poluet Abrahamist Daudin asti nelietoistakymende **polue**.
- [A-III-377-[PS-109:13]] heiden Nimens olcoon toises **Polues** poispyhitty.

Sanalla on vastineita kautta uralilaisen kielikunnan. Se kuuluu kantauralilaiseen perintösanastoon. Rukousasentoon polvistumista ilmaiseva adessiivi (⇒) *polvilla* ja allatiivi (⇒) *polville* on mahdollista tulkita adverbiksi.

► SKES 1962 *polvi*; UEW 1988 393; SSA 1995 *polvi*; EES 2012 *pōlv*; NES 2020 *polvi*; VKS 2023 *polvi*.

polvilla *adv.* 'polvillaan, polvistuen, polvistuneena' | (1543) 3 esiintymää, myös Westh

- [A-O-20] Sijtte **poluilla** / elike seisoden / Ensin lue wscō / Ja Ise meiden
- [A-I-146-[BAR-2:19]] me **poluillam** olema sinun edheses

Substantiivin (⇒) *polvi* adessiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Muotoon voi liittyä omistusliite.

polville, -n, polv|ile, -ele *adv.* 'polvilleen' | (1544) 21 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-104-[PS-95:6]] Tulcaat / cumarthakam / ia **poluillen** langetkam
- [A-I-372] Colmaste rucoellen **poluiles** Langesit / Casuos pälle itzes heitit
- [A-I-583] Coscas nyt Sacramentin Ottanut olet / nin mahanlange **poluilles**
- [A-I-830] Tesse tule sinun aijatella / ettej sine yxinens **polueles** langenut ole

Substantiivin (⇒) *polvi* allatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Muotoon voi liittyä omistusliite.

polvillenslangeta *v.* 'polvistua, langeta polvilleen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-494-[JES-46:6]] hen sijte ydhen Jumalan tekis / Jonga eten he **poluillenslangeuat** ia site cumartauat.

Omistusliitteellisestä adverbista (⇒) *polville* ja verbistä (⇒) *langeta* muodostettu yhdysverbi.

polviluku *s.* 'sukupolvien luettelo, sukuuettelo; sukulaisuussuhde' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-596-[TIT-3:9]] Mutta hullut Tutkmiset / ia **Poluilughut** / ia rijdat ia campauxet Laista / welte.

- [A-III-17] hen – – kirjoittapi luatuista / ia luattomista **poluiluguista** / Heimoudhest ia Langoudhesta *etc.*

Substantiiveista (⇒) *polvi* ja (⇒) *luku* muodostettu yhdyssana. Sukulaissuhteen merkityksessä esiintyy myös sanaliitto *polvein luvut*.

► VKS 2023 *polvi+luku*.

polvi suoni s. 'polvitaipteen verisuoni' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-29] Mutta ele löö **polui szonda**. quin tyhmest tekeuet monda.

Substantiiveista (⇒) *polvi* ja (⇒) *suoni* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2023 *polvi+suoni*.

porgari s. 'porvari, kaupungin asukas' | (1544) 11 esiintymää

- [A-I-825] Anna ette cajkinaijset Inhimiset / ylmeijset / wimeijset / **Porgharit** / talonpoijat / eleijset Jumallisesta / hyuisse tauoijsa / ia wighattomas elemes
- [A-II-374-[AP-21:39]] Nin sanoi Pauali / Mine olen Juttalainen Tarsist yxi **Porghari** / cwluisesta Caupungist Ciliciasta
- [A-III-749-[SAK-12:8]] Nijlle peiuille pite HERRAN ne Jerusalemin **Porgharit** warieleman

Laina muinaisruotsin sanasta *borghare*, joka juontuu alasaksan sanasta *borgere*. Sana on alkuaan johdos linnoitusta tai linnaa tarkoittavasta sanasta *borg* ja se on merkinnyt ensisijaisesti linnoituksen asukasta tai miehistöön kuuluvaa henkilöä. Entisajan kaupungit olivat usein linnoitettuja, joten sana on saanut myös kaupunkilaisen ja kansalaisen merkityksen. Agricolalla sana esiintyy myös erikoislainana asussa (⇒) *borgari*.

► Thomsen 1869 64; Streng 1915 160; SAOB 1920 *borgare*; Hellqvist 1939 *borgare*; SKES 1962 *porvari*; SSA 1995 *porvari*; NES 2020 *porvari*; VKS 2023 *porvari*.

pormestari → **borgmestari**

porottaa v. 'rikkoa, hajottaa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-643] Anna – – etteij mötekieumisus minua turmelis / ia ijrddhalisexi saattais / eijke wastoinkieumisus minua **porotais**.

Verbillä on vastineita useissa lähisukukieliissä. Sitä on arveltu alkuperältään deskriptiiviseksi. On myös mahdollista, että se on johdos tuhkaa, rikkaa, tomua yms. merkitsevästä *poro*-sanasta. Sitäkin on pidetty alkuaan deskriptiivisanana, joskin myös mahdollisia etymologisia vastineita on esitetty etäsukukieliä myöten.

► SKES 1962 *porottaa*¹; SSA 1995 *porottaa*¹; EES 2012 *pöruma*; VKS 2023 *porottaa*.

porsas s. 'porsas, sian poikanen' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-720] Coska sis **Porsas** taritan / nin aua Seckis / ios se taruitan.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä ja useimmissa etäsukukielissä permiläiskieliin asti. Sitä on pidetty lainana joko jostakin esi-indoiranilaisesta kielimuodosta tai peräti indoeurooppalaisesta kantakielestä. Itämerensuomen sanansisäinen -s- viittaa lähinnä indoiranilaisiin tai sitten baltoslaavilaisiin lainanantajakieliin, joissa vastaava sana on hyvin edustettuna. Myös indoeurooppalaisten kielten sanojen keskinäiset suhteet ja äännehistoriallinen kehitys ovat kiistanalaiset, joten täsmällistä lainanantajakieltä on toistaiseksi mahdotonta määrittää. Agri-colan ainoa esimerkkitapaus sisältyy runomuotoiseen sananlaskuun.

► Paasonen 1908–1910 FUF 8 76; SKES 1962 *porsas*; Joki 1973 SUST 151 303; UEW 1988 736; SSA 1995 *porsas*; EES 2012 *pōrsas*; Holopainen 2019a 190–192; NES 2020 *porsas*; Holopainen 2021 SUSA 98 215–216; VKS 2023 *porsas*.

porst|ua, -oa s. 'esipiha, eteisihi' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-605] catzele minun waijuasen syndisen pälle / sinun laupiudhes silmille / ioijllas catzoit Petarijn pein **porstuasa** / cosca hen sinun kieldenyt oli
- [A-II-154-[MK-14:68]] Ja hen vlosmeni **porstoan** / ia Cuckoi lauloi.
- [A-II-346-[AP-12:13]] Coska sis Petari alati colkutti **Porstuan** owen päle / wlosmeni yxi Pica / Rode nimelde / cwldeleman.

Sana on lainaa skandinaaviselta taholta, mahdollisesti muinaisruotsin sanasta *forstova* tai *forstwa*, jota nykyruotsissa vastaa *förstuga*.

► Streng 1915 159–160; SKES 1962 *porstua*; SSA 1995 *porstua*; NES 2020 *porstua*; VKS 2023 *porstua*.

***porstuanovi** s.

Porstuanovi ei esiinny Agricolalla yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona (→ *porstua*).

► Jussila 1998 *porstuanovi*.

portti s. 'ovi, portti, kulkuaukko, kaupunginportti' (myös kuv.)
(1544) 92 esiintymää, myös Westh

- [A-I-239-[JES-26:2]] Awacat **portit** / ette se wanhurscas Canssa ioca wakudhen pite / siselletulis.
- [A-II-39-[MT-7:13]] Menget sisele sijte achtast **portist** / Sille että lauia ombi se **porti** / ia awara tije / ioca poiswete cadhotuxen
- [A-II-68-[MT-16:18]] temen callion päle tahdon mine rakenda minun Seurakundani / ia heluetin **portit** ei pide hende yltzewoittaman.
- [A-II-715-[ILM-21:12]] Ja henelle oli swri ia corckeä Muri / iolla oli caxi toistakymende **Portia** / ia **Porteisa** caxitoistakymende Engelite

- [A-III-576-[AM-5:15]] Wihacat site paha ia racastacat site Hyue / Ja asettacat Oikiutta **Portissa**
- [A-III-521-R] Wanhurskaudhen **portit**) ouat se Usi Testamenti ia Armon Euangelium eli sarna / ioga cautta mennen.

Laina ruotsin sanasta *port*, joka alkuaan juontuu latinan sanasta *porta*. Agricolalla *portti* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *kalaportti*, *kaupunginportti*, *kupariportti*.

► Streng 1915 160; SKES 1962 *portti*; SSA 1995 *portti*; NES 2020 *portti*; VKS 2023 *portti*.

portto s. 'portto, huora, huono nainen' (myös kuv. ja haukkumasanana) (1548) 12 esiintymää

- [A-II-82-[MT-21:31]] Totisesta sanon mine teille / Että Publicanit ia **porttot** teiden edellen kieuuet Taiuaan walda kundaan.
- [A-II-215-[LK-15:30]] Mutta nyt / ette sinun Poicas tuli / ioca caiken henen Tauarans on haaskanut **Portoin** cansa / tapoit sine henelle sen sötetun Wasickan.
- [A-III-612-[HOS-4:13]] Senteden mös teiden Tytteret **Portoixi** tuleuat / ia teiden Morsiamet Hooraxi.
- [A-III-614-[HOS-5:3]] Kylle mine tunnen Ephraim / ia ei Israel ole minun edeseni peitetty / ette Ephraim ombi yxi **porto** / ia Israel yxi ialo Hoor.

Sana on laina skandinaaviselta taholta, ilmeisesti mukaelma muinaisruotsin yhdys-sanasta *portkona*, joka sananmukaisesti merkitsee satamanaista. Ruotsin sana on lainaa anglosaksista.

► Lindström 1859 36; Thomsen 1869 141; Streng 1915 160; SKES 1962 *portto*; SSA 1995 *portto*; NES 2020 *portto*; Häkkinen 2020a SUST 275 97; VKS 2023 *portto*.

porttuus s. 'porttous, siveettömyys' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-608-[HOS-2:2]] Käskeket hende Hooruttans poisheitte henen Caszuostans / ia henen **Portuttans** henen Rinnastans.

Johdos substantiivista (→) *portto*. Vastaava johdos esiintyy myös virossa.

► Häkkinen 2020a SUST 275 97; VKS 2023 *porttuus*.

porvari → **porgari**

poski s. 'poski' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-256-[PS-3:8]] sine caiki minun wiholiset **poskelle** paijskat / ia murennat Jumalattomaijn hambat.
- [A-II-33-[MT-5:39]] Elket paha wasta seiso / waan iocahinen quin sinua löpi oikealle **poskelle** / nin kienne mös henele toinen.

- [A-III-690-[NAH-2:10]] ne Poluet horiuuat / caiki Landet wapiseuat / ia caiki **posket** pleikixi tuleuat / ninquin iocu Sauicrusi.

Sanalla on vastineita kautta uralilaisen kielikunnan. Se kuuluu kantaaurililaiseen perintösanastoon.

► Castrén Suomi 1845 181; SKES 1962 *poski*; UEW 1988 396; SSA 1995 *poski*; EES 2012 *pōsk*; NES 2020 *poski*; VKS 2023 *poski*.

potkia v. 'potkia' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-386-[AP-26:14]] Saul / Saul / mixis minua Wainot? Töles sinun ombi Tutkanda watan **potkia**.
- [A-III-591-[HES-34:21]] Senteden ette te **potkitta** teiden Jalghoillan / ia nijte Heickoia te poispusket teiden Saruillan

Verbillä on vastineita kautta itämerensuomen. Se on johdos jalan alaosa merkitsevistä sanasta *potka*, joka kuuluu uralilaisten kielten vanhaan perintösanastoon.

► SKES 1962 *potkia*; SSA 1995 *potkia*; NES 2020 *potka*, *potkia*; VKS 2023 *potkia*.

pouta s. 'pouta, sateeton sää, kuivuus' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-60] Satehixi peijuen sappi / **Poudixi** Cuum kehä
- [A-III-210] Jos **Pouta** ia Halla Pellos polta / ettei toiuota Leipe eli Olta.
- [A-III-647-[AM-4:0]] On Ennustus tuleuaisist Onnetuxist ia Rangastoxist / quin on / Nelest / **Poudhast** / Hallast / Rutost

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä ja saamessa. Se on selitetty balttilaiseksi tai esibalttilaiseksi lainaksi, jolloin se on samaa juurta kuin liettuan *spauda* 'paine'.

► SKES 1962 *pouta*; Koivulehto 1986c FS Alinei 143; SSA 1995 *pouta*; Junttila 2015 104; NES 2020 *pouta*; VKS 2023 *pouta*.

pouta-aika s. 'pouta-kausi, kuivuus' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-118-[JES-58:11]] Ja HERRA se aina sinua iodhattapi / ia rautizepi sinun Sielus **Poutaaicana** / ia wahuistapi sinun Lws.

Substantiiveista (→) *pouta* ja (→) *aika* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2023 *pouta+aika*.

poutia v. 'kuivettaa' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-58-[MT-13:6]] Mutta coska auringo coitti / nin he **poudhittin** / Sille ettei heille ollut iwrta / nin he poisquietuijdt.

Johdos substantiivista (→) *pouta*.

► VKS 2023 *poutia*.

povi s. 'povi, rinta' (myös kuv.) | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-317-[PS-74:11]] Mixis poiskäennet sinun Kätes? Ja sinun oikiankädhes ratki nin sinun ***Pouestas?**
- [A-III-317-R] ***Poui**) se on / Templi / ioissa Jumala cocosi Canssans ia sielle heite Opetti / Ninquin Jocu Eiti Lapsens / **Pouesans** canda / ia sen Imette.

Sanalla on vastineita kautta suomalais-ugrilaisen kieliperheen. Se kuuluu kielikunnan vanhaan perintösanastoon.

► SKES 1962 *povi*; UEW 1988 395; SSA 1995 *povi*; EES 2012 *põu*; NES 2020 *povi*; VKS 2023 *povi*.

prakkari s. 'rakkari, kelmi' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-361-R] Spermologos (Grekixi / se on Somexi / Lipilari / kielieue / Liucas / Lackari / **Prackari** / wiettelie ia sencaltaiset Sellit ia Cumpanit

Laina muinaisruotsin sanasta *prakkare*, jota nykyruotsissa vastaa *prackare*.

► Streng 1915 162; SAOB 1954 *prackare*.

praktika s. 'ohjekokoelma' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-871] Calendarium sen Cappaleins / Tauluins / **practicans** etc cansa.

Lainaa keskiajan latinan sanasta *practica*. Sana on voinut lainautua ruotsin kautta, jossa se on ollut käytössä sekä latinan mukaisessa että useissa kotoistetuissa asuissa.

► Streng 1915 162; SAOB 1954 *praktik*.

pramaaminen s. 'komeileminen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-280-R] Sijte hen palio pite / Ette täle onopi kylle nautitzemist ia **pramamist**.

Johdos verbistä (→) *pramata*.

► VKS 2023 *pramaaminen*.

pramari s. 'kerskuri, ylvästelijä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-653-[AM-6:7]] Senteden pite heiden nyt ninen edelkeumen / iotca fangittuna poiswiedhen / Ja ninen **Pramarein** rundaus pite poislackaman.

Sana voi olla ruotsista lainattujen tekijännimijohdosten malliin muodostettu johdos verbistä (→) *pramata*, tai se voi olla lainaa esim. muinaistanskan samakantaisesta johdoksesta *brammere*. Ruotsissa ei ole ollut lähtömuodoksi tarkalleen sopivaa johdosta.

► Streng 1915 162; VKS 2023 *pramari*.

pramata v. 'kerskua, ylpeillä, komeilla' | (1548) 11 esiintymää

- [A-II-668-[JUD-1:12]] Neme Häpien pilcut / **pramauat** teiden Lahioistanna ilman cartamista / itzens irtalisesta caiten
- [A-III-550-[JER-22:15]] Lwlecos / sinus Kuningasna oleuas / ettes Cedrein cansa **pramat**?
- [A-III-349-R] **Pramaman**) se on / puhua Röickie Sanoia / ninquin iocu Herra eli Sangari / iota tule peliete / edesmite hen sanopi eli tachto.
- [A-III-405-R] Nin mös se wäre / falski ia Eriseurainen oppi / ialosti Röyhe / **prama** ia kerska vlcois tauois ia pyhitöxis.

Lainaa ruotsin murteellisesta verbistä *brama*, jota vanhemmassa kirjakielessä vastaa *bramma*.

► VKS 2023 *pramata*.

pramaus s. 'loisto, komeus' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-746-[SAK-11:3]] Cwllan ninen Jalopeurain penickain kiluius / Sille se Jordanin **pramaus** on häuitetty.

Johdos verbistä (⇒) *pramata*.

► VKS 2023 *pramaus*.

prameus → **pramius**

prami s. 'loisto, komeus, omakehu' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-509] mine caiki heluetin portin wallat / ia caiki mailmaijsset cunniat / ilot / **pramit** / Lihaliset wisaudhet / heickoudhet / ia pahudhet poijsheitteisin ja ylencatzoijsin
- [A-II-384-[AP-25:23]] Ja toisna peiuen tuli Agrippa ia Bernice swren **Pramin** cansa / ia sisellekeuit Radztupan
- [A-III-519-R] Radheltut) Ouat caiki ne JumalanPalueluxet / iotca ei Jumalan Cunnia etzi / Waan omatarpens / **pramins** ia riemuns

Laina myöhäismuinaisruotsin sanasta *bram*, joka merkitsee loistoa, upeutta ja ylvästelevää käyttäytymistä.

► Streng 1915 162–163; SAOB 1921 *bram*; SSA 1995 *pramea*; VKS 2023 *prami*.

pramius s. 'ylvästely, komeilu' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-474-[JES-25:12]] Ja henen pite heiden **Pramiudhens** henen kätens käsiuardhella alendaman / ia teiden Murein corkiat wahuistoxet alascallistaman

Johdos ruotsalaisperäisestä sanavartalosta, johon perustuvat verbi (⇒) *pramata* ja substantiivi (⇒) *prami*.

► VKS 2023 *pramius*.

prefaatio s. 'prefaatio, messun ylistys- ja kiitosrukous'
(1549) 3 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-III-25] Nin weisatcan eli lukecan Pappi **Prefationem** nein sanodhen.
- [A-III-88] Senperäste rupia Pappi **Prefationem** / nein sanoden eli weisaten.
- [A-III-98] Yxi toinen lyhembi **Prefatio**.

Sitaattilaina latinan sanasta *præfatio*, joka tarkoittaa sananmukaisesti jotakin johdannoksi lausuttua. Sana viittaa liturgin lausumaan ylistys- ja kiitosrukoukseen messutoimituksessa ehtoollisvuorolaulun jälkeen ennen Pyhä-hymniä. Agricola taivuttaa sanaa latinan mukaan.

► SAOB 1954 *prefation*; VKS 2023 *prefaatio*.

preivi s. 'kirjallinen tiedonanto, kirje' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-594] ne samat Keisarit ouat **Preiuins** ia keskyns cautta cwluttanuet / ette se Danielin Jumala iocaitzes Maakunnas piti cunnioitettaman.
- [A-III-720] Sille waicka Esdras sen Altarin oli ennen tehnyt / ia Templin Peruxen laskenyt / nin se Kuningas Artaxerxes / sen Töön **preiuillens** esti

Lainaa myöhäismuinaisruotsin sanasta *bref*, jota nykyruotsissa vastaa *brev*. Periaatteessa suomen sana voisi olla lainaa myös keskiajan latinasta, josta ruotsin sana on peräisin. Latinan *breve* on alkuaan tarkoittanut lyhyttä (kirjoitusta). Agricolalla sanasta esiintyy myös rinnakkaismuoto (→) *breivi*.

► Streng 1915 163–164; SAOB 1922 *bref*; SKES 1962 *preivi*; SSA 1995 *preivi*; VKS 2023 *preivi*.

prentata v. 'painaa (kirjoja)' | (1548) 7 esiintymää

- [A-II-718] Tulkittu Somen Turws / waan **Prentattu** Stocholmis Amundi Lauritzan Poialta.
- [A-III-792] Somen Turus tulkittu / van Stocholmis on **prentettu** / silde minun Rackahalda Amunild Lauritzan poialda.

Laina varhaisuusruotsin sanasta *prenta*. Agricolalla esiintyy myös rinnakkaismuotoja, jotka voidaan tulkita etuvokaalisiksi (→ *präntätä*). Verbi *prentata* esiintyy myös perusosana yhdyserbissä (→) *ulosprentata*.

► Streng 1915 168; SAOB 1954 *pränta*; SKES 1962 *präntti*; SSA 1995 *präntti*; VKS 2023 *präntätä*.

prentseli s. 'reppu, selässä kannettava laukku' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-125-[MK-6:8]] Ja hen kielsi heite miten ottamasta tielle cansans / mutta waan sauuan. Ei **prentzelite** / ei leipe / ei raha cuckarosa
- [A-III-449-[ISM-17:49]] Ja pisti **Prentzelin** kätens / ia otti sielde ydhen Kiuen.

Laina ilmeisesti muinaisruotsin murteellisesta sanasta *prinzi*, joka tarkoittaa pientä selässä kannettavaa pussia. Esim. Carl von Linné on kuvannut sanalla *printzel* Pohjanmaan asukkaiden eväsreppuja. Sanan etäisempi alkuperä on tuntematon. Eri sana on alkuaan *r*-alkuinen *rensseli*, joka on lainautunut alasaksasta ruotsiin ja suomeen. Tämä ei esiinny vielä Agricolan kielessä.

► Streng 1915 184; SAOB 1954 *prins*², 1961 *ränzel*; SKES 1962 *rensseli*; SSA 2000 *rensseli*.

priim s. 'katolisen kirkon aamuinen rukoushetki' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-210] Se wanha iulki Psaltarin Texti / iosta Nocturnit / **Prijm** ia Sexti. Aina luetin ia weisatin

Erikoislaina muinaisruotsin sanasta *prim*, joka perustuu alkuaan latinan ilmaukseen *prima hora* 'ensimmäinen tunti'. Hetkeä vietettiin aamun alkaessa. Tuntien lasku aloitettiin nykyisen aikakäsityksen mukaan n. kello 6, jolloin yö päättyi ja aamu alkoi.

► Streng 1915 164; SAOB 1954 *prim*; Tuppurainen (toim.) 2012 12 alav. 4; VKS 2023 *priimi*.

priiskata v. 'pirskottaa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-710-[ILM-19:13]] Ja hen oli watitettu Weren **priiskatulla** watella.

Verbivartalolla on vastine karjalassa ja vatjassa. Myös venäjässä ja itäisissä lähisukukielissä on samantapaisia verbejä, joista on vaikea sanoa, missä määrin ne ovat keskinäisiä lainoja ja missä määrin erikseen syntyneitä deskriptiivisanoja. Lisäksi suomessa ja lähisukukielissä on samaan yhteyteen kuuluvia, *pirskua*- tai *pirskottaa*-tyyppisiä verbejä, jotka nekin ovat johdoksia äänteellisesti motivoidusta, nesteen pirsukumista kuvaavasta vartalosta.

► SKES 1962 *priiskata*; SSA 1995 *piristä*²; VKS 2023 *priiskata*.

priiskoittaa v. 'pirskottaa, vihmoa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-659-[JAK-1:6]] ioca epeile / se ombi Meren Alon caltainen / ioca Twlelda aietan ia **prijskoitetan**.

Verbi on johdos samasta deskriptiivisestä vartalosta kuin (→) *priiskata*.

► VKS 2023 *priiskottaa*.

profeetalinen a. 'profeetallinen, profeetalle ominainen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-12] Ette meille nyt ombi yxi wahwa **Prophetallinen** puhe / ia se on hyuesti techty / coska te sijte warinotatte

Johdos substantiivista (→) *profeetta*.

► VKS 2023 *profeetallinen*.

profeetta, -i s. 'profeetta, ennustaja, tietäjä, saarnaaja' | (1544) 428 esiintymää, myös Westh

- [A-I-246-[LK-1:76]] Ja sine pilti pite cutzutaman / sen ylmeisen **Propheta** / Sille sinun pitepi edelle kieumen Herran casuon edes / valmistaman henen teitense
- [A-II-255-[JH-4:44]] itze Jesus todhisti / ettei iocu **Propheta** isensmalla miten maxa.
- [A-II-708-[ILM-18:20]] Ihastu Taiuas henen ylitzens ia te pyhet Apostolit ia **Prophetit**
- [A-III-655] Näkiä se on / Sine **Propheta** ia Sarnaia.
- [A-III-720] HAggai ombi se Ensimeinen **Propheta** / ioca oli annettu Juttan Canssalle / sen Babilonian Fangiuxen ielken

Sana on osittain lainattu latinan sanasta *propheta*, osittain ruotsin tai saksan sanasta *prophete*. Alkuaan sana juontuu kreikasta, jossa *prophētēs* merkitsee ennustajaa tai jumalien tulkkia. Sanan alkuosa *pró* merkitsee 'edessä', ja jälkiosa *phē-* tulee verbistä *phánai* 'puhua'. Agricolalla *profeetta* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *lohutosprofeetta*, *vääräprofeetta*.

► Streng 1915 165; Koukkunen 1990 *profeetta*; SSA 1995 *profeetta*; NES 2020 *profeetta*; VKS 2023 *profeetta*.

profeettainen a. 'profeetallinen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-613-[2PT-1:19]] Meille ombi yxi wahua **Prophetainen** sana / Ja te hyuesti teette ette te sijte warin pidette

Johdos substantiivista (→) *profeetta*.

► VKS 2023 *profeettainen*.

profeetta vaimo s. 'naisprofeetta' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-77] Simeonilda sylihin otettin / iota Anna se Phanuelin Tyter **Propheta waimo** todisti

Substantiiveista (→) *profeetta* ja (→) *vaimo* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51; VKS 2023 *profeetta+vaimo*.

profeetti → **profeetta**

profeettinen a. 'profeetallinen, profeetalle ominainen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-605] hen wissist (ninquin ne mwdh) cooleman maisti / Ja ninquin Eriseurainen Pappia wastan / Ja quin yxi Meteli Kuningast wastan / piteis tapettaman / Sille se on yxi **Prophetinen** / ia Apostolinen coolema

Johdos substantiivista (→) *profeetta*.

profeteeraaminen s. 'profetoiminen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-486-R] Mutta **Propheteramisen** cautta tuleuat Christitut paremaxi ia wahuemaxi / ninquin iongun Ihmen cautta

Johdos verbistä (→) *profeteerata*.

► VKS 2023 *profeteeraaminen*.

profeteerata v. 'profetoida, ennustaa' | (1548) 46 esiintymää, myös Westh

- [A-II-365-[AP-19:6]] Ja quin Pauali pani Kätense heiden pälens / tuli pyhe Hengi heiden yltzens / ia puhuit kielille ia **propheterasit**.
- [A-II-485-[1KOR-14:5]] Mine tahdhoisin / ette te caiki taidhaisitta puhua / Mutta palio enemin / ette te **Propheteraisitta**. Sille se ioca **Prophetera** / ombi swrembi quin se ioca Kielille puhupi / Ellei hen site mös wlostulkitze

Lainaa muinaisruotsin verbistä *prophetera*, joka perustuu myöhäislatinan verbiin *prophetare*.

► Streng 1915 165; SAOB 1954 *profetera*; VKS 2023 *profeteerata*.

profetia s. 'profetia, (jumalallinen) ennustus; kyky profetoida' (1544) 27 esiintymää

- [A-I-150-[DAN-9:6]] Ja emme me cuullut sinun paluelijas **Prophetia** / iotca sarnasit sinun nimees
- [A-II-487-[1KOR-14:00]] **Prophetia** ombi ymmerdhyste saadha Jumalalda / ia taita site muille iaca.
- [A-III-694] Nin eipe se mös aian lughun cansa ychte pidhe / Quin Habacuchin **Prophetia** ia Ennustos cwlu / nin hen on wanhemi quin Jeremias
- [A-II-482-[1KOR-12:10]] ydhelle annetan Hengen cautta puhua – – Toiselle jhmelisi Töite tehdhä. Toiselle **Prophetia**. Toiselle Henget eroitta. Toiselle moninaiset Kielet. Toiselle moninaisten Kielden wlostulkitus.

Laina myöhäislatinan sanasta *prophetia*. Sana on voinut lainautua myös ruotsin kautta, jossa se on esiintynyt samanasuisena.

► SAOB 1954 *profetia*; VKS 2023 *profetia*.

profetiseerata v. 'profetoida' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-665-[AM-7:15]] Mutta HERRA poisotti minun Cariasta / ia sanoi minulle. Mene / ia **Prophetizera** minun Canssan / Israelin wstan.

Lainaa varhaisuusruotsin verbistä *profetizera*, joka perustuu myöhäislatinan verbiin *prophetizare*. Ruotsissa muotoa on käyttänyt ainakin Olaus Petri (1527).

► Streng 1915 165; SAOB 1954 *profet*; VKS 2023 *profetiseerata*.

profetissa s. 'naisprofeetta' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-168-[LK-2:36]] Ja oli Anna **Prophetissa** Phanuelin Tyter Aserin sughusta teme oli ioutunudh pitkelle ijelle / ia oli elenyt miehens cansa seitzemen wootha hene Neitzyste

Erikoislaina joko muinaisruotsin sanasta *prophetissa* tai suoraan myöhäislatinan sanasta *prophetissa*, josta myös ruotsin sana on peräisin.

► SAOB 1954 *profet*; VKS 2023 *profetissa*.

prooki a. 'kirjava, monivärinen' | (1552) 2 esiintymää

- [A-III-736-[SAK-6:3]] Mutta sen Colmanen Rattan edes olit Walkiat Orhit / Sen Neliennen Rattan edes olit **Prokit** wäkeuet Orhit.

Sana on selitetty lainaksi varhaisuusruotsin sanasta *brokot*. Äänteellisesti paremmin lähtökohdaksi sopisi uudempi *brokig*, mutta tätä vastaavaa muotoa ei vielä tunneta Agricolan ajan lähteistä.

► Streng 1915 165; SAOB 1922 *brokig*; VKS 2023 *prooki*.

proseliitti s. 'proselyytti, käännyttäminen' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-87-[MT-23:15]] We teille Kirianoppeneet ia Phariseuset / te Wlcocullatudh / että te Merte ia Mannerta ymberiwaellat tehden yhden **Proselitin**.
- [A-II-89-R] **Proselitin**) Nin ne Pacanat cutzuttin / iotca Jwttat lain ala kiensit / Se on / Wsi Judas eli Outo Judas.

Lainaa varhaisuusruotsin sanasta *proselit*, joka perustuu latinan sanaa *proselytus* 'tulokas'.

► Streng 1915 156; SAOB 1954 *proselyt*; VKS 2023 *proselyytti*.

pruiskata → **pruuskata**

pruukaaminen s. 'käyttäminen, tapa, käytäntö, kanssakäyminen avioliitossa' (1549) 4 esiintymää

- [A-III-79] Jumalus souitti itzense totisen / Lihan tulemisen cansa toimelisijn ia cunnialisijn **prucamisijn** / iotca seke rumijsta ette sielusta ia mös mieleste teudeliset ouat / quin on / ette hen tunsij nälkien / ianon / itcun / murehen / kynelet / wnen ia leuon.
- [A-I-215-[PS-1:0]] Jumalan Sanan **prucamisen** ylistos / ia sen totisen Seuracunnan eroitus / sijte wäreste.
- [A-III-601-R] Sille Auioskeskyn / sen rackaudhen ia oikean Waimoin **prucamisen** meno / eipe henen pide totteleman.

Johdos verbistä (→) *pruukata*.

► VKS 2023 *pruukaaminen*.

pruukata v. 'käyttää, hyödyntää; viljellä; olla käytäntönä t. tapana, käyttäytyä' (1548) 80 esiintymää

- [A-II-15] Nyt ette temen Maan kieli oli ennen neite aicoija / iuri wähe / ia lehes ei miteken kirioisa eli pockstauisa **prucattu** taicka harioitettu.
- [A-II-472-[1KOR-7:31]] ne iotca täte Mailma **prwcauat** / ninquin ei prwcaisickan.
- [A-II-475-[1KOR-9:12]] Mutta eipe me ole sencaltaista walta **prucanet** / wan me caikinaisia kerssima ettei me miten estette Christusen Euangeliumin tee
- [A-II-577-[1TIM-1:8]] Laki ombi hyue / ios site iocu oikein **prucapi** / ia tietä sen
- [A-II-639-[HEB-6:7]] Maa ioca Sateen sisellensserpä / quin wsein hene pälens tulepi / ia candapi tarpeliset Roohot nijlle iotca site **prucauat**
- [A-III-211] Joska se Jocapeiue **prucataisin** / ette Bibliast iotaki luetaisin.
- [A-III-225-[PS-10:5]] Hen menepi ieriestens teghons cansa / Sinun Domios ouat caukana heneste / hen **prucapi** ylpiesti caikein wiholistens cansa.

Lainaa myöhäismuinaisruotsin verbistä *bruka*.

► Streng 1915 167; SKES 1962 *pruukata*; SSA 1995 *pruukata*; VKS 2023 *pruukata*.

pruuni a. '(iholtaan) punertavanruskea' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-448-[1SM-17:42]] Quin se Philisteus näki ia catzeli Daudita / Nin hen ylencatzoi henen / Sille hen oli yxi **pruni** ia caunis Norucainen

Laina myöhäismuinaisruotsin sanasta *brun*.

► Streng 1915 192; SAOB 1923 *brun*; Koski 1983 217; VKS 2023 *pruuni*.

pruuskata v. 'pärskyä, roiskua' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-559-[JER-31:35]] Nein sanopi HERRA – – Joca Meren licutta / ette henen Allons **prwskauat**

Verbin likimääräisiä vastineita ovat suomen ja karjalan *pruiskata*. Sanat ovat johdoksia purskahtamisen ääntä jäljittelevästä vartalosta.

► SKES 1962 *ruisku*; VKS 2023 *pruuskata*.

präntti s. '(kirja)paino, painaminen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-93] Josca mös Wsi Testamenti. ilmeij tulis lepitze **Prenti**
- [A-III-209] Senielkin sen Wdhen Testamentin / HERRAN Armosta lepitze **Prentin**.

Laina myöhäismuinaisruotsin sanasta *prent*, *pränt* 'paino'. Tämä juontuu alkuaan ranskan sanasta *preint*, joka on tarkoittanut esim. sinetillä painettua jälkeä. Ortografisista syistä Agricolan tarkoittamaa lukutapaa (*prentti* tai *präntti*) on mahdollista tietää varmasti.

► Streng 1915 168; SAOB 1954 *pränt*; SKES 1962 *präntti*; SSA 1995 *präntti*; VKS 2023 *präntti*.

präntätä v. 'painaa (kirjoja)' | (1548) 3 esiintymää

- [A-III-435] **Prentättu** Stocholmis Amundi Lauritzan Poialda. Christusen Syndime Wodhesta. 1551. Augusti. 28.
- [A-III-710] **Präntettu** Stocholmis Amundi Lauritzen Poialda Christusen Syndime Wodhesta. 1551. Nouem. 5.
- [A-III-714] Joista silloin ne Colmet ieit **prentemet** / Taluen estet sen teit.

Lainaa myöhäismuinaisruotsin verbistä *prenta* 'painaa', joka perustuu painoa merkitsevään sanaan *pränt* (→ *präntti*). Suomessa on käytetty aluksi sekä takavokaalisia (→ *prentata*) että etuvokaalisia muotoja, joista etuvokaaliset ovat myöhemmin vakiintuneet.

► Streng 1915 168; SAOB 1954 *pränta*; SKES 1962 *präntti*; SSA 1995 *präntti*; VKS 2023 *präntätä*.

psalmi s. 'psalmi, kiitoslaulu; psalmin esittäminen'
(1544) 194 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-103-[PS-95:2]] Ennettekem henen Caswonsa Kijtoxesä / Ja henelle riemuijtkam **Psalmieisa**.
- [A-III-86] Alcu macta olla iocu **Psalmi**. Kijtoswirsi / eli mw Rucous Somen kielen pyhiste Ramatuista wlosotettudh / ia liaten sijte Somen Rucouskiriasta eli Catechismusest
- [A-III-204] Nin euēt ole **Psalmit** mw dh / quin Kijtoswirdhet / iosta kyllē merkiten / mite Prophetan aiuotus ia mieli tesse on ollut
- [A-II-486-[1KOR-14:15]] Mine **Psalmit** weisan Hengesse / ia Psalmit weisan mös Mielesseni.
- [A-III-218-R] Cunniani) Se on / Minun **Psalmin** eli opetuxen / iolla mine Jumalata Cunnioitan.
- [A-III-330-[PS-81:3]] Ottacat ne **Psalmit** ia toocat Trummut / Lustiliset Candelet Psaltarin cansa.

Laina varhaisuusruotsin sanasta *psalm*, joka juontuu kirkkolatinan sanasta *psalmus*. Tämä on lainaa kreikan sanasta *psalmós*, joka on johdos verbistä *psállein* 'näppäillä' ja on alkuaan merkinnyt kielisoittimen säestyksellä esitettyä laulua. Agricolalla *psalmi* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→ *kiitospsalmi*, *lohutoksenpsalmi*).

► Streng 1915 169; Hellquist 1939 *psalm*; SSA 1995 *psalmi*; NES 2020 *psalmi*.

psalmiveisu s. 'psalmi, psalmilaulu' | (1551) 4 esiintymää

- [A-III-338-[PS-88:1]] Yxi Corachin Lasten **Psalmiweisu** / edelweisattapa / Machalitin päle ninen Radholisten Heickoudhesta.

Substantiiveista (→ *psalmi* ja (→) *veisu* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät myös kolme kertaa luontaiseksi yhdyssanaksi luokiteltavana sanaliittona.

► Toropainen 2017 51, 114; VKS 2023 *psalmi+veisu*.

psalttar|i, -e s. 'psalttari, harpun tapainen kielisoitin; psalmien kirja; Marialle osoitettu 150 rukouksen sarja' | (1544) 31 esiintymää

- [A-I-199-[PS-33:2]] Kijtteket HERRA Candeleijlla / ia weijsatkat henelle kymmenkielisille **Psaltarilla**.
- [A-III-203] Sille siteuarten ombi coco **Psaltari** kirjoitettu / ette Jumala tulis kijtetuxi / ia Ensimeisen Keskyn perest / paluelluxi.
- [A-II-229-[LK-20:42]] Ja itze Daudid sanopi **Psaltarin** Ramatus / HERRA sanoi minun HErrallen / istu minun oikeallen kädhellen
- [A-I-842] Teste sijs päteten / etteij yxiken raskaman täte Eijtije / ia Lasta kirole / quin ne iotca hulluijlla lughuijlla / Marian **Psaltarella** / Rosinkrantzille / ja monella Terue Marialla / hende palueleuat / ia temen teruetyxen alati suusansa piteuet.

Lainaa muinaisruotsin sanasta *psaltare*, joka perustuu latinan sanaan *psalterium*. Tämän taustalla on kreikan *psaltérion* (→ *psalmi*). *Psalttarin raamattu* tarkoittaa psalmien kirjaa. Agricolalla esiintyy samassa merkityksessä myös yhdyssanaksi luokiteltava sanaliitto (→) *psalttari raamattu*.

► Streng 1915 169; SAOB 1955 *psaltare*, *psalterium*; Häkkinen Vir. 2010a 334–336; VKS 2023 *psalttari*.

psalttarinleikki s. 'psalttarin soitto' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-312-[PS-71:22]] Nin mineki mös kijten sinua **Psaltarinleikille**
- [A-III-651-[AM-5:23]] Poiswie minusta sinun Wirtes iyriät / Sille eipe mine woi sinun **Psaltarinleikies** cwlla.

Substantiiveista (→) *psalttari* ja (→) *leikki* muodostettu yhdyssana.

► VKS 2023 *psalttarin+leikki*.

psalttari raamattu s. 'psalmien kirja' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-315-[AP-1:20]] Sille se on kiriotettu **Psaltari Ramatus** / Henen Cotons pite tuleman kylmille / Ja ei pide oleman sijne asuijanda

Substantiiveista (→) *psalttari* ja (→) *raamattu* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. Samat osat esiintyvät myös genetiivialkuisena sanaliittona *psalttarin raamattu*.

► Toropainen 2017 51; VKS 2023 *psalttari+raamattu*.

***pthyi interj.**

Tämän asuista interjektiota ei esiinny Agricolan teoksissa (→ *pftui*, *pfui*).

► Jussila 1998 *phtyi*.

publicanus s. 'publikaani, valtion tulleja ja veroja keräävä virkamies' (1548) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-II-47-[MT-10:3]] Philippus / ia Bartholomeus / Thomas / ia Mattheus / ioca oli **Publicanus** ollut / Jacobus Alphein poica / Ja Lebbeus ligalnimelle Taddeus

Sitaattilaina latinan sanasta *publicanus*. Tämä perustuu adjektiiviin *publicus*, joka tarkoittaa yleistä, julkista, kansaa tai valtiota koskevaa. Sama sana on lainautunut myös yleislainana ruotsin kautta (→ *publikaani*).

► SAOB 1955 *publikan*; Castrén & Pietilä-Castrén 2000 *publikaanit*.

publikaani s. 'publikaani, valtion tulleja ja veroja keräävä virkamies' | (1544) 17 esiintymää

- [A-I-736] Sine ioca **Publicanin** pälle armaitzit / ja Röuerin / ioca ristisse rippuij / sinulle mine tunnustan
- [A-II-34-[MT-5:00]] **Publicanit**) Latinaxi. Ne cutzutan Somexi Weronottaiat / ia olit ne / iotca Romariten Weron ia räntyn edesseisoit ia ylescannoit.
- [A-II-115-[MK-2:16]] Ja ne Kirianoppeneet ia Phariseuset quin he neit henen söuen **Publicanein** ia Syndisten cansa / sanoit he henen Opetuslapsillens / Mixi hen sööpi ia iooi Publicanein ia Synneisten cansa?
- [A-III-65] Sano sen **publicanin** cansa HERRA ole minulle synniselle armolinen.

Laina varhaisuusruotsin sanasta *publikan*, joka perustuu latinan termiin (→) *publicanus*.

► SAOB 1955 *publikan*; Castrén & Pietilä-Castrén 2000 *publikaanit*; vks 2023 *publikaani*.

pudistaa v. 'pudistaa, ravistaa' | (1548) 11 esiintymää

- [A-II-48-[MT-10:14]] Ja cussa eikengen teite wasterupee / eike cwle teiden sanoian / nin wlgosmenget nijstä hooneist / tadica sijte caupungist / Ja **pudhistakat** tommu teiden ialghoistanna.
- [A-III-377-[PS-109:25]] Ja minun teuty olla heiden Pilcans / Coska he minua näkeuet nin he Päätens **pudhistauat**.
- [A-III-494-[JES-46:6]] He **pudhistauat** Culda Sekiste / ia Hopian wichtille waacauat
- [A-III-692-[NAH-3:12]] Caiki sinun wahuat Caupungis / ouat ninquin Ficunapuut kypsein Ficunain cansa / coska ne **pudhistetaan** / nin langeuat henen Suuns / ioca heite södhe tachto.

Verbillä on vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä paitsi liivissä. Se on johdos samasta kannasta, josta on muodostettu myös verbi (→) *pudota*. Ortografisista syistä monet (→) *puhdistaa*-verbin esiintymät näyttävät *pudistaa*-verbin esiintymiltä. Agricolalla *pudistaa* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *pois-pudistaa*, *ulospudistaa*.

► SKES 1962 *pudistaa*; SSA 1995 *pudistaa*; NES 2020 *pudistaa*; vks 2023 *pudistaa*.

pudistella v. 'pudistella, ravistella' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-570-[VLT-2:15]] Caiki ohitzekeuueiset paucuttauat käsillens sinun ylitzes / tissauat sinulle / ia **pudhisteleuat** pästens sen Tytteren Jerusalemin ylitze.

Johdos verbistä (→) *pudistaa*.

► VKS 2023 *pudistaa*.

pud|ota, -uta v. 'pudota' | (1544) 11 esiintymää

- [A-I-73-[JES-64:6]] Me olema caiki **pudhoneet** / ninquin lechti / ia meiden synnit wiskoiuat meite nin quin tuuli.
- [A-I-330-[MT-15:27]] penicatki sööwet nijste raduijsta / iotca heiden HERRAINS pöudhelde **putouat**.
- [A-II-66-[MT-15:27]] Sööuet quitengin penickat nijste muruista / iotca heiden Herrains peudhelde **putuuat**.

Verbillä on vastineita virossa ja liivissä sekä mahdollisesti pohjoissaamessa. Saman vartalon johdos on myös suomen (→) *pudistaa* vastineineen. Sanavartalon alkuperä on epäselvä, sillä keskenään yhteen kuuluvia johdoksia on runsaasti, näiden äänneasu vaihtelee ja sanat ovat osittain selvästi deskriptiivissävyisiä. Samantapaisia sanoja löytyy myös etäsukukielistä samojedia myöten, mutta nämä voivat olla erikseen syntyneitä kuvailusanoja. Yhtä hyvin ne voivat olla myös verbin etymologisia vastineita, jolloin *pudota* voidaan laskea kuuluvaksi ikivanhaan perintösanastoon. Itämerensuomen sanavartalolle on varovasti ehdotettu myös lainaetymologiaa, jonka mukaan se juontuisi indoeurooppalaisesta verbijuuresta **pet-h-* 'pudota', mutta tämä selitys on äännehistoriallisten ongelmien takia aivan epävarma. Agricolalla *pudota* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *alaspudota*, *poispudota*, *ulos-pudota*.

► SKES 1962 *pudistaa*, *pudota*; UEW 1988 399; Koivulehto 1991 50–51; SSA 1995 *pudota*; Aikio 2006a FUF 59 22–23; EES 2012 *pudenema*; NES 2020 *pudota*; VKS 2023 *pudota*.

puettaa, pugettaa, pujettaa v. 'pukea, vaatettaa, varustaa' (myös kuv.)
(1544) 58 esiintymää, myös Westh

- [A-I-206-[PS-104:2]] Sine olet **puietettu** walkeudhella ninquin waatteell / Sine wlgoslewittet Taijwan ninquin hurstin.
- [A-I-669] **Pugheta** minua sinun wäkewuydhes Rautawaattehin / ette mine perkelen sen wäkewen pimeydhén haltian – – woijsin wastanseijso
- [A-II-205-[LK-12:22]] Elket mwrectico teiden elemen eteen / mite teiden pite sömen / Eike mös Rumistan / mille te sen **puetatt**.
- [A-III-4] näme ouat wähimet cappalet Castesa / ette Lastein casuon Risti tehden / Soola swhun annetan / Walkialla paidalla **pugetetan** / ia sytytetty Kyntile käten annetan
- [A-I-489] Opeta meille caiki totuus / Wahwan wscon kilwelle / meite **pugheta**

Johdos samasta vartalosta, joka sisältyy verbiin (⇒) *pukea*. Agricolalla *puettaa* variantteineen esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (⇒) *päällepuettaa*, *ylepuettaa*, *ylitsepuettaa*, *ympäripujettaa*.

► VKS 2023 *puettaa*.

puhaista → puhkaista

puha|lus, -llus, -los, -llos s. 'puhallus, henkäys, innoitus, virvoitus'

(1544) 8 esiintymää

- [A-I-229-[2SM-22:16]] Ja nijn wedhenpajsuma näkyi / Ja Maan aluxet coorittijn / HERRAN laijtoxesta / ia henen sieramens **puhaloxesta** / ia coorsamisesta.
- [A-I-494] Sine loit meite omas cuuas ielkin / ia salpasit itzes meiden rindohin / Coscas elemen **puhalloxen** siselle puhalsit
- [A-II-251-R] Ne caxi cappaletta ychten tuleuat / Sana ia hengi ninquin Twlesa **puhallus** ia humina.
- [A-I-685] Anna – – ette me sinun lackian henges **puhaluxella** / ijancaikisesa wighatomisa cukostaijsima
- [A-III-512-[JES-57:16]] Waan minun Casuostani pite yxi Hengi vloslectemen / ia mine tadhon **puhalluxen** tädhe.
- [A-III-512-R] **Puhalluxen**) se on Mine tadon ne murheliset wirghotta.

Johdos verbistä (⇒) *puhaltaa*.

► VKS 2023 *puhallus*.

puhaltaa v. 'puhaltaa, henkäistä, puhkua, uhota'

(1543) 31 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-O-15-[JH-20:22]] Ylesnousemisens ielkin / hen **puhalsi** heiden pälens / ia sanoi heille Ottaca se pyhe Hengi
- [A-I-186-[2MS-15:10]] Silloin sinun Twles **puhalsi** / Ja meri heijet peitti
- [A-I-408] Sine teet casten pyhexi wedhex sielut pestäxes / Sinun **puhaltes** tuleuat Inhimiset pyhexi
- [A-II-336-[AP-9:1]] Mutta Saulus wiele **puhalsi** wchkauxet ia Murhat HERRAN Opetuslapsia watan.

Johdos samasta äänteellisesti motivoidusta vartalosta, josta on muodostettu verbi (⇒) *puhua*. Agricolalla *puhaltaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (⇒) *poispuhaltaa*, *sisällepuhaltaa*, *sisälpuhaltaa*, *ulospuhaltaa*.

► VKS 2023 *puhaltaa*.

puhaltaja s. 'hengen antaja, inspiraattori' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-615] Elken Moses minulle puhuco taica iocu Prophetista / mutta paramin sine puhu HERRA Jumala / **puhaltaija** ja caikein Prophetain walghistaija

Johdos verbistä (→) *puhaltaa*. Agricola on muodostanut sanan latinan *inspirator*-sanasta vastineeksi.

► Gummerus 1955 394; VKS 2023 *puhaltaja*.

puhdas *a.* 'puhdas (liasta, taudista ym.), tahraton, viaton, aito, sekoittamaton, väärentämätön' | (1544) 146 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-II-285-[JH-13:10]] Sanoi Jesus henelle / Joca pesty / on ei se taruitze / paitzi ette Jalghat pesten / waan hen ombi cokonans **puhdas**.
- [A-II-177-[LK-5:13]] Ja hen oijensi kätens ia rupeis henen ia sanoi / Mine tahdon / ole **puhdas**. Ja cochta Spitali lexi henest.
- [A-I-230-[2SM-22:27]] **Puchtain** cansa / sine **puhdas** olet / Ja Nurian cansa / sine Nuria olet.
- [A-I-285-[PS-51:12]] Jumala Loo minussa yxi **puhdas** Sydhen / Ja wdista minussa yxi wsi wissi Hengi.
- [A-I-847] Ja sijte pyheste **puchtasta** Neitzöste Mariasta / ninquin iuri oijkeasta loonnolisesta Eijteste syndynynt
- [A-I-512] ette me sinun callin weres wloswotamisen cautta (iossa sine **puhdas** sastumatoin Caritza olet meite wiruttanut) madhaijsim meiden moninaijste swrein syndem andexiandamisen saadha
- [A-II-715-[ILM-21:18]] Ja oli sen Murin Rakenus Jaspista / ia itze Caupungi **puchtasta** Cullasta / **puchtan** Clasin caltainen.
- [A-III-750-[SAK-13:0]] sijne pite mös **puhdas** Oppi oleman / iolla wighat laitetan / ia Inhimiset paratan.

Sanalla on etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä. Sitä on aiemmin epäilty indoiranilaiseksi lainaksi, mutta tämä selitys on katsottu epätodennäköiseksi mm. levikkisuhteiden vuoksi. Uudemman selityksen mukaan *puhdas* olisi hyvin arkais-tinen indoeurooppalainen laina, jonka alkumuodoksi sopii indoeurooppalaisen kantakielen **puHtos* 'puhdas'. Tämä on partisiippimuoto viljan puhdistamista merkitsevästä verbijuuresta **pewH-*. Sanan myöhempi edustaja on esim. muinaisintian *pūtá-h* 'puhdas, puhdistettu'. Myös balttilaista lainaetymologiaa on ehdotettu ja kannatettukin, joten sanan alkuperä on edelleen kiistanalainen.

► Sköld 1960b KZ 76 37–42; SKES 1962 *puhdas*; Joki 1973 225–226; Koivulehto 1988a 288; SSA 1995 *puhdas*; Koivulehto Vir. 1998b 425–428; EES 2012 *puhas*; Junttila 2015 112, 217–218; NES 2020 *puhdas*; VKS 2023 *puhdas*.

puhdastaa *v.* 'puhdistaa (liasta, taudista, saastasta ym.)' (myös kuv.)
(1544) 32 esiintymää

- [A-II-88-[MT-23:25]] We teille Kirianoppeneet ia Phariseuset / te Wlcokullatudh että te **puhdastat** Jomaastian ia Tiskin wlcoisen polen / mutta siseld oletta te täynens ratelemist / ia tytymettömyst.
- [A-II-175-[LK-4:27]] Ja monda Spitalista olit Israelis Heliseusen Prophetan aijalla / ia eikengen heiste **puhdastettu** / wan Naaman Syrialainen.

- [A-III-458-[JES-1:16]] Peskät / **pudhastacat** teiten / pois pangat teiden Paha menon minun Silemein edest.
- [A-III-764-[MAL-3:3]] Henen pite **pudhastaman** ia hiuttaman ne Leuin poiat / ninquin Hopian ia Cullan.
- [A-I-579] Sinua mine rucolen / ettes minuhun sisellewodhataijsit pyhen hengen Armon / Joca minun **pudastais** ja pyhitteis / caikista minun synneisten

Johdos adjektiivista (→) *puhdas*. Rinnalla esiintyy samassa merkityksessä myös (→) *puhdistaa*.

► VKS 2023 *puhdistaa*.

puhdastua v. 'puhdistua' (kuv.) | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-285-[PS-51:9]] Wisca minua Hijssopil / ette mine **pudastuijsin** / pese minua / ette mine Lumiwalkiaxi tulisin.
- [A-III-283-[PS-51:9]] Viska minua Hyssopil / ette mine **pudhastusin** / Pese minua / ette mine Lumiwalkiaxi tulisin.

Johdos verbistä (→) *puhdastaa*.

puhdastus s. 'puhdistus, puhdistaminen, vakuutus syyttömyydestä' (1544) 4 esiintymää

- [A-I-578] laijna ette se pyhe sinun Rumis ia weres cokemus / ionga mine epekeluotoin aijuon otta / olis minun Sydeni andexiandamus / ia olis ricosteni teudhelinen **pudhastus**
- [A-II-177-[LK-5:14]] Ja hen kielsi henen / ettei hen kellengen sanoisi / waan mene (ma hen) osota itzes Papille / ia wffra sinun **pudhastuxes** edhest
- [A-II-360-[AP-17:9]] Ja quin he **pudhastuxen** olit ottanuet Jasonista / ia nijlde muilda / nin he pästit heidhet.

Johdos verbistä (→) *puhdastaa*.

puhdastus päivä s. 'puhdistautumispäivä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-373-[AP-21:26]] Nin Pauali otti ne Miehet tygens / ia puhdasti itzens toisna peiuen heiden cansans / ia sisellemeni Templijn / ia annoi henens catzotta / ette **Pudhastus peiuet** olit teutetyt

Substantiiveista (→) *puhdastus* ja (→) *päivä* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. Rinnalla esiintyy samaa merkitsevä (→) *puhdistus päivä*.

► Toropainen 2017 51.

puhde s. 'aamuhetki' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-402-[PS-119:148]] Ennen **puhdhetta** mine waluon / Ette puhuisin sinun Sanoistas.

Sana merkitsee nykymurteissa aamu- tai iltahämärää. Sillä on vastineita karjalassa ja virossa. Kaikki ovat rakenteeltaan selvästi johdoksia. Etäsukukielten vastineet ovat samasta vartalosta muodostettuja verbejä, jotka merkitsevät 'herättää'. Tämä on katsottu sanavartalon alkuperäiseksi merkitykseksi. Myös Agricolan ainoa esiintymä merkitsee heräämisen aikaa eli aamuhämärää. Sanavartalo katsotaan kuuluvaksi ikivanhaan perintösanastoon.

► SKES 1962 *puhde*; UEW 1988 740; SSA 1995 *puhde*; EES 2012 *puhe*; NES 2020 *puhde*; VKS 2023 *puhde*.

puhdistaa v. 'puhdistaa, parantaa, suorittaa puhdistautumisrituaali' (myös kuv.)
(1544) 42 esiintymää, myös Westh

- [A-III-752-[SAK-13:9]] Ja sen Colmanen Osan mine tadhon viedhä Tulen lepitze / ia sen **puhdista** / ninquin Culta puhdistetaan
- [A-I-529] Sine tiedhet mite minun hywexeni sopi / Ja quinpalia waijua taruittahan **puhdistan** minun syndijeni roostetta
- [A-II-41-[MT-8:2]] Ja catzo / yxi Spitalimies edheskeui / cumarsi hende / ia sano / Herra / ios sine tahdhot / sine voit minun **puhdhista**.
- [A-II-645-[HEB-9:22]] Ja caiki lehes Lain ielkin Weren cansa **puhdhistetan**

Johdos adjektiivista (→) *puhdas*. Rinnalla esiintyy myös (→) *puhdastaa*. Agricolalla *puhdistaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *poispuhdistaa*.

► VKS 2023 *puhdistaa*.

puhdistaminen s. 'puhdistautuminen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-249-[JH-2:6]] Nin olit sielle cwsu Kiuiste wesiastiat panduna / Judasten **Puhdistamisen** tauan ielken / ia cuki weti caxi eli colme Mitta.

Johdos verbistä (→) *puhdistaa*.

puhdist[os, -us s. 'puhdistus, puhdistaminen, parantaminen, puhdistautuminen'
(1544) 5 esiintymää

- [A-I-392] Laupias Jumala / Taiwalinen Ise / ioca sinun Poias Jesusen Christusen / Inhimisen london poolesta / ylescorgnotettun / sinun oijkeilles henen asettit / ette henen oleman piteis / meiden **puhdistoxem**
- [A-I-393] Senpälle / ette hen itzens ilman pilkuit / sen ijancaikisen hengen cautta / sinulle wffrais / otolisexi ja mackiaxi wffrin haijoxi / meiden synnisten oman tunnon **puhdistoxexi** / henen pahasta haijsemisestans ja pahoista töistens

- [A-II-252-[JH-3:25]] Nin nousi yxi kysymys Johannesen Opetuslasten ia Judasten keskenä **Puhdistuxest**.

Johdos verbistä (→) *puhdistaa*. Rinnalla esiintyy samassa merkityksessä myös (→) *puhdastus*.

puhdistua v. 'puhdistua, parantua' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-41-[MT-8:4]] Ja cocta hen **puhdhistuij** spitalista.

Johdos verbistä (→) *puhdistaa*. Rinnalla esiintyy samassa merkityksessä myös (→) *puhdastua*.

puhdistus päivä s. 'puhdistautumispäivä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-167-[LK-2:22]] Ja sijttequin heiden **Puhdistus peiuet** olit teutetydh Mosesen Lain ielken / weidh he henen Jerusalemin / ette he seisotaisit henen HERRAN eteen

Substantiiveista (→) *puhdistos*, *puhdistus* ja (→) *päivä* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. Rinnalla esiintyy samaa merkitsevä (→) *puhdastus päivä*.

► Toropainen 2017 51.

puhe s. 'puhe, puhuminen, sanat, saarna; puhetaito, puhetapa, murre' (1544) 174 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-83-[LK-1:29]] Mutta cosca hen näki henen / hemmestuij hen / henen **puhestans** ia aijatteli. Mike teruehdys ombi teme?
- [A-I-108-[5MS-32:2]] Minun oppin tiwckukan ninquin sadhe / ia minun **puhein** wootakan ninquin caste.
- [A-I-644] Poistemma minun kielesten panetuxen tapa / walechtelemisen hempeys / ilkijen **puhen** nopsaus / ia caiki minun tompeludhen turhat teghot
- [A-I-151-[DAN-9:12]] ja hen piti **puhens** / ionga hen meiden ylitzen puhunut oli
- [A-I-724] Teme olcohon sen Cooleuaijsen wimeinen **puhe**
- [A-II-12] Ette meille nyt ombi yxi wahwa Prophetalinen **puhe** / ia se on hyuesti techty / coska te sijte warinotatte
- [A-II-513-[2KOR-11:6]] Ja echke mine olen yxikerdhainen **puhesa** Nin em mine ole yxikerdhainen Tiedhossa
- [A-II-19] Ja ei jhme ole / ette tesse Hijppakunnasa nin moninaiset **puhet** ouat.

Johdos verbistä (→) *puhua*. Agricolalla *puhe* esiintyy myös perusosana yhdysanoissa (→) *alkupuhe*, *esipuhe*, *hullupuhe*, *jalopuhe*, *likipuhe*, *paljonpuhe*, *umpipuhe*.

*puheentapa s.

Puheentapa ei esiinny Agricolalla yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona.

► Jussila 1998 *puheentapa*.

puhelias a. 'sujuvasanainen, hyvä puhumaan' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-646] Anna minulle site oppi ioca muijta parannais / ja wisan ja **puhelian** kielen / iolla mine wojsin hyuet manata parahiman pein
- [A-II-110] Wimein Philo se caikein Judasten seas **puhelias** / coska hen näki Alexandrias / sen ensimeisen Seurakunnan wiele Judan taualla eleuen / nin hen kirioiti ychden kirian
- [A-II-364-[AP-18:24]] Nin tuli Ephesijn yxi Juttan Mies Apollo nimelde / Alexandreast sucunen / melke **puhelias** Mies / ia ialo Kiriamies.

Johdos verbistä (→) *puhella*.

puhella v. 'puhella, keskustella, julistaa' | (1544) 6 esiintymää, myös Westh

- [A-II-134-[MK-9:4]] Ja ilmestui heille Elias Mosesen cansa / ia **puhelit** JESUSEN cansa.
- [A-I-215-[PS-145:7]] ja mine mös sinun swruttas **puhellen**.

Johdos verbistä (→) *puhua*.

puhjeta v. 'puhjeta (silmä), avautua' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-98] Catzo / lue / etzi / ia tutki eij senwooxi Silmes **puhke**.
- [A-II-149-[MK-13:28]] Mutta Ficuna Puusta oppecat Wertaus / coska nyt henen oxans heikot ouat / ia Lehdheth **puhckeuat** / nin te tiedhet / ette Suui ombi lesne.

Verbillä on vastineita useimmissa lähisukukielissä. Sanavartalo on puhkeamisen ääntä ja liikettä kuvaava deskriptiivinen muodoste. Samantapaisia verbejä on myös etäsukukielissä, mutta nämä ovat ilmeisesti samantapaisten motivaation pohjalta muodostettuja erillisiä sanoja. Toisaalta sanavartalo voi olla myös vanhaa yhteistä perua, jolloin se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. Agricolalla *puhjeta* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *edespuhjeta*, *ulospuhjeta*, *ylespuhjeta*.

► SKES 1962 *puhjeta*; UEW 1988 739; SSA 1995 *puhjeta*; Aikio 2014a LU 50/1 11; NES 2020 *puhjeta*.

puhkaista, puhaisa v. 'puhkaista' (myös kuv.) | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-145-[BAR-2:18]] mutta se sielu / ioca cowan murehtipi / ia cumarasas / ia surulissa kieupi / ia silmens lähes idkosta **puhcaisut** ombi
- [A-I-207-[PS-104:10]] Sine **puhaiset** Lächtet laxoisa / nijn ette wedhet Mäkein wälise wootauat.

- [A-II-72-[MT-18:9]] Ja ios sinun silmes pahendapi sinun / nin **puhckais** se wlgos / ia heite pois tykees.
- [A-II-34-[MT-5:00]] **Puchghais** se wlgos) Hengellinen wlgospuchghastus ombi tesse käsketty / se on / coska Silmein himot esteten ia cooletetaan sydhemese.

Johdos samasta deskriptiivisestä vartalosta, joka sisältyy verbiin (→) *puhjeta*.

puhtaast|i, -a, puhtahasti *adv.* 'puhtaasti, opillisesti t. moraalisesti oikein'
(1544) 3 esiintymää

- [A-I-701] Caikillen mös Christilisillen sinun pyhen Jumalisen Sanas saarnaille / ette he selkeste ia **puchtahasti** sanan saarnaijsit ja hedhelimeliset opetaijsit.
- [A-I-819] oijkein ia **puchtasti** opettain säke wighattomasti ia pyhesti elein.
- [A-II-435-[ROM-7:00]] Mutta laki teutteminen / se on / ilman paha sisu ia himo elemen sangen **puchtaasta** / Joca ei tapadhu tesse nykyses Elemese.

Adjektiivin (→) *puhdas* adverbijohdos tai elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

puhtaus *s.* '(kultillinen) puhtaus, oikeaoppisuus' | (1544) 27 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-230-[2SM-22:21]] Hyuesti HERRA teki minun cochtan / minun wanhurscaudhen peräst / hen minun maxapi kätteni **puchtaudhen** ielken
- [A-II-529-R] Sille ettei Sydhen ilma wskota puhdas ole / Waan ilman Sydemen **puchtautta** / ei yxiken töö oikea eikä puhdas ole.
- [A-II-644-[HEB-9:13]] Härkein ia Cauristen Weri / ia sen Ehkoisen tuchka wiskattu / pyhittepi ne saastaiset siihen Lihalisen **puctauxeen**
- [A-III-343-[PS-89:45]] Sine häuitit henen **Puchtaudhens** / ia paiskat henen Stolins Maan päle.
- [A-III-343-R] **Puchtaudhens**) se on / Caiki henen Caunistoxens ia Tircastuxens Jumalan Palueluxes.

Johdos adjektiivista (→) *puhdas*.

puhua *v.* 'puhua, pitää puhe, saarnata, sanoa, kertoa'
(1544) 712 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-87-[MK-16:17]] Minun nimeni cautta pite heidhen perkelet wlgosaijaman / Wsille kielille **puhuman**
- [A-I-87-[MK-16:19]] Ja se HERRA / sijtte quin hen oli heille **puhunut** / ylesotetin Taijuahasen.
- [A-I-90] NYt on se waralinen aijca. quin iocapaijcas cwlu maalla Josta Christus ia Apostolit. hartast **puhuijt** ia cwlutit.
- [A-I-97] Layttaita watan nein itze Kiria **puhu**.
- [A-I-125-[PS-145:11]] Cwluttacan sinun waldakunnas cunnia / ja **puhucan** sinun woijmaas.
- [A-III-670-[JON-3:10]] Jumala catuy sen pahuden ylitze / ionga hen oli **puhunut** heille tedhexens / ia ei tehnytken.

- [A-II-483-[1KOR-13:1]] JOs mine Inhimisten ia Engelein Kielille **puhuisin** / ia ei olisi minulla Rackautta / nin mine olisin quin helisepä Waski / taicka yxi kilisepä Culcoinen.

Verbille on esitetty vastineita sekä lähi- että etäsukukielistä. Näiden kaikkien merkitys on 'puhaltaa'. Samaan yhteyteen saattavat kuulua eräiden etäsukukielten sylkemistä merkitsevät verbit. Rinnastuksen tekee kuitenkin epävarmaksi sanojen deskriptiivisyys ja tästä johtuvat äänne- ja merkityserot. Sanavartalo on luultavasti alkuaan puhaltamisen ääntä jäljittelevä muodoste. Alkuperäinen merkitys on sukukielten vastineista päätellen ollut ainakin 'puhaltaa'. Myös suomen *puhua*-verbillä on murteissa ja vanhassa kirjakielessä, ei tosin Agricolalla, merkitys 'puhaltaa'. Agricolalla *puhua* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *edespuhua, hyvästipuhua, sisällepuhua, ulospuhua, vastaanpuhua*.

► SKES 1962 *puhua*; UEW 1988 409–410; SSA 1995 *puhua*; EES 2012 *puhuma*; NES 2020 *puhua*.

puhuja s. 'puhuja, se joka puhuu' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-485-[1KOR-14:11]] Senteden / ellei mine nyt tiedhe änen toinda / nin mine olen **puhuiale** Outo / ia se ioca puhupi / ombi minulle outo.
- [A-II-594-[TIT-1:10]] Sille ette monda on Julma ia turhan **Puhuiata** ia Mielen wändeite
- [A-III-491-R] hen on tekie / ia ei waiuoin **Puhuia** / Nin quin ne turhat Epeiumalat ouat

Johdos verbistä (→) *puhua*. Agricolalla *puhuja* esiintyy myös perusosana yhdys-sanoissa (→) *turhanpuhuja, valheenpuhuja*.

puhuminen s. 'sanottava, puhuttava' | (1548) 3 esiintymää, myös Westh

- [A-II-269-[JH-8:26]] Palio minulla ombi teiste **puhumist** ia Domitzemist
- [A-II-348-[AP-13:15]] Te Miehet rackat weliet / Ongo teille miten **puhumist** Canssan manauxexi
- [A-III-673-[MIK-1:2]] Cwlcat caiki Canssa / sine Maa wariota / ia caiki mite henes on / Sille HERRALLA Jumalalla on **puhumist** teiden cansan

Johdos verbistä (→) *puhua*. Agricolalla *puhuminen* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *sisällepuhuminen, vastaanpuhuminen*.

puhutella v. 'puhutella, puhua jonkun kanssa' | (1544) 25 esiintymää

- [A-I-381] Weronica idkein coctasi / Ja Eijtes armachtain sine lodhutit / Joita sine catzodhen **puhuttelit** / Mutta edheskieumehen wadittijn
- [A-II-57-[MT-12:46]] Coska hen wiele nyt puhui canssalle / Catzo henen eitins ia weliens seisoi wlcon ia pydhit hende **puhutella**.
- [A-III-729-[SAK-1:14]] Ja se Engeli ioca minua **puhutтели** / sanoi minulle / Sarna ia sano / Neite sanopi se HERRA Zebaoth.

- [A-II-630-[3JH-1:14]] Mutta mine toiuon sinun pian näkeueni / ia tykön oleuaiset sama keskenen **puhutella**.

Verbiin (→) *puhua* perustuva johdos. Välitön kantasana olisi ilmeisesti verbi *puhuttaa*, mutta tämä ei esiinny Agricolan kielessä.

puhuvainen → paljonpuhuvainen

puinen *a.* 'puinen, puusta valmistettu' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-588-[2TIM-2:20]] Mutta ydhes swres Hoonesä / ei ole waiuiuin Cullaiset ia Hopiaiset Astiat / waan mös **Puiset** ia sauiset Ja mwtomat tosin Cunniaksi / Mutta mwtomat häpijexi.
- [A-II-689-[ILM-9:20]] etteiuet he cumartanuet Pirunloomia / ia Cullasia / Hopiaisia / Waskisia / Kiuisie ia **puisia** Epeiumaloita
- [A-III-605] Jeremias nite **puisia** Cahleita / ia picarin cannoi

Johdos substantiivista (→) *puu*.

pujettaa → puettaa

puk|ea, -ia *v.* 'pukea, verhota, kietoa ylle' (myös kuv.) | (1544) 30 esiintymää, myös Westh

- [A-I-236-[JUDIT-16:9]] hen risuij lesken waattet / Ja caunisin waattehin henense **puki** / Israelin Lasten Iloxi.
- [A-I-312-[1MS-28:20]] Jos Jumala – – annais minun Leijpā södhexen / ia waatteita minun **pukiaxeni**
- [A-II-189-[LK-8:27]] yxi Mies iolla oli Perkele io cauuan aica / ia ei **pukenut** waattet pälens / eike ollut Honees / waan Haudhois.
- [A-III-60] Sine olet mös henen sinun Castesas päles **pukenut** / senpäle ettes cokonainen ia teudelinen olisit henesse.
- [A-III-377-[PS-109:18]] Ja hen **puki** Kirouxen henen pälens / Ninquin Paidhans / Ja se siselmeni henen sisellyxijns ninquin wesi

Verbillä on varmoja vastineita ainoastaan itämerensuomessa. Lyydin ja vepsän vastineet merkitsevät 'pujottaa', viron ja liivin vastineet mm. 'hiippiä'. Vastineita on myös eräistä etäsukukielistä, mutta nämä ovat ilmeisesti vain äänneasultaan samankaltaisia, alkuperältään erillisiä sanoja. Todennäköisempää on, että *pukea* kuuluu etymologisesti samaan yhteyteen kuin (→) *puettaa*, *pujettaa*, jonka alkuperäinen merkitys on 'pujottaa'. Agricolalla *puettaa* on yleisempi kuin *pukea*. Sanavartalon etäisempi alkuperä on epäselvä. Se on alkuaan mahdollisesti deskriptiivinen muodoste. Agricolalla *pukea* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *päällepukea*, *yllensäpukea*, *ylepukea*.

► SKES 1962 *pukea*; UEW 1988 401–402; SSA 1995 *pujoa*, *pukea*; Aikio 2006b SUSA 91 16–17; NES 2020 *pujahtaa*, *pukea*.

pukstavi → pokstavi

puku s. 'puku, vaate' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-632-[HEB-1:12]] Ja he caiki wanhaneuat ninquin Waate / ia ninquin **pughun** sine heite mwttelet / ia he mwttuuat

Johdos verbistä (→) *pukea*. Samassa merkityksessä esiintyy (→) *pukuvaate*.

pukuvaate s. 'puku, vaate' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-303-[PS-102:27]] Ne caiki pite wanhaneman ninquin waate / Ne mwttuuat ninquin **pucuwaate** / cosca sine heite mwttelet.

Substantiiveista (→) *puku* ja (→) *vaate* muodostettu yhdyssana. Samassa merkityksessä esiintyy (→) *puku*.

pulla s. 'juomamalja' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-704-[ILM-17:4]] Ja se Waimo – – piti Kädhesens Cullaisen **Pullan** / teunne cauhistosta / ia henen Horudhens rietautta.

Laina varhaisuusruotsin pyöreää maljaa tarkoittavasta sanasta *bullā*, joka on alkuaan taivutusmuoto sanasta *bulle*.

► Strenge 1915 170; SAOB 1918 *bulle*; SKES 1962 *pullo*¹; SSA 1995 *pullo*¹.

pullistaa v. 'pullistaa, lihottaa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-543] Murhet pinauat / helteet quiwauat / Ilmat serckeuet / Roghat **pullistauat** / Paastot pintuuat

Johdos pyöreää, täyteläistä yms. merkitsevistä sanavartalosta, jonka johdoksia esiintyy myös lähisukukielissä. Sanavartaloa on arveltu sekä omaperäiseksi deskriptiivimuodosteenksi että germaaniseksi lainaksi.

► SKES 1962 *pullea*; SSA 1995 *pullea*; Aikio 2006b SUSA 91 18–19; LÄGLOS 2012 *pullo*¹; NES 2020 *pullea*.

pullistua v. 'pullistua, paisua' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-315-R] Paisuuat) se on / he ouat lihauat / rickat / ia wäkeuet cunniasa / ia herculiset / sille he paisuuat / ia **pullistuuat** / ia tactouat aina olla ensimeiset ia ylimaiset

Johdos samasta vartalosta, josta on muodostettu verbi (→) *pullistaa*.

pultti s. ’jalkarauta, kahle’ | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-539] waijuainen mine olen / ia polittain fangittu / ia **pultilla** raskahutetu

Lainaa myöhäismuinaisruotsin sanasta *bulth*. Agricolalla sana esiintyy myös erikoislainana asussa (→) *bultti*.

► Streng 1915 170; SKES 1962 *pultti*; SSA 1995 *pultti*¹.

punainen a. ’punainen, puna-, punertava, verevä, verinen’
(1544) 7 esiintymää, myös Westh

- [A-I-382] Sijtte hoouit sinun colminaijset waattes iaghoit / iotcas olit rijsunut / walkian he weit ia **punaijsen** / mutta harmasta he arwoittelit
- [A-III-549-[JER-22:14]] mine tadhon minulleni ydhen swren Honen raketa / ia leuiet Pallacit / ia Ackunat henesse vloshacata / ia lijttepi sen Cedrin puun cansa / ia sen **punaisexi** maala.
- [A-III-575-[VLT-4:7]] Henen Nazareins olit puchtamat quin Lumi / ia walkeemat quin rieska / heiden Loondons **punaisembi** oli / quin Corilo
- [A-III-575-R] Nazareit Juttain seas / olit nin quin meille Munkit Quin hen sanois / iotca ennen olit raitit / teruet / walket ia **punaiset** ihostans
- [A-II-45-[MT-9:20]] Ja catzo / yxi waimo / ioca caxitoistakymende wootta oli **punaist** tauti sairastanut / hen käui henen tacanans

Sanalla on tarkkoja etymologisia vastineita lähisukukielissä. Sanavartalolla *puna-* on vastineita myös etäsukukielissä. Sen alkuperäinen merkitys on ollut ’karva’. Itämerensuomessa sana on siirtynyt tarkoittamaan karvan väriä, erikoistunut nimenomaan punaisen karvan nimitykseksi ja alkanut lopulta tarkoittaa punaista väriä yleensä. Vastaavalla tavalla myös sanaa (→) *karva* voidaan käyttää merkityksessä ’väri’. Agricolalla *punainen* esiintyy myös 15 kertaa osana sanaliitoksi kirjoitettua erisnimeä (→) *Punainen meri*.

► Koski 1983 64–65; SKES 1962 *puna*¹; UEW 1988 402; SSA 1995 *punainen*; NES 2020 *punainen*.

Punainen meri *erisn.* ’Kaislameri, Punaisenmeren lahti’
(1544) 15 esiintymää, myös Westh

- [A-I-185-[2MS-15:4]] Pharaonin Rattat / ia henen Wäens hen sysesi merehen. Hänen wlgoswalitut Päruchtinans ouat wpotetudh siihen **punaijsen mereen**
- [A-III-368-[PS-106:7]] Euet meiden Iset Egyptis tactonuet sinun Ihmeites ymmertä / Eike muistanuet sinun swren Laupiuxes päle / Ja olit Meren tykene tottelemattomat / nimittein sen **punaisen Meren** tykene.

Adjektiivista (→) *punainen* ja substantiivista (→) *meri* muodostettu yhdyssanamuotoinen erisnimi, joka on käännös Lutherin käyttämästä nimestä *Rotemeer* tai ruotsalaisen Biblian (GVB) nimestä *Rödha haffuet*. Nämä ovat käännöksiä heprean-kielisestä nimestä *yam-suf*, jonka alkuosan on tulkittu tarkoittavan punaista. Nimitys

johtuu siitä, että meressä kasvoi runsaasti ruokoja ja kaisloja. Agricolalla esiintyy samassa merkityksessä myös erisnimi (→) *Ruskia meri*.

► NIB 4 2009 *Red Sea*; Saarisalo 2009 *Punainen meri*.

punatauti s. 'verenvuoto' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-190-[LK-8:43]] Ja yxi Waimo / ioca oli **Punatauti** caxitoistakymende wootta pitenyt / se oli caiki Tauarans Läkeritten päle culuttanut.

Substantiiveista *puna* (→ *punainen*) ja (→) *tauti* muodostettu yhdyssana. Rinnalla esiintyy adjektiivialkuinen sanaliitto *punainen tauti* (→ *punainen*).

punnita v. 'punnita, mitata paino' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-484-[JES-40:12]] Cuca mitanne Wedhet käsillens – – Ja woret **punnitze** wichdin cansa / ia Cuckulat waaghan cansa?
- [A-III-747-[SAK-11:12]] Ja he **punnitzit** nin palio quin mine maxoin / colmekymmende Hopia penningit.

Verbillä ei ole vastineita sukukielissä. Se on johdos vanhaa painomittaa merkitsevästä sanasta (→) *punta*.

punta s. 'punta, vanha mittayksikkö' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-216-[LK-16:7]] Sijtte hen toiselle sanoi / Palioco sine olet welca? Hen sanoi / Sata **punda** Nisuija.

Sanalla on vastine virossa ja liivissä. Se on germaaninen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **punda*- edustavat mm. nykyruotsin *pund* 'leiviskä, punta' ja saksan *Pfund* 'punta, puoli kiloa'. Lainan täsmällistä ikää on mahdotonta tietää, koska sopivia lähtömuotoja on ollut tarjolla germaanisten kielten monesta eri kehitysvaiheesta. Germaanisten kielten sanat juontuvat alkuaan latinan sanasta *pondo* 'paino'. Punta on ollut sekä paino- että vetomitta, jonka koko on vaihdellut eri järjestelmissä. Nykyisessä raamatunsuomennoksessa *punta* on korvattu *tynnyrillä*.

► Thomsen 1869 141; SKES 1962 *punta*¹; Hofstra 1985 392, 398–400; Koukkunen 1990 *punta*; SSA 1995 *punta*¹; LÄGLOS 2012 *punta*; NES 2020 *punta*.

puntari s. 'puntari, sauvamainen käsivaaka' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-656-[AM-8:0]] On Ennustos ia Rangastus ninen Rickain Ahneuxest / iotca nijte Kieuhie raskauttauat / Jyuein hinnan corghottauat / Mitat ia wacat wähendeuet / Ja waacat / **Pundarit** / wichtit ynne waaruin cansa / wärytteuet.

Laina muinaisruotsin sanasta *pundari*, jota nykyruotsissa edustaa jo vanhanaikaiseksi käynyt *pyndare*. Alkuaan sana juontuu keskiajan latinasta, jossa *pondarium*

on johdos painoa merkitsevästä sanasta *pondo* (→ *punta*). Sama sana on lainattu myös useisiin lähisukukieliin.

► Thomsen 1869 141; Streng 1915 171; SAOB 1955 *pyndare*; SKES 1962 *puntari*; SSA 1995 *puntari*; LÄGLOS 2012 *puntari*; NES 2020 *puntari*.

puole|en, -hen *adpos.* 'puoleen, päin, kohti, luokse, kohtaan'
(1544) 131 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-266-[PS-17:6]] Cumarda sinun corwas minun **polen** / cwle minun puhein.
- [A-II-115-[MK-2:13]] Ja hen wlgoslexi / taas meren **poleen** / ia caiki Canssa tuli henen tygens
- [A-II-230-[LK-21:21]] Silloin ne iotca Judeas ouat / paetkaat mäkein **polen**
- [A-III-203-[PS-59:7]] Anna / heite Ecton **polen** palata / ia vlwocan ninquin Coirat / ia samotcaan ymberi Caupungin.
- [A-II-372-[AP-21:20]] Sine näet Racas Welij / Quinga monda tuhatta Juttaist ouat wskoneet / ia caiki ouat Achkerat Lain **polen**
- [A-III-554-[JER-31:3]] Mine olen aina ia alati sinun rakasna pitenyt / senteden mine olen sinua **poleheni** wetenyt sulasta armosta.

Substantiivin (→) *puoli*¹ illatiivimuoto, joka on kiteytynyt adpositioksi. Agricolalla *puoleen* on aina postpositio, jonka täydennys on yleensä genetiivissä. Täydennyksenä voi olla myös omistusliite.

puolehen *adv.* 'puoleen, kohti' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-65] ette hen temen meiden rackan welien / ionga hen tesse Fangina pite / tactois armoinsa cansa Christusen cautta **polehen** catzo / ia henen sairautensa omaksi kijtoxesen ia cunniaxensa kiäte

Substantiivin (→) *puoli*¹ illatiivimuoto, jota on käytetty adverbina. Sama muoto on tavallisempi adpositiona (→ *puoleen*, *puolehen*).

puolel *adpos.* 'puolella' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-30] seurasi hende palio wäki Galileast / ia nijste kymmenest caupungist / ia Jerolimast / ia Judeast / ia nijste makunnist sille **polel** Jiordanin.

Substantiivin (→) *puoli*¹ loppuheittoinen adessiivimuoto, jota on käytetty preposition tapaan. Täsmäntävän määritteen perusteella muodon voi kuitenkin tulkita myös substantiiviksi. Täydennys on genetiivissä.

puolellen *adpos.* 'puolelle' | (1544) 2 esiintymä

- [A-I-155-[JOS-7:7]] Ah Herra minun Jumala / iosca me olisim ienyt sillen **polellen** Jordanin

Substantiivin (⇒) *puoli*¹ allatiivimuoto, jota on käytetty preposition tapaan. Täydennys on genetiivissä.

puolesa *adpos.* 'luona, läheisyydessä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-549] O Anna alati minun nautija / sinun **puolesas** / sinun rackan pois Jesusen Christusen / meiden HERRAN ia wapachtaijan armo ia lunastusta

Substantiivin (⇒) *puoli*¹ inessiivimuoto, jota on käytetty postpositiona. Täydennyksenä on genetiivi ja omistusliite. Agricolan vastine on käännös saksan ilmaukselle *gegen dir*.

► Gummerus 1947 326.

puole|sta, -st *adpos.* 'suunnalta; puolesta, asemesta, sijasta; takia, tähden; osalta, suhteen' (1544) 125 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-139-[JER-13:20]] ylesnostacat teiden silmenne / ia catzocat quinga he pohian **puolesta** tuleuat /
- [A-II-392-[AP-28:21]] Nin he sanoit henelle / Eikä me ole Breui saaneet sinun **polestas** Judeasta
- [A-I-235-[JUDIT-16:4]] Hen sotipi Canssansa **polesta** / Ette hen meite wapadaiksi caikista meiden wiholisistam.
- [A-II-236-[LK-22:00]] Mutta tästedes tule kerssie Euangelium **polest** / ia Risti candaman
- [A-I-297] Walitus meiden Turmellun Lonnon **polesta** / Ja temen Elemen waijuast / Synnin tähden
- [A-I-732] mine sinua kijtteisin molembadhen **puolesta**
- [A-I-101-[HEB-10:22]] nijn mös Rumihin **puolesta** pestyt olema puchtalla wedhellä
- [A-I-755] Em mös wscalla itzeeni teudhelisesta henen pällense / minun hädheseni / sielun eli rumin **polesta**

Substantiivin (⇒) *puoli*¹ elatiivimuoto, joka on kiteytynyt postpositioksi. Täydennys on yleensä genetiivissä, ja sitä voi täydentää omistusliite.

puoli¹ *s.* 'puoli, sivu; puoli, puolikas, puoliväli, osa; osapuoli' (1544) 99 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-1] Rucouskiria / Bibliasta / se on / molemista Testamentista / Messuramatusta / ia muusta monesta / jotca toysella **polella** Luetellan
- [A-I-32] Ota se wehin Lucu Herra Christusen syndyme wodhesta / ia rupe lukema oijkean **polen** pein/ ymberi Pirije
- [A-II-[MT-23:25]] We teille Kirianoppeneet ia Phariseuset / te Wlcokullatudh että te puhdastat Jomaastian ia Tiskin wlcoisen **polen** / mutta siseld oletta te täynens ratelemist / ia tytytettömyst.
- [A-II-302-[JH-19:18]] Sielle he henen Ristin naulitzit / Ja caxi mwta henen cansans cadhen **polen** / ia Jesusen heide keskellens.

- [A-I-307-[PS-142:5]] Catzele oijkeallen **polen** / ia näe / sielle eij yxiken tadho minua tuta
- [A-II-158-[MK-16:5]] Ja quin he olit Haudan sisellemenet / nin he neit yden Noricaisen istuuan oikealla **polen** / ioca oli waatteittu pitkil walkeil waateil
- [A-II-692-[ILM-11:11]] Ja colmen Peiuen pereste ia **polen** / meni heidhen sisellens se Eleme Hengi Jumalalda
- [A-III-289-[PS-55:24]] Ne Verenahnet ia Petteiet euet tule **polelle** ikeens
- [A-I-302-[PS-102:25]] Mine sanon / minun Jumalan / Ele minua poijsota / minun **poolla** peijweneni
- [A-III-418-[PS-137:0]] Ensimeinen Osa Psalmist on yxi Walitos sijte Babilonian Fangiuxest – – Waan toinen **poli** / ombi Lohutoxest
- [A-III-654-[AM-7:4]] HERRA Jumala cutzui Tulen / sen cansa rangaitzeman / ia piti swren syueythen ylessömen / ia io poissöi paran **polen** matkans.
- [A-III-17] Miehen **poli** pite kieumen Wijdhethoistakymende aiastaica / Mutta Waimon poli neliättoistakymende.

Sanalla on varmoja etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä. Vastineeksi on arveltu myös mordvan sanaa *pola* '(miespuolinen) puoliso; (harv.) osa', mutta yhteyttä on etenkin vokaalierojen takia pidetty epätodennäköisenä. Äännehistoriallisten rinnakkaistapausten nojalla sanat voidaan kuitenkin yhdistää. Myös sanan alkuperästä on esitetty toisistaan poikkeavia näkemyksiä. Useimmiten sitä on pidetty omaperäisenä, ja venäjän samantapaista sanaa *pol* 'suku, puoli(kas), sivu' on arveltu lainaksi suomensukuisista kielistä. Tämä tuskin kuitenkaan on mahdollista, sillä venäjän sanalle on myöhemmin voitu osoittaa indoeurooppalaisia vastineita, jotka todistavat sanan vanhaksi ja omaperäiseksi. Näin ollen on mahdollista, että suomensukuisten kielten sanat ovat lainaa indoeurooppalaiselta taholta, mahdollisesti nykyisiä balttilaisia tai slaavilaisia kieliä edeltävästä kielimuodosta. Toisaalta on kuitenkin uudelleen esitetty mahdollisuutta kytkeä *puoli* ikivanhaan uralilaiseen perussanastoon. Sanan alkuperä on toistaiseksi kiistanalainen. Agricolalla *puoli*-sanasta esiintyy myös konsonanttivartaloinen essiivimuoto (*puolla*). Agricolalla *puoli* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *ehtoopuoli*, *emäpuoli*, *eninpuoli*, *esipuoli*, *käsipuoli*, *merenpuoli*, *miehenpuoli*, *mielipuoli*, *parampipuoli*, *paraspuoli*, *pohjanpuoli*, *silmäpuoli*, *vaimonenpuoli*, *äitipuoli*.

► SKES 1962 *puoli*; Koivulehto 1987 FS Steinitz 202–204; UEW 1988 740; SSA 1995 *puoli*; Aikio 2012b SUST 264 238; Junttila 2015 104, 180; NES 2020 *puoli*.

puoli² *num.* 'puoli' | (1544) 16 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-38] **Polel** ydhexet. ['kello puoli yhdeksän']
- [A-II-366-R] Wisi kymende tuhatta) Se tekepi ylitze **polen** cudhet tuhatta kyllenete
- [A-III-16] mwtomat hullut tompelit / sala paliahasa kihlauxesa / aiastaica **poli** koconansa / ia mwtomat tosin wijsi cwsu / ia sitekin enemen ynne macauat / äperehi synnytteuet

Substantiivin (→) *puoli*¹ erikoiskäyttöä kvanttorina vakiintuneissa lukumäärän tai ajan ilmauksissa.

puolikuollut *a.* 'puolikuollut, melkein kuollut, kuihtunut' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-198-[LK-10:30]] Yxi Inhiminen alasmene Jerusalemit nin Jerichoon / ia tuli Röueriten käsijn / iotca mös hene alastirjsuit / ia Haauoitit henen / ia poismenit ia ietit hene **policolun**.
- [A-II-428-[ROM-4:19]] Ja ei hen heickonnut vskosa / eikä mös totellut henen **policolutta** Rumistansa / Echke hen io lehes sata aijastaica wanha oli / Eikä mös Saran policolutta Cochtua.

Substantiivista (⇒) *puoli*¹ ja adjektiivista (⇒) *kuollut* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Rukouskirjassa kerran sanaliittona, joka on rakenteensa perusteella tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51.

puolipäivä *s.* 'keskipäivä, puolenpäivän aika' | (1548) 10 esiintymää

- [A-II-375-[AP-22:6]] Nin se tapachtui minun matkas ollesani / ia lehestuin Damascuun / **polipeiuen** aicaan / ette äkiste minun ymberiwalgaisi swri kircaus Taiuahast.
- [A-III-346-[PS-91:6]] Sijte Ruttotaudhista ioca pimeisse iskepi / Ja sijte Sairaudhest quin **Polipeiuelle** raatelepi.

Substantiivista (⇒) *puoli*¹ ja (⇒) substantiivista *päivä* muodostettu yhdyssana. Osa esiintymistä on adessiivimuotoja, jotka voitaisiin tulkita myös adverbiksi.

puolipäiväst *adv.* 'puolenpäivän aikaan, keskipäivällä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-657-[AM-8:9]] Sille aialla sanopi HERRA Jumala / tadhon mine Auringon **Polipeiuest** alaslaskia / ia Man kircalla peiuelle pimittemen

Substantiivin (⇒) *puolipäivä* loppuheittoinen elatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

puolisa *s.* 'aviopuoliso' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-709] Sille sitewarten sine ensin Adamille emänen annoit / ette hen sen cumpanins ja **polisans** cansa / apun / ia helpun pidheisi / wastan temen elemen suttumisen.
- [A-III-607-[HOS-2:2]] SANocat Domio ylitzen teiden Eitine / ridhelcät / Sille ettei hen ole minun Emenden / enge mine ole henen **Polisens**.

Johdos substantiivista (⇒) *puoli*¹. Agricolan *polisens* on ilmeisesti painovirhe.

puolitiehen *adv.* 'puoleenväliin' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-292] Ennenquin se on / Heiden paha Jonens ia Aiuotuxens / Jumala ennen cadhotta / quin he sen **Politieen** saattauat / iohonga he site aicouat.

Yhdyssubstantiivin **puolitie* illatiivimuoto, joka asiayhteydessään ei tarkoita konkreettista tietä. Kvanttorista (⇒) *puoli*² ja substantiivista (⇒) *tie* muodostettu yhdysana ei perusmuodossaan esiinny Agricolan tekstissä.

puolitoista *num.* 'puolitoista, yksi ja puoli' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-610-[HOS-3:2]] Ja mine souin henen cansans / widhentoistakymmenen Hopiapenningijn / ia **Polentoista** Homerin Cumerkein

Kvanttoreista (⇒) *puoli*² ja (⇒) *toinen*¹ muodostettu määrän ilmaus.

puolittain *adv.* 'puolittain, puoleksi, osittain, tavallaan' | (1544) 27 esiintymää

- [A-III-595-[DAN-2:33]] Sen Säaret olit Raudhast / Sen Jalghat olit **politain** Raudhast / ia **politain** Sauest.
- [A-II-15] TEsse nyt sinulle ombi / racas Christilinen Lukija / ia Hyue Somalainen Hemelaine / Carialainen / eli cuca Herran Jesusen Ysteue sine olla mahdat) sen Uden Testamentin Kiriät Somenkielille wlostulkitudh / **politain** Grecain / **politain** Latinan / Saxain ia Rotzin kirjoista
- [A-II-480-[1KOR-11:18]] Ensin / coska te yctentuletta Seurakundaan / mine cwlen / Ette eripwraisudhet ouat teiden seasan / ionga mine mös **politain** Uskon.
- [A-II-484-[1KOR-13:9]] Sille ette **polittain** me ymmerrdhome / ia **politain** me Propheterama.
- [A-I-539] waijuainen mine olen / ia **polittain** fangittu / ia pultilla raskahutetu

Johdos substantiivista (⇒) *puoli*¹. Perusmerkityksessään Agricolalla *puolittain* esiintyy useimmiten kahden adverbien yhdistelmänä *puolittain – puolittain*.

puoliiyö *s.* 'puoliiyö, keskiyö' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-389-[AP-27:27]] Coska nyt neliestoistakymmenes öö päletuli / ia me menime / Adrian **poliöön** aicaan / lwlit Haximiehet näkeuens iongun Makunnan.

Substantiiveista (⇒) *puoli*¹ ja (⇒) *yö* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla neljästi myös sanaliittona, joka on rakenteensa perusteella luokiteltava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 114.

puoliiyönä *adv.* 'keskiyöllä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-94-[MT-25:6]] Mutta **poliööne** hwto tuli / Catzo / Ylke tule / wlgosmenget hende wastan.

Substantiivin (⇒) *puoliiyö* essiivimuoto, jota on käytetty ajan adverbina.

puoliyöst *adv.* 'keskiyöllä' | (1548) 1 esiintymä, myös UpsE

- [A-II-200-[LK-11:5]] Ja hen sanoi heille / Culla teiste ombi Ysteue / ia menepi henen tygens **poliööst** ia sanopi henelle / Racas ysteue / laina minulle colmet Leipe

Substantiivin (→) *puoliyö* loppuheittoinen elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

puolla → **puoli**¹

pureskella (hampaita) *v.* 'kiristellä hampaitaan, ivata purevasti' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-279-[PS-35:16]] Nijnnen cansa iotca cuiechteleuat / ia watzans tädhen pilcauat / He hambahitans **pureskeleuat** minun pälleni.
- [A-III-381-[PS-112:10]] Se Jumalatoim site näkepi / ia sijte närkeskypi / Hen **pureskele** hambaitans ia nändypi

Johdos verbistä (→) *purra*. Agricolalla johdosverbi esiintyy itsenäisenä vain vertauskuvallisessa sanontatavassa, mutta se esiintyy perusmerkityksessään yhdyserbissä (→) *rikkipureskella*.

purgats *s.* 'puhdistava rohto, ulostuslääke' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-13] Telle kwlla ioman pite – – lemmin ia hyue / ia sömen hywi Yrtti torehen weren sadhaxes / Ja nautia Bethonika / Coyrâho / ia Qesyrti iomasas Machta mös **Purgats** otta / ia Cuppat anda

Sana on lainaa joko muinaisruotsin sanasta *purgats* tai saksan sanasta *purgatz*. Molemmat perustuvat latinan puhdistamista tarkoittavaan sanaan *purgatio*, joka on johdos verbistä *purgare* 'puhdistaa'.

► SAOB 1955 *purgation, purgats*; Häkkinen & Lempiäinen 2007 110–111.

purje *s.* 'verho, esirippu; aluksen purje; telttakangas, (kuv.) taivas' (1544) 3 esiintymää

- [A-II-[MK-15:38]] Ja Templin **purie** halkeisi cachtia / ylhelde hamahan alhalle.
- [A-II-390-[AP-27:40]] Ja quin he Ankarit olit ylesottaneet / lexit he Mereen / ia ylespästit Styrin siteet / Ja he asetit **Puriehen** twlehen / ia annoit ioosta Randa codhen.
- [A-I-382] Pällekiriioijtus pandijn / Auringo / **Purie** / Maa / Kiuet / ia haudhat tunnustit sinun Jumalaxi

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Sille on aikojen kuluessa esitetty monenlaisia lainaetymologioita ja omasta perintösanastosta lähteviä selityksiä, mutta nykyasityksen mukaan se on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **burja-* edustaa mm. nykyruotsin murteellinen *bör* 'myötätuuli, suotuista

tuuli'. Rukouskirjan esimerkissä kuvastuu osassa Vanhaa testamenttia ilmenevä käsitys, jonka mukaan taivas muistuttaa levitettyä telttakangasta

► Thomsen 1890 163–164; Peltola Vir. 1955 360–380; SKES 1962 *purje*; Koivulehto 1973a NphM 74 575–583; Hofstra 1985 316–317; SSA 1995 *purje*; LÄGLOS 2012 *purje*; Junttila 2015 112; NES 2020 *purje*.

purje|htia¹, -ttia v. 'purjehtia, matkustaa purjealuksella' (myös kuv.)
(1544) 26 esiintymää

- [A-I-495] Tukitze meiden waijhingoidhen raghot / ette me sinun iodhattais / irstahasta **puriechtisima** / Ja nijn toisesa elemises satamihin culkisim
- [A-II-189-[LK-8:23]] Nin coska he **purietit** / nuckui hen. Ja Twlispä nosti Aallon meres / ia lainet heiden ylitzenlöit / ia he olit swres hädhes.
- [A-II-364-[AP-18:18]] Mutta quin Pauali wiele oli siele pitken aian / nin hen loi terueydhet welijlle / ia **puriecti** Siriaan /

Johdos substantiivista (→) *purje*. Verbijohdosten muodostamistavassa on variaatiota. Myös lounaismurteille tyypillisen ääntenmuutoksen (*ht* > *tt*) sisältävä *purjettaa* on ollut käytössä siitä päätellen, että Agricolalla esiintyy tekijännimi-johdos (→) *purjettevainen*.

► Rapola 1966 247.

purjehtia² s. 'purjehtija, merenkulkija' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-457] waijwasten ia radholisten tuskat kiewijenne / **pwriechtiaijdhen** warat ia hedhet este /

Johdos verbistä (→) *purjehtia¹*.

purjehtivainen s. 'purjehtija' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-393-[AP-28:00]] Ne caxoiset cutzuttin Pacanoilda Castor ia Pollux ia pidhit ne **puriechtiaisten** ia Hachximiesten Jumalana.

Verbin (→) *purjehtia* partisiippimuodosta johdettu nomini, joka Agricolalla esiintyy vain substantiivina.

purjehtus retki s. 'purjehdusmatka' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-371-[AP-21:7]] Mutta me soritima meiden **puriectus Retken** Tyrosta ia tulima Ptholomaidaan
- [A-II-388-[AP-27:10]] Armahat Miehet / Mine näen ette **puriectus retki** tacto olla waralinen ia wahinghollinen / ei waiuoin Calun ia Hacdhen / mutta mös meiden Hengen.

Verbin (⇒) *purjehtia* johdoksesta *purjehtus* ja substantiivista *retki* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. *Retki* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä substantiivina. Sille tunnetaan etymologinen vastine ainoastaan liivistä, jossa *rek* tai *riek* merkitsee tietä, rataa tai jakausta. Sanan alkuperä on hämärän peitossa.

► Ahlqvist 1871 112; SKES 1962 *retki*; SSA 2000 *retki*; Toropainen 2017 51, 114; NES 2020 *retki*.

purjett|eminen, -iminen s. 'purjehtiminen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-495] Warielle meiden **puriettemisen** hachten / quin on / sinun pyhe Seurakundas
- [A-I-622] cwle meite armolisesta / ia ole meille kircas Techti / tesse **purijetimises** / ia wäkwembi haltija / quin ne Caxoijsset / Castor / ja Pollux / mwijnen Pacanoillen olit

Verbistä (⇒) *purjettia*.

purjettevainen s. 'purjehtija' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-399] **Puriettewaijsset** sataman saattaijsit / Ja caikinaijset Tuscat poiswelteijsit

Todennäköisesti verbin (⇒) *purjettaa* partisiippimuodosta johdettu nomini, joka Agricolalla esiintyy vain substantiivina.

purjettia → **purjehtia**

purkaa v. 'purkaa, hajottaa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-204-[LK-12:18]] Mine **purghan** minun Aittani ia swreman ylesrakenan

Verbillä on vastineita useimmissa lähisukukielissä. Vastineita on esitetty myös etäsukukielistä, esim. saamesta ja marista, mutta rinnastukset etäsukukieleihin ovat merkityserojen takia epävarmoja. Joka tapauksessa sanavartaloa on arveltu vanhaan perintösanastoon kuuluvaksi.

► SKES 1962 *purkaa*; UEW 1988 741–742; SSA 1995 *purkaa*; Aikio 2002 FUF 57 25–26; NES 2020 *purkaa*.

purppur|a, -i s. ja a. 'purppuralla värjätty kangas t. vaate; purppuranvärinen' (1544) 13 esiintymää, myös UpsE

- [A-II-217-[LK-16:19]] Nin oli yxi Ricas mies / ioca pughetettin **purpuralla** ia Callilla Lina waatteil / ia eli iocapeiue herculisest.
- [A-II-358-[AP-16:14]] Ja yxi Jumalan pelkeue Waimo Lydia nimelde / **purpurain** caupitzija sijte Tyatiradhen caupungist cwldeli

- [A-II-645-[HEB-9:19]] Sille coska Moses oli wlospuhunut iocaitzen Keskyn Lain ielkin caikelle Canssalle / Otti hen Wasickain ia Cauristen Weren Wedhen cansa / ia **Purpurin** Villan / ia Isopin / ia wiskoi seke Ramatun ette caiken Canssan
- [A-I-374] Ja ristinnaulitta houin Haltun annettin / Jotca sinun taas alastirijsuit / ia **Purpuran** waatteilla pughetit

Laina latinan sanasta *purpura*, joka puolestaan juontuu kreikan sanasta *porphýra*. Tämä on alkuaan merkinnyt purppurakotiloa, josta on saatu värjäämiseen tarvittavaa nestettä. Aito purppura oli hienoa ja kallista väriä, jota saattoivat käyttää vain kaikkein ylhäisimmät henkilöt. Sanan perimmäinen alkuperä on epäselvä, mutta se juontunee jostakin Aasian kielestä.

► TSK 7 1915 *purppura*; Kluge & Mitzka 1960 *Purpur*; SKES 1962 *purppura*; SSA 1995 *purppura*; NES 2020 *purppura*.

purppurainen *a.* 'purppuranvärinen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-105-[MT-27:28]] Ja quin he olit henen risuneet / nin he pughetit henen **Purpuraisen** Capuun

Substantiivista (→) *purppura* johdettu adjektiivi.

purppura kaapu *s.* 'purppuranvärinen kaapu' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-176-[JH-19:2]] ia pugetit henen **purpura** capulla / ia wänsit oriantappuroista Krwnun ia panit henen pähense

Adjektiivista (→) *purppura* ja substantiivista (→) *kaapu* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51.

purppura vaate *s.* 'purppuranvärinen vaate' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-365] RIstinnaulitta he hwsit colmandena hetken / pilcattuna hen puetettin **Purpura waattein** /

Adjektiivista (→) *purppura* ja substantiivista (→) *vaate* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. Rinnalla esiintyy myös genetiivialkuinen sanaliitto *purppuran vaate*.

► Toropainen 2017 51, 114.

purra *v.* 'purra, kalvaa (myös kuv.); karvastella' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-253] Sen hen raatele / ja **pure**. Josta sille on swri mwrhe.
- [A-II-529-[GL-5:15]] Mutta ios te keskenen toinen toistan **puretta** ia söötte / Nin catzocat ettei te keskenen ylessödhyxi tule.

- [A-II-34-[MT-5:00]] Soola) Cosca opettaiat Jumalan sanat wnohtauat / nin he maguttomaxi tuleuat Inhimisten opin cautta Ja soola **pure** / caruastele ia leicka / Nin mös Sarnaiait pitä Syndi rangaseman sanalla
- [A-III-258-[PS-35:16]] Wiecasten ia Pilcuriten cansa / Roan polest / **pureuat** he Hambaitans minun päleni.

Verbillä on vastineita kautta uralilaisen kielikunnan. Se kuuluu kantaaurililaiseen perintösanastoon. Sanonta *purra* t. (→) *pureskella hampaitansa jonkun päälle* tarkoittaa purevaa ivaamista. Agricolalla *purra* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *poispurra*.

► SKES 1962 *purra*; UEW 1988 405–406; SSA 1995 *purra*; EES 2012 *purema*; NES 2020 *purra*.

pursahuttaa v. 'purskauttaa, panna kuohumaan' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-143-[JER-31:35]] Se ioca Meren licutta / ia henen Aldonsa **pursahutta** / HERRA Zebaoth ombi häne Nimens

Verbin vartalolla on sekä tarkkoja että likimääräisiä vastineita kautta itämerensuomen. Sanavartalo on äänteellisesti motivoitu, ja sekä kannassa että johdoksissa on kuvailusanoille tyypillistä variaatiota.

► SKES 1962 *purskaa, pursuta*; SSA 1995 *purskahtaa*.

purskava a. 'kuohuva' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-513-[JES-57:20]] Mutta ne Jumalattomat ouat ninquin **purskaua** Meri / ioca ei tyuendyue woi

Verbin *purskaa* 'purskua, kuohuta' partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Verbi ei esiinny Agricolalla finiittimuotoisena. Verbin vartalolla on sekä tarkkoja että likimääräisiä vastineita kautta itämerensuomen. Sanavartalo on äänteellisesti motivoitu, ja sekä kannassa että johdoksissa on kuvailusanoille tyypillistä variaatiota.

► SKES 1962 *purskaa, pursuta*; SSA 1995 *purskahtaa*.

pusa s. 'pussi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-580-R] Pänalaiset) Sille Noitawaimot ombelit Sekit / **pusat** eli Pänalaiset / Jotca he panit Miestein Cainalan ala / ia sadhaxens tiete Mite heille tulis eli tapactuis.

Sana on lainaa skandinaavisista naapurikielistä. Äänteellisesti lähtömuodoksi sopii parhaiten suomenruotsin murteissa tunnettu *posa*, *pusa*.

► Streng 1915 173; SAOB 1955 *påse*.

pusertaa v. 'pusertaa, puristaa' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-208] Psalmit iuhlat kircastauat / Sen murhen quin Jumalasta on / he waikuttat / Kylenelet he kiuisist Sydhemist **pusertat**

- [A-III-659-[AM-9:13]] Catzo / Se aica tulepi / sano HERRA / Ette tasan pite kynnnettemen ia nijtettetmen / Ja tasan pite wina **pusertaman** ia kyluettemen

Verbin vartalolle on esitetty etymologisia vastineita kautta suomalais-ugrilaisen kieliperheen. Sen katsotaan kuuluvan ikivanhaan perintösanastoon. Agricolalla *pusertaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ulospusertaa*.

► SKES 1962 *pusertaa*; UEW 1988 397; SSA 1995 *pusertaa*.

puskea → poispuskea

pusko s. 'pusku, puuska, taudinkohtaus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-95] Pauin säty / ia wärä wscō sijelun myrcky / ia Rumin **pusco**

Johdos verbistä *puskea*, joka Agricolalla esiintyy ainoastaan perusosana yhdysverbissä (→) *poispuskea*.

putkahtaa v. 'puhjeta esiin' | (1549) 4 esiintymää

- [A-III-111-[JES-11:1]] Yxi Witza pite **putkactaman** isain cannosta / ia Wesan henen Jurestans hedhelmeitzemen.
- [A-III-129-[KV-2:12]] Cuckaiset ouat **putkachtaneet** maan päle. Keuät ombi lehestynyt

Verbille on esitetty vastineita itäisistä lähisukukielistä ja mahdollisesti mordvasta. Näitä on arveltu alkuaan puhkeamisen ääntä jäljitteleviksi kuvailusanoiksi, jotka ovat voineet syntyä erikseen, mutta nykykäsityksen mukaan ne kuuluvat etymologisesti yhteen, joten sanavartalo kuuluu vanhaan perintösanastoon. Agricolalla *putkahtaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ulosputkahtaa*. Yhdysverbi (→) *ulosputkata* on mahdollista lukea samaksi verbiksi.

► SKES 1962 *putkahtaa*; SSA 1995 *puhjeta*, *putkahtaa*; Aikio 2014a LU 50/1 11–14; NES 2020 *putkahtaa*.

puu s. '(elävä) puu (myös kuv.); puu, puuaines' (1544) 125 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-480] wieckaudhest / ia pahan elemen wlconkullaijsest sisust / sangen tarcasta osotetan / mingecaltajnen **pw** / me wiele olema
- [A-II-170-[LK-3:9]] Mutta io nyt ombi Kirues **Puiden** iurelle pandu / Jocainen sis **Pw** quin ei teghe hyue hedhelmet / se poickihacatan / ia Tuleen heiteten.
- [A-III-134-[1MS-2:17]] Mutta hyuen ia pahan Taidhon **puusta** / ei suingan sinun pidhe sömen
- [A-II-707-[ILM-18:12]] Cullan ia hopean waruia / ia callein Kiuein ia ne Perlyt / ia Silki / ia Purpurita ia Werecoaruaisita / Ja Thinin **puuta** / ia caikinasia Astioita Norsunluista /

Sanalla on vastineita kautta uralilaisen kielikunnan. Se kuuluu uralilaisen kieli-kunnan ikivanhaan perintösanastoon. Agricolalla *puu* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa tai yhdyssanaksi tulkituissa sanaliitoissa (→) *busipuu*, *kaakinpuu*, *fiikunapuu*, *granatinpuu*, *hirsipuu*, *jalkapuu*, *laurberinpuu*, *metsä oljupuu*, *metsä-puu*, *oljupuu*, *oljunpuu*, *ovenpuu*, *palmupuu*, *ristipuu*, *setrinpuu*, *thinin puu*, *tika-puu*, *viinapuu*, *villifikuna puu*, *öljynpuu*, *öljypuu*.

► SKES 1962 *puu*; UEW 1988 410–411; SSA 1995 *puu*; NES 2020 *puu*.

puulaine s. 'puun tapainen kasvi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-671-R] Curbita) on **Pwlaine** / ioca Siemenestens pian ylescasua / warpuia möte / quin Herneet ia Humalat / lauialle ledhille haiottu. Jonga hedelme Cannoxi eli flaskoxi ioutuvat.

Substantiivista (→) *puu* ja substantiivin (→) *lai* 'laji' johdoksesta *laine(n)* muodostettu yhdyssana (vrt. *erilainen*; ei esiinny Agricolan teksteissä). Agricolan kuvaama (→) *kurbita* on pullokurpitsa.

► Hakulinen 1979 161–162.

puuro s. 'puuro' | (1552) 2 esiintymää

- [A-III-726-[HGG-2:13]] Jos iocu cannais pyhitetyn Lihan henen waatens helmasa / ia satutais sijtte waateins helmalla Leipe / **Pwron** / Winan / Olium / eli mike Rooca se olis / Tulisko se mös Pyhexi?
- [A-III-742-[SAK-9:0]] Sijtte Hen itze ia henen Waldakunnans caunist vlosmaalatan Nin mös henen Oppins – – Jotca Pitkeisen Leimaudhexi / Jyuexi / ia **Pwroxi** werdhautetaan.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä liiviä lukuun ottamatta. Se on vanha balttilainen laina, jota nykyisissä balttilaisissa kielissä edustavat latvian ja liettuan *putra*.

► Thomsen 1890 210; SKES 1962 *puuro*; SSA 1995 *puuro*; Junttila 2015 95; NES 2020 *puuro*.

puuska a. 'puuskainen, voimakas' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-743-[SAK-9:00]] Basunalla) se on / Euangelium / ioca vinisepi ninquin Lounat twli ia on **pwskambi** quin mwdh Twlet.

Äkillisesti tulevaa ja menevää tuulen, tunteen tai taudin voimistumista merkitseväälle *puuska*-sanalle on esitetty vastine ainoastaan liivistä. Sanavartalo on puuskut-tavaa ääntä jäljittelevä onomatopoeettinen muodoste.

► SKES 1962 *puuska*¹; SSA 1995 *puuska*¹; NES 2020 *puuska*.

puuskata → **ulospuuskata**

puustella → **korvapuustella**

puusti → korvapuusti

puutarha s. 'puutarha' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-659-[AM-9:14]] heiden pite ne Autiat Caupungit rakendaman ia asuman. Winatarhat istuttaman / ia sijte wina ioman / **Pwtarhat** tekemen / ia Hedelme sijte sömen.

Substantiiveista (→) *puu* ja (→) *tarha* muodostettu yhdyssana, jonka mallina on voinut olla ruotsin *trädgård*.

puutella v. 'sitoa kiinni' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-556] Ja suunandamisella Judasta petettä / Sitehille **pwtelda** / ja ninquin hiliaijnen caritza wffrillen ioidhatetta / Ja Caijphasen / Annasen / ia Pilatusen etehen wiete /

Johdos verbistä *puuttaa* (→ *puuttua*).

puutomaton → puuttumaton

puuttua v. 'puuttua, olla poissa, vailla t. vajavainen, riutua'
(1544) 71 esiintymää

- [A-I-177-[VLT-5:14]] Ne wanhat **pwtuijt** porteista / Ja ne Nooricaijset eij sillen candelecta soijta
- [A-III-241-[PS-23:1]] HERRA on minun Paimenen / ei miten minulta **pwtu**.
- [A-II-65-[MT-15:16]] Nin sanoi Jesus / Wielekö te nyt **pwtutt** ymmerrdhyst?
- [A-II-387-[AP-26:28]] Nin Agrippa sanoi Paualille / Eipe palio **pwttu** ettet sine saata minua Christituxi.
- [A-I-527] wehe hetki hen ylencatzotan / ja neuresti **puttupi** Inhimisten edhes /

Verbillä *puuttua* on vastineita useimmissa lähisukukielissä. Se on selitetty johdokseksi murteellisesta verbistä *puuttaa* 'jäää kiinni, tarttua', jolla myös on vastineita lähisukukielissä. Suomen nykyisessä yleiskielessä verbillä *puuttua* voi olla merkitys 'tarttua' eräissä vakiintuneissa sanonnoissa, esim. *puuttua puheeseen* t. *asiaan*. Agricolalla *puuttua* ei esiinny varsinaisesti tarttumisen merkityksessä, mutta tämä sisältyy tavallaan johdokseen (→) *puututtaa*. Verbivartalon etäisempi alkuperä on toistaiseksi selvittämättä. Vastineita on esitetty eräistä etäsukukielistä, mutta merkitys- ja äänne-erojen takia rinnastukset tuskin voivat pitää paikkaansa. Verbin *-tt-*ainesta on myös arveltu johtimeksi, jolloin kysymyksessä olisi johdos substantiivista (→) *puu*. Tätä selitystä ei kuitenkaan ole lähemmin perusteltu.

► T. E. Uotila Vir. 1944 32–33; SKES 1962 *puuttaa*; UEW 1988 400; SSA 1995 *puuttaa*¹, *puuttaa*²; *puuttua*¹, *puuttua*²; EES 2012 *puuduma*; NES 2020 *puuttua*.

puuttumatoin, puuttomatoin *a.* 'keskeytymätön, pysyvä, loppumaton'
(1544) 7 esiintymää

- [A-I-520] Soola meite sinun Jumallisen wisaudhes soolalla / ioca sine itze olet / **puuttumattomaxi** kircaudhexi
- [A-I-649] ijancaikinen autuus / iossa ombi teudhelininen rackaus / ia eij ychten pelkota / **pwttumatoin** peiue / ia yxi caikiwaldias **hengi**
- [A-II-205-[LK-12:33]] Tehcket teillen Säckit iotca ei vanhane ychten **puuttumattoman** Tauaran Taiuahis / Cuhunga ei warghas wlotu / eike Coi raiska.
- [A-III-367-[PS-106:0]] Jumalan Laupius sillens corghotetaisijn / ioca iuri nin Pahoille ia kijttemettömille / henen swren **pwttomattoman** Hywydens Lahiat osotti.

Verbin (→) *puuttua* kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

puuttuminen *s.* 'puuttuminen, poissa t. vailla oleminen' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-794] Auta etteij kengen meiden pahoijsa töijstenne wighoijsa iotca meisse wiele rippuuat / pahannuijsi / sinun Nimes häpiexi / taicka sinun kijtoxes **puuttumisexi**.
- [A-III-648-[AM-4:6]] Senteden mine mös olen caikis Caupungis teille ioutilat Hambaat andanut / ia Leiuen **pwttumisen** iocaitzis teiden paicois / Ja eipe te sijtteken kiendenyet teiten minun tykeni / sanopi HERRA.
- [A-III-221-[PS-7:15]] Catzo / henelle ombi paha mieles / Onnetuta hen raskas on / Mutta henen pite **puuttumisen** synnyttemen.

Verbistä (→) *puuttua* johdettu substantiivi.

puuttunut *a.* 'riutunut' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-114-[5MS-32:36]] Ja palueliains pälle hen armacta Cosca hen / näkepi woijman perettinmennexi / ia ne suliettudh **pwtunexi** ia ne ylitzeijenyet culutetuxi.

Verbin (→) *puuttua* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivin tapaan. Agricolan lauserakenne voidaan tulkita myös nominaalirakenteeksi ja *puuttunut* verbin normaalin taivutusparadigman osaksi.

puuttuus *s.* 'puuttuvaisuus, vajavaisuus' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-519] nyt mös telle meiden walitoxella / asetamma sinun etehes caiki meiden loonnolisen ja lihalisen Inhimisen / monikerdhaijset waijamiset ja **puuttuuxet**
- [A-I-756] Rackaudhen polesta / on mös minussa swri **puuttuus** / sille em mine racasta minun lehimeijsten / ninquin itzeni

Johdos verbistä (→) *puuttua*.

puuttuvainen *a.* 'vajavainen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-659-[JAK-1:4]] Mutta Kersimus pite wahuana pysymen haman loppun asti / Senpäle ette te olisitta teudheliset ia coconaiset / ia ei miseken **puuttuuiset**.

Verbin (→) *puuttua* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi.

puututtaa *v.* 'saattaa jäämään kiinni' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-235-[JUDIT-16:7]] Mutta HERRA caikiwaldias Jumala / ombi henen rangaitzenut / ia on **pututtanut** henen ydhen Waijmon käsijn.

Johdos verbistä (→) *puuttua*.

pydertys *s.* 'sekoittaminen, samentaminen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-256-[JH-5:4]] Joca nyt Ensimeisne / wedhen **pydhertyxen** ielken sinne siselle astui / hen parani / misse ikenens Taudhis hen oli.

Johdos verbistä (→) *pydertää*.

pydertää *v.* 'sekoittaa, samentaa' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-254-[JH-5:4]] Sille ette Engeli alasastui wissille aialla siehen Lammickoon / ia **pydhersi** wedhen
- [A-III-590-[HES-34:19]] minun Lambani teuty södhe / iotca te tallaneet oletta / ia iodha site / ionga te Jalghoillan **pydhertenyet** oletta

Johdos adjektiivista (→) *pyterä*.

pyhiitehdä → **pyhittää**

pyhitetty *s. ja a.* 'pyhitetty, pyhäksi tehty' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-370-[AP-20:32]] Mine annan teiden Jumalan / ia henen Armoins Sanan haltun / ioca wäkeue on teite ylesrakendamaan / ia andaman teille Perimisen caikein **Pyhitettyen** seas.
- [A-III-725-[HGG-2:13]] Jos iocu cannais **pyhitetyn** Lihan henen waatens helmasa / ia satutais sijtte waateins helmalla Leipe / Pwron / Winan / Olium / eli mike Rooca se olis / Tulisko se mös Pyhexi?

Verbin (→) *pyhittää* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina.

pyhitty *s.* 'pyhitetty, pyhä asia' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-532] Eipe Sastaisille miteken pudhas ole / iotca nijste **Pyhityiste** euckeuet

Verbin (→) *pyhittää* konsonanttivartaloinen partisiippimuoto, jota on käytetty substantiivina.

► Heininen 1993 42.

pyhittää v. 'pyhittää, pitää pyhänä, tehdä pyhäksi, omistaa jollekulle/jollekin' (1543) 91 esiintymää

- [A-O-6-[2MS-20:8]] Colmas **Pyhite** Lepopeiue
- [A-I-275] Etteij kengen wanhurscaxi tule / taica **pyhitete** Jumalan edhese / elleij hen tunne itzens Synnisexi
- [A-I-597] ANna HERRA / ette nemet sinun Sacramentis meite **pyhiteisi**
- [A-II-87-[MT-23:17]] Te Hullut ia Sockiat / sille cumbi on swrembi / se culta eli Templi? Joca Cullan **pyhittepi?**
- [A-III-755-[SAK-14:21]] Sille Cattilat / seke Judaas ette Jerusalemis / pite HERRAN Zebaothin **pyhitetty** oleman.

Johdos adjektiivista (→) *pyhä*. Agricolalla *pyhittää* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ulospyhittää*.

pyhitös s. 'pyhitys, pyhittäminen, pyhyys, pyhä paikka' (1543) 13 esiintymää, myös Westh

- [A-O-10] **Pyhytoxesta**
- [A-I-471] Joca sinulda ombi meille annettu / aijnoboxi oijkeaxi wisaudhexi / wanhurscaudhexi / **pyhitoxexi** / ia lunastoxexi
- [A-II-321-R] Wlcona vskosta hen cutzupi caikinaiset **Pyhitoxet** sulaxi Pahudexi Sille hen puhupi caikille Juttaille / seke hyuille ette pahoille.
- [A-III-414-[PS-134:2]] Ylesnostacat teiden Kätenne **Pyhitöxeen** pein / ia kijtteket HERRA.
- [A-III-664-[OB-1:17]] Mutta Zionin woresa / pite wiele mutomat wapadhetuxi tuleman heiden pite **pyhituxi** oleman ia Jacobin Hone pite henen Haltiains ylitze wallitzeman.

Johdos verbistä (→) *pyhittää*.

pyhkijä s. 'pyyhkijä, sivelijä, kalkitsija' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-579-[HES-13:11]] Sanos nijlle **pyhckijlle** / iotca irdhalisella Calkilla pyhckiuuet / ette sen pite poislangeman.
- [A-III-580-[HES-13:15]] Juritell ens mine tadhon teutte minun Hirmusudheni sen Seinen päle / ia ninen päle / iotca sen irdhalisel Calkilla pyhckiuuet / ia teillen sanoa / Eike tesse ole Seine eli **Pyhckie**.

Johdos verbistä (→) *pyhkiä*.

pyhkimys s. 'siveltä (kalkki), (tässä) kalkitus' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-579-[HES-13:12]] Cussa nyt on se **pyhckimys** / ionga te pyhckinyet oletta?

Johdos verbistä (→) *pyhkiä*.

pyhkiä v. 'pyyhkiä, sivellä' (myös kuv.) | (1544) 6 esiintymää

- [A-II-125-[MK-6:11]] vlosmenget sielde / ia **pyhckiket** tomu / quin teiden ialcain alla on
- [A-III-580-[HES-13:15]] Juritellens mine tadhon teutte minun Hirmusudheni sen Seinen päle / ia ninen päle / iotca sen irdhalisel Calkilla **pyhkiuet** / ia teillen sanoa / Eike tesse ole Seine eli Pyhckie.
- [A-III-579-R] Seine rakenda) se on / tötetekeuet ia pätteuet mite Opetetaan. Waan **Pyhckie** / on Luuata ia wahuista ette hyuexi tuleman pite / Ja ei ole quitengan mw / quin sula walhe.

Verbillä on liiviä lukuun ottamatta vastineita kaikissa lähisukukielissä. Suomen murteissa sanalla on sekä lyhyt- että pitkävokaalisia variantteja, ja ortografisista syistä on mahdotonta tietää, kumpaa vaihtoehtoa Agricolan sanat edustavat. Yleisesti ottaen lyhytvokaalinen kanta on ominainen länsimurteille ja sen perusteella myös vanhalle kirjakielelle. Sanavartalo on selitetty germaaniseksi lainaksi, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **wiskian* edustaa mm. nykysaksan *wischen*. Laina-oletukseen sisältyy kuitenkin äännehistoriallisesti poikkeuksellisia kehityskulkuja, joten siihen on suhtauduttu epäilevästi tai torjuvasti.

► Kettunen 1940 kartta 153; SKES 1962 *pyyhkiä*; Rapola 1966 389–391; Koivulehto Vir. 1973b 13; Hofstra 1985 24; SSA 1995 *pyyhkiä*; LÄGLOS 2012 *pyyhkiä*; EES 2012 *pyhkimä*; NES 2020 *pyyhkiä*.

pyhyys s. 'pyhyys; pyhä paikka, pyhäkkö; pyhä olento' | (1544) 89 esiintymää

- [A-I-516] hen ianolisesta itzellens omista / quin ouat Jumallinen **pyhyys** / hurscaus / wanhurcaus
- [A-III-325-[PS-78:54]] Ja hen siseltöi heite henen **Pyhydens** Raiohin / temen Mäen tyge / ionga henen Oikia kätens saanut oli.
- [A-III-326-[PS-78:69]] Ja rakensi henen **Pyhydhens** corkeuxeen / ninquin ijancaikisesta pysyueisen Maan.
- [A-III-521-[JES-62:9]] iotca site cocouat / pite site iooman minun **Pyhyteni** Esihonesa.
- [A-III-213] Epelughuiset Loondocappalet / Jumalan Sias / quin **Pyhydhet**.

Johdos adjektiivista (→) *pyhä*.

pyhä s. ja a. 'pyhä, pyhitetty; pyhä henkilö, pyhäksi julistettu, pyhimys; kristitty, kristilinen; uskollinen, vakaa' | (1543) 1461 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-15-[JH-20:22]] Ylesnousemisens ielkin / hen puhalsi heiden pälens / ia sanoi heille Ottaca se **pyhe** Hengi

- [A-II-38-[MT-7:6]] Elket andaco coirain site quin **pyhe** on / ia elket teiden perlöien heittekö sikaden eteen
- [A-II-40-[MT-7:00]] Quin **Pyhe** on) Teme Pyheys ombi Jumalan sana / ionga cautta caiki cappalet **Pyhexi** tuleuat.
- [A-II-643-[HEB-9:2]] Sille ette sijne ylesrakettu oli se Maian Esipoli / iossa olit Kyntialgat / ia pöute / ia Näkyuet Leuet. Ja teme cutzutin se **Pyhe**.
- [A-II-385-[AP-26:10]] Ninquin mine mös Jerusalemis tein / ia monda **Pyhe** mine salpasin Tornijn
- [A-I-16] **Pyhen** henrikin iuhla
- [A-I-92] Rucoelkan sijs ioca hengi. Isend / Emend / Pica / ia trengi. Bijspa / Teijni / ia hyue Pappi. Mies / ia Waijmo **Pyhe** / ia Lappi. Rikas / Kieuhe / Noori / ia wanha.
- [A-I-811] Tesse rucouxesa / me rucolema wapadhetta caikista pahoijsa – Joijsa mös **pyhe** Kjircko / iulki rucouxisa poijsweltette rucolepi
- [A-I-230-[2SM-22:26]] **Pyhein** cansa / sine **pyhe** olet / Ja Toijmelisten cansa / toimelinen.
- [A-III-429-[PS-145:17]] Wanhurskas ombi HERRA caikisa henen Teisense / Ja **Pyhe** caikissa Töissense.

Sanalla on etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä sekä saamessa. Sille on ehdotettu vastineita myös eräistä muista sukukielistä, mutta merkityserojen takia niitä on vaikea yhdistää itämerensuomen ja saamen sanoihin, vaikka se äännehistoriallisesti olisikin mahdollista. Suomessa *pyhä*-sanaa käytetään yleisesti sekä adjektiivina että substantiivina. Sanaa on arveltu vanhaksi germaaniseksi lainaksi, jonka alkumuodoksi on rekonstruoitu *wīḡa- 'pyhä'. Tätä vastaa mm. nykysaksan *weihen* 'vihkiä, pyhittää'. Selitykseen sisältyy kuitenkin niin monia äännehistoriallisia erikoistapauksia, että sitä on pidetty ongelmallisena ja epäuskottavana. Näin ollen sanan alkuperä jää epäselväksi. Agricolalla *pyhä* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *pyhäinpyhä*, *tekoinpyhä* ja superlatiivisena yhdyssanassa (→) *kaikkeinpyhin*.

► SKES 1962 *pyhä*; Koivulehto Vir. 1973b 12; Hofstra 1985 74, 87; SSA 1995 *pyhä*; Saarikivi 2007 SUST 253 327–331; LÄGLOS 2012 *pyhä*; NES 2020 *pyhä*.

pyhädenpyhä → pyhäinpyhä

pyhähenki s. 'pyhä henki' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-365-[AP-19:2]] Olettaco te saaneet sen Pyhen Hengen / sittequin te wskoitta? Nin he sanoit henelle / Eipe me ensingen cwlleet ole / ios iocu **pyheHengi** liene.

Nominista (→) *pyhä* ja substantiivista (→) *henki* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät normaalisti sanaliittona, kun ne viittaavat pyhän kolminaisuuden osaan. Tässä yhdyssanaesimerkissä on kuitenkin kysymys täsmentymättömästä, ennalta tuntemattomasta käsitteestä.

*pyhänmiestenpäivä

Sana ei esiinny Agricolalla yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona *Pyhein miestein pä*[ivä].

► Jussila 1998 *pyhänmiestenpäivä*.

pyhäinpyhä, pyhädenpyhä s. ja a. 'kaikkein pyhin' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-101-[HEB-10:19]] ETte meille / Rackahat weliet / on lupa ia wapahdus / sen **pyheinpyhen** sisellekieudhe / meiden HERRa Jesusen weren cautta
- [A-I-578] Ota sijs HERRA laupiajn Ise / pois minulda caiki wäryteni / ia syndijni / senpälle / ette mine mieleste ia sydhemeste pudhastettuna / madhasin otolisesta maijsta **pyhedhenpyhe**
- [A-I-587] Ja rucolen sinua etteij sine sallisi / sinun **pyheinpyhe** wertas minun techteni turhan oleuan wloswodhatetun

Adjektiivista (→) *pyhä* muodostettu relatiivinen superlatiivi, jossa vertailua osoitetaan saman adjektiivin monikollisen genetiivimuodon avulla. Agricolan vaihtoehtoiset genetiivimuodot edustavat äännehistoriallisen kehityksen kahta eri vaihetta, joista *pyhäden* on alkuperäisempi. Relatiivisen superlatiivisuuden ilmaiseminen reduplikaation avulla on ominaista mm. Raamatun heprealle. Positiivi superlatiivin funktiossa on Agricolan kielessä mahdollinen myös vahvikesanan yhteydessä (→ *kaikkeinkorkia*).

► Punttila 1985 48–49, 100–101.

pyhäinpäivä s. 'pyhäpäivä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-609-[HOS-2:11]] Ja mine lackautan caiken henen Ilons henen Juhlans / henen Udencwdhens / henen Lepopeiuens / ia iocaitzen henen **Pyheinpeiuens**.

Substantiivin (→) *pyhä* monikon genetiivistä ja substantiivista (→) *päivä* muodostettu yhdyssana.

pyhäksitekiä s. 'pyhittäjä' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-487] TULE pyhe Hengi / sine aijnoa murhelisten lohutos / sine **pyhexiteckie** / ia wirghottajia hengi / yxi oijkea Jumallisen Tottudhen opettaija

Nominin (→) *pyhä* translatiivimuodosta ja substantiivista (→) *tekiä* muodostettu yhdyssana.

pyhänsavunastia s. 'suitsutusastia' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-644-[HEB-9:4]] Sille oli se cullainen **Pyhensawunastia** / ia sen Testamentin Arcu

- [A-II-684-[ILM-8:5]] Ja se Engeli otti **Pyhensaunastian** ia teutti sen Altarin Tulesta

Yhdyssubstantiivista (→) *pyhäsavu* ja substantiivista (→) *astia* muodostettu yhdys-sana.

pyhäpäivä s. 'pyhäpäivä, sapatti' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-344] Collecte / taica iulki Rucouxet / iotca pyhes Kircos eli Seurakunnas / wosikauna / seke Sunnontadhen / ette ylimesten **Pyhepeijuein** pälle ymberi coko Christikunnan Luetta.
- [A-III-127-[3MS-26:34]] Silloin sis maalle henen **Pyhepeiuens** kelpauat / nincauuan quin se autiana on / ia Te wiholisten maalla oletta / Ja silloin maa esken pyhe pite / ia ne pyhet tosin kelpauat

Adjektiivista (→) *pyhä* ja substantiivista (→) *päivä* muodostettu yhdysana. Samat osat esiintyvät Agricolalla kahdesti myös sanaliittona, joka rakenteensa perusteella on luokiteltava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 114.

pyhäsavu s. 'suitsutus' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-86-[MT-2:11]] Ja sitt siselleminenit hoonesen. leusit lapsen / Marian / sen eijtins / cansa / Ja maanlangesit / ia cumarsit hende / ia awasit tauarans / Lahijoijt henelle Culda / **Pyhesaw** / ia Mirrham
- [A-II-25-[MT-2:11]] Ja siselleminenit hoonesen / leusit Lapsen / sen eitens Marian cansa / ia mahanlangesit / ia cumarsit hende. Ja awasit tauarans / Lahijoijt henelle Culda / **Pyhäsav** / ia Mirrham.
- [A-III-561-[JER-44:15]] NIN wastasit Jeremialle caiki ne Miehet / iotca kylle tiesit / ette heiden Emenens / muiden iumaloitten **Pyhesaw** suitzutit.

Adjektiivista (→) *pyhä* ja substantiivista (→) *savu* muodostettu yhdysana. Agricolan *saw* on mahdollista lukea myös murrevariantiksi *sau*.

pyhästi adv. 'pyhästi, nuhteettomasti, puhtaasti' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-819] Palauta ne / iotca palautettauat ouat / ette he meiden cansana / ia me heiden cansans sinun Nimes pyhiteijsim ja cunnioijtaijsim / säke oijkein ia puchtasti opettain säke wighattomasti ia **pyhesti** elein.
- [A-II-565-[1TSS-2:10]] Sihen te oletta Todhistaijat ia Jumala / quinga **Pyhesti** ia oikiasti ia nuchtettomasti me teiden tykenen (iotca vskoitta) waelsim.

Adjektiivista (→) *pyhä* johdettu adverbi.

pyhätty *a.* 'pyhitetty' | (1543) 10 esiintymää, myös Westh

- [A-O-11-[MT-6:9]] ISe meinen / ioca olet taiuasa. **Pyhetty** olkon sinun nimmes.
- [A-II-36-[MT-6:9]] Ise meiden ioca olet Taiuais. **Pyhetty** olcon sinun nimes.

Verbin (→) *pyhätä* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Toisaalta muodot voidaan tulkita myös *pyhätä*-verbin liittoimperatiivimuodon osaksi.

pyhätä *v.* 'pyhittää' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-183-[2MKK-1:25]] Sine ioca Israelin caikesta pahasta warielet / Sine ioca Iset wlgoswalitzit / ja **pyhesit**
- [A-I-325-[JH-17:17]] **Pyhe** heite sinun totudhes cautta. Sinun Sanas ombi totuus.
- [A-III-532] Eipe Sastaisille miteken pudhas ole / iotca nijste Pyhityiste euckeuet / ia euet he quitengan itze ole **Pyhetyt** Jumalan Sanalla ia Uskolla

Johdos adjektiivista (→) *pyhä*.

pyhätöin *a.* 'jumalaton' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-271-[PS-43:1]] D OMITZE minua Jumala / ia ratkaise minun asian / wastan site **pyhetöind** Canssa / ia päste minua nijste wärist ia caualoist Inhimisist.

Johdos nominista (→) *pyhä*.

pyhäys *s.* 'pyhyys, pyhitys; pyhäkkö, temppeli' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-665] Sille mine tiedhen / ette sinusta on tullut / caiki autuus / laupius / ia hywuys / **pyheys** / Jumalliseus / ia armijahus
- [A-II-40-[MT-7:00]] Quin Pyhe on) Teme **Pyheys** ombi Jumalan sana / ionga cautta caiki cappalet Pyhexi tuleuat.
- [A-II-567-[1TSS-4:3]] Sille se ombi Jumala tachto / teiden **Pyheus** / ette te weltette Hoorutta
- [A-I-158-[2AK-20:8]] he ouat sijne asunuet / ja henesse ylesrakendanut sinun Nimehes yhden **pyheydhen**

Johdos verbistä (→) *pyhätä*.

pyhäpäittää *v.* 'viettää pyhäpäivää t. sapattia' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-127-[3MS-26:35]] nincauuan quin Maa autiana ombi. Senteden / ettei hen saanut pyhe pite / ia teiden tuli sen anda **pyhepite** / coska te sielle asuitta.

Nominin (→) *pyhä* ja verbin (→) *viettää* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdysverbi.

pyrkeminen s. 'pyrkimys, yritys' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-518] hen on itzens wscottanut / sen oleuan wissist ja hyuesti hangitun / saadhaxens caikisa **pyrckemises** woijtton / ia cunnian

Johdos verbistä *pyrkeä*, (→) *pyrkiä*.

pyrkimys s. 'pyrkimys' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-270-[PS-42:0]] On yxi Rucous / iossa vlosmaalatan se Omantiedhon ia Tunnon Campaus / ia raskain Uskon ia Toiuon **pyrkimus**

Johdos verbistä (→) *pyrkiä*.

pyrk[iä, -eä] v. 'pyrkiä, yrittää tehdä t. toimia' | (1544) 12 esiintymää

- [A-II-559-[KOL-3:2]] **Pyrkeket** sen ielkin quin ylhelte on / ei ninen ielkin quin Maan päle ouat.
- [A-II-199-[LK-10:41]] Nin Jesus wastasi ia sanoi henelle / Martha Martha / palio sine suret / ia **pyrghet** monessa / Waan yxi ombi tarpelinen.
- [A-III-331-[PS-81:16]] Ja iotca HERRA wihauat / huckan he **pyrkeuet** hende watan
- [A-III-490-[JES-43:23]] Em mine lustinen ollut coskas Rocaufris **pyrghit** / enge mös ihasunu sinun Pyhesauus Tööste.
- [A-II-413] Ja meite lujaxi teke / ette me wiele silloin Jumalan Lapset olema / echke quinga couasti Syndi meisse **pyrke**
- [A-III-447-R] he **pyrkiuet** / nuriseuat ia riteleuet Jumalan Sanan ia Teghon watan / ei ychteken poolda henelle ietettä.

Verbillä on vastineita eräissä lähisukukielissä sekä saamessa. Se on ilmeisesti vanha germaaninen laina, jonka alkumuodoksi on rekonstruoitu **wurkja-*. Tämän myöhempiä edustajia ovat esim. muinaisnorjan *yrkja* ja englannin *work* 'tehdä työtä'. Agricolan *e*-vartaloiset muodot ovat poikkeuksellisia, eikä niitä tunneta muista vanhan kirjakielen lähteistä. Agricolalla *pyrkiä* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *vastaanpyrkiä*.

► SKES 1962 *pyrkiä*; Koivulehto Vir. 1976a 45 alav. ja 1991 39; SSA 1995 *pyrkiä*; LÄGLOS 2012 *pyrkiä*; EES 2012 *pürgima*; NES 2020 *pyrkiä*.

pyrste s. 'pyrstö' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-688-[ILM-9:10]] Ja heille olit **pyrstet** / ninquin Scorpioilla / ia Neulauset olit heidhen pyrstisens / ia heidhen woimans oli wahingoittaman Inhimisie wijsi Cucautta.
- [A-II-689-[ILM-9:19]] Sille ette heiden Woimansa oli heiden Suusansa / ia heiden **Pyrstisens**. Sille heiden Pyrstens olit Kermein moodhoiset / Ja heille olit Päät ioilla he wahingoitit.

Sanalla on takavokaalinen vastine ainoastaan karjalassa. Myös suomen itämurteissa *pyrstö*-sanann rinnakkaismuotona esiintyy takavokaalinen *pursto*. Kymenlaakson hämäläismurteissa tunnetaan Agricolan esiintymiä vastaava *pyrste*. Sana on joko vanha germaaninen tai jostakin nuoremasta germaanisesta kielimuodosta saatu laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **burstō* edustaa mm. nykyruotsin harjasta merkitsevä *borst*.

► Tunkelo 1913–1918 SUSA 30:39 33–36; SKES 1962 *pyrstö*; Hofstra 1985 110; Nilsson 1994 FUS 12 55–60; SSA 1995 *pyrstö*; LÄGLOS 2012 *pyrstö*; NES 2020 *pyrstö*.

pysty s. 'kimpale' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-444-R] Alkeet cutzutan tesse / ne **pystyt** quin ensin Taikinasta otetan.
- [A-II-439-[ROM-9:21]] Eikö Sauenwalajalla ole walda / ydhesta **pystyste** tehdhä / yxi Astia cunniaksi / ia sen toisen häpijexi?

Sananmukaisesti jotakin pystyssä olevaa merkitsevällä *pysty*-sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Itämerensuomen *pysty* tai *pisty* on johdos verbistä (→) *pistää*. Muodosta *pisty* on tullut *pysty*, kun toisen tavun vokaali on muuttanut ensi tavun vokaalin kaltaiseksi. Myös alkuperäisempi muoto (→) *pisty* esiintyy Agricolan kielessä.

► SKES 1962 *pysty*; SSA 1995 *pysty*; NES 2020 *pysty*.

pystyväinen a. 'pysyvä, vakaa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-507] ette me pärustettut / **pystyweiset** / wahwat – – odhottawaiset ia leuteweiset olisima

Verbin *pystyä* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi. Verbi *pystyä* ei finiitti-muotoisena esiinny Agricolan kielessä, mutta siitä esiintyy äännehistoriallisesti vanhempi muoto (→) *pistyä*.

pystyä → **pistyä**

pysyminen s. 'pysyminen, pysyvyys, kestävyys' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-508] Wscon **pysymisen** edheste Ruco[us].
- [A-I-614] Samalla modholla nijllen caswanehillen anna **pysyminen** / ette he teudhelisuden tulisit / Jesusen Christusen cautta

Johdos verbistä (→) *pysyä*.

pysymys s. 'pysyminen, pysyvyys, kestävyys' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-625] Hywuydhese aijna ia loppun sachka / hama tuleuahan ja ijancaikisen elemehen luija **pysymys**

Johdos verbistä (→) *pysyä*.

pysyttää v. 'pysyttää, antaa pysyä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-376] Teutte meite sinun armollas / ia pyhelle Rauhalla / ia mös caikinaisella auuolla / Ja njsse hama coleman asti meite **pysytte**

Johdos verbistä (→) *pysyä*.

pysyvä a. 'pysyvä, kestävä' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-623-[1JH-3:15]] Ja te tiedhette ette iocaitzella Murhaialla ei ole se ijancaikinen Eleme henesä **pysyuä**.
- [A-II-655-[HEB-13:14]] Sille eipe meille ole tesse **pysyuäte** Caupungita / Waan tuleuaista me etzimme.

Verbin (→) *pysyä* partisiippimuoto, joka on kiteytynyt adjektiiviksi.

pysväinen a. 'kestävä, luja' | (1544) 15 esiintymää, myös Westh

- [A-I-356] oijenna sinun tyges / palueliaidhes sydhemet / ette he sinun henges haleudhen saijsit / ia nijn seke wscosa **pysyweiset** leutesijn / ette mös töijse wojimaliset olisit
- [A-I-433] O HERRA Jumala / sine ioca näet / ettej me misteke omasta wäeste / taijdham **pysyweiset** olla
- [A-II-648-[HEB-10:34]] teiden hywuydhen ratelemisen Ilon cansa oletta kersinyet. Tieten ette teille itze ombi parambi ia **pysyueisembi** Tauara Taiuais.
- [A-III-76] Eipe meille ole tele miteken **pysyueiste** / wan meiden teuty sen tuleuaisen ielkijn catzoa / ioca ijancaikisesta pysypi.

Verbin (→) *pysyä* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi.

pysyä, pysyvä v. 'pysyä, kestää, jäädä' | (1544) 295 esiintymää, myös, UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-227-[lis.DANC-O:90]] Kijtteke HERRA / sille hen on hywe / Ja henen Laupiuns **pysy** ijancaikisehen.
- [A-II-290-[JH-15:10]] Jos te minun Keskyni pidhette / nin te **pysytte** minun rackaudhesani / ninquin mine pidhin minun Iseni Käkyn / ia **pysyn** henen rackaudhesans.
- [A-III-260-[PS-36:13]] Waan anna ne Pahointekiet sijhen langeta / ette he poissöstyxi tulisit / ia ei seisoall **pysyisi**.
- [A-I-352] Caikiwaldias Jumala / sine ioca tiedhet ette me monessa ja swressa tuscasa / Inhimisen heickoudhen tedhen / emme taidha / **pysywe**
- [A-I-420] ettej hen paitzi sinun woj / terwen **pysyue**
- [A-III-423-[PS-140:14]] ne waghat pite sinun Casuos edes **pysymen**.
- [A-III-576-[VLT-4:15]] Eipe he cauuan sielle **pysy**.

Verbillä on vastineita lähisukukielissä ja volgalaiskielissä. Itämerensuomen *pysyä* on johdos samasta vanhasta verbivartalosta, josta on muodostettu myös verbi (→) *pistää*. Vartalon alkuperäinen asu on ollut *pise-*. Itämerensuomessa ensi tavun *i* on pyöristynyt *y*:ksi toiseen tavuun lisätyn *y*-johtimen vaikutuksesta. Agricolan kielessä sekä suomen itämurteissa ja karjalassa esiintyy myös variantti, jossa ensi tavun vokaali ei vielä ole pyöristynyt: (→) *pisyä*, karjalan *pisyö*. Agricolan Rukouskirjan psalmissa 140 on sanavirhe, ja *pysymän*-muodon asemesta on *puhuman*.

► SKES 1962 *pysyä*; SSA 1995 *pysyä*; Heininen 2020 338; NES 2020 *pysyä*.

pyterä *a.* 'sumeä, epäselvä, sameä' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-67-[MT-16:3]] Tenepene tule coua ilma / Sille että Taiuas ruskotta / ia on **pytere**.
- [A-II-485-[1KOR-14:8]] Ja ios Pasuna andapi **pyteren** hymyn itzestens / Cuca itzens taita Sotan hangita?
- [A-III-590-[HES-34:18]] Ja nin lustiset Läctet iodhaxen / nin yldekylle / ette te sisellenkeut / ia ne **pyterexi** teet?

Sanalla on vastineita karjalassa ja virossa. Suomessa sitä tavataan Kymenlaakson ja Etelä-Karjalan murteissa. Sanavartaloa on arveltu alkuperältään deskriptiiviseksi.

► SKES 1962 *pyterä*; SSA 1995 *pyterä*; EES 2012 *püdel*.

pyydellä *v.* 'pyydellä, tavoitella' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-320-[SIIR-51:24]] Mine aijwoin tedhexen henen ielkins / ia **pytelin** site hywe / Ja en mine wilpitetty
- [A-I-392] auita meiden heickoutta / ette me telle wscolla / sytytetyt / taiualiset hywuydhet aina **pytelisim**
- [A-III-615-[HOS-6:3]] Nin me sen päle waarin otam / ia **pytelem** / ette me HERRAN tundisim.

Johdos verbistä (→) *pyytää*.

pyydys *s.* 'pyyntö, halu' | (1551) 1 esiintymä

- [A-I-772] Eij ole minussa ychten halu **pydyst** / eijke rackautta – oijkeudhen polen.

Johdos verbistä (→) *pyytää*.

pyyhki → **pyhki**-

pyytä → **pyytää**

pyytäminen s. 'pyytäminen, anominen, tavoittelu' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-129-[NEH-1:11]] Anna sinun corwas cwlla / sinun paluelias rucouxett / ia sinun paluelioijttes **pytemisi**
- [A-II-552-[FIL-4:6]] teidhen Anomus caikes Rucouxes ia **Pytemises** Kijtossanan cansa / olcohon caikissa asioisa tietteuä Jumalan edesse.
- [A-I-793] Wariele meite caikesta hengelisesta Coreudhesta / ia turhasta cunniasta / aijalisesta pramista / öuckeöxista / eli swren Nimen **pytemisesta**.

Johdos verbistä (→) *pyytää*.

pyytävä s. tai a. 'pyytäjä t. pyytävä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-33-[MT-5:42]] Anna sille ioca sinulda anopi / ia lainan **pyteue** ele welttele.

Verbin (→) *pyytää* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina.

pyytäväinen s. tai a. 'pyytäjä t. pyytävä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-378-[PS-110:0]] Nin hen sis vloziacapi / rumiliset ia Hengeliset / taiualiset ia ijancaikiset Lahiat nijlle anouaisille ia **pyteueysille**.

Verbin (→) *pyytää* partisiippimuodosta johdettu nomini. Agricollalla *pyytäväinen* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *kostoopyytäväinen*.

pyytää, pyytä v. 'pyytää, anoa, rukoilla, tavoitella, himoita, vaatia, yrittää, pyydystää' (1543) 138 esiintymää, myös Westh

- [A-I-92] Caiki mite iocu **pyte**. hen saa ilman ansiioth ia syte.
- [A-I-418] AWoi olcon / HERRA Jumala / sinun laupiudhes corwat / neurein rucousten poolen / ettes anowaijsten nijte laiijnaisit / quin he **pytewet**
- [A-I-710] sen hen saij quin hen **pysi**.
- [A-O-7] Ydhexes Ele **pydhe** sinun lehomeises honetta.
- [A-I-373] Monella modholla sinua häweistin / Sidhottuna sine pilatuxelle annettin / Hartahasti colemahan **pyytty**
- [A-I-653] Senpälle ettes hemmennaijsit caikein wärein opettaijain kielet / iotca ychtenuannonunna rakendauat sen Jumalattoman Babilonian tornin / Jotca sinun cunnias **pyteuet** pimitte
- [A-II-389-[AP-27:30]] Mutta quin Haximiehet **pysit** paeta Hahdest / nin he Wenhen meren lyckesit / sille ionella / ette he tadhoit Ankurita wloswiedhe Hadhen kieulast.
- [A-II-662-[JAK-3:1]] ELket rackat Welieni / iocainen **pytkö** Opettaiat olla
- [A-II-405] hen Wenhen wei / ia Cala **pysi**.
- [A-I-13] **pyde** linduij sinun paulas.

Verbillä on varmoja etymologisia vastineita ainoastaan lähisukukielissä. Saamen *bivdit* 'pyydystää; tavoitella, haluta, pyytää' on lainaa suomesta. Etäisemmistä sukulielistä on vastineita ehdotettu vain samojedikielistä, esim. nenetsin *pīde* 'pelottaa pois, karkottaa', mutta nämä ovat todennäköisesti johdoksia samasta vartalosta, josta suomen (→) *pelätä*-verbi on muodostettu eivätkä siis kuulu *pyytää*-verbin yhteyteen. Itämerensuomen *pyytää* voidaan mahdollisesti selittää ikivanhaan perintösanastoon kuuluvan *pyy*-sanan johdokseksi sen nojalla, että verbin vanha ja eri kielissä vielä nykyäänkin yleinen merkitys on 'pyydystää'. Sanan merkityksen on oletettava tällöin laajentuneen pyiden pyydystämisestä yleensä pyydystämiseen. Verbin käyttöön on ilmeisesti vaikuttanut myös ruotsin samantapainen verbi *bjuda* 'kutsua, pyytää, tarjota', mutta laajan itämerensuomalaisen levikkinsä vuoksi *pyytää*-verbiä ei voi selittää ruotsalaiseksi lainaksi. Agricolan kielessä verbistä esiintyy sekä vokaali- että konsonanttivartaloisia muotoja.

► SKES 1962 *pyytää*; Kangasmaa-Minn 1981 29; UEW 1988 387; SSA 1995 *pyytää*; EES 2012 *püüdma*; NES 2020 *pyytää*.

pyytö s. 'pyyntö, himo, tavoittelu' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-409] laijna sinun canssalles / iumalallisen rucouxen **pydhot** / ettes ioijllengas annoit wscon / anna heille rauha
- [A-I-788] CAiki nämät tulkahat / meiden hardhasten Rucousten / ia sydhemelisen **pydhön** ielkin
- [A-I-165-[lis.ESTA-0:11]] olet nähnyt / etten mine coreuten tehde / eli iongun ylencatzen / taica iongun Cunnian **pydhon** tehden / ole site ylpijet Haman cumartanut
- [A-II-530-[GL-5:25]] Elkem ahnet alco [!] turhan Cunnian **pydhöse** keskenem wihoittaman ia cadhechtiman.
- [A-III-716] Näky halun / ia Halu Himon / himo yllytte tadhon ia **pydhon**.

Johdos verbistä (→) *pyytää*. Agricolalla *pyytö* esiintyy myös perusosana yhdys-sanassa (→) *kunnianpyytö*.

pyältää v. 'tehdä pykälä t. lovia, loveta' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-119-[JES-49:16]] Catzos / Käsihini mine olen sinua **pyeldenyt** / Sinun Muris ouat alati minun Silmeini edes

Verbi on johdos lovea, pykälää, hammasta tai halkeamaa merkitsevästä murre-sanasta *pykä*, jonka muita johdoksia ovat esim. *pykiä* ja *pykälä*. Näitä ei esiinny Agricolan kielessä, mutta *pykälä*-sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Sanavartalon alkuperä on toistaiseksi selvittämättä. Mahdollisesti se on etuvokaalinen variantti vartalosta *puka*-, joka sisältyy esim. sanaan *pukama*. *Puka*-vartalolle on esitetty uskottavan tuntuinen skandinaavinen lainaetymologia. Se on yhdistetty *bug*-alkuisiin sanoihin, joita edustaa esim. nykyruotsin *båge* 'kaari'.

► SKES 1962 *pykä*, *pykälä*; Hakulinen 1979 438; SSA 1995 *pykälä*; Hahmo 1998 SUST 228 124; EES 2012 *pügal*; NES 2020 *pykälä*.

pyökki s. 'pyökki (*Fagus sylvatica*)' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-612-[HOS-4:13]] Wordhein hyppyrille he wffrauat / ia Cuckulain päle / he suitzuttauat / Tammein alla / Pernan / ia **Pökeni** alla

Sana on lainaa muinaisruotsista, jossa se on ollut *bök* tai *bök*. Nykyruotsin takavokaalinen *bok* ei sovi lainalähteeksi. Suomenruotsin murteissa sana esiintyy myös asussa *byök*. Agricolan ainoassa esiintymässä on ilmeinen painovirhe (*pökeni* pro *pökein*).

- ▶ Streng 1915 176; SAOB 1928 *bok*¹; SKES 1962 *pyökki*; SSA 1995 *pyökki*; NES 2020 *pyökki*.

pyörittää → **ympäripyörittää**

pyörtynyt a. 'pyörriksissä, pyörällä päästään oleva' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-383] Langeneella änelle / Pleikille caswolla / mardahalla carwalla / kynelisille silmille / **pörttynelle** aijwolla / palawalla rackaudhella / hoocawaisella curckulla / ianoliselle halolla

Verbin *pyörtyä* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Verbi on johdos substantiivista (⇒) *pyörä*, eikä se esiinny Agricolalla persoonamuotoisena.

- ▶ Jussila 1998 *pyörtyä*.

pyöryttää → **ympärinspyöryttää**

pyörä s. 'pyörä; pyörre' | (1544) 5 esiintymää

- [A-III-546-[JER-18:3]] Nin mine alasmengin sen Sauenualaian Honesen / ia catzo / hen töteteki sen **Pörens** päle.
- [A-III-691-[NAH-3:2]] Sille sijnä cwllan ne Rooskat winisepä / Ja ne **Pöret** kitiseuen / Orhijt hirnuuat ia Rattat weryuet.
- [A-I-291-[PS-83:14]] Minun Jumalan teghe heite ninquin **pören** / ninquin cardhen twlen edhesse

Sanavartalolla on varmoja vastineita kaikissa lähisukukielissä. Lisäksi etäsukukielistä on osoitettu epävarmoja vastineita. Sanavartaloa on arveltu omapohjaiseen perintösanastoon kuuluvaksi ja alkuaan äänteellisesti motivoituksi. Lopussa oleva *-rä* saattaa olla johdinaines. Agricolalla *pyörä* esiintyy myös perusosana yhdys-sanassa (⇒) *rattainpyörä*.

- ▶ SKES 1962 *pyörä*; UEW 1988 372–373; SSA 1995 *pyörä*; EES 2012 *pöör*; NES 2020 *pyörä*.

pyöveli → **bööveli**

päin¹ adv. 'päin' | (1544) 7 esiintymää, myös Westh

- [A-I-646] Anna minulle – – wisan ja puhelian kielen / iolla mine woijsin hyuet manata parahiman **pein**

- [A-I-707] Auita sine HERRA Jesu Christe – – ettes sen Inhimisen caiki wighat nuchteit / rioxet / synnit ia waijuat / tadhoijsit parahuten **pein** kiete
- [A-I-749] Mutta wastahan **pein** / caiki murhe ia suru walkeudhes ja elemes on pandu / ette caiki meiden mielennoudhe seijsopi walehisa
- [A-II-465-R] Ironia Tesse hen heiste leicki teke ia naurapi / ia wastan **päin** aiattele.

Substantiivin (⇒) *pää* monikollinen instruktiivimuoto, jota useimmiten käytetään adpositiona tai adverbiksi kiteytyneiden rakenteiden osana samaan tapaan kuin nykysuomessa *parhain päin* ja *päinvastoin*. Agricolalla *päin* esiintyy perusosana yhdysadverbeissa (⇒) *alaspäin*, *avoipäin*, *edespäin*, *kunkapäin*, *päältäpäin*, *sieltäpäin*, *ulkoopäin*, *vastaanpäin*, *vastoinpäin*, *ylespäin*, *ylhäältäpäin*.

päin² *adpos.* 'päin, kohti, suunnalle, suuntaan; päin, käsin, suunnalta' (1544) 126 esiintymää, myös Westh

- [A-I-32] Ota se wehin Lucu Herran Christusen syndyme wodhesta / ia rupe lukeman oijkean polen **pein** / ymberi Pirije
- [A-I-163-[JUDIT-9:13]] Ette hen omilla silmillens kijnisadaijsin / cosca hen minun **päin** catzo
- [A-II-127-[MK-6:41]] Ja quin hen otti ne wisi leipe ia caxi cala / Yles catzoi Taiuasen **pein** / kijtti Jumala murssi ne leiuet / ia annoi henen Opetuslasten
- [A-II-183-[LK-7:1]] COSka hen nyt Canssan edhes oli vlospuhunut caiki sanans / meni hen Capernaumin **pein**.
- [A-II-311] Nin sine leudhet ett se caiki sinne **pein** kieupi
- [A-III-219-[PS-5:7]] mine – – cumardhan sinun pyhen Templijs **pein**
- [A-III-584-[HES-18:12]] Ei Panti iellensanna / ylesnosta Silmens Epeiumalten **pein** / iolla hen Cauhistoxen tekepi.
- [A-III-616-[HOS-6:9]] Röuerit / iotca weijuuat ia murhauat sille Tielle / ioca Sichem **pein** mäne
- [A-I-207-[PS-104:13]] Sine Lijotat wooret ylhelde **pein** / Sine teuttet Maa hedhelmelle / iotca sine saatat

Substantiivin (⇒) *pää* monikollinen instruktiivi, joka on kiteytynyt toisaalta adverbiala, toisaalta postpositiotala muistuttavaksi elementiksi. Agricolan sanastotietokannassa se on luokiteltu postpositioksi. Vastaava muoto on käytössä myös lähisukukielten itäryhmässä. Adposition täydennys on yleensä suuntasija, lähes aina illatiivi tai historiallinen latiivi, mutta vierasperäisten nimien kanssa myös tulosijaa korvaava nominatiivi on mahdollinen, mikä johtuu Agricolan tavasta jättää vierasperäiset nimet joskus taivuttamatta. Erosijan yhteydessä *päin* on Agricolalla olennaisesti harvinaisempi, se esiintyy vain ilmauksessa *ylhäältä päin*. Sen sijaan vepsässä vastaava muoto on kehittynyt nimenomaan erosijan päätteeksi.

► Merimaa Vir. 2007; NES 2020 *päin*.

*päinvastoin adv.

Päinvastoin ei nykymuodossaan esiinny Agricolan kielessä. Sen asemesta esiintyy (→) *vastoinpäin*.

► Jussila 1998 *päinvastoin*.

*päiste s.

Agricolan (*sinun kirckaudhes*) *päijste* 'loiste (splendor)' on painovirhe, ja tarkoitettu muoto on (→) *paiste*.

-päiten → edespäiten

päivä s. 'päivä, vuorokauden valoisa aika, vuorokausi; aurinko; määräpäivä t. -aika, tuomiopäivä; (mon.) elinaika'
(1544) 842 esiintymää, myös, UpsE, UpsK, Westh

- [A-II-606-[1PT-3:10]] Sille ette ioca elä tachtopi / ia hyuet **peiuet** nähdhä / hen hilitkän henen Kielense paha puhumasta / Ja henen Hwlensa petoxesta.
- [A-I-69] Cosca **päiue** ia Öö pisimet ia tasan ouat.
- [A-II-340-[AP-10:3]] Se näki iulkisest näuuyn cautta liki yhdexette hetke **peiwelle** Jumalan Engelin henen tyghense siselletuleuan
- [A-II-56-[MT-12:40]] Sille samalmodholla quin Jonas oli walaskalan watzas colme **päiue** ia colme öte / nin pite Inhimisen Poian oleman maan sydhemes colme **päiue** ia colme öte.
- [A-II-584-R] Murechta) se on Murehen / hoolen / tuskan ia adistoxen cansa öte ia **peiue** waluo Rahan ielkijn
- [A-I-69] Colme C. Yxi LX. V. [= 365] nijn monda **päiue** wodhes cwlu.
- [A-I-467] Lise minussa sinun armos / ette mie **peiue peiuelde** / enemen ia enemen itzeseni colisin
- [A-II-37-[MT-6:34]] Elkett sen tehden swreco hoomenesta **päiuest** / Sille hoomenisel **päiuelle** ombi suru itzestens. Tytyken itzecukin **päiue** surullens.
- [A-II-12] te sijte warinotatte / ninquin ydhen Kynttelen päle / ioca pimeis paista sihenasti quin **peiue** nouse / ia se Coitechti teiden sydhemisen yleskoittapi.
- [A-I-60] Satehixi **peijuen** sappi / Poudixi Cuum kehä.
- [A-I-2] manatkam keskenem / ia site enämin / quin te caiki näet / quinga se HERRAN **päiue** tehen itze lehenepi
- [A-II-169-[LK-2:43]] ia quin **peiuet** olit teutetyt / palasit he cotians
- [A-II-465-[1KOR-4:3]] Mutta wähe mine sijte tottelen / ette mine teilde domitaan / eli Inhimilisest ***Peiueste**.
- [A-II-466-[1KOR-4:00]] ***Inhimilisest päiuest**) Se on Inhimisen Domio / kijtos ia ylistos nijste / ioista he palio piteuet
- [A-III-266-[PS-39:7]] Catzo / minun **peiueni** ouat kämmenen leueys sinun tykenes

Sanalla on varma etymologinen vastine kaikissa lähisukukielissä ja saamessa. Näissä kaikissa se merkitsee sekä päivää että aurinkoa. Mahdollisia vastineita on esitetty myös komista ja hantista, mutta nämä rinnastukset ovat ennen kaikkea merkityserojen takia hyvin epävarmoja. Parempia vastineita on esitetty samojedikielistä, ja mikäli nämä rinnastukset ovat oikeat, sanan alkuperäinen merkitys on ollut 'lämmen, lämpö, auringon lämpö, aurinko' ja se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. Sen monet paikallissijaiset muodot on mahdollista tulkita myös adverbiksi silloin, kun ne esiintyvät ilman määritettä (esim. A-I-140 [JER-14:17]) *Minun Silmeni / wootauat kynelite / öölle in [ia] peiuelle*). Agricolalla *päivä* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa tai yhdyssanoiksi luokitelluissa sanaliitoissa (→) *duomiopäivä, ehtoopäivä, etsimäpäivä, heluntaipäivä, ikäpäivä, iltapäivä, jokapäivä, joulupäivä, juhlapäivä, kostopäivä, kuolemapäivä, kuolipäivä, lepöpäivä, lunastuspäivä, marian päivä, murehpäivä, puhdastuspäivä, puhdistuspäivä, puolipäivä, pyhäinpäivä, pyhäpäivä, pääsiäis juhla päivä, pääsiäis päivä, riemu-päivä, teuraspäivä, tuskapäivä, valmistuksenpäivä, valmistuspäivä, vihapäivä, vilu-päivä*.

► SKES 1962 *päivä*; Sammallahti 1979 FUF 43 28, 34; Janhunen 1981 SUSA 77:9 6, 54; UEW 1988 359; SSA 1995 *päivä*; EES 2012 *päev*; NES 2020 *päivä*.

päiväinen → **jokapäiväinen, tämänpäiväinen**

päiväkunta s. 'päivämatka' | (1548) 3 esiintymää

- [A-I-169-[LK-2:44]] Ja edheskeuit yhden **peuekunnan** / ia etzit hende Langoins ia Tuttawains sekan.
- [A-III-669-[JON-3:3]] Mutta Nineue oli yxi Jumalan Caupungi / colmet **peuekunda** swri.

Substantiiveista (→) *päivä* ja *kunta* (→ *valtakunta*) muodostettu yhdyssana.

päivälinen s. 'päivällinen, päiväateria' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-202-[LK-11:37]] JA henen puhuesans / rucoli hende yxi Phariseus / **peueliselle** cansans.
- [A-II-211-[LK-14:12]] Coskas teet **Peuelist** taica Ehtolist / nin ele cutzu Ysteuites / eike welijes /

Johdos substantiivista (→) *päivä*. Merkityksessä 'päiväinen' *päivälinen* esiintyy Agricolalla yhdysadjektiivissa (→) *jokapäivälinen*. Uppsalan käsikirjassa sama adjektiivi esiintyy asussa *jokapäivällinen*.

päivä luku s. 'päivien lukumäärä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-5] TEme noutaua Kalendarium / Ensin osotta wasemelle polelle / iocaytzen Kwn **peue lughun** / Sitelehin sen Cultaysen lughun

Substantiiveista (⇒) *päivä* ja (⇒) *luku* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51.

päivänkoittama s. 'aamunkoitto' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-369-[AP-20:11]] Nin hen ylesastui / ia taittoi Leiuen ia söi / ia cauuan puheli heiden cansans / haman **peiuencoittaman** asti / ia nin hen matkaans lexi.

Substantiivista (⇒) *päivä* ja verbin (⇒) *koittaa* johdoksesta *koittama* muodostettu yhdyssana.

***päivänsappi** s.

Päivänsappi ei esiinny Agricolalla yhdyssanana, vaan ainoastaan sanaliittona (⇒ *päivä*).

► Jussila 1998 *päivänsappi*.

päivä palkka s. 'päiväpalkka' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-78-[MT-20:9]] Ja quin he tulit / iotca liki ychte toistakymede hetke tulleet olit / ia sait cukin **peiue palcan**.

Substantiiveista (⇒) *päivä* ja (⇒) *palkka* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51.

päivä penninki s. 'päiväpalkka' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-77-[MT-20:2]] Ja quin hen oli mären tehnyt tömiestens cansa / wissist **päiwe penningist** / lehetti hen heijen winatarhans.

Substantiiveista (⇒) *päivä* ja (⇒) *penninki* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51.

pärmä s. 'pergamentti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-591-[2TIM-4:13]] Sen Caapun ionga mine ietin Troadas Carpusen tyge / too tulates / ia ne Kiriati / mutta liateckin ne **Permet**.

Lainaa varhaisuusruotsin sanasta *pärma*, joka alasaksan kautta juontuu keskiajan latinan sanasta *pergamentum*. Tämä perustuu alkuaan *Pergamonin* kaupungin nimeen. Kaupunki oli pergamenttiteollisuuden keskuspaikka.

► Streng 1915 177; SAOB 1952 *pergament*, 1955 *pärm*; SKES 1962 *pärmä*; SSA 1995 *pärmä*.

pärnä → perna

pärskyä v. 'pärskyä, korskua' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-213] Quin Rauni Ukon Naini härsky / ialosti Wkoi Pohiasti **pärsky**.

Verbillä on vastine karjalassa. Se on johdos äänteellisesti motivoidusta sanavartalosta.

► SKES 1962 *pärskää*; SSA 1995 *pärskyä*.

pärsy, persu s. 'viinikuurna' (myös kuv.) | (1548) 10 esiintymää

- [A-III-463-[JES-5:2]] Hen mös sihen ydhen Tornin rakensi / ia caiuoi sielle ydhen **Persyn**.
- [A-III-620-[HOS-9:2]] Senteden ei pidhe Aitat ia **Perssut** sinua elettemen / ia ei pidhe Winan sinulle menestymen.
- [A-III-639-[JOEL-3:13]] ne **Persut** ouat teudhet / ia ne **Persut** yltizecohuuat
- [A-II-710-[ILM-19:15]] Ja hen polkepi sen Caikiualdian Jumalan Hirmulisen Wihan Winan **Persyn**.

Lainaa muinaisruotsin sanasta *pers* tai *pärs*, joka on johdos puristamista merkitsevästä verbistä *pärsa*. *Persu* voi olla myös laina keskialasaksan vastaavasta sanasta *perse*. Kaikki perustuvat alkuaan latinan verbiin *pressare*.

► Streng 1915 177; SAOB 1955 *pärs, pärsa*; SKES 1962 *pärsätä*; SSA 1995 *pärsätä*.

pätsi s. 'uuni; helvetin tuli' | (1544) 4 esiintymää

- [A-III-617-[HOS-7:4]] Ninquin yxi **Pätzi** / ionga Leipoia lämmitte / coska hen on sotkenut / ia andapi taikinan pänenšapata / ia ylesnosta.
- [A-I-94] Jumalottomat wimein söö. kijrastulj / ja heluetin öö. Joijlle walmjstan Cwma **Petzi**.

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Se on lainaa venäjän uunia merkitsevästä sanasta *petš*.

► Mikkola 1894 SUST 8 150; SKES 1962 *pätsi*; Plöger 1973 150–151; SSA 1995 *pätsi*; NES 2020 *pätsi*.

pää s. 'pää, pää ruumiinosana, mieli, henki, alku- tai loppupää, päämies, johtaja' (1544) 229 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-III-238-[PS-21:4]] Caiki iotca minua näkeuet / häueiseuet minua / wäristeleuet hwlrians ia **pääns** pudhistauat.
- [A-III-595-[DAN-2:32]] Sen saman Cuuan **Pää** oli parahimmast Cullast / Mutta sen Rinda ia Käsiuardhet olit Hopiast.
- [A-I-513] Sine ioca yxinens sinun Jumalisella woimallas / olet ialghallas sen Kermen **pään** litisteny
- [A-II-447-[ROM-12:20]] Coskas sen teet / nin sine cocot tuliset Hijlet henen **päänse** päle.

- [A-II-519-R] Tylyn) Joca oman **Pääns** ielkin elepi / eiketen tottele
- [A-I-[PS-140:8]] Ole HERRA minun wäkewe Apun / Sine wariellet minun **pääni** Sodhan aijcana.
- [A-I-795] Christus Jesus ombi HERRA wallan pälle / sinun racas poias / caikein armoim ia awuoin **pää** / lähde / ia alcu.
- [A-II-217-[LK-16:24]] lehette Lazarus castaman henen Sormens **pä** weten / ia iehdyteis minun Kieleni
- [A-I-381] Juttahat silloin sangen sinua pilcasit / Ja catkeran Joman taritzit / Aloes ja Sienes secoitettu / Ja roogon **pään** lasketin
- [A-II-326-R] Pämiehexi) Joca se **peä** ia Ensimeine obi nijste Coolluista ylesheretetty / ia ionga cautta me caiki Eleuexi tulemma.
- [A-II-479-[1KOR-11:3]] teiden pite tietemen / Ette Christus on iocaitzen Miehen **Pää** / Mutta Mies ombi Waimon **pää** / Mutta Jumala on Christusen **pää**.
- [A-III-660] henelle oli änemin quin caxikymmende / muratut corkeis woreis / Päcaupungit ioinenga **Pää** oli Theman.

Sanalla on etymologisia vastineita kautta koko uralilaisen kielikunnan. Ruumiin-osan lisäksi se voi tarkoittaa yleisesti ylintä osaa, alku- tai loppupäätä. Se kuuluu kantauralilaiseen perintösanastoon. Agricolalla *pää* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *aukipää*, *harmaapää*, *kantapää*, *lakipää*, *olkapää*, *sormenpää*, *syypää*, *tuulispää*, *tähkäpää*, *velkapää*, *vikapää*.

► SKES 1962 *pää*; UEW 1988 365–366; SSA 1995 *pää*; EES 2012 *pea*; NES 2020 *pää*.

pääkallo s. 'pääkallo' | (1548) 2 esiintymää, myös UpsE

- [A-II-108-[MT-27:00]] **Päcalloin**) Jossa ne pahointeckiet mestatan / quin Hirsipu / Lutarha *etc.* että sielle monda **Päcalloa** ouat.

Substantiiveista (→) *pää* ja *kallo* muodostettu yhdyssana, jonka kaikki esiintymät Agricolalla liittyvät Golgataan ja *Golgata*-nimen suomennoksiin (→ *Pääkalloin paikka*). *Kallo* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana. Sanalla ei ole vastineita sukielissä. Se on selitetty lainaksi germaaniselta tai skandinaaviselta taholta, mutta lainan tarkkaa ikää on mahdotonta määritellä, sillä lainalähteeksi sopivia sanoja on eri-ikäisissä kielimuodoissa. Näitä ovat esim. kantagermaanin **skallan-*, kantaskandinaavin *skalla* ja muinaisskandinaavin *skalli*. Samaan yhteyteen kuuluu myös nykyruotsin *skalle*. Germaanisten kielten sanat voivat merkitä pääkalloa tai kaljua päälakea.

► SKES 1955 *kallo*; LÄGLOS 1996 *kallo*¹; SSA 1992 *kallo*; NES 2020 *kallo*.

Pääkalloin paikka *erisn.* 'Golgata' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-105-[MT-27:33]] Ja tulit siihen siaan / quin cutzutun Golgatha / se on **Päcalloin paikka**.
- [A-II-302-[JH-19:17]] Mutta he otit Jesusen ia poisweit / ia hen candadhen henen Ristiens wloslexi siihen Sijan / ioca cutzutun **Päcalloin Paikka** / Mutta Hebreixi Golgatha.

Substantiiveista (→) *pääkallo* ja (→) *paikka* muodostettu sanaliitto, joka Agricola on kiteytynyt Golgatan nimen käänkösvastineeksi. Sanaliiton esikuvana on ollut Lutherin Biblian *Scheddelstet*. Nimen motivaatiota on selitetty monin tavoin, mutta Agricola (→ *pääkallo*) toistaa Lutherin reunahuomautuksen selityksen, jonka mukaan paikassa on ollut paljon mestattujen pääkalloja.

► Saarisalo 2009 *Golgata*.

pääkappale s. 'pääluku, pääjakso, tärkein luku t. osa' | (1544) 14 esiintymää

- [A-I-871] Index / Registeri / eli Osotus / quin monda **päcappalechta** tesse Rucouskiriasa ouat ia cussa Platis cuki leutehen.
- [A-III-203] Waicka ei cuki Psalmi neihin **Päcappalehin** / ole ylenwisusti / iocaitzes Versös / iaettapa / Quitengin mutamat Psalmit piteuet Caxi sencaltaista **Päcappaletta**.
- [A-II-398] TEme epistola ombi se oikea **Päcappale** Wdhesta Testamentist / ia se caikein selkein Euangelium.

Substantiiveista (→) *pää* ja (→) *kappale* muodostettu yhdyssana.

pääkaupunki s. 'pääkaupunki, muita tärkeämpi kaupunki' | (1548) 8 esiintymää

- [A-III-666] Nineue) Se oli coco Assyrian Waldakunnan wäkeue **Päcaupungi** / ionga Ninus Kuningas / Lycumin Wirdhan tykene rakensi
- [A-III-660] henelle oli änemin quin caxikymmende / muratut corkeis woreis / **Päcaupungit** ioinenga Pää oli Theman.
- [A-II-584-[1TIM-6:00]] Kirioitettu Laodiceasta / ioca on yxi **Päcaupungi** Phrygias Pacatianassa.

Substantiiveista (→) *pää* ja (→) *kaupunki* muodostettu yhdyssana.

pääkirja s. 'tärkein kirja t. kirjan osa' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-630] Tehenasti ombi meille ne oikeat ia wissit **päkiriat** wdhes Testamentis olluet.
- [A-II-667] Minge syn tehden / ouat mös ne wanhat yllytetut / Temen Epistolän poisheittemen / muista P. Ramatuista ia **Päkirioista** / Nin ettei hen caiketi / muidhen Apostoleitten Epistolain werdana pidhetty.

Substantiiveista (→) *pää* ja (→) *kirja* muodostettu yhdyssana.

pääkärmä s. 'basiliski, käärmeiden kuningas' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-469-[JES-11:8]] Ja wieroijitetun Lapsen pite ketens pistemen **päkermen** loolaan.

Substantiiveista (→) *pää* ja (→) *kärmä* muodostettu yhdyssana.

päälaki s. 'päälaki, pään ylin osa' (myös kuv.) | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-785-[5MS-28:35]] HERRAN pite sinua lömen pahalla Paisumalla Poluijs ia pochkeis päle / Nin ettei sine taidha parata Jalcapöydhest nin **Päälakeen** asti.
- [A-III-305-[PS-68:22]] Mutta Jumalan pite henen Wiholisens Päädh serkemen / ynne heiden **Päälakiens** cansa / iotca pysyuet heiden Synnissens.
- [A-III-305-R] **Päälakiens**) Se Juttain waldakunda ia Pappius huckupi / Ette he Epeuskos wiwyit ia ieit.

Substantiiveista (⇒) *pää* ja (⇒) *laki* 'ylin osa' muodostettu yhdyssana.

pääliina s. 'pään peittävä liina, huntu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-479-R] Woima) se on **Pääliina** Nätty / eli Hundu quin tesse cutzutan woima / iolla merkiten ette Waimo obi Miehen hallusa

Substantiiveista (⇒) *pää* ja (⇒) *liina* muodostettu yhdyssana.

pää|le¹, -lle *adv.* 'päälle (myös abstr.), voimaan, lisäksi' (1544) 10 esiintymää, myös Westh

- [A-II-2] Colka **pälle** / ia pysy wahwa. Nijn pyhe Hengi ethes awa.
- [A-III-147-[MK-11:7]] Ja he toit sen asintamman / Ja warsan Jesusen tyge / ia panit heiden wattens minen [!] päle / ia istutit henen sehen **päle**.
- [A-I-826] caiki mös pahat Engelit / iotca nijllen iongun waijuan eli tuscan tactouat **pälle** saatta
- [A-II-611] maala heite njn iwri quijn he ouat / heiden ahneuxensa ylpeuxensa / koirudhensa / hoorudhensa / Ulkocullasudhensa cansa / ette iocainen taita **päle** ruueta / ketä hen sille lwle
- [A-II-631] Ehcke taidhas sijhin **päle** ycdhen Glosun eli toimitoxen / tehde nin ne sanat quitengin selkiesti cwluuat

Substantiivin (⇒) *pää* allatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Agricolan *päle ruueta* on käännös ruotsin ilmauksesta *tagha ther på* 'vakuuttua'.

pää|le², -lle, -llen, -len *adpos.* 'päälle, yläpuolelle, kohdalle, kohti, kimppuun, päin, lisäksi, lisäksi vertauskuvallista ja kielipillistunutta käyttöä, osittain vieraiden kielten esikuvan mukaan | (1543) 2096 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-II-28-[MT-4:5]] Silloin otti henen perchele cansans / siihen pyhen caupungin / ia asetti henen Templin harian **päle**
- [A-I-86-[MT-2:9]] Tähti / ionga he olit nehnyet Idhes / käui heiden edhelles nijncauan quin edheskieuden seijsätti sen sijan **päle** / iossa lapsi oli.
- [A-I-465] Mutta sine raskitzit maan **pälle** alasastu / ia kechtasit meiden loonnon **pälles** otta

- [A-I-33] Nijn cauuan ettes tulet sen saman aijastaijan lughun **pällen** / ionga Cullaijst luku sine etztz ia tietä tahdot.
- [A-I-188-[4MS-6:25]] HERRA walistakon caswons sinun **pälles** / Ja olcon sinun armolinen
- [A-III-347-[PS-91:13]] Jalopeuran ia Kykermen **päle** sinun pite keumen / Ja tallaman sen Nooren Jalopeuran ia Lohikermen **päle**.
- [A-I-264-[PS-13:3]] quijncauan minun wihamieheni pite nostettaman **pälleni**?
- [A-II-366-[AP-19:16]] Ja se Inhiminen / iossa se paha Perkele sisellä oli carkasi heiden **pälens** / ia ylitzewoitti heite
- [A-III-731-[SAK-2:8]] Joca teihin rupepi / SE rupepi henen Silmenstären **päle**.
- [A-III-564-[JER-45:3]] We minulle / Quinga on HERRA minulle murhen minun Kipuni **päle** lisenyt
- [A-O-8] MIne vskon Jumalan **päle** Isen caikiualtian / loiijan taijuan / ia maan.
- [A-O-12] Sine olet hyuesti siugnattu **pälen** caikeden waimodhen.
- [A-I-861] Herra armadha meiden **pälene**.
- [A-II-87-[MT-23:18]] Ja iocainen / quin wanno Altarin **päle** / ei se miten ole / Mutta ioca wannopi sen Lahian **päle** / quin sen päle on / se on welcapä.
- [A-II-92-[MT-24:45]] Mutta cuca ombi nyt wskolinen ia nopsa Paluelia / ionga Herra pani Perehense **päle** / andamahan heille rooca aigallans.
- [A-I-116] Sen **pälle** / ette mine yhdencaldaijssa pidheisin / seke heluetin kijrastulen / ette Taijuahan
- [A-III-147-[MK-11:7]] Ja he toit sen asintamman / Ja warsan Jesusen tyge / ia panit heiden wattens minen [!] **päle** / ia istutit henen sehen päle.

Substantiivin (⇒) *pää* allatiivimuoto, joka on kiteytynyt adpositioksi. Se on lähes aina postpositio, jonka täydennys on genetiivissä. Täydennystä voi edustaa myös omistusliite. Ortografisista syistä muotoa ei aina voi erottaa luotettavasti vastaa-vasta adessiivimuodosta. Viimeksi mainitussa Markuksen evankeliumin esimerkissä [A-III-147-[MK-11:7]] on ilmeinen painovirhe, ja *minen*-sanana asemesta pitäisi olla *niinen* 'niiden'.

► Salmi 2010 erit. 321–327.

pääle- ks. myös **päälle-**

pääle|kantaja, päälle- s. 'väärän todistuksen antaja, syyttäjä' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-807] Asetta se hirmulisen meiden syndijen **pällekantaijan** / mejden elemen laijttaijan / panettelian / ia meiden rioxen corghottaijan / sen pahan hengen Perkelen
- [A-II-268-[JH-8:10]] Waimo / cussa ouat ne sinun **pälecandaias**? Ongo kengen sinun Dominut?

Adpositiosta (⇒) *pääle*², *päälle* ja substantiivista (⇒) *kantaja* muodostettu yhdys-sana, joka vastaa saksan sanaa *afterreder* ja ruotsin sanaa *åklaghare*.

► Grimm DWB *afterreder*; NT 1941 291; Gummerus 1955 585.

päälekantaminen s. 'syyttäminen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-411] iolla Lain caipaus asetetan / nin ettei henelle sillen miten ole **pälecandamista** ia watimista

Adverbista (→) *pääle*¹ tai adpositiosta (→) *pääle*² ja substantiivista (→) *kantaminen* muodostettu yhdyssana.

päälekarkaus s. 'ahdistus, raskaus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-515-[2KOR-11:28]] Ilman nijte quin mwtoin tapachtuuat / nimitten / se iocapeiuenen **pälecarka** / ia surun pidhen caikista Seurakunnista.

Johdos verbistä *päälekarata* (→ *päällekarata*).

päälekatsoa v. 'katsella' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-595-[DAN-2:31]] Sine Kuningas näit / ia catzo / yxi swri ia corkia Cuua seisoi sinun edheses / ia Se oli hirmulinen **pälecatzo**.

Adverbista (→) *pääle*¹ ja verbistä (→) *katsoa* muodostettu yhdyssanaverbi.

pääle katsominen s. 'ulkonäkö' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-575-[VLT-4:7]] Henen Nazareins olit puchtamat quin Lumi / ia walkeemat quin rieska / heiden Loondons punaisembi oli / quin Corilo / heiden **päle catzomisens** oli ninquin Saphiri.

Adverbista (→) *pääle*¹ ja substantiivista (→) *katsominen* muodostettu sanaliitto, joka rakenteellisin ja semanttisin perustein on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. Se on ilmeinen käännöslaina saksan substantiivista *Ansehen*.

► Toropainen 2017 51.

päälekirjoitus, päälle- s. 'kirjoitus, (tauluun tms.) kirjoitettu teksti' (1544) 6 esiintymää, myös UpsE

- [A-II-145-[MK-12:16]] Nin sanoi hen heille / Kenenge ombi teme Cuua / ia **pälelekirjoitus**? He sanoit henelle / Keisarin.
- [A-II-302-[JH-19:19]] Mutta Pilatus kirjoitti ychden **Pälelekirjoituxen** / ia pani sen Ristin päle / ia oli nein kirjoitettu / Jesus Nazarens Judasten Kuningas.
- [A-I-382] **Pälelekirjoitus** pandijn / Auringo / Purie / Maa / Kiuat / ia haudhat tunnustit sinun Jumalaxi

Adverbista (⇒) *pääle*¹ ja substantiivista (⇒) *kirjoitus* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät samassa merkityksessä kolmesti myös sanaliitoksi kirjoitettuna, jolloin ne on tulkittava luontaisiksi yhdyssanoiksi.

► Toropainen 2017 51, 115.

päälekolkuttaa v. 'kolkuttaa (ovelle)' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-206-[LK-12:36]] coska hen tulepi ia **pälecolkutta** / nin he cocta henen etens awauat.

Adverbista (⇒) *pääle*¹ ja verbistä (⇒) *kolkuttaa* muodostettu yhdysverbi.

päälekäydä, **päälēn-** v. 'käydä päälle, alkaa ahdistaa' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-23-[MT-2:00]] Siteuarten Mattheus täte sanoi / Että cosca waiua Christikunnan **pälekieupi** / Nin näky quin he io olisit hucatudh ia peräti cadhotetud mailman edhes.
- [A-II-388-[AP-27:18]] Coska sis swri ilma **pälekeui** / nin he toisna peiuen Calun wlosloidt.
- [A-III-699-[HAB-4:2]] Coska Tuska **pälenkeupi** / nin sine Laupiudhes muistat.

Adverbista (⇒) *pääle*¹, *päälēn* ja verbistä (⇒) *käydä* muodostettu yhdysverbi.

pääleottaa v. 'ottaa vastaan' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-573-[VLT-3:30]] andapi lödhe Poskillens / ia palio pilca **pälensotta**.

Adpositiosta (⇒) *pääle*² ja verbistä (⇒) *ottaa* muodostettu yhdysverbi. Agricolan ainoassa esiintymässä adpositioon liittyy 3. persoonan omistusliite.

päälepaneminen, **päälēn-** s. '(kätten) päällepaneminen' (1544) 3 esiintymää

- [A-I-581-[1TIM-4:14]] Ele wnodha site Lahia quin sinussa on / ioca sinulle annettu on Prophetian cautta / Pappein kätten **pälepanemisen** cansa.
- [A-II-586-[2TIM-1:6]] mine sinua manan / ettes ylesheräytet sen Jumalan Lahian / ioca sinussa on / minun Kätteni **pälepanemisen** cautta

Adverbista (⇒) *pääle*¹ ja substantiivista (⇒) *paneminen* muodostettu yhdyssana, joka viittaa ikivanhaan pyhään rituaaliin. Sana on todennäköisesti käännöslaina vastaavien tekstinkohtien lähtökielistä, esim. ruotsin *påläggning*, saksan *aufflegung*. Merkityseron takia on epätodennäköistä, että se olisi johdos Agricolan yhdysverbistä (⇒) *päälēpanna*. Samat osat esiintyvät kerran myös sanaliittona, joka on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► SAOB 1930 *hand*², 1955 *påläggga*; Saarisalo 2009 279; Toropainen 2017 51, 115.

päälepanna *v.* 'liittää, panna voimaan t. esille' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-639-[HEB-6:17]] Mutta Jumala koska hen tactoi nijlle lupauxen Perilisille ylenpaldisesta osotta henen Neuuonsa wahwuden / ombi hen yhden wannotun *Walan* siihen **pälepannut**
- [A-II-644-[HEB-9:10]] Roan ia Joman / ia moninaisen pesemisen ia wlcolisen pyhituxen cansa iotca siihen Oiennoxen Aican asti olit **pälepannut**.
- [A-III-690-[NAH-3:0]] Ahneest / **pälepanepi** walhest / quin on wäre Sarna ia Oppi.

Adverbista (→) *pääle* ja verbistä (→) *panna* muodostettu yhdysverbi.

päälepuettaa *v.* 'pukea ylle' (kuv.) | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-190-[LK-24:49]] Mutta teiden pite sijne Jerusalemin caupungisa oleman / siihenasti quin teidhen **pälenpuetetan** auw ylehelde.

Adpositiosta (→) *pääle*² ja verbistä (→) *puettaa* muodostettu yhdysverbi. Agricolan ainoassa esiintymässä adpositioon liittyy monikon 2. persoonan loppuheittoinen omistusliite.

päälepukea *v.* 'pukea ylle' (kuv.) | (1548) 9 esiintymää

- [A-II-491-[IKOR-15:53]] Sille ette teme Catoua pite **pälenspukeman** sen catomattudhen / Ja teme cooleuainen pite **pälenspukeman** sen Coolemattudhen.
- [A-II-526-[GL-3:27]] Sille quin monda te castetut oletta nin te oletta Christusen **pälenepukeneet**.

Adpositiosta (→) *pääle*² ja verbistä (→) *pukea* muodostettu yhdysverbi. Agricolan kaikissa esiintymissä adpositioon liittyy täydentävä omistusliite.

pääletulla *v.* 'tulla' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-389-[AP-27:27]] Coska nyt neliestoistakymmenes öö **päletuli** / ia me menime / Adrian poliöön aicaan / lwlit Haximiehet näkeuens iongun Makunnan.

Adverbista (→) *pääle*¹ ja verbistä (→) *tulla* muodostettu yhdysverbi

pääliseksi *adv.* 'lisäksi' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-359-[AP-16:37]] Nin Pauali sanoi heille / He ouat meite ilman syte ia Domitzemata iulkisest piexenet / iotca quitengi Romarit olema / ia **pääliseksi** meite Tornijn heittenyet /

- [A-III-543-[JER-17:11]] Sille quin hen wähiimen pelke / nin henen teuty ne iette / ia wiele **pälisexi** hen pilcatan.

Adverbiksi kiteytynyt translatiivimuoto substantiivista *päälinen*, joka on ilmeisesti johdos adverbista (→) *päälä*¹.

päälist *adv.* 'lisäksi' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-757] **Pälist** / hen nuctele mös Canssans hartaasti / Ettei He andaneet PApille heiden Tijunditans / Werot ia mwdh Oikeudhet.

Adverbina käytetty loppuheittoinen partitiivimuoto substantiivista *päälinen*, joka on ilmeisesti johdos adverbista (→) *päälä*.

päälitse *adpos.* 'ylitse, päällitse' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-179-[JON-2:4]] Sine nackasit minun sywuydehen keskelle mertä / nijn ette aallot minun ymberipörijttit / Caiki sinun laijnehes ia aallos langesit minun **pälitzeni**.
- [A-I-207-[PS-104:3]] Sine holwat sen **pälitze** wedhellä / Sine menet piluise / ninquin Rattan pälle
- [A-III-361-[PS-103:16]] Cosca Twli sen **pälitze** keupi / nin eipe hen sillen kestä

Adverbiin (→) *päälä*¹ perustuva prolatiivimuotoinen postpositio, jonka täydennys on genetiivissä. Postpositioon voi liittyä omistusliite.

päällehuutavainen *s.* 'avunhuutaja' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-216-[PS-145:18]] Leszne ombi Herra caiki henen **pällehwttauisten** / caikein tosin iotca todudhessa henen pällens hwttauat.

Adpositiosta *päälle* (→ *pääle*²) ja substantiivista (→) *huutavainen* muodostettu yhdyssana.

päällejuokso *s.* 'hyökkäys' | (1544) 1 esiintymä, myös UpsK, Westh

- [A-I-677] Sinua me rucolema / ettes tadhoijsit tene öön caikesta sen pahan hengen **pälleioxosta** meite wariella

Adverbista (→ *pääle*¹) tai adpositiosta *päälle* (→ *pääle*²) ja substantiivista *juokso* (→ *juoksu*) muodostettu yhdyssana, joka on käännös saksan sanasta *anlauff*.

► Gummerus 1955 490.

päällekaipaaja *s.* 'syyttäjä, kanteen nostaja' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-489] yxi kijlijuwa Jalopeura / yxi kärkywe candija / eli Jumalan lasten **pällecaijpaija** / ia Jumalan sopimattoin wihamies

Adpositiosta *päälle* (→ *pääle*²) ja substantiivista *kaipaaja* muodostettu yhdyssana, joka on käänös saksan sanasta *anklager*. *Kaipaaja* on johdos verbistä (→) *kaivata* 'syyttää, nostaa kanne'.

► Gummerus 1947 267.

päällekarata, päällekarata v. 'karata päälle, hyökätä kimppuun' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-266-[PS-17:13]] Ylesnouse HERRA / **pällecarcha** / ia alaspolghe hende
- [A-I-697] se pickurainen / asetoin / ja taitamaton sodhista sen iulman Goliadh lingolla **pällekarckaij** ja alaspaijscasi
- [A-III-650-[AM-5:9]] se Raatelia kehta ydhen wahuan Caupungin **pälecarghata**

Adverbista (→ *pääle*¹) tai adpositiosta *päälle* (→ *pääle*²) ja verbistä (→) *karata, kargata* muodostettu yhdysverbi.

päällekarataaminen, pääle- s. 'päällekarata, hyökkäys, hyökkäminen' (1544) 5 esiintymää

- [A-I-513] Me rucolema / ettes tadhoiisit meite waijwasit / heickot / wehewscioiset / watan sen pahaelkisen heijun hengen **pällekarckamisen** – – armolisesta warielle ia kätke
- [A-I-669] Pugheta minua sinun wäkewuydhes Rautawaattehin / ette mine perkelen – **pällekarckamisit** / woijsin watanseijso
- [A-II-543-[EF-6:11]] Ylenepukecat caiken Jumalan Harniskan / Ette te woisitta watanseiso nijte caualita Perkelen **pälecarckamisi**.

Johdos verbistä (→) *päällekarata*.

päällekarataavainen a. 'hyökkäävä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-527] sinun Sipeis warion alla szoijeltihin / caikilda **pällekarckawaijsilda** kiusauxilda

Verbin (→) *päällekarata* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi.

päällekatsominen s. 'katseleminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-838] ninquin mine Taijuan auringoijsen / techtein / Cuun / ia caikein londocappalein **pällecatzomisesta** / minuani yllyten nijnnen caikein loija kijttemehen

Johdos verbistä *päällekatsoa* (→ *päällekatsoa*).

päällys → **päällys**

päällä → **päällä**

päält|iskein, -isken, päältä- *adv.* 'ylipäänsä, yleisesti ottaen, ylimalkaan' | (1544) 25 esiintymää

- [A-I-479] sen pahempi on / ette me meiden epewscon pidhem wscon edheste – – ia **päldiskein** / mite tuscal on Jumallisten cappalein wario / sen me parassa / ia sinun totudhes edheste pidheme.
- [A-II-12] Jotca kiriat tulis ensin ia **päldisken** iocaitzen Christitun Inhimisen lukia / oppia / tuta ia tiete / ette hen taidhais quin wedhen.
- [A-II-606-[1PT-3:8]] Mutta **päldiskein** / caiki olcatta yximieliset / Ynnekersieuset Welieliset keskenen / Laupialiset / Ysteueliset
- [A-III-1] quinga palio paha seke itze Perkele / ette henen lomansa ia iäsenense Auioskeskon waihelle matcan saattauat / Horwden Ridhan / Capinan – – ia **pälteiskein** caikinaisen pahuden cansa. Jotca Christus estekön

Substantiivin (⇒) *pää* ablatiivimuodosta ja verbin *iskeä* *e*-infinitiivin instruktiivista muodostettu adverbi, sananmukaisesti 'päältä iskien', joka on ilmeisesti käännös-mukaelma ruotsin adverbista *öfverhuvudtaget*.

päältä¹ *adv.* 'päältä, päältäpäin, sivusta' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-711-[ILM-20:3]] heitti henen Sywuydeen / ia sulki henen ia insiglasi **pälde** / ettei henen pidheis enemen Pacanoita wiettelemen
- [A-III-178] Ja Canssa seisoi ia **pälte** catzoit.

Substantiivin (⇒) *pää* ablatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

päältä² *adpos.* 'päältä, pinnalta', lisäksi vieraiden kielten esikuvaan perustuvaa käyttöä (1544) 17 esiintymää, myös Westh

- [A-I-121-[2MS-32:12]] hen tappaijs heijet / Ja heite poijspyhis Maan pirin **pälde**
- [A-I-369] EChtona hen Ristin **pälde** otettin
- [A-II-107-[MT-27:40]] Jos sine olet Jumalan Poica alasastu Ristin **pälte**.
- [A-I-573] etteij meille coscan tulisi / semmotoijsen rackaudhen wnhodhus / taicka etteij meiden turua sinun **pälde**s waijpuijsi
- [A-III-74] anna sinun sielus Herra Jumalan sinun rackan ia wagan taiualisen Ises haltuun / ia sano sydemeses Herran Christusen sinun welies cansa ristin **pälte**

Substantiivin (⇒) *pää* ablatiivimuoto, joka on kiteytynyt postpositioksi. Sen täydennys on aina genetiivimuotoinen.

► Salmi 2010 181–185.

päältäkatsoo *v.* 'katsella sivusta' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-556-[VLT-1:10]] Sille henen teuty **päldecatzo** / ette Pacanat henen Pyhydhens siselkeuit

Adverbista (⇒) *päältä¹* ja verbistä (⇒) *katsoa* muodostettu yhdysverbi.

päältäkuulla v. 'kuunnella' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-363-[AP-18:8]] Ja monda Chorintist iotca **päldecwlit** wskoit ia annoit heidens casta.
- [A-II-588-[2TIM-2:14]] Ettei he rijtelisi sanoista ei mihingen tarpesen / waan ninen poiskiendymisexi iotca **peldecwleuat**.

Adverbista (→) *päältä*¹ ja verbistä (→) *kuulla* muodostettu yhdysverbi.

päältäpäin adv. 'ylhäältä' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-478] hen sinun ydencaldaijsen / ja ijancaikisen Sanas sinun aijnnoan poias / Jesusen Christusen cautta / pyhes henges pidheis kircastettaman / **päldepein** iellenssynnyttete
- [A-I-784] meiden HERRAS Jtsuses Christuses / iosta me ninquin pienet lapset wdhesta **päldepein** synnyme

Adverbeista (→) *päältä*¹ ja (→) *päin*¹ muodostettu yhdysadverbi, jonka molemmat esiintymät ovat käännöksiä saksan ilmauksesta *von oben herab*.

► Gummerus 1947 257, 1955 562.

päällys s. 'päällys, pinta' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-541] Anna Jumaludhen wedhet lijotaman maan **pälyste** / edheswetemen hyue ja parasta hedhelmete
- [A-III-362-[PS-104:3]] Sine holuat sen **pälyxen** Wedhelle

Johdos adverbista (→) *päälä*¹.

päälä¹ adv. 'päällä' | (1552) 2 esiintymää

- [A-II-644-[HEB-9:5]] Mutta sen ylinne **päle** olit ne Cunnialisudhen Cherubim / iotca ylitzewariosit sen Armon Stolin
- [A-III-783-[5MS-28:13]] Ja Herran pite sinun Pääxi / ia ei Hennexi asettaman / ia aina **päle** oleman / ia ei allamacaman.

Substantiivin (→) *pää* adessiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

pää|lä², **-llä** *adpos.* 'päällä, pinnalla, yllä, yläpuolella, aikana, kuluessa', lisäksi kieliopillista käyttöä mm. vieraskielisten esikuvien mukaan (1543) 447 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-15-[MT-18:18]] Caiki mite te maan **päle** sidhotta / pite mös Taiuas oleman sidhottut. Ja caiki mite te pästet Maan **päle** / pite mös Taiuas oleman pästet

- [A-I-368] Cunnia olcon HERRAN Christusen / ioca rippuen ristin **pälle** / hwten hengens ylesandoi / ia cadhotettun mailman lunasti
- [A-II-362-[AP-17:26]] Ja ombi tehnyt / ette ydhest Werest caiki Inhimisten Sikiet / **päle** caiken Maanpijrin asuisit
- [A-II-31-[MT-5:14]] Ei taidha se caupungi peitette / ioca seiso woren **päle**.
- [A-I-344] Collecte / taica iulki Rucouxet / iotca pyhes Kircos eli Seurakunnas / wosikauna / seke Sunnontadhen / ette ylimesten Pyhepeijuein **pälle** ymberi coko Christikunnan Luetta.
- [A-I-179-[lis.DANA-O:43]] sine wissist sen tiedhet / ette mine näme hawat / ja kiwudh / iotca mine Rumin **pälle** kerssin / olisin kylle taitanut wältte
- [A-III-565-[VLT-1:1]] Hen on ninquin iocu Leski. Joca kempi oli Pacanain seas / ia wallan **pälä** oli Makunnisa

Substantiivin (⇒) *pää* adessiivimuoto, joka on kiteytynyt toisaalta irralliseksi adverbiksi, toisaalta nominikonstruktion osana postpositiota muistuttavaksi elementiksi. Jälkimmäisessä tapauksessa muoto on luokiteltu adpositioksi noudattaen Agricolan morfosyntaktisen tietokannan jaottelua. Sen täydennys on aina genetiivimuotoinen. Ortografisista syistä muotoa ei kaikissa tapauksissa voi luotettavasti erottaa vastaavasta allatiivimuodosta.

► Salmi 2010 erit. 177–185.

pää lähde s. 'päälähte, alkujuuri' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-795] se paha ryme hengi caikeiden pahudhen **pää lähde** / ia alcu

Substantiiveista (⇒) *pää* ja (⇒) *lähde* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on luokiteltava luontaiseksi yhdyssanaksi. Se on suomennos saksan yhdyssanasta *hawbttschalk* ”pääkelmi”.

► Gummerus 1955 573; Toropainen 2017 51.

päämies s. 'päämies, päällikkö, johtaja' | (1544) 212 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-217-[PS-146:3]] Elkette wscalco **pämiesten** pälle / Inhimiset he ouat / eijuat he sijsken awta.
- [A-I-489] se coria temen mailman **pämies** / se swri Lohikerme / caiken pahudhen pesä
- [A-II-102-[MT-26:62]] Ja se Pappein **pämies** ylesnoui / ia sanoi henelle. Etkös miten wasta?
- [A-III-277-[PS-47:10]] Canssain **Päämiehet** ouat cocondunuet sen Abrahamin Jumalan Canssan tyge

Substantiiveista (⇒) *pää* ja (⇒) *mies* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät kahdesti sanaliittona, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdysanaksi.

► Toropainen 2017 51, 115.

päänalainen s. 'päänalunen, tyyny' | (1548) 5 esiintymää

- [A-III-580-[HES-13:18]] We teille / iotca teet **Pänalaiset** Inhimisille heiden Cainolons ala / ia Niskatynyt Päite warten
- [A-II-121-[MK-4:38]] Ja hen oli Peräs ia macasi **Penalaisen** päle.

Substantiivien (→) *pää* ja (→) *ala* muodostamasta sanaliitosta johdettu substantiivi.

päänsuoni s. 'pään laskimoverisuoni' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-29] werda **päänszonest** wloslaske.

Substantiiveista (→) *pää* ja (→) *suoni* muodostettu yhdyssana. Rinnalla esiintyy myös (→) *pääsuoni*.

päänäns → **päänänsä**

päänänshapata v. 'hapata läpikotaisin' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-617-[HOS-7:4]] Ninquin yxi Pätzi / ionga Leipoia lämmitte / coska hen on sotkenut / ia andapi taikinan **pänenshapata** / ia ylesnosta.

Adverbista *päänäns* (→ *päänänsä*) ja verbistä (→) *hapata* muodostettu yhdysverbi.

päänänsä, päänäns adv. 'suoraa päätä, yhtä päätä, täydellisesti' | (1544) 14 esiintymää

- [A-I-518] Ja sen pite caikeni loppumata / Christilisen / tottelewaijsen / pyhen / oijkean / ia Jumallisen sijnä oleman / waica Jumalan edhesse **päänens** olisi
- [A-I-674] ette me mös nijte caikia – – päätte ia teutte madhaijsima / sinua alati silmein edhes pite / ia sinun kijtoxexes caiki nijte **pänens** teutte
- [A-II-593-[TIT-1:5]] Sen syyn teden mine iätin sinun Cretahan / ette sinun pite **päänens** toimittaman mite wiele puutui
- [A-III-60] Nin on sis tarpelinen ette sine sen saman sinu wagan rackan Ises haltwn annat caiki asiat **pänense**

Substantiivin (→) *pää* omistusliitteellinen essiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

pääraamattu s. 'tärkein kirja t. kirjoitus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-658] Sentedhen em mine taidha täte / ninen oikeadhen **pääramatuin** werdhaxi panna.

Substantiiveista (→) *pää* ja (→) *raamattu* muodostettu yhdyssana.

päärly → **perly**

pääruhtinas s. 'pääruhtinas, ylimys, ylin johtaja, hallitsija, päällikkö'
(1544) 37 esiintymää

- [A-I-86-[2MS-15:4]] Pharaonin Rattat / ia henen Wäens hen sysesi merehen. Hänen wlgoswalitut **Päruchtinans** ouat wpotetudh siihen punaijsen mereen.
- [A-I-211-[PS-113:8]] Ette hen istuttapi sen **päruchtinasten** siwhun / ja henen Canssans päruchtinasten siwhun.
- [A-II-19] Sille / echke teme coco Somen Makunda ombi yxi Hijppakunda / nin se quitengin Seitzemen **Päruchtinan** Länein iaetan ninquin Jacobus Zeiglerus Landanus kirjoittapi.
- [A-II-543-[EF-6:12]] Sille eipe meille sota ole Liha ia Werta Wastan / waan **Peruchtinaita** ia Waldautta wastan / se on / mailman HErroi wastan
- [A-III-17] VIII. Wanhemat ouat Lastensa **päruchtinat**.

Substantiiveista (→) *pää* ja (→) *ruhtinas* muodostettu yhdyssana.

pääruhtinaus s. 'ylin valta, herruus' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-534-[EF-1:21]] ylitze caiken **Päruchtinaudhen** / Wallan / Wäkeydhen / HErraudhen / ia caiken sen quin nimitte taitahan / ei waan tesse Mailmassa / mutta mös sijnä tuleuaisesa.
- [A-II-555-[KOL-1:16]] Sille ette henen cauttas ouat caiki loodhut / iotca Taiuas ia Maan päle ouat / näkyueliset ia näkimettömet / seke ne Thronit ette Herraudhet / taicka **Päruchtinaudhet** eli Esiwallat.

Johdos substantiivista (→) *pääruhtinas*.

pääseminen s. 'pääseminen, vapautuminen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-703] Sine mös armolisesta päste sinun palueliaijdhes N. sitehet / ja mös meite heiden **päsemisestans** pijan ilahuta
- [A-III-408-[PS-126:0]] On Kijtoassana ia **Päsemisen** Lupaus sijte Babilonian Fangiuxesta / ia caikista muista pahoista

Johdos verbistä (→) *päästä*.

pääsemys s. 'pääseminen, vapautuminen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-554] se **päsemys** sijte seitzemenkymmenen wodhen fangiuxest / oli ilolinen

Johdos verbistä (→) *päästä*.

pääsiäinen s. 'pääsiäinen; vapautuminen' | (1544) 27 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-II-97-[MT-26:2]] Te tiedhette ette cahden peiuen peräst tule **Päsieinen** / Ja Inhimisen Poica pite ylenannettaman ristinnaulitta.

- [A-II-98-[MT-26:18]] sinun tykenes mine tahdo **Päsieiste** pite minun Opetuslasten cansa.
- [A-I-402] O HERRA / ISE caikiwaldias Jumala / ioca **päsieijsen** iuhlalla / helpon saatit mailmahan
- [A-III-379-[PS-111:0]] Nin mös teme Psalmi Judeas weisatin **Pesieisin** koska se Lammas sötiijn
- [A-III-382-[PS-114:0]] On yxi Kijtossana / sen wapatoxen edest sijte Egyptin fangiuxesta **Pesieises**

Johdos verbistä (⇒) *päästä*. Merkitysyhteyttä on selitetty mm. siten, että *pääsiäinen* olisi merkinnyt paastoajan päättymistä eli paastosta pääsemistä. On pidetty mahdollisena myös sitä, että sana viittaisi vapautumiseen Egyptin vankeudesta, sillä evankeliumeissa kuvattuna Jeesuksen aikana pääsiäistä vietettiin nimenomaan Egyptistä vapautumisen muistojuhlana.

► Toivonen 1955a 43–45; SKES 1962 *pääsiäinen*; Vilkuna 1968 72–92; SSA 1995 *pääsiäinen*; NES 2020 *pääsiäinen*.

pääsiäis juhla s. 'pääsiäisjuhla' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-401] Jvmala caikiwaldias / anna meille armolisesta / niijn **päsieis iuhlat** pite / ette me caikista pahoista päästetyt olisimma

Substantiivin (⇒) *pääsiäinen* yhdyssanamuodosta ja substantiivista (⇒) *juhla* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdys-sanaksi.

► Toropainen 2017 51, 115.

pääsiäis juhla päivä s. 'pääsiäisjuhlapäivä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-259-[JH-6:4]] Nin lehestui Judasten **Pesieis Juhla peiue**.

Substantiiveista (⇒) *pääsiäisjuhla* ja (⇒) *päivä* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdys-sanaksi.

► Toropainen 2017 51.

pääsiäislammas s. 'pääsiäisen kunniaksi uhrattava lammas, pääsiäisenä syötävä lammas-ateria' | (1548) 7 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-II-98-[MT-26:17]] Cussas tahdot että meiden pite sinulle walmistaman **Päsieslamban** sötä?
- [A-II-151-[MK-14:12]] Ja ensimeisne makianleiuen peiuen koska **Päsieis Lammas** wffrattijn / sanoit henelle henen Opetuslapsens / Cussa sine tahdot ette me meneme / ia walmistam sinun södhexas **Päsieis Lamban**?
- [A-II-232-[LK-22:11]] Cussa ombi Maija / iossa mine **Pesieislammasta** minun Opetuslasten cansa söön?

Substantiiveista (→) *pääsiäinen* ja (→) *lammas* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät 12 kertaa myös sanaliittona, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 115.

pääsiäis päivä s. 'pääsiäispäivä' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-597] **Pesijejs peiuene** Anen ielken Ruc[ous]
- [A-III-187] **Päsieis Peiuen** Menon loppu.

Substantiiveista (→) *pääsiäinen* ja (→) *päivä* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51.

pääsky s. 'pääsky (*Hirundo*)' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-536-[JER-8:7]] Haicara Taiuas alla tietehenen aigans / Mettinen / Curki ia **Päsky** warinottauat palaiaisens aiasta.

Sanalla on vastineita kautta suomalais-ugrilaisen kieliperheen. Äännesuhteissa on epäsäännöllisyyttä, mutta se voidaan selittää sanan onomatopoeettisesta alkuperästä johtuvaksi. Sana kuuluu suomalais-ugrilaiseen perintösanastoon.

► SKES 1962 *pääsky*; UEW 1988 358; Mäger 1994 19; SSA 1995 *pääsky*; EES 2012 *pääsu*; Häkkinen 2013a 80–82; NES 2020 *pääsky*.

pääskynen s. 'pääsky (*Hirundo*)' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-334-[PS-84:4]] Sille ette Lindu on ydhen Hoonen leutenyt / Ja se **Peskyenen** henen Pesens / cunga he Poicans laskeuat
- [A-III-482-[JES-38:14]] Ninquin Curki ia **Päskynen** mine panin / ia Cudersin ninquin Mettinen

Johdos substantiivista (→) *pääsky*.

päästä v. 'päästä, vapautua' | (1544) 38 esiintymää

- [A-I-201] Jalo Kijtossana cosca hädheste **pästy** on / ia caikinaisest wastoinkieumisest
- [A-I-639] me wscoma ia toijuoma caikista pahoijsa **päsewemme**
- [A-II-5] caiki / iotca Uskouat / Synnin / ia Coleman Fangeuxesta **päseuet**.
- [A-III-407-[PS-124:6]] Meiden Sielun **päsi** ninquin iocu Lindu sijte Lindurin paulasta.

Verbillä on etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä. Saamen *beassat* on lainaa suomesta. Sanan alkuperä on toistaiseksi epäselvä. Aiemmin unkarista esitetty vastineet on nyttemmin hylätty, eikä sana rakenteensa puolesta voi sellaisenaan

kuulua vanhaan perintösanastoon. On arveltu, että *päästä* kuuluisi ikivanhan (→) *pää*-sanan johdoksiin, sillä *päästä*-verbillä on mm. sellaisia merkityksiä kuin 'valmistua, päästä irti, vapautua', jotka luontevasti voitaisiin yhdistää merkitykseen '(loppu)pää'. Mitään normaalia johtosuhdetta sanojen välillä ei kuitenkaan ole. Sekin on mahdollista, että sanavartalo on vanha slaavilainen laina. Lähtömuodoksi on esitetty kantaslaavin **spääš-*, jota nykyvenäjässä edustaa *spešit* 'rientää, kiirehtiä, joutua'. Myös muita slaavilaisia etymologiointimahdollisuuksia on esitetty. Agricolalla *päästä* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *poispäästä*, *ylespäästä*.

► SKES 1962 *päästä*; Weöres Vir. 1964 66; T. Itkonen Vir. 1983 205; SSA 1995 *päästä*; EES 2012 *pääsema*; NES 2020 *päästä*; Koivulehto 2023 FS Saarikivi 204–206.

päästäjä s. 'vapauttaja' | (1544) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-I-228-[2SM-22:3]] Jumala ombi minun Tuken – – Minun Kilpen / ia terueyden Sarwi / minun Warieluxen / ia turwan / minun **pästeijen**

Johdos verbistä (→) *päästää*.

päästäminen s. '(syntien) päästäminen, anteeksiantaminen; vapauttaminen' (1544) 5 esiintymää

- [A-I-766] En olen Catumusta taicka Rippi ottanut / eli syndijen **pästemisen** pälle nijn lujasti wsconut
- [A-III-415-[PS-135:0]] Jumala Jacobin Honella / Waldakunnalle ia Pappiudhelle vsein ia monikerdaisest osottanut on / Egiptin **pästemisest** / Monein Kuningain woittamisest / Canaan Maan vlosiacamisest. *etc.*

Johdos verbistä (→) *päästää*.

päästättää v. 'antaa vapauttaa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-366-[PS-105:20]] Nin leheti Kuningas ia **pästetti** henen / Se Canssain Pä mies keski henen vloslasketta.

Johdos verbistä (→) *päästää*.

päästää v. 'päästää, vapauttaa, irrottaa, avata' (1543) 199 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-12-[MT-6:13]] Ja ele iodhatta meite kiusauxen. Mutta **päste** meite pahasta.
- [A-III-608-[HOS-2:10]] eikengen pidhe hende minun käsisteni **pästemien**.
- [A-O-15-[MT-18:18]] Caiki mite te maan päle sidhotta / pite mös Taiuas oleman sidhottut. Ja caiki mite te **pästet** Maan päle / pite mös Taiuas oleman **pästet**

- [A-I-116] Joca Sydhemen torehutaijs / coleman ia heluetin pelghosta **pästeis**
- [A-II-104-[MT-27:15]] Mutta Juhlana oli Waldamies tottunut **pästämen** Canssalle yhden Fangin irdhalle ionga he tachtoit.
- [A-I-382] Se niuckas rumis **pästettin** / ia woiteilla se waleltijn / ionga he kärit linahan / ia cochta padella saluattin
- [A-II-225-[LK-19:33]] Coska he nyt **pästtit** Warsa / sanoi henen Herrans heille / Mixi te **pästette** Warsa?
- [A-II-171-[LK-3:16]] minua Wäkeuembi tulepi ionga Kengein rihima en ole mine keluolinen **pästemen**
- [A-II-631] Ja wiele sen ylitze ombi telle Epistolalla yxi coua solmi / ionga iocu töölle **peste**

Verbi on yleensä tulkittu johdokseksi verbistä (→) *päästä*. Tosin on pidetty mahdollisena, että *päästää* olisi suoraa lainaa venäjän verbistä *spasti* 'pelastaa'. Ensi tavun pitkä vokaali selittyisi kansanetymologisesta yhdistämisestä *pää*-sanaan. Selitystä ei kuitenkaan ole pidetty äännehistoriallisesti uskottavana. Agricolalla *päästää* esiintyy myös perusosana yhdyssverbissä (→) *ylespäästää*.

► SKES 1962 *päästää*; SSA 1995 *päästää*; Soosaar 2013 JEFUL 4 195–204; Koivulehto 2023 FS Saarikivi 206–207.

päästö s. 'päästö, päästäminen, synninpäästö'
(1549) 3 esiintymää, myös UpsK (*päästä*), Westh

- [A-III-32] wskocos ette minun andexiandamisen ia synnin **pästo** / ombi Jumalan **pästo**?
- [A-III-32] Ja anokan Jumalan Sanain cautta / Papilda hyue neuuo / Ja synnin **päästo**.

Johdos verbistä (→) *päästää*.

pääsumma s. 'päämäärä' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-576-[1TIM-1:5]] Sille ette se **päsumma** Keskyiste on / Rackaus puchtahasta sydhemeste / ia hyueste Omastatunnosta / ia wlcokullattomast Uskosta.

Substantiiveista (→) *pää* ja (→) *summa* muodostettu yhdyssana.

pääsuoni s. 'pään laskimoverisuoni' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-9] Iske **pääszonda** / ia kädhen ia peucalon.

Substantiiveista (→) *pää* ja (→) *suoni* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät kerran myös sanaliittona, joka on rakenteensa perusteella katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi. Rinnalla esiintyy myös genetiivialkuinen (→) *päänsuoni*.

► Toropainen 2017 51.

pääsyy s. 'pääsyy, tärkein syy' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-334-[PS-90:0]] Ja osotetaan ette seke Perisyndi / ette mwdh Ricoxet / ouat ninen caikein **Pääsyyt** ia wiat.

Substantiiveista (→) *pää* ja (→) *syy* muodostettu yhdyssana.

päätetös → **päätätös**

päättäjä s. 'loppuun suorittaja, täyttäjä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-652-[HEB-12:2]] yleskatzocam Jesusen päle / sen vskon Alcaian ia **päätteien**.

Johdos verbistä (→) *päättää*.

päättämys s. 'päättäminen, päätös' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-390-[PS-119:0]] Mispat / Juditia siue Jura / Oikius / Oijennus / Souitos / taicka Toimitos / se on Hallitzemisen / Domion ia iongun wirghan **päättemys**. Jolla Inhimiset keskenens / ylcoises Asiois ia menoissa / souitetaan ia toimitetaan

Johdos verbistä (→) *päättää*.

päättää v. 'lopettaa, saattaa päätökseen, tehdä valmiiksi; päättää, tehdä päätös, ratkaista t. päätelmä' | (1543) 90 esiintymää, myös UpsE

- [A-III-16] Sala Kihlaus / ei pide suinga Auioskescu **päättemen**.
- [A-III-27] Sitte kiendeken Pappi itzense Altarijn päin / ia **päätteken** HERRAN Echtolisen.
- [A-I-483] ette me Herrasa wahwenisema / madhaijsim wscon campauxes / wrhon paijneluxen **päätte** / ia perkelen waldakunnan / temen Mailman / ja caiki waijnoliset aijwotuxet / ylitzewoitta
- [A-II-642-[HEB-8:5]] Ninquin se Jumalalinen wastaus Moseselle sanoi / coska hene piti Maian **päättemen**.
- [A-II-273-[JH-9:22]] Sille ette io olit Juttat keskenens nin **päättenyet** / Ette ios iocu piti hene tunnustaman Christusexi / se pite wlosheittemen Sinagogista.
- [A-II-373-[AP-21:25]] Mutta nijlle Uskouaisille Pacanoista me olema kirioittaneet ia **pätteeneet** / ettei heiden taruitze neiste miten pitemen.
- [A-II-399] Site P. Pauali **päätte** toises Lugusa / ette Juttat ouat caiki syndiset

Verbillä on vastineita useissa sukukielissä. Se on ikivanhan (→) *pää*-sanan johdos, jonka alkuperäinen ja useimmissa sukukielissä edelleen ensisijainen merkitys on 'tehdä t. kiinnittää pää' esim. heinäsuovaan, saappaaseen tms. Suomessa ja karjalassa verbillä on myös yleisempi merkitys 'saattaa päätökseen, lopettaa'. Sen sijaan

nykysuomessa tavallisin merkitys 'tehdä päätös' lienee syntynyt vieraiden kielten tarjoamien esikuvien mukaan. Mallina on voinut olla esim. ruotsin *sluta* 'lopettaa, päättää' ja *besluta* 'tehdä päätös'.

► SKES 1962 *päättää*; Hakulinen 1969 140–142; SSA 1995 *päättää*; NES 2020 *päättää*.

päätyä v. 'päätyä, joutua' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-829] teme meiden eleme on nijn monda waijua teune / nijn monein tuscain alatullut / nijn monein waarain **pätynyt**
- [A-II-637-[HEB-5:1]] se pannan Inhimisten eten nijse asioisa / iotca Jumalan coctan **pätyuet**
- [A-III-204] moninaiset turuat ia Lohutoxet caikille nijlle / iotca hätehen / waiuan ia murhen **päätiinyet** ouat

Verbillä on vastineita karjalassa ja lyydissä. Se on johdos sanasta (→) *pää*.

► SKES 1962 *päätyä*; SSA 1995 *päätyä*; NES 2020 *päätyä*.

päätätös s. 'päätös, lopetus' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-867] Wimeinen **Pätetös** caikein Rucousten ielken.

Johdos verbistä (→) *päättää*. On epävarmaa, onko Agricolan sana luettava *päätätös* vai *päätetös*. Kirjoitusasu on aina *pätetös*, eikä sanaa tunneta muista lähteistä.

päätös s. 'päätös, lopetus, lopetussanat' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-673] Amu Rucousten **pätös**.
- [A-II-445-[ROM-11:00]] Teme ombi **Pätös** ylitze caiken temen / quin P. Pauali ombi tesse Lehetuskiriasa opettanut

Johdos verbistä (→) *päättää*.

päävirka s. 'mestaruus, mestarillisuus' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-520] wdhen / ia elewen ymmerdhyxen / Jumalisisa ja Taiualisisa asioijsa / iolla me / sen Taiualisen / ja sinun **päwirghas** cautta pyhesse hengese / wastanpyrckisim
- [A-I-522] nopiasta erkanisima / ia sinun **päwirckaas** pyhesse hengesse / ilman ydhengen mwun kijron / ia ennetoxen / caikein wickelimmesta ja wisumasta odhottajisima

Substantiiveista (→) *pää* ja (→) *virka* muodostettu yhdyssana. Sanan molemmat esiintymät ovat suomennoksia saksan sanasta *meisterschaft*.

► Gummerus 1947 298, 300.

päävirta s. 'päävirta, pääjoki' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-134-[1MS-2:10]] Ja Edemist wloskeui yxi Wirta lijottaman yrtitarha / ia se haijotti henens neliexi **Pääwirdhaxi**.

Substantiiveista (→) *pää* ja (→) *virta* muodostettu yhdyssana.

päävoima s. 'päävoima, tärkein voima' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-402] Ninquin yxi iuri / nesi / ia **päwoima** caikijn syndihin.

Substantiiveista (→) *pää* ja (→) *voima* muodostettu yhdyssana.

pöytä s. 'pöytä, ruokapöytä, ehtoollispöytä, uhripöytä, alttari; jalkapöytä' (1544) 42 esiintymää, myös Westh

- [A-II-250-[JH-2:15]] Ja waihechtaiden rahan hen poiswiskasi / ia mahancukisti **peudhet**.
- [A-I-169-[lis.ESTB-O:17]] Ja en ole coscan Hamanin cansa atrioijnut / enke ihastunut coskan sinun palueluspicas Kuningan **pöydheste** / eli ioonut wffratust winast
- [A-I-561] itze meite cutzut sinun mackian sanas cautta / tellen **peudhellen** / ja annat meille ansiottomille / synnit andexi / sinun Rumis ia weres cautta / ionga me tesse Sacramentis oijkeas wscosa sööme ja ioome
- [A-III-759-[MAL-1:7]] te sanotta / Se HERRAN **pöyte** on ylencatzottu
- [A-III-788-[5MS-28:65]] Sihen pite sinulle sen saman Canssan seas ei ychten wissi coto oleman / ia sinun Jalcais **Pöyte** ei pidhe ychten lepo saaman.

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **beudā-* edustavat esim. gootin *biuþs* 'pöytä', anglo-saksin *béod* 'pöytä, vati' sekä muinaisyläsaksan samaa merkitsevä *beot* tai *piot*. Agri-colalla *pöytä* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *jakopöytä*, *jalkapöytä*.

► Thomsen 1869 141–142; SKES 1962 *pöytä*; Hofstra 1985 45, 321; SSA 1995 *pöytä*; LÄGLOS 2012 *pöytä*; EES 2012 *pöid*; NES 2020 *pöytä*.

raadella v. 'raadella, hävittää, ryöstää, riistää pois' | (1544) 58 esiintymää, myös Westh

- [A-I-253] Sen hen **raatele** / ja pure. Josta sille on swri mwrhe.
- [A-I-731-[SAK-2:8]] Sille nin sanopi se HERRA Zebaoth. Hen lehetti minua ninen pacanain tyge / iotca teite **raatelluet** olit / Heiden Waltans sai lopun.
- [A-III-343-[PS-89:42]] Hende **raateleuat** caiki ne ohitzekeueuisset / Hen on tullut / henen Naburillens Nauroxi.
- [A-III-702] Waan se Babylonian Tyranni / woroin Persiste ia Medist ialoist waiuattin / **raadheldtin** ia häuitettijn.
- [A-II-565-[1TSS-2:17]] Mutta me (rackat weliet) sijttequin me hetkexi olema teilde **radhellut** / näkyuisten ia ei sydhemesten / nin me olema site enämin riendeneet teiden casuoitan näkemehen surella halulla.
- [A-III-608-[HOS-2:9]] Senteden mine tadhon iellensotta aiallans / minun Jyuen ia Winan / ia minun Willan / ia Pellauaitzen **raatelen** / iolla hen häpiens peitte.

Johdos, jonka kanta on abstrahoitu germaanisperäisestä substantiivista (→) *raato*. *Raadella*-verbiä on aiemmin arveltu johdokseksi venäläisperäisestä *raataa*-verbistä, jolla kansanperinteessä esiintyy homonyyminen *raadella*-johdos kovan työn tekemisen merkityksessä. Työskentelyä merkitsevä *raataa* on kuitenkin itämerensuomessa tyypillisesti itäinen sana, joka on tullut kirjakieleen vasta 1700-luvun puolimaissa. Myöskään merkityksen osalta *raataa* ei sovi *raadella*-verbin kantasanaksi.

► SSA 2000 *raato*.

raadeltu a. 'tuhottu, hävitetty; rosvomainen, petomainen' | (1551) 4 esiintymää

- [A-III-488-[JES-42:22]] Se on yxi **radheldu** ia röuettu Canssa / he ouat caiki tynni paulatut Coopasa / ia Fangein Honesen lymytetut.
- [A-III-593] Catzos / nein Jumala taita henen fangitut Juttans ia mwdeh ysteuens lohuta ia cunnioitta / Nin / ette hen ydhen Borgharin poian / sijte **radheldtust** Jerusalemist / cachtalaisexi Keisarixi / Babelis ia Persias teki.
- [A-III-519-R] **Radheldtut**) Ouat caiki ne JumalanPalueluxet / iotca ei Jumalan Cunnia etzi / Waan omatarpes / pramins ia riemus

Verbin (→) *raadella* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Sama muoto esiintyy myös normaaliin taivutusparadigmaan kuuluvana.

raadi s. 'raati, neuvosto' | (1544) 20 esiintymää

- [A-I-656] Rucolcam nyt achkerasti caikein Sätöin edheste / Ensin Christilisen Keijsarin edheste / Kuningasten / Herrain / Päruchtinasten / waldamiesten / Rikin **Radhin** / edheste
- [A-I-657] Caupungein Burgmestarien ia **Radhin** edheste / Esiwallan edheste / Foudien ia Domarien edheste / Ja caikein nijnnen edheste / ioijllen se mailmajnen Miecka on annettu.
- [A-II-102-[MT-26:59]] Mutta Pappedhen pämiehet ia Wanhimat / ia caiki **Radhi** / etzit wäre todhistust Jesusta watan / että he saisit henen tappa ia eiwet leunet.

Sana on lainaa joko muinaisruotsin sanasta *radh* tai keskialasaksan sanasta *rât*. Nykyruotsissa sana on *råd* ja saksassa *Rat*. Kaupungin raadin merkityksessä se on varmasti ollut käytössä jo keskiajalta lähtien, mutta myöhemmin se on alkanut merkitä myös muunlaisia neuvostoja ja arvostelulautakuntia. Agricolalla *raadi* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *riikinraadi*.

► Streng 1915 179; SKES 1962 *raati*; SSA 2000 *raati*; Bentlin 2008a 166; EES 2012 *raad*; NES 2020 *raati*.

raadimies s. 'raatimies, neuvoston jäsen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-459-[JES-1:26]] Ja saatan sinun Domaris entisellens / ia **Radhimiehes** ninquin alghustaki. Senperest sine cutzutaan wanhurskaxi Caupungixi / ia toimelisexi caupungixi.

Substantiiveista (→) *raadi* ja (→) *mies* muodostettu yhdyssana. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *raadimies*.

raadihuone s. 'raatihuone, neuvoston kokoustila' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-156-[MK-15:16]] Nin Houit poisweit henen siselle **Radhinhoneseen** / ia cokoncutzuit caiken iouckon

Substantiiveista (→) *raadi* ja (→) *huone* muodostettu yhdyssana.

raadimies s. 'raatimies, neuvoston jäsen' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-181-[LK-23:50]] yxi ricas mies / **radhinmies** / yxi hyue hurscas mies

Substantiiveista (→) *raadi* ja (→) *mies* muodostettu yhdyssana. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *raadimies*.

raadollinen → **radollinen**

raadolisehus → **radolisehus**

raadollisuus → **radollisuus**

raads|tupa, raas- s. 'raadın kokoontumishuone, raatihuone' | (1548) 14 esiintymää

- [A-II-105-[MT-27:27]] Silloin Waldamiehen Houit otit Jesusen **Radztuuas** / ia cokosit henen tygens caiken iouckon
- [A-II-230-[LK-21:12]] Mutta enne neite caiki heitteuet he kätens teiden pälen / ia wainouat ia ylenandauat teiden / heiden **Rastupijns** ia Fangiuxen / ia weteuat teite Kuningasten ia Esimiesten eten / minun Nimeni tedhen
- [A-III-172] Ja caiki ioucko ylesnoui weit Jesusen sidhottuna Caiphaxelta **Radzstuuan** eteen

Sana on mukaillen lainattu muinaisruotsin *rāpstova*-sanasta, jota nykyruotsissa vastaa *rådstuga*. Lainattaessa on loppuosa kansanetymologisesti korvattu kieleen jo ennestään vakiintuneella germaanisperäisellä *tupa*-sanalla, joka ei esiinny Agricolan kielessä itsenäisenä sanana. Se tunnetaan kuitenkin muusta 1500-luvun kirjakielestä.

► Streng 1915 179; SKES 1962 *raastupa*; SSA 2000 *raastupa*; Bentlin 2008a 165–166; NES 2020 *raastupa*.

raaja s. 'raaja, jäsen' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-539-[EF-4:16]] Josta coco Rumis ychten lijteten / ia yxi Jesen rippu toisesta / caikein **Raiaın** lepitze / sijnä ette itzecuki toistansa paluele
- [A-II-558-[KOL-2:19]] Ja ei pide hendens Pää se / iosta se coco Rumis / iäseniste ia **Raadhioista** wäkewuyden saapi / ia toinen toisestans coosrippuut / ia sillens casuapi siihen lisemiseen ionga Jumala andapi.

Sanalla on etymologisia vastineita useimmissa lähisukukielissä sekä saamessa, mutta merkitykset vaihtelevat. Suomen yleiskielessä *raaja* voi merkitä ihmisen käsiä ja jalkoja ja eläinten jalkoja, mutta murteissa se voi tarkoittaa myös teuras-eläimen osaa. Sanan vanhempi asu on ollut **rakja*, ja sen sanansisäinen konsonanttiyhtymä viittaa lainaperäisyyteen. Sitä on arveltu sekä germaaniseksi että balttilaiseksi lainaksi, mutta molemmissa selityksissä on ongelmia. Germaaninen lainaetymologia on kuitenkin todennäköisempi siten, että sanan oletettaisiin lainautuneen verbinä, josta substantiivi *raaja* olisi takaperoisjohdos. Germaaniseksi alkumuo-doksi on rekonstruoitu **rakjan-*, jota edustaa esim. nykysaksan *rechen* 'ojentaa'. Agricolan toisen tapauksen kirjoitusasu viittaa osassa lounaismurteita tapahtuneen ääntenmuutoksen **raȳja* > **raδja* > *raaja* dentaalispirantilliseen välivaiheeseen.

► SKES 1962 *raaja*; Hakulinen 1969 142–145; T. Itkonen Vir. 1982a 136; Hofstra 1985 155; Liukonen 1999 SUST 235 110–112; SSA 2000 *raaja*, *raajarikko*; LÄGLOS 2012 *raaja*; EES 2012 *raiuma*; Junttila 2015 112; NES 2020 *raaja*.

raajarikko s. ja a. 'raajarikko, vammaisen' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-66-[MT-15:30]] Ja palio Canssa edeskeuit henen tygens / Ja toijdh cansans onduuat / sokiat / kuroit / myket / **Raiarickot** / ia palio muita / Ja heitit ne Jesusen ialkaden eteen.

- [A-II-72-[MT-18:8]] Mutta ios sinun kätes / taicka sinun ialkas pahendapi sinun / nin leicka se pois / ia heite pois tykees. Parambi on sinun elemehen onduuana siselkieudhe / taicka **raiarickon** / quin sinulla olis caxi kätte ia caxi ialca / ia heiteteisin siihen ijancaikiseen Tuleen.

Substantiiveista (→) *raaja* ja *rikko* (→ *rikkoa*) muodostettu yhdysnomini, joka voi esiintyä sekä substantiivina että adjektiivina.

raaka *a.* 'raaka, kypsymätön' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-558-[JER-31:30]] Waan iocainen pite henen pahatecons teden cooleman / ia cuca Inhiminen sööpi **raaca** winamaria / henen hampans pite heltymen.

Sanalla on vastineita lähes kaikissa lähisukukielissä, ja ne voivat merkitä sekä konkreettisesti kypsymätöntä, esim. hedelmää tai ruokaa, että käytökseltään tai henkisiltä ominaisuuksiltaan brutaalia, karkeaa. Sana on todennäköisesti ennen ruotsin kielen eriytymistä saatu skandinaavinen laina. Kantaskandinaaviseksi muodoksi on rekonstruoitu **hrāwa-*, josta on kehittynyt nykyruotsin *rå*. Sanan sisäinen konsonantti **w* olisi tämän selityksen mukaan lainattaessa korvattu astetta vahvemmalla *k*-äänteellä, mikä ei ole aivan odotuksenmukaista, mutta vastaavanlaista korvautumista on oletettu myös eräissä muissa tapauksissa (→ *aika*).

► Thomsen 1869 142; SKES 1962 *raaka*¹; Hofstra 1985 104; SSA 2000 *raaka*¹; LÄGLOS 2012 *raaka*¹; EES 2012 *raag*²; NES 2020 *raaka* 'ei kypsytynyt'.

raamatt|u, -o, raamatus *s.* 'kirja, kirjoitus' | (1544) 169 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-90] Quin wanha **Ramattu** muijsta. heiden Jumallisit lughuijsta. Jotca tesse kirias ouat.
- [A-I-334] Viele nytki mutamat Rucouxet Bibliast / wanhast **Ramatust** wlgospoiimetudh.
- [A-I-856] Ristinnaulittin mös meiden edhestem / Pontius Pilatusen alla / cooli ja haudhattin / Ja ylesnouse coolemasta colmandena peiuene **Ramatuiden** ielken / Ja ijlesastuij taiuasen
- [A-II-3] NInquin se VANHA TESTAMENTI yxi **Ramattu** ombi / iossa Jumalan Laki / ia kesky on kirjoitettu / ia ne Teghot seke quin tapactunuet ouat
- [A-III-791] Jumala andacoon meille henen pyhest **Ramatuxest** / ette me caikia oikein ymmerdheisim ia käsitteisim

Sana perustuu alkuaan kreikan monikolliseen, kirjaimia merkitsevään sananmuotoon *grámmata*, joka on alkanut merkitä myös kirjaimista muodostunutta mielekästä kokonaisuutta, kirjoitusta. Kreikasta sana on lainautunut muinaisvenäjään ja tästä edelleen viroon ja suomeen. Suomeen se on todennäköisesti tullut viroon kautta. Virossa *raamat* merkitsee yleisesti kirjaa, mutta suomen kielessä se on sanaliitossa ”pyhä raamattu” vähitellen saanut Bibliaan viittaavan erikoismerkityksen. Agricola käyttää teoksissaan *raamattu*-sanaa molemmiin tavoin, hän kirjoittaa sekä ”Mooseksen raamatuista” että pyhästä Raamatusta. Agricolan *raamatus*, joka

esiintyy Vanhan testamentin osien perään liitetyissä siunauksissa, lienee satunnainen poikkeusmuoto, ehkä kontaminaatio *raamattu* + *kirjoitus*. Agricolalla *raamattu* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *lakiraamattu*, *messuraamattu*, *psalttariraamattu*, *pääraamattu*.

► Ahlqvist 1871 221; Mikkola 1894 109; SKES 1962 *raamattu*; Ikola 1998 SJ 40 7–24; SSA 2000 *raamattu*; EES 2012 *raamat*; NES 2020 *raamattu*.

raaskia → **raskia**, **raskita**

raastupa → **raadstupa**

raateleminen s. 'sortaminen, riistäminen; ryöstösaalis' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-618] Liehakoihtzemisen myrckyn / waijuasten ylencatzomisen / heickoijdhen sortamisen / Kieuhein **ratelemisen** / ahneudhen sisun / Cateudhen roosten / pilcaudhen coleman
- [A-II-88-[MT-23:25]] We teille Kirianoppeneet ia Phariseuset / te Wlcokullatudh että te puhdastat Jomaastian ia Tiskin wlcoisen polen / mutta siseld oletta te täynens **ratelemist** / ia tytymettömyst.
- [A-III-705-[SEF-1:13]] Ja heiden Tauarans pite **Raatelemisexi** tuleman / ia Heiden Honens Autioxi.

Johdos verbistä (→) *raadella*.

raatelevainen a. 'raateleva, raivokas' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-113-[5MS-32:33]] Heiden winans ombi Louhikermen wiha / ia **ratelewaijsten** Waskikermeten sappi
- [A-II-39-[MT-7:15]] Cauattacat sijs teiden nijste wäriste Prophetaijst / iotca tuleuat teiden tygene lammasten watteilla / mutta siseldä he ouat **rateleuaiset** swdhet.
- [A-III-444-[5MS-32:24]] Minun pite lehettemen metzen petoin hampat heiden keskelens / ia **raateleuaiset** Kermet.

Verbin (→) *raadella* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi.

raatelia, **raatelija** s. ja a. 'väkivallantekijä, sortaja, riistäjä, ryöstäjä; raivokas, raateleva' (1544) 16 esiintymää

- [A-I-238-[JES-25:5]] Sine asetat nijnen mwcalaisten metelin / ninquin helten carckias paicas / Nin ette helle raiska nijnen **Rateliain** winan oxat / Ja piluet sijttekin wariowat
- [A-I-278-[PS-35:10]] Caiki minun Luuni sanokaat HERRA Cuca on sinun wertaist? Sine ioca pelastat sen Neuren wäkewemmen Käsiste / Ja sen Radholisen ia Kieuhen / henen **Raatelildans**?

- [A-III-662-[OB-1:5]] Jos Warcat eli **Raateliat** tuleuat Öelle sinun ylitzes / quinga sinun pite nin wait oleman.
- [A-I-458] CAikiwaldias ia laupias Jumala / catzo armolisesta sinun canssas pälle / ioca on sinun ylenpaldisen Herraudhes alaannettu / ia etteij **raateliija** hirmusus / meite cohtaijaijsi
- [A-III-240-[PS-22:14]] Heiden kitans he auasit minua wastan / ninquin **ratelia** ia kilijuua Jalopeura.

Johdos verbistä (→) *raadella*.

raatelu s. 'riisto, riiston kohde' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-506-[JES-53:11]] Sille ette hen candapi heiden synninse. Senteden mine annan henelle Monda swrexia Saalijxi / ia henelle pite ne Wekeuet **Raatelussa** oleman
- [A-III-679-[MIK-4:11]] Sille monet pacanat pite sinun wastas cocoundeman / ia sanoman. Hen ombi **raateluxi** techty / Me tadhon meiden himon Zionist nädhä.

Johdos verbistä (→) *raadella*. Agricolan *raatelussa* on kaksitulkintainen: se voi olla *raatelu*-sanan inessiivi tai (→) *raatelus*-johdoksen konsonanttivartaloinen ja assimiloitunut essiivimuoto. Molemmat sopivat lauseyhteyteen.

raatelus s. 'väkivalta, riisto; väkivallan t. riiston kohde' | (1544) 22 esiintymää

- [A-II-202-[LK-11:39]] Nin sanoi HERRA henelle / Te Phariseuset puhdistatte wlcoisen polen Malioist ia Astioist / Mutta teiden siseliset ouat teunens **ratelust** ia pahutta.
- [A-III-754-[SAK-14:11]] Ja henese pite asuttaman / ia ei sillen pidhe ychten **Raatelust** oleman. Sille Jerusalem pite sangen irstasti asuman.
- [A-I-731-[SAK-2:9]] Sille catzo / mine tadhon minun käteni heiden ylitzens ylesnosta / ette heiden pite nijllen **Raateluxexi** oleman / iotca ennen paluelit heite.
- [A-III-490-[JES-43:28]] Senteden mine sen Pyhydhen Esimiehet riuasin / Ja olen Jacobin **Raateluxexi** andanut / ia Israelin Pilcaxi.
- [A-III-589-[HES-34:8]] Nin totta quin mine elen sanopi HERRA Jumala. Ette te ylenannat minun Lambani **Raateluxexi** ia minun Laumani caikille Pedhoille roaxi / coska ei heille ole ycten Paimenda

Johdos verbistä (→) *raadella*.

raati → **raadi**

raatihuone → **raadinhuone**

raatimies → **raadimies, raadinmies**

raato s. 'raato, haaska, kuollut ruumis' | (1548) 8 esiintymää

- [A-II-93-[MT-24:00]] Ninquin **Rato** ia Cotkat leuten yhdest / ilman paican märe panemat.
- [A-II-220-[LK-17:36]] Cussaikenes **Raato** ombi / sinne mös Cotkat heidens cokouat.
- [A-III-211] Oij sine surckia Locasecki / etkös neite Mieleses ecke. Haiseua **Raato** oleuas / ia Matoin Eues cooltuas?
- [A-III-529-[JES-66:24]] Ja heiden pite vloskeumen / ia ninen Inhimisten **Raatoia** catzeleman / iotca minua wastian wärinteit.

Sana on lainaa germaaniselta taholta, ja se on alkuaan merkinnyt todennäköisesti petoeläimen saalista. Kantaskandinaavin **brāðu*-sanaa edustaa nykyruotsissa *bråd* 'lihapala', joka on myös jälkiosana yhdyssanassa *villebråd* 'metsänriistä'. Sana tunnetaan myös inkeroisessa, karjalassa ja vatjassa ihmisen tai eläimen kuollutta ruumista tarkoittamassa. Samaan yhteyteen kuuluu myös verbi (→) *raadella*. Sekä *raato* että *raadella* näyttävät johtamalla muodostetuilta, mutta kun *raato* on selitettävissä loppuvokaaliaan myöten lainaksi, se on katsottava kantasanaksi ja *raadella* johdokseksi.

► Juslenius 1745 298; Saxén 1895–1898 204; Sköld 1979 FS Fromm 339–356; SSA 2000 *raadella*, *raataa*; LÄGLOS 2012 *raato*; NES 2020 *raato*.

rabbi s. 'herrani, mestari' | (1548) 15 esiintymää

- [A-II-87-[MT-23:8]] Mutta ellette teiten *andaco* cutzutta **Rabbi**. Sille yxi on teiden Mestarin quin on Christus / mutta caiki te welixet oletta.
- [A-II-101-[MT-26:49]] Ja cochta astui hen Jesusen tyge / ia sanoi. Terue **Rabbi**. Ja swta annoi henen.
- [A-II-247-[JH-1:39]] Nin he sanoit henelle / **Rabbi** (se on tulkittu) Mestari / cussas asut?
- [A-III-580-R] **Rabbi** Kimhi / sano / Ette seisoi codhallans seke Miehet ette waimot / nijnen Noitawaimoin eteen / Ja nin he wimmatetuxi tulit

Hepreasta kreikan ja latinan kautta saatu sitaattilaina. Heprean *rab* merkitsee herraa tai opettajaa, ja *rabbī* on tästä muodostettu kunnioittava puhuttelusana ja arvonimi.

► SAOB 1955 *rabbi*; Karttunen 2013 *rabbi*.

rabbiini s. 'opettaja, mestari' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-756] Nin mös Matt. Xj. Cap. Wan ne Ebreerin **Rabinit** lwleuat henen / sen Papin Esdram olluexi.

Arvonimen (→) *rabbi* variantti, joka ilmeisesti perustuu seemiläiseen monikko-muotoon.

► Karttunen 2013 *rabbi*.

rabboni, rabuni s. 'rabbuuni, mestari' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-141-[MK-10:51]] Ja wastasi Jesus ia sanoi henelle / Mites tachtot minua sinun tekemen? Nin se sockia sanoi henelle / **Rabboni** / ette mine saisin näköni.
- [A-II-305-[JH-20:16]] JESUs sanoi henelle / Maria. Nin hen kiensijn / ia sanoi henelle / **Rabuni** / se on sanottu / Mestari.

Opettajaa tai mestaria tarkoittavan kunnioittavan puhuttelunimityksen (→) *rabbi* variantti, joka on vanhastaan esiintynyt Uudessa testamentissa. Agricola on noudattanut ruotsin- ja saksankielisissä lähteissä käytettyä kirjoitustapaa (*Rabbonj*, *Rabboni*, *Rabuni*).

racha interj. 'hölmö' (tms. haukkumasana) | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-32-[MT-5:22]] Mutta iocahinen quin sanopi weliens **Racha** / henen pite neuuon ala wicapä oleman.
- [A-II-32-R] **Racha**) Se merkitze caikinaiset wihaliset merkit

Alkuaan arameasta juontuva sitaattilaina, jota Agricola käyttää saksan ja ruotsin mukaisessa asussa. Lukutapa on ilmeisesti *raka*. Aramean *rēqā*, joka tarkoittaa tyhjää, tyhmää ja kelvotonta, on lainautunut kreikkaan asussa *raká* ja latinaan asussa *raca*.

► SAOB 1956 *racha*.

radolinen, radoilinen, raadoilinen s. tai a. 'kurja, köyhä, onneton; kurja olento, karkoitettu; kurjuus' | (1544) 94 esiintymää

- [A-I-167-[lis.ESTB-0:4]] O HERRA / sine ioca olet yxinens meiden Kuningam / auita minua **radholista** /
- [A-I-201-[PS-34:3]] Minun sielun pite HERRALDA itzens kerskaman / ette ne **Radholiset** pite sen cwleman ja iloitzeman.
- [A-I-261-[PS-10:9]] Sille hen wäighy salasijas / nijnquin Jalopeura henen Loolasans / hen wäghy ette hen sen **Radoilisen** käsitteijs / Ja hen mös henen käsittä / wetäin henen werckohonsa.
- [A-III-332-[PS-82:4]] Techket oikius sille Kieuhelle ia Öruoille / Ja autacat ne **Radholiset** ia waiuaset oikiudhella.
- [A-III-550-[JER-22:16]] Hen autti sen **Raadholisen** ia Kieuhen Oikiutehen / ia hen hyuesti menestyi.
- [A-I-236-[JUDIT-16:13]] Ja sen Assirian Sotaweki parghuij / cosca minun **Radoliseni** edhestulit / iotca Janohon pijntunuet olit
- [A-II-244] Nelientoistakymenne sis woonna / Neronin ielken / coska Domitianus Keisari Christikunda wainosi lehetettin Johannes **radholisexi** siihen Loton Pathmos / cussa hen näki ia kirioitti Sen ilmestuskirian / ionga Justinus Martyr ia Hireneus sijtte tulkitzit
- [A-III-297-[PS-63:0]] On yxi Walitos / ette hen **radholinen** oli Jerusalemist / Jumalan Seurakunnast ia Palueluxest / sijnä Ziphin corues / iossa hen pitken aian lymyi

- [A-III-398-[PS-119:92]] Ellei sinun Lakis olis minun Lohutoxen ollut / Nin mine olisin **Radholisesani** huckunut.

Agricolan *rado(i)linen* on germaanisiperäisen (→) *rata*-sananjohdos. *Rata* esiintyy Agricolalla merkityksessä 'tie', ja *rado(i)linen* on merkinnyt tiellä eli "kulkuradalla" olijaa eli syrjäytynyttä, maanpakolaista tai muuta koditonta kulkijaa. Vanhassa kirjakielessä vokaalien pituutta ei merkitty johdonmukaisesti näkyviin, joten kirjoitusasut *radholinen*, *radoilinen* ym. saatettiin kansanetymologisesti yhdistää toista alkuperää olevaan (→) *raato*-sanaan, ja tästä syystä sanan ensi tavu alettiin lukea pitkäksi. Agricolalla on yksi pitkävokaalinen esiintymä. Myös *raato*-sanasta on voitu normaalin johtoprosessin avulla muodostaa adjektiivi *raadollinen*. Sanan kirjakieliseen alkuperään viittaa se, että nykyäänkin *raadollinen* on uskonnollis-sävyinen ja voimakkaasti tunnepitoinen sana.

► Koskimies Vir. 1936 121–123; Rapola 1953b 62; SKES 1962 *raadollinen*; SSA 2000 *raadollinen*; NES 2020 *raadollinen*.

radolisehus s. 'kurjuus, surkeus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-272-[PS-31:8]] Mine ihastun ia remuijzen sinun hywuydhes tādhen / ette sine catzot minun **Radolisehun** pein / ia tunnet minun Sieluni tuscasa.

Adjektiivista (→) *radolinen* johdettu, ilmeisen tilapäinen ominaisuudennimi. Samassa merkityksessä esiintyy normaalisti (→) *radolisuus*.

radolisuus, radoi|lisuus, -llisuus s. 'kurjuus, kiertolaisuus' | (1544) 30 esiintymää

- [A-I-295-[PS-88:10]] Minun Silmiloijnden ombi swrckia **Radholisudhen** tādhen
- [A-II-290-[JH-14:00]] Waicka te tesse **radhoilisudhessa** surta waiua ia Cooleman kersitte / Quitengi tietke teille Taiuahas Eleme Ilo / ia ijancaikinen Cunnia coco Seuracunnan cansa oleua.
- [A-III-74] ia hyuen ysteuen nyt cutzunut ia poleensa ottanut ombi teste surkeasta **radolisudesta** / siehen ijancaikisen ilohon ia atuutehen [!]
- [A-III-374-[PS-107:41]] Ja hen site Kieuhe warieli **Radholisudhesta** / Ja henen Sughunsa enensi / Ninquin Lammasten Lauman.

Johdos nominista (→) *radolinen*, *radoilinen*. Agricolalla esiintyy myös synonyyminen (→) *radolisehus*.

rae, rage s. 'rae, jääpala' | (1544) 19 esiintymää, myös Westh

- [A-I-221-[PS-148:8]] Tuli / **Rakehet** / Lumi / ja Sumu / Ilma / ia twlispä iotca henen Sanans matkansaattauat.
- [A-II-693-[ILM-12:19^]] Ja Jumalan Templi aukeni Taiuasa / ia henen Testamentins Arcu nectin henen Templisens / ia tapactuit Leimauxet / ia Änet / ia Pitkeiset / ia Maanieristoxet / ia swret **Rakeet**.

- [A-III-726-[HGG-2:18]] Sille ette mine waiuasın teite Poudhalla / Palo Jyuille ia **Rakeilla** / caikissa teiden töissenne. Eipe te quitengan kiendenyet teiten minun tykeni / sanopi HERRA.
- [A-II-703-[ILM-16:21]] Ja swri **Raghe** ninquin leiuksen raskaus / alaslanges Taiuahasta Inhimisten päle. Ja ne Inhimiset pilcasit Jumalata Racken witzauxen tenen

Sanalla on vastineet kaikissa lähisukukielissä, mutta ei etäsukukielissä. Sitä on arveltu omaperäiseksi, äänteellisesti motivoitukseksi sanaksi, ja tässä tapauksessa sanan äänneasu jäljittelisi jäisten rakeiden ropinaa. Sanalle on esitetty myös indoeurooppalainen lainaetymologia, jonka mukaan se olisi alkuaan tarkoittanut pienistä jyväsistä tai hiukkasista koostuvaa ainetta, hiivaa tai sakkaa. Sääilmiön merkitys olisi tähän verrattuna sekundaari, mutta vanha sekin, koska nimenomaan se näkyy kaikissa itämerensuomalaisissa vastineissa. Nykyllettuaan vastine *dárga* merkitsee sadeilmaa, sloveenin *sq-draga* pieniä rakeita tai jäätäneitä lumikokkeareita. Joka tapauksessa selitys jää perusmerkitysten eron takia epävarmaksi. Agricolan ainoassa yksikön nominatiivimuodossa *raghe* on sanansisäisen *k:n* heikkoasteisena edustajana palataalispirantti.

► SKES 1962 *rae*; Koivulehto 1986c 143; SSA 2000 *rae*; EES 2012 *rahe*; NES 2020 *rae*.

rage → rae

raha s. 'raha, kolikko, rahasumma' | (1544) 43 esiintymää

- [A-I-95] MUijnen annettin Papille **raha** cosca Meno oli paha
- [A-II-145-[MK-12:15]] Mite te minua kiusatte? Tokat minulle **Raha** nädhexen. Ja he toit.
- [A-II-335-[AP-8:20]] Mutta Petari sanoi henelle / Olcoon sinun **Rahas** sinun cansas cadhotuxes / Ettes lwlet Jumalan Lahian oleuan **Rahoilla** ostettauan.
- [A-II-376-[AP-22:28]] Ja se Sodhanpäemies wastasi / Mine olen swrella **rahalla** temen Caupungin oikiudhen woittanut.

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Se on selitetty germaaniseksi lainaksi, joka alkuaan on merkinnyt kuivunutta eläimen nahkaa. Turkisnahat ovat ennen olleet tärkeä maksuväline. Germaaniseksi originaaliksi on rekonstruoitu **skraχō*, jota edustavat esim. muinaisnorjan ja islannin *skrá*. Muinaisruotsissa *skrä* on tarkoittanut nahasta valmistettu asiakirjaa eli pergamenttia. Kansanperinteestä löytyy myös esimerkkejä *raha*-sanasta turkisnahkaan viittaamassa, esim. Kantelettaressa *Oravat orolle nosta, rahat rannoille ajele*. Agricolalla *raha* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *korkoraha*, *sakkoraha*, *veroraha*.

► Tunkelo Vir. 1915 91–99; SKES 1962 *raha*; Karlsson 1964 53–54; SSA 2000 *raha*; LÄGLOS 2012 *raha*; EES 2012 *raha*; NES 2020 *raha*.

rahainen → korkorahainen

rahanhaltia s. 'rahastonhoitaja' | (1548) 7 esiintymää

- [A-II-335-[AP-8:27]] Ja catzo / yxi Ethiopiam Mies / sen Ethiopian Trötingen Candacen wäkeue **Rahanhaltia** / ionga hen oli pannut caiken henen Tauarans päle / se oli tullut Jerusalemin Rucoleman.

Substantiiveista (→) *raha* ja (→) *haltia* muodostettu yhdyssana.

rahka s. 'juoman pohjasakka' | (1551) 4 esiintymää

- [A-III-502-[JES-51:22]] Catzo / mine otan sen Unen calkin sinun Kädhestes ynne minun Wihani Calkin **Raghan** cansa / Eipe sinun site sille iooman pidhe.
- [A-III-705-[SEF-1:12]] Sille samalla aialla / mine tadhon Jerusalemin Lychtyn cansa vlostutkia / ia tadhon etziskellä ne Miehet / iotca heiden **Rahcans** päle macauat / ia sanouat heiden sydhemisens / Eipe HERRA tee hyuesti eike pahasti.

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Se näyttää vanhastaan merkinneen piimästä paistettaessa erottuvaa juustomassaa, mutta se voi tarkoittaa myös muuta samantapaista sakkaa, pintakerrosta tai vaahtoa. Sana on todennäköisesti germaaninen laina, samaa juurta kuin nykyruotsin pohjasakkaa merkitsevä *drägg*. Germaaniseksi alkumuodoksi on rekonstruoitu **dragjō*.

► SKES 1962 *rahka*; Nikkilä 1998b SUST 228 353–355; SSA 2000 *rahka*; LÄGLOS 2012 *rahka*; NES 2020 *rahka*.

Rahkoi erisn. 'Rahko, kuun pimenemisen aiheuttava uskomusolento' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-212] Äinemöinen / wirdhet tacoi / **Rachkoi** / Cuun mustaxi iacoi.

Johdos substantiivista (→) *rahka*. Sana esiintyy joissakin Varsinais-Suomen ja läntisen Uudenmaan murteissa rokkotaudin merkityksessä. Uskomusolennon nimenä se tunnetaan Pohjois-Suomessa ja vepsässä. Suomalaisessa perinteessä *Rahko* on kuvattu rosvoksi, joka tervaa kuun saadakseen sen pimenemään. Myös kuuta on nimitetty *rahkoksi* ilmeisesti sen epätasaiselta ja rokonarpiselta näyttävän pinnan takia.

► Harva 1948/2019 158–163; SKES 1962 *rahka*; SSA 2000 *rahka*, *rahko*.

rahtu s. 'hiukkanen, muru, pieni osa' | (1544) 11 esiintymää

- [A-I-34] Toijsinans teme lasku pettä / sen estäuet ne minutit eli aijan **rahdut** / Sille ettej caicki taita nijn tyyni ia wissiste Calendariumista tiettä / ninquin Taiuan iooxun ielkin tapachtupi.
- [A-I-330-[MT-15:27]] Sille ette penicatki sööwet nijste **raduijsta** / iotca heiden HERRAINS pöudhelde putouat.
- [A-II-425-R] Usko se teuttepi Caiken Lain. Mutta Teghot ia Töödh ei he ychten **ractu** Laista teute.

- [A-III-49-[1KOR-15:51]] Catzo / Mine sanon teille ydhen Salaudhen / Eipe me tosin caiki poisnuku / waan caiki me mwetetama ydhen aian **rahdussa** / ydhes Silmenräpeyxes /

Sanalla ei ole vastineita sukukielissä. Sitä on arveltu sekä balttilaiseksi että germaaniseksi lainaksi, mutta mikään selitysyritys ei ole saavuttanut yleistä hyväksymistä. Erään teorian mukaan *rahtu* juontuisi germaanisesta sanasta **drahtu*- 'veto, piirto', joka kuuluisi vetämistä merkitsevän verbin johdoksiin. Sanan alkuperä on edelleen epäselvä. Agricolalla *rahtu* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *kirjanrahtu*.

► Setälä Vir. 1926 49–52; SKES 1962 *rahtu*; VKS 1985 *ajanrahtu*; SSA 2000 *rahtu*; LÄGLOS 2012 *rahtu*; Junttila 2015 113; NES 2020 *rahtu*.

raidis → **raitis**

raiska s. 'rikka, roska; rikkomus (kuv.)' | (1544) 9 esiintymää

- [A-II-38-[MT-7:3]] Mixi sijs sine näet **raiskan** sinun welies silmes / ia ett sine äckäie hirte / ioca ombi sinun silmeses?
- [A-II-550-[FIL-3:8]] Sille ette mine luen caiki wahingoxi sen swren ylenpaltisen Christusen Jesusen minun Herrani Tundemisen echtohon / Jonga tedhen mine ole caiki cappalet wahingoxi lukenut / ia pidhen ne **Raiskan** edeste
- [A-I-648] Joka minulle oman syndijen malkan / eli ricotusten palioudhen osutais / ia nijte murhectiman saattais / ia eij sallis millemodholla mwijnen syndije taicka kiewijemet **raijscat** tutkija

Sana tunnetaan laajasti itämerensuomalaisissa kielissä. Sen alkuperä on epäselvä, mutta mahdollisesti se on johdos samasta vartalosta, joka esiintyy huonoa esinettä tarkoittavassa *raja*-sanassa (esim. *kenkäraja*). Tämä *raja* ei esiinny vielä Agricolan kielessä (→ *raja* 'rajalinja').

► SKES 1962 *raiska*; SSA 2000 *raiska*; NES 2020 *raiska*.

raiskaaja → **piltteinraiskaaja**

raiskaamaton a. 'turmelematon, loukkaamaton' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-857] Jonga elleij ioku teudhen ja **raijskamaton** pidheijsi / ilman epelemet hen ijancaikisesta huckupi

Verbistä (→) *raiskata* muodostettu kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

raiskaaminen s. 'raiskaaminen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-201] Senperest Absalon Daudin poica / Weliens Ammon tapoi / Sisarens Tamarin **raiskamisen** tedhen / Ja ylenswren Capinan Isens watan / coco Waldakunnast nosti

Johdos verbistä (→) *raiskata*.

raiskata v. 'raiskata, turmella' | (1544) 12 esiintymää

- [A-I-177-[VLT-5:11]] He ouat waijmot Zionis **raijskanut** / ja Neitzet Judan caupungeisa
- [A-I-238-[JES-25:5]] Sine asetat nijnen mwcalaisten metelin / ninquin helten carckias paicas / Nin ette helle **raiska** nijnen Rateliain winan oxat
- [A-II-36-[MT-6:19]] Elket rickautta maan päle coghotko / cussa rooste ia coit **raiskauat** / ia cussa warcat caiwauat ia warastauat.

Verbillä on vastineita kautta itämerensuomen. Se on johdos substantiivista (→) *raiska*.

raitis, raidis a. 'raitis, selväpäinen, ei juopunut' | (1544) 12 esiintymää

- [A-I-505] Ja pidhe meite aijna **raijtina** / ia caikijn Töijhin walpahana / toijmelissa / wisahana / nopsana / ia edhescatzowaijsna / senpälle / ette me madhaijsim sinua yliste ia kijtte
- [A-I-746] Senpälle / ette mine lujasti madhaijsin caiki Jumalattomat ia mailmaijsset himot ylenanda / ia olisin aijna modholinen / **raijdhis** / hurscas / toijmelinen / häwuylinen / cuuliaijnen / laupias / taualinen / ia neure
- [A-II-568-[1TSS-5:6]] Nin elke me sis matko / ninquin ne mwd / waan olcam walpaat ia **raitihit**
- [A-II-602-[1PT-1:13]] Senteden wööttekset teiden Mielen cupehet / ia olcatta **raitijdh** / Ja panga te teiden teudhelinen Toiuon sen Armon päle

Sanalla on etymologinen vastine ainoastaan karjalan kielen pohjoisissa murteissa, joissa *raitis*-sanaa käytetään erityisesti ilmasta tai lölystä puhuttaessa. Alkuaan sana on ilmeisesti tarkoittanut selvää, puhdasta tai terveellistä. Sana on vanha germaaninen laina, ja sen mahdollisiksi alkumuodoiksi on esitetty kantagermaanin **raidā*-z, jota edustaa esim. muinaisnorjan *greiðr* 'halukas, valmis, selvä', tai **raidja*-z, jota edustaa esim. keskialasaksan *(ge)rēde*, *reide* 'valmis, varustautunut, ketterä'.

► SKES 1962 *raitis*; E. Itkonen 1971 FS Ahlbäck 119–123; Hofstra 1985 278; SSA 2000 *raitis*; LÄGLOS 2012 *raitis*; NES 2020 *raitis*.

raitistua → **jällensraidistua**

raitti s. 'aukio, tie' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-214-[PS-144:14]] Ette meiden Häriet olisit wahwat töhön / Etteij ychten wahingota / eijke wica / elike cannet / olis meiden **Raijtilla**.
- [A-I-232] Mine swrwon heite / ninquin maan tomun / Ninquin **raitijn** loghan mine heidhet polieskelen / ia wiskoin.

Sanalla on etymologinen vastine useimmissa lähisukukielissä. Suomen murteissa *raitti* voi tarkoittaa mm. kylätietä, tien levennystä tai pihaa. Sana on selitetty kanta-germaaniseksi tai kantaskandinaaviseksi lainaksi, jonka alkumuodoksi on rekonstruoitu **wraitō*. Tästä juontuu mm. nykyruotsin *vret*, joka merkitsee pientä aidattua peltoa tai talojen välissä kulkevaa kujaa. Norjassa vastaava sana *reit* tai *vreit* merkitsee pientä peltoa, uurrosta, lovea tai riviä.

► SKES 1962 *raitti*; Hofstra 1985 314; Hofstra & Hahmo 1999 NphM 100 379–386; SSA 2000 *raitti*; LÄGLOS 2012 *raitti*; NES 2020 *raitti*.

raittihista *adv.* 'kohtuullisesti, hillitysti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-595-[TIT-2:12]] ia opetapi meite / Ette meiden pite poiskieldemen caiken Jumalattoman menon / ia ne mailmaiset Himot / Ja **raittihista** ia hurskasti ia Jumalalisesta elemen tesse mailmasa.

Adjektiivin (→) *raitis* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

raitti|us, -hus 'raittius, raikkaus, terveys, terve harkinta' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-763] En olen puchtautta / cochtuutta / **raijtiutta** / ia mwta sencaltaijset auudh pitenyt.
- [A-I-456] CWle HERRA Jumala / sinun tyges hwtawita / ia meille anna ilman **raijtihus** / taijwahan seijestus / ia terwehellinen twli
- [A-I-558] IJancaikinen Laupias Jumala / mine waijuanen syndinen tulen sinun tyges saaman sinun armoijas / terweyttes / **raijtihuttas** / ia autuahuttas
- [A-II-586-[2TIM-1:7]] Sille ettei Jumala ole andanut meille pelcauxen Henge / waan wäkewuydhen / ia rackaudhen / ia **raitiudhen**.

Johdos adjektiivista (→) *raitis*.

raivooja *s.* 'raivaaja' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-118-[JES-58:12]] Ja sinun pite cutzuttaman Lahon tuckiaxi / ia Tiedhein **raiuoiaxi** / ette sijnä asuaa sadaisijn.

Johdos verbistä (→) *raivota*.

raivota *v.* 'raivata' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-465] Sinun Elemises esikuuilla / sine tien meille **raijuosit** / ijancaikisen elemen tyge / Ja ettes sen omilla askelillas polkenut olet / nijn sine sen meillen teijt kiuisesta / ia carckiaista / sangen raijwotuxi ia lakiaxi

Agricolan *raivota* on sama verbi kuin nykyisen yleiskielen *raivata*. Suomen murteissa *raivota*-variantti tunnetaan mm. Vampulasta ja Maaningalta. Verbillä on etymologinen vastine ainoastaan karjalassa. Sana on selitetty lainaksi germaanisesta verbistä

**straujan*, jota nykysaksassa vastaa hajottamista tai sirottamista merkitsevä *streuen*. Sanalle on ehdotettu myös merkitykseltään paremmin osuvaa balttilaista lainaetymologiaa, jonka mukaan se olisi samaa juurta kuin liettuan *rauti* 'repiä pois, kiskoa, kitkeä', mutta tällä selityksellä on äänteellisten ongelmien takia vähemmän kannatusta. Asu *raivata* on tullut kirjakieleen vasta 1787 Gananderin sanakirjan myötä.

► SKES 1962 *raivata*; Koivulehto Vir. 1970 180–181; Hofstra 1985 175; Ritter 1993 119; SSA 2000 *raivata*; LÄGLOS 2012 *raivata*; Junttila 2015 113; NES 2020 *raivata*.

raivottu *a.* 'raivattu, tasainen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-465] nijn sine sen meillen teijt kiuisesta / ia carckiasta / sangen **raijwotuxi** ia lakiaksi / sillewirghalla sine olet techty meille tieexi / ioca eij swingan exytte

Verbin (→) *raivota* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

raja *s.* 'raja, rajalinja, rajattu alue' | (1544) 20 esiintymää

- [A-I-770] Olen **raijat** sijrttenyt / Olen tielle sockian exyttenyt.
- [A-III-370-[PS-74:17]] Sine souitit iocaitzen Maan **raiat** / Suen ia Taluen sine teet.
- [A-II-29-[MT-4:13]] tuli ia asuij Capernaumis / ioca on meri caupungi / Zabulon ia Nephthalim **raioisa**
- [A-III-652-[AM-6:2]] alaskeuket siihen Philisterein Gathin pein / iotca ouat paramat Waldakunnat olluet / quin nämät / ia heiden **Raioins** swremat / quin teiden **Raianna**

Sanalla on vastineita laajalti itämerensuomessa. Se on selitetty lainaksi venäjän sanasta *kraj*, jonka merkityksiä ovat mm. 'piiri, piirikunta; reuna, syrjä, laita; seutu; raja'. On epävarmaa, kuuluuko huonoa, loppuun kulunutta esinettä merkitsevä *raja*, esim. sanassa *kenkäraja*, samaan yhteyteen. Kysymyksessä voisi olla eräänlaisiin "rajatapauksiin" viittaava vertauskuvallinen käyttö, mutta toisaalta on pidetty mahdollisena sitäkin, että *raja* olisi samantapainen deskriptiivinen sana kuin *roju* tai *romu*. Huonoa merkitsevällä *rajalla* on myös vastineita lähisukukielissä, joten aivan nuoresta sanasta ei ole kysymys. Kulunutta kenkää merkitsevä *raja* on mainittu ensi kertaa Daniel Jusleniuksen sanakirjassa 1745. Mahdollisesti kuitenkin Agricolan kielessä esiintyvä (→) *raiska* on tämän *raja*-sanan johdos. Agricolalla *raja* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *maanraja*, *määränraja*, *määräraja*.

► Mikkola 1894 129; SKES 1962 *raja*¹, *raja*²; Plöger 1973 153–154; SSA 2000 *raja*¹, *raja*²; NES 2020 *raja*.

raka → **racha**

rakas *s.* tai *a.* 'rakas; rakastettu' | (1543/1559) 640 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-20] MIne kijten sinua minun taiualinen Ise / Jesusen Christusen sinun **rachan** poias cautta / ettes minun tene öenne caikesta vahingosta / ia tuskasta ketkenyt olet

- [A-I-101-[HEB-10:19]] ETte meille / **Rackahat** weliet / on lupa ia wapahdus / sen pyheinyhyen sisellekieudhe / meiden HERRa Jesusen weren cautta
- [A-I-115] CAikiwaldias / ia ijancaikinen Jumala / ette sine Lais annoit Mosesen cautta / mutta Armon ia Totudhen sinun **rackan** Poias Jesusen Christusen möte
- [A-I-790] Jonga cansa me / sinusta meiden **rackahimasta** Isesteme hirmulisen domarin / ia meisten itzeste / iotca lapset olema waijnoliset tekisima.
- [A-II-440-[ROM-9:25]] Mine tadhon sen cutzua minun Canssaxeni / ioca ei minun Canssan ollut. Ja minun **Rackaxeni** / ioca ei minun **Rackan** ollut.
- [A-II-617-[2PT-3:17]] Mutta te minun **rackani** / ette te sen ennen tiedhette / nin cartacat teiten / ettet te wietelläisi
- [A-III-129-[KV-2:8]] Teme ombi Minun **rackani** äni. Catzo / hen tulepi ia hyypepi wortein päle / ia carckelepi Cuckulaisten päle.
- [A-III-746-R] Ouat ne wäkeuet ia **rackat** Jerusalemin Porgharit.

Sanalla on varma vastine ainoastaan karjalassa. Lisäksi on esitetty vastineita myös ugrilaiskielistä, mutta nämä ovat aivan epävarmoja. Vastineiden puuttuminen läheisemmistä sukukielistä viittaa siihen, että kysymyksessä on pikemmin laina. Sanalle onkin aikojen kuluessa esitetty useita germaanisista lainaetymologioita, joista eniten kannatusta saaneen käsityksen mukaan *rakas* juontuu ahnetta tai himokasta merkitsevistä kantagermaanin sanasta **frakaz*. Agricollalla Sakarjan kirjan reuna-huomautuksessa [A-III-746-R] on painovirhe, ja tarkoitettu sana on *rikkaat*. Agricollalla *rakas*-sanana superlatiivimuoto esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *kaikenrakkain*.

► SKES 1962 *rakas*; Koivulehto Vir. 1974 123; Hofstra 1985 210; UEW 1988 418–419; SSA 2000 *rakas*; LÄGLOS 2012 *rakas*; Heininen Vir. 2014 118; NES 2020 *rakas*.

rakastaa v. 'rakastaa, kunnioittaa, lempiä'

(1543) 389 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-6] Mutta Hyuestiteen tuhanten / iotca minua **racastauat** / ia minun keskyni piteuet
- [A-I-326-[JH-17:26]] Ja mine tein tietteuexi heille sinun Nimes / ia teengi tietteuexi / senpälle / ette se rackaus iollas minua **racastit** / heisse olis / ia mine heisse.
- [A-I-408] Sine pyhe **racastat** aijna wijsait aijatoxija
- [A-III-22] Mine N. otan sinun N. nyt minun Auiowaimoxeni / **racastaxeni** sinua seke möte ette wastoinkieumises / ia sixi merkixi mine annan sinulle temen sormuxen.
- [A-III-610] Quin Prophetan Näghys kesketän site Waimo **racasta** / ioca muita Miehie palauasti **racasti**. Nin Jumala Juttat **racasti** / ionga he hylkesit / ia Epeiualoit **racastit** paramin.

Johdos nominista (→) *rakas*.

rakastaja s. 'rakastava t. kunnioittava henkilö' | (1544) 15 esiintymää

- [A-I-181-[1MKK-4:32]] Anna heille wapistos / ja hemmestyte heiden Sydhemeins rohckeus / ette he huckuisit heiden pacosans / Alaslöö heite sinun **racastaijadh**es Mieckalla
- [A-I-216-[PS-145:20]] Warielepi Herra caiki henen **rachastaiansa** / ja caiki Jumalattomat hen hwcuttapi.
- [A-I-417] SIne HERRA Jumala / ioca sinun **racastaidhes** / näkymettomet hywuydhet walmistit

Johdos verbistä (→) *rakastaa*.

rakastettava a. 'rakastettava, rakas, jota voi/täytyy rakastaa' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-467] Lise minussa sinun armos / ette mie peiue peiuelde / enemen ia enemen itzeseni colisin / mutta sinun hengestes elesin ia vaikutetaisin / eij paitzi sinun ketä pelkesin / iota eij ole miten swrembata / eli wekiwembe / eijke racastapa ilman sinuta / iota eij miten ole **racastettauambi**
- [A-I-529] Anna minun HERRA tiete / mite tietemen pite racasta **racastettauata** / site yliste / ioca sinun enimen kelpaijs

Verbin (→) *rakastaa* passiivinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

rakastettu a. 'rakastettu, rakas' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-600-[DAN-9:23]] mine tulin site sinulle ilmoittaman. Sille sine olet **racastettu** ia rackahin

Verbin (→) *rakastaa* passiivinen partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Sama muoto esiintyy myös passiivirakenteiden pääverbin muotona, jolloin raja adjektiivin suuntaan on tulkinnanvarainen.

rake|nnos, -nos, -nnus, -nus s. 'rakennelma, rakennus, teos, rakentaminen' (1544) 21 esiintymää, myös Westh

- [A-I-408] Cosca nyt Jumala sanans cautta teki Taijuan / Maan / meren **rakennuxet** / Nin sine puhalsit wetten päälle sinun woijmas / O pyhe wirghottaija
- [A-II-90-[MT-24:1]] JA Jesus wlgosmeni / poislexi Templist / ia henen Opetuslapsens edeskeuit / osottaman henelle Templin **rakennuxi**.
- [A-II-464-[1KOR-3:9]] Sille ette me olema Jumalan Apumiehet / Te oletta Jumalan pellonroocko / ia Jumalan **Rakenus**.
- [A-II-502-[2KOR-5:1]] MUtta me tiedheme / ette ios temen Maian meidhen mailmainen Hoone mahanserieteen / ette meille ombi yxi **Rakenos** Jumalalda ylesrakettu / yxi Hoone / ei käsille techty / ioca ijancaikinen on Taiuahisa.

- [A-III-722-[HGG-1:0]] Manaus ia coua wchkaus / Epeusko ia Ahneutta wastan / Ettei Jumalan Templin **Rakennoxexi** miteken annettu / Jota hen rangaitze Näliele ia caikinaisille kirotuxilla.

Johdos verbistä (→) *rakentaa*.

rake|ntaa, -ta v. 'rakentaa, tehdä, järjestää, rakentaa luottamuksensa' (myös kuv.) (1544) 119 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-302-[PS-102:15]] Sille sinun paluelias halaijawat site **raketta** / ia näkisit sen kernahasta / ette henen Kiwens ja Calkins walmisna olisit.
- [A-I-490] Pyhen Hengen tyge Rucous / ette hen meiden Sydhemen henense Templici ia maijasi **rakendaijsi** / itze sine aswuaxens
- [A-I-652] Senpälle ettes hemmennaijsit caikein wärein opettaijain kielet / iotca ychtenuannonunna **rakendauat** sen Jumalattoman Babilonian tornin / Jotca sinun cunnias pyteuet pimitte
- [A-I-379] Anna ette mine maddasin cuulda / sen mackian sinun änes / quin on / Tule minun armahainen / minun rackahan / Sille mine io **rakensin** sinun waijwas loppumahan
- [A-II-332-[AP-7:50]] Minge Hoonen sis te tadhotta minun **Raketa**? sanopi HERRA / eli cuca ombi minun Leposian?
- [A-III-555-[JER-31:4]] Lach / mine tadhon sinun iellnesraketa [jällens-]/ ettes **raketuxi** pite cutzuttaman / sine neitzu Israel.
- [A-III-614-R] Coreus) se on / Heiden Jumalanpalueluxens ionga päle he **rakensit** ia vskalsit.

Verbillä on vastineita eräissä lähisukukielissä. Vastineeksi on aiemmin katsottu myös unkarin *rak* 'panna, asettaa; latoa, pinota; rakentaa', mutta kun vastineet puutuvat kaikista välille jäävistä etäsukukielistä, rinnastusta on pidettävä epäuskottavana. Todennäköisempi selitysvaihtoehto on, että itämerensuomen *rakentaa* on germaaninen laina. Kantagermaanista alkumuotoa **rakjan*- edustavat mm. alaksan *reken* 'ojentaa', ruotsin *räcka* 'ojentaa' ja gootin *uf-rakjan* 'pystyttää'. Sanalle on esitetty myös balttilaista lainaetymologiaa, mutta se ei ole saanut kannatusta. *Rakentaa*-muodon rinnalla on vanhastaan käytetty myös konsonanttivartaloista muotoa *raketa*, joka on yleinen varsinkin infinitiivissä *raketa* = *rakentaa* ja passiivisessä menneen ajan partisiipissa *rakettu* = *rakennettu*. Verbin merkitys on vanhassa kirjakeleessä ollut nykyistä väljempi, kuten se on myös murteissa. Se on voinut tarkoittaa monenlaisia korjaus-, paikkaus- ja valmistelutöitä. Agricolalla *rakentaa/raketa* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *jällensrakentaa*, *jällensraketa*, *ylesrakentaa*.

► Thomsen 1869 142; SKES 1962 *rakentaa*; UEW 1988 419; Nikkilä 1994b FUF 52 162–166; Liukonen 1999 SUST 235 113; SSA 2000 *rakentaa*; LÄGLOS 2012 *rakentaa*; Junttila 2015 120; NES 2020 *rakentaa*.

rakentaja s. 'rakentaja, tekijä' | (1544) 13 esiintymää

- [A-I-159-[NEH-4:5]] Ele peite heiden pahatekonsa / ia ele wlgospyhi heiden syndins sinun edhestes ette he härssyttelit **rakendaija**.
- [A-II-144-[MK-12:10]] Ettekö mös te ole lukenuet tete Kirioitust? Se kiui ionga **rakendaijat** ouat poishylijenyet / se ombi techty nurcka kiuexi.
- [A-II-469-[HEB-11:10]] Sille hen oli odhottanut sen Caupungin ielkin iolla Perustus oli ionga **Rakendaia** ia Looia ombi Jumala.

Johdos verbistä (→) *rakentaa*.

raketa → **rakentaa**

rakkaallinen a. 'rakastava, rakas' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-384] Sijne rackaudhesa mine rucolen sinua laupias HERRA Jesu Christe / iossa sinun **rackalinen** Sydhendi leickattin / ettes olisit minulle armolinen / ylitze minun monen syndin
- [A-I-390] Ja ettes mös meite sijrsit / pimeydhen wallasta / sinun **rackalisen** poias Jesusen Christusen / meiden lunastaijan waldakundan

Johdos adjektiivista (→) *rakas*. Agricolan sanassa *Sydhendi* 'sydämesi' liittyy *sydän-*sanaan arkaistinen yksikön 2. persoonan omistusliite.

rakka|asti, -hasti, -hasta adv. 'rakastaen, rakkaasti, hellästi, hellävaraisesti' (1544) 4 esiintymää

- [A-I-431] ANna Ise caikiwaldias Jumala / ette ninquin sinun Canssas neureste / pyhen Lucan / sinun Euangelistas / iuhla pite / nijn hen mös ijancaikisita nautitkan / ia iota hen halolla **rakahasta** yliste / madhaijs nijte mös wahwasti käsitte
- [A-I-580] TErue Christusen pyhe weri iollas meidet Ristin pälle lunastit **rakahasti** / paranna ja läkitze / iotca sinua halajauat / ia wscolisesta ottauat
- [A-II-597] Sille ette tesse me näeme / quinga P. Pauali temen keuhen Onesimusen wstanottapi / Ja hende souitta henen Herrans ia Isendens cansa / sangen **rackasti** / caikilla mille hen woipi.
- [A-III-694] Sille Habacuc tulkitan Syleliexi / eli ioca **rackasti** painele Jumalan cansa.

Adjektiivin (→) *rakas* adverbijohdos tai elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

rakkahinen a. 'rakas, rakastettu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-712-[ILM-20:9]] Ja he astuit Maan auarudhen päle / ia ymberikiersit ninen pyhein cantzit / ia sen **Rackahisen** Caupungin.

Johdos adjektiivista (→) *rakas*.

*rakkaudentyö

Rakkaudentyö ei esiinny Agricolalla yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona.

► Jussila 1998 *rakkaudentyö*.

rakkaus, -hus s. 'rakkaus' | (1543/1559) 363 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-O-22] Ise Caikiwaldias Jumala / anna meille catumus / ia elemen parannus / teuden vscon / toiuon / ia **rackaudhen** / ia ole meiden waldamiesten / awlinen ia armolinen Amen
- [A-I-416] O HERRA Jumala caikiwaldias / anna meille aijna pite / sinun pyhen Nimes pelco / ia mös **rackahutta**
- [A-I-468] ne kylmet sine **rackaudhen** tulella lemmitet / ne rijtaiset sine rauhan limalla kijnnitet
- [A-II-484-[1KOR-13:13]] Mutta nyt iäuet Usko / Toiuo / Rackaus / nämät colmet / Waan **rackaus** se ombi swrin nijste.

Johdos nominista (→) *rakas*.

rakko → **viharakko**

rako s. 'rako' (myös kuv.) | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-495] Tukitze meiden waijhingoidhen [!] **raghot** / ette me sinun iodhattais / irstahasta puriechtisima / Ja nijn toisesa elemises satamihin culkisim
- [A-II-493-R] Ette Swri Oui on auattu / se on / Monda cwleuaista sielle ouat / iotca Euageliumi kernasti culisit / ia sijne Achkerasta kijnirippuisit / iolle Jerusalemis tuskalla oli yxi ackona eli **rako** auki.
- [A-III-295-[PS-60:4]] Sine quin Maan lijkuttanut / ia haliettanut olet / Paranna henen **Raghonsa** / ioca nin wierinnyt on.

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Se on selitetty balttilaiseksi lainaksi, jota nykyisissä balttilaisissa kielissä edustavat liettuan ja latvian *spraga*. Agricolalla *rako* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *kivirako*.

► Thomsen 1890 219; SKES 1962 *rako*; SSA 2000 *rako*; EES 2012 *pragu*; Junttila 2015 95; NES 2020 *rako*.

ramata v. 'pitää kovaa meteliä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-336-R] Hen Lietzui / rateli / reuhki / Julmistui / **ramasi** ia messesi ninquin tuima Peto Christicunda wastahan.

Verbillä on kolme mahdollista lähtökohtaa. Se voi kuulua varianttina yhteen kerskumista ja kopeaa käytöstä merkitsevän *pramata*-verbin kanssa, joka on skandinaviaavista alkuperää (→ *prami*). Variantti *ramata* tunnetaan mm. kaakkoishämäläisissä murteissa. Vähemmän todennäköistä on, että se kuuluu yhteen suomen

murteissa ja karjalassa tunnetun, äänteellisesti motivoidun *ramata*-verbin kanssa. Tämä *ramata*-verbi ei yleensä liity aktiiviseen henkilötekijään vaan esineisiin. Kolmas mahdollisuus on, että *ramata* on verbin (→) *rämätä* takavokaalinen variantti.

► SKES 1962 *prami*¹, *ramata*²; SSA 2000 *ramista*, *rämistä*.

rammittu *a.* 'rampa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-208-[LK-13:11]] Ja catzos / Yxi Waimo iolla oli Sairaudhen Hengi cadexantoistakymende wootta / ia se oli **rammittu** / ia ei woinut pätens ylesoijenda.

Nominiin (→) *rampa* perustuva adjektiivi, joka muodoltaan voidaan tulkita *rampa*-sanasta johdetun verbin *rammita* 'tehdä rammaksi t. huonokuntoiseksi' partisii-piksi. Tällaista verbiä ei esiinny Agricolan teksteissä, mutta se tunnetaan muusta vanhasta kirjakielestä, suomen murteista ja useista lähisukukielistä.

► SKES 1962 *rampa*.

rampa *s.* tai *a.* 'rampa, liikuntavammainen' | (1544) 16 esiintymää

- [A-I-93] Virie Pappi / Opetusise. Canssan rocki / quin Eijtin nise. Ja hyue Paijmen caijzte Lambat. Saijrat / Exyuet / ia caiki **Rambat**.
- [A-II-115-[MK-2:9]] Cumbi on keuiembi sanoa sillen **rammalle** / synnit andexiannetaan sinulle / taicka sano / Nouse ota sinun wotes / ia mene?
- [A-II-319-R] Se **rampa** parattin.
- [A-II-352-[AP-14:8]] Ja oli yxi mies Lystras sairas Jalghoista / istui **Rambana** / hamast henen Eitins cohdusta / ioca eijkenens ollut kieunyt / cwli Paulin puhuan.

Sanalla on vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä liiviä lukuun ottamatta. Se on mitä ilmeisimmin germaanista alkuperää, ja sille on esitetty useita germaanisista lähteitä, joskaan mikään näistä ei täsmälleen vastaa sekä muodoltaan että merkitykseltään itämerensuomen *rampa*-sanaa. Hyvä ehdokas on kantas-kandinaavin **krampa*-, joka on merkinnyt koukistunutta. Tätä edustaa nykyruotsissa johdos *krämpa* 'vaiva, kipu, vamma'. Myös balttilaista alkuperää on pidetty mahdollisena, mutta kun lähtömuodoksi esitetyt sanat merkitsevät yleisesti tylsää, jäykkää, hidasta ym., yhdistelmää ei ole pidetty kovin uskottavana.

► SKES 1962 *rampa*; Nikkilä 1982 SFU 18 257; Vaba LU 1997 282–283; SSA 2000 *rampa*; LÄGLOS 2012 *rampa*; EES 2012 *ramb*; Junttila 2015 113; NES 2020 *rampa*.

rangaitsija *s.* 'rankaisija' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-652-[HEB-12:9]] Ja quin meille ouat Lihaliset Iset olluet **rangaitziat** / ia olema nijte cauattanuet / Eikö meiden sijs palio enemen pidhe alamaiset oleman sen Hengelisen Isen / ette me eleisimme?

Johdos verbistä (→) *rangasta*, *rangaista*.

ranga|sta, -ista v. 'rankaista' | (1544) 148 esiintymää, myös Westh

- [A-I-174-[JER-31:18]] Sine Herra / olet minun **rangaitzut** / ia mine olen mös **rangaijstu** / ninquin hilimätöin wasicka
- [A-II-171-[LK-3:19]] Mutta se Neliesructinas Herodes / coska hen henelde **rangaistihin** Herodiasen henen weliens Emenen tedhen
- [A-II-481-[1KOR-11:32]] Waan coska me domitamma / nin me **Rangaistama** Herralda / Senpäle ettei meiden pidheisi Mailman cansa domitud oleman.
- [A-III-53] Sille ette sine olet ydhen Julki synnin tehnyt / ioca Jumala wanhurscaudhen ielkeen **rangastaman** pite.
- [A-III-573-[VLT-3:47]] Me alaspainetam ia **rangaistetam** pelgholla ia adhistoxella

Verbillä tai sen perusvartalolla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Sen alkuperä on epäselvä. Verbiä on arveltu johdokseksi sanoista *ranka* tai *rankka*, tai sitten sitä on yritetty selittää suoraksi lainaksi germaaniselta taholta. Alkumuodoksi on ehdotettu verbiä **strangōn*, jota nykyruotsissa edustaa murteellinen *strånga* 'panna lujille'. Toisen selityksen mukaan verbi kuuluisi samaan yhteyteen, jota edustaa nykysaksan köyttä merkitsevä *Strang* ja jonka yhteyteen kuuluu myös sitomista merkitseviä sanoja. Selvää esikuvaa suomen *rangaista*-verbille on tätä kautta kuitenkin mahdotonta osoittaa. Lainaselitystä puoltaisi joka tapauksessa se, että monet vanhat lakiin ja oikeuteen liittyvät sanat ovat historiallisista syistä germaanista tai ruotsalaista alkuperää. Agricolan esimerkkien joukossa on huomattavan runsaasti passiivimuotoja, mm. (*me*) *rangaistama Herralda* 'Herra rankaisee meitä', joista osa sisältää ylimääräisen passiivin tunnuksen (*me rangaistetam*). Ortografisista syistä on mahdollista, että Agricolan verbi voidaan lukea myös *ranka(i)sta*.

► Karsten 1905 ANF 22 203–204; SKES 1962 *rangaista*; Ritter 1993 122; SSA 2000 *rangaista*; LÄGLOS 2012 *rangaista*; NES 2020 *rangaista*.

rangast|os, -us, ranga|istos, -istus s. 'rangaistus'
(1544) 101 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-114-[5MS-32:41]] Cosca mine hijon ninquin pitkesen Leijmauxen minun Mieckan / ia minun käten **rangastoxen** rupepi. Nin mine coston maxan minun wihoijlisten
- [A-I-158-[2AK-20:9]] Jos iocu pahuus / miecka / **rangastus** / Ruttotauti / eli halla wodhet / meiden ylitze tulisit / meiden pideis seijnsoman temen hoonen edhesä sinun caswoisas
- [A-III-362-[PS-104:7]] Mutta sinun **rangaistoxestas** he pakeneuat / sinun Jylinestes he poismeneuet.
- [A-I-716] CAikiwaldias / ijancaikinen hyue Jumala / ioca moninaijsten **rangaistuxen** / witzausten / ia manausten keskelle – – meiden rumin ia lihan waijuat / asettat / ia hilitzet

Johdos verbistä (⇒) *rangasta, rangaista*.

rangastos päivä s. 'rangaistuksen päivä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-614-[HOS-5:8]] Ephraim pite kylmille oleman **Rangastos peiuene** / Josta mine Israelin Sucukunnat vskolisesta warasin.

Substantiiveista (→) *rangastos* ja (→) *päivä* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51.

rankaista → **rangasta**

ranta s. '(veden) ranta' | (1548) 14 esiintymää

- [A-II-57-[MT-13:2]] Ja henen tygens cocostuijt palio Canssa / nin että hen siselkeui hacten / ia istui / ia caiki Canssa seisoi **rannalla**.
- [A-II-390-[AP-27:40]] Ja quin he Ankarit olit ylesottaneet / lexit he Mereen / ia ylespästit Styrin siteet / Ja he asetit Puriehen twlehen / ia annoit ioosta **Randa** codhen.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Se on varmasti lainaperäinen, ja sen alkumuodoksi sopii täsmälleen kantaskandinaavin **strandā*, jota esim. nykyruot-sissa vastaa *strand*. Muitakin mahdollisia lainalähteitä on esitetty, mm. se germaanisten kielten reunaa tai syrjää merkitsevä sanaperhe, jonka edustaja on nykyruotsin *rand*. Myös balttilaista alkuperää on esitetty, ja tällöin *ranta* olisi samaa juurta kuin liettuan *krantas*. Perinteinen germaaninen lainaselitys on kaikin puolin moitteeton, mutta myös balttilainen alkuperä on täysin mahdollinen. Kaksikielisessä Suomes-sa *ranta* ja ruotsin *strand* on satojen vuosien ajan ymmärretty toistensa vastineiksi.

► Thomsen 1869 142; SKES 1962 *ranta*; Ritter 1993 90; SSA 2000 *ranta*; LÄGLOS 2012 *ranta*; NES 2020 *ranta*.

rantakansa s. 'rantakansa, rannikon väestö' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-18] Neiste mös nyt kyllä aruatan ia merckiten / ette se Wdhen maan **Randacanssa** / Borghon ia Rasburin Läneis / ette mös caiki Lootolaiset / Calandis / ia Pohialaiset / iotca wiele tenepene Rotzinkielille puhuuat / ouat ollut Rotzista eli Gollandista ensin wlostulleet.

Substantiiveista (→) *ranta* ja (→) *kansa*¹ muodostettu yhdyssana.

rantalainen s. 'rannikon asukas' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-180-[LK-6:17]] Ja coska hen alasastui heiden cansans / ia seisoi yhdelle lakial paical / ia henen Opetuslastens ioucko / ia Canssan swri palious caikest Judeast ia Jerusalemist ia **Randalaiset** Tyrost ia Sidonist

Johdos substantiivista (→) *ranta*.

rapa s. '(sian ruokana käytetty) mäski' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-214-[LK-15:16]] Ja hen [= tuhlaajapoika] pyti watzans **Raua**l teutte / iota Sigat soit / ia eikengen henelle site andanut.

Sanalla on vastine kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se on selitetty germaaniseksi lainaksi, jonka kantagermaanista alkumuotoa **draþa*- edustaa nykyruotsin *drav*. Tämä merkitsee mm. rapaa, sianruokaa, oluenpanosta jäänyttä sakkaa tai tähteitä yleensä. Viinin tai oluen valmistuksessa syntynyttä jätettä on ennen yleisesti käytetty kotieläinten ja varsinkin sikojen ravinnoksi.

► SKES 1962 *rapa*¹; SSA 2000 *rapa*¹; LÄGLOS 2012 *rapa*; EES 2012 *raba*¹; NES 2020 *rapa*.

rapakko s. 'rapakko, kuralätäkkö' (kuv.) | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-817] Meiden iocapeijuenen leijpen / anna meille / Sen Euangeliumin opin leijpe / Christusen rumin leijpe / meille / iotca tesse syndijen **rapacos** / ia rooppas / nijn monein tuskain seas / emme me wojil ilman sinun leijuetes pistä ia pysy.

Johdos substantiivista (⇒) *rapa*, joka on mäskin lisäksi merkinnyt myös kuraa ja lokaa.

Rasburi *erisn.* 'Raasepori' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-18] Neiste mös nyt kylle aruatan ia merckiten / ette se Wdhen maan Randacanssa / Borghon ia **Rasburin** Läneis / ette mös caiki Lootolaiset / Calandis / ia Pohialaiset / iotca wiele tenepene Rotzinkielille puhuuat / ouat ollut Rotzista eli Gollandista ensin wlostulleet.
- [A-II-19] Cudes [lääni] **Rasburi**.

Keskiaikaisen linnan ja linnaläänin suomalainen nimi on mukaelma ruotsinkielisestä nimestä *Raseborg*, joka puolestaan perustuu saksalaiseen malliin. Nimen esikuva on Pohjois-Saksassa Holsteinissa sijaitsevan linnan nimi *Ratzenburg*.

► SPK 2007 *Raasepori*; FB 2023 *Raseborg*.

raskaamasti *adv.* 'raskaimmin, pahimmin' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-827] he itzellens swrimast ia **raskamasti** wahingottaat / sijne ette he meite wihauat

Adjektiivin (⇒) *raskas* komparatiivimuodosta johdettu adverbi, joka on käännös-vastine latinan adverbille *grauissime*. Komparatiivilla on tässä absoluuttisen superlatiivin merkitys.

► Gummerus 1955 604.

raskaa|sti, -st, raskahasti, raskaamasti *adv.* 'raskaasti, vakavasti, vaivalloisesti'
(1544) 9 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-448] Catzo armolisesta meite sinun paluelioijtas / iotca tunnustame meide **raskast** rickonexi
- [A-I-612] catzo sen sinun pyhen Sanas paluelian polehen / N. Ioca perkelehelde / sinun Sanas wiholiselda / **raskahasti** kiusatahan / hosutahan / ja hartahast pijnatan.
- [A-III-31] Caiki ne lahiat iotcas minullen annoit olen pahasti prucannut / ia olen nijn Jumalatoim ia sangen sokia ollut / ettei mine coskan woimasani ole nite oikein ymmertenyt / quinga **raskaasti** mine sinua wastoin rickonut ölen.
- [A-II-58-[MT-13:15]] Sille että temen Canssan sydhen on cowettu / Ja coruillans he **raskasti** cwlit / Ja silmens he wmpen panit.
- [A-I-827] he itzellens swrimast ia **raskamasti** wahingottaat / sijne ette he meite wihauat

Adjektiivin (→) *raskas* positiivi- tai komparatiivimuodosta johdettu adverbi.

raskaatettu *a.* 'raskautettu, rasitettu' | (1544) 2 esiintymää, myös Westh (*raskaitettu*)

- [A-I-565] Tulcat caiki minun tykeni / iotca töteteet / ja **raskatetut** tiesse oletta / ia mine wirghotan teidhet / Ja teide pite lewon leutemen teiden sijeluijlenne
- [A-I-805] Ja mös caikein murhelisten / ia turwattomain / kieuhedhen / waijuasten / hätenydhnen / ia couan **raskatetudhen** Inhimisten edeste.

Verbin (→) *raskaattaa* partisippiimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Sama muoto esiintyy myös verbin liittomuodon osana.

raskaattaa *v.* 'raskauttaa, rasittaa, vaivata' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-161-[lis.2AK-O:9]] Sille mine teijn syndi ylitze meren sannan lughun / enännyet ouat minun pahatekoni / moneen rauta cahlehin mine olen **raskatettu** / Ja eij ole minulla hoistost
- [A-II-231-[LK-21:34]] Mutta cauattaca teiten / ettei teiden Sydhemen coskan **raskateta** Sömisest ia Jomisest / ia elatoxen murehest ia teme peiue tule eckist teiden pälen.

Adjektiivin (→) *raskas* perustuva verbijohdos. Agricolan kaikki esiintymät ovat passiivimuotoisia. On mahdollista, että kysymyksessä olevat muodot kuuluvat (→) *raskauttaa*-verbin yhteyteen, jos oletetaan, että toisen tavun -aa- on syntynyt vokaaliyhtymästä syntyneen -au-diftongin redusoitumisen kautta. Useille itämurteille ominainen muutos on vanha siitä päätellen, että se esiintyy myös Verm-lannin savolaismurteissa. Westhin koodeksissa on samantapainen verbi *raskoittaa*. Ortografisista syistä toisen tavun vokaalin pituutta on mahdotonta tietää varmasti.

► Rapola 1966 439–440.

raskahuttaa → raskauttaa

raskas s. tai a. 'painava; raskas, vakava; syvä, sikeä; raskaana oleva' (1544) 56 esiintymää, myös Westh

- [A-II-86-[MT-23:4]] Sille että he cocon sitouat **raskat** / ia candamattomat coormat / ia paneuat Inhimisten hartioijlle
- [A-I-560] Sijne samassa loottamises / tadhon mine / sinun Jumalises keskys ja lupauxes pälle / sinun tyges tulla / Ja sinua ottamahan / ette mine sinun aijnolan tykene / minun waijuasen **raskan** surckian omantundon / saijsin wanhurscaudhen / lodhotuxen ja lepon
- [A-I-742] Jotca caiki sinun edheses ouat / ninquin yxi ilkein werinen saastainen Räpele / **raskasten** syndein cansa ychtynyt / ja hiereltty
- [A-III-209] Quin leikitze Cullaisil Kielille / murhesil ia **raskail** mielille.
- [A-II-100-[MT-26:43]] Ja hen tuli / ia leusi heidhet taas macamast / sille heiden silmens olit **raskat**.
- [A-III-135-[1MS-2:21]] Nin HERRA Jumala annoi langeta **raskan** wnen Inhimisen päle / ia hen nuckui / nin hen otti ydhen sen Kylki luista / ia sulki sen paican Lihalla.
- [A-II-91-[MT-24:19]] Mutta we **raskasten** ia imetteweisten nijlle peiwille

Sanalla on tarkkoja vastineita eräissä lähisukukielissä. Viron *raske* 'raskas; vaikea; ankara' edustaa toista johdostyyppiä, ja sen rinnalla esiintyy myös lyhyempi muoto *rase*. Adjektiivi *raskas* on selvästi johdos, jossa johdinosan *-kas* edellä on sama, mahdollisesti äänteellisesti motivoitu vartalo kuin verbissä *rasittaa*. Tämä ei esiinny vielä Agricolan kielessä, vaan se on ensi kertaa mainittu vuonna 1616 Maskun Hemmingin hurskaiden laulujen kokoelmassa. Agricolalla *raskas* esiintyy myös perusosana yhdysadjektiivissa (→) *ylenraskas*.

► SKES 1962 *raskas*; SSA 2000 *raskas*; EES 2012 *raske*; NES 2020 *raskas*.

raskasmielinen a. 'raskasmielinen, masentunut' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-614] Senteden me sinua rucolema / tule tenepene lodhutoxexi / caikein kiusattudhen **raskasmielisten** Christilisten sydhenden

Adjektiivin (→) *raskas* ja substantiivin (→) *mieli* muodostamasta sanaliitosta johdettu yhdysadjektiivi.

raskaus s. ja a. 'raskaus, paino, raskaus, raskas asia; raskas, painava, (jonkin) painoinen' (1544) 12 esiintymää

- [A-III-227-[PS-13:0]] On Jalo Rucous / teunens swria haluia / wstan Sydhemen murhen / ia Mielen **raskaudhen** / iotca ouat Synnein palcat / ette ne andexiannetaisijn.
- [A-III-411-[PS-130:0]] Teme on murhelisen mielen hocaus ia Rucous / quin hen synnins **raskaudhen** tundeppi

- [A-III-683-R] **Raskaus**) Se Sana Prophetis merkitze / Couan Prophetian / ionga möte Jumalan **Raskas** Costo noudhattapi.
- [A-III-759-[MAL-1:1]] TEME on se **Raskaus** / ionga HERRA puhui Israelin vastan / Maleachin cautta.
- [A-II-703-[ILM-16:21]] Ja swri Raghe ninquin leiuisken **raskaus** / alaslanges Taiuahasta Inhimiste päle.

Adjektiivista (→) *raskas* johdettu nomini, joka yleensä esiintyy substantiivina. Adjektiivikäyttö on nykykielelle vieras ominaisuus, joka kuitenkin esiintyy murteissa ja vanhassa kirjakielessä (→ *yksyys*).

raskautettu s. tai a. 'rasitettu ihminen' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-193] Ja olen Se eleue Taiualinen leipe / ioca Mailmalle sen Elemen annan / Ja ninen tötetekeueisten ia **raskautetudhen** Wirghotus.

Verbin (→) *raskauttaa* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina. Sama muoto esiintyy myös liittomuodon osana.

raska|uttaa, -huttaa v. 'raskauttaa, rasittaa, tehdä raskaaksi t. vaikeaksi' (1544) 32 esiintymää

- [A-I-316-[VIIS-9:15]] Sille se coolewainen Rumis **raskautta** Sielun / Ja se Maailmainen asumus alaspaijna sen haijalisen mielen
- [A-I-380] Sine Pilatusen ethen seisatettin / wärille todhistailda sine **raskautettin**
- [A-II-53-[MT-11:28]] Tulkat Te Caiki Minun Tykeni / iotca töteteghett ia **raskautetudh** oletta / ia mine tahdon teidhen wirghotta.
- [A-I-282-[PS-38:5]] Sille minun pahattekön kieuet ylitze minun pääni / ninquin yxi swri coorma / **raskahuttat** he minua.

Johdos substantiivista (→) *raskaus*. Westhin koodeksissa on samantapaiset verbit *raskaittaa*, *raskoittaa*.

raskia v. 'haluta, suvaita' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-21] Ele szonist werta nyt laske. ele mös Saunas käydhe **raski**.

Raskia tai *raaskia* on venäläisperäisen lainaverbin *raatsia* variantti. Muodoltaan alkuperäisempi *raatsia* tunnetaan suomen lisäksi useimmissa muissakin itämeren-suomalaisissa kielissä. Venäjässä verbi on *račit'*, ja siinä esiintyvää sanansisäistä vierasta konsonanttia on eri murteissa sopeutettu kieleen eri tavoilla. Verbin alkuperäinen merkitys on 'haluta, olla valmis tekemään jotakin', ja Agricolan kielessä se esiintyy juuri tämäntapaisessa merkityksessä. Agricolan kielessä *raskia*-verbiä tavallisempi on samasta vartalosta johdettu (→) *raskita*.

► Mikkola 1894 SUST 8 156; Tervo Vir. 1957 402–419; Plöger 1973 152–153; SSA 2000 *raatsia*; NES 2020 *raatsia*.

raskita v. 'haluta, suvaita' | (1544) 27 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-454] nijn me sijs sinua neuresti rucolema / ettes **raskitzisit** catzo armolisesta meidhe polen / ia laiinata meille sinu kieuhille lapsilles / caiki hengelisiet ia rumiliset tarpet /
- [A-I-639] **Raskitze** Herra Jumala nemet meiden rucouxet laupiasta ia armolisesta cuulla / ia coruis / otta
- [A-I-728] Sille ette mine nyt itzeni hylijn / se tuli sinun catzadhoxestas / ettes **raskitzit** caukana sinusta horijuuaijsen catzoo
- [A-III-12] **raskitze** armolisesta catzo / temen sinun Piltis N päle iongas wskoon cutzunut olet

Johdos samasta venäläisperäisestä lainavartalosta, joka esiintyy verbissä (→) *raskia*.

► Häkkinen 2022 162–163.

rasva s. 'rasva' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-824-[5MS-32:14]] Woijta lehmäste / ia Reeska lambaijsta / ynne caritzadhen **raswan** cansa. Ja lihauimmat Oijnat / ia Caurit lihawaijn munaskudhen cansa
- [A-III-137-[1MS-4:4]] ia Habel mös wffrasi henen Lammastens Esicoisist / ia heiden **raszwoistans**.
- [A-III-301-[PS-65:12]] Sine crunat Wodhen sinun Hywydhelles / ia sinun Askeles tiuckuuat **rasuasta**.

Sanalla on tarkka vastine kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se on selitetty vanhaksi germaaniseksi lainaksi, jonka alkumuoto on **krausa-*. Näiden nykyisiä edustajia ovat esim. hollannin *kroos* ja saksan *Gekröse*, jotka tarkoittavat teuras-eläinten sisälmyksiä, etenkin ruoaksi valmistettuja. Selityksessä on äännehistoriallisia ongelmia, mutta sitä pidetään kuitenkin mahdollisena.

► SKES 1962 *rasva*; Koivulehto Vir. 1986a 167–172; SSA 2000 *rasva*; LÄGLOS 2012 *rasva*; EES 2012 *rasv*; NES 2020 *rasva*.

rata s. 'tie' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-470-[JES-11:16]] Ja oleman pite **rata** henen techde Canssallens. Jotca ietetty olit Assirilde

Sanalla on vastineita useissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se on vanha germaaninen laina, jota edustaa nykyruotsissa murteellinen *trad* 'jälki maassa; tie'. Muinaisyläsaksan *trata* on merkinnyt karjan tallaamaa polkua, poljettua tietä tai laidunta.

► Mikkola 1912 FS Thomsen 175; SKES 1962 *rata*; SSA 2000 *rata*; LÄGLOS 2012 *rata*; EES 2012 *rada*; NES 2020 *rata*.

ratas s. 'rattaat, vaunut, sotavaunut' | (1544) 43 esiintymää, myös Westh

- [A-III-645-[AM-2:13]] Catzo / Mine tadhon teiden seasan ydhen kitinen tedhä / ninquin iocu **Ratas** / Lychteit teunens / kitise.
- [A-II-335-[AP-8:29]] Nin Hengi sanoi Philippusel / Mene edes ia leheste sinuas temen **rattan** tyge.
- [A-I-188-[2MS-15:19]] Sille radzahin Pharao meren sisellemeni **Rattahinens** / ja hingistöijnens / ja sotamiehinens / Ja HERRA annoi meren iellens heiden pällens langeta
- [A-I-268-[PS-20:8]] Nemet **Ratasten** / nämät Orichten pälle wscaldauat / mutta me meiden HERRAN Jumalan Nimen pällen muijstama.

Sanalla on vepsää lukuun ottamatta vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Useimmissa kielissä sana on monikollisena vakiintunut rattaiden tai kärryjen nimitykseksi. Agricola käyttää kuitenkin yksikköä tarkoittaessaan yksiä rattaita. Sana on vanha balttilainen laina, jota nykykielissä edustavat liettuan *ratas* 'pyörä, kehä' ja latvian *rats* 'ratas, pyörä'. Samoissa kielissä esiintyvät myös vaunuja merkitsevät monikolliset sanat *ratai* ja *rati*.

► Thomsen 1869 73; SKES 1962 *ratas*; SSA 2000 *ratas*; EES 2012 *ratas*; Junttila 2015 89; NES 2020 *ratas*.

rati s. 'tekstirivi' | (1544) 24 esiintymää

- [A-I-873] 3 **radhil** seiso Cassan lue cansan
- [A-II-719] xij plati xij **rati** toisel polen. tadicka lue taicka

Laina myöhäismuinaisruotsin sanasta *radh* 'rivi'. Sana esiintyy Agricolalla ainoastaan eräiden teosten loppuun liitetyissä painovirheluetteloissa. Lisäksi se esiintyy luetteloissa useita kertoja lyhenteen *ra*. muodossa.

► Streng 1915 182; SKES 1962 *rati*; SSA 2000 *rati*.

ratkaista v. 'ratkaista, saattaa päätökseen' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-368-[AP-19:39]] Mutta ios teille ombi mwta candamista / nin se machta **ratkaista** tomelises Cocouxes
- [A-II-639-[HEB-6:16]] Inhimiset tosin wannouat sen cautta / ioca on surembi quin he ouat / ia se Wala caiken Rijdhan **ratcaise** / ios se Walan cansa wahuistetan.

Verbi on johdos samasta vartalosta, joka sisältyy verbiin *ratketa*. Tämä ei esiinny Agricolan kielessä. Sanavartalolla on vastineet kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä ja mahdollisesti saamessa. *Ratketa* muistuttaa rakenteeltaan ja merkitykseltään (→) *katketa*-verbiä, eikä ole mahdotonta, että se olisi tämän äänteellinen variantti, jonka alkukonsonantti jäljittelisi ratkeamisen ääntä. Suomen kirjakielessä *ratketa* on ensi kertaa mainittu Jaakko Finnon virsikirjassa 1583.

► SKES 1962 *ratketa*; SSA 2000 *ratketa*; NES 2020 *ratketa*.

ratki *adv.* 'lopullisesti, peräti, aivan, kovin' | (1544) 44 esiintymää

- [A-I-198-[PS-9:19]] Sille eij hen site kieuhe nijn **ratki** wnodha / Ja nijnnen Radolisten / Toijwo eij hucka ijancaikisesta.
- [A-I-264-[PS-13:2]] QWijncauan Herra sine tadho **ratcki** minua wnocta? quijncauan sine poijskänet caszuos minusta?
- [A-III-540-[JER-14:19]] Oletkos sijs Judan **ratki** poisheittenyt? Eli lienekö sinun Sielus ilghistynyt Zionijn?
- [A-II-421-[ROM-1:00]] Cussa ei vsko ole sine toimi langepi ydheste ia toisehen / sihenasti quin hen **ratki** sokiaxi tule
- [A-I-836] Edespein coghe tesse sinun sydhemes / nijn sine **ratki** ia iuri tunnet sydhemeses / ette nemet taicka tapaturmasti tuleuat / eli Inhimisten wperudella walmistetan.

Adverbilla on vastineita itäisissä lähisukukielissä. Se on hämärtynyt tulosijamuoto samasta vartalosta, joka sisältyy verbiin (→) *ratkaista*.

► SKES 1962 *ratketa*; Hakulinen 1979 111; SSA 2000 *ratki*.

ratsaaja *s.* 'ratsastaja' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-749-[SAK-12:4]] Silloin / sanopi se HERRA / tadhon mine caicki Orihit carcauaisei saatta / ia heiden **Ratzaians** tyhmexi.

Tekijännimijohdos samasta vartalosta, joka on perustana verbissä (→) *ratsastaa*.

ratsahin *adv.* 'ratsain, ratsastaen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-188-[2MS-15:19]] Sille **radzahin** Pharao meren sisellemeni Rattahinens / ja hingistöijnens / ja sotamiehinens / Ja HERRA annoi meren iellens heiden pällens langeta

Adverbiksi kiteytynyt monikon instruktiivimuoto sanasta *ratsas* (→) *ratsasmies*).

ratsainen *s.* 'ratsastaja' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-634-[JOEL-2:4]] Henen Hahmons on ninquin Orihit / ia carkaiauat ninquin **Ratzaiset**.

Johdos samasta vartalosta, joka on perustana verbissä (→) *ratsastaa*.

ratsasmies *s.* 'ratsumies, ratsusotilas' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-379-[AP-23:23]] Ja hen tygenskutzui caxi Sadhanpämieste ia sanoi / Walmistacat caxi sata Sotamieste / ette he meneuet Cesarean asti / ia seitzemenkymmende **Ratzasmieste** / ia caxi sata Keihesmieste colmanella hetkelle ööste

Germaanisperäisestä lainavartalosta *ratsas* (→ *ratsastaa*) ja substantiivista (→) *mies* muodostettu yhdyssana.

ratsastaa v. 'ratsastaa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-645-[AM-2:15]] Ja ne Joutzimiehet ei pidhe seisoman / Ja ioca on nopia ioxeman / ei pidhe pois päsemen. Ja iotca **ratzastauat** / ei pidhe Hengens wapactaman.

Verbillä on vastineita useissa lähisukukielissä. Se on johdettu germaanisperäisestä sanavartalosta, jonka alkumuodoksi on rekonstruoitu varhaiskantagermaanin **raidja-z*. Tähän perustuvasta *ratsa*- tai *ratsas*-tyyppisestä vartalosta on itämerensuomalaisissa kielissä useita eri johdoksia ja taivutusmuotoja.

► SKES 1962 *ratsu*; Koivulehto Vir. 1979b 290 ja 1981c SFU 17 168; SSA 2000 *ratsu*; LÄGLOS 2012 *ratsas*; EES 2012 *ratsa*; NES 2020 *ratsastaa*.

rattaat → **ratas**

rattainköysi s. 'rattaiden köysi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-465-[JES-5:18]] We nijlle / quin heitens kicurtauat irtasten Noorarin cansa / wärytte tekemen / Ja ninquin **Rattainköydhel** synditekemen

Substantiiveista (→) *ratas* ja (→) *köysi* muodostettu yhdyssana.

rattainpyörä s. 'rattaiden pyörä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-466-[JES-5:28]] Heiden Noolens ouat tereuet / ia caiki heiden Joutzens yleswedhetyt. Heiden Orijsn cauiat ouat ninquin Limpsie / ia heiden **Rattainspööret** / ninquin ilman Twlispä.

Substantiiveista (→) *ratas* ja (→) *pyörä* muodostettu yhdyssana. Agricolan ainoassa esiintymässä alkuosaan liittyy kolmannen persoonan omistusliite.

raudalinen a. 'raudanvalmistuksessa käytettävä, sulatus-' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-27-[1KN-8:51]] Sille se ombi sinun canssas / ia sinun Perimises / iotca sine Egiptin maalda wlgosweijt / keskelde **raudhalisen** wghnin

Johdos substantiivista (→) *rauta*.

raueta v. 'vaipua, loppua, väsyä' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-368-[AP-20:9]] Nin yxi Noricainen / nimelde Eutyclus / istui ackonalla / ia raukes sikieen wnehen / Paulin cauuan puhuuës / ia wnehen enemini **raukesi** / ia alaslangesi colmanest wllacost / ia cooluna ylesotettijn

- [A-III-251-[PS-31:11]] Sille minun Elemen on culutettu murhesta / ia minun Wooteen hocauxest / Minun woiman on **rauennut** / minun pahaintöiteni cautta / Ja minun Luuni ouat musertut.
- [A-III-307-[PS-69:4]] Mine hwtaen wäsyin / minun Curckun **raukeni** / minun näkyni waipuuat / ette mine nincauuan minun Jumalani ielkin odhotan.

Verbillä on vastine vatjassa. Se on johdos samasta vartalosta, josta on johdettu myös adjektiivi *raukea*. Tällä on vastineita eräissä lähisukukielissä, mutta sanavartalon alkuperä on epäselvä. Sen on arveltu kuuluvan yhteen *raukka*-sanan kanssa, jolle on ehdotettu germaanista lainaetymologiaa, mutta lainaselitystä ei ole pidetty uskottavana. *Raukka* ja *raukea* eivät esiinny vielä Agricolan kielessä. *Raueta*-verbin rinnalla esiintyy Agricolalla (→) *raukeentua*, ja näiden muotoja on ortografisista ja morfofonologisista syistä vaikea erottaa toisistaan. Agricolalla *raueta* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *poisraueta*.

► SKES 1962 *raukea*; SSA 2000 *raukea*; LÄGLOS 2012 *raukka*.

rauha s. 'rauha, sovinnon tila, mielen tyyneys; onni, terveys, lupausten täyttymys (erit. tervehdyksissä)' | (1543/1559) 326 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-22] Ise caikiwaldias Jumala / anna meille / ia caicken Christikunnan hywe sowindo / **rauha** / ia poiseste caicki meiden syndin ansijot
- [A-I-107] Ettes Somen Makunnan / ia coko Rotzin waldakunnan holhoijsit / **Rauhan** / Rawinon / ia Elatoxen annaijsit
- [A-O-23] Kijtos olcon Jumalan / **Rauha** Inhimisten / lepo coleiden / ia meille ilosa ijancaikinen eleme
- [A-I-98] Mitkä ikenens kirioijtetan niiste **rauha** ia toijuo otetan
- [A-I-247-[LK-2:1]] LAsche nyt Herra sinun paluelias **rauhan** menemen sinun sanas ielkin
- [A-I-660] lehette rauhan Engeli / sinun palueliaijs cansa / ioca heite siihen paickan / cuhunga he lechteuet / ilon / **rauhan** / ia onnen cansa / ilman esteit sielun / rumin / ia rijstans polesta / leitzais ia palautais
- [A-II-306-[JH-20:21]] Nin Jesus taas sanoi heille / **Rauha** olkon teille.
- [A-III-406-[PS-122:7]] **Rauha** olcoon sises sinun Muries / ia Onni sinun Pallacisas.
- [A-I-196-[PS-9:7]] Wiholisen **Rauhan** sine caikeni lopettat / ne Caupungit sine alascukistit

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Sen alkuperä on epäselvä. Sitä on verrattu germaanisten kielten rauhaa merkitseviin sanoihin, joita ovat esim. ruotsin *ro* ja saksan *Ruhe*, mutta täysin hyväksyttävää, kantagermaanista lähtevää lainasuhdetta ei ole voitu rekonstruoida. Parempi esikuva löytyy alasaksasta, jossa sanaa ovat keskiajalla edustaneet *rouwe*, *rauwe* ym. ja uudemmalla ajalla *Rauh* tai *Raug*. Sana on ollut kirkollisessa kielessä hyvin tarpeellinen, ja myös tämä puoltaa ajatusta nuoremmasta germaanisesta lainasta. Agricolalla Rukouskirjan psalmiesimerkissä

[A-I-196-[PS-9:7]] on painovirhe, ja tarkoitettu sananmuoto on *raudan*. Psalttarissa sanaksi on vaihdettu *miekat*.

► Thomsen 1869 142; SKES 1962 *rauha*; SSA 2000 *rauha*; Bentlin 2008a 251–253; Saarisalo 2009 *rauha*; LÄGLOS 2012 *rauha*; EES 2012 *rahu*³; Heininen 2020 38; NES 2020 *rauha*.

rauhaliitto s. 'liitto, rauhansopimus' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-591-[HES-34:25]] Ja mine tadhon heiden cansans ydhen **RauhaLijton** tedhä / ia caiki pahat Pedhot maasta poiskarcotta / ette Lambat pite irstast asuman Corues / ia metzis macaman.

Substantiiveista (→) *rauha* ja (→) *liitto* muodostettu yhdyssana.

rauha|linen, -llinen a. 'rauhallinen, tyyni, rauhantahtoinen'
(1544) 17 esiintymää, myös Westh

- [A-III-300-[PS-65:0]] Teme Psalmi kijttepi Jumalan hiliassudhen / **rauhalisen** / ia leuolisen Aian edest / Ja ensin Jumalan sanan / ia syndein andexiandamisen teden.
- [A-I-417] ANna meille HERRA Jumala / ette seke mailman meno / sinun asetuxesas / **rauhallisesta** hallittaijsin / ette mös sinun pyhe Seurakunnas / lewolises Jumala menos iloitzis
- [A-I-679] ia mös annaijsit / ette öö olis minulle hupa ia onnelinen / sinun ketkeis pudhas / sinun szoijelles öolisten piruuen quieduxista irstas / ja **rauhalinen**
- [A-I-454] nijñ me sijs sinua neuresti rucolema / ettes raskitzisit catzo armolisesta meidhen polen / ia laijnata meille sinun kieuhille lapsilles / caiki hengelisiet ia rumiliset tarpet / Ja lijatecki nyt yxi tarpelinen sadhe / sowelias / ia **rauhalinen** ilma
- [A-I-88-[MT-5:9]] Autuat ouat ne **rauhaliset** / sille ne pite Jumalan poijaxi cutzutaman
- [A-II-34-[MT-5:00]] Rauhantekiet) Ne ouat enämbj quin **Rauhaliset** / nimittäin / iotca rauhan tekeuet / saattauat / piteuät ia muita souittauat.

Johdos substantiivista (→) *rauha*.

rauha|lisesta, -llisesta adv. 'rauhallisesti, sovinnollisesti' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-701] Me rucolema – – ettes tadhoijsit sinun Jumalisen Armos / Hengen / ia auun / caikille säthyllen Esiwallalen iaka / ette he hyuesti / ja **rauhalisesta** hallitzisit
- [A-I-417] ANna meille HERRA Jumala / ette seke mailman meno / sinun asetuxesas / **rauhallisesta** hallittaijsin / ette mös sinun pyhe Seurakunnas / lewolises Jumala menos iloitzis
- [A-II-651-[HEB-11:31]] Uskon cautta se Porto Rahab ei huckunut ynne ninen Uscomattomain cansa / coska hen ne Wacoiat **rauhalisesta** Hoonesensa coriaisi.

Adjektiivin (→) *rauhalinen* elatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

***rauhanenkeli** s. 'rauhanenkeli'

Rauhanenkeli (→ *rauha*) ei esiinny Agricolan kielessä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona.

► Jussila 1998 *rauhanenkeli*.

rauhanpäämies s. 'rauhan ruhtinas' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-14-[JES-9:6]] henen Nimens cutzutan / Ihmelinen / Neuuo / Wäkeue / Jumala / Kempí / Iiancaikinen Ise / **Rauhanpäämies**.

Substantiivista (→) *rauha* ja yhdyssubstantiivista (→) *päämies* muodostettu yhdyssana.

rauhantekii s. 'rauhatekijä' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-31-[MT-5:9]] Autuat ouat ne ***rauhantekiet** / sille ne pite Jumalan poijaxi cutzuttaman.
- [A-II-34-[MT-5:00]] ***Rauhantekiet** Ne ouat enämbj quin Rauhaliset / nimittäin / iotca rauhan tekeuet / saattauat / piteuät ia muita souittauat.

Substantiiveista (→) *rauha* ja (→) *tekiä* muodostettu yhdyssana.

rauhatoin a. 'rauhaton, levoton, raivoisa, epävarma' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-535] Sine totinen olet sydhemen rauha / Sine aijnoa lepo olet / wlcon sinusta ouat caiki couat ja **rauhattomat**
- [A-I-786] me rucolema / ettes meite sinun kieuhi lapsias Jesusen Christusen cautta / pitkemieliisudhen cansa kerssisit / ette me tesse **rauhattomas** mailman Meres / swrilla kiusauxilla / rascahilla waaroiijlla ia hädhille / ia hirmulisella waijnolla / ymberins piritetyt olema.
- [A-I-811] Ja anna meille caikille sinun armos / ette se meite warielis / tesse radholises / ia **rauhattomas** elemes / iotca nijn monein wiholistein keskelle lackamat asuma

Johdos substantiivista (→) *rauha*.

raukeentua v. 'lamaantua, raueta tyhjiin' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-796] Auta etteij me ylenpaldisesta muresta eli hoolesta **raukenuijsima**
- [A-III-623-[HOS-10:7]] Sille se Samarian Kuningas **raukenut** on / ninquin Waaxi wedhen pälde.

Johdos samasta vartalosta, joka sisältyy verbiin (→) *raueta*. Rukouskirjan esimerkissä kielteisen konditionaalimuodon persoonapäätte on poikkeuksellisesti liitetty pääverbiin, ei kieltoverbiin.

► Savijärvi 1988 87–88.

raukeenut *a.* 'väsynyt, riutunut' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-[5MS-28:65]] Sihen pite sinulle sen saman Canssan seas ei ychten wissi coto olemā / ia sinun Jalcais Pöyte ei pidhe ychten lepo saaman. Sille HERRAN sinulle sielle ydhen wapiseuan Sydhemen andaman / ia **raukenuet** Silmet ia poisquiuētun Sielun

Verbin (→) *raukeentua* konsonanttivartaloinen partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

Rauni *erisn.* 'Rauni' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-213] Quin **Rauni** Ukon Naini härsky / ialosti Wkoi Pohiasti pärsky.

Agricolan ainoa maininta *Raunist*a on Psalttarin esipuhe-runossa, jossa kuvataan karjalaisten viettämiä vakkajuhlia kevätkylvön aikaan. Säeparin tulkinnasta on kiisteltä, koska siihen sisältyy useita epäselviä kohtia. Yhden tulkinnan mukaan *Rauni* on taivaan jumalan Ukon nimi (*Rauni-Ukko*). Tällöin *Rauni* olisi samaa juurta kuin skandinaavisen hedelmällisyyden jumalan nimi *Freyr*. Toisen ja todennäköisempänä pidetyn tulkinnan mukaan *Rauni* on Ukon nainen eli vaimo. Raunia ei mainita suomalaisessa kansanrunoudessa, mutta saamelaisesta perinteestä on tieto, että *Ravdna* olisi Ukon vaimo, joka ei koskaan synnytä. Koska pihlajanmarjat oli pyhitetty *Ravdnalle*, nimi on rinnastettu pihlajaa merkitsevään ruotsinsaamen saanaan *raun*. Se on puolestaan selitetty skandinaaviseksi lainaksi, jota nykyruotsissa vastaa *rönn* 'pihlaja'. Koska saamen pihlajaa merkitsevä *raun*, *raudna* tunnetaan useista sanastolähteistä, on mahdollista, että sana on saamelaista alkuperää suomeksi. Sekä runosäkeen karjalainen konteksti että samassa säkeessä esiintyvä (→) *naini*-sana viittaavat siihen, että Agricola on saanut tietonsa karjalaismurteiden alueelta. Nykyisessä suomalaisessa nimipäiväkalenterissa esiintyvä *Rauni* voi perustua myös aivan eri alkuperää oleviin ruotsalaisiin nimiin *Ragna*, *Ragnhild*.

► Harva 1948/2019 123–136; Haavio Vir. 1958a 255–257; SN 1984 *Rauni*; Koivusalo Kieliposti 1/1993 14–15; Älgu 2022 *raudna*.

raunio → **kiviraunio**

rauta *s.* 'rauta; rautainen ase; rautakahle' | (1549) 23 esiintymää

- [A-III-126-[3MS-26:19]] Ja mine teen teiden Taiuan ninquin **Raudhan** / ia teiden Maan ninquin Wasken
- [A-III-596-[DAN-2:40]] Sen Neliēnen pite couan olemā / ninquin **Raudhan** / Sille ninquin **Rauta** serkepi ia murenda caiki / ia ninquin **Rauta** caiki rickopi / Jurinin temen pite mōs caiki serkemen ia murendaman.
- [A-III-716] Culat / Hopia / Tina ia Waske / Cupari / **Rauta** / HERRA laske Maasta tulla / ia Woreista / Kiuiste / Caiuoist / ia Copeista.
- [A-III-450-[2SM-23:7]] Ja ios iocu heite raatele / nin he **Raudhal** ia Keiheille harniskoitut / ratki heite cadhottauat

- [A-III-372-[PS-107:10]] NE quin istuuat pimeis ia cooleman warios / Fangitut Adhistoxes ia **raudhas**.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä sekä saamessa. Se on perinteisesti selitetty vanhaksi germaaniseksi lainaksi, ja sen alkumuodoksi on rekonstruoitu **raudan-*. Tämä on viitannut suomalmiin eli limoniittiin, josta rautaa on ennen etupäässä valmistettu. Juuri tätä merkitsevät islannin ja muinaisnorjan *rauði*. Hapettuuessaan rauta saa punertavan värin, joten myös punaista merkitsevien sanojen on arveltu kuuluvan samaan yhteyteen. Mm. liettuassa *rauda* merkitsee punaista väriä, ja tältä pohjalta *rauta*-sanaa on arveltu balttilaisperäiseksi. Germaanisella lainaetymologialla on kuitenkin ehdottomasti laajin kannatus. Agricolalla *rauta* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *käsiraudat*, *poltinrauta*, *rintarauta*.

► Thomsen 1869 143; SKES 1962 *rauta*; Hofstra 1985 130, 417; Liukkonen 1999 SUST 235 119–121; LÄGLOS 2012 *rauta*; EES 2012 *raud*; Junttila 2015 113; NES 2020 *rauta*.

rautabultti s. 'jalkarauta, rautainen jalkakahle' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-223-[PS-149:8]] Heidhen Kuningastans sijtoman cahlehin / ja heiden Knapins **Rautabultihin**.

Substantiiveista (→) *rauta* ja (→) *bultti* muodostettu yhdyssana.

rautainen a. 'rautainen, raudasta tehty' | (1548) 9 esiintymää

- [A-II-346-[AP-12:10]] Nin he edeskeuit sen ensimeisen ia toisen Wartiuksen lepitze / ia tulit sen **Rautaisen** Portin tyge / ioca Caupungijn wiepi / ioca mös itzestens heille aukeni.
- [A-III-786-[5MS-28:48]] hen pite sinun Caulas päle / ydhen **Rautaisen** Ikeen paneman / sihenasti ette sinun hucutta.

Johdos substantiivista (→) *rauta*.

rauta jouts s. 'vaskijousi' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-231-[2SM-22:35]] Hen opetta minun käteni sotiman / nijn ette mös **Rauta ioutzi** särijeten.

Substantiiveista (→) *rauta* ja (→) *jouts* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51.

rauta kahle s. 'rautakahle' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-161-[lis.2AK-O:9]] Sille mine teijn syndi ylitze meren sannan lughun / enännyet ouat minun pahatekoni / moneen **rauta cahlehin** mine olen raskatettu / Ja eij ole minulla hoistost /

Substantiiveista (→) *rauta* ja (→) *kahle* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51.

rautalakki s. 'kypärä' (kuv.) | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-254] Terweydhén **Rautalacki**. Ja wanhurscaudhen pantzari. Woitta pirun noolet caicki. Ja mwdh mös henen coijraparit.
- [A-II-568-[1TSS-5:8]] Mutta iotca peiuen olema / meide tule raitihit olla / Puetetud Uskon ia rackauden Rindaraudalla / ia Toiuon **Rautalakilla** autuutehen.

Substantiiveista (→) *rauta* ja (→) *lakki* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät kerran myös sanaliittona, joka on rakenteensa perusteella tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51.

rauta pantsari s. 'rautapanssari, rintapanssari' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-687-[ILM-9:9]] ia oli heille Pantzari ninquin **rauta pantzarit** / Ja heide Sijpeins Hawina / ninquin Ratasten kituma / cusa monda Heuoista Sotahan iooxeuat.

Substantiiveista (→) *rauta* ja (→) *pantsari* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51.

rautapultti → **rautabultti**

rauta työ s. 'rautatyö, sepäntyö' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-138-[1MS-4:22]] Nin mös Zilla synnytti Tubalcain / ioca oli Seppemies caikinaises Cuparis ia **Rauta Töisse**.

Substantiiveista (→) *rauta* ja (→) *työ* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51.

rautavaate s. 'haarniska' (kuv.) | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-669] Pugheta minua sinun wäkewuydhes **Rautawaattehin** / ette mine perkelen sen wäkewen pimeydhén haltian / ynne nijnnen hengein pahudhen cansa iotca taijwan alla ouat caualita pällecarrkamisit / woijsin wastanseijso

Substantiiveista (→) *rauta* ja (→) *vaate* muodostettu yhdyssana.

rauta vitsa s. 'rautainen vitsa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-674-[ILM-2:27]] Ja henen pite heite hallitzeman **Rauta witzalla** /
ia ninquin Sauenualaian Astiat / pite henen heite serkemen

Substantiiveista (→) *rauta* ja (→) *vitsa* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51.

ravi|nnos, -nos s. 'ravinto' (myös kuv.) | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-562] HERRA Jesu Christe / meiden wapachtaijan / aijnoa Sielun **rauinnos** /
ja murhelistein omaintundoin lodhuttus
- [A-II-458] Sijnä xvj. ia wijmeisesa Hen neuuo ia mana heite Welielisesta
Awusta / rumelises Elatuxes / ia aijalises **rauinnoxes** / nijte Kieuhie ia Taruitzepia
warten Jerusalemisa.
- [A-III-784-[5MS-28:26]] Sinun Rumis pite **Rauinos** oleman caikille Taiuan
Linnuille / ia caikille Maan Pedhoille
- [A-III-323-[PS-78:26]] He söit Engeliten Leipe / hen lehetti heille kyllä Roca **rauinnoxexi**.

Johdos joko verbistä (→) *ravita* tai substantiivista (→) *ravinto*.

ravinto, ravintu s. 'ravinto, ruoka' (myös kuv.) | (1543) 20 esiintymää, myös Westh

- [A-O-17] HErRa Jumala taiualinen Ise / siugna meite / ia neite sinun lahioias /
iotca me / rumin **rauinnoxixi** / sinun laupiuxestas / tyueme otama
- [A-O-19] ia rucolema sinun pyhie armoias / ette ninquin rumis on **rauinonse**
saanunt / mactas nin mös sielu sinun pyhein sanais cansa / aina wiruoitetta
- [A-I-107] Ettes Somen Makunnan / ia coko Rotzin waldakunnan holhoijsit /
Rauhan / **Rawinon** / ia Elatoxen annaijsit
- [A-I-462] sine olet erinomaisesta hengein Ise / elette meiden sielut /
hengeliselle **rawinolla**
- [A-I-804] Wariele meite Sodhista / ia rijdoijsta / ia caikesta pakosta / senpälle /
ette me sen iocapeijuesen Leijuen / ia rumelisen **rawinun** leuolisesa rauhasa
nautitzisim / sinun kijtoxes cansa.

Johdos verbistä (→) *ravita*. Rinnalla esiintyvät myös (→) *ravinnos*, *ravitos*.

ravita v. 'ravita, ruokkia' (myös kuv.) | (1543) 76 esiintymää, myös Westh

- [A-O-17-[PS-145:16]] Sine auat sinun kedes / ia **rauitzet** iocaitzen hengen
sinun annoilas
- [A-I-219-[PS-147:14]] Hen saatta rauhan sinun ärihis / ia ytimiselle nisulla hen
rawitzepi sinun.
- [A-II-66-[MT-15:33]] Nin sanoit hene Opetuslapsens henelle / Custa me saama
tesse ärimaas nin moda leipe / ette me **rauitzemma** nein palion Canssan?

Verbillä on vastineita useissa lähisukukielissä. Se on lainaa muinaisvenäjältä. Nykyvenäjässä sitä edustaa *travít'* tai *stravít'* 'syöttää, kuluttaa loppuun (rehu)'. Rinnalla esiintyy myös (→) *ravittaa*.

► Mikkola 1894 SUST 8 165; SKES 1962 *ravita*; Plöger 1973 154–155; SSA 2000 *ravita*; EES 2012 *ravima*; NES 2020 *ravita*.

ravitos s. 'ravinto' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-122-[JES-55:2]] Mixi te wlospanetta rahan / ei Leipein edeste / ia teiden töön / ei **rauitoxen** edeste?

Johdos verbistä (→) *ravita* tai (→) *ravittaa*. Rinnalla esiintyvät myös (→) *ravinnos*, *ravinto*.

ravitsija s. 'ravitsija' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-832] loomisen tundemus on / ette me wissiste tunnema / eij cuuattulla lwlolla / Jumalan lehestyuen autaijxi / **rauitzjixi** / ia holhoijxi *etc.*

Johdos verbistä (→) *ravita*.

ravittaa v. 'ravita, ruokkia' (myös kuv.) | (1544) 14 esiintymää, myös Westh

- [A-I-88-[MT-5:6]] Autuat ouat ne / iotca isouat / ia ianouat wanhurskautta / sille he **rauitetan**
- [A-I-267-[PS-17:15]] Mutta mine tadhon catzo sinun Caswos wanhurscaudhesa / Mine **rawitetaan** / cosca mine ylesherän sinun modhos ielkin.
- [A-I-588] Tee sijs / me rucolema / ette me sen aijna wahwalla wscolla sylinottaijsim / söijsime / eletettaijsima / ja **rauitettaijsima** / semmotaijsella seke henen rumihins rughalla / ette mös henen Werens iomisella
- [A-II-127-[MK-6:42]] Ja he söit caiki ia **rauitettihin**.
- [A-II-130-[MK-7:27]] Salli ensin Lapset **rauitta**.
- [A-III-698-[HAB-3:16]] Sinepe häpielle pite **rauitettaman** Cunnian edest.

Johdos samasta venäläisperäisestä lainavartalosta, josta on muodostettu verbi (→) *ravita*. Agricolan *eletettaijsima* / ja *rauitettaijsima* ovat monikon 1. persoonan pääteillä varustettuja passiivimuotoja 'meidän elätetään ja ravitaan'. Osa esiintymistä (esim. MK-7:27) voidaan tulkita myös (→) *ravita*-verbin passiivimuodoiksi.

► SKES 1962 *ravita*.

ravittu a. 'ravittu, kylläinen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-110-[5MS-32:15]] Cosca hen nyt lihoij / ia **rawituxi** tuli / tuli hen irdhalisexi / hen ombi lihauaxi paxuxi ia wäkeuexi tullut / ia ylenandoi Jumalan / ioca henen tehnyt oli.

Verbin (→) *ravita* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Esimerkin muoto voidaan tulkita myös liittomuodon osaksi. Sama muoto esiintyy normaalina paradigmaan kuuluvana taivutusmuotona.

regeerata v. 'hallita' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-692] Catzo armolisesta meiden Armolisen HERRAN Kuningahan pälle. N. ia Rikinradhin poolen / ia mös caikehin mwijhin pein / iotca hallitzeman ia **regeraman** pite Makunnat / waldakunnan / Caupungit / ia Kylet.

Laina myöhäismuinaisruotsin tai varhaisuusruotsin verbistä *regera*.

► Streng 1915 182.

regimentti, regementti s. 'hallitus, hallinto, valta' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-516] sen pyhen hengen siasa sijne Taiualises **Regementis** ja wallas istuua hen wloscatzopi omahitzesta rackaudhestans / oman wäkewuydhens pälle
- [A-I-520] Jumalisisa ja Taiualisisa cappaleisa ja asioijsa / iotca ouat pyhen hengen **Regementit** / wallat / ja wirghat
- [A-III-721] Romis se seitzemes Romulist / se Coria Tarquinius hallitzenut oli. 27. aiastaica / ionga Bruto / cadhexan wodhen ielken / Wallasta poisaioi / ia sijtte Borgmestarit **Regimentin** pidhit 464. aiastaica siihen Julium Keisarin asti / ionga aicana meiden HERRAN Christus syndyi.
- [A-III-727] Senpäle ette yxi **Regimenti** ia Asetus pidheis taas sen Lxx / woodhen Fangiuxen perestä sijnä Makunnas ylesoiettaman.

Lainaa joko myöhäismuinaisruotsin sanasta *regement(e)*, *regimente* tai keskialasaksan sanasta *regiment*, *regement*, jotka kumpikin perustuvat keskiajan latinan sanaan *regimentum*.

► Streng 1915 182–183; SAOB 1956 *regemente*.

registeri s. 'luettelo' | (1544) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-I-871] Index / **Registeri** / eli Osotus / quin monda päcappalechta tesse Rucouskiriassa ouat ia cussa Platis cuki leutehen.

Lainaa myöhäismuinaisruotsin tai keskialasaksan sanasta *register*, joka perustuu keskiajan latinan sanaan *registrum* 'luettelo'. Agricolalla sana esiintyy myös useita kertoja lyhennettynä muodossa *Reg.*, joka voi viitata myös sitaattilainaan (→) *registrum*.

► Streng 1915 184; SAOB 1957 *register*.

registrum s. 'luettelo' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-2] **Registrum** / eli Tabula päcappaleista quin tesse Käsikiriassa ouat.

Sitaattilaina keskiajan latinan sanasta *registrum* 'luettelo' (→ *registeri*).

***reglementti** s. 'ohjesääntö'

Sana ei esiinny Agricolan tekstissä. Ruotsissa ranskalaisperäinen *reglemente* on tullut käyttöön vasta 1600-luvulla.

► SAOB 1957 *reglemente*; Jussila 1998 *reglementti*.

regula s. 'sääntö, normi' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-16] Neme **Regulat** ia oienuxet lyhikeiseste osottauat / quinga Auioskesku / Oikein / Toimelisesta ia Lailisesta alietan ia päätetan.
- [A-III-734-[SAK-5:0]] Se Lendeue Kiria henen Mitans cansa ouat Inhimisten Opit / iotca caiki tachtouat mitat heiden **Regulains** / Sätyins / ia pitemisens cansa / Jotca Jumalan Sanat toisinkiendeuet.

Laina latinan sanasta *regula* 'sääntö'.

► SAOB 1956 *regel*.

reikä s. 'reikä, aukko, haava' | (1544) 7 esiintymää

- [A-III-659-[AM-9:11]] Sille aialla / Mine tadhon sen caatunehen Daudin Maian taas ylesrakenda / ia tadhon henen **Reiens** paicata / ia mite poisseriettu on / iellensylesoienda
- [A-I-381] Maan pälle he sinun heitit / Edhestotin wasara / napacaijra / ticapu / ia haawain naulat / hirmuiset **reighet** caijwettin / kätten ia ialcain lepitze
- [A-I-383] cosca sine taijualinen Kuningas ristipuusa ripuit / Jumalisella rackaudhella / murhelisella sielulla / surckeimalla menolla / hemmestetuille taidoilla / lepitzepestetylle sydhemelle / wärisewille iäsenille / haawoittulla iholla / werisille wandeille / noroisijns wotauadhen **reikein** cansa
- [A-I-554] O HERRA Jesu Christe / elewen Jumalan poica / ia Taijwahasta / sinun Ises helmast / mahan alasastuij / ia ristin puusa / wisi haawa ia **reickä** kerssit

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Se on vanha balttilainen laina, jonka alkumuodoksi on rekonstruoitu **reikā* 'leikkaaminen'. Taustalla olevaa verbiä edustaa nykyliettuan *riekti* tai *raikyti* 'leikata'.

► SKES 1962 *reikä*; Liukkonen Vir. 1973 17–25; SSA 2000 *reikä*; EES 2012 *raig*¹; Junttila 2015 95; NES 2020 *reikä*.

reisi s. 'reisi, reisiluu' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-139-[JER-13:22]] Sinun moninaijsten wärydhes tehden / ouat sinun häpijelises ilmoijtetudh / ia sinun **reijtes** paliastetudh.
- [A-II-303-[JH-19:31]] Mutta ette se oli Walmistus peiue / ia ei Rumit pitenyt oleman Ristin päle Sabbathina (Sille se sama Sabbathin peue oli swri) Rucolit Juttat Pilatust / ette heiden **Reidhens** piti Ricottaman / ia poisotettaman.

- [A-II-303-[JH-19:33]] Mutta quin he tulit Jesusen tyge / ia neit henen io coolluexi / ei he rickonet henen **Reisiens**
- [A-III-180-[JH-19:32]] Nin tulit Houit ia ricoit sen ensimeisen **Reidhet** / ia sen toisen ioca henen cansans Ristinnaulittu oli.

Sanalla on liiviä lukuun ottamatta vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se on vanha balttilainen laina, jota nykyisissä balttilaisissa kielissä vastaavat liettuan *rietas* 'reisi, lanne; siankinkku' ja latvian *rieta* 'jalka'.

► Thomsen 1890 212; SKES 1962 *reisi*; SSA 2000 *reisi*; EES 2012 *reis*¹; Junttila 2015 89; NES 2020 *reisi*.

reisnāri s. 'ratsastava sotilas' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-691-[NAH-3:3]] Hen yleswiepi **Reisznārit** cumain Miecain cansa / ia wälkyuen Glauion cansa.
- [A-III-695-[HAB-1:8]] Henen Orhins ouat nopiammat / quin Sudhet echtona. Henen **Reisznārins** waeldauat swrein Jouckoin cansa caucaisesta / quin he lendeisit / ninquin Cotka riende Raatoin tyge.

Lainaa joko muinaisruotsin sanasta *resenār* tai todennäköisemmin keskialasaksan sanasta *reisēnere*, josta myös ruotsin sana on peräisin. Sana on vanhastaan merkinnyt aseistettua ratsusotilasta, nykyruotsin merkitys 'matkustaja, matkailija' on myöhempää perua.

► Streng 1915 183; SAOB 1957 *resenār*.

rekisteri → **registeri**

remu s. 'riemu, riemuitseminen' | (1544) 16 esiintymää

- [A-I-222-[PS-149:5]] Ne pyhet pite iloitzeman / ja kijttemen **remulla** heiden Cammiosans.
- [A-I-285-[PS-51:10]] Anna minun cuulda ilo ia **remua** / Ette ne Luudh ihastujsit / iotcas serckenyt olet
- [A-I-735-[PS-30:12]] Kienne minun parckun iloxi minulle Ricki reweiteze minun seckin / ja ymberinswöte minua **remulla**
- [A-II-565-[1TSS-2:20]] Ettekö te ne ole meiden Herran Jesusen Christusen casuon edes / hene Tyge tulemisesans? Te oletta wissist meiden Cunnia ia **remu**.

Sanalle on esitetty vastineita karjalasta ja virosta, mutta nämä voivat olla suomesta lainattuja. Sana on ilmeisesti samaa merkitsevän (→) *riemu*-sanan variantti. Ortografisista syistä *remu*- ja *riemu*-sanoja on vanhimmassa kirjakielessä mahdotonta erottaa varmasti toisistaan. Frekvenssilaskelma on tehty Agricolan ortografian mukaisesti. Enimmäkseen *remu*-kantaa esiintyy Rukouskirjassa, mutta jonkin verran esiintymiä on myös Uudessa testamentissa.

remuisast, -a *adv.* 'riemullisesti, iloiten' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-276-[PS-32:7]] Sine olet minun warielluxen / kätke minua sijs murehesta / Ette mine pelastettuna madhaijsin sangen **remuisast** kerskatta.
- [A-I-776] ia ette mine madhaijsin caiki mite minun cochtahani tulepi / **remuijsasta** wastanotta

Substantiivista (→) *remu* muodostetun adjektiivin *remuisa* elatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. *Remuisa* ei esiinny Agricolalla tavanomaisena adjektiivina, sen sijaan esiintyy (→) *riemuisa*, josta *remuisaa* on ortografisista syistä mahdotonta luotettavasti erottaa. Frekvenssilaskelma on tehty Agricolan ortografian mukaisesti.

remu|ita, -ta *v.* 'iloita, riemuita' | (1544) 31 esiintymää

- [A-I-88-[MT-5:12]] Iloitcat / ia **remutcat** sille teidhen palcan ombi suri Taijuasa / Sille nein he waijuasit prophetaad / iotca teiden edhellen olit.
- [A-I-196-[PS-9:3]] Mine iloitzten ia **remuitzen** sinussa / ja kijten sinun Nimes / o sine caikein ylimeinen.
- [A-I-235-[JUDIT-16:2]] RUpekat Herralle leickitzemen Culkuisilla / Ja weisacat Herralle Calcaloilla Weisakat henelle wsi Laulu / **Remukat** / ia auxenhutakat henen Nimens.
- [A-II-550-[FIL-3:1]] EDhespein rackat weliet / **remuitka** Herrasa. Ette mine teille ydhelle modholla kirioitan / eipe mine sijte swtu / waan se tekepi teite site wissimexi.

Johdos substantiivista (→) *remu*. Ortografisista ja morfofonologisista syistä *remuta-*, *remuita-*, *riemuita-* ja *riemuta-* verbejä on mahdotonta erottaa luotettavasti toisistaan. Agricolan *remu(i)ta* taipuu samoin kuin (→) *riemuita* (esim. *remuitsen*, ei *remuan*). Frekvenssilaskelma on tehty Agricolan ortografian mukaisesti.

remulinen *a.* 'riemullinen' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-211-[PS-113:9]] Joca ne hedhelmettömet saatta perehellisexi / ette hen **Remulisexi** lasten eijtexi tule Haleluja.
- [A-I-429] ANna meille caikiwaldias Jumala / ette sinun Apostolis ja Euagelistas / pyhen Matheuxen / seke terwelinen oppetus / ette **remulinen** iuhla / meille neuren Jumallisen palueluxen / ia terweydhen liseisi

Johdos substantiivista (→) *remu*. On mahdollista, että Rukouskirjan *remulinen* ja muiden teosten (→) *riemulinen* ovat pelkästään ortografisia variantteja.

remupäivä *s.* 'ilon päivä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-234-[TOB-13:10]] Kijtteket HERRA te henen wlgoswalituns / piteket **Remupäijue** / ia hende ylisteket

Substantiiveista (→) *remu* ja (→) *päivä* muodostettu yhdyssana. On mahdollista, että Agricolan *remupäivä* on luettava *riemupäivä*.

rentt|o, -u s. 'tulo, omaisuus, tavara' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-673-R] Saalins etc) ouat ne **Rentut** ia Tauarat / Epeiumaloit warten sääty / iotca Horanpalca ouat / Ja sixi iellenstuleuat. Sille / nijlle Jumalattomille Osaxi tuleuat.
- [A-III-716] Talon tarpexi / ia **Rentoxi** / Caupaxi / nin mös Rauinnox.

Lainaa muinaisruotsin sanasta *ränta*, *ränto*, joka tarkoittaa tuloja, maksujen tai verojen kantoa tai rahan korkoa. Agricolan kielessä esiintyy myös saman lainasanan etuvokaalinen variantti (→) *räntty*.

► Streng 1915 197–198; SKES 1969 *räntty*¹.

repiminen s. 'repiminen, särkeminen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-329-[PS-80:17]] Catzo siihen ia nuctele / Ette sijte poltamisest ia **repimisest** iocu Loppu tulis.

Johdos verbistä (→) *repiä*.

repiä v. 'repiä, särkeä, riistää' | (1544) 19 esiintymää

- [A-I-238-[JES-25:4]] Sille sine olet sen Wihileitzen wäkwys / sen waijuasen woijsma murhesa / Ilman edhesse turwaus / Heltehen edhes wario / cosca ne Ratelijat **repiwet** / ninquin Tulispä hoonencaton
- [A-III-572-[VLT-3:11]] Hen on minun andanut / tielde heirehte / Hen on minua **repinyt** säpälexi / ia turhaxi tehnyt.
- [A-II-52-[MT-11:12]] Mutta hamast Johannesen Castaijan peiuste / nin tehen peiue asti kersi Taiuaan waldakunda / wäkiwalda / ia ne wägelliset sen **repiuet** heillens.

Verbillä on vastineita kautta itämerensuomen. Ainoa etäsukukielinen vastine on saamen *rahpat*, joka merkitsee 'avata'. Todennäköisin selitys sanan alkuperästä on, että se on äänteellisesti motivoitu, repimisen tai repeämisen ääntä jäljittelevä sana. Samantapaisia sanoja on monissa muissakin kielissä, esim. unkarissa *reped*, ruotsissa *riva* ja englannissa *rip* tai *rive*, mutta näiden yhtäläisyys selittyy pikemmin yhtäläisestä motivaatiosta kuin varsinaisesta etymologisesta yhteydestä. Agricolalla *repiä* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *poisrepiä*, *rikkirepiä*, *ylesrepiä*.

► SKES 1962 *repiä*; Joki 1973 SUST 151 198; UEW 1988 427; SSA 2000 *repiä*; EES 2012 *rebima*; NES 2020 *repiä*.

responsorium s. 'responsorio, liturginen vuorolaulu, kuoron vastaus esilaulajan säkeeseen' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-217] Ninquin Cantor eli Pappi ydhen Versun eli Epistolan edhel weisapi. ja Chori sijtte weisa **Responsorium** / Halleluia eli / Amen.

Sitaattilaina keskiajan latinan sanasta *responsorium*, joka perustuu vastaamista merkitsevään verbiin *respondeo*.

► SAOB 1957 *responsorium*.

retki → **purjehtus retki**

reuhkia v. 'reuhata, räyhätä, mellastaa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-336-R] Puhalsi Se on Hen Lietzui / rateli / **reuhki** / Julmistui / ramasi ia messesi ninquin tuima Peto Chricicunda wastahan.

Verbin vartalolla on vastine karjalassa. Se on äänteellisesti motivoitu kuvailusana, jolla on murteissa useita erilaisia variantteja, mm. *reuhata*, *reuhoa*, *reuhkata*, *reuhkaista*.

► SKES 1962 *reuhata*; SSA 2000 *reuhata*.

reuna s. 'reuna, marginaali' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-16] Ja ouat mös pienet toimituxet toisinas **reunille** ia toisinas Cap. ielkin pannut / ette ne / quin pyhen Ramatun ymmerdhyxes wähe ouat harioijtetud / madhaisit Textin site paramin ymmertä / ia muille sen iulghista

Sanalla on vastineita useissa itämerensuomalaisissa kielissä. Sitä on vanhastaan arveltu balttilaiseksi lainaksi, mutta etymologiasta on kiistelty. Nykykäsityksen mukaan *reuna* on balttilaista alkuperää, samaa juurta kuin nykyliettuan *briauna* 'syrrä, sivu, reuna, pieli, hamara'.

► Kalima 1936 154; Nieminen Vir. 1945 40–55; SKES 1962 *reuna*; Kulonen Vir. 1988b 84; SSA 2000 *reuna*; Junttila 2015 95; NES 2020 *reuna*.

revellä v. 'kouristaa, repiä, riistää, raadella' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-135-[MK-9:18]] ia coska ikenens hen riuapi henen/ nin hen **räpele** henen / ia hen Waachtupi / ia kiristele hambaillans ia quiuettu.
- [A-II-135-[MK-9:26]] Nin se Hengi parghui / ia couan **repeli** hende / ia vloslexi.
- [A-II-276-[JH-10:28]] Ja mine annan heille ijancaikisen elemen / eike he hucku ijancaikisesta / Eike mös yxiken heite **repele** minun kädhesteni.
- [A-III-680-[MIK-5:8]] ninquin Jalopeura Petoins seas metzes / nin quin nori Jalopeura Lambain Lauman seas / iotca eikengen woi poiskarcotta / quin hen lepitzemene / alassotke ia **repele**.

Johdos verbistä (→) *repiä*.

revetä v. 'revetä' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-177-[LK-5:6]] Ja quin he sen teit / sulghit he swren Calain palioudhen / Ja heiden wercons **repeisit**.
- [A-II-238-[LK-23:45]] Ja Templin Esirippu **repesi** cachtia.

Johdos samasta vartalosta, josta on muodostettu verbi (→) *repiä*. Agricolan *repeisit* 'repesivät' on supistumaverbeille ominainen metateettinen muoto, jossa imperfek-tin tunnus on analogisesti kahteen kertaan.

► Rapola 1965 328–329.

reväistä v. 'repäistä, kouristaa, riistää' | (1544) 11 esiintymää, myös Westh

- [A-I-735] Kienne minun parckun iloxi minulle Ricki **reweitze** minun seckin / ja ymberinswöte minua remulla
- [A-II-45-[MT-9:16]] Ei kengen paicka wanha werca / wdhen werghan tilghalla / Sille se paicka **reweise** quitengin henense pois wateesta / ia se aucku tule pahemaxi.
- [A-III-172-[MT-26:65]] Silloin se ylimeinen Pappi **reueisi** waattensa ia sanoi / Hen pilcasi Jumalata
- [A-II-113-[MK-1:26]] Ja quin se sastainen hengi **reueisi** henen ia hwsu surella änelle / nin hen wlgoslexi heneste.
- [A-II-276-[JH-10:29]] Minun Isen ioca ne minulle annoi / hen on caikia swrin / ia eikengen woi heite **reueist** minun Iseni kädhest.

Johdos verbistä (→) *repiä*. Agricolalla reväistä esiintyy myös perusosana yhdys-verbeissä (→) *alareväistä*, *poisreväistä*, *rikkireväistä*, *ylesreväistä*.

riekata v. 'ilkkua' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-283-[PS-38:17]] Sille mine aijattelen / etteij heiden pidhe iloitzeman minun ylitzen / Jos minun Jalcan waan combastuijsi / sijte he sangen **reeckaijsit** minun wastani.

Eräissä länsimurteissa esiintyvä *riekata*-verbi on samaa juurta kuin yleisemmin tunnettu, äänekästä nauramista tai huutamista merkitsevä *riekkua*. Sanavartalo on ääntä jäljittelevä kuvailusana. Sille on ehdotettu myös useita germaanisista laina-etymologioita, mutta näitä ei ole äänteellisistä syistä pidetty uskottavina.

► SKES 1962 *riekkua*; SSA 2000 *riekkua*; LÄGLOS 2012 *riekkua*.

riemu s. 'riemu, ilo' | (1544) 38 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-119-[JOEL-1:16]] Silloin roca meiden Silmein edeste poijsotetaan / ia meiden Jumalan hoonesta Ilo / ia **Riemu**

- [A-II-658-[JAK-1:2]] Minun Rackat Welieni / piteket se sulana **Riemuna** / coska te moninaisijn Kiusauxijn langeta
- [A-III-481-[JES-35:10]] Ne HERRAN Lunastetut palaiauat ia tuleuat sen cautta Zionihin **riemun** cansa

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Sen alkuperästä ei ole mitään varmaa selitystä. Sitä on arveltu omaperäiseksi deskriptiivisanaksi, joka kuuluisi yhteen *remu*-sanan kanssa. Vanhimmassa kirjakielessä *riemu*- ja *remu*-sanojen erottaminen toisistaan on vaikeata, sillä Agricolan aikaisessa ortografiassa *ie*-difftongin merkkinä saattoi olla pelkkä *e*-kirjain. Yksiselitteisesti *remu*-sanaan viittaavia muotoja alkaa esiintyä kirjakielessä 1700-luvulta alkaen, esim. Daniel Jusleniuksen sanakirjassa vuonna 1745 *remo*.

► SKES 1962 *riemu*; SSA 2000 *riemu*; EES 2012 *rõõm*; NES 2020 *riemu*.

riemu huone s. 'ilotalo, huvipaikka' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-48-[SRN-7:5]] Wijsasten sydhen ombi murehen honesa / Ja hulludhen sydhen **Riemu honesa**.

Substantiiveista (⇒) *riemu* ja (⇒) *huone* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51.

riemuisa a. 'riemuisa, riemullinen' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-353-[PS-97:1]] HERRA on Kuningas / sijte Maa iloitkan / ia olcoon **riemuisat** ne Saaret / nin monda quin he ouat.
- [A-III-786-[5MS-28:47]] ettei sine ole paluellut sinun HERRAS Jumalas iloisan ia **riemiusan** Sydhemien cansa / coska sinulla Caikinaisia kylle oli.

Johdos substantiivista (⇒) *riemu*. Agricolan *riemiusan* on painovirhe, ja tarkoitettu muoto on *riemuisan*.

riemuisans adv. 'riemuissaan' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-280-R] Cauuan) se on / Ette hen aina on **riemuisans** / eike coskan aiattele Colemans päle / eli coleuans
- [A-III-354-[PS-97:8]] Zion site cwle ia iloitze / ia ne Judan Tytteret ouat **riemuisans** / HERRA sinun Hallituxes ylitze.

Substantiivin (⇒) *riemu* monikollinen inessiivimuoto, joka on kiteytynyt omistusliitteelliseksi adverbiksi.

riemuisast → **remuisast**

riemuisesta *adv.* 'riemuisti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-253-[PS-32:7]] Sine olet minun Warielluxen / ketke minua murhesta / ette mine pelastettuna / madhaisin sangen **riemuisesta** kerskata.

Adjektiivin *riemuinen* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina. Adjektiivi *riemuinen* ei esiinny Agricolan kielessä, samassa merkityksessä esiintyy (→) *riemuista*.

riemuita *v.* 'riemuita, iloita' (myös kuv.) | (1544) 75 esiintymää

- [A-I-[PS-95:2]] Ennettekem henen Caswonsa Kijtoxesä / Ja henelle **riemuijtkam** Psalmeisa.
- [A-I-338-[JES-55:12]] Wooret ia Töuret pite **riemuitzeman** Ilosa teiden edhessen
- [A-II-215-[LK-15:23]] Ja edestoocat se sötettu Wasicka / ia tappacat / Sökem / **riemuitkam**
- [A-III-671-[JON-4:6]] Mutta HERRA Jumala walmisti ydhen Curbitan / se casuoi Jonan ylitze / ette sen piti henen Pääns ylitze warioman / ia hende wirghotais henen waiuasans. Ja Jonas sangen **riemuitzi** sen Curbitan ylitze.

Johdos substantiivista (→) *riemu*. Todennäköisesti saman verbin murrevariantti on (→) *riemuta*. Verbejä *riemuita*, *riemuta*, *remuta* ja (→) *remuita* ei ole ortografisista syistä mahdollista erottaa luotettavasti toisistaan. Agricolalla *riemuita* esiintyy myös perusosana yhdyssverbissä (→) *ynnäriemuita*.

riemulinen *a.* 'riemullinen, iloinen; remuava, juhliiva' | (1549) 5 esiintymää

- [A-III-111-[JES-35:2]] Henen pite casuuain wihottaman / ia **riemulizsna** seisoman caikes Ilos ia riemuxes.
- [A-III-382-[PS-113:9]] Meiden Jumalan – Joca ne Hedhelmettömet saatta Honesen asuman / Ette hen **riemulisexi** Lasten Eiteixi tule
- [A-III-464-[JES-5:14]] Siteuarten ombi Helueta Sielunsa laualda auanut / ia henen kitans ylesammottanut ilman mitat. Ette sinne alasmenis seke heiden Cunnialisens / ette se Ychteinen Canssa / seke heiden Rickaans ette ne **Riemuliset**.

Johdos substantiivista (→) *riemu*.

riemupäivä → **remupäivä**

riemuta *v.* 'riemuita' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-31-[MT-5:12]] Ilotcat ia **riemucat** / sille teiden palckan ombi swri Taiuasa. Sille nein he wainosit prophetidh iotca teiden edhelen olit.

- [A-III-115-[JES-52:9]] Iloitkat ynne ia **Riemutkat** te Jerusalemin autiat. Sille ette HERRA ombi henen Canssans wahuistanut / ia Jerusalemin pāstenyt.

Johdos substantiivista (→) *riemu*. On mahdollista, että *riemuta* edustaa toista johdostyyppiä kuin samaa merkitsevä (→) *riemuita*, mutta todennäköisempää on, että se on vain *riemuita*-verbin äänteellinen tai ortografinen variantti.

► Ojansuu 1904 3.

riemuus s. 'riemu' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-111-[JES-35:2]] Henen pite casuain wihottaman / ia riemuliszna seisoman caikes Ilos ia **riemuxes**.
- [A-III-480-[JES-35:2]] Henen pite casuain wihottaman / ia riemuliszna seisoman caikes Ilos ia **riemudes**.

Ilmeisen tilapäinen johdos substantiivista (→) *riemu*. Johdosesimerkit taipuvat keskenään eri tavoin.

riennellä v. 'riennellä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-363-[PS-104:22]] Mutta coska Auringo taas ylescoitta / nin he sijte lymeuet / ia Lolihins **renteleuet**.

Johdos verbistä (→) *rientää*.

rientää v. 'rientää, kiirehtiä' | (1544) 35 esiintymää

- [A-I-284-[PS-38:23]] **Rienne** sinuas minua auttamahan / O HERRA minun Apun.
- [A-II-187-[LK-8:4]] Coska nyt palio Canssa cokounsi / ia iocahitzest Caupungeist **riensit** henen tygens / sanoi hen Wertauxen cautta.
- [A-III-288-[PS-55:9]] Mine **rienneisin** / ette mine wälteisin / sijte Twlen wininest / ia Twlispääst.

Verbillä on vastineita ainoastaan karjalassa ja vepsässä, ja näistäkin karjalan *rientää* saattaa olla lainaa suomesta. Vepsän vastine on *rigeta*, ja tästä näkyy, että sana on alun perin muodostettu *rike*-tyyppisestä vartalosta. Tämän alkuperä on tuntematon. Vastineita on joskus esitetty etäisimmistä sukukielistä, mutta nämä rinnastukset on myöhemmin hylätty. Sen sijaan karjalan *rikeä* 'tiheä, tuuhea' ja saamen *rahkat* 'sankka, tiheä' ovat saman vanhan sanavartalon edustajia. Suomen murteissa tunnetaan samaan yhteyteen kuuluva illatiivimuotoinen adverb *rikeneen* 'pian, nopeasti', josta näkyy alkuperäinen vartalo, ja tällä muodolla on myös karjalassa tarkka vastine *rikeneh*. Vuoden 1642 Raamatussa on myös lyhyempi johdos *rietä*, joka on nykykielessä tuntematon.

► SKES 1962 *rientää*, *rikeä*; UEW 1988 422–423; SSA 2000 *rientää*; NES 2020 *rientää*; Älgu 2022 *rahkat*.

riepoittaa v. 'riepottaa, raahata' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-353-[AP-14:19]] Nin tulit sinne mös monicadhat Juttat Antiochiast ia Iconiost / ia quin he *canssan* olit wskottanut / Paulita kiuittemen / ia **Riepoitit** henen wlos Caupungista / ia lulit henen coollun oleuan.
- [A-II-360-[AP-17:6]] Ja quin he eiuet heite leunyet / nin he **riepoitit** Jasonin / ia monicadhat Weliet Caupungin Pämiesten eten

Verbillä on vastine vain karjalassa. Se on kuvailevan sävyinen sana, joka saattaa jonkinlaisena varianttina kuulua *repiä*- tai *riipiä*-verbien yhteyteen. Myös yhteyttä (→) *riepu*-substantiiviin on pidetty mahdollisena.

► SKES 1962 *riepottaa*; SSA 2000 *riepottaa*.

riepu s. 'riepu, rääsy' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-372] **Riepuhin** sine kierittihin / Seijmehen pandin / Nisille sine imetettijn / paijmenille sine ilmoitettihin

Sanalla on vastine inkeroisessa ja karjalassa. Sitä on pidetty deskriptiivisanana, joka saattaa kuulua yhteen *repale*-sanan ja tätä kautta (→) *repiä*-verbin kanssa. *Repale* ei esiinny Agricolan teoksissa.

rieska s. 'tuore maito' (myös kuv.) | (1544) 18 esiintymää

- [A-I-23] Telle kwlla sopi södhe (ma Isaach läkeri) wohen ia lammasten **reska** leijuen cansa swrustamata / Ja cupata ia szonda iske / Ja iwrija södhe
- [A-II-475-[1KOR-9:7]] Cuca winatarha istutta / ia ei söö henen Hedhelmestens? Eli cuca Caria caitzepi / ia ei söö Carian **rieskasta**?
- [A-II-638-R] Pimä) Lain opin hen pimexi cutzu / ninquin se on lasten curitos Mutta Petari cutzupi Euangeliumin opin **Rescaxi** / ninquin sen wdhen Testamentin Lasten Roan.
- [A-III-575-[VLT-4:7]] Henen Nazareins olit puchtamat quin Lumi / ia walkeemat quin **rieska**

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Merkitykset vaihtelevat hieman, mutta yleensä *rieska* tarkoittaa tuoretta, leivästä puhuttaessa myös happamatonta. Sana on balttilainen laina, jota liettuassa vastaa *prėskas* 'happamaton, tuore, mau-ton' ja *prėska* 'happamaton leipä'. Happamattoman leivän merkityksessä *rieska* on mainittu Daniel Jusleniuksen sanakirjassa 1745.

► Thomsen 1890 96; SKES 1962 *rieska*; SSA 2000 *rieska*; Junttila 2015 89; NES 2020 *rieska*.

rietas a. 'rietas, rivo, sopimaton' | (1549) 2 esiintymää, myös Westh

- [A-III-24] Ja wariele heite (O laupias Ise) caikista Perkelen haucutoxesta / ninquin sine Engelis cautta sinu Paluelias Tobian warielit / ettei he wietelleisi iongun **rietan** ia haurelisen Himon cautta

- [A-III-708-[SEF-3:1]] WE sen cauhialisen / **rietan** / wäkiualdaisen Caupungin

Adjektiivi on johdos samasta vartalosta, jota edustaa adjektiivi (→) *rietta*. Agricolalla *rietas*-sanan superlatiivinen komparatiivimuoto esiintyy kantasanaa yhdysadverbissa (→) *kaikkiriettaamasti*.

rietta a. 'rietas, sopimaton' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-559-[KOL-3:5]] Nin colettacat senteden teiden Jäsenen / iotca Maan päle ouat / Hoorws / Saastasus / Häpielinen Himo / **Rieta** halaus ia se Ahneus (ioca ombi Epeiumalden Paluelus)
- [A-II-703-[ILM-16:13]] Ja mine näin sen Lohikermen Suusta ia sen Pedon suusta ia sen Falskin Prophetan Suusta / wloslecteuen colme **rietta** Hengie Sammacaiden motoiset.

Murresanalla *rietta* 'ruma, likainen, rivo' on vastine ainoastaan karjalassa, mutta sana on lainautunut suomesta myös saameen ja viroon. Sanaa pidetään alkuperältään deskriptiivisenä. Sanavartalolle ehdotettu germaaninen lainaetymologia on merkitysseikkojen takia aivan epäuskottava.

► SKES 1962 *rietta*; SSA 2000 *rietta*; LÄGLOS 2012 *rietas*.

riettaalinen a. 'rietas, sopimaton' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-540-[EF-4:29]] Elket andaco wloskieudä teiden Suustan **retalisi** Puheita / waan mite tarpelinen on paranoxexi iohonga site taruitan / ette se auwlinen olis cwlta.

Johdos adjektiivista (→) *rietas*.

rietta|inen, -nen a. 'rietas, rivo, paha' | (1548) 9 esiintymää, myös UpsK

- [A-II-47-[MT-10:1]] IA hen cutzui caxitoistakymende Opetuslastans tygens / ia annoi heille wallan wastoin **reetaisit** hengije / että he heite wlgosaiaisit / ia parannaisit caikinaiset Taudhit / ia iocaitzen sairaudhen.
- [A-II-189-[LK-8:29]] Sille hen oli käskenynt sen **rietaisen** Hengen Inhimisest vlosmenemen / Sille hen oli vsein hende waiuanut.
- [A-II-706-[ILM-18:2]] langenut on / se swri Babilon / ia ombi tullut Perkeleiten Asuumaxi / Ja caikein **Rietaisten** Hengein Ketköxi / ia caikein Rietaisten ia Tylkiein Linduin ketköxi

Johdos adjektiivista (→) *rietta*.

riettaisa a. 'rietas, paha' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-90] Ne sydhemet ouat iuri couat. Quin eij neiste rucoella tachto. laijsca ia **riethais** hen olla machta.

- [A-II-56-[MT-12:43]] Coska nyt se **riettaisa** Hengi on wlgosmenyt Inhimisest / nin hen waelda lepitze quiwia paickoi / etzipi lepota / ia ei leydhä.

Johdos adjektiivista (→) *rietta*.

***riettari → kettari**

riettaus s. 'riettaus, saasta, saastaisuus'

(1544) 9 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-618] O minun haltian / poiskienne minusta turhaudhen / mielen wieckaudhen / sydhemen horijaudhen / Suun swlaudhen ja **retaudhen** /
- [A-II-88-[MT-23:27]] We teille Kirianoppeneet / ia Phariseuset / te wlcokullatudh / ette te oletta walghastettudhen Hautain caltaiset / iotca wlco caunissa näkyuet / mutta siseld ouat teynens Colutten luita / ia caike **riettautta**.
- [A-II-540-[EF-5:3]] Mutta Hoorutta ia caiki **Riettautta** / eli Ahneutta / elket andaco ensingen teiden seasan mainitta / ninquin Pyhein tulepi.
- [A-III-64] hen sencautta caikista synnin **riettaudesta** pästetyxi tulepi / ia siehen ijancaickiseen ilohon ia Autuutehen siselle keupi

Johdos adjektiivista (→) *rietta*.

rihima, rihma s. 'nauha, paula' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-112-[MK-1:7]] Se tule minun ielkin / ioca on minua wekeuemi / Jonga em mine kuluolinen ole / cumartuna pästemen Kengäin **rihima**.
- [A-II-247-[JH-1:27]] Se se ombi / ioca minun ielkeni tulepi / ioca minun edhelen on ollut / Jonga mine en ole kuluolinen Kengen **Rihmoi** pästemen.

Sanalla on vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se on balttilainen laina, jonka alkumuoto on ollut jokin sitomista merkitsevän *rišti*-verbin muoto, kuten esim. liettuassa *rišimas* 'sitominen' tai latviassa *risaimas* 'nauha, side'. Agricolalla *rihma* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *kengänrihma*, *luodirihma*.

► Thomsen 1890 212; SKES 1962 *rihma*; SSA 2000 *rihma*; Junttila 2015 95; NES 2020 *rihma*.

riidainen, riitainen s. tai a. 'riitainen, riitelevä' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-468] ne kylmet sine rackaudhen tulella lemmitet / ne **rijtaiset** sine rauhan limalla kijnnitet
- [A-I-504] Me waijwaset synnyset / ioillen sine sencaltaijsita / armolisesta olet laijnanut tuta / anoma ia rucolema sinua / ettes tadhoijsit pyhen hengen cautta / caiki haijotetut / coghota / ne iaghotetut ydhiste / ne **rijdhaijset** sowitta
- [A-II-480-[IKOR-11:16]] Edespein ios iocu teiden seasan on / ioca **ridhainen** on / se tietken / Ettei meille se tapa ole eikä mös Jumalan Seurakunnalla.

- [A-III-207] Psalmit Rackaudhet sytytteuet / **Ridhaiset** he ydhisteuet / Wiholiset he souittauat.

Johdos substantiivista (→) *riita*.

riidalinen *a.* 'riitainen, kapinallinen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-232-[2SM-22:44]] Sine wariellet minua **ridhalisest** canssast / ia kätket minun Pääxi ylitze pacanoiden

Johdos substantiivista (→) *riita*.

riidellä *v.* 'riidellä, moittia, syyttää' | (1544) 27 esiintymää

- [A-I-277-[PS-35:1]] **Rijtele** HERRA minun Rijtaweliein cansa / Sodhi minun Sotawelien wastan.
- [A-II-54-[MT-12:19]] Ei hen **ritele** / eike hwdha / eike yhdengen pidhe cwleman henen äändens catuilla.
- [A-II-343-[AP-11:2]] Ja quin Petari ylestuli Jerusalemin / nin ne iotca olit Ymberileickauxesta **rijtelit** hende wastan sanoden
- [A-III-33-[PS-103:9]] Ei hen ijeti **rijtele** / ia ei wihastu ijancaikisesta.
- [A-III-361-R] **Rijtele**) se on / eipe hen ole coua / Cangia eli Armotoin.

Johdos substantiivista (→) *riita*.

riidolinen *s.* 'riitaveli, riitakumppani' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-257-[PS-35:1]] Ritele HERRA minun **Ridholisteni** cansa / Sodhi minun Sodhalisteni wastan.

Johdos substantiivista (→) *riita*.

riihi *s.* 'riihi' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-21] Nyt elos leicka / ia **Rihes** tappa. taluen waraxi / pidhe hyue tapa.
- [A-II-37-[MT-6:26]] Catzocat taiuan linduin päle / sille ettei he kylue / eike nijte / eike mös cocoa **rijheen** / ia teiden taiualinen Isen roocki heite.
- [A-III-634-[JOEL-1:17]] Jyuet poismätenit Maas. Ohra Larit seisouat tyhiene / **Rihet** ouat langenuet.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä ja permiläiskielissä. Udmurtin vastine merkitsee puimatannerta, ei kuivausta ja puintia varten pystytettyä rakennusta. Myös naapurikielissä on samantapaisia sanoja, mutta nämä selittyvät yleensä lainoiksi itämerensuomalaisista kielistä. Esim. ruotsin *ria* on lainattu suomesta.

► Thomsen 1890 276; SKES 1962 *riihi*; UEW 1988 745; SSA 2000 *riihi*; EES 2012 *rehi*; NES 2020 *riihi*.

riihtätappaa v. 'puida viljaa' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-475-[1KOR-9:10]] se ioca kyndä / henen pite kyndemen Toiuouxisa / ia ioca **richtatappa** / henen pite **richtetappaman** Toiuouxisa / ette hen tulis toiuostansa osalisexi.

Substantiivin (⇒) *riihi* ja verbin (⇒) *tappaa* 'lyödä, puida' muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdyssyysverbi.

riihtätappava a. 'viljaa puiva' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-475-[1KOR-9:9]] Sille ette Mosesen Laisa on kirjoitettu. Ei sinun pide kijnsitoman **Richtetappauan** härrien suuta

Yhdysverbin (⇒) *riihtätappaa* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Tässä yhteydessä *riihi* viittaa pikemmin puimatantereeseen kuin viljan kuivattamista varten pystytettyyn rakennukseen.

riikinraadi s. 'valtakunnanneuvosto' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-692] Catzo armolisesta meiden Armolisen HERRAN Kuningahan pälle. N. ia **Rikinradhin** poolen / ia mös caikehin mwijhin pein / iotca hallitzeman ia regeraman pite Makunnat / waldakunnan / Caupungit / ia Kylet.

Substantiiveista (⇒) *riikki* ja (⇒) *raadi* muodostettu yhdyssana, joka on käännöslaina ruotsin sanasta *riksråd* tai tämän vanhemmasta asusta *riigis raad* ym. Samat osat esiintyvät myös sanaliitoksi kirjoitetuina.

► SAOB 1958 *riksråd*.

riikiroodi s. 'valtakunnanneuvosto' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-692] Kuningan ia **Rikirådhin** edheste R[ucous]

Substantiiveista (⇒) *riikki* ja *roodi* muodostettu yhdyssana, joka on lainamukaelma ruotsin sanasta *riksråd*. Samassa merkityksessä esiintyy *riikinraadi*, jossa *raadi* edustaa äänteellisesti saman sanan vanhempaa kehitysvaihetta kuin *roodi* (*råd*).

► SAOB 1958 *riksråd*.

riikki s. 'valtakunta' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-656] RACKahat Christusen ysteuet / Rucolcam nyt achkerasti caikein Sätöin edheste / Ensin Christilisen Keijsarin edheste / Kuningasten / Herrain / Päruchtinasten / waldamiesten / **Rikin** Radhin / edheste

Lainaa myöhäismuinaisruotsin sanasta *rike*.

► Streng 1915 186; SAOB 1958 *rike*; SKES 1962 *riikki*; SSA 2000 *riikki*.

riippua v. 'riippua, roikkua' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-575-[VLT-4:8]] Mutta nyt ombi heiden Loondons nin mustennuet syngydhest / ettei he Cadhuilla taita tuta / Heiden nachkans **rijppu** heiden Luisans / se quiuettui ninquin pw.

Verbillä on vastineita useimmissa lähisukukielissä. Näissä ensi tavun vokaali on lyhyt niin kuin Agricolalla ja muussakin vanhassa kirjakielessä yleisesti (→ *riippua*). Agricolalla on vain yksi tapaus, jossa vokaali on kirjoitettu pitkäksi. *Riippua*-verbi näyttää johdokselta, jonka kantasanaksi olisi oletettava *riippa*, mutta tämän alkuperästä ei ole mitään varsinaista selitystä. Sitä on arveltu alkuperältään deskriptiiviseksi, äänteellisesti motivoitukseksi sanaksi, mutta tätä selitystä ei ole lähemmin perusteltu. Verbiä on verrattu myös muresanaan *riippi*, joka tarkoittaa verkkomaista reppua tai hevosen syöttöpussia ja jolle on esitetty germaaninen lainaetymologia. Germaanisat sanat tarkoittavat jonkinlaista kantotelinettä, koria tai laatikkoa, joissa ei lähtökohtana ole riippumisen merkitys, joten itämerensuomen *riippua*- tai *riippua*-tyyppisiä verbejä ei ilman muuta voi yhdistää tähän lainaetymologiaan.

► SKES 1962 *riippa*¹; SSA 2000 *riippua*; LÄGLOS 2012 *riippi*; EES 2012 *riippuma*; NES 2020 *riippua*.

riipuksiin → **ripuksiin**

riista s. 'omaisuus, tavara' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-392] auita meiden heickoutta / ette me telle wscolla / sytytetyt / taiualiset hywuydhet aina pytelisim / ia mailmaiset **ristat** wnhottaism
- [A-I-517] hen turwapi catouan **rijstan** pälle / eijke mös ikenens pysyueiset ole
- [A-I-553] Ele mös meite coetuxehen eleke kiusauxehen wie / mutta paramin auta meite sinun hengelless / meiden Lihame hilitzemehen / Mailman henen **rijstojnensa** ylencatzomahan / ia Perkeletta caikein henen pahain elkeinse casa yljtzewoittamahan.
- [A-II-120-[MK-4:19]] Ne ouat iotca sanan cwleuat / ia temen mailman surut / ia rickaudhen wiettelus / ia muidhen **rijstain** himodh siselemeneuet
- [A-III-52] Ja ios henelle onopi iotakin tauara / **rijsta** / eli raha / nin hen ne sorittakan.

Sanalla on vastineita useimmissa lähisukukielissä, mutta merkitykset vaihtelevat. Vatjan *rissa* ja liivin *rīst* merkitsevät kapinetta, esinettä tai astiaa, vepsän *fišt* tarkoittaa pitkää aikaa, karjalan *riista* tarkoittaa metsäneläintä ja naisen sukupuolielintä. Myös virossa *riist* voi kapineen, esineen tai astian lisäksi olla sukupuolielimen nimitys. Alkuperäiseksi merkitykseksi on arveltu 'esine, tavara; vilja'. Sanan alkuperästä ei ole mitään varmaa tietoa. Sitä on yritetty selittää *riistää*-verbin johdoksiksi, mutta *riistää* näyttää etymologisten vastineiden puuttumisen takia paljon nuoremmalta sanalta kuin *riista*. Verbi *riistää* ei esiinny myöskään Agricolan kielessä. Mahdollisesti *riista*-sananaustalla on se sama vanhempi *riisu*-vartalo (→ *riisua*), johon *riistää*-verbinkin on ajateltu perustuvan.

► Nirvi Vir. 1939 142–143, 153–158 ja 1944 144–148; SKES *riista*; SSA 2000 *riista*; EES 2012 *riist*; NES 2020 *riista*.

riisua v. 'riisua, ottaa pois; paljastaa' (myös kuv.) | (1544) 18 esiintymää

- [A-I-236-[JUDIT-16:9]] Sille hen **risuij** lesken waattet / Ja caunisin waattehin henense puki / Israelin Lasten Iloxi.
- [A-I-374] Taas sinun caswos sylieskeldin / Rogholla pään lötin / Purpuran waatteista **rijsuttin**
- [A-I-685] Anna etteij me / iotca widhoin sinussa Castehesta iellenssynnyme / **risuijme** sen wanhan Inhimisen / ja nyt wdhesta lodhut eijcoskan taas siihen wanhuteen langeisima
- [A-III-249-[PS-29:9]] Se HERRAN äni peliette Naraspeurat / ia **risupi** Metzset / ia henen Templisens tule iocaitzen sanoa henelle Cunniata.
- [A-III-608-[HOS-2:10]] Ja nyt mine tadhon **risua** henen Häpiens / henen Wertamiestens silmein eteen / ia eikengen pidhe hende minun käsisteni pästemen.

Verbillä on vastineita kaikissa lähisukukielissä sekä saamessa ja mahdollisesti permiläiskielissäkin. Se kuuluu vanhaan perintösanastoon. Agricolan psalmiesimerkki [PS-29:9] on sananmukainen käännös Lutherilta (*entblöset die Welde*). Agricolalla *riisua* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *alastiriisua*, *poisriisua*.

► SKES 1962 *riisua*; UEW 1988 744–745; SSA 2000 *riisua*.

riita s. 'riita, tora' | (1544) 52 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-790] Mutta poisota caiki wiha – – **rijta** / ja waijno / ette me keskene meite racastaisim / ninquin totisten hurskain Jumalan lasten tulepi
- [A-I-804] Wariele meite Sodhista / ia **rijdoijsta** / ia caikesta pakosta
- [A-II-207-[LK-12:00]] Mine tadhon **ridan** nosta Euangelium cautta / ia soisin kernaast sen io oleuan
- [A-II-233-[LK-22:24]] Nin tuli **Rijta** heiden wälilens / Cuca heiste Swrin piti olemän.
- [A-II-276-[JH-10:19]] Taas sis **rita** nousi Judasten keskene neinen puheten täden.
- [A-III-140] Wariele meite – – **Ridhoista** ia petoxista.

Sanalla on vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se on vanha germaaninen laina, jonka kantaskandinaavista alkumuotoa **striþa*- edustaa nykyruotsissa *strid*.

► Thomsen 1869 144; SKES 1962 *riita*; SSA 2000 *riita*; LÄGLOS 2012 *riita*; EES 2012 *riid*; NES 2020 *riita*.

riitainen → **riidainen**

riitaveli s. 'riitakumppani' | (1544) 11 esiintymää

- [A-I-277-[PS-35:1]] Rijtele HERRA minun **Rijtaweliein** cansa / Sodhi minun Sotawelieni watan.
- [A-II-32-[MT-5:25]] Soui nopiast sinun **ritawelies** cans / coscas wiele tielle olet henen cansans / etteijke ritawelies anna sinua ioskus domarille

- [A-II-207-[LK-12:58]] Sille coskas nyt menet sinun **Rijtawellies** cansa
Esiwallan eten / nin pydhe tielle ettes heneste päsisit
- [A-III-120] Ja mine tahdon ridhelle sinun **Rijtauelies** cansa / ia autta
sinun Lapszes

Substantiiveista (→) *riita* ja (→) *veli* muodostettu yhdyssana.

Riitavesi *erisn.* 'Meriba' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-330-[PS-81:8]] Coska sine Tuskasas minua auxeshwsit / nin mine
autin sinua / Ja cwldelin sinua coska Twlispä sinun yltizes langesi / ia coettelin
sinua **Rijtawedhes**.
- [A-III-370-[PS-106:32]] Ja he wihoitit henen **Rijtawedhen** tykene / Ja Mosen
he sangen waiuasit.

Agricolan *Riitavesi* on sananmukainen käännös Lutherin sanasta *Hadderwasser*. Alkuperäinen paikannimi on *Meriba*, joka on 'riita' hepreaksi. *Wasser/vesi* on epekegeettinen eli paikan luonnetta kuvaava lisäys. Mooses antoi erämaavaelluksen aikana *Meriba*-nimen paikalle, jossa kansa alkoi riidellä veden puutteen takia (2. MS. 17:7).

► Saarisalo 2009 326.

riiteleväinen *s. tai a.* 'riitelevä' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-274-[PS-31:21]] Sine lymytet heite sinun tykenes / iocahitzen hastauxesta /
Sine peitet heite sinun maijasas **Rijteleweijsist** kieliste.
- [A-III-584-[HES-18:8]] Joca ei corkoraha ota / ioca eiketen Asioisans pete.
Joca ei auta wärytehen / Joca **riteleueisten** waihel oikein domitze.

Verbin (→) *riidellä* partisiippimuodosta johdettu nomini.

riivaama *a.* 'riivaama, riivattu' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-400] catzo nijnnen sijeluhin pein / iotca pirun petoxella / ouat
wiettellut / ette caiki pacanat eriseurat / epewscoijsset / Juttahat / pirun
riwamat / ja iocahainen willittu ja exynyt / machtaisit pyhen ychteitzen /
ia Apostolin seurakunnan / ja sinun totudhes wacudhen tyge palata

Verbin (→) *riivata*¹ johdos, joka voidaan luokitella myös agenttipartisiipiksi. Vanhassa kirjakielessä agenttipartisiipit ovat äärimmäisen harvinaisia, ja niiden asemesta käytetään tavanomaista passiivin partisiippia (→ *riivattu*). Esimerkissä mainittu Rukouskirjan kohta on vapaa suomennos, jossa *riivaama*-muodolle ei ole varsinaista esikuvaa. Muuten *riivata*-verbi ei esiinny vielä Agricolan Rukouskirjassa, vaan se tulee käyttöön vasta myöhemmissä teoksissa.

► Itkonen-Kaila Vir. 1992 141.

riivata¹ v. 'riivata, ahdistaa, kiusata, tehdä epäpyhäksi, saastuttaa'
(1548) 32 esiintymää, myös Westh

- [A-II-65-[MT-15:22]] Ja catzo / yxi Cananean waimo / ioca nijste maan äriste oli tullut / hwti henen tygens sanoden / O Herra / Daudin Poica / armadha minun päleni / Minun tytteren hirmuisest **rijwatan** perchelelde.
- [A-II-380-[AP-24:6]] eriseurau ylmeinen / ioca mös Tempeli kiusasi **rijuata** / ionga me kijniotima / ia tadhoina henen Domita meiden Lain ielken.
- [A-III-59-[PS-89:35]] Em mine tahto minun lijtoani **rijuata** / ia en suinga mine tacaperin wede / mite minun Hwlistani ombi wloskeunyt.
- [A-III-774-[2MS-20:25]] Ja ios sine tadhon minulle ydhen Kiuisen Altarin tedhä / etpes site pidhe vlohacatuist kiuiste tekemen. Sille ios sine siihen rupet weitzelles / nin sine sen **riuat**.

Villitsemistä, valtaamista ja etenkin pahojen henkien vaivaamista merkitsevä *riivata* on lainaa ruotsin sanasta *driva*, joka merkitsee mm. 'ajaa, pakottaa'. Sama sana on lainattu myös eräisiin lähisukukieliin, mm. karjalaan ja viroon, mahdollisesti suomen kautta.

► SKES 1962 *riivata*¹; SSA 2000 *riivata*¹; NES 2020 *riivata*.

***riivata**² v. 'raaputtaa, raastaa'

Verbi *riivata* 'raaputtaa, raastaa' ei esiinny Agricolan kielessä. Toisen Mooseksen kirjan esimerkissä [2MS-20:25] *Sille ios sine siihen rupet weitzelles / nin sine sen riuat* verbin merkitys on 'saastuttaa, tehdä epäpyhäksi' (→ *riivata*¹).

► Jussila 1998 *riivata*².

riivattu s. tai a. 'riivattu, pahan hengen valtaama' | (1548) 13 esiintymää

- [A-II-113-[MK-1:32]] Mutta Ecthona coska Auringo laskijn / toidh he henen tygens caikinaiset Sairat ia **Riuatudh** percheleilde.
- [A-II-190-[LK-8:36]] Ja ne iotca sen nähnet olit / ilmoitit mös heille quinga se **Riuattu** oli teruexi tullut.
- [A-II-334-[AP-8:7]] Sille ette ne rymet Henget monesta **Riuatusta** wloslexit / Hwtaden swrella änelle

Verbin (→) *riivata*¹ partisiippimuoto, joka on kiteytynyt nominiksi. Sama muoto esiintyy Agricolalla useita kertoja agentillisen passiivirakenteen osana (*ouat Synnille riuatudh* ym.). Nämä on laskettu verbin taivutusmuodoiksi, mutta käytännössä raja on liukuva. Agricolalla *riivattu* esiintyy myös perusosana yhdysadjektiivissa (→ *pirultariivattu*).

rikas s. ja a. 'rikas, varakas, runsas, runsaskätinen' | (1544) 87 esiintymää, myös Westh

- [A-I-92] Rucoelkan sijs ioca hengi. Isend / Emend / Pica / ia trengi. Bijspa / Teijni / ia hyue Pappi. Mies / ia Waijmo Pyhe / ia Lappi. **Rikas** / Kieuhe / Noori / ia wanha. quin Itze HERRA wsein manaa.
- [A-I-202-[PS-34:11]] Ne **rickahat** pite taruitzeman / ja isoman / mutta iotca HERRA etziuet / eij heilde miten hywe pwtu.
- [A-II-204-[LK-12:17]] Oli yxi **Ricas** mies / ionga Peldo palio Laiho cannoi
- [A-III-303-[PS-72:15]] Ja henen pite elemen / ia henelle annetan Culta sijte **rickast** Arabiast / ia lati henen edhesens cumartaan
- [A-I-488] Ja iagha sine meillen kiehullen vihileitzille / Inhimisille / ne **rickahat** lahijat / ia sen Jumallisen armo *arnad*
- [A-II-441-[ROM-10:12]] Ei ole ychten eroitusta Judasten ia Grekein welille / Sille ette yxi HERRA on caikein ylitze / **ricas** caikein cochtan iotca hende auxenshwtauat.

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Se on vanha germaaninen laina, jonka alkumuotoa **rikja*- 'mahtava' edustavat mm. nykyruotsin *rik* ja saksan *reich*. Agricolalla *rikas* esiintyy myös perusosana yhdysadjektiivissa (→) *ylenrikas*.

► Thomsen 1869 144; SKES 1962 *rikas*; SSA 2000 *rikas*; LÄGLOS 2012 *rikas*; EES 2012 *rikas*; NES 2020 *rikas*.

rikastua v. 'rikastua, tulla rikkaaksi' | (1548) 8 esiintymää

- [A-II-663-R] Eipe se ole oikea Tila taica meno Hywuyt saman ia **ricastuman** / coska iocu toista wihapi / cadhettipi / keskenes röueuet / rateleuat / sotiuat / ahnetiuat / pitteuet ia wietteleuet.
- [A-II-676-[ILM-3:17]] Sille ettes sanot / Mine olen Ricas / ia olen **ricastunut** ia em mine miteken taruitze / ia eipes tiedhe ettes olet culkuia ia Surkea / kieuhe / Sokea ia Alastoin.

Johdos nominista (→) *rikas*.

rikkaantua v. 'rikkoutua, sortua' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-292-[PS-58:8]] Heiden pite poissulaman ninquin wotaua Wesi / he ambuuat heiden Noolillans / Mutta ne samat **rickanduuat**.

Johdos samasta vartalosta, josta on johdettu verbi (→) *rikkoa* ja adverbi (→) *rikki*.

rikkaasta adv. 'runsaasti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-510-[2KOR-9:8]] Mutta Jumala wäkeue on nin souittamaan / ette caikinaiset Armot teiden seasan **rickasta** olisit / ette teille caikissa cappaleissa yldekyllä olis / ia rickat olisitta caikinaisis Hyuisse töisse.

Nominin (→) *rikas* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

rikka|us, -hus s. 'rikkaus, arvoesine (myös kuv.), varallisuus, omaisuus, runsaus' (1544) 82 esiintymää, myös Westh

- [A-I-314-[SNL-30:8]] Epeiumalaudhen / ia walheuden anna caucana minusta olla / Kieuhytte / ia **Rickautta** äle minun anna / Anna waijwoin minulle hengen elatos
- [A-I-533] Eijke mös ychten loonnon kelpauata lahija / Eij konstit / eij **Rickaudhet** / eij caunihus / eli wäkewuys / eijke ymmerdys / eijke jalopuhe miteken maxa sinun tykenes HERRA ilman armotas
- [A-III-72] ylesualgaisepi minun sydemeni / tundemaan ne ylenpaltiset Iselisen laupiuden **rickaudet** iotca hen minulle andanut ia lahianut ombi / sulasta armostansa
- [A-I-669] Josta mine oppisin sinua minun ylmeiste **rickahuttani** tundemahan / ia cunniojttamaa[n] sinua aijnoota
- [A-II-37-[MT-6:00]] Mammon) Sirian kielille **Rickaudhet** cutzuttan / ninquin Ieronimus sanopi.
- [A-II-439-[ROM-9:23]] henen piti tietteuexi tekemen henen Cunnians **rickaudhen** / ylitze henen Laupiudhensa Astiain / iotca hen Cunniaksi ombi walmistanut.

Johdos nominista (→) *rikas*.

rikka|utta, -hutta v. 'tehdä rikkaaksi' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-190-[ISM-2:7]] HERRA kieuhexi teke / ja **Rickautta** / Hen alanda / ia ylende.
- [A-I-427] Ja laijna / ette me caiki / iotca sinun Apostolies muiston pidhemme / madhaijsim hengeliselle maxolla **rickautetta**
- [A-I-469] Moninaijsilla lahioijlla sine **rickahutat** ia caunistat ne / iotca sinun cauttas Jesusen Christusen Nime tunnustauat
- [A-III-409-[PS-127:0]] Sen Sananparden ielkin / HERRAN Siugnaus se **rickauttapi**.

Johdos substantiivista (→) *rikkaus, rikkahus*.

rikki adv. 'rikki, hajalle' | (1544) 3 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-735-[PS-30:12]] Kienne minun parckun iloxi minulle **Ricki** reweitze minun seckin / ja ymberinswöte minua remulla
- [A-II-102-[MT-26:65]] Silloin rewäisi Pappein Pämies waattens **rikki** / sanoden. Hen on pilcanut Jumalan / Mite me sillen todhistust taruitzem?

Sanalla on tarkkoja vastineita inkeroisessa, karjalassa, vatjassa ja virossa. Se on adverbiksi kiteytynyt tulosijamuoto tai latiivinen johdos samasta vartalosta, joka on kantana myös (→) *rikkoa*-verbissä. Adverbi *rikki* esiintyy myös monien yhdysverbien alkuosana.

► SKES 1962 *rikki*²; SSA 2000 *rikki*²; NES 2020 *rikki*.

rikkihakata v. 'hakata rikki' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-651-[HEB-11:37]] He ouat kijuitetyt / **rikkihacatut** / lepitze pistetyt / Mieckalla mestatut.
- [A-III-643-[AM-1:13]] Nein sanopi HERRA / Colmen ia Nelien Ammonin Lasten wicain teden / em mine tadhō heite sääste / Senuoxi / ette he ouat ne Wastoinoleuaiset Gileadis **rikkihacannuet** / ette he heiden Raians sen cautta leuitteisit.

Adverbista (⇒) *rikki* ja verbistä (⇒) *hakata* muodostettu yhdysverbi.

rikkileikata v. 'hakata kuoliaaksi' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-93-[MT-24:51]] ia hen **rikkileicka** henen / Ja andapi henelle palcans Ulcokullattudhen cansa.

Adverbista (⇒) *rikki* ja verbistä (⇒) *leikata* muodostettu yhdysverbi, joka on käännöslaina ruotsin verbistä *sönderhugga*. Verbillä *leikata* on useissa lähisukukielissä ja ilmeisesti myös Agricolan ajan suomessa merkitys 'hakata'.

► NT 1941 87; SSA 1996 *leikata*.

rikkilyödä v. 'lyödä rikki, musertaa' (myös kuv.) | (1551) 5 esiintymää, myös UpsE

- [A-III-264-[PS-38:9]] Mine olen ylenpalio runneltu ia **rikkilöty** / mine mäyren minun Sydhemeni kiwun tedhen.
- [A-III-372-[PS-107:16]] Ette hen serkepi Cupariportit / Ja **rikkilöpi** Raudhaiset Saluat.

Adverbista (⇒) *rikki* ja verbistä (⇒) *lyödä* muodostettu yhdysverbi.

rikkilyöty s. tai a. 'rikottu, muserrettu' (kuv.) | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-748-[SAK-11:16]] Sille catzos / mine ylesheräten Paimenet Maasa / iotca site Nändyue euet etzi / Site **rikkilötye** ia site musertu euet paranna / Ja site Teruechte euet tottele.

Verbin (⇒) *rikkilyödä* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina.

rikkimurentaa v. 'murtaa rikki' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-292-[PS-58:7]] Jumala serie heiden Hambaans heiden Swhuns / **Rickimurena** HERRA ne Nooren Jalopeuran Söme Hambahat.
- [A-III-486-[JES-42:3]] Site seriettye Rokoa / ei henen pidhe **rikkimurendaman** / ia suitzeuaist Pellauaist ei pide henen sammuttaman

Adverbista (⇒) *rikki* ja verbistä (⇒) *murentaa* muodostettu yhdysverbi.

rikkimurettu *a.* 'murrettu, murtunut' (kuv.) | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-282-[PS-38:9]] Mine olen ylenpalio runneltu / ja **rikkimurettu** / Mine meuren minun sydhemen kiwun tädhen.

Adverbista (⇒) *rikki* ja verbistä *mureta* muodostettu yhdysverbi. *Mureta* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä verbinä, mutta se tunnetaan yleisesti sekä länsi- että itä-murteiden puolella. Se on johdos samasta vartalosta, josta on muodostettu verbi (⇒) *murtaa*. Agricolan *rikkimurettu* voidaan tulkita joko passiivisen liittomuodon pääverbiksi tai adjektiivistuneeksi partisiipiksi joko verbistä *rikkimureta* tai (konsonanttivartaloisena ⇒) *rikkimurentaa*.

► SMS 2022 *mureta*¹.

rikkimuserttu *a.* 'muserrettu, murrettu, murtunut' (kuv.) | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-393-[PS-119:20]] Minun Sielun on **rikkimusertu** ikewydheden teden / Alati sinun Oikiudhes ielkin.

Adverbista (⇒) *rikki* ja verbistä (⇒) *musertaa* muodostetun yhdysverbin konsonanttivartaloinen partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Agricolan ainoa esiintymä voidaan tulkita myös passiivisen liittomuodon pääverbiksi.

rikkipaiskata *v.* 'paiskata kuoliaaksi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-630-[HOS-13:1^]] Heiden pite Miecan lepitze langeman / ia heiden Nooret Lapsens **rikkipaiskattaman** / ia heiden Wastoinoleuaiset Waimot pite rickireuäistemen.

Adverbista (⇒) *rikki* ja verbistä (⇒) *paiskata* muodostettu yhdysverbi.

rikkipolkea *v.* 'polkea rikki' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-4-[1MS-3:15]] Mine panen Wainon Sinun ia Waimon welille / ia Sinun Siemenes welille ia waimon Siemenen / Sen saman pite sinun Pääs **rikkipolkeman**.
- [A-II-11] Sille moto se Euan eli waimo Siemen Christus Jumala ia Neitzyn poica / **rikkipolki** sen wanha Kermen / Satanan ia Perkelen pään

Adverbista (⇒) *rikki* ja verbistä (⇒) *polkea* muodostettu yhdysverbi.

rikkipureskella *v.* 'pureskella rikki' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-703-[ILM-16:10]] Ja se widhes Engeli wlosuodhatti henen Malians / sen Pedhon Stolin päle / ia henen Waldacundans tuli pimiexi / ia he **rikkipureskelit** heiden Kielense kiwuillans

Adverbista (⇒) *rikki* ja verbistä (⇒) *pureskella* muodostettu yhdysverbi.

rikkirepiä v. 'repiä rikki, raadella' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-358-[AP-16:22]] Ja Canssa cokoniooxi heite watan / ia Esiwalta annoi heiden waatteins **rikkireuite** / ia keski heite witzoilla piestä.
- [A-III-629-[HOS-13:8]] Pedhot pite heite **rikkirepimän**

Adverbista (→) *rikki* ja verbistä (→) *repiä* muodostettu yhdysverbi.

rikkireväistä v. 'repäistä rikki, repäistä kappaleiksi, repäistä auki'
(1548) 7 esiintymää

- [A-II-158-[MK-14:63]] Nin se ylimeinen Pappi **rikkireueisi** waattens ia sanoi / Mite me sillen todhistoxia taruitzem?
- [A-II-378-[AP-23:10]] Ja ette swri Capina ylesnoui / nin pelkesi se Sodhanpämies / ettei he paualin **Rickireweisisi** / ia keski Sotawäen alasmenä / ia hende poistemmata heiden seastans
- [A-III-630-[HOS-13:1^]] Heiden pite Miecan lepitze langeman / ia heiden Nooret Lapsens rickipaiskattaman / ia heiden Wastoinoleuaiset Waimot pite **rikkireuäistemen**.

Adverbista (→) *rikki* ja verbistä (→) *reväistä* muodostettu yhdysverbi.

rikkisärkeä v. 'särkeä, rikkoo, nujertaa' | (1551) 5 esiintymää

- [A-III-308-[PS-69:22]] Pilca **rikkiserke** minun sydhemeni / ia murehutta minua
- [A-III-468-[JES-5:5]] Henen Aitans pite poisotettaman / ette henen pite aukiana oleman / Ja henen Mwrins pite **rikkiseriettemen** / ette hen tallataisijn.
- [A-III-387-[PS-118:10]] Caiki Pacanat ymberipiritteuet minua / Mutta HERRAN Nimehen mine tadhon heite rickiserke.

Adverbista (→) *rikki* ja verbistä (→) *särkeä* muodostettu yhdysverbi.

rikkivarstoa v. 'lyödä kuoliaaksi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-700-[HAB-4:12]] Sine alastallasit Maan wihasas / ia sine Pacanat **rikkiwarstoit** hirmudhesas.

Adverbista (→) *rikki* ja verbistä (→) *varstoa* muodostettu yhdysverbi.

rikkoo v. 'rikkoo, särkeä; tehdä syntiä t. rikos, loukata'
(1543/1559) 126 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-III-178-[MK-15:29]] Pftui sinuas / quinga hyuesti sine Templin mahan **ricot** / ia sen colmena peiuene ylesrakennat

- [A-III-596-[DAN-2:40]] Sen Nelienen pite couan oleman / ninquin Raudhan / Sille ninquin Rauta serkepi ia murenda caiki / ia ninquin Rauta caiki **rickopi** / Jurinin temen pite mös caiki serkemen ia murendaman.
- [A-I-771] coleman sercki / Jumalan lain teutti / ia henen wihans lepytti / Perkelen yltzewoijtti / ia caiki Heluetin portit ia woijmat **rickoi** ia murensi.
- [A-I-141-[JER-14:20]] Muista sijs / ia ele sinun lijtto meiden cansan **ricko**
- [A-I-120-[JER-14:8]] Sille meidhen cowakorwus ombi suuri / ionga cansa me sinun wastas **rickonu**et olemma.
- [A-O-21] Ja rukolen sinua / ette sine antexiandasit caiki minun syndini / ioilla mine tenepeiuen / sinun mieles **rikoin**

Verbillä on vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Vepsän *rikta* merkitsee 'tappaa, teurastaa'. Verbi on rakenteeltaan selvästi johdos, ja vartalon on oletettu olevan substantiivi *rikka*, joka esiintyy itämerensuomalaisissa kielissä roskan, karikkeen, silpun tms. merkityksessä. Todennäköisempää kuitenkin on, että *rikkoa* on vanha germaaninen laina. Verbin kantagermaaniseksi muodoksi on rekonstruoitu **brekan-*, jota nykysaksassa vastaa *brechen* 'murtaa'. Äänteellisistä syistä on arveltu, ettei *rikkoa* ole kuitenkaan lainautunut kantagermaanista vaan gootin vastaavasta verbistä *brikan*. Uskonnollisissa ja juridisissa yhteyksissä *rikkoa*-verbin merkitys on laajentunut konkreettisesta särkemisestä myös laeista ja säännöksistä poikkeamiseen. Agricolalla *rikkoa* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *maahanrikkoa*, *poisrikkoa*.

► Öhmann 1925 NphM 26 237; SKES 1962 *rikkoa*; SSA 2000 *rikkoa*; LÄGLOS 2012 *rikkoa*; EES 2012 *rikkuma*; NES 2020 *rikkoa*.

rikkovainen s. 'säädösten rikkoja, synnintekijä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-446] ARmadha HERRA sinuas / armada meiden syndijem pälle / ia waicka **rickowaijsten** tule alatoim piina lackamat kersije

Verbin (→) *rikkoa* partisiippimuodosta johdettu nomini.

rikkua v. 'rikkoutua, särkyä' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-307-[JH-21:11]] Simon Petari ylesastui ia weti werkot maalle teunens Swri caloia / sata wisikymmende ia colmet. Ja waicka he nin monda olit / ei quitenga werkot **rickunet**.
- [A-III-261-[PS-37:15]] Mutta heiden Miecans pite keumen heiden sydhemens sisel / ia heiden Joutzens pite **rickuman**.

Johdos verbistä (→) *rikkoa*.

rikolinen s. tai a. 'rikollinen, syntinen' | (1548) 2 esiintymää, myös UpsE

- [A-II-67-[1PT-3:18]] Senwoxi ette Christus mös wihdoin meiden synnein tedhen kersi / Hurscas **Ricolisten** edeste / Senpäle ette hen meite piti Jumalalle wfframan

- [A-II-453-[ROM-15:00]] Teme cap. puhupi / niste **Rickolisista** heiden Elemesense / ninquin ne / iotca langeuat iwlki syndijn / ia rioxijn / Ette nijtekin tule kerssie / ia ei pidhe poisheittemen

Johdos samasta kannasta, jota edustavat (⇒) *rikkoa* ja (⇒) *rikos*. Johdostyyppi edellyttää, että kantasana on nomini, joten tällaiseksi on katsottava sama *rikko*, joka Agricolalla esiintyy yhdyssanassa (⇒) *haaksirikko*.

rikos s. 'rikos, synti, synninteko; vamma' (1543) 50 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-5-[2MS-20:5]] MIne olen (ma itze Jumala taiuaasta iocaitzelle Inhimisille sanopi sinun Herras Jumalas / wekeue / kiuas / ia costan Iseiden **ricoxet** / iotca minua wihasit lapsisa / hama colmanden / ia nelienden Poluen asti.
- [A-I-422] O HERRA laupias Jumala / anna sinun wscolistes / synnin andexiandamus / ia rauha / ette he ynne caikista **rickoxista** seke pudhastettaijsijn / ette mös sinua murehetoinna paluelisit
- [A-I-707] Auita sine HERRA Jesu Christe / ette se sinun Nimehes tapachtuis / ettes sen Inhimisen caiki wighat nuchteit / **ricoxet** / synnit ia waijuat / tadhoijsit parahuten pein kiete
- [A-II-32-[MT-6:15]] iollei te andexi anna Inhimisten heiden **ricoxitans** / nin ei mös teiden Isen andexianna teiden rioxitan.
- [A-III-344-[PS-90:0]] Yxi Mosesen / sen Jumalan Miehen / Rucous. Jossa mainitan / anotan / ia Walitetaan meiden turmelun Loonnon polesta / ia temen Elemen surkeimast waiuast. Ja osotetaan ette seke Perisyndi / ette mw dh **Ricoxet** / ouat ninen caikein Pääsyyt ia wiat.
- [A-I-204-[PS-103:3]] Joca sinulle caiki Synnis andexianda / ja paranda caiki sinun **rikoxes**.

Johdos verbistä (⇒) *rikkoa*. Agricolalla *rikos* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (⇒) *hengenrikos*.

rikosufri s. 'sovitusuhri' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-122-[JES-53:10]] Coska hen ombi Hengens **Ricoswffrixi** wlosandanut / nin hen Siemene saapi / ia cauuan ele.
- [A-III-505-[JES-53:10]] Coska hen ombi Hengens **Ricosuffrixi** wlosandanut / nin hen Siemenen saapi / ia cauuan ele.

Substantiiveista (⇒) *rikos* ja (⇒) *ufri* muodostettu yhdyssana.

rikottu a. 'rikottu, rikkinäinen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-251-[PS-31:13]] Mine olen sydhemeste vnodhettu / ninquin yxi Coollut / mine olen tullut ninquin yxi **ricottu** astia.

Verbin (→) *rikkoo* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Sama muoto esiintyy myös normaaliin taivutusparadigmaan kuuluvana.

rikotus s. 'rikkominen, rikkomus, loukkaaminen' | (1543/1559) 6 esiintymää

- [A-O-17] ia ilman sinun mieles **ricotusta** / nijte nautitzisimma
- [A-II-399] Ja senteden ombi sielle wissisti Syndi ia Jumalan mielen **rickotus** / ehke quinga cunnialinen eleme ia hyuet Töedh wlconaisesta kijldeuet.
- [A-II-558-[KOL-2:00]] Eipe miteken ole nin coua meite wastan / quin Omatundo / iolla me ninquin omasta Käsikirioituxesta yltzetodhistetaan / cosca Laki meille Synnin ilmoitta / Jolla synnille me olema / sen saman Käsikirioituxen Lain **ricotuxes** kirjoittanut.

Johdos verbistä (→) *rikkoo*.

rinta s. 'rinta, sydän' | (1544) 32 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-II-221-[LK-18:13]] Ja se Weronottaia taambana seisoi / eike tachtonut Silmiens ylesnosta Taiuasen pein / Mutta löi **Rindojans** ia sanoi / Jumala armadha minun Synnisen päle.
- [A-II-286-[JH-13:25]] Coska he nyt macasi Jesusen **Rinnalla** / sanoi hen henelle / HERRA / cuca se ombi?
- [A-III-6] Nin tehken Ristin Lapsen Otzan ia **Rindahan** / ia sanokan OTa sen Pyhen Ristin merki / seke sinun Casuois / ette **Rindahas**.
- [A-III-239-[PS-22:10]] Sille sine olet minun wloswetenyt Eiteni codhusta / Sine olit minun Turuan / coska mine wile Eiteni **Rinnalla** olin.
- [A-I-460] Ja quin sinun Salisas eij ychten ole capina / nijn caiki Inhimiset / wierottain caiki mailmaiset himot / coko **rinnalla** / seke mötekiumisis / ette wastonkieumisis seke elemes ette colemas / tottelisit sinun Kuningallista keskydhes

Sanalla on laajalti vastineita itämerensuomessa ja saamessa. Sen alkuperä on epäselvä. Sitä on vanhastaan epäilty germaaniseksi lainaksi, ja kantaskandinaaviseksi alkumuodoksi on esitetty sanaa **strindō*, jota nykynorjassa vastaa *strind* 'suikale, puolikas; juova, rivi; virran vuolain kohta'. Merkityserojen takia selitystä on kuitenkin pidetty epävarmana tai kokonaan hylättävänä. Uudemman selitysvaihtoehdon mukaan *rinta* juontuisi baltoslaavilaiselta taholta sanueesta **grand-/grind-*, jolla on samansuuntaisia merkityksiä kuin itämerensuomen sanaperheelläkin. Merkityserojen takia yhteys jää kuitenkin epävarmaksi.

► Wiklund 1912 MO 5 238; SKES 1962 *rinta*; SSA 2000 *rinta*; Koivulehto 2008 FS Kortlandt 402–404; LÄGLOS 2012 *rinta*; NES 2020 *rinta*.

rintarauta s. 'rintapanssari, haarniska' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-669] Wöothe Herrra minun Cupeheni / totudhella / minun sydhemen ia rindan / sille wanhurscaudhen **Rindaraudhalle**.

- [A-II-568-[1TSS-5:8]] Mutta iotca peiuen olema / meiden tule raitihit olla / Puetetud Uskon ia rackauden **Rindaraudalla** / ia Toiuon Rautalakilla autuutehen.

Substantiiveista (→) *rinta* ja (→) *rauta* muodostettu yhdyssana.

ripittää v. 'ripittää, suorittaa rippitoimitus' | (1549) 3 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-III-33] RAcas welien quin sine nyt itzes **ripittenyt** olet / ia mine mös / Jumalan polesta / olen sinulle syndein andexiandamisen sanonut / nin pane sis sen päle wahwa turua ia teusi wsko
- [A-III-52] Nin pappi hende manatkan / todhistacan ia **Ripitteken** quin sielle seiso Sairasten Oppisa.

Johdos substantiivista (→) *rippi*.

rippi s. 'rippi, syntien tunnustaminen ja synninpäästö'
(1543) 11 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-O-15] Se. II Sacramenti ombi Pyhe **Rippi** / Kircon Auamin / ia Synnein andexiandamisen / neisse sanois. Matt. 15. 18. Joh. 20. Wahuistettu.
- [A-III-206] Psalmeis sine leydheth caikein sinun Synneis **Ripin** ia Tunnustoxen / Ja mös teudhelisen Jumalan Armon ia Laupiudhen Rucouxen eli Anomisen.
- [A-III-367-[PS-106:0]] Tesse ombi mös **Rippi** eli Syndein Tundemus ia Ilmoitus / Ja rucollan / Ette Jumala ne Andexiannaisi

Lainaa myöhäismuinaisruotsin sanasta *skript* tai *skrift*, joka on tarkoittanut ripitystä, synnintunnustusta tai katumusta. Ruotsin *skript* juontuu latinan sanasta *scriptum*, joka merkitsee kirjoitusta, kirjoitelmaa tai kirjaa. Agricolalla *rippi* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *julkirippi*.

► Streng 1915 187–188; SKES 1962 *rippi*; SSA 2000 *rippi*; NES 2020 *rippi*.

rippisana s. 'rippitoimituksessa lausuttava sana' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-735] **Rippisanat** monella modholla. *etc.*

Substantiiveista (→) *rippi* ja (→) *sana* muodostettu yhdyssana.

rippu → **esirippu**

rippua v. 'riippua, roikkua; olla kiinni, pitää kiinni' (myös kuv.)
(1544) 25 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-366] CWdhenella hetkelle Jesus ristinnaulittin / Ja keskelle röwerite asetettin **rippuman**

- [A-III-201] Senperest Absalon Daudin poica – – ylenswren Capinan Isens wastan / coco Waldakunnast nosti – – waan samas Sodhas itze hen Hiuxista Tammen oxista **rippudhen** / keihel lepitzepestettijn.
- [A-II-86-[MT-22:40]] Nijse cahdesa käskys caiki Laki ia Prophetat **rippuuat**.
- [A-II-524-[GL-3:10]] Sille ette nin monda quin Lain Töisse **rippuuat** / ne ouat kirotuxen alla.

Verbillä on vastineita useimmissa lähisukukielissä. Samaan yhteyteen kuuluu nyky-suomen yleiskielen pitkävokaalinen *riippua*. Lähisukukielten vastineet viittaavat kuitenkin siihen, että lyhytvokaalinen *riippua*-verbi on alkuperäisempi. Agricolalla on yksi pitkävokaaliseksi kirjoitettu esiintymä (→ *riippua*). Verbi näyttää johdoselta, jonka kantasanaksi olisi oletettava *rippa* tai *riippa*, mutta tämän alkuperästä ei ole mitään varsinaista selitystä. Sanaa on arveltu alkuperältään deskriptiiviseksi ja äänteellisesti motivoiduksi, mutta tätä selitystä ei ole lähemmin perusteltu. Verbiä on verrattu murreksanaan *riippi*, joka tarkoittaa verkkomaista reppua tai hevosen syöttöpussia ja jolle on esitetty germaaninen lainaetymologia. Germaanisat sanat tarkoittavat kuitenkin jonkinlaista kantotelinettä, koria tai laatikkoa, joissa ei lähtökohtana ole riippumisen merkitys. Näin ollen itämerensuomen *riippua*- tai *riippua*-tyyppisiä verbejä ei ilman muuta voi yhdistää tähän lainaetymologiaan. Agricolalla *riippua* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→ *kiinirippua*, *koosriippua*).

► SKES 1962 *riippa*¹; SSA 2000 *riippua*; LÄGLOS 2012 *riippi*; EES 2012 *riippuma*; NES 2020 *riippua*.

rippuva *a.* 'riippuva, pysyvä' (kuv.) | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-655] O Hyue laupias Jumala / taiualinen Ise / päste meite epewskon ia epetoijuon synniste / lise meihin se oijkea wSCO / ia turwan / sinusa lujjasti aijnoas kijni **rippuua**

Verbin (→) *riippua* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

ripsi *s.* 'silmäripsi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-226-[PS-11:5]] HERRA ombi henen pyhes Templisens / HERRAN Stoli onopi Taiuasa / henen Silmens warinottauat / ia henen Silmens **ripset** coetteleuat Inhimisten Lapset.

Sanalla on vastineita lähisukukielissä ja saamessa. Silmäripsen lisäksi se voi tarkoittaa mm. kasvien ohuita kärkiosia, esim. heinän tai kauran röyhyä. Sen on arveltu perustuvan samaan äänteellisesti motivoituun vartaloon, joka on perustana myös hapsua tai rimpsua merkitsevässä sanassa *ripsu*. Tälläkin on vastineita useissa lähisukukielissä. Uudemman selityksen mukaan *ripsi* ja mahdollisesti myös *ripsu* ovat vanhoja germaanisat lainoja. Alkumuodoksi on rekonstruoitu **χrispō*-, jota edustaa esim. ruotsin *risp* 'kauran röyhy, rispaantunut kangas, lanka tms.'

► SKES 1962 *ripsi*, *ripsu*; Koivulehto Vir. 1992a 198; SSA 2000 *ripsi*, *ripsu*; LÄGLOS 2012 *ripsi*; NES 2020 *ripsi*.

ripuksiin *adv.* 'riipuksiin, riippumaan' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-381] Ja sanoit caiki teutetyxi / Torckautit pääs **ripuxijn** / ja henges Isen hooman annoit

Adverbi perustuu samaan vartaloon, joka on verbissä (→) *rippua*. Varsinainen kantasana olisi tästä johdettu substantiivi **ripus*, josta *ripuksiin* on monikollinen illatiivi-muoto. Kyseisen kaltaista substantiivia ei esiinny Agricolan kielessä. Adverbityyppi on yleinen kansankielessä (*suutuksiin*, *väsyksiin* ym.), joten sananmuodostusmallia on ollut mahdollista soveltaa ilman välittävää substantiiviakin.

ripustaa *v.* 'ripustaa, panna riippumaan' | (1544) 9 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-381] Maan pälle sine ristin lijettin / Cocta sine ticapuulla ijlesoijettijn / ia nijn röweriten cansa **ripustettin**
- [A-II-218-[LK-17:2]] We quitengin henelle / ionga cautta ne tuleuat / Se olis henelle parambi / ette Myllykiui henen Caulans **ripustetaisin** / ia heiteteisin Merehen / quin hen iongun neiste Pieniste pahennais.
- [A-III-418-[PS-137:2]] Meiden Candelenna me **ripustimme** Paiuhin / Jotca sielle ouat.

Johdos verbistä (→) *rippua*. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *riputtaa*. Agricolalla *ripustaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ylesripustaa*.

riputtaa *v.* 'ripustaa, panna riippumaan' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-37-[MK-9:42]] Ja cuca yhden nijste wehimist / iotca vskaltauat minun päleni pahoittapi / parambi henelle olis / ios myllyn kiui henen caulans **riputettu** olis / ia mereen heitetu olis.

Johdos verbistä (→) *rippua*. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *ripustaa*.

risti *s.* 'risti, ristin muotoinen esine t. rangaistusväline; ristin muotoinen kirjoitusmerkki; pyhä ristinmerkki; risti kristinuskon symbolina; vaiva, räsitus; Pyhän Ristin päivä' (1543/1559) 149 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-365] SIne Christe ioca wietin colmanella hetkelle pinahan / candain **risti** harttioillas / meiden waijwasten edheste
- [A-I-367] O HERRA Jesu Christe eleuen Jumalan poica / ioca Cudhendena hetkene peiueste Golgatan ylesastuij **ristin** hirsipuhun swren hwminan cansa
- [A-I-32] Ota se wehin Lucu Herra Christusen syndyme wodhesta / ia rupe lukeman oijkean polen pein / ymberi Pirije / ruueten ensimeijsest Pockstauist **Ristin** ielijst. 1 2 3 4. *etc.*
- [A-O-19] Homenelta coscas wodehesta ylesnouse / ensin siugna sinuas pyhen **ristin** merkille

- [A-III-4] Nin tulepi (Ysteuen) tesse mös aiatella ette näme ouat wähimet cappalet Castesa / ette Lastein casuon **Risti** tehden / Soola swhun annetan / Walkialla paidalla pugetetan / ia sytytetty Kyntile käten annetan
- [A-III-498] **Ristin** alla Jumalan Sanan Paluelus seisopi.
- [A-I-766] En olen site **Risti** ia waijua / ia wastoinkieumiste / iotca HERRA minun pelleni pani / kerssiwellisesta candanut / ninquin hen minulda tachtopi.
- [A-I-69] Pyhe Greus / ia **Risti** tee. Ette Öö ia peiue tasan iee.

Sanalla on vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se on se levinnyt itämerensuomeen lainautumalla muinaisvenäjän sanasta *kristŭ*. Venäjän sana on kristillispohjainen ja saatu länsigermaanisista kielistä ensimmäisellä kristillisellä vuosituhannella. Siellä *Krist* tai *Christ* on merkinnyt vain Kristusta, ei ristiä. Jeesusta tarkoittava *Kristus* perustuu Jeesuksen kreikankieliseen epiteettiin *khristós* 'voideltu'. Se ei siis alkuaan ole tarkoittanut mitään ristin muotoista esinettä, mutta kun Jeesus Kristus usein kuvattiin ristiinnaulittuna, Jeesukseen viittaava epiteetti siirtyi venäjän kielessä merkitsemään myös krusifiksiä ja siitä edelleen muitakin samanmuotoisia tarkoituksia. Krusifiksejä on tuotu Suomeen jo kristinuskon leviämisen varhaisvaiheissa, mutta niiden uskonnollista sisältöä ei välttämättä ole ymmärretty. Tähän viittaa se, että *risti*-sanalla on runsaasti sellaisia merkityksiä, joilla ei ole mitään tekemistä uskonnollisuuden kanssa ja jotka perustuvat pelkästään ristin muotoon. Näin ollen ei voi päätellä, että *risti*-sanan leviämisen itämerensuomeen olisi samalla merkinnyt kristinuskon leviämistä ja kansojen kristillistymistä.

► Mikkola 1894 SUST 8 129–130; SKES 1962 *risti*; Plöger 1973 161–162; I. & M. Savijärvi 1996 190–201; SSA 2000 *risti*; EES 2012 *rist*; NES 2020 *risti*.

ristiinnaulita, -nauleta v. 'ristiinnaulita, surmata naulitsemalla ristiin' (myös kuv.)
(1543) 90 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-O-9] Ja mine vscon Jesusen Christusen / hänen ainoan Poiansa päle / meiden Herran. ioca on sikinyt pyheste hengestä / Syndynyt neitzeste Mariasta Pinattu poncius Pilatusen alla / **Ristinaulettu** / coletettu / Ja haudattu.
- [A-I-366] CWdhenella hetkelle Jesus **ristinnaulittin** / Ja keskelle röwerite asetettin rippuman
- [A-I-384] CAikiwaldias ijancaikinen Jumala / ioca sinun ylenpaldisesta rackaudhestas / sinun aijnocaises / meiden tedhen tadhoit sighitette synnytette / kersie / piexette / **ristinnaulitta** / ia surmatta
- [A-III-177-[MT-27:38]] Ja he **ristinnaulitzit** henen Golgatas / ia caxi röffuerite henen cansans
- [A-II-431-[ROM-6:6]] meiden Wanha Inhiminen on henen cansans **ristinnaulittu** / Senpäle / ette se Syndinen Rumis pite turmeldaman / ettei me testedes pidhe syndi palueleman.

Substantiivin (→) *risti* illatiivimuodosta ja verbistä (→) *naulita* tai *nauleta* muodostettu yhdysverbi.

ristiinnaulitseminen s. 'ristiinnaulitseminen' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-750-R] Christusen **Ristinnaulitzemisen** teden.

Yhdysverbistä (→) *ristiinnaulita* johdettu substantiivi.

ristiinnaulittaa v. 'ristiinnaulita' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-799] Anna meille armos / ette me caikinaijset saijraudhet taudhit / köhydhet / pilcat / waijuat / ja mwdh wastoinkieumiset / mielelisesta kerssisim / ia tuntisima nijte caikia meille sattuaa sinun Jumalisesta tadhostas / ette meiden tachtontellens **ristinnaulitetajisin**.

Substantiivin (→) *risti* illatiivimuodosta ja verbin (→) *naulita* johdoksesta *naulittaa* muodostettu yhdysverbi. On myös mahdollista, että kysymyksessä on *naulita*-verbin muoto, johon on lisätty kahteen kertaan passiivin tunnus.

ristiin|naulittu, -naulettu s. tai a. 'ristiinnaulittu, ristillä surmattu' (1544) 14 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-366] Kijtos ia hyuestisiugnaus olcon **ristinnaulittun** poian / ioca meite pinallans lunasti heluetin cadotuxesta.
- [A-I-367] rucolema – – sinus aijnoas HERRAS **ristinnaulituus** / alati iloihta / Sinun cauttas / ioca elet ia hallitzet *etc.*
- [A-II-461-[1KOR-1:23]] Mutta me sarnama sen **Ristinnaulitun** Christusen / Nijlle Juttaile Pahannoxexi / ia Grekein hulluexi.
- [A-III-184-[MT-28:5]] Elkette pelietkö / mine tiedhen ette te Jesusta Nazarenusta site **ristinnaulittuta** etzitte

Verbin (→) *ristiinnaulita* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina. Sama muoto esiintyy myös taivutusparadigman osana. Raja nominin ja liittomuodon osana käytetyn partisiipin välillä on liukuva.

***ristinkuolema** s.

Ristinkuolema ei esiinny Agricolalla yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona.

► Jussila 1998 *ristinkuolema*.

***ristinmerkki** s. 'pyhä ristinmerkki'

Ristinmerkki ei esiinny Agricolalla yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona.

► Jussila 1998 *ristinmerkki*.

***ristinpuu** s. 'risti rangaistusvälineenä'

Ristinpuu ei esiinny Agricolalla yhdyssanana. Sen asemesta esiintyy (⇒) *ristipuu*.

► Jussila 1998 *ristinpuu*.

ristipuu s. 'risti rangaistusvälineenä' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-383] *cosca sine taijualine Kuningas ristipuusa ripuit / Jumalisella rackaudhella / murhelisella sielulla / surckeimalla menolla*

Substantiiveista (⇒) *risti* ja (⇒) *puu* muodostettu yhdyssana.

risu s. 'risu, kuiva oksa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-391-[AP-28:3]] *Coska nyt Pauali cocosi ydhen coghon Risuija ia pani ne Tulen päle / edesmateli yxi Kyykerme palaudhesta / ia carckasi Paulin kätehen.*

Sanalla on vastineita muutamissa lähisukukielissä. Se on luultavasti johdos samasta ääntä jäljittelevästä sanavartalosta, josta juontuu myös verbi *risahtaa*. On kyllä esitetty, että *risu* voisi olla lainaa skandinaaviselta taholta siitä sanueesta, jota edustaa ruotsin *vitsaa* tai *risua* merkitsevä *ris*, mutta tällöin odottaisi, että suomessa sana kuuluisi **riisu*, ei *risu*.

► SKES 1962 *risu*; SSA 2000 *risu*; EES 2012 *risu*; NES 2020 *risu*.

rivi → **täyttäriviä**

rohdin s. 'rohdin, pellavasta irtoava karkea kuitu' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-459-[JES-1:31]] *Ja coska teiden Warieluxen tulepi ninquin Roctimen neuchte / ia teiden tecona ninquin iocu Kipinä. Ja he molemat pite ynne ylessytytetyxi tuleman / iota eikengen samuta.*

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Sen etäisempi alkuperä on epäselvä. Pellavan käsittelyssä tarvittavan työvälineen nimitys *rohka* on ruotsalainen laina, mutta äänteellisistä syistä *rohdin* ei sovi sen yhteyteen.

► SKES 1962 *rohdin*; SSA 2000 *rohdin*, *rohka*¹.

rohjeta, roheta v. 'rohjeta, rohkaistua, uskaltaa' | (1548) 11 esiintymää

- [A-II-86-[MT-22:46]] *Ja eikengen tainnut hende mite wastata. Ja eike mös rochgennut yxiken sen päiuen perest henelle enämbete kysyue.*
- [A-II-654-[HEB-13:6]] *Nin ette me rohckeamma sanoa / Herra ombi minun Auttaian / ia em mine pelke mite Inhimisen pite minun tekemen?*

- [A-II-668-[JUD-1:9]] Mutta Michael se ylimeinen Engeli koska *hen* taistellen Perkelen cansa riteli / Moisesen Rumijsta / ei *hen* **rohgiennut** wlossanoa Domiota / sijte pilcasta / waan sanoi / Herra sinun rangaiskon.
- [A-III-181-[MK-15:43]] Hen **rohkesi** ia siselle meni Pilatusen tyge / Ja anoi henelde poisottaxens Jesusen rumista.
- [A-III-721] Ja on henellä ia Zacharialla yxi swri wäkeue hengi ollut / ette he / quin ylencatzotut kieuhet personat olit / **rohenut** sen ylenwäkeuen swren Kuningan Artaxerxen / Samariterein ia caikein ymberi lehicanssain / kiöldön ia haastamisen wastan / sen Templin rakennoxen / kesketten ylesraketa.

Johdos samasta vartalosta, joka sisältyy adjektiiviin (→) *rohkia*.

rohkaista *v.* 'rohkaista' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-569] sine **rochkaijsit** minun keskeueijselle sanallas

Johdos samasta vartalosta, joka sisältyy adjektiiviin (→) *rohkia*.

rohk|eus, -ius *s.* 'rohkeus' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-651] Ja sinun oijkean kedhes auulla / heidhen **rochkeudhens** / wäkeuesti mahanpajiskaisit
- [A-I-181-[1MKK-4:32]] Anna heille wapistos / ja hemmestyte heiden Sydhemeins **rochkeus** / ette he huckuisit heiden pacosans
- [A-II-506-[2KOR-7:4]] Mine puhun swrella **rochkiudella** teiden tygenne.

Johdos adjektiivista (→) *rohkia, rohkea*.

rohk|ia, -ea *a.* 'rohkea, peloton' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-236-[JUDIT-16:12]] Nijn ette se Pärsan / ja Medrin canssa cauhistuijt henen **rochkeat** Tötens
- [A-I-789] Nijn anna nyt sen saman sinun laupiudhes cautta / meiden sydhemehen yxi **rohckia** ja wahwa turua / sinun Iselisen rackaudhen pälle
- [A-II-511-[2KOR-10:1]] Mine ioca teiden keskenä tykenollesani kehno olen / waan poisollesani olen **rochkia** teite wastan.
- [A-III-299-[PS-64:6]] He ouat **rochkia** heiden pahain aighotustens cansa

Sanalla on etymologisia vastineita useissa lähisukukielissä. Vastineita on esitetty myös etäsukukielistä, mutta nämä rinnastukset on myöhemmin hylätty. Sana on skandinaavinen tai germaaninen laina, ja sen alkumuodoksi on rekonstruoitu **wraskwa-*. Tämän myöhempi edustaja on islannin *röskur*, joka merkitsee reipasta tai nopeaa.

► SKES 1962 *rohkea*; Nikkilä 1981 SJ 23 76; Hofstra 1985 29; SSA 2000 *rohkea*; LÄGLOS 2012 *rohkea*; EES 2012 *rohke*; NES 2020 *rohkea*.

rohkiaman *adv.* 'rohkeammin' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-167-[MT-26:35]] Mutta hen puhui wiele **rohkiaman** / Ja waicka minun pideis sinun cansas coleman / em mine sinua kielle

Adjektiivin (→) *rohkia* komparatiivimuodon yksiköllinen instruktiivi, jota on käytetty adverbina.

rohkiamast, -a *adv.* 'rohkeammin' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-456] anna meille cochtolinen Sadhe / ette me saijsim nykiset tarpehet / runsahasta nautija / ia niijn site **rochkiamast** ne ijancaikiset tawarat pydheijsim
- [A-II-452-[ROM-15:15]] Mutta quitengin mine olen polittain **rochkiamasta** kirioittanut teille / Rackat Weliet

Adjektiivin (→) *rohkia* komparatiivimuodon elatiivi, jota on käytetty adverbina.

rohkia|sta, -sti, -st *adv.* 'rohkeasti' | (1544) 21 esiintymää, myös Westh

- [A-I-263-[PS-12:6]] Ette nyt ne Kieuhet häwiteten / ia waijwaset hoocauat / nyt mine ylesnouden / ma sano HERRA / mine tadhon awun saatta / ette **rochkiasta** pite opetettaman.
- [A-II-318-[AP-2:29]] Te Miehet Rackat Weliet / Ette lupa ombi **rochkiast** teille puhu sijte Esijsest Daidist.
- [A-II-387-[AP-26:26]] Sille Kuningas näme kylle tietä / ionga tykene mine mös **rochkiasti** puhun / Sille mine lwlen henen caiki nämet tieteuon
- [A-III-513-[JES-58:1]] HWDha **rochkiasti** / Ele säste / Corghota sinun änes ninquin Basuna

Adverbina käytetty adjektiivin (→) *rohkia* elatiivimuoto tai tästä muodostettu adverbijohdos.

rohkius → **rohkeus**

Rongoteus *erisn.* 'Rongoteus, rukiin haltia' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-212] **Rongoteus** / Ruista annoi / Pellonpecko / Ohran casuon soi.

Rukiin haltian nimi on rinnastettu suomalaisessa kansanperinteessä mainittuun nimeen *rukitohevana*, jossa alkuosa on ilmeisesti substantiivi (→) *ruis*. Jälkiosaa on arveltu muunnelmaksi raamatullisesta erisnimestä *Stefanus*, *Staffana*, *Tahvana*. Tätä tulkintaa vastaan puhuu se, että Raamatun Stefanukset eivät mitenkään liity rukiiseen, mutta kansanperinteessä *Rongoteus* variantteineen mainitaan aina ja ainoastaan rukiin yhteydessä. Kansanperinteessä nimestä on monia variantteja, esim. *Ronkateus*, *Runkoteira*, *Ruukoteera*, *Runkoteivas*, *Runkateivas*, *Rukotivo*. Varianttien perusteella on pidetty mahdollisena, että nimen jälkiosa liittyisi

indoeurooppalaiseen jumalan nimitykseen, esim. kantagermaanin **teiwa*-z, josta juontuu muinaisskandinaavisen taivaanjumalan nimitys *Týr*. *Rongoteus* voisi näin selittyä jonkin karjalaisen paikallisjumaluuden nimeksi. Äänteellisistä syistä on pidetty mahdottomana kytkeä nimen alkuosaa germaanisperäiseen *ruis*-sanaan, mutta jos germaanisella taholla on muinaissaksin *roggo*-muodon taustalla aiemmin esiintynyt myös **rugn*-tyyppinen variantti, se voisi olla mahdollista.

► Harva 1948/2019 221–224; V. Tarkiainen & K. Tarkiainen 1985 236: Häkkinen 2012 90; LÄGLOS 2012 *ruis*, *taivas*, *teivas*.

roomalainen s. tai a. 'roomalainen, Rooman kansalainen' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-376-[AP-22:25]] Quin hen nyt henen Norilla sitoi / sanoi Pauali sille Sadhanpämiehelle / ioca lesseseisoi / Ongo se mös cochtolinen teille / ychte **Romalaista** Mieste hosuu ia Domitzematoinda?
- [A-II-376-[AP-22:29]] Ja se Sodhanpämies rupesi pelkemen sittequin hen sai tietä henen oleuan **Romalaisen** / ia ette hen oli sitonut henen.
- [A-III-746-R] Nin ette ne **Romalaiset** estenet [!] sen ylitze päseuet Juttat sortoman [!].

Johdos erisnimestä *Rooma*. Rinnalla esiintyy ruotsista lainattu vastaava johdos (→) *roomari*. Agricolan Vanhan testamentin esimerkissä [A-III-746-R] on kaksi painovirhettä, ja tarkoitetut muodot ovat *esteuet* ja *sortaman*.

► Heininen 2008 143.

roomari s. tai a. 'roomalainen, Rooman kansalainen'
(1548) 28 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-II-12] NIn ombi mös tieteminen / ette temen Udhen Testamentin Kiria iaetan monijn piehihi kirioin / Joista ne ialomat ouat pyhen Johannesen Euangelium / ia pyhen Paualin Lehetuskiriat / erinomaisesta se **Romar**in tyge
- [A-II-34-[MT-5:00]] Publicanit Latinaxi. Ne cutzutun Somexi Weronottaia / ia olit ne / iotca **Romariten** Weron ia räntyn edesseisoit ia ylescannoit.
- [A-II-376-[AP-22:28]] Ja se Sodhanpämies wastasi / Mine olen swrella rahalla temen Caupungin oikiudhen woittanut. Mutta Pauali sanoi / Mine olen mös **Romari** syndynyt.
- [A-III-611-R] Teraphin se on / Ilman Cuuita / ioista he Ennustoxet pydheis. Ninquin **Romarille** oli Noituus ia Linnuista Taicouxet.

Lainaa myöhäismuinaisruotsin sanasta *romare*, joka on Rooman kaupungin erisnimeen (ruots. *Rom*, latinaksi *Rōma*) perustuva johdos. Rinnalla esiintyy suomalainen johdos (→) *roomalainen*.

► SAOB 1959 *romare*.

roosi s. 'ruusu' | (1549) 6 esiintymää

- [A-III-129-[KV-2:1]] MIne olen Kedhon Cwckainen / ia Orghon **Rosi**

- [A-III-630-[HOS-14:6]] Mine tadhon Israelil olla ninquin iocu Amuncaste / ette henen pite / ninquin **Rosin** / cucostaman / ia henen Jwrttens pite läuiemen ninquin Libanon.

Lainaa muinaisruotsin sanasta *ros*, joka juontuu latinan sanasta *rosa*.

► Streng 1915 192; SAOB 1959 *ros*; SKES 1969 *ruusu*¹; SSA 2000 *ruusu*; NES 2020 *ruusu*.

roosinkarvainen *a.* 'ruusunvärinen, ruusunpunainen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-458-[JES-1:18]] Jos teiden Synnit wiele Weri ruskiat olisit / nin heiden pite quitengin Lumi walkiaxi tuleman. Ja waicka he olisit ninquin **Rosincaruaiset** / pite heiden quitengin ninquin Willa tuleman.

Substantiivista (→) *roosi* ja väriä merkitsevän (→) *karva*-sanana adjektiivijohdoksesta muodostettu yhdysadjektiivi.

roosinkrantsi *s.* 'ruususeppele (kuv.), rukousten sarja t. rukousnauha' (1544) 1 esiintymä

- [A-I-842] Teste sijs päteten / etteij yxiken raskaman täte Eijtije / ia Lasta kirole / quin ne iotca hulluijlla lughuijlla / Marian Psaltarella / **Rosinkrantzille** / ja monella Terue Marialla / hende palueleuat / ia temen teruetyxen alati suusansa piteuet.

Lainaa joko muinaisruotsin sanasta *rosenkrantz* tai tämän saksalaisesta tai virolaisesta (*roosikrants*) vastineesta.

► SAOB 1959 *rosenkrantz*.

roosti *s.* 'viljan tuholainen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-325-[PS-78:46]] Ja annoi heiden Elonsa **Roostille** / ia heiden Kyluöns Toukille.

Laina ruotsin sanasta *rost*, joka tarkoittaa viljaa tuhoavaa sienitautia, viljaruostetta. Vastaavan ruotsalaisen psalmitekstin mukaan kohdassa puhutaan ”ruohomadoista” (*gräasmatk*). Ruotsalaisessa raamatullisessa kielenkäytössä esiintyy aineellisen omaisuuden tuhoajia kuvaavia sanontoja *rost och mal*, *mal och rost*, *rost och maskar* (vrt. suomen *koi syö ja ruoste raiskaa*), joissa rinnastetaan ’ruoste’ sekä ’madot, toukat’, ja tämä on voinut antaa aiheen väärinkäsitykseen, jonka mukaan ”*roosti*” olisi toukan tapainen tuholainen.

► Streng 1915 186; SAOB 1959 *rost*² *f*.

ropakko *s.* 'rapakko, kuralätäkkö' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-615-[2PT-2:22]] Nijlle ombi tapactunut se totinen Sananlasko / Coira palaiapi oxennoxensa tyghe. Ja / pesty Sica henens **Ropacosa** iellens hiero.

Ropakko on murrevariantti sanasta (→) *rapakko*, joka on johdos substantiivista (→) *rapa*.

► SKES 1962 *rapakko*; SSA 2000 *rapakko*.

ropoi, ropo s. 'ropo, vähäarvoinen pikkuraha t. kolikko, almu'

(1544) 9 esiintymää, myös Westh

- [A-II-32-[MT-5:26]] Totisesta mine sanon sinulle / ettei sine sielde wlospäse siihenasti ettes maxat wimeisen **ropon**.
- [A-I-96] Sekeen Taiuan / ia hallaijsen maa Aggeus nijllen toiuotta Jotca Tijwndhin / Wfrit röwet yxi **ropoi** / tuhatta löpi
- [A-II-49-[MT-10:29]] Eikö caxi warwuist ychten **ropoin** myydhe? ia yxi heiste ei puto maan päle / ilman teiden Iseten.
- [A-II-229-[LK-21:2]] Näki hen mös yhden kieuhen Lesken paneuan sinne Caxi **ropoija**.

Todennäköisesti äänteellisesti motivoitu sana, joka etymologisesti liittyy verbiin *ropista*. Tämän mukaan nimitys viittaisi pieniä lantteja käsiteltäessä syntyvään ropisevaan ääneen. Samantapainen *robi* on esiintynyt myös vanhassa kirjavirossa. Toisen, joskin epätodennäköisempänä tai suorastaan mahdottomana pidetyn selityksen mukaan sana olisi itämaista alkuperää ja liittyisi mm. Intian rahayksikön nimenä tunnettuun *rupia*-sanaan. Joka tapauksessa *ropo* on esiintynyt suomen kirjakielessä Westhin tekstistä ja Agricolasta alkaen ja sana on tämän perusteella saanut vahvan uskonnollisen värityksen varsinkin säästetyn tai almuna annetun rahan merkityksessä. Verbi *ropista* on tullut kirjakieleen vasta Gananderin sanakirjassa 1787 ja ensi alkuun asussa *kropista*.

► Virtaranta Vir. 1958 33; SKES 1962 *ropo*; SSA 2000 *ropo*; Karttunen 2013 **ropo*; NES 2020 *ropo*.

rotko s. 'rotko, jyrkkäseinäinen maanpinnan syvennys' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-651-[HEB-11:38]] Joinenga Maailma oli Mahdhotoin / Ja ouat Radholisudhes waelluet / Corueisa / Woorisa / Mäen **rotcoisa** / ia Maan copisa
- [A-III-129-[KV-2:14]] Minun Mettisen wordhein **rotkoisa** / kiuein rauoisa / Osota minulle Casuos / ia anna minun cwlda sinun ändes / Sille ette sinun änes ombi makia / ia sinun casuos suloinen

Sanalla ei ole vastineita sukukielissä. Se on ilmeisesti johdos samasta deskriptiivisestä sanavartalosta, joka sisältyy velttona makaamista merkitsevään verbiin *rotkottaa* ja putoamista tai romahtamista merkitsevään verbiin *rotkahtaa*. Vartalolla on vastine karjalassa. Äänteellisesti samantapaisia, rusahtavaa ääntä merkitseviä sanavartaloita on llydissä, vepsässä ja saamessa.

► SKES 1969 *rotkottaa*; SSA 2000 *rotkottaa*.

rotta s. 'rotta (*Rattus*)' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-325-R] Turilat) Ouat politain Mateleuaiset ia Maaliset piskuiset Eleimet / Ninquin / Hijret / **Rotat** / Myret / Siseliskot / Mwrahauset / ia mwdh pahat / heijudh madhot.

Ruotsista ilmeisesti keskiajan lopulla lainattu sana. Ruotsin *råtta* ja alasaksan *rotte* samoin kuin muiden germaanisten kielten vastineet juontuvat alkuaan romaanisista kielistä, joko ranskan sanasta *rat* tai italian sanasta *ratto*. Sanan etäisempi historia on hämärän peitossa.

► Streng 1915 189; SAOB 1959 *råtta*; SKES 1969 *rotta*; Kluge & Seebold 1989 *Ratte*; SSA 2000 *rotta*; NES 2020 *rotta*.

roukkio → kulta roukkio

rousko s. 'rusto' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-647-[AM-3:12]] Nein sanopi HERRA. Quin Paimen pelastapi
Jalopeuran suusta caxi Reitte / eli coruan **Rouskon** / ninikenens pite Israelin
Lapset vlostemmatuxi tuleman

Sana on samaa juurta kuin nykyään tietyn sienisuvun (*Lactarius*) nimenä tunnettu *rousku*. Se on alkuaan onomatopoeettinen sana, joka liittyy verbeihin *rouskaa*, *rouskua*, *rouskahtaa*. Murteissa, lähisukukielissä ja vanhassa kirjakielessä *rousku* tai *rousko* merkitsee yleensä rustoa, esim. korvan rustoista osaa. Tässä merkityksessä *rousko* esiintyy myös Agricolan kielessä.

► SKES 1969 *rouskaa*; Rautala 1995 FS Hakanen 271; SSA 2000 *rousku*, *rouskua*; NES 2020 *rousku*.

rubiini s. 'rubiini, punainen jalokivi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-507-[JES-54:12]] Mine tadhon – – Ja sinun Ackunas Chrijstallist
raketa / ia sinun Portis **Rubinist** / ia caiki sinun Äres vloswalituist Kiuist.

Laina todennäköisesti joko varhaisuusruotsin sanasta *rubijn* tai keskiyläsaksan sanasta *rubin*, jotka alkuaan perustuvat latinan adjektiiviin *rubeus* 'punainen'. Samantapainen jalokiven nimitys tunnetaan monissa Euroopan kielissä.

► Streng 1915 *rubiini*; SAOB 1959 *rubin*.

ruhtinas, ruhtina s. 'hallitsija, ylhäinen herra' | (1544) 11 esiintymää, myös Westh

- [A-I-136-[NEH-9:32]] elkön se vastoin kieminen olgo pieni sinun casuos
edhes / ioca meihin tarttunut ombi ia meiden Kuningahin / **Ruchtinoin** /
Pappijn / Prophetijn / Isijn ia caikeen sinun canssaas
- [A-I-137-[NEH-9:38]] ja caikisa neisse / me itze teemme lijton / ia kirioijtamma /
ja annama meidhen **Ruchtinasten** / leuitien ia pappien sen insiglata / ia
kijnnitä.
- [A-I-343-[SIIR-36:12]] Säre pacanan **Ruchtinasten** päät / iotca meiden wiholiset
ouat / Ja sanouat / Meepe waiuoioin olema
- [A-III-605] hen [= Hoosea] Äpeiualudhen wastan aiallans hartasti sarnasi /
Ja Canssa ialosta nuchteli / ynne Kuningan ia henen **Ruchtinans**

Sanalla ei ole vastineita sukukielissä. Se on vanha germaaninen tai kantaskandinaavinen laina, jonka alkuperäiseksi asuksi on rekonstruoitu **druχtinaz*. Tästä on myöhemmin kehittynyt nykyruotsin *drott* 'ruhtinas, valtiast'. Agricolalla esiintyy kerran rinnakkaismuoto *ruhtina*. Tverin karjalan samantapainen *ruohtina* Vapahatajaa merkitsevässä yhdyssanassa *syntyruohtina* on selitetty myöhemmäksi skandinaaviseksi lainaksi. Agricolalla *ruhtinas* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *neljäruhtinas*, *neljäsrughtinas*, *pääruhtinas*. On mahdollista, että eräisiin yhdys-sanoihin sisältyy myös *ruhtina*-variantin esiintymiä, mutta ortografisista syistä näitä on mahdotonta tunnistaa luotettavasti.

► Thomsen 1869 144; SKES 1969 *ruhtinas*; Hofstra 1985 32; SSA 2000 *ruhtinas*; LÄGLOS 2012 *ruhtinas*, *ruohtina*; NES 2020 *ruhtinas*.

ruis s. 'ruis (*Secale cereale*)' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-212] Rongoteus / **Ruista** annoi / Pellonpecko / Ohran casuon soi.
- [A-III-464-R] Sille Anno Domini. 1551. Palio Canssa tesse Somen maalla surckiaisti Nelken coolit / Ette Spanni **Ruki** / lehes colmeen Marcan Aurtuit / mytin.

Sanalla on vastine kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se on perinteisesti selitetty germaaniseksi lainaksi, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **rugiz* edustaa mm. nykyruotsin *råg*. Myös balttilaiskielissä on samantapaisia sanoja, esim. muinaispreussin *rugis* 'rukiinjyvä' ja latvian *rudzis*, joten itämerensuomen *ruis* voisi periaatteessa olla lainaa tältäkin taholta. Ruis ei ole yhtä vanha viljelykasvi kuin ohra ja vehnä, vaan se on levinnyt pelloille alun perin varsinaisten viljojen rikkaruohona.

► Thomsen 1869 144; SKES 1969 *ruis*; Hofstra 1985 285; Häkkinen & Lempiäinen 1996 FUF 53 167–172; SSA 2000 *ruis*; Häkkinen & Lempiäinen 2011 230–232; LÄGLOS 2012 *ruis*; Junttila 2015 113, 146; NES 2020 *ruis*.

rukoelevainen → **rukoolevainen**

rukoella → **rukoolla**

ruko|olevainen, -elevainen, -ilevainen s. tai a. 'rukoileva, rukoilija' | (1544) 18 esiintymää

- [A-I-384] Anna meille **rucolewaisten** / ette me henen pyhimet / widhen tuhanen / neliensadhen / cwdenkymmenen / ia wjdhen haawans tedhen / jotca hen meiden edhesten kersi / pesteisimma henen callin werens cansa / caikista synniste
- [A-I-415] anna meiden **rucoilewajsten** nijn sinun pyhen Rumin ia weren lijtto nautita / ette me sinun lunastuxes hedhelmen / alati meisse tundisimma
- [A-I-440] Anna sinun Neurein **rucolewajstes** / ette me / iotca sen totisesta Jumalan Eijtixi wscoma / madhaijsim henen wscons tawoitta / ia sen ijancaikisen autudhen saadha
- [A-I-442] ANna meille **rucoelewajsten** ijancaikinen Jumala / sinun pyhen Apostolis. N. iuhlalla iloita

- [A-III-428-[PS-145:0]] Laupiudhen / ia Armon ijancaikinen Waldakunda. Jossa ne Langetut / ylesoijetan / ne **Rucoleuaiset** / cwldellan.

Verbin (→) *rukoolla* ym. partisiippimuodosta johdettu nomini.

rukoilla → **rukoolla**

rukooliminen s. 'rukoileminen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-544-[EF-6:18]] Ja rucolcat alati caikesa waralises / **rukolimisen** ia anomisen cansa Hengese / Ja siihen te mös waluocat caiken acherudhen ia rucouxen cansa

Johdos verbistä (→) *rukoolla*. On mahdollista, että sanassa on painovirhe, ja tarkoitettu muoto on *rucolemisen*. Muodoltaan odotuksenmukaisempi *rucoleminen* (*rukooleminen*) esiintyy vain ns. neljännen infinitiivin muotona nesessiivirakenteissa (*nein on rucoleminen* 'näin kuuluu rukoilla'). Nämä esiintymät on laskettu perusverbin frekvenssiin kuuluviksi.

ruko|olla, -ella, -illa, rukuella v. 'rukoilla, pyytää hartaasti'
(1543/1559) 729 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-19] ia **rucolema** sinun pyhie armoias / ette ninquin rumis on rauinonse saanunt / mactas nin mös sielu sinun pyhein sanais cansa / aina wiruoi tetta
- [A-O-20] Ja **rucoilen** sinua / ettes mös tenepeiuene / warielisit minua kaikista synnyste / ja muista pahoista
- [A-O-21] Ja **rukolen** sinua / ette sine antexiandasit caiki minun syndini / ioilla mine tenepeiuen / sinun mieles rikoin
- [A-I-90] Aijca tule / Aijca tule. silles aijna **rucoele**.
- [A-I-91] Miehen se tappa / ia hoorin teeke. ioca eij alati **rukoele**.
- [A-I-864] Mö vaijuaset synniset **rukooijlema** sinua.
- [A-II-179-[LK-5:33]] Mixi Johanesen Opetuslapset wsein paastouat ia **rucoleuat**
- [A-III-458-[JES-1:15]] waicka te palio **rukolisitta** / em mine quitengan teite cwle

Verbillä on tarkka vastine ainoastaan karjalassa. Sitä on arveltu germaaniseksi tai keskiaikaiseksi ruotsalaiseksi lainaksi, mutta vakuuttavaa lainaselitystä ei ole pystytty esittämään. Alkumuodoksi on esitetty muinaisruotsin **brūgha-*, joka on merkinnyt mm. 'uhata, pyytää, vaatia, pakottaa'. Äänteellisesti suomen *rukoilla* voisi olla tämän vartalon johdos, mutta yhdistelmä on merkityseron takia epäuskottava. Äänteellisistä syistä ei lähtömuodoksi sovi myöskään latinan *rogare* 'kysyä, pyytää'. Lainaperäisyyttä puoltaisi se seikka, että *rukoilla* on vahvasti kristinuskoon ja kristilliseen kulttuuriin liittyvä sana. Ei ole mahdotonta, että samaa sanaa olisi ennen kristinuskon tuloa käytetty yleisemmässä pyytämisen tai anomisen merkityksessä, mutta tällaisesta ei ole mitään todisteita. Toisaalta mahdollista on, että sana on syntynyt omaperäisen johdoksen pohjalta. Suomen murteissa tunnetaan germaanisesta lainasubstantiivista *ruko* 'heinäkasa, keko' johdettu verbi *rukoilla*,

joka tarkoittaa rukojen tekemistä eli heinien kokoamista keoksi. Keskiaikaisessa rukousasennossa kädet liitetään yhteen sormenpäät ylöspäin niin, että muoto muistuttaa kekoa. Kristillisessä sanastossa on muitakin tapauksia, joissa alkuaan maallinen sana on muuttunut hengelliseksi (→ *ehtoollinen, harras, kastaa, kaste* ym.).

► Karsten 1915 56–57; SKES 1969 *rukoilla*; Sivula 1995 120; SSA 2000 *rukoilla*; LÄGLOS 2012 *ruko, rukoilla*; NES 2020 *rukoilla*; Häkkinen 2023 FS Saarikivi 122–132.

ruko|oshuone, -ushuone s. 'rukoushuone, huone, jossa rukoillaan' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-226-[LK-19:46]] Minun Honen ombi yxi **Rucoushone** / Mutta te oletta sen tehnyet Röueriten Lolaxi.
- [A-III-511-[JES-56:7]] Ne samat mine tadhon wiedhe minun Pyhen Woreni tyge / ia tadhon heite ilahutta minun **Rucoshonesani**.

Substantiiveista (→) *rukous, rukoos* ja (→) *huone* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät kuusi kertaa myös sanaliittona, joka rakenteensa perusteella on tul-kittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 115.

ruko|us, -os, rukuus s. 'rukous, harras pyyntö; rukoileminen'
(1543) 564 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-11] Se **Rucus**. Ise meiden
- [A-O-21] Cleppimisen **rucuuxet**
- [A-I-90] Silloin taas HERRA hengens maijsta. cosca hen Pyheins **rucouxen** haijsta.
- [A-I-91] **Rucoxel** on Cappalet nelie. nijst ota waari Christiwelie.
- [A-I-257-[PS-6:10]] HERRA cwlepi minun **rucouxeni** / Minun anomisen HERRA coriapi.
- [A-I-551] ylesnostocat teiden sydhemen / Jumalan tyge / Ja rucolcat minun cansani / se HERRAN **Rukuus**
- [A-II-328-[AP-6:4]] me tadhon **Rucouxes** ia Sarnan palueluxes alati olla.
- [A-III-425-[PS-142:7]] Wari ota minun neurest **Rucouxestani** / Sille ette mine sangen waiuatan

Johdos verbistä (→) *rukoolla* ym. Johtaminen on tapahtunut suffiksia vaihtamalla, ei lisäämällä. Agricolalla *rukous* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa tai yhdysanan veroisessa sanaliitossa (→) *alkurukous, julki rukous*.

***rukoushetki** s.

Rukoushetki ei esiinny Agricolalla yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona *rukooksen hetki*.

► Jussila 1998 *rukoushetki*.

ruko|uskirja, -oskirja, rukuuskirja s. 'rukouskirja' | (1544) 13 esiintymää, myös UpsK

- [A-I-1] **Rucouskiria** / Bibliasta / se on / molemista Testamentista / Messuramatusta / ia muusta monesta / jotca toysella polella Luetellan / cokoopnoymettu Somen Turussa.
- [A-III-87] Graduale / macta aina olla x. Jumalan kesky ynne iongun Psalmin cansa / taicka iocu mw Kytoswirsi / cosca nin aica andapi / Somen **Rucuuskiriasta** / quin Ramatusta on otettu
- [A-III-101] Ja sijtte keskeken Canssan ynne henen cansans rucolla / ia Jumalata Kijtte / taicka neille noutauaisilla / eli muilla Rucouxilla sijte Somen **Rucouskiriast**
- [A-III-212] wähe murtu Psalmein tulkitos / **Rucoskirias** ia tesse Ramatos.

Substantiiveista (→) *rukous* ja (→) *kirja* muodostettu yhdyssana, joka on ilmeinen käännöslaina germaanisten kielten vastaavasta sanasta (ruotsin *bön(e)bok*, saksan *Betbüchlein* ym.).

rukous psalmi s. 'rukouspsalmi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-203] Senperest / ouat mös **Rucous Psalmit** / ioissa teme Propheta ia mwddh heiden waiuoisans / Jumalan apua auxenshutauat ia anouat.

Substantiiveista (→) *rukous* ja (→) *psalmi* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 61.

rukovelpa a. 'rukoileva' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-396] cwle meite **rucowelpia** / caikinaijsten / sätöin edheste / seke hengelisen ette rumelisen / ette sinun armos lahian cautta / iocahitzesta wirghasta / sinua wscolisesta paluellaajsijn

Verbin *rukovella* (→ *rukoolla*) konsonanttivartaloinen partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Toisen ja kolmannen tavun rajalla oleva siirtymä-äänne -v- on kirjoitettu näkyviin, ja partisiipin tunnus on alkuperäisessä, vahva-asteisessa muodossa -pa.

rumpu → **trumpu**

runnata v. 'maleksia, vetelehtiä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-645-[AM-2:8]] Ja iocaitzen Altarin tyge he **rundauat** ninen pantti waattein päle / ia Wina iouat heiden Epeiumaltens Honesa / Sacko rahasta.

Laina ruotsin murteellisesta verbistä *drunta* 'maleksia, vetelehtiä, norkoilla'.

► SAOB 1922 *drunta*¹; Vilksen Vir. 1945 415–420; SKES 1969 *runta*²; SSA 2000 *runtu*.

runnella *v.* 'runnella, ruhjoa, rutistaa rikki' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-282-[PS-38:9]] Mine olen ylenpalio **runneltu** / ja rickimurettu / Mine meuren minun sydhemien kiwun tädhen.
- [A-III-473-[JES-25:10]] Mutta Moab sen ala **runnellan** / ninquin cordhet runnellan / ia ninquin Loca.
- [A-III-679-[MIK-4:13]] mine tadhon sinulle tedhä Rautaiset Saruet ia Cupariset Kynnet / ia sinun pite palio Canssa **rundeleman**

Johdos samasta vartalosta, johon perustuu verbi *runnoa* tai *runtoa*. Vartalolla on vastine inkeroisessa ja karjalassa, mutta sen etäisempi alkuperä on tuntematon.

► SKES 1969 *runtoa*; SSA 2000 *runnoa*.

runsaaman *adv.* 'runsaammin' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-440-[ROM-9:00]] waicka se surembi osa langepi / ette he tuleuat vskottomaxi nin ei hen quitenga caikia tadhon nin anda langeta / Waan tehelle pite ne Techteet / ia ninen cautta hen site **runsaman** vlosleuitte henen Sanansa ia Armonsa

Adjektiivin (→) *runsas* komparatiivin yksiköllinen instruktiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

runsaamast, -i *adv.* 'runsaammin' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-577-[1TIM-1:14]] Mutta site **runsamasti** ombi meiden Herran Armo ylitzewotanud / ynne sen Uskon ia Rackaudhen cansa ioca Christuses Jesuses ombi.
- [A-III-593] Sille site rackahambana Jumala hende piti / Joca site **runsamast** henelle maxoj

Adjektiivin (→) *runsas* komparatiivimuodosta johdettu adverbi tai komparatiivin loppuheittoinen elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

runsa|asti, -asta, -ast, -hasta, -hasti *adv.* 'runsaasti, paljon'
(1544) 40 esiintymää, myös Westh

- [A-I-411] Sisellewodhata / Herra laupias Jumala / meiden mielihin / **runsasta** sinun pyhe henges / ionga seke wisaudhella / me loodhut olema
- [A-I-456] anna meille cochtolinen Sadhe / ette me saijsim nykyset tarpehet / **runsa hasta** nautija
- [A-I-753] Ja nyt sijs wisca meite sinun callilla werelles / iongas meiden syndije andexisamisen edheste **runsa hasti** wloswodhatit / etteij he meillen lughietaijsi
- [A-I-777] rucolema sinua HERRA / taiualinen Ise / ettes saman sinun rackan poias cautta / ioca on totuus / tadhoijsit meihin / **runsa sti** sisellewodhatta / pyhen hengen / ja sen meiden sydhemihin sytyte

Adjektiivin (→) *runsas* adverbijohdos tai elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

runсахуттаа v. 'kartuttaa, antaa runsaasti' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-416] Ah / sine HERRA Jumala / caikein nijnnen warielia / iotca sinun pälles turwawat / iota ilman eij ole miteken wrohutta / eijke miten pyhytt / **runssahuta** sinun laupiudhes meiden pällem

Substantiivista *runсахus* (→ *runsaus*) johdettu verbi.

runsas a. 'runsas, määrältään suuri; antelias, avokätinen' | (1544) 20 esiintymää

- [A-I-389] Mutta ette me tenepen ychten Seurakundan cokounnem / iulkisesta ja rochkiasta me tunustama / ettes meille ansiottomille / sulasta laupiudhestas ja sinun **runsa**sta hywuydhestes / olet sinun lahiois / nijn andijahast iacanut
- [A-II-290-[JH-15:2]] iocaitzen [oksan] quin Hedhelme canda / sen hen puhdastapi / ette se **Runsa**haman hedhelmen cannais.
- [A-III-427-[PS-144:0]] Wimein hen sangen Ihmechtele ette Jumala on nin **runsas** pahoia ia Cunniattomita wastan / iosta hen sangen walita.

Sanalla on vastine ainoastaan karjalassa ja lyydissä, joiden sanat viittaavat ensisijaisesti kooltaan suureen olentoon. Sanan alkuperä on tuntematon. Sitä on arveltu saksalaiseksi lainaksi, mutta mahdolliseksi lainälähteeksi esitetty muinaisyläsaksan *runs*, *runsa* merkitsee virtaa tai virtaavaa vettä ja sopii merkityksensä kannalta huonosti itämerensuomalaisten sanojen yhteyteen. Suomen murteissa esiintyy mm. runsasta ja anteliasta merkitsevä adjektiivi *runta*, *runtta* tai *runti*, joka on lainaa ruotsin sanasta *rund* 'pyöreä'; runsas, mutta tätä näyttää olevan äänne- ja levikkiseikkojen takia mahdotonta yhdistää *runsas*-sanaan, vaikka merkitys onkin osittain sama. Pyöreä muoto viittaa tässä yhteydessä kukkuraiseen mitta-astiaan.

► SAOB 1960 *rund* adj.; SKES 1969 *runsas*, *runta*¹; Ritter 1993 120; SSA 2000 *runsas*; NES 2020 *runsas*.

runsa|us, -hus s. 'runsaus, suuri määrä, hyvänsuonti, kylläisyys' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-432] me rucolema ettes mös meille annaijs / sinun anees pydhettun **runsa**udhen lisette
- [A-I-447] pääste sinun paluelias synnit / iotca nijte sinunlle tunnustauat / etteij heiden omantundons ricos ia wica enembete heite wahingotaijsi / pijnahan / quin sinun armos **runsa**hus / heite andexisamisen awittaijs
- [A-I-748] Teunens temen nykysen Elemen swruijsta ia murheijsta / teste aijasta / teste colewallisesta lihasta / ia mös sinun lahijoijstas / iotcas rumilisesta meille annoit sinun **runssa**udhestas nautitta.
- [A-II-182-[LK-6:45]] Sille ette Sydhemen **runsa**udhest puhu henen suuns.
- [A-III-381-[PS-112:3]] Rickaus ia **runsa**us pite henen Honesans oleman

Johdos adjektiivista (→) *runsas*.

runtaus s. 'makaileminen, vetelehtiminen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-653-[AM-6:7]] Senteden pite heiden nyt ninen edelkeumen /
iotca fangittuna poiswiedhen / Ja ninen Pramarein **rundaus** pite
poislackaman.

Johdos verbistä (→) *runnata*.

runtua v. 'hummata' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-675-[MIK-2:11]] Jos mine olisin yxi Lipilari / ia Walhensarnaia /
ia sarnaisin / quinga heiden pidheis iopuman ia **runduman** / sencaltainen
olis telle Canssalle souelias Propheta.

Johdos ruotsalaisperäisestä lainavartalosta *runtu*, joka tarkoittaa mm. työn jälkeen nautittua kestitystä ja juhlimista. Ruotsin murteellinen *drunt* tarkoittaa perusteellista lepoa, juhlaa tai kestitystä työn jälkeen.

► Vilkuna Vir. 1945 415–420; SKES 1969 *runtu*².

ruoh|o, -a s. 'ruoho, heinä, nurmi; rohtokasvi' | (1544) 41 esiintymää

- [A-I-17] Lechti / **roho** / ia yrtti hywe. Käsekw anda / ia palio iywe.
- [A-I-208-[PS-104:14]] Sine **Rohat** caswatat Caria wastoin / Ja Jywet Inhimisten tarpehexi / Ettes leijuen Maasta toottaijsit.
- [A-I-301-[PS-102:12]] Minun peijueni ouat cwluneet ninquin wario /
Ja mine poijsquiwettun ninquin **Roho**.
- [A-II-63-[MT-14:18]] Sanoi hen / Tocatta minulle nee tenne. Ja keski Cansan istua **roholle** sömen.
- [A-II-639-[HEB-6:7]] Sille ette Maa ioca Sateen sisellensserpä / quin wsein hene pälens tulepi / ia candapi tarpeliset **Roohot** nijlle iotca site prucauat /
se saapi siugnauxen Jumalalda.
- [A-III-715] Yrtit / ia **Rohot** moninaiset / quin Miehet prucauat ia Naiset.

Sanalla on vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Sen alkuperä on ollut pitkään kiistanalainen. Sitä on verrattu germaanisten kielten ruohoa merkitsevään sanaan, jota edustaa esim. ruotsin *gräs*. Vaihtoehtoisesti on esitetty *ruoho*-sanan juontumista toisesta germaanisesta sanaperheestä, jonka alkumuodoksi on rekonstruoitu **grōzō* tai *grōža*. Tätä edustaa mm. keskiyläsaksan *gruose* 'nuori verso, kevään vihreys'. Germaanisella taholla merkitys on siis yleisempi kuin itämerensuomessa. Merkityseron lisäksi selityksessä on myös äännehistoriallisia ongelmia, joiden takia lainaetymologiaa ei ole pidetty uskottavana. *Ruoho*-sanaa on verrattu myös etäisempien indoeurooppalaisten kielten vastaaviin sanoihin, mutta kaikin puolin moitteetonta lainaetymologiaa ei tältäkin pohjalta ole voitu esittää. Näin ollen *ruoho*-sanaa on arveltu myös omaperäiseksi, mutta äänneasun takia tämäkään ei tunnu mahdolliselta. *Ruoho* on vanhastaan yhdistetty osittain samaa merkitsevään *rohto*-sanaan, mutta uudemman selityksen mukaan *rohto* voi olla suora

laina indoeurooppalaiselta taholta eikä liity *ruoho*-sanaan. Agricolalla *ruoho* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *koiruoho*, *liikaruoho*.

► Kluge 1911 FUF 11 140; SKES 1969 *ruoho*; Koivulehto 1999b 213; SSA 2000 *ruoho*; LÄGLOS 2012 *ruoho*; EES 2012 *rohi*; NES 2020 *ruoho*.

ruohoketo s. 'keto' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-479-[JES-30:24]] Silloin sinun Carias pite auaralla **Rohokedholla** caittaman / Seke Häriet ette Warsat / iotca Pellos prucauat / pite secoitetut Ohrat sömen

Substantiiveista (→) *ruoho* ja (→) *keto* muodostettu yhdyssana.

ruohomato s. 'jokin tuholaistoukka' | (1551) 4 esiintymää

- [A-III-632-[JOEL-1:4]] mite **Rohomato** ietti / site Sijuicot ylessöit / Ja mite Sijuicot ietit / site Wapsaiset ylessöit / ia mite Wapsaiset ietit / site Etanat ylessöit.
- [A-III-648-[AM-4:9]] Mine rangaitzin teite Poudhalla ia Lemulla / Nin ylessöit **Rohomadhot** caiki mite teiden Lustitarhas / Winatarhas / teiden Ficunapuis ia Oliupuis casuoi.

Substantiiveista (→) *ruoho* ja (→) *mato* muodostettu yhdyssana, joka voi olla kään-nöslaina ruotsalaisen Biblian (1541) sanasta *gräsmatk*. Ruotsin *matk* on matoa tai toukkaa merkitsevän *mask*-sanän arkaistinen tai ylätyylinen variantti.

► SAOB 1929 *gräsmask*, 1943 *mask*.

ruoka s. 'ruoka, ravinto' (myös kuv.) | (1543) 126 esiintymää, myös UpsK

- [A-O-17-[PS-145:15]] CAikein silmet vscaitauat sinun päles Herra Ja sine annat helle **roan** oikialla aijalla
- [A-I-9] Telle kwlla sömen pite (ninquin Ipocras sanopi) lemminda **roca** / ia Agrimonian ia Appiumin siemenite iomassa nauttiman
- [A-II-26-[MT-3:4]] Mutta Johanesel oli waathe Camelin caruoist / ia hihnainen wöö henen solisans / Nin olit henen **rocans** kimalaiset / ia metze honaia
- [A-II-170-[LK-3:11]] Nin hen wastaten sanoi heille / Jolla ombi caxi hametta / andacan iolla ei ychten ole / Ja iolla ombi **Rocha** / hen tehcken samallamoto.
- [A-III-213] Coolludhen hautijn **Rooca** wietin / ioissa walitin / parghutin ia idketin.
- [A-III-323-[PS-78:19]] Ja he kiusasit Jumala heiden sydhemisens / Ette he anoit **Roca** heiden Sieluillens.

Sanalla on vastineita useimmissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se on vanha germaaninen laina, jonka alkumuodoksi rekonstruoitua kantagermaanin **rōkā*-sanaa edustavat mm. muinaisyläsaksan *ruohha* ja keskialasaksan *rōke*, jotka kumpikin merkitsevät huolenpitoa. Myöhempi laina tästä samasta sanaperheestä on suomen

ruokko, joka merkitsee hoitoa, ruokintaa, elatusta ym. huolenpitoa. Westhin koodeksissa *ruoka* esiintyy perusosana yhdyssanassa *ehtooruoka* 'ehtoollinen'.

► SKES 1969 *ruoka*; Koivulehto 1972 NphM 73 621; Hofstra 1985 153; SSA 2000 *ruoka*, *ruokko*; LÄGLOS 2012 *ruoka*, *ruokko*; EES 2012 *roog*¹; NES 2020 *ruoka*.

ruokaufri s. 'ruokauhri, uhrilahjaksi annettu ruoka' | (1544) 28 esiintymää

- [A-I-119-[JOEL-1:13]] Menget templin siselle / ia leuäitkete säckeise / te minun Jumalani Palueliat / Sille seke **Rocawffri** / ette Jomawffri ombi poijs teiden Jumalan honesta
- [A-III-267-[PS-40:7]] Wffri ia **Rocauffri** ei sinulle kelpa / waan Coruat sine minullen auasit / Et sine tadho Poltwffri eli Synninwffri.

Substantiiveista (→) *ruoka* ja (→) *ufri* muodostettu yhdyssana.

ruokittu a. 'ruokittu, ravittu' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-814] Anna mös meille sinun Jumalises Sanas leijpe / ioca meiden sijelun olemisen tukepi / ette me nijste rauinoijsta **rokitudh** / madhaijsima siihen taijualisen kyllydhen tulla / cussa eij ensingen nälke ole.

Verbin (→) *ruokkia* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

ruokk|ia, -ea 'ruokkia, syöttää, ravita' (myös kuv.)
(1544) 41 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-110-[5MS-32:13]] Hen weij henen haman Maan corckeuten / ia **roocki** henen peltoin hedhelmelle.
- [A-I-562] ylesheräte mös meisse se sisellinen nelke ja iono [!] / sen wanhurscaudhen ia ijancaikisen elemen ielken / senpälle / ette me sinusta / sinun pyhelle Lihallas **rookitaijsima**
- [A-I-594] WOdhatta HERRA meiden sisellen / sinun rackaudhes hengi / ette iotcas ydheste Taiualista leijueste **rokit** / tee mös heite sinun laupiustas osalisexi
- [A-I-764] En olen Saijrast oppinut / En Janowaijst ioottanut / En Isowat **roockenut** / En fangi pästenyt / En Alastoinda wateijttanut
- [A-II-600] Widhennese cap. Manapi hen Pispoija ia Papeia / quinga heiden elemen pite ia Canssa **rockiman** Jumalan sanalla.
- [A-III-714] TERue Racas Pappi ia Ise / iocas **rookit** Sielut / quin Lapset Nise.

Ruoan antamista, elättämistä ja murteissa myös siivoamista tai puhdistamista merkitsevällä *ruokkia*-verbillä on vastineita useissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se on vanha germaaninen laina, jonka alkumuotoa **rōkian* edustavat mm. keski-alasaksan *rōken* 'huolehtia, välittää, ottaa huomioon' ja nykyruotsin johdos *rykta* 'hoitaa, ruokota, sukia'. Sana ei alun perin ole kytkeytynyt nimenomaan ravinnon antamiseen, vaikka tämä onkin olennainen osa yleistä huolenpitoa. Suomessa

ravinnon antaminen on päässyt merkityksistä etusijalle sekä *ruokkia*-verbissä että samaan etymologiseen yhteyteen kuuluvassa (→) *ruoka*-substantiivissa. Sen sijaan samaan sanueeseen kuuluvassa *ruokko*-sanassa on etusijalla hoito, siivous tai muu huolenpito (→ *pellonruokko*). Agricolan verbinmuodossa *rookitaiksi* on passiivimuotoon liitetty monikon 1. persoonan pääte. Agricolalla *ruokkia* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ylesruokkia*.

► SKES 1969 *ruokkia*; SSA 2000 *ruokkia*; LÄGLOS 2012 *ruokkia*; EES 2012 *rookima*; NES 2020 *ruokkia*.

ruoko s. 'ruoko, ruokosauva, mittakeppi' | (1544) 25 esiintymää, myös Westh

- [A-II-185-[LK-7:24]] Mite te vlosmenit Corpeen catzoman? Tahdoittako te nähdä **Roco** / ioca twlesta hääly?
- [A-I-374] Taas sinun caswos sylieskeldin / **Rogholla** pään lötin / Purpuran waatteista rijsuttin / Ristin puulla sine raskautettin
- [A-I-380] Sijtte sine capuhun puetettin / Ja **rooco** waltican edheste sinulle annettin / Istuma walmistettin / crunolla pääs pisteltijn
- [A-III-179-[MK-15:36]] Ja cochta yxi heiste ioxi / otti sienen / ia teuti sen eticalla ia Isopilla / ia pani sen **rogon** pähen / ia piti henen swns edhes / ette hen ioijs
- [A-II-715-[ILM-21:15]] Ja ioca puhui minun cansani / Henelle oli cullainen **Rooco** / ette henen piti mittaman Caupungin / ia henen Portinsa ia henen Murinsa.

Sanalla on vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Saamen murteissa esiintyvä vastine voi olla suomesta lainattu. Sana on lainaperäinen, ja lähtömuotona on pidetty kantagermaanin sanaa **brōkō*, jonka myöhempiä edustajia ovat esim. saksan *Bruch* ja tanskan *brok*, jotka merkitsevät kosteata maastoa tai suota. Sanojen välillä on kuitenkin melkoinen merkitysero, minkä vuoksi parempaa lainaselitystä on etsitty balttilaiselta taholta. Tämän vaihtoehdon mukaan lainalähteeksi sopisi kantabaltin **drōgas*, joka on rekonstruoitu muinaispreussin ruokoa merkitsevän *drogis*-sanana perusteella. Rekonstruktioita ei kuitenkaan voi pitää varmana, sillä myös muinaispreussin sanan tausta on epäselvä.

► SKES 1969 *ruoko*; Ritter 1993 92; SSA 2000 *ruoko*; LÄGLOS 2012 *ruoko*; Junttila 2015 104; NES 2020 *ruoko*.

ruoppa s. 'muta' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-817] Meiden iocapeijuenen leijpen / anna meille / Sen Euangeliumin opin leijpe / Christusen rumin leijpe / meille / iotca tesse syndijen rapacos / ia **rooppas** / nijn monein tuskain seas / emme me woij ilman sinun leijuetes pistä ia pysy.

Länsimurteille ominainen *ruoppa* tarkoittaa maatumutta turvetta tai veden pohjaan sakkautunutta mutaa tai liejua. Sana on selitetty skandinaaviseksi lainaksi, joka kuuluu yhteen ruotsin murteellisen *råpa*- tai *ropa*-sanana kanssa. Tämä tarkoittaa jätekasaa tai hevosen tai lehmän läjää.

► SAOB 1961 *råpa*; SSA 2000 *ruoppa*.

ruoska s. 'ruoska' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-380] Silloin sine kieusille sidhottin caackihin / sine seisoit condattu ia woijmatoin / **Rooskille** ia couille sanoilla silloin sine hosuttin
- [A-II-249-[JH-2:15]] Ja hen teki **Rooskan** Köusiste / ia wlosaioi caiki Templist / ynne Lambat ia Carian.

Nahasta tai nuorasta valmistettua lyömäasetta merkitsevä *ruoska* on lainaa venäjän sanasta *rózga* 'vitsa, ruoska'. Sama sana on lainattu myös kaikkiin muihin lähisuku-kieliin paitsi liiviin.

► Mikkola 1894 SUST 8 158; SKES 1969 *ruoska*; Plöger 1973 322–323; SSA 2000 *ruoska*; EES 2012 *roosk*; NES 2020 *ruoska*.

ruoskata v. 'ruoskia' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-652-[HEB-12:6]] Sille iota Herra racasta / sen hen mös rangaitze / Mutta iocaitzen Poian hen **rooskapi** / ionga hen coriapi.

Johdos substantiivista (⇒) *ruoska*.

ruoski|ta, -a v. 'ruoskia' | (1548) 8 esiintymää

- [A-II-78] Ja he ylenandauat henen pacanoille pilcatta / ia **rooskitta** / ia ristinnaulitta / ia colmandena peiuen hen ylesnousepi.
- [A-II-222-[LK-18:33]] ia quin he ouat henen **rooskineet** / tapuat he henen / Ja colmanna peiune pite henen ylesnouseman.
- [A-III-175-[JH-19:1]] Nin otti Pilatus Jesusen ia **rooskitzi** henen.
- [A-III-315-[PS-73:14]] mine pesen wighattomises minun Käteni? Ja **rooskitan** iocapeiue

Johdos substantiivista (⇒) *ruoska*. Osa Agricolan esiintymistä on mahdollista tulkita joko *ruoskita*- tai *ruoskia*-verbin muodoiksi. Esimerkki *rooskitzi* viittaa yksiselitteisesti *ruoskita*-vaihtoehtoon.

ruoste s. 'ruoste' (myös kuv.) | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-529] Sine tiedhet mite minun hywexeni sopi / Ja quinpallio waijua taruittahan pudhistaman minun syndijeni **roostetta**
- [A-II-36-[MT-6:19]] Elket rickautta maan päle coghotko / cussa **rooste** ia coit raiskauat / ia cussa warcat caiwauat ia warastauat.

Sanalla on vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se on vanha germaaninen laina, jonka alkumuotoa **rusta*-z edustaa mm. nykyruotsin *rost*.

► Lindström 1859 64; SKES 1969 *ruoste*; Hofstra 1985 99; SSA 2000 *ruoste*; LÄGLOS 2012 *ruoste*; EES 2012 *rooste*; NES 2020 *ruoste*.

ruostua v. 'ruostua' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-665-[JAK-5:3]] Teiden Cultanna ia Hopianna ouat **roostunuet** / ia heidhe roostens pite oleman teille todhistoxexi / ia pitepi teidhen Lihanna ylessyömen ninquin yxi tuli.

Johdos substantiivista (→) *ruoste*.

ruotsalainen s. 'ruotsalainen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-18] Ja silloin Carialaiset ylitzewoitettin **Rotzalaisist**.

Johdos sanasta (→) *ruotsi*.

ruotsi, Ruotsi s. 'ruotsin kieli; Ruotsi (maa t. maakunta)' | (1548) 11 esiintymää, myös UpsK

- [A-II-15] TEsse nyt sinulle ombi / racas Christilinen Lukija / ia Hyue Somalainen Hemelainen / Carialainen / eli cuca Herran Jesusen Ysteue sine olla mahdat) sen Uden Testamentin Kiriat Somenkielille wlostulkitudh / politain Grecain / politain Latinan / Saxain ia **Rotzin** kirioista
- [A-III-107] Sacramenti iaghettaisa macta Weisata **Rotzin** eli latinan kielen Jesus Christus är wår helsa. eli. Gudh wari loffuat. Eli Discubuit Jesus / eli Diuinum mysterium
- [A-II-15] Christin Usko ia Christikunda ombi sijtte sieldepein tullut Saxaman / Engelandijn / Tanmarckin / **Rotzin** / ia mös tenne / ia muihin Makundhijn iotca ouat sen Romin Kircon alla olluet
- [A-III-198] Sen Swriualtian Herran / Corkeiman ia Ylenuেকেuen Pämiehen / Herran Gustauin / Jumalan Armon cautta / **Rotzin** / Göthin / Wendein etc. Kunungan / Ja mös meiden rackahimman Armolisen Herran / Szosion / tachton ia keskyn Mercki

Sana on vanhastaan esiintynyt sekä paikannimenä että paikan asukkaisiin ja heidän kieleensä viittaavana yleisnimenä. Se on ilmeisesti peräisin muinaisruotsin sanasta **rōps-*, joka kuuluu etymologisesti yhteen 'soutamista' merkitsevän verbin kanssa. Tämä on nykyruotsissa *ro*. Muinaisruotsissa sana on esiintynyt mm. osana piirto-kirjoituksessa säilynyttä paikannimeä *Rōp(r)s lanti* sekä maakunnan vanhassa nimessä *Rōpin*, jonka nykyinen asu on *Roden*. Kyseinen "soutumaa" oli aikoinaan se mereen rajoittuva Uplannin ja Itä-Göötanmaan osa, jonka velvollisuutena oli varustaa merisotalaitoksen tarvitsemat soutajat. Sama alkuosa näkyy myös seudun nykyisessä nimessä *Roslagen*, joka alkuaan on merkinnyt 'soutukuntaa, soutuetta'. Itämerensuomalaisiin kieliin *ruotsi* lienee levinnyt viikinkiaikana, jolloin ruotsalaiset varjagit purjehtivat Suomenlahtea itään ja perustivat siirtokunnan mm. Novgorodiin. Agricolalla *Ruotsi* esiintyy myös Ruotsin valtakunnan vakiintuneena erisnimenä.

► Thomsen 1869 107; Hellquist 1939 *rodd, roslagen*; E. Itkonen Vir. 1946 401–403; Vasmer 1955 2 551; Nissilä Vir. 1959, 299; SKES 1969 *ruotsi*; SSA 2000 *Ruotsi*; LÄGLOS 2012 *ruotsi*; EES 2012 *rootsi*; NES 2020 *Ruotsi*.

ruotsinkieli s. 'ruotsin kieli' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-18] Neiste mös nyt kyllä aruatan ia merckiten / ette se Wdhen maan Randacanssa / Borghon ia Rasburin Läneis / ette mös caiki Lootolaiset / Calandis / ia Pohialaiset / iotca wiele tenepene **Rotzinkielille** puhuuat / ouat ollut Rotzista eli Gollandista ensin wlostulleet.

Substantiiveista (→) *ruotsi* ja (→) *kieli* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla myös sanaliittona.

rupeeminen s. 'aikaansaaminen; tunto' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-471] ioca wisaus wloskieunyt on sinu Jumallisesta suustas / ennen caikia alcuia / ia londodhen **rupemista** / ia sinun tykenes ennen ychten ikä / taica alcua / ombi ollut
- [A-I-654] ia nijñ saijsin sielde cadhotuxen tilan / iosta minun piti ottaman terueydhen **rupemisen**
- [A-I-737] mine wsein ia palio wstanrickoin – Laijskudhesa / horuxisa / salawoteijsa / warckaudhesa / walhesa / pilcasa / iaritoxisa naurusa / turhisa sanoijsa / cuulosa / maijstoxesa / **rupemisesa** / näghyse

Johdos verbistä (→) *ruveta*.

rupeemus s. 'tuntoaisti' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-717] **RUpeemus** / rumijt tundepe / tartu / arua / ia siuelepi.

Johdos verbistä (→) *ruveta*.

rupeilla v. 'tarttua kiinni' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-151-[MK-14:20]] Nin hen wastasi ia sanoi heille / Yxi Cahdestatoistakymenest ioca minun cansani Fatijn **rupeile**.
- [A-III-157-[MK-14:20]] Hen wastasi ia sanoi / Yxi cadhesta toistakymmeneste / ioca minun cansani fatin **rupeilepi** / se ombi minun petteue.

Johdos verbistä (→) *ruveta*.

rupeus s. 'alkaminen, tarttuminen, ote' | (1544) 2 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-182] Sodhan **rupeuxes** Rucous / Samas paijcas.
- [A-II-631] Ja osottapi mös / oikian caunihin **Rupeuxen** ia moodhon Ramatuita lukeman ia toimittaman

Johdos verbistä (→) *ruveta*.

rupi s. 'rupi, ihottuma' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-784-[5MS-28:27]] HERRAN pite sinun lömen Egyptin Paisumilla / Weripahckoilla / **Ruulla** ia Syuelmillä / ettei sine taidha paratta.

Sanalla on liiviä lukuun ottamatta vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se on vanha germaaninen laina, jolle mahdollisia alkumuotoja on esitetty kaksikin. Toinen on **χrufōn-* tai **χrubōn-*, jota nykyruotsissa edustaa haavan rupea merkitsevä *ruva*. Toinen on **χrufiz*, josta on syntynyt mm. muinaisyläsaksan *ruf* 'ihottuma'.

► Lindström 1859 64; SKES 1969 *rupi*; Hofstra 1985 85; SSA 2000 *rupi*; LÄGLOS 2012 *rupi*; EES 2012 *rubid*; NES 2020 *rupi*.

rupinen a. 'rupinen' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-757] Ja coska he wiele ne annoit / nin HE sen annoit caiken Falskiudhen ia Petoxen cansa / quin olit Hoonomat Jyuet / Laihat / kerityt ia **Rupiset** Lambat.

Johdos substantiivista (→) *rupi*.

rusikka s. 'nyrkki' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-556] Ja wärlde todhistailda caijwaijta / **Rusikoilla** paijskoitta / hosutta / häpijelle pilcata / Norilla sidhelte
- [A-II-102-[MT-26:67]] Silloin he sylieskelit henen Casuoillens / ia Löidh hende **rusicoilans**.
- [A-III-117-[JES-58:4]] Catzos / te pastotta toraxi ia rijdhaxi / ia **Rusicalla** piexette Jumalattomast.

Sanalla on vastine ainakin virossa. Sen alkuperä on tuntematon. Rakenteensa perusteella se näyttää johdokselta, mutta ei ole tietoa, mistä vartalosta se olisi muodostettu. Yksi mahdollisuus on, että se olisi samaa juurta kuin murskaamista merkitsevä verbi *rusentaa*, jota on arveltu alkuperältään deskriptiiviseksi. Toinen mahdollisuus on, että se kuuluu yhteen (→) *rusto*-sanan kanssa, jolle on mahdollista esittää indoeurooppalainen lainaetymologia. Nykysuomessa *rusikka* on lähinnä eteläpohjalainen murrekana.

► SKES 1969 *rusikka*; SSA 2000 *rusikka*; NES 2020 *rusikoida*.

rusikoita v. 'rusikoida, lyödä nyrkillä' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-363] O HERRA Jesu Christe / eleuen Jumala poica / ioca Amulla tadhoit Inhimisten terueydhen tedhen / syndyue / petette / ylennanetta / käsitette / **rusikoita** / sidhotta / ia sylieskelde
- [A-II-154-[MK-14:65]] Ja nin mwrtamat rupesit sylkemen henen pälens / ia peittemen henen caswoitans / ia **rusicoitzeman** hende

- [A-III-172-[MT-26:67]] Mutta ne miehet iotca Jesusta kijnipidhit / pilcasit hende / ia sylgit henen casuoilensa / ia **rusicoitzit** hende.

Johdos substantiivista (→) *rusikka*.

ruska → aamuruska

ruskia *a.* 'punainen, punaruskea, ruskea' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-381] Cumaras kieuden / sine teijt werelle **ruskiat** askelet
- [A-II-680-[ILM-6:4]] Ja wlosmeni toinen **Ruskia** Ori / ia ioca sen päle istui / henelle annetin Rauha Maasta poisotta
- [A-III-736-[SAK-6:2]] Ensimeisen Rattan edes olit **Ruskiat** Orhit / ia sen toisen Rattan edes olit Mustat Orhit.

Sanalla on liiviä lukuun ottamatta vastine kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Sukukielten vastineet merkitsevät ensisijaisesti punaruskeaa tai punaista. Agricolalla *ruskea* tai *ruskia* esiintyy myös osana erisnimeä (→) *Ruskia/Ruskea meri*. Sanan vartaloa on vanhastaan pidetty omaperäisenä, mutta myös lainaetymologioita on esitetty, sillä sekä balttilaisissa, slaavilaisissa että germaanisissa naapurikielissä on samantapaisia värin nimityksiä, esim. lietuassa *rūdkis* '(puna)ruskea'. Monien selitysvaihtoehtojen vuoksi sanan alkuperä on kiistanalainen. Agricolalla *ruskia* esiintyy myös perusosana yhdysadjektiiviksi luokiteltavassa sanaliitossa (→) *veri ruskia*.

► SKES 1969 *ruskea*; Koski 1983 85–90; Koivulehto 1999a 17; Liukkonen 1999 SUST 235 39; SSA 2000 *ruskea*; EES 2012 *ruske*; Junttila 2015 113, 116, 160 alav. 23; NES 2020 *ruskea*.

Ruskia meri, Ruskea meri *erisn.* 'Kaislameri, Punaisenmeren lahti'
(1544) 2 esiintymää, myös UpsK

- [A-I-131-[NEH-9:9]] sine olet catzonut meiden Iseden waiuan pälle / Egiptias / ia cwillut heiden hwdhons **ruskian meren** tykene
- [A-II-651-[HEB-11:29]] Uskon cautta ne keuit sen **ruskean Meren** lepitze / ninquin cuiua Maata mödhen

Adjektiivista (→) *ruskia* ja substantiivista (→) *meri* muodostettu yhdyssanamuotoinen erisnimi, joka on käännös Lutherin käyttämästä nimestä *Rotemeer* tai ruotsalaisen Biblian (GVB) nimestä *Rödha haffuet*. Nämä perustuvat meren heprean-kieliseen nimitykseen *yam-suf*, jossa alkuosan on tulkittu merkitsevän 'punainen'. Nimitys johtuu siitä, että meressä kasvoi runsaasti ruokoja ja kaisloja. Agricolalla esiintyy samassa merkityksessä myös erisnimi (→) *Punainen meri*.

► Saarisalo 2009 *Punainen meri*.

rusko → aamunrusko, aamurusko

ruskottaa v. 'ruskottaa, punertaa' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-67-[MT-16:2]] Nin hen wastasi ia sanoi heille / Echtolla te sanotta / Seijes ilma tulepi / sille että Taiuas **ruskotta**.

Johdos adjektiiviin (⇒) *ruskia* perustuvasta substantiivista *rusko*, joka Agricolalla esiintyy osana yhdyssanaa (⇒) *aamunrusko*.

rutsa → **sukurutsa**

rutto s. 'rutto, ruttotauti' | (1551) 4 esiintymää

- [A-III-648-R] 5. **Rutto** ia Mieca.
- [A-III-753-R] se ylitziänyt Canssa ei pidhe Caupungist vlosaiettaman Wan Murein sisel / Nelghiäst / **Rutost** ia Miecast huckuman.

Kulkutaudin nimitys *rutto* on alkuaan adjektiivi, joka eräissä suomen murteissakin tunnetaan merkityksissä 'nopea, ripeä; äkkipikainen'. Taudin nimeksi se on muuttunut yhdyssanassa (⇒) *ruttotauti*, joka alkuaan on tarkoittanut nopeaa, nopeasti leviävää ja etenevää tautia. Yhdyssanan koko merkitys on tiivistynyt alkuosaan, ja jälkiosa on tarpeettomana jäänyt pois käytöstä. Nopeuteen viittaavana sanana, joko adjektiivina tai substantiivina, *rutto* tunnetaan laajalti itämerensuomalaisissa lähisukukielissä. Sanan etäisempi alkuperä on tuntematon. Sitä on aikoinaan arveltu germaaniseksi lainaksi, mutta nykyään lainaselityksellä ei ole kannatusta. Myös lainautumista balttilaiselta taholta on ehdotettu, mutta selitystä ei ole perusteltu tarkemmin.

► SKES 1969 *rutto*; SSA 2000 *rutto*; LÄGLOS 2012 *rutto*; EES 2012 *ruttama*.

ruttotauti s. 'rutto, ruttotauti, kulkutauti' | (1544) 21 esiintymää, myös Westh

- [A-I-158-[2AK-20:9]] Jos iocu pahuus / miecka / rangastus / **Ruttotauti** / eli halla wodhet / meiden ylitze tulisit / meiden pideis seijsoan temen hoonen edhesä sinun caswoisas
- [A-I-714] Eij **Ruttotaudhin** tartumus palio wahingotaijsi / ios me itzeme wikain saastaudhesta welteijsim
- [A-II-230-[LK-21:11]] swret maan Wapistoxet ioca paicas tuleman pite / Nelke ia **Ruttotaudhit** / ia mös Cauhistoxet ia swret Ihmet Taiuahast tapactauat.
- [A-III-648-[AM-4:10]] Mine lehetin **Ruttotaudhin** teiden secan / Ninquin Egyptijn.

Substantiiveista (⇒) *rutto* ja (⇒) *tauti* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät kahdesti myös sanaliittona, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 115.

ruumeelinen → **ruumiillinen**

ruumeelisesti → **ruumiillisesti**

ruumen s. 'ruumen, puintiroska' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-27-[MT-3:12]] Jonga wiskin on henen kädhesens / ia henen pite lugans percaman / ia henen pite nisuns aittaans cocoman / Mutta **rwmenet** / pite henen ijancaikises tules poltaman.

Viljan puinnista jääviä roskia merkitsevällä *ruumen*-sanalla on vastineita itäisissä lähisukukielissä. Sana on selitetty vanhaksi germaaniseksi lainaksi, ja oletettua alkumuotoa **krūm*- edustaa mm. nykysaksan *Krume* 'leivän sisus, pala, muru'. Tämän aiemmaksi länsigermaaniseksi muodoksi on rekonstruoitu **krumōn*. Merkityserojen takia lainaselitys jää kuitenkin epävarmaksi, ja samoin jää selittämättä se, miksi suomen *ruumen*-sanalla on murteissa ja vanhassa kirjakielessä myös rinnakkaisasu *ruhmen*. Sanalle on jo aiemmin ehdotettu balttilaista lainaetymologiaa. Tämän mukaan se olisi lainaa lyömistä tai murskaamista merkitsevästä verbistä, jota edustaa esim. liettuan *grūst*. Varsinaiseksi lähtömuodoksi rekonstruoitu **gru(d)-men* on kuitenkin hypoteettinen, eikä merkitysyhteyskään ole yksiselitteisen selvä. Näin ollen selitykseen on suhtauduttu torjuvasti, eikä sitä yleensä edes mainita etymologisissa sanakirjoissa.

► Thomsen 1890 173; SKES 1969 *ruumen*; Hahmo 1994a 111–113; SSA 2000 *ruumen*; LÄGLOS 2012 *ruumen*; Junttila 2012 SUST 266 273; NES 2020 *ruumen*.

ruum|ilinen, -iillinen, -eellinen a. 'ruumiillinen, fyysinen'
(1544) 46 esiintymää, myös, UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-454] nijn me sijs sinua neuresti rucolema / ettes raskitzisit catzo armolisesta meidhe polen / ia laijnata meille sinu kieuhille lapsilles / caiki hengeliset ia **rumiliset** tarpet
- [A-I-765] En olen pahoiia **rumilisi** himoiia colettanut / Mutta pikimin olen cuullut lihan halun yllytuxen
- [A-I-804] Wariele meite Sodhista / ia rijdoiijsta / ia caikesta pakosta / senpälle / ette me sen iocapeijuesen Leijuen / ia **rumelisen** rawinun leuolisesa rauhasa nautitzisim
- [A-II-603-R] se on Hengelineen reeska / quin ombi Euangelium / ioca vskolla käsitetän / ia ei **Rumilisella** taidholla
- [A-III-28] Ja quin sine olet henen hedhelmelisexi sen **rwmillisen** hyuesti siugnauxen cautta saattanut / nin anna henen mös hedhelmellisizne olla sijne hengelisese Hyuestisiugnauxesa

Johdos substantiivista (⇒) *ruumis*.

ruumii|lisesta, -lisest, -llisesta, ruumeelisest adv. 'ruumiillisesti, fyysisesti'
(1544) 14 esiintymää

- [A-I-843] Sentedhen catzos / täte Eijtije ja henen hedelmense cadhella motho hyuestisiugnatan / **Rumilisesta** ia hengelisesta.

- [A-II-160] ettei hen [= Luukas] waan Pauailde Apostolilde oppenut Euangeliumi / ioca ei **Rumilise** Herran cansa ollut / mutta muilda Apostoleilda / ninquin hen itzeki ilmoitta henen Ramatuns algus
- [A-III-41] meiden HERRA Jhesus Christus itze sanopi / Ette se ioca henen pälense wskopi / ei pide ijancaikisesta cooleman / ia ehke hen **rumillisesta** colepi / nin hen quitengi iellense elemen saapi.
- [A-I-770] Ja caikissa nyt ylesluettudhen Syndijen haaroijsa / ia mös muijssa caikissa / quin ioku waijuanen Inhiminen taijtapi Jumala lakj ia mielde wastan / hengelisesta eli **rumelisesta** / aijatella / puhua / tedhe / taicka wnochta / ja iollaki modholla ricko.

Adjektiivin (→) *ruumilinen* ym. elatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

ruumiinen a. 'ruumiillinen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-171-[LK-3:22]] Ja pyhe Hengi alastuli **rumisel** modholla ninquin Mettinen henen pälens

Johdos substantiivista (→) *ruumis*.

***ruumiinvika** s.

Ruumiinvika ei esiinny Agricolalla yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona (→ *ruumis*).

► Jussila 1998 *ruumiinvika*.

ruumis s. 'ruumis, kuollut ruumis, ihmiskeho, vartalo' (myös kuv.)
(1543) 484 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-10] Mine wskon pyhen Hengen päle Pyhen Christitun seurakunnan / Pyhein osanottamisen. Syndijen andexisamisen. **Rumin** ylesnousemisen. Ja ijancaikisen elemen
- [A-O-16-[IKOR-11:24]] Ottaca / sökette / teme on minun **Rumin** / ioca teiden edesten annettan / Sen techkette minun muistoxeni.
- [A-O-20] Sille mine annan minun itzen / **rumin** / ia sielun ja caiki tynni / quin minulla ombi / sinun haltuus ia kesijs.
- [A-II-47-[MT-9:00]] Huilunsoittaiat Jotca Wainaiten ia **Rwmisten** tykene leikitit Ninquin nyt meidhen seas kelloilla soitetaan / ia peijaita weisataan.
- [A-II-107-[MT-27:59]] Ja coska Joseph oli **rumin** ottanut / käri hen sen puchtasen linaan
- [A-I-237-[JUDIT-16:21]] Henen pite pijnaman heiden **Rumihins** Twlella ja Toukilla / Ja heiden pite palaman / ia surckutteleman ijancaikisehen.
- [A-I-601] LAijna meille HERRA Jumala / ette me neinnen Sacramentein cautta / iotca me otima / madhaisjima caikista sielun ia **rumin** wighoijsa / wapadhetta
- [A-II-153-[MK-14:51]] Ja oli yxi Noricainen se seurasi hende / Lijnaisel waatteele palian **rumin** päle pughetettu.

- [A-III-30] kijte hende sen edheste / ette hen andapi sinun temen curitoxen tundemisen / sinun parahaxes / Ja ettei hen salli **rwmist**a henen irtaudhensa ia himoinsa pereste elä

Sanalla on vastineita muutamissa lähisukukielissä, ja se voi merkitä sekä elävän ihmisen kehoa että kuollutta ruumista. Alkuperä on kiistanalainen. Sanaa on oletettu vanhaksi germaaniseksi lainaksi, jonka alkumuotoa **skruma* vastaavat mm. varhaisuusruotsin *skrom* tai *skrum* 'tilaa vievä; tyhjä tila' ja nykyruotsin verbi *skrymma* 'viedä paljon tilaa'. Merkityserojen ja äänteellisten ongelmien takia lainaselitys on kuitenkin aivan epävarma.

► SKES 1969 *ruumis*; Hofstra 1985 268–273; SSA 2000 *ruumis*; LÄGLOS 2012 *ruumis*; NES 2020 *ruumis*.

ruuppu → tähteenruuppu

ruuta s. 'ruuta (*Ruta graveolens*)' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-11] Telle kwlla sömen pite (ninquin Calenus sano) makia roca / ia swrustamat Mette ioman Ja **Ruta** poleijan cansa iomasa nautiman ia hyuesti roga keittemen
- [A-II-202-[LK-11:42]] Mutta we teille Phariseuset / ette te Tiunin teete Minduist ia **Rudast** / ia caikinaisest Caalist / ia te poisietet Domion ia Jumalan Rackauden.

Laina joko ruotsin sanasta *ruta* tai suoraan latinan sanasta *ruta*, josta myös ruotsin sana on peräisin.

► Streng 1915 *ruutta*; SAOB 1960 *ruta*¹; I. Larsson 2010 172–173; Häkkinen & Lempiäinen 2011 110–112.

ruveta v. 'alkaa, ryhtyä, tarttua, koskettaa, ottaa vastaan' (1543/1559) 307 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-O-20] Sijtte **rupe** wirieste Jumalan nijmen / sinun töhes.
- [A-I-9] Kewet tesse **rupepi**.
- [A-II-93-[MT-24:00]] Caicki neme **rupiauat** tapactuman io telle aijalla / teiden eläisen
- [A-I-114-[5MS-32:41]] Cosca mine hijon ninquin pitkesen Leijmauxen minun Mieckan / ia minun käten rangastoxen **rupepi**.
- [A-I-212-[PS-144:5]] HERRA / lommista Taijwas / ja alasastu / **Rupe** woorijn / ette he suitzisit
- [A-II-41-[MT-8:3]] Nin oiensi Jesus kätens / ia **rupeis** häneen / sanodhen / Mine tahdon / Ole puhdhas.
- [A-III-575-[VLT-4:6]] Minun Canssani Tytteren syndi on swrembi / quin Sodomini syndi / ioca ydhes silmenräpeyxes alaskukistettu oli / ia ei yxiken käsi siihen **ruuennut**.
- [A-II-223-[LK-19:6]] Ja hen nopiast alasastui / ia **rupeis** hende wastan iloisast

Verbillä on vastineita useissa itämerensuomalaisissa kielissä. Niissä samoin kuin suomen murteissa *ruveta* voi tarkoittaa 'ottaa kiinni, tarttua (esim. tauti); asettua'. Tämä konkreettinen merkitys lienee alkuperäinen, ja nykysuomessa etusijalla oleva 'alkaa'-merkitys on syntynyt esim. sen tapaisissa käyttöyhteyksissä kuin *ruveta makaamaan* t. *makuulle* 'asettua makuulle'. Verbin alkuperästä ei ole varmaa tietoa. Se on rakenteeltaan selvästi johdos, ja mahdollisena kantasanana on pidetty substantiivia (→) *rupi*. *Rupeaminen* olisi tällöin alun perin ollut samaa kuin *rupeutuminen*, ruven tai ihottuman syntyminen iholle. Selitystä on perusteltu rinnakkaisten merkityksenmuutosten avulla, ja vanhasta kielestä löytyy myös esimerkkejä, joissa *ruveta*-verbin voi samassa yhteydessä tulkita sekä konkreettisella että abstraktilla tavalla, esim. *rutto rupeaa* 'rutto aiheuttaa rupea, ihottumaa; rutto tarttuu; rutto alkaa'. Agricolalla *ruveta* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *vastaanruveta*.

► Hakulinen Vir. 1949 195–199; SKES 1969 *ruveta*; SSA 2000 *ruveta*; EES 2012 *rübima*; NES 2020 *ruveta*.

ruvettamaton *a.* 'alkamaton, koskematon [?]' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-590] kynelisille rucoxilla mine auxenhwdhan sinun Laupiaiinda armoos / ja ylimeste armadhustas / ette teme mackein rauinnos [= ehtoollinen] / ylimeinen ja **ruvettamaton** osaliseus / eij olisi minun Sieluni domioxi

Verbin (→) *ruveta* passiivivartalosta muodostettu kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina. Agricolan rukoukselle ei tunneta esikuvatekstiä, jonka avulla sanan merkityksen voisi varmentaa. *Ruveta*-verbin tavanomainen kielteinen partisiippi *rupeematon* mainitaan Jusleniuksen sanakirjassa merkityksessä 'alkamaton, koskematon'.

ruvettu *s.* 'aloitettu tekeminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-821–822] Ne sama / ma mine / särie ia poijskienne / ette he istumilda poispannut ja söxetyt / neuritetyt ja häweijstit / **ruuetusta** lacaijsit Amen.

Verbin (→) *ruveta* passiivinen partisiippi, jota on käytetty nominina.

ryhdyttää *v.* 'liittää; tartuttaa' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-541-[JER-15:17]] Eipe me **ryhdhyte** meiten nijnen Pilcuriten secan / enge meiten riemuitze heiden cansans.
- [A-III-784-[5MS-28:21]] HERRAN pite sinuhun Ruttotaudhin **rydhyttemen** / sihenasti ette hen sinun hucuttais / sijnä Maassa / iohongas tulet site omistaman.

Johdos verbistä (→) *ryhtyä*.

ryhtyä, ryhtyvä v. 'liittyä, ryhtyä, yhtyä, käydä sukupuoliyhteyteen'
(1544) 14 esiintymää

- [A-I-316-[SIIR-23:1]] O HERRA Jumala / ISE / ia minun hengeni haltia / äle minua laske pilcarien sekan **rychtymeen** / Ja ele minua *anna* turmelta heiden seasans
- [A-I-317-[SIIR-23:5]] Ja kienne pois minulda caiki pahat himot / Äle anna minun hekumijn / ia haureuxen **rychtywe**
- [A-II-470-[IKOR-6:16]] Taicka eikö te tiedhe / ette se ioca Hooraan **rychty** / hen on yxi Rumis sen cansa? Sille he tuleuat (ma hen) caxi ydhexi Lihaxi.
- [A-III-781-[5MS-27:21]] Kirottu olcoon / ioca iongun Eleinten Canssa **rychty** / Ja caiken Canssan pite sanoman / Amen.

Verbillä on vastine ainoastaan karjalassa, ja sekin saattaa olla lainaa suomesta. Murteissa *ryhtyä* merkitsee myös konkreettista tarttumista, koskettamista, taker-
tumista, paakkuuntumista yms. Verbi on rakenteeltaan selvästi johdos, mutta sen
alkuperä on epäselvä, sillä sen muodostustavasta on esitetty monia eri teorioita.
Sitä on arveltu yleisesti deskriptiiviseksi, äänteellisesti motivoiduksi sanaksi vii-
taten siihen, että sen rinnalla esiintyy monia muitakin äänneasultaan ja merki-
tykseltään samantapaisia sanoja, jotka kuitenkin eivät ole selvässä johtosuhteessa
toisiinsa. Toisaalta sitä on pidetty *rohtua*- tai *ruohtua*-verbin etuvokaalisena va-
rianttina. Tätä selitystä on perusteltu mm. sillä, että vanhoissa sanakirjoissa mai-
nittu *ryhtymä* voi tarkoittaa ihottumaa, rupea, syyhyä yms. ihotautia ja *ryhtymän*
rinnalla esiintyy myös muita samasta vartalosta muodostettuja johdoksia, mm.
ryhelmä tai *ryyhelmä*, joilla on ihottuman tai ruven merkitys. Kolmas mahdolli-
suus on, että *ryhtyä* liittyisi johdoksena (→) *ryhä*- tai (→) *ryhmä*-sanoihin.

► SKES 1969 *ryhtyä*; Aalto Vir. 1970 29–34; SSA 2000 *ryhtyä*; NES 2020 *ryhtyä*.

rymä a. 'paha, ilkeä, ruma' | (1544) 21 esiintymää

- [A-I-482] Hangitze meite wscon kilwelle / caiki tulisi noolia watan / ia sen paha elkisen **rymen** hengen iulmaudhen watan / ette me Herrasa wahwenisema
- [A-II-11] Satan se Leuiatan **ryme** Cwijedhos / ioca meite synnin petoxella / Coleman cautta ylesnieli
- [A-II-479-[IKOR-11:6]] Nyt ette se ombi **ryme** / Ette Waimo pitä keritudh eli Leicatudh Hiuxet / nin peitteken Päänse.
- [A-II-544-[EF-6:16]] Mutta caikein ylitze / tygenottacat vskon Kilpi / iolla te woitta sammutta caiki sen **Rymen** tuliset Noolet.
- [A-III-504-[JES-53:14^]] Nin ette monda sinusta heitens pahendauat / Ette henen Motonsa **rymembi** on muita Inhimisie / Ja henen Hahmons quin Inhimisten Lastein.

Etuvokaalinen, lähinnä itämurteissa tunnettu variantti adjektiivista *ruma*, jolla on vastine kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä joko sellaisenaan tai johdok-
sen kantana. Viron *rumal* merkitsee tyhmää tai hölmöä, liivin *rumäli* epäsiistiä tai
likaista. Lyydissä ja vepsässä *ruma* ei viittaa ihmisen ulkonäköön vaan merkitsee

sellaista, joka on kova syömään ja juomaan. Suomen murteissa *ruma* voi tarkoittaa paha, ilkeää, suurta, runsasta, rivakkaa, nopeaa yms., eivätkä merkitykset välttämättä ole niin negatiivisia kuin yleiskielessä. Sanan alkuperä on tuntematon. Sitä on arveltu omaperäiseksi deskriptiivisanaksi. Takavokaalinen *ruma* ei esiinny Varsinais-Suomen eikä Ala-Satakunnan murteissa, eikä se esiinny myöskään Agricolan kielessä. Se on ensi kertaa mainittu merkityksessä 'paha' Jaakko Finnon virsikirjassa 1583 ilmauksessa *ruma henki*.

► SKES 1969 *ruma*; Jussila 1998 *ruma*; SSA 2000 *ruma*; NES 2020 *ruma*.

rypiä *a.* 'ryppyinen' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-717] Paliat / caruat / siliet / ia tasat / **rypiet** / rymet / coleat / masiat.

Johdos samasta deskriptiivisestä vartalosta, josta on muodostettu myös *rypistää* ja (→) *ryppy*.

ryppy *s.* 'ryppy' (kuv.) | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-426] henen pideis sen itzellens / cunnialisexi seurakunnaxi / saattaman / iolla eij olis pilcu taica **ryppyie** / eli iotakuta sencaltaista
- [A-II-542-[EF-5:27]] henen piti itzellens saataman ydhen cunnialisen Seurakunnan / iolla ei ole pilcu eli **Ryppyä** / taicka iotacuta semmotoista

Sanavartalolla on vastineita kautta itämerensuomen. Sama vartalo on verbissä *rypistää*. Vartalon alkuperästä ei ole varsinaista selitystä, joten sitä on ilmeisesti pidettävä äänteellisesti motivoituna deskriptiivisanana. Deskriptiivisyyteen viittaa myös se, että sanavartalolla on useissa kielissä myös takavokaalisia variantteja, esim. suomen murteissa *ruppu* tai *kruppu*. Agricolan kaikki esiintymät perustuvat samaan Efesolaiskirjeen kohtaan.

► SKES 1969 *ryppy*; SSA 2000 *ryppy*; EES 2012 *rüpp*; NES 2020 *ryppy*.

rysy *s.* 'tappelunnujakka, metakka' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-96] Herran Sanat / sijeludhen rooca / sen ielken (keuhe henges) hooça / Se quin njsse monda Rickaxi tee / sille tuscal **Ryszy** palcaxi iee

Itämurteille ominaisella sanalla on tarkka vastine karjalassa. Virosta ja saamesta esitetty vastineet ovat verbejä. Sanavartalo on sama kuin verbissä *rysähtää*, ja se on selitetty äänteellisesti motivoituksi.

► SKES 1969 *rysy*¹; SSA 2000 *rysy*.

ryvettää *v.* 'liata, tahrata' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-576-[VLT-4:14]] He keuit sinne ia tenne Catuilla / ninquin Sokiat / ia Werelle olit **ryuetetut** / ia euet tainuet mös heiden waatteins ruueta.
- [A-III-576-R] **Ryuetetut** se on / he olit palio wighatoinda Werta vlosuodhattanuet.

Johdos verbistä *rypeä*, jolla on vastineita useissa lähisukukielissä. Vastineita on esitetty myös permiläiskielistä, mutta rinnastusta näihin ei pidetä uskottavana. Sanavartalon etäisempi alkuperä on tuntematon.

► SKES 1969 *rypeä*; SSA 2000 *rypeä*; EES 2012 *rübelema*.

ryypätä → ulosryypätä

ryyisy s. 'ryyisy, huono vaate' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-660-[JAK-2:3]] Nijn tulis mös siselle yxi Kieuhä **Rysylle** / ia te catzoisitta henen polens ioca kijldeuet Waatet candapi / ia sanoisitta henelle / Istu Sine tesse hyuesti.

Sanalla on ei ole varmoja vastineita sukukielissä. Karjalan vastaava sana voi olla lainaa suomesta. Sanavartalo on selitetty alkuperältään deskriptiiviseksi.

► SKES 1969 *ryyisy*; SSA 2000 *ryyisy*.

ryövi, röövi s. 'ryöväys, ryöstö' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-763] En olen henelle laijnanut / mutta site pahamin / olen henen tauarans monilla ionilla omistanut ia wehentenut **röuille** / wekiwallalla corckorahalla
- [A-II-664-R] Kijuauxella / ahneudhella / tappeluxella **röuille** / warcaudhella / petoxella / Sodhilla / eipe te saa mite te pydhette

Laina muinaisruotsin sanasta *rof* tai sen muinaistanskalaisesta vastineesta *røv*. Jos sana on lainaa ruotsista, sen etuvokaalisuus perustuu ruotsalaisen *rövere*-sanan malliin (→ *ryöväri*). Ortografisista syistä on mahdotonta tietää, onko ääntöasu *ryövi* vai *röövi*.

► Streng 1915 195.

ryövitys, röövitys s. 'ryöväys, ryöstö' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-127-[ESR-9:7]] Meiden Iseden aijghast / haman tehen saacka / me olema swres nuchtessa ollut / Ja meiden pahatekoin tehden / me / ynne meiden kuningasten ia pappien cansa annetut olema ma kundaden Esimiesten Kesin / Mieckoin / fangiuxen / **röwituxen** / ia caswon häpijään ninquin tenepeijuenghin

Johdos verbistä (→) *ryövitä, röövitä*.

ryövitä, röövitä v. 'ryövätä, ryöstää' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-159-[TOB-3:4]] njn olema me mös ylenannetut meiden wiholisillen / ia he meite **röwitzeuet** / fangina piteuet / ia tappauat

Johdos substantiivista (→) *ryövi, röövi*.

ryöväri, rööväri s. 'ryöväri, ryöstäjä' | (1544) 52 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-374] Ja nijn **Röuerein** keskelle / sine ristinnaulittin / Ja pahointeckiadhen cansa säättü
- [A-I-373] Jumalattomilda Juttahilda sine messelle kesitetin / Ninquin **Röweri** noorilla sidhottin yxinens sine päruchtinalle iätettin
- [A-II-275-[JH-10:1]] TOTisest totisest sanon mine teille / Joca ei siselmene ouen cautta Lammashonesen / waan mwalda siselastu / se ombi Wargas ia **Röueri**.
- [A-III-169-[LK-22:53]] Te wlos lexitte ninquin **Röffuerin** tyge mieckain ia seiuesten cansa minua kijniottaman

Laina joko ruotsin sanasta *rövare* tai alasaksan vastaavasta sanasta *röver(e)* tai *röver(e)*. Rakenteensa perusteella se tuskin on johdos samaan sanueeseen kuuluvasta verbistä (→) *ryövätä*. Ortografisista syistä on mahdotonta tietää, onko tarkoitettu ääntöasu *ryöväri* vai *rööväri*. Agricolalla ei ole tähän sanueeseen kuuluvista sanoista yhtään esimerkkiä, jossa sanaan olisi merkitty diftongi -yö-.

► Thomsen 1869 51; Streng 1915 195, 196; SKES 1969 *ryöväri, ryövätä*; SSA 2000 *ryöväri, ryövätä*; Bentlin 2008a 91–92; NES 2020 *ryövätä*.

***ryöväriluola** s. 'ryövärien luola'

Ryöväriluola ei esiinny Agricolan teoksissa kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona *ryöväriten luola*.

► Jussila 1998 *ryöväriluola*.

ryöväri vuori s. ”ryöstövuori” | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-319-[PS-76:5]] Sine olet kircambi ia wäkeuemi / quin ne **Röueri wooret**.

Substantiiveista (→) *ryöväri* ja (→) *vuori* koostuva, erisnimen tapainen sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. Se on sananmukainen käännös Lutherin käyttämästä nimityksestä *Raubberge*, jonka Luther itse on reunahuomautuksessa selittänyt tarkoittavan mahtavia, sodalla muita alistavia valtakuntia kuten Assyria, Babylonia ja Egypti.

► Heininen 1994 110; Toropainen 2017 51.

ryövätty s. tai a. 'ryöstetty, ryöstön kohteeksi tai ryöstösaaliiksi joutunut' (1551) 3 esiintymää

- [A-III-488-[JES-42:22]] Se on yxi radheldu ia röuettu Canssa / he ouat caiki tynni paulatut Coopasa / ia Fangein Honesen lymytetut. He ouat **Röuetyxi** tedhyt / ia ei ychten Auttaia ole
- [A-III-760-[MAL-1:13]] Ja te vffrat site quin **röuety** / onduua ia sairas on / ia nin te vffrat Rocawffrin.

Verbin (→) *ryövätä* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina.

ryövätys s. 'ryöväys, ryöstösaalis' | (1551) 7 esiintymää

- [A-III-690-[NAH-2:13]] Miecan pite sinun Noores Jalopeuras ylessömen / ia tadhon lopun tedhä sinun **Röuetuxes** päle Maassa Ettei sillen pidhe sinun Lehetussanas äni cwluman.
- [A-III-704-[SEF-1:9]] Mine tadhon mös sille samalla aialla nijte etziskelle / iotca ylitze Kynnyxen hyppeuet / iotca heiden HERRANSA Honet teutteuet **röuetuxilla** ia petoxilla.

Johdos verbistä (→) *ryövätä*.

ryövätä v. 'ryövätä, ryöstää' | (1544) 16 esiintymää, myös Westh

- [A-I-96] Sekeen Taiuan / ia hallaijsen maa Aggeus nijllen toiuotta Jotca Tijwndhin / Wfrit **röwet**
- [A-II-513-[2KOR-11:8]] ia olen mwdh Seurakunnat **röuenyt** / ia heilde Palcan ottanut / iolla mine teite paluelin.
- [A-III-689-[NAH-2:9]] Nin **röueket** nyt Hopiat / **röueket** Culda / Sille tessé on se Rickaus ilman loppumat / ia caikinaisten Callijn Clenodiain palius.

Verbillä ei ole etymologisia vastineita sukukielissä; karjalan ja vatjan vastaavat sanat ovat ilmeisesti lainaa suomesta. Suomen *ryövätä* on yleensä selitetty lainaksi ruotsin verbistä *röva*, mutta mahdollinen lähtömuoto voi olla myös keskialasaksan vastaava verbi *röven* tai *röven*. Agricolalla *ryövätä* esiintyy myös perusosana yhdys-
verbeissä (→) *poisryövätä*, *ylesryövätä*.

► Thomsen 1869 51; Streng 1915 195, 196; SKES 1969 *ryövätä*; SSA 2000 *ryövätä*; Bentlin 2008a 91–92; NES 2020 *ryövätä*.

ryöväys s. 'ryöväys, ryöstäminen, ryöstösaalis' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-636] ja ette me heranuijsima Salawoteisa / haureuxisa / hoorudhesa / miestapos / murhasa / **röweyxisä** / welhoudhesa / ja caikinaijset synnit sinun wastas tekisima.
- [A-III-695-[HAB-1:3]] Mixis osotat minulle waiua ia tötä? Mixis osotat minulle **Röueust** ia Wäkiualta.
- [A-I-335-[JES-33:23]] Silloin callijta **Röweyxij** pite iaghattaman / nijn ette mös ne Rammat pite Rōwemen

Johdos verbistä (→) *ryövätä*.

räiskää v. 'räiskyä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-404-R] Tuli) ioca Catauis retise / **reiske** ia wäkewesti pala. Sille se on teruainen ia kernasti pala.

Verbin vartalolla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on rätisevää tai paukkuva ääntä jäljittelevä kuvailusana.

► SKES 1969 *räiskää*; SSA 2000 *räiskää*; NES 2020 *räiskäle*.

rämäitä v. 'remuta' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-326-[PS-78:65]] Ja se HERRA heräsi / ninquin iocu Macauainen / ninquin iocu Wekeue **rämäie** Winan ioopumisest.
- [A-III-743-[SAK-9:15]] Sen HERRAN Zebaothin pite heite soieleman / ette he ylessöisit / ia alanssaisit Lingokiuein cansa. Ette he ioisit ia **rämeieisit** ninquin Winasta / ia teutetyxi tulisit ninquin Malia / ia ninquin Altarin saruet.

Sanavartalolla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on rämiseviä, säriseviä ja römeitä ääniä jäljittelevä kuvailusana.

► SKES 1969 *rämeä*; SSA 2000 *rämistä*.

räntty s. 'korkoraha, maksu' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-34-[MT-5:00]] Publicanit) Latinaxi. Ne cutzutan Somexi Weronottaiat / ia olit ne / iotca Romariten Weron ia **räntyn** edesseisoit ia ylescannoit.
- [A-III-673-R] Saalins etc) ouat ne **Rentut** ia Tauarat / Epeiumaloit warten sääty / iotca Horanpalca ouat / Ja sixi iellenstuleuat.
- [A-III-716] Talon tarpexi / ia **Rentoxi** / Caupaxi / nin mös Rauinnoxii.

Lainaa myöhäismuinaisruotsin sanasta *ränta* 'korko, maksu, vero'. Takavokaalisiksi kirjoitettujen varianttien lukutapa on epävarma (→ *rentto*).

► Streng 1915 197; SKES 1969 *räntty*²; SSA 2000 *räntty*.

räpähdös → **räpäys**

räpä|lys, -hdös s. '(silmän)räpäys, pieni hetki' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-242-[JES-26:20]] Mene minun Canssan / sinun Cammioos / ia sulie sinun owes ymberilles / lymy yrielde / silmen **räpedhöxen** aijaxi / nincauuan ette wiha ylitzekieupi.
- [A-II-173-[LK-4:5]] Ja Perkele wei henen Corckian woren pälle / ia osotti henelle caiki Maan pijrin Waldakunnat silmen **räpäyxelle**.
- [A-III-476-[JES-26:20]] Mene minun Canssan sinun Cammios / ia sulie Ouet ielkes / lymy yrielde silmen **räpeys** / nincauuan ette wiha ylitzekeupi.

Johdos verbistä *räpähtää*, joka tässä tapauksessa tarkoittaa silmäluomen nopeaa sulkeutumista ja avautumista. Se on johdos deskriptiivis-onomatopoeettisesta vartalosta, joka on perustana mm. verbeissä *räpyttää*, *räpistä* ja *räpättää*. Samanlaisia verbejä on myös lähi- ja etäsukukielissä, mutta näistä on mahdotonta sanoa, ovatko ne yhteistä etymologista alkuperää vai samanlaisen äänteellisen motivaation tuottamia erillisiä sanoja. *Räpähtää* ei esiinny verbinä Agricolan teoksissa,

se on ensi kertaa mainittu vuoden 1701 virsikirjassa. Agricolalla *räpäys/räpähdös* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *silmänräpähdös*, *silmänräpäys*. Westhin kooodeksissa esiintyy samantapainen *räpätys*.

► SKES 1969 *räpyttää*; SSA 2000 *räpyttää*; NES 2020 *räpylä*.

rätistä v. 'rätistä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-404-R] Tuli) ioca Catauis **retise** / reiske ia wäkewesti pala. Sille se on teruainen ia kernasti pala.

Verbillä on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on johdos rätisevää ääntä kuvailevasta, äänteellisesti motivoidusta sanavartalosta.

► SKES 1969 *rätistä*; SSA 2000 *rätistä*.

rääkyvä s. 'rääkyvä eläin, tässä 'kettu' | (1544) 1 esiintyvä

- [A-I-73] 5 Cwsi Kwta Mäkyue / 6 Wisi Kwta winguua / 7 Cwsi kwta **Rääkyue** / 8 Nelie kwta Papottaija

Verbin *rääkyä* partisiippimuoto, jota kansanomaisessa lorussa on käytetty nominin tapaan kettuun viittaavana kiertoilmauksena. *Rääkyä* on äänteellisesti motivoitu verbi, jolla on vastineita useissa lähisukukielissä. Se ei esiinny Agricolan teoksissa persoonamuotoisena verbinä.

räpäle s. 'räpäle, riepu' (kuv.) | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-394] Laupias HERRA Jumala / teghe meite waijuaisit synnyset / wanho **räpelei** / henen wdhsyndymisens cautta wighattomaxi ja peiue peiuelde paramaxi
- [A-I-742] Jotca caiki sinun edheses ouat / ninquin yxi ilkein werinen saastainen **Räpele** / raskasten syndein cansa ychtynyt / ja hiereltty

Sana tarkoittaa murteissa ja karjalassa mm. rättiä, ryysyä tai riekaletta. Sen alkuperä on epäselvä. Sen on arveltu olevan deskriptiivistä alkuperää, ja sen rinnalla esiintyy monia äänneasultaan ja merkitykseltään samantapaisia sanoja, mm. *repale*, *räpälä*, *räpäkkä* ym., joiden etymologinen rajaaminen on mahdotonta. *Räpäle*- tai *räpäle*-sanalle on ehdotettu myös germaanista lainaetymologiaa, jonka mukaan se olisi samaa juurta kuin muinaisskandinaavin kaistaletta, kankaanpalaa, verhoa tms. merkitsevä *refill*. Kantagermaaniseksi lähtömuodoksi on rekonstruoitu **rafla*-z. Molemmilla selitysvaihtoehdoilla on kannatusta, ja ilmeisesti kysymys onkin eri alkuperää olevien sanojen sekaantumisesta toisiinsa. Agricolan oikeinkirjoituksen horjuvuuden takia on mahdotonta sanoa, onko tarkoitettu muoto *räpäle* vai *räpäle*.

► SKES 1969 *repale*; SSA 2000 *räpäle*; LÄGLOS 2012 *räpäle*; EES 2012 *räbal*; NES 2020 *räpäle*.

röyhätä v. 'ylpeillä, pöyhkeillä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-405-R] Nin mös se wäre / falski ia Eriseurainen oppi / ialosti **Röyhe** / prama ia kerska vlcoisis tauois ia pyhitöxis.

Verbi on ilmeisesti samaa juurta kuin adjektiivi (→) *röykkiä*. Sanavartaloa on arveltu sekä germaaniseksi lainaksi että äänteellisesti motivoiduksi deskriptiivimuodosteksi. Agricolalla *röyhätä* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ulgosröyhätä*.

röykkiä a. 'pöyhkeä, korskea' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-444-[ROM-11:20]] Se on oikein sanottu / He ouat murtuneet / heiden epeuskonsa tedhen / Mutta sine seisot vskon cautta. Ele ole **reuckije** mieleses / waan pelke.
- [A-II-615-[2PT-2:18]] Sille he puhuuat **röuckiet** sanat / quin turhat ouat. Ja yllytteuet tauattomuxen cautta lihalisijn Himoin nijtä iotca oikein olisit poisueltänyet
- [A-II-669-[JUD-1:16]] Neme ouat Napisiat ia Walitaiat / omain himoins ielkin waeldauaiset. Ja heiden Suuns puhupi **röukiöite** sanoia / ia jhmeteleuet Inhimisten Moodhoia / tarpens tehden.
- [A-III-349-R] Pramaman) se on / puhua **Röickie** Sanoia / ninquin iocu Herra eli Sangari / iota tule peliete / edesmite hen sanopi eli tachto.
- [A-III-358-[PS-101:5]] Joca Lehimeisens sala panettele / sen mine hucutan / Em mine malta site kersi / quin **röyckion** menon ia corian mielen pite.
- [A-III-663-[OB-1:12]] Ja ei sinun Suus pidhe nin **röyckiet** Sanat puhuman / heiden waiuans aicana.

Sana on samaa juurta kuin yleiskielen *röyhkeä*. Agricolan ortografia viittaa lukutapaan *röykkiä*, mutta myös lukutapa *röyhkeä* on mahdollinen. Westhin koodeksissa mainitaan ominaisuudennimenä *röykkeys*. Adjektiivilla on vastine ainoastaan karjalassa, mutta suomesta poiketen karjalassa sillä on enimmäkseen positiivisävyisiä merkityksiä, mm. 'rehevä, tuuhea; runsas, vauras; reilu, antelias; rehvakas'. Sanaa on arveltu germaaniseksi lainaksi, ja alkumuodoksi on rekonstruoitu kantas-kandinaavin **dreuga-*, jota nykyruotsissa edustaa *dryg* 'runsas, suuri'. Tältä pohjalta voidaan hyvin selittää suomen ja karjalan sanojen välinen merkitysero saman sanan eri käyttöyhteyksissä syntyneeksi näkökulmaeroksi. Toisen, vanhemman selityksen mukaan *röyhkeä* kuuluisi yhteen *röyheä*-sanan kanssa, jonka oletetaan olevan äänteellisesti motivoitu deskriptiivisana. Tämäkin yhdistelmä tuntuu mahdolliselta, varsinkin kun otetaan huomioon sellaiset *röyheä*-sanan johdokset kuin (→) *röyhätä*, *röyhistää* ja *röyhistellä*.

- SKES 1969 *röyheä*; Nikkilä 1998b SUST 228 356; SSA 2000 *röyhkeä*.

